

Polgári Szemle

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

CIVIC REVIEW – LEARNED PAPER FOR ECONOMIC AND SOCIAL SCIENCES

2016/4-6.

VOL. II. NO. 4-6.

Polgári Szemle
Gazdasági és társadalmi tudományos folyóirat

Kiadja a Polgári Szemle Alapítvány
A szerkesztőbizottság székhelye: Budapest V. ker., Falk Miksa u. 1.
1537 Budapest, Pf. 396.
info@polgariszemle.hu

A folyóirat a Szövetség a Polgári Magyarországért Alapítvány
és a Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány támogatásával jelenik meg.
Stratégiai támogató az Edutus Főiskola és a Károli Gáspár Református Egyetem.

Főszerkesztő: dr. Lentner Csaba

Szerkesztőbizottság:

Dr. Botos Balázs	Dr. Scheuer Gyula
Dr. Cséfalvay Zoltán	Dr. Szatmári Péter
Dr. Illés Mária	Dr. Szennyessy Judit
Dr. Matolcsy György (elnök)	Dr. Vízkelety Mariann
Dr. Miskolczi Bodnár Péter	

A tanulmányok lektorálásában a szerkesztőbizottság mellett részt vett:
Dr. Kecskés András – Dr. Zéman Zoltán

Honlap: www.polgariszemle.hu
www.facebook.com/polgariszemle
Kéziratok szerkesztése, lektorálása lezárva: 2017. január 30.

Nyomdai előkészítés: Iconos Kft.

A lap megrendelhető: 1537 Budapest, Pf. 396.,
illetve e-mailen: info@polgariszemle.hu.
Előfizetési díj egy évre 3000 Ft.

Terjeszti a Lapker Zrt., illetve a Szkítia könyvesbolt:
Budapest XI. kerület, Ménesi út 1/A.

ISSN 1786-6553

A Polgári Szemlében megjelenő írások a szerzők véleményét tükrözik,
amelyek nem esnek szükségképpen egybe a szerkesztőség álláspontjával.

TARTALOMJEGYZÉK

Vízkelety Mariann – Lentner Csaba – Ötéves az Alaptörvény, hetvenéves a forint – Gondolatok az Alaptörvény Közpénzek fejezetéről és a nemzeti valuta hét évtizedes jubileumáról. Államtitkári-főszerkesztői beköszöntő	9
 <i>Közpénzügyek, gazdaságpolitika, fenntartható fejlődés</i>	
Kovács Árpád – Szabályalapú költségvetés: út a költségvetési stabilitáshoz. A magyar megoldás	18
Parragh Bianka – Versenyképességi kihívások és lehetséges gazdaságpolitikai válaszok a sharing economy világában	42
Giday András – Szegő Szilvia – A társadalombiztosítás megújításának keretei Magyarországon	55
Csiszárík-Kocsir Ágnes – Etikus pénzügyek, avagy a pénzügyek etikája. Vélemények egy kutatás eredményei alapján	75
Darvai Sarolta – Nemcsók János – Ferenczy Áron – Fenntartható fejlődés	88
Járosi Márton – Kovács Pál – Ellátásbiztonság a villanyszolgáltatásban	105
Csermák Károly – Lakóépületek korszerűsítő felújításának költségelemzési és finanszírozási kérdései	128
Girst Noémi – Privatizációs trendek Lengyelországban. A 2008 és 2011 közötti privatizációs program céljainak áttekintése	144
Szablics Bálint – Quo vadis, avagy a nemzetgazdaság és társadalom fejlődésének stratégiai kérdései	161
Szalai Ákos – Kolozsi Pál Péter – Mit kell tennünk egy versenyképesebb magyar gazdaságért? Gondolatok a Magyar Nemzeti Bank Versenyképesség és növekedés című monográfiájával kapcsolatban	183
 <i>Vállalkozás, munkaerőpiac, felsőoktatás</i>	
Kopátsy Sándor – Állítsuk talpára az oktatást!	196
Zoltán Zéman – Valuation of Authentic or “Misleading” Accounting Information in Preparation of Economic Decisions	202
Vehrer Adél – Belényesi Izabella – Erdélyi magyarok a romániai munkaerőpiacon	211
Fülöp Gábor – Csáfor Hajnalka – Nagy Levente – Papanek Gábor – Munkaerőhiány alacsony foglalkoztatás mellett. Versenyképességi kihívások a hevesi munkaerőpiacon és az oktatásban	221
Nagy László – Munkanélküliség versus foglalkoztatottság. Munkaerőpiaci folyamatok a rendszerváltozástól napjainkig Szlovákiában	237

Bertalan Péter – Kutatási hálózatok	249
Hajós László – Czeglédi Csilla – Marosné Kuna Zsuzsanna – Szira Zoltán – Varga Erika – Felsőoktatásban végzettek vállalkozói szellemének és releváns munkaerőpiaci kompetenciáinak megítélése	263
Varga Erika – Marosné Kuna Zsuzsanna – Miskolciné Mikáczó Andrea – Kollár Péter – Czeglédi Csilla – A hazai felsőfokú képzésben oktatott vállalkozói ismeretek hallgatói megítélése	283
Németh Szilárd – Németh Krisztina – Bugovics Zoltán – A fogyasztói etnocentrikus tendenciákra reagáló marketing-(rész)stratégiák	302
Kapa Mátyás – Aukciók a magyarországi felszámolási eljárásokban	319
Gondos Borbála – A Balaton északi partján lévő turisztikai szolgáltatók helyzete az elmúlt években	332
Peres Anna – A többnyelvűség didaktikájának lehetőségei a nyelvoktatásban	346
Tóthné Kardos Krisztina – A győri turizmus elemzése a lakosság véleményének figyelembevételével	352
<i>Történelem, hagyományok</i>	
Hamza Gábor – Antonio Salieri, Liszt Ferenc tanára	369
N. Szabó József – A gazdaságtudományi elit a „népi demokratikus” forradalomban (1946 ősze – 1948)	372
Vehrer Adél – A farsangi rönkhúzás mint interetnikus hagyomány	384
Bruckner Éva – Egy elfelejtett magyar elit iskola: a késmárki líceum	395
Nagy Szabasztian – Páger Antal, a festőművész	417
<i>Nemzetközi kitekintés</i>	
Lévai Imre – Szatmári Péter – Világrendszer-elemzés és dinamikus geopolitikai szemléletmód	422
Egedy Gergely – Brexit: szuverenitás versus szupranacionalitás	435
Tózsza István – Afrika-prognózis. Az afrikai országok földrajzi kohéziója	447
Bacsó Róbert – A kárpátaljai hitelszövetkezetek helyzete az ukrainai állami szabályozás tükrében	464
Szemjon Viktória – Az ukrán adórendszer múltja és jelene	480
Tatyana Kuznetsova – Impact of the Cost of Compliance on Business Performance	493
Tetyana Slyozko – Nataliya Zahorodnya – The Fourth Industrial Revolution: The Present and Future of Accounting and the Accounting Profession	498
<i>Tudományos műhely, recenziók</i>	
Pinneyi Szabolcs – Milyen a gazdaság harmadik dimenziója? Recenzió Baritz Sarolta Laura OP könyvéről	506

Nagy Zoltán – Recenzió az új típusú állampénzügyek tudományos- rendszertani könyveiről (Lentner Csaba két könyvéről)	512
Molnár Tamás – Egy „keserédes” történet – A magyarországi cukoripar privatizációja (Bertalan Péter könyvéről)	518
Szabó Tamás – Recenzió Gellén Márton: Közigazgatás: reform után, átalakítás közben című könyvéről	524

TABLE OF CONTENTS

Mariann Vízkelety – Csaba Lentner – Five Years of the Fundamental Law, Seventy Years of the Forint – Thoughts on the Public Finances Chapter in the Fundamental Law and the Seventy Year Jubilee of the National Currency. State Secretary-Editorial Address	9
 <i>Public Funds, Economic Policy, Sustainable Development</i>	
Árpád Kovács – Rule Based Budget: The Road to Budget Stability. The Hungarian Solution	18
Bianka Parragh – Challenges to Competitiveness and Possible Economic Political Responses in the World of Sharing Economy	42
András Giday – Szilvia Szegő – Framework for the Renewal of Social Security in Hungary	55
Ágnes Csiszárik-Kocsir – Ethical Finance or the Ethics of Finance. Opinions Based on a Survey	75
Sarolta Darvay – János Nemcsók – Áron Ferenczy – Sustainable Development	88
Márton Járosi – Pál Kovács – The Security of Supply in the Electricity Market	105
Károly Csermák – Costing and Financing in the Renovation and Upgrading of Housing	128
Noémi Girst – Privatisation Trends in Poland. An Overview of Tusk’s Goals for Privatisation (2008–2011)	144
Bálint Szablics – Quo Vadis: A Review of Certain Strategic Issues in the Development of the National Economy and Society Based on Events of the Recent Past	161
Ákos Szalai – Pál Péter Kolozsi – What Shall We Do for a More Competitive Hungarian Economy? Thoughts About the Monograph Competitiveness and Growth of the Magyar Nemzeti Bank	183
 <i>Business Enterprises, Labour Market, Higher Education</i>	
Sándor Kopátsy – Let’s Put Education “Back on Its Feet”	196
Zoltán Zéman – Valuation of Authentic or “Misleading” Accounting Information in Preparation of Economic Decisions	202
Adél Vehrer – Izabella Belényesi – Hungarians of Transylvania on the Romanian Labour Market	211
Gábor Fülöp – Hajnalka Csáfor – Levente Nagy – Gábor Papanek – Shortage of Labour Force Alongside a Low Employment Rate Competitiveness Challenges on the Heves Labour Market and in Education	221
László Nagy – Unemployment Versus Employment. Labour Market Developments in Slovakia from the Systemic Changes to the Present Day	237
Péter Bertalan – Research Networks	249

László Hajós – Csilla Czeglédi – Zsuzsanna Marosné Kuna – Zoltán Szira – Erika Varga – The Evaluation of the Entrepreneurial Spirit and Relevant Labour Market Competencies of Graduates in Higher Education	263
Erika Varga – Zsuzsanna Marosné Kuna – Andrea Miskolciné Mikáczó – Péter Kollár – Csilla Czeglédi – The Assessment of the Hungarian Entrepreneurship Education in the Higher Education by Students	283
Szilárd Németh – Krisztina Németh – Zoltán Bugovics – Marketing Strategy Reacts to Consumer Ethnocentric Tendencies	302
Mátyás Kapa – Auctions in the Hungarian Liquidation Proceedings	319
Borbála Gondos – The Position of Tourism Service Providers on the North Shore of Lake Balaton in Recent Years	332
Anna Peres – Opportunities for the Didactics of Multilingualism in Language Education	346
Krisztina Tóthné Kardos – Analysis of Tourism in Győr Taking into Account Opinion of Citizens	352
<i>History, Traditions</i>	
Gábor Hamza – Antonio Salieri, Teacher of Ferenc Liszt	369
József N. Szabó – The Economic-scientific Elite During the “People’s Democratic” Revolution (Autumn 1946 – 1948)	372
Adél Vehrer – Log-pulling During the Carnival Season, as an Interethnic Tradition	384
Éva Bruckner – A Forgotten Elit Hungarian School: The Lyceum of Késmárk	395
Szebasztian Nagy – Antal Páger, the Painter	417
<i>International Outlook</i>	
Imre Lévai – Péter Szatmári – Global System Analysis and a Dynamic Geopolitical Approach	422
Gergely Egedy – Brexit: Sovereignty versus Supranationality	435
István Tózsza – The Geographic Cohesion of African Countries	447
Róbert Bacsó – The State of Transcarpathian Credit Unions in the Context of Ukrainian State Regulation	464
Viktória Szemjon – The Ukrainian Taxation System, Past and Present	480
Tatyana Kuznetsova – Impact of the Cost of Compliance on Business Performance	493
Tetyana Slyozko – Nataliya Zahorodnya – The Fourth Industrial Revolution: The Present and Future of Accounting and the Accounting Profession	498

<i>Scientific Workshop, Book Reviews</i>	
Szabolcs Pinneyi – What is the Third Dimension of Economy Like? Review About Book by Sarolta Laura Baritz, OP	506
Zoltán Nagy – Review of Books on the Scientific Taxonomy of New- Type Public Finances (books by Csaba Lentner)	512
Tamás Molnár – A “Bittersweet” Story – The Privatisation of the Hungarian Sugar Industry (a book by Péter Bertalan)	518
Tamás Szabó – Review of the Book Public Administration: After Reform, in Transformation by Márton Gellén	524

Vízkelety Mariann

Ötéves az Alaptörvény, hetvenéves a forint – Gondolatok az Alaptörvény közpénzek fejezetéről és a nemzeti valuta hét évtizedes jubileumáról

Államtitkári-főszerkesztői beköszöntő

2016. szeptember 13-án az Igazságügyi Minisztérium kezdeményezésére a Magyar Nemzeti Bank konferenciát szervezett *5 éves az Alaptörvény: Közpénzügyek és a forint* címmel. A jegybank teátrumában megtartott tudományos rendezvényen, szakterületükhöz igazodóan, a költségvetési stabilitás elérését szolgáló intézményi működésről tartott előadást Domokos László, az Állami Számvevőszék elnöke, Kovács Árpád, a Költségvetési Tanács elnöke, Matolcsy György, a Magyar Nemzeti Bank elnöke és Vízkelety Mariann államtitkár. Az IM igazságügyi kapcsolatokért felelős államtitkára *A közpénzügyek alaptörvényi szabályai* címmel tartotta meg expozéját. Előadása szerkesztett változatát szerkesztői beköszöntőként közöljük, tekintettel Vízkelety Mariann *Polgári Szemlé*ben betöltött több mint egy évtizedes szerkesztőbizottsági tagságára, a téma kiemelésével pedig tisztelegve az elmúlt években a nemzetgazdaságnak stabilitást és növekedési potenciált adó alaptörvényi keretek fontosságát, múlhatatlan jelentősége előtt. *(Lentner Csaba főszerkesztő)*

Az Alaptörvény elfogadásának ötödik évfordulója alkalmából szervezett rendezvényssorozat tervezésekor azzal a javaslattal kerestük meg Matolcsy György elnök urat, hogy adjon otthont az Alaptörvényben nevesített közpénzügyi intézményekkel közös rendez-

DR. VÍZKELETY MARIANN igazságügyi kapcsolatokért felelős államtitkár,
Igazságügyi Minisztérium, a *Polgári Szemle* szerkesztőbizottságának tagja.

vényünknek. Talán furcsán hangzik, hogy a „jogászminisztérium” a közgazdászszakma által dominált pénzügyi intézményeket épp az Alaptörvény évfordulója okán kereste meg. A megoldás kézenfekvő: a 2008-ban kezdődő gazdasági válság éveiben világossá vált, hogy a pénzügyek kezelésének kérdése éppoly fontos állami funkció, mint az állam külső és belső védelmének biztosítása, sőt, a korábban mereven elválasztott állami védelmi és gazdasági funkció épp a pénzügyek területén közeledni látszott egymáshoz.

Meg kell emlékeznünk arról a történelmi időszakról, amelyben az Alaptörvény született. Természetes, hogy egyetlen alkotmány sem tud kilépni az adott történelmi helyzetből. Az eredeti, 1949. évi XX. törvény, a szocialista alkotmány abból indult ki, hogy a szocializmus mint objektív történelmi szükségszerűség nem más, mint a munkások és a parasztok uralma, amit igyekezett úgy beállítani, hogy az valójában az osztályharc végét, vagyis a történelem végét is jelenti. Az 1989. október 23-án hatályba lépett alkotmánymódosítás a lehetetlenre tett kísérletet, hogy ötvözze a diktatúrát és a demokráciát, amikor úgy fogalmazott, hogy: „A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam, amelyben a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus értékei egyaránt érvényesülnek.” Ugyanez a szövegváltozat tartalmazta a szintén széles körben ismert megfogalmazást a preambulumban, miszerint az alkotmány ideiglenes. Érdekes módon az ideiglenesség motívumát a preambulum összekapcsolta a „szociális piacgazdaságba” való átmenettel is. Az átmeneti alkotmányszöveg preambuluma tehát már utalást tartalmazott a választott gazdasági modellre is. Ez az átmeneti szövegváltozat rendelkezett már az Állami Számvevőszékről, de a Magyar Nemzeti Bankról csak nagyon érintőleges említést tett. 1990 júniusától már eltűnik a szövegből a demokratikus szocializmusra való utalás, és megjelenik a sokkal elfogadhatóbb és jól ismert „független, demokratikus jogállam” kitétel. Ekkor, 1990-ben már közös cím alatt rendelkezett az alkotmány az Állami Számvevőszékről és a Magyar Nemzeti Bankról.

Ezen a ponton párhuzamot lehet vonni az 1949-es eredeti alkotmány és az 1989–90-es ideiglenes alkotmányszöveg között. Szokás alaptételként hivatkozni arra, hogy a két szövegben csak annyi volt a közös, hogy mindkettő szerint Budapest volt az ország fővárosa. Ez így nem teljesen igaz. Szintén közös volt a két szövegben, hogy mindkettő valamely feltételezett állapot felé kívánt haladni. Az első esetben ez a szocializmus utópiája, a második esetben az intézményesített szociális piacgazdaság volt a kiépíteni kívánt modell. Mindkét alkotmányszöveg a haladás aktuális értelmezéséhez igazította az intézményrendszert, ezen belül a pénzügyi intézményrendszert is. A rendszerváltás évtizedeinek átmeneti berendezkedése a magyar társadalom viszonylag kis része számára biztosította a tisztán piacgazdaság keretei közötti megélhetést, a társadalom nagyobb része számára a „szociális” tényező volt a döntő. A szociális piacgazdaság tehát a „vagy szociális, vagy piacgazdaság” dilemmáját ajánlotta a magyar lakosságnak, így egyeseket az új kapitalisták világába emelt, miközben széles rétegek megélhetését a nagy ellátórendszerekre bízta. Ennek megfelelően a magyar államháztartás évtizedeken keresztül képtelen volt a kiegyensúlyozott gazdálkodásra, mely végül gazdasági válsághoz vezetett 2008 októberében, amikor azt is megtapasztalhattuk, hogy hirtelen néhány hétig nem akadt vevő a magyar állampapírokra. A két korábbi alkotmány gazdasági rendszere közötti érdekes párhuzam, hogy az 1989-es alkotmányreformot az azt

megelőző gazdasági modell összeomlása készítette elő. A 2011-es Alaptörvény meghozatalát pedig a szociális piacgazdaság létező modelljének 2008–2009-es közpénzügyi tarthatatlansága előzte meg, amikor a 80-as évek közepéhez hasonlóan, szintén az IMF segítségét kellett igénybe venni.

Mindezeknek az előrebocsátása elengedhetetlen az Alaptörvény gazdasági-pénzügyi rendszerének megértéséhez.

Az Alaptörvény szakított a szocialista alkotmány, valamint az ideiglenes alkotmány azon elképzelésével, hogy az adott alkotmányos berendezkedésnek az volna a küldetése, hogy az ország adott állapotát valamely íróasztal mellett konstruált „ígéret földjére” vezesse. Az Alaptörvény a korábbi haladást középpontba állító felfogást szerves fejlődést valló felfogással helyettesítette. Innen ered, hogy az Alaptörvény felhívja a magyar történelem és a magyar állam- és jogtörténet elemeit, hogy az Alaptörvény rendelkezéseit Magyarország történeti alkotmányával összhangban kell értelmezni. A történeti gyökerekkel kapcsolatban a „Sacro Corona radix omnium possessionum” („a Szent Korona minden birtok forrása”) elvet szokás említeni, amely szerint a létfenntartáshoz elengedhetetlen föld, víz, levegő és energiakincs a magyar nemzet kollektív és elidegeníthetetlen tulajdona, birtokos csak a magyar alattvaló lehet. Az Alaptörvényt alkalmazók – nem utolsósorban az Igazságügyi Minisztérium – feladata, hogy az Alaptörvény történeti rétegéből ma is érvényes, aktuális következtetéseket vonjanak le.

Mit jelent tehát az Alaptörvény organikus jellege a közpénzügyek szempontjából? Azt, hogy az egyének, az állam és annak intézményei nem folytathatnak vagyonfeléllő politikát, továbbá hogy az állam és a társadalom gazdasági alapját – éppúgy, mint szellemi tőkéjét – gyarapítani kell. Ez egyben tilalom és kötelezettség összekapcsolása, mely együttesen a fenntarthatóság fogalmával és kívánalmával fejezhető ki. Az Alaptörvény a fenntarthatóság követelményét mind mikro-, mind makroszinten egyaránt megfogalmazza. A szabadság és felelősség összekapcsolásában megtaláljuk a munka és foglalkozás szabad megválasztását, a tulajdonhoz való jogot, a vállalkozáshoz való jogot, a környezetvédelmi fenntarthatóság elvét. A munka, a tulajdon és a vállalkozás szabályozásakor ugyanis az Alaptörvény kiemeli, hogy e szabadságok a közösség gyarapodásához való hozzájárulás kötelességével kapcsolódnak össze.

A közpénzügyi intézményi rendszer hangsúlyozása az Alaptörvényben azt sugallja, hogy az alkotmányozók felismerték, hogy minden alkotmányos elv annyit ér, amennyit érvényesíteni lehet belőle.

A jövőfelélés tilalmának egyik legismertebb intézményesített közpénzügyi garanciája az Alaptörvényben a 36. cikk (4) bekezdése, amely szerint: „Az Országgyűlés nem fogadhat el olyan központi költségvetésről szóló törvényt, amelynek eredményeképpen az államadósság meghaladná a teljes hazai össztermék felét”, illetőleg az (5) bekezdés: „Mindaddig, amíg az államadósság a teljes hazai össztermék felét meghaladja, az Országgyűlés csak olyan központi költségvetésről szóló törvényt fogadhat el, amely az államadósság a teljes hazai össztermékhez viszonyított arányának csökkentését tartalmazza.” A 37. cikkben további garanciákat találunk az államadósság-növekedés tilalmára, amelyek a kormányt kötelezik. A 38–39. cikk a vagyonfelélés tilalmát az állami, nemzeti, önkormányzati tárgyi vagyon, illetőleg a vagyoni kötelezettségek tekintetében fogal-

mazza meg. A 40. cikk a fenntartható nyugdíjrendszer jogi alapját teremti meg, majd a 41., 43. és 44. cikkben szereplő, a Magyar Nemzeti Bank, az Állami Számvevőszék és a Költségvetési Tanács intézményi hármasa képezi a fenntarthatóság garanciáját. Az alkotmányozók – módosítva az eredeti szöveget – a pénzügyi közvetítőrendszer felügyeletét és a monetáris politika alakítását egyaránt a Magyar Nemzeti Bank felelősségi körébe utalták, míg az Állami Számvevőszék maradt az Országgyűlés pénzügyi és gazdasági ellenőrző szerve. A Költségvetési Tanács pedig új intézményként az Országgyűlés által elfogadott költségvetés felett őrködik, a hosszú távú fenntarthatóságot is figyelembe véve.

Alaptörvényünkben a közpénzügyi ellenőrzésért felelős központi intézményekre vonatkozó rendelkezéseket a klasszikus védelmi szervezetek felsorolása követi. Mai szemmel úgy is tekinthetjük az Alaptörvénynek ezt a megoldását, mint annak a felismerését, hogy az államgazdasági funkciója és védelmi funkciója korunkban sokkal jobban összekapcsolódik, mint korábban.

Fontos megemlékezni arról, hogy az Alaptörvény egyes átfogó feladatokat is megfogalmaz a közpénzügyi rendszer állami intézményei számára. Azt a nagyon fontos gondolatot is magáévá teszi, hogy közpolitika-támogató közpénzügyre van szükség, azaz az Alaptörvény tartalmaz olyan átfogó, gazdálkodással összefüggő feladatokat, amelyek címzettje az „állam”, amely ezen intézményeket is magában foglalja. Idetartozik a P) cikk (1) bekezdése, amely arról rendelkezik, hogy a biológiai kincsek, a vízkészlet és a kulturális örökség megóvása „az állam és mindenki kötelessége”. A XXII. cikk (2) bekezdése szerint az emberhez méltó lakhatás kérdéseinek megoldását az „állam és a helyi önkormányzatok” kötelesek elősegíteni. A XXVI. cikk szerint pedig az államnak törekednie kell arra, hogy hatékonyan működjön, a közszolgáltatások színvonala emelkedjen, a közügyek legyenek átláthatók, és az általános értelemben vett esélyegyenlőség javuljon. Ezt követően az Alaptörvény *Az állam* cím alatt részletezi a fő állami intézményeket, köztük a közpénzügyi intézményeket is. Az Alaptörvény logikai elemzése alapján kimutatható tehát, hogy az állam egyéb szervezetei mellett a közpénzügyi intézményeknek is úgy kell eljárniuk feladataik gyakorlása során, hogy a társadalom széles köre számára hozzáférhetővé tegyék a már megtermelt közjavakat, és segítsék elő azok gyarapodását.

Az Alaptörvény olyan történelmi pillanatban keletkezett, amikor láthatóvá vált a rendszerváltás után kialakult ellentmondásos szociális piacgazdasági modell pénzügyi fenntarthatatlansága. Az alkotmányozók ezt a pillanatot ragadták meg és ültették át az Alaptörvénybe. Ezzel alapvetően új helyzetet teremtettek, ugyanis: a történelmi alkotmányunk szabályainak elmúlt időszakban való mellőzésén túl, a tételes jogi szabályokban nem volt alkotmányos korlátozás a közpénzekkel való gazdálkodást illetően. Ez kizárólag a politikai felelősség körébe tartozó kötelezettség volt. Az új alkotmányozás – kihasználva azt a kivételes történelmi pillanatot, amit a kétharmados felhatalmazás jelentett – immáron végleges jogi keretek közé is szorította a politika mozgásterét. Ezzel egy alkotmányos határt szabott a mindenkori döntéshozó számára.

Nincs más hátra, mint hogy mindnyájan – az Országgyűlés, a kormány, a Magyar Nemzeti Bank, az Állami Számvevőszék és a Költségvetési Tanács – megvalósítsuk az Alaptörvény által ránk rótt feladatot, és teljesítsük a nemzet gyarapodását eredményező kötelezettségünket.

Mariann Vízkelety

Five Years of the Fundamental Law, Seventy Years of the Forint – Thoughts on the Public Finances Chapter in the Fundamental Law and the Seventy Year Jubilee of the National Currency

State Secretary-Editorial Address

On the initiative of the Ministry of Justice, the Central Bank of Hungary (Magyar Nemzeti Bank) put on a conference on 13 September 2016 with the title *5 Years of the Fundamental Law: Public Finances and the Hungarian Forint*. At this scientific event held in the central bank auditorium, László Domokos, President of the State Audit Office, Árpád Kovács, President of the Budgetary Council, György Matolcsy, Governor of the Central Bank and Mariann Vízkelety, State Secretary in the Ministry of Justice, gave presentations on the operation of institutions working towards budgetary stability, each covering their own specialist field. The State Secretary Responsible for Judicial Relations in the Ministry of Justice gave an exposé entitled *Regulations on Public Finances in the Fundamental Law*. An edited version of her presentation is published below as the editorial address, as Mariann Vízkelety has been a member of the editorial board of *Polgári Szemle* for more than ten years. Highlighting this topic recognises and respects the importance and undying significance of the confines of the Fundamental Law that has given the national economy stability and a potential for growth over the last few years. (*Csaba Lentner, Editor-in-Chief*)

DR. MARIANN VÍZKELETY, State Secretary for Judicial Relations, Ministry of Justice, member of the editorial board of *Polgári Szemle*.

Planning a series of events commemorating the fifth anniversary since approval of the Fundamental Law, we approached Governor György Matolcsy with the proposal to host our joint event involving the other public finance institutions specified in the Fundamental Law. It may sound strange that the “ministry of the judiciary” approached the financial institutions dominated by economists on the subject of the anniversary of the Fundamental Law. The reason is manifest: it has become clear since the outbreak of the economic crisis in 2008 that the management of finances is an equally important function of the state as the external and internal defence of the country, indeed, the functions of public defence and the economy, rigidly separated at one time, appeared to be closing ranks in the field of finances.

We must recall the historic period in which the Fundamental Law was adopted. Naturally, no constitution is detached from its particular historic situation. The original XX socialist Constitution of 1949 was based on the principle that socialism, as an objective historic necessity, represented the power of the workers and farmers and tried to express this by stating that in fact this also meant the end of the class struggle, i.e. the end of history. The amended Constitution that came into force on 23 October 1989 attempted the impossible by trying to combine dictatorship and democracy when it stated that, “The Republic of Hungary is an independent, democratic state, a rule of law, equally representing the values of civil democracy and democratic socialism.” The same version of the text included another widely known statement in the preamble, according to which this Constitution was temporary. Interestingly enough, the preamble also linked this motif of a temporary nature with transition to a “social market economy”. The preamble to the text of the temporary Constitution, therefore, already included a reference to the selected economic model. That temporary text already provided for the State Audit Office, but only made a vague reference to the Central Bank of Hungary. In June 1990, the reference to democratic socialism was removed from the text and replaced by the much more acceptable and well known expression, “an independent democratic rule of law”. At that time, in 1990, the Constitution provided for the State Audit Office and the Central Bank of Hungary under the same heading.

At this point a parallel may be drawn between the original Constitution adopted in 1949 and the temporary Constitution text of 1989–1990. Reference is generally made to the fact that the only feature common to the two texts is that both state that Budapest is the capital of the country. This is not quite true. The two texts also shared the desire for moving towards some hypothetical position. In the first case this was the utopia of socialism, whilst in the second, the model to be implemented was that of an institutionalised social market economy. Both Constitution texts adjusted the system of institutions, including the financial institutions, to the then current interpretation of progress. The transitional setup over the decades since the systemic changes has provided a living to a relatively small proportion of Hungarian society within the framework of a pure market economy, the “social” factor remaining dominant for the majority. The social market economy has therefore presented the Hungarian population with the dilemma of “either social or market economy”, raising a few to the level of new capitalists, while entrusting the livelihood of broad strata of the population to

the large care systems. Consequently, Hungarian public finances were imbalanced for decades, leading to an economic crisis in the October of 2008 when it was observed that suddenly no-one wanted to buy Hungarian government securities for a few weeks.

There is an interesting parallel between the economic systems in the two former Constitutions, in that the foundation for constitutional reform in 1989 was laid by the collapse of the previous economic model. The 2011 Fundamental Law was preceded by the impossibility of maintaining public finances under the existing social market economy model in 2008–2009 when, as in the mid 1980s, Hungary had to rely on IMF assistance.

All these preliminaries are indispensable for understanding the economic and financial system in the Fundamental Law.

The Fundamental Law broke with the concept in the socialist Constitution, as well as the temporary Constitution, that the mission of a constitutional state is to lead a country from its existing condition towards some “promised land”, construed at a desk. The Fundamental Law replaced the previous approach focusing on progress with a concept of organic development. This is why the Fundamental Law evokes elements of Hungarian history and the Hungarian state, as well as the history of law, by stating that the provisions of the Fundamental Law must be interpreted in line with the historic Constitution of Hungary. In relation to the historic roots, specific references are made to the principle of “*Sacra Corona radix omnium possessionum*”, i.e. “The Sacred Crown is the root of all possessions”, according to which the land, water, air and energy resources required for sustenance constitute the collective and inalienable property of the Hungarian nation and can only be owned by a Hungarian subject. Those applying the Fundamental Law, not least the Ministry of Justice, are responsible for drawing conclusions from the historic references in the Fundamental Law which are still valid and current today.

What, then, does the organic nature of the Fundamental Law mean in terms of public finances?

It means that individuals, the state or its institutions may not pursue any policies which deplete assets, and that the economic basis of the state and society must be expanded, as must its intellectual capital. This combines a prohibition with an obligation, which together can be expressed with the concept and requirement of sustainability.

The Fundamental Law expounds the requirement for sustainability at both micro and macro levels.

The interconnection of freedom and responsibility includes the free choice of employment and occupation, the right to own property, the right to pursue enterprise and the principle of environmental sustainability. In the provisions on employment, property and enterprise, the Fundamental Law highlights that these freedoms are interconnected with the obligation to contribute to the growth of the community.

The emphasis on the system of public finance institutions in the Fundamental Law also suggests that the legislators creating the Constitution recognised that each constitutional principle is only worth the extent to which it can be enforced.

One of the best known guarantees by institutional public finance for the prohibition on depleting future funds in the Fundamental Law is Article 36 (4), which states that, “The National Assembly may not adopt an act on the central budget as a result of which state debt would exceed half of the gross domestic product,” and also paragraph (5), which states that, “As long as state debt exceeds half of the gross domestic product, the National Assembly may only adopt an act on the central budget which provides for state debt reduction in proportion to the gross domestic product.” Article 37 contains further guarantees that prohibit an increase in the state debt and are binding on the government. Articles 38–39 express the prohibition on depleting assets in relation to the tangible assets of state, national and local governments, as well as property related obligations. Article 40 creates a legal basis for a sustainable pension system and in Articles 41, 43 and 44, the institutional trio of the Central Bank of Hungary, the State Audit Office and the Budgetary Council constitute the guarantee for sustainability. The legislators drafting the Constitution modified the original text and assigned responsibility for the supervision of the financial intermediary system and the development of monetary policy to the Central Bank of Hungary, while the State Audit Office remained the financial and economic control body for the National Assembly. As a new institution, the Budgetary Council oversees the budget approved by the National Assembly with a focus on long-term sustainability.

In the Hungarian Fundamental Law, the provisions pertaining to the central institutions responsible for controlling public finances are followed by a list of classic protection organisations. From today’s perspective, we can regard this solution used in the Fundamental Law as a recognition of the fact that the economic and defence functions of the state are nowadays much more interconnected than they have been in the past.

It is important to note that the Fundamental Law also defines certain comprehensive duties for the state institutions of the public finance system. It also adopts the very important idea that there is a need for public finances that support public policies, i.e. the Fundamental Law contains comprehensive duties related to the economy that are addressed to the “state”, which also includes these institutions. Article P) paragraph (1), which states that the protection of biological assets, water reserves and cultural heritage “is an obligation of the state and of everyone”, falls into this category. According to Article XXII (2), the “state and local governments” must assist in providing people with housing where they can live with dignity. According to Article XXVI, the state must strive for efficient operation, an increase in the quality of public services, transparency in public affairs and a general improvement in equal opportunities. Following this, under the heading “The State”, the Fundamental Law provides a detailed list of the main public institutions, including public finance institutions. Logical analysis of the Fundamental Law therefore shows that, alongside other state organisations, public finance institutions must also perform their duties in making public goods which have already been produced available to large sections of society, as well as promoting the increase of these.

The Fundamental Law was created at a historic moment after it became obvious that the contradictory social market economy model which had evolved after the sys-

temic changes could not be sustained financially. The legislators drafting the Constitution grasped that moment and transplanted it into the Fundamental Law. They thus created a fundamentally new situation, after all: apart from ignoring the rules of our historic Constitution in recent times, detailed legal regulations did not include any constitutional limitation on the management of public funds. There was only an obligation falling within the scope of political responsibility. The new Constitution exploited the exceptional historic situation relating to the 2/3 majority and confined the room for manoeuvre of current policy within a final legal framework. A constitutional limit was thus set for political decision makers.

All that remains is for all of us: the National Assembly, the Government, the Central Bank of Hungary, the State Audit Office and the Budgetary Council, to implement the authority vested in us by the Fundamental Law and fulfil our obligations to promote the growth of our nation.

Kovács Árpád

Szabályalapú költségvetés: út a költségvetési stabilitáshoz¹

A magyar megoldás

Rule Based Budget: The Road to Budget Stability

The Hungarian Solution

Összefoglalás

A cikk a nemzetgazdaság és az államháztartás makrofolyamataiból kiindulva vizsgálja a pénzügyi stabilitás és a fenntartható gazdasági növekedés elérésének útját. Felvázolja ebben a szabályalapú költségvetés szerepét, bemutatja annak szabályozási és intézményi megoldásait, azt, hogy e szolgálat egy keretrendszer logikus következményeként, annak szabályait érvényesítve válhat hasznos részévé a pénzügypolitikának és – annak éves megvalósulásaként – a költségvetési gyakorlatnak. Eljut arra a következtetésre, hogy elengedhetetlen volt 2011-ben Magyarországon, a költségvetési felelősség erősítése érdekében, a szabályalapú költségvetési keretrendszer főbb előírásainak és az ezek megvalósításán örökődő intézmény működési szabályainak „felemelése” az Alaptörvénybe. Foglalkozik a stabilitási törvény kapcsolódásaival, a Költségvetési Tanács munkájának főbb jellemzőivel, az elmúlt években tett ajánlásaival. Végül néhány adattal illusztrálja a költségvetési (államháztartási) stabilitásnak a szabályalapú költségvetésre támaszkodó javulását.

Summary

Starting from the macro processes of public finance the article examines the road to reaching financial stability and sustainable economic growth. It outlines the role played by rule based budget in this process. It introduces the regulatory and institu-

PROF. DR. KOVÁCS ÁRPÁD egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, elnök, Költségvetési Tanács, elnök, Magyar Közgazdasági Társaság (kovacs.arpad@parlament.hu).

tional solutions, how – as a logical consequence of a frame – can this service become a useful part of the financial policy by implementing the respective regulations of the system and of the annual budgetary practice. It reaches the conclusion that “elevating” in 2011 into the Fundamental Law of Hungary the major stipulations of the rule based budget framework and the operational rules of the institution that is safeguarding the implementation, was unavoidable in the country from the aspect of strengthening fiscal responsibility. The article deals with the linkages of the Stability Act, the major characteristics of the work done by the Fiscal Council and the body’s recommendations made in the last few years. Finally, it illustrates with some data the improvement of the fiscal (public finance) stability relying on rule based budget.

BEVEZETÉS, A SZABÁLYALAPÚ KÖLTSÉGVETÉS LÉNYEGE

Közismert, hogy a fiskális politika célrendszerének megvalósításában a költségvetés (államháztartás) tartósan egyensúly közeli állapotának elérése, a társadalmi szolgáltatások finanszírozhatósága, illetve az állami újraelosztás mértékének az előző célok eléréséhez szükséges szinten tartása nemcsak az államadósság hosszú távú csökkentése, hanem a nemzetgazdaság egészének regionális és globális versenyképessége, végső soron pedig a társadalmi-gazdasági fejlődés fenntarthatósága szempontjából is meghatározóan fontos, elsődleges feltétel.

A pénzügyi stabilitás hiánya már néhány éven belül paralizál(hat)ja egy ország társadalmi-gazdasági működését. Mielőbbi visszanyerése és őrzése ezért vált a világon mindenütt olyan stratégiai kérdéssé, amely új megoldásokat – szabályokat és intézményeket – követelt. Ennek célrendszerébe illeszkednek a fiskális politikának először Dél-Amerika gazdasági krízis sújtotta államaiban, majd a 80-as évektől szerte a világban, így Európában alkalmazott, ún. *szabályalapú fiskális politikát* megvalósító keretrendszerei.²

Az ún. szabályalapú fiskális politika többet jelent, mint a költségvetés készítésének és végrehajtásának szabálykövetése,³ ugyanis ez a *költségvetési felelősség keretrendszerét* szabja meg költségvetés-politikai, eljárási-átláthatósági szabályokon, továbbá a betartásra garanciát jelentő intézményi mechanizmusokon keresztül.⁴ E szabályokból és mechanizmusokból – az adott ország sajátosságainak megfelelően – áll össze a gyakorlatban alkalmazott rendszer.⁵

A kétezres évek közepétől Magyarországon is egyértelművé vált, hogy a költségvetési gazdálkodás teljesítményektől elszakadó túlköltekezésének megakadályozásához nem elég az aktuális költségvetések fegyelmezettebb végrehajtása. A pénzügyi stabilitás visszanyerése és őrzése olyan stratégiai kérdéssé vált, amely új, a közpénzügyeket egységesen szabályozó alkotmányos előírásokat és erre támaszkodó, magas szintű jogi normákat követelt. Ezt szolgálták a múlt évtized második felétől az államháztartási túlköltekezés megállítására, az ország pénzügyeinek szilárd alapokra helyezésére hivatott magyar törekvések is, majd az öt éve – az Alaptörvényben⁶ rögzített és ennek érvényesüléseként a stabilitási törvényben⁷ intézményesített – sikeresen működő megoldása.

Írásunk súlypontjában ennek ismertetésére, a pénzügyi stabilitás visszanyerésének útjára térünk ki később részletesebben.

VÁZLATOS NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

A bevezetés indokai és a szabályalapú költségvetési gyakorlat mint terápia alapelvei

Az elmúlt évtizedekben a feltörekvő és a fejlett országok egész sorában állt elő a *költségvetési túlköltekezés*, ennek következményeként a fenntarthatóság problémája, az adósság növekedése, amit bankválságok is kísérték.⁸ Számos ország kormányzata választotta a szabályalapú költségvetés bevezetésének útját, remélve, hogy segítségével az egyensúlyi feszültségek visszaszoríthatók, *megteremthetők a tartós finanszírozhatóság*, a növekedés, a fenntartható fejlődés feltételei. Ennek érdekében törvényekbe, sőt alkotmányos előírásokba foglalták – numerikus szabályok formájában, meghatározott eljárásrend szerint tervezve és intézményesen ellenőrizve – a költségvetés kiadási-bevételi arányait, eladósodottságának elfogadható mértékét.⁹

A gyakorlatukban mindez azt jelentette, hogy

- költségvetés-politikai szabályokat (például a költségvetés egyensúlyban tartására kiadási plafonokat) alkalmaznak,
- költségvetési-eljárási szabályokat (például középtávú költségvetési tervezést, kiadások kötelező ellentételezését) vezettek be, és
- átláthatósági normákat (például eredményszemléletű számvitel, beszámolási rendszer) érvényesítenek,
- intézményes garanciákat teremtettek az átláthatóság érvényesülésére és a szabályok betartására, illetve makro- és mikrogazdasági „felügyeletére” (például az adott ország számvevőszéke mellett – vagy esetleg annak szervezetén belül – a kormánytól független költségvetési véleményező parlamenti szerv és/vagy költségvetési tanács működtetése).

A rendszer alkalmazásának nemzetközi tapasztalatai arra mutattak, hogy következetes működtetésével megfordítható az a trend, amely az elmúlt évtizedekben a feltörekvő és a fejlett országok egész sorában a költségvetési túlköltekezésben, a költségvetés fenntarthatatlanságában, az államadósság növekedésében öltött testet.¹⁰

A nemzetközi gyakorlatban található megoldások

A szabályalapú költségvetést már a 2008-as válság előtt is bevezette néhány ország, s hozott létre független fiskális intézményt (*1. táblázat*).¹¹ Látható, hogy a szabályalapúság elemeit a legkülönbözőbb módon alkalmazták. Legsűrűbben az általános egyensúlyi követelmények fordulnak elő, de találunk konkrétabb előírásokat is, így a kiadásra, a hiányra és az adósságra vonatkozó korlátot (plafont), felhívást középtávú tervezésre is. Más-más a független intézmény életre hívásának módja is: legtöbbször egyszerű törvénnyel vagy politikai útmutatóval (megállapodással). Érdekeség, hogy Lengyelországban a szabályalapú költségvetést, közel évtizede már, hogy alkotmányos előírással vezették be, anélkül azonban, hogy a szabályok betartásán őrködő intézményt hoztak volna létre.¹² Az eurózóna országai megállapodásban rögzítették a követelményeket.¹³

1. táblázat: A szabályalapú költségvetés betartásán őrködő, független pénzügyi intézmények feladat- és hatásköre az EU tagállamaiban a 2008-as pénzügyi válságot megelőzően

	Ország	DK	BE	LV	SE	BG	EE	PL	UK
	A fiskális szabály bevezetésének dátuma	1962	1989	1990	1997–98, 2007	1998	1998	1998	1998
Fiskális politikai szabály	Hiánykorlát					X			
	Strukturális többlet vagy hiány		X		X				
	Kiadási korlát		X		X				
	Folyó egyensúly								X
	Általános egyensúly	X	X	X			X		
	Hatékonyagsvizsgálatok								
	Középtávú tervezés	X							X
	Adósságkorlát							X	X
	Stabilizációs alap					X	X		
Hatáskör	Államháztartási	X	X	X	X	X	X	X	X
	Nemzeti (központi, szövetségi)		X						
	Szubnacionális kormányzatok		X					X	
A létrehozás alapja	Alkotmány							X	
	Törvény	X	X	X	X				
	Nemzetközi egyezmény								
	Politikai útmutató, megállapodás				X	X	X		X
Közjogi besorolás	Független, illetve parlamenti szerv	X	X	X	X	X	X		X
	Végrehajtó hatalmi ágba tartozó							X	
AZ IFI által alkalmazható szankció	Vétójog								
	Hírnévesztés	X	X	X	X	X	X	X	X
	Jogi							X	
	Pénzügyi								

Megjegyzés: Az egyes országok rövidítése: DK – Dánia, BE – Belgium, LV – Lettország, SE – Svédország, BG – Bulgária, EE – Észtország, PL – Lengyelország, UK – Egyesült Királyság.

Forrás: DG-ECFIN/KT-honlapok/Saját szerkesztés.

Változatos kép bontakozik ki a 2008-as válságot követő időszakban is az Unió országai-ban. A 2016. január 1-jén „rögzített felvételtől” külön vizsgáljuk a 2004 előtt (2a és 2b táblázat) és a 2004 után csatlakozott országcsoportok (3a és 3b táblázat) egyes tagállamait.

A válság hatására gyarapodott a szabályalapú költségvetési előírásokat bevezető országok száma az Unióhoz korábban csatlakozott országok körében is.¹⁴

2a táblázat: A költségvetés betartásán örökődő, független fiskális intézmények feladat- és hatásköre az EU-15 országcsoport államaiban, 2016. január 1-jén

	Ország	SE	UK	FR	DE	IE	PT
	A fiskális szabály bevezetésének dátuma	1997–98, 2007	1998, 2010	2013	2010	2011	2012
Fiskális politikai szabály	Hiánykorlát				X	X	X
	Strukturális többlet	X					
	Elsődleges kiad. korlát	X					
	Folyó egyensúly		X				
	Általános egyensúly			X	X	X	X
	Hatékonyságvizsgálat						
	Középtávú tervezés		X				
	Adósságkorlát		X	X			
	Fenntarthatóság						
Hatáskör	Államháztartási	X	X	X	X	X	X
	Nemzeti (kp.-i, szöv.-i)	X	X	X	X	X	X
	Szubnacionális korm.				X		X
A létrehozás alapja	Alkotmány				X		
	Törvény	X		X		X	X
	Nemzetközi egyezmény						
	Politikai, szakmai megállapodás	X	X				
Közjogi besorolás	Független, illetve parlamentari szerv	X	X	X	X	X	X
	Végrehajtó hatalmi ágba tartozó						
Az IFI által alkalmazható szankció	Vétójog						
	Hírnévesztés	X	X	X	X	X	X
	Jogi				X		
	Pénzügyi						

Megjegyzés: Az egyes országok rövidítése: SE – Svédország, UK – Egyesült Királyság, FR – Franciaország, DE – Németország, IE – Írország, PT – Portugália.

Forrás: DG-ECFIN/KT honlapok/Saját szerkesztés.

2b táblázat: A költségvetés betartásán őrködő, független fiskális intézmények feladat- és hatásköre az EU-15 országcsoporthoz tartozó államokban, 2016. január 1-jén

	Ország	FI	DK	BE	AT*	NL	EZ
	A fiskális szabály bevezetésének dátuma	2010	1962, 2010	1989	2012	1945	2015
Fiskális politikai szabály	Hiánykorlát						X
	Strukturális többlet						
	Elsődleges kiad. korlát						
	Folyó egyensúly						
	Általános egyensúly	X	X	X	X	X	X
	Hatékonyságvizsgálat					X	
	Középtávú tervezés		X			X	
	Adósságkorlát				X		X
	Fenntarthatóság				X		
Hatáskör	Államháztartási	X	X	X	X	X	X
	Nemzeti (kp.-i, szöv.-i)	X	X	X	X	X	X
	Szubnacionális korm.			X	X	X	
A létrehozás alapja	Alkotmány						
	Törvény	X	X	X	X	X	
	Nemzetközi egyezmény						X
	Politikai, szakmai megállapodás						
Közjogi besorolás	Független, illetve parlamenti szerv	X	X	X	X	X	X
	Végrehajtó hatalmi ágba tartozó						
Az IFI által alkalmazható szankció	Vétójog						
	Hírnévesztés	X	X	X	X	X	
	Jogi						
	Pénzügyi						X

Megjegyzés: Az egyes országok rövidítése: FI – Finnország, DK – Dánia, BE – Belgium, AT – Ausztria, NL – Hollandia, IT – Olaszország, EZ – az eurózóna országai számára az Unió által javasolt fiskális szabályok.

* Ausztriában két intézmény is működik, a Fiskalrat (Költségvetési Tanács) az osztrák jegybank technikai hátterén és a Budgetdienst (Parlamenti Költségvetési Hivatal).

Forrás: DG-ECFIN/KT honlapok/Saját szerkesztés.

Meg kell jegyeznünk, hogy az Európai Bizottság 2015 októberében létrehozta az Unió független költségvetési intézményét, az Európai Fiskális Bizottságot¹⁵ (angol nevén European Fiscal Boardot), mint véleményező, tanácsadó szerepű testületet, amelynek

3a táblázat: A költségvetés betartásán örökdő, független fiskális intézmények feladat- és hatásköre az EU-13 országcsoport (a bővítés 2004–2013-as szakaszában csatlakozott országok) államaiban, 2016. január 1-jén

	Ország	BG	EE	CY	PL*	LV	LT
	A fiskális szabály bevezetésének dátuma	1998	1998	2014	1998	1990	2014
Fiskális politikai szabály	Hiánykorlát	X					
	Stabilizációs alap	X	X				
	Összkiadási korlát	X					
	Általános egyensúly		X	X	X	X	X
	Adósságkorlát				X		
	Fenntarthatóság			X			X
Hatáskör	Államháztartási	X	X	X	X	X	X
	Nemzeti (központi, szövetségi)	X	X	X	X	X	X
	Szubnacionális kormányzatok				X		
A létrehozás alapja	Alkotmány				X		X
	Törvény			X		X	X
	Politikai, szakmai, megállapodás	X	X				
Közjogi besorolás	Független, illetve parlamenti szerv	X	X	X		X	X
	Végrehajtó hatalmi ágba tartozó				X		
Az IFI által alkalmazható szankció	Vétőjog						
	Hírnévesztés	X	X	X	X	X	X
	Jogi				X	X	

Megjegyzés:

* Lengyelország kormányzati szerűként működő IFI-jét a tanácskozásokra való meghívásával az OECD lényegében az ilyen intézmények sorába „befogadja”, az EU azonban nem tekinti független fiskális intézménynek, az ún. ECFIN-értekezletekre nem kap meghívást.

Forrás: DG-ECFIN/KT honlapok/Saját szerkesztés.

tevékenységét, felhatalmazásait, vizsgálódásait az euróövezetre korlátozta. Az új testület a határozat szerint a nemzeti és az európai intézményektől függetlenül, de velük együttműködésben fog dolgozni.¹⁶

A 2004 után az Unióhoz csatlakozó 13 országból 12-ben működik a szabályalapú költségvetési szabálymechanizmus és annak betartására a független intézményi garancia. Négy országban már a válság 2008-as kirobbanása előtt elindult a rendszer, míg öt országban – köztük nálunk – 2009 és 2012 között vezették be.¹⁷

Ebben az országcsoportban is vegyes a kép mind a szabályalapú költségvetés elemeinek alkalmazása, mind az egyes fiskális intézmények feladat- és hatásköre tekintetében.¹⁸ Egy „újdonság” azonban feltűnő, amely éppen minket érint: ez a vétőjog alkalmazhatósága (amellyel a későbbiekben foglalkozunk részletesen).

3b táblázat: A költségvetés betartásán őrködő, független fiskális intézmények feladat- és hatásköre az EU-13 országcsoport (a bővítés 2004–2013-as szakaszában csatlakozott országok) államaiban, 2016. január 1-jén

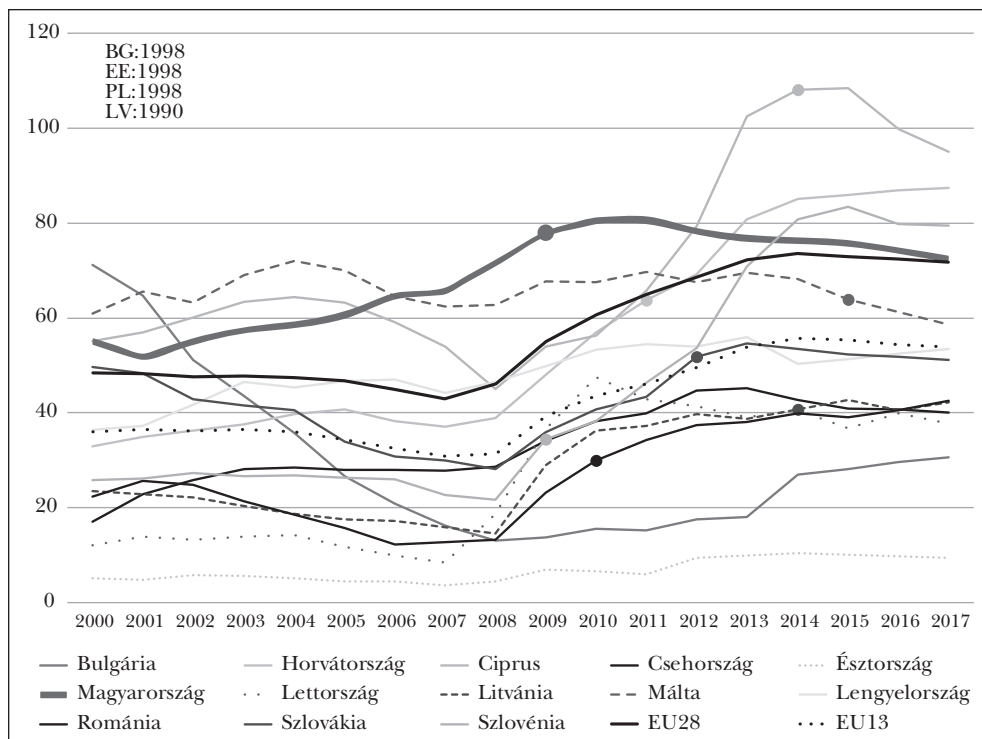
	Ország	HU	HR	MT	RO	SK	SL
	A fiskális szabály bevezetésének dátuma	2009	2011	2015	2010	2012	2009
Fiskális politikai szabály	Hiánykorlát						
	Stabilizációs alap						
	Összkiadási korlát						
	Általános egyensúly		X	X	X	X	X
	Adósságkorlát	X	X		X	X	X
	Fenntarthatóság			X			X
Hatáskör	Államháztartási	X	X	X	X	X	X
	Nemzeti (központi, szövetségi)	X	X	X	X	X	X
	Szubnacionális kormányzatok						
A létrehozás alapja	Alkotmány	X				X	
	Törvény	X		X	X		X
	Politikai, szakmai, megállapodás		X				
Közjogi besorolás	Független, illetve parlamenti szerv	X	X	X	X	X	X
	Végrehajtó hatalmi ágba tartozó						
Az IFI által alkalmazható szankció	Vétőjog	X					
	Hírnévvesztés	X	X	X	X	X	X
	Jogi	X					

Forrás: DG-ECFIN/KT honlapok/Saját szerkesztés.

Az igen vázlatos nemzetközi kitekintést zárjuk azzal a kérdéssel, hogy vajon a fiskális szabályok és intézmények (költségvetési tanácsok) belépésével *fegyelmezettebbé vált-e a gazdálkodás* a költségvetési szférában? Tény: az országok többségében a szigorúbb rendszer bevezetését követően az államadósság-ráta elindult a csökkenés útján (1. ábra), és a gazdasági növekedés is beindult, erőteljesebben a visegrádi országok csoportjában. Bár egyik-másik dél-európai állam a pénzügyi rendszerét időről időre csak sajátos „kényszerszolidaritás” adta segítséggel tudja működtetni, a szabályalapú költségvetési gyakorlat itt is hozott bizonyos eredményeket.

Egyértelműen arra következtethetünk tehát, hogy a szabályalapú költségvetés alkalmazásának kedvező, problémaoldó, gazdálkodási fegyelmet erősítő hatása kimutatható, ami leginkább az eladósodottság adta terhek fokozatos enyhülésében tapasztalható meg közvetlenül. Megjegyezzük azonban, hogy a pénzügyi stabilitás erősítésében a szabályalapú költségvetés adta hozzájárulás mértéke erőteljesen függ a társadalom és a politikai vezénlység érdekelismerő képességétől, a társadalmi-politikai akarattól s természetesen a szabályrendszer betartásán őrködő intézmények közjogi felhatalmazásaitól, illetve ezek erősségétől.¹⁹

1. ábra: Az Európai Unió néhány országának GDP-arányos államadóssága és a független fiskális intézmény létrehozásának dátuma

Forrás: Előrejelzések nemzeti konvergenciaprogramok alapján. Eurostat, 2014–2016.

A HONI FISKÁLIS POLITIKA AZ ELMÚLT MÁSFÉL ÉVTIZEDBEN

Az államháztartás menedzselésének gondjai és az emberi tényező

Mindenekelőtt lássuk, miért és hogyan jutottunk el a 2000-es évek közepe táján annak felismeréséhez, hogy a fiskális (költségvetési) politikában a stabilitás megteremtéséhez az addiginál szigorúbb szabályoknak – és azok érvényesülése következetes ellenőrzésének – a bevezetése elkerülhetetlenül szükséges nálunk is.

Az ezredforduló után Magyarország nem egyedül került szembe azokkal a mind kezelhetetlenebbé váló államháztartási, túlköltekezési és következképpen elmélyülő adósságproblémákkal, amelyek az ország pénzügyi stabilitásának megingásához vezettek. Annyiban azonban más volt honunkban a helyzet, hogy a politikai és gazdasági ciklusok közötti átfedések és egymást erősítő/gyengítő folyamatai – a szavazatmaximálási-szavazatszerzési törekvések – a túlköltekezésben és általa az eladósodásban valószínűsíthetően nagyobb szerephez jutottak, mint más, hasonló sorsú országokban.²⁰ Ezért, mielőtt a szabályalapú költségvetés hazai bevezetésével foglalkoznánk, indokolt, hogy igen röviden kitekintsünk az országhatárainkon túlra.

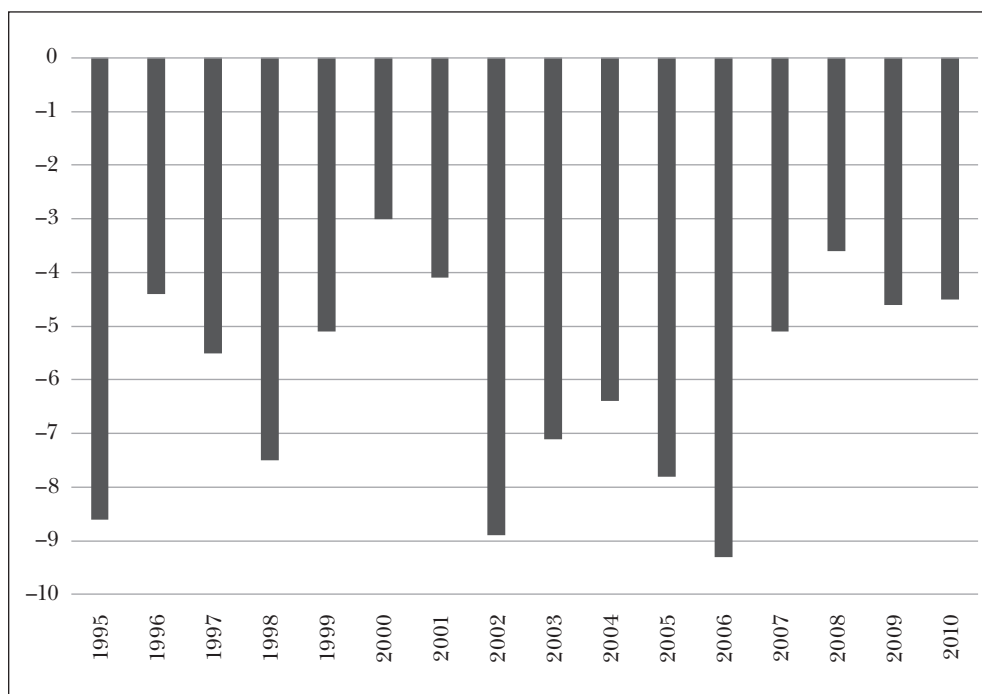
Nilvánvaló, hogy a pénzügypolitika bevezetőben vázolt összefüggésrendszerében a kívánt célok elérése nemcsak a megfelelő szabályok megalkotásán, hanem fegyelmezett betartásukon és betartatásukon is múlik. Ebben pedig kiemelt szerep jut az *emberi tényezőnek, a társadalom érdekelismerési és akarati képességeiknek*, amelyek támogató ereje nélkül egy ország pénzügyi stabilitása aligha valósítható meg.²¹

Hazánkban a rendszerváltozást követően, az egymást követő kormányok fiskális politikáját az alkumechanizmus, a politikai ígéretekre és dogmákra épülő tervezés és gazdálkodás jellemezte. Ez gátja volt mind az államháztartás stabilitásának, mind a fenntartható fejlődésnek.²²

Pénzügyi mutatókban mérhető következmények

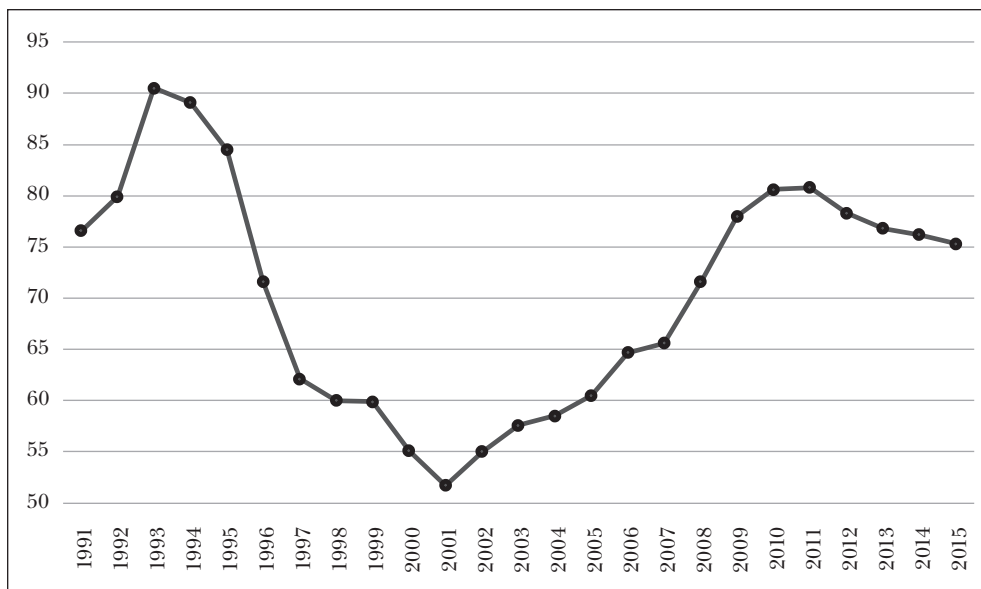
Az államháztartás hiánya időről időre (főként az országgyűlési választások körüli években) az „egekbe szökött”, 2002-ben és 2006-ban megközelítette a bruttó hazai termék (GDP) 10 százalékát (2. ábra). A magas hiányból egyenesen következett az államadósság GDP-ben kifejezett mértékének (az államadósság-rátának) a 2000-es évek elejétől megfigyelhető, 2010-ig, a szabályalapú fiskális politika bevezetéséig tartó folyamatos emelkedése (3. ábra).

2. ábra: A magyar államháztartás uniós módszertan szerinti hiánya 1995-től 2010-ig (a GDP százalékában)

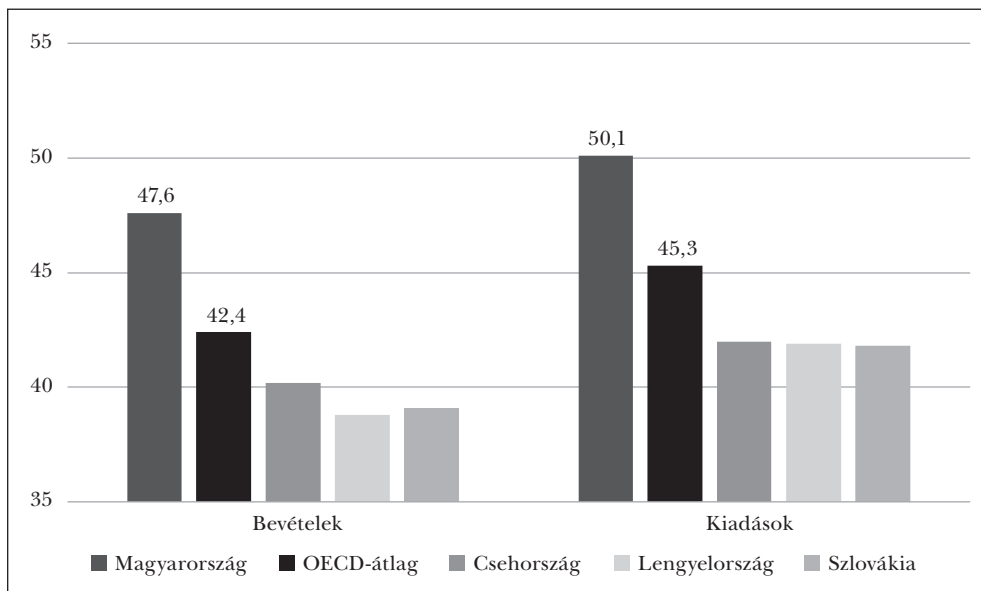
Forrás: Az Eurostat adatai alapján KT Titkársága szerkesztés.

3. ábra: Az államadósság GDP-arányos mértéke 1991 és 2015 között

Forrás: Az Eurostat adatai alapján KT Titkársága szerkesztés.

4. ábra: Az államháztartás jövedelemcentralizációjának és újraelosztásának mértéke a visegrádi országokban (2014) és az OECD-országokban átlagosan (konszolidált bevételek és kiadások a GDP arányában)

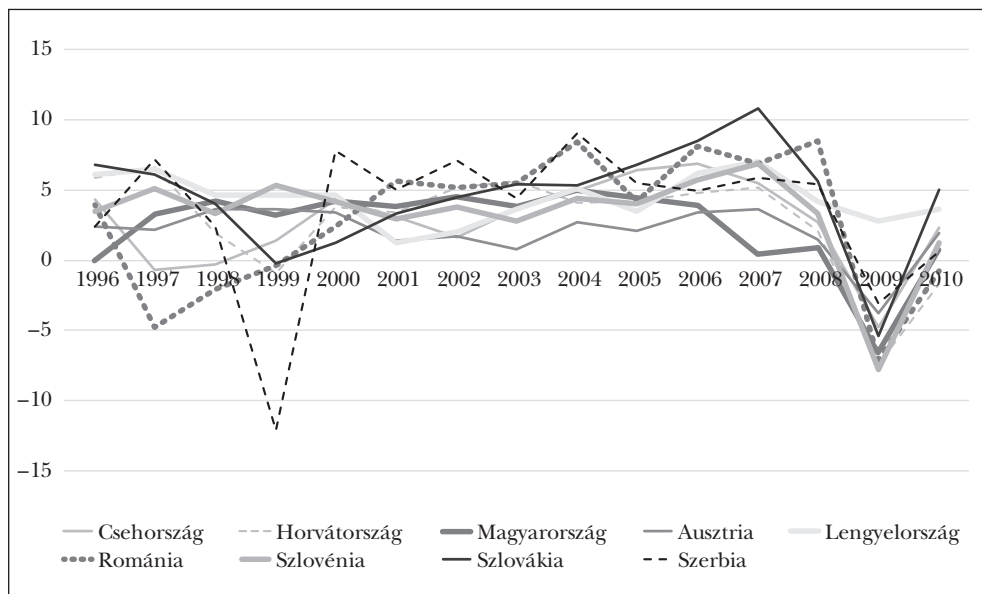
Forrás: Az OECD adatai és Cséfalvay Zoltán elgondolása alapján részben KT Titkárság szerkesztés.

Az 1990-es évek első felében, majd átmeneti csökkenés után a 2000-es években magasra szökött *államadósságnak* nemcsak a visszafizetése, de az igen költséges *finanszírozása* (az adósságszolgálat, vagyis a kamat) hatalmas terhet ró(tt) az országra. „Magyarországon 1993 és 1999 között a kamatkiadások meghaladták az oktatásra, kultúrára és az egészségügyre fordított kiadásokat.”²³ Ehhez azt tehetjük hozzá, hogy az adósságszolgálat még a 2010-et követő néhány évben is az államháztartás kiadásaiból ugyanannyit – 8-9 százalékot – kötött le, mint az egészségügy, és alig maradt el az oktatás egészére felhasznált 10-11 százaléktól.

Fiskális politikánkából egyenesen következett az állami *újraelosztás* – különösen a környező országokhoz mérten, de az OECD-országok átlagához viszonyítva is – kiugró, a GDP-ben kifejezett 50 százalék körüli mértéke (4. ábra). Törvényszerű volt, hogy az állami újraelosztáshoz szükséges nagymértékű *jövedelemelvonás* (ezen belül magas adócentralizáció) ösztönzi az adóelkerülést, ami az adózók számának szűküléséhez, az adóalapok eróziójához s még magasabb adókulcsokhoz vezet. Következmény: a *piaci szféra beruházásai csökkentek*, amiben közrejátszott a vállalatok hitelpiacról való kiszorulása is.

Az említett okok nálunk sok más tényezővel – mint például az egyre alacsonyabb termelékenységgel – együtt jelentkezve, a környező országokhoz képest a *gazdaság mérsékeltbb növekedéséhez, nemegyszer annak visszaeséséhez* vezetett, illetve a növekedés fenntartása csak folyamatos külső forrás bevonásával – eladósodásból fedezve – valósult meg (5. ábra).

5. ábra: Magyarország és a környező országok gazdasági növekedése 1996 és 2010 között (volumenváltozás az előző évhez képest, %)

Forrás: Az Eurostat és az Európai Bizottság adatai alapján KT Titkárság szerkesztés.

A rendszerváltozást követő kormányok által meghirdetett államháztartási reformokból – konszolidációs kísérletekből – hiányzott a bátorság. Sikertelenségükben vagy jobb esetben félsikereikben szerepe volt egyrészt a társadalmi elfogadás és támogatás hiányának, másrészt az erőteljes strukturális átalakításhoz és az állam által felvállalt feladatoknak az ország teherbíró (adóerő-) képességéhez történő nem megfelelő igazításának, és nem állítottak (írtak elő) követelményeket a közpénz hatékonyabb felhasználásához.

Az államháztartás előzőekben látott túlméretezettségének, ebből következő „mohóságának”, nem hatékony működésének a nemzetgazdaságra gyakorolt negatív hatására is *romlott az ország versenyképessége*.²⁴

Az emberek az államháztartás túlsúlya ellenére a közszolgáltatások színvonalának s így az életminőségük folyamatos romlását érzékelték, vagyis azt, hogy nem teljesülnek a várakozásaik, noha azokat ismétlődően viszontlátták a választási ígéretekben.²⁵ Ráadásul a 2008-as, pénzügyi válságról induló, de általánossá terebélyesedő gazdasági válság – ilyen helyzetben találva hazánkat – tovább gyengítette pozícióinkat.

A SZABÁLYALAPÚ KÖLTSÉGVETÉSI BEVEZETÉSE MAGYARORSZÁGON – ELŐZMÉNYEK, INTÉZMÉNYI MEGOLDÁSOK

A magyar államháztartás elmélyülő – az államháztartás fenntartható finanszírozását veszélyeztető és a reálgazdaság versenyképességét romboló – problémái nyomán 2006-ra vált nyilvánvalóvá, hogy a rendszerváltozás óta érvényesülő költségvetési gyakorlat a fenntartható fejlődési pályára térés esélyét zárja ki. Nem volt tovább halasztható a változás, érdemi fordulatra volt szükség a fiskális politikában: a kérdés azonban az volt, hogy ennek a változásnak mi legyen a tartalma.

A fiskális fenntarthatatlanság szélén való egyensúlyozás elvezetett annak felismeréséhez, hogy az államháztartás hosszabb távú finanszírozásának fenntartása érdekében a kormányzati irányításnak már rövid távon is biztosítania kell a belsőleg konzisztens, a szcenárióválasztásnak megfelelő szabályozást, az államháztartás pénzügyi rendszerében a hosszabb távon „gondolkodó” költségvetési tervezést és a szabályok betartásán őrködő, független ellenőrzést.

Kettős útkeresés (2006–2007)

Mind a fiskális fenntarthatósághoz szükséges szabályok jellegét, mind betartásuk intézményi garanciáit illetően két irányba haladt a szakértői gondolkodás.

Az Állami Számvevőszék által kidolgozott *közpénzügyi modernizáció tézisei* abból indultak ki, hogy az érdemi változáshoz a közpénzekkel való gazdálkodás egészét kell szabályozottá, átláthatóvá és kiszámíthatóvá tenni. Az átfogó újraszabályozás szükségességét és hasznosságát illető egyetértés azonban – a politikai megosztottság, a belső vitáktól terhelte koalíciós kormányzás körülményei között – kevésnek bizonyult a megvalósításhoz.

A másik szakmai kezdeményezés a költségvetési feszültségek leglényegesebb okát, a túlköltekezés megakadályozását helyezte koncepciója középpontjába, és a nemzet-

közi gyakorlatban már sikerrel alkalmazott *szabályalapú költségvetés* elemei adaptálását tartotta a – honi problémák oldásában is – célravezetőnek.

Mindezek nyomán az Állami Számvevőszék és a Magyar Nemzeti Bank kezdeményezésére indult meg a *szabályalapú költségvetés* keretfeltételeinek kialakítása.

A 2008. év végére – a fenyegető államcsőd és az IMF–EU-kölcsönfelvétel nyomása árnyékában – született meg a *felelős költségvetési gazdálkodásról szóló törvény*, amit felfogásából, beavatkozási mechanizmusából (kiadási limitjeiből) adódóan „plafontörvénynek” neveztek. Ugyanis abban a következő évi költségvetés kiadásainak összességét korlátozták (a 2009-re tervezettnek meg kellett egyeznie a 2008-as előirányzattal, később pedig az a GDP reálértéke várható emelkedési mértékének felével növekedhetett). Emellett bonyolult szabályokat alkottak a költségvetés tervezhető egyenlegére ugyanúgy, mint az államadósság előirányozható mértékére.²⁶

A *Költségvetési Tanácsra és szervezetére* is két, eltérő koncepció élt. Bár abban egyetértés volt, hogy a testület elnöke az államfőt képviselő szaktekintély legyen, abban már vita volt, hogy kik legyenek annak tagjai. Az egyik koncepció szerint a *tagok* a két, kormánytól független pénzügyi intézmény – az ÁSZ és az MNB – *mindenkori elnökei* legyenek. E koncepcióban a kis létszámú titkárság alapvetően összefoglaló, szervező feladatokat lát el, mivel a Tanács döntéseinek szakmai támogatását a költségvetési tervezés megalapozottságát mikro- és makroszinten egyébként is vizsgáló, önálló kutató-elemző bázissal rendelkező számvevőszék és a jegybank hagyományosan magas szinten működő, meglévő jelentős makrogazdasági elemző kapacitása biztosítja.²⁷

Ettől a másik megoldás lényegileg tért el. A testület tagjai itt az államfőt képviselő szaktekintély mellett az ÁSZ és az MNB vezetői által javasolt szakemberek. A titkárság pedig önálló költségvetési forrásból működtetett jelentős létszámú apparátus, meghatározó makrogazdasági elemzőképességgel.

A „plafontörvénybe” végül az utóbbi, második koncepciót foglalták, amely 2010 végéig érvényesült. Majd 2011-től történt visszatérés az első koncepcióhoz, amelynél az átmenet feltételeit a 2011. évi költségvetési törvényben szabályozták.²⁸

A 2010-es választásokat követően megalakult kormány – kétharmados parlamenti támogatottsággal – vállalkozott a jogrendszer egészének, ezen belül a közpénzügyeknek az áttekintésére, új keretekbe helyezésére. Ez a megoldás – súlyának, jelentőségének is megfelelő – új fejezetet nyitott a szabályalapú költségvetési rendszer szabályozásában is.

Az Alaptörvény és a stabilitási törvény a szabályalapú költségvetésről

Magyarország 2011. április 18-án elfogadott Alaptörvénye a közpénzügyeknek külön fejezetet szentel. Ebben rögzíti az Országgyűlés költségvetési jogát, továbbá kimondja, hogy a közpénzekkel átlátható és ellenőrizhető módon, a törvényesség, célszerűség és eredményesség követelményeinek szem előtt tartásával kell gazdálkodni, valamint korlátot állít az eladósodásnak nemcsak az államháztartás, de azon belül külön is a helyi önkormányzatok vonatkozásában.

Az Alaptörvény meghatározta az államadósság évenként tervezhető mértékét is, amikor megalkotta az államadósság-szabályt.²⁹ Eszerint az Országgyűlés nem fogadhat el olyan központi költségvetésről szóló törvényt, amelynek eredményeképpen az államadósság meghaladná a GDP felét. Mindaddig, amíg az államadósság a GDP felét meghaladja, az Országgyűlés csak olyan központi költségvetésről szóló törvényt fogadhat el, amely az államadósság GDP-hez viszonyított arányának csökkentését tartalmazza.

A stabilitási törvény *nemcsak a költségvetés tervezésére, elfogadására* állította fel az államadósság-szabályt, *hanem annak végrehajtására is*. Rögzíti, hogy mindaddig, amíg az államadósság a GDP felét meghaladja – meghatározott kivételekkel –, a központi költségvetés végrehajtása során nem vehető fel olyan kölcsön, és nem vállalható olyan pénzügyi kötelezettség, amelynek következtében az államadósságnak a teljes hazai össztermékhez viszonyított aránya a megelőző évben fennállóhoz képest növekedik.

Az Alaptörvény az alkotmányos működés feltételei közé emelte a költségvetési stabilitás szabályainak betartásán örökődő Költségvetési Tanácsot (röviden Tanács vagy KT). A Tanács az Országgyűlés törvényhozó munkáját támogató testület, az Alaptörvénynek és a törvényeknek alárendelve végzi feladatait. Ezek között egyfelől közreműködik a központi költségvetésről szóló törvény előkészítésében, az Országgyűlés törvényhozó tevékenységét támogató szerveként *vizsgálja – véleményezi – a központi költségvetés megalapozottságát*, másfelől *előzetesen hozzájárul a központi költségvetésről szóló törvény elfogadásához* az ún. államadósság-szabály betartása érdekében. Ez utóbbi feladattal és hatáskörrel a Tanács, mint független fiskális intézmény, a költségvetési törvény megalkotásának folyamatában közjogi szerepet – úgynevezett „*vétőjogot*” – *kapott az azzal együtt járó felelősséggel*.

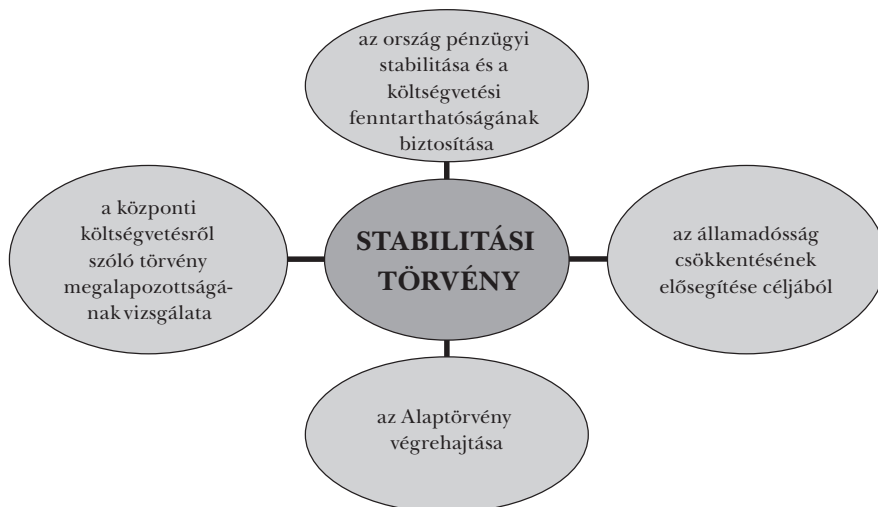
E megoldás meghaladja az Európai Unió országai többségében élő gyakorlatot, ahol – mint az előzőekben láttuk – inkább a figyelemfelhívó, tanácsadó jellegű, közvetlen felelősséggel nem járó, makroelemző, technikai-előrejelző (kivetítő) munka a jellemző, különböző véleményezési jogosultságokkal (amit – korlátozottan – erősíthet az adott intézmény számvevőszékhez vagy parlamenthez kapcsolása).

Az Alaptörvény meghatározta keretet a Tanács feladatai vonatkozásában is a stabilitási törvény bontotta ki (6. *ábra*). A stabilitási törvény fejt ki részletesen a Költségvetési Tanács kötelező feladatai végrehajtásának eljárási rendjét – benne a kormány feladatait –, mindenekelőtt a központi költségvetési törvény elfogadási folyamatára fókuszálva. Így: ha a KT a költségvetés tervezetének véleményezése során egyet nem értését fejezi ki, akkor azt a kormánynak újból meg kell tárgyalnia s egyeztetnie a Tanáccsal. Ennél „keményebb” a költségvetési törvényjavaslat államadósság-szabálynak való megfeleléséről szóló, tanácsi előzetes hozzájárulásra vonatkozó eljárási szabály: ha a KT – vétőjogát érvényesítve – az előzetes hozzájárulást megtagadja, akkor a zárószavazást el kell halasztani, és az eljárást addig kell folytatni, amíg a Tanács megadja a hozzájárulását.

Mindezek mellett a Tanács kiemelt feladata a központi költségvetésről szóló törvény végrehajtásáról és az államadósság várható alakulásáról történő, félévenkénti véleménynyilvánítás.

A KT a költségvetés végrehajtását figyelemmel kíséri (monitoring), a hosszabb távú makrogazdasági folyamatok kontextusában. Ebben – ugyanúgy, mint a költségvetés véleményezésénél – támaszkodik az ÁSZ és az MNB elemzőképességén túl kutatóintézetek, külső szakértők, szakmai fórumok, tanácsadó testületek munkájára is.

6. ábra: A Költségvetési Tanács feladatai a stabilitási törvényben

Forrás: [www.kormanyhivatal.hu/download/3/de/20000/6 Stabilitási törv.pdf](http://www.kormanyhivatal.hu/download/3/de/20000/6%20Stabilitási%20törv.pdf)

A Költségvetési Tanács *egyéb, nem kötelező feladataira* a stabilitási törvény azt mondja, hogy véleményt nyilváníthat bármely kérdésről, amely összefügg a költségvetés tervezésével, végrehajtásával, a közpénzek felhasználásával, az államháztartás helyzetével. Tágabban értelmezve, ebbe beleillik a társadalmi, szakmai/média érdeklődés kielégítése, a közgazdasági szakma véleményének kikérése, valamint a nemzetközi szervezetek információkérésének teljesítése, együttműködés más országok független költségvetési felelősségi intézményeivel, nemkülönben a nyilvánosság eszközeivel az államháztartás stabilitásának előmozdítása (a Tanács határozatai, éves feladatterve, egyéb dokumentumai, az általa felhasznált kutatások a KT honlapján megtalálhatók).

A Költségvetési Tanács tevékenysége és az államháztartás egyensúlya

A maga eszközeivel, nem utolsósorban költségvetési fegyelmet szolgáló erős felhatalmazásaival, de mondhatjuk, garanciális jelenlétével a KT tevékenysége is *hozzájárult a költségvetési egyensúlyi politikához*, amelynek jelentős eredményeként a Magyarország ellen folytatott túlzottdeficit-eljárás (EDP) 2013-ban megszűnt, illetve teljesültek azok az államháztartási gazdálkodásban mértékadó paraméterek, amelyek alapján lehetővé vált, hogy a nemzetközi hitelminősítő szervezetek 2016-ban egységesen befektetésre javasolt kategóriába helyezték vissza Magyarországot.

E folyamatba kapcsolódik a Költségvetési Tanács néhány meghatározó döntése:

– 2012-ben a 2013. évi költségvetési törvény tervezetében a makrogazdasági pályát és a hiánycélt is kifogásolta. Ennek hatására új előterjesztés készült módosított makrogazdasági háttérrel, hiánycéllal, további egyensúlyt javító bevételi (így az adórendszert érintő) és kiadási intézkedésekkel.

– 2013-ban a 2014. évi költségvetési törvény tervezetéről írt véleményében kockázatokat azonosított mind a bevételi, mind a kiadási oldalon. Ezért az egyensúlyi célok teljesítéséhez szigorú gazdálkodást tartott indokoltnak az államháztartás minden szintjén.

– 2014-ben a 2015. évi költségvetési törvény tervezeténél a makrogazdasági pálya teljesítését veszélyeztető külső körülmények „kivédésének” szükségességére irányította rá a figyelmet.

– 2015-ben a 2016. évi költségvetési törvény tervezetéhez kapcsolódva jelezte az államadósság-szabály (a stabilitási törvényben szereplő adósságképlet) betarthatatlanságát (annak következményeként mind az államháztartás egyensúlyának, mind a növekedésnek a veszélyeztetését). Indítványozta a képlet módosítását. Az Országgyűlés – ezekre is figyelemmel – új adósságszabályt fogadott el.

– 2016-ban a 2017. évi költségvetési törvény tervezeténél pozitívan értékelte a ki-egyensúlyozott költségvetés irányába megtett lépést (a működési és a felhalmozási költségvetés elkülönítését, deficitet csak az utóbbinál megjelenítve). Ugyanakkor felhívta a figyelmet az ún. strukturális hiányra vonatkozó követelmény nemteljesítésére.

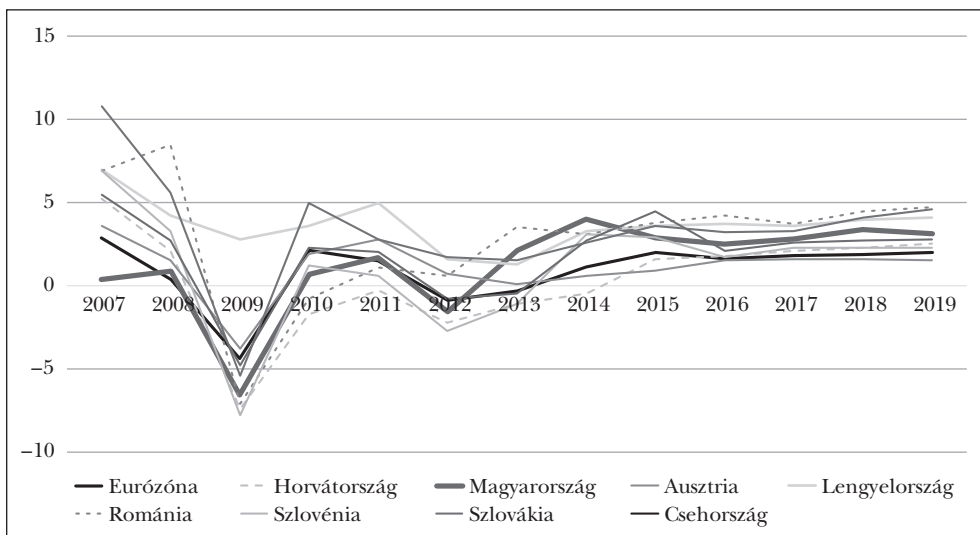
A magyar pénzügyek stabilitása, mint a növekedési képesség alapja

Az ország, az államháztartás stabilitását meghatározó gazdasági növekedés 2013 óta jelen van. Kiemelendő, hogy „a 2014-es és a 2005-ös év volt az első két év a korai 90-es évek óta, amikor a magyar gazdaság úgy volt képes növekedni, hogy a növekedést sem az államadósság, sem a gazdaság külső tartozásának növekedése nem követte”.³⁰ Kedvező, hogy a gazdasági konjunktúra erősödik, a régiós gazdasági növekedés meghaladja az euróövezet átlagát (7. ábra).

Az államháztartás egyenlegének javulása ugyanakkor serkentőleg hat a növekedésre mind nálunk, mind a környező országokban. A szabályalapú költségvetési politikánk sikere nemcsak az államháztartási hiány csökkentésében mutatkozik meg, hanem abban is, hogy 2012 óta immár folyamatosan pozitív az elsődleges egyenlegünk – szemben a korábbi évekkel, amikor csupán egy-egy évben sikerült ilyen kedvező eredményt elérni (8. ábra).

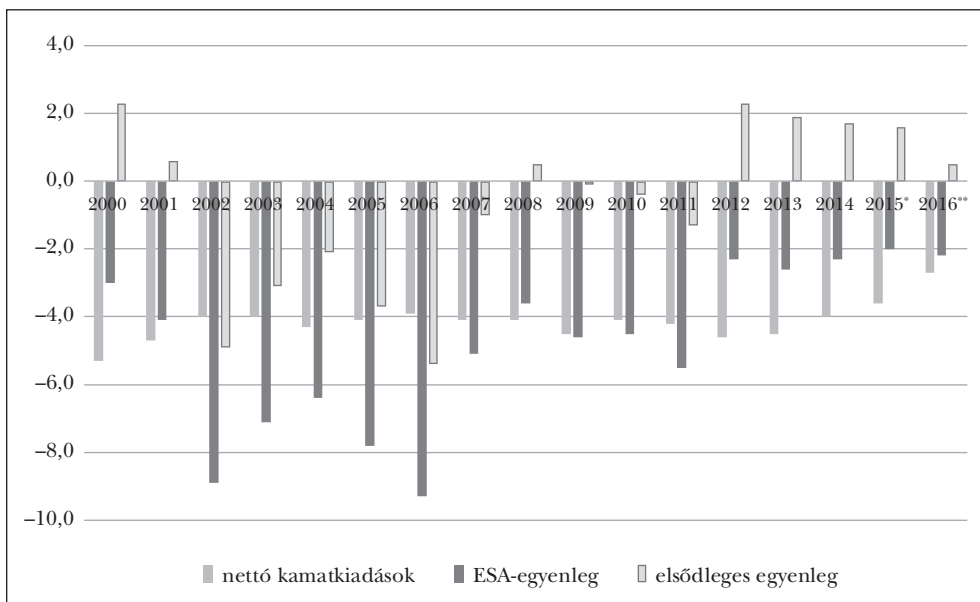
A bevételek beszedésére irányuló munka eredményességének erőteljes javulása, a kiadások kézben tartása eredményeként is javuló hiánymutatók révén 2010 után *évről évre csökken az államadósság-ráta (láttuk a 3. ábrán)*. Az egyensúly javulásával egyre kisebb költséggel finanszírozható a költségvetés. Az olcsóbb finanszírozás pedig a gazdaság és a társadalom számára forrásokat szabadít fel, növekedési tényező. Az ország „kitettsége” szempontjából pedig különösen előnyös az államadósságon belül a devizaarány látványos esése (9. ábra).

7. ábra: A kelet-közép-európai régió országainak és az eurózóna gazdasági növekedése

Forrás: Az Európai Bizottság 2016. tavaszi előrejelzése.

8. ábra: Magyarország államháztartásának hiánya, nettó kamatkiadása, elsődleges egyenlege a GDP arányában

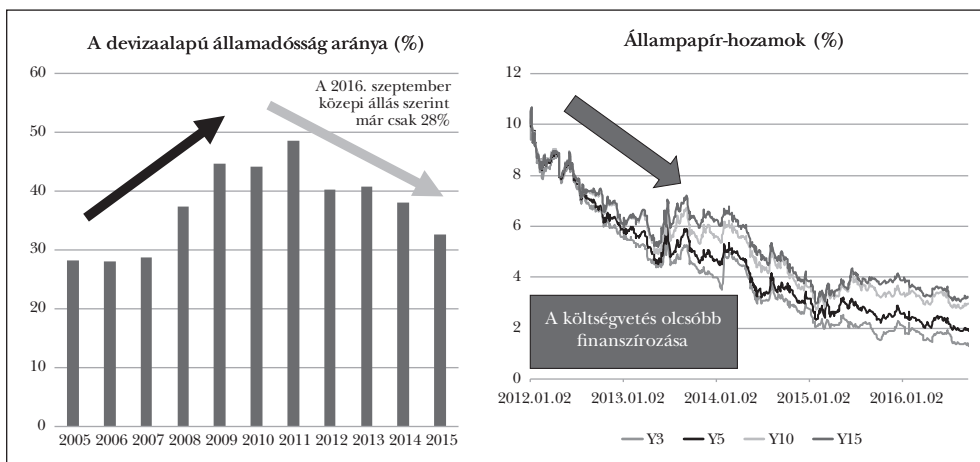
Megjegyzés:

* Az előzetesen várt $-1,6\%$ -os hiány még ennél is kedvezőbb.

** 2016. évi várható adatok.

Forrás: Az MNB és az Eurostat adatai alapján KT Titkárság szerkesztés.

9. ábra: Magyarország devizaalapú államadóssága és az állampapírhozamok

Megjegyzés:

* A devizaadósság a hónap utolsó munkanapján jegyzett MNB-középárfolyamon kerül értékelésre.

Forrás: ÁKK.

ÖSSZEGZÉS HELYETT

A 2011-ben megújult „magyar modell” sajátossága, hogy a korábbi fiskális fegyelmeztetlenségeket megelőzendő, a KT közjogi felhatalmazást (vétőjogot) kapott a költségvetések (és módosításaik) elfogadásához kötődően. Emellett jellemző az is, hogy a költségvetésekhez kapcsolódó közjogi felhatalmazásból eredően, a testület elsősorban az adott, illetve a következő év stabilitási kockázataival foglalkozik, a középtávú kitekintések, előrejelzések ismeretanyagát is ennek alárendelve hasznosítja, és ezeket nem emeli testületi döntéssé.

Elmondható, hogy a magyar rendszer nem csupán szigorú előírásai, egyszerű és átlátható, az államadósság elleni küzdelemre fókuszált alapelvei és betartatása őrzésének erős felhatalmazásai, hanem az európai gyakorlatba sajátosan illeszkedő megoldásai, túlköltekezési hajlamot mérséklő hatása, szemléletformáló, bizalomteremtő ereje és időtállósága által működhet sikeresen. Így járulhat hozzá az ország stabilitásához, fenntartható fejlődéséhez, a gazdaság versenyképességének javításához, végső soron a nemzet, az ország polgárainak felemelkedéséhez.

A szabályalapú költségvetés elemeinek alkalmazásával, a Költségvetési Tanács működésével – a rájuk vonatkozó előírások Alaptörvényben és a stabilitási törvényben történt megerősítésével, átláthatóbbá, konzisztensebbé tételének is köszönhetően –, a 2011 utáni években egyértelműen javult az államháztartás egyensúlyi helyzete mind a hiány-, mind az adósságmutatók tekintetében. A költségvetési stabilitás teszi lehetővé, hogy az államháztartás növekvő mértékben segítse a gazdaságfejlesztést. A versenyképességi mutatók³¹ ma is elmaradnak a hasonló sorsú visegrádi országok mutatóitól. A gyengeségek sorából azonban ma már hiányoznak azok, amelyek a magyar államház-

tartás gyenge hatékonyságú, túlfogyasztó működésével, a pénzügyi stabilitás hiányával függtek össze, s a gazdaság működésétől is forrásokat elvonva, a versenyképesség 2004 és 2010 közötti zuhanásszerű romlásának súlyos, meghatározó okait jelentették.

Egyensúlyi helyzetünk javulása pozitívan hat nemzeti versenyképességünkre. A gondolatot a versenyképesség és a polgárok anyagi és szellemi felemelkedésének összekapcsolódásával folytatva, egyet kell érteni prof. dr. Csath Magdolna erre megfogalmazott definíciójával, miszerint: „akkor versenyképes a gazdaság, ha a nemzet képességei jól hasznosulnak és hosszabb távon folyamatosan erősödnek, a cégek nagy hozzáadott értéket termelnek, és mindezek következtében az emberek életszínvonala és életminősége folyamatosan javul”.³²

A „hogyan tovább” kérdés megválaszolásához még egyszer hadd hívjam segítségül György László és Veress József gondolatait: „A közvetlen veszélyek elhárítása után kerülhet sor a versenyképességet és a gazdasági növekedést tartósan megalapozni képes hatékonyságfokozók és innovációs tényezők [...] elsősorban a következő területek fejlesztésére: szak- és felnőttképzés, felsőoktatás, innovációs rendszer, a gazdaság koordinációs mechanizmusainak optimalizálása és a piaci szereplők bürokratikus és adminisztratív terheinek a csökkentése.”³³

Nemzetgazdaságunk jövőbeni sikeréhez változatlanul hozzá kell járulnia a fegyelmezett költségvetési politikának, az államháztartási ellátórendszerek munkája hatásosabbá, hatékonyabbá tételének. Ebben marad elegendő feladat – a rá rótt hatáskörök érvényesítésével – a Költségvetési Tanácsnak is a költségvetési felelősség erősítéséhez történő hozzájárulással.

JEGYZETEK

¹ A szerző köszönettel tartozik Kékesi Lászlónak és Varga Sándornak, a Költségvetési Tanács elnöki tanácsadóinak, akik a cikk megírásában segítségére voltak.

² Kutasi Gábor: *Fiskális szabályok és intézmények az EU-ban*. Délkelet-Európa – South-East Europe, International Relations Quarterly, Vol. 3, No. 1., 2012, 1–11. o.

³ A maastrichti követelményrendszert kötelezően és egységesen alkalmazott „numerikus és eljárási szabályoknak” is tekinthetjük. Gondoljunk a 3 százalékos hiánylimitre vagy a 60%-os GDP-arányos államadósság céljára, a hozzávezető, a fölötté lévő rész évente 1/20-ával történő kötelező csökkentésére, s az euróövezet országaira nézve 2015-ben – tanácsadó szereppel – megszületett European Fiscal Boardra, az EU Bizottság független fiskális intézményére. A testület tagjait egy év elteltével, 2016 októberében nevezte ki az EU Bizottsága, gyakorlati működését ezt követően kezdte meg.

⁴ Kutasi, i. m.

⁵ Ludovít Ódor: *The Good, the Bad and the Ugly – Lessons from the first phase of implementation of the New European fiscal framework*. CBR, Discussion Paper, No. 3., 2014. www.rozpocetovarada.sk/download2/gbu_final.pdf

⁶ Alaptörvényünk Alapvetése N cikkének (1) bekezdése („Magyarország a kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét érvényesíti”) és Állam fejezetének közpénzekről szóló 36, 37. és 44. cikke.

⁷ 2011. évi CXCV. törvény Magyarország gazdasági stabilitásáról.

⁸ A szabályalapú költségvetés bevezetésének és alkalmazásának igen kiterjedt elméleti, szakirodalmi anyaga van, és az EU Bizottság, sőt újabban az EU országainak független költségvetési intézményeinek együttműködési fóruma is kiad dokumentumokat. E fejezet ezen anyagok felhasználásával készült. Lásd még Antal László: *Fenntartható-e a fenntartható növekedés?* Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 2004;

- Péter Ákos Bod: *Crisis after crisis – any lessons learnt?* Hungarian Review, Vol. 4, No. 2., 2013, 18–28.; Györfly Dóra: *Költségvetési Tanács Magyarországon*. Fejlesztés és Finanszírozás, 2009/3., 52–59. o.; Muraközy László: *Fenntartható-e a fenntarthatatlan „fejlődés”?* In: Válságban és válság nélkül. A gazdaságpolitika rétegei. Szerk.: Muraközy László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, 9–40. o.
- ⁹ Kopits György: *A költségvetési felelősség keretrendszere – nemzetközi tapasztalatok és magyarországi tanulságok*. Pénzügyi Szemle, 2007/2.; Uő: *Restoring Public Debt Sustainability. The Role of Independent Fiscal Institutions*. Oxford University Press, 2013.
- ¹⁰ Oblath Gábor – Szapáry György: *Magyar fiskális politika: quo vadis?* Közgazdasági Szemle, 2006/4., 293–309. o.
- ¹¹ A szabályalapú költségvetés és az erre épülő finanszírozás magában hordozza a feladatok és a források jobb összhangját, és egyértelműen mérsékli a költségvetés ciklikusságát. Kopits: *Restoring Public Debt...*, i. m. A válság tanulságai ezt a „klasszikus funkciót” azzal egészítették ki, hogy a szabályalapú fiskális politika bevezetése a válságkezelés egyik eszköze lehet. Carmen M. Reinhart – Kenneth S. Rogoff: *From Financial Crash to Debt Crisis*. NBER Working Paper, No. 15795, 2010. www.nber.org/papers/w15795; Árpád Kovács: *Crisis Management Similarities and Differences in the Newly Accessed Central and Eastern European Countries*. In: *The Aftermath of the Global Crisis in the European Union*. Ed.: Beáta Farkas, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2013, 152–177.
- ¹² A Lengyel Köztársaság Alkotmánya, 1998, X. fejezet A közpénzügyekről.
- ¹³ A szabályok betartásán örködő intézmények közjogi besorolásában általánosan érvényesül a kormánytól való függetlenség, de „kakukktójásként” látjuk Lengyelországot, ahol az intézményt a végrehajtó hatalom részeként hozták létre. Elterjedt a fiskális intézmények által alkalmazható szankció következményeként a hírnév- (hitel-) vesztes. Lengyelországnál látjuk a jogi szankció (például a költségvetés újratárgyalásának) lehetőségét, míg a pénzügyi szankciót (például az EU-források felfüggesztését) az eurózóna országaiban alkalmazhatják. Daniele Franco: *Comments on “The role of fiscal policy councils in Theory” by Xavier Debrun*. Conference on Fiscal Policy Councils: Why do we need them and what makes them effective?, Vienna, 31 January 2011.
- ¹⁴ A 2008. év után kezdték alkalmazni a szigorúbb fiskális szabályokat, és hívtak életre azok betartásának „felügyeletére” intézményeket Németországban, Írországbán, Portugáliában, Finnországban, Ausztriában és Olaszországban. A korábban már ezeket működtető országokban is (Svédországban 2007-ben, Dániában és az Egyesült Királyságban 2010-ben) továbbfejlesztették a rendszert.
- ¹⁵ Az Európai Bizottság 2015. október 21-én C(2015) 8000. számú határozatával döntött az intézmény létrehozásáról, tagjairól csak egy évvel később, 2016 októberében született elhatározás.
- ¹⁶ Működéséről, a testület küldetésfelfogásáról természetesen az alapítás óta eltelt idő rövidségére tekintettel még nem állhatnak rendelkezésre értékelhető tapasztalatok. Az Európai Unió országai független fiskális intézményeinek, a mintegy másfél éve önszerveződésként létrejött és szakmai-konzultációs fórumként működő együttműködési és konzultatív fóruma keresi a lehetőségét, hogy a European Fiscal Boarddal mielőbb kialakuljon a kölcsönös tapasztalatcserre, a legjobb gyakorlatok kölcsönös megosztása.
- ¹⁷ Csehországban a szabályalapú fiskális keretrendszer egyik elemét sem alkalmazzák, amiben jelentős szerepe van, hogy az egykori Csehszlovákia politikai okokból nem jutott külső forrásokhoz, és a rendszerváltozás itt relatíve fejlett gazdasággal és alacsony életszínvonallal, de minimális eladósodottsági szinten történt meg. Némileg hasonló a helyzet Lengyelország esetében, ahol a költségvetés-politikai és az eljárás szabályokat már a válságot megelőző időszakról sikerrel alkalmazzák, de nem látnak indokot IFI létrehozására.
- ¹⁸ A független fiskális intézmények szakmai hátterére, közjogi státuszára vonatkozó elképzeléseknek nincs valamilyen nemzetközi (európai) „best practice”-ja. Az intézményesített szabályozó képesség a fontos, ami az egyes országokban különböző erősségű közjogi eszközöket felsorakoztatva, eltérő bizalmi és hiteltelenségi (tekintélyi) értékekre, más-más szervezeti kapcsolódású szakmai támogatásra támaszkodva, különböző intézményi eszközökkel valósulhat meg. A garanciák a költségvetési hiány kordában tartására, a túlköltekezés megakadályozására vagy a beruházási költekezés limitálására hozott szabályokkal (Benczes István – Váradi Szilvia: *Arany szabály helyett adósságfék: a német példa*. Köz-Gazdaság, 2011/2., 91–103. o.), az adott ország államszervezeti felépítésével, fiskális rendszerével együtt értelmezhetők. (Török Ádám: *Intézményépítés a túlzott államadósság elleni védekezésben*. Közgazdasági Szemle, 2011/7–8., 577–592. o.)

- A nemzetközi gyakorlatban számos példa van arra, hogy a testület döntéseit megalapozó elemzéseket az üzleti szférából vagy más független intézményektől – számvevőszék, nemzeti bank, szakértő munkacsoport – szerzi be. Az Európai Unió országai közül Franciaország, Finnország, Litvánia, Lettország és Olaszország a számvevőszéki háttérre építő, míg a szlovák és az osztrák a nemzeti banki háttérű utat választotta, utóbbinál azonban azt is meg kell jegyezni, hogy itt a költségvetési szabályszerűségeken még egy parlamenti hatáskörű intézmény is őrködik.
- ¹⁹ Ilyen lehet például, hogy az IFI készíti el a költségvetési terv alapját képező makrogazdasági prognózist, véleményezi a költségvetési törvényjavaslatokat, meghatározott költségvetési paramétereket (államadósság-arány a GDP-hez viszonyítva, hiányp plafon stb.).
- ²⁰ Karsai Gábor írja 2006-ban: „A belpolitikai ciklusok amplitúdója Magyarországon jóval erőteljesebbnek tűnik, mint ami az EU régi tagországainak esetében szokásos. Ez valószínűleg részben a transzformáció okozta nagyobb feszültségek, részben a szerényebb demokratikus hagyományok következménye. [...] A magyar gazdaság- és privatizációs politikában világosan el kell különíteni egymástól a deklarált – választási, majd kormányprogramokban, törvényekben megfogalmazott – elveket és a gyakorlatot. Ennek két fontos eleme van. Egyrészt a folyamatok sokszor parlamenti szabályozás nélkül folytak...” Karsai Gábor: *Ciklus és trend a magyar gazdaságban 1990–2005 között*. Közgazdasági Szemle, 2006/6., 510. o.
- ²¹ Kovács Árpád: *A polgár várakozásai és a pénzügyek*. In: A magyar polgár. Szerk.: Morcsányi Géza, Tóth István György, Magvető Kiadó – Tárki, Budapest, 2016, 237–247. o.
- ²² Antal, i. m.; Karsai, i. m.; Lentner Csaba: *A pénzügypolitikai stratégiaváltás kényszere*. In: *Globális lendkerekek. Gazdasági-pénzügyi tanulmányok Báger Gusztáv 70. születésnapjára*. Szerk.: Pulay Gyula, Tiszatáj Alapítvány, Budapest – Szombathely, 2008, 191–201. o.; Matolcsy György: *Éllovasból sereghajtó. Elvesztett évek krónikája*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2008.; Muraközy, i. m. és mások.
- ²³ György László – Veress József: *2010 utáni magyar gazdaságpolitikai modell*. Pénzügyi Szemle, 2016/3., 370. o.
- ²⁴ Természetesen a probléma ennél messze szélesebb összefüggésekben jelentkezik, de ennek tárgyalása, köztük kiemelten a termelés hatékonysága tényezőinek hatásvizsgálata ezen írás kereteit messze meghaladja.
- ²⁵ Kovács Árpád: *A Költségvetési Tanács a magyar Alaptörvényben. Vázlat az intézményfejlődésről és az európai uniós gyakorlatról*. Pénzügyi Szemle, 2016/3., 320–337. o.
- ²⁶ 2008. évi LXXV. törvény.
- ²⁷ A kis létszámú titkárságot a működtetés technikai feltételeinek biztosítása érdekében lehet akár az ÁSZ szervezetéhez, akár az MNB-hez kapcsolni, de az is célszerű megoldás lehet, hogy az Országgyűlés hivatali szervezete adja a működés technikai háttérét. Mindegyik megoldásra van példa a nemzetközi gyakorlatban.
- ²⁸ Az intézményépítés, küldetésfelfogás változásai meghaladják e cikk kereteit. Részletesebb kifejtésük a Pénzügyi Szemle 2016/3. számában megjelent, *A Költségvetési Tanács a magyar Alaptörvényben* című írásban található. Kovács: *A Költségvetési Tanács...*, i. m.
- ²⁹ Az Alaptörvény 36. cikk (4) és (5) bekezdése. Az államadósság-szabályt a Magyarország gazdasági stabilitásáról szóló törvény konkretizálta. Az eredeti, 2015-ben életbe lépő, vagyis először a 2016. évi költségvetésre alkalmazandó megfogalmazás alapján, az államadósságnak a következő év végére a költségvetési törvényben tervezett összege az infláció és a reál-GDP növekedési ütemének fele különbségének megfelelő mértékben nőhetett volna. Ez azonban végrehajthatatlan volt, ezért módosították (a gazdasági növekedés és az infláció mértékének ellentétes irányú mozgása a növekedés visszafogását eredményezhette volna). A 2015-ös változtatások eredményeként e szabály csak 3 százalékot meghaladó inflációs cél és ugyancsak 3 százaléktól feletti tervezett gazdasági növekedés esetén marad hatályban. Egyéb esetben az adósságmutató legalább 0,1 százalékpontos csökkenését kell elérni. Ugyanakkor az adósságmutató csökkenése ennél is nagyobb lehet az államháztartási törvényben előírt szabály, a középtávú költségvetési hiánycél elérése által. Mindezekről csak különleges jogrend idején, az azt kiváltó körülmények okozta következmények enyhítéséhez szükséges mértékben vagy a nemzetgazdaság tartós és jelentős visszaesése esetén, az egysúly helyreállításához szükséges mértékben lehet eltérni.
- ³⁰ György-Veres, i. m. 380. o.

- ³¹ Chikán Attila írja: „...meglehetősen erős korreláció van a munka termelékenysége és a versenyképesség között. Aligha követünk el nagy hibát, ha azt mondjuk, hogy hazánk jelentős lemaradásának egyik fontos tényezője, hogy a 33 OECD-ország rangsorában mindössze öt ország van mögöttünk, s hazánk mutatója nem egészen fele az USA adatának, s kereken 60%-a az OECD átlagának. Ilyen reálteljesítmény mellett törvényszerű az általános lemaradás, és külön sajnálatos az a tény, hogy a termelékenység növekedési üteme is lefelé irányuló trendet mutat.” Chikán Attila: *A magyar társadalom fejlődési esélyei a gazdasági versenyképesség tükrében*. In: Társadalmi Riport 2014. Szerk.: Kolosi Tamás, Tóth István György, Tárki, Budapest, 2014, 589–602. o.
- ³² Csath Magdolna: *Versenyképesség és egészségügy*. Interdiszciplináris Magyar Egészségügy, 2016/8., 5–6. o.
- ³³ György-Veress, i. m. 380. o.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Maaik Adema: *Budgeting under expenditure rules in the Netherlands*. 2008. www.rgs.mef.gov.it/_Documenti/VERSIONE-I/Comunicazione/Eventi/WORKSHOP-2/ADEMAA—Fiscal-discipline-and-public-sector-efficiency.pdf
- Báger Gusztáv: *A programalapú költségvetés*. Pénzügyi Szemle, 2006/3., 281–301. o.
- Balaton András – Tóth G. Csaba: *Az új magyar adósság szabály értékelése*. Közgazdasági Szemle, 2012/10., 1107–1137. o.
- Tim Besley – Andrew Scott: *A new watchdog would guard us from debt*. Vox, 25. 02. 2010. www.voxeu.org/index.php?q=node/4680
- Csaba László: *Átmenet vagy spontán rendezetlenség?* Közgazdasági Szemle, 2007/9., 756–773. o.
- Domokos László: *Az állam adósság mérséklése: kötelezettség és lehetőség*. Állami Számvevőszék, 2012. www.mkt.hu/docs/2012-10-02-19-04-52-Domokos_Laszlo.pdf
- Domokos László: *A Költségvetési Tanács és az Állami Számvevőszék tevékenysége közötti szinergiák*. 2015. www.asz.hu/storage/files/files/Publikaciok/Domokos_Laszlo/a_kt_es_az_asz_tevékenysége_kozotti_szinergiak.pdf?download=true
- Domokos László et al.: *Az Állami Számvevőszék szerepe az államháztartás stabilitásának megteremtésében*. Pénzügyi Szemle, 2015/4., 427–443. o.
- Draft Principles for Independent Fiscal Institutions. Background document N°1 for Session on Draft Principles for Independent Fiscal Institutions*. 33rd OECD Senior Budget Officials Meeting, Reykjavik, Iceland, 7–8 June 2012.
- Economic Survey of Hungary*. OECD, 2007, 2012, 2014, 2016.
- European Commission, SWD (2012) 317 final.
- European Commission, 2013/C 217/10.
- European Commission, SWD (2014) 418 final.
- European Competitiveness Report. European Commission, 2014.
- European Commission, SWD (2015) 36 final.
- Fiscal frameworks across Member States: Commission services country fiches from the 2011 EPC peer review*. European Commission, European Economy, Occasional Papers 91., February 2012.
- The Global Competitiveness Report*. WEF, 2000–2016.
- Walton H. Hamilton: *The Institutional Approach to Economic Theory*. The American Economic Review, Vol. 9, No. 1., 1919, 309–318. o.
- IMD World Competitiveness Yearbook*. IMD, 2000–2016.
- Independent fiscal institutions in the EU Member States*. European Commission, 2012. http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/fiscal_governance/independent_institutions/index_en.htm
- Jankovics László: *Független fiskális intézmények*. Köz-Gazdaság, 2012/1., 147–164. o.
- Kopits György: *A költségvetési felelősségről – Kommentár a Pénzügyminisztérium koncepciójához*. Fejlesztés és Finanszírozás, 2007/4.
- Kopits György – Romhányi Balázs: *A Költségvetési Tanács indulásának tanulságai*. Közgazdasági Szemle, 2010/7–8., 573–590. o.

- Kovács Árpád: *Költségvetési intézményrendszer és szabályok: melyiket válasszuk?* Pénzügyi Csúcstalálkozó VI: Dr. Reform, Budapest, 2007. augusztus 31. www.asz.hu/storage/files/files/publikaciok/kovacs_arpad/t171.pdf
- Kovács Árpád: *Költségvetési tanácsok Kelet-Közép-Európa országaiban.* Pénzügyi Szemle, 2014/3., 345–363. o.
- Kovács Olivér: *A transzformatív erejű fiskális konszolidáció közgazdaságtana. Elmozdulás az innovatív fiskális politika koncepciója felé.* PhD-értekezés, Debreceni Tudományegyetem, 2013.
- A közpénzügyek szabályozásának tézisei. Állami Számvevőszék, 2007. április. www.asz.hu/storage/files/files/Szakmai%20kutat%C3%A1s/2007/t73.pdf
- A KT 1/2011.09.23. számú Véleménye.
- A KT 2/2011.12.19. számú Határozata.
- Muraközy László: *Összefonódó költségvetési kihívások a 21. század Európájában.* Közgazdasági Szemle, 2011/7–8., 592–618. o.
- Staff Report for the 2010 Article IV Consultation and Proposal for Post-Program Monitoring.* IMF, 2011, approved by Anne-Marie Gulde-Wolf and Lorenzo Giorgianni January 11.
- Honlapok:
- Ausztria [2012]: Parliamentary Budget Office.
- Belgium [1989]: High Council of Finance – Section „Public sector borrowing requirement”.
- Dánia: [1962]: De Økonomiske Råd. www.dors.dk
- Egyesült Királyság [2010]: Office for Budget Responsibility. <http://budgetresponsibility.org.uk/>
- Franciaország [2012]: Haut Conseil des Finances Publiques High Council of Public Finances. www.hcfp.fr/
- Hollandia [1945]: Economische beleidsanalyse. www.cpb.nl
- Horvátország [2011]: Fiscal Policy Committee.
- Írország: [2011]: Irish Fiscal Advisory Council. <http://www.fiscalcouncil.ie/>; Fiscal Responsibility Act 2012. www.fiscalcouncil.ie/wp-content/uploads/2013/02/FRA.pdf
- Magyarország [2009]: Költségvetési Tanács. <http://www.parlament.hu/web/koltsegvetesi-tanacs>
- Németország [2010]: Stabilitätsrats. www.stabilitaetsrat.de/DE/Home/home_node.html

Parragh Bianka

Versenyképességi kihívások és lehetséges gazdaságpolitikai válaszok a sharing economy világában¹

Challenges to Competitiveness and Possible Economic Political Responses in the World of Sharing Economy

Összefoglalás

A piacgazdasági átmenet évtizedei, az internet térhódítása, az Európai Unióhoz való csatlakozás, a globalizáció, majd a pénzügyi-gazdasági válság mind megváltoztatták a fogyasztói szokásokat és elvárásokat, felülírtak korábbi kereskedelmi mechanizmusokat és technikákat, üzleti modelleket, melyeket a felfokozott élettempó, az erőforrásokkal való racionális gazdálkodásra, a fenntarthatóságra való törekvés, a digitális innováció és technológia, s nem utolsósorban a gazdasági egyenlőtlenségek mind felerősítenek. A piaci szereplők motivációi és magatartása átalakulóban van. Új üzleti modellek jönnek létre, és bizonyítják életképességüket. Új fogalom jelent meg: a megosztáson alapuló gazdaság, a sharing economy fogalma, melyben a piaci szereplők szükségszerűen újradefiniálják szerepüket. A sharing economy globális térhódítása lokális alkalmazkodást kíván, és egységes nemzetgazdasági, európai szintű válaszreakciót igényel.

DR. PARRAGH BIANKA PhD, adjunktus, Nemzeti Közszerológati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kar, Közpénzügyi és Államháztartási Intézet (parragh.bianka@uni-nke.hu).

Summary

The decades of transition to a market economy, the spread of the internet, accession to the European Union, globalisation, followed by the financial and economic crisis, all changed consumer habits and expectations, overriding former commercial mechanisms, techniques and business models. All of these are reinforced by a faster pace of life, efforts to manage resources rationally, an endeavour to be sustainable, digital innovation and technology, and last but not least, economic imbalances. The motivation and behaviour of market actors are in transition. New models are emerging and manifesting vitality. A new concept has arisen: that of sharing economy, in which market actors need to redefine their roles. The global expansion of sharing economy demands local adaptation and a unified response, both from the national economy and on a European level.

BEVEZETÉS

A magyar gazdaság versenyképességi kihívásai a 2008–2009-es pénzügyi-gazdasági válságot követő, makrogazdasági egyensúllyal jellemezhető időszakban sem csekélyebbek vagy könnyebben megválaszolhatók. A kihívások elsőként a vállalati versenyképesség dimenzióiban jelentkeznek, amelyek a háztartások, vállalkozások csoportjában újszerű üzleti környezetet teremtenek. A fogyasztói gondolkodás és magatartás jelentősen átalakul, új üzleti modellek jönnek létre, melyet a sharing economy vállalkozások térnyerése mutat leginkább. A változási folyamat gyors és hatékony válaszreakciót követel az állam mint különleges gazdasági szereplő irányából, hiszen a nemzetközi és hazai üzleti környezet változásaihoz alkalmazkodni szükséges, a kor újszerű kihívásait értő és figyelembe vevő gazdaságpolitika, valamint szabályozói környezet alkalmas lehet arra, hogy a nemzetgazdaság, s benne a hazai vállalkozások versenyképességét fokozza.

A felzárkózás kihívásai – forradalmi változás

Magyarország társadalmi és gazdasági fejlődésének alapfeltétele a magát a fejlődést finanszírozni képes, versenyképes nemzetgazdaság megteremtése és fenntartása, melyben meghatározó a hatékony, versenyképes vállalkozások szerepe.

A magyar gazdaság versenyképességének főbb tényezői a gazdasági szereplők irányából:

- A versenyszektor és a vállalati szféra megfelelő működése a hosszú távon fenntartható gazdasági növekedés alapját adja.

- Az állam mint különleges gazdasági szereplő, melynek működése meghatározó jelentőségű a versenyképesség alakulásában.

A gazdaságpolitika leginkább a stabilitás biztosításával járul hozzá a versenyképességhez, mely alapot teremt a gazdasági növekedés egyes vállalati és állami dimenziókban való megvalósulásához. A hosszú távon fenntartható gazdasági növekedés mo-

torját elsődlegesen a vállalati szféra megfelelő és hatékony működése biztosítja. „Egy olyan közepesen fejlett országban, mint Magyarország, ehhez növekvő, hatékony és versenyképes vállalkozásokra van szükség, amelyek e cél érdekében kellőképpen innovatívvá tudnak válni.”² A stabilitás biztosításának fenntartása kérdéskörében kiemelt jelentőségű a gazdaság ciklikus ingadozásának tompítása, s annak ténye, hogy az állam maga is arra törekszik, hogy ne legyen válságok előidézője. „A stabilitás középtávon elősegítheti és ösztönözheti a növekedést.”³ Meghatározó, hogy a versenyképesség közép- vagy hosszú távú növelésének igényét valamennyi piaci szereplő képviselje, felismerve a reformok végigvitelének jelentőségét, mely nemcsak nemzetgazdasági, hanem uniós szinten megvalósuló érdekközösséget kíván meg. Érintettnek és determináns szerepet betöltőnek tekinthetők e körben a gazdaságpolitikai döntéshozók, a bankrendszer (MNB és a pénzügyi szféra), az üzleti szféra, a tudományos élet, továbbá a lakosság, a civil szféra.

Globalizáció és technológiai fejlődés kapcsolata

A globalizáció nem csak gazdasági tartalmú folyamat, így számos társadalmi, szociális, politikai, intézményi és nem utolsósorban kulturális vonatkozása, hatása van.⁴ A gazdasági értelemben vett globalizáción a világgazdaság mind több, egyre inkább valamennyi országra kiterjedő és szerves rendszerre formálódását értjük. A globalizáció folyamatának felgyorsulása az elmúlt évtizedekben szembetűnő, mely minden korábbinál szélesebb körben tudatosult az emberekben.

A gazdasági globalizálódás folyamatának mindenkori motorja a technológia fejlődése, legfőbb „hordozója” pedig a nemzetközi tevékenységet folytató, külföldi beruházásokban megtestesülő tőke. Előrehaladását determinálja a nemzetközi gazdasági kapcsolatok liberalizálódásának mértéke, a világgazdaságba bekapcsolódó országok száma, valamint a bekapcsolódás mikéntje. A nemzeti gazdaságpolitika számára a tényezők szabad áramlása miatt csökkenő autonómiája a globalizációból következő növekvő felelősségével párosul. Nemzetgazdasági vetületben, a fenntartható versenyképesség és annak erősítése körében kulcsterületek, illetve kulcstényezők azonosítása szükséges, nem figyelmen kívül hagyva a technológiai fejlődés fókuszterületeit, összhangban a technológiai, innovációs humánerőforrás-kapacitással és -szükségletekkel.

Gazdaságfejlesztési területek és a technológiai fejlődés új korszaka

A magyar nemzetgazdaság versenyképessége szempontjából döntő jelentőségű a fizikai infrastruktúra és az anyagi erőforrások, valamint a humán tőke és a szellemi erőforrások olyan gazdaságfejlesztési területekre koncentrálása, ahol Magyarország hagyományosan sikeres, kiemelkedő szintű szellemi tőkével és tapasztalatokkal rendelkezik. Ezen ágazatokat húzóágazatoknak tekinthetjük, ide sorolható a gyógyszeripar, informatika, járműipar, mezőgazdaság. E rendszerben az informatika és infokommunikáció területe különös jelentőséggel bír, mely globális, nemzetközi dimenzióban hosszú távon, tartósan növekszik, és más ágazatok fejlődésére is erőteljes hatást gyakorol.

A napjainkban zajló 4. ipari forradalom és gyors technológiai fejlődés következtében strukturális átalakulás zajlik, mely hatásai az élet minden területén megjelennek. A technológiai forradalom mélyrehatóan átalakítja a társadalmat. Mára az informatika életünk természetes részévé, számos folyamat alapjává vált. Digitális rendszerek, struktúrák jöttek létre, és az informatika szövetszinten épült be a gazdasági szereplők mindennapjaiba, az őket körülvevő legegyszerűbb folyamatokba is. Az informatika nélkül egyre kevésbé működik kereskedelem, nyújtanak szolgáltatást, zajlik kommunikáció, ahogy állam, közigazgatás, település, otthon sem létezik informatika nélkül. Az IKT-szektor⁵ hatékony kihasználása új életminőséget és új üzleti lehetőséget nyit meg a világ előtt. Kofi Annan⁶ rámutat: „amennyiben megfelelően hasznosítjuk és irányítjuk, az infokommunikációs technológiák lehetőséget biztosítanak társadalmi, gazdasági és kulturális életünk valamennyi aspektusának fejlesztésére”.

Az IKT-n belül a hardver és szoftver mellett megerősödik a szolgáltatás jelentősége, mely folyamat embereket és dolgokat, vagy akár dolgokat és dolgokat⁷ kapcsol össze az internet segítségével, a szükségletek költséghatékony és gyors kielégítése céljából. Rohamléptekkel jönnek létre és kerülnek magasabb szintre a már megjelenésükkor is innovatív megoldások, melyek a folyamatba fogyasztókat bekapcsolni kívánó szolgáltatókat további technológiai kihívások formájában megjelenő, innovatív fejlesztésekre ösztönzik.

A technológiai fejlődés technológiai váltást is eredményez, mely lehetséges típusainak valamennyi jegyével jellemezhető. Tehát a technológiai váltás egyszerre újító (innovatív), bomlasztó (diszruptív)⁸ és felforgató (szubverzív)⁹. A diszruptív technológiák lebontják a már kialakult rendszereket, és forradalmian új termék vagy szolgáltatás létrejöttéhez vezetnek.¹⁰ A napjainkban lezajló technológiai váltás alapja az internet és a felhasználói igény maximális szintű kielégítésére törekvő mobilapplikációk alkalmazása, melyhez szorosan kapcsolódik egy új, szolgáltatásközpontú üzleti modell. A létrejött s folyamatosan formálódó új üzleti modell nemcsak innovatív, hanem egyben felforgató is, hiszen agresszív térhódítása kihívások sora elé állítja a hagyományos szolgáltatásokat nyújtó és hagyományos üzleti modell szerint működő piaci szereplőket. A tekintetben pedig mindenképpen bomlasztó a technológiai váltás, hogy nagy arányban kivonja magát az adók, biztosítások és az ipari szabályozások alól. A diszruptív technológia fejlesztése során számos problémával szembesülnek a nagyvállalatok: egyrészt a piac fejlődése elválik a technológiafejlesztéstől, másrészt a diszruptív technológia új piacot igényel, továbbá a diszruptív technológia új piacának a kiszolgálásához jelentősen eltérő kapacitások szükségesek, végül a befektetések eldöntéséhez nem áll rendelkezésre elég információ.¹¹ Jellemző – főleg Amerikában¹² –, hogy a kisvállalkozások fejlesztik ki a radikálisan új, diszruptív technológiákat, az azokat alkalmazó termékek és szolgáltatások legnagyobb hányadát, jöllehet a K+F 87%-át a nagyvállalatok finanszírozzák. A kisvállalatok döntési útjai rövidebbek, átláthatóbbak, gyorsabbak, kockázatvállalási hajlandóságuk magasabb, emiatt sikeresebbek az eredeti, innovatív kezdeményezések alkalmazásában is. A nagyvállalatok főleg a fenntartható innovatív technológiákat fejlesztik, védelmet adva ezzel is piacuknak. Különösen a diszruptív jelleg támasztja alá a nemzetgazdasági szintű válaszreakció szükségességét.

Az új üzleti modell új struktúrát hoz létre, amellettt hogy párhuzamosan régiákat is felszámol. Teremtve rombol. Az alkotó rombolás elmélete¹³ szerint minden gazdasági fejlődési ciklus a korábbi termelési tényezők szétrombolásával kezdődik. A rombolás nem a rendszer hibája, hanem az új struktúrák kialakulásának feltétele. Lényeges, hogy a létrejövő új struktúrák pozitív hatással járjanak. Kiemelendő a tudás szerepének felértékelődése, továbbá a fenntarthatóság iránti igény. Termelésalapú gazdaság helyett a fenntartható fogyasztás kerül a középpontba, és átalakul a fogyasztói gondolkodásmód, meghatározó az erőforrásokkal való racionális gondolkodás. Új fogalmak, új üzleti modellek jönnek létre.

A sharing economy fogalmi háttere és térnyerése

A sharing economy gondolatkörének s mint üzleti modell értelmezésének alapfeltétele, hogy tisztán lássuk, eladó vagy vevő bármely gazdasági szereplő lehet. Magán-személyek léphetnek és lépnek a vállalkozások szerepébe. Az érdeklődő, potenciális közösség számára értéket teremtve szolgáltatnak, bocsátják áruba felesleges kapacitásaikat, tudásukat, megosztva a fizikai és emberi erőforrásokat. A fogyasztói gondolkodásmód átalakulását bizonyítja az is, hogy az emberi tudás, erőforrások és fizikai javak megosztott előállítás, alkotása, majd elosztása, kereskedelme és fogyasztása a sharing economy üzleti modell alapjául azonosítható.

A sharing economy egy olyan specifikus gazdasági és szociológiai ökoszisztéma, mely a fizikai és emberi erőforrások megosztására épül. Magában foglalja a közösségi termelést, elosztást, kereskedelmet és szolgáltatáscserét különböző egyének és szervezetek között.¹⁴ A sharing economy a felek közé ékelődő digitális felület nélkül nem volna értelmezhető, és nem is létezne. A fogalmi keret meghatározásakor kiindulhatunk a digitális platform kifejezésből is, így joggal nevezhető platformgazdaságnak.

A sharing economy, mint megosztáson alapuló üzleti modell, emberi és fizikai erőforrások közösségi megosztását jelenti. A megosztás online felületen történik, mely igénybevételével kapcsolatot létesítenek egymással a felhasználók (eladó és vevő), akik egymás feleslegesnek bizonyuló, kihasználatlan tárgyait, szolgáltatásait rövid távon, különösebb adminisztratív költségek nélkül vennék igénybe, kölcsönöznék. Az emberi tudás, erőforrások és fizikai javak megosztott előállításán, alkotásán, elosztásán, kereskedelmén és fogyasztásán alapul. A fizikai javak megosztása körében hatékonyak bizonyulnak a közösségi oldalak is, mint a Facebook vagy a Twitter.¹⁵ P2P vagy C2C (peer-to-peer – társ-társ, illetve consumer-to-consumer – fogyasztó-fogyasztó) értékesítési/átadási láncban valósul meg a fogyasztók/felhasználók közötti erőforrás-megosztás.

A hagyományos ellátási lánc teljes egészében átalakul, a megosztáson alapuló üzleti modell gyakorlatilag lerombolja azt. Míg a hagyományos ellátási láncban a vállalkozások a szolgáltatást nyújtók, a végfelhasználók pedig a fogyasztók, addig az új, megosztáson alapuló üzleti modellben a végfelhasználók fellephetnek szolgáltatóként és fogyasztóként is. A megosztáson alapuló üzleti modellben a közösség számára kínált javak köre rendkívül széles skálát ölel fel. A felesleges kapacitásokat mint erőforrásokat informatikai eszközök és online felületek igénybevételével osztják meg egymással a felhasználók,

mely a „hosszú fark”¹⁶ elméletébe illeszthető. A „long tail” elnevezés az aszimmetrikus eloszlások hosszan elnyúló részét jelöli. Tehát egy görbén kiugróan magas érdeklődésre igényt tartó javak mellett a hosszan elnyúló, mindössze néhány felhasználó által birtokolt termékeket ábrázoló vonal leírására alkalmazzák.¹⁷ A mára végbement információs forradalom következtében a tranzakciós költségek oly mértékben csökkentek, hogy az e-kereskedelemben megéri készleten tartani a hosszú fark területére eső termékeket is, mert bár egyenként kis keresletet és így alacsony bevételt képviselnek, együtt viszont akár nagyobb piacot jelenthetnek, mint a sikertermékek. A hosszú fark a végtelen választékról szól. A bőséges, olcsó terjesztési lehetőségek révén bőséges, olcsó és korlátlan választék tárul elénk – és a közönség általában megosztja a kínálat teljes spektrumán.¹⁸

Visszaulva a korábban kifejtett technológiai váltások típusaihoz, a bomlasztó (disruptív) technológia éveken át is „lappanghat”, mielőtt teljesen kiforrna – amikor azonban már teljes dicsőségében lép színre, a hagyományos üzleti modell szerint működő piaci szereplőknek már nem lesz rá elég idejük, hogy alkalmazkodhassanak hozzá. Elkéstek. Ezen újdonságok előnyei nem mindig nyilvánvalóak első pillantásra a régiekkel szemben. Az első digitális fényképezőgépek például sokkal kisebb tudásúak, gyengébb minőségűek voltak, nehezebb használatúak szemcsés és rossz minőségű képeket készítettek, az elemeik is hamar lemerültek. Az ilyen technológiák és termékek tehát a piac alsóbb végét célozzák meg (a „hosszú farkat”), amelynek a vásárlói általában hajlandók elfogadni a rosszabb minőséget, ha kevesebbet is kell fizetniük érte.

A hagyományos ellátási láncban a külföldi utazás során egy vállalkozás által működtetett szállodában lakunk, ezzel szemben a közösségi gazdaság világában egy magánszemély által kiadott lakásban vagy szobában lakunk. A hagyományos ellátási láncban, ha taxival akarunk utazni, egy vállalkozás (taxitársaság) által működtetett taxit rendelünk, ám a közösségi gazdaságban ugyanezt a szolgáltatást egy magánszemély nyújtja. Ha a gyermek kinőtte a babaágyát, a hagyományos üzleti modell szerint megvásárolja a szülő egy kereskedelmi egységben, míg a sharing economy világában megveszi egy magánszemélytől, akinek már nem kell. Lényeges, hogy az üzleti tranzakciónál mérlegelik a távolságot, több száz kilométer távolságra található babaágyat nem választ a vásárló, és többnyire 30 km sugarú körben realizálódnak az üzletkötések.

Az új üzleti modell alapvetése, hogy ugyanaz a szolgáltatás vagy áru a hagyományos modellhez viszonyítva gyorsabban, kedvezőbb áron kapható meg vagy szerezhető be.

Bizalom és kultúra

A sharing economy mint globális, üzleti trend értelmezhető, mely gondolatkörében, szokatlan módon, a globális méret a bizalom újraértelmezésével párosul. Meghatározó gazdasági és egyben kulturális erő, mely a fogyasztás minden dimenziójára kiterjed. A fogyasztás tárgyát (mit fogyasztunk) és módját (hogyan fogyasztunk) is átalakítja.

Az egyén irányából a közösség irányába, az „én” irányából a „mi” irányába tolódik el a hangsúly, megjelenik a „hit a közönsben” gondolatkör és egyben fogyasztói filozófia, mely determináns része a fogyasztói gondolkodásmód változási folyamatának. Új egyensúlyi modell jön létre. A megosztás talaján új szabályok születnek, melyek a

bizalom rendszerét eredményezik. A megosztó közösség a megbízható megosztókat bizalmával tünteti ki, nagyra értékeli. Új típusú kultúra formálódik, a kultúraváltás szektorokon, vallásokon, nemzeteken, társadalmi osztályokon átnyúló struktúrát épít. Az új struktúra a társadalom széles körének mindennapjaira, fogyasztói szokásaira is befolyással bír, fenntartásához pedig elengedhetetlen a „kritikus tömeg”.

A sharing economy térhódítását kiváltó tényezők

A fogyasztói szokások és elvárások megváltozásán túl még számos elem azonosítható. A fogyasztói társadalom kiépítésével fémjelzett piacgazdasági átmenet évtizedei, a neo-liberális gazdaságpolitika túltermelésre ösztönző, a jólétet fogyasztási javakra korlátozó, túlköltekezésre bátorító, devizahitelek útján történő erőn felüli kötelezettségvállalásra sarkalló gazdaságpolitikából jelentős túltermelés képződött. A 2008–2009-es pénzügyi-gazdasági válság a kihasználatlan kapacitásokat tovább szélesítette. A fogyasztói gondolkodásmód megváltozásával elfogadottá vált, hogy az erőforrások birtoklása helyett a bérlet is eredményre vezető lehet adott cél elérésében, így létrejött a gazdaság bérletalapú szegmense. A magánszemélyek, mikro- és kisvállalatok körében a bérlet rationális alternatíva lehet, míg a nagyvállalatok esetében rendkívül erős a birtoklás igénye, így a sharing economy nem vagy kevéssé jelenik meg, s lényegesen lassabban terjed.

A fiatalok, különösen az Y és Z generáció¹⁹ tájékozódási és viselkedési szokásai átalakultak. Háttérbe szorult a könyvalapú ismeretszerzés, mely az oktatási-képzési rendszerben jelen van, de a fiatalok mindennapi életében, szabadidős tevékenységében, ismeretszerzésében annál kevésbé. Mivel a mobil technológiák hozzáférhetősége széles körű, s komfortosabb is a számítógépről, okostelefonról, tabletről letölteni adott információtartalmat, beleértve a tömegközlekedéshez kapcsolódó menetrendeket vagy akár az időjárás-jelentést, az említett generáció az „always online”²⁰ attitűddel jellemezhető. Naponta többször használják az internetet, okostelefonokat, közösségi oldalakat és hálózatokat. Az Y és Z generáció mint natív megosztó számára a hozzáférhetőség fontosabb, mint a birtoklás.

A 2008–2009-es pénzügyi-gazdasági válság következtében a fogyasztók óvatosabbak, tudatosabbak lettek, takarékosagra és kedvezőbb árfekvésű megoldások keresésére ösztönözve a gazdasági szereplők nagy részét. A válság negatív velejárójaként jelentősen megnőtt a munkanélküliek aránya; akik elvesztették az állásukat, alternatív pénzkereseti lehetőség és bevételi forrás után néztek.

Korunk globális kihívásait tekintve, az energiaárak és nyersanyagárak emelkedése, a zöldmozgalom, a környezettudatosság, a gazdasági egyenlőtlenségek mind hozzájárultak a sharing economy térhódításához.

A sharing economy megvalósításának főbb újszerűségei

Birtoklás helyett bérlet, míg tulajdonlás helyett a funkció megszerzése jelenik meg a fogyasztói igény kielégítésének feltételeként. A kritikus tömeg mint közösség mérete jelenik meg a lendület fenntartásának egyik zálogaként. Könnyen és gyorsan nyerhető

információ az adott fogyasztói igény kielégítésének körében, az informáltság alapját a könnyű és gyors leírás, fotók, lokáció jeleníti meg. A digitálisplatform-szolgáltatók jutalék ellenében kapcsolják össze a keresletet a kínálattal. A szolgáltató oly módon működteti a rendszert, hogy nem jelenik meg szükségszerű, harmadik, közvetítő félként az üzleti tranzakciók során, emiatt közvetlen on-demand és P2P-szükségletkielégítés valósítható meg. Könnyű és gyors hozzáféréssel, készpénzkímélő fizetési megoldásokkal, a közvetítők kiküszöbölésével új értelmezést nyer a bizalom. Bizalmi tőke képződik, a kapcsolódási háló, digitális bizalmi eszközök meghatározók.

A sharing economy főbb területei

– Mobilitási iparág – P2P-taxi, személyszállítás, P2P-autóbérlés, P2P-bringabérlés (car-sharing, ridesharing);

– Kiskereskedelem;

– Turizmus, szállodaipar (sharing accommodation) – P2P-szállás és lakáscsere, P2P-városnézés, lakásétermek, telekommunikáció, multimédia, szórakozás (TV/music/video streaming);

– Pénzügyi szektor – Közösségi finanszírozás: crowdfunding, P2P-hitelezés, virtuális fizetőeszközök, fintech cégek, pénzforgalmi szolgáltatások;

– Energetikaszektor;

– Humán erőforrás (online staffing).

A közösségi szolgáltatások körében a felhasználó az eszközhasználatért fizet, és nincs fenntartási költség. Az alapszolgáltatások jellemzően havidíjmentesen vagy fix havidíjjal vehetők igénybe, melyhez kapcsolódóan prémium funkciók kérhetők bizonyos felár ellenében az egyes digitálisplatform-szolgáltatóknál.

A sharing economy kihívásai – az állami szerepvállalás szükségessége

Adózás és munkaügyi kapcsolatok

A hagyományos üzleti modell szerint működő vállalkozások adót fizetnek, s egyben érdekeltek jó adófizetőként helytállni a piaci versenyben. Problémát jelent azonban, hogy bizonyos közösségi szolgáltatások a szürke- vagy feketegazdaság, illetve az adóelkerülés technikáit alkalmazó vállalkozásokhoz köthetően jelennek meg a piacon. Ezen szolgáltatásnyújtók tartós piaci működése versenyhátrányt teremt a hagyományos üzleti modellt követő és alkalmazó vállalati kör számára. Az átalánydíjas adózási megoldások, az ellenőrzés, próbavásárlás hozhatnak ugyan eredményt, azonban kétségre ad okot, és rövid időn belül megválaszolandó kérdésként merül fel, hogy kontrollálható-e offline állami szisztémákkal az online felületen zajló, gyakran üzletszerű tevékenység. A válasz aligha lehet igen. Különösen a szálláshely-szolgáltatás területén merül fel a tevékenység üzletszerűségének megállapíthatóságához kötődő probléma.

A munkaügyi kapcsolatokat tekintve lényeges különbségek azonosíthatók a munkaviszony, munkavégzés és a munkavállaló kötelezettségei, a munkavállaló számára

nyújtható juttatások, kedvezmények, munkaidő, pihenőidő, illetve a munkáltató kötelezettségei területén.

Az online munkával szembeni offline munka kihívásai a következőképpen jelennek meg, s kapcsolódnak szorosan a fentebb, az adózás dimenziójában kifejtett jelenségekhez és kérdésekhez: ha valaki egy nagyobb városban kiadja egy digitális platformot működtető szolgáltató – például Airbnb – útján a lakását, jellemzően havonta napi vagy 2-3 napos intervallumokban bizonyos gyakorisággal, akkor pluszbevételre tesz szert. Amennyiben ezt egy személy több ingatlannal teszi, még több bevételre tesz szert. A szállodaipar felismerte a fogyasztói igények változását, miszerint új szállásformára van szükségük a vendégeknek, így mára vállalatok vásárolnak kifejezetten ilyen céllal, az Airbnb-n kiadásra kerülő ingatlanokat. A folyamat hatására számos adózással kapcsolatos kihívás jelenik meg, hiszen az offline módon dolgozóknak egyre magasabb terhet kell majd viselniük.

Az offline munkát végző, munkaviszony-alapú munkavállalás szerint működő, címmel, telephellyel rendelkező vállalat munkaügyi kapcsolatait tekintve alkalmazás-alapú munkaerőbázisra épít, viseli az életmunkaterheket, szociális biztonságot nyújt munkavállalójának és a vele egy háztartásban élő családtagoknak. A munkaviszonyhoz kapcsolódóan konkrét időbeosztás alapján foglalkoztat, biztosít pihenőidőt, ebédidőt, szabadidőt, szabadságot, napi munkaidő alapján, adott munkakörben foglalkoztat.

Nem közömbös, hogy munkaviszony vagy polgári jogi jogviszony a munkavállalás alapja, mint ahogy az sem, hogy vállalkozásként megbízási szerződéssel „foglalkoztat”, vagy alkalmazotként, munkaviszony keretében történik a munkavégzés. Kulcskérdés tehát a munkajog vetületében, hogy a sharing economy modellt követő vállalat által foglalkoztatott személy jogviszonya a munkajog vagy a polgári jog hatálya alá tartozik-e. A színlelt szerződések tipikusan a közterhek elkerülését, minimalizálását célozzák. E színlelt szerződések hátrányos helyzetbe hozzák a munkát végző személyt, mivel számos olyan garancia veszik el számára, melyet a munkajog kógens rendelkezései biztosítanak. Például a maximális munkaidő, minimális pihenőidő törvényi mértéke, felmondási tilalom, garantált összegű minimális munkabér. A munkaviszony a függő munka jogviszonya, amelyet a hierarchikus, alá-fölé rendeltségi helyzet jellemez. Az önállóan munka esetén a munkát végző személy a munkaerejét bocsátja áruba, és számára a munkavégzés az esetek döntő többségében a megélhetését is jelenti. Emiatt számos garanciális elem védi a munkavállalót a munkáltató utasítási, ellenőrzési és irányítási jogkörével, a „kizsákmányolással” szemben. Ezzel ellentétben, az önálló jogviszonyt létrehozó megbízási vagy vállalkozási szerződés esetén a felek mellérendelt pozícióban vannak, és a megrendelő, illetve a megbízó utasítási joga csak érdekeinek közvetítésére irányul. A megbízási jogviszony tárgyát a rábízott ügy ellátása, míg a vállalkozási jogviszony tárgyát meghatározott eredmény létrehozása képezi.

A sharing economy azon eseteiben, amikor személyek különösebb képzést nem igénylő, betanítás útján ellátható munkavégzésével nyújtott szolgáltatások közösségi hozzáférése valósul meg, a szolgáltatásnyújtásban részt vevő személyek alkalmazása nem kizárólag polgári jogi jogviszonyban valósulhat meg, hanem az könnyen minősülhet munkaviszonynak is. A munkaviszony minősítő jegyei, így például a felek közötti alá-fölé

rendeltség, az ebből eredő utasítási jog, a személyes munkavégzési kötelezettség, az ismétlődően jelentkező feladatok ebből a szempontból akkor is meghatározók lehetnek, ha az alkalmazások használata miatt, a munkavégzés során a sharing economy cég mint munkáltató háttérbe szorul a felhasználó és a szolgáltatás nyújtásában munkavégzésével részt vevő személy közvetlen kapcsolata miatt. A sharing economy üzleti konstrukció tehát rugalmasabb foglalkoztatást jelenthet, melynek nyomon követése, átlátható működtetése és ellenőrizhetősége javítana a munkát végző személy kiszolgáltatott helyzetén.

A szabályozásban az is nehézséget jelent, hogy a sharing economynek széles értelmezésben a B2C (business-to-consumer – vállalkozás–fogyasztó) is része. A vállalkozásnak a rá vonatkozó szabályok szerint kell eljárni abban az esetben is, ha magánszemélyként kívánja folytatni a vállalkozási tevékenységet.

Minőségbiztosítás

A közösségi gazdaság a közvetítők kiiktatásával, a közös felhasználók közt egymás iránti bizalmat feltételez. A közösségi gazdaságon alapuló kezdeményezések nagy része az interneten alapul, egyrészt a költséghatékonyság miatt, másrészt a bizalom is a világhálónak köszönhető. A szolgáltatást igénybe vevő vagy a közösségi digitális platform felületére csatlakozni kívánó magánszemély, mint jövőbeni szolgáltató, informálódhat az internet segítségével a másik félről. A sharing economy vállalatok működésének fontos eleme, hogy a közösség értékeli a tagjait, utast, sofőrt, szállásadót és bérlőt egyaránt. Az értékelések, a nyomon követhetőség alapot adhat a bizalom elnyerésére, mely során további bizalmi körök, emberi kapcsolatok létesülhetnek.

A vásárlók bizalma, a szolgáltatók vevői minősítése, a vevők szolgáltatói minősítése elégedettségmérésként, visszacsatolást megvalósító folyamatként értelmezhető a globális térben.

Fenntartható versenyképesség – fenntartható fogyasztás

A gazdaságpolitika klasszikus követelménye a gazdasági növekedés serkentése, a költségvetési, külkereskedelmi-fizetési mérleg pénzügyi egyensúlyának elősegítése, az infláció alacsony szinten tartása, továbbá a nemzetgazdaság versenyképességét szolgáló strukturális, fejlesztési reformok folyamatos véghezvitelére való képesség.²¹ Fenntartható növekedési pálya alatt azt a potenciális növekedési pályát értjük, mely az erőforrások optimális kihasználása mellett a pénzügyi egyensúlyt is megőrzi, azaz nem vezet túlzott mértékű, fenntarthatatlan adósságráták kialakulásához.²² Ha sikerül tartósan, hosszú távon fenntartani a gazdasági növekedés kívánatos szintjét, a gazdasági dimenzióhoz társadalmi dimenziók is kapcsolódnak.

Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága 1987-ben kiadott *Közös jövőnk* című jelentésében a gazdasági növekedés új korszakaként tekint a következő évtizedekre. Fókuszba a fenntartható fejlődés globális megvalósítására alapozó, természeti erőforrásokat megőrző filozófiát helyezi, mely segítené a fejlődő országok legtöbbször elhatalmasodó szegénység leküzdésében. Az ENSZ-jelentés gondolatkörében a fejlődés

három pillére a szociális, gazdasági és környezeti pillérek. A hosszú távú fejlesztési stratégiai irányvonalak kijelölésekor a három pillért együttes hatásaikkal, a közöttük fennálló kölcsönhatásokkal kell figyelembe venni.

A szolgáltatások irányába eltolódó gazdaság számos előnnyel bír a korábbi, termelésalapú gazdasághoz képest: ösztönzi az innovációt, a közvetlen emberi kapcsolatok, lehetővé teszi személyre szabott szolgáltatások létrehozását, továbbá hozzájárul a fogyasztás fenntarthatóbbá tételéhez. A szolgáltatásalapú gazdaságban a funkció lesz az elsődleges. A fogyasztó nem a terméket, hanem az általa nyújtott funkciót, szolgáltatást vásárolja meg: a fogyasztó nem autót, hanem a mobilitás lehetőségét vásárolja meg, nem hűtőszekrényre van szüksége, hanem arra, hogy az ételei sokáig elálljanak. A tömegtermelés jelenlegi fenntarthatatlan szintjéhez nem ragaszkodó, környezettudatos, új fogyasztási modell kialakítása szükséges.

A „közösségi gazdaság” mint kialakuló, új világ három előnyt hordoz magában. Ez a kialakuló, új világ megoldást találhat a környezet, a gazdaság és a társadalom válságára egyaránt, hiszen használatával csökken a környezetterhelés, csökkennek a fajlagos költségek, és nem mellékesen javulnak az emberi kapcsolatok is.

A sharing economy iparágakra gyakorolt hatása rendkívül jelentős, valamennyi gazdasági szereplő számára alapvető érdek volna a fair verseny feltételeinek megteremtése, vagy a különbségek csökkentésére tett törekvések. Elég csak az albrétlátrak robbanását példaként áttekinteni, mely alapvetően Budapesten és a Balatonnál figyelhető meg élesen. Folyamatosan csökken a kiadó lakások száma, a lakásárak emelkedése pedig gyorsuló tendenciát mutat, mellyel párhuzamosan népességcserélődésből következő kultúráváltás megy végbe.

A szabályozói fellépés elemeinek áttekintése

Elkerülendő:

Gazdaság lassítása, versenyképesség csökkenése, szürkegazdaság erősítése!

Elévendő:

– Az adófizetési kötelezettség a digitálisplatform-szolgáltatót terhelje, ő is vallja be, mely során nélkülözhetetlen az adatszolgáltatási kötelezettség megvalósítása (például: USA, Európában Amsterdam);

– Szálláshely-szolgáltatóknál licenctíj vagy különadó is megoldás lehet, melyre példaként említhető Philadelphia az Airbnb kapcsán;

– Rendszeres ellenőrzések, szankció, bírság engedély nélküli személyszállítás esetén;

– Feltételek és sztenderdek kiterjesztése a sharing economyben részt vevőkre (például: iparági sztenderdek);

– Alkalmi és rendszeres munkavállalás közötti különbségtétel;

– Fogalmi háttér tisztázása (pl. Észtország: „megegyezéssel személyszállítás” – digitális, nyomon követhető rendszer, automatikus adózás);

– Az időbeni, proaktív felkészülés a nemzetgazdasági versenyképességet tekintve nélkülözhetetlen;

- A szabályok bevezetésével könnyítés eszközölhető a hagyományos elven működő vállalkozások irányába, mely versenyösztönző hatást generál;
- A minőségbiztosítás szabályozásának kidolgozása, kritériumrendszer és minősítési rendszer kidolgozása – ügyfél-elégedettség mérése.

A jövő versenyképességi kihívásai

Globális változási folyamatot elindító üzleti trend a megosztáson alapuló üzleti modellel működő vállalatok térhódítása, mely alkalmazkodást és nemzetgazdasági szinten válaszreakciót követel. A terjedést szükségszerűen elősegítette a megosztásos modell funkcióit egyszerűvé és könnyen elérhetővé tévő mobil technológiák hozzáférhetősége, lebontva a technológiai akadályokat is, mely során az emberiség és a technológia újszerű kapcsolata alakul ki, ahol a magasabb hozzáadott érték és a szolgáltatás kerül a fókuszba.

A globális folyamatban globális méretű, megosztáson alapuló üzleti modellt követő vállalatok minimális belépési korlát mellett, alacsony fix költséggel működtethető rendszereikből következően hódítanak meg lokális piacokat, mely erőteljes piaci koncentrációhoz vezet. E vállalati kör közteherviselésbe vonásához alapvető jelentőségű az adatszolgáltatási kötelezettség teljesítése is.

A sharing economy várható térhódításának aránya rendkívül dinamikus növekvő trendet mutat egy legutóbb készült felmérés szerint.²³ Az előrejelzés szerint a 2014. évi 28,1 milliárd euróról 2025-re több mint hússzorosára, 570 milliárd euróra nőhet a piac a sharing economy kereteiben működő vállalatok esetében. A megosztáson alapuló üzleti modell terjedése a következő évtized egyik kiemelkedő gazdasági irányzata lesz ezen felmérés előrejelzése szerint és a digitális piaci elemzések alapján egyaránt. A nagyvállalati, nagy alkalmazotti létszámmal működő multinacionális vállalatok szerepét felváltják a szolgáltató mikrovállalkozások, és a magánszemélyek irányába tolódik a gazdaság, mely számos és meghatározó gazdasági, szociális, társadalmi trenddel párosul. A legfontosabb feladat e működési modell szabálykörnyezetének uniós szintű egységes álláspont szerinti szabályozása. A munkaerőpiac a jövőben az egyyszemélyes vállalkozások irányában növekvő tendenciát fog mutatni a hagyományos értelemben vett munkaadó-munkavállaló viszonyrendszerrel szemben. A szegény térségek, országok gazdaságaiban, különösen az IT-szektorban számos lehetőséget hordoz az üzleti modell, hiszen megfelelő szellemi és szakmai felkészültség esetén szolgáltatásaikkal munkalehetőségek sora válik számukra elérhetővé. A sharing economy számára a potenciális ügyfelek elsősorban azok, akik fizetésekiegészítés miatt vállalnak többletmunkát, mely kör a jövedelmi egyenlőtlenségek következtében folyamatosan növekedhet a jövőben.

A kor újszerű kihívásait értő és figyelembe vevő gazdaságpolitika, valamint a fejlődést segítő szabályozási környezet kialakítása szükséges a nemzetgazdasági és vállalati versenyképesség fokozása érdekében, mely folyamatban szükségszerűen újra kell értelmezni a munkavállalás, tanulás, oktatás viszonyrendszerét.

Kulcskérdés, hogy Európa és Magyarország milyen alkalmazkodóképességgel reagál, és hová képes pozicionálni magát a globális változási folyamatban. Középpontba kerül a változásra való felkészülés és felkészítés.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány a KÖFOP-2.1.2.-VEKOP-15-2016-00001 keretében készült.
- ² *Versenyképesség és növekedés*. Szerk.: Palotai Dániel, Virág Barnabás, Kairosz Kiadó, Budapest, 2016, 622. o.
- ³ António Afonso – João Tovar Jalles: *Fiscal Volatility, Financial Crises and Growth*. Applied Economics Letters, 19/18, 2012.
- ⁴ Barbara Parker a globalizációnak nemcsak, bár elsősorban, a gazdasági forrásait és megnyilvánulásait elemzi (mint amilyen a globális vállalatok megjelenése, a világgazdaság szerkezetében, működésében és hatalmi viszonyaiban tapasztalt globális változások, a munka globalizálódása, a vállalatirányítást érő globális kihívások stb.), hanem a technológia, a kultúra, a politika és a természeti környezet globalizálódását is. *Globalization and Business Practice. Managing Across Boundaries*. Sage Publications, USA, 1998. In: Szentés Tamás: Globalizáció, regionális integráció és nemzeti fejlődés korunk világgazdaságában. Savaria University Press, Szombathely, 2002, 94. o.
- ⁵ Az IKT jelentése: infokommunikációs technológia.
- ⁶ Kofi Annan volt ENSZ-főtitkár.
- ⁷ Egyre elterjedtebb a „dolgok internete” mint kifejezés használata: IoT – Internet of Things.
- ⁸ A diszruptív technológiai váltás fogalmát elsőként Clayton M. Christensen, a Harvard Business School professzora vezette be 1995-ben.
- ⁹ A szubverzív technológia nemcsak egy ágazatban hoz alapvető változást, hanem a társadalmi és gazdasági területben is változást indukál, például tűz, gőzgép megjelenése.
- ¹⁰ Clayton M. Christensen: *The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*. Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts, 1997.
- ¹¹ Brendan B. McBreen: *Notes on The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*. Clayton M. Christensen, Harvard Business School Press, Cambridge, Massachusetts, 1997.
- ¹² Paul A. Samuelson – William D. Nordhaus: *Economics*. 17th Edition, McGraw-Hill, 2001.
- ¹³ A mélyreható változásokat kísérő átalakulás folyamatát Friedrich Nietzsche filozófiai alapvetése nyomán Joseph Schumpeter közgazdász alkotta meg *Kapitalizmus, szocializmus, demokrácia* című, 1942-ben publikált könyvében.
- ¹⁴ Szűts Zoltán – Jinil Yoo: *Sharing economy: A civilek lehetőségei a közösségi gazdaságban*. Civil Szemle, 2015/2., 78. o.
- ¹⁵ Sung Kyu Lee: *Social Web and Sharing Non Profit Sharing SNS Led by Individuals*. SNS, Vol. 2, No. 1., 2013, 264. o.
- ¹⁶ „A hosszú fark” megfelelője angolul „long tail”, mely statisztikai fogalomként értendő, mely fogalom bevezetése Chris Anderson nevéhez köthetik.
- ¹⁷ Az Amazon vagy az eBay példáján látható, hogy a nagy érdeklődésre számot tartó kötetek mellett egyenrangú szerepet kaptak a mindössze néhány példányban fellelhető, létezők is.
- ¹⁸ Chris Anderson: *Hosszú fark. A végtelen választék átírja az üzlet szabályait*. HVG Kiadó, Budapest, 2006.
- ¹⁹ Y generációba tartoznak az 1980 és 1999 között születettek, míg a Z generációba a 2000 után születettek.
- ²⁰ 2008-ban az Economist Intelligence Unit (Generation Y studied by Economist Business Intelligence Unit) által készített tanulmány szerint, a nemzedék kereskedelmi megszólítására a legalkalmasabb kedvenc programjaik szponzorálása, a vírusmarketing (online kommunikációs forma) és a peer-to-peer ajánlások. Figyelmük középpontjába kedvenc tevékenységeik reklámjait helyezik, így a kirakatokon át, személyes találkozások során, video- és chatüzeneteken keresztül könnyedén elérhetők.
- ²¹ Lentner Csaba: *Közpénzügyek és államháztartástan*. Nemzeti Közszerződési és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest, 2013, 78. o.
- ²² Matolcsy György: *Egyensúly és növekedés*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2015, 621. o.
- ²³ A PwC 2016-os felmérése alapján.

Giday András – Szegő Szilvia

A társadalombiztosítás megújításának keretei Magyarországon¹

Framework for the Renewal of Social Security in Hungary

Összefoglalás

A magyar társadalombiztosítás a következő két évtizedben kettős nyomás alá kerül. Az elöregedés miatt nő az ellátottak száma, a másik oldalon csökken a befizetők száma. A tb működőképességének fenntartása érdekében a klasszikus európai társadalombiztosítási modellt ki kell egészíteni.² Ösztönözni kell a szakmunkások bérének az emelését, és csökkenteni kell a kisgyerekes anyák foglalkoztatását sújtó elvonásokat. Javítani kell a lakásgazdálkodáshoz rendelkezésre álló forrásokat, ebben elsősorban a fiatalok otthonteremtésének feltételeit. A generációk közötti munkakapcsolatokat ismerné el az általunk javasolt gyermekfedezetű nyugdíjpénz, mely hozzáadódna a rendes nyugdíjhoz.

Summary

In the next two decades, social security will come under double pressure. As a result of aging, the number of beneficiaries will grow, while, on the other hand, payer numbers will decrease. In order to maintain the operation of the social security system, the classical European social security model must be supplemented. Skilled workers' wage rise should be encouraged, and taxes on the employment of mothers with small

DR. GIDAY ANDRÁS, kandidátus, a *Pénzügyi Szemle* rovatvezetője (andras.giday@gmail.com), DR. SZEGŐ SZILVIA kandidátus, CSc, oktató, Szegedi Tudományegyetem Doktori Iskola (szeszego@gmail.com).

children should be cut. The resources available for housing, and more specifically, the conditions of young people's building and home-making should be improved. The pension paid in proportion to children, recommended in addition to the standard pension, would recognize inter-generational work relations.

BEVEZETÉS

A népesség korstruktúrája nehezen változik, de ahhoz, hogy a jövőben változzon, a jelenben kell lépéseket tenni, hogy a megfelelő számban kívánt gyerekek minél inkább meg is születhessenek. A korstruktúránál jóval gyorsabban javítható a népesség munkaidőalapjának jelenleginél jobb kihasználása. Így a szakmunkások hazai életpályájában az egyik döntő tényező a lakhatás megoldása, ezzel pedig munkakínálatuk növekedése. A lakhatás, a lakásmegoldások kérdése közvetlenül nem a tb rendszerébe tagolódik. Mégis, ha a fiatalok továbbra is külföldi munkavállalással próbálkoznak a lakhatási gondjaik megoldásában, és ez utóbbiban hazai segítséget nem kapnak, a társadalombiztosítás lesz a károsultja annak, hogy hazánkban a lakáskérdésben nincs rendszerezett humánstratégia. A fiatalok – a korábbi generációkkal szemben (lásd ingyenes vagy nagyon kedvezményes feltételek, illetve osztogatásos lakásprivatizáció) – nem kapnak segítséget, amivel a mai bérszint mellett szinte külföldre toljuk őket. A fiatal generáció hazai munkavégzésének feltételeire a tb-nek ügyelnie kell, hiszen az elmaradt haszon, az elmaradt társadalombiztosítási bevétel a rendszer vesztesége. Ezzel a tb szempontjából alapvetően fontos strukturális összefüggésekre helyeznénk a korábbiaknál nagyobb súlyt. A tb egyensúlyának pusztá mérlegszemlélete mellett (a bevételek és kiadások évenkénti statikus szembeállítása) tehát szükség van a strukturális összefüggések követésére is. Ez utóbbira teszünk kísérletet, amikor a lakáskérdést is figyelembe vesszük a társadalombiztosítás hosszú távú egyensúlyánál.

Módszer

A finanszírozási kérdéskörben számításainkban a konvergenciaprogramban adott makrogazdasági, államháztartási paraméterek és a demográfiai korfa adatai alapján vetítettük előre az elkövetkező 20 év főbb összefüggéseit. A gyereknevelés költségei tekintetében a KSH időmérlegének adatai és a 2+2-es család átlagos jellemzői (kereset, államháztartási kapcsolatok, gyermekek költsége stb.) alapján számoltunk.

Munkánkban alapoztunk a korábbi publikációnkra, kutatásainkra. A gyerekfedezetű nyugdíjlemlről többször publikáltunk, a szakmunkások keresetemelése és bérlakása kérdésében a közelmúltban jelent meg egy cikkünk. A tb-megújításhoz kialakított koncepciónk mindemellett szorosan kapcsolódik az életciklus-, életpálya-megközelítéshez, melyben Szegő Szilvia több OTKA-kutatást³ végzett családi, háztartási életpályák, munkaerőpiaci és államháztartási összefüggései témákban.

A HELYZET ÉS AZ ARRA ADANDÓ VÁLASZ SZÜKSÉGESSÉGE

A legaktívabb fiatal korosztályok körében nemzetközi összehasonlításban is késői a munkába állás időzítése,⁴ és széles körű a külföldi munkavállalás. Ezek nagy veszteséget okoznak a hazai munkaidőalapban. A gyermekvállalást pedig jelentős mértékben nehezíti a munkát vállalók kettős (munkaerőpiaci és demográfiai) terhelésének koncentrálódása a fiatal évekre.⁵ Ezen jelentős mértékben javít a bölcsődei ellátás tervezett kiterjesztése. Fontos erőforrás ezenfelül a nagyszülők segítsége az unokák nevelésében, felügyeletében. Ez egyszerre két úton is mérsékli az elöregedést, hiszen javítja az időskorúak aktivitását és ezzel egészségét, egyúttal hozzájárul a fiatal szülők munkavállalásához, karrierpálya-lehetőségeik jobb kihasználásához. A gyermeknevelés elismerése a nyugdíjban értékeli és forintban is megjeleníti a nyugdíj demográfiai fedezetének biztosítását.

A társadalombiztosításra ható folyamatok tekintetében ma négy nagy krónikus problémacsoport van Magyarországon. Először is az elöregedés, ami a nyugdíjkiadásokat nagymértékben megterheli, ugyanakkor a bevételeit csökkenti. Másodsorban a lakáspolitikai hiánya oda vezet, hogy a fiatal korosztályok lakáshoz jutási esélyei igen rosszak. Harmadsorban a nyugati munkaerőpiacok megnyitása okoz feszültségeket a társadalombiztosításban, tekintve hogy a nyitás miatt már 350 ezer magyarországi dolgozó vállal külföldön munkát. A számok nyelvére lefordítva, a külföldi munkavállalás az állami bevételeket 7 százalékkal csökkentette eddig. A tb-ben további feszültséget okoz az egészségügy finanszírozásának instabilitása, amely a terület emberi erőforrásainak erodálását váltotta ki.⁶

Mindennek következtében a társadalombiztosításnak az eddigieknél is nagyobb kihívásokkal kell szembenéznie. A 2017 és 2037 közötti 20 évben a 23–64 évesek száma 830 ezerrel csökken, ugyanakkor a 65 felettieké 270 ezerrel nő. Ezt tetézi majd a korábban jelzett külföldi munkavállalás okozta kiesés. A kisebb számú járulékfizető ugyanis jelentős mértékben csökkenti az államháztartás bevételeit.

Pozitív tényező mindezekkel szemben az ország gazdasági helyzetének a javulása. Az ebből fakadó erőforrások lehetővé teszik, hogy – felkészülve a kedvezőtlen folyamatokra, azokat orvosolandó – újragondoljuk a társadalombiztosítás finanszírozását. De ez sürgető is, mivel a munkaerőpiacra drasztikus demográfiai változások gyűrűznek be a következő években: a munkavállalási korúak száma 2037-ig mintegy 18 százalékkal csökken.

Mindezek alapján úgy látjuk, hogy a társadalombiztosítást érő kihívások szempontjából három ösztönző elem mielőbbi bevezetése szükséges. Ezek a következők:

- A munka világában elsőrendű probléma a szakmunka alacsony presztízsze, nem megfelelő elismertsége, tágabb körben pedig az alacsony bér.⁷ Ezért ösztönözni kell a szakmunka presztízsének emelését és a bérek felzárkózását (amelyet az időközben bejelentett kormányhatározat megtett).

- Ezzel párhuzamosan – második elemként – javítani kell a lakásgazdálkodásban rendelkezésre álló forrásokat, ebben elsősorban a fiatalok otthonteremtésének, illetve bérlakáshoz jutásának feltételeit (ezzel a jövedelem nem bérjellegű elemét).

- A munkaidőalap növelését és ezzel együtt a generációk közötti viszonyossági kapcsolatokat javítását is szolgálja a javaslat harmadik eleme, az úgynevezett gyermekfede-

zetű nyugdíjpénz, mely hozzáadódna a nagyszülői korban lévő nyugdíjasok nyugdíjához, mert dolgozó gyermekek felnevelésével nyugdíjuk fedezetéhez járultak hozzá. Ezzel jelentősen mérséklődne a dolgozó gyermekeket felnevelő szülők méltatlanul hátrányos helyzete a nyugdíjuk megállapításában. A változás javítaná a gyermekvállalás értékét és ezzel a tb jövőbeni fedezettségét.

Milyen peremkérdések merülnek fel a tb megújítása szempontjából?

A társadalombiztosítás megújításának első és legfontosabb kérdése, hogy teremthető-e forrás a megújulás többletköltségeire.

Hosszabb távra is levezethető, hogy a gazdasági növekedés révén képződhet annyi állami többletforrás, amire építve be lehet iktatni kiegészítő elemeket a társadalombiztosítás mellé. Az általunk javasolt kiegészítő elemek együttesen a GDP mintegy 3 százalékát kitevő volument képviselnek (bruttó értéken).

A második kérdés az, hogy mi legyen a formája az állami többletbevételek tb-be történő átcsatornázásának. Itt jegyezzük meg, hogy a finanszírozás módozatának jó megválasztása a mi megközelítésünkben legalább olyan fontos kérdés, mint az, hogy van-e pénz az államháztartásban. Ezért a kérdéseket finanszírozási szemléletben is taglaljuk. Ebben a megközelítésben a pénzügyi stabilitást szerintünk az szolgálná leginkább, ha előre kiszámítható lenne, hogy melyik adóbevételből mekkora hányad kerül a társadalombiztosítás bevételei közé. Az egészségügyben azonban véleményünk szerint ennél tovább kellene menni, eleve önfinanszírozást biztosító forrásokat adni már az (újra)induláskor, annak érdekében, hogy az elmúlt 2 évtizedhez hasonló (finanszírozási oldalról érkező) sokkokat eleve el lehessen kerülni. Ennek a szempontnak felel meg, hogy a javasolt kiegészítő elemeket a forrás, illetve a felhasználás szempontjai szerint is taglaljuk.

A harmadik kérdés, hogy milyen kiegészítő elemek lehetnek azok, amelyek képesek részben korrigálni a negatív trendek hatását.

A feszültségek és a források számbavételére alapozva dolgoztuk ki a társadalombiztosítás megújításának lehetséges kereteit, illetve az általunk javasolt kiegészítő elemeket, amelyek reményeink szerint képesek a felvázolt problémák legalább részbeli orvoslására. A cikkben tehát arra vállalkoztunk, hogy egyrészt felvázoljuk a hagyományos társadalombiztosítást kiegészítő három olyan új elemet, amellyel a kedvezőtlen folyamatok befolyásolhatók, a fenti problémák részben orvosolhatók, másrészt a következő 20 év folyamataiba behelyezve mutassuk be, hogy javaslatunk kivitelezhető, azaz a javasolt lépésekre kellő forrás teremthető.

Megközelítésünk mögött a következő három megfontolás munkált:

– A társadalom elöregedéséért a nyugdíjrendszer is felelős, mert a felnevelt és dolgozni képes fiatalokat közjósággként⁸ kezeli, és a nyugdíjakban nem honorálja a gyereknevelésre fordított erőfeszítéseket.⁹

– A vázolt társadalmi-gazdasági feszültségek (lakáskérdés, gyereknevelés és női karrierpálya összehangolása stb.) észszerű kezelése tekintetében elégtelen az, amit eddig elértünk az elmúlt két és fél évtized alatt.

– Érdemi gazdaságpolitikai reakció eddig nem történt a 2011 óta felerősödött nyugati munkavállalás miatti helyzet kezelésére.

Az előzőek felvázolása után adódik a kérdés, miért szükséges a nyugdíjalap szerepvállalása a tőle távolinak tűnő, valójában azonban a nyugdíjjal nagyon is szoros összefüggésben lévő feladatokban? A rövid válasz erre egyfelől az, hogy a modern nyugdíjrendszer „tettetárs” a modernitás rendkívül kedvezőtlen gyermekvállalási folyamataiban. A másik két esetben pedig a károsult filozófiája érvényesül, vagyis a „magad uram, ha más nem lép” miatt kívánatos a nyugdíjalap belépése szereplőként. A következményeknek ugyanis az egyik nagy elszenvedője a társadalombiztosítás.

A megfogalmazott javaslatok tehát olyan területre is elviszik a társadalombiztosítás rendszerét, ahol ma még járatlan.¹⁰ Ilyen a lakásgazdálkodás és a bérpolitika. Sajnos a komplex lakáspolitikai kidolgozására nem látunk kezdeményezéseket, annak elfogadására és a szükséges eszközrendszer működtetésére rövid távon kevés a remény. A foglalkoztatáspolitikai ebben a tekintetben valamivel előrébb tart ugyan, de ez korábban csak a minimálbérré és a garantált bérminimumra fókuszáló egyeztetési mechanizmusnak és a hiányszakmák kezelésének volt köszönhető. A tömeges nyugati munkavállalás miatti helyzetet csak az elvonások jelentős mérséklése esetén leszünk képesek korrigálni (mint pl. a 2017 és 2020 közötti járuléksökkentési intézkedések).

Amennyiben egy komplex lakáspolitikai elkészül, és ahhoz megfelelő eszközrendszer is működtetnek, akkor a cikkünkben leírt rendszerre csak kiegészítésképp lesz majd szükség. Ugyanakkor valószínű, hogy a megfogalmazott javaslatokhoz hasonlókkal fog élni egy komplex lakás- vagy egy átfogó foglalkoztatáspolitikai is. Bizonyos, hogy ennek egyik fontos eleme lesz például, hogy az igen magas elvonási ráta mellett a lakásra fordított kiadásokat alacsonyabb elvonással szabad csak sújtani. És az is bizonyos, hogy szükség van olyan bérlakásépítésre, amelyik a csak szerényebb keresettel bíró, dolgozó fiatalok számára kínál majd elfogadható lakhatási körülményeket, az országhatáron belül.

Egy átfogó foglalkoztatáspolitikai remélhető beléptetése esetén úgyszintén „hátra-dőlhet majd a karosszékében” a társadalombiztosítás „ügyének birtosa”. A társadalombiztosításnak egy ilyen rendszer esetén csak arra kellene hagyatkoznia, hogy egyik szereplőként megfogalmazza az elvárásait, hogy azok megfelelőképp beépülhessenek az adott szakpolitikákba.

A javasolt változtatásoknál figyelembe vett főbb elvi és gyakorlati szempontok

A pénzügyi nehézségek mellett adódik a kérdés, hogy fenntartható-e a társadalombiztosításunk jelenlegi elveihez fűződő rendszer. Ez azért is kérdés, mert az elmúlt években az egészségügyet igen rövid pórázra vették, ugyanakkor szembetűnően nagyvonalúbb volt a rendszer az öregségi nyugdíj és a hozzátartozói nyugdíjak kifizetése tekintetében. Olyannyira, hogy a korábban évekig csökkenő-stagnáló reálbérekkel szemben, a nyugdíjak reálértéke jelentősen emelkedett. A társadalombiztosítás a centralizálás felé vette az irányt 2010 után. Ez kényszer szülte intézkedés volt a kiélezett pénzügyi helyzet miatt. Ennek egyik sajátos terméke volt, hogy

- a járulékok nagyobb hányada adóvá alakult át (szociális hozzájárulási adó);
- a két társadalombiztosítási kassza finanszírozását évente „kiegészítik” az adókból.

A jelen társadalombiztosítás (biztosítás és társadalmi szolidaritás) rendszere szerintünk feltétlenül fenntartandó. Ugyanakkor egyes kedvezőtlen mellékhatásait semlegesíteni szükséges.

Az általunk felvázolt eszközök közül kettő épít arra az életciklus-szemléletre, amelyre a munkahelyvédelmi akcióterv is épül. De tovább is megy ezen az úton, mivel most remélhetően nagyobb forrás áll majd rendelkezésre ilyen eszközök alkalmazására. Ezért a kisgyermekeket nevelő anyákat foglalkoztató munkaadók számára nemcsak a gyerek hatéves koráig, hanem annak a 12 éves koráig javasolunk kedvezményt, mégpedig a szociális hozzájárulási adó teljes eltörlését az egész keresetük után.

Az alábbiakban azt körvonalazzuk, hogy a járulékcsoökkentéshez kapcsolt béremelés teremtette közegben lehetőség van kiegészítő juttatások beiktatására. Ezekkel megítélésünk szerint jó eséllyel elérhető, hogy társadalombiztosítás számára tartósan kielégítő bevételek álljanak rendelkezésre. Az 1. táblázatban szemléletes módon mutatjuk be a modellben alkalmazott feltételezéseket.

1. táblázat: A társadalombiztosítást kiegészítő modell feltételezései

	Állami dolgozók	Nyugdíjasok	Szakmunkások	Versenyszektorátlag
Átlagjövedelem éves növekedése	1–4 években a GDP növekedése felett 5–10 években a GDP-növekedés alatt 11–20 években 2% Egészségügyben magasabb	Növekedés a létszám-cserélődés hatására	Első évben 20% feletti emelés (nettó kereset) Utána piaci béremelkedés	Első 4 évben GDP-növekedés feletti 5–10 években a GDP-vel azonos növekedés Utána piaci béremelkedés
Kiegészítő kereseti elemek	Lakáspótlék	Gyerektartásnyújtás és lakáspótlék	Állami bérlakás Lakáspótlék egy szűkebb körnek	
8 év alatt (2018–2026) elért növekedés (bázis 100%)	127% (egészségügyben 140%)	128%		146%

Forrás: Saját szerkesztés.

A bevételi oldalon az első évben megjelenik egy radikális, a GDP-növekedést jelentősebben meghaladó szakmunkásbér-emelés (a járulékcsoökkentési program részeként). Az állami dolgozók béremelkedése az első 4 évben 4%, ezt követően mérséklődne. A dolgozók a béremelkedésen túl kapnának lakásfelújítási pótlékot, 25 ezer Ft/hó értékben (fokozatosan bevezetve, csak a 8. évben érve el a fenti összeget).

A nyugdíjak átlagértéke kezdetben csak a létszámcserhatással emelkedne, de a második évben bevezetnék a gyerekfedezetű nyugdíjelemet, az összeget a második lépésben emelnék fel gyermekenkénti 10 ezer forintról 15 ezer forintra. Ezen túlően minden nyugdíjas kapna a 8. évtől havi 15 ezer Ft lakásfelújítási juttatást (kezdetben kevesebbet).¹¹

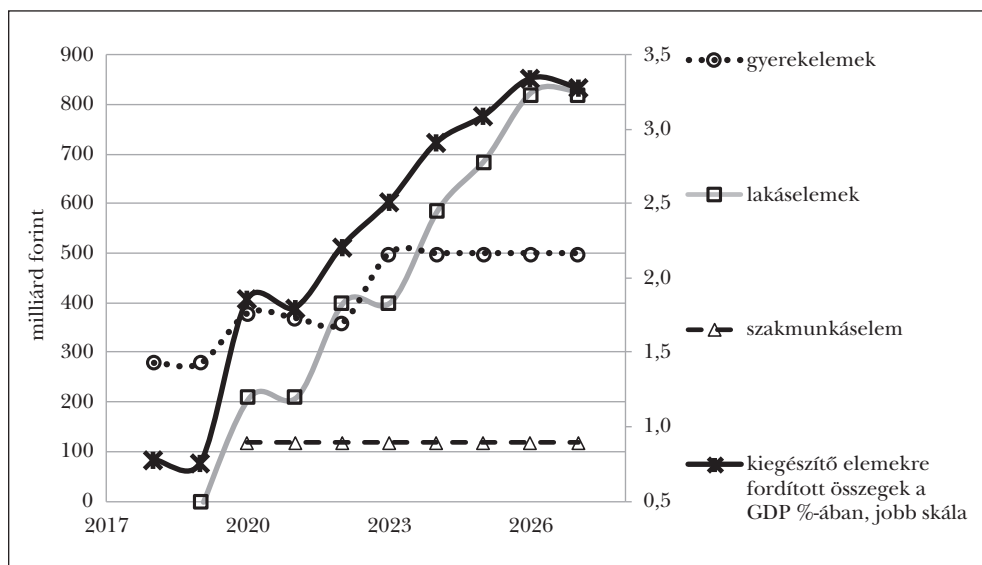
JAVASOLT KIEGÉSZÍTŐ ELEMELK

A kiegészítő juttatások három csoportjára teszünk javaslatot:

1. A gyereknevelés elismerése a nyugdíjakban és az elvonásokban;
2. Szakmunkásbérakás-program;
3. A lakás felújítására felhasználható juttatás bevezetése.

A javasolt három kiegészítő elemre számított ráfordítások évi összegét és azok súlyát a GDP-ben mutatja az 1. ábra.

1. ábra: Az egyes tb kiegészítő elemekhez szükséges ráfordítások és azok együttesének százalékos aránya a GDP-ben (jobb skála) éves megosztásban

Forrás: Saját szerkesztés.

Gyermekfedezetű nyugdíjelem

Az úgynevezett gyermekfedezetű nyugdíjpénz hozzáadódna a rendes nyugdíjhoz. Kíváncsnak tartjuk, hogy a nők teljes nyugdíjának legalább a harmada ebből származzon. Ez havi 15 ezer Ft/felnevelt gyermek szinten elérhető. A javaslat erősítené a generációk közötti viszonyossági munkakapcsolatokat, így azt, hogy a nagyszülők segíteni tudják az unokák felnevelését (az úgynevezett „grandparenting” nevű aktivitást). A dolgozó gyer-

mek társadalombiztosítási befizetésének egy része – felfelé áramló generációs erőforrásként – anyai nyugdíjpénzt finanszírozná. Előnye lenne, hogy nemcsak a fiatal érezné azt, hogy az itthoni munkavégzésnek előnyei vannak, hanem a szülője (az anyja) is; az anyai nyugdíj eléréséhez megadott évet a gyerekének itthon kellene ledolgoznia.

Gyerekes anyák foglalkoztatását terhelő elvonások mérséklése

A munkahelyvédelmi akciótervben megfogalmazott anyai kedvezményeket célszerű kibővíteni úgy, hogy csak alacsony elvonással terheljék azt, aki munkát ad kisgyerekes anyáknak. Javasolható, hogy a 6 éves kor helyett a (legkisebb) gyerek 12 éves koráig járjon a kedvezmény, a teljes keresetre vonatkozzon, és 0% legyen a szociális hozzájárulási adó.

Szaktanácsadók foglalkoztatásának preferált kezelése

Ennek a szükségessége mellett két érv szól.

– Az egyik érv az, hogy a gazdaság igényeihez képest túlzott mértékű az igény a felsőfokú oktatás iránt. Ma még egy fejlett gazdaság is csak úgy tud működni, ha a dolgozók legalább 50-60 százalékát a „szorgos kezek” teszik ki. Ehhez képest túlzott az, hogy a fiatalabb generációknak a fele a felsőoktatás padjaiban található. A nyugdíjrendszernek vannak hosszú távú érdekei: ha 20 év múlva nincs elég szakképzett kétkezi dolgozó, akkor nem lesz, aki befizessen adókat a nyugdíjkasszába.

– A másik ok kelet-közép-európai. A csatlakozás után beindult a magyar munkaerő elcsábítása is. Ez kihúzza a talajt a nyugdíjkassza alól. Ezért alapérdek, hogy a szaktanácsadók számára az eddiginél „versenyképesebb” legyen a magyarországi munkavállalás. Ekkor remélhető, hogy (az eddigi 5 évben tapasztalathoz képest) szűkebb körű lesz a munkaképes korba belépő korosztályok tagjai között a nyugati munkavállalás.

A szaktanácsadók keresete nálunk az átlagos értéktől jobban elmarad, mint az EU egészében. A lemaradás csökkentése érdekében egy egyszeri jelentős béremelés indokolt, ugyanis ma a termelés bővítésének a korlátja a szaktanácsadói hiány, nem pedig a szellemiek vagy a segédmunkások hiánya. Ennek az elvárásnak jól megfelel az, hogy a garantált bérminimum értékét 2017-ben jelentősen megemelték. Fontos ezen túl, hogy állami bérlakások is segítsék azokat a szakmát tanult fiatalokat, akik nem kapnak jelentős szülői segítséget az önálló lakáshoz jutáshoz. Ehhez legalább százazres bérlakásállomány elérése lenne kívánatos. Ezzel a legfeljebb 40-45 éves szaktanácsadók dolgozók negyede-hatoda számára tartósan megfelelő lakhatást lehetne biztosítani. Ez akkor érhető el 7-8 év alatt, ha évi 100 milliárd forintnyi az erre fordított kiadás.

Lakásfelújítási juttatás

A magyar lakásrendszer nyugati szemmel kuriózunak tekinthető, mert csaknem mindenki a saját lakásában lakik. A magán-lakástulajdon túlzott mértékének a határai most ütköznek ki. Ha a nagy átlagról beszélünk, akkor meg kell állapítani, hogy

a lakásfelújítást elhanyagolják. A lakásvagyon fenntartásához a tulajdonosok jelentős hányadának szűkösek a forrásai. Emellett a társasházak esetében generációs okok is közrejátszanak. Ezeken segíteni kellene egy olyan rendszerrel, ahol a bent lakó juttatást kap az általa lakott lakás felújításához. Az ilyen juttatás felhalmozódása után egy idővel bizonyosan eljön annak az ideje, hogy az érintettek maguk kezdeményezik a juttatott pénzek észszerű felhasználását: a lakóépületek, lakások felújítását.

Javasolható, hogy a felújítási juttatás az adott lakás folyószámlájára legyen befizetve. A lakó vagy a tulajdonos erről csak jól meghatározott esetekben vehetne fel pénzt. A lakás eladása esetén – azzal együtt – az addig felhalmozott összeg is eladásra kerülne. Az új tulajdonos a felhalmozott pénz fölött szintúgy csak akkor rendelkezhetne, ha az épületet tatarozzák, vagy ő maga a lakást felújítja. Azaz a juttatás „önálló életet élne”, elszakadva még a juttatásban részesülő személytől is. Bár a lakás felújítására felhasználható lenne, ezt a többlakásos társasházaknál akkor célszerű megengedni, ha az épület statikai stb. állaga megfelelőnek minősíthető.

A lakások esetében ahhoz, hogy a tulajdonosok lakásfelújításra vállalkozzanak, legalább egymillió Ft/lakás felgyülemlett összeg kívánatos. Ez akkor teljesül 3–4 éves periódus alatt, ha 15–25 ezer Ft/hó összeget elér a juttatás. A juttatás a lakáskínálatot érezhetően bővítené. Így elkerülhető lenne nemcsak a lakásárak jelentős emelkedése, hanem a piaci lakbérek elfutása is. Ekképpen tartósan olcsón lehetne megoldani a lakhatást az országban, mi több, viszonylag kedvező minőségű lakásokkal.

– Nyugdíjasok lakásfelújítási juttatása

A szerényebb összegből élő nyugdíjasok sokkal nehezebben szánják rá magukat arra, hogy az adott épület(ek) teljes felújítását szorgalmazzák. Félő, hogy 5-10-15 éven belül egyre több városnegyedben a nyugdíjasok lesznek azok, akik egyfajta felújításellenes blokkot alkotnak majd, és ezáltal lakótömbök, negyedek nagy hányada kerül elhanyagolt állapotba. Ezért kívánatos olyan jövedelemelem beépítése a nyugdíjak mellé, amelyet csak lakásfelújításra tudnak felhasználni.

– Az állam mint munkaadó maga járhatna elől jó példa mutatásával; azzal, hogy a lakásfelújításra a dolgozóinak havi 20–25 ezer Ft-os juttatást ad.

– A lakáspótlék bevezetése megfontolandó a versenyszektorban is. Ott ehhez vélhetően elegendő pénzügyi ösztönzők beépítése: ha adóktól és járulékoktól mentesen lehet ilyen juttatást adni, akkor vélhetően a munkaadók széles körben adnak majd ilyen juttatást.¹² Javaslatunkban 15 ezer Ft/fő/hó adó- és járulékmentes juttatással számoltunk a 8. évtől (a 4–7. években ennek a felével).

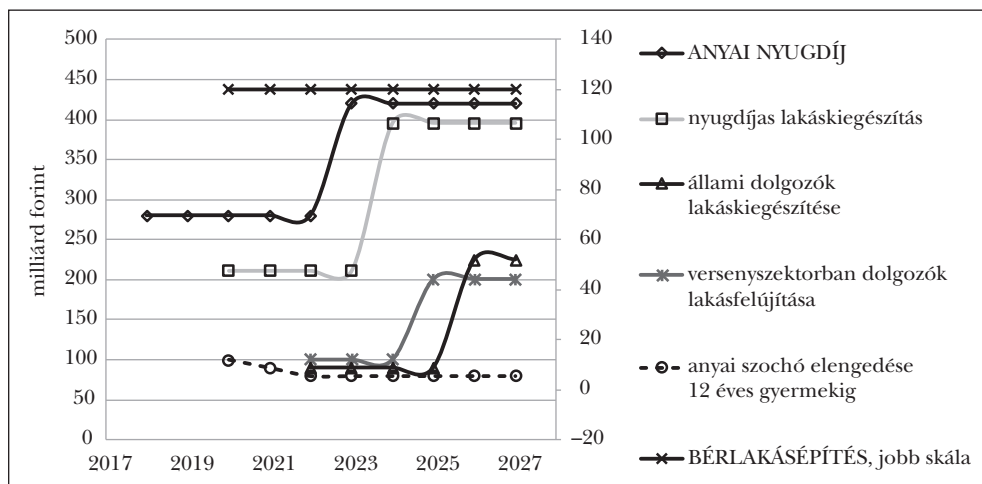
A juttatások nagyságrendje

Kérdés, hogy az egyes elemek esetében mekkora az a kritikus szint, amely mellett reálisan várhatók pozitív hatások. Az általunk javasolt értékek felvetésnek tekinthetők; a konkrét bevezetés előtt több elemnél célszerű lehet az érintettek körében reprezentatív jellegű felmérés. Különösen abban az esetben, ha a kormányzat forrásai valamelyik időszakban az általunk jelzettnél nagyvonalúbb juttatásokra is lehetőséget adnak. A 9. évre a javasolt kiegészítő elemek felfutnának a teljes értékükre, közel 1440 Mrd Ft/év

összegre. Ez ekkor a GDP 3%-át tenné ki.¹³ (Itt jegyezzük meg, ahhoz, hogy finanszírozni lehessen a GDP 3%-át kitevő összeget az államháztartásból, elég csupán a GDP 2%-át elérő forrás. Minden, a személyeknek vagy a „lakásoknak” odaadott egy forintból 40 fillér ugyanis visszavándorol az államháztartásba. Ez az úgynevezett 40 százalékos „szabály”.)

A kiegészítő juttatások mintegy negyedére az adna fedezetet, hogy szigorúan fenn tartják a nyugdíjak eddigi finanszírozását: az inflációs karbantartását. A többi (a javasolt kiegészítő elemek háromnegyede) azonban akkora nagyságrend, hogy arra a társadalombiztosítás az élőmunka-arányos terhek növelésével nem teremthet elegendő fedezetet. Ezért átcsoportosításra van szükség az államháztartáson belül. Legcél- szerűbben a forgalmi adók egy részének a társadalombiztosítás részére való „átadása” javasolható.¹⁴ A javasolt kiegészítő elemekre irányuló ráfordítások évenkénti alakulását mutatja be a 2. ábra az elkövetkező 10 évre vonatkozóan.

2. ábra: A javasolt kiegészítő elemek a várható ráfordítások évi összegeivel, mindegyik elem beálltáig (bérlakásépítés, jobb skála)

Forrás: Saját szerkesztés.

Jól látható a 2. ábrából, hogy a legnagyobb tételt minden évben az anyai gyermekfedetű nyugdíjkezelés képezi, ezt követi idővel a nyugdíjasoknak juttatott lakáskiegészítés (lakásfelújításra). A nyugdíjak növekménye javaslatunk szerint célzottan erre a két tételre koncentrálna az elkövetkező időben, azon túl, hogy érvényesítené az infláció követését. (2026 után a kiegészítő elemek összege nem változna, mert minden elem addigra teljes összeggel bevezetésre kerülne. Ezért zártuk az időbeli bemutatást ezzel az évvel.) A dolgozók körében is jelentős jövedelemnövekmény keletkezik az úgynevezett havi összegben juttatott lakáspótlék révén (ez az összeg csak a lakásra használható fel, elősegítve egyúttal a lakásfelújításokat). A 2. táblázat szemlélteti a javasolt kiegészítő elemeket aszerint, hogy kik, milyen feltételekkel, milyen időzítéssel, milyen összeggel jutnának azokhoz.

2. táblázat: Tb kiegészítő elemei

	Gyerektáppítási nyugdíj-kiegészítés	Kisgyerekes anyák foglalkoztatása	Lakáspótlék (állami szektor)	Lakáspótlék (nyugdíjasok)	Szaktáppítási-bérlakás
Ki kapja	Anyák	Dolgozó anya munkaadója	Minden nem köztáppítási dolgozó	Minden nyugdíjas	
Feltétele	Gyermek 12 év itthoni munkája	12 év alatti gyermeket neveljen			Munkaviszony
Havi értéke		szociális hozzájárulási adó 0%			
Bevezetés	Felnevelt gyermek adójából 10 ezer Ft/gyermek	7 éves gyermekek	12 ezer Ft/hó dolgozó	10 ezer Ft/nyugdíjas	20–25 ezer Ft/lakásbér
Később	Felnevelt gyermek adójából 15 ezer Ft/hó	12 éves gyermekek	25 ezer Ft/hó	15 ezer Ft	Ugyanaz
Éves összkiadás	Bevezetés: bruttó 280 Mrd Ft/év Később: bruttó 420 Mrd Ft/év	Bruttó 80 Mrd Ft/év	90 Mrd Ft/év Később: 225 Mrd Ft/év	Bevezetés: 211 Mrd Ft Később: 396 Mrd Ft/év	120 Mrd Ft/év (kb. 10 ezer db lakáshoz)
Bevezetés éve	1. év	2. év	4. év	3. év	4. év
Teljes juttatási szint elérése	5. év	2. év	9. év	8. év	4. év

Forrás: Saját szerkesztés.

A GYERMEK ÉRTÉK A NYUGDÍJBAN

A lakosság pénzügyi kultúrájának hiányosságai miatt keletkezett feszültségek orvoslása joggal helyezte előtérbe a hosszú távú pénzügyi gondolkodásra irányuló programokat. Mindeközben azonban túlzottan háttérbe szorult – demográfiai összefüggésben is – a reálgazdasági szemlélet. Ezt erősítette a pénzügyi kultúra alacsony szintje is. Hiszen közgondolkodásunkban a megtakarított pénzre úgy tekintünk, mint biztonságos csomagmegőrzőkben tartott értéktárgyainkra. Négy-öt évtized múltán megnyílik a csomagtartó a nyugdíjba vonulók számára. Pénzüket tehát nem érinti a történelem zuhataga, történetesen például az, hogy a gyermekvállalás alacsony szintje miatt időközben jelentősen lecsökken a munkavégző népesség. Vagyis – némi leegyszerűsítéssel élve – ha kevesebb az a termék, amit el lehet fogyasztani, akkor nyilvánvaló, hogy a generációk közötti elosztás rendjének igazodnia kell ehhez. A nyugdíjba vonulók fo-

gyasztása tehát csak relatív módon definiálható, és nem abszolút módon. A nyugdíjról tehát szükséges, de nem elégséges a megtakarításokkal gondoskodni. Gondoskodni kell a népesség demográfiai és munkaerőpiaci egyensúlyáról is, mert „csak” pénzből nem lehet megélni. A pénzért terméket és a nyugdíjasoknak fokozottan szükséges szolgáltatókat is kell találni, olyan szolgáltatókat, akik koruk, képességeik és tényleges munkájuk révén képesek megtermelni a pénz fedezetét.

A nyugdíjrendszer szempontjából tehát elsődleges jelentőségű a generációs egyensúly. Ez azonban nem csupán számosságot jelent, hanem a generációk közötti erőforrások valós áramlásában is egyensúlyt kell teremteni, ellenkező esetben ugyanis a nyugdíjasok pénze fedezetlen pénziáramlásként elértéktelenedik. Egyszerűen megfogalmazva: ez azt jelenti, hogy a nyugdíjhoz gyermek is kell. A nyugdíjnak tehát kettős fedezete szükséges: nyugdíjjáruelének formájában (ami lehet szociális hozzájárulás is, egyéb nyugdíj célú megtakarítás) képzett források, másfelől a demográfiai fedezet, a nyugdíjba vonulók helyébe lépő munkavállalók. A jelenlegi nyugdíjrendszer méltánytalanul leértékeli a gyermeket a tényleges nyugdíjkifizetésekben. Ma az összes nyugdíj mintegy 2 százalékaival ismeri el a rendszer azt, hogy a nyugdíjas a nyugdíj gyermekfedezetéért jelentős erőfeszítéseket tett. Holott a gyermekre fordított befektetés hasonló nagyságú, mint a keresetvékenységgel biztosított járulékbefektetés. Közgazdasági gondolkodásunktól idegen az, hogy méricskéljük, mennyibe kerül egy gyermek. Ez azt a pozitív értékvilágot tükrözi, amely számára a gyermekvállalás értéke magasabb rendű érték, mint amit a mindennapi anyagi világunk képvisel. Ennek azonban nem mond ellent, hogy a gyermekre fordított kiadásokhoz is erőforrás kell. Ennek az erőforrásnak a számbavétele tehát szintén fontos. Ezzel próbálkoztunk meg, vagyis azzal, hogy a rendelkezésre álló statisztikák alapján összerakjuk, mennyibe kerül egy családnak a gyermek. Természetesen azt is figyelembe vettük, hogy a gyermekneveléshez az állam is hozzájárul, igaz, hogy ennek forrása a felnőttek, adott esetben a család felnőtt tagjainak államhoz történő befizetése.

A generációs kapcsolatok két tipikus színtere a család és az államháztartás. A gyermekvállalás tipikusan családban (élettársi kapcsolatokat is ideszámítva) történik. A gyermek mindkét szülőjének eltartási kötelezettsége van a gyermekkel szemben, amit válás esetén a bíróság által megítélhető gyermektartási kötelezettség is fémjelez. A generációs reprodukció¹⁵ szempontjából ezért indokolt a kétszülős, kétgyermekes családi mintát alapul venni. A gyermek költségét hazai viszonyokra készített modellel számítottuk ki, melyben a következő paraméterek vannak:

- A szülők másfél keresős modellben vállalnak munkát (a gyermek megszületésétől a gyermek 21 éves koráig számolva).

- A szülők keresete átlagkereset, és annak megfelelően alakulnak az államháztartási befizetések.

- A szülők nem csupán pénzben áldoznak a gyermekekre, hanem otthoni, családi (háztartási és gyermeknevelő) munkával is. Az erre fordított munkaidőt a KSH időmérlegadataiból vettük, kétszülős, kétgyermekes családi mintából.

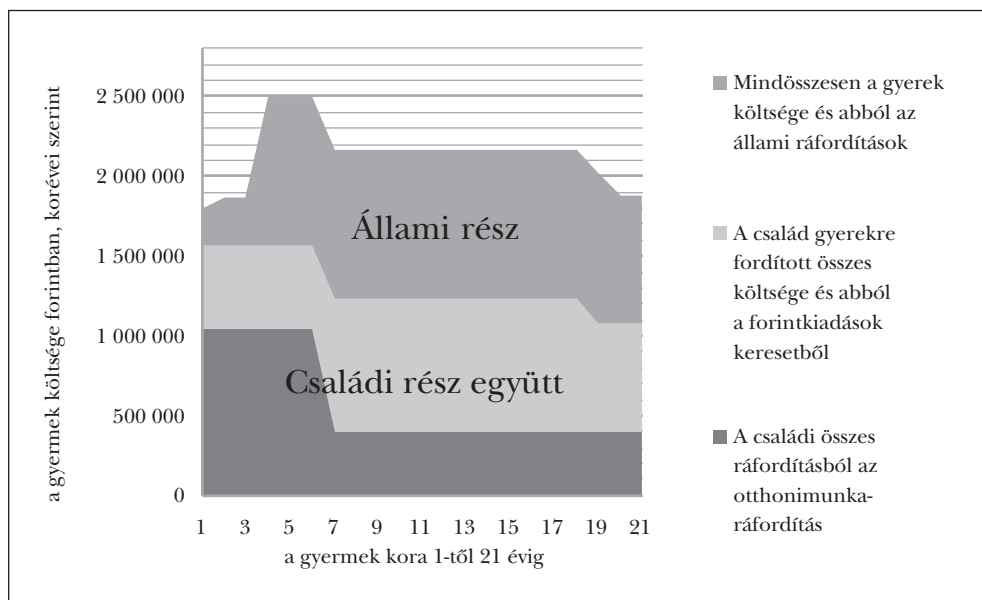
- A szülők munkaráfordítását az anyai átlagbérrel vettük számításba (az otthoni munka értékét – apai és anyai munka – így vettük közös nevezőre, hiszen az apa kevesebb otthoni munkát végez).

– Az állami kiadásokat pedig kiadástípusok szerint osztottuk le gyerekekre, melyeket részben eleve a gyerek jogán fizetnek: ilyen a gyermekek utáni adókedvezmény, családi pótlék, vagy máskor a gyermekek a tipikus fogyasztók, pl. óvoda, iskola. Más esetben, pl. egészségügy, beáramosítással élünk.

A család háztartási költségeit (pénz és munka) összesítettük, majd ezek után osztottuk le a gyerekekre a költségeket a statisztikában elfogadott módszer szerint. E szerint egy felnőtt – mint fogyasztói egység – egynek számít, a gyermek azonban kevesebbet fogyaszt, ezért fogyasztói értéke 0,6. Ezek szerint egy kétszülős, kétgyermekes család 3,2 fogyasztói egység (2-szer 1 és kétszer 0,6 összege). Egy gyermek részesedését a család összes fogyasztásában ennek a logikának megfelelően számítottuk ki. Így jutottunk egynegyed helyett egyötödnél is kisebb gyermeki részesedésre (ahogy 0,6 „részesedik” a 3,2-ben, azaz 18,7%-ban).

Arra az eredményre jutottunk, hogy egy gyermek költsége, hazai átlagos nevelési, iskolázottsági feltételek mellett, 46,7 millió forint. Ez – mint a 3. ábra is mutatja – átlagban évente több mint 2 millió forintot jelent.

3. ábra: Egy gyermek felnevelésének költsége (forint és munka) a gyermek 21 éves koráig, éves bontásban. * (A költségek 21 év alatt 46,7 millió forintot tesznek ki.)

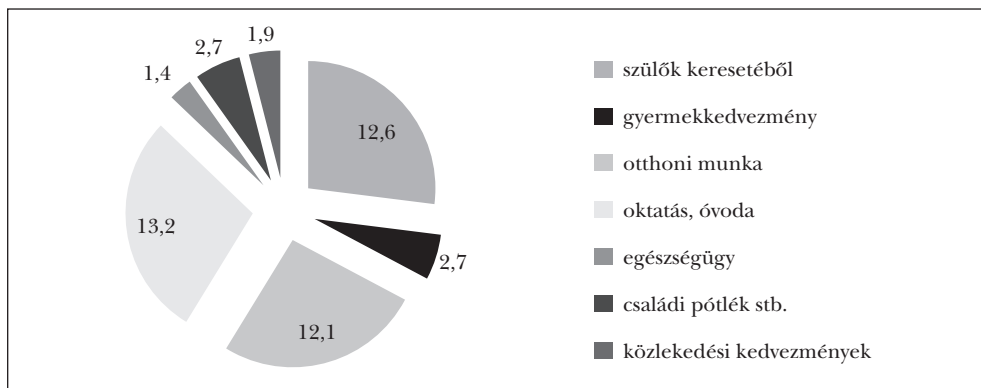

* Forrás: KSH-statisztikák, KSH-időmérlegadatok alapján saját becslés.

Az is látható a 3. ábrából, hogy a költségek mintegy 60 százalékát közvetlenül a családok, 40 százalékát az állam állja (az adóban érvényesíthető gyerekkedvezményt is a szülők hozzájárulásának tekintettük). Külön vizsgáltuk azt is, milyen főbb tételek teszik ki a gyermekekre fordított ráfordításokat (a munkát is annak tekintve). A ráfordítások három nagy tétele a szülők keresetéből a gyermekekre fordított pénzkiadások,

a szülői munkaráfordítások és az oktatás. Ez a három tétel teszi ki az összes ráfordítás több mint 80 százalékát. Feltűnő az oktatási kiadások kiemelkedő súlya, az összes ráfordítás közel 30 százalékát teszi ki.

4. ábra: Egy gyermekre 21 éves koráig ráfordított teljes összeg (46,7 millió forint) megoszlása ráfordítástípusok szerint

Forrás: Saját szerkesztés.

Itt jegyezzük meg, hogy az általunk számított költségek csak a folyó költségeket tartalmazzák. Ebből a megközelítésből nem látható, hogy a gyermekek vállalásához bizonyos lakhatási feltételek is tartoznak. Nem követi ez a számítás a lakással kapcsolatos beruházási kiadások terhet, továbbá a lakásfelújítások és lakásbővítés terhet sem.

Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy egy társadalombiztosítási reform egyik kiemelkedően fontos szempontjaként érvényesítendő a gyermekvállalásnak mint értéktermelő tevékenységnek az elismerése. A generációs erőforrás áramlásában tehát a gyermekek által megtermelt érték (például a befizetett szociális hozzájárulás) egy részével a szülők értéktermelését kell elismerni, viszonyozni; javaslatunk szerint gyermekfedezetű nyugdíjjal, mely 65 év feletti édesanyák esetében gyerekenként havonta 15 ezer forintot jelentene. Ez kétgyermekes anya esetében az anyai nyugdíj közel felét tenné ki, pontosabban a normál öregségi nyugdíjukon felül még közel feleakkora összeget kapnának pluszban ezen a címen az anyák.

A KIEGÉSZÍTŐ ELEMekkel JAVÍTOTT MODELL VÁRHATÓ EREDMÉNYEI

Rövid távú strukturális hatások

A változtatások elsődleges hozama az lehet, hogy nyugati bérkínálattal szemben jóval versenyképesebbé válik a hazai munkavállalás:

– A szakmunkások számára a nettó bér már az indulás első két évében kb. havi 150 euróval emelkedik a garantált bérminimum megemelésé következtében;

– A szakmunkások számára épített bérlakások révén az érintettek (a nettó 110–160 ezer Ft-ot keresők jelentős hányada) számára a nyugat-európai 300–350 euró/hó (lakbér + rezsi) kiadással szemben a hazai 20 ezer Ft lakbér + 40 ezer Ft rezsi, csak ebben a vonatkozásban, mintegy 250 eurós „ledolgozást” jelentene;

– A lakásfelújítási juttatás a saját lakással már rendelkezők számára a lakhatási feltételeiket javítaná;

– Az itthon piaci lakást bérlők a nyugatinak várhatóan legfeljebb a feléért-harmadáért bérelhetnének lakást, azaz itt is le lehet dolgozni legalább 200-300 eurót a bérkülönbségből.

A változtatások remélhető legfontosabb hatása kettős lehet: amellet, hogy nem nőne tovább a Nyugaton dolgozók 300-350 ezres száma,¹⁶ remélhetően erősödne a gyerekvállalási hajlandóság is.

Hosszabb távú strukturális hatások

A kis-, illetve fiatal gyermekes anyák foglalkoztatási körülményeinek javulása azzal, hogy a gyermek 12 éves koráig igénybe vehetnék az anyák a kedvezményeket. Még nagyobb léptékű hatás várható a gyermekfedezetű nyugdíjbevezetésétől. Az jelentősen hozzájárulna a nyugdíjrendszer szempontjából nagyon negatív demográfiai folyamatok megfordításához, a nyugdíj demográfiai fedezettségének javulásához. A gyermekvállalás elismerése a nyugdíjban a tb jövőbeli biztonságáért (arányos eltartó-eltartott arány) hozott erőfeszítéseket mutatná, a gyermeket így a tb-ben is érték rangjára emeli.

Az egészségügyi kassza nagyobb stabilitása

Szerencsés, hogy elfogadták az egészségügyi béremelési programot. Ez ugyanis az ellátási színvonalat érezhetően képes javítani. Fontos kiemelni, hogy az egészségügyi kiadásokat jelentősen emelheti az idősebb népesség számának várható emelkedése.

Míg a nyugdíj-finanszírozásnál egyértelmű, hogy a következő mintegy 10-20 év kelő bevétele érdekében észszerű újításokra van szükség, addig az egészségügy rövidebb távra is kiszámítható. Ezért célszerű, hogy a bevételi és a kiadási oldal egybekapcsolásával zárt rendszerként működjön az egészségügyi kassza, gazdálkodjon csak a járulékaiból.

Javaslat az önjáróvá tételre: A jövedéki adókból a dohánytermékek és a szeszes italok utáni adókat át kellene irányítani az egészségügyi kasszába. Ezen túlmenően pedig a szociális hozzájárulási adóból 4 százalékpontot kellene az egészségügyi alap bevételeinek nyilvánítani, visszaalakítva azt járulékká. Az egészségügyi kassza önjáróvá tételét követően 3 évvel egy alapos értékelést kellene tartani az orvosi bérekről, juttatásokról: elégséges volt-e a 2016–2019. évi megemelésük ahhoz, hogy meginduljon és egészséges mértékű legyen a magyar orvosok visszavándorlása. Ha nem, akkor a kassza bevételeihez további összegeket kellene átcsoportosítani.

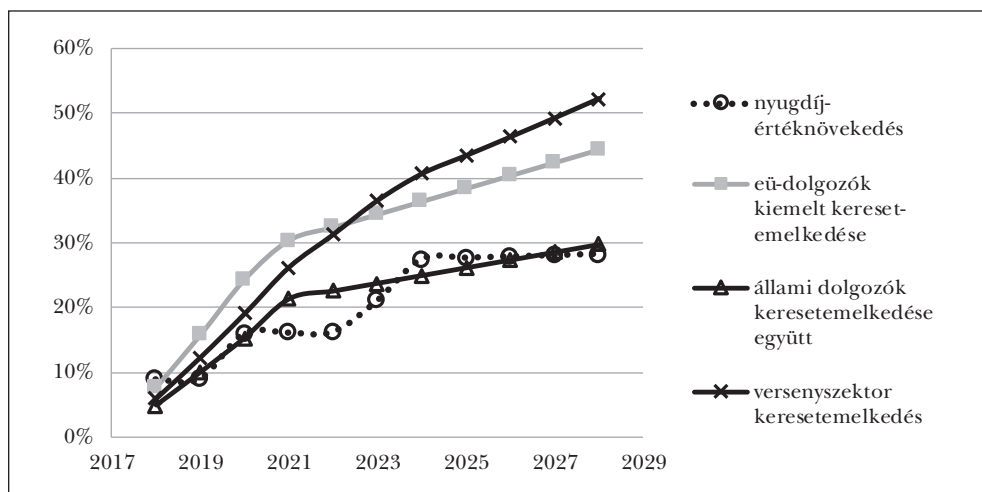
A modell várható pozitív hatása: a nyugdíjemelgetések helyett az egészségügyi szolgáltatások javuló minősége és elérhetősége. Ennek vitathatatlan eredményei lenné-

nek: egyrészt elkerülhetőek lennének a hosszú béremelésmentes időszakok, másrészt az is, hogy egyes kórházak visszatérően kényszerhelyzet okozta pénzügyi mentőakciókra alapozzák a gazdálkodásukat.

A jövedelemszerkezet javulása

A tanulmányunkban bemutatott társadalombiztosítási kiegészítő elemek átrendezik a jövedelemnövekedés szerkezetét: elsőbbséget ad a versenyszektorban dolgozók jövedelemnövekedésének, ezt követik az egészségügyben dolgozók, majd az oktatás és a többi állami szolgáltatás területén dolgozók jövedelmének emelkedése. A nyugdíjasok jövedelme eleinte lemarad az állami dolgozóktól (pl. oktatási szektorétól), majd néhány év után mintegy ennek a szektornak a dinamikáját venné fel.

5. ábra: Az egyes szektorok jövedelmének várható emelkedése 2017 és 2028 között
(a tervezett béremeléseket és az általunk javasolt kiegészítő elemeket is figyelembe véve)

Forrás: Saját szerkesztés.

LESZ-E FORRÁS, MEKKORA A VÁRHATÓ ÁLLAMI BEVÉTEL- ÉS KIADÁSNÖVEKEDÉS?

A növekedésből adódó állami bevételeket (adók, járulékok), húszéves periódusra számítva, szembeállítottuk egy takarékosan költekező állam feltétlenül indokolt kiadásai-val (úgy, hogy indokoltnak elsősorban a bérek emelkedését tartottuk). A szokásos bevételek és kiadások különbözeteként évenkénti követéssel „bevételi többletet” kaptunk.¹⁷

2018–2021-ben 3,5%-os GDP-növekedéssel számoltunk, 2022–2024-ben pedig 3%-os rátával, figyelembe véve a 2017–2022. évi járuléksökkentés dinamizáló hatását.¹⁸ 2025-től a növekedési ütem 2% (lásd a demográfiai szerkezet romlását). A számítási modellben nem számoltunk inflációval. A „bevételi többletek” a legfontosabb adó- és járulékbév-

teleknek a bázisérték (10 614 Mrd Ft, 2017¹⁹) feletti többletét mutatják. GDP-arányosan emelkednek az adók, járulékok. Kivétel ez alól az első 3 év, amikor a bérarányos elvonások a bértömeg dinamikájával emelkednek (évi 6%-kal, azaz meghaladja a GDP emelkedését). Ezt követően az egyes évekre többletkiadásként beállítottuk a javasolt kiegészítő elemek finanszírozási igényét, azok fokozatos bevezetését feltételezve. Így a javasolt kiegészítő elemek finanszírozhatók az említett bevételi többletből.

A 6. ábra mutatja, hogy a bázisévhez (2017-hez) képest adódó bevételi többletek mire fordítódnak.

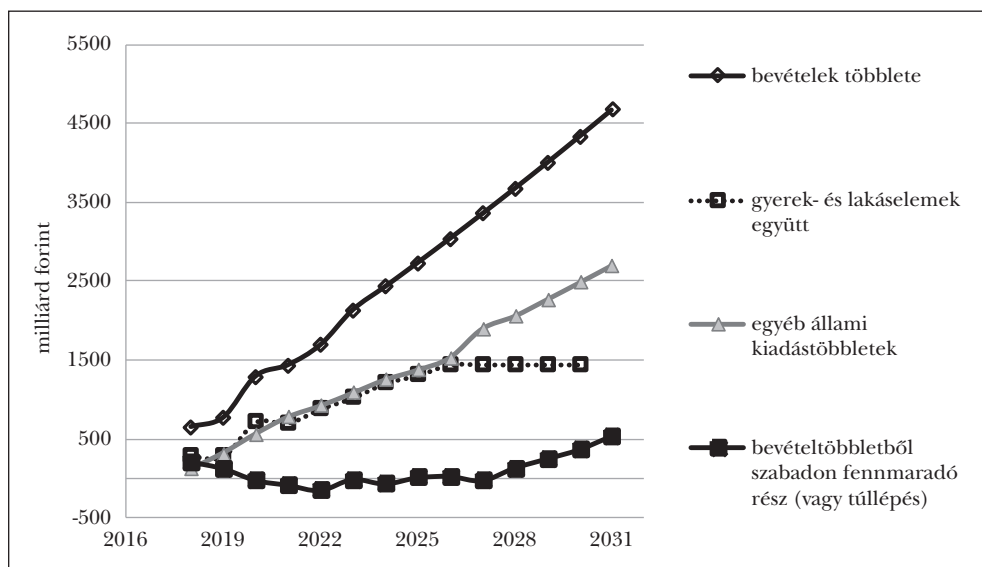
- A tb kiegészítő elemeire (gyerek- és lakáselemekre együtt) az ábrában mutatott összegeket költenék el éves bontásban (értelemszerűen a bázisévben ennek az értéke még nulla).

- A szabadon felhasználható összeg azt jelzi, hogy a „bevételi többletek” adott évi értékéből valamennyi kiadási tétel levonása után marad-e szabadon felhasználható forrás, és ha igen, mekkora.²⁰

- Kiadási tétel a kiegészítő elemek költségén túl a költségvetés egyéb tételeknél várható kiadási növekménye.

- A kiegészítő elemekre fordított kiadások esetében a bruttó elszámolás elvét követtük. Meg kell jegyezni, hogy a pénz elköltésének átlagosan a 40%-a (egy vagy két lépcsőben) visszavándorol az államháztartásba, annak bevételeként.²¹ Azaz a kiegészítő elemekre elköltött évi 1440 Mrd Ft csak kb. mintegy évi 850 Mrd Ft-tal rontja az államháztartási deficitet.

6. ábra: Költségvetési többletbevételek és többletkiadások alakulása (a javasolt kiegészítő elemekre és az egyébként szokásos tételekre), valamint a többletbevételből maradó összegek (eleinte túllépés)

Forrás: Saját szerkesztés.

Nos, a szabadon felhasználható összeg értéke az 1–3. években több mint kétszázmilliárd forintról csökken le, majd a 4–9. években nulla körüli. A 10. évtől pedig évi 120–130 Mrd Ft-tal emelkedik a szabadon felhasználható összeg, mígnem a 19–20. évben már évi 1300 milliárd Ft lesz az értéke (ez az akkori GDP 2,5%-a).

Fontos azt is megjegyezni, hogy a javasolt kiegészítő elemek néhány év múlva növekedési impulzust is adnak majd a gazdaságnak, mindenekelőtt a lakásfelújítási tevékenységnek a három-négyszeresére való felfutása révén. Jelentős lakásfelújítás hiányában szerintünk 2025-től csupán 1–1,5 százalékos lenne a növekedési ütem (az általunk feltételezett – és a konvergenciaprogram által sugallt – 2 százalék helyett).²²

A prognosztizáláshoz figyelembe vett növekedési ütem egy nem túl optimista forgatókönyvet ír le 2024 után. A valóságban elképzelhető ennél kedvezőbb kép is. További szempont, hogy a kiegészítő társadalombiztosítási elemek javasolt beiktatása egyáltalán nem veszélyezteti a paksi beruházás megvalósítását.²³

A javasolt három elem rendszerszintű változtatást vinne a nyugdíjrendszerbe, és ezzel hozzájárulna a demográfiai egyensúlyhoz (több aktív korba lépő gyermek növekedne fel) és a munkaképesek munkaidőalapjának jobb kihasználásához. Ez utóbbit azért, mert szorgalmazná a szakképzett munkavállalók számának növekedését és egyben az itthoni munkavégzést, továbbá segítené a külföldi munkavállalás pozitívumainak hazai becsatornázását is. Az időskori aktivitás – munkaerőpiaci és generációs segítségnyújtások formájában – egészségesebb életformát alakít ki mindegyik érintett generációban. Egy, a maihoz képest kevésbé ciklikus karrierpálya és a generációk közötti viszonyossági kapcsolatok javulása azt eredményezi, hogy a kevesebb is több lehet. Azaz, a kívánt gyermekek megszületnek, mégsem nő a feszültség a szülők munkaerőpiaci és demográfiai aktivitása között. Mégpedig azért nem, mert javul a generációk közötti forrásáramlás: a gyermekektől származó anyai nyugdíj révén, illetve fordított irányban a jelentős segítséget jelentő „grandparenting”, unokázás révén. Mindez jelentősen javítja a gyermekvállalás körülményeit. A munkavállalóhoz pedig – ez is fontos mondandója az írásunknak – társítani szükséges a lakást is, mert annak hiányában éppen ellenkező lehet a munkaidőalap kihasználtságát meghatározó folyamat iránya: a munkavállalási korban lévők elillanhatnak a hazai terepről, ami megkérdőjelezi a nyugdíjak fedezetét és ezzel az időskorúak megélhetési biztonságát.

JEGYZETEK

¹ A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 számú, *A jó kormányzást megalapozó közszolgáltatás-fejlesztés. A jó kormányzás közpénzügyi és államháztartási ellenőrzési továbbfejlesztése – történeti és nemzetközi dinamikában* c. projekt keretében készült. Wekerle Sándor Közpénzügyi Tudományos Műhely – Nemzeti Közfizetés Egysége Közpénzügyi és Államháztartási Intézet.

² Lentner Csaba egy 2013-ban megjelent könyvében elemzi a társadalombiztosítás pénzügyi konszolidációját, hangsúlyozva azt is, hogy a konszolidációval teremtdőött meg a helyzet ahhoz, hogy a tb munkálatai egy még nagyobb kihívásra, az előregedésre is választ keressenek. Lásd Lentner Csaba: *Közpénzügyek és államháztartás*. Nemzeti Közfizetés és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013.

³ Szegő Szilvia: *Az államháztartási reform mikrogazdasági megalapozása a háztartások aktivitási és demográfiai életpályájának vizsgálat alapján*. OTKA T029858, 2000.

- ⁴ *Ideal and actual number of children*. OECD Family Database. -www.oecd.org/els/family/SF_2_2-Ideal-actual-number-children.pdf (Letöltés: 2016. január 26.)
- ⁵ Szegő Szilvia: *Munkaerőpiaci és háztartás-gazdaságtani pozíciók. Családgazdasági és munkaerőpiaci életpályák. Életpálya ütközések és a megoldások társadalmi mintái*. OTKA T018390, 2002.
- ⁶ A nagymérvű béremelés – melyről a kormány és az érdekképviseletek megegyeztek – is jelzi a helyzet súlyosságát.
- ⁷ E cikk kéziratának leadása után jelent meg a kormány döntése a bérjárulékok jelentős csökkentésére, a munkáltatói béremelések ösztönzésére (minimálbér, garantált bérminimum emelésére). A kormánydöntés nem emelte ki a szakmunkások bérhelyzetének javítását. Cikkünkben – újraszámolva korábbi javaslatainkat – már számolunk a kormányzati döntés utáni béremelésekkel. Továbbra is fontosnak tartjuk a szakmunkások hazai foglalkoztatási feltételeinek kiemelt kezelését.
- ⁸ A gyermeknevelés közjósággként való kezelésére Botos Katalin és Botos József több írásukban is felhívták a figyelmet. Lásd pl. Botos Katalin: *Demográfia és nyugdíjrendszer kapcsolata*. Polgári Szemle, 2010/3., 11–22. o.
- ⁹ Lásd erről Giday András: *Lakáscélú adókedvezményt a fiatalabbaknak*. Pénzügyi Szemle, 2011/1., 16–25.; Uő: *Gyermekfedezetű nyugdíjbeiktatása*. Polgári Szemle, 2011/4.; Uő: *Életciklus-szemlélet és a társadalombiztosítás bevételei*. Polgári Szemle, 2012/3–6.; Szegő Szilvia: *Gyermekfedezetű juttatást a nyugdíjban – miért és hogyan?* Pénzügyi Szemle, 2011/4., 419–434. o.; Giday András – Szegő Szilvia: *Kétpólusú világban kétpólusú nyugdíjrendszert!* In: *Nyugdíj és gyerekvállalás*. Tanulmánykötet. Szerk.: Kovács Erzsébet, Gondolat Kiadó, Budapest, 2012, 39–60. o.; Uők: *Biztonságos nyugdíjhoz: béremelés és bérlakásprogram*. Polgári Szemle, 2016/1–3.
- ¹⁰ Ez azonban a múltban nem volt így. A nyugdíjbiztosító alapok hosszabb távon is gazdálkodtak. Jelentős lakásállományuk volt, vagyonpolitikai szempontokból elsősorban.
- ¹¹ A nyugdíjak relatív értéke az első 13 évben közel hasonlóan emelkedne, mint az állami bérek dinamikája, a 14. évtől kisebb mértékben elmarad attól (a 20. év végére a nyugdíjasok a bázisszintet 35%-kal haladnák meg, az állami dolgozók pedig mintegy 50%-kal).
- ¹² Ma is adható ugyan költségként juttatás, de a rendszer nem teszi lehetővé, hogy egy korábbi lakásfelújítási hitel adósságtérhét finanszírozza meg a munkaadó (ötévente ugyanis csak egy alkalommal utalhat összeget a munkaadó).
- ¹³ A 20. évre ez lecsökken 2,7%-ra, mivel a juttatások ezután nem emelkednek.
- ¹⁴ Elsősorban azért, mert akkor az állampolgárok a jövedelemadók esetén direkterben érzik azt, hogy azokat a köz finanszírozásához használják fel, amelynek a miértjeit és mikéntjeit ők is alakíthatják a választásokon keresztül.
- ¹⁵ A család szerepét a generációs reprodukcióban, és ezzel kapcsolatban a közpénzügyek szerepét Szegő Szilvia egy 2000-ben megjelent cikkében hangsúlyozza. Lásd Szegő Szilvia: *Értékváltás az adózásban: a gyermekkedvezmények hatása a családok jövedelmi helyzetére*. Ipari Szemle, 2000/4.
- ¹⁶ A SEEMIG 2013-as felmérése alapján, a magyar demográfusok alapmodellje szerint évente 16 ezerrel tovább növekszik a Nyugaton dolgozó magyarok száma. A javasolt intézkedések esetén szerintünk van remény, hogy nem nő tovább a kint dolgozók 350 ezres száma.
- ¹⁷ A bevételi oldalon 2017-re 10 614 Mrd Ft bázisértéket vettük figyelembe, a kiadásoknál pedig 9100 Mrd Ft-ot. Látható, hogy a kiadásoknál több jelentős elemet elhagytunk (mint a dologi kiadások, a beruházások).
- ¹⁸ 2021 után csak 1-2 kiemelt évre adott GDP-növekedési ütemet a konvergenciajelentés mellékletének táblája. Ez alapján 2%-os éves növekedés volt vélelmezhető; ezt az adatot vettük át 2025-től.
- ¹⁹ Az adótömegben csak a versenyszektorbeli keresetekkel számoltunk, mert az állami dolgozók utáni elvonások egésze (1500 Mrd Ft) az állam egyik zsebéből a másikba helyezett összegnek tekinthető csupán.
- ²⁰ A „bevételi többletek” az adó- és járulékbévételeknek a bázisérték (10 632 Mrd Ft, 2017) feletti többletet mutatják. GDP-arányosan emelkednek az adók, járulékok. Kivétel ez alól az első 3 év, amikor a bérarányos elvonások a bértömeg dinamikájával emelkednek (évi 6%-kal, azaz meghaladva a GDP emelkedését).
- ²¹ Ezzel nem növeltük az állami bevételeket, azok csak a GDP növekedésének ütemével emelkednek a számításainkban. E mellett szólhat, ha más belföldi célra költenek el hasonló összeget, a 40% körüli „visszaáramlás” feltehetően ott is érvényesülne.

- ²² Ennek oka az, hogy a 23–65 évesek száma ebben az időben évi 45-70 ezerrel csökken. 2027-től ez a hatás gyengül.
- ²³ A számításainkban bázisévnek tekintett 2017-ben ugyanis 750 Mrd Ft az állami kiadás az EU-projektek társfinanszírozásához. Az ilyen kiadás még 2018-ban lehet magas (az 2017. évet is meghaladó értékkel), azt követően viszont jóval alacsonyabb lesz. Ezért 2019–2020-tól ez a kiadási elem másra elköltethető.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Árva László – Mádi László: *A társadalombiztosítás finanszírozási reformja*. Pénzügyi Szemle 2016/3.
- Asztalos László György: *Egy családbarát gazdaság és pénzügypolitika*. Kézirat, 2009.
- Asztalos László György – Asztalos Péter: „Életciklusmegtakarítás-politika”, *család és nyugdíj*. In: Nyugdíj és gyermekvállalás. Tanulmánykötet. Szerk.: Kovács Erzsébet, Gondolat Kiadó, Budapest, 2012, 93–106. o.
- Blaskó Zsuzsa – Gödri Irén: *Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célországválasztás az „új migránsok” körében*. Demográfia, 2014/4., 271–304. o.
- Magyarország konvergenciaprogramja 2016–2020*. Magyarország Kormánya, 2016. április. ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cp2016_hungary_hu.pdf
- Mészáros József: *Gyerekvállalás és nyugdíjrendszerek*. In: Nyugdíj és gyerekvállalás. Tanulmánykötet. Szerk.: Kovács Erzsébet, Gondolat Kiadó, Budapest, 2012, 7–12. o.
- Szvitek Attila: *Gyermekbarát/családbarát adó- és hitelezési rendszer*. Előadás: 2016. július 12.
- Szegő Szilvia: *A gyermekkedvezmények hatása a családok jövedelmi helyzetére 1999–2000*. Ipargazdasági Szemle, 2000/3.
- Szegő Szilvia: *A gyermekkedvezmények hatása a családok jövedelmi helyzetére 2000–2001*. Ipargazdasági Szemle, 2001/1.
- Törvényjavaslat Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről*. Magyarország Kormánya, 2016. április. www.parlament.hu/irom40/10377/10377.pdf

Csiszárik-Kocsir Ágnes

Etikus pénzügyek, avagy a pénzügyek etikája

Vélemények egy kutatás eredményei alapján

Ethical Finance or the Ethics of Finance

Opinions Based on a Survey

Összefoglalás

A 2008-as gazdasági-pénzügyi válság új korszakot jelentett a pénzügyekben. A válság számos folyamatot megszakított, átírta az addig uralkodó gazdasági teóriákat, és bebizonyosodott, hogy a piacok nem mindenhatóak. De hogyan is jutott ide a világ? Ki tehet az eseményekről? Rengeteg vélemény, kutatás, szakkikk keresi és kereste a választ erre a kérdésre, de ezekben alig esik szó az erkölcsről és az etikáról. A tanulmányban ismertetett kutatás célja, hogy bemutassa az átlagemberek véleményét a pénzügyi rendszerről, annak etikus működéséről és a rendszerhibák okairól.

Summary

The financial crisis of 2008 brought in a new era in finances. Many processes were disrupted by the crisis, prevailing economic theories were rewritten, and it was demonstrated that the markets are not omnipotent. But how did this happen? Who was responsible for the events? Many opinions, studies and articles have tried to find the answer to this question, but the role of ethics and morality is hardly ever mentioned. The aim of the article is to present the opinion of the man in the street on the financial system, on how ethical the system is, and on the reasons for the system failure.

DR. CSISZÁRIK-KOCSIR ÁGNES, PhD, egyetemi docens, Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar, Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet (kocsir.agnes@kgk.uni-obuda.hu).

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A gazdasági válság kapcsán számtalan esetben felmerül az etika és az etikus viselkedés kérdése a pénzügyi rendszer oldaláról. Ha a válság okait keressük, akkor számos tényezőt lehet felsorolni, mint az ingatlanbuborékot, a könnyű hitelhez jutás lehetőségét, a hitelezési feltételek lazaságát, a liberális hitelezési politikát, a subprime hitelezést, a szabályozási hiányosságokat, a növekvő eladósodást, de idesorolható még a bankok megnövekedett hitel-betét aránymutatója is.² A válság kialakulásának felelősei kapcsán nehéz állást foglalni még most, közel 8 év távlatából is. A vélemények többsége a banki oldalt okolja, mivel ők voltak azok, akik profithajhász módjára felelőtlenül hiteleztek, megszegve ezzel minden etikai és morális normát a minél nagyobb eredmény érdekében. A napjainkban oly sokszor emlegetett CSR-megközelítés (vállalati társadalmi felelősség) is központi elemként foglalkozik az etikus viselkedés és működés kérdésével,³ mely a gazdaság minden szereplőjére érvényes kellene hogy legyen. Számos szakértő azon az állásponton van, hogy a válság a sorozatos emberi hibák következménye, ami óriási rendszerhibaként testesült meg, és melyért a világnak, az embereknek kellett nagy árat fizetni a bankmentésre, a pénzügyi rendszer stabilizációjára fordított adópénzek formájában. Racelis⁴ kimondja, hogy a válság kirobbanása előtt konkrét cégek és magánszemélyek jártak el felelőtlenül a munkájuk során, és az intézményeknek lett volna az a feladatuk, hogy megakadályozzák ezt a felelőtlen viselkedést, és hogy betartassák az etikus elveket a működés során. Az intézmények hiába próbálnak a felelősség delegálásával kibújni a feladat alól, azt figyelembe kell hogy vegyék, hogy a felelősség egyben döntési és cselekvési szabadságot jelent az elszámoltathatóság és a bizalom mellett.⁵ Ha a felelősség mögött nincsenek ott az etikus elvek, akkor az mindig a 2008-ashoz hasonló helyzeteket fog produkálni. A felelős viselkedés tehát, az általánosságban elfogadott definíciók alapján, az egyének és szervezetek oldaláról nem más, mint jónak lenni, avagy jól tenni. Az azonban, hogy mi a „jó”, gyakran szubjektív és éppen ezért vitatott kérdés. Ahogy Cameron⁶ is fogalmaz, a „jó” nem más, mint az erények megnyilvánulása (korrektség, helyes elvek követése, jó cselekedetek stb.), de sajnos nem ennek hiányáról szólnak a válsággal kapcsolatos viták.

A válság történetének tárgyalása során inkább az okok és az okozók elemzése és keresése áll a középpontban. A válság kirobbanásának felelősei kereshetők a pénzügyi piacok keresleti (háztartások, vállalkozások) és kínálati (bankok, pénzügyi vállalkozások) oldalán egyaránt, de fontos szerepet töltöttek be a jegybankok, a kormányok és a szabályozó hatóságok is a szabályozás elhanyagolásával.⁷ Nem szabad megfeledkezni a központi bankok szerepéről sem,⁸ akik az intézkedéseik halogatásával vagy elodázásával súlyosbították az amúgy is mély problémákat. Vannak vélemények, melyek egyértelműen az amerikai kormányzatot és a jegybank szerepét betöltő Fedet teszik meg felelősnek, és akadnak, akik a pénzügyi innovációkban rejlő nem látható kockázatokat okolják.⁹ Claessens szerzőtársaival¹⁰ négy okot sorol fel a válság kirobbanása mögött: a túlzott és hirtelen eszközár-növekedést, a súlyos adósságtömeget generáló hitelboom jelenségét, a túlzott hitelfelvételi aktivitást, valamint a pénzügyi felügyelet szabályozói tevékenységének kudarcát. Burgis¹¹ még keményebb kritikát fogalmaz meg a bankrendszerrel szem-

ben, egyenesen bűnös magatartásként jellemzi a bankok viselkedését, ami alatt nemcsak az adóelkerülési praktikák alkalmazását érti, hanem a gazdaság etikus működésének alá-
ásását is. Az előzőekben felsorolt elméletek, vélemények a válságot inkább intézményi,
mint emberi oldalról közelítették meg, ezért is tipizáljuk a 2008-as eseménysorozatot
inkább bank- vagy adósságválságnak, mintsem az etika, avagy az erkölcs válságának.

Még számos vélemény és álláspont vonultatható fel a témában, de kétségkívül min-
den oknak és felelősnek köze van az etikához, pontosabban az etikus viselkedés hi-
ányához, még ha ezt nem is mondjuk ki egyértelműen. Baritz¹² is leszögezi, hogy a
gazdasági válság gyökereit az etika és az erkölcs oldaláról kell vizsgálni. A rendszer
valamely pontján eltűnt a szereplők tevékenységéből a felelős etikus és erkölcsös visel-
kedés, és a helyébe a kapzsiság, a nyereségvágy és a felelőtlenség lépett. Az etika és az
erkölcs pedig eltűnt, vagy inkább száműzve lett a rendszerből, és csak a magánéletben
kapott helyet.¹³

Blinder¹⁴ a fentiek alapján „hét fő bűnt” nevez meg a válsággal kapcsolatban, mely
segít a válság, a pénzügyek és az etika kapcsolatának tisztázásában. A Blinder-féle hét
fő tényező az alábbiakban foglalható össze (a szerző szóhasználatával élve):

1. Felfújt eszközárak, főként a lakások (ingatlanpiaci buborék) és az egyes értékpá-
pírok esetén (kötvénybuborék);
2. Túlzott tőkeáttétel a pénzügyi rendszerben és a makrogazdaság egészében;
3. A pénzügyi szabályozás hiánya, a szabályozatlan területek sokasága, ami a kötele-
zettségek szegényes teljesítését eredményezte;
4. „Szégyenletes” banki gyakorlatok a subprime- és a jelzáloghitelezés területén;
5. A rossz jelzáloghitelek „örült és szabályozatlan” értékpapírosítása;
6. A hitelminősítő intézmények „feneketlen kapzsisága”, mely segített a fenti érték-
papírosítás legalizálásában;
7. A „perverz” javadalmazási rendszerek a pénzügyi intézményeknél, mely egyene-
sen a csőd felé vitte a szervezeteket.

Knights¹⁵ két etikai jellegű problémát fogalmaz meg a válság kirobbanása kapcsán.
Blinderhez hasonlóan Knights is igen élesen fogalmaz, és az alábbi két okot nevezi
meg (szintén a szerző szóhasználatával élve):

1. A kapzsi bankárok és a bónuszmánia;
2. A dereguláció és a financializáció neoliberális rémálma.

XVI. Benedek pápa enciklikájában¹⁶ is foglalkozik a válsággal, ahol a válság fő oka-
ként szintén a kapzsiságot nevezi meg. Benedek pápa általánosságban elfogadja a ka-
pitalizmus alapelveit,¹⁷ még akkor is, ha a 21. század kapitalista gazdaságát Cameron¹⁸
még jóval a válság kirobbanása előtt a „bűnök gazdaságának”¹⁹ nevezte. Benedek pápa
kimondja, hogy a vagyon önmagában nem rossz, és a kapitalizmus sem a gonosz kre-
álmánya, de a vagyon használata erkölcsileg helytelen számos gazdasági eseménnyel,
cselekvéssel egyetemben. Kimondja, hogy az erkölcsi értékeknek és normáknak helyet
kell kapniuk a gazdaságban és a gazdasági kapcsolatokban, és ezeknek láthatónak is
kell lenniük. Az őszinteség, az igazság és az igazságosság elvét bele kellene fogalmazni
a jogrendbe és a szabályozásba, de a legfontosabb annak megértése és tanítása lenne,
hogy sem a jogrendszer, sem a gazdaság nem létezhet erkölcs és etika nélkül.

A kirobbanó válság felelőseinek keresése közben érdemes mindig elgondolkodni a rendszer szereplőinek viselkedésén is. Talán közelebb kerülünk a pénzügyi rendszer viselkedésének etikai alapon való megítéléséhez, ha megvizsgáljuk annak dimenzióit:²⁰

– Az etikus viselkedés személyes dimenziója: a személyes és az üzleti döntéseket emberek, személyek hozzák, ezért ha meg szeretnénk érteni a pénzügyi rendszer viselkedését és a válsághoz vezető utat, akkor foglalkozni kell az etika ezen dimenziójával is.

– Az etikus viselkedés szervezeti dimenziója: a szervezetekben emberek dolgoznak, akik a döntéseiket egy jogi személyiséggel bíró, ám természetes formában nem létező társaság nevében hozzák.

– Az etika szociális dimenziója: az egyének és a szervezetek az őket körülvevő környezetben tevékenykednek. Ha a környezet elfogadja az alapvető erkölcsi normákat, akkor az képes a személyeket és a szervezeteket is az etikus viselkedés útjára terelni.

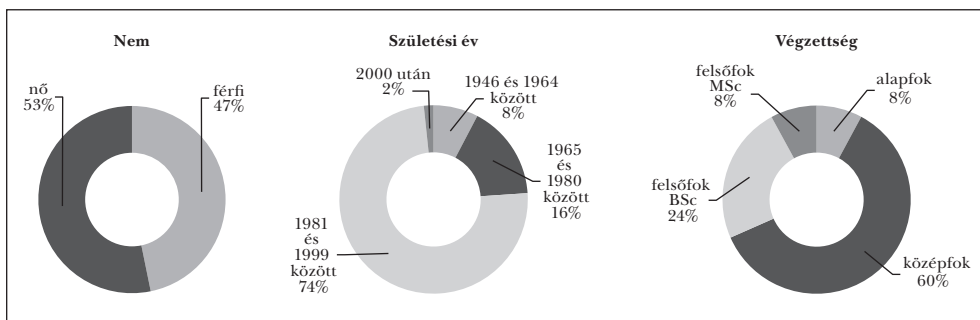
Ahogy a fenti felsorolásból látható, az etikus viselkedés három dimenziója szorosan összefügg egymással. Az egyének szervezetekben dolgoznak, a szervezeteknek az őket körülvevő társadalmi-gazdasági környezetben kell helytállniuk. A bankokra és a pénzügyi intézményekre ugyanez igaz. Ha a Lehman Brothers²¹ példáját vesszük alapul, akkor a fent bemutatott három dimenzió minden vetülete egyértelműen látható. Sajnos nemcsak a Lehman példája támasztja alá az etika három olvasatának összefüggését, ugyanez elmondható minden tanácsadóról, bankról, minősítőről, amely a 2008-as eseménysorozat aktív szereplője vagy előidézője volt.

A továbbiakban a fenti elméleti háttér mentén vizsgálom meg az emberek véleményét a pénzügyi intézmények, az etika és az erkölcs viszonylatában.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A tanulmány alapjául egy 2016 februárja és májusa között lebonyolított kérdőíves kutatás szolgált.²² A kutatás egy előtesztelt, sztenderdizált kérdőív segítségével történt. A kérdőív a statisztikai értékelés céljából nem tartalmazott nyitott kérdéseket. A kérdőív véglegesítését három korábbi forduló is megelőzte: egy 2015-ben kivitelezett primer kvantitatív kutatás, valamint egy 2015-ben és 2016-ban végzett kvalitatív felmérés. A korábbi kutatások eredményei alapján alakult ki a kérdőív jelenlegi formája, mely számos témát vizsgált, a pénz értékétől kezdve, a pénzügyi és befektetési ismeretek helyes használatán keresztül az etikai kérdésekig. A kérdőív 9 kérdést tartalmazott a fenti témákban, és 3736 fő töltötte ki azt hiánytalanul. A kérdőív lekérdezése online történt, biztosítva a válaszadók anonimitását. A válaszadók szegmentálásához csak a születési évet, a befejezett legmagasabb iskolai végzettséget, valamint a nemet kérdeztem meg. A kérdések között többszörös választásos kérdések és értékelő skálák is szerepeltek. A kérdőívet elsősorban Budapesten és a Közép-Magyarország régióban élők töltötték ki, inkább a fiatalabb korosztály, mivel a kutatás nem titkolt célja az Y generáció pénzügyi véleményének, attitűdjének feltérképezése volt. A minta nem minősül reprezentatívnak, de lehetőséget ad egy későbbi, reprezentatív kutatás megalapozására. A kérdőív jelen tanulmányban bemutatott eredményei SPSS 19.0, valamint MS Excel 2010 programok segítségével születtek. A válaszadók összetételét az 1. ábra tartalmazza.

1. ábra: A minta megoszlása

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

1. táblázat: Az állításokra adott válaszok átlagértékei és azok szórásának értéke

	átlag	variancia
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene hogy szerveződjön.	3,191	0,708
Az etikus gazdaság nem zsákmányolná ki a környezetet és a munkavállalókat.	3,070	0,704
A pénz a gazdaság eszköze, és nem a főszereplője.	3,042	0,802
Az etikus gazdaság biztosítaná az államok kiegyensúlyozott működését.	2,896	0,737
Az etikus gazdaság etikus pénzügyi rendszert eredményezne.	2,882	0,716
A pénz társadalmi érdekeket szolgál, általa elérhetővé válik a közjó.	2,802	0,734
A bankok működéséből teljes mértékben hiányzik az etikus viselkedés.	2,785	0,753
A válságok elkerülhetők lennének, ha a pénzügyi rendszer szereplői etikus elvek alapján cselekednének.	2,743	0,765
Ha minden pénzügyi szereplő etikusan működne, akkor nem lenne recesszió, nem lennének válságok.	2,703	0,829
A hitelek azért drágák, mert a bankok kapzsik.	2,692	0,988
A 2008-as pénzügyi válságot az etika teljes mértékű eltűnése okozta a pénzügyi rendszerből.	2,653	0,776
A pénzügyi rendszer szereplőinek az etikátlan működésük miatt nem jár felelősségre vonás.	2,315	1,152
A haszon és a nyereség mindig fontosabb, mint az etika és az erkölcs.	2,169	1,146
A pénz egyéni érdekeket kell hogy szolgáljon.	2,062	0,790
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján szerveződik.	1,797	0,608

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

EREDMÉNYEK

A kutatás jelen tanulmányban publikált részében a pénzügyek és az etika kapcsolatát vizsgáltam 15 állítás segítségével. Az állítások tehát a kérdőív kialakítását megelőző kvalitatív fordulóban alakultak ki, melyek segítségével a bankok és a pénzügyi rendszer

2. táblázat: Az etika és a gazdaság kapcsolatának faktorai

KMO = 87%	Component		
	Etika-pártiak	Önérdék-követők	Pénzügyi kérdésekben racionálisak
A válságok elkerülhetők lennének, ha a pénzügyi rendszer szereplői etikus elvek alapján cselekednének.	0,711		
Ha minden pénzügyi szereplő etikusan működne, akkor nem lenne recesszió, nem lennének válságok.	0,698		
Az etikus gazdaság biztosítaná az államok kiegyensúlyozott működését.	0,692		
Az etikus gazdaság etikus pénzügyi rendszert eredményezne.	0,675		
Az etikus gazdaság nem zsákmányolná ki a környezetet és a munkavállalókat.	0,669		
A hitelek azért drágák, mert a bankok kapzsiak.	0,635		
A 2008-as pénzügyi válságot az etika teljes mértékű eltűnése okozta a pénzügyi rendszerből.	0,632		
A bankok működéséből teljes mértékben hiányzik az etikus viselkedés.	0,626		
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene, hogy szerveződjön.	0,552		
A pénz egyéni érdekeket kell hogy szolgáljon.		0,699	
A haszon és a nyereség mindig fontosabb, mint az etika és az erkölcs.		0,671	
A pénzügyi rendszer szereplőinek az etikátlan működésük miatt nem jár felelősségre vonás.		0,608	
A pénz társadalmi érdekeket szolgál, általa elérhetővé válik a közjó.			0,657
A pénz a gazdaság eszköze, és nem a főszereplője.			0,625
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján szerveződik.			0,502

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

etikus avagy etikátlan viselkedését kívántam felmérni. A válaszadókat arra kértem, hogy egy négyfokozatú skála segítségével ítéljék meg, mennyire értenek egyet az állításokkal (1. táblázat).²³

Ahogy az 1. táblázatból is látszik, a válaszadók nagyon erősen egyetértettek abban a kérdésben, hogy a pénzügyi rendszernek etikus elvek alapján kellene szerveződnie, de szintén 3-as érték feletti értéket kapott az az állítás is, miszerint ha a gazdaság az etika mentén működne, akkor a környezetet és a munkavállalók tömegét nem zsákmányolná ki. A válságok kialakulása kapcsán, a válaszadók ítélete alapján nem jelentkezik erősen az etika és az etikus viselkedés fontossága, ami a fent bemutatott, uralkodó

elméleteknek köszönhető, melyek nem hangsúlyozzák kellő mértékben az etika és az erkölcs szerepét a folyamatokban. Hasonló az értékelés a recesszió megítélése kapcsán is. A kérdések alapján a válaszadók a bankok működését nem tartják etikátlannak, és nem is tartják őket túlzottan kapzsinak, amit a kapott értékek is alátámasztanak. Az állításokra adott válaszok reálisnak mondhatók a tekintetben is, hogy a két kontrolláltság, vagyis: „A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene, hogy szerveződjön/szerveződik”, az értékek alapján a lista két végpontján jelenik meg, tehát a válaszadók kimondják, hogy az etika nem teljes egészében mutatkozik meg a pénzügyi rendszer működésében.

Az állítások további vizsgálata során faktoranalízist végeztem, hogy megvizsgáljam, mely állítások tartoznak egy csoportba a válaszadók gondolkodásában. Több próbát is végeztem, melyek alapján a háromfaktoros mátrix bizonyult a leginkább megfelelőnek, melyet a 2. táblázat mutat. A Kaiser–Meyer–Olkin-érték 87%, ami azt mutatja, hogy az adatok tekintetében jól alkalmazható a faktoranalízis módszere.

A faktormátrix alapján három csoportba sorolhatók a kapott válaszok.

1. Az *etikapártiak* csoportjába azok az állítások kerültek, melyek a gazdaság működésének hibáit az etika, az erkölcs hiányában találják. Ha a gazdaság szereplői, így a bankok is, az etikus elvek mentén hoznának döntést, etikusan viselkednének, akkor nem lennének válságok, nem rendülne meg a pénzügyi rendszer, és ily módon csökkennének a negatív externáliák is. E csoportba tartozók szerint a pénzügyi rendszer nem működik etikusan, bár úgy kellene funkcionálnia.

2. Az *önérdekkövetők* faktorában azon állítások kaptak helyet, melyek a közjó helyett inkább az önérdekre, az egyénre helyezik a hangsúlyt. A válaszok kapcsán kimondható, hogy az erkölcs és az etika minden esetben háttérbe szorul, helyét az egyéni érdek, a haszon és a profit veszi át. Az etika és az erkölcs megtagadásának ezen olvasatban nincs is következménye, ami tovább növeli az önérdek fontosságát.

3. A *pénzügyi kérdésekben racionálisak* véleménye megerősíti a pénz helyét és szerepét a gazdaságban. Kimondják, hogy az csak eszköz, azért van pénz, mert azáltal bonyolíthatók a gazdasági folyamatok, elérhetők a magán- és közjavak. A pénzügyi kérdésekben racionálisak szerint a pénzügyi rendszer etikus elvek alapján szerveződik, így nem is látnak problémákat a rendszer működésében.

A fenti csoportok alapján tehát egyértelműen elkülönül az a három tipikus csoport, ami a hétköznapiakban is megfigyelhető a közvetlen környezetünkben is. Vannak olyan embertársaink, akiknek a napi cselekedeteit az etika és az erkölcs, a klasszikus, vallásos viselkedésformák irányítják. E csoportba tartozók ugyanezt elvárják a gazdaságtól, beleértve a bankokat és a pénzügyi intézményeket is. Az önérdeket a társadalmi érdek elé helyezők a hedonisták, akik az egyéni hasznok maximalizálását helyezik a középpontba, amit bármi áron követnek is. A szakirodalmi áttekintés alapján idesorolhatók azok a bankárok, döntéshozók is, akik a számokkal kimutatható eredmények miatt olyan pénzügyi konstrukciókat találtak ki, bonyolult matematikai formulákba csomagolva, melyek egy részét még napjainkban sem sikerült kibontani. A racionálisak szerint a pénz nem más, mint egy eszköz. Véleményük szerint a pénz csak arra való, hogy azáltal javakat lehessen cserélni, hogy az tranzakciókat közvetítsen. Amennyiben

a pénz szerepe ezen a mezsgyén marad, akkor nincs is szükség az etikus működés vizsgálatára, hiszen így a gazdaság csak etikusan tud működni.

A továbbiakban megvizsgáltam az állításokra adott értékek Pearson-féle khi-négyzet, valamint Cramer-féle V értékeit. A khi-négyzet értékkel arra kerestem a választ, hogy van-e összefüggés az állítás megítélése, valamint a válaszadók neme, kora és végzettsége között. Ha a khi-négyzet értékhez tartozó szignifikanciaszint 0,05 alatti, akkor kijelenthetjük, hogy van összefüggés a vizsgált tényezők között, azaz a nullhipotézis elvethető. A Cramer-féle V értékkel azt vizsgáltam, hogy mennyire erős az összefüggés a válaszok és a szegmentációs jellemzők között. Minél közelebb esik a mérőszám értéke az 1-hez, annál erősebb a kapcsolat. Az elemzést faktoronként végeztem el, majd ezt követően kiszámítottam az állítások átlagértékeit is a szegmentációs ismérvek alapján.

3. táblázat: Az állításokra adott válaszok Pearson-féle khi-négyzet, valamint Cramer-féle V értékei nem, kor és végzettség alapján az „etikapártiak” csoportjánál

		nem	kor	végzettség
A válságok elkerülhetők lennének, ha a pénzügyi rendszer szereplői etikus elvek alapján cselekednének.	Pearson Chi	0,006	0,000	0,061
	Cramer's V	0,057	0,078	0,038
Ha minden pénzügyi szereplő etikusan működne, akkor nem lenne recesszió, nem lennének válságok.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,000
	Cramer's V	0,083	0,087	0,064
Az etikus gazdaság biztosítaná az államok kiegyensúlyozott működését.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,002
	Cramer's V	0,119	0,079	0,048
Az etikus gazdaság etikus pénzügyi rendszert eredményezne.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,004
	Cramer's V	0,083	0,079	0,046
Az etikus gazdaság nem zsákmányolná ki a környezetet és a munkavállalókat.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,040
	Cramer's V	0,073	0,062	0,040
A hitelek azért drágák, mert a bankok kapzsik.	Pearson Chi	0,015	0,000	0,005
	Cramer's V	0,053	0,108	0,046
A 2008-as pénzügyi válságot az etika teljes mértékű eltűnése okozta a pénzügyi rendszerből.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,364
	Cramer's V	0,099	0,095	0,030
A bankok működéséből teljes mértékben hiányzik az etikus viselkedés.	Pearson Chi	0,000	0,217	0,001
	Cramer's V	0,096	0,033	0,050
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene hogy szerveződjön.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,000
	Cramer's V	0,080	0,104	0,059

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

Mivel a 3. táblázat állításainak többsége kapcsán létezik statisztikailag igazolható kapcsolat az állítás értékelése, valamint a szegmentációs jellemző alapján, vagyis befolyásolja az állítás megítélését a válaszadó neme, kora és a végzettsége, ezért szegmentumonként megvizsgáltam az egyes állítások átlagértékeit is az első faktorcsoportban. A 4. táblázat

mutatja az állítások csoportonkénti átlagértékeit, kiemelve a három legmagasabb és legalacsonyabb átlagértékkel bíró csoportot.

4. táblázat: Az állításokra adott válaszok átlagértékei szegmentumonként az „etikapártiak” csoportjánál²⁴

	férfi	nő	BB	X	Y	Z	alap	közép	felső (BSc)	felső (MSc)
A válságok elkerülhetők lennének, ha a pénzügyi rendszer szereplői etikus elvek alapján cselekednének.	2,719	2,765	2,983	2,883	2,686	2,839	2,844	2,755	2,726	2,603
Ha minden pénzügyi szereplő etikusán működne, akkor nem lenne recesszió, nem lennének válságok.	2,653	2,746	3,000	2,848	2,641	2,661	2,793	2,746	2,646	2,455
Az etikus gazdaság biztosítaná az államok kiegyensúlyozott működését.	2,797	2,983	3,101	3,054	2,846	2,661	2,922	2,919	2,871	2,774
Az etikus gazdaság etikus pénzügyi rendszert eredményezne.	2,815	2,941	3,164	3,010	2,827	2,790	2,905	2,905	2,852	2,774
Az etikus gazdaság nem zsákmányolná ki a környezetet és a munkavállalókat.	3,009	3,124	3,230	3,196	3,029	2,952	2,993	3,092	3,058	3,020
A hitelek azért drágák, mert a bankok kapzsiak.	2,745	2,645	3,063	2,964	2,600	2,435	2,707	2,719	2,691	2,475
A 2008-as pénzügyi válságot az etika teljes mértékű eltűnése okozta a pénzügyi rendszerből.	2,674	2,633	2,927	2,814	2,596	2,355	2,599	2,658	2,669	2,620
A bankok működéséből teljes mértékben hiányzik az etikus viselkedés.	2,852	2,725	2,850	2,807	2,777	2,613	2,677	2,828	2,757	2,646
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene hogy szerveződjön.	3,126	3,248	3,484	3,405	3,123	2,806	2,983	3,180	3,243	3,327

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

5. táblázat: Az állításokra adott válaszok Pearson-féle khi-négyzet, valamint Cramer-féle V értékei nem, kor és végzettség alapján az „önérdekkövetők” csoportjánál

		nem	kor	végzettség
A haszon és a nyereség mindig fontosabb, mint az etika és az erkölcs.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,055
	Cramer's V	0,111	0,056	0,039
A pénzügyi rendszer szereplőinek az etikátlan működésük miatt nem jár felelősségre vonás.	Pearson Chi	0,010	0,000	0,000
	Cramer's V	0,055	0,076	0,054
A pénz egyéni érdekeket kell hogy szolgáljon.	Pearson Chi	0,036	0,000	0,001
	Cramer's V	0,048	0,072	0,050

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

A 4. táblázatból látszik, hogy az erkölcspártiak csoportjába tartozó állításokkal leginkább az idősebb válaszadók, azaz a BB és az X generáció tagjai értettek egyet. Az állításokra a legkisebb átlagértékek leginkább a fiataloktól (Y és a Z generációtól), valamint a legmagasabb iskolai végzettségűektől származnak. Ez alapján kijelenthető, hogy a gazdaság és a pénzügyi rendszer etikus működése mellett elköteleződők inkább az idősebbek, akiknek a neveltetésében és az életében még alapvető értékeknek számított az erkölcs és az etika, amit nemcsak a család, az iskola, hanem a vallás és a társadalom is vizuálisabban közvetített számukra.

Az 5. táblázatban is látható, hogy számos esetben található összefüggés az állítások megítélése, valamint a szegmentációs jellemzők között. Az első állítás, miszerint a haszon és a nyereség fontosabb az etikánál, csak a végzettség kapcsán nem mérhető statisztikailag igazolható összefüggés, valamint a felelősségre vonás elmaradásával kapcsolatos második állítás tekintetében a nem esetén nem mérhető az. A Cramer-féle V érték alapján jelen faktor esetén sem mondható az összefüggés erősnek, mivel az inkább a 0-hoz közelítő. A továbbiakban az átlagos elemzése következik a 6. táblázat adatai alapján.

6. táblázat: Az állításokra adott válaszok átlagértékei szegmentumonként az „önérdekkövetők” csoportjánál

	férfi	nő	BB	X	Y	Z	alap	közép	felső (BSc)	felső (MSc)
A pénz egyéni érdekeket kell hogy szolgáljon.	2,107	2,023	1,920	1,969	2,091	2,323	2,235	2,068	2,051	1,879
A haszon és a nyereség mindig fontosabb, mint az etika és az erkölcs.	2,267	2,083	2,237	2,157	2,166	2,129	2,044	2,183	2,174	2,175
A pénzügyi rendszer szereplőinek az etikátlan működésük miatt nem jár felelősségre vonás.	2,376	2,261	2,244	2,273	2,328	2,452	2,255	2,366	2,268	2,125

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

A 6. táblázat három állítása kapcsán elmondható, hogy a legmagasabb értékek minden állítás tekintetében a férfiktól, valamint a legfiatalabbaktól, valamint a középfokú végzettségűektől származnak. Így kimondható, hogy a saját érdeküket a köz érdeke elé helyezők főként az ebből a szegmensből jövő válaszadók. A legkisebb értékek a legidősebb, az alapfokú, valamint az egyetemi végzettségűektől érkeztek, így ők kizárhatók ez alapján az önérdekkövetők csoportjából.

A 7. táblázat faktorcsoportja esetén látható arányaiban a legkevesebb összefüggés az állítások és a szegmentációs jellemzők között. A második állítás kapcsán, miszerint a pénz társadalmi érdeket szolgál, csak a kor tekintetében van igazolható kapcsolat, de az utolsó állításnál is az látható, hogy annak megítélését nem befolyásolja a válaszadók neme. A V értékek alapján szintén nagyon gyenge kapcsolat látható.

7. táblázat: Az állításokra adott válaszok Pearson-féle khi-négyzet, valamint Cramer-féle V értékei nem, kor és végzettség alapján a „pénzügyi kérdésekben racionálisak” csoportjánál

		nem	kor	végzettség
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján szerveződik.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,049
	Cramer's V	0,087	0,055	0,039
A pénz társadalmi érdekeket szolgál, általa elérhetővé válik a közjó.	Pearson Chi	0,476	0,032	0,094
	Cramer's V	0,026	0,040	0,036
A pénz a gazdaság eszköze, és nem a főszereplője.	Pearson Chi	0,290	0,000	0,000
	Cramer's V	0,032	0,055	0,059

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

8. táblázat: Az állításokra adott válaszok átlagértékei szegmentumonként a „pénzügyi kérdésekben racionálisak” csoportjánál

	férfi	nő	BB	X	Y	Z	alap	közép	felső (BSc)	felső (MSc)
A pénz társadalmi érdekeket szolgál, általa elérhetővé válik a közjó.	2,798	2,805	2,774	2,801	2,805	2,790	2,810	2,805	2,788	2,805
A pénz a gazdaság eszköze, és nem a főszereplője.	3,036	3,047	3,181	3,155	3,006	2,903	2,864	3,013	3,118	3,212
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján szerveződik.	1,789	1,804	1,711	1,736	1,818	1,871	1,871	1,821	1,741	1,710

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

A 8. táblázatból látható, hogy az átlagértékek alapján nagyon nehéz kimondani, hogy mely válaszadói csoport mondható a leginkább racionálisnak e tekintetben. Ismerni kell ehhez a pénz értékének dimenzióit, ami más és más hangsúllyal jelenik meg az egyes szegmensek esetében²⁵ a pénzügyi kultúra és tudás függvényében. A társadalmi elvárás szerint inkább az idősebb és a tanultabb emberektől várnánk azt, hogy pénzügyi kérdésekben megfontoltabbak legyenek, a pénz helyét és szerepét megfelelően kezeljék. Az állításokra adott válaszok kapcsán azonban az látható, hogy a legnagyobb értékek az alacsonyabb iskolai végzettségűektől származnak, akik kevésbé szkeptikusak a pénz szerepével kapcsolatban. Ennek oka, hogy nem feltétlenül figyelnek oda a pénzügyi piacokat és a pénzügyi piac szereplőit jellemző spekulációra, és így nem is tekintik a pénzt egy „játékszernek”. A legkisebb értékeket a legidősebbek és a legfiatalabbak adták, vagyis a BB és a Z generáció tagjai, akik már jobban látják, vagy akár személyesen tapasztalták is a fent említett pénzügyi visszaesszágokat. A legfiatalabbak, megfelelő szintű oktatás mellett, tanulják és ismerik a piacok működését, sőt sok esetben maguk is aktív tőkepiaci szereplők a technika által lehetővé tett lehetőségeket kihasználva. Így jobban látják a pénz valódi szerepét a gazdaságban.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ahogy a fenti elméleti és gyakorlati ismeretek is mutatják, az erkölcs és az etika valóban fontos a gazdaságok és a pénzügyi rendszerek működésében. Sajnos a gazdaság hajlamos arra, hogy erről időről időre megfeledkezzen, a következménye pedig egy válság lesz, és ez ismét figyelmezteti a szereplőket arra, hogy letértek a helyes útról, amelyet már az ókori filozófusok, majd később neves közgazdászok is hangsúlyoztak. Az etikátlan és kapzsi viselkedés mindig meghozza a maga „eredményét”, melyet sajnos az államok és az állampolgárok fizetnek meg a jólétük csökkenésével, a fogyasztásuk visszafogásával, a megtakarításaik felélésével. A 2008-as gazdasági válság jó példa minderre, amiből remélhetőleg a fiatalabb generáció is tanul majd. A profit és a nyereség mindenek fölé helyezése, a gazdasági szereplők tudatos vagy véletlen becsapása nem sokáig járható út. A kutatás rámutat arra, hogy a társadalomban háromféle csoport létezik: vannak, akik hívei az erkölcsnek (ők főként az idősebb és a mostani 20–30 éves fiatalok), akikre alapozva felcsillan némi reménysugár az elmozdulás irányába. Vannak, akik a saját érdekeiket helyezik előtérbe, akik nem tanultak a válságból, továbbra is úgy gondolják, hogy a saját jólétük függetleníthető a makrogazdaságok működésétől. És akadnak, akik képesek a pénz értékét a helyén kezelni. A pénzügyi világ vezetőinek az első és a harmadik csoportból kell kikerülniük, hiszen csak általuk biztosítható a rendszer hosszú távú és viszonylag zavartalan működése. Ha a gazdaság végre tanulna a 2000-es években sorozatban elkövetett hibákból, körültekintően választaná ki a döntéshozóit, akkor bízhatnánk abban, hogy a 2008-as, majd az utána következő eseményssorozat a következő emberöltőben nem fordul elő többször, amire sajnos elég kicsi esély mutatkozik.

JEGYZETEK

- ¹ Az írás az EMMI Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.
- ² Dawid Bunikowski: *Ethics and Business Ethics, and the Financial Crisis. About Axiology and Business: History of Slavery is Like a Circle*. Quaestio Iuris, Vol. 8, No. 1., 2015, 458–488.
- ³ Archie B. Carroll: *The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders*. Business Horizons, Vol. 34, No. 4., 1991, 39–48.
- ⁴ Aliza D. Racelis: *Examining the Global Financial Crisis from a Virtue Theory Lens*. Asia-Pacific Social Science Review, Vol. 14, No. 2., 2014, 23–38.
- ⁵ Bernard M. Bass – Ruth Bass: *The Bass Handbook of Leadership. Theory, Research, and Managerial Applications*. Free Press, New York, 2008.
- ⁶ Samuel Cameron: *The Economics of Sin: Rational Choice or No Choice at All?* Cheltenham – Northampton, 2002.
- ⁷ Csaba Lentner – Cecília Szigeti – Anita Borzán: *New Dimension of Banks Social Responsibility*. In: Abstracts of the 3rd International Conference of Economic Sciences: Sustainable Economics – Community Strategies. Eds: Viktória Szenté et al., Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2011.
- ⁸ Lentner Csaba – Szegedi Krisztina – Tatay Tibor: *A központi bankok társadalmi felelőssége*. Vezetéstudomány, 2015/9–10., 35–47. o.
- ⁹ William A. Sahlman: *Management and the Financial Crisis*. Harvard Business School Working Paper, 10-033., 2009. www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/10-033.pdf (Letöltés: 2013. január 14.)

- ¹⁰ Stijn Claessens et al.: *Lessons and Policy Implications from the Global Financial Crises*. IMF Working Paper, WP/10/44, February 2010. www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1044.pdf (Letöltés: 2012. november 24.)
- ¹¹ Tom Burgis: *Dark money: London's dirty secret*. Financial Times, 2016. www.ft.com/cms/s/2/1d805534-1185-11e6-839f-2922947098f0.html (Letöltés: 2016. június 12.)
- ¹² Baritz Sarolta Laura: „Mi az ember, hogy megemlékezel róla...”. *A homo economicus és a homo reciprocans – erény-etikai szemszögből*. Polgári Szemle, 2013/3–6. www.polgariszemle.hu/?view=v_article&ID=554
- ¹³ Tóth Gergely: *Gazdasággép. A fenntartható fejlődés közgazdaságtanának kettős története*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016.
- ¹⁴ Alan S. Blinder: *After the music stopped the financial crisis, the response, and the work ahead*. Penguin Press, New York, 2013.
- ¹⁵ David Knights: *In Denial: Leadership, Ethics and the Financial Crisis*. Research Gate, 2015.
- ¹⁶ XVI. Benedek pápa: *Caritas in veritate*. Vatican, 2009. <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=397> (Letöltés: 2016. február 14.)
- ¹⁷ Bunikowski, i. m.
- ¹⁸ Kim Cameron: *Responsible Leadership as Virtuous Leadership*. Journal of Business Ethics, Vol. 98, No. 1., 2011, 25–35.
- ¹⁹ „Economics of sin”.
- ²⁰ Hao Han: *Ethical financial institution: the ethics arisen from financial crisis*. Conference paper, 2014. www.researchgate.net/publication/265192823_Ethical_financial_institutionthe_ethics_arisen_from_financial_crisis (Letöltés: 2016. november 25.)
- ²¹ Ezen pénzügyi intézmény bedőlésétől számítjuk a 21. század legnagyobb válságának kezdetét.
- ²² Ezúton szeretném a köszönetemet kifejezni azon válaszadóknak és az Óbudai Egyetem hallgatóinak, akik a kutatásban segítséget nyújtottak, és akiknek köszönhetően a 3736 fős minta összeállt.
- ²³ Az 1-es érték a teljes egyet nem értést, a 4-es érték pedig a teljes egyetértést jelentette.
- ²⁴ Világos színnel a három legmagasabb értéket adó szegmens, sötétebb színnel pedig a három legkisebb átlagot adó szegmenst emeltem ki.
- ²⁵ Ágnes Csiszárik-Kocsir – János Varga – Mónika Fodor: *The value based analysis of the financial culture*. The Journal of Macro Trends in Social Science, Vol. 2, Issue 1., 2016, 89–100.

Darvay Sarolta – Nemcsók János – Ferenczy Áron

Fenntartható fejlődés

Sustainable Development

Összefoglalás

A fenntartható fejlődés fogalma az elmúlt 1-2 évtizedben terjedt el a mindennapi életben (tudomány, gazdaság, társadalom). Az elmúlt évtizedekben az ipari és mezőgazdasági termelések drámai felgyorsulása rendkívüli módon megterhelte Földünk ökológiai állapotát. A legújabb adatok szerint Földünk 1,6-szorosára lenne szükségünk ahhoz, hogy a környezetszennyezések (talaj, víz, levegő) öngyógyulással eltűnjenek, és helyreálljon Földünk természetes ökológiai állapota. Jelen tanulmányban áttekintést adunk Földünk ökológiai problémáiról, a természetes egyensúly helyreállításának céljából létrejött intézményekről, azok tevékenységéről. A fenntartható fejlődés szempontjából külön foglalkozunk korunk fontos környezeti, társadalmi, gazdasági problémáival (vízkészlet, hulladékgazdálkodás, klímaváltozás). Bemutatjuk az elmúlt időszakban önálló tudományággá váló nanotechnológia jelentőségét.

Summary

The concept of sustainable development has become a part of everyday life in the last 10-20 years (science, economy, society). Over recent decades, the dramatic acceleration of industrial and agricultural production has overloaded the ecological condition of the Earth to an extraordinary extent. According to the latest findings, a surface area 1.6 times that of the Earth would be needed for all the environmental pollution (soil, water, air) to disappear by a process of self healing and for the natural ecological state of our planet to be restored. The aim of our study is to review ecological problems, to

DR. habil. DARVAY SAROLTA, ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, Természet-tudományi Tanszék (darvay.sarolta@tok.elte.hu), PROF. DR. NEMCSÓK JÁNOS egyetemi tanár, Selye János Egyetem Biológiai Tanszék, Komárom (nemcsok.janos@t-online.hu), FERENCZY ÁRON egyetemi hallgató, Szegedi Tudományegyetem.

present the institutions established to restore the natural balance of the planet, and to discuss their activities. In particular, we deal with the important environmental, social and economic issues of our age (climate change, waste management, water resources) which are significant in terms of sustainable development. We also demonstrate the importance of nanotechnology.

„A jövő a mi kezünkben van. Együtt mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy az unokáinknak ne kelljen majd megkérdezniük tőlünk, miért nem sikerült helyesen cselekednünk, és nem szabad hagynunk, hogy a mi hibáink következményeit ők szenvedjék el.”

Ban Ki-moon, az ENSZ főtitkára, 2007

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS FOGALMÁNAK TÖRTÉNETE, JELENTŐSÉGE ÉS KAPCSOLATA A KÜLÖNBÖZŐ TUDOMÁNYTERÜLETEKKEL

Az emberiség valódi globalizált világot teremtett magának, melyben a globális mértékű változások lényeges hatással vannak a Föld mint rendszer működésére. Természetes és antropogén komponensei is vannak a változásnak. A sokrétű változásokat főleg szocioökonómiai (demográfiai, gazdasági, politikai), biológiai (ökológiai) és fizikai-kémiai (légműfizikai, hidrofizikai, környezetkémiai) tényezők okozzák.¹

Az ember egyoldalúan képes hasznot húzni a bioszféra működéséből. A fosszilis tüzelőanyagok felhasználása óta egyetlen faj, a Homo sapiens mohó módon uralma alá vonta bolygónkat. Ma már antropocén korszakról beszélnek a szakemberek, utalva az 1950-es évek óta felgyorsult emberi tevékenységre a Földön.²

Az emberi népesség létszámának és fogyasztásának növekedése tekinthető a globális változás legfontosabb okának. A növekedéssel, illetve a gazdasági tevékenység fokozásával együtt jár a földfelszín globális léptékű megváltozása.³ A globális változásnak a természetes élőhelyek területének csökkenése mellett a legfeltűnőbb eleme a klímának, illetve a légkör összetételének változása.⁴ Annak ellenére, hogy a globális világproblémák összefüggéseinek feltárása már régen elkezdődött, a Föld ökológiai helyzete fokozatosan romlik.

A fenntartható fejlődés kérdése a politikai, közéleti és tudományos körökben 1972-ben jelent meg az ENSZ által szervezett, Stockholmban tartott, az Emberi Környezetről elnevezésű konferencián. Érdemi változásokat nem hozott a konferencia, a környezeti problémák azóta globális mértékűvé váltak. Az 1972-ben, *A növekedés határai* (The Limits to Growth) címmel megjelent Meadows-jelentés, majd az ENSZ által alapított Környezet és Fejlődés Világbizottság *Közös jövőnk* (Our Common Future, Brundtland-jelentés, 1987) című jelentése is, felismerve a változások szükségességét, részletesen elemzi a globális krízist.

Az ENSZ 1992-ben Rio de Janeiróban megrendezett Környezet és Fejlődés Konferenciáján a nemzetközi közösség átfogó cselekvési tervet fogadott el. A kötelezettségvállalásokat az ezt követő, fenntarthatósággal foglalkozó 2002-es (johannesburgi) és 2012-es (riói) csúcstalálkozó résztvevői megerősítették.⁵

A fenntartható fejlődés megvalósítását az Európai Unió már 1992-től stratégiai feladatként tűzte ki. Hazánk a belépéssel ezt érvényesítette, a Fenntartható Fejlődési Stratégia először 2007-ben készült a kormány gondozásában. A társadalmi vitán elhangzó javaslatok, vélemények alapján módosított, véglegesített Keretstratégiát az Országgyűlés 2013-ban fogadta el. A nemzeti koncepció célja, hogy távlatos, az egész nemzetet összefogó irányt adjon az egyéni és közösségi cselekvések számára.⁶

Az UNESCO oktatási programja a 2004 és 2015 közötti időszakot a Fenntartható Fejlődés Évtizedének nyilvánította.⁷

Fontos megkülönböztetni a fenntarthatóság és a fenntartható fejlődés fogalmát: a fenntarthatóság egy adott cél, melyet el szeretnénk érni, míg a fenntartható fejlődés egy folyamat, mely tartalmazza a fenntartható állapothoz vezető út lépéseit.⁸ „A fenntarthatóság a jövőről való gondolkodást meghatározó paradigma, amelyben a környezettel, a társadalommal és a gazdasággal kapcsolatos megfontolások egyensúlyban vannak egymással a fejlődés és egy magasabb életszínvonal elérésére való törekvés során. Ez a három szféra – társadalom, környezet és gazdaság – szorosan összefonódik. Például, egy gazdag társadalomnak egészséges környezetre van szüksége ahhoz, hogy polgárai számára élelmiszert, erőforrásokat, tiszta ivóvizet és levegőt tudjon biztosítani.”⁹

A fejlődés fogalma alatt a jelenlegi modern társadalmak általános értékrendje gazdasági, anyagi növekedést, mennyiségi gyarapodást ért. Természetesen ez eredményez minőségi változásokat, valódi fejlődést is, de a szabályozatlan növekedés negatív következményei egyre komolyabbak. Tulajdonképpen ez a globális krízis lényege. A jelenlegi termelési rendszerek ráadásul nem illeszkednek a természet rendjéhez, ezért egyre nagyobb környezeti károk keletkeznek, amelyek visszahatnak az emberre is.¹⁰

A fejlődés természetes jelenség. A természet „önmagától” fejlődik, amelyet semmilyen emberi beavatkozás nem képes tovább fejleszteni, azaz jobbitani vagy gyorsítani.¹¹ Az ember a technológiája segítségével részben átveszi ezt a szerepet, azaz megváltoztatja, illetve átmenetileg kiiktatja a természet bizonyos önszabályozó visszacsatolásait. A fejlesztés tudatos emberi tevékenység, beavatkozás, erőforrásigényét viszont a természet biztosítja.

A fenntartható fejlődés az ember boldog és értelmes életvitelének előmozdítását és a közjó kiteljesítését célozza. Ám mindezt úgy, hogy a saját jólétét megteremtő generáció nem éli fel, nem meríti ki erőforrásait, hanem megfelelő mennyiségben és minőségben a következő generációk számára is megőrzi, bővíti azokat.¹²

A 2005-ös ENSZ-közügyűlésen elfogadott, a 2000. évi Millenniumi Nyilatkozatot megerősítő határozat a fenntartható fejlődés három, egymással szoros kölcsönhatásban és függőségben levő dimenzióját, a gazdaságit, a társadalmi és a környezeti azonosította. A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács egy negyedik pillért is meghatároz, a humán erőforrást. A fenntartható társadalmak kialakításához szükségünk van egészséges, jól képzett, családbarát, jogkövető, társadalmilag érzékeny emberekre.¹³

A dimenziókat elemezve megállapíthatjuk, hogy a bioszféra komplex természetes rendszer, amelyben az ember társadalmi és gazdasági rendszereket alkotva él. A bioszféra alrendszerének modelljei alapvetően megegyeznek egymással, bár az egyes ökoszisztémák lehetnek különbözőek, azonban működésükben mindig azonosak, illetve analógok, ekvivalensek egymással.¹⁴

A fenntartható fejlődés modellje szerint tehát a teljes rendszer hierarchiaviszonyai a következők:

- A főrendszer a bioszféra, amely létfenntartó rendszerként a benne élő emberi alrendszerek létét és létezésének valamennyi feltételét biztosítja.

- A természetbe ágyazottan, alrendszerként él a társadalom, amely egészséges kontrollt, egyensúlyt tart fenn a bioszféra és a gazdaság között.

A társadalomba ágyazottan, alrendszerként működik a gazdaság, amely a teljes társadalom valódi szükségleteit és kiteljesedésének feltételeit biztosítja.¹⁵

A Föld ökológiai állapotát és perspektíváit vizsgáló program, a Millenniumi Ökoszisztéma-beccslés (Millennium Ecosystem Assessment – MEA) 2001-ben indult. Célja az ökoszisztémák (élő rendszerek) emberi tevékenység hatására végbement változásainak leírása, a változások hatásainak beccslése az emberi életminőségre, valamint tudományos alapú cselekvési terv készítése az ökoszisztémák megőrzése és fenntartható használata, továbbá az emberi igények hosszú távú kielégítése céljából.¹⁶ A MEA négy alapvető szolgáltatástípust elemez: az ellátó, a szabályozó, a fenntartó és a kulturális ökoszisztéma-szolgáltatásokat. A vizsgált időszak az elmúlt ötven év, az elemzések, beccslések 2050-ig tekintenek előre.¹⁷

A MEA lezárása után az ENSZ Környezetvédelmi Programja, az UNEP elkészítette az államközi biodiverzitás és ökoszisztéma-szolgáltatás platform (Intergovernmental Science-policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services – IPBES) koncepciójának tervezetét, melynek 2008-ban tartották az alakuló ülését.¹⁸ Az IPBES létező biodiverzitás-tudásra, hálózatokra és intézményekre támaszkodva tervezi biztosítani a tudomány és a döntéshozás együttműködését, a klímaváltozás témájában elismert államközi panelhez hasonlóan (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC).¹⁹

Az ökoszisztéma-szolgáltatásokkal már eddig is sok gond volt. Földünk véges mérete, erőforrásai és hulladékbefogadó képessége összeegyeztethetetlen a korlátlan növekedéssel. Vida Gábor szavaival élve, magunk alatt vágjuk a fát. Fennmaradásra csak akkor van esélyünk, ha a bioszférát és annak ökológiai rendszereit nem mint minket kiszolgáló (ecosystem „service”) külső tényezőt látjuk, hanem megpróbálunk tartósabban beilleszkedni egyik – bár kétségtelenül igen jelentős – elemeként annak fenntartható működésébe.²⁰

A fenntartható társadalom feladata, hogy teljes körű ellenőrzést valósítson meg a gazdaság felett, mivel a gazdagságnak egyre nagyobb igénye van a természetre mint erőforrásra, a természetnek viszont nincs igénye az emberre.²¹

A fenntartható társadalom legfontosabb ismérvei, alapvető követelményei:

- szociális igazságosság, amelynek az alapja a lehetőségekhez való hozzáférés esélyegyenlőségének biztosítása, valamint a társadalmi terhekből való közös részesedés;

- az életminőség folytonos javítására való törekvés;
- a természeti erőforrások fenntartó használata, amelynek megvalósításához a társadalom környezettudatos és környezeti magatartása szükséges;
- a környezetminőség megőrzése.²²

A modern társadalmakban uralkodó szemléletmódok jelentősen lassítják és gátolják azokat a törekvéseket, mechanizmusokat, amelyek a környezeti kockázatok csökkentését célozzák, így megnehezítik vagy ellehetetlenítik a klímaváltozás elleni küzdelmet. Harmónia a természet és a társadalom között csak paradigmaváltással lehetséges, melyben a klímatudatosság meghatározó társadalmi normává válik. Maga az ember és az általa alkotott közösségek értékrendje, normái, a lokális cselekvések jelenthetik a környezet- és klímatudatosság leghatékonyabb útját.²³

Egyéni életünk változása vezethet el a társadalmi változáshoz. Új értékrendünknek tükröződnie kell mindennapi tetteinkben. A környezettudatos és egészségtudatos magatartásunk pontos megnyilvánulása ennek a változásnak. Az egyéni tettek hosszú távon nem lesznek elegendőek azokhoz a változásokhoz, amikre a jövőben szükség lesz. Társadalmi összefogás szükséges, ehhez pedig olyan állampolgárok, akik tanulmányaik során multidiszciplináris képzés kapcsán ismerik meg a fenntarthatóság elvét. Nem elegendő csupán a környezettudományok, természettudományok oktatása a társadalom gondolkodásának átalakításához.²⁴

A gazdaságban a modern társadalom természetátalakító tevékenysége fogyasztási javakká változtatja a természetet. Az Üzleti Világtanács a Fenntartható Fejlődésért (World Business Council for Sustainable Development – BCSD) 2010-ben hozta nyilvánosságra a Vision 2050 programját, amelyet „példa nélküli változások a vállalatok világában... radikális, innovatív, alkalmazkodó és együttműködő tervek... integrált és holisztikus szemléletmód” jellemez.²⁵ A Vision 2050 megvalósításában kiemelkedő szerepet kap a szemléletváltozás, képzés, oktatás. A *Vision 2050 Magyarország* jelentés öt témában – Energia és közlekedés, Mezőgazdaság, Épületek, Anyagok és hulladékok, Ökoszisztéma szolgáltatások – mutatja be hazánk vízióját, teendőit és lehetőségeit 2050-ig.²⁶

A fenntartható gazdaság legújabb komplex modellje, a Kék Gazdaság 2010-ben jelent meg, Günter Pauli tollából, a Római Klub legújabb jelentéseként. A Kék Gazdaság a természetben található tökéletes megoldásokat kutatja, a hangsúlyt a természettől való tanulásra helyezi.²⁷ A Kék Gazdaság célja a természet által inspirált tudományos elképzeléseknek, innovációknak a gyakorlati megvalósítása. A Kék Gazdaság „újdonsága” a rendszerszemléletben való gondolkodás, kiterjesztve azt a természeti környezetre, a természet maximális hatékonyságú, önszabályozó folyamatainak gazdaságba való átültetésével.²⁸

A globális problémák megoldására irányuló Millenniumi Fejlesztési Célokra (Millennium Development Goals – MDGs) épülő, és annak folytatását jelentő Fenntartható Fejlődési Célokról a 2012-es Rio+20 Fenntartható Fejlődési Konferencián született döntés. E munka eredményeként az ENSZ 193 tagállama 2015. szeptember 25-én elfogadta a 2030-ig megvalósítandó fenntartható fejlesztési céljairól benyújtott 17 célt és 168 alcélt tartalmazó javaslatcsomagot.²⁹

NAPJAINK HÁROM FŐ KÖRNYEZETI, GAZDASÁGI
ÉS TÁRSADALMI PROBLÉMÁJA

Éghajlatváltozás

A Föld éghajlata periodikusan változik, hidegebb (jégkorszakok, glaciálisok) és melegebb időszakok (felmelegedések, interglaciálisok) váltják egymást. A jégkorszakok kialakulása a Föld *pályaeleméinek ingadozásaival* hozható összefüggésbe.³⁰

Jelenleg is egy melegedő periódusban vagyunk. A klímaváltozás okait ezen túl az éghajlati rendszer belső ingadozásai, természetes külső tényezők (pl. naptevékenység változásai, vulkánkitörések) és antropogén hatások együttesen eredményezik. Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC) adatai szerint az emberiség környezetkárosító tevékenységének hatására az elmúlt 300 évben a melegedési folyamat rendkívüli módon felgyorsult. Földünk átlaghőmérséklete hirtelen ugrások, majd azokat követő lengések során emelkedett az utóbbi 150 év alatt mintegy 0,6–0,8 °C értékkel.³¹

A felmelegedés számos emberi tevékenység közös eredménye. A legjelentősebb antropogén hatás következtében a légkörben számos üvegházhatású gáz koncentrációja emelkedett nagyobb mértékben, mint amit a természetes folyamatok indokolhatnának, illetve az általunk belátható földtörténet során valaha is bekövetkezett. Az emberi beavatkozás fő oka a fosszilis energiahordozók égetése, amely során egyetlen nap leforgása alatt mintegy húszezer év alatt eltemetődött energiahordozót termelünk ki és használunk el. A kibocsátás növekedési üteme folyamatosan, 2010 óta évi 2,5%-kal bővül. Ez a szénmennyiség a Föld-légkör rendszer kiegyenlített természetes körforgásában többletként jelentkezik.³² A Nemzetközi Energiaügynökség 2013-as adatai szerint az üvegházhatású gázok kétharmada, az energiafogyasztás 80%-a fosszilis energiahordozókon alapul.³³

A klímaváltozás következtében kialakuló globális felmelegedés hatására megtörténhet az áramlatok módosulása, olvadnak a jégtakarók, a gleccserek és a fagyott területek. Ez tengerszint-emelkedést, a gleccserek táplálta folyók mentén szárazságot, ivóvízhiányt eredményez. A tundra olvadása metánt (üvegházhatású gáz) szabadít fel. A jelentős mértékű felmelegedés együtt jár a csapadékviszonyok megváltozásával, gyakoribb és súlyosabb károkat okozó szélsőséges meteorológiai jelenségekkel. A klímaváltozás megváltoztathatja az ökoszisztémák földrajzi elhelyezkedését, a benne élő fajok összetételét, egymáshoz és a környezethez való viszonyát. Mindennek következménye a mezőgazdaságra, állattenyésztésre egyaránt ijesztő, de az emberiségre nézve a legsúlyosabb következménye, a víz- és élelmiszer-biztonság csökkenése a legfenyegetőbb.³⁴

Az éghajlatváltozás tehát súlyos, globális kockázatot jelent, amely sürgős, eddig nem tapasztalt globális méretű együttműködést és megoldást igényel.

A Világgaazdasági Fórum 2014-es jelentésében a környezeti fenntartható növekedés öt fontos területét az alábbiakban határozta meg: az erőforrás-hatékonyság javítása; a kompaktabb, összekapcsoltabb városi rendszerek; a földhasználat optimalizálása; az

alacsony szén-dioxid-kibocsátású infrastruktúra és az energiarendszer; valamint az innováció.³⁵

Az egészséges édesvízkincs csökkenése

Kék bolygónk felszínének kétharmadát folyékony víz borítja, ami egyedülálló Naprendszerünkben. A víz jelenléte természetes számunkra, életszükséglet. Az emberiség számára rendelkezésre álló édesvízkészlet az összes vízkészlet 2,5%-a. Ennek kétharmada a jégsapkákban, gleccserekben van. A maradék az atmoszférában, a folyókban, tavakban és a felszín alatti vizekben jelenik meg. A legkönnyebben hozzáférhető felszíni vizek mennyisége a teljes hidroszférának csak mintegy 0,3 százaléka.³⁶

Mint az emberi élet elengedhetetlen feltételét, 2010 júliusában az ENSZ Közgyűlése alapvető emberi joggá nyilvánította a biztonságos és tiszta ivóvízhez és a megfelelő tisztálkodási és higiéniai lehetőségekhez való hozzáférést. A víz az egyik legjobb humanitárius befektetés. Számítások szerint minden egyes dollár, amit vízminőség-javításra és szanitációra költünk, 8 dolláros megtakarítást hoz a későbbiekben.³⁷

Sokáig úgy kezelték vízkészleteinket, mintha a víz kifogyhatatlan, mindenkor rendelkezésünkre álló forrás lenne. A víz, mint az élet egyik nélkülözhetetlen eleme, rendkívül törékeny és sérülékeny lélettér. A klímaváltozás, a növekvő népesség és a meg gondolatlan, szükségtelen túlfogyasztás, a pazarlás, az egyenlőtlen elosztás, a természeti környezet szennyezése miatt vízkészleteinket védenünk kell, és a megfelelő elosztás érdekében vizeinkkel gazdálkodnunk kell. Az élet fenntartásához nélkülözhetetlen édesvíz sok helyütt már ma is kevés az ott élők számára.³⁸

Az igényeket alapvetően az emberi tevékenységek (lakossági, ipari, energetikai és mezőgazdasági vízfogyasztás stb.) határozzák meg. Ezek elsősorban a népességtől és annak területi eloszlásától függenek. Globális szinten a teljes vízhasználatnak a lakossági használat csupán 10%-át, az ipari 20%-át, a mezőgazdasági – a legnagyobb vízfogyasztó – pedig 70%-át teszi ki.³⁹

A vízprobléma fő kérdése nem elsősorban a lakossági vízellátás, hanem az annak sokszorosát igénylő táplálkozás biztonsága. Ennek előfeltétele a vízbiztonság. Nem a készlet, hanem annak egy főre jutó hányada csökken a népesség növekedése miatt, mégpedig végesen. Tovább rontja a helyzetet, hogy az igény növekedését egyelőre nem sikerült visszafogni, az elmúlt száz évben ennek értéke közel kétszeres mértékben növekedett a népesedéshez viszonyítva.⁴⁰

A fejlett világban a napi táplálékigény átlagosan 2000 kcal/fő, aminek az előállítására 2500 l/fő (másképpen, az irodalom szerint kb. 1000 m³/fő/év) vízre van szükség. Ez tartalmazza a táplálékul szolgáló növények és az állatok természetes vízfelvételét. Míg egy átlagos magyarországi lakos 130 liter vizet használ el naponta, és egy csöpögő csap miatt már egy nap alatt is elfolyhat akár 40–120 liter víz is, addig Afrika vagy Dél-Amerika egyes részein akár több órát is gyalogolni kell a legközelebbi vízgyűjtő helyig.⁴¹

A trendek negatív irányba mutatnak. A bajok a jövőben minden bizonnyal felerősödve jelentkeznek, más gondokkal kölcsönhatásban, mint például a népesség növekedése, a városiasodás, szennyezések és a vízminőségi bajok, az éghajlatváltozás által

befolyásolt, növekvő gyakoriságú szélsőségek (árvizek és aszályok), a nemzetközi vizek (potenciális) konfliktusai.⁴²

A Millenniumi Fejlesztési Célok kidolgozása keretében, 2000-ben 189 ENSZ-tagállam kötelezte el magát a mellett, hogy 2015-ig felére csökkentik azoknak az arányát, akik tartósan nem jutnak egészséges ivóvízhez.⁴³

A 2012-es Rio+20 dokumentum kiemelt fontosságot tulajdonított a víznek a fenntartható fejlődés megvalósításában. A Millenniumi Fejlesztési Célok által kezelt vízellátáson és szanitáción túl számos egyéb fontos kérdésről is szó volt: szennyezések, közegészségügy, a fajlagos készletek fogyása, az igények fokozott növekedése, a fizikai és gazdasági vízhiány, az eltűnő vizek, árvizek és szélsőségek, nemzetközi vizek és konfliktusok.

Fenntartható az a vízgazdálkodási rendszer, amely teljes mértékben a társadalom igényeinek megfelelően működtethető, most és a jövőben egyaránt, miközben megtartja ökológiai, környezeti és hidrológiai integritását. A 2030-as fenntartható fejlődési keretrendszerben szereplő 6. számú fenntartható fejlődési cél témája: „Biztosítani a fenntartható vízgazdálkodást, valamint a vízhez és közegészségüghöz való hozzáférést mindenki számára.”⁴⁴

A Budapesti Víz Világtalálkozó (Budapest Water Summit) által megvitatott öt terület az alábbi volt: egyetemes hozzáférés a vízellátáshoz és a szanitációhoz; integrált vízgazdálkodás; a jó kormányzás; zöld gazdaság és kék vizek; valamint a befektetések és finanszírozás a fenntartható fejlesztési célok megvalósítása érdekében.⁴⁵

Az egyre növekvő és egyre sokoldalúbb édesvízigényeket a korlátozott készletekből kell(ene) kielégíteni, amelyek ezért stratégiai jelentőségű tényezővé váltak.

A vízgazdálkodás területén globálisan vízügyi integrációra, kellő intézményi szervezettségre és együttműködésre van szükség ahhoz, hogy teljesíthetők legyenek az ENSZ új globális fenntartható fejlődési programjában és a párizsi klímamegállapodásban elfogadott célok.

A Föld egyik legzártabb medencéjében, a Kárpát-medencében is fokozatosan kiszámíthatatlanabbá, szélsőségesebbé válik az időjárás. A klímaváltozási prognózisok megállapítása szerint fokozódnak a szélsőséges időjárással járó kedvezőtlen, káros, bizonyos esetekben katasztrofális gazdasági, környezeti, ökológiai, sőt szociális hatások. Mindent el kell követni tehát annak érdekében, hogy a talaj felszínére jutó víz minél nagyobb hányada szivároгjon be minél akadálytalanabban a talajba, minél nagyobb hányada tározódjon ott hasznos formában.⁴⁶

Az édesvíz korlátos, semmivel sem helyettesíthető, értékes erőforrás. Használatát a fenntarthatóság, a megfontoltság és az átgondolt tervezés kell hogy jellemezze.

A hulladék keletkezése és kezelése

A természetben nem létezik hulladék. A természetes folyamatok révén minden anyag újra felhasználdik, nincsenek felesleges termékek. A termelési folyamatokra azonban az egyirányúság jellemző, nincsenek meg a természeti erőforrások kihasználását korlátozó negatív visszacsatolási mechanizmusok és a körfolyamatokba történő záródás.⁴⁷

A hulladékok súlyos környezeti károkat okozhatnak. A nem megfelelő tárolás, kezelés vagy elhelyezés esetén a környezetbe kikerülő anyagok a levegő, a talaj, valamint a felszíni és felszín alatti vizek elszennyeződését okozhatják. Nem elhanyagolhatók a hulladékok közegészségügyi kockázatai és nem hagyható figyelmen kívül az esztétikai vonatkozás sem.⁴⁸

A környezetvédelem kiemelt feladata a hulladékok keletkezéséből, elhelyezéséből, ártalmatlanításából és újrahasznosításából eredő problémák megoldása. Ez az emberi társadalom és a gazdaság hosszú távon történő fenntarthatóságának egyik legfontosabb eleme.

A hazai 2012. évi CLXXXV. törvény meghatározása szerint hulladék bármely anyag vagy tárgy, amelyről birtokosa megválnak, megválni szándékozik vagy megválni köteles. Ugyanezen törvény újrafogalmazta a hulladékgazdálkodás fogalmát. Ennek értelmében a hulladékgazdálkodás a hulladék gyűjtése, szállítása, kezelése, az ilyen műveletek felügyelete, a kereskedőként vagy közvetítőként végzett tevékenység, továbbá a hulladékgazdálkodási létesítmények és berendezések üzemeltetése, valamint a hulladékkezelő létesítmények utógondozása.⁴⁹

Az EU-keretirányelv ötfokozatú hulladékgazdálkodási hierarchiát, illetve annak betartását írta elő: megelőzés, csökkentés; előkészítés újrahasználatra; újrahasznosítás, újrafeldolgozás; egyéb (energetikai) hasznosítás; ártalmatlanítás. A hulladékgazdálkodás új irányzatában a megelőzésnek, hulladékcsökkenésnek van a legfőbb prioritása. Az EU a hulladék keletkezésének megelőzésére és az újrahasznosításra vonatkozóan stratégiaileg az alábbi öt cél megvalósítását jelölte meg: a hulladék környezeti hatásainak csökkentését, a keletkező mennyiség csökkentését, az újrafeldolgozás kiterjesztését, a szabályozás modernizálását és egyszerűsítését, valamint a jogszabályok maradéktalan végrehajtását.⁵⁰

A hulladékkeletkezés elkerülésének megvalósításához a megelőzés elvét a termék vagy szolgáltatás teljes életciklusára (nyersanyagok kitermelése, feldolgozás, fogyasztás, hasznosítás, ártalmatlanítás) vonatkozóan kell megvalósítani, és a lehető legkisebb környezetterhelést előidézni. A feladatok megvalósításához azonban rendkívül fontos a társadalom környezettudatos szemléletének és viselkedésének kialakítása, továbbfejlesztése.

A hazai, 2014 és 2020 közötti időszakra szóló Országos Hulladékgazdálkodási Terv tartalmazza az Országos Megelőzési Programot (OMP), mely a kívánt jövőkép elérése érdekében célokat tűz ki, intézkedéseket és eszközöket javasol, valamint a nyomkövethetőség érdekében indikátorokat állít fel. Az OMP egyik fő célja a szükségleteken alapuló, észszerű gazdasági növekedés és a hulladékképződés által okozott környezeti hatások közötti összefüggés megszüntetése. A „nulla hulladék” (Zero Waste) stratégia célja, hogy a termelésben is megvalósuljon a természetben működő körfolyamatba történő zárás, azaz egy adott termelési folyamatból kilépő anyag egy másiknak az erőforrása legyen. Ez a hulladékok termelésbe történő visszavezetését, körfolyamatokba történő zárását jelenti.⁵¹

Az OMP-ben kitűzött célok csak a társadalom és a gazdaság szereplőinek széles körű és aktív részvételével valósíthatók meg. Ennek kialakításában a környezeti szemlélet-

formálásnak kiemelt szerepe van. A környezetvédelmi szemléletformálás, környezeti nevelés alapintézményei a pedagógusképző intézmények, közoktatási és közművelődési intézmények, valamint a média. A Cselekvési Program három fő célcsoportot különböztet meg: a háztartások, az oktatásban részt vevők, valamint a vállalatok körét.⁵²

EGY ÚJ TUDOMÁNY, A NANOTECHNOLÓGIA JELENLEGI ÉS JÖVŐBELI SZEREPE A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSBEN

A fenntartható fejlődés és a tudásalapú társadalom céljai és követelményei a termelés és fogyasztás új paradigmáit igénylik. Az erőforrás-alapú szemlélet helyett a tudásalapú szemléletre koncentrálna szemléletváltozásra van szükség, amely a mennyiség helyett a minőségre, a magasabb hozzáadott értékű, többcélú alkalmazási igényeket kielégítő, költséghatékony és a fenntarthatóság követelményeit kielégítő termékekre, eljárásokra és szolgáltatásokra helyezi a hangsúlyt.⁵³

Napjainkban az egyik legdinamikusabban fejlődő tudományterület a nanoméretű anyagok kutatása. A nanotechnológia kutatása és alkalmazása a 21. század nagy tudományos, technikai és fejlesztési kihívásai közé tartozik. A nanotechnológia mint multidiszciplináris tudományterület összekapcsolja a tudomány különböző területein dolgozó tudósokat, ahol megvalósul a globális együttműködés anyagtudósok, orvoskutatók, gépész- és villamosmérnökök, informatikusok, biológusok, fizikusok és vegyészek között. Lényege, hogy az anyagokat nanométeres mérettartományban tudjuk befolyásolni.⁵⁴

A nanotechnológia azzal a lehetőséggel, hogy kevesebb nyersanyaggal nagyobb teljesítményt érhet el, különösen az „alulról felfelé” gyártás megvalósításával, potenciálisan a termékek egész életciklusában csökkentheti a hulladékot. A nanotechnológia hozzájárulhat a fenntartható fejlődés megvalósulásához, valamint az Agenda 21-ben, illetve a környezettechnológiai akciótervben megfogalmazott célok eléréséhez.

Az elmúlt évtizedben az Európai Unió egy erős tudásbázist hozott létre a nanotudományok területén. Ennek egyik fő oka a nanoanyagok kiváló és páratlan optikai, elektromos, mágneses, biológiai vagy mechanikai tulajdonságaiban rejlik, melyek különleges potenciális alkalmazások előtt nyitnak utat. Az uniós keretprogramokon keresztül már számos együttműködésre alapozott kutatási projekt és más kezdeményezés kapott támogatást. A negyedik és az ötödik keretprogram már számos nanotechnológiai projektet finanszírozott. Az EU hatodik keretprogramja pedig a „Nanotechnológiák és nanotudományok, tudásalapú többfunkciós anyagok, új gyártási-termelési eljárások és eszközök” tématerületet jelölte meg egyik fő prioritásának.⁵⁵ A Horizont 2020 európai kutatás-fejlesztési és innovációs keretprogram „Ipari vezető szerep” elnevezésű fő pillérének egyik tématerülete a „Nanotechnológiák, fejlett anyagok és fejlett gyártástechnológiák” alprogram.⁵⁶

A nanotechnológia új keletű szó, valójában a természetben ősidők óta létezik. Az élő szervezetek nanotechnológiát alkalmaznak. A nanométeres nagyságrendű biomolekulák kapcsolódásai, kölcsönhatásai révén valósul meg az élő sejt összes funkciója. A természetben zajló tökéletes megoldások, funkciók megértése segítheti az

emberiséget a nanoméretű anyagok tervezésében, szintézisében és szerkezeti kialakításában.

A nanotechnológiai módszerekkel előállított nanorészecskék, nanoszemcsék elsősorban méret szempontjából sorolhatók egy csoportba. Egy nanométer a méter egymilliárdod része. A hajszálvastagság százszázad részét, a baktériumok ezredrészét jelenti ez a tartomány. Ebben a mérettartományban lehetővé válik az atomokból és molekulákból történő irányított építkezés. A nanorészecskék kémiai szempontból lehetnek elemek (fémvezetők, vezetők, nemfémek), szerves és szervetlen vegyületek, biológiai struktúrák. Közös bennük, hogy a méretük legalább egy átmérő tekintetében 1 és 100 nm közé esik.⁵⁷ A nanorészecskéket rendkívül kis méretükből adódóan nagy fajlagos felület, így nagy reakciókészség jellemzi. Nanotartományban újszerű fizikai és kémiai tulajdonságok alakulnak ki. Megváltozhat többek közt színük, halmazállapotuk, oldékonyságuk és kémiai reakcióképességük.

A nanorészecskék keletkezhetnek természetes úton vagy emberi tevékenység, célzott előállítás során, vagy pedig nemkívánatos melléktermékként. Környezetünkben emberi tevékenység nélkül is keletkezik nanorészecske, pl. kőzetmállásból. Az erdőtüzek során keletkező füst, illetve aeroszol is nagy mennyiségben tartalmaz 100 nm körüli átmérőjű szemcséket, vulkánkitörések során keletkező porok szintén tartalmaznak nanoszemcse méretű porokat, amelyek a troposzféra felsőbb rétegeibe is eljutnak.⁵⁸ Nanorészecskék keletkezhetnek nemkívánatos melléktermékként, elsősorban a belső égésű motorok (dízel), erőművek, hulladék, illetve egyéb égetőművek, repülőgépek motorjai, elektromos motorok használata során, forrasztás és hegesztés révén, sőt, nanorészecskék keletkeznek a grillezés, olajban történő sütés, felületek felhevítése során is.⁵⁹

Az előállított nanoanyagok elsősorban az egészségügy terén, az elektronikai és optikai eszközök gyártása során, a gyógyszeriparban, a kozmetikai iparban, az építőiparban, a textiliparban játszanak fontos szerepet. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar területén is jelentős lehetőségeket kínál az innovatív termékekre és alkalmazásokra.

A nanotechnológia alkalmazásával forradalmi változások várhatók az orvostudományban a betegségek megelőzésében, diagnosztizálásában és a gyógyításában is. A nanotechnológia eredménye pontosabb, jobban irányítható, sokoldalúbb, megbízhatóbb és költségkímélőbb gyógyászat lesz. A nanotechnológiai eredményei már tetten érhetők az orvosi képzőképző diagnosztikában, a kozmetológiában, a bőrgyógyásban, a fogászati implantológiában, az ortopédiában, a sebészetben és a gyógyszerelés területén.

A hazánkban zajló kísérletek egyik legfontosabb helyszínei a Pannon Egyetem Bio-Nanorendszerek Kutatólaboratóriuma és az MTA TTK Műszaki Fizikai és Anyagtudományi Intézetének Nanoszenzorika Laboratóriuma. Kutatásuk egyik fő irányvonalának célja, hogy az élő rendszerekben található molekuláris gépezetek működésének felderítésével képessé váljunk kontrollálni és szolgálatunkba állítani ezen szupramolekuláris rendszereket. Így a molekuláris szintű beavatkozás képessége forradalmi változásokat eredményezhet az orvosi diagnosztikában és a klinikai gyakorlatban.⁶⁰

A modern biológia fejlődéséhez és az eredményeik gyakorlati kiaknázásához járulhat hozzá a bioszenzorika és bio-nanotechnológia. Az első bioszenzor a vércukorszintmérő, amely a vérben található glükóz koncentrációjának meghatározását teszi

lehetővé másodpercek alatt, akár egyetlen csepp emberi vérből. A modern szenzorok felhasználásával a biológiai rendszerek molekuláris viszonyairól nyerhetünk értékes információt. Ezeket az eszközöket a rutin orvosi diagnosztikában is alkalmazzák. Az olcsó és egyre inkább miniatürizált eszközök segítségével a kezelést pontosan a páciens állapotához lehet igazítani, létrejöhet egy hatékony, személyre szabott gyógyászat. A 2012-ben alakult Nanobioszenzorika Lendület Kutatócsoport kutatási profilja optikai bioszenzorok fejlesztése és alkalmazása, a vizsgált biológiai-biofizikai folyamatok modellezése.⁶¹

A nanotechnológiát az különbözteti meg az építőanyag-iparban alkalmazott más eljárásoktól, hogy a nanoméret-tartományban végzett technológiai műveletek során új anyagtulajdonságok keletkeznek. A szerkezeti anyagok esetén például nagymértékben javulnak az anyagok mechanikai tulajdonságai. A nanoméretű anyagokat ugyanis más anyagnak kell tekinteni, mint a hétköznapi életünkben alkalmazott makroméretűeket. Az ilyen méretű anyagok tulajdonságai elsősorban azon alapszanak, hogy fajlagos felületük sokkal nagyobb, mint nagyobb szemcsés formában. Fő jellegzetességük, hogy méretük csökkenésével igen jelentősen növekszik kémiai reakcióképességük.⁶²

Ennek köszönhetően számos gyakorlati példa igazolja a nanotechnológia széles körű alkalmazását az építőiparban. Az öntisztuló falfelületek és épülethomlokzatok esetében (fotokatalízis reakcióval öntisztuló beton- és üvegfelületek, vakolt és festett felületek) a nanokezelt anyagok felületein nem tapad meg a szennyeződés, kiküszöbölhető a tisztítószeres használata, ugyanakkor ritkábban és egyszerűbben kell tisztítani, ez pedig jelentős idő- és költségmegtakarítást jelent. Nem látszik meg rajta az ujjlenyomat, a felületkezelés hosszú ideig tartó és graffitellenes védelmet is biztosít. Jelentős tulajdonsága a korrózióvédelem, a hatékony karcvédelem és a hosszan tartó védelem az időjárás káros hatásai ellen. Nem mérgező (élelmiszerrel érintkezhet), pH-semleges, antibakteriális és antiallergén hatású.⁶³

A nanotechnológia építőipari alkalmazási lehetőségei közül a hőszigetelés az a terület, ahol legszembetűnőbb az eltérés a normál méretű és a nanoszerkezetű anyagok tulajdonsága és viselkedése között. A hagyományos hőszigetelő anyagokkal, mint például az expandált polisztirol és kőzetgyapot lemezek, nehezen teljesíthetők az EU energiatakarékossági előírásai a jövőben. Ezen segíthetnek a nanotechnológiával előállított aerogél nanopórusos hőszigetelő anyagok, grafitadalékos expandált polisztirol (EPS) lemezek, amelyek a levegőnél sokkal hatékonyabb hőszigetelő képességgel rendelkeznek.⁶⁴ Betontechnológiai alkalmazásokkal, nanoméretű szemcsehalmozatokkal jelentősen növelhető a betonok teljesítőképessége, azaz szilárdsága, tömörsége és tartóssága.⁶⁵

A nanokompozitok alkalmazása jelentős az építészeti üvegeknél. Tökéletes bevonatot jelent az összes külső és belső üvegfelületen. Különösen nagy jelentőséget kap majd a magas épületeknél, az üveg- és függönyfalaknál. A drága és impozáns középületek homlokzatának takarítása nagy gondot, idő- és költségáfordítást igényel. Állványozás, ipari alpinisták alkalmazása mind-mind emelik a fenntartási költségeket. Az ismertetett eljárással akár a tetőablakok, az ablakok, a teraszajtók, a télikertek, a kirkatok, a tükrök láthatatlan védelmet kapnak nemcsak a környezeti szennyeződések,

hanem a baktériumok, a mohák és az algák ellen is. A nanokompozitok széles körű alkalmazását bizonyítja, hogy már jelen van a Forma-1-es autók karosszériájában, a teniszütőben, a baseball- és hokiütőben, a golfütőben, a bowlinggolyón, golfabdán, horgászbobban, futócipőben, kerékpárban stb.⁶⁶

A nanoszerkezetű anyagok különleges tulajdonságaik révén számos élelmiszer-gazdasági alkalmazási területen is ígéretesek. Az élelmiszer-termelésben a nanoméretű agrokemikáliák (műtrágyák, peszticidek, biocidek, állatgyógyszerek) előnye, hogy a hatóanyag jobb célba juttatását, a dózis pontosabb szabályozását, kevesebb oldószer használatát segítik elő. Az élelmiszer-feldolgozás során kisebb mennyiség lesz szükséges a szerves nanoadalékok (színezékek, tartósítószer, aromák, fűszerek) élelmiszerhez, táplálékkiegészítőhöz és takarmányhoz adása esetén.⁶⁷

A nanotechnológia élelmiszeripari alkalmazása elsősorban az élelmiszerekkel érintkező csomagolóanyagokban terjedt el. A nanokompozitok esetén az előnyös tulajdonságot (mechanikai vagy funkcionális, pl. gázzárás, hőmérséklet/nedvesség stabilitás) a műanyaghoz adott nanorészecskékkel érik el. Hasonló hatás érhető el a csomagolóanyag felületére vitt nanobevonatokkal. A vákuummal felvitt alumíniumbevonatok például elterjedtek a snack, cukrászati termékek és a kávé csomagolásában. Az alumíniumréteg kb. 50 nm vastag, így nanoanyagnak tekinthető.⁶⁸

További alkalmazási lehetőségeket rejt az ivóvíz és a szennyvíz nanotechnológiai kezelése. A nanoanyagok a víztisztítás területén lehetőséget kínálnak a szerves szennyező anyagok lebontásával, nehézfémek oxidálásával, patogének elpusztításával. Azonban a víztisztításnál felhasznált nanoanyagok bekerülhetnek az ivóvízbe.⁶⁹

A nanotechnológia igen bonyolult és láthatatlan léptékekben jelenik meg életünkben, alkalmazásai javíthatják életminőségünket, de fontos tudnunk, mint minden új technológia, ez is járhat kockázatokkal. A nanorészecskék élelmiszerekkel, gyógyszerekkel, bizonyos kozmetikai készítményekkel, vízzel, vagy akár a légzőszerveken át kerülhetnek be szervezetünkbe. Minél kisebb egy nanorészecske, annál könnyebben jut át a nyálkahártyán, és szívódik fel a nyálkahártyán keresztül is. Felszívódás után a nanorészecskék bekerülhetnek a vér- és nyirokeringésbe, és ezen keresztül a különböző szervekbe. A nanorészecskék a vérkeringésből elsősorban a májba, a lépbe és a vesébe kerülnek, de átjuthatnak a vér-agy gáton keresztül az agyba, a vér-here gáton át az ivarsejteket, de a placentán át a magzatba is. Az egyik legfontosabb hatásuk az érrendszerben az oxidatív stressz, amely tartós expozíció esetén érrendszeri károsodáshoz vezethet. A nanorészecskék által generált szabad gyökök gyulladásoz válhatnak ki, ami számos betegség (például kardiovaszkuláris, autoimmun, daganatos betegségek, Crohn-betegség) kialakulásához vezethet.⁷⁰

A nanoanyagok egészségre gyakorolt hatása igen nagy mértékben a szemcseméret, illetve a fajlagos felület függvénye. A nanorészecskék felületén történik a makromolekulák adszorpciója. Az adszorpció már az élelmiszer-, illetve beltartalommatrixban is bekövetkezhet, ami azzal járhat, hogy a nanorészecske „trójai falóként” viselkedik, azaz egyébként nem felszívódó, idegen fehérjéket, peptideket vihet be a szervezetbe, ami allergiás és autoimmun folyamatok elindítója lehet. A nanorészecske a felszívódás után a szervezet saját fehérjéit is adszorbeálhatja.⁷¹

A nanorészecskéket tartalmazó anyagok hatással lehetnek az emberi szervezet működésére, illetve a környezetre. Ez indokolja a nanotechnológiai módszerekkel előállított anyagok veszélyesség-, környezeti- és egészségügyikockázat-elemzésének szükségességét.⁷² Az európai nanotechnológiai stratégia (*European Strategy for Nanotechnology*, COM/2004/338), illetve az európai nanotudományi és nanotechnológiai cselekvési terv (*Nanosciences and nanotechnologies: An actionplan on Europe* 2005–2009, 2005/243) különösen fontosnak tartja a nanotechnológia biztonságos és felelősségteljes alkalmazását.⁷³

Az új élelmiszerek és új élelmiszeripari technológiák bevezetése előtt kiemelten fontos, hogy a humánegészségi hatásaik megfelelő értékelése megtörténjen.

Az élelmiszer-biztonság területén illetékes európai szervezet az Európai Élelmiszer-biztonsági Hatóság (*European Food Safety Authority – EFSA*), mely már 2007 óta folyamatosan követi a nanotechnológia élelmiszeripari és takarmányozási területen történő alkalmazásának fejlődését.

Az Európai Bizottság 2011-ben fogadta el a nanoanyag fogalmára vonatkozó ajánlását (2011/696/EU).⁷⁴

Az élelmiszerek jelölése terén új rendeletet fogadtak el (1169/2011/EU) a fogyasztók tájékoztatásáról. Az élelmiszerben mesterséges nanoanyagok formájában jelen lévő összes összetevőt világosan jelölni kell az összetevők listájában, nevük után zárójelben a nano kitéttel. A szabályt 2014. december 13-tól kell alkalmazni. A rendeletben szintén definiálták a mesterséges nanoanyagot. A nanorészecskéket tartalmazó élelmiszerek a 258/97/EK rendelet alapján új élelmiszernek minősülnek, és forgalmazásukat szigorú biztonsági értékeléssel egybekötött engedélyezési eljárás lefolytatása előzi meg.⁷⁵

Azokon a területeken, ahol az emberi szervezettel érintkező nanoszemcsés anyagokat használnak, rendkívül kevés információ áll rendelkezésre, másrészt szinte minden esetben hiányzik a vizsgálati eredmények komplex értékelése.⁷⁶ A nanotechnológiai módszerekkel előállított anyagok elemzése mind munkaegészségügyi szempontból, mind a felhasználó szempontjából igen fontos, mert az expozíció mind az előállítást végző dolgozók, mind pedig az adott terméket használók esetében is lehetséges.

A nanoméretű szemcsék igen nagy fajlagos felületéből adódó új, illetve a nagyobb szemcsés anyagformákétól eltérő alapvető tulajdonságai kihatnak a környezeti hatásvizsgálatra és az egészségügyikockázat-megítélésre.⁷⁷ Kíváncsú tehát a nanotechnológiák komplex kockázatelemzése (kvalitatív és kvantitatív kockázatbecslés és az ismerethiányos területek felderítése), a kockázatkezelés és a kockázatkommunikációs feladatok mérlegelése, kidolgozása és végrehajtása, valamint a szükséges jogszabályozás megvalósítása. A tudósok felhívják a figyelmet a pontos kockázatbecslési számítások elvégzésére, amelyek kvantitatívan tükrözik a nanotechnológiai és egyéb úton keletkező nanorészecskék környezet-egészségügyi kockázatát.

A világszínvonalú kutatás, fejlesztés, innováció, oktatás, képzés mellett a társadalmi dimenzió is fontos szerepet kap a nanotechnológia elfogadtatásában. A lakosság bizalmát a korrekt tájékoztatás útján lehet megerősíteni, ez alapvető fontosságú a nanotechnológia hosszú távú fejlődéséhez és potenciális előnyeinek kihasználásához.

JEGYZETEK

- ¹ William Steffen et al.: *Global Change and the Earth System. A Planet Under Pressure*. Springer Verlag, Berlin – Heidelberg – New York, 2004.
- ² Vida Gábor: *Honnan hová, Homo? Az antropocén korszak gondjai*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2012. www.semmelweisikiado.hu/folyoiratok/2012_fasciculus_18_vida_gabor_honnan_hova_homo_az_antropocen_korszak_gondjai_folyoirat/
- ³ Kertész Miklós – Vida Gábor: *Ökológia és környezeti gondok. Bevezető*. Magyar Tudomány, 2009/1., 43–48. o. www.matud.iif.hu/2009/09jan/08.html
- ⁴ *Climate Change 2001. IPCC Third Assessment Report*. IPCC, Genf, 2001; *Climate Change 2007. The Physical Science Basis. Summary for Policymakers* (az IPCC Fourth Assessment Report része), IPCC, Cambridge University Press, 2007.
- ⁵ *Rio+20 Nemzetközi Konferencia. Civil értékelés és javaslatok a fenntartható fejlődés folyamatairól*. MTVSZ, 2012. <http://mek-oszk.uz.ua/10900/10978/10978.pdf>
- ⁶ *A fenntarthatóság felé való átmenet nemzeti koncepciója. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia 2012–2024*. www.nfft.hu/dynamic/NFFS_rovid_OGYhat_melleklete_2012.05.16_vegso.pdf
- ⁷ Decade of Education for Sustainable Development, 2005–2014. www.desd.org/about.html
- ⁸ *Education for Sustainable Development. Sourcebook*. UNESCO, Paris, 2012. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/926unesco9.pdf>
- ⁹ *A fenntartható fejlődés fogalma, célkitűzése*. UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága. www.unesco.hu/termesztudomany/fenntarthato-fejlodesre/fenntarthato-fejlodes-091214
- ¹⁰ Hajnal Klára: *A földrajz és a fenntarthatóság*. <http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/ch01s03.html>
- ¹¹ Uo.
- ¹² *A fenntartható fejlődés fogalma*. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács. <http://nfft.hu/a-fenntarthato-fejlodesrol/a-fenntarthato-fejlodes-fogalma/>
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ Hajnal, i. m.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Török Katalin: *A Föld ökológiai állapota és perspektívái*. Magyar Tudomány, 2009/1., 48–54. o. www.matud.iif.hu/2009/09jan/09.html
- ¹⁷ Báldi András: *Pénzt vagy életet?* Magyar Tudomány, 2011/7., 774–779. o. www.matud.iif.hu/2011/07/02.htm
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ Török, i. m.
- ²⁰ Vida Gábor: *Biodiverzitás és ökoszisztéma-szolgáltatás. Prológus*. Magyar Tudomány, 2011/7., 770. o. www.matud.iif.hu/2011/07/01.htm
- ²¹ Tóth Antal: *A társadalom, mint erőforrás és kockázat I.* 2013. www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0038_05_toth1_hu/ar01s02.html
- ²² Uo.
- ²³ Antal Z. László: *Klímaparadoxonok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015.
- ²⁴ Takács-Sánta András: *Környezeti problémák: a generalisták és a társadalmi dimenzió hiánya*. Magyar Tudomány, 2009/1., 62–66. o. www.matud.iif.hu/2009/09jan/12.html
- ²⁵ Hajnal, i. m.
- ²⁶ *Vision 2050 Magyarország*. <http://bcsdh.hu/temak/vision-2050/>
- ²⁷ Günter Pauli: *A Kék Gazdaság. 10 év, 100 innováció, 100 millió munkahely*. PTE-KTK, Pécs, 2010.
- ²⁸ Deutsch Nikolett: *A Kék Gazdaság innovációs megfontolásai és a Kék Innovációk egy lehetséges vizsgálati modellje*. Marketing és Menedzsment, 2015/3. http://ktk.pte.hu/sites/default/files/mellekletek/2016/06/2015_3_1.pdf
- ²⁹ *Az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljai (Sustainable Development Goals) a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia tükrében*. NFFT. <http://nfft.hu/az-ensz-fenntarthato-fejlodesi-celjai-sustainable-development-goals-a-nemzeti-fenntarthato-fejlodesi-keretstrategia-tukreben/>

- ³⁰ Gelencsér András – Molnár Ágnes – Imre Kornélia: *Az éghajlatváltozás okai és következményei*. Digitális Tankönyvtár, 2012. www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0012_cghajlatvaltozas/adatok.html
- ³¹ Climate Change 2007. The Physical Science Basis, i. m.
- ³² Gelencsér András: *Az emberiség mint éghajlat-alakító tényező*. Magyar Tudomány, 2015/5., 516. o. www.matud.iif.hu/2015/05/02.htm
- ³³ Redrawing the Energy-Climate Map. World Energy Outlook – Special Report. International Energy Agency, 2013. www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEOSpecialReport2013RedrawingtheEnergyClimateMap.pdf
- ³⁴ Hubai Katalin Eszter: „Üvegházhatás a PET-palackban”, *avagy hogyan mutassuk be az üvegházhatást a tanteremben*. Iskolakultúra, 2014/11–12., 69–75. o. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00190/pdf/EPA00011_iskolakultura_2014_11-12_069-075.pdf
- ³⁵ *The Global Competitiveness Report 2014–2015*. World Economic Forum, 2014. www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf
- ³⁶ Csizmarik Gábor: *Hidrobiológia*. Digitális Tankönyvtár, 2011. www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop412A/2010-0019_Hidrobiologia/pt02.html
- ³⁷ *Meddig elég a Föld vízkészlete?* Magyar Víziközmű Szövetség. www.maviz.org/meddig_eleg_a_fold_vizkeszlete
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ Somlyódy László: *A világ vízdilemmája*. Magyar Tudomány, 2011/12., 1411–1424. o. www.matud.iif.hu/2011/12/02.htm
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ Uo.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ *Millenniumi fejlesztési célok*. ENSZ Tájékoztatói Főosztálya New York, DPI/2262 – 2002. február. http://www.menszt.hu/tudnivalok_az_egyesult_nemzetek_szervezeterol/millenniumi_fejlesztési_celok
- ⁴⁴ *Fenntarthatóság a világban – vízbiztonság a világban*. Budapesti Víz Világtalálkozó Zárónyilatkozata. Budapest, 2013, október 11. www.budapestwatersummit.hu/data/images/Budapesti_Viz_Vilagtalalkozo_Nyilatkozata.pdf
- ⁴⁵ Somlyódy László: *Víz, határok nélkül II. – Előszó*. Magyar Tudomány, 2013/11., 1282. www.matud.iif.hu/2013/11/01.htm
- ⁴⁶ Várallyay György: *A talajok vízgazdálkodása*. Magyar Tudomány, 2013/11., 1285–1293. o. www.matud.iif.hu/2013/11/02.htm
- ⁴⁷ Kaszáné Kiss Magdolna: *Hulladékgazdálkodás*. Digitális Tankönyvtár, 2013. www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011_0025_kor_1/ch02.html
- ⁴⁸ Uo.
- ⁴⁹ 2012. évi CLXXXV. törvény a hulladékról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200185.TV
- ⁵⁰ Kaszáné, i. m.
- ⁵¹ Országos Hulladékgazdálkodási Terv 2014–2020.
- ⁵² Uo.
- ⁵³ *Nanotechnológiák és nanotudományok, tudásalapú többfunkciós anyagok, új gyártási-termelési eljárások és eszközök*. EU 6. Kutatási, Technológiafejlesztési és Demonstrációs Keretprogram, Nemzeti Innovációs Hivatal, 2008. <http://nkfih.gov.hu/magyar/nanomatprod/nanotechnologiaik>
- ⁵⁴ Zentai Andrea et al.: *Nanoanyagok felhasználása az élelmiszeriparban*. Magyar Tudomány, 2014/8., 982–991. o. www.matud.iif.hu/2014/08/18.htm
- ⁵⁵ *Nanotechnológiák és nanotudományok... i. m.*
- ⁵⁶ *NMP+B a Horizont 2020 keretprogramban*, Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal, 2016. www.h2020.gov.hu/ii-ipari-vezeto-szerep/nanotechnologia-fejlett/nmp-horizont-2020
- ⁵⁷ Pándics Tamás: *A nanorészecskék környezet-egészségügyi hatásainak elemzése*. Egészségtudomány, 2008/3., 6–25. o.
- ⁵⁸ Uo.

- ⁵⁹ Pándics Tamás: *A nanotechnológiai anyagok környezet-egészségügyi kockázata*. Népegészségügy, 2008/1., 60. o.
- ⁶⁰ Vonderviszt Ferenc: *A nanotechnológia lehetősége az egészségügyben*. IME, 2005/10., 49–51.
- ⁶¹ Horváth Róbert: *Bioszenzorika és bio-nanotechnológia*. Magyar Tudomány, 2016/1., 70–77. o. www.matud.iif.hu/2016/01/21.htm
- ⁶² Orbán József: *A nanotechnológia építőanyag-ipari alkalmazásai I*. Magyar Építéstechnika, 2012/1., 2–5. o.
- ⁶³ Uo.
- ⁶⁴ Uo.
- ⁶⁵ Orbán József: *Nanotechnológia az építőiparban, betonipari alkalmazások*. Beton, 2012/2., 12–15. o.
- ⁶⁶ Hernádi Klára: *Nanokompozitok az építőiparban*. Digitális Tankönyvtár, 2012. www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011_0025_vegy_5/ch11s02.html
- ⁶⁷ Zentai et al., i. m.
- ⁶⁸ Uo.
- ⁶⁹ Uo.
- ⁷⁰ Pándics Tamás: *A nanorészecskék klinikai alkalmazási lehetőségei és lehetséges veszélyei*. Orvosi Hetilap, 2008/38., 1785–1790. o.
- ⁷¹ Zentai et al., i. m.
- ⁷² Pándics: *A nanorészecskék környezet-egészségügyi hatásainak...*, i. m.
- ⁷³ Pándics: *A nanotechnológiai anyagok környezet-egészségügyi kockázata*, i. m.
- ⁷⁴ Zentai et al., i. m.
- ⁷⁵ Uo.
- ⁷⁶ Pándics Tamás: *Nanotechnológia – előnyök és veszélyek*. 2010. www.medicalonline.hu/gyogytas/cikk/nanotechnologia_elonyok_es-veszelyek
- ⁷⁷ Pándics: *A nanotechnológiai anyagok környezet-egészségügyi kockázata*, i. m.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Elindult az Akadémia nagy vízprogramja*. MTA, 2016. május 9. http://mta.hu/mta_hirei/hogyan-fejlesszuk-a-magyar-viztudomany-tszakmai-konferencia-az-akademian-106457
- A „fenntartható fejlődés”*. www.ff3.hu/fejlodes.html
- Globális környezeti problémák és fenntartható fejlődés modul. Környezetgazdálkodás. Debreceni Egyetem. www.georgikon.hu/tanszekek/meteor/tamop/tamop11a/6_eloadas.pdf
- Megjelent az első világtérkép a Föld édesvízkészletéről*. National Geographic, 2008. www.ng.hu/Fold/2008/10/Megjelent_az_elso_vilagterkep_a_Fold_edesvizkeszleterol
- Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia*. NFFT. <http://nfft.hu/nemzeti-fenntarthato-fejlodesi-keretstrategia/>
- News on Millennium Development Goals. www.un.org/millenniumgoals
- Tiszta ivóvíz*. Unicef, 2014. 10. 13. <http://unicef.hu/tiszta-ivoviz/>
- www.ipbes.net/
- www.ipcc.ch/
- www.maweb.org

Járosi Márton – Kovács Pál

Ellátásbiztonság a villanyszolgáltatásban

The Security of Supply in the Electricity Market

Összefoglalás

A cikk az ellátásbiztonság koncepcióját tárgyalja a magyar parlament által elfogadott *Nemzeti Energiastratégia 2030* c. dokumentumban foglaltak szerint. Ismerteti a nemzeti közí környezetet, az EU célkitűzéseit, a villamosenergia-piacot és szabályozását, ezek következményeit és a magyar villamosenergia-rendszer és -piac előtt álló kihívásokat. A rendíthetetlen népességnövekedés és globális GDP-növekmény garantálja az energiafogyasztás növekedését a következő évtizedekben, amely egyben komoly kihívást jelent a fenntarthatóság és a környezetmegőrzési célok elérésében. A központosított és decentralizált energetikai infrastruktúrák közötti egyensúly, az ellátás biztonságáért való felelősség és az atomenergia európai fogyasztók szénmentes áramellátásában betöltendő szerepe az a problémakör, amely nap mint nap a politikusok és szakértők vitáinak keresttüzében áll. Az írás ismerteti azokat a fő okokat, amelyek alapján a magyar döntéshozók a paksi atomerőmű bővítéséről meghozták politikai döntésüket, és tárgyalja a magyar energiakör jellemzőit, ahogyan azt a nemzeti energiastratégia irányadó dokumentuma értékelte.

Summary

The article discusses the concept of supply security as presented in the document “National Energy Strategy – 2030” which was approved by the Hungarian Parliament in 2011, and presents the global environment, EU targets, the market and its regulation, the implications of these and the main challenges facing the Hungarian electricity system and the market. The steadily growing population and the increase in the

DR. JÁROSI MÁRTON elnök, Energiapolitika 2000 Társulat (drjarosi@enpol2000.hu), KOVÁCS PÁL, Energiapolitika 2000 Társulat (pal.kovacs.paks@gmail.com).

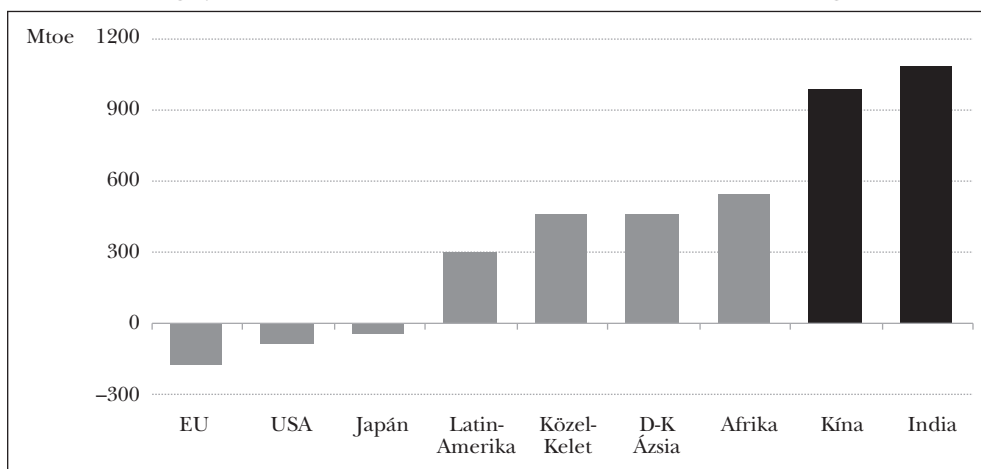
global GDP guarantee a growth in energy consumption in the coming decades that poses significant challenges to maintaining sustainability and achieving environmental goals. The balance between centralised and decentralised energy infrastructures, the responsibility for ensuring supply security and the role played by nuclear energy in supplying carbon-free electricity to European consumers are also subjects for discussion between politicians and experts on a daily basis. The article explains the main reasons why Hungarian decision makers made the political decision to extend the Paks NPP. It also presents the characteristics of the Hungarian energy mix as assessed by the authoritative document, the National Energy Strategy – 2030.

VILÁGENERGETIKAI ÖSSZEFÜGGÉSEK

Energiaigény. Az energiaigények mindenkori alakulását alapvetően a népesség alakulása, valamint a gazdasági növekedés határozza meg. A vizsgált tárgydőszak végére a világ energiaigénye mintegy másfélszerese lesz a jelenlegi értéknek, meghaladja a 720 EJ értéket. A közvélekedéssel ellentétben, a fosszilis energiahordozók felhasználása növekszik a legnagyobb mértékben, a távoli jövőben is abszolút domináns szerepet játszanak a világ energiaigényének kielégítésében. Tehát a világ energiahordozó-felhasználásának struktúrája a következő negyedszázadban alapvetően nem változik.

Az energiaigények növekedésének üteme, mértéke igen eltérő a világ fő régióiban, amit az 1. ábra mutat. Az igénynövekedés szempontjából Kína és India a két legdinamikusabban fejlődő ország. Az egy főre jutó energiaszolgáltatásban a helyzet lényegileg nem változik az elkövetkező negyedszázadban sem, jóllehet abszolút értékben a fejlődő országok energiaszolgáltatása lesz a domináns a világon.

1. ábra: Az energiaszolgáltatás változása a 2014 és 2040 közötti időszakban régióként

Forrás: World Energy Outlook 2015. International Energy Agency.

Az USA és az európai régió fajlagos (egy főre jutó) energiafelhasználása továbbra is messze a világátlag felett marad. Az energiaigény-növekmény abszolút meghatározó része a fejlődő országokban jelentkezik.

A szén és a megújuló energiaforrások (a vízenergia kivételével) összes energiafelhasználáson belüli részarányának alakulásában a szén a legfontosabb primerenergia-hordozóvá lép elő az elkövetkező negyedszázadban. A megújuló energiaforrások részaránya igen jelentősen növekszik a korábbi időszakéhoz képest, azonban még nagyon messze van attól, hogy domináns pozícióba kerüljön. Kína szerepe és súlya meghatározó lesz az elkövetkező negyedszázadban a világban zajló folyamatok, így az energiaszektor fejlődése szempontjából is.

A *fenntartható fejlődés* olyan folyamat, amely „kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csökkentené a jövő generációk képességét arra, hogy kielégítsék a saját szükségleteiket”. Látszólag a téma szoros kapcsolatban áll a gazdasági növekedés azon igényével, hogy lehetővé tegye a gazdaság hosszú távú növekedését anélkül, hogy a természeti erőforrások túlhasználatának a hosszú távú fejlődés látná kárát. Azonban már a növekedés koncepciója is problematikus, lévén a Föld erőforrásai végesek.

A globalitás jelszava a növekedés, a fogyasztás. Az ún. „modern társadalom” erre épül. Ma már nemcsak azokat az igényeket elégítik ki, amelyekre az embereknek ténylegesen szükségük van. Az igényeket is az eladók termelik, mégpedig tömegesen: megmondják az embereknek, hogy mire van szükségük. „A jövőbeni fejlődést nem lehet a természeti erőforrások korlátlan felhasználására, a társadalmi erőforrás-megújító intézményrendszer leépülésére... alapozni. A túlélés/fenntarthatóság az erkölcsi cselekvésen áll vagy bukik.”¹ Önkorlátozás nélkül nem menthető meg az emberiség. A fenntarthatóság tehát nem szakmapolitikai, gazdasági, hanem filozófiai/teológiai, mondhatnánk: létkérdés. Hajlandók vagyunk-e az önkorlátozásra? Van-e esélye egy más értékrendű világ felépítésének?²

Környezet- és klímavédelem. A világméretű közbeszédben, s így a párizsi konferencia propagandájában is, a világot meghatározó gazdasági-politikai erők az éghajlatváltozást az „emberi tevékenység” következményének állították be, mintha az demokratikusan, konszenzussal elfogadott intézkedésekkel megváltoztatható lenne. Ezzel sikerült szétteríteni, személytelenné, megfoghatatlanná tenni a tőke felelősségét az emberi társadalmat valóban fenyegető veszélyek kialakulásáért. Az emberi felelősségnek ez az értelmezése eltereli a figyelmet a valódi okokról.

Az energetika azért vet fel súlyos társadalmpolitikai kérdéseket, mert civilizációnk hajtóanyaga az energiafogyasztás lett.³ A nemzetek fennmaradásának egyik feltétele az állampolgárok életfeltételeinek, benne az energiaellátásának biztosítása. Az országot az általunk nem befolyásolható külső körülmények között, illetve ellenére is üzemeltetni kell; a felelős kormánynak biztosítani kell ennek egyik hajtóanyagát, az energiát.

Minden energiatermelés, vagyis energiaátalakítás visszafordíthatatlan, növeli az entrópiát, rombolja a környezetet. Az ember elhasználja, tönkreteszi a világot, amit kapott, az egész világ alá van vetve a múlandóság törvényeinek. Akár filozófiai, akár hitbeli megfontolásból, mindnyájunknak úgy kellene élni, hogy az egész világegyetért is

felelősek vagyunk. Másrésről azonban elsősorban a ránk bízott családunkért, kisebb közösségünkért, nemzetünkért vagyunk felelősek: föl kell nevelni a gyermekeinket. Nem erkölcsös a globális tőke valós céljait leplező „környezetvédelem” ürügyén gyermekeink jövőjére hivatkozni, akik, ha így megy tovább, meg sem születnek. A saját életüket szeretnék az emberek megélni, persze az utódaikra is gondolva. Az lenne erkölcsös, ha a nemzetek erőforrásaikkal arányosan segítenék elő a jó irányú változásokat, a „világproblémák” megoldását. Vagyis a gazdagoknak kellene példát mutatni, s nem a szegényebb országokat zsarolni.⁴

A zöldmozgalmak. A növekedés határaitra vonatkozó szakmai felismerések felerősítették az emberiség lelkiismeretére apelláló környezetvédő mozgalmakat, szakmai ideológiát szolgáltatottak számukra. Sajnálatos, hogy ezek a nemes törekvések egyre inkább a globális hatalmi manipuláció áldozataivá váltak. A környezetért őszintén, jóhiszeműen aggódó állampolgárok szimpátiáját, jelentős részben a civil zöldszervezetek közreműködésével és a média hathatós támogatásával, a közösség életszínvonalát kedvezőtlenül befolyásoló (energia-)politika szolgálatába állították. A környezetvédelem, a zöldenergia a „média-energiapolitizálás” fő témájává vált. A zöldek politikaformáló tényezőkké váltak Európában és hazánkban is, a globalizmus ezt is igyekszik saját szolgálatába állítani.

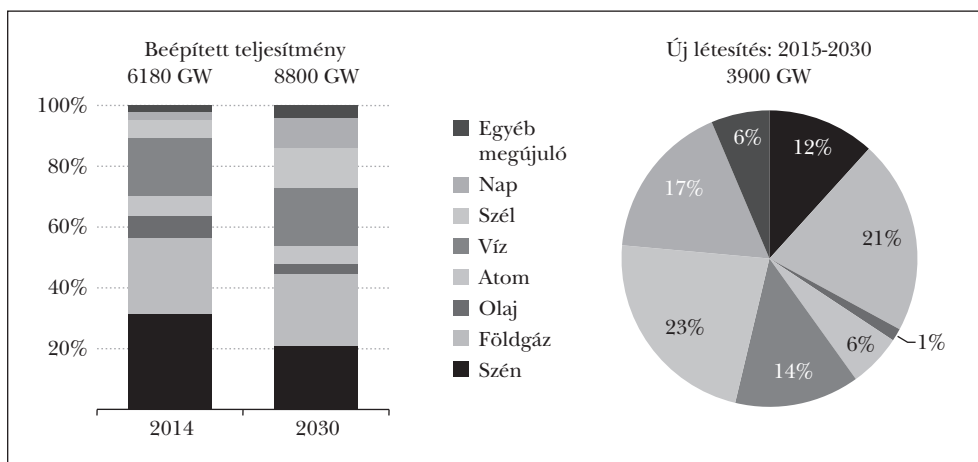
A klímaváltozás elleni küzdelem ma divatos politikai téma, az, aki ezzel nem azonosul, és ennek még nyilvánosan hangot is ad, „politikailag inkorrekt”. A tudomány mai állása alapján azonban a kérdés minden oldalról vitatott,⁵ mivel a klímaváltozás több ezer évente ismétlődő ciklikus jelenség. A klímapolitikában az emberi tevékenység befolyását leginkább a szén-dioxid-kibocsátással hozzák összefüggésbe, a világméretű propaganda hatására szinte azzal azonosítják. Mivel az atomerőműveknek gyakorlatilag nincs szén-dioxid-kibocsátásuk, ezért az atomerőműveket politikai szempontokból ellenző „környezetvédők” hatástalanítására fontos érv.

Villanytermelés. Az előrejelzések szerint a villamosenergia-igény növekedése gyakorlatilag töretlen, 2035-ben már a jelenlegi felhasználás kétszeresével lehet számolni. A növekedés nemcsak a Föld lélekszám-növekedésének, hanem a felhasználás preferálásának is következménye. A világ villanytermelő kapacitásainak energiahordozók (szén, földgáz, olaj, atom, víz, szél, nap, egyéb megújulók) szerinti megoszlását, IEA- adatok alapján, a 2. ábra mutatja.

Az IEA előrejelzése szerint a villamosenergia-termelés struktúrájában nem következik be áttörő változás az elkövetkező 25 évben. A fosszilis tüzelőbázisú villamosenergia-termelés erőteljes visszaszorulása egyelőre még várat magára.

Nem változik a sorrend a meghatározó primerenergia-hordozók felhasználásában sem. Ez lényeges megállapítás, mivel a szakmai közvéleményben ezzel ellentétes elképzelések élnek. Arányaiban a szén volt és maradt a legfontosabb primerenergia-hordozó a villamosenergia-termelésen belül. Igen erőteljes a szénbázisú villamosenergia-termelés növekedése a vizsgált tárgyidőszakban. A visszaszorulása csak az Európai Unióban jelentkező tendencia, a világ többi részén a szénbázisú villamosenergia-termelés növekszik. A szén felhasználásában áttörés csak a tisztaszén-technológiák és a CO₂-leválasztás ipari méretű alkalmazásának sikere függvényében várható.

2. ábra: Globális áramtermelés technológiánkénti belső arányai

Forrás: International Energy Agency adatai alapján.

A második legfontosabb energiahordozó a földgáz. Ezt követi a vízenergia villamosenergia-termelési célú hasznosítása. A negyedik legfontosabb energiahordozó a nukleáris energia. A megújuló energiaforrások hasznosításán belül a szélenergia és a biomassza alkalmazása játssza a főszerepet. Megállapítható, hogy a szénbázisú villamosenergia-termelés aránycsökkenését a megújuló energiaforrások hasznosításának aránynövekedése kompenzálja. A földgáz tüzelőbázisú, a vízerőművi és a nukleáris villamosenergia-termelés részesedése ugyanis gyakorlatilag változatlan marad az elkövetkező negyedszázadban.

Abszolút értékben is (622 TWh-ról 5560 TWh-ra), arányaiban is (3,7%-ról hozzávetőlegesen 17%-ra) nő a megújuló energiaforrások hasznosításának részaránya a villamosenergia-termelésen belül. Ez jelentős eredmény, ami nagy volumenű többleterőforrások ráfordításával valósítható meg, hiszen a megújuló energiaforrásokat hasznosító technológiák (a vízerőművi villamosenergia-termeléstől eltekintve) nem versenyképesek a konvencionális villamosenergia-termeléssel szemben. A szélerőművi villamosenergia-termelés középtávon, támogatás nélkül, nem tud piacképes technológiává válni.

Ellátásbiztonság. Amíg a nagy mennyiségű villamos energia tárolásának műszaki megoldása meg nem születik, addig a rendszer legfontosabb jellemzője, hogy a fogyasztási igény és a termelőkapacitások folyamatosan egyensúlyban legyenek. Az energiaszolgáltatás rendszerének olyannak kell lennie, amely kielégíti mind a lakosság, mind az ipari fogyasztók igényeit minden időpillanatban. A minden időpillanatban biztosítandó termelői-fogyasztói egyensúly eléréséhez szükséges egyfajta technológiai és üzemanyag-sokszínűség vagy -készlet, amely a használat rugalmasságát biztosítja. Az ellátásbiztonság az energetikában a társadalom működésének az alapja. Az energetikai ellátásbiztonság kérdése tehát alapjaiban érinti a társadalom működését, a lakosság biztonságérzetét.

Az ellátásbiztonság külső és belső dimenziói. A külső dimenzió az instabil országoktól, gazdaságoktól származó import függőségétől való félelmekhez kapcsolódik. A belső dimenzió ezzel szemben arról szól, hogy miként teremthető meg egy olyan gazdasági/politikai/szabályozói környezet, amely kellőképpen ösztönöz az állami és/vagy privát piaci szereplők részére, hogy megfelelő mértékű beruházásokat kezdeményezzenek olyan termelő- és szállítókapacitások létesítésébe, amelyek majd stabil áron biztosítanak folyamatos elérést az energiaszolgáltató rendszerhez, azaz biztosítják a piacok elérését.

Az ellátás biztonságának fő vetületei. Mivel a jövőt illetően több tanulmány is a gazdasági, politikai, társadalmi környezet fokozódó bizonytalanságát vetíti előre, az ellátás biztonságával kapcsolatos kormányzati intézkedéseknek is ehhez kell igazodniuk. Az OECD NEA tanulmány⁶ megállapításain túl az ellátás biztonságának öt fő vetületét érdemes vizsgálni: gazdasági-közgazdasági, társadalmi, műszaki, környezetvédelmi, üzleti.

Az öt fő vetület alapján optimális megoldás egyetlen piacon, egyetlen országban sem értelmezhető, csak az ezek közötti viszonyok kompromisszumos eredője. Mivel a kompromisszumos eredő csak egy adott ország belső és külső dimenzióira vonatkozik, már két országra vonatkoztatva sem lehet optimális döntést hozni. Az ellátás biztonságának garantálása azt is jelenti, hogy az elsődleges cél egyáltalán nem a profit, hanem a túlélés. Abban az esetben, ha az első helyre a profit kerül, akkor jön a „Kalifornia-szindróma” vagy a „New York-i sötét éjszakák”.

Mi várható az elkövetkező évtizedekben? Lehet-e az energiabiztonságra választ adó nemzetközi szabályozói, kormányzati összefogás, vagy továbbra is a globális érdekek mentén, nagyhatalmak játékszereként épülnek vagy pusztulnak komplett nemzeti ágazatok (pl. a hazai szénre épülő energetika és bányászat)? A mai tapasztalataink alapján inkább ez utóbbira számíthatunk.

Mire készüljenek a kormányok? Instabilitásra, ismétlődő energiaválságokra, egyre magasabb amplitúdójú és hosszabb ideig tartó olajválságokra és egyre rövidülő türelmi időszakokra, amelyek „kigyomlálják” az éppen elinduló, a stabilitás megteremtésének irányába ható energetikai nagyberuházásokat. A kis országok ebben a versenyben eleve hátránnyal indulnak. Három forgatókönyv lehetséges: kis beruházási igényű megújuló projektek beindítása a türelmi időszakokban, vagy kitartó kormányzati hozzáállás más energetikai nagyberuházásokhoz; illetve ezek kombinációja.

Aki ma kapacitást teremt, az évtizedekre szóló gazdasági, társadalmi, politikai stabilitást, más szóval, biztonságot teremt. Az ellátás biztonságának garantálásához a jelenlegi torz versenypiac nem járul hozzá, tehát a felelős kormányok beavatkozására, irányítására mindig is szükség volt/van/lesz. Ezt a jogot és az ellátásbiztonság szintje megítélésének és korrekciójának a jogát egyetlen nemzettől és annak kormányától sem lehet elvitatni. Az abszolút biztonságra csak törekedhetünk, de azt sosem érhetjük el, így a kormányok bármely javító intézkedése indokolt, ha a javítás ténye megállapítható. A biztonságra való törekvés viszont a társadalom teherbíró képességének a függvénye.

Energiahordozók. Az emberiség jelene és jövője számára a három alapvető megválaszolandó kérdés az, hogy milyen energiahordozók milyen időtávon állnak a rendelkezésre.

kezésünkre, és milyen mértékű a felhasználásuk környezeti hatása. Az első kérdésre adható válaszok alapján áll össze egy ország, régió energiakosara. A második kérdés a fenntarthatóságra adható választ nyújtja, míg a harmadik az emberiség létét, életét befolyásoló tényezőként szerepel.

Az IEA szakmai kitekintése alapján a következő megállapításokat tehetjük:

– A kőolajkészletek kitermelése⁷ hamarosan eléri a csúcst, és hanyatló ágra kerül. A csökkenő készletek világpiaci árának alakulása ebből eredően komoly lengésekkel jár majd, az országoknak fel kell készülniük egy eddig még nem látott készletezési stratégiával, kezelniük kell az áringadozással járó társadalmi feszültségeket, és kísérletet kell tenniük (már amely nemzet erre képes) a kőolaj minél nagyobb mértékű kiváltására. (Magyarországon a villamosenergia-ipar már évtizedek óta nem használ kőolajat az áram- és hőtermelés céljára, csak üzemzavar esetén.)

– A földgáz minden formájában az elkövetkező két évtized „jolly joker”-e lesz;⁸ képes a kőolaj-felhasználás jelentős arányának kiváltására, és egyébként is a konvencionális energiaforrásokra épülő iparágak csak véres harcok árán fogják átadni a globális piacon megszerzett pozícióikat más forrásokkal szemben, ehhez pedig a piaci árak manipulációjának mindenféle változatát fel fogják használni. A földgáz használata jóval környezetkímélőbb, mint a kőolajé. Globális térnyerése részben az amerikai palagáz kitermelésének elindulása következtében várhatóan növekedni fog, a mai felhasználás közel kétszeresére.

– A szén továbbra is az eddig még sosem látott ütemben fejlődő országok gazdasági motorjának a működését táplálja, így fogyasztása az IEA meglátása szerint 2050-ig növekedik majd. A szén a legkönnyebben elérhető, több ország földjében is megtalálható, széles körben alkalmazott energiaforrás, begyakorlott technológia.

– A 2. ábrán szereplő prognózis alapján, a megújuló energiaforrások alkalmazása az elkövetkező két évtizedben globálisan várhatóan rendületlenül tovább növekszik, de a részarányában az összes energiaforrás között nem lesz áttörés. Politikai támogatás mellett legnagyobb térnyerésre a szélenergia, ezt követően pedig a víz- és a napenergia számíthat.

Uránkészletek. Az atomenergetika által napjainkban felhasznált üzemanyag az urán. Elméletben a fizikusok már kidolgoztak egy tóriumalapú üzemanyagciklust is, de ennek ipari méretű referenciája eddig még nem létezik. Érdemes figyelni India kísérletezését a szaporítóreaktorokkal, mivel az ország jelentős tóriumkészletekkel rendelkezik, amelyet hasznosítani kíván. A tóriumalapú üzemanyagciklus azért fontos, mert a világ nukleáris alapú energiatermelésre alkalmas üzemanyagkészletét közel a duplájára növelné.

Napjainkban a szárazföldi készletek ismerete a fontos, hiszen ezek kitermelése gazdaságos. Az uránkészletek mennyiségét két évente méri fel közösen a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség (NAÜ vagy IAEA) és az OECD Atomenergia Ügynöksége (OECD NEA) a tagországok jelentései alapján. Az eredményt az ún. Vörös Könyvben (*Red Book*)⁹ teszik közzé, amelyben négy csoportot különböztetnek meg a geológiai feltárások megbízhatóságától és a kitermelés tényleges vagy várható (becsült) mértékétől függően:

– Beazonosított feltárt készletek, amelyek már alkalmasak bányászati döntések meghozatalához.

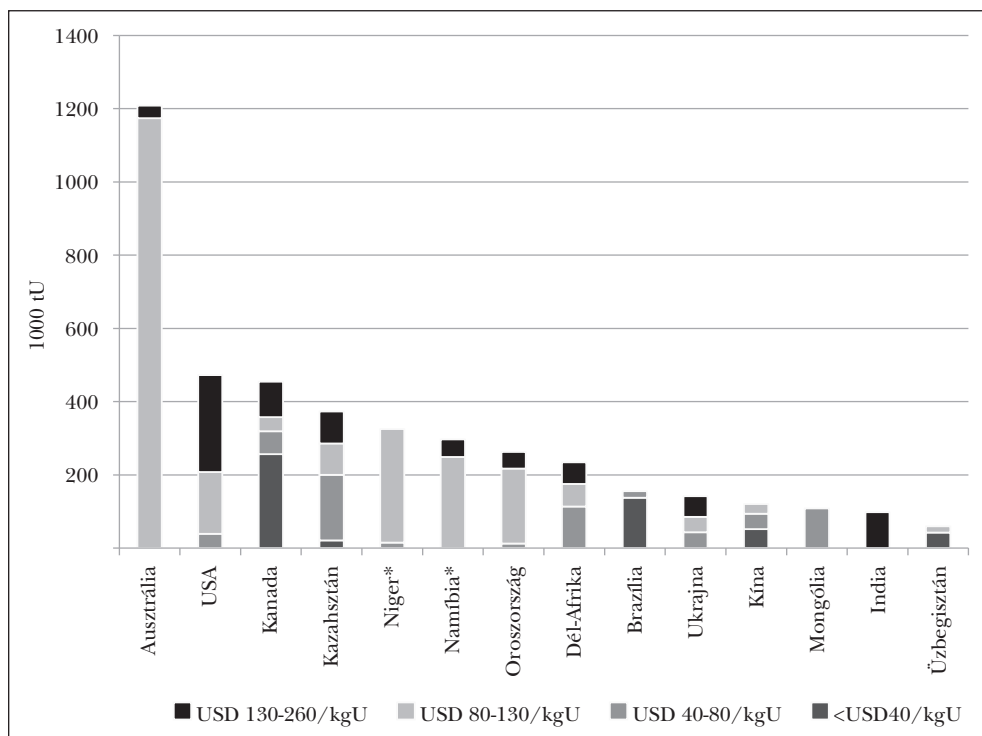
– Beazonosított készletek, amelyek esetében még további feltárás, kutatás szükséges.

– Feltáratlan prognosztizált készletek.

– Spekulatív készletek.

Mindegyik készlet felmérésénél négy ár/önköltségi kategóriát vizsgál a két szervezet: 40, 80, 130 és 260 USD/kg határig. Ez alapján, a mai ismereteink szerint, bolygónkon az összes uránkészlet (a 4 csoport összesen) 7 635 200 tonna. A beazonosított készletek országok szerinti eloszlását mutatja be az IAEA NEA Red Book ábrája (3. ábra).

3. ábra: Beazonosított készletek országok közötti eloszlása a jelentősebb termelők között

Forrás: IAEA NEA Red Book.

Megjegyzendő, hogy a bolygónk szárazföldi tóriumkészletét a két szervezet kiadványa 6,2 milliárd tonnára értékeli.

A kitermelhető mennyiségek ismeretében a következő kérdés az, hogy jelenleg mennyi az urán éves felhasználása, és várhatóan milyen ütemben folyik majd a felhasználás – azaz a készletek meddig lesznek elegendők. A Red Book erre a kérdésre két választ ad: ha a jelenlegi felhasználási ütemmel számolunk (a 2012. évi referenciaértékkel számolva, amely 60 610 tonna/év), akkor a készletek további 150 évre elegendők; ha az IAEA NEA fejlődési scenáriót vesszük alapul (amely az atomerőműpark enyhe bővülésével számol), akkor az uránkészletek 120 évre mindenképpen elegendőek.

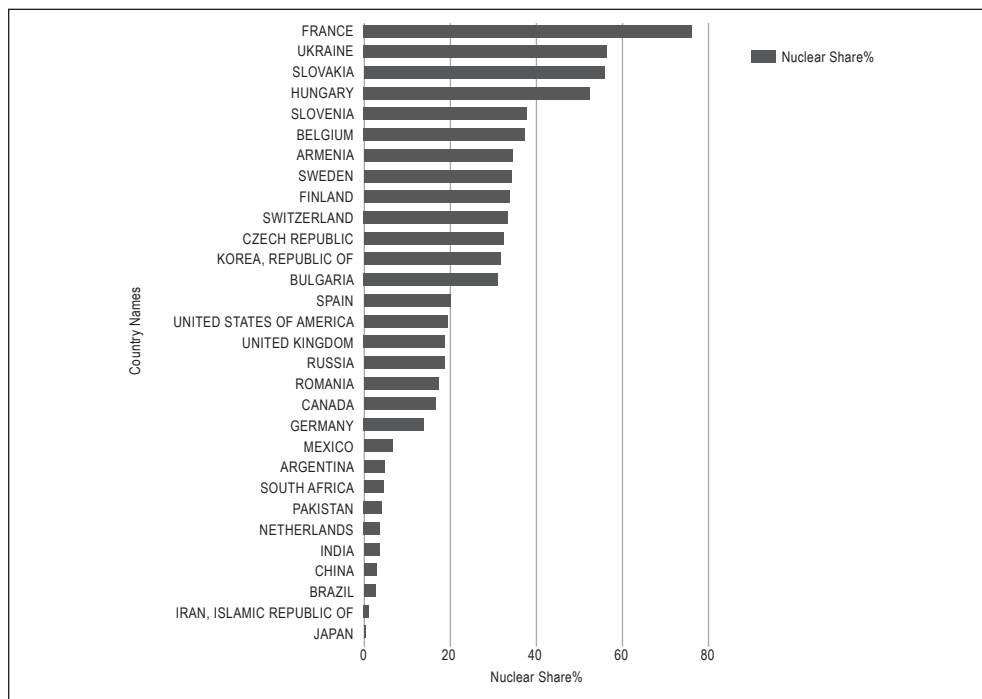
dők lesznek. Ha ehhez hozzávesszük a tóriumkészleteket is, akkor a kép még ennél is kedvezőbb, hiszen akkor nagyjából kétszer ennyi időtartammal számolhatunk.

Itt szükséges még két másik tényezőre is felhívni a figyelmet: egyrészt az újrafeldolgozás és hasznosítás, másrészt a negyedik generációs szaporítóreaktorok technológiájának várható piaci bevezetésére, amelynek első példányai már üzemi-üzleti-technológiai tapasztalatokkal szolgálnak. Ugyanis ezek bevezetéséből eredő hatás, hogy napjaink uránalapú üzemanyag-életciklusa a 120-150 évről akár 3000 évre is kiterjeszthető lesz.

Atomerőművek a világban. A nukleárisenergia-termelés globális jövőjének alakulása fontos kérdés az Európai Unió energiapolitikája és a hazai energiapolitikai fejlesztések szempontjából is. Nehéz ma megalapozottan és hosszú távra választ adni arra a kérdésre, hogy miképpen alakul a nukleárisenergia-termelés jövője a fukusimai katasztrófa után. Itt most a NAÜ hivatalos honlapján szereplő érdemi statisztika alapján annak tényszerű bemutatására szorítkozunk, hogy 2015. december 31-én mi volt a helyzet ezen a területen.

Ma a bolygónkon 450 energetikai reaktor működik, és összesen 60 van az építés eltérő fázisában. 2015-ben az atomerőművek összesen 2441,33 TWh villamos energiát termeltek, ebből a paksi atomerőmű termelése 15,83 TWh volt. Az atomenergia egyes országok energiakosarában játszott szerepét a 4. ábra mutatja be.

4. ábra: Az atomerőművi áramtermelés részaránya az országok energiakosarában – AEA PRIS

Forrás: Nuclear Share of Electricity Generation in 2015. IAEA. www.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/NuclearShareofElectricityGeneration.aspx

Az atomiparba az elmúlt 60 évben elképesztő tőkét investáltak a világ több országában. A befektetett tőke megtérülése hosszabb távon lehetséges, mivel tőkeigényes beruházásokról van szó. A nukleáris ipar alatt az uránércbányákat, atomerőműveket, hulladéktárolókat, háttéripart, dúsító- és reprocesszálóüzemeket, laboratóriumokat, kutatóintézeteket, oktatást, környezetvédelmi beruházásokat stb. értjük.

Európában ma napirenden van az atomerőművek politikai értelemben vett felszámolása. Üzleti-gazdasági szempontból azonban ez teljes irracionalitás, a következők miatt:

- A beruházások megtérülésének ideje hosszú, száz évben mérhető.
- A kiesett több ezer MWe kapacitást nem lehet zöldenergiával pótolni.
- A megújulók között csak a vízenergia az, amelyre folyamatos ellátás építhető, ebből azonban nem túl sok van.
- A megújulók nem képesek magukat eltartani, szubvenciók tartják életben.

Az ellátásbiztonság szempontjából tehát nem nélkülözhetők még hosszú ideig az atomerőművek.

Jelenleg a világon az első generációs reaktorok többségét már leállították, döntő többségben a második generációs reaktorok üzemelnek, de már épül vagy éppen most lép üzembe a harmadik generáció, általában nagyobb teljesítményű (1000–1600 MWe) reaktoregységekkel. Mára az 1950-es években fejlesztésnek indult reaktortípus-készlet kikristályosodott, a globális reaktorflotta kétharmada a paksihoz hasonló nyomtípusú típus, a maradék két meghatározó típusa pedig forralóvízes és nehézvízes technológiára épült.¹⁰ Az első és második generációs reaktorok (tervezési, fejlesztési, anyagválasztási, konstrukciós) hibáit a harmadik generáció kiküszöbölte, így az üzemeltetés biztonsága minimum százszorosára (legalább két nagyságrenddel) javult. Folyamatban van a negyedik generációs reaktorok közös nemzetközi fejlesztési projektje.¹¹

ENERGETIKA AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Világenergetikai szempontok. A teljes régiókat ellátó központosított rendszerek és piacok kiépülése miatt egyre jobban elhalványul az egészséges félelem, kockázati érzék, amely az ellátás biztonsága iránti komfortérzet és végül a felelősség eltolódásához vezet. Azok az országok, régiók, amelyek a közös megoldásokra támaszkodnak, egyre kiszolgáltatottabbakká válnak, és ezt csak későn vagy egyáltalán észre sem fogják venni.¹² A kulcskérdés ma nem az, hogy lesz(nek)-e az egész kontinensünket érintő áramszünetek, hanem az, hogy mikor érint meg először bennünket és európai szomszédjainkat a „kapitalizmus fekete szele”. Azaz hogy mikor kerül konfliktusba a globális verseny által támasztott regionális együttműködés az energiaellátás biztonságával.

A fejlett világ (az OECD-tagországok) energiafogyasztása a lakosság csökkenése mentén stagnál, illetve csökken, míg a fejlődő világ fogyasztása robbanásszerűen nő, leginkább az utóbbi évtizedekben. Míg a fejlett világ az önfogyasztását csökkenteni igyekszik (fejlett, energiahatékony technológiák alkalmazásával), addig a szellemi energiáit arra kellene fordítania, hogy a fejlődő világ robbanásszerű fogyasztását

mérsékelje. Ezzel viszont a kapitalista berendezkedés alapelveivel menne szembe. Ha magára hagyják a folyamatokat, a kapitalizmus gyorsan letarolja az erőforrásokat, az életteret és végső soron a bolygót. Ezért globális politikai szinten minden energiát arra kellene fordítani, hogy ha már robbanásszerűen „fejlődik” (szaporodik, fogyaszt) a világunk egy jelentős része, az legalább a legmodernebb technológiák mentén történjen. A káros folyamatok megállítására csak a kormányok közös beavatkozása adhatna esélyt.

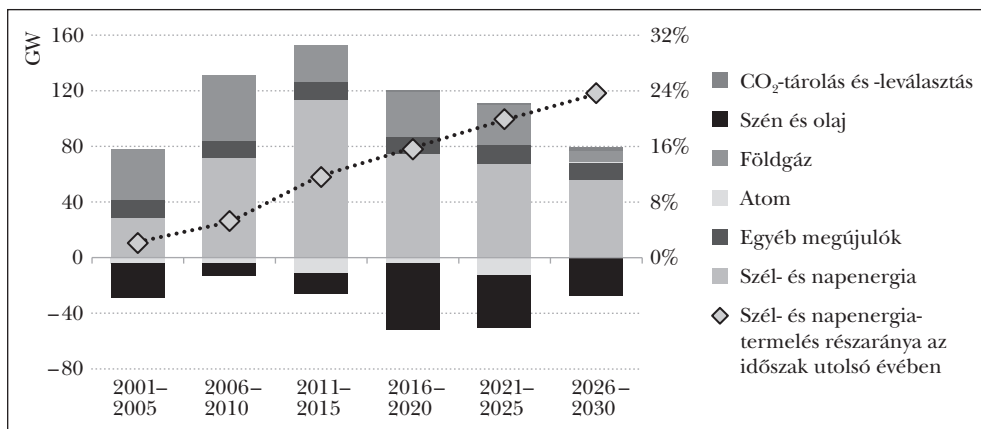
Az uniós energiapolitika a valóságban. Mint láttuk, a nemzeti, de a világpolitikai szempontok is az ellátásbiztonságot garantáló valóságos egységes közös európai energiapiacot igényelné. Ezzel szemben az energiapolitika (energiaellátás) nemzeti hatáskör maradt, a kisebb tagállamok energetikája a nagyok, a globális háttérhatalmi érdekek hálójában vergődik. A politikai erők egyre leplezetlenebbül teret engednek a társadalmi érdekektől csaknem teljesen független globális lobbicsoportok határtalan érdekérvényesítésének. Az önrendelkezés, szubszidiaritás, a „nemzetek Európája” helyett erős törekvés van a központosításra. Mindez úgy, hogy a törekvés nem rendelkezik demokratikus legitimációval.

A globalizmus térhódításának eszköze lett a vezetékes közszolgáltatások piacosítása. Közös energiapolitika (ellátásbiztonság) helyébe kereskedelmi szabályozás lépett. A „közös piac” szereplői nem egyenrangúak, a piacon az erőfölény érvényesül. Nagy nyomás jellemző a nemzetállamok szerepének mérséklésére. A kívánatos közös érdekű energiapolitika nem valósulhat meg, még a közös alap-energiahordozó (például földgáz) ellátás sem.

Villanypiac. A piac liberalizálása a villanyszolgáltatásban haladt a legjobban előre. A határokon átnyúló villanyvezetékek a nemzeti villanyrendszerek közötti összeköttetést szolgálják, ami régi keletű, és eredetileg elsősorban a szabályozási területek átmeneti kölcsönös kisegítését szolgálta. Az iparágra a liberalizációt megelőzően az integrált működés volt a jellemző, amely a termeléstől a fogyasztók ellátásáig, a szolgáltatás minden elemét tartalmazta. A legtöbb országban a 2. világháborút követően kialakult nemzeti villamos társaságok működtek, melyek ellenőrzött monopóliumok voltak, de minden fogyasztóra kiterjedő ellátási kötelezettséggel rendelkeztek. Ez a helyzet változott meg az 1970-es évek végére, a neoliberalizmus elterjedésének hatására. A liberalizált energiapiacra nincs ellátási kötelezettség, az ellátás csupán szerződési fegyelem kérdése, az árak a kereslet és kínálat szerint alakulnak. Ennélfogva döntően a rövid távú szempontok érvényesülnek, a korábbi legkisebb költség elve helyett a legnagyobb profit elve jelenik meg a piaci ideológiában. Ez a rendszer magában hordozza a kapacitáshiány kialakulásának veszélyét, mert hiszen a rövid távú szempontoknak megfelelően nincs vagy csak korlátozott mértékű az érdekeltség arra, hogy a majdan szükséges új kapacitásokat időben létrehozzák.

Az EU-ban a 2016 és 2030 közötti időszakban összesen 320 000 MW beépített többletteljesítményre lesz szükség (5. ábra) már meglévő telephelyen, vagy zöldmezős beruházásban (azaz 160 „paksi atomerőműre” vagy 320 darab 1000 MW-os erőművi blokkra). Nagy kérdés, hogy ez hogyan valósul meg.

5. ábra: Európai beépített villamosenergia-termelő kapacitás építési szükséglete 2030-ig az IEA INDC-forgatókönyvében¹³ alkalmazott technológiák szerint

Forrás: Energy and Climate Change. World Energy Outlook Special Report. International Energy Agency, Paris, 2015, 48. www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO2015SpecialReportonEnergyandClimateChange.pdf

Megújuló energiaforrások. Az EU dekarbonizációs tervét az 1. táblázat foglalja össze.

Az Európai Unió karbonmentes gazdasága igen valószínűtlen vízióknak tűnik.¹⁴ Ilyen radikális váltás a jelenlegi erőterben aligha várható, vagy az EU végképp elveszíti a nemzetközi piacokon a versenyképességét, és végleg lecsúszik a gazdasági túlélők széles táborába. A megújuló energiák hasznosítása és az energiahatékonyság növelése lehet az önmegváltás hittétele, de nemcsak hatástalan a modern gazdaság és társadalom fogyasztáscentrikus közegében, hanem valószínűleg tragikusan visszavetné a gazdaságilag kevésbé erős társadalmak fejlettségi szintjét.

1. táblázat: Az Európai Unió dekarbonizációs terve 2050-ig¹⁵

Az ÜHG-kibocsátás csökkenése az 1990-es szinthez képest	2005	2030	2050
Összesen	-7%	-40 és -44% között	-79 és -82% között
Ágazatok			
Villamos energia (CO ₂)	-7%	-54 és -68% között	-93 és -99% között
Ipar (CO ₂)	-20%	-34 és -40% között	-83 és -87% között
Közlekedés (a légi közlekedésből származó CO ₂ -kibocsátást beleértve, a tengeri közlekedésből származót azonban nem)	+30%	+20 és -9% között	-54 és -67% között
Lakossági fogyasztás és szolgáltatások (CO ₂)	-12%	-37 és -53% között	-88 és -91% között
Mezőgazdaság (a CO ₂ -kibocsátástól eltérő kibocsátások)	-20%	-36 és -37% között	-42 és -49% között
Egyéb, a CO ₂ -kibocsátástól eltérő kibocsátások	-30%	-72 és -73% között	-70 és -78% között

A német gazdaság hegemoniája által irányított EU-stratégia a megújuló energiaforrások mindenhatóságára épít. A német fogyasztók kötelező állami támogatás formájában minden évben egy nagy teljesítményű erőmű beruházási költségét fizetik meg a megújuló energiaforrások költségeinek megtérítése érdekében. A jelenlegi német politikai elit még bízik abban, hogy elkerülheti a kaliforniai káoszt a megújulók bevezetésének jelenlegi üteme mellett. A növekvő megújulóenergia-árannyal járó hálózatüzemeltetési problémákat az egységes európai energiapiaci koncepció alapján a szomszédos országokra, régióra terheli, természetesen az ezzel járó költségekkel. Tehát exportálja a saját politikai gyengeségének vagy cselekvőképtelenségének következményeit az EU tagországaira. Ez nyilvánvaló költségnövekedést eredményez pl. a V4-tagországok piacain.

A megújuló stratégia kétségtelen előnye a szénhidrogénektől való függőség jelentős csökkentése. Kétségtelen hátránya a tagországok eltérő jövedelemtermelő képességéből ered. Míg a német kormányzat a lakosság jövedelmi helyzetéből eredően más piacokon piacfoglaló, a helyi képességeket romboló szerepet tölt be, addig a hazai kiskészvényesek számára egy folyamatosan táguló-terjeszkedő piacot biztosít, politikai befolyását teljes mértékben kihasználva az EU-n belül és kívül.

Ellátásbiztonság. Az ellátásbiztonságban nem létezik összeurópai optimum abban az értelemben, hogy ne lenne egyetlen olyan ország sem, amelyik elfogadná saját érdekeinek sérülését. Tehát az ellátás biztonságát európai szinten csak egyes országok hátrányára lehet kialakítani. Így vannak/lesznek az érdekeiket érvényesíteni képes „erős” és „gyenge” országok. A kérdés a kormányok számára az, hogy melyik csoportba akarnak hosszabb távon tartozni. Politikai értelemben pedig az ellátás biztonságának centralizált európai megoldása minden esetben az EU-t szétfeszítő irányba hat majd.

Mivel nyilvánvaló, hogy az elkövetkező időszakban az egyes országok közötti küzdelem uniók formájában testesül, az EU a maga részéről szintén az ellátás biztonságának EU-szintű optimalizálására fog törekedni, amely viszont egy rendkívül nehéz és bonyolult, az egyes tagországok saját nemzeti érdekein átgázoló egyeztetési folyamatot generál. Csak ilyen formában lehet minimalizálni az energetikai beruházások tőkeköltségét. A sorsunk így rövid távon eldöntetett. A kérdés az, hogy az egységes európai villamosenergia-piacon milyen csoportba fogunk tartozni: a győztesekhez vagy a vesztesekhez. Már ebből a nyitópozícióból sem érdektelen az import- vagy exportpozíció és az „atomenergiával vagy nélküle” kérdése. Számunkra a diverzifikációs lehetőségek korlátozottsága miatt az atomenergia egyértelmű hasznos megoldást jelent.

Az uniós energiapiacok kiszolgáltatottsága a megbízhatóan bevethető energetikai tartalékok leépülésével egyre nő, a villamosenergia-piac összeomlásának kockázata valós eseménnyé erősödhet akár a közeli jövőben is. Miért is épültek/épülnek le ezek a piaci tartalékkapacitások? Az azonnali reagálóképesség fenntartása a villamosenergia-piac esetében is költséges, drága. Egész erőművi parkot kell folyamatosan üresjáraton, önfogyasztási energiaszinten üzemeltetni csak azért, hogy egy másik erőmű kiesése esetén legyen olyan egység, amelyik a kieső blokk(ok) által termelt áramot betáplálja a rendszerbe, hálózatba. Ezt a kapacitástartalékot a piac – természeténél fogva – nem honorálja, nem fizeti meg. Az EU piacai a megújuló energiaforrások széles körű alkal-

mazásának igényét – ugyan tagországokként eltérő módon, de – már „beárazták”, de az ellátás biztonságát, vagyis a szükséges tartalékok mértékét és annak árát eddig még nem. Ma az EU árampiacain a kaliforniaihoz hasonló hazardjáték folyik.

Atomerőművek. A nukleárisfűtőelem-beszerzés valódi forrásdiverzifikálhatósága ma és hosszú távon is biztosítható; számos politikailag stabil, iparilag fejlett ország rendelkezik jelentős gyártási kapacitással.

Ebből, valamint a nukleáris üzemanyag hosszú időre (akár több évre) szóló, műszakilag könnyű és gazdaságilag nem megterhelő stratégiai készletezhetőségéből adódóan, az atomerőművi fűtőelemek importból történő beszerzése – szemben a kőolaj és a földgáz importjával – nem rontja az ellátásbiztonságot.

Az Unió a zöldpolitikai propaganda ellenére, továbbra is „az európai energiarendszer egyik legfontosabb alkotóeleme” tekint az atomenergiára.¹⁶ (2. táblázat.)

2. táblázat: Az EU-25 UCTE-hez tartozó országai villamosenergia-termelésének megoszlása 2004-ben

Ország	Termelés TWh	Megoszlás %		
		Fosszilis erőmű	Vízierőmű	Atomerőmű
Görögország	49,1	90,02	9,98	0
Szlovénia	13,4	34,33	26,87	38,8
Szlovákia	28,3	30,39	14,13	55,48
Csehország	77,9	64,95	3,21	31,84
Lengyelország	141,8	97,53	2,47	0
Olaszország	286,4	83,24	16,76	0
Ausztria	56,4	39,18	60,82	0
Németország	529,3	65,99	4,33	29,68
Dánia	24,3	99,92	0,08	0
Hollandia	93,8	96,16	3,84	0
Luxemburg	4	77,5	22,5	0
Franciaország	546,7	10,13	11,8	78,07
Spanyolország	242,1	61,09	13,75	25,16
Portugália	39,4	72,84	27,16	0
Magyarország	30,8	62,99	0,65	36,36

Vagyis az Európai Parlament nem osztja a zöldpártok szélsőséges véleményét. Úgy tűnik, az EP-képviselők többsége tisztában van a megújuló energiaforrások technológiai korlátaival. Az uniós testület arra is ráirányítja a figyelmet, milyen kockázatot hordozna magában (már csak klímavédelmi és ellátásbiztonsági szempontból is), ha az Unió területén működő, üzemidejük végét elérő atomerőművi blokkok helyett idővel nem épülnének újak. Az EP-állásfoglalás arra is kitér: az atomenergia nem akadály a megújuló energiaforrások térnyerésének, azért sem, mert a zöldek által preferált

időjárásfüggő megújulók nem alkalmasak az alaperőművek pótlására. Ezért az atom-energiát ellátásbiztonság szempontjából sok ország hazai forrásnak tekinti még akkor is, ha a fűtőelemeket külföldről szerzi be.

MAGYAR ENERGIAPOLITIKA

*Nemzeti Energiastratégia 2030.*¹⁷ Minden tagállam szuverén joga, hogy energiamixét megválassza. Ez szükségszerű is, hiszen az egyes tagállamok eltérő adottságokkal bírnak (más a földrajzuk, eltérő erőforrásokhoz és energiahordozókhoz férnek hozzá), amit figyelembe kell venni az energetikájukban is. Magyarországnak olyan stratégia mentén kell haladni, amely az uniós célkitűzésekkel összhangban erősíti az ellátásbiztonságot, csökkenti az importfüggőséget, és elősegíti, hogy mind a lakossági, mind az ipari fogyasztók megfizethető áron jussanak villamos energiához.

Energiamérleg/primerenergia-szerkezet. Magyarországon az észszerű primerenergia-szerkezet kialakítása létfontosságú az egész nemzetgazdaság szempontjából, alapvetően megszabja az energiapolitika alapkövetelményeinek (ellátásbiztonság, fenntarthatóság, versenyképesség) összehangolt teljesíthetőségét. Magyarország primerenergia-szerkezetét úgy kell alakítani, hogy az a lehető legjobban összehangolja ezeket a sokszor egymásnak ellentmondó követelményeket. Minthogy az ilyen összehangoló elemzés eredményei alapvetően függenek a mindenkori feltételektől, e hatásvizsgálatokat rendszeresen aktualizálni kell, és ezt is figyelembe véve kell megállapítani a célszerű rövid és középtávú energiapolitikai feladatokat. Ez is alátámasztja, hogy a hosszú távú – 2030-ig szóló – energiapolitikának rugalmasnak kell lennie, bár ez ellen hat az energetika nagy időállandója,¹⁸ ezért bizonyos kérdésekben időtálló megoldásokra van szükség.

Ma a szükséges hatásvizsgálatok elvégzéséért felelős intézmény a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, amely azonban nem rendelkezik a szükséges szakmai háttérrel. Adott időpontokban, adott lobbierdekek mentén többnyire a baloldali és a középpáholtyhoz köthető „szakmai” intézmények¹⁹ végeznek és tesznek közzé függetlennek véggképp nem mondható elemzéseket az energetika jövőképevel, stratégiai kérdéseivel kapcsolatosan – de ezek egy irányban elkötelezettek: Brüsszel és nem Magyarország felé. Politikai feladat egy olyan szakmai szervezet vagy intézmény felépítése, létrehozása, amely az energetika stratégiai vizsgálatait rendszeres gyakorisággal elvégzi és gondozza.

A 2010-ben elkészült Nemzeti Energiastratégia (NES) az ellátásbiztonságot az egyik alappillérként értelmezte, olyan tényezőként, amely részben a társadalom tűrőképességének a függvénye, de amelynek növeléséhez nemzeti érdek fűződik. A NES nemcsak meghatározza a 2030-ig szóló optimális fejlesztési irányokat, de a 2050-ig tartó időszakra is megfogalmazza az alapvető kérdést: az atom–szén–megújulók hármasan alapuló villamos energetika elérésének igényét és lehetséges elérési útjait.

Megújulók. A dokumentum ágazatonként foglalja össze az EU felé tett vállalásainkat. Ennek értelmében 2050-re a villamosenergia-ágazatot szinte teljesen CO₂-mentes technológiái alapra kellene helyeznünk. A Magyar Tudományos Akadémia által ké-

szített tanulmány²⁰ szerint az ország megújulóenergia-potenciálja alapján a Nemzeti Energiastratégiában összefoglalt célok elérhetők, így a villamosenergia-ipar teljes mértékben megújuló potenciálra lenne helyezhető. Kellő források birtokában mind a köztes, mind pedig a végcél elérhető. Három kérdés marad fenn ezek után: van-e, lesz-e pénzügyi forrás; honnan, kitől; és milyen ütemben érdemes a programot végrehajtani.

Az első kérdés, hogy a gazdaság, a lakosság képes lesz-e kitermelni a program végrehajtásához szükséges forrásokat, vagy ez túlzott terhet jelent majd a kiválasztott réteg számára, esetleg okoz-e társadalmi többletfeszültséget a terhek kiegyenlítése, és ez kezelhető-e. Kérdés az is, hogy a kormányzat képes lesz-e kellőképpen vonzóvá tenni a zöldítés programját pl. a német kormányzathoz hasonlóan, amely elérte a kisfogyasztók, az állampolgárok szintjét, és a német lakosok többsége üzletileg (kiszármazások formájában) is érdekelt a saját rezsizsámlája csökkentésében. A kormányzat az üzletet „megtarthatja” az általa kijelölt és támogatott cégek körében is, ekkor viszont nem számíthat a lakosság széles körű támogatására. A piac telítődése következtében hosszabb távon mindenképpen egy államilag vezérelt egyfajta „pilótajáték”-ról van szó, de ha a kormányzat eléggé erős saját termékekkel ellátni a piacot, és azt még akár külföldön, más régiókban is értékesíteni (ahogy Merkel is képes volt a német szélturbinák szekerét tolni az EU-hoz csatlakozó tagországok esetében), akkor a folyamat évtizedeken keresztül fenntartható és ellátható forrásokkal.

A második kérdést illetően ma csak annyi mondható, hogy a jelenlegi rezsicsökkentés korszakában a lakosságra ezt a terhet a kormányzat politikai okokból eredően nem kívánja ráterhelni. Hazánkban is magas az átlagos fogyasztó komfortigényszintje („elkényelmesedésének” mértéke), amellyel általában fordítottan arányos a társadalmi toleranciaszintje. Nem tanácsos egyetlen politikai vezetésnek sem, hogy a lakosság toleranciaszintjét próbára tegye. (Sajnos a mai helyzetben a magyar kormánytól és annak akaratától függetlenül is bekövetkezhet egy Európából induló, mindent elsőprő üzemzavar, amelyet majd képtelenek leszünk kezelni.)

Az ipari fogyasztókra terhelés viszont a világpiacon versenyző vállalkozások pozícióit rontaná. A választ vélhetően a 2018-as választásokat követően kapjuk meg. Akkor viszont mindenképpen választani kell, mert a 2020-as klímapolitikai célok – ha még aktuálisak lesznek – elérése ellehetetlenül.

A harmadik kérdés szintén politikai jellegű, de erre legalább adható észszerű válasz. A kormányzat vagy megfinanszírozza a saját gazdasági erejének függvényében vissza nem térítendő támogatás vagy kedvezményes kamatozású hitel formájában a technológia bevezetését, vagy vár egy olyan időszakra, amikor az adott technológia piaci értékesítési ára (és önköltsége is) „besimul” a többi technológia árszínvonalába. A kormány számára valójában ez az a mozgástér, amely manőverezési lehetőséget ad, és amely a lakosság szélesebb körének érdekeit is figyelembe veszi a kötelezettségek függvényében.

Ligniterőmű. Kézenfekvő lenne a hazai lignit energiahordozónak a felhasználása is, mert az stabil villamosenergia-termelési önköltséget biztosít. A már megtervezett fejlesztés a klímavédelemnek, a virtuális mumus CO₂-kvótának esett áldozatul. A számottevő hazai fosszilis energiaforrásnak számító lignit energetikai hasznosítása²¹ tekin-

tetében a közeli jövőben dönteni kell két lehetőség között. Az egyik lehetőség, hogy gazdasági és ellátásbiztonsági okokból és azért, hogy a földgáz már ma is igen magas (több mint 45%-os) részesedésének további emelkedését megállítsuk vagy lassítsuk, építhetünk lignittüzelésű erőművet rövid és középtávon. A másik lehetőség: célszerű a lignitet későbbre tartalékolni, amikor a földgázra már kevésbé vagy csak igen nagy költségek árán számíthatunk. Mindkét esetben a CO₂-kibocsátás lignittüzelésű erőművek miatti növekedését az atomenergia (földgáz helyetti) fokozottabb alkalmazásával lehet kompenzálni.

Villanytermelés. Ami az igénybe vehető technológiai elemeket illeti, egyelőre a megújuló energiaforrásokon és az atomenergián túlmenően az ismert vagy ismeretlen eredetű „tisza” villamosenergia-import az, amire támaszkodhatunk. Az energiatárolás ipari méretű műszaki megoldása területén komoly K+F-projektek folynak. Középtávon piacképes és versenyképes tárolási megoldás ma még nem látható a horizonton. A megújuló energiaforrások elterjedésének, elterjesztésének pedig éppen ez is az egyik akadálya.

Import-export villany. Az európai egymással összekötött és együttműködő energetikai rendszerek ugyan az import lehetőségén keresztül átmeneti megoldást nyújtanak, de nem szabad a szomszédos, regionális, globális környezetet sem figyelmen kívül hagyni. Tekintettel arra, hogy közvetlen szomszédjainknál az elmúlt két évtizedben több háborús helyzet is kialakult, jól felfogott érdekünk saját ellátottságunk mértékének minél magasabb szinten tartása. A magas szint, jelen esetben, az önellátás, azaz a közel 100%-os (vagy egy bátrabb megközelítésben egy 100%-ot is meghaladó, exportlehetőséget teremtő) saját ellátási szint biztosítása. Ez nem példa nélküli, hiszen a magyar villamosenergia-ipar az 1997 és 2002 közötti időszakban majdnem teljes önellátást biztosított. Hazánknak a jövőben csak a paksi bővítések adnak lehetőséget ennek realizálására. A fentiek alapján jól érzékelhető az atomerőmű-kapacitás „túlépítésével” érvelő „ellenzéki” propaganda hamissága.

Piaci együttműködés. A nemzetközi együttműködés egy másik aspektusa a kelet-közép-európai nemzeti piacok közötti együttműködés, amely a kölcsönös előnyök alapján működik, és ez tartja össze a stratégiai partnereket. Magyarország számára is lehetnek közös haszonnal járó piaci együttműködések éppen az atomenergia hasznosításából eredően. Példaként említhetnénk:

- a horvát és/vagy szlovén vízerőművi potenciált, amely kiváló szabályozókapacitást nyújthatna a magyar atomerőmű-bővítési projekthez. Tőkebefektetőként mindkét ország beléphetne a paksi 5., 6. blokkok építésének finanszírozásába, cserébe a magyar kormány részesedést szerezhetne a megépülő víztározós erőművekben;

- a szlovák Mohovce (Mohi) atomerőműben magyar tulajdonszerzést, amely a magyar piac ellátását tűzhetné ki célul, míg Paks az északolasz piacra törne be a Balkán mellett;

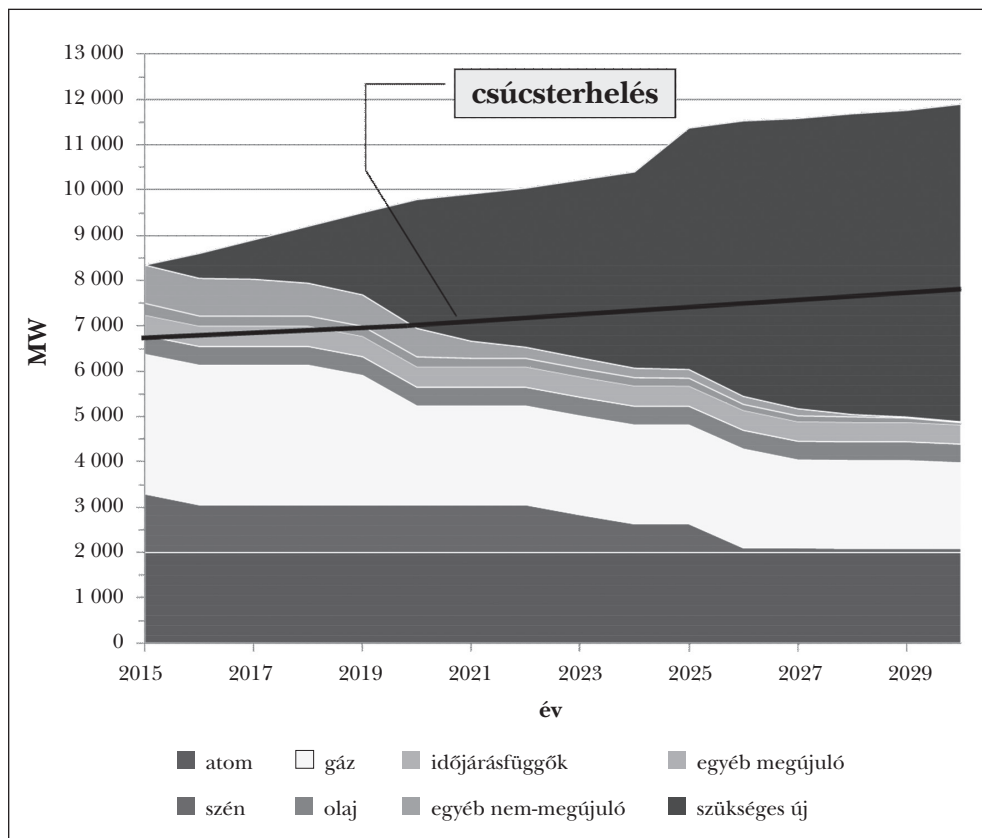
- a szlovén atomerőmű számára külön radioaktív hulladék-tároló építése nem lenne gazdaságos, azt más piacokért cserébe Magyarország megoldhatja;

- a német szélerőműpark által szállított áram importját. Hosszabb távú piaci együttműködést lenne célszerű kialakítani a német kormánnyal az ott támogatott árú áram

átvételére, természetesen cserébe a hazai atomerőmű(vek) által biztosított alapellátás német piacra juttatásával.

Erőműépítés. A MAVIR (Magyar Villamosenergia-ipari Átviteli Rendszerirányító Zrt.) 2015. november 18-án publikálta²² *A Magyar Villamosenergia-rendszer közép- és hosszú távú forrásoldali kapacitásfejlesztése 2015* című, évente felülvizsgált szakmai elemzését, amely egy helyzetértékelést és jövőképet vizionál a hazai villamosenergia-rendszerrel kapcsolatban (6. ábra).

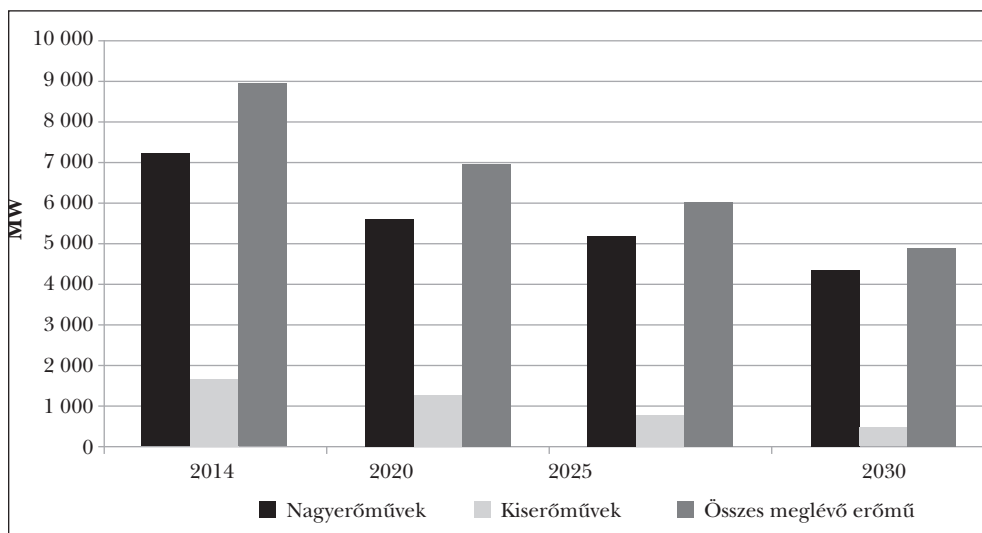
6. ábra: A forráslétesítés szükségessége

Forrás: A Magyar Villamosenergia-rendszer közép- és hosszú távú forrásoldali kapacitásfejlesztése 2015.

Egy másik tanulmány²³ bemutatja, hogy a hazai erőművek beépített bruttó teljesítőképessége 2014. december 31-én 8936 MW volt, amelyből a nagyerőművek 7241 MW, a kiserőművek pedig 1695 MW teljesítőképességet képviseltek. A beépített közel 8900 MW teljesítőképességből azonban csak 7290 MW állt valóban rendelkezésre. Az erőművek jövőbeli teljesítőképességét megvizsgálva bemutatatható, hogy egyes erőművek várható leállítást, leselejtezését figyelembe véve hosszú távon, 2030-ig mekkora beépített teljesítőképesség maradhat a hazai villamosenergia-rendszerben (7. ábra).

7. ábra: A hazai erőművek várható teljesítőképessége 2030-ig

Forrás: Hárfás Zsolt: Paks 2 – Kulcs a jövőbeli kihívásokra.

Látható, hogy a 2014. év végi közel 8936 MW (100%) beépített teljesítőképességből 2030 végére csak 4887 MW (54,6%) teljesítőképesség maradhat meg a hazai villamosenergia-termelés szolgálatában. Az elemzés „optimista” forrásoldali változata figyelembe veszi az összes számításba vehető (szándéknyilatkozat, csatlakozási terv, kötelezettségvállalás) erőmű-beruházások hatását, valamint a jelenlegi erőművek „jövőbeli” terveit is.

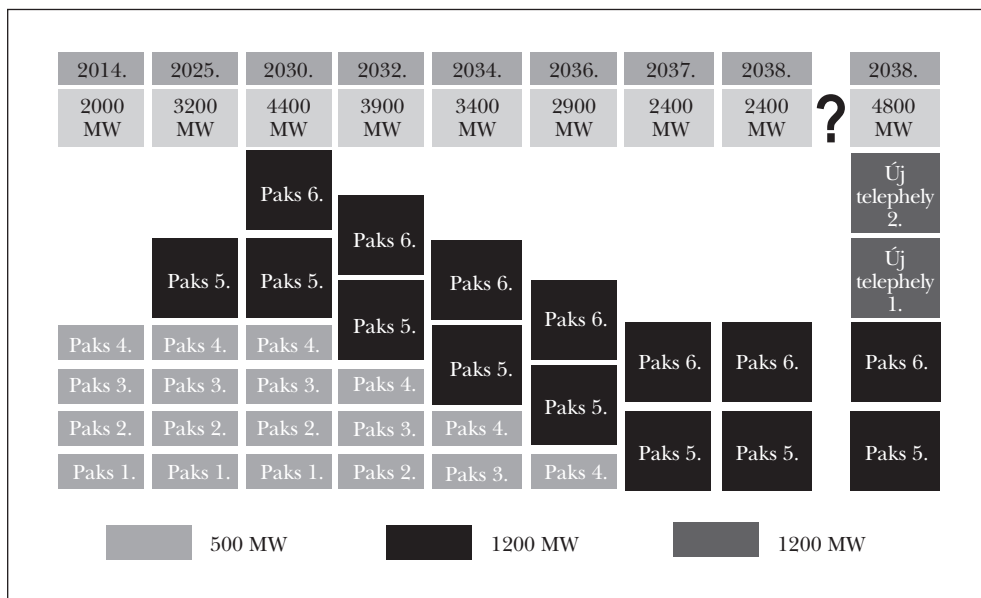
Az „optimista” változat szerint 2030-ig a hazai villamosenergia-rendszer szükséges beépített teljesítőképessége 13 551 MW lehet, ebből a nagyerőművek 11 051 MW, a kiserőművek (szél, nap, víz stb.) pedig 2500 MW teljesítményt képviselhetnek majd a jövőben. Figyelembe véve az előzőekben bemutatott, 2030-ig feltételezhetően megmaradó 4887 MW teljesítőképességet, azt láthatjuk, hogy 2030-ig akár közel 8600 MW új erőművi kapacitás létesítése szükséges. Ez pedig azt jelenti, hogy a két új paksi blokk 2400 MW kapacitásán kívül még további 6300 MW kapacitást (gáz, megújuló) szükséges beépíteni a rendszerbe a hazai fogyasztók jövőbeli biztonságos villamosenergia-ellátásának biztosítása érdekében.

Mindez azt mutatja, hogy a paksi atomerőmű kapacitás-fenntartására mindenképpen szükség van, hiszen a két új paksi blokk „hiánya” azt eredményezné, hogy 2030-ig közel 2400 MW alapterhelést biztosító, a versenyképesség és a klímavédelem szempontjából is meghatározó kapacitás esne ki a villamosenergia-rendszerből. Ez pedig a jövőben súlyos ellátásbiztonsági kockázatokat jelentene.

A paksi bővítés. Magyarország természeti adottságait, rendelkezésre álló energiaforrásainak korlátait figyelembe véve, az atomenergia alkalmazása nem megkerülhető a következő évtizedekben az energiaellátás biztonságos, megbízható és egyben a szükséges mértékű energiafüggetlenség biztosítása érdekében.²⁴ Mint láttuk, a villamosener-

gia-rendszer kapacitáshiányos, jelenleg is csak jelentős, több mint 30%-os importtal biztosítható az ellátásbiztonság, vagyis erőművet építeni kell. Ez alapozza meg az atomerőmű szükségességét (8. ábra.)

8. ábra: Hazánk nukleáris kapacitásainak alakulása 2038-ig

Forrás: Nemzeti Energiestratégia 2030, 77. o.

A megújuló energiák hosszú távú lehetőségei erősen korlátozottak. A már említett villamosenergia-termelés nemzetközi számszerűsített adatai is egyértelműsítik a nukleáris villanytermelés elkerülhetetlenségét. A Paks II. fejlesztése szükségszerű döntés volt, a világtendenciákba illeszkedik. A paksi bővítéssel kapcsolatban azonban fontos leszögezni, hogy a liberalizált energiapiacra a privát szereplők – akiknek nincs ellátási kötelezettségük – nem építenek erőművet. Ezért a felelős állam állampolgárai érdekében kénytelen az ellátáshoz nélkülözhetetlen kapacitásokat létrehozni. Az erőmű-építés köztudottan hosszú idő alatt megtérülő, nagyon drága beruházás. Hazánk mai viszonyai között – különös tekintettel arra is, hogy az energiaiparban az utóbbi évtizedekben a privatizáció következtében a képződött nyereségnek a legnagyobb részét a külföldi tulajdonosok kivitték az országból – nincs pénz a fejlesztésre. Vagyis erőművet építeni csak hitelből tudunk.

Azért az oroszokkal szerződünk, mert megfelelő technikai minőség mellett ők ajánlottak a piaci és az IMF-kölcsönöknél kedvezőbb feltételekkel forrást. A magyar tulajdonba kerülő atomerőmű az energetikafejlesztés minden alapkövetelményének megfelel. Az atomerőműben termelt áram ára az erőmű rendkívül hosszú élettartama és a teljes önköltségen belül az üzemanyagköltség más megoldásokhoz viszonyítva kisebb hányada miatt a legolcsóbb. Az atomerőművek teljes üzemidőre

számított költségei a gáz- és szénérőművekkel és a megújulókkal összehasonlítva is a legkisebbek.

Miért ellenzik a globalisták és hazai szövetségeseik az atomerőmű fejlesztését? A kérdés az, hogy joga van-e Magyarországnak jelentős üzletet kötnie Oroszországgal? Kiderült ugyanis, hogy az Uniónak, illetve a háttérből befolyásoló euroatlanti gazdasági-politikai oligarchiának nem közömbös egy ekkora üzlet. Másrésztől a vizsgálat Magyarország ellen az immár folyamatos politikai nyomásgyakorlás eszköze. Ismét kiderülni látszik, hogy egy ilyen nagy horderejű beruházás piacilag akkor EU-konform, ha arra az euroatlanti oligarchák kapnak megbízást, ha pedig nem, akkor „piactorzításra” hivatkozva indulnak a vizsgálatok.

A hazai ellenzéki hisztéria szerint a paksi bővítés csak a jelenlegit két-háromszorosán meghaladó áramárak mellett térülne meg. Globalizálódó világunkban hosszabb távon csak a bizonytalanság a biztos. Az évtizedekre való előrelátás, a hagyományos piaci szemlélet alkalmazása, különösen az igen hosszú megtérülési idejű, nagyon tökeigényes energetikai beruházásokban szinte lehetetlen. A kereslet-kínálat és árak 20-30 évre előre való becslése bizonytalan. Ezért a hosszú távú döntéseket csak közösségikormányzati felelősséggel, a tényleges társadalmi szükségletek kielégítésének szándékával, a szükséges cselekvés időpontjában rendelkezésre álló információk alapján lehet és kell meghozni. Emiatt kényszerült Nagy-Britannia kormánya is, az atomerőmű létesítése érdekében, évtizedekre előre garanciát vállalni az áram árára.²⁵

A kockázatot az ellátásért felelős állam kénytelen vállalni, mivel az ellátásért felelősséggel nem tartozó piaci szereplők azt nem vállalják. Azért bővítjük az atomerőművet, mert nincs más reális alternatíva az ország villamosenergia-ellátására.²⁶

JEGYZETEK

¹ Bencsik János: *A gazdasági fejlődés és fenntarthatóság összeegyeztetése mint politikai kihívás „kereszténydemokrata szemmel”*. www.enpol2000.hu/szakmai-keres

² Járosi Márton: *A fenntarthatóság a hit és a természettudományok mérlegén*. www.enpol2000.hu/dokumentumok/mediavalogatas/article/Dokument%C3%A1ci%C3%B3k/11-M%C3%A9diav%C3%A1logat%C3%A1s/441-a-fenntarthatosag-a-hit-es-a-termesztudomanyok-merlegen

³ Szergényi István: *Energia, civilizáció, szintézisigény*. Typotex Kiadó, Budapest, 2015. www.enpol2000.hu/component/resource/article/3-Aktu%C3%A1lis/536-energia-civilizacio-szintezisigénykonyvbemutato

⁴ *Klimavédelem helyett ökológiai megtérés*. Magyar Nemzet, 2015. július 20. www.enpol2000.hu/szakmai-keres/klimavedelem/article/Szakmai%20keres%C5%91/30-Kl%C3%ADmav%C3%A9delem/524-klimavedelem-helyett-okologiai-megteres

⁵ Héjjas István: *Klimaváltozás és szén-dioxid*. <http://enpol2000.hu/dokumentumok/mediavalogatas/article/Dokument%C3%A1ci%C3%B3k/11-M%C3%A9diav%C3%A1logat%C3%A1s/563-klimavaltozas-es-szendioxid;Uő:A%20nagy%20kl%C3%ADma-összeesküvés>. <http://klimaszkeptikusok.hu/wp-content/uploads/2016/07/Kl%C3%ADma%C3%B6sszesek%C3%BCv%C3%A9s.pdf>

⁶ *The Security of Energy Supply and the Contribution of Nuclear Energy*. OECD NEA Nuclear Development, 2010, 120. www.oecd-nea.org/ndd/pubs/2010/6358-security-energy-sup.pdf

⁷ *World Energy Outlook 2013*. International Energy Agency, Paris, 2013. www.iea.org/Textbase/npsum/WEO2013SUM.pdf; *World Energy Outlook 2011 – Special Report*. International Energy Agency. www.worldenergyoutlook.org/goldenageofgas/; *World Energy Outlook 2015*. International Energy Agency, Paris, 2015. www.iea.org/Textbase/npsum/WEO2015SUM.pdf

- ⁸ Az IEA a *World Energy Outlook 2011 – Special Report* című kiadványában a földgáz aranykoráról beszél a 2030-ig tartó időszakban. www.worldenergyoutlook.org/goldenageofgas/
- ⁹ *Uranium 2014: Resources, Production and Demand*. A Joint Report by the OECD Nuclear Energy Agency and the International Atomic Energy Agency. OECD NEA, 2014. www.oecd-neo.org/ndd/pubs/2014/7209-uranium-2014.pdf
- ¹⁰ Forrás: IAEA PRIS. www.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/OperationalReactorsByType.aspx
- ¹¹ Generation IV International Forum (GIF). www.gen-4.org
- ¹² Belgium több alaperőmű létesítésére alkalmas telephelye mára a francia EDF tulajdonába került, és a szomszédos Franciaországból komoly villamosenergia-importra szorulnak.
- ¹³ Intended Nationally Determined Contributions: a tagországok szándékai alapján meghatározott vállalások.
- ¹⁴ Járosi Márton – Kacsó András: *Az építkezés energiapolitikája 2014-től*. Az Energiapolitika 2000 Társulat programjavaslata. Polgári Szemle, 2014/1–2.
- ¹⁵ *Energy Policies of IEA Countries. European Union, 2014 Review*. International Energy Agency, Paris, 2014. www.iea.org/publications/freepublications/publication/EuropeanUnion_2014.pdf
- ¹⁶ Idézzük az EP-állásfoglalást: [...] (143.) megjegyzi, hogy 2014-ben az atomenergia adta az uniós villamosenergia-mix 27%-át, és az alacsony szén-dioxid-kibocsátású villamos energia több mint felét; hogy a 132 uniós atomerőműből 2050-re 130-nak a leszerelése esedékes, ami jelentős hiányt eredményez az uniós villamosenergia-szerkezetben az alacsony szén-dioxid-kibocsátású és alapterhelési villamos energia terén; elismeri, hogy noha néhány tagállam úgy döntött, hogy felhagy az atomenergiával, más tagállamok nemzeti és uniós energetikai és éghajlatváltozási célkitűzéseik elérése érdekében új atomenergetikai projekteket kívánnak végrehajtani, és felkéri az Európai Bizottságot annak biztosítására, hogy az Unió ehhez – az uniós belső piaci és versenyszabályok szerint – nyújtson felhatalmazó keretet azon tagállamok számára, amelyek új atomenergetikai projekteket kívánnak megvalósítani; (144.) megjegyzi, hogy az atomenergia az európai energiarendszer egyik legfontosabb alkotóeleme, amely alacsonyabb szén-dioxid-kibocsátást eredményez, egyidejűleg korlátozza az importtól való függőséget, biztosítva az állandó villamosenergia-ellátást, amely kiszolgálhatja a belső piacot, és szilárd alap lehet egy olyan energiarendszerhez, amelybe a megújuló energiák fokozatosan bevezethetők...
- ¹⁷ *Nemzeti Energiastratégia 2030*. Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, 2012. <http://2010-2014.kormany.hu/download/4/f8/70000/Nemzeti%20Energiastrat%C3%A9gia%202030%20teljes%20v%C3%A1ltozat.pdf>
- ¹⁸ Több tudományos írás is taglalja, hogy az energetikára jellemző, hogy a már működő, meglévő struktúrák csak hosszabb idő alatt adják át a helyüket az őket leváltó-helyettesítő technológiáknak, mert a kezdeti tőkeberuházás nagymértékű, így nem érdeke sem az iparág tulajdonosainak, sem a hitelező intézményeknek azok idő előtti leváltása.
- ¹⁹ GKI, Energiaklub, REKK.
- ²⁰ *Magyarország 2020-as megújuló energiahasznosítási kötelezettségvállalásának teljesítésiütemterv-javaslat*. Magyar Energia Hivatal, PYLON Kft. Budapest, 2010. április. http://etanol.info.hu/download/megujulo_potencial_0_megujulo_kinalat_0_forgatokonyv_javaslatok_2010_2020_idoszakra.pdf
- ²¹ *Ötszázmilliárd forintot beruházást terveznek a Mátrában*. Világgazdaság, 2016. augusztus 16.
- ²² A Magyar Villamosenergia-rendszer közép- és hosszú távú forrásoldali kapacitásfejlesztése 2015. MAVIR, Budapest, 2015. www.mavir.hu/documents/10258/15461/Forr%C3%A1selemz%C3%A9s_2015.pdf/79ce9e44-6e46-4b0c-8efb-1bd01e17b525
- ²³ Hárfás Zsolt: *Paks 2 – Kulcs a jövőbeli kihívásokra*. <http://atomenergiainfo.hu/blog/paks-2-kulcs-a-jovobeli-kihivasokra>
- ²⁴ Az atomenergetikát hazánkban Lévai András professzor alapozta meg a múlt században, aki szorgalmazta és tanította az atomenergia alkalmazását. 1955-ben egy előadásában hangzott el ez a látónoki mondat: „Nem titok, hogy hazánk kifejezetten energiaszegény ország, és mint ilyen, Európa államai között – sajnos – a legelsőik között vagyunk, akiknél az új energiaforrás hasznosítása létkérdés.”
- ²⁵ Az Unióban kettős mérce érvényesül: a brüsszeli bürokrácia Cameronnal nem mert ujjat húzni. Az energiapolitikai diszkrimináció csak egyik megjelenési formája a kettős mércének nevezett gyakorlatnak.

Magyar nyelvünk szerint ez hamisságot jelent. A többi válságjelhez, mint a „kétsebességes Európa”, a migránsválság, hasonlóan ez is az Unió széttöredezésének jele. A látszategység propagandája mögött egyre inkább az „egyenlőbbek” diktatúrája bontakozik ki, ami az EU végét jelentheti. A gyengébb tagállamok hosszú távú fennmaradását csak a nemzetállamok kormányainak felelős politizálása biztosíthatja.

²⁶ *Támogatjuk a Paks II. projekt megvalósítását. Az Energiapolitika 2000 Társulat állásfoglalása.* <http://enpol2000.hu/dokumentumok/allasfoglalasok>

Csermák Károly

Lakóépületek korszerűsítő felújításának költségelemzési és finanszírozási kérdései

Costing and Financing in the Renovation and Upgrading of Housing

Összefoglalás

A cikk a szövetkezeti és társasházak közül egy olyan, több mint 50 éves, hagyományos technológiával épített lakásszövetkezeti, magas tetős épület felújítási kérdéseit veszi górcső alá, melynek élettartama – az épület főszerkezeti elemeinek állaga alapján – még legalább 40-50 év. A vizsgálat az energiafelhasználás csökkentésére, másrészt a „hagyományos”, nem megújuló energiaforrások legalább részbeni jelentékeny csökkentésére irányul, amely a környezettudatosságot is figyelembe veszi az életciklus-költségelemzés és a finanszírozhatóság vizsgálata során. A következtetések a helyi sajátosságok és adottságok alapján általánosíthatók.

Summary

Of all the building-society and apartment-block buildings, the article focuses on issues related to the renovation of a high-roofed, housing-cooperative building, built with traditional technology and now over fifty years old, with a lifespan of another 40-50 years with regard to the condition of its main structural elements. The analysis targets a reduction in energy consumption, especially a considerable, or at least partial reduction in the traditional, non-renewable energy sources, taking environmental aware-

DR. CSERMÁK KÁROLY PhD, elnök, Nagykőrösi Lakás- és Garázsszövetkezet
(csermak.karoly@t-online.hu).

ness into consideration when examining life-cycle costing and financing of the work. The findings may be generalised according to local features and distinctives.

Manapság egyre nagyobb hangsúlyt kapnak az új építésű, de a meglévő épületek esetében is, a hatékony energiafelhasználást lehetővé tevő olyan műszaki megoldások, amelyek elsősorban a nem megújuló energiák felhasználásának minimalizálását, illetve optimalizálását tűzik ki célul. Ennek során hangsúlyosan figyelembe kell venni a környezettudatos építés követelményrendszerét, a felhasznált anyagok előállítás, felhasználás, újrahasznosítása során a környezetre gyakorolt káros hatások hatékony csökkentését is. Azonban nem mindegy, hogy ezek az energetikai és egyszersmind környezettudatos megoldások, akár külön-külön vagy egymást kiegészítve, mekkora beruházási, fenntartási, üzemeltetési költséget jelentenek akár az új építésű, akár a több éve (évtizede) épült családi, társas- és szövetkezeti házak esetében. Fontos tehát azt is tudni, hogy a becsült időtartam alatt hogy térülnek meg az egyes költségek, legyenek azok egyszeri, beruházási költségek, folyamatosan vagy különböző gyakorisággal előforduló költségek, mint pl. a gépészeti rendszerek üzemeltetése (nem megújuló, részben megújuló, teljes mértékben megújuló energia felhasználásával), tervszerű megelőző karbantartása, eseti javítása, szerkezeti egységek, alkatrészek, szerelvények stb. cseréje. Egy-egy beruházás élettartamát, elsősorban a gyártói és alkalmazott technológiák alapulvételével, meg lehet becsülni. Így kézenfekvő megoldás, hogy a vizsgált élettartamciklusban minden bekerülési költséget és az alkalmazott építési és felújítási technológiák, a beépített anyagok, szerkezetek függvényében elérhető energiamegtakarításokat (kvázi hozamokat) a jelen értékre diszkontáljunk, majd azt összehasonlítva a jelen beruházási, létesítési költséggel, meg tudjuk mondani, hogy rentábilis vagy sem a módszer, az eljárás, amit alkalmazunk, alkalmaztunk.

AZ LCC FOGALMA, LÉNYEGE

Az életciklus-költségelemzés (LCC) egy olyan hosszú távú tervezési módszer, mellyel a termék vagy projekt minden egyes életfázisában megjelenő költséget előre lehet prognosztizálni. Emellett a bevételeket is figyelembe veszi, és így képes előre jelezni a gazdaságosság várható sikerességét.¹ Az LCC-vizsgálatok eredményét nagyban befolyásolja a jelen gazdasági helyzet, illetve a vizsgálati időtartam is, így ezeket a paramétereket változtatva, változhat a mindenkor optimalis is.²

Az életciklus-költségelemzés lényege, hogy a beszerzett termék (pl. gépészeti berendezés, hőszigetelő anyag stb.) teljes életciklusa során jelentkező költségeket igyekszik számszerűsíteni, így a beszerzés, a használat, üzemeltetés, fenntartás, megsemmisítés során jelentkező költségeket. Az elemzés jelentőségét leginkább az adja, hogy – bár a beszerzés költségei általában jelentősek lehetnek – az egyes alternatívák között a kezdetekkor (pl. az árban, a fizetési és szállítási feltételekben stb.) jelentkező eltéréseket a tényleges használat különbségei dominánsan korrigálhatják. Az életciklus-költségelemzés jellemző alkalmazási területei:

- nagy értékű berendezések megválasztása,
- berendezések bővítése, kiváltása,
- telephely-kiválasztás vagy akár egy felújítandó épület célszerű kiválasztása a felújításra,

– tevékenység kihelyezése.

Az életciklus-költségelemzés – eddigi gyakorlat szerinti – lépései:

Az összes érintett költségcsoport meghatározása.

Az egyes költségcsoportok időszakonkénti nagyságának meghatározása. (Ez az a terület, ahol, ha nem rendelkezünk korábbi időszakokra vonatkozó releváns adatokkal, akkor segíthet a referencia kérése, és/vagy használhatunk – olykor bizonytalan – katalógus-adatokat stb.)

Az egyes költségek azonos időszakra történő diszkontálása. (Minden költségnél az azonos időplatform – pl. 30 év – meghatározása, mint vizsgálati, elemzési időintervallum.)

Az adatok összevetése, az egyes alternatívák összehasonlítása (pl. hőszigeteléseknél többféle anyag, többféle vastagságban történő alkalmazása, energiatakarékos nyílászárók cseréje két vagy több változatban, ezek együttes kombinációja stb.).

Az életciklus-elemzésnél figyelembe veendő szempontok:

– Már a specifikáció tartalmazzon elvárásokat (pl. a felhasznált anyagok, a működtetés, üzemelés környezettudatos alkalmazása), vagy jelezzon adatigényt az életciklus költségeinek gyűjtéséhez (pl. karbantartási igény, energiafogyasztás stb.);

– a költségadatok előrebecslésében vagy akár az életszakaszok meghatározásában jelentős bizonytalanság lehet, ezért érdemes több alternatívát is megvizsgálni, melyek számát célszerű úgy meghatározni, hogy az ne akadályozza az összehasonlíthatóságot.³

Tételezzük fel, hogy az LCC-számításaink során az összehasonlító elemzésbe bevonható alternatívák száma: n darab.

Könnyen belátható, hogy a képezhető kombinációk száma: $k = 2^n - 1$ (1)

Legyen $n = 5$, melyek nevesítve például:

- hőszigetelés egyféle anyagból,
- nyílászárócsere egy változatban,
- napelemek az épület elektromosenergia-igényének részbeni vagy csúcsidején kívüli teljes pótlására,

- napkollektorok alkalmazása a HMV-előállítás részbeni vagy teljes előállítására és
- kondenzációs kazán (fűtési és HMV-energiaigény előállítására) egyféle változatban.

Ekkor a kombinációk száma: $k_{(n=5)} = 2^5 - 1 = 31$

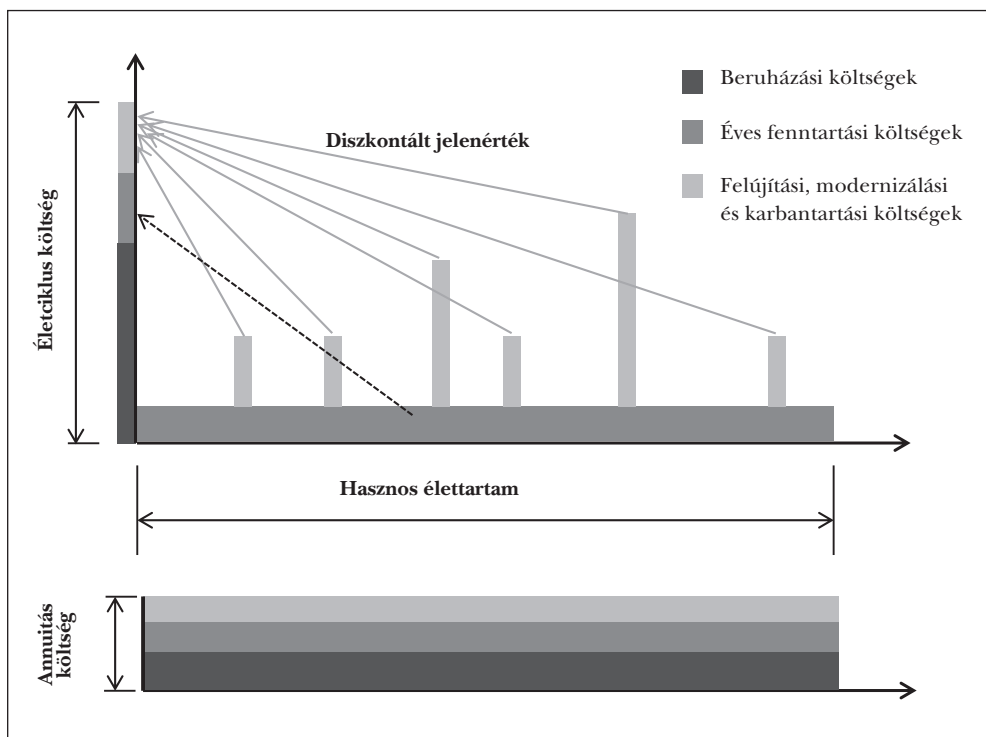
A napi gyakorlat általában ennél több alternatíva kombinációját is „igényelheti”, ezért egy többváltozós energiahatékony és egyszersmind környezettudatos épületfelújításnál igen nagyszámú változatok közül kell az optimális megoldást kiválasztani, ami egyfelől megadja számunkra a leghatékonyabb eljáráskombinációt, másfelől viszont még mindig vizsgálni szükséges, hogy a megrendelő (pl. egy családi ház tulajdonosa, egy többlakásos ház lakóközössége stb.) meg tud-e birkózni a beruházási költségek finanszírozásával.

Az életciklus-költségelemzés alkalmazása napjainkban már egyre inkább terjed az épületingatlan-tulajdonosok, illetve a beruházók, befektetők, építetők körében a projektalternatívák kiértékelésekor.⁴ Az ökológia mellett alapvető az ökónómia, a gazdaságosság is. E célt szolgálja az EU költséghatékonysági direktívája is.⁵

Az életciklus-költségelemzés áttekinti az épület életciklusa alatt felmerülő összes költséget: az építést, a működtetést, a ciklikus felújítást és a bontást. A teljes életciklus-költség ismeretében azt az élettartam éveinek számával visszaosztva megkapjuk az épületre fordítandó éves költséghányadot, az annuitást. Ebből az összegből – még a beruházás megkezdése előtt – megállapítható, hogy az építetető-használó képes-e a szükséges éves ráfordítást teljesíteni. Ha nem, akkor az épület gazdaságilag nem fenntartható. Az éves költséghányad megmutatja azt is, hogy az energiahatékonyságra, a megújuló energiákra és egyéb, megtakarítást eredményező intézkedésekre fordított források mennyi idő alatt térülnek meg, és mennyivel mérséklük az életciklusköltségeket (1. ábra).

Ha a ráfordítás nem térül meg az életciklusnál valamivel rövidebb idő alatt, akkor felesleges, haszontalan. Sokszor azonban a többször fordítás megtérülését követően még évtizedeket működik takarékosan az épület, és a ráfordítást többszörösen visszatermeli – legjobb példa erre a passzív ház.

1. ábra: Életciklus-költségelemzés

Forrás: Ertsey Attila – Medgyasszay Péter: Fenntartható építészet. Útmutató. Kézikönyv a Magyarország–Szlovákia Határon átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 keretében, 2015.

AZ LCC JOGSZABÁLYI KÖRNYEZETE

EU-s jogszabályi előírások

A 2010/31/EU irányelv 5. cikkének, valamint I. és III. mellékletének megfelelően az EU Bizottság 244/2012/EU felhatalmazáson alapuló rendelete (2012. január 16.) megállapítja a tagállamok által az új és meglévő épületek és épületelemek energiahatékonyágára vonatkozó minimumkövetelmények költségoptimalizált szintjeinek kiszámítása során alkalmazandó összehasonlító módszertani keretet. A módszertani keret szabályokat állapít meg az energiahatékonysági intézkedéseknek, a megújuló energiaforrásokat érintő intézkedéseknek, valamint az ilyen intézkedések csomagjainak és variánsainak a primerenergia-hatékonyság és az intézkedések végrehajtásával összefüggő költségek alapján történő összehasonlítására. Meghatározza továbbá e szabályok kiválasztott referenciaépületekre történő alkalmazásának módját az energiahatékonyságra vonatkozó minimumkövetelmények költségoptimalizált szintjeinek beazonosítása céljából. A rendelet néhány releváns előírása:

– A makrogazdasági szintű számításoknál az alkalmazandó illetekeket és adókat figyelmen kívül kell hagyni.

– Úgynevezett referenciaépületeket kell meghatározniuk a tagállamoknak a következő épületkategóriákra vonatkozóan:

1. családi házak;
2. többlakásos épületek és társasházak;
3. irodák.

Az irodákon kívül a tagállamoknak egyéb, a 2010/31/EU irányelv I. melléklete (5) bekezdésének d–i) pontjaiban felsorolt, speciális energiahatékonysági követelményekkel rendelkező, nem lakáscélú épületkategóriákra vonatkozóan is referenciaépületeket kell meghatározniuk.

– Az EU-28 tagállamainak az alábbiakat kell használniuk:

- a) az energiahatékonyság kiszámítására vonatkozó meglévő, releváns CEN-szabványokat;
- b) vagy egy azokkal egyenértékű nemzeti számítási módszert, feltéve hogy az utóbbi megfelel a 2010/31/EU irányelv 2. cikke (4) bekezdésének és I. mellékletének. Az energiahatékonysági eredményeket – a költségoptimum-számítás céljából – a referenciaépületek hasznos alapterületének négyzetmétereiben kell kifejezni, és azoknak a primerenergia-szükségletre kell vonatkozniuk.

Költségkategóriák és meghatározásuk

a) Kezdeti beruházási költségek.

b) Fenntartási költségek. Idetartoznak az épületelemek időszakos cseréjének költségei, és adott esetben az előállított energiából származó bevételek, melyeket a tagállamok figyelembe vehetnek a pénzügyi számítás során.

c) Az energiaköltségeknek az általános energiaköltségeket, köztük az energiaárakat, a kapacitási díjakat és a hálózati díjakat kell tükrözniük.

d) *Ártalmatlanítási költségek*, amennyiben szükséges.

A makrogazdasági szempontú számításhoz a tagállamok bevezetik a következő költségkategóriát:

e) *Üvegházhatásúgáz-kibocsátások költségei*. Ezeknek tükrözniük kell a tonna szén-dioxid-egyenértékben kifejezett üvegházhatásúgáz-kibocsátásokból származó CO₂ számszerűsített, pénzben kifejezett és diszkontált működtetési költségeit a számítási időszakra nézve.

A költségszámítás alapelvei

Az a) és d) költségkategóriára vonatkozó költségadatoknak piacialapúaknak, továbbá hely és idő vonatkozásában koherenseknek kell lenniük. A költségeket – infláció nélkül – valós költségekként kell kifejezni. A maradványértéket egy adott épületelem kezdeti beruházási vagy cserekölségének a számítási időszak végéig történő, a számítási időszak kezdetére diszkontált lineáris értékcsökkenésével kell meghatározni. A tagállamoknak a lakó- és középületek esetében 30 éves, a kereskedelmi, nem lakáscélú épületek esetében 20 éves számítási időszakot kell alkalmazniuk.

A globális költségek kiszámítása a pénzügyi számítás során:

Az intézkedés/csomag/variáns globális költségének a pénzügyi szempontú számítás keretében végzett meghatározása során figyelembe veendő releváns árak a fogyasztó által fizetett árak, beleszámítva az alkalmazandó adókat az általános forgalmi adóval és az illetékekkel együtt.

A hazai épületenergetika jogi szabályozása

Hazánkban az épületek energetikai jellemzői tanúsítási kérdéseinek jogszabályi hátterét a 261/2015. (IX. 14.) Korm. rendelettel módosított, az épületek energetikai jellemzőinek tanúsításáról szóló 176/2008. (VI. 30.) Korm. rendelet (a továbbiakban: ÉpEnJT rend.) egységes szerkezetbe foglalt szövege tartalmazza, melynek jogszabályi alapját az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény 62. §-a (1) bekezdésének k) pontjában kapott felhatalmazás alapján, a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 35. §-a (1) bekezdésének b) pontja adja. Továbbá a regionális fejlesztésért és felzárkóztatásért felelős tárca nélküli miniszter 7/2006. (V. 24.) TNM rendelete az épületek energetikai jellemzőinek meghatározásáról c. jogszabály (a továbbiakban: TNM rend.) tartalmazza mindazokat a számítási algoritmusokat és követelményértékeket, amelyeket az energiatanúsítást végzőknek figyelembe kell venniük. Ezek a számítások releváns adatokat tartalmaznak – többek között – az LCC-vizsgálatok elvégzéséhez is.

Az épületenergetikai besorolások és változások

Az épületek energetikai jellemzőinek tanúsítása a következő épületekre vonatkozik:

- új épület építésére;
- meglévő épület vagy önálló rendeltetési egység ellenérték fejében történő tulajdonátörházására, vagy bérbeadására;

– 250 m² vagy ennél nagyobb hasznos alapterületű hatósági rendeltetésű, állami tulajdonú közhasználatú épületre.

A vizsgált épület, illetve önálló rendeltetési egység összesített energetikai jellemzője és a viszonyítási alap arányának százalékban kifejezett értéke alapján az önálló rendeltetési egység minőségi osztályának betűjelét és szöveges jellemzését az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: Épületenergetikai besorolások (%-ok, szöveges értékeléssel)

Sor-szám	A	B	C
1.	Besorolás	Az 1. pont szerinti százalékos viszony	Minőségi osztályának szöveges jellemzése
2.	AA++	<40	Minimális energiaigényű
3.	AA+	40-60	Kiemelkedően nagy energiahatékonyságú
4.	AA	61-80	Közel nulla energiaigényre vonatkozó követelménynél jobb
5.	BB	81-100	Közel nulla energiaigényre vonatkozó követelményeknek megfelelő
6.	CC	101-130	Korszerű
7.	DD	131-160	Korszerűt megközelítő
8.	EE	161-200	Átlagosnál jobb
9.	FF	201-250	Átlagos
10.	GG	251-310	Átlagost megközelítő
11.	HH	311-400	Gyenge
12.	II	401-500	Rossz
13.	JJ	>500	Kiemelkedően rossz

Forrás: ÉpEnJT rendelet.

A határoló- és nyílászáró szerkezetek hőátbocsátási tényezőire vonatkozó követelmények:

- A) „Normál” követelményszint
- B) Költségoptimalizált követelményszint
- C) A közel nulla energiaigényű épületek követelményszintje

A közel nulla energiaigényű épületeknek meg kell felelniük a B) követelményértékeknek. Meglévő épület önkéntes közel nulla energiaigényűvé minősítéséhez szükséges átalakítása során csak a felújítással érintett szerkezetre vonatkozik a követelmény (2. táblázat).

Az épületek nyári túlmelegedésének kockázatára és az épületgépészeti rendszerre vonatkozó további előírásokat a hivatkozott TNM rend. tartalmazza.

EGY LCC-VIZSGÁLATRA KIVÁLASZTOTT ÉPÜLET

Az általam kiválasztott (8+9 lakásos) két lépcsőházas, hagyományos technológiával – 1962–1964 között – épült, magas tetős, pince + földszint + kétemeletes épület (Nagy-

2. táblázat: A fajlagos hővesztés-tényező és az összesített energetikai jellemzők követelményértékei az A/V^* függvényében

Követelmény-szint megnevezése	A/V	Hővesztés-tényező q_m [W/m ³ K]	Összesített energetikai jellemző E_p [KWh/m ² a]		
			Lakó- és szállásjellegű épületek**	Irodaépületek (egyszerűbb középületek)***	Oktatási épületek****
„Normál”	$\leq 0,3$	0,2	110	132	90
	$0,3 \leq A/V \leq 1,3$	$0,38 (A/V) + 0,086$	$120 (A/V) + 74$	$128 (A/V) + 93,6$	$164 (A/V) + 40,8$
	$\geq 1,3$	0,58	230	260	254
Költségoptimalizált	$\leq 0,3$	0,16	110	132	90
	$0,3 \leq A/V \leq 1,3$	$0,079 + 0,27 (A/V)$	$30 (A/V) + 101$	$28 (A/V) + 123,6$	$60 (A/V) + 72$
	$\geq 1,3$	0,43	140	160	150
Közel nulla energiaigény (Alkalmazás 2016.01.01-től)	$\leq 0,3$	0,12	100	90****	85*****
	$0,3 \leq A/V \leq 1,0$	$0,05143 + 0,2296 (A/V)$			
	$\geq 1,0$	0,28			

Megjegyzés:

* $A = a$ fűtött épületterfogatot határoló szerkezetek összfelülete (m²)

$V =$ fűtött épületterfogat (fűtött légtér) (m³)

** Világítási energiaigény nélkül

*** Világítási energiaigénnyel együtt

**** Iroda és legfeljebb 1000 m² hasznos alapterületű helyiséget magukban foglaló kereskedelmi épületek. (A TNM rendelet 1. melléklet V. részében meghatározottak szerint az épület hűtött helyiségeinek a hűtéssel ellátott hasznos alapterület hányadában további 10 kWh/m²a-vel való megnövelése megengedett.)

***** Oktatási épületek és előadótermet, kiállítótermet jellemzően magukban foglaló épületek

Forrás: TNM rendelet.

kőrös, Kecskeméti út 3/A,B) a mintegy 24 ezer lakosú város⁶ központjában helyezkedik el. A lakások jelenlegi fűtése gázkonvektoros, a használati meleg víz (HMV) ellátása gáz-víz melegítőkészülékekkel megoldott, és gáztűzhely van a konyhában.

Energia- és környezettudatos felújítási alternatívák

A Reduce – Conserve – Recycling (csökkentés – megőrzés – visszaforgatás – R.C.R.)⁷ jegyében, az eddigi építészeti, épületgépészeti témakörökbe tartozó tennivalók tekintetében a javasolt felújítások:

– A lakás-, épületterhelés csökkentésében (R) (víz, energia, szilárd hulladék, háztartási, kommunális hulladék, a vízhasználattal összefüggő szennyvízkezelés) látom

a legfőbb prioritásokat. E tekintetben nem kevesebb a feladat, hogy minden ember mint fogyasztó mérsékelje pazarló életmódját. Ez olyan fogyasztói magatartást és életmódváltozást követel meg az emberektől, amely egyrészt központi kormányzati, másrészt a települési önkormányzatok tevőleges közreműködésével és nem utolsósorban a helyi közösségekben élő emberek „példamutató”, takarékos életvitelével, mintegy pozitív externáliaként válhatna mindenki számára evidens viselkedési kultúrává.

Ez részben jogszabályokkal, helyi rendeletekkel, ellenőrzésekkel és a helyes életmóddal, életvitellel kapcsolatos média (tévé, rádió, írott és elektronikus sajtó, marketingtevékenység, oktatás stb.) segítő közreműködése révén tudatosítható az emberekben.

– Az épület még sokáig, több évtizeden keresztül fenntartható, megőrizhető (C) egy építészeti kultúra ránk hagyott öröksége, ami jó karbantartással, a jó gazda gondosságával a következő nemzedékek számára is jelenthet kulturált, 21. századi lakhatási körülményeket. Ebben rendkívül fontos szerepet töltenek be a lakás-, épületfenntartással foglalkozó társasházi és lakásszövetkezeti közösségek, FM-szervezetek, önkormányzatok és nem utolsósorban az állam.

– Az épület/lakás használatához köthető visszaforgatás (R) (eső- és szűrkevizek használata, komposztálás stb.) kérdései az épületek lakóközösségi döntéseinél megrekednek. Az emberek idegenkedve fogadják a jobbító szándékú ötleteket, és a közgyűlési szavazásokon sorra véreznek el a megvalósítást szorgalmazó, kivitelezhető ötletek.

Az R.C.R. szerinti javasolt – és más hasonló paraméterekkel rendelkező épületeknél is alkalmazható/adaptálható – felújításokat a 3. táblázat tartalmazza.

AZ LCC MÓDSZERTANA ÉS ALKALMAZÁSA

Az LCC jelentősége

Az életciklus-költségelemzés mára már olyan szükségszerűség, amit minden új építésnél és felújításra váró épületnél el kell végezni. Ugyanis az ökológia mellett már alapvető fontosságú a gazdaságosság is, hiszen készülhetnek szuper építészeti, technológiai korszerűsítő megoldások és ezeken alapuló projektek, de a pontot az i-re a bekerülési költség (változatok) és azok finanszírozhatósága fogja eldönteni.

Az LCC számításának alapjai

Az 1. ábra tartalmazza mindazokat az egyszeri beruházási (felújítási) és éves fenntartási, üzemeltetési, valamint az épület vizsgált időtartama (30 év) alatt felmerülő modernizálási, karbantartási és esetleges cserekölségeket is, melyeket a beruházás kezdeti évére (0. év) diszkontálva megkapjuk az összes felmerülő költség nettó jelenértékét. Nyilván több olyan beruházási, illetve épületfelújítási alternatíva is szóba jöhet, melyek közül kiválasztható az az optimális változat, amely egyrészt eleget tesz a TNM rendelet előírásainak (pl. normál és/vagy optimalizált állapot), másrészt a felmerülő költségek, főképpen a kezdeti beruházási (felújítási) költség, majd a használat során szükségessé váló pl. cserekölségek is finanszírozhatók. A kívánatos optimumtól elvárható, hogy a

3. táblázat: Épületfelújítási alternatívák

Felújítási változatok	Gépészeti megoldások				Építészet (passzív) megoldások
	Primer fűtési rendszer	Szekunder fűtési rendszer	HMV ellátás módja	Tetőn lévő szerkezetek	
I.	Kondenzációs gázkazán	Radiátor (65/45°C)	Kondenzációs gázkazán	Napelem (alvázotat: + napkollektor)	Hőszigetelés vakolva (15 és 20 cm-es
II.	Geotermikus hőszivattyú	Radiátor (65/45°C)	Geotermikus + napkollektoros+ napelemes (elektromos fűtőbetétes HMV)	Napelem és napkollektor	EPS és kőzetgyapot változatban), továbbá 5 és 7 légkamrás műanyag nyílászárók

Forrás: Saját készítés.

vizsgált életciklus (30 év) alatt legalább megtérüljön, sőt, hamarabb térüljön meg az analízis időtartamánál. Ez praktikusán annyit jelent, hogy a korábbi üzemeltetési, karbantartási stb. költségek helyett csupán annak egy töredéke merüljön fel a használat során, és az így keletkezett megtakarítás mint kvázi haszon lesz a hozadéka az épület felújítási projektjének olyan mértékben, amelynek a 0. évre diszkontált jelenértéke (Present Value – PV) nagyobb lesz, mint az összes költség hasonló módon számított PV-je. Általánosan kijelenthető, hogy minden megtérülési lehetőséggel kecsegtető befektetés beruházásnak minősül.

A beruházások gazdaságossági vizsgálata során három fő terület meghatározása szükséges a jelen dolgozat tárgyát képező épület felújítása során:

- az épület beruházási (felújítási) költségei, illetve költségalternatívái,
- az üzemeltetési, működtetési költségmegtakarítások mint kvázi hasznok vagy árbevételek és
- működési, működtetési, korszerűsítési, csereköltségek stb.

A második és harmadik „tételnél” a végső eredmény szempontjából indifferens, hogy kvázi haszonként vagy külön pozitív (+) adatként vesszük figyelembe az éves felújítást megelőző épületüzemeltetési, és külön negatív (–) adatként az éves felújítás utáni hasonló költségeket.

Kvázi éves haszon = felújítást megelőző éves épületüzemeltetési költség (amit már nem kell elkölteni) – felújítás utáni éves épületüzemeltetési költség (amit rá kell fordítani az épület üzemeltetésére). Ez például meghatározható azzal a feltételezéssel, hogy a felújítás utáni épületüzemeltetési költség x %-a a korábbinak, és a vizsgált épület életciklusában – becsléssel – végig ezzel a %-os „haszonnal” számolunk. Ettől függetlenül az egyes változatok közül a felújítás költségoptimalizációjával is nyilvánvalóvá válik, hogy az elvileg „nyerő” megoldás az lesz, amelyik a szóba jöhető alternatívák közül a legolcsóbb, és egyúttal finanszírozható is.

Azt, hogy miképpen lehet különböző felújítási projekt-alternatívákat gazdaságossági szempontból összehasonlítani, a következő összefoglaló tartalmazza:

- jelenérték alapján (tipikusan a beruházó szemével);
- rendszeres egyenletes pénzáramlat alapján (tipikusan az üzemeltető szemével);
- megtérülési ráta/hozadékmutatók alapján (tipikusan a befektető szemével);
- megtérülési idők becslése alapján (tipikusan a befektető/fejlesztő szemével);
- költség-haszon mutatók alapján (tipikusan a befektető/fejlesztő szemével);
- valamely közös jellemző függvényében (tipikusan a tervező/elemző szemével);
- érzékenységvizsgálatok alapján (tipikusan elemző szakemberek, tanácsadók szemével).⁸

A nettó jelenérték (Net Present Value – NPV) összefüggése:

$$NPV = \sum_{k=1}^n \dot{A}_k * \frac{1}{(1+i)^k} - \sum_{k=1}^n M_k * \frac{1}{(1+i)^k} - \sum_{k=1}^n B_k * \frac{1}{(1+i)^k} \quad (1)$$

ahol:

$\dot{A}_k$ = az adott időszakban esedékes összes árbevétel (Ft/év)

M_k = az adott időszakban esedékes összes működési költség (Ft/év)

B_k = az adott időszakban esedékes összes beruházási költség (Ft/év)

k = az adott időszak száma ($k=1, 2, \dots, n$)

n = az időszakok száma (futamidő, ill. a vizsgált élettartam) (év)

i = kalkulatív ráta ($i=kl(\%)/100$), ahol $kl(\%)$: a kalkulatív kamatláb $(\%)$ ⁹

Amennyiben az NPV-mutató értéke negatív, a beruházás veszteséges, mivel az árbevételek nem fedezik a költségeket. Nulla nettó jövedelem jelenérték azt jelenti, hogy a beruházás kifizetett minden felmerülő költséget, de jövedelmet (hasznot, nyereséget) nem termel. Erre az időpontra térül meg a befektetett tőke. Pozitív NPV esetén a beruházás úgy térül meg, hogy még pluszhasznot (jövedelmet) is biztosít a felújított épület lakóközössége vagy üzemeltetője számára.

Megtérülési idő

A (2) összefüggésből származtatott érték. Megmutatja, hogy a befektetett tőke a vállalkozás működésének hányadik évében fizetődik vissza vagy térül meg.

Belső kamatláb

IRR (Internal Rate of Return) belső kamatláb megmutatja, hogy mekkora az a kalkulatív kamatláb, amely mellett a beruházás egyszeri és a működés folyamatos költségei a bevételekből éppen egyszer térülnek meg az élettartam alatt. Ez a fedezeti pont, ekkor még nem képződött nyereség. Ilyen értelemben a belső kamatláb a beruházás „belső” jövedelmezőségét mutatja. A befektetés annál jövedelmezőbb, minél magasabb a belső kamatláb. A beruházást akkor érdemes megvalósítani, ha annak belső kamatlába meghaladja a számításokban alkalmazott kalkulatív kamatláb nagyságát. A beruházás költsönből történő megvalósítása esetén, a belső kamatláb meg kell hogy haladja a

kölcsön után fizetendő kamatláb mértékét. Ilyen értelemben a belső kamatláb a beruházás hitelképességét mutatja. Számítása meglehetősen bonyolult, számítógépes iterációval végezhető el. Képlete:

$$\sum_{k=1}^n \dot{A}_k * \frac{1}{(1+i)^k} = \sum_{k=1}^n M_k * \frac{1}{(1+i)^k} + \sum_{k=1}^n B_k * \frac{1}{(1+i)^k} \quad (2)$$

A számítógépes iterációt (Excelben) addig kell végezni, amíg az egyenlőség két oldala egy meghatározott (pl. hat tizedesjegy) pontossági követelmény mellett meg egyezik egymással, azaz keressük azt az „i” értéket, ahol NPV = 0.

A beruházás-gazdaságossági kalkulációk során felmerül néhány más tényező értelmezése is:

- az infláció és prognosztizáció kapcsolata,
- az amortizáció kérdése és a
- kalkulatív kamatláb nagysága.

Az infláció értelmezése a tervezés során

A gazdaságosság mértékét nem befolyásolja az a tény, ha az infláció következtében a ráfordítások és hozamok árai azonos arányban változnak. A gazdaságossági számításokban az infláció ilyen szempontból figyelmen kívül hagyható.

Az amortizációs költségek

A működési költség tervezése során az a módszer a helyes, amely az amortizációs költségeket nem sorolja a beruházás tényleges működési költségei közé, így a gazdaságossági számításokban nem terheli a beruházásiterv-változatot egy olyan költség, amely valójában nem kerül elvonásra a beruházótól.

A kalkulatív kamatláb

Az idő pénzértékét fejezi ki. A kalkulatív kamatláb nagyságát a legjobb beruházási, befektetési lehetőség egységnyi lekötött eszközértékére számított jövedelemszintje alapján kell meghatározni. Ez a maximális jövedelmezőségre törekvő módszer a tervváltozatok egy részét túlzottan leértékelheti, gazdaságtalannak mutathatja. A szigorú értékelésnek azonban nagyobb biztonságú tervezés az eredménye. Ezt az elvet „írja felül” az energiaárakra vonatkozó érzékenységi elemzésnél alkalmazandó előírás (2010/31/EU irányelv 5. cikkének, valamint I. és III. mellékletének megfelelően az EU Bizottság 244/2012/EU felhatalmazáson alapuló rendelete), mely szerint a két diszkontráta értéke: 3% és 4%.

Az épület energetikai felújítási alternatíváinak változatai és energetikai besorolásuk

A kiválasztott épület 2015. évi energetikai vizsgálatánál egy korábban elkészített és célszerűen módosított „komplex” terv határozta meg azokat az „alap”-változatokat (1 + 2x22 db = 45 db), amelyeket költségdialról is analizáltam. Ezek a változatok a következők:

1.0. Az épület felújítás előtti állapota, besorolása: „G” (átlagot megközelítő).

2.1. Az épület passzív hőszigetelése kétféle anyagból (kőzetgyapottból és expandált polisztirolhabból, EPS), kétféle vastagságban (15 és 20 cm), besorolása: „C” (követelményeknek megfelelő). (4 változat.)

2.2. = 2.1. + külső nyílászárók cseréje kétféle változatban (egyik 5 légkamrás, a másik 7 légkamrás) műanyag tokozással (de mindkét esetben a jelenlegi energetikai követelményeknek megfelelő), besorolása: „B” (követelménynél jobb). (8 változat.)

2.3. = 2.2. + központi kondenzációs kazánok az épület fűtésére és HMV-ellátására, minden lakásban a meglévő részben kéményes, részben parapetes gázkonvektorok, vízmelegítők, falifűtők helyett egységesen új hőleadók szerelése, szerelvényezése a HMV-ellátás vezetékezésével együtt, besorolása: „A” energiatakarékos. (8 változat.)

2.4. = 2.3. + a magas tetőn elhelyezett 108 db napelem az épület részbeni vagy csúcsidőn kívüli teljes elektromosenergia-pótlására központi „ad-vesz” mérővel és lakásonkénti almérőkkel, besorolása: „A” energiatakarékos. (8 változat.)

2.5. = 2.4. + a magas tetőn elhelyezett 6 db napkollektor a HMV-előállítás „segítésére”, besorolása: „A+” fokozottan energiatakarékos. (8 változat.)

2.6. = 2.2. + talajszondás hőszivattyúk elhelyezése a központi (hő)energia-termelés elősegítésére, besorolása: „A+” fokozottan energiatakarékos. (8 változat.)

Minden számítást (WinWatt energetikai számítógépes programmal) költségoptimalizált követelményszint szerint végeztem, és külön alternatívaként szerepeltettem a kizárólag hőszivattyús fűtési és HMV-energiaellátást a gázenergia teljes elhagyásával.

Az LCC eredményei az egyes felújítási verziók függvényében

– A számításokat a (2), (3) összefüggések alapján végeztem. Az NPV-értékek meghatározásánál négy lehetőséget vizsgáltam, mindegyik esetben $k = 30$ éves hasznos élettartammal. Az alapadatokat az alábbiak szerint határoztam meg:

- kalkulációs kamatláb (1): $i_{(1)} = 0,03$ (3%/100);
- kalkulációs kamatláb (2): $i_{(2)} = 0,04$ (4%/100) az érzékenyítéshez;
- $i_{\text{Ák/Mk}} = 0,02$ (2%/100) az energia- (Á_k)- és karbantartási, fenntartási költségek (M_k) éves állandó, megközelítőleg azonos áremelkedését figyelembe vevő ráta;
- $i_{\text{Ák/Mk}} = 0,00$ (0%/100).

Főbb megállapítások

– NPV₍₁₎ ≥ 0 értékeinél megvalósítható felújítások:

2.1.1. –2.3.2./EPS-re; 2.3.3./EPS-re; 2.4.1. –2.4.2./EPS-re; 2.4.3./EPS-re; 2.5.1. –2.5.4./EPS-re.

Tehát az 1.0. eset (felújítás előtti állapot) utáni összes felújítási alternatíva közül (44 db) 27 valósul(hat)na meg elvileg, ami cca. 61,4%-os megvalósulási arányt jelent. Ebből a legjobb – környezettudatos hőszigetelést is magában foglaló – verzió a 2.5.3. „Az épület passzív hőszigetelése 20 cm kőzetgyapot + külső nyílászárók cseréje 5 lég-

kamrás + központi kazánház + 108 (8) napelem + 6 napkollektor”, amelynek a megtérülési ideje $\approx 28,80$ év.

Megjegyzés: A gépészetnél nem terveztem csere költséget, mert a használati időtartam a kezdeti összegű beruházást követő – például lízingelt – tárgyszerű cserével > 30 év lehet.

– $NPV_{(2)} \geq 0$ értékeinél megtérülő felújítások (érzékenyítés $i_{(2)} = 0,04$): 2.1.1. –2.2.4., ami 12 felújítási lehetőségnek felel meg ($\approx 27,3\%$ -os megvalósulási arány). Ebből a 2.2.4. „Az épület passzív hőszigetelése 20 cm közetgyapot, külső nyílászárók cseréje 7 légkamrás” passzív felújítási változat jöhet számításba, mert ez tartalmazza a gépészet nélküli, környezettudatos „megoldás” elfogadható szintjét. Ennek a megtérülési ideje $\approx 29,15$ év.

– $NPV_{(3)} \geq 0$ értékeinél a szóba jöhető felújítások: 2.1.1. –2.2.1./EPS-re és 2.2.3./EPS-re. Ez 6 passzív felújítási lehetőséget jelent, ami az összes verzió $\approx 13,6\%$ -a. A legjobb környezettudatos megoldás ezek közül a 2.2.3. „Az épület passzív hőszigetelése 20 cm EPS, külső nyílászárók cseréje 5 légkamrás”. Ennek a felújításnak a megtérülési ideje $\approx 28,99$ év.

– $NPV_{(4)} \geq 0$ értékeinél a megtérülő felújítások (érzékenyítés $i_{(2)} = 0,04$): 2.1.1. –2.1.2., ami mindössze 4 felújítási változatot jelent ($\approx 9,1\%$ -os arány) Ebből – értelem szerűen – a „legjobb” megoldás a 2.1.2. „Az épület passzív hőszigetelése 20 cm közetgyapot”, melynek megtérülési ideje $\approx 21,24$ év.

A további vizsgálatokba az $NPV_{(2)}$ felújítási verzióit, illetve azok költségelemzését vontam be, mert – véleményem szerint – ez áll legközelebb a valós épületéletről felújítások mindennapi gyakorlatához és üzemeltetési tapasztalataihoz.¹⁰

A FELÚJÍTÁSI KÖLTSÉG FINANSZÍROZÁSA, FINANSZÍROZHATÓSÁGA

Nagyon fontos költségoptimum-vizsgálatokat végezni, de emellett a másik legalább annyira fontos kérdés, hogy miképpen lehet egy projektet megvalósítani úgy, hogy az likviditási problémák nélkül finanszírozható legyen. A kiindulási helyzet – általában – az, hogy vagy egy adott költségkeretből a lehető legjobb projektváltozatot kell megvalósítani, vagy olyan költségoptimális megoldást kell keresni, amely a lehető legjobb projektváltozatot eredményezi. Akárhogyan is értelmezzük ezt a jogosan elvárható igényt, minden esetben meg kell tudni határozni azt is, hogy az előre meghatározott költségkeretbe megvan-e vagy lesz-e a fedezet, vagy a költségoptimalizálás eredményeképpen adódott projekt bekerülési költségének milyen finanszírozási lehetőségek állnak rendelkezésre. Az LCC-elemzésre kiválasztott épületnél megvizsgáltam néhány finanszírozási esetet.

Egy feltételezett hiteltörlesztésnél azt vizsgáltam, hogy a kezdeti 0. évi felújítási költség, valamint a kezdeti üzemeltetési, karbantartási költség, mint kvázi hitel, milyen éves, havi törlesztőrészt eredményezne különböző futamidők (10, 15, 20 év) esetén csak önerőből (saját forrás) és pl. 50%-os állami – vissza nem térítendő – (megpályázható) támogatás mellett.

Ezeket az adatokat vetettem össze az éves (havi), kezdeti energiaköltség-megtakarításokkal, melyek a törlesztés fedezetéül szolgálnak.

A 10 és 15 éves futamidők esetén egyáltalán nem lehetne a törlesztőrészeket fizetni saját forrásból, még a legkisebb költségű felújításoknál sem, mint pl. az épület-homlokzat hőszigetelése.

A 20 éves futamidőnél már fedeznék az éves (havi) törlesztőrészeket az energia-költség-megtakarítások a 2.1.1.–2.1.2./EPS esetén, melyből a környezettudatos 2.1.1./kőzetgyapot hőszigetelés jöhetne számításba 15 cm-es vastagságban. Megjegyezni kívánom, hogy egy tanulmány¹¹ részletesen foglalkozik egy lakóépület hőszigetelésének költségoptimális meghatározásával. Ez iránymutató lehet pl. olyan épületre is, mint az általam választott 17 lakásos szövetkezeti épület. Ekkor az anyagi lehetőségek mindössze homlokzati hőszigetelést tesznek lehetővé, mivel az érintett lakástulajdonosok csak saját forrásra támaszkodhatnak.

A 20 éves futamidejű, pl. 50%-os állami támogatású projekt esetében a következő felújítási verziók finanszírozhatók az energiaköltség-megtakarításokból:

2.1.1.–2.3.1./kőzetgyapot; 2.3.3./EPS; 2.4.1./EPS és kőzetgyapot; 2.4.3./EPS; és 2.5.1.–2.5.4./EPS. Ez 25-féle felújítási verzió megvalósulását jelentené, ami az összes lehetséges verzió (44 db) $\approx 56,8\%$ -a.

KONKLÚZIÓK

Az általam kiválasztott, és korábban „komplex” terv keretében különböző energiatakarékos és környezettudatos megoldásokat tartalmazó projekt LCC-vizsgálata során az NPV-változatok és a megtérülési „n” időtartam-variációk egyre inkább afelé tolták el az LCC eredményeit, hogy inkább az épület passzív hőszigetelését és nyílászárócseréjét érdemes megvalósítani. Ezek közül szóba jöhet még akár a 20 cm-es kőzetgyapot hőszigetelés a 7 légkamrás nyílászárók cseréje, ami „elbír” még egy központi fűtés és HMV előállítására szolgáló kondenzációs kazántelepítést is a kiegészítő gépészettel együtt, amennyiben újra pályázható lesz például a többlakásos lakóépületek 50%-os állami támogatású projektje. Ez nagymértékben hozzájárulhat az ilyen és ehhez hasonló épületek további környezettudatos felújításához is.

Mindezekon túlmenően az is szükséges, hogy az épületek lakóközössége előtakarékoskodjon, pl. a lakás-takarékpénztárak által kínált cca. 4 éves futamidejű szerződések megkötésével vállalt havi állandó megtakarítással, melyhez az állam jelentős támogatást is nyújt. Annak feltételezésével, hogy lesz állami támogatás, így – maradva az eredeti komplex terv megvalósíthatónak tűnő elképzeléseinél – pl. a magas tetőre helyezett 108 db napelem termel annyi energiát, hogy az a gépészeti berendezések működtetésén, segédenergia biztosításán túlmenően domináns mértékben hozzájárulhat az épület közös helyiségei és lakásai elektromosenergia-költségeinek csökkentéséhez, ami jelentős tétel lehet egy-egy háztartás havi rezsidíjának kedvező alakulásában nemcsak a vizsgált épületnél, de a hasonló paraméterekkel rendelkező épületeknél is.

Miután az LCC-vizsgálatom nem korlátozódhatott csupán a költségoptimalizációs számításokra, ezért figyelembe kellett vennem azt is, hogy a felújítási alternatívák közül melyik bizonyul környezettudatosabbnak. Az NPV₍₂₎-nél ez a verzió 2.2.4. „Az

épület passzív hőszigetelése 20 cm kőzetgyapot, külső nyílászárók cseréje 7 légkamrás” változat mint legjobb megoldás adódott. Továbbá a feltételezett 50%-os állami támogatás lehetőségét sem kizárva, a megújuló energiaforrások miatt a 2.5.3. verzió „Az épület passzív hőszigetelése 20 cm kőzetgyapot + külső nyílászárók cseréje 5 légkamrás + központi kazánház + 108 napelem + 6 napkollektor” megvalósíthatóságát sem tartom elképzelhetetlennek. A további környezettudatos megoldások pedig elsősorban az R.C.R. (csökkentés, konzerválás/megőrzés, visszaforgatás) jegyében valósíthatók meg.

Az pedig, hogy mikor lesz evidencia a környezettudatosság, arra megoldást jelenthet, hogy már kicsi korukban erre kell nevelni és oktatni gyermekeinket, hogy természetessé és általánosan elfogadottá váljon ez az attitűd a jövő generációi számára.

JEGYZETEK

- ¹ Zsellér Orsolya Veronika: *Az életciklus költségelemzés (LCC) alkalmazása az innováció tervezésében*. PhD-értékezés, SZIE Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr, 2011.
- ² Nagy Balázs: *Utólagos falszigetelés expandált polisztirolhabbal*. Fenntartható építés. www.fenntarthato.hu
- ³ Vörösmarty Gyöngyi – Tátrai Tünde: *Beszerezés. Stratégia, folyamatok, információ*. Complex Kiadó Kft., Budapest, 2012.
- ⁴ *Operatív Terv. Az energiahatékony közbeszerzés helyzete, elősegítése Magyarországon*. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara (PMKIK), Budapest, 2014. január; *A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara 3. számú hírlevele a zöld közbeszerzésről – EFFECT projekt*. MKIK, Budapest, 2015; EFFECT projekt: www.effectproject.eu
- ⁵ 2010/31/EU irányelv; 244/2012/EU rendelet.
- ⁶ Csermák Károly: *„Komplex” tervezési feladat*. BME Épületszerkezettani Tanszék, Környezettudatos építés szak, 2015.
- ⁷ Lányi Erzsébet: *Ökológikus építőanyagok és épületszerkezetek. Definíciók, a hely és erőforrásai, a belső terek és szerkezeteik; Összefüggések* (14. dia), BME Épületszerkezettani Tanszék, Környezettudatos építés szak, 2015.
- ⁸ Kovács Árpád Endre: *Hogyan döntenek a beruházásokról? A beruházások gazdasági előkészítése, megítélése*. https://miau.gau.hu/szr/uzl_terv.html
- ⁹ Vattai Zoltán András: *Mérnök-gazdasági számítások*. BME Építőmérnöki Kar, Építéskivitelezési Tanszék, 2000.
- ¹⁰ Csermák Károly: *Többlakásos, hagyományos technológiával épített szövetkezeti ház energetikai és környezettudatos felújításának LCC-elemzése*. Szakdolgozat, BME Építésmérnöki Kar, 2016.
- ¹¹ Szalay Zsuzsa – Csík Árpád – Váraljai Eszter: *Energiahatékony épületfelújítás – mi lehet az optimális megoldás?* A TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0041 projekt támogatásával a „Váraljai Eszter: Lakóépület energiahatékony felújításának optimalizálása. MSc Diplomaterv, nyilvántartási szám: MSc – A – 002 – 13/14/2 BME Építőmérnöki Kar Magasépítő és Rekonstrukció MSc szakirány, Budapest, 2014” felhasználásával.

Girst Noémi

Privatizációs trendek Lengyelországban

*A 2008 és 2011 közötti privatizációs program
céljainak áttekintése*

Privatisation Trends in Poland

An Overview of Tusk's Goals for Privatisation (2008–2011)

Összefoglalás

Az írás célja, hogy betekintést engedjen a lengyel privatizációs trendek alakulásába, végigkövetve a folyamatokat egészen a rendszerváltástól napjainkig, különös hangsúlyt helyezve a 2008 és 2011 között lefolytatott privatizációs programra. A lengyel folyamatok megértéséhez az írás tágabb kontextusban vizsgálva, először a világ-, majd az európai trendeket tekinti át. Lengyelország a válság ellenére ambiciózus privatizációs programba kezdett, melynek legfőbb céljaként az állami tulajdon csökkentését tűzte ki, nem kis szerepet szánva a befolyó bevételek gazdaságélénkítő hatásának és a válság okozta károk enyhítésének.

Summary

The aim of the paper is to provide insight into the main privatisation trends in Central and Eastern Europe since the systemic changes, with special emphasis on the Polish privatisation scheme implemented between 2008 and 2011. In order to understand the processes taking place in the region, privatisation trends are examined in a wider context, looking first at worldwide markets and the strategies dominating privatisation

GIRST NOÉMI, doktoranduszhallgató, ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola (girstnoemi@gmail.com).

policies. The analysis then focuses on Europe, narrowing down to Central and Eastern Europe, and finally to Poland. Despite the crisis Poland introduced an ambitious privatisation process aimed chiefly at decreasing state ownership and offsetting losses caused by the crisis. The success of the scheme is then evaluated.

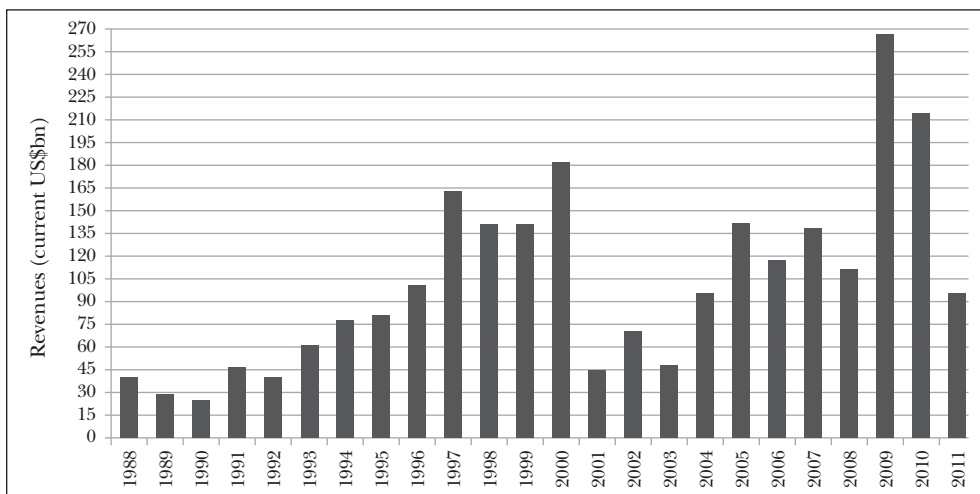
A privatizáció a kezdetektől alapfeltétele a kelet-közép-európai rendszerváltó országok gazdasági átalakulásának. A privatizáció mindenekelőtt politikai döntés: mit kezd az adott kormány a rendelkezésére álló állami vagyonnal. Az, hogy milyen modellt választ egy kormány, nagyban meghatározza a gazdaság kapitalizálódásának mértékét. A modellválasztást és az annak mentén kialakuló privatizációs politikát a következő tényezők is alakították: a visszarendeződés megakadályozása, visszafordíthatatlanná téve a politikai és gazdasági rendszerváltást; a hatalom újraelosztása, a hatalom decentralizálása; a vállalati struktúra hatékonyságának növelése; az ország nehéz helyzetben lévő költségvetési és pénzügyi helyzete;¹ a társadalmi részvétel növelése. Ezen célok főleg a szisztematikus, a kelet-közép-európai rendszerváltó országok privatizációjának első hullámát jellemzik. A második hullám időszaka az ún. pragmatikus privatizáció, mely már a költség-haszon elve alapján, ideológiáktól már kevésbé kötötten tervezi és viszi végbe a privatizációt. Számításba veszi többek között: a külföldi tőke hatásait; az új technológia meghonosítását; az állami vállalatok gazdasági racionalitásának növelését és strukturálását; a közterhek növelése helyett privatizációból növeli a kieső bevételeit; az állam és a vállalatok közötti kapcsolatok depolitizálását; valamint a sürgős reformprogramok pénzügyi alapját jelentő célt is. A taktikai privatizáció sem elhanyagolható eleme a privatizációs teóriáknak, amely inkább a kormány mögötti holdudvar kialakítását célzó lépés.

A 2000-es évek elején tapasztalható fellendülést visszaesés követte, amit a 2007-ben kirobbanó gazdasági válság még inkább visszavetett. Ez a tendencia mind Európára, mind ezen belül Kelet-Közép-Európára is jellemző. Az írás egy összehasonlító keretbe foglalva vizsgálja Lengyelország privatizációs aktivitását, a mögötte húzódó programot és politikai akaratot. De ahhoz, hogy megértsük a lengyel folyamatokat, rövid kitérőt kell tennünk, és megvizsgálunk a világban, valamint Európában kialakuló trendeket, végül pedig beleilleszteni a lengyel utat a tapasztalt mintába. Az írás a 2007 és 2011 közötti időszakra koncentrál, valamint betekintést ad a lengyel privatizáció legfőbb állomásaiba is.

VILÁG- ÉS EURÓPAI TRENDÉK

A visszaesést jól szemlélteti a World Bank által készített elemzés,² miszerint 2008-ban a felmérésükben részt vevő 32 fejlődő országban összesen 196 privatizációs tranzakciót folytattak le, nagyjából 38 milliárd USD értékben. A tranzakciós érték 2007-hez képest 70%-kal csökkent, a tranzakciók száma több mint 20%-kal esett, a 32 országból pedig csak 19 ország mutatott privatizációs aktivitást.

1. ábra: Privatizációs bevételek alakulása világszerte, 1988–2011, Mrd USD

Forrás: Privatization Barometer.³

A gazdaságok első sokkból való lassú kilábalása 2009-től a privatizációs kedv felélédését hozta magával, annak az egyszerű oknak köszönhetően, hogy a növekvő költségvetési hiány miatt bevételre volt szükségük a kormányoknak. A privatizáció motorjai a válság időszakában elsősorban Kína, Oroszország, valamint Törökország, másodszorban pedig India, a Fülöp-szigetek, Brazília, Szerbia, Lengyelország, Ghána és az Arab Emirátusok lettek.⁴ 2011-et követően a privatizációs kedv ismét hanyatlani kezdett, és a kezdeti lelkesedést felváltotta az óvatos magánosítási politika.

A gazdasági visszaesés Európa privatizációs kedvét is visszavetette. Az egekbe szökő államadósság és a költségvetési hiány megszorításokra kényszerítették a kormányokat. A GDP 2008-ban európai átlagban 0,5%-ra esett vissza,⁵ 2009-re elérve a –4,4%-os mélypontot. A munkanélküliség rég nem látott mértéket öltött. Görögország, Spanyolország és Portugália a válság alatt nem tudta 25% alá csökkenteni a munkanélküliség mértékét, GDP-arányos államadósságuk pedig a válság legmélyebb időszakában jóval 110% fölé emelkedett.⁶

Az Európai Unió (EU) által levezényelt mentőcsomagok egyik kitétele a megszorítás és a privatizáció volt. Az EU-nak nem csak a déli tagállamai kényszerültek a pénzügyi segítségért cserébe privatizálni. Mentőcsomagra szorult Írország, amely privatizációs bevételeinek nagy százalékát az energiaszektor, valamint a vízszolgáltatók privatizációjából nyerte. Portugáliának⁷ privatizálni kellett a repülőtereit fenntartó, valamint a légi szállításra specializálódott vállalatait.⁸ Görögországban a privatizáció számos területet érintett, mint a légi közlekedés, postaszervíz, vízszolgáltatás, energiaszektor.⁹ Hollandia nagy bevételt könyvelhetett el 2008-ban a banki és biztosítási társasági részesedések eladásából.¹⁰ A Privatization Barometer adatai szerint a statisztika élén, Franciaország mellett, egy kelet-közép-európai ország áll a GDP-ben mért privatizációs bevétel tekintetében: Lengyelország.

Kelet-Közép-Európa trendjei

A globális pénzügyi válság hamar elérte a kelet-közép-európai piacokat is. A kezdeti rugalmasság idején, amikor a regionális növekedés még erőteljes maradt, a külföldi tőke beáramlása folyamatos volt. Azonban 2008 szeptemberében, amikor a Lehman Brothers összeomlott, a régióban hirtelen megállt a tőkebeáramlás, a világkereskedelem összeomlott, magával húzva a régiót is a válságba. Az euróövezet további hanyatlása még erőteljesebben rányomta bélyegét a regionális makrogazdasági és pénzügyi folyamatokra.

A válság hatása jelentős mértékben különbözött a régió országaiban aszerint, hogy melyik ország milyen gazdaságpolitikát folytatott 2007 előtt. A balti országok tapasztalták talán a legnagyobb GDP-kilengést,¹¹ Lengyelország azonban sikeresen elkerülte a recessziót. Összességében elmondható, hogy a magas külső adósság, fizetésimérleg-hiány és alacsony fedezettartalék jellemezte a régió országait.¹²

A World Bank adatai, valamint a Privatization Barometer adatai alapján a válságból való kilábalás négyféle privatizációs taktikát alakított ki Kelet-Közép-Európa országaiban:

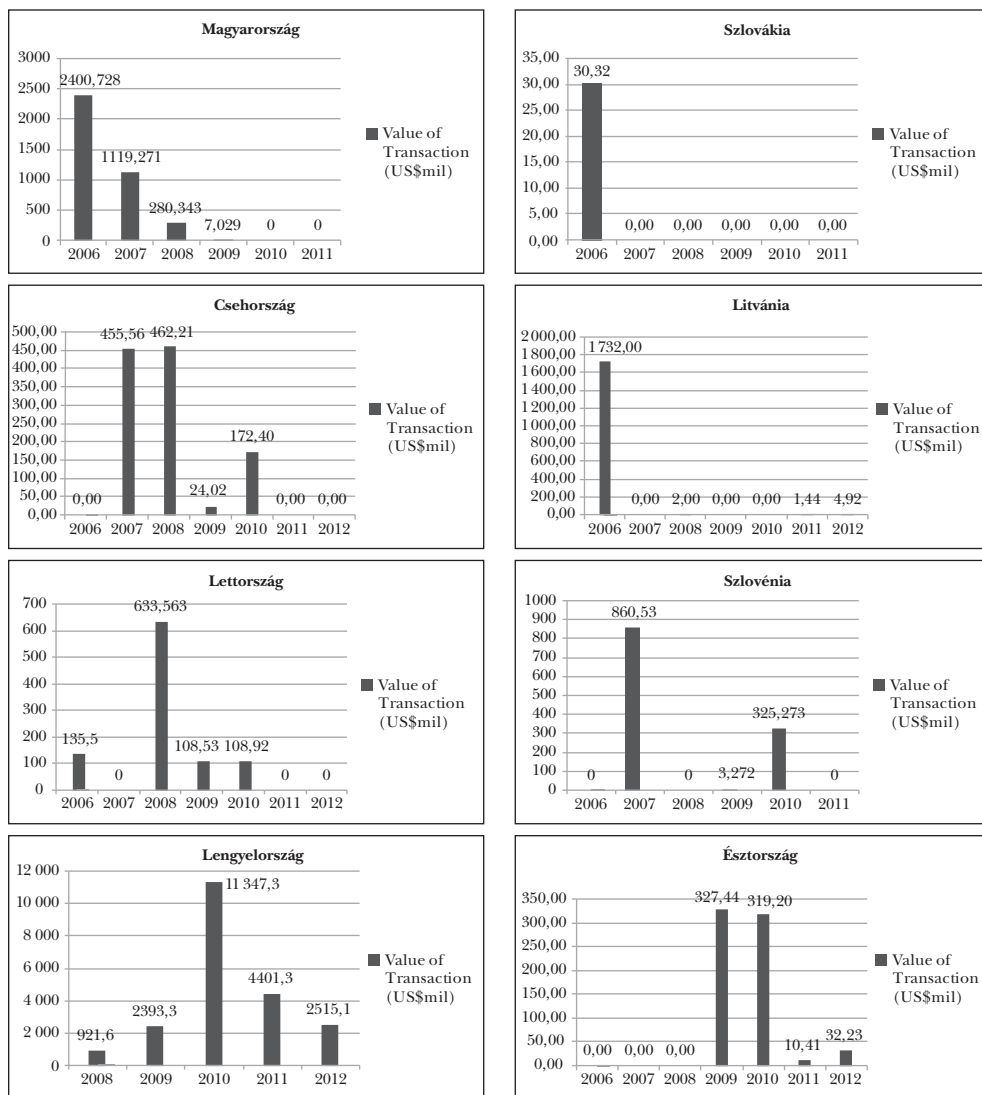
1. A privatizáció felfüggesztése: Magyarország és Szlovákia
2. A privatizáció lelassulása: Csehország és Litvánia
3. A privatizáció folytatása a korábbi ütemben: Lettország és Szlovénia
4. A privatizáció felgyorsulása: Észtország és Lengyelország

LENGYELORSZÁG

A privatizációs trendekkel ellentétben – a közgazdászok, befektetők, valamint a piac nem kis meglepetésére – Lengyelország 2008-ban nagyszabású privatizációs programba kezdett. A 2007. őszi választásokat követően a kormányt alakító Donald Tusk miniszterelnök 740 nagy és kisebb állami vállalat értékesítését kezdeményezte. Az intézkedés még meglepőbb annak fényében, hogy a strukturális és modernizációs lépések a pénzügyi válság és a gazdasági recesszió küszöbén indultak meg, nem beszélve a piacokat eluráló nyugtalanságról, az euróra nehezedő nyomásról, valamint a hitelfelvétel szigorodásáról, melyek együttesen kérdésessé tették a privatizációs program tényleges sikerét. Nem mellékes az sem, hogy 2001 óta nem volt számottevő privatizációs program, mely átrajzolta volna az állami vagyon szerkezetét.

Két évtizeddel a rendszerváltást követően, a lengyel gazdaság Európa egyik legstabilabb, legprogresszívbab gazdasága. A szakemberek lengyel csodáról beszélnek. Nem meglepő: a World Bank adatai szerint 2009-ben, a válság legmélyebb időszakában a tényleges GDP növekedése akkor is elérte az 1,7%-ot.¹³ 2010-ben ez a szám megduplázódott, 3,8%-ra növekedett, 2011-ben pedig, amikor a legtöbb európai gazdaság épphogy csak lábadozni kezdett, Lengyelország jóval 4% felett szárnyalt. Pedig, ha visszatekintünk a 90-es évek számadataira, talán kevesen gondolták, hogy sikeresen is lehet menedzselni egy rendszerváltó ország romokban heverő gazdaságát. 1990-ben, a gazdaságban az állami tulajdon mértéke GDP-arányosan majd 82%-ot tett ki, az infláció elérte az 538%-ot,¹⁴ az államadósság mértéke pedig a 48,4 milliárd USD-t.

2. ábra: A privatizációs bevételek alakulása Kelet-Közép-Európa országaiban, 2006–2011

Forrás: Privatization Barometer.

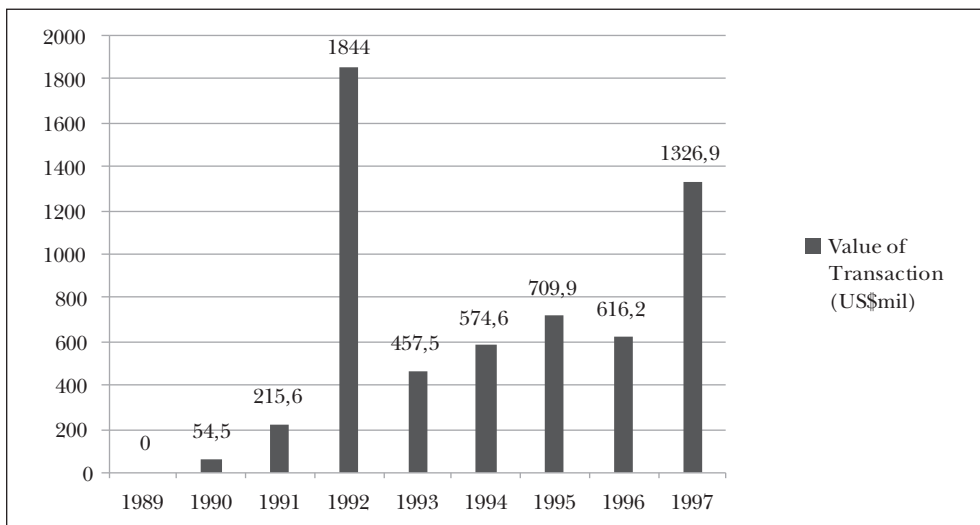
A megválasztott privatizációs politika lehet nagyon sikeres, megalapozva egy prosperáló gazdaság alapjait, de egyben nagyon veszélyes is a gazdaság teljesítményére. A rendszerváltást követően a lengyel kormányok is folytattak privatizációs tevékenységet, kisebb-nagyobb intenzitással. Három fő korszak rajzolódik ki a lengyel privatizációs történetben: az első a Mazowiecki-kormány által véghez vitt Balcerowicz-féle (1990–1991) sokkterápia, amely makrogazdasági stabilizációjával, az árak és a kereskedelem liberalizációjával segített a megálmodott piacgazdaság felé vezető első lépés

megtételében, valamint megalkotta a magántulajdon kialakulásához és fenntartásához szükséges törvényeket. A második reformhullám a Jerzy Buzek (1998–2001) által vezetett jobbközép kormány programja, melyben többek között a beinduló reform-csomagok (egészségügyet, nyugdíjat, oktatást és regionális igazgatást érintő csomag) pénzügyi háttérét képezte. A harmadik hullám az első Tusk-kormány (2008–2011) privatizációs programja, melynek fő célja a gazdaság strukturális reformja és a költségvetés bevételeinek növelése volt.

Trendek: Az első hullám – inkohereus privatizációs politikák

Balcerowicznak és a Mazowiecki-kormánynak (1989–1990) csupán bő egy év adatott, hogy a sokterápia főbb törvényeit kodifikálja. Ebben az egy évben az úgynevezett kisprivatizáció ugyan megindult (mely során kisebb üzleteket értékesítettek), de a nagyobb vállalatok értékesítése nagyon lassan, csak 1993-tól kezdődhetett meg. Ennek hátterében több ok is áll: a lengyel privatizációt alapjaiban meghatározták az ország politikai sajátosságai. Az alacsony bejutási küszöbnek köszönhetően tartós politikai instabilitás jött létre, több és eltérő felállású kormányt eredményezve – 1990 és 2001 között 9 kormány váltotta egymást. Ilyen körülmények között képtelenség volt bármiféle hosszú távú stratégiát kidolgozni és véghez vinni.¹⁵ Továbbá komoly dilemmát okozott a választás a különböző privatizációs célok és a gazdasági racionalitás, valamint a privatizáció időbeli ütemezése között. A Mazowiecki-kormány legnagyobb érdemét a gazdasági átalakulási folyamatok megindításában találjuk: lerakta azokat a jogi és gazdasági alapokat, melynek segítségével a magántulajdon primátusa visszafordíthatatlanná vált.

3. ábra: Lengyelország privatizációs bevételeinek alakulása, 1989–1997

Forrás: Privatization Barometer.

A 1991-es parlamenti választásokat követően az Olszewski-kormány (1991–1992) ugyan folyamatos, átlátható privatizációs politikát hirdetett, végül inkább hatalma konszolidálására fordította energiáit, ezzel ismét háttérbe szorítva a privatizáció kérdését. Egészen 1992 júniusáig, amikor is az Olszewski-kormányt elmozdították, és Hanna Suchocka (1992–1993) el rendelte a kuponos privatizációs csomag újbóli előkészítését. Az átalakított koncepciót 1993 márciusában elfogadták, júniusban pedig életbe léptették. Ugyanebben az évben lépett hatályba az 1993. április 30-i törvény a Nemzeti Befektetési Alapokról és azok privatizációjáról. Waldemar Pawlak második kormánya (1993–1995) további változásokat eszközölt a privatizációs stratégián. Ennek eredményeként csupán 1995 júliusában írták alá a befektetési alapokkal a szerződések. Végül 1996. augusztus 30-án kodifikálták az „Állami vállalatok magánosítása (kereskedelmi forgalomba hozatala) és privatizálása” elnevezésű törvényt, amely máig jogszabályi alapját képezi a privatizációs folyamatoknak.

Az új szociáldemokrata kormány, Janusz Lewandowski vezetésével, 15 befektetési alapot állított fel, melynek feladata a voucherek kibocsátása és a tömeges privatizáció menedzselése volt. A kuponos privatizáció lényege a vállalati részvények állampolgári alapú széttosztása: a kuponokat a befektetési alapokba rendelt 512 vállalat részvényeire lehetett beváltani. A politika a voucheres módszerrel igyekezett az eluralkodó elégedetlenséget csillapítani. Nagyjából, írja Hunter és Ryan, 27 millió felnőtt lengyel állampolgár részesült voucherben. A befektetési alapok 512 állami vállalat részvényeivel rendelkeztek, emellett feladatuk volt, hogy megfelelő anyagi és technológiai segítséget biztosítsanak ezeknek a vállalatoknak. A programot végül 1997-ben lezárták.¹⁶ A kedvezményes privatizáció közvetlen eredménye egy szétszórt tulajdonosi szerkezet lett, vagyis az elaprózódott tulajdonhányadok miatt képtelenné vált a vállalatok észszerű irányítása. Soós Károly Attila szerint a koncentráltabb tulajdon irányába való változás, tehát maga a másodlagos privatizáció elkerülhetetlen volt.¹⁷

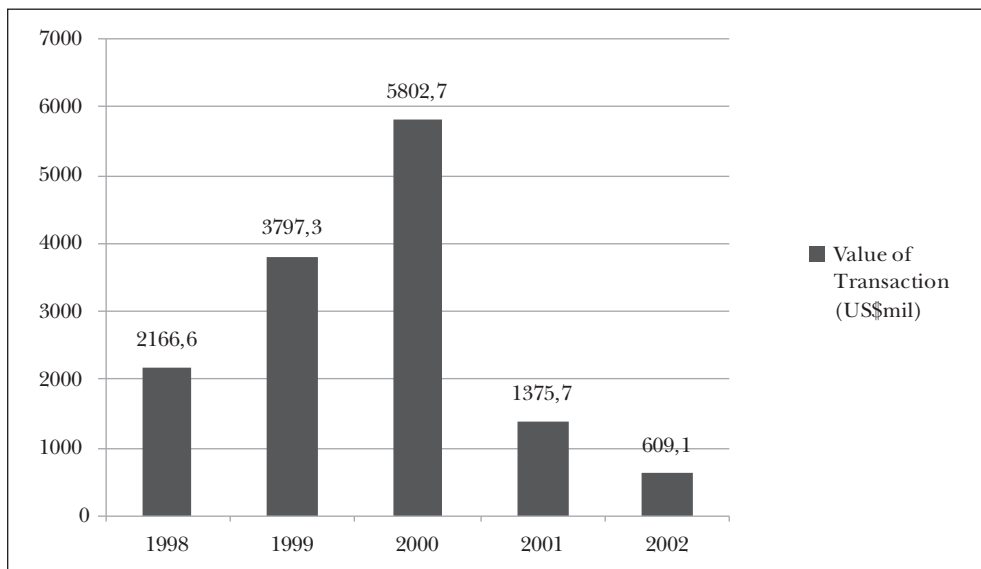
Trendek: második hullám – a Buzek-kormány politikája

A rendszerváltást követő 7 év privatizációs eredményei elkésérítőek voltak. Lengyelország 1997-ben a kelet-közép-európai országok közül arányaiban a legkisebb magán-szektorral rendelkezett.¹⁸ 1997 végén, írja Millard, az állami vállalatok csupán 34%-át privatizálták. A Buzek-kormány új privatizációs stratégiát dolgozott ki, ennek köszönhetően a privatizáció mértéke négyszeresére növekedett az 1990 és 1996 közötti időszakhoz viszonyítva. Több ok állt a privatizációs lépések sürgetése mögött. Egyrészt egy átfogó reformprogram, amely négy, nagyon fontos intézkedést foglalt magában: az egyik a nyugdíjrendszer reformja, a nyugdíjkorhatár megemelésével, a második az oktatási rendszer átalakítása, a harmadik az egészségügy/társadalombiztosítás finanszírozásának átgondolása, végül pedig a közigazgatási rendszer reformja, amelynek révén sokkal átláthatóbbá váltak a közigazgatási folyamatok. A beinduló reformok pénzügyi alapjait a befolyó privatizációs bevételek egy részéből kívánta fedezni.

Másrészt, az Európai Unió a csatlakozás előfeltételeként elvárta a lengyel kormánytól, hogy egy, a nehézipart érintő, következetes struktúraátalakítási programot, vala-

mint egy átlátható és transzparens államtulajdon-kezelési politikát mutasson fel. Az új privatizációs törvény 1998 tavaszán nemcsak meggyorsította, hanem ki is terjesztette a privatizációt több olyan szektorra, melyek magánosítása még nem kezdődött el. Ennek előzményeként a kormány felmérte az állami vagyon értékét. Ezzel párhuzamosan a Buzek-kormány, az uniós követelményeknek való megfelelés érdekében, megkezdte a bankszektor és a telekommunikációs cégek privatizációját,¹⁹ mely nem kis mértékben növelte a költségvetés bevételeit is.²⁰ Rá egy évre, 1999-ben bővült a piacra vitt értékesítések mennyisége, továbbá a portfólióba került a PZU biztosítótársaság, a Rafineria Plock olajcsoport. A külföldi működő tőke (FDI) beáramlása elérte a 30 milliárd USD-t, a 1998-as év egymaga 10 milliárd USD növekedést hozott, nem beszélve a német cégek folyamatos, többmilliárdos befektetési kedvéről. A privatizáció kiterjesztése mellett a kormány igyekezett a veszteséges állami vállalatokat is felkészíteni az esetleges piaci kilépésre, több-kevesebb sikerrel. 2001 közepére az állam kezelésében lévő kezdeti több mint 8000 vállalat száma 1268-ra csökkent.²¹

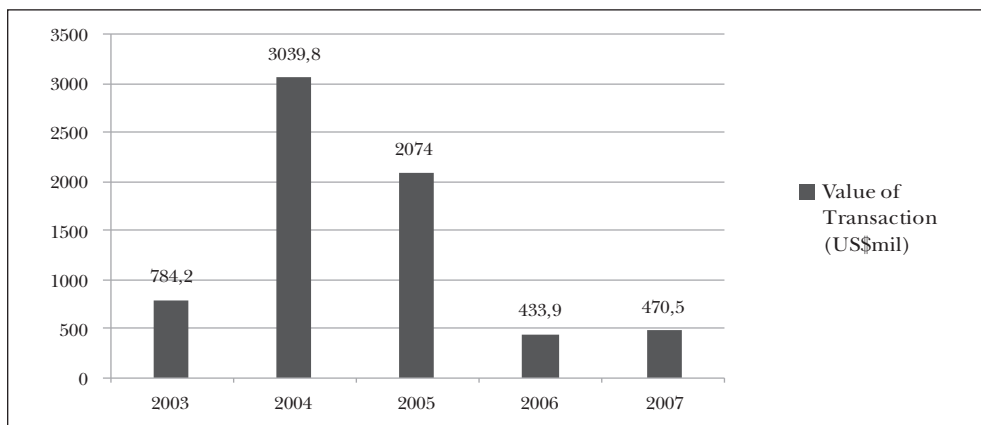
4. ábra: Lengyelország privatizációs bevételeinek alakulása, 1998–2002

Forrás: *Privatization Barometer*.

Habár a Leszek Miller vezette szociáldemokraták a privatizáció folytatására és befejezésére törekedtek, mégis az eladások drasztikus esése jellemezte a 2001 és 2004 közötti periódust. Nem beszélve a 2004 és 2007 közötti időszakról, amikor a privatizáció minimálisra csökkent. A politikai turbulenciák nem engedték egyik kormánynak sem, hogy egy évnél tovább uralja a politikai palettát. 2007-ig bezárólag technikailag további négy kormány váltotta egymást. A folyamat 2006–2007-re érte el a mélypontot, a Jog és Igazságosság Párt (PiS) erős privatizációellenes politikájának köszönhetően. A privatizációs programnak új lökést a Polgári Platform (PO) 2007-es kormányra kerülése adott.

5. ábra: Lengyelország privatizációs bevételeinek alakulása, 2003–2007

Forrás: Privatization Barometer.

A Tusk-kormány privatizációs terve (2008–2011) – visszatérés a trendekhez

A 2007-ben kormányra került Polgári Platform elsődleges tervei között szerepelt a privatizáció folytatása, a 90-es években megkezdett trendekhez való visszatérés, bár kezdetben minimális számú vállalat értékesítésével. Közvetlenül a választásokat követően Donald Tusk miniszterelnök két fő célt határozott meg: a lengyel gazdaság szerkezetátalakítását és az állami tulajdon minimumának meghatározását.

Több kutatás és számos nyilatkozat kiemeli az állam gazdaságban betöltött szerepének súlyát: Kozarzewski kutatásai szerint²² ez a lengyel gazdaságban jóval több, mint 20%. Az állami vállalatok transzformációs indexe is sokatmondó: 1990 és 2008 között 8453 állami vállalatból 5747-et privatizáltak, ez a volt állami vagyon 87,5%-os magánosítása. Európai átlagban az államnak a gazdaságban betöltött szerepe 10-20% között mozog.²³ Aleksander Grad, a privatizációért felelős államtitkár²⁴ a *Financial Times*-nak adott interjújában utalt a 20%-os GDP-arányos részvételre, és prognosztizálta ennek 10%-ra csökkentését. Ez nem jelent mást, mint az állam szerepének drasztikus csökkentését, az állami részvétel minimumának meghatározását. Ezt erősíti Donald Tusk expozéja a program bemutatása kapcsán: „A következő 6 hónapban el kell fogadnunk és ki kell hirdetnünk egy négyéves privatizációs programot, pontosan meghatározva, mely vállalatokat nem szabad magánosítani, mely vállalatokat kell az önkormányzatok kezelésébe adni, valamint mely vállalatokat kell stratégiai fontosságúnak tekinteni...”²⁵

A program mögött az a meggyőződés állt – amely számos ország tapasztalatán alapult –, hogy szinte lehetetlen egy racionális és hatékony kormányzati felügyeletet fenntartani az állami vállalatok felett.²⁶ A tervek hamar testet öltöttek, ez nemcsak a növekvő számú vállalat piacra bocsátása, hanem a privatizáció új megközelítésében és módszereiben is megmutatkozott.²⁷

Privatizálni a válság kellős közepén nem tűnt észszerű lépésnek. A liberális gazdaságpolitikát hirdető kormány mégis a tervek szerint nagyjából 30 milliárd PLN (14

milliárd USD) bevételt várt 2011-ig bezárólag, mindezt 740 vállalat magánosításából.²⁸ A Kincstár kimutatása szerint, mint az állami tulajdon kezelője, 2008. március 31-ig 1237 vállalatban rendelkezett részesedéssel. A Buzek-kormány 2011-ben 1268 állami vállalati részesedést hagyott meg (többek között) a Kincstár kezelésében. 2001 és 2008 között összesen 31 vállalati részesedést értékesítettek.²⁹

A PRIVATIZÁCIÓ CÉLJA: A SZÜKSÉGES MINIMUM ÉS A KULCSFONTOSSÁGÚ VÁLLALATOK MEGHATÁROZÁSA

Donald Tusk fentebb idézett beszédrészlete nagyon fontos üzenetre világít rá. A privatizáció célja nem csupán az állam szerepének csökkentése, hanem olyan vállalatok, kulcsfontosságú stratégiai területek megjelölése, amelyeket az állam nem értékesít. A program elindulásakor az állam vagyonkezelésében 1237 vállalat állt: ebből 350 vállalat felszámolás alatt áll, csődbe ment vagy megszűntették. A Kincstár 2008 és 2011 között kezdetben 740 vállalatból álló listát hozott nyilvánosságra, melyekre magánosítás várt. Ez a szám 2009 februárjára, a kormány döntésének következtében, 802 vállalatra növekedett. A lengyel állami vállalatok többségét a Kincstár kezelte, a programra kijelöltek közül 2 vállalat a Gazdasági Minisztériumhoz, 16 vállalat a Nemzeti Védelmi Minisztériumhoz és 3 vállalat az Infrastrukturális Minisztériumhoz tartozott. A terv 19 médiaprofíllal rendelkező céget különített el, melyeket a magánosításból kizárt. Wiktor Patena számításai szerint 2007. december 31-én az állami vagyon könyv szerinti értéke 73,2 milliárd PLN volt.³⁰ Összesen 23 állami vállalat került privatizációs stop alá, mint például a legnagyobb energiavállalatok, médiavállalatok, egy állami bank, az állami lottó, egy fegyvereket gyártó vállalat, valamint több aranyrészvény. Főleg kis és közepes állami vállalatok értékesítése került terítékre, valamint nagyvállalatok kisebbségi részvénycsomagjai.

1. táblázat: Az állami vagyon és értéke (2012. december 31.)

	Elemek	Példa	Hozzávetőleges értéke (Mrd PLN)
1	nemzeti örökség	könyvtárak, múzeumok	n. a.
2	természeti források	nemzeti parkok, vizek, erdők	n. a.
3	földek	Lengyelország területének 35%-a	363
4	infrastruktúra	utak	47,71
5	eszközök nem a Kincstár felügyelete alatt		323,29
6	államháztartás vagyona	egyetemek, kormányzati és önkormányzati vagyon	n. a.
7	részvények	a Kincstár és minisztériumok által kezelt vagyon	179,69
8	egyéb	kikötők, kutatóintézetek	n. a.

Forrás: Wiktor Patena: Sham privatization or how to have your cake and eat it too. WSB-NLU, 2014.

Maga a Kincstár a vállalatok és részvények több mint 80%-át kezeli. A Kincstár miniszterének hamar szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy a kiválasztott vállalatokat nagy számban olyan szektorból emelték ki, melyek a potenciális befektetőknek nem túl vonzóak, valamint a vállalatok többsége súlyos pénzügyi és működési problémával is küszködött. Joggal merült fel a kérdés, milyen módon lehetséges ezeket a részvénycsomagokat eladhatóvá tenni. Erre válaszként születtek meg az SPV-k (special purpose vehicle), melyeket vonzó ajánlattal bocsátottak a befektetők rendelkezésére. Egy másik megoldás a PHN (Polski Holding Nieruchomości ingatlancsoport) volt: ennek keretében állami vállalatok konszolidálására tettek kísérletet (pl. a hajóépítéssel foglalkozó Dalmor vagy az elektromos berendezéseket gyártó Budexpo), oly módon, hogy mintegy 180 ingatlant gyűjtöttek egy portfólióba, majd megfelelően pozicionálva a piacra dobták. Hasonló kísérletet tartott az ARP (Agencja Rozwoju Przemysłu – Ipari Szerkezetátalakítási Ügynökség), mely innovációval foglalkozó vállalatokat gyűjtött egybe, főleg kis és közepes társaságok köréből.

A PIR-program (Polish Development Fund) egy Kincstár által alapított vállalat, melynek feladata, hogy a kezelésébe utalt vagyont kezelje, amelyet négy nem nyilvános, zárt végű befektetési alapon helyeztek el. A program fő célja az infrastruktúra fejlesztése, a lengyel vállalkozások versenyképességének növelése és a helyi önkormányzatok tulajdonának modernizálása. A privatizációból befolyó összegek egy részét (többek között a PKO bank, a PZU biztosítótársaság, a PGE³¹ eladásából befolyó összegek) ebbe a programba helyezték át, ebből finanszírozva a négy alap programjait.

A kormány nem csupán a tőzsdére, aukciókra és tenderekre támaszkodott, hanem igyekezett a társadalmi részvétellel is fellendíteni a privatizációt. Így született meg az úgynevezett Polgári Részesedés Program: a Kincstár kezdeményezésére 2010-ben az energia- és biztosítási szektorban eladták olyan működő vállalatok részvényeit, mint a Tauron és a PZU. A program azon az elven alapult, hogy a polgároknak bizonyos részvénycsomagokat megvételre ajánlanak. A projekt első hulláma meglepően sikeresnek bizonyult: mintegy 230 ezer egyéni befektető vásárolt Tauron-részvényt, 250 ezer PZU-részvényt, és több mint 300 részvény kelt el a WSE-ből csak 2010-ben. Az egyéni befektetések száma 2009 és 2012 között 1,13 milliőről 1,53 millióra növekedett. Több vállalat részvényét is elérhetővé tették, mint az Energa, PAK, JSW, de ezek nem voltak olyan sikeresek, mint az első hullámban felkínált részvények.³²

Emellett születtek bevételt nem generáló programok és döntések is: ilyen volt az önkormányzatok részére történő vagyonátadás. A kormányfői beszéd is előre jelezte, hogy a kormány tervez vagyonátadási lépéseket. Az első 2009-ben realizálódott, ekkor 14 vállalat került át valamelyik vajdaság kezelésébe, 2010-ben már összesen 38 vállalatról számolnak be az éves jelentések. Wiktor Patena számításai szerint 2008 és 2011 között a privatizált vállalatok 24%-a esetében nem privatizációra, hanem ingyenes vagyonátadásra került sor, ebből kb. 12% az önkormányzatoknak.³³

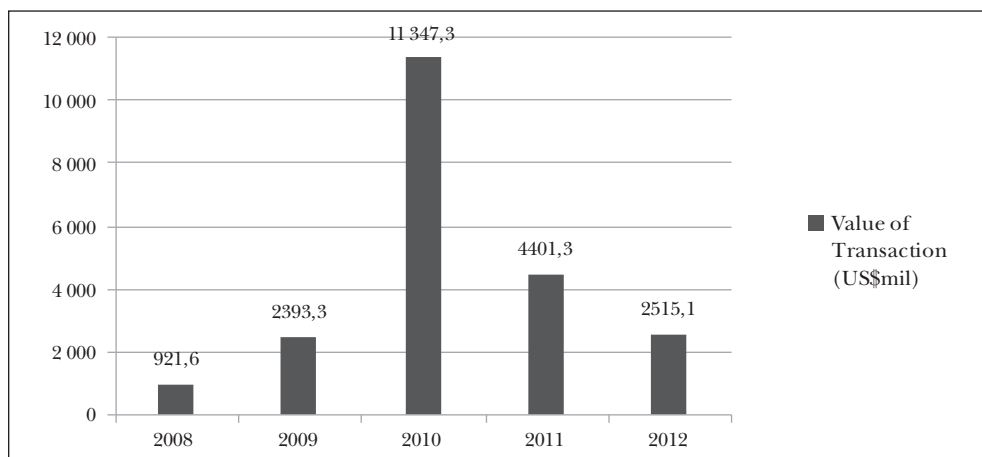
A tőzsde aktivitása mutatta, hogy a beindított programok milyen mértékben növelték a tőzsdén végbement tranzakciók számát. Łukasz Żalicki összehasonlította a régió más borszéi kapitalizációját.³⁴ Megállapította, hogy az osztrák, magyar, cseh részvényt-piaccaal ellentétben, a Varsói Tőzsde relevanciája növekedett, és megerősödött a priva-

tizáció beindítása következtében. Leszögezte, hogy privatizáció felgyorsítása nagyban hozzájárult a pénzügyi válság negatív hatásainak csökkentéséhez.

BEVÉTEL ÉS LENDÜLET

2009-ben érte el a gazdasági válság a mélypontját, ezzel együtt a privatizáció is lelassult, sőt megkérdőjeleződött a program továbbvitelének realitása.³⁵ A tényleges bevételek csupán 55%-át érték el a tervezett bevételeknek (26,34 milliárd PLN – körülbelül 9,43 milliárd USD). 2010-ben lassú kilábalást jeleztek a statisztikák: a privatizációból befolyó bevételek kimagasló értéket értek el, majd 22 milliárd PLN (kb. 7,14 milliárd USD) folyt be a költségvetésbe. Ez annak köszönhető, hogy ebben az évben adták el a tervben szereplő vállalatok közel 1/3-át. A sikert tetőzte az is, hogy a kormány új privatizációs technikával társadalmi részvételt próbált generálni.

6. ábra: Lengyelország privatizációs bevételeinek alakulása, 2008–2012

Forrás: Privatization Barometer.

A lengyel gazdaság, több tényezőnek köszönhetően, 2010-et követően – sokkal hamarabb, mint európai társai – ismét magára talált. Egyik nagy szerencséje, hogy az egyéni és vállalati hitelek mértéke az európai átlaghoz képest visszafogottak maradtak, köszönhetően a szigorú hitelfelvételi konstrukcióknak.³⁶ Habár a magánhitel-felvétel a válságot megelőző két évben megnövekedett, de nem olyan mértékben, hogy az alapjaiban rengesse meg az egzisztenciákat.³⁷

A gazdaság a válság negatív hatásait azzal is tompítani tudta, hogy a belső fogyasztást ösztönözte, a belső keresletet növelte, ezáltal a lengyel piac sokkal kevésbé volt kitéve a külföldi piacok változásainak.³⁸ Az export aránya – más kelet-közép-európai országhoz képest – alacsony maradt: 2008-ban a GDP 40%-a.³⁹ A gazdaság ellenálló képességét növelte a befektetésbarát politika és a rendszerváltás óta folytatott következetes gazdaságpolitika.⁴⁰

A megkötött privatizációs szerződések magas száma (158), a kis- és közepes vállalatok nagyszámú értékesítése, emellett az új Polgári Részesedés Program a vártnál is magasabb bevétellel kecsegtetett 2010-ben. A bevételek elérték a közel 30 milliárd PLN-t (9,74 milliárd USD), mely a riportok szerint 120%-os teljesítése a 2010-re kitűzött bevételeknek. Ez egyben a lengyel privatizáció legeredményesebb éve is volt. Több tucat kis és közepes méretű vállalkozást értékesítettek, jellemzően olyan társaságokat, melyek profilja az ecetgyártástól a tűzoltósíkok- és gyufagyártásig terjedt. Ezen típusú vállalatokat az állam nem kívánta tovább a felügyelete alatt tartani.

A privatizáció és a privatizációs bevételek erősen függenek az aktuális politikai akartól. Habár 2003 és 2007 között a részvények árai magasan álltak, de nem volt politikai akarat a privatizáción keresztül történő bevétel generálására. Ellenben 2007 és 2009 között gazdasági válság miatt a piacok estek, viszont a kormány a privatizációs politikáját mindenképpen végig akarta vinni. 2012-től egyre növekedett a Kincstár elköteleződése a megmaradt állami vállalatok ellenőrzése és kezelése iránt: ez megmutatkozott a privatizáció visszaszorulásában, a részvényekből befolyó osztalékokra támaszkodásból. A gazdasági válság, valamint a szakszervezetek ellenkezése ellenére a kormány elszántsága nem csökkent a terv kivitelezése terén: erős akarat mutatkozott a privatizáció 2011-ig történő véghezvitelében. 2012-ben a tervezett 802 vállalatból 339-et teljesen privatizáltak, további 442 még privatizációs folyamatban volt, 285 pedig felszámolás alatt.⁴¹

2012 végére a privatizáció nem tekinthető befejezettnek. A teljesen vagy részben állami tulajdonban maradt vállalatok száma 288 volt, ebből 162 teljesen vagy többségében állami részesedéssel. A privatizáció eredményessége ellenére 2012-ben az állami szektor a GDP 20,5%-val járult hozzá a lengyel gazdaság teljesítőképességéhez, valamint a lakosság majd 24,2%-a dolgozott állami foglalkoztatásban. Baltowski és Kozarzewski 2014-es adatai alapján a fenti számok a vállalati szektorban a következőképpen alakultak: a többségi állami tulajdonban lévő vállalatok a GDP 14,2%-ában és a foglalkoztatottság tekintetében 13,1%-ában járultak hozzá a fenti számokhoz.⁴² Az állami szektor még mindig domináns maradt az infrastruktúra, vasutak, szénbányászat terén, habár az utóbbi kettő Barbara Błaszczyk szerint mindig is a legnagyobb veszteséget termelte az államnak, megkurtítva a lengyel költségvetést.⁴³ Ezek privatizációjának már sokkal korábban meg kellett volna történnie, még a válság előtt. A válság teljesen ellehetetlenítette ezen infrastruktúrák nyereséges értékesítését. Húszéves privatizációs múlt után is még körülbelül 48,2 milliárd PLN értékű állami tulajdon várt értékesítésre.⁴⁴ 2012 után a privatizációs kedv lanyhulni kezdett, bár további 300 állami vállalatot jelöltek ki a 2012–2013-as privatizációs tervben.

A lengyel privatizáció egyik kitűzött célja, a kis- és közepes, adóssággal terhelt vállalatok kirotálása és piacra bocsátása a fenti adatok tükrében sikeresnek mondható. A másik nagy cél, hogy az állam részesedése csökkenjen a gazdaságban, valamint az állami szférában dolgozók száma is csökkenjen, a következő privatizációs program megtervezésekor, 2012-ben még igen számottevő volt. A 2012-től folytatott második hullám viszont sokkal visszafogottabb volt, mind a tranzakciók számában, mind pedig a bevételek tekintetében. A privatizációs akarat meggyengült és háttérbe szorult. Jan

Rostowski pénzügyminiszter 2013-as távozását követően leváltották Aleksander Grad privatizációért felelős államtitkárt is, utódjaik már inkább a megmaradt állami vagyon felügyeletére koncentráltak.

HOGYAN TOVÁBB?

Lengyelország a válság ellenére kezdett privatizálni. Stabil gazdasági háttérrel rendelkező gazdasága, ellentétben európai vagy regionális társaival, megengedte volna a 2000-es évekre jellemző privatizációs politika folytatását. Lengyelországban nem volt külső privatizációs kényszer, a magánosítás nem megszorításokat felváltó pénzügyi és gazdasági megoldás. Kelet-Közép-Európában a privatizációs tranzakciók leálltak vagy minimális szinten működtek, sőt Európa-szerte hasonló tendencia figyelhető meg. A recesszió óvatosságot idézett elő a privatizációs és gazdaságpolitikai lépéseket vont maga után. A válság hatására a piacok instabillá váltak, az árak nyomottá. Az állami vagyon nem volt a legversenyképesebb, a szerkezetátalakítási program meghirdetése talán nem a legjobb időzítéssel történt, viszont a válság okozta károk csökkentésének egyik leghatékonyabb eszközének bizonyult. Mivel az állami vagyon többségében elavult, amúgy is eladósodott portfóliója tovább növelte volna az állam eladósodásának mértékét. A szerkezetátalakítás több módon ment végbe: vagyontáradással, stratégiai vállalatok kiemelésével és megtartásával, de leginkább eladással. A 2010-es áttöréssel a büdzsébe befolyt jövedelem a válság okozta károk tompításának fontos eszközévé vált, a gazdasági nyitottság növelésének és a befektetővonzó politikának a részévé. A privatizáció 2015-ig, lassabb ütemben ugyan, de folytatódott.

A jövőt illetően: a 2015-ös őszi parlamenti választásokon nyertes Jog és Igazságosság Párt jelenleg a belpolitikai válság megoldására koncentrál, a még folyó privatizációs program jövője pedig kérdéses.

JEGYZETEK

- ¹ Lentner Csaba: *Rendszerváltás és pénzügypolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005, 14. o.
- ² Sunita Kikeri – Matthew Perault: *Privatization Trends. A Sharp Decline but No Widespread Reversals in 2008*. View Point, The World Bank Group, Public policy for the private sector, Note nr. 322., May 2010, 2. o.
- ³ *The PB Report 2011*. Privatization Barometer. www.privatizationbarometer.net/PUB/NL/4/9/PB_Report_2011.pdf
- ⁴ Uo.
- ⁵ World Bank GDP-indikátor. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries/EU?display=graph>
- ⁶ Joseph Zacune: *Privatising Europe. Using the crisis to entrench neoliberalism*. TNI, Amsterdam, 2013, 5. o. www.tni.org/files/download/privatising_europe.pdf (Letöltés: 2016. június 4.)
- ⁷ Privatization Barometer – Portugália. www.privatizationbarometer.net/atlas.php?id=5&mn=PM (Letöltés: 2016. június 7.)
- ⁸ Zacune, i. m. 8. o.
- ⁹ Uo. 9. o.
- ¹⁰ U.S. Department of State report – Hollandia. www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2015/241680.htm (Letöltés: 2016. június 4.)

- ¹¹ Észtország GDP-esése a World Bank adatai alapján: 2006-ban 10,3%, majd 2007-ben 7,7%, ezt követően 2008-ban -5,4%, a válság mélyülésével pedig, 2009-ben -14,7%. Litvánia hasonló Észtországhoz, 2006-ban 7,4%, 2007-ben a GDP 11,1%-ra emelkedett, majd 2008-ban hirtelen 2,6%-ra csökken, és 2009-ben drasztikusan, -14,8%-ra zuhan. Lettország bruttó hazai termelése 2006-ban 11,9%, 2007-ben 10%, a válság berobbanásával, 2008-ban -3,6%-ra esik, és 2009-re -14,3%-ra süllyed. A 2010-as adatok pedig már 8%-ot mutatnak. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries/EU?page=1&display=default> (Letöltés: 2016. június 8.)
- ¹² Atoyan et al.: *25 Years of Transition. Post-communist Europe and the IMF*. IMF, 2014. www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2014/eur/eng/pdf/erei_sr_102414.pdf (Letöltés: 2016. június 5.)
- ¹³ World Bank – Lengyelország profilja: <http://data.worldbank.org/country/poland>
- ¹⁴ Roman Frydman – Andrzej Rapaczynski – John S. Earle: *The Privatization Process in Central Europe*. Central European University, Budapest – London – New York, 1993, 152. o.
- ¹⁵ Girst Noémi: *Tömeges privatizáció a visegrádi négyek privatizációs politikájában*. Politikatudományi előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar doktori iskolájának jubileumi konferenciáján – 20 éves a doktori képzés az ELTE jogi karán. ELTE, Budapest, 2014, 71–86. o. <http://epa.oszk.hu/02600/02692/00002/pdf/> (Letöltés: 2015. szeptember 25.)
- ¹⁶ Richard J. Hunter – Leo V. Ryan: *Prospects for the Polish Economy in 1999–2000*. June 1999. www.ruf.rice.edu/~sarmatia/999/hunter.html (Letöltés: 2015. október 2.)
- ¹⁷ Soós Károly Attila: *Rendszerváltás és privatizáció. Elsődleges és másodlagos privatizáció Közép-Európában és a volt Szovjetunióban*. Corvina, Budapest, 2009, 27. o.
- ¹⁸ Frances Millard: *Politics and Society in Poland*. Routledge Studies of Societies in Transition. Routledge, London, 1999.
- ¹⁹ Marcin Sobczyk: *Polish Government Debt Yields Nearing Critical Level, Central Banker Says*. The Wall Street Journal, Feb 11, 2011.
- ²⁰ Witold Gadomski: *Balcerowicz: We can avoid the slowdown*. Obserwator finansowy.pl, 2014. www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/in-english/we-can-avoid-the-slowdown/ (Letöltés: 2015. október 1.)
- ²¹ Tomasz Mickiewicz – Maciej Baltowski: *All Roads Lead to Outside Ownership. Polish Piecemeal Privatisation*. In: International Handbook on Privatization. Eds.: David Saal, David Parker, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2003.
- ²² Piotr Kozarzewski: *Corporate Governance Formation in Poland, Kyrgyzstan, Russia, and Ukraine*. CASE Network Studies and Analyses, No. 347, 2007.
- ²³ Sárközy Tamás: *Rendszerváltozás és a privatizáció joga. A tulajdonváltás joga a volt szocialista országokban*. MTA, Budapest, 1997, 27. o.
- ²⁴ Jan Cieski: *Privatisation set to slash Poland's state-owned sector*. Financial Times, 2008. www.msp.gov.pl/en/media/news/457,Privatisation-set-to-slash-Poland's-state-owned-sector.html
- ²⁵ *Privatisation Plan for the years 2008–2011*. Ministry of Treasury Republic of Poland, 2008. www.msp.gov.pl/en/privatisation/privatisation-plan/privatisation-plan-for-1/766,dok.html?poz=2&update=1 (Letöltés: 2016. március 26.)
- ²⁶ Barbara Błaszczuk – Piotr Kozarzewski: *Zmiany w polskich przedsiębiorstwach. Własność restrukturyzacja, efektywność*. Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa, 2007.
- ²⁷ Barbara Błaszczuk – Wiktor Patena: *Post-privatisation Corporate Performance in Poland. Evidence from Companies Privatized in 2008–2011*. CASE Working Paper, No. 125., 2015, 14. o.
- ²⁸ *Privatisation Plan for the years 2008–2011*, i. m.
- ²⁹ *Program prywatyzacji na lata 2008–2011*. Ministry of Treasury, 2008. www.msp.gov.pl/pl/przekształcenia/dokumenty-strategiczne/kierunki-i-plany-prywat/30082,dok.html?poz=2&update=1 (Letöltés: 2016. április 1.)
- ³⁰ Wiktor Patena: *Analysis of the privatization process in Poland in the years 2008–2011 – outcomes and prospects*. Financial Internet Quarterly, Vol. 10, No. 2., 2014, 57–70.
- ³¹ PGE – Polska Grupa Energetyczna: a legnagyobb áramtermeléssel foglalkozó lengyel vállalat.
- ³² Patena: Analysis of the privatization..., i. m.
- ³³ Uo.

- ³⁴ Łukasz Zalicki: *Privatization in Central and Eastern Europe*. Ernst and Young, May 13, 2013.
- ³⁵ *Podsumowanie przychodów w roku 2009*. Ministry of Treasury, 2009. <http://msp.gov.pl/pl/przekształcenia/licznik-prywatyzacyjny/przychody-archiwum/8483,Podsumowanie-przychodow-w-roku-2009.html> (Letöltés: 2016. április 2.)
- ³⁶ Jacek Rostowski: *The 'Secret' of Poland's Success*. The Wall Street Journal, 2010. www.wsj.com/articles/SB10001424052748704375604575022863718985470 (Letöltés: 2015. október 1.)
- ³⁷ *Poland's financial system is stable and resilient to market turmoil*. Ministry of Treasury, 2015. <https://msp.gov.pl/en/polish-economy/economic-news/6749,Poland039s-financial-system-is-stable-and-resilient-to-market-turmoil.html> (Letöltés: 2015. október 2.)
- ³⁸ Connor Adams Sheets: *The East European Miracle: How Did Poland Avoid the Global Recession?* International Business Times, 2012. www.ibtimes.com/east-european-miracle-how-did-poland-avoid-global-recession-795799 (Letöltés: 2015. július 28.)
- ³⁹ *Mitől nőnek a lengyelek?* Portfolio, 2010. www.portfolio.hu/gazdasag/mitol_nonek_a_lengyelek.126590.html (Letöltés: 2015. október 18.)
- ⁴⁰ Stephan Faris: *How Poland Became Europe's Most Dynamic Economy*. Bloomberg, 2013. www.bloomberg.com/bw/articles/2013-11-27/how-poland-became-europes-most-dynamic-economy (Letöltés: 2015. szeptember 20.)
- ⁴¹ Błaszczuk – Patena, i. m. 15. o.
- ⁴² Maciej Bałtowski – Piotr Kozarzewski: *Zmiana własnościowa polskiej gospodarki (1989–2013)*. PWE, Warszawa, 2014, 361–364. o.
- ⁴³ Błaszczuk–Patena, i. m. 6. o.
- ⁴⁴ Poland's financial system is stable and resilient..., i. m.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Susan Burnell: *Poland. International Investors Respond to Stable Economy and Privatization Opportunities*. Forbes Custom, 2010. www.forbescustom.com/EconomicDevelopmentPgs/PolandStableEconomyP1.html (Letöltés: 2015. augusztus 29.)
- Jan Cienski: *Poland: debt threshold gets a rubdown*. Financial Times, 2012. <http://blogs.ft.com/beyond-bricks/2012/07/10/poland-debt-threshold-gets-a-rubdown/> (Letöltés: 2015. október 2.)
- Roman Frydman – Andrzej Rapaczynski: *Privatization in Eastern Europe: Is the State Withering Away?* CEU University Press, Budapest, 1994, 14–15. o.
- Friedrich Hayek: *The Use of Knowledge in Society*. American Economic Review, Vol. 35, No. 4., 1945, 519–530. o.
- Richard J. Hunter – Leo V. Ryan: *The Polish Economy in 2010: A Retrospective View Looking Towards 2011*. International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 1, No. 9., 2011, 65.
- Richard J. Hunter – Leo V. Ryan: *A Transitional Analysis of the Polish Economy: After Fifteen Years, Still a „Work in Progress”*. Global Economy Journal, Volume 5, Issue 2., 2005.
- Hartmut Lehmann: *The Polish Growth Miracle: Outcome of Persistent Reform Efforts*. IZA Policy Paper, No. 40, 2012, 9. o.
- OECD-kimutatók: <https://data.oecd.org/gdp/real-gdp-forecast.htm#indicator-chart> (Letöltés: 2016. április 2.)
- Wictor Patena: *Sham privatization or how to have your cake and eat it too*. WSB-NLU, 2014. <http://repozytorium.wsb-nlu.edu.pl/bitstream/handle/11199/7685/Newsletter%20nr%202.pdf?sequence=1>
- Poland Government Debt to GDP*. Trading Economics. www.tradingeconomics.com/poland/government-debt-to-gdp (Letöltés: 2015. október 4.)
- Privatization Plan for the years 2008–2011*. Ministry of Treasury, 2007. www.msp.gov.pl/en/privatisation/privatisation-plan/privatisation-plan-for-1/766,dok.html?poz=2 (Letöltés: 2015. szeptember 15.)
- Privatization Plan for the years 2008–2011*. Ministry of Treasury, 2008. www.msp.gov.pl/en/privatisation/privatisation-plan/privatisation-plan-for-1/766,dok.html?poz=3 (Letöltés: 2015. szeptember 15.)

Girst Noémi – Privatizációs trendek Lengyelországban

Privatization Barometer – Poland: www.privatizationbarometer.net/

Marcin Sobczyk: *Polish Government Debt Yields Nearing Critical Level, Central Banker Says*. The Wall Street Journals, 2011.

David Stark: *Privatizációs stratégiák Közép-Kelet-Európában*. Közgazdasági Szemle, 1991/12., 1121–1142. o.

Statistics. Ownership transformation of state enterprises as of December 31, 2007. Ministry of Treasury Republic of Poland, 2007. www.msp.gov.pl/en/privatisation/statistics/2239,Ownership-transformation-of-state-enterprises.html (Letöltés: 2015. szeptember 16.)

World Bank adatai: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries/EU?display=graph>

Szablics Bálint

Quo vadis, avagy a nemzetgazdaság és társadalom fejlődésének stratégiai kérdései

**Quo Vadis: A Review of Certain Strategic Issues
in the Development of the National Economy and
Society Based on Events of the Recent Past**

Összefoglalás

A kutatói beszámoló kísérletet tesz arra, hogy áttekintse a világban zajló főbb gazdasági-társadalmi folyamatokat, a megoldást is keresve, amelyek valóban gyógyírt jelenthetnek ezekre az aggasztó trendekre. De ehhez mindenekelőtt arra a kérdésre kell választ keresni, hogy hová is tartunk (= Quo vadis). A tanulmány makrogazdasági megközelítést alkalmazva mutatja be a struktúrák jelenkori alakulását, illetve a társadalmi berendezkedés kihívásait és a technikai innováció veszélyeit.

Summary

This research focuses on the attempt to understand the current social and economic progress in the world, in order to have the chance to concentrate on finding a cure to these worrying trends. Above all this we must look for the answer to “Quo vadis”? We use a macroeconomic approach while introducing structural changes and observing the social impact of our lately challenges.

SZABLICCS BÁLINT PhD-hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Állam és ökonómia kutatási terület (szablicsbalint@t-online.hu).

A modern kor államai, a nyugati értelemben vett demokráciák válságukat élik. Talán több értelemben is, így az okok nem kizárólag gazdasági tényezőkre vezethetők vissza. A technológiai fejlődés, minden áldásos hatása mellett, átformálja a polgárok mindennapi életét. Létrejött egy globális tér, amelyben a határok egyre inkább elmosódnak, és ez magára a társadalmi berendezkedésre is komoly hatással lehet. Mindeközben a növekvő egyenlőtlenségek – és a szintén globalizálódott konfliktusok – új feszültségeket generálnak, ez indokolhatja a társadalmi együttélés új alapokra helyezését, újragondolását is. A nemzetállamok rendszeralkotó elemei belső együttműködéseinek fejlesztése és a hosszú távú fenntarthatóság eléréséhez feltétlenül szükségesek az államon és piacon kívüli, nonprofit alapokon működő kapcsolatok kiaknázása az egész társadalom javára. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy az állami működés, a közszolgáltatások finanszírozása mind átláthatóbbá és mérhetővé váljanak.

MAKROGAZDASÁGI KÖRÜLMÉNYEK

A jelzáloghitel-piaci válság¹

A 2008-as év több szempontból rendkívüli gazdasági nehézségeket hozott világszerte, de elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban. Az USA jelzáloghitel-piacain a korábbi években elterjedt egy újfajta termék. E konstrukció lényege az volt, hogy egy pénzügyi intézmény jelzálogalapon hitelt nyújt lakásvásárlóknak, a kihelyezett hasonló kockázati besorolású hitelek közül pedig csoportokat képez, és befektetési jegyként értékesíti, amellyel további források kerültek a rendszerbe. A Fed által alacsonyan tartott kamatok és az olcsó hitelhez jutás felpörgették az ingatlanpiacot, és az egyre kockázatosabb hitelek kihelyezése valósult meg. A lakásvásárló olcsón és kedvező feltételek mellett tudott hitelt felvenni, a bankoknak pedig gyakorlatilag a kockázatok továbbhárítása és az új pénz létrehozása miatt érdeke volt mind több hitelt nyújtani, szinte hitelbírálat és érdemi mérlegelés nélkül. Ameddig újabb forrásbevonásra lehetőség volt, a metódus remekül működött, ám abban a pillanatban, hogy az ingatlanárak – és ezzel a származékos pénzügyi termékek árai – megtorpantak, és a kínálat meghaladta a keresletet, azok árai meredeken esni kezdtek 2007 második felében.

A drasztikus csökkenés és a másodlagos jelzálogtermékek iránti kereslet gyorsan fizetéseképtelen helyzetbe juttatta a különböző szervezeteket, aminek egyik legelhíresebb áldozata a patinás Lehman Brothers volt.

Ez azonban korántsem volt új jelenség. Az 1930-as évek gazdasági világválsága komoly visszaesést okozott többek között az USA építőiparában. Hogy az állam megpróbálja helyreállítani a piaci mechanizmusok működését ezen a téren, a lakásvásárlásokat azzal ösztönözte, hogy a jelzálogalapú hitelezést egy 1934-ben erre létrehozott állami intézmény, a Szövetségi Lakásügyi Hivatal (Federal Housing Administration) biztosítékkal támogatta. Az eleinte 20%-os elvárt önrész aztán a 60-as évek végére 3%-ra csökkent, ami nagyon megkönnyítette a hitelhez jutást. Végül a felduzzadt piaci lufi akkor is kipukkadt.

1. ábra: S&P/Case–Shiller lakásárindex (USA) alakulása 2000–2015

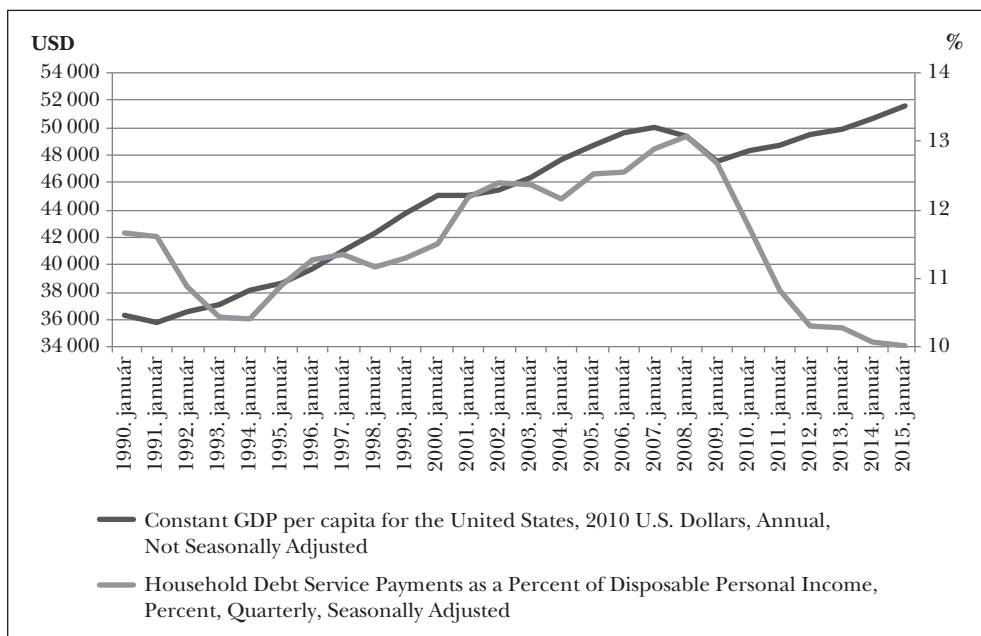

Forrás: S&P Dow Jones Indices, www.spindices.com.

A mostani pénzügyi krízis nyomán rengeteg pénzintézet vált fizetéseképtelenné és szorult állami segítségre. Az USA kormánya igen nehéz döntési helyzetbe került, mert két alternatíva között választhatott: hagyja a korrekciót piaci mechanizmusok által megvalósulni, és ezzel kockáztatja az összeomlást, vagy ezermilliárdokat (USD) áldoz a kármentésre, és ezalatt még milliók elvesztik állásukat, megtakarításaikat és otthonukat. A fájdalmas döntés megszületett, amely azzal együtt különösen problémás, hogy a válság kialakulásának vizsgálatára az USA kormánya által létrehozott bizottság (Financial Crisis Inquiry Commission) jelentésének egyik legfőbb megállapítása szerint a pénzügyi válság elkerülhető lett volna.² Az idézett jelentés emellett további következtetéseket is megfogalmaz:

- a pénzügyi szabályozás és ellenőrzés rendszerében hatalmas hiányosságok voltak;
- a kulcsfontosságú pénzintézetek vállalatvezetési és kockázatkezelési gyakorlata egyaránt komoly mértékben járultak hozzá a válság kialakulásához;
- a hitelezés gyorsuló expanziója, a kockázatos befektetések és az átláthatóság hiánya kedvező környezetet teremtett a krízis számára;
- a kormányzatot felkészületlenül érte a kialakult helyzet, és nem tudott megfelelő eszközökkel reagálni;
- a válság megbízhatósági és etikai veszteségekkel is járt;
- a funkciót veszített jelzálogpiaci sztenderdek és a jelzálogalapú hitelből származtatott értékpapírok jelentették a kiindulópontot;
- a hitelminősítő ügynökségek hibái elemi hatással voltak a pénzügyi összeomlásra.

2. ábra: Az egy főre jutó GDP és a háztartások szabad jövedelmét terhelő adósságszolgálat az USA-ban

Forrás: FRED.

Összességében a Bizottság kiemelte, hogy a kormányokon átívelő (mind Bill Clinton, mind pedig George Bush elnöksége idején) programként fogalmazódott meg az alacsonyabb jövedelműek otthonhoz juttatása. Ez pedig a szerzők szerint hibás célkijelölés volt, mert a valóságtól elrugaszkodott helyzetet alakított ki, olyan családokat sodorva függésbe, amelyek valódi anyagi lehetőségei ezt reálisan nem tették elérhetővé. Egy 2012-ben született tanulmány³ szerint 8,8 millió ember veszítette el munkahelyét, 19,2 ezer milliárd USD vagyon vált köddé a háztartásokban, egy 2015-ben kelt írás⁴ alapján 20 ezer milliárd dollárba kerül a válság az Egyesült Államokban a kirobbanást követő tíz évben.

Meglepő lehet, hogy a 2000-es év tőzsdei, ún. dotcom válságával összehasonlításban, a 2008-as krízisnek sokkal nagyobb hatása volt,⁵ sőt más hasonló eseményekkel összehasonlításban is rendkívülinek mondható. A válság egyik legközvetlenebb hatása, hogy – az egyébként globális – pénzügyi intézményeknek a kormány pénzügyi mentőtövet dobott, ezzel elodázva a teljes összeomlást. A segítségnek – és általában a felelőtlen hitelezési gyakorlat miatt kialakult krízisnek – az ára és eredménye egyrészt a sztriktebb szabályozás, másrészt az állami tulajdonszerzés volt.

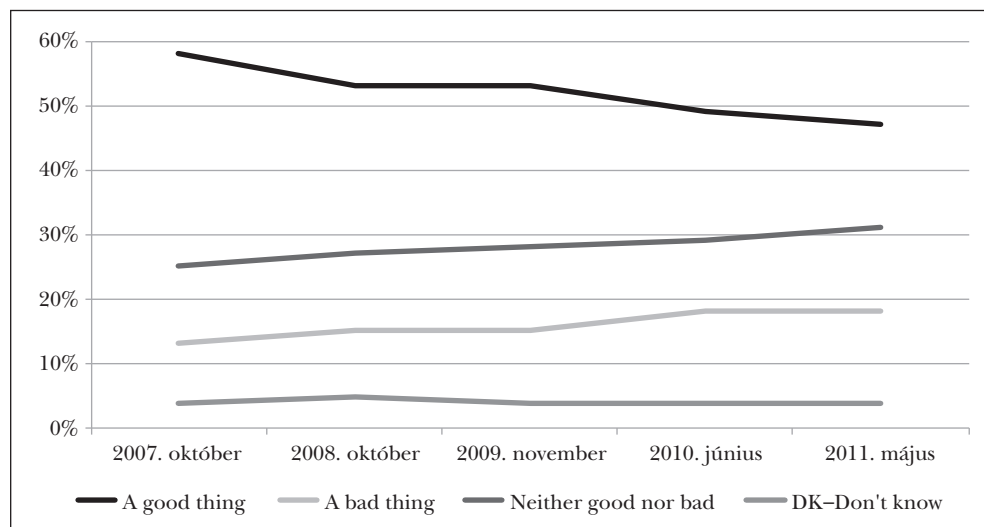
A globalizálódott pénzügyi környezetben az amerikai pénzintézetek likviditásbeli szűkössége gyorsan áttért az öreg kontinensre is. Az Európai Unió hasonló programot indított az európai nagybankok megmentésére, a válság elmélyülésének megelőzésére, amelyet első körben és alapvetően tagállami szinten kell menedzselni. Azonban ezek a bankmentések az államadósságban is kifejtették hatásukat, és a

közvetlen veszély elhárítása a szuverén adósságok válságát okozta Európában (alapvetően Görögország, Írország és Portugália esetében).⁶ Az üzleti környezet megváltozása a leginkább érintett államok állampapírai iránti kereslet drasztikus csökkenésével is járt, a bankok pedig egyre inkább visszafogták a hitelezést a további veszteségek megelőzésére. A gazdasági növekedés csökkenő üteme a munkaerőpiacon is kifejtette hatását, és uniós szinten 5 év leforgása alatt mintegy 2 százalékponttal vetette vissza a foglalkoztatottságot.⁷

Magyarországon is számos kedvezőtlen tendencia bontakozott ki 2008-tól. Az akkori kormány – érzelve a várható piaci sokkhatást – úgy értékelte, hogy az állami kiadások finanszírozása a piacról nem megoldható, illetve drága. Ezért az IMF-hez fordult, és két év alatt 7,6 Mrd SDR hitellehívás történt, ami az államadósság-mutatóban 6 százalékpontos emelkedést eredményezett, tovább növelve a külső függést, ami a külföldi nettó adósság államadósságon belüli arányát illeti. A 2010-ben hivatalba lépett új kormány egyik fontos célkitűzése a külföldi függés radikális csökkentése volt, amelyet mára 56-ról 32%-ra sikerült lefaragni e téren. A lakosság mind nagyobb mértékben vesz részt az államadósság finanszírozásában az állampapír-vásárlási programok keretében.

A munkanélküliség előbb 7,8-ról 11%-ra emelkedett, de a mutatót 2010 óta újra a 2008-as szintre sikerült leszorítani, köszönhetően számos intézkedésnek, amely a megélhetési költségeket és a nettó bér közterheit csökkentette, az állami szociális juttatásokat ellentételezéshez kötötte (életpályareformok, adócsökkentés, közmunkaprogram, rezsicsökkentés). Az infláció ugyanakkor igen alacsony szintre süllyedt, és már defláció kialakulása is fenyeget, miközben a jegybanki alapkamat alacsony szintje is igyekszik ösztönözni a beruházásokat.

3. ábra: Az EU-tagság megítélése az európai polgárok körében

Forrás: Eurobarometer.

Sajnos azonban – ahogy Magyarország sem – az Európai Unió sem dőlhet hátra, mert az eddigi gazdasági problémák mellé újabb, szintén gazdasági hatással járó, mély társadalmi feszültségek társultak az utóbbi időszakban. A Közel-Keleten dúló konfliktusok és az ISIS névvel illetett – államnak egyáltalán nem, de sikeresnek mindenképpen nevezhető – szervezet destruktív, destabilizációs szerepe rendkívüli népmozgást eredményez. (Hasonlóan nem tekinthető lezártnak a mostanában kevésbé emlegetett, de továbbra sem rendezett ukrainai konfliktus.)

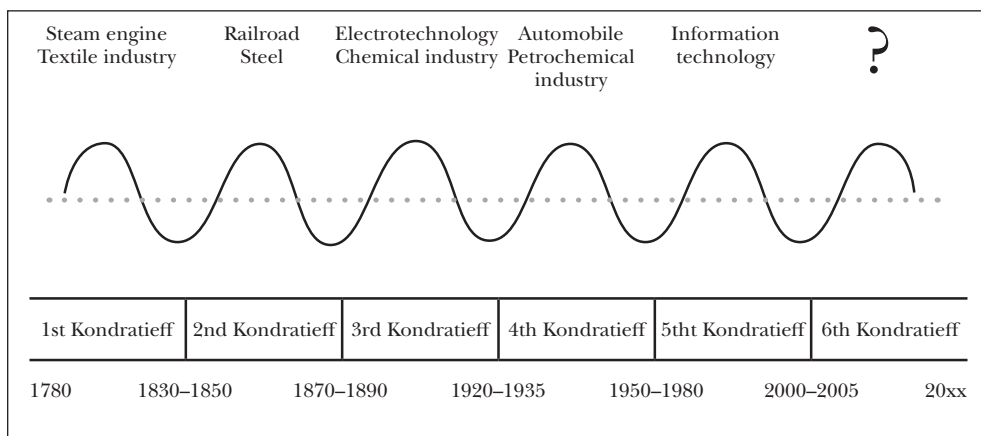
A gazdasági helyzettel való elégedetlenség és a növekvő migrációs nyomás hatásos segítséget jelent a liberális eszmékkel szembeforduló politikai szélsőségek, illetve nem az európai integráció elmélyítésén, hanem inkább az önállósodási, nagyobb nemzeti szuverenitást követelő mozgalmak számára. Annak ellenére, hogy a migráció mint jelenség nagy kihívás elé állítja az európai társadalmakat az alapvető kulturális különbözőségekből fakadóan, az minden politikai erőnek jól „hasznosítható” témaként szolgál a belpolitikai küzdelmekben. Ez pedig olyan tényező, amely elodázhathja a valós – pláne hatékony összeurópai – megoldások megszületését. A válságok sora az utóbbi években aláásta az európai intézményrendszer működését, és bizonyos szinten megkérdőjelezte azok létjogosultságát (pl. schengeni egyezmény, dublini egyezmény) az európai polgárok szemében: a tagságot pártolók aránya 50% alá süllyedt, miközben az ellenzők, illetve bizonytalanok aránya 5-6 százalékponttal csökkent. Nem mellékesen az Egyesült Királyság népszavazáson döntött kilépési szándékáról.

Végso soron tehát kissé borús kép rajzolódik ki, ha számba vesszük az említett folyamatokat: a tengerentúlról érkezett gazdasági válság hatásait talán napjainkban kezdi kiheverni Európa, miközben komoly politikai kihívást eredményez a migrációs válság által felszínre került társadalmi problémák sokasága és az európai integráció összeurópai megítélésének kuszasága, amelyet időlegesen segítenek, de hosszabb távon még nehezebb strukturális veszélyekkel fenyegetnek a CETA és a TTIP nemzetközi megállapodások. Az öreg kontinens világ gazdasági esélyeit rontja továbbá a korösszetétel változása, amely szerint napjaink 25%-os értékéről 2050-re 53% lesz az ún. függőségi mutató (a 65 év felettiek száma a 15–64 éves korosztály számosságához viszonyítva).⁸

Távolabbról tekintve, ezen folyamatok természetesnek tekinthetők. Már az előző század elején Nyikolaj Dmitrijevics Kondratyev kutatásai is azt mutatták, hogy léteznek a gazdaságban a „szokásos” 10-15 évesnél hosszabb, 40–80 éves ciklusok is. A téma ma is élő kutatói, Leo és Simone Nefiodow is azt próbálják megjósolni, hogyan alakul az elméleti, hatodik Kondratyev-ciklus, amelynek élvezői, illetve elszenvedői lehetünk.⁹

Nagyon úgy tűnik, hogy a jelenlegi helyzetben Európa tehetetlen a nemzetállamok szuverenitásának tiszteletben tartása miatt, a tagállamokat viszont gúzsba kötötték az európai normák, így patthelyzet alakult ki a megoldást illetően. A Kondratyev-ciklusoknak és a demográfiai változásoknak köszönhetően arra lehet számítani, hogy a közeli jövőben várható egy, a közelmúltbelieknél is komolyabb sokkhatás tudja csak kibillenteni társadalmainkat a holtpontról.

4. ábra: Kondratyev-ciklusok

Forrás: Kondratieff.net.

Ékes bizonyítéka ez annak, hogy a monetáris politika (mely európai szinten közös) és a fiskális politika (tagállami hatáskör) milyen szoros egymásrautaltságban áll. El kell döntenünk tehát, hogy Európa szorosabbra fűzi intézményes kereteit egy közös fiskális politika irányába, vagy a tagállamok együttműködése lazább keretek között történik majd.

Az EU–USA és EU–Kanada szabadkereskedelmi megállapodás

Gazdasági válságok idején általában előtérbe kerül a protekcionista gazdaságpolitika. Lényegét tekintve jól kapcsolódik a nemzetállamok ideológiájához, amely szintén az adott országot helyezi előtérbe, és ez a külső tényezőkkel némiképp szemben áll. A globalizáció egyik nagy eredménye az a bonyolult, az egész világot átszövő hálózat, amely gyakorlatilag lehetetlenné teszi a bezárkózó gazdaságpolitika alkalmazását.

Noha a 2008-as válság nem jelentett ideális körülményeket a szabadkereskedelem kiszélesítéséhez, a krízis lassú múlásával újabb szövetségek kialakítása kezdődött a WTO égisze alatt.

A Bizottság Kanadával megkötötte az átfogó gazdasági és kereskedelmi megállapodást (CETA). Az egyezmény egyik legvitatottabb pontja egy vitarendezési fórum (ISDS), amelyen keresztül a vállalatok érvényesíthetik akarataikat, jogalkotási kényszerhelyzetbe hozva ezzel a Közösséget vagy akár a tagállamokat. Az EGSZB által 2015-ben kiadott vélemény¹⁰ említ néhány elgondolkodtató európai példát arra vonatkozóan, hogy a nagy gazdasági potenciállal rendelkező cégek milyen érdekeket próbálnak érvényesíteni egyes államokkal szemben: „Románia ellen a Micula indított pert egy olyan beruházás miatt, melyet az ország EU-csatlakozása előtt végzett, és amellyel kapcsolatban igénybe vett egy kormányzati vállalkozásösztönző eszközt. A csatlakozáskor Románia az állami támogatásokra vonatkozó szabályok tiszteletben tartása érdekében megszüntette az ösztönzőprogramot. A bíróság 116 000 USD kár-

térítést ítélt meg kamatokkal együtt (a becsült teljes összeg: 250 000 USD) a kétoldalú beruházási megállapodások szerinti kötelezettségek be nem tartása miatt. 2014-ben a Versenypolitikai Főigazgatóság ideiglenesen arra kötelezte Romániát, hogy ne fizessen, mivel az jogellenes állami támogatásnak minősülne. Ennek ellenére a választott bírók egy, a New York-i egyezményre hivatkozó záradék értelmében engedélyezték, hogy a Micula amerikai bíróságok előtt is kártérítésért folyamodjon.” „Az ECT rendelkezéseire hivatkozva a Vattenfall 3,7 milliárd USD-t meghaladó kártérítést követel Németországtól az atomenergia használatának fokozatos megszüntetéséről szóló határozatot követően.”

Fentiek mellett Európa és az itt működő vállalkozások számára komoly versenyhelyzetet jelenthet majd, hogy megjelennek sokkal liberálisabb (pl. munkaügyi, környezetvédelmi területen kevésbé szabályozottabb) környezetben működő amerikai társaik. Kérdéses tehát, hogy a CETA és annak nyomán majdan megkötendő TTIP-megállapodás az USA-val vajon kinek eredményez majd tényleges anyagi előnyöket. A kétségeket és bizalmatlanságot jól támogatja, hogy az előkészítő tárgyalások zárt körben zajlanak, a döntéshozóknak érdemi ráhatása nincsen a konkrét javaslatra. 2014-ben európai polgári kezdeményezés is indult a tárgyalások leállítására, de az aláírásgyűjtés (1 millió fő) az előírt határidőben nem járt sikerrel. Bár hivatalosan már lezárult a támogatóívek gyűjtése, a mozgalmat¹¹ indítók folytatták a munkát, és mára több mint 3 millió európai polgár egyetértését sikerült megszerezniük. A tiltakozás hazánkban is manifesztaódott, bár egy kissé más formában: az Országgyűlés 2016 júniusában határozatot fogadott el, amelyben a kormány számára lényegében tárgyalási álláspontot jelölt ki.¹² Ezek a mozgalmak és intézkedések végső soron nemigen vannak érdemi hatással a megállapodás megkötésére. A folyamatot, annak mozgatóerőit talán ennél fontosabb megértenünk, mert így fel lehet készülni azon hatások kivédésére, amelyek esetleg nemkívánatosak a társadalom szempontjából.

A szabadkereskedelmi megállapodás lényegében (jelen esetben az Európai Unión keresztül) egy államközi szerződés, amely rögzíti a felek közötti kereskedelem feltételeit, és szabályozza a vitarendezés módját. Ilyen módon a nemzeti jogrendszeren kívül helyezkedik el. Különösen igaz ez az Európai Unió által kötött megállapodásokra, amely – bár maga az EU a tagállamokból áll – egy államok felett álló entitás szerződése, melyek a tagállamokra nézve is kötelezőek. Francesco Galgano¹³ jogászprofesszor szerint a jelentős különbséget a korábbiakkal szemben az adja, hogy már nem a törvényhozó hatalom primátusa érvényesül, hanem az atipikus szerződésekbe foglalt jogrend. A kereskedelmi jogról és a globalizációról készült írásában¹⁴ Török Gábor véleménye is az, hogy a vázolt folyamatot, a globalizációt a 2008-as pénzügyi krízis nem állította meg, csupán megtorpanásként értelmezik.

Az országok és a fogyasztók mozgástere is egyre szűkül, és egészen új, globális struktúrák vannak kialakulóban. Az állami monopóliumok csökkennek (hovatovább a szabályozásban is), amellyel tovább erősödik a kitettség, így az egyén kiszolgáltatott helyzetben teljesen magára maradhat. De minél erősebb a koncentráció globális szinten, és minél távolabb kerül a valódi irányítás a hétköznapi embertől, annál inkább szükség-szerűvé válik, hogy valami kitöltse az ilyen módon keletkező űrt. Ezért a lokalitásban ér-

telmezhető kisebb és közepes közösségeknek egyre nagyobb szerepe kell hogy legyen, amelyek nem gazdasági motivációval jönnek létre, mert azokat – mint konkurenciát – a TNC-k lesöpörnék. Sokkal inkább a tényleges, valós szükségletek mentén, de ehhez minden egyes embernek ki kell mozdulnia, gondolati síkon, az egyszer megélhetést hajszoló, rohanó, másszor gondolkodásmentes applikációkba és álközösségekbe temetkező hétköznapiokból, és újra meg kell tanulni figyelni, gondolkodni.

Versenyképesség Magyarországon¹⁵

A versenyképességgel (nemzetgazdasági értelemben) kapcsolatosan számos eltérő definíció létezik,¹⁶ de abban egyetértés látszik, hogy adott országban élők életszínvonalának javulását biztosító paramétert értünk a fogalom alatt. Bár ez a definíció nem tűnik túl bonyolultnak, a tényleges tartalma és ezáltal a mérést, összehasonlíthatóságot lehetővé tevő komponensek kibontása már annál összetettebb.

A svájci székhelyű IMD és a Világgazdasági Fórum egyaránt bonyolult, részben mérhető, illetve becslést indikátorokkal operál. Mindkét mérési rendszer komoly tényezőként tekint a bizalomra, a társadalmi tőkére. Francis Fukuyama munkájában arra a következtetésre jut, hogy az amerikai társadalmi fejlődés alapja a társadalmi tőke magas szintje, a bizalom és az erős civil társadalom volt.¹⁷

Az IMD éves kutatásának – több mint 200 mutató alapján képzett – adataiból kialakított rangsorban Magyarország az elmúlt tíz évben jelentősen visszaesett a mért 60 ország között.

1. táblázat: Magyarország helyezése az IMD éves versenyképességi felméréseiben

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
35	38	45	42	47	45	50	48	48	46

Forrás: IMD.

A WEF által készített, a 2015–2016-as időszak felmérését tükröző legfrissebb tanulmány¹⁸ 140 vizsgált állam között a 63. helyre helyezte hazánkat. A részmutatók vizsgálata nem fest túl hízogató képet, az intézményekre vonatkozó mutatócsoport (97. helyezés) fogja vissza leginkább az összteljesítményt, az innovációs képességek megítélésében (131. helyezés) pedig kifejezetten lehangoló eredményekkel szembesülhetünk. A tanulmány vezetői összefoglalója emellett Magyarországot abban a kontextusban említi,¹⁹ hogy a korrupció komoly gazdasági károkat okoz.

Számos olyan mutatót alkalmaz mindkét versenyképességi rangsort felállító megközelítés, amely arra vezethető vissza, hogy az ország társadalma milyen mértékben képes és hajlandó gondolkodni, mennyire evolutív, és ebben milyen módon tudnak a szereplők (egyének, szervezeteik) együttműködni. Mivel a kormányzásban, szélesebben értelmezve, a pártpolitikában a hatalmi érdekek, a gazdasági szektorban pedig alapvetően pénzügyi érdekek mentén alakulnak ki együttműködések és kapcsolatok, rendkívül fontos a civil társadalmon keresztüli megközelítést. Ez ugyanis – értéktől

nem mentesen, de mögöttes tartalmat nélkülöző módon – képes érzékeltetni számunkra, hogy a társadalom – valamely kisebb csoportja – mennyiben tud közösen tenni.²⁰

A gazdasági fejlődés általánosan használt mutatói

A rendszerváltozás óta hazánk számos gyökeres, a külső környezetben és belső körülményeiben végbement változáson esett át. Az 1980-as évek végén tetőzött gazdasági-társadalmi folyamatok egy azóta is folyamatosan átalakuló, az emberek, illetve állampolgárok permanens alkalmazkodását igénylő rendszerbe vezettek át. Az akkor egyre elérhetőbbnek látszó liberalizmus békés eszméjének megvalósulása pedig egyre távolabbinak tűnik, ami természetesen nem kizárólag a belpolitikai folyamatok eredménye, hanem a gazdasági környezet átalakulásának terméke is egyben. Az egymást érő fordulatok közepette sokszor nincs alkalom, mód egy-egy időszakot lezárni, értékelni, mégis fontos, hogy – akár így utólag – megpróbáljuk áttekinteni, hogy a korábbi gazdasági folyamatok kezelése milyen eredménnyel tudott megvalósulni.

A rendszerváltozás időszakában Magyarországon rendkívül pozitív folyamatok látszottak beindulni. Gazdasági mutatóinkban megmutatkozó eredményeinket az ír példával egy lapon említve, „magyar modell”-ről beszéltek. Azonban ahogy Lentner Csaba is rávilágít, a tizenöt éves átmenet fenntartotta a külső kitettséget és sebezhetőséget, a nemzeti érdekérvényesítő képesség gyengesége miatt.²¹

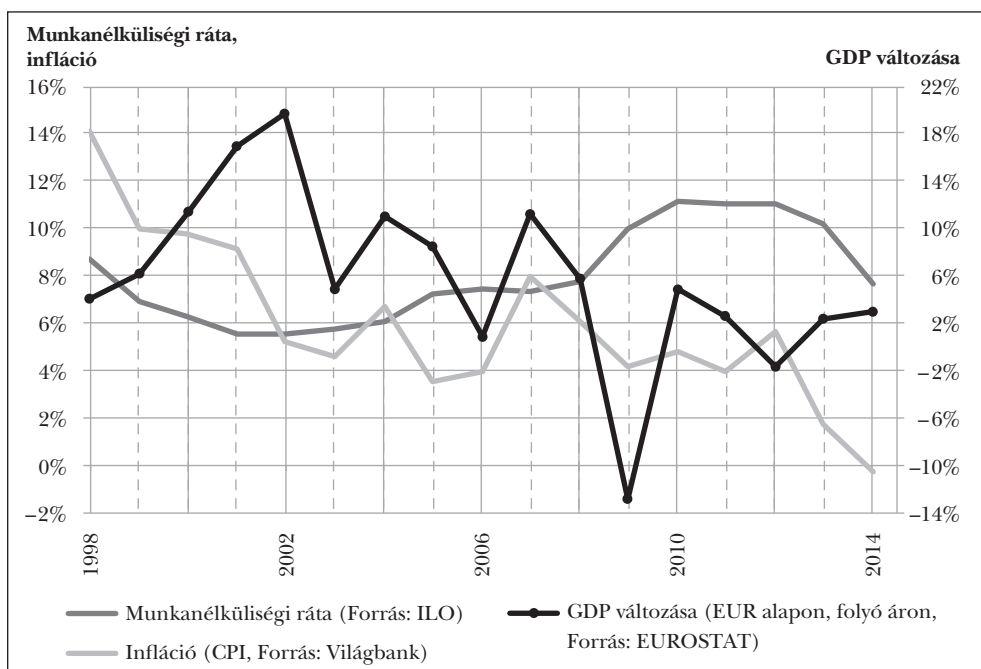
Gazdaságpolitikai szempontból a politikai váltógazdaság ciklusait követő inflexiók pontok rajzolhatók ki, amire persze hatással lehet az is, hogy a világgazdaságban is mintha a magyar választások ciklusainak – és még inkább a politikai irányváltásoknak – határait követték volna a krízishelyzetek: elég, ha az 1998-as orosz válságra, vagy a 2008-ban kirobbant, de hazánkra, némi késéssel, hatást kifejtő jelzálogpiaci válságra gondolunk.

Mielőtt további párhuzamok felállításából messzemenő, de helytelen következtetésekre jutnánk, szerencsésebb, ha visszatérünk a tudomány eszköztárához, és megvizsgálunk néhány olyan makrogazdasági mutatót, amelyekben tetten érhetők az említett hazai gazdaságpolitikai eltérések.

Az infláció trendjét tekintve, nagy változást nem mutat az 5. ábra (egy kisebb 2007-es adat által indikált törést leszámítva), azonban szembeötlő, hogy a GDP növekedési ütemében (jobb oldali tengely) és a munkanélküliségi rátában jelentős irányváltások tapasztalhatók 2002-ben és 2009–2010-ben. Ugyanakkor, míg az előbbi 1998 és 2002 között dinamikus gyorsulást mutatott, addig a 2009 óta fennálló körülmények nem engednek elmozdulni a 2% körüli növekedési ütemtől (6–7. ábra).²²

E leggyakrabban használt mutatók ugyanakkor csak kijelzői a gazdaságpolitikai eredményeknek, melyek rendkívül összetett hatásmechanizmus eredményeként állnak elő. Az egyik legfontosabb különbséget pl. az államadósság belső szerkezetében lehet tetten érni. 2001-től a devizában fennálló adósság aránya folyamatosan növekedett, amely trend csak a 2009-es évben fordult meg. Azóta a gazdaságpolitikai szereplők

5. ábra: Egyes kiemelt gazdasági mutatók alakulása

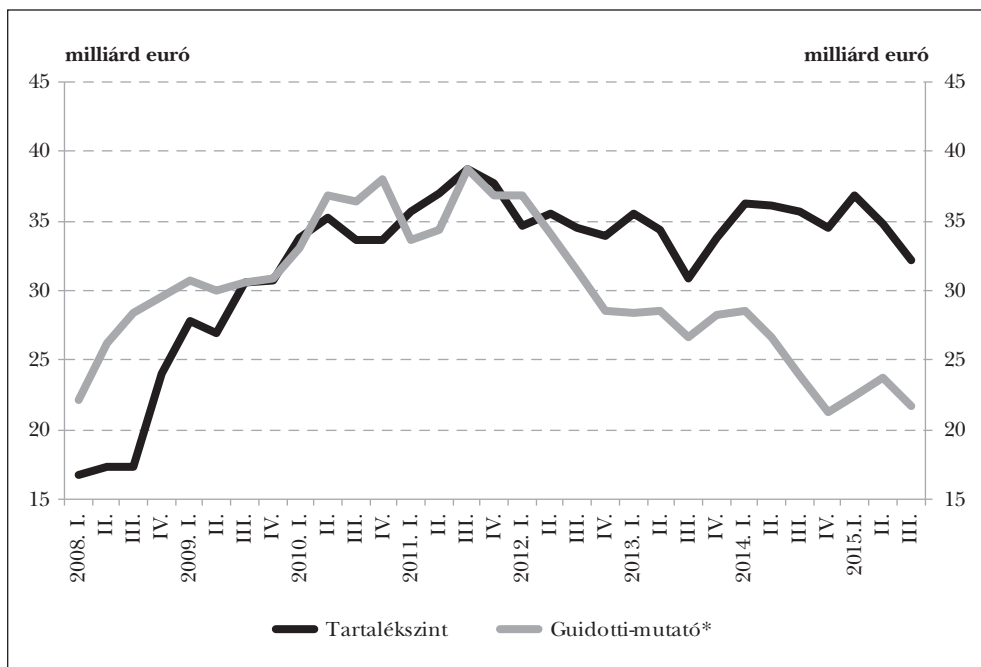
Forrás: Az ábrán jelölt forrásokból saját készítés.

határozottan törekszenek a kitettség csökkentésére, jelentős állampapírpiazi program indult, amelynek eredményeként a lakossági megtakarításokért folytatott versenyben a bankbetétek és a készpénzes forma visszaszorulóban vannak.²³ Ezt segítette elő az is, hogy a jegybanki alapkamat csökkenése és a bankbetétek alacsony kamata, illetve az egyéb befektetési formák magas kockázata is az állampapírok felé terelik a megtakarításokat. A jegybank szakembereinek előrejelzése alapján, az államadósság finanszírozásában a jövőben sem lesz szükség változásra.²⁴ Ezzel együtt úgy tűnik, hogy az IMF-hitel igénybevétele nélkül is finanszírozható a költségvetés hiánya, a 2008-ban felvett hitel visszafizetése pedig megalapozott döntés volt. (Ezt megelőzően, 1998 és 2008 között sem volt IMF-hiteltartozás, igénybevétel a rendszerváltozás körüli években történt.) Az IMF-hitel lezárását²⁵ a magánnyugdíjpénztári vagyon államosítása tette lehetővé úgy, hogy jelentős törést nem okozott a mintegy 7,5 Mrd euró törlesztése a 2012–2013-as évek folyamán.

Figyelemre méltó, hogy a devizatartalékok alakulása is egyre biztonságosabb – már-már túlzó szinten – mozgásteret engednek, hiszen az általuk képviselt finanszírozási képesség messze meghaladja a nemzetközileg elfogadott elvárásokat megtestesítő Guidotti-szabály teljesítését.

A devizaadóssággal kapcsolatosan nem csak a kormányzat helyzetét kellett kezelni. A 2004-ben bevezetett devizaalapú lakáshitel-konstrukciók elterjedése 2010-ben tetőzött, amikor az állományi adat már 2818 Mrd Ft feletti volt²⁶ (ami ezzel meghaladta a

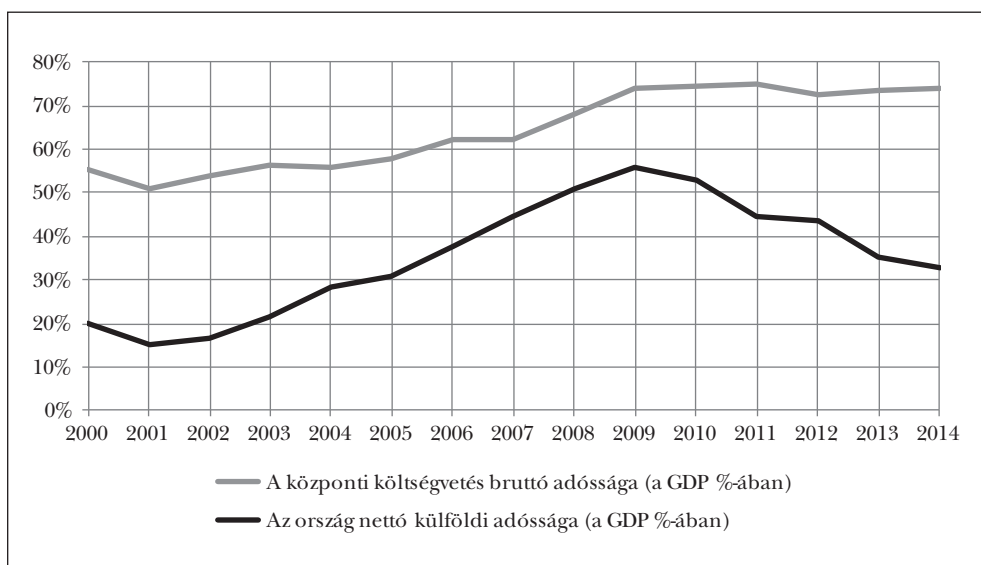
6. ábra: A tartalékszint tényleges és elvárt alakulása

Megjegyzés: * A hátralévő futamidő szerinti rövid külső adósság

Forrás: MNB.

7. ábra: Az államadósság mutatói 2000-től

Forrás: ÁKK.

GDP 1%-át). A jelentős problémát jelezte a válság nyomán ingadozó árfolyam, amely a 2008. július 9-i 230,75 HUF/EUR szintről 2009. március 6-ára 316 Ft-ra emelkedett, ami szinte azonnal 37%-os veszteséget jelentett. Noha az árfolyam 2012 elejéig még jelentős mozgásokat mutatott, a 300 Ft feletti szint stabilizálódott. Hosszadalmas egyeztetések és a konstrukció részleteinek kialakítása során a legfontosabb kérdés a felelősség, illetve a veszteségek teherviselőinek megoszlása volt. Végül a kormányzati intézkedések eredményeként ez a hiteltermék 2015-re gyakorlatilag megszűnt.

KIHÍVÁSOK A TÁRSADALMI SZERVEZŐDÉS KÜLÖNBÖZŐ SZINTJEIN

Polgár

A kapitalista berendezkedés fogyasztásra épülő környezetében a modern állampolgár énképét – nem kis mértékben a folyamatosan gyors informatikai fejlődésnek köszönhetően – a globalizáció hatásai egyre súlyosabb mértékben határozzák meg. A globalizáció a fogyasztásban hatalmas – a fogyasztóval semmiképp nem egyenlő alkupozícióból induló – vállalatokat és széles körben elterjedt termékeket jelent. Ráadásul a fizikai fogyasztásban sokkal inkább az információnak, a termékről alkotott, befolyásolástól sem mentes képnek van szerepe,²⁷ mintsem racionális gazdasági döntésnek.

Az információkhoz való hozzáférés, az új ismeretek elérése olyan mértékben egyszerűsödött, hogy az egyes ember számára egyre gyorsuló tempót „diktál” a munkaerőpiaci versenyképesség megőrzése érdekében, amely hasonlóan érvényesül a magánéleti kapcsolatokban is: a közösség mint fogyasztási cikk és termék is megjelent. Nem mellékesen, ezek a közösségek is globális szinten szerveződnek, így – az esetleges nyelvi különbségek leküzdésével, melyet szintén fejlett informatikai alkalmazások is segítenek – könnyen elmosódnak a fizikai határok. A folyamatot erősítik különböző geopolitikai megfontolásokon alapuló politikai döntések is, amelyek különböző nemzetállamokból igyekeznek olyan gazdasági közösséget építeni, amelyek egységes piacot képezve, a korlátok lebontásával még több lehetőséghez juttatják a már említett globális vállalatokat. Ilyennek tekinthető bizonyos megközelítésben az Európai Unió, de az EU és Kanada, illetve az Egyesült Államok közötti szabadkereskedelmi megállapodás is.

A gazdasági nehézségekből és egyes katonai konfliktusokból is fakadóan a nemzeti identitás²⁸ megőrzésére és erősítésére irányuló, vitathatatlan igényen alapuló mozgalmak ellentétes hatást fejtenek ki. Mindezek mellett is körvonalazódni látszik, hogy a nemzetállami sajátosságoknak (az államhoz való kötődés értelmében) egyre inkább csak a fizikaiszükséglet-kielégítés szintjén van jelentősége, a Maslow-féle szükségletpiramis alsóbb régióiba visszaszorulva. Tehát az állampolgár inkább csak az állammal kapcsolatos elvárásait fogalmazza meg, mert szüksége van azokra a javakra, amelyek (még) jellemzően ingyenesen, alanyi jogon járnak (pl. a közrend biztosítására, az egészségügyi ellátásra, gyermeke gyermekkori nevelésére és a nyugellátásra). A példaként említett javak a közvélekedésben ennek tetejében általában nem keltenek általános meglepedést. Bár ezeket az alapvető szolgáltatásokat az állam biztosítja, azok a lokalitásban jelennek meg. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a

helyi környezeten és az államon is túlmutató globalitás szintén értelmezhető dimenziót jelent, miután a fogyasztásban jellemzően a nagy nemzetközi vállalatok cikkei, brandjei vannak jelen.²⁹

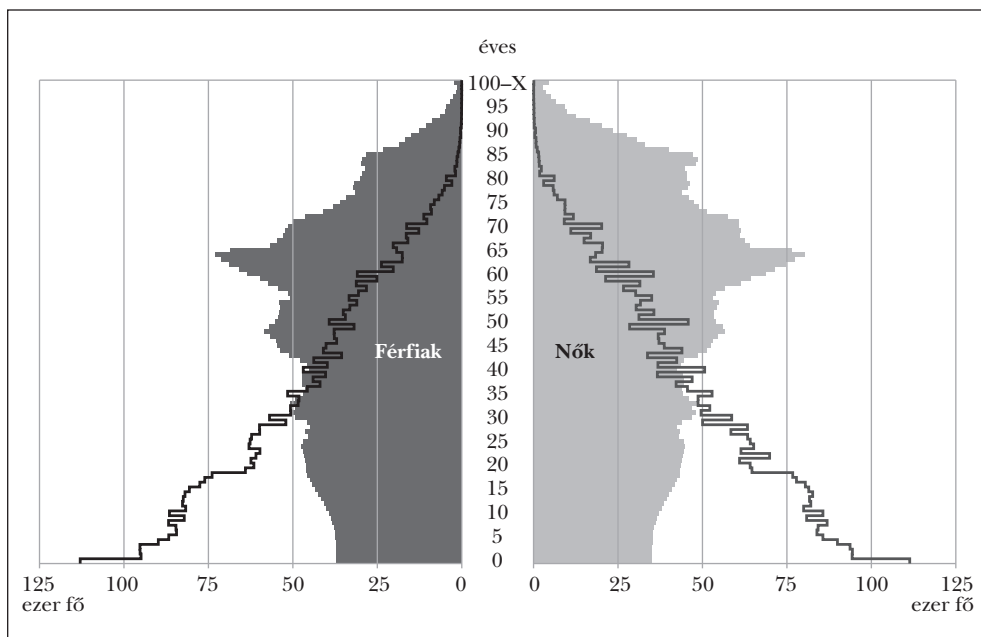
Társadalom

A mai társadalomról sok lényeges elem megragadható, jelentős változások történtek az elmúlt ötven évben, és hasonlóan jelentős változásokra lehet számítani a következő időszakban is. Az egyik hangsúlyos motívum, hogy a társadalom összetételét egyre inkább a szélsőségek uralják. Növekedni látszanak a jövedelmi helyzetből fakadó gazdasági különbségek,³⁰ a globalizált információáramlás miatt az ideológiák – köztük a sérülékenyebb, nehezebb helyzetben lévő csoportok egy-egy problémájára látszólagosan választ adók – gyorsan terjednek, és a jól megfogható, szélsőséges változatok is egyre könnyebben nyernek teret. Utóbbi hatásának mérését meglehetősen nehéz megoldani, hiszen ilyen ideológiának fogható fel egy-egy vallási (vagy annak látszó) szélsőség, de hasonló besorolást tulajdoníthatunk (talán túlzással) az olyan egészségügyi-probléma-kezeléseknek, amelyek nem tartoznak a hagyományos orvoslás fennhatósága alá (pl. homeopátia).

Ezzel szemben nagyon is kézzelfogható, hogy – részben az életminőség örömteli javulásának köszönhető, a születéskor várható élettartam növekedésének³¹ eredményeként – a társadalom előregedik. Az ENSZ előrejelzései³² alapján a világ népességéből a 60 év feletti korosztály a 2013-as 13,4%-ról 2050-re 25,3%-ra növekszik (miközben a teljes népesség 7,16 Mrd főről 9,55-re). Ezzel párhuzamosan az OECD (az e vonatkozásban megfelelő adatot szolgáltató 28 tagállam információja alapján) úgy becsüli,³³ hogy a nyugdíjkiadások a GDP arányában a 2010-es 9,3%-áról emelkedve 11,7%-os mértéket tesznek majd ki. Sokkal nagyobb terhet kell tehát viselnie a jövedelemtermelő lakosságnak, amely természetesen olyan formában is elképzelhető, hogy a mai jövedelemtermelő személyek saját maguknak tesznek félre forrást nyugdíjas éveikre. A felhasználható jövedelmeknek így nem csupán a térbeli, hanem az időbeli eloszlására is érdemes figyelmet szentelni. A ma megtermelt jövedelmeknek jelentős részével (emberöltőhöz mérten) időben jóval későbbi szükségleteket kell kielégíteni, az állami nyugdíj felosztó-kirovó rendszerben nem lesz képes mindig megfelelni az aktuális igényeknek. Arra tekintettel, hogy ez a fajta előrelátás egyrészt jelenlegi anyagi feltételeket (fel nem használt jövedelemrész), másrészt hosszú távú tervezést, pénzügyi ismereteket igényel, csak huzamosabb idő elteltével válhat általánossá. Azaz feltehetően lesz olyan generáció, amelynek az állami nyugdíj már nem biztosít kellő megélhetést, viszont félretett jövedelme sincsen, így átéli az ebből következő nehézségeket.³⁴

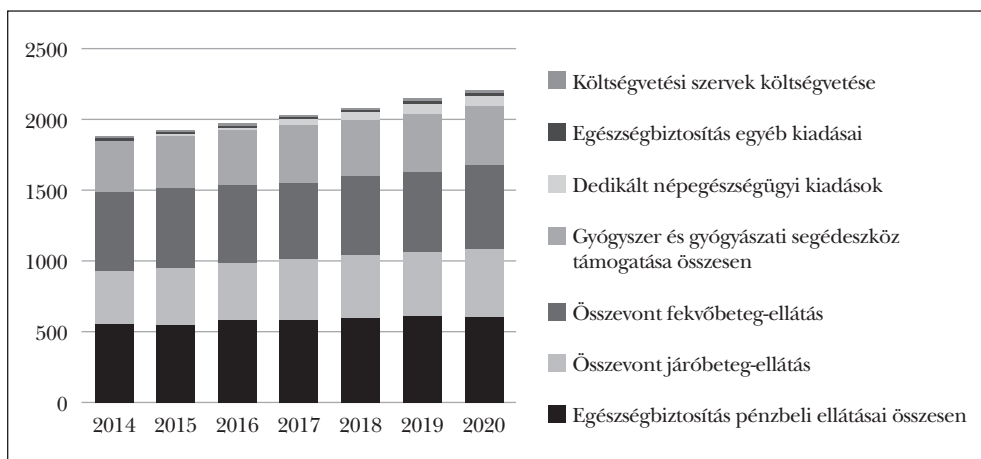
Optimizmusra az OECD más adatai³⁵ sem adnak okot pl. az egészségügyi ellátórendszert illetően. Eszerint mind Észak-Amerika, mind Európa és Közép-Ázsia, mind pedig Magyarország vonatkozásában igaz, hogy az 1997 és 2012 között eltelt 15 évben az egy főre jutó egészségügyi kiadások megduplázódtak. Az egészségügyi ágazat stratégiája alapján a kormányzati projekció azt mutatja, hogy a kiadásnövekedésben hazánkban sem számíthatunk trendfordulóra.

8. ábra: Magyarország korfája 1910–2040

Forrás: KSH.

9. ábra: Kiadási oldali trend

Forrás: „Egészséges Magyarország 2014–2020”. Egészségügyi Ágazati Stratégia. Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2014.

A társadalombiztosítási rendszerek e két meghatározó elemével szemben várhatóan jelentősen növekvő igények komoly finanszírozási feladatot jelentenek majd az állam számára. De nem ez az egyetlen probléma: másik végletként tekintünk egy pil-

lanatra az ifjúság helyzetére. Azzal, hogy a nyugdíjrendszer finanszírozási problémáit valamelyest kezelve a nyugdíjkorhatár növekszik, az is tapasztalható, hogy a korábbiakkal ellentétben a nagyszülők – szabadidejük híján – nem tudnak aktívan segítséget nyújtani a kisgyermekkorai nevelésben. Tehát a szülők terhei növekszenek, akár maguk igyekeznek lefedni a gyermekek intézményen kívüli idejét, akár anyagi ellentételezést feltételező segítséget vesznek igénybe. Történik mindez egy folyamatosan gyorsuló életritmus mellett, így azon sem lehet csodálkozni, hogy a gyermekvállalásra egyre idősebb korban kerül sor. Így a közösségi létre kevesebb idő marad, amely a hatékonyság növelése érdekében és a technológiai újítások sorozatának köszönhetően az informatikai eszközök irányába tolódik a személyes kapcsolatok rovására.

Maguknak a gyermekeknek, az ifjúságnak a helyzete is meglehetősen nehéz. Jóval több információt kell befogadniuk és feldolgozniuk, mint akár csak egy generációval ezelőtt. Minden hírről azonnal értesülnek, mindenre reagálnak, készségszinten használnak már egész fiatal korban olyan eszközöket is, amelyek csak néhány éve léteznek. A fejlett technológiák – vitathatatlan előnyeik mellett is – jelentenek azonban olyan veszélyt, hogy számos kérdésben az ember helyett elvégezve műveleteket, helyette „gondolkodva”, e kényelmes helyzetben leszoktatják felhasználóikat a gondolkodásról. A köznevelési, oktatási rendszer pedig ezt a folyamatot aligha tudja rugalmasan és megfelelő reakcióidővel lekövetni: mint nagy ellátórendszer nehezen alkalmazkodik az új igényekhez. És – meglepő módon – a tanulmányokat éppen befejező, friss elméleti tudással rendelkező fiatalok körében rendkívül komoly munkanélküliség tapasztalható.³⁶ Talán nem túlzó kijelenteni, hogy az automatizáltság olyan szintjére kezd eljutni a ma embere, amelynek eredményeképp maguk a technológiák is veszélyeztetik munkahelyek vagy egész szakmák létét.

Állam

Az állam szerepét illetően is fel kell tennünk a kérdést: lehet-e azt pusztán a hatalomgyakorlás tereként értelmezni (középpontba magát a hatalmat és az annak megszerzéséhez kapcsolódó politikát állítva)? Mennyiben tekinthető egyáltalán hatalomnak az a megszerzett dicsőség (egy párt számára), melynek eredményeként egy ország vezetésére nyer egy személy vagy csoport jogot akkor, amikor egyre kevésbé igazolható, hogy a teljes közösség (mint ország) többségének óhaja fejeződne ki? Kimutatható ugyanis, hogy a választásokban – mint a politikai jogok gyakorlásának szinte kizárólagos lehetőségében – való részvétel évtizedek óta gyengül.³⁷ (Magyarországon is két évtizedesnek mondható a trend, amelyet csak egy 2002. évi jelentős erősödés tört meg, de a csökkenés előtte és utána is folyamatos volt.³⁸) A többéves időszakokban periodikussá vált berendezkedés eredménye és a technikai fejlődés számos kezdeményezést eredményezett. Közös, hogy a részvétel közvetlenebbé tétele, kiegyensúlyozása áll a középpontban, tehát az az igény, hogy a politikai jog gyakorlása érdemibb hatást gyakoroljon magára az operatív döntéshozatalra. Projektek sora – fejlett infokommunikációs eszközökre támaszkodva – célzó közösségi összefogást egy-egy ügy mentén, azt a lehetőséget kínálva, hogy a döntéshozók valódi társadalmi bázison alapuló igényekre

tudjanak megfelelően reagálni. Említésre érdemes a politikusok sorsolás útján történő kiválasztásának lehetősége is, amelyet az ókori Athénban alkalmaztak.³⁹

Problémás lehet az állam küldetéseként értelmezni az alapjogok biztosítását. Ezek ugyanis általános elvként léteznek, tartalmuk jobbára elfogadott, ugyanakkor a napi gyakorlatban történő megvalósulásuk sokkal inkább látszik függeni egy hosszú távú szerves fejlődési folyamat kimenetelétől, mint az állam működésétől. Ráadásul a konkrét realizálódást jelentősen és rugalmasan tudják alakítani a jogalkotás különböző eszközei. Ezzel együtt sok esetben az alapvető jogok kikényszerítése nemzetközi szervezet keretei között történik, így államon kívüli aspektusok is felmerülnek.

A jogértelmezés rugalmassága, a jogalkotó szándéka és a jogalkalmazási gyakorlat között gyakran megmutatkozó különbségek és a történelemben már sokszor felhasznált kreatív jogalkotási technikák a jog uralmát is megkérdőjelezhetik. Feltételezésem szerint nem azért, mert bármely állam (nevében eljáró hatalomgyakorló) ne tartaná tiszteletben a nemzetközi vagy saját belső jogát. Szükségszerű ugyanakkor, hogy a nagy nemzetközi tömörülések létrehozatalával, fejlődésével az államok közötti egyenlőségre való törekvés és az éleződő gazdasági (mondhatnánk fennmaradásinak is) verseny szembenállása új megoldásokat kényszerít ki. Ezek azonban népességen belül frusztrációkhoz vezethetnek, a kiszámíthatatlanság érzését kelthetik, hiszen az ember alaptermészetéből a stabilitásra való törekvés sokkal inkább levezethető, mint a változások előidézésének folyamatos igénye.

Ha az államalkotó tényezők (terület, népesség, szuverenitás) felől közelítjük meg a kérdéskört, hasonlóan zavarba ejtő jelenségeket találunk. Az Iszlám Államnak nevezett terrorszervezetet természetesen senki nem ismeri el önálló államként, de mindenképpen figyelemre méltó térnyerése tapasztalható. Érdekessége abban mutatkozik meg, hogy alapvetően nem egybefüggő területeken önmagukat államként definiáló, önálló szabályrendszerrel működő személyekből álló csoport alkotja. Egy olyan nem nemzetközi, csak nemzetek közötti szervezet, amelynek polgárai valóban létező államok állampolgárai. Ettől távol eső példa, de hasonlóan számos kérdést vet fel: a részes polgárok számára kézzelfogható, de nehezen értelmezhető az Európai Unió és a schengeni egyezmény is, amelynek nemzetközi jogi háttere – szemben az előbbi példával – biztos alapokon áll. A részes államok polgárai ugyanis európai polgárok is, e minőségükben eltérő jogaik vannak. Folyamatos ideológiai, politikai és gazdasági vitákat eredményez ugyanakkor az újra és újra felmerülő föderális Európa eszménye, amely az utóbbi idők fejleményei⁴⁰ szerint új lendületet vehet, amennyiben az eurózána két legerősebb gazdasága elhatározza a mélyebb integráció megvalósítását.

A népesség kérdésében egy hungarikumként kezelhető példa szolgálhat a hagyományos felfogásra rációzó tanulságokkal. Történelmi múltunk abba a helyzetbe hozta Magyarországot, hogy a 20. században „önmagával vált határossá”. Egyszerűbben fogalmazva, az ország területének és a népességének jelentős része került más állam fennhatósága alá. Ezt kompenzáló az állam, egyik 2010-es intézkedése⁴¹ eredményeként, akár anélkül ismer el más állam polgárát saját állampolgárának, hogy az illető valaha is valóban Magyarország területén élt volna.⁴² Szintén sajnálatos jelenség eredménye, hogy jelentős mértékben növekedik az országok közötti mobilitás pl. be-

vándorlással.⁴³ A jobb sors reményében új hazát kereső polgárok anélkül válnak egyre nagyobb mértékben egy-egy ország életének szerves részévé (értsd: népessége részévé), hogy annak állampolgárságát elnyernék.

Előbbieknél jóval plasztikusabban leírható a szuverenitással kapcsolatos aggály. Mennyiben tekinthető függetlennek egy állam, amelynek finanszírozását rajta kívül álló személy vagy szervezet biztosítja? Gyakori, hogy pl. az IMF strukturális átalakításokat vár el – teszi ezt a nyújtott hitel visszafizetésének garanciális biztosítása érdekében – egy országtól, cserébe a finanszírozásért. Gondolatkísérletként – szintén az adósság kérdésköréhez kapcsolódóan – azt a meglehetősen vad elképzelést vázolta egy újságíró, hogy például az Apple akár fel is „vásárolhatná” Görögországot.⁴⁴ Már a pusztaság (amely objektíven ellenőrizhetően fennáll) is indukálja a kérdést, hogy ilyen gazdasági erőviszonyok között (globális vállalat és állam között) milyen szuverenitásról lehet beszélni? És vajon a görög állampolgárok életére az Apple vagy az állam van nagyobb hatással a saját megítélésük szerint, vagy akár ténylegesen? Elegendő-e a szuverenitást annak jogi tartalma szerint értelmezni, vagy létezik olyan tényező, amelyet figyelembe kell még venni e vonatkozásban?⁴⁵

Anélkül, hogy a kérdésekre valóban egzakt válaszokat próbálnék találni, belátható, hogy az állam megközelítésében, céljaiban és feladataiban is olyan jelenségek tapasztalhatók, amelyek szükségessé tehetik az újragondolást. Méghozzá úgy, hogy ez nem feltétlenül jelent a történelem során soha nem alkalmazott újdonságokat. Az athéni demokráciában alkalmazott egyes módszerek, a modern eszközökkel vegyítve, akár komolyan vehető, kivitelezhető elegyet alkothatnak. Érdemes lehet elgondolkodni a rómaiak által szintén az ókorban felállított modellen, melyben a *res publica* a közös ügyek viteleként jelentette az államot. Lehetséges az is, hogy a polgárokért hamarosan globális cégekkel is meg kell küzdeni, és nem lesz egyszerű döntés az embernek, hogy a háziorvosánál álljon sorba egy egyszerű tanácsért, vagy használjon e-health appot. De elgondolkodtató az is, hogy az egyre több személyes adatainkat tároló mobil eszközeinkre információs vagyonként tekintve, a Föld 1,7 Mrd lakójával áll olyan szerződéses kapcsolatban egy cég (Facebook), amely szerződést feltehetően elfogadás előtt a felhasználók zöme el sem olvasott. Kérdés, hogy egy-egy szélsőséges felhasználó nem kötődik-e jobban e státusához, mint nemzeti identitásához, s válik ezáltal inkább a cég polgárává (noha adót – egyelőre – nem a cégnek fizet).

További folyamatok

Fenti, a társadalomszerveződés szintjein bemutatottakon kívül fontos lehet még két jelentős, napjainkban is zajló átalakulásról szót ejteni: egyrészt általánosságban a vállalatok, különösen a TNC-k (transznacionális vállalat), másrészt az információs társadalom határokon átívelő, mindent behálózó hatásairól.

Érdemes megfigyelni, hogy miként alakult az ember és a vállalatok kapcsolata az utóbbi évszázadokban. Alapvetően a cégek létrejöttét a munkamegosztás és a munkaszervezés indokolta, így gazdasági egységként jöttek létre. Később a tulajdonosi struktúra és a menedzsment elvált egymástól. Manapság pedig az látszik, hogy a tulaj-

donosi struktúrák olyan bonyolulttá válnak, esetenként elaprózódnak, hogy a tulajdonosok is távol kerülnek az irányítástól. Tehát a cég mint önálló entitás önálló életet él, tulajdonosai és menedzsmentje folyamatosan változik, a cég pedig „birtokolja” az alkalmazottakat, és mintegy önálló akarattal igyekszik mind több fogyasztót is magához láncolni.

Utóbbinak mindkét szava („fogyasztó”, „láncol”) rendkívül hangsúlyos. Egyrésről a fogyasztó mint a profitszerzés eszköze jelenik meg. Az szinte már mindegy is, hogy mik az egyén (a fogyasztó) valós igényei, a fogyasztóvá változtatás érdekében rendkívül komoly eszköztárak fejlődtek ki az utóbbi évszázadban. Már a szocializáció és tanulás folyamatába is beépülnek ezek, így bebiztosítva, hogy amikor az egyén fizetőképes keresletté válik, a percepciójában valós igényként értelmezzen olyan dolgokat, amelyek igazából csak a gondosan, hosszú évek alatt betáplált program részei. Egyik legjobb példa erre az individualizálódás. Ha ugyanis az ember egymaga van, minden létfenntartáshoz és jóléthez szükséges dolgot magának kell megszereznie, birtokolnia. Egy ilyen atomizált világban nincs esélye annak, hogy egyének közösen fogyasszanak, vagy olyan közösségeket hozzanak létre, amely a fogyasztók érdekeit érdemben tudja érvényesíteni az egyre nagyobbra hízó szolgáltatókkal szemben. A folyamatot erősítik a rohamléptekben fejlődő informatikai eszközök is, amelyek egyre inkább leszoktatnak minket a gondolkodásról, hiszen a gépek egyre jobban leképezik és meghoznak helyettünk – egyelőre csak kisebb – döntéseket.

A gondolat másik eleme a „láncolás” volt, amely szintén nagy jelentőségű, hiszen a cég számára szükséges a profitszerzés további lehetőségét is megalapozni azzal, hogy folyamatos felhasználóként folyamatosan jelentsen bevételt valaki. A fogyasztóvá vált egyént tehát minden eszközzel a céghez kell kötni, így technikai, jogi és anyagi eszközökkel megnehezítve a spirálból való kijutást. Nagyon szélsőséges, talán kegyetlen megnyilvánulás tapasztalható például az egészségügy területén. A rákgyógyszerek kutatásában az orvostudomány már rájött arra,⁴⁶ hogy a betegség gyógyításának kulcsa az egyéni, személyre szabott és mielőbbi kezelésben van, hiszen rendkívül sok fajtája van a ráknak. Az egyéni gyógy módok kifejlesztése ugyanakkor nagyon költséges, és nem képezhető belőle tömegtermék sem. Ezért inkább az utolsó stádiumra koncentrálnak az iparág, mert egyrészt akkor már nem tudnak garanciát vállalni (egyébként is ki lépne fel garanciális igényrel, ha a gyógyítás nem sikerült?), tömegtermékek előállíthatók, és az is biztosan kijelenthető, hogy a fizetőképesség – az anyagi helyzet változatlanlansága mellett is – megugrik, és a költségvetési korlátok felpuhulnak. Hiszen mindent meg akar tenni az áldozat és a környezete is a gyógyulás érdekében.⁴⁷

Teljesen közhelyes a gyorsuló világról, információs robbanásról folytatni újabb értekezéseket, de mint hatást feltétlenül szükséges tanulmányozni, amely jelentősen befolyásolja az emberek életét. Néhány vonatkozásban már volt szó erről (közösségek, döntéshozatal), de van egy további aspektus is, amellyel talán keveset foglalkozunk. Sejtésem szerint az új informatikai eszközök (pontosabban az azokat kifejlesztő emberek) már létrehozhatnak olyan megoldásokat, amelyek nemhogy cégeket, de teljes iparágakat képesek helyettesíteni és kiváltani. Az utóbbi idő egyik legforróbb témája a fintech megoldások és a bankok, pénzügyi intézetek párharca. Sokan kétségbe vonják a lét-

jogosultságát, de például a bitcoin (és más, ún. kriptopénzek is) megmutatta, hogyan jelenthetnek teljesen új alternatívát az új, innovatív megoldások. Meglepő módon a mára sokmilliárdos tranzakciós forgalmat bonyolító bitcoin-hálózat mögött pedig még csak cég sem áll, amely irányítaná, birtokolná ezt a terméket. A kialakulásáról is mindösszesen egy Satoshi Nakamoto álnév alatt publikált tanulmányt⁴⁸ ismerünk, amellyel elindult hódító körútjára a jegybanki háttér, ország és cég nélküli fizetőeszköz, amelyet ma már át lehet váltani, árfolyama van, és pénzkiadó automatánál készpénzre lehet váltani. Nem csoda, ha a pénzügyi és a befolyási körükbe eső politikai világ nemtetszését nyilvánította ki. Bár az utóbbi években a pénzügyi intézetek már tudják, hogy csak úgy tudnak versenyképesek maradni, ha a technológiai fejlődés élére állnak, és maguk is részt vesznek az innovatív eszközök alkalmazásában, fejlesztésében.

Mindebből következik, hogy a cégek és államok hatalmát az informatika térnyerése és fejlődése veszélyeztetheti, de hatékonyabbá is teheti azok működését, illetve eszközt adhat az egyén kezébe arra, hogy érdemi ráhatása legyen élete alakulására. Ehhez azonban nélkülözhetetlen, hogy ne csak a cégek, gépek hálózatai legyenek egyre hatékonyabbak, hanem lokalitáson alapuló szerves hálózatok alakuljanak ki, melyek védelmet jelenthetnek az egyén számára.

(A cikk második része a Polgári Szemle következő számában olvasható.)

JEGYZETEK

- ¹ Lásd bővebben Lentner Csaba: *A devizahitelezés nagy kézikönyve*. 1. fejezet, Nemzeti Közszerződési és Tanácsadó Kiadó, Budapest, 2015.
- ² *The Financial Crisis. Inquiry Report*. FCIC, 2011, xvii. www.gpo.gov/fdsys/pkg/GPO-FCIC/pdf/GPO-FCIC.pdf
- ³ *The Financial Crisis Response In Charts*. April 2012. www.treasury.gov/resource-center/data-chart-center/Documents/20120413_FinancialCrisisResponse.pdf
- ⁴ *The Cost of the Crisis. \$20 trillion and counting*. Better Markets, 2015. www.bettermarkets.com/sites/default/files/Better%20Markets%20-%20Cost%20of%20the%20Crisis.pdf
- ⁵ *The Financial Crisis. Inquiry Report*, i. m. 392.
- ⁶ *Central government debt*. The World Bank. <http://data.worldbank.org/indicator/gc.dod.totl.gd.zs/countries/gr-ie-pt-it?display=graph>
- ⁷ *Employment to population ratio*. The World Bank. <http://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.TOTL.SP.NE.ZS/countries/EU?display=graph>
- ⁸ *Europe's demographic future: Facts and figures on challenges and opportunities*. European Commission, 2007, 13. www.apapr.ro/images/BIBLIOTECA/demografie/ue%20oct%202007.pdf
- ⁹ Leo Nefiodow – Simone Nefiodow: *The Sixth Kondratieff. A New Long Wave in the Global Economy*. CreateSpace, 2014.
- ¹⁰ Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye A beruházók védelme, valamint a beruházó és az állam közötti vitarendezés az EU harmadik országokkal kötött kereskedelmi és beruházási megállapodásaiban. 2015/C 332/06. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A52014IE5356>
- ¹¹ European Initiative against TTIP and CETA. <https://stop-ttip.org/>
- ¹² Az Európai Unió harmadik országokkal kötött kereskedelmi és beruházási megállapodásaival kapcsolatos követelményekről szóló 11/2016. (VI. 17.) OGY határozat 2. pont.
- ¹³ Francesco Galgano: *Globalizáció a jog tükrében*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2006.
- ¹⁴ Török Gábor: *Globalizáció – kereskedelmi jog*. In: Prudentia Iuris Gentium Potestate. Ünnepi tanulmányok Lamm Vanda tiszteletére. MTA Jogtudományi Intézet, Budapest, 2010, 491. o.
- ¹⁵ Lásd még Lentner Csaba: *A magyar nemzetgazdaság versenyképességének új típusú tényezői*. In: Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 271. o.

- ¹⁶ Csath Magdolna: *Versenyképesség*. In: Közgazdaságtan – társadalom-gazdaságtan, makroökonómiai alapok. Nemzeti Közszerológati Egyetem, Budapest, 2014, 147. o.
- ¹⁷ Francis Fukuyama: *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megeremtése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- ¹⁸ *The Global Competitiveness Report 2015–2016*. World Economic Forum, 2016. <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/>
- ¹⁹ *The most problematic factors for doing business: Impacts of the global crisis*. World Economic Forum. <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/box-3-the-most-problematic-factors-for-doing-business-impacts-of-the-global-crisis/>
- ²⁰ A „mögöttes tartalom” alatt azt kell érteni, hogy a személy azért válik tagjává egy hálónak vagy szervezetnek, mert a közösség céljaival egyetértésben közös akciókban kíván részt venni, nem pedig azért, mert a szervezetben való tagságtól valamilyen személyes hasznot (pl. hatalom, jövedelem) remél. Ilyen értelemben pl. a gazdasági érdekképviseltek nem tartoznak ebbe a kategóriába.
- ²¹ Lentner Csaba: *Rendszerváltás és pénzügypolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005, 276. o.
- ²² A teljes igazsághoz fontos megemlíteni, hogy az Európai Unió más tagállamai sem teljesítenek jelentősen jobban e mutató vonatkozásában, bár hazánk 4 régiója is az EU-28 273 régiójának 20 legszegényebbike közé tartozott 2013-ban, az egy főre jutó GDP vásárlóerejét tekintve.
- ²³ *Miben takarít meg a lakosság?* Portfolio, 2014. július 14. www.portfolio.hu/gazdasag/miben_takarit_meg_a_lakosság.201294.html
- ²⁴ Baksay Gergely – Kuti Zsolt: *Forintkibocsátásból finanszírozhatóak a 2016-ban esedékes devizalejáratok*. Portfolio.hu, 2015. december 15. www.mnb.hu/letoltes/baksay-gergely-kuti-zsolt-forintkibocsatasbol-finansziorozhatoak-a-2016-ban-esedekes-devizalejaratok-docx.pdf
- ²⁵ *Hungary: Transactions with the Fund from May 01, 1984 to December 31, 2015*. International Monetary Fund. www.imf.org/external/np/fin/tad/extrans1.aspx?memberKey1=415&endDate=2015-12-31
- ²⁶ *STADAT táblák – 3.7.4. Lakáscélú hitelek (2001–)*. KSH. www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zrh001b.html
- ²⁷ *A közösségi média lesz a fogyasztói élmény jövője?* – SocialDaily, 2015. április 9. <http://hu.socialdaily.com/articles/2015/03/16/a-kozossegi-media-lesz-a-fogyasztoi-elmany-jovojje>
- ²⁸ *Nemzeti identitás – egység vagy sokszínűség?* Policy Solutions, 2013. http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzes/18/nemzeti_identitas_egyseg_vagy_sokszinuseg.pdf
- ²⁹ Xiaoling Guo: *Living in a Global World: Influence of Consumer Global Orientation on Attitudes Toward Global Brands from Developed Versus Emerging Countries*. Journal of International Marketing, Vol. 21, No. 1., 2013, 1–22.; *The Universe of the Largest Transnational Corporations*. United Nations conference on trade and development, 2007. http://unctad.org/en/Docs/iteia20072_en.pdf
- ³⁰ Prabhat Patnaik: *Capitalism, Inequality and Globalization: Thomas Piketty's Capital in the Twenty-first Century*. Monthly Review, 2014. <http://mrzine.monthlyreview.org/2014/patnaik171014.html>
- ³¹ *World Development Indicators: Mortality*. The World Bank. <http://wdi.worldbank.org/table/2.21>
- ³² *World Population Prospects: The 2012 Revision. Key Findings and Advance Tables*. Working Paper No. ESA/P/WP.227, United Nations, New York, 2013.
- ³³ *Long-term projections of public pension expenditure*. In: Pensions at a Glance 2013. OECD and G20 Indicators. OECD Publishing, 2013. http://dx.doi.org/10.1787/pension_glance-2013-30-en
- ³⁴ Jóllehet pl. a magyar jogrend kötelezi a nagykorú gyermeket szüleiéről való gondoskodásra. Lásd Alaptörvény XVI. cikk (4) bek., Ptk. 4:196. §.
- ³⁵ *Health expenditure and financing*. OECD.stat. <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SHA>
- ³⁶ *Unemployment statistics*. Eurostat, November 2016. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics
- ³⁷ Rafael López Pintor – Maria Gratschew: *Voter Turnout Since 1945 – A Global Report*. International IDEA, 2002.
- ³⁸ Az Országos Választási Iroda alapján az általános országgyűlési választások részvételi arányai a következők szerint alakultak: 1990: 65,11%, 1994: 68,92%, 1998: 56,26%, 2002: 70,53%, 2006: 67,83%, 2010: 64,38%, 2014: 61,24%.
- ³⁹ Pintor–Gratschew, i. m. 92.

- ⁴⁰ Emmanuel Macron – Sigmar Gabriel: *Europe cannot wait any longer: France and Germany must drive ahead*. The Guardian, 3 June, 2015.
- ⁴¹ A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról szóló 2010. évi XLIV. törvény.
- ⁴² Az intézkedés fontosságát és céljait nem vitatva a modell különlegességét kívánom hangsúlyozni.
- ⁴³ *The number of international migrants worldwide reaches 232 million*. United Nations, No. 2013/2., September 2013. http://esa.un.org/unmigration/documents/The_number_of_international_migrants.pdf
- ⁴⁴ Leonid Bershidsky: *Apple Could Make Money by Bailing Out Greece*. Bloomberg, May 11, 2015. www.bloombergview.com/articles/2015-05-11/apple-could-make-money-by-bailing-out-greece. A cikk írója Görögország államadósságát – mely jelenleg a GDP 175%-át teszi ki – hasonlíttja össze az Apple amerikai vállalat 194 milliárd dolláros vagyonával, amelynek befektetése komoly problémát okoz a cég vezetésének. A szerző megemlíti, hogy Görögország államadósságának kezelhető szintre (kb. 70%) való csökkentéséhez elég lenne az USA öt legnagyobb vállalata (Apple, Microsoft, Google, Pfizer és Cisco) mintegy 439 milliárd dolláros vagyonának – adózási megfontolásból részben a tengerentúlon felhalmozott – egy része. Ezért cserébe az ország gyakorlatilag adómentességet biztosíthatna, amely további kedvező hatásokkal járna a munkaerőpiacán a cégek dolgozóinak helyszínre telepítésével.
- ⁴⁵ Hasonló gondolatokat vet fel Forgács Imre a könyvében. Forgács Imre: *Globális Egyesült Államok? Utópia vagy utolsó esély*. Gondolat Kiadói Kör Kft., Budapest, 2014.
- ⁴⁶ Nicholas McGranahan et al.: *Clonal neoantigens elicit T cell immunoreactivity and sensitivity to immune checkpoint blockade*. Science, Vol. 351, Issue 6280, 25 March 2016, 1463–1469. <http://science.sciencemag.org/content/351/6280/1463>
- ⁴⁷ *The Cancer Industry is Too Prosperous to Allow a Cure*. Health Impact News. <http://healthimpactnews.com/2014/the-cancer-industry-is-too-prosperous-to-allow-a-cure/>
- ⁴⁸ Satoshi Nakamoto: Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. 2009. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Auer Ádám et al.: *Társasági jog*. Lectum Kiadó, Szeged, 2011.
- Karinthy Frigyes: *Címszavak a Nagy Enciklopédiához*. <http://mek.oszk.hu/07300/07367/html/>
- Sipos Katalin: *Európai Unió: Civil társadalom – nem kormányzati szervezetek – konvent*. Állam- és Jogtudomány, 2003/3–4.
- Tomka Béla: *A jóléti kiadások alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban 1918–1990*. Statisztikai Szemle, 2003/1.
- Tóth István György et. al.: *A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel*. TÁRKI, Budapest, 2005.

Szalai Ákos – Kolozsi Pál Péter

Mit kell tennünk egy versenyképesebb magyar gazdaságért?

*Gondolatok a Magyar Nemzeti Bank Versenyképesség
és növekedés című monográfiájával kapcsolatban¹*

What Shall We Do for a More Competitive Hungarian Economy?

*Thoughts About the Monograph Competitiveness and Growth
of the Magyar Nemzeti Bank*

Összefoglalás

Magyarország 2010-et követően fiskális, majd 2013-tól kezdődően monetáris politikai és növekedési fordulatot hajtott végre. Ezek a fordulatok megalapozták az egyensúlyi párosuló gazdasági növekedést. A nemzetgazdaság főleg mennyiségi versenyképességi feltételeit tekintve, Magyarország helyzete sokat javult az elmúlt hat évben, amelynek eredményeit a pénz- és tőkepiac mellett már a nemzetközi szervezetek és a nagy hitelminősítők is elismerik. A gyorsabb és tartós felzárkózáshoz azonban az erőforrások minőségi jellemzőin is javítani kell. A közepesen fejlett gazdasági státuszból való kitöréshez nélkülözhetetlen a felzárkózás felgyorsítása, amihez további ver-

SZALAI ÁKOS főosztályvezető, MNB Versenyképességi és strukturális elemzések főosztály (szalai.a@mnbb.hu), dr. Kolozsi Pál Péter PhD, főosztályvezető, MNB Pénzpiaci eszköztár és tartalékstratégiai főosztály, docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (kolozsip@mnbb.hu).

senyképességi reformintézkedések szükségesek. A releváns nemzetközi gyakorlat és a kapcsolódó elméleti háttér mellett a versenyképességi fordulathoz szükséges konkrét intézkedéseket is bemutatja az MNB könyvsorozatának legújabb darabja, a *Versenyképesség és növekedés* című monográfia.

Summary

Since 2010 Hungary has implemented a major turn in its fiscal policy which was followed by a fundamental change in its monetary policy resulting a new era concerning the growth of the Hungarian economy. These changes form the basis of an economy being simultaneously characterised by balance and growth. Over the last six years the position of the Hungarian economy has been improving significantly especially concerning the quantitative aspects of competitiveness, the results of which have been recognized by financial and capital markets in addition to international organizations and the major credit-rating agencies. However, a faster and more sustainable convergence requires an improvement concerning the qualitative characteristics of the economic resources as well. For an outbreak from the moderately developed economic status it is essential to speed up to the catch-up process with additional reforms focused on competitiveness. Along with the relevant international practice and the theoretical background, the new volume of the book series of the Magyar Nemzeti Bank entitled *Competitiveness and Growth* presents also the necessary measures for that “competitiveness revolution”.

Mi a gazdasági fejlődés és teljesítmény záloga, mi különbözteti meg a sikeres gazdaságokat a lemaradóktól, mit kell tennünk a gazdasági-társadalmi fejlődés érdekében? Az önálló tudományként is jegyzett közgazdaságtan gyakorlatilag létrejötté óta foglalkozik ezzel a kérdéssel. Beszédesebb, hogy a közgazdaságtan atyjaként számon tartott Adam Smith 1776-ban megjelent fő műve is már arra fókuszált, mi állhat egyes nemzetek gazdagsága mögött, mi magyarázhatja, ha egy nemzet „szükségleti és kényelmi cikkekkel bővebben vagy szűkösebben” van ellátva.² Az utóbbi bő kétszáz évben mind a mainstream, mind az alternatív közgazdasági iskolák figyelmének centrumában maradt a mikrogazdasági és a makrogazdasági szintű versenyképesség kérdése.

Az utóbbi évtizedek gazdaságpolitikai gyakorlatában ugyanakkor – ha nem is egyeduralmukodóvá, de – dominánssá vált az a szemlélet, hogy maga a verseny és a piac megteremtí a fejlődést, és nincs szükség állami beavatkozásra, a versenyképesség tudatos építésére. A 2008-ban kitört gazdasági világválság változást hozott ebből a szempontból is, hiszen újra ráirányította a figyelmet az állam jelentőségére és felelősségére, illetve arra, hogy önmagában a növekedés nem elég, a nem egyensúlyi, strukturálisan nem megalapozott, azaz fenntarthatatlan folyamatok előbb-utóbb összeomláshoz vezetnek. Valódi megoldást ezért csak az a gazdaságpolitika jelenthet, amely stabil alapokat nyújt a gazdaság egésze számára, és biztosítja a nemzetközi versenyben való helytállást, azaz versenyképességet teremt. Különösen igaz és releváns tapasztalat volt ez azokban az

országokban, amelyeket alaposan „megtépázott” a válság – azaz többek között Magyarország is, amelynek 2010 után több gazdaságpolitikai fordulatot is végre kellett hajtania a stabilizáció, az egyensúly helyreállítása, illetve a fenntartható növekedés, valamint a hatékony és eredményes felzárkózási folyamat beindítása érdekében.

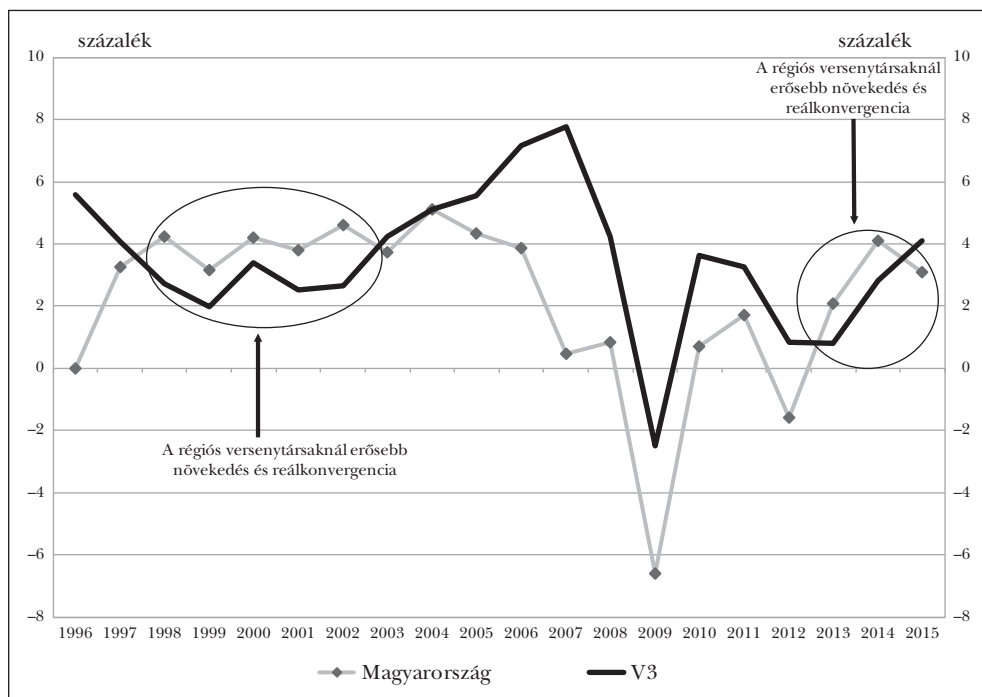
A Magyarország előtt álló kihívások kezeléséhez elengedhetetlen a hazai közgazdasági gondolkodás fejlesztése, a válságtapasztalatokat is beépítő, felhasználó, modern közgazdasági megközelítések integrálása, azoknak a hazai helyzethez illesztése. Ezt a célt tűzte ki a Magyar Nemzeti Bank (MNB), amely könyvsorozatot indított útjára 2015-ben az *Egyensúly és növekedés*³ című kötettel, majd e sorozat második elemeként 2016-ban megjelentette a *Versenyképesség és növekedés című monográfiát*. A kötet – amely a kormány gazdaságpolitikájának támogatása érdekében, a fenntartható gazdasági növekedésről és a versenyképességről szóló közös gondolkodáshoz kíván hozzájárulni⁴ – hiánypótlónak tekinthető, kiemelten azért, mert nemcsak elméleti tanulmányokkal és a nemzetközi tapasztalatok számbavételével segíti a jelen kihívásainak megértését, hanem – szakítva az elméleti szakemberekre sokszor jellemző elefántcsonttorony-szemlélettel – 50 konkrét intézkedésvajaslato is megfogalmaz. A vajaslato relevanciáját, illetve a kötet megalapozottságát, időszertűségét mi sem mutatja jobban, mint hogy a kormányzat és a jegybank a vajaslato több mint 40 százalékát már legalább részben meg is valósította.

A VERSENYKÉPESSÉG TOVÁBBI JAVÍTÁSA, MINT A 2010 UTÁNI MAGYAR REFORMOK SZERVES FOLYTATÁSA

A kötet elemzéseinek és különösen vajaslatainak megértése érdekében érdemes visszatekinteni a magyar gazdaság és gazdaságpolitika közelmúltjára. A 2000-es évek elején a régióban még éllovasnak számító Magyarország relatív versenyelőnye – a felelőtlen gazdaságpolitika és a rossz szerkezetű gazdasági modell következtében – a 2000-es évek végére teljesen eltűnt, és a globális pénzügyi válsággal egy fundamentumaiban legyengült, a régiótól leszakadt gazdaságnak kellett szembenéznie. A rendszerváltás utáni transzformációs válságot követően, a 2000-es évek elejéig Magyarország viszonylag dinamikus felzárkózást tudott felmutatni, aminek következtében előkelő helyen szerepelt a régióon belül (*1. ábra*). Ezt követően azonban a magyar nemzetgazdaság – az akkor globálisan is nagyon kedvező reálgazdasági konjunktúra ellenére – fokozatos leszakadást mutatott a régiós versenytársakkal szemben, ami az alkalmazott, alapjaitban rossz szerkezetű, a külső eladósodásra építő, fenntarthatatlan gazdasági modellre vezethető vissza.

A fenntarthatatlan modell közvetlen következménye lett a mesterségesen – döntően külső forrásokból – fűtött reálgazdasági növekedés kifulladásá már 2007-ben, az alacsony szinten ragadt foglalkoztatási ráta, a tartósan magas deficitet mutató folyó fizetési mérleg és költségvetési egyenleg, valamint az államadósság jelentős növekedése, ami a magánszektor drasztikus devizaalapú eladósodásával párosult, mindez kimagasló rendszerkockázatot hordozva magában.⁵ A felelőtlen és inkoherens gazdaságpolitika következtében kialakult súlyos makroszerkezeti problémákat csak tetézte a 2008

1. ábra: Magyarország és a visegrádi régió (V3) éves reálgazdasági növekedésének alakulása (GDP, év/év)

Forrás: Eurostat.

őszén kirobbant, világméretű pénz- és tőkepiaci válság, amellyel egy olyan nemzetgazdaságnak kellett szembesülnie, amely addigra a gazdasági fundamentumaiban legyengült és versenyképtelenné vált.

A 2010-et követő fiskális és a 2013 utáni monetáris politikai fordulatok egy egészséges gazdasági szerkezet kiépítésével megalapozták az egyensúllyal párosuló gazdasági növekedést, ami a tartós felzárkózás egyik legfőbb alappillére. 2010-et követően éles gazdasági paradigmaváltás történt. Megközelítésében és alapjaiban is egy olyan új gazdaságpolitika vette kezdetét, ami a hazai termelési tényezők – strukturális reformokon keresztül történt – fokozatos erősítésével olyan gazdasági modellt alakított ki, amely a növekedés támogatása mellett a nemzetgazdaság külső és belső makropénzügyi stabilitását egyaránt biztosítja. A költségvetési konszolidáció megvalósítása után, 2013-tól a monetáris politikában is jelentős fordulat következett. A jegybank ugyanis – elsődleges mandátumával összhangban – a tartós kamatcsökkentési ciklus mellett számos innovatív programot indított a növekedés ösztönzése és az egészséges szerkezetű, alapvetően a belföldi befektetői bázisra támaszkodó finanszírozás megvalósítása céljából.

A jelentős szerkezeti váltások eredményeként a gazdaságpolitika két fő ága (a fiskális és a monetáris politika) korábban nem tapasztalt módon összhangba került, ami a gazdasági egyensúly és a növekedés egyidejű biztosításával megeremtetette a tartós

felzárkózás alapjait. E sikeres gazdasági modell eredményei már évek óta láthatóak. A már negyedik éve tapasztalható reálnövekedés mellett historikusan alacsony szintre csökkent a munkanélküliségi ráta, stabilan többletet mutat a folyó fizetési mérleg, jóval 3 százalék alatti a GDP-arányos államháztartási hiány, és tartósan csökkenő pályára állt az államadósság-ráta, továbbá a háztartások mérlegéből kivezetésre kerültek a – külső sérülékenységgel egyik alapját és a növekedés gátját képező – devizahitelek. Az eddig elért makrogazdasági eredményeket ma már nemcsak a pénz- és tőkepiaci szereplők, hanem a nemzetközi szervezetek és a hitelminősítők is egyaránt elismerik.

A közepesen fejlett gazdasági státuszról való kitöréshez nélkülözhetetlen a felzárkózás felgyorsítása, amelyhez további, a versenyképesség főleg minőségi kritériumaira fókuszáló reformintézkedések szükségesek. A 2010 óta elért eredmények megtartása és a tartós felzárkózás felgyorsítása érdekében nélkülözhetetlen a hatékonyságunk és az értékteremtő kapacitásunk növelése. Ennek érdekében a versenyképességet tovább javító, az erőforrások eddig főleg mennyiségi növelése után a jövőben már inkább a minőségi szempontokat előtérbe helyező reformintézkedések szükségesek. A felzárkózás felgyorsítását a nemzetgazdaságok globális versenyében elsősorban az indokolja, hogy Magyarország visszaszerezze korábbi vezető pozícióját a régió belül, valamint az, hogy mielőbb ki tudjon törni a közepes fejlettség csapdájából, ami eddig csak viszonylag kevés országnak sikerült a világon.

A JAVASOLT VERSENYKÉPESSÉG-JAVÍTÓ INTÉZKEDÉSEK, ILLETTVE AZOK EDDIGI MEGVALÓSULÁSA

A Palotai Dániel és Virág Barnabás által szerkesztett, az MNB számos szakértőjének és elemzőjének tanulmányát tartalmazó monográfia hat területre tagolja a versenyképesség egyébként sokdimenziós és számos ponton összefonódó szempontrendszerét annak hazai vizsgálatakor: a munkavállalás, a vállalati szféra, az állam, az emberi erőforrás és a bankszektor versenyképességének, valamint az EU-támogatások hatékonyabb felhasználásának területeire. Az alábbiakban a kötetben megjelenő intézkedésjavaslatokat a humán és a fizikai tőke mennyiségi és minőségi dimenzióin keresztül ismertetjük, külön kitérve azokra a konkrét kormányzati és jegybanki intézkedésekre, amelyek a monográfia megjelenése óta realizálódtak.

A humán tőke mennyiségének növelése

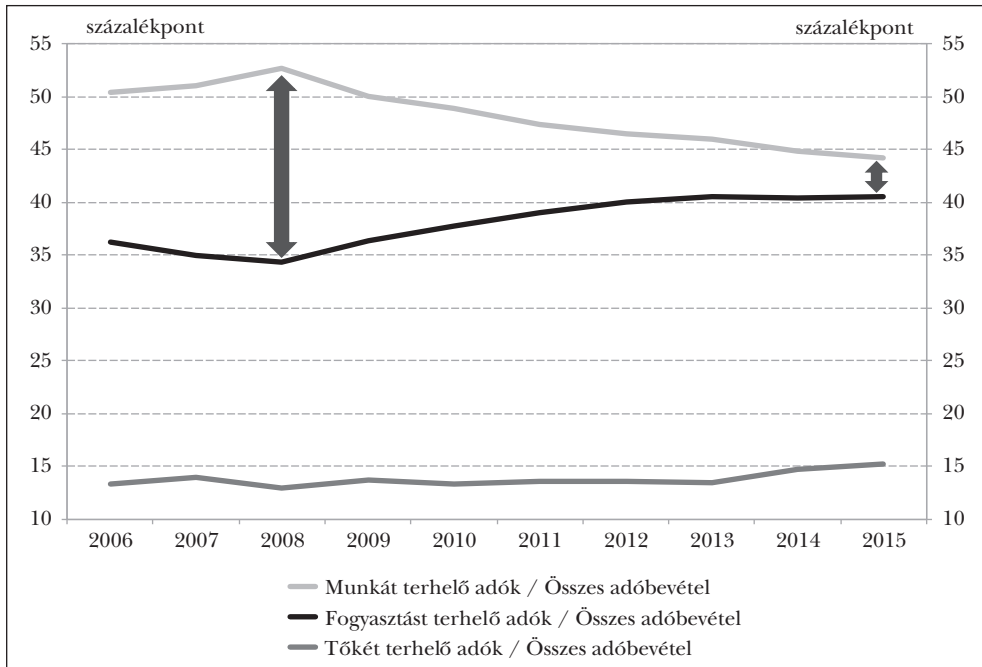
A kötet rámutat a kedvezőtlen demográfiai folyamatokra, mint a potenciális növekedés lehetséges korlátjára, és e folyamatok tompítását, megfordítását célzó intézkedéseket javasol. A hosszú távú növekedési potenciál egyik alappillére az emberi erőforrás mennyiségének folyamatos és aktív rendelkezésre állása. A humán tőke mennyiségét hosszú távon leginkább meghatározó tényező az adott nemzetgazdaságra jellemző demográfiai folyamat. Magyarországon – hasonlóan az európai trendekhez – már évtizedek óta a társadalom létszámának fokozatos és tartós csökkenése és elöregedése látható, ami termelési korlátot képezve, hosszabb távon komoly gátja lehet a gazdasági növekedésnek. Ennek

orvoslása céljából a kötet számos, a születések számának és a termékenységi rátának a növekedését ösztönző intézkedés bevezetését javasolja, például a gyermekgondozási díj felső határának növelését, a családi adóalap-kedvezmény markánsabb emelését a két gyermeket vállaló családoknál, a gyermek születése után járó egyszeri állami (anyasági) támogatás növelését, a bölcsődei és óvodai férőhelyek bővítését, továbbá a családbarát munkahelyi környezet létrehozását, elterjesztését, vagy a napközbeni gyermekellátás fejlesztését. A családi adóalap-kedvezmény további fokozatos növekedése, a családok otthonteremtési kedvezménye, továbbá az első házasság kedvezménye és a diplomás gyed bevezetése ösztönzi a fiatalok családalapítását, gyermekvállalási kedvét.

A teljes népességen belüli munkaerőpiaci aktivitás és a foglalkoztatottak létszámának növelése az adórendszer ösztönzőin, például a munkát terhelő adók csökkentésén keresztül is lehetséges. Bár a 2010 után meghozott reformintézkedések eredményeképpen a magyar munkaerőpiaci adatok jelentős mértékben javultak, régiós összevetésben azonban továbbra sem kiemelkedőek, így a kötet szerint további intézkedések lehetnek indokoltak e téren. A munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalát egyaránt élénkítő intézkedés a munkát terhelő adók csökkentése. A szakirodalom, valamint a nemzetközi szervezetek ajánlásai (Európai Bizottság, IMF, OECD, Világbank) szerint a tőkét terhelő adók mellett a munkára rakódó adóterhek a leginkább károsak és torzítók a gazdaság számára. Éppen ezért széles körű egyetértés van a téren, hogy az adószerkezet átalakítása hatékonyabb, ha az adócentralizáció súlya a munkát terhelő adókról inkább a fogyasztást terhelő adókra helyeződik. Az ilyen jellegű struktúraváltás csökkenti az adóztatás gazdaságtorzító hatásait, elősegíti a gazdaság felfröszését, hosszú távon is növeli a foglalkoztatást, a reálnövekedést, és javítja a versenyképességet.⁶ A 2010 utáni fiskális politika is ezt az irányt követte (2. ábra), például az egykulcsos, arányos személyi jövedelemadó (szja) bevezetésével és csökkentésével, ami – a nettó bérek növelésével – a munkakínálatot az extenzív mellett az intenzív határon is ösztönözte, továbbá mérsékelte a jövedelemeltitkolásra való hajlandóságot a munkavállalói és a munkáltatói oldalon egyaránt. Az szja további csökkentését támogatja az MNB kötete is. Ezenfelül a munkára rakódó terheket csökkentik a Munkahelyvédelmi Akcióterv (MAT) keretein belül korábban bevezetett célzott – 850–900 ezer foglalkoztatottat támogató – munkáltatói járulékkedvezmények, amelyek növelésére, valamint a kedvezmények munkavállalókra történő kiterjesztésére szintén tesz javaslatot a kötet. Ebbe a versenyképességet növelő adópolitikai irányba illeszkedik a kormányzat 2016. novemberi döntése, miszerint 2017-ben a munkáltatói járulékkulcsok jelentős mértékben – 27 százalékról 22 százalékra – csökkennek, valamint 2018-ban további 2 vagy 2,5 százalékkal mérséklődnek, ami a bérnövekedés függvényében 2019–2022-ben is folytatódhat. Emellett 2017-ben a minimálbér 111 ezer forintról 127 650 forintra, a garantált bérminimum pedig 129 ezer forintról 161 250 forintra emelkedik (2018-ban további 8, illetve 12 százalékos növekedés várható). Ezen intézkedések egymást erősítve, érdemben ösztönzik a munkavállalást, és hozzájárulhatnak az egyes településeken és szektorokban jellemző munkaerőhiány enyhítéséhez.

A munkát terhelő adók csökkentésén túl egyéb alternatív intézkedések is támogathatják a munkaképes korú népesség aktív, elsődleges piaci munkavállalását. A kötet szerint ilyen lehet

2. ábra: A magyar adószervezet változása⁷

Megjegyzés: Eurostat-adatok 2012-ig állnak rendelkezésre, a 2013–2015-ös adatok MNB-számítás.

Forrás: Eurostat, MNB.

a közmunkarendszer képzési részének fejlesztése és a program versenyszférával való összekötése (utóbbi átmeneti anyagi támogatásával), továbbá a nyugdíjrendszer munkaerőpiacon maradási ösztönző elemeinek erősítése vagy az atipikus foglalkoztatási formák (táv munka, részmunkaidő) ösztönzése. Ehhez kapcsolódik, hogy azon kkv-k, amelyek válladják a részmunkaidős foglalkoztatás biztosítását, támogatásban részesülnek. További ösztönzőt jelent, hogy 2016 júniusától a közfoglalkoztatás időtartama beszámít az álláskereső időszakába, ezért ők jogosulttá válnak a MAT kedvezményére. Ezenfelül a legkevésbé foglalkoztatott fiatalok (25 év alattiak) munkára ösztönzésének fokozott támogatása céljából a kormány egy többlépcsős, az úgynevezett Ifjúsági Garancia Rendszer kiépítését kezdeményezte.

A humán tőke minőségének javítása

A sikeres gazdasági felzárkózás másik fontos tényezője a munkaerőpiacon aktív emberi erőforrás magas minősége, amit az oktatás és az egészségügy megfelelő színvonala biztosíthat. A munkaerő minőségének javulása az innovációs képesség és ezáltal a munkatermelékenység növekedésén keresztül képes hosszú távon növelni a versenyképességet és a reálgazdaság növekedési potenciálját. Ennek útja elsősorban az oktatás és az egészségügyi ellátás színvonalának fejlesztése. A monográfia szerint mivel az oktatásra fordított állami ki-

adások GDP-arányos mértéke Magyarországon elmarad az OECD-tagállamok átlagától, ezért indokolt lenne az oktatásra fordított állami és magánforrások növelése. Ezt a célt támogatja például a pedagógusi életpályamodell bevezetése és az ezen keresztül több éven át megvalósuló, dinamikus bér- és tudásfejlesztés. Hosszú távon ez önmagában támogatja a közoktatás minőségének javulását, azonban az oktatási struktúra fejlesztése is szükséges. Bár a duális szakképzés elindítása nagy előrelépésnek számít, de hazánkban továbbra is elmaradások tapasztalhatóak az alapkészségek (számolás, írás, olvasás, szövegértés) elsajátítása terén. Ennek javítását célozná például a munkapiaci igényekhez igazított kompetencia- és készségalapú tananyag erősítése, valamint a 9 évfolyamos alapfokú képzés bevezetése. További javaslatként jelenik meg a nyelvtudás minőségének javítása (már a középiskolában), valamint a felsőfokú végzettséggel, kiváltképp a műszaki és természettudományi végzettséggel rendelkezők arányának növelése, ami segíthet a munkaerőpiaci igényekhez való könnyebb alkalmazkodásban.

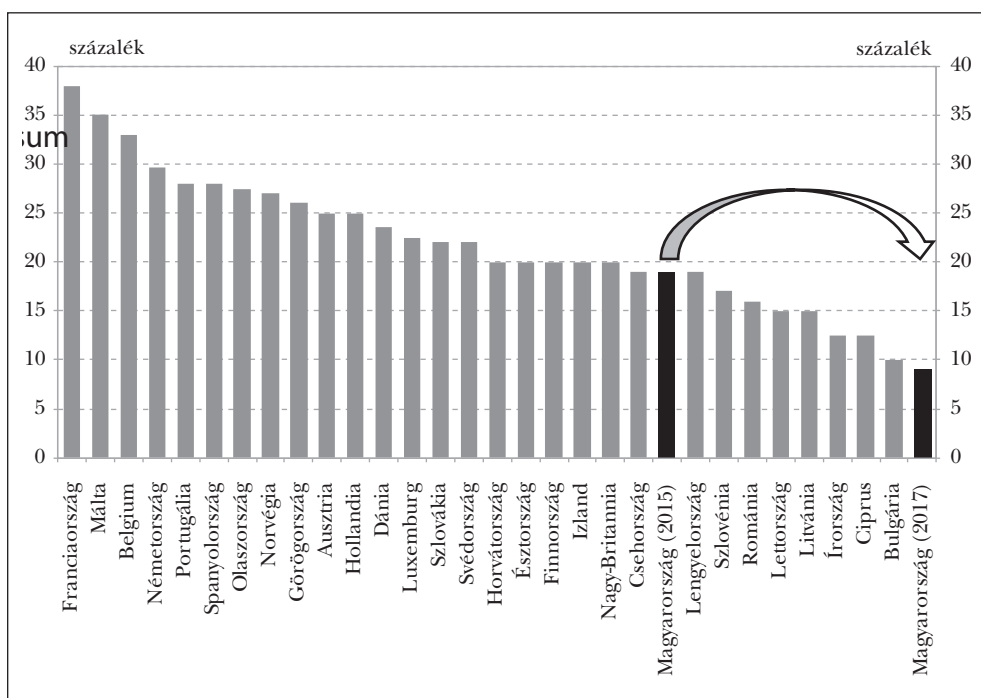
Tudvalevőleg a magyar egészségügyi rendszer forráshiánnyal küzd, így indokolt lenne a többletforrások biztosítása, amit a kötet részben a magánforrások bevonásával képzel el. A kiadvány rámutat, hogy a magyar lakosság egészségügyi állapota nemzetközi összehasonlításban kedvezőtlen, a születéskor várható élettartam szignifikánsan elmarad a gazdasági fejlettségünk által indokolttól. Ennek hatékony kezelése lehet az egészségügyi prevenció hazai erősítése, például a rendszeres szűrővizsgálatok növelésével és kötelezővé tételével, az iskolai és a munkahelyi sportolás ösztönzésével (például a sporteszközök áfata tartalmának csökkentésével) vagy a népegészségügyi termékadó további emelésével. Ezek mellett fontos versenyképességi szempont a „mentális egészség” megléte, amit minden olyan intézkedés támogat, ami a lakosság lelki állapotának egészségét javítja. Ilyen lehet például a lelki egészséget erősítő elemek oktatásba emelése (például önismeret, stresszkezelés), a lelki egészséggel foglalkozó országos hálózat kialakítása vagy a telefonos lelki elsősegély-szolgálatok megerősítése. Az egészségügyi prevenció erősítését szolgálja az új Nemzeti Ifjúsági Stratégia megalkotása és elfogadása, amely többek közt célként tűzte ki az iskoláskorú fiatalok egészségfejlesztését az iskolai szociális segítés módszereinek és eszközeinek felhasználásával.

A fizikai tőke mennyiségének növelése

A versenyképesség és a tartósan dinamikus reálgazdasági konvergencia megteremtésének további záloga a fizikai tőke állandó és minél fejlettebb rendelkezésre állása. A versenyképesség és a fejlődési lehetőség szempontjából fontos a vállalati szektor tőkefelhalmozásának üteme, illetve annak struktúrája is. A vállalati hitelképességhez alapvetően stabilitás és profitabilitás szükséges, ami az adórendszer oldaláról számos módon megtámogatható. A kötet szerint ennek egyik eszköze lehet egy, a produktív magánberuházásokat támogató adórendszer megvalósítása. Emellett a vállalati profitabilitást és tőkeakkumulációt a társasági adó (mint jövedelemadó) fizetésének egyszerűsítése⁸ vagy csökkentése, valamint a társasági adó jellegének a „pénzforgalmi” adózás felé közelítése is támogathatja. Utóbbit nem, előbbit azonban már bejelentették: az eddig progresszív – 10 és 19 százalékos adókulccsal rendelkező – társasági nyereségadó (tao) 2017-től

egykulcsossá és egy számjeggyé válik (9 százalék, ami az Európai Unió egyben legacsonyabb taokulcsa lesz) (3. ábra). Továbbá az egyszerűsített és kedvezményes kisvállalati adózási lehetőségek (kata, kiva) igénybevételi feltételei 2017-től enyhülnek, így azokat többen vehetik majd igénybe, valamint a kiva adókulcsa 16-ról 14 százalékra mérséklődik. Mindemellett a kötet javaslatként megfogalmazza a versengő garancia-szervezet létrehozását és az európai uniós források hatékonyabb felhasználását, ami a piac keresleti és kínálati oldaláról egyaránt támogathatja a kkv-k erősebb hitelhez jutását. Ez már rövid távon is növelheti a beruházást, a foglalkoztatást és a gazdaság versenyképességét. A kötet felveti még a szabályozott energiaárak csökkentését, ami eddig a lakossági szektorban került bevezetésre.

3. ábra: A társaságiadó-kulcsok felső mértéke

Forrás: OECD.

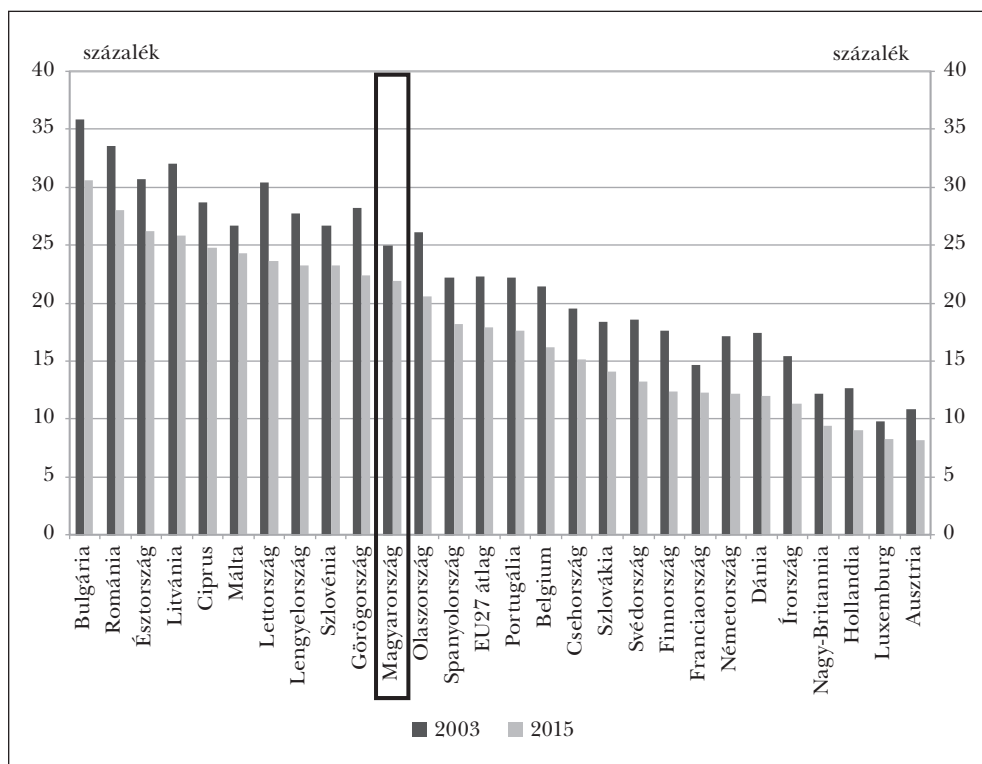
A vállalati szférában felhalmozott fizikai tőke minőségének javítása

A felhalmozott fizikai tőke minőségét, így a vállalati és makrogazdasági hatékonyságot és termelékenységet jelentős mértékben javíthatja a vállalatok kutatás-fejlesztésre (K+F) fordított kiadásainak növelése. E téren Magyarország a régiós versenytársakkal összevetve viszonylag jól teljesít, az uniós átlagtól azonban így is elmarad. Ennek növelésére hatékony keretet adhatnak a vállalati tréningek, valamint az egyetemek és vállalatok közti kutatói együttműködések elterjedése.⁹ A kötet felveti a kutatók és fejlesztők létszáma növelé-

sének lehetőségét is úgy, hogy a kutatók és fejlesztők szociális hozzájárulási adóban elérhető kedvezményét kiterjesztené a vállalati szektorban kutatóhelyeken alkalmazott egyetemi végzettségű kutatókra is. A szerzők rámutatnak, hogy mindemellett szükség lenne a kkv-szektor innovációs kapacitásának növelésére is, ugyanis a Magyarországon sikeresen innováló cégek aránya érdemben elmarad az uniós átlagtól. E versenyhátrány ledolgozására a kötet hatékony eszközként veti fel a nonprofit tanácsadó központok felállítását, angol példa alapján. A K+F-tevékenységek nagyobb mértékű és jobb minőségű ellátását támogatná a műszaki és a természettudományos egyetemisták képzésének nagyobb arányú állami támogatása. Állami oldalról továbbá direkt eszközökkel is lehet támogatni a vállalati kutatás-fejlesztést.

*Az adóelkerülés mérséklése is jótékony hatással lehet a vállalati innovációra, ami a termelékenység javulásán keresztül pozitívan hat a potenciális növekedésre.*¹⁰ Az adóelkerülés torzítja a versenyt és a hatékony tőkeallokációt, rontja a költségvetés pozícióit, valamint csökkenti a munkavállalók szociális, jogi és anyagi biztonságát. Az adóelkerülés GDP-arányos becsült mértékét illetően Magyarország (2015-ben 22 százalék) szintén nem lóg ki a régiós versenytársak közül, azonban kissé meghaladja az uniós átlagot (17 százalék)¹¹ (4. ábra).

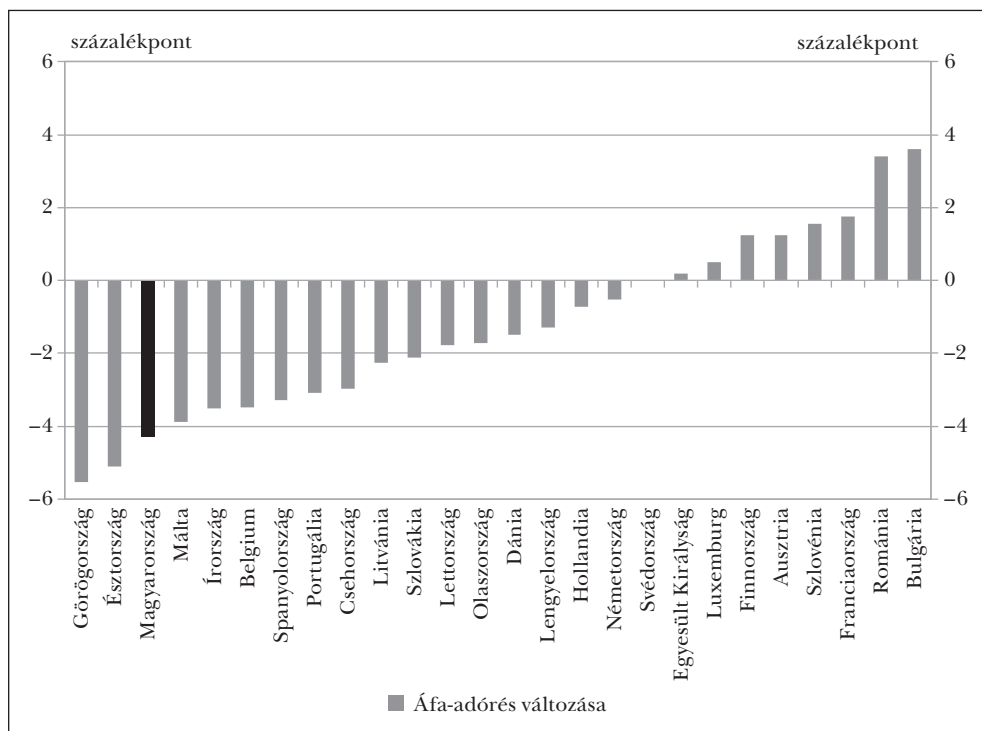
4. ábra: A rejtett gazdaság becsült mérete az Európai Unió országaiban, 2003-ban és 2015-ben¹³

Forrás: Friedrich Schneider: *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments*. January 20, 2015.

A rejtett gazdaság visszaszorítására több intézkedés született az elmúlt években Magyarországon, amelynek köszönhetően 2010 és 2015 között a GDP több mint 1,5 százalékaival mérséklődhetett a feketegazdaság mérete.¹² Ezek közül a legismertebb és a legnagyobb költségvetési hatással járó intézkedés volt az online pénztárgépek NAV-hoz kötése. Ezek száma jelenleg nagyságrendileg 200 ezer, 2017-től pedig további 25–30 ezerrel bővül a hatóság által lefedettek köre. Emellett az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer (EKÁER) bevezetése, a célzott áfacskökkentések és a fordított áfa alkalmazása járult még érdemben hozzá a fogyasztást terhelő adóbevételek elmúlt 2-3 évben tapasztalt növekedéséhez úgy, hogy számos esetben az adókulcsok mérséklődtek. E folyamatok, továbbá a becslült implicit áfakulcs 2013 és 2015 közötti több mint 2 százalékpontos növekedése, valamint az áfaadórés 2014-es kiemelkedő csökkenése egyértelműen a gazdaság fehéredését jelzik (5. ábra). Az online pénztárgépek körének 2017-es bővítése mellett az EKÁER-rendszer is fejlesztésre került a kötet megjelenése óta, továbbá 2017-től az alapvető élelmiszerek körében további célzott áfacskökkentés várható.

5. ábra: Az áfaadórés változása 2013-ról 2014-re az EU tagállamaiban (százalékpont)¹⁴

Forrás: Európai Bizottság.

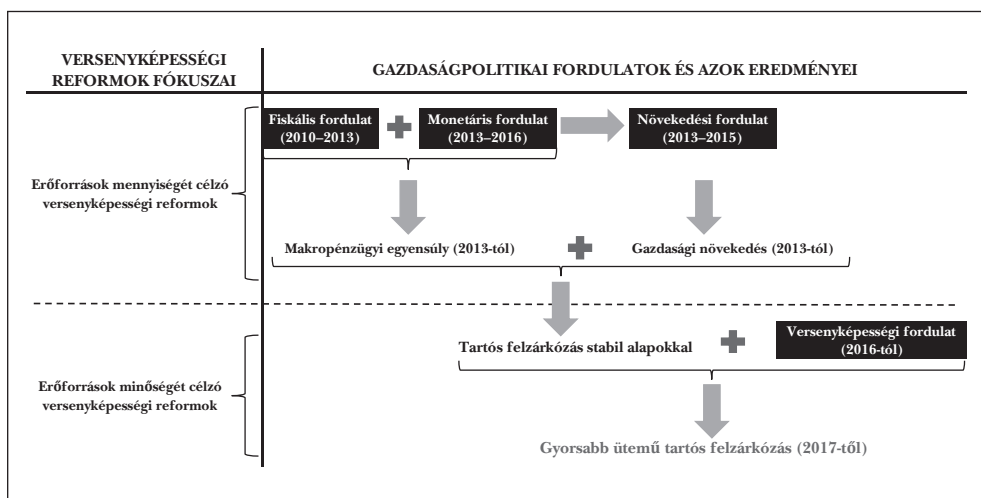
Az állam átlátható, stabil és hatékony működése elengedhetetlen feltétele a beruházásokhoz szükséges vonzó és kiszámítható üzleti klímának.¹⁵ Éppen ezért létfontosságú, hogy az állam kisebb méretű adminisztrációt, illetve hatékony és átlátható intézményrendszert mű-

ködtessen. A monográfia rávilágít arra is, hogy európai uniós összehasonlításban a magyar állam mérete viszonylag nagy, és az állam sokat költ magára. Éppen ezért javasolja az állami intézmények létszámának, bérkiadásainak és struktúrájának felülvizsgálatát. Utóbbinál konkrétumként fogalmazódik meg a minisztériumi háttérintézmények széles körének átvilágítása és a párhuzamosságok megszüntetése. A kötet publikálását követően a kormány bejelentette a közalkalmazotti létszám várható jelentősebb leépítését, továbbá 44 háttérintézményt szüntettek meg a kisebb bürokrácia érdekében. Említésre méltó továbbá, hogy az állami intézményrendszer hatékonyságának növelése céljából javasolt intézkedésként szerepel a kötetben a jogkövető magatartás ösztönzése. E területen szintén várható előrelépés, ugyanis a kormány a bíróságok függetlenségének erősítése és a gyorsabb ügyintézés érdekében új büntetőeljárási kódex elfogadását jelentette be.

ÖSSZEGZÉS

Az elmúlt hat évben számos strukturális reformintézkedés történt annak érdekében, hogy a magyar nemzetgazdaság makropénzügyi egyensúlya – a 2000-es évek eleje után ismét – stabilállá váljon, és a gazdaságpolitikai ágak összhangba kerülésével megvalósult növekedési fordulattal együtt szilárd alapot teremthessenek egy tartós és sikeres felzárkózáshoz. A nemzetgazdaság erőforrásainak főleg mennyiségi versenyképességi feltételeit tekintve tehát Magyarország sokat javult az elmúlt hat évben, aminek eredményeit a pénz- és tőkepiac mellett már a nemzetközi szervezetek és mindhárom nagy hitelminősítő is elismeri. A gyorsabb és tartós felzárkózáshoz azonban az erőforrások minőségi jellemzőin is javítani kell még, amihez további versenyképességi reformok szükségesek (6. ábra).

6. ábra: A 2010 utáni magyar gazdaságpolitika fordulatainak és eredményeinek stilizált folyamatábrája

Forrás: Saját szerkesztés.

Ezt felismerve született a Magyar Nemzeti Bank hiánypótló monográfiája, amely több szempontból és széleskörűen vizsgálja a versenyképesség és felzárkózás témakörét, és így megfelelő alapot nyújt a magyar gazdasági környezet és versenyképesség részletes elemzéséhez. A kötetben megfogalmazott konkrét intézkedésjavaslatok csaknem fele megvalósítási fázisba került, ami jól mutatja a javaslatok megalapozottságát, relevanciáját.

A Palotai Dániel és Virág Barnabás által szerkesztett *Versenyképesség és növekedés* című tanulmánykötet jó szívvel ajánlható mind a közgazdasági pályára készülőknek, mind a gyakorló közgazdászoknak, az állami pénzügyek területén dolgozó szakembereknek és a makrogazdaság iránt érdeklődőknek, valamint a hazai gazdasági folyamatok elméleti alapjait és megalapozottságát megérteni kívánó nem szakmabelieknek egyaránt. A kötet a magyar mellett angol fordításban is elérhető, így a Magyarországhoz hasonló problémákkal szembesülő egyéb országbeli szakértők és érdeklődők számára is hasznos olvasmány lehet.

(*Versenyképesség és növekedés. Szerk.: Palotai Dániel, Virág Barnabás, Válasz Könyvkiadó, Budapest, 2016, 832 oldal.*)

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány dr. Kolozsi Pál Péter révén részben a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú *A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés* – „A jó kormányzás közpénzügyi és államháztartási ellenőrzési továbbfejlesztése – történeti és nemzetközi dinamikában” című projekt keretében készült. Wekerle Sándor Közpénzügyi Tudományos Műhely, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közpénzügyi és Államháztartási Intézet.
- ² Adam Smith: *A nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata*. 1776.
- ³ Matolcsy György: *Egyensúly és növekedés. Konszolidáció és stabilizáció Magyarországon 2010–2014*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2015.
- ⁴ Matolcsy György: *A versenyképesség növelésén alapuló gazdaságpolitikát kell folytatni*. Magyar Idők, 2016. február 22. <http://magyaridok.hu/gazdasag/matolcsy-gyorgy-a-versenykepessseg-novelesen-alapulo-gazdasagpolitikait-kell-folytatni-403033/>
- ⁵ Matolcsy György – Palotai Dániel: *A fiskális és a monetáris politika kölcsönhatása Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben*. Hítelintézeti Szemle, 2016. június.
- ⁶ *Tax Policy reform and Economic Growth. OECD Tax Policy Studies 20*. OECD Publishing, 2010.
- ⁷ Matolcsy–Palotai: *A fiskális és a monetáris politika kölcsönhatása...*, i. m.
- ⁸ *Fiscal Monitor April 2016*. IMF, 2016, 2. fejezet: Fiscal policies for innovation and growth.
- ⁹ Az Európai Bizottság 2016. évi országjelentése.
- ¹⁰ Emmanuele Bobbio: *The growth gains from fighting tax evasion: Simulating a compliant Italy*. Vox, 05 November 2016. <http://voxeu.org/article/growth-gains-fighting-tax-evasion>
- ¹¹ Friedrich Schneider: *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments*. January 20, 2015. www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf
- ¹² Schneider, i. m.
- ¹³ Csomós Balázs – Kreiszné Hudák Emese: *A rejtett gazdaság mértékének csökkentése Magyarországon*. Szakmai cikk, MNB, 2015. október 29. www.mnb.hu/letoltes/csomos-balazs-kreiszne-hudak-emese-a-rejtett-gazdasag-mertekenek-csokkentese-magyarorszagon.pdf
- ¹⁴ Babos Dániel – Kicsák Gergely: *Historikusan alacsony lehet a hiány 2016-ban*. Szakmai cikk, MNB, 2016. október 22. www.mnb.hu/letoltes/babos-daniel-kicsak-gergely-historikusan-alacsony-lehet-a-2016-os-hiany.pdf
- ¹⁵ EBRD Strategy for Hungary, 2016. március.

Kopátsy Sándor

Állítsuk talpára az oktatást!

Let's Put Education "Back on Its Feet"

Összefoglalás

A szerzőnek eddig közel 30 könyve jelent meg, melyekben meggyőző és modern érvekkel támasztja alá Széchenyi István 170 évvel ezelőtt kimondott igazságát: „...a gazdaság legfontosabb értéke a kiművelt emberfő.” Hitvallása szerint, napjaink fejlett társadalmában már nem a befektetett tőkén vagy az infrastruktúrán áll vagy bukik egy gazdaság sikere, hanem a képzett, tehetséges munkaerő mennyiségén. Az új szemléletű társadalom pedig olyan új közgazdaságtant igényel, amely a fizikai mellett a szellemi tőkével is számol – sőt egyre inkább előtérbe helyezi a tehetséget, a minőségi képzést és a szakértelmet. Jelen írása és most készülő könyve e témakört exponálja.

Summary

The Author has published almost 30 books to date, in which he uses convincing and advanced arguments to endorse the truth expressed by István Széchenyi 170 years ago: “...educated people are the most important assets of an economy.” He believes that in the developed societies of the present day, the success of an economy depends on the size of the qualified and talented workforce and not on investments or infrastructure. This new approach to society also requires a new economics, where alongside physical assets, intellectual capital is also to be reckoned with and where talent, quality training and professional expertise are becoming increasingly important. His paper and the book he is currently working on are both devoted to these subjects.

KOPÁTSY SÁNDOR, közgazdász (kopatsy.sandor22@t-online.hu).

Tegnap fejeztem be egy írásomat, amelyben azt bizonyítottam, hogy az osztálytársadalmakban az oktatás szükségszerűen az ember eredendő bűnére épült. Az eredendő bűn azonban nem volt eredendő, az a túlnépesedő társadalmak bűne volt. A túlszaporodó társadalom csak azzal tudta stabilizálni magát, hogy az ember tudásvágyát elnyomta, bűnként kezelte. De az emberi élet első 97 százalékát annak köszönhetően mondhatta sikeresnek, hogy a tudásra, a képességre, a tapasztalatra épített. A gyűjtögető társadalmak mintegy 145 ezer éve alatt az ember tudásvágya nem bűn, hanem érdem volt. Az emberi faj elsősorban azért élhetett meg a földünk szinte minden természeti környezetében, mert nem az ösztönei, hanem a tudása, a fejlett agya alapján boldogult.

A jégkorszak megszűnése azonban olyan környezetváltozásokkal járt, amiben a gyűjtögető ember áttérhetett a termelésből való megélésre. Ez akkora javulást jelentett az ember életében, hogy a fajunk szaporasága és a várható életkor közti egyensúly megbomlott. Addig a gyűjtögetésből élő ember várható életkora valahol a 25 év körül mozgott. Ez nem okozott nagy túlnépesedési nyomást, mert fajunk öröklött szaporasága ilyen várható életkorral volt összhangban. A termelésre tért ember várható életkora azonban gyorsan megugrott, és ebből túlnépesedési válság keletkezett. *A túlnépesedés ellen csak a halálozás fokozásával és a tudásvágy üldözésével lehetett védekezni.* Ezért a túlnépesedő társadalmakban szükségszerű volt a tudásvágy üldözése, bűnként kezelése. Ennek szükségszerűségét ugyan a társadalom nem ismerte fel, de következetesen üldözte az ember természetes tudásvágyát. Nem minősítette bűnnek, de bűnként üldözte.

Nem vagyok a világvallások szakértője, de tudom, hogy minden vallás a dogmák szentségére épült. Tehát, ha nem is úgy fogalmazta meg, hogy a tudásvágy eredendő emberi bűn, de annak tekintette. Ismereteim szerint, csak a zsidók vallása minősítette dogmái között, hogy *a tudásvágy az ember eredeti bűne*. Ezt vették át a keresztény vallások is.

Ez ugyan csak a termelésre épült társadalmak bűne, de a vallások nem mennek a múltban messzebb vissza, mint a termelő társadalmak létrejötte. Tudtommal, senki sem vetette fel, hogy a vallások ugyan az ember teremtésével kezdődnek, de valójában az első 140 ezer évet átlélik. Eleve a termelésből élő ember társadalmára számára születnek. Elég arra gondolni, hogy a zsidó vallás Bibliája az időszámítását a termelésre áttért korral dátumozza. Ez azt jelenti, hogy *a Biblia* fajunk életének mintegy 95 százalékát átlépi, *lényegében a munkából élő emberiség számára ad útmutatást.* Mégis azt a látszatot kelti, mintha a múltra és jövőre szóló általános útmutatást adna.

Számomra az volt a titok, hogy miért az ember bűne a tudásvágy, amitől megváltást csak a Messiás hozhat. Erre a kérdésre csak az adhat választ, hogy a tudásvágy nem az emberiség bűne, hanem ez a túlnépesedő társadalmak egyensúlyát sértő bűn. Ezzel oda jutottunk, hogy *a tudásvágy csak a túlnépesedő társadalmak bűne*. A demográfiai egyensúly esetében nem bűn, hanem erény.

Ahol a tudásvágy bűn, ott a halálozás okozása nem bűn, hanem mindkettő a túlnépesedés érdekében szükségszerűség. Ezt nemcsak a vallások vezetői, de a társadalomtudósok és a forradalmárok sem ismerték fel.

A vallásoknak tudomásul kellene venni, hogy az emberiség sorsát már maga az ember alakítja. A jelenkor fejlett társadalmában már nem lehet arra az alapra építeni, hogy az egyének sorsa is Isten és a túlvilági szentek kezében van. Az eredendő bűntől nem az Isten fia vagy prófétája szabadította meg a jelenkor társadalmait, hanem a tudomány, amely lehetővé tette, hogy a gyermekvállalás a szülők döntésén múljon. Amíg ez nem vált lehetővé, a munkájával élő ember tovább élt, mint amennyihez a szaporasága a létszám tartásához szükséges volt. *Az embernek mintegy 6-7 ezer évre volt szüksége ahhoz, hogy a gyermekvállalásról maga dönthessen.*

Ez az emberiség gazdag, iskolázott és puritán ötödében megvalósíthatóvá vált, ezzel nemcsak megszűnt a tudásvágy és a társadalom érdeke közti ellentmondás, de az ember megszabadult a tudásvágy elnyomásának szükségességétől. A tudomány pedig olyan technikai alapot teremtett, amiben a tehetség és a tudás hiánya kielégíthetetlené vált. A bűnből erény lett, a jelenkori fejlett társadalom elsődleges feladata a létszámának a stabilitása, a minőségének pedig a maximalizálása. Ezt már nem az Isten, hanem maga az ember valósítja meg.

A FEJLETT TÁRSADALOM FELADATA A LAKOSSÁG MINŐSÉGÉNEK JAVÍTÁSA

A jelenkor tudománya azt már bebizonyította, hogy az újszülöttek élettéljesítménye elsősorban a fogamzást követő első öt évben dől el. Ezzel szemben az oktatás csak ez után kezdődött. Ez sem véletlen, mert *az osztálytársadalmaknak nem okosabb, a jobb megoldásokat kereső, fejlett agyú lakosokra, hanem a társadalom érdekét vakon szolgálókra volt és van szüksége.*

Bármennyire egyértelmű volt a tény, hogy az osztálytársadalmak 6-7 ezer éve alatt ugyan jelentős tudományos és technikai fejlődés történt, de egyre csökkent azoknak a munkavégzőknek az aránya, akiknek a képességére is szükség volt. A fejlettebb technikai eszközök kitalálásához, megtervezéséhez, elkészítéséhez ugyan egyre nagyobb tudásvagyonra lett szükség, de a velük történő hatékonyabb munkavégzés egyre kevesebb tudásigénnyel járt. A 20. század elején már a munkaerő jelentős hányada írástudó volt, mert iskolázott volt, de a munkájában erre nem volt szüksége. Ezt jól igazolják azok a történészek, akik feldolgozták, hogy a két világháborúban papíron nem voltak analfabéta katonák, de a többségük képtelen volt a családjuknak szóló levelek megírására.

Érdemes meggondolni, hogy mikor és miért jelent meg a lakosság iskolázása. Az iskolák sokáig csak a vallások klérusa számára képeztek kádereket. Ami írástudásra a közigazgatásnak és a hadseregnek szüksége volt, azt a papság végezte el. A középkor derekán már a közigazgatásnak és a hadseregnek is képeztek vezető kádereket. Minden középkori egyetem kiemeltje, a teológiai kar professzora volt a rektor.

A népoktatást a reformációnak köszönhetjük. Az azonban a vallás fontos céljának tartotta a Biblia és a zsoltárok olvasni tudását.

Ma elképzelni is nehéz, hogy Magyarországon, a 20. század elején a fiúk 4, a lányok 1 százaléka végzett középfokon. Egyetemen pedig a fiúk 1, a lányok 0,2 százaléka szerzett diplomát, és ezek többsége is pap, katonatiszt, pedagógus és állami tisztviselő lett. Tehetségkeresők és -fejlesztők csak a művészek és a sportolók iskolái voltak. Ez volt az

a két szakterület, ahol a társadalom nem engedelmes szolgálatot, hanem teljesítményt igényelt. E két szakterület eleve kilógott az osztálytársadalmak igényéből. Ezek számára a tudásvágy nem bűn volt, hanem érdem.

Az osztálytársadalmak igénye a művészetekkel szemben kielégíthetetlen volt. Az uralkodó osztály és a vallási klérus magas jövedelme kielégíthetetlen igényt támasztott a művészetekkel szemben.

Az osztálytársadalmak cirkuszigénye ugyancsak kielégíthetetlen volt, mert a cirkusz olcsóbb megoldás volt, mint a magasabb jövedelem. Az osztálytársadalmak elosztási törvényét aforizmában így fogalmaztam meg: *A kenyér és a cirkusz összege állandó.*

A közgazdászok sem vették tudomásul, hogy a művészetekben és a cirkuszokban minden osztálytársadalomban teljesítményarányosan, vagyis nagyon differenciáltan osztották el a jövedelmeket. Ez a két szakma mutatta és mutatja ma is az oktatás számára az utat. A 20. század második felében a cirkusz megelőzte még a művészeteket is. A diktatúrákban előbb és jobban, mint a demokráciákban. Hitler és Sztálin felismerték, hogy a sportban olcsóbban és gyorsabban lehet az élre kerülni, mint a társadalmi fejlődésben.

Mi, magyarok ma is büszkéek vagyunk arra, hogy a Rákosi-rendszerben mi voltunk a világ legjobb labdarúgói. Nem tesszük hozzá, hogy máig egyedüliek voltunk, ahol a legjobb labdarúgók voltak a legjobban keresők, és politikailag is a leginkább függetlenek.

A MAGYAR OKTATÁSI RENDSZER ÉLCSAPATA

Magyarország Trianon óta egyre jobban lemarad a Nyugathoz képest; két területen, a művészetek és a sportok oktatásában megelőztük a puritán Nyugatot, a társadalmi, gazdasági és oktatási téren azonban egyre jobban lemaradtunk. Pedig *egy generáció után felzárkózhatnánk, ha az oktatás egész területén átvennénk a művészek és sportolók oktatási rendszerét.* E két területen általános gyakorlat a minél korábbi tehetségfeltárás és a képességhez igazodó homogén tanulócsoportok kialakítása.

Ma az úszósportokban nagyhatalmak vagyunk. Elterjedt gyakorlat, hogy a néhány hetes csecsemőket úszni tanítják. Ők még megőrizték a magzatvízben való reflexüket, tehát vízben sem vesznek levegőt. Ha ezt átmentik az életükbe, ösztönösen vízbiztosak maradnak. Ezeket a gyerekeket aztán a fizikai adottságuknak megfelelő úszásnemre távolságra képzik.

A művészetekben, mindenekelőtt a zenében ugyancsak a világszínvonalon állunk. Ez annak köszönhető, hogy a muzsikusszülők zenéjét a gyerekeik magzati koruktól kezdve hallhatják, és korán kezdenek hangszerekkel próbálkozni. Ezek zenei oktatása is korán és homogén tanulócsoportokban történik. Lenyűgözők az eredményeik.

MIT MUTAT A TUDOMÁNY A MAGZATI KIHORDÁSRÓL?

Finnország társadalmi csoda. A cári Oroszország egyik legszegényebb kormányzósága volt. Már az első világháború után sikerült megszereznie a függetlenségét, és ma az ENSZ tagállamai között a társadalmi fejlettségben az ötödik. Külön nagyra becsülöm, hogy a 16. században, a reformáció során olyan választói törvényt hozott, hogy min-

den finn felnőtt lakosnak van választói joga, ha tud írni és olvasni. Vagyis ők ismerték fel, hogy az állampolgári érték is függ az iskolázottságtól. Ennek is köszönhető, hogy Nyugaton első, a világban a második az iskolarendszerük.

1937-ben Sztálin meg akarta hódítani Finnországot, és hadseregével le akarta rohanni. Kiderült, hogy a finnek kiváló katonák is. 1:10 arányú létszámfölény ellenére is tartották a frontot, és viszonylag elviselhető területi veszteség árán békét is köthettek, és még azt is elérték, hogy Jaltában nem sorolták őket Sztálin csatlósai közé.

Az elsők és máig az egyetlenek a világon, akik mérik a magzati kihordás adatait, és ötvenként ellenőrzik annak az életpályára gyakorolt hatását. A felmérések eredményei azt igazolják, hogy *az ember életében is a magzati kihordás a legfontosabb szakasz. Az elmúlt közel száz évben Európában Finnország fejlődött a leggyorsabban. Ezen belül a magzati kihordás felső tizede az átlagnál három évvel tovább jár iskolába, és háromszor annyi adót fizet. Finnország ma háromszor gazdagabb társadalmú ország volna, ha a magzatok kihordása megegyezne a felső tizeddel.*

Ebből vontam le az első tanulságot. Ha a magzatok kihordása a felső tized szintjén történne, a következő generáció teljesítménye negyedével nagyobb volna, mint a jelenlegi kihordási eredmény mellett. *Vagyis az anyák kihordási teljesítményétől jobban függ a társadalmi fejlődés, mint a politika minőségétől.* Ez tudatosította bennem a nép ösztönös bölcsességét. Gyermeckorom falujában hallottam a mondást a gyengén teljesítő emberről: Olyan, mint aki hét hónapra született. Az orvostudomány százszor annyit költ a koraszülöttek, az alacsony súllyal születettek megmentésére, mint a politika a jó kihordások jutalmazására. Nem az előbbi a hiba, hanem az utóbbi a bűn.

AZ AGYFEJLŐDÉS IDEJE

Két éve tudok róla, hogy az Egyesült Államokban 15 éve megállapítják a négyéves gyermekek szókincsét. Kiderült, hogy az alsó és felső tized között négy-ötszörös a különbség, ami a családi környezettől és a közösségben való részvételtől függ. Jelenleg már a 18 évesek tanulási eredményét is felmérték. Kiderült, hogy nagyon szoros a korreláció a szókincs nagysága és az iskolai eredmények között. Ezt az agykutatók azzal magyarázzák, hogy az ember agya születéskor még nagyon fejletlen, és a kapacitása négy-öt éves korig növekszik. Vagyis az ember ugyan viszonylag kevésbé életképes aggyal születik, de a fejlődése, vagyis a kapacitása további négy évig nő. Ez a számítógépek nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy az ember viszonylag kevésbé fejlett kapacitású, kevés bites aggyal születik, de utána négy évre van szüksége, amíg életképes lesz, minden más emlősnél sokkal nagyobb kapacitású, bites lesz.

Tehát az emberi agy születéskor még messze van az életképességtől, négy évre van szüksége, amíg kifejlődik. Ekkor éri el a kapacitása az életképességet, és válik alkalmassá arra, hogy felszedje az ismereteket. Az emberi agy ismeretfelvevő képessége tehát mintegy négyéves korban attól függ, mennyi kapacitású számítógéppé változott. Ez az agy aztán annyit lesz képes feldolgozni, amekkora a kapacitása.

Hasonló a helyzet a tériszony esetében is. Ezt is négyéves kor előtt kell legyőzni, felnőttkorban lehetetlen. Ismerős kismamáknak hívtam fel a figyelmét, hogy a már jár-

ni tudó gyereket állítsák az asztal szélére, és dobjon le egy érmét, nézve, hogy melyik oldalára esik. Utána ismétlje meg ezt a szekrény tetejéről. Amerikai újságcikk szerint, a felhőkarcolók acélgerendáin sétálni tudó indiánok gyermekkorukban tanulnak meg néhány méter magas gerendákon sétálni. A fákra mászó gyerekek sem tériszonyosak. Gyermekkoromban a faluba érkezett cirkusz kötél tánccsát kérdeztem meg nyolcéves koromban, hogyan lehet ezt megtanulni. Kioktatott: te ebből már kiöregedtél.

A tapintóérzék szintén két-három éves gyerekeknél, órák alatt egy életre kifejleszthető. Tucatnyi textilből kell két kis darabot kivágni, és egyik darabot fekete zsákba tenni, a másikat az asztalon hagyni. A játék az, hogy a gyermek, belenyúlva a zacskóba, megmutatja, melyik van a kezében. Ezt is kipróbáltam, és három-öt éves gyerekek kinevették a szüleiket, akik nálunk gyengébben szerepeltek. Hasonló játék volt, hogy a felvett kártyacsomag vagy a kinyitott könyv hány lapos. A gyerekek nevetve tanultak meg életre szóló hasznos képességet. A labdaérzék is eredményesen kifejleszthető néhány éves gyermekeknél.

Tehát a szókincs jó mércéje lehet az egy-négy éves kori agyfejlődésnek, de szinte minden képesség esetében is hasonló volna az eredmény. *Tehát a képesség kibontakoztatására a fogamzástól számított első öt esztendő a meghatározó.*

Ebből azonban az derül ki, hogy az iskolarendszer éppen ezt az időt tekinti másodlagosnak. Pedig, ha nem az az elsődleges, nem lehet eredményes a hatéves korban kezdődő oktatás, amire a pedagógia épül.

Hála az anyák foglalkoztatásának, a bölcsődék és az óvodák dinamikusan szaporodnak, és a kommunikációs forradalom is nagy segítséget ad a szókincs fejlesztésére. A tudatos munka megszervezése azonban elengedhetetlen. Erre különösen azért is nagy szükség van, mert a gyermekvállalás kontraszelektív. A gyermekvállalás a szülők jövedelmével és iskolázottságával fordítottan arányos.

Sajnos csak arra található felmérés, hogy a diplomás anyák gyermekvállalása alig éri el az 1,5-öt, tehát a potenciális legjobb anyák kevés, a képzetlenek pedig viszonylag sok gyermeket vállalnak. Ezért idézgetem egyik legfontosabb tanácsomat: ha a szülők felső jövedelmi és iskolázottsági harmadában annyi gyermeket vállalnának, mint az alsó harmadban, és az alsóban pedig csak annyit, mint a felsőben, ugyanannyi születés mellett a következő generáció társadalmi értéke még egyszer akkora volna, mint a jelenlegi gyermekvállalási struktúra mellett. A következő generáció értékét semmi sem ronthatja jobban, mint a társadalom érdekét sértő gyermekvállalás megszólása.

Ennek érdekében javaslom az olyan öregkori ellátást, amelynek a nagysága a gyermeknevelés sikerétől függ. A jelenlegi nyugdíjrendszer azonban ezzel ellentétes hatású.

Zoltán Zéman

Valuation of Authentic or “Misleading” Accounting Information in Preparation of Economic Decisions

Summary

In summary, regarding the valuation of authentic or “misleading” accounting information in preparation of economic decisions, we can say that management accounting provides financial and non-financial information to management to have an effective decision making system. However, accounting indicators were developed for monitoring and reporting purposes, and even today these are the main area of use. The standards applied by international systems increasingly try to follow and help to improve the content of information of investors and management therefore; they do not have a primary role in this, so this kind of functionality of management accounting will not be reached.

The global economy and our modern society is characterized by complexity and networking. In these complex network-based relationships, trust in information plays an important role. However, in the development of economy and society, financial institutions, intermediaries, insurance companies and the stock market attract more attention. Entering the stock market – in addition to the existence of collateral – it is well known that transparent accounting and reporting, financial reporting is required. There is evidence that the market will only work if the information is authentic and

DR. ZOLTÁN ZÉMAN, PhD, university professor, Szent István University,
Faculty of Economics and Social Sciences (zeman.zoltan@gtk.szie.hu).

market operators and investors can effectively and objectively utilize it. In the early 2000s, especially events and the known scandals of the capital market of the United States – such as the Enron, WorldCom and Arthur Andersen – had raised the question whether corporate financial-accounting traditional standardized order is in a crisis.¹ Increasing market price of shares had become a primary objective for companies in order to ensure the satisfaction of investors. Market prices increase due to good economic news, then financial reports, evaluation indicators appear and trust toward the companies' securities grow until fraud. The completeness, credibility and reliability are principles that serve as a basis for not only the operation of stock market but also in the creation of market relations of economic actors. After the scandals auditors were rightly accused, and faith in accounting had shaken, it is inconceivable that “economic scandals” developed due to ethical failings of auditors, accountants. Managers, auditors, security analysts, consultants, investment and commercial banks, lawyers had also contributed to false informing and manipulation.

Due to recent developments in the economic situation, accounting contrary to the intended function – namely it provides authentic information through financial reports about the financial status, profit-making ability of companies, disclosing all the data which could influence the decisions of investors – had become a tool for managers' to reach their operative goals and mislead investors. We can say that companies have been looking for accounting solutions which “generate value” in line with market expectations, so for a short time, they could preserve the illusion of growth.²

The history of the development of distorting economic information has several connection points with management support of accounting and financial information. This is confirmed by economic history situations as well, in which several questions have arisen in relation to the financial reporting system that allows the assessment of the company. For the concept of a free market the ability of correct valuation of a company, reliability of financial statements and realistic presentation for market participants are essential.

It is natural that these large accounting scandals had questioned a number of adopted and in use practices. Note that this has not always been like this, mainly after the 1920 crisis the accounting industry started to look for the options to restore consistency, transparency and confidence. In the early 80s, globalization and deregulation has brought new challenges to the business environment which demanded large amounts of money and resulted more complex and risky financing instruments were introduced.

Pay system of company executives were linked to performance whereupon they were directly motivated. Preparation of economic information, the accounting and financial solutions which distort real processes namely the non-objective view to the economic background. Several cases prove that the priority goals of managers were to have good financial stability indicators for the company in addition to the various transnational issues.

Improving liquidity, rates of return, improve profitability ratios, etc., and of course, all this happened in order to maintain share prices, affecting the external percep-

tion with these distorted economic information.³ It can be observed that in order to achieve their goals, “slick” creative accounting solutions were widely used among the companies, to mention a few:

- Failure to consolidate business units and subsidiaries (which made it possible to hide investment losses and problem loans, the sale of idle assets to subsidiaries).
- Transactions with no economic content – creating fictitious revenues within which the swaps are not accounted for in the same way.
- Accounting doubtful accounts receivable as current income.
- Accounting sales of assets as operating income.
- Accounting manipulations related to merger in order to increase sales revenue/profit.
- Lease-related accounting manipulations.
- Accounting future cash flows as today’s revenue, lending or leasing.
- Wrong application of value adjustments.

After the economic financial and accounting scandal a wide-ranging analysis began to detect the causes. At the same time of economic and social effects; the efficiency, self-regulating capability, credibility and ethics of the entire accounting profession/system is questioned. Several studies had focused on integrity, a “back to basics” idea, which reminds the time when accountancy profession was called “Gentlemen’s Profession”. The moral error was clear, but not just for accountants, but also for managers, bank analysts. Boatright⁴ in search of the origins of financial fraud claims that they do not start with dishonesty. The effectiveness and proper functioning of the corporate governance system were also analysed. Agrawal and Chadha studied with empirical methods, whether corporate governance mechanisms are in connection with the likelihood of the subsequent correction of the financial statements of a company.⁵ It is important for the participants’ individual moral consciousness and financial culture of a given economy has a decisive role.

The role of cultural differences in the economy operation of countries’ real processes and competitiveness has been repeatedly analysed. Social and cultural context of the impact of financial processes can be clearly demonstrated in which trust, integrity, ethics and moral background plays an important role.⁶ However, the importance of financial markets has grown in the last five-ten years, which has drawn attention to the systematic assessment of the global need for financial literacy. Recognizing the level of financial literacy affect financial stability of the economy and trust market participants.

Several central banks of developed countries – in Hungary it is the Central Bank of Hungary – play an active role in improving financial literacy of the population, the development of the financial culture. When these economic and financial issues mentioned above are global – such as the geopolitical effects – global capital flows can be negatively affected. Consequently, attempts to overcome and solve operational difficulties exceed the limits.⁷ Behind them, almost always there is the pressure for short term results (financial accounting pressure, achieve higher share price, meet investors’ expectations etc.).

For this reason, it is important to highlight another, sometimes incomplete and confusing areas of accounting regulation. It is well known that economic effects determine financial behaviour eg. influence making purchases, paying bills, saving etc. Consequently, the behaviour is an essential component of financial culture, one of the most important parts.

A person with good financial education – active member of the society as well – always have an idea about how much he can spend on a service or a product. In order to have an advanced financial culture, active organizational skills are needed so that individuals are able to their financial obligations and avoid financial problems.⁸ In my opinion, in the development and standardization of accounting systems, high executive compensation incentives linked to financial performance played an important role. Institutional investors encouraged this trend, as it seemed to be contributing to good corporate governance, thus the interest of shareholders and managers harmonize. Market deregulation which initiated the development of new business models in the energy industry and in telecommunications, which required accounting methods tested by GAAP.⁹

However, banks involved in international investments developed complex financial instruments, which allowed for instance to account loans as trade.

This deregulation, which had the aim of making the business more efficient, had unexpected consequences of weakening constraints of companies and investment banks providing accounting services

In my opinion, Denis clearly highlights the factors which refer to the high risk of company operation and financial statements.¹⁰

Some of these:

1. Link manager compensations to bonuses, stock options and other incentives.
2. Management is dominated by a single person or small group, and is not limited by the board of directors or audit committee.
3. Management defines unlimited aggressive goals related to the operational functioning of the company.
4. Management ignores regulatory-control requirements of authorities.
5. Management acts dominantly against the auditors.
6. The company carries out unusual and complex transactions at the end of the year.

It can be stated that everyone – advisors, accountants, auditors, lawyers, bankers, analysts, managers – is responsible for providing real information.

Board of directors, the management, accountants, and market analysts have common interest and responsibility to inform investors and creditors about past processes and future perspectives of the company.

However, it can be said that leaders who are committed to serve the interest of shareholders – manipulated earnings, hid debts and falsified accounting data – to enforce their stock options, on shareholders expense, auditors allowed “aggressive accounting” and certified financial statements, which turned out to be false.

Requirements of the accounting information system:

Examining the contents of the accounting information, I agree with those scientists who came to the conclusion¹¹ that the objectivity of information ensures the credibility, neutrality and clarity of information.

These can be summarized in the following five points:

- Proof of accounting information means that all accounting information based on a receipt.
- Credibility means that information is reviewed by an independent person and objective.
- The most important quality attribute is relevance. Accounting information is essential when it assists to decision making and implementation of plans.¹²
- Clarity means that accounting information needs to be understandable, clear and concise. According to Mrs. dr. Tangl excessive compression leads to less effective use of information.¹³

Several approach considers that “accounting information needs to be up to date that is to be available after the accounting period” as an advantage. In my opinion timeliness of management supporting information is necessary, because late submitted accounting information lose its importance. It is important to mention that submitting accounting information in time leads to the increase in the cost of acquiring them. Several researchers have modeled and associated the costs of additional information with the benefits of it. Assumed it can determine a point after which the cost of additional information is greater than the benefits.

Users compare accounting information of different companies, thus it is necessary to measure and evaluate economic events the same way. The main purpose of the compilation of accounting policy is to provide a true and fair view of the financial performance, assets and income of a company. The value-oriented presentation of the company’s activity has to be in line with the administrative accounting and must be built into its functionality.

However, without the comparability of information, the administrative accounting value creation (accounting administration value) cannot be achieved which is required by the shareholder and investor attitudes more and more.¹⁴

Accounting records what happened and what is happening in the company, in relation to its environment and within the company as well. The condition of the fulfilment is determining users how and from what they receive information from.

Based on this, it is possible to determine what information accounting needs to provide. In some organizational form when owners have the leadership of the company, they can contribute to all accounting information, which they need for their decisions. If the owner of the company is separated from the direct management, owners do not have access to accounting information. This information is received indirectly in the form of financial statements, reports according to which management make such decisions that requires more information than other users.

Studying leader controls, it is revealed that feedback function of accounting is about providing information whether the company has reached the planned leadership goals. In case of a difference, management makes a decision about the necessary

actions similarly as the analytical functions of business and management economics. The implementation of the reporting function can be displayed with continuous monitoring of the decision and accounting provides information when decision is implemented. This information informs about the invested assets in the economic activity and their changes. When developing an accounting information system, characteristics and information needs have to be taken into account, because business processes can only be followed properly.

It can be seen that accounting indicators were developed for reporting and monitoring purposes and even nowadays these are the main area of use therefore primarily they do not have decision support roles. Accounting indicators provide a lot of information about the past, besides they are used as a criterion for decision making plans with different time horizons. Estimating multiplier numbers, sales revenue, book value or earnings before interest and taxes can be used as a base for the evaluation. Accounting measurement indicators include earnings per share, Price/earnings ratio and different rates of return.

In fact, if we accept the condition that performance of companies do not match with their economic performance, than information provided by them may not be as useful for managerial decisions. It is noted that investors do not judge on the basis of accounting profit but the return on the companies' investments. In case of listed companies, return is based on the change in share price and combined value of dividends; on the other hand (which can be calculated in various ways) in private companies, market value and loans give the fair value of owners investments and this is compared to the original value of the investment.

The decisions of investors are influenced by risk, future performance of the company. Investors are thinking long term, making up accounting results do not increase but decrease the trust of investors. Many authors such as Stern Stewart & Co. (2000) – found more than 120 distortions in the US-GAAP system – mention distorting factors of accounting systems and lack of derived indicators. Keith and Madura believe that the most serious problem is that accounting is past oriented not the support of decisions; information in general is aggregated with incorrect structures, not suitable to analyse factors influencing the results. In addition, it indicates the overweight of financial indicators and the need for non-financial information. Accounting distortions cause major problems in three areas of value-based theory – inventory valuation, depreciation and activation of capital costs.¹⁵

So we can say that accounting indicators can be bad advisers in decision situations. Due to these, the motivation of management can mislead, since “development” is based on accounting categories. Mayer already pointed out the importance of the real content of accounting information that is the biggest disadvantage of accounting reports is the focus on “accounting costs” which encourages management to minimize these numbers.¹⁶

Several authors characterize the concept of financial accounting as periodic reports, transactions of activities of a company or other economic entity. Reports, that have either general or specific targets, provide information to managers, owners,

creditors, institutions and to the public. According to Zéman accounting is an information system about the economic events of the company so that market participants can get a true and fair picture of the company. In my opinion, financial accounting shows the continuous record of economic events from which the following conclusions can be drawn:

- Financial accounting is the record of economics events in monetary units and compilation of statements that are prepared to meet the information needs of external users, determining the economics results of the company.

- The content of financial accounting as a modern concept can be interpreted broadly. Many researchers think that several information requirements can be classified here such as the ability of company management to rationally finance the activity of the company and the choice of the optimal financing form, optimal composition of resources.

Traditional accounting systems do not deal with the effects of added economic values, unable to evaluate the company's environmental assets, taking into account the interests of current society and future generations regarding the effects of corporate activity on environment.¹⁷ According to Pál the existence of externalities is ignored and only financial categories and impacts are taken into account.¹⁸ According to Zéman management accounting provides information about the past and estimated data of the future for corporate governance activities and strategic planning thus it provides information that are needed by the managers to make decisions and monitor business processes.¹⁹

In Anglo-Saxon countries the content of management accounting is wider regarding cost accounting and data of financial accounting. Leslie Chadwick and Pauline Weetnei believe that management accounting can be summarized in 10 points:

- Cost accounting, which aims to measure the performance of departments, products and services.

- Provide information to management which aims to ensure proper flow of information for managers (reports, statements, tables etc.) as and when it is required. A regular flow of information allows management to respond as soon as to any problems that may arise.

- Management consulting – give advice to management in connection with decisions and economic consequences and implementation of alternative actions.

- Forecasting, planning and control. Management accounting links to future and pre-determined systems such as audit plan and other cost accounting methods. These methods examine the differences which are resulting from the difference of actual and projected performances.

- Communication. In order to have an effective management accounting system it is essential that a reliable and efficient communication system is associated with it.

- Systems. The management accounting department should be actively involved in cost control and design of financial reporting systems.

- Flexibility. Management accounting must be flexible in order to respond quickly to any changes that may occur.

– Taking into account other business tasks. Information providers should be aware of the roles of other business functions as well. They should ensure cooperation and coordination with other functions too.

– Training of employees. Management accounting department must provide the necessary information.

– “Guarding gate”. Management accounting is in a kind of position of authority what provides the “requiring access” (can receive and send information) to management, maintains relations and receives information from the external environment.

Consequently, it includes all methods and procedures that help management decision making. In my opinion, we need to find a common information set, which help management accounting in decision making and establish accounting policy based on those. In summary, regarding the valuation of authentic or “misleading” accounting information in preparation of economic decisions, we can say that management accounting provides financial and non-financial information to management to have an effective decision making system. However, accounting indicators were developed for monitoring and reporting purposes, and even today these are the main area of use. The standards applied by international systems increasingly try to follow and help to improve the content of information of investors and management therefore; they do not have a primary role in this, so this kind of functionality of management accounting will not be reached.

NOTES

¹ N. Byrnes et al.: *Special report – The Enron scandal: reform is urgent. Here’s what needs to be done*. Business Week Online, 2002 January 28.

² Horváth Ágnes: *A vállalati értékteremtés szubjektív tényezői*. [Subjective of factors corporate value creation.] E-tudomány, 2005/1.

³ A. S. Atkinson: *Can money and ethics mix? Changing horizons for the accounting profession*. Strategic Direction, Vol. 19, No. 6., 2003, 18–20.

⁴ John R. Boatright: *Ethics for a Post-Enron America*. Phi Kappa Phi Forum, Vol. 83, No. 2., Spring, 2003, 10–15.

⁵ Anup Agrawal – Sahiba Chadha: *Corporate Governance and Accounting Scandals*. Journal of Law and Economics, Vol. 48, No. 2., October, 2005, 371–406.

⁶ Cecília Szigeti – Anita Borzán – Csaba Lentner: *Comparative Analysis of Land-Structure of Hungary and Romania*. Studia Universitatis Vasile Goldis. Seria Stiinte Economice, Vol. 20, No. 1., Vasile Goldis University Press, Arad, 2010, 1–7.; Csaba Lentner: *The Competitiveness of Hungarian University – Based Knowledge Centres in European Economic and Higher Education Area*. Transformations in Business and Economics, Vol. 6, No. 2., 2007, 87–100.

⁷ Csaba Lentner: *Uncertainty Factors in National Economy Planning – International Effects and Hungary’s Outlook Up to 2050*. Central European Political Science Review, Quarterly of Central European Political Science Alliance, Vol 16, No. 62., Winter 2015, 9–26.; Zoltán Szenté – Csaba Lentner: *Public Administration Reforms in Hungary and Unorthodox Measures in Hungarian Economic Policy*. In: Public Administration Reforms in Transitional Period. What and How? Eds.: Lee Eun-Jae, Sergei L. Sergevnnin, Korea Institute of Public Administration, North-West Institute of Management of the Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration, 2014, 29–48.

⁸ Csaba Lentner – Cecília Szigeti – Anita Borzán: *New Dimensions of Banks Social Responsibility*. In: Sustainable Economics, Community Strategies. Abstract of the 3rd International Conference of Economic Sciences. Szerk.: Szenté Viktória et al., Kaposvár University Faculty of Economic Science, 2011, 241.

- ⁹ Tibor Tarnóczy – Veronika Fenyves – Zoltán Bács: *Real options in business valuation*. Acta Oeconomica Universitatis Selye, 2015/2., 41–52.; G. Peter Wilson: *Don't throw out the reporting baby with the Enron bath water. Critical considerations when reforming the reporting system*. Financial Reporting, BDO Seidman, 22 April, 2002; Zoltán Musinszki: *Changing World, Unchanging Accounting? Cost Systems for Hungarian Agricultural Companies*. Theory Methodology Practice, Vol. 7, No. 2., 2011, 39–45.
- ¹⁰ Joseph W. St. Denis: *Cooking the Books: Tricks of the Trade in Financial Fraud*. United States Attorney's Bulletin, May 2003, 19–26.; Mark Jickling: *Accounting Problems Reported in Major Companies Since Enron*. CSR Report for Congress, January 2003, 1–6.
- ¹¹ Lentner: Uncertainty Factors in National..., op. cit.; Krisztina Sisa: *Controlling as an efficient public service management instrument in the sector of local governments*. In: Controller Info Studies. Copy & Consulting and Unio Publishing, Budapest, 2014, 144–153.; Musinszki, op. cit.
- ¹² Juhász Péter: *Iránytű nélkül – Információs válságban a pénzügyi döntéshozatal*. [Without a compass – financial decision making in an informational crisis.] Vezetéstudomány, 2004, 7–8., 30–31. o.
- ¹³ István Vajna – Anita Vajna-Tangl: *The Comparison of the different ways of the introduction of the 5S method in partice and the effect ont he productivity and the accounting information*. In: Proceedings of the 5th International Conference on Management 2015. Management, Leadership and Strategy for SMEs' Competitiveness. Ed.: Anna Dunay, Szent István University Publishing, Gödöllő, 2015, 119–125.
- ¹⁴ Zéman Zoltán: *A controlling szerepe a vállalkozások irányításában*. [Controlling systems in corporate performance.] PhD Dissertation, 1998.
- ¹⁵ Keith P. McMillan: *Trust and the virtues: a solution to the accounting scandals?* Critical Perspectives on Accounting, Vol. 15, No. 6–7., 2004, 943–953.; Jeff Madura: *What Every Investor Needs to Know about Accounting Fraud*. McGraw-Hill, New York, 2004.
- ¹⁶ Jane Mayer: *The accountant's war*. The New Yorker, April 22 and 29, 2002, 64–71.; Alan Reinstein – Jeffrey J. McMillan: *The Enron debacle: more than a perfect storm*. Critical Perspectives on Accounting, Vol. 15, No. 6–7., 2004, 955–970.
- ¹⁷ Sisa, op. cit.; Juhász, op. cit.; Fenyves et al.: *Compative Analysis for the Practical Practice of Cost Calculation*. Annals of the University of Oradea Economic Science Vol. 1, No. 1., 2015, 976.; *Accounting irregularities and financial fraud – a corporate governance guide*. Ed.: Michael R. Young, Aspen Law & Business, New York, 2002; Zoltán Musinszki: *Cost to be a cost? Cost in the management accounting*. In: Controller Info Studies. Ed.: Zoltán Zéman, Copy & Consulting and Unio Publishing, 2014, 134–138.
- ¹⁸ Pál Tibor – Várkonyiné Juhász Mária – Füredi-Fülöp Judit: *A könyvvizsgáló és a vállalati működés*. [The auditor and corporate performance.] Controller Info, 2015/4., 21–26. o.
- ¹⁹ Zéman, op. cit.

Vehrer Adél – Belényesi Izabella

Erdélyi magyarok a romániai munkaerőpiacon

Hungarians of Transylvania on the Romanian Labour Market

Összefoglalás

Tanulmányunkban a romániai magyarok munkaerőpiaci esélyeit és helyzetét vizsgáljuk, és rávilágítunk a negatív és pozitív tendenciákra is. Kérdőíves kutatásunkban arra keressük a választ, hogy az erdélyi magyar munkaerő előnyben részesíti-e a magyar dominanciájú munkahelyeket, milyen mértékben diszkriminálják őket a nemzetiségük miatt, és a munkahelyi konfliktusok forrása a román nyelvismeret hiányosságaiiban vagy az eltérő kultúrában keresendő, végül a román–magyar konfliktusok valóban jelen vannak-e a mindennapokban, vagy mindez csupán a média által gerjesztett tévhiten alapul.

Summary

In this study we examine the opportunities and situation of Hungarians on the Romanian labour market. We also highlight positive and negative trends. With our research questionnaire, we are seeking answers to whether the Hungarian labour force prefers Hungarian dominated jobs and how much they are discriminated against because of their nationality. Whether conflicts in the workplace are due to a lack of Romanian language skills, or because of differences in the culture. And finally, whether Romanian–Hungarian conflicts really exist in everyday life, or if all this is just based on a myth created by the media.

DR. VEHRER ADÉL, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem (vehrer.adel@sze.hu), BELÉNYESI IZABELLA okl. emberierőforrás-tanácsadó (belenyesi.izabella@gmail.com).

A romániai magyar közösség egy hazánknál nagyobb területen elszórtan él, jelentősen eltérő viszonyok között. Az etnikai térszerkezet alapján három régiót különböztethetünk meg: Székelyföld a romániai magyarok csaknem felének ad otthont, Erdély egyetlen magyar többségű régiója. A partiumi határ menti sávban a romániai magyarok egynegyede él. A román–magyar viszony itt sokkal kevésbé aszimmetrikus, mint Erdély más területein, a nyelvhasználati normák kiegyensúlyozottabbak. A harmadik régió egy interetnikus zóna, amely Máramarostól Kolozs megye és Maros megye nem székelyföldi részén keresztül Dél-Erdélyig és a Bánságig nyúlik. Ezen a területen a magyarok tényleges kisebbségi, illetve szórványhelyzetben élnek.¹

Romániában több nemzetiség együttes jelenléte tapasztalható. A többség és a kisebbség közötti viszony és az ebből adódó feszültségek gyakran etnikai konfliktusokhoz vezetnek. Tanulmányunkban elsősorban azokra a nézeteltérésekre fókuszálunk, amelyek résztvevőjük szerint magyarokra és románokra oszlanak, illetve személyek között vagy szervezetben belül zajlanak. Akár történelmi alapú, akár a jelenben zajló folyamatok, okok miatt robban ki a konfliktus, az összeegyeztethetetlen érdekek önmagukban nem elegendőek ahhoz, hogy a konfliktusok életben maradjanak. A nézeteltérések akkor képesek az embereket egymás ellen fordítani, ha értékeket is magukban hordoznak. Az értékekben hisznek az emberek, az identitásukat pedig meghatározza a hitük. Az eltérő politikai, ideológiai, vallási értékeket valló csoportok tagjai különböznek egymástól nézeteikben, attitűdjeikben, és ezek mentén jelentkezik a konfliktus. A történelmi és a társadalmi konfliktusok átszínezhetik a szervezeti kultúrát. Az azonos szervezeti hovatartozás nem zárja ki, hogy eltérő érdekek keletkezzenek, melyek háttérében állhatnak különböző értékek, nézetek, ideológiák.²

Tanulmányunkban a romániai magyarok munkaerőpiaci esélyeit és helyzetét vizsgáljuk, rávilágítunk az esetlegesen felmerülő nehézségekre is. A vizsgált térségben a téma aktuális, napi szinten jelennek meg hírek a sajtóban és a médiában román–magyar konfliktusokról. Egy közelmúltban megjelent álláshirdetés például így szól: „Ékszerboltunkba elárusítónőt keresünk. Előnyben a munkatapasztalattal rendelkező, jó megjelenésű, fiatal személyek. Magyar nemzetiségűt nem alkalmazunk.”³ A hirdetés nemcsak nemzetiség alapján, hanem életkor szerint is diszkriminálja a jelentkezőket. Sok hasonló példa alapján a magyar közösségnek nehéz a szülőföldjén kisebbségben élni, miközben őrzi identitásukat és nyelvüket.

KÉRDŐÍVES KUTATÁS

Kutatásunk során a romániai magyarok munkaerőpiaci helyzetét tekintve arra kerestük a választ, milyen nehézségekkel kell szembenéznük a megkérdezetteknek, a munkavégzés során éri-e őket diszkrimináció, illetve milyen konfliktusokba kerülnek más nemzetiségű munkatársaikkal. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a sajtó által sokszor hangoztatott kedvezőtlen kilátások és a román–magyar konfliktusok valóban jelen vannak-e a mindennapokban, vagy ez csupán a média által gerjesztett tévhit. Ennek megfelelően az alábbi hipotéziseket fogalmaztuk meg:

– Feltételeztük, hogy az erdélyi magyar munkavállaló előnyben részesíti azokat a munkahelyeket, ahol magyarul beszélnek, és a vezető, valamint a munkatársak nemzetisége is magyar.

– Feltételeztük, hogy az erdélyi magyar munkavállalókat már érte hátrányos megkülönböztetés a nemzetiségük miatt munkahelyükön.

– Feltételeztük, hogy a munkahelyen leggyakrabban nyelvi nehézségek miatt robbannak ki konfliktusok.

Online kérdőívünket 165 fő töltötte ki, melyből 50,3% férfi, 49,7% pedig nő. A mintában szinte minden korosztály képviselteti magát. A legfiatalabb válaszadó 15, míg a legidősebb 70 éves. A kitöltők átlagéletkora 35 év. A tágabban értelmezett Erdély 16 megyéjéből 12-ből érkeztek válaszok. A legtöbb válasz Hargita megyéből érkezett (44,24%), ezt követi Maros (15,15%), Arad (8,48%), Kolozs (7,27%), Temes (3,63%), Bihar (3,63%), Kovászna (2,72%), Szatmár (2,42%), Hunyad (0,60%), Szeben (0,60%) és Brassó (0,60%) megyék. Három megyéből (Fehér, Szilágy, Máramaros) nem érkezett kitöltés.

ISKOLAI NYELVHASZNÁLAT

A kitöltők 100%-a befejezte általános iskolai tanulmányait. Ebből 94,5%-uk magyarul, 1,2%-uk románul, 4,2%-uk pedig vegyesen, román és magyar nyelven egyaránt tanult. A mintában szereplők 46,1%-a szakközépiskolát végzett, melyből 75% anyanyelvén tanult. A líceumba járók 79,7%-a, a technikumot végzettek 62,8%-a tanult magyarul. Egyetemre a válaszadók 43,6% járt, melyből 50% magyarul, 33,3% románul, 16,7% vegyesen tanult.

Minél magasabb végzettséget szeretne szerezni valaki, annál nehezebb, hogy anyanyelvi oktatásban vegyen részt. Míg az általános iskolában szinte mindenkinek lehetősége van az anyanyelven történő tanulásra, addig a felsőfokú végzettség megszerzésére már csak a válaszadók felének adódott alkalm.

NEMZETISÉG, ANYANYELV, ROMÁN NYELVHASZNÁLAT

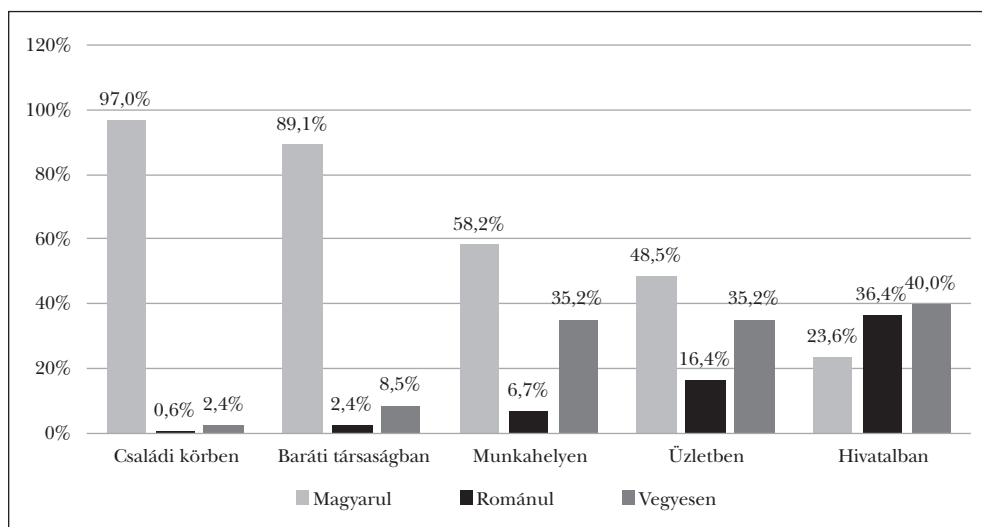
Kutatásunk során kíváncsiak voltunk, a megkérdezettek érznek-e nemzetiségi elkötelezettséget, hovatartozás-tudatot. A válaszokból megállapítható, hogy 1 személy kivételével mindenki magyarnak vallotta magát, így a megkérdezettek 99,4%-a tett tanúbizonyságot magyar kötődéséről és identitásáról. Az identitástudat másik meghatározó eleme az anyanyelv. A válaszadók döntő része (98,8%) magyar anyanyelvű, míg 2 fő (1,2%) nem válaszolt erre a kérdésre.

A megkérdezettek 9,1%-a anyanyelvi szinten beszél románul, 18,8% tökéletesen beszél, 38,2% jól beszél, de érezhető akcentussal, 26,1%-a meg tudja értetni magát, 7,3% bizonyos esetekben meg tudja értetni magát, de csak nehézségekkel, míg egy fő egyáltalán nem beszél az ország hivatalos nyelvét.

A válaszadók szűkebb családi körben magyarul beszélnek, a teljes mintából csupán ketten beszélnek főként románul. A baráti társaságok esetében még mindig döntően a magyar a használatos nyelv (89,1%), a munkahelyen viszont a válaszadók valamivel több

mint fele magyarul beszél. Az üzletekben már kevesebb lehetőség van az anyanyelv használatára (48,5%), a hivatalokban pedig még kevesebb. Az erdélyi magyarok tehát anyanyelvüket csak a társadalmi élet szűkebb szféráiban, a családi és a baráti körben használják. Csupán a Székelyföldön mutatható ki, hogy a válaszadók mind az 5 területen tudnak magyarul kommunikálni, erre is csupán a kitöltők 14,5%-ának van lehetősége (1. ábra).

1. ábra: Románnyelv-használat

Forrás: Saját szerkesztés.

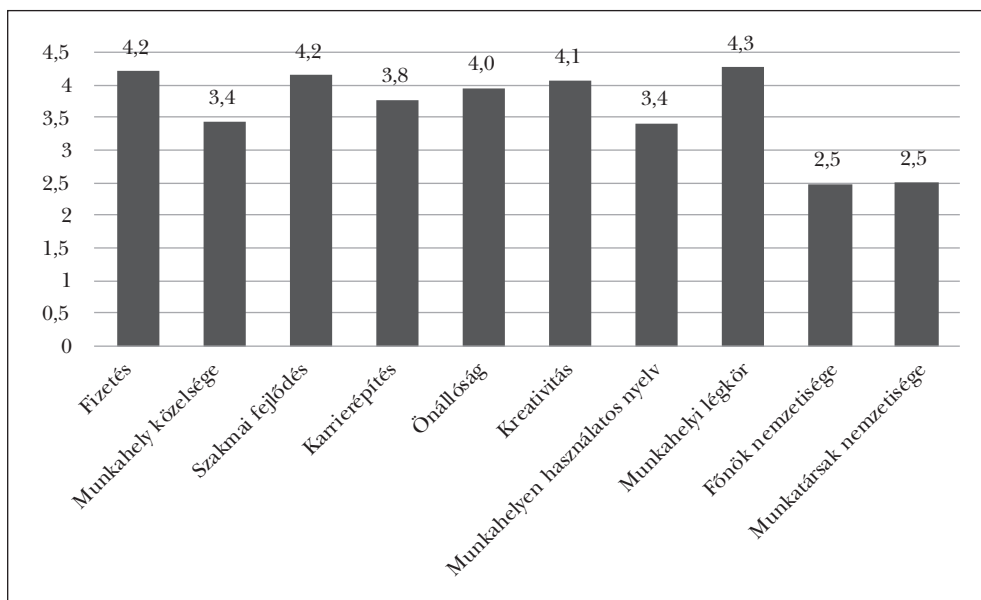
A MUNKAHELYVÁLASZTÁSRA HATÓ TÉNYEZŐK

A munkahelyválasztást befolyásoló tényezők 5-ös skáláján a legfontosabb a munkahelyi légkör (4,3). Ezt szorosan követi a fizetés, valamint a szakmai fejlődés (4,2). Szerepet játszik még a kreativitás (4,1), az önállóság (4,0) és a karrierépítés lehetősége is (3,8). A munkahely közelsége és a munkahelyen használatos nyelv nem játszik döntő szerepet a válaszok alapján. Az utolsó helyen a vezető és a munkatársak nemzetisége áll (2,5). Ebből arra lehet következtetni, hogy a különböző nemzetiségek között nincs olyan ellentét, amely befolyásolná a munkahelyi életet (2. ábra).

NEMZETISÉGEK A MUNKAHELYI SZERVEZETBEN

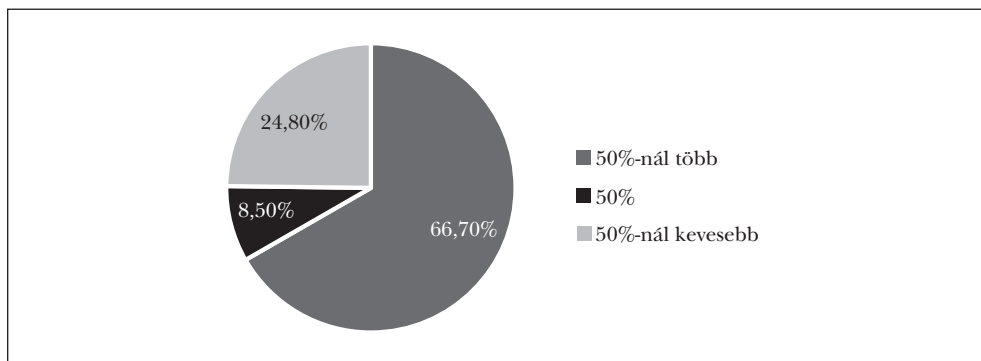
A válaszadók 67,3%-ának magyar nemzetiségű, 25,2%-ának román, 4,4%-ának német, 0,6%-ának dán, 0,6%-ának koreai, 1,3%-ának olasz és 0,6%-ának pedig osztrák a vezetője, illetve munkáltatója. A szervezetek 66,7%-ában a magyarok aránya meghaladja az 50%-ot, 8,5%-ában fele-fele arányban oszlanak meg, míg 24,8%-ában 50% alatt van a magyarok aránya. A magyarok vállalaton belüli aránya ott alacsonyabb, ahol elsősorban elszórtan élnek (3. ábra).

2. ábra: A munkahelyválasztásra ható tényezők

Forrás: Saját szerkesztés.

3. ábra: A magyarok aránya a szervezetben belül

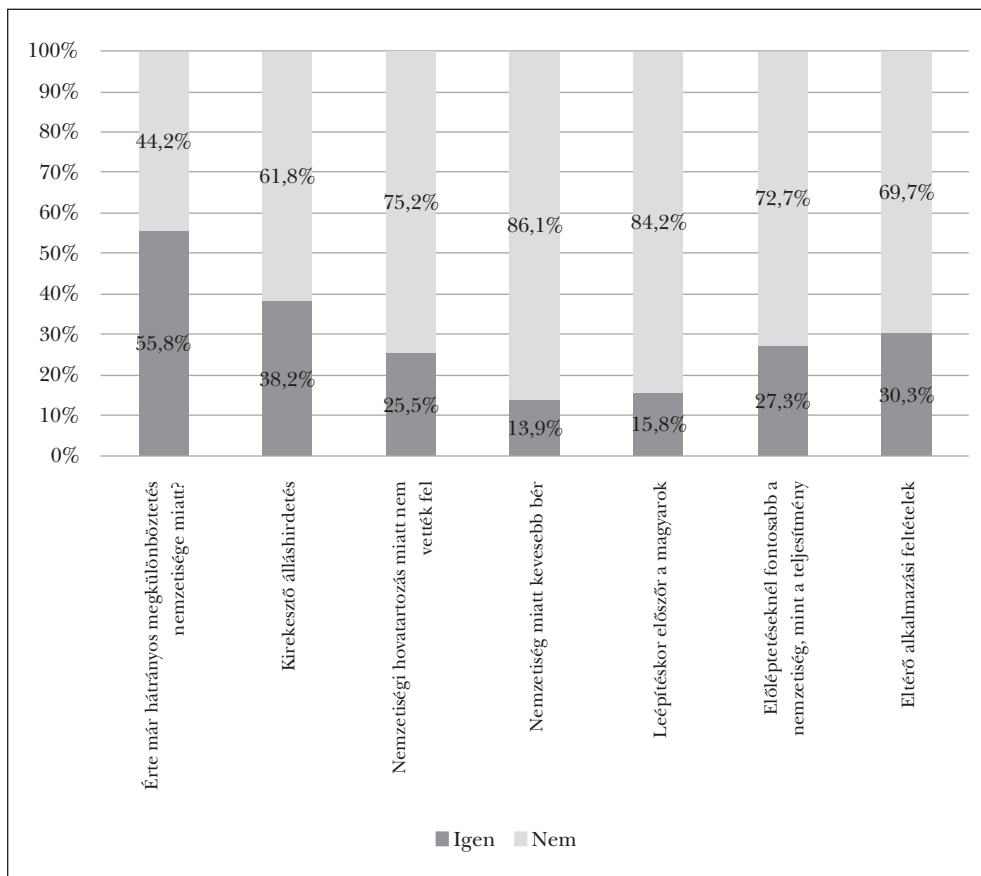
Forrás: Saját szerkesztés.

A DISZKRIMINÁCIÓ FORMÁI

Kutatásunk fókuszában az áll, milyen mértékben éri az erdélyi magyar munkavállalókat negatív diszkrimináció a romániai munkaerőpiacon. A válaszadók több mint felét (55,8%) érte hátrányos megkülönböztetés, általában a nemzetiségük miatt. A munkához való hozzájárulás tekintetében a kitöltők 38,2%-a találkozott már olyan álláshirdetéssel, amely kirekesztő volt a magyarokkal szemben, 25,5% pedig érezte már úgy, hogy nemzetiségi hovatartozása miatt esik el egy állástól. Az alkalmazási feltételek esetében

30,3% tapasztalt különbséget más nemzetiségű munkatársaival szemben. Bérezés tekintetében tapasztalták a legkevesebben az eltérő bánásmódot (13,9%). Leépítések alkalmával szintén kevesen tapasztaltak diszkriminációt (15,8%), de az előléptetések esetében a kitöltők 27,3%-a szerint előfordult már, hogy a nemzetiségi hovatartozás fontosabb volt, mint a teljesítmény. A válaszokból tehát megállapítható, hogy az emberierőforrás-menedzsment minden területét érinti az erdélyi magyarokkal szembeni megkülönböztetés, ám ennek mértéke eltérő (4. ábra).

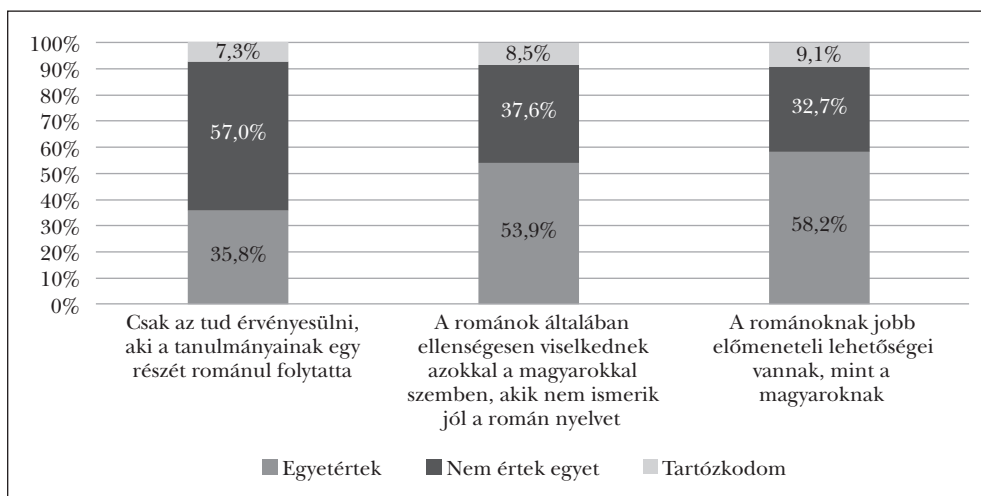
4. ábra: A magyarokat érintő hátrányos megkülönböztetés

Forrás: Saját szerkesztés.

A válaszadók 57%-a nem ért egyet azzal, hogy Romániában csak azok tudnak érvényesülni, akik tanulmányaik legalább egy részét románul folytatták. A mintában szereplők valamivel több mint fele (53,8%) úgy véli, hogy a román munkatársak általában ellenségesen viselkednek azokkal a magyarokkal szemben, akik nem ismerik jól a román nyelvet. A válaszadók 58,2%-a úgy tartja, hogy a románoknak jobb előmeneteli lehetőségeik vannak, mint a magyaroknak (5. ábra).

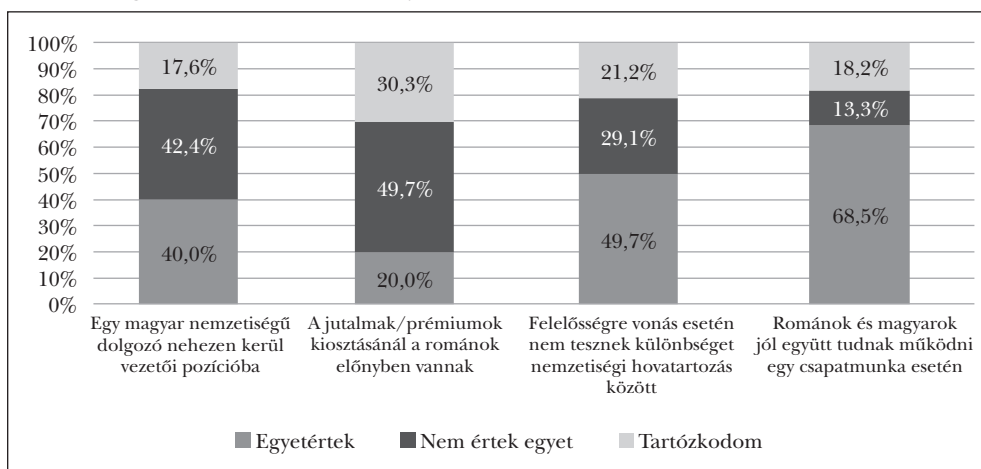
5. ábra: Megkülönböztetés a munkahelyen 1.

Forrás: Saját szerkesztés.

Arra az állításra, hogy egy magyar nemzetiségű nehezen kerül vezetői pozícióba, nagyon eltérő válaszok érkeztek. Közel azonos azoknak az aránya, akik egyetértenek (40%) és akik nem értenek egyet (42,4%) ezzel az állítással. A mintában szereplők 20%-a értett egyet azzal, hogy a románok a jutalmak, prémiumok kiosztásánál előnyben részesülnek. A válaszadók körülbelül fele szerint (49,7%) ez nem jellemző. Szintén 49,7% úgy véli, hogy a felelősségre vonás esetében nem tesznek különbséget románok és magyarok között. A felelősségre vonás mértéke egyenlőtlen a válaszadók körülbelül egyharmada szerint (6. ábra).

6. ábra: Megkülönböztetés a munkahelyen 2.

Forrás: Saját szerkesztés.

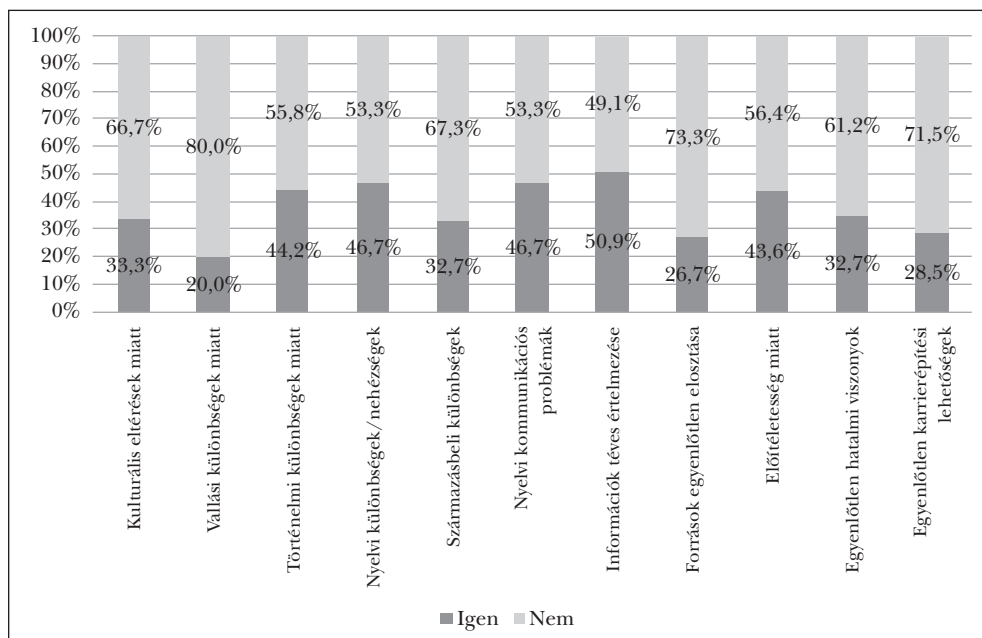
A legnagyobb egyetértés abban az esetben volt, amikor a románok és a magyarok együttműködő képességére kérdeztünk rá: ha együtt kell dolgozniuk a munkahelyen egy közös projekt keretében, mennyire képesek kezelni a kulturális különbségeket, félre tudják-e tenni az előítéleteiket. A válaszadók 68,5% szerint csapatmunka esetében jól együtt tudnak dolgozni. Annak ellenére, hogy eltérő kultúrákat képviselnek, más nemzetiséghez tartoznak, mégsem ütköznek egymásnak egy feladat közös megoldása esetén, képesek kooperálni egymással. Mindkét fél elsődleges célja, hogy sikeresen oldják meg a feladatot.

A NEMZETISÉGI KONFLIKTUSOK JELLEGE ÉS TÍPUSAI

A következő kérdésekben a többségi nemzet és kisebbségi nemzet közötti konfliktusok vizsgálatára koncentráltunk. Általában véve a munkahelyen nem észlelnek konfliktusokat a nemzetiségek között a kitöltők (69,1%). Ennek hátterében természetesen az is állhat, hogy a magyarok aránya magas a szervezetben belül, valamint a munkáltatók többsége is szintén magyar nemzetiségű. Ahol észlelnek konfliktusokat nemzetiségek között (30,9%), ott érdemes megnézni, milyen jellegűek ezek az összetűzések.

Akinek már volt munkahelyi konfliktusa a származása miatt, leggyakrabban szóbeli vitába keveredett (52,9%), ezt követik a különböző nézeteltérések (13,7%), majd 9,8%-ban előfordul a veszekedés, sőt ezek a helyzetek annyira elmérgesedtek, hogy az esetek 9,8%-ában dulakodássá is fajultak. Bírósi ügy azonban egyikből sem lett. Figyelemre méltó, hogy erre a kérdésre a kitöltők 17,6%-a nem válaszolt.

7. ábra: A konfliktusok kiváltó okok szerinti csoportosítása

Forrás: Saját szerkesztés.

Növekvő sorrendbe helyezve megállapítható, hogy a legkevesebb munkahelyi konfliktust a vallási különbségek miatt tapasztalták a kitöltők (20%). Erdélyben már évszázadok óta létezik a vallási sokszínűség (katolikusok, reformátusok, evangélikusok, unitáriusok, ortodoxok, zsidók) és az ezzel együtt kialakult vallási tolerancia. Ezt követi a források egyenlőtlen elosztásából származó összetűzés (26,7%), majd az egyenlőtlen karrierépítési lehetőségek (28,5%). Az egyenlőtlen hatalmi viszonyokból (32,7%), a származásbeli különbségekből (32,7%) és a kulturális eltérésekből (33,3%) adódóan körülbelül minden harmadik személy átélt már valamiféle összeütközést. Ennél jóval magasabb arányban fordult elő az előítéletesség (43,6%) és a történelmi különbségek (44,2%) által okozott konfrontálódás. Leggyakrabban a nyelvi különbségek, nehézségek (46,7%), a nyelvi kommunikációs problémák (46,7%), és feltehetően az ebből fakadó információk téves értelmezése (50,9%) vezet a munkahelyen belül az eltérő nemzetiséghez tartozók konfliktusaihoz.

A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEVETÉSE A HIPOTÉZISEKKEL

Első feltételezésünk, mely szerint az erdélyi magyar munkaerőnek fontos, hogy a munkatársak és a vezető nemzetisége magyar legyen, nem igazolódott be. Bár a munkahelyi légkör a legfontosabb a kitöltők szerint – egy ötfokozatú skálán ennek értéke 4,3 –, a főnök és a munkatársak nemzetisége az utolsó helyre került (2,5). A munkahelyválasztásnál tehát egyáltalán nem befolyásoló tényező, hogy románokkal vagy magyarokkal kell együtt dolgozni. A válaszadók nagy része úgy gondolja, hogy a románok és a magyarok jól együtt tudnak működni egy csapatmunka esetében (68,5%). Emellett a magyarok és a románok között nincs a munkahelyen konfliktus abból adódóan, hogy melyik nemzethez tartoznak. Amennyiben sok összetűzés lenne az eltérő származások miatt, úgy jobban preferálnák azokat a munkahelyet, ahol csak magyarokkal vannak együtt.

Második feltételezésünk, miszerint az erdélyi magyar munkavállalókat érte már hátrányos megkülönböztetés a nemzetiségük miatt, beigazolódott. Ezzel az állítással a kitöltők több mint fele (55,8%) egyetértett. Etnikai helyzetükből fakadó diszkrimináció megmutatkozik a munkavállalás minden területén. Az álláshirdetések szövegénél 38,2% tapasztalt kirekesztést, a felvételtől 25,5% esett el. Az előmeneteli lehetőségek esetében is jobb lehetőségeik vannak a román munkatársaknak, mint a magyaroknak (58,2%), valamint a magyarok nehezebben kerülnek vezetői pozícióba (40%). A felelősségre vonás esetében (29,1%), valamint a jutalmak, prémiumok kiosztásánál (20%) már sokkal kisebb arányban, de előfordul a megkülönböztetés.

Harmadik feltételezésünk, mely szerint a munkahelyen a konfliktusok forrása leginkább a nyelvismeret hiányosságaiban keresendő, beigazolódott. A válaszadók 53,9%-a szerint a románok általában ellenségesen viselkednek azokkal a magyarokkal szemben, akik nem ismerik jól a román nyelvet. A válaszadók leggyakrabban nyelvi nehézségekből (46,7%), nyelvi kommunikációs problémákból (46,7%) és az információk téves értelmezéséből fakadó konfliktusokat tapasztaltak a munkahelyükön.

ÖSSZEGZÉS

A romániai magyar kisebbségi csoport jelentős identitástudatának eredményeképpen elhatárolódik a többségtől, nem asszimilálódott, inkább tradícióik, nyelvük, szokásaik megőrzésére törekszenek. Emiatt máig jelen vannak a kulturális különbségek, illetve a származásbeli eltérések miatti konfliktusok, de a történelmi eredetűek és az anyanyelv-ből fakadóak a legjellemzőbbek.

Az országon belüli konfliktusokat tekintve a többség és a kisebbség közöttiek a leghangsúlyosabbak. Ezek a konfliktusok tele vannak érzelmi töltettel, melyek sokszor a múltban gyökereznek. A szülők átörökölték emlékeiket, sérelmeiket és előítéletes-ségüket a gyermekeikre is, így a lappangó konfliktusok folyamatosan léteznek. A szülőföldjükön maradt erdélyieknek így még számos nehézséggel kell szembenéznük. A munkaerőpiacon hátrányos helyzetben vannak, nemzetiségük miatt megkülönböztetés éri őket. A kisebbségi létből fakadó hátrányok, mint például az a tény, hogy kedvezőtlenebb előrelépési lehetőségeik vannak, nem kerülnek olyan könnyen vezetői pozícióba, konfliktuspotenciálhoz vezetnek a munka világában is.

A történelem viharaiiban sokszor szenvedett Erdély népe lelki töréseket. Ezek a lelki traumák akkor is jelen vannak, ha az egyének személy szerint nem vettek részt a történelmi konfliktusokban, mert a kultúra kollektív emlékezete megőrizte ezt. Mivel az elmúlt idők történelmén képtelenek vagyunk változtatni, el kell fogadnunk a kialakult helyzetet, és törekednünk kell a békés egymás mellett élésre. Ehhez egymás megismerése, elfogadása szükséges. Az erdélyi magyarság Románia jelentős számú kisebbsége, ennek ellenére mégsem kapnak kellő figyelmet az állam kisebbségpolitikai intézkedésében.

JEGYZETEK

- ¹ Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013.
- ² Csepeli György: *A szervezkedő ember*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001; Pongrácz Attila: *Vázlat a határon túli magyarság humánerőforrás-tartalékairól*. Humánpolitikai Szemle, 2001, 278–279.; 2010/7–8., 92–99. o.; Vehrer Adél – Molnár Éva: *A vallás szerepe a hátrányos helyzetűek beilleszkedésében*. Gazdaság és Társadalom, 2012/1–2., 220–235. o.; Vehrer Adél: *Határ menti együttműködések*. In: *Határ menti együttműködés a felsőoktatásban*. Szerk.: Buda Mariann, Kozma Tamás, Acta Paedagogica Debrecina, A Kossuth Lajos Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszékének Közleményei. XCVI., Debrecen, 1997, 67–88. o.
- ³ *Bírság a magyarokat kirekesztő álláshirdetésért*. Kitekintő.hu, 2013. december 17. http://kitekinto.hu/karpat-medence/2013/12/17/birsag_a_magyarokat_kirekeszt_allashirdetesert/#.VR5yiPmsWSo

*Fülöp Gábor – Csáfor Hajnalka –
Nagy Levente – Papanek Gábor*

Munkaerőhiány alacsony foglalkoztatás mellett

*Versenyképességi kihívások a hevesi munkaerőpiacon
és az oktatásban*

Shortage of Labour Force Alongside a Low Employment Rate

*Competitiveness Challenges on the Heves Labour Market
and in Education*

Összefoglalás

Északkelet-Magyarország – ezen belül Heves megye – egyes iparosodottabb térségeiben mind erőteljesebb a munkaadói igényeknek megfelelő munkaerő hiánya. A munkaerőhelyzet sajátos ellentmondása, hogy a munkaerő-kínálat gyarapítását szorgalmazó településektől nem is távoli kis falvakban az alacsony foglalkoztatás, a munkahiány és a lakosság ennek következtében folyamatos elvándorlása szabja meg a területfejlesztés fő feladatait. Jelen cikkünkben e paradoxon okait, sajátosságait és feloldási lehetőségeit vizsgáljuk. Ennek során nemcsak a szakképzéssel kapcsolatos tennivalókkal, hanem a képzetlen inaktívak nagy számával, valamint egyes cégek humánerőforrás-gazdálkodási, illetve versenyképességi gondjaival is szembenézünk.

FÜLÖP GÁBOR főtitkár, Heves Megyei Kereskedelmi és Iparkamara (gabor.fulop@hkik.hu), DR. CSÁFOR HAJNALKA dékán, Eszterházy Károly Egyetem (hcsafor@uni-eszterhazy.hu), NAGY LEVENTE rektori tanácsadó, EKE (nalelnok@t-online.hu), DR. PAPANEK GÁBOR professor emeritus, EKE (gpapanekmex@gmail.com).

Summary

In the increasingly industrialised regions of Northeast Hungary, including Heves County, the shortage of labour force corresponding to employer requirements is a growing problem. There is a peculiar contradiction in the labour situation, in that there is a low employment rate in the small villages not too distant from the towns urging an increase in labour supply. The lack of jobs and the consequential emigration of the population pose the main challenges for regional development. This paper reviews the causes and peculiarities of this paradox, as well as possible solutions to it. It covers not only what needs to be done in terms of vocational training, but also the problems resulting from the large number of unqualified inactive people, as well as human resource management and competitiveness issues facing individual companies.

MUNKAERŐ-KERESLET ÉS -KÍNÁLAT HEVES MEGYÉBEN

Amint azt minden vizsgálat, így az Eszterházy Károly Egyetem (korábban Főiskola) számos kutatása¹ is megállapította, Heves megye számos kis falvában – Észak-Magyarország számos településéhez hasonlóan – az alacsony foglalkoztatás, a munkahiány és ennek következtében a lakosság folyamatos elvándorlása hagyományos probléma. Az „átlagosan” alacsony foglalkoztatottságot a statisztika is kimutatja (1. táblázat).

1. táblázat: Heves megye foglalkoztatását jellemző főbb adatok (2015)

Év	Lakónépesség 1000 fő, 1. hó 1.	Foglalkoztatottak		A 15–74 évesek aktivitása, %
		száma, 1000 fő	aránya, %	
2001	328	119	47,1	50,5
2010	311	107	44,9	51,2
2015	299*	120	52,5	57,1

Megjegyzés: * 2016-os adat.

Forrás: KSH STADAT.

A statisztika azt tekinti *foglalkoztatottnak*, aki (némi egyszerűsített megfogalmazásban) a felmérés hetében legalább egy (!) órát dolgozott, illetve, bár nem dolgozott, de van munkahelye, ahonnan szabadság, betegség stb. miatt volt távol. *Munkánélküli* az, aki az adott héten nem dolgozott, s nincs is munkahelye, ahonnan a fenti okok miatt volt távol, de keresett munkát. Az *aktivitás* (aktivitási ráta) pedig a foglalkoztatottnak plusz a munkánélkülieknek a munkaképes korú (Európában általában 15–64 éves, az USA-ban 15–74 éves) lakosok számához viszonyított aránya.

Bár a foglalkoztatottsági gondoknak elvben számos oka lehet, az adatokból az is kiolvasható, hogy a megye e problémái elsősorban nem az előregedő lakosság magas hányadából, hanem a nemzetközi összehasonlításban kiemelkedően kedvezőtlen s országos szinten is alacsony aktivitásból fakadnak (2. táblázat).²

2. táblázat: 15–64 évesek aktivitása (%)

LU	NG	AT	DE	CZ	GR	PL	HU	US
71	78	75	78	74	67	68	67	73

Megjegyzés: AT: Ausztria, CZ: Cseh Köztársaság, DE: Németország, GR: Görögország, HU: Magyarország, LU: Luxemburg, NG: Norvégia, PL: Lengyelország, US: USA

Forrás: World Competitiveness Yearbook. IMD, Lausanne, 2015.

Azonnal hangsúlyozzuk, hogy a megyei gazdaság bemutatott sajátosságának igen kedvezőtlen következményei vannak a megye – Porter mértékadó felfogása értelmében³ GDP/fővel mért – teljesítménye terén. A hevesi teljesítmény (és ennek következtében a lakosság életszínvonala) ugyanis szerényebb az országos átlagnál, az elmaradás mértéke az elmúlt években a jelentős felzárkóztatási erőfeszítések ellenére még növekedett is (3. táblázat), pedig nemzetközi összehasonlításban az országos adat is igen alacsony (4. táblázat).

3. táblázat: A Heves megyei GDP/fő alakulása országos összehasonlításban

GDP/fő, 2014 1000 Ft	Az országos átlag százalékában		A lemaradás változása	Megyék közti sorszám	
	2014	2000		2014	2000
2272	70	71	növekvő	13.	14.

Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpt014.html.

4. táblázat: A GDP/fő néhány általunk kiválasztott országban

GDP/fő, PPP, 1000 USD	LU	NG	AT	DE	CZ	GR	PL	HU	US
	99	68	47	47	32	26	26	26	56

Megjegyzés: AT: Ausztria, CZ: Cseh Köztársaság, DE: Németország, GR: Görögország, HU: Magyarország, LU: Luxemburg, NG: Norvégia, PL: Lengyelország, US: USA

Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves.

Matematikai úton bizonyítható továbbá, hogy a szerény teljesítmény mintegy egyharmada az alacsony aktivitással magyarázható. A GDP-adatok ugyanis felbonthatók a termelékenységre és a ledolgozott órák számának a szorzatára (hiszen a GDP/fő = GDP/munkaórák szorozva munkaórák/fő, ahol az első hányados a termelékenység (illetve versenyképesség), a második pedig az egy munkaképes korú lakosra jutó ledolgozott órák száma, amelynek az alakulása a fentiek értelmében jórészt az aktivitástól függ.⁴ Megjegyezzük, hogy a teljesítményhiány előbbinél is fontosabb oka a gazdálkodó szférának (a hozzáadott érték/munkaórák hányadossal mért) *alacsony átlagos termelékenysége*. A kedvezőtlen minősítés igaza könnyen belátható, ha figyelembe vesszük, hogy a GDP/fő fent kimutatott lemaradása jócskán nagyobb, mint amit a szerény aktivitás magyaráz, azaz a jelzett mértékű teljesítményhiányhoz a másik magyarázó tényező szintén kedvezőtlen alakulása is érdemben hozzájárult.

Az elmondottak után élesen hangsúlyozzuk azonban, hogy *a megye iparosodottabb területein* (pl. az M3-as autópálya mentén, olykor nem is messze a munkahiánnyal küzdő térségekhez) *mind erőteljesebb a munkaadói igényeknek megfelelő munkaerő hiánya is.*

Az, hogy a bemutatott módon kialakult foglalkoztatási paradoxon⁵ jellegét illetően nem alakult ki egyetértés, elemzéseink kiindulópontja. A problémákért ugyanis sokan csak a munkahiányos térségek szerény munkaerő-keresletét, mások viszont az elégtelen megyei munkaerő-kínálatot okolják. Ugyanakkor a rendelkezésünkre álló információk arra mutatnak, hogy *az egyidejű munkaerő-felesleg és -hiány* magyarázata valójában *a munkaerő-kereslet és -kínálat eltérő szakmai megoszlásában keresendő.*

Sajnos az inaktívak végzettségéről, szaktudásáról csak részleges adataink vannak,⁶ ezekre itt nem térünk ki. Az alábbiak alapján jogosnak tűnő feltételezés azonban, hogy egy korszerű üzemben a mintegy 120 000 hevesi inaktív jelentős hányada, legalább fele nem sok mindenre használható.

Az országos statisztikák szerint a munkát keresők közül 16% soha, 9% legalább nyolc éve nem dolgozott (azaz nem naprakészen felkészült a munkára), mezőgazdasági tapasztalata 3, ipari 22, építőipari 7%-nak, szolgáltatói gyakorlata közel felüknek van ugyan, de sajnos legtöbbjüknek nem a leginkább keresett szakmákban. Továbbá, a munkanélküliségi ráta 2014-ben azok körében, akiknek iskolai végzettsége kevesebb mint 8 általános, 34,7%, a 8 általánost végzettké 17,9%, a gimnáziumot végzettké 7,9%, az egyetemet végzettké 2,3% volt.⁷ Az ún. PISA-jelentés szerint a 15 éves korosztály mintegy negyede funkcionális analfabéta;⁸ továbbá a közmunkák tapasztalatai szerint az írás-olvasási nehézségek az idősebb korosztályban is elterjedtek. A megyei kormányhivatal foglalkoztatási főosztályának elemzése szerint az adott kérdésekben a hevesi arányok hasonlóak az országoshoz.⁹

Az 5. táblázatban közöljük a hevesi létszámhiány szakmák szerinti megoszlását; e szerint a cégek legtöbbször magas szakképzettségű munkavállalókat keresnek.

5. táblázat: Hiányszakmák és a kereslet nagysága szerinti rangsoruk (legnagyobb: 1)

Szakma elnevezése	Hiány sorszáma	Szakma elnevezése	Hiány sorszáma
Kertész	11	épület- és szerkezetlakatos	2
Mezőgazdasági gépész	14	magasépítő technikus	13
Vájár	19	villanyszerelő	20
gépi forgácsoló	4	női szabó	15
hegesztő	8	pék	16
karosszéria-lakatos	10	szakács	17
gyártástechnológiai technikus	3	gyakorlott ápoló	5
gyártósori gépbeállító	7	gyakorlott mentőápoló	6
kőműves és hidegburkoló	12	szociális gondozó és ápoló	18
ipari gépész	9	elektronikai technikus	1

Forrás: A Heves Megyei Fejlesztési és Képzési Bizottság (HMFKB) 2016-os felmérése 60 vállalat körében.

A foglalkoztatási gondok súlyát sajnos tovább növeli, hogy a közeli jövőre erősödésük valószínűsíthető. Ennek fő indokai a következők:

– Az említett elemzés szerint¹⁰ a megyei népesség demográfiai okokból (a születések számának a halálozásokénál alacsonyabb volta és az elvándorlás miatt) fogy, a csökkenés az elmúlt évek alatt mintegy 3% volt. A (nyugdíjazás stb. miatt) 2016. III. negyedévre közel 500 kilépést, elbocsátást jósoltak; a munkába álló fiatalok száma legfeljebb ezek pótlására lehetett elég.

– A vállalati fejlesztési tervek keretében a cégek a 2016-os évre jelentős létszámbővítést terveztek (6. táblázat).

6. táblázat: 2016-ra előirányzott vállalati létszámbővítések

Vállalat		Főtevékenység	Létszám-bővítés, fő
neve	telephelye		
SIAD Hungary Kft.	Gyöngyöshalász	Ipari gázok gyártása	60
Apollo Tyres Hungary Kft.	Gyöngyöshalász	Gumiabroncsgyártás	900
CsabaCast Könnyűfémöntőde Kft.	Apc	Alumíniumöntőde, járműalkatrész-gyártás	100
Pikopack Zrt.	Füzesabony	Fém csomagolóanyag (aeroszolos palack és konzervdoboz) gyártása	22
Balogh Metál Kft.	Lőrinci	Alumínium járműalkatrész-gyártás	30
Metaco Union Kft.	Füzesabony	Gépi forgácsolás	50–150
VILATI Gyártó Zrt.	Eger	Lemezmegmunkálás, mechanikai és elektromos készre szerelés	4
SBS Kft.	Erdőtelek	Fémszerkezetek gyártása	13–30
TOBROCO Machinery Kft.	Eger	Munkagépek gyártása	20
Schoen+sandt Hungary Kft.	Eger	Elektrohidraulikus kivágógép gyártása	11
Robert Bosch Automotive Steering Kft.	Maklár (Eger)	Kormányműgyártás	100–300
R. Bosch Elektronika Kft.	Hatvan	Járműelektronika-gyártás	600–1000
RUAG Ammotec Magyarországi Zrt.	Eger	Repülőgépalakatrész-gyártás	150
343 Kft.	Heves (Eger)	Mezőgazdasági szolgáltatások, kereskedelem	5
Összesen			2065 fő

Forrás: Heves Megyei Kereskedelmi és Iparkamara adatgyűjtése.

– Az újonnan munkába lépő fiatalok körében a szakképzettség nélkülieknek (pl. a néhány vagy 8 általánost végzetteknek, a középiskolából végzés előtt kilépőknek, a gimnáziumi érettségivel rendelkezőknek) a száma viszonylag magas; s mert a munka-

erőpiacról közel hasonló számú szakképzetlen távozik, így a szakma nélküli inaktívak rétegének jelentősebb csökkenése továbbra sem valószínűsíthető.

– A szakiskolákban, szakközépiskolákban végzettek száma maximum évi kb. 2 ezer főre várható, s az utóbbi körben az álláskeresési törekvések szakmák közti megoszlása a 7. táblázat adatainak figyelembevételével körvonalazható. A 6. és 7. táblázat összevetése alapján így a túlkereslet különösen gyors növekedése várható a fémfeldolgozásban, illetve a gépiparban. Fokozza a gondot, hogy újabban egyes irodák nagy reklámmal németországi munkahelyeket kínálnak az utóbbi szakmákban jártasoknak.

7. táblázat: Az adott foglalkozásokat választó Heves megyei tanulók részarányai (%)

Foglalkozás jellege	Részarány	Foglalkozás jellege	Részarány
Növényeket termesztének	12	Járművet vezetnék	26
Állatokat gondoznék	33	Adnék, vennék, kereskednék	17
Süteményeket, kenyeret sütnék	22	Ételeket főznék	30
Bútorokat készítenék	8	Szépségiparban dolgoznék	19
Fémekkel foglalkoznák	11	Segítenék más személyeknek	13
Gépeket szerelnék, javítanék	21	Médiában dolgoznék	19
Számítógéppel foglalkoznák	28	Betegeket gyógyítanék	10
Pénzügyekkel, gazdasággal foglalkoznák	18	Betegeket, időseket ápolnék	9
Irodai munkát végeznék	20	Gyerekeket nevelnék, oktatnék	19
Épületeket, gépeket terveznék	16	Kutatnék, tudománnyal foglalkoznák	12
Lakásokat, házakat építenék	15	Művészettel foglalkoznák	15

Megjegyzés: Mivel egy tanuló több foglalkozást is bejelölhetett, a részarányok összege több mint 100%.

Forrás: A Heves Megyei Fejlesztési és Képzési Bizottság (HMFKB) 2016-os felmérése 150 tanuló körében.

A továbbiakban a jelzett foglalkoztatási paradoxon feloldási lehetőségeit vizsgáljuk. Bár a magyar foglalkoztatási gondok okait és felszámolási lehetőségeit még a szakértők is gyakran keresik kizárólag a munkavállalók jellemzői (képességei, képzettsége) terén, írásunkban – a piacgazdaság alapelveit, kiemelten az ún. Marshall-kereszt¹¹ iránymutatását követve – a munkaadókkal kapcsolatos összefüggéseket is reflektorfénybe állítjuk. A hazai közgondolkodástól eltérő gondolatmenetű vizsgálódásunk kiindulópontja, hogy a piacgazdaságokban a foglalkoztatás is a munkaerőpiacon, a kereslet és a kínálat hatására alakul ki; ezért mind a munkanélküliségnek, mind a munkaerőhiánynak egyaránt lehetnek a kereslet, illetve a kínálat tulajdonságaiból fakadó okai és feloldási lehetőségei. Meggyőződésünk, hogy a térségi felzárkóztatás érdekében, a foglalkoztatási gondok feloldására törekvő gazdaságfejlesztésben az egész összefüggérendszer mindenkor e komplex megközelítésben kell figyelembe venni.

A MUNKAADÓK FOGLALKOZTATÁSPOLITIKÁJÁNAK
PIACHOZ ILLESZTÉSE

A következőkben azt vizsgáljuk, miként jelenik meg a munkaerő-kereslet és -kínálat összefüggésrendszere a (hevesi) területfejlesztésben.¹² Elemzésünket a munkaadói feladatok áttekintésével kezdjük, mert a munkaadók humán erőforrás-gazdálkodása sokkal rövidebb idő alatt módosítható, mint amennyi időre a munkaerő-kínálat képzéséhez lenne szükség. Igazolni kívánjuk, hogy a (hevesi) munkaadóknak – amennyiben növelik versenyképességüket¹³ – számos lehetőségük van arra, hogy munkaerő-keresletük jellemzőit a kínálatéhoz közelítsék. S bár ennek az állításnak az alátámasztása során a cikk szerzői (az elméleti megfontolásokon túlmenően) széles körben „csak” szerény saját tapasztalataikra támaszkodhatnak, azt remélik, az itt leírtak így is gondolatébresztők.

Kiindulásként rögzítjük, hogy a foglalkoztatás nemzetgazdasági ágak szerinti hevesi szerkezete a fejlett országokéhoz hasonló. A STADAT szerint Észak-Magyarországon a foglalkoztatottak mintegy 4-5%-a a mezőgazdaságban, közel egyharmada az iparban s kétharmada a szolgáltatásokban dolgozik; nincs okunk feltételezni, hogy a százhuszezer hevesi foglalkoztatott megoszlási arányai ettől érdemben eltérnek. Ezért (s nem feledve az ágazati kapcsolatok mérlegének az ágazati összefüggések széles körű voltát kimutató jelzéseit) valószínűtlennek tartjuk, hogy a jelenlegi problémák az ágazati szerkezet nagyobb arányú módosításával lennének megoldhatók.

Közismert viszont, hogy Hevesben az alacsony foglalkoztatásnak gyakran oka az is, hogy a térség gyenge versenyképességű munkaadói nem voltak képesek kihasználni egyes piaci lehetőségeket, és többé-kevésbé kiszorultak a piacról. Úgy véljük azonban, hogy vállalkozással, akár meglévő vállalatok profilmódosításával, akár új cégek alapításával sok helyütt megteremthetők lennének az aktivitásnövelés piaci feltételei. (Szóhasználatunkban a *vállalkozás* mindenkor egy sajátos cselekedet – vagy egy vállalat alapítása, vagy egy vállalaton belüli ún. innováció, pl. egy új terméknek a piaci bevezetése. A 2009. évi CXV. törvény szerinti egyéni „vállalkozó”, valamint a 2006. évi IV. törvény szerinti gazdasági társaság viszont mindig *vállalat* vagy *cég*).

A kis hevesi falvakban pl. különösen sok új munkahely lenne létesíthető a marketing révén, konkrétabban, ha egyes vállalkozók a térségi adottságokhoz illesztenék cégük marketingmixét (nemcsak a kommunikációt, hanem az ún. 4P¹⁴ valamennyi arányát). A jó turisztikai (köztük falusi turizmusbeli) adottságú térségekben számos munkahelyet teremthetne ugyanis a „termékfejlesztés”, így a jelenleginél magasabb színvonalú szállás- és étkezési lehetőségek megteremtése is.¹⁵ Az élelmiszer-gazdasági profilú településeken – amint ezt az egykori Hangya Szövetkezet példája mutatta – inkább a sok kis (zöldség- és gyümölcsstermesztő, aszaló, lekvár- és pálinkafőző stb.) „cég” értékesítési összefogása, valamint a szakszerűbb árképzés bővíthetné a piacot és ezzel a foglalkoztatást. Persze a jobb vevőtájékoztató, a reklám javítása is széles körben lehetne hatásos.

De a korábbi, politikai szempontokkal átszőtt „személyzeti” munka korszerű tudnivalókra épített gyakorlatának meghonosítása, a cégek foglalkoztatottbarát HR-munkája szintén jelentős piacbővítő lehetőségeket teremthetne. Különösen erős hatásai

lennének a munkával való elégedettség fokozásának. A jelen helyzetet az is jól jellemzi ugyanis, hogy az interneten nagy számban (talán többségében is) olyanok keresnek munkát, akiknek van ugyan munkahelye, de nem elégedettek vele; pedig a munkavállalók elégedettsége teljesítménynövelő hatású¹⁶ (s a közelmúltban ez az elégedetlenség széles körben a potenciális munkavállalók emigrációjához vezetett).

Ugyancsak számos lehetőséget látunk a munkaerőhiány mérséklésére. A dolgozói számát növelni kívánó vállalatok elsősorban a Marshall-kereszt iránymutatását követve, azaz béremeléssel valósíthatnák meg céljaikat. *Létszámhiányuk* ugyanis, amint ezt ma már gyakorlati tapasztalatok is igazolják, igen gyorsan *csökkenne akkor, ha a magyar bér nagysága érdemben közeledne az ugyanazért a munkáért a „szomszédságban” kaphatóhoz*,¹⁷ ha tehát a magyar szakmunkás bére nem csak harmada-negyede lenne annak, amit mondjuk Ausztriában akár takarítóként megkapna, és a pincér hazai keresete nem csupán tíz-húsz százaléka lenne annak, amit svájci kollégája keres.¹⁸ Hiszen a keresetek emelése növelné az aktivitást is (fehérítené a gazdaságot), s okvetlen fékezné, akár meg is állíthatná a munkaképes népesség jelenlegi elvándorlását, sőt, haza is csábíthatná az elmúlt években eltávozottak visszafogottan is félmilliósra becsült táborának egy részét.

Sok, új munkaerőt kereső cég csökkenthetné azonban a munkaerőgondjait termékei egyszerűsítésével, gépesítéssel (az IKT fejlesztésével) vagy a HR-munka fent jelzett típusú korszerűsítésével – a hiányszakmákban ilyen módon elért többlet teljesítménnyel – is.

Tudjuk persze, hogy a többletjuttatások, valamint a korszerűsítés forrásait meg is kell termelni. Úgy ítéljük meg azonban, hogy ez a versenyképesség emelésével megoldható. Hiszen aligha vitatható, hogy *a kelet-magyarországi cégeknek számos lehetőségük nyílik a versenyképesség javítására* (és ezzel a térségi felzárkózás elősegítésére). Gazdaságunk egészének a versenyképessége ugyanis a tárgykör legismertebb elemzése szerint,¹⁹ nemzetközi összehasonlításban „közepes”,²⁰ e gyengeség sokban a munkaadók (az üzleti világ, az önkormányzatok stb.) alacsony átlagos hatékonyságával magyarázható (8. táblázat), és aligha feltételezhető, hogy a hevesi helyzet jobb az átlagosnál. Ezért a hatékonyabb gazdálkodás több módon is bővíthetné a versenyszféra piacait, és módosíthatná a gazdaság munkaerőigényét.

8. táblázat: Néhány ország versenyképességi helyezése az IMD rangsorolása szerint*

Versenyképességi helyezés (pont, 2015)	LU	NG	AT	DE	CZ	GR	PL	HU	US
Összesen	6	7	26	10	29	50	33	48	1
ebből: Gazdasági erő	5	24	21	8	26	58	33	17	1
Kormányzat hatékonysága	12	7	39	18	31	57	29	54	23
Üzleti hatékonyság	4	5	28	16	31	43	32	57	2
Infrastruktúra	22	10	20	9	28	35	34	39	1

Megjegyzés: AT: Ausztria, CZ: Cseh Köztársaság, DE: Németország, GR: Görögország, HU: Magyarország, LU: Luxemburg, NG: Norvégia, PL: Lengyelország, US: USA

Forrás: World Competitiveness Yearbook. IMD, Lausanne, 2015, 22–23. o.

Nyilvánvaló, hogy a gazdaság versenyképességének kívánatos növelése alapvető társadalmi érdek; ezért célszerű, ha az e téren meglevő lehetőségek kihasználását a *kormányzat intézményei* (az önkormányzatok is, de a központi kormányzati szervek is) *sokban segítik* (pl. a közlekedés,²¹ az IKT-hálózat fejlesztésével, rendelkezései előre látható, vállalkozásbarát jellegével stb.). Ez utóbbi téma részletezése azonban meghaladná cikkünk kereteit.

A (SZAK)TUDÁS ÉS AZ OKTATÁS MUNKAERŐPIACI IGÉNYEKHEZ IGAZÍTÁSA

Aligha vitatható, hogy egyes munkavállalói rétegek nem tudják vagy nem akarják a cég versenyképességéhez szükséges színvonalon elvégezni a piac által megkívánt termékek előállításához (szolgáltatások nyújtásához) szükséges munkákat, ami akár egyidejűleg is eredményezhet alacsony foglalkoztatást és munkaerőhiányt. A munkavállalók felkészületlenségének pedig sokrétű és messze vezető gyökerei vannak.

Az aprófalvak inaktívjai körében alapvető gond a már említett funkcionális analfabetizmus is. Mivel a PISA-jelentés szerint a tanulmányaik kezdetén tudáshiányos fiatalok e helyzetét az iskola nem változtatta meg, és így a 15 évesek jelentős hányadának ez irányú tudatlansága miatt az érintett réteg folyamatosan újra is termelődik, a probléma magyarázata egyértelműen a közoktatás terén keresendő.

A szakmunkáshiány sok szakmában szintén oktatási gondokra (több szakmában a *szakoktatás hiányára*, másutt ennek nem kellő színvonalára) visszavezethető.

A munkaadóink széles körben *elégedetlenek* az „iskolából” kikerülő *diplomások többségének felkészültségével* is (bár a végzettek közt mindig találunk a tananyagot magas szinten elsajátító hallgatókat is). Számos vizsgálat egybehangzóan ítéli problematikusnak, javítandónak a pályakezdő diplomások szegényes anyagismeretét, a szakmájuk egyszerű technikáinak alkalmazása terén meglevő nehézségeiket, a munkamenettel kapcsolatos tájékozatlanságukat, az elégtelen nyelvtudást, olykor a munkához való „hozzáállást” is.²² Az EKF a munkaadói interjúkkal Heves megyében is ilyen gondokat talált.²³ Az ELTE, szintén interjúkkal, elsősorban a fővárosi vezetőknek a friss diplomások gyakorlati ismereteivel és kommunikációs készségeivel kapcsolatos elégedetlenségét mutatta ki.²⁴ A BCE pedig a diplomás pályakövetés keretében állapította meg, hogy korábbi hallgatóinak kb. egyharmada felkészültsége gyenge pontjának a gyakorlatközeli ismeretei hiányát ítéli (s az oktatás fő gondjának a felesleges, elavult, túlzottan elméleti ismeretek tanítását véli).²⁵

A pályakezdők felkészültségének minősítése és a jelentkező gondok okainak feltárása természetesen szintén nehéz feladat.²⁶ Úgy véljük azonban, vizsgatapasztalataink módot nyújtanak néhány megjegyzés megfogalmazására. 2016 tavaszán ugyanis 70 másod-harmad éves (különböző gazdasági, köztük közgazdaság-tanári szakos) hallgatónak 90 vállalatgazdasági vizsgalapját²⁷ értékeltük, és a fontos – a tanórák előadásai-ban is kiemelt, a tárgy jegyzetében megtalálható – tudnivalók elsajátítását a vizsgázók többségénél gyengének, sőt, széles körben elégtelennek ítéltük. A tudáshiány fő okai pedig a következők voltak.

– A vizsgákon gyakran érzékelhető az „általános műveltség” egyes elemeivel, a vizsgált, gazdasági pályákra készülő hallgatók esetében a közoktatás keretében elsajátítandó egyszerű gazdasági ismeretekkel kapcsolatos tájékoztatlanság is. A jelenség legalább a bukások egyharmadánál felismerhető (néhány példa a problémákra a 9. táblázatban).

9. táblázat: Az általános gazdaságiműveltség-elemek ismerete

ZH-kérdések	Kb. jó	Erősen hiányos	Rossz v. hiányzó*
	válaszok száma (db)		
Mi az életszínvonal, illetve az életminőség fogalma?	1	6	2
Azonosan vagy eltérően értelmezzük a (gazdasági) növekedés és a fejlődés fogalmait?	2	1	2
Mi a GDP? Más szóval: milyen információk alapján... számítja ki e mutatót a KSH?	6	5	11
Melyek a növekedés fő „motorjai” a klasszikusok szerint?	–	1	7

Megjegyzés: * Itt jelennek meg azok adatai is, akik üres vagy csaknem üres lapot adtak be (azaz meg sem kísérelték a ZH megírását).

Forrás: Papanek Gábornak az írásbeli vizsgák dokumentumai alapján készített feldolgozása.

– Az is megállapítható, hogy a vizsgázók kétharmada tájékozatlan a magyar gazdaság helyzetéről, perspektíváiról. Nem néz híradót, nem olvas napilapokat, valójában tehát nem érdeklődik jövőendő szakmája iránt (10. táblázat).²⁸ Növeli a bajt, hogy többnyire a felsőfokú oktatás sem tartja feladatának ezen ismeretek átadását (tárgyalását).

10. táblázat: A magyar gazdaság ismerete

Kérdések	Kb. jó*	Erősen hiányos	Rossz v. hiányzó
	válaszok száma		
A magyar GDP kb. mekkora hányadát fogyasztja el a lakosság?	5	–	3
Hány magyar kkv van?	4	1	8
Kormányzatunk mekkora magyar gazdasági dinamizmust vár 2015-re?	–	–	6
A magyar GDP kb. hány százalékát adja a mezőgazdaság?	3	–	3
Hogyan állunk a maastrichti kritériumok teljesítésével?	4	4	8
Milyen volt folyó fizetési mérlegünk egyenlege 2015-ben?	5	1	7

Megjegyzés: * A néhány szavas válaszoknál számolnunk kell „köörzésük” lehetőségeivel (a sűgással) is.

Forrás: Papanek Gábornak az írásbeli vizsgák dokumentumai alapján készített feldolgozása.

– Úgy tűnik, van azonban egy általánosabb ok is. A hallgatók ugyanis vizsgáik során sokszor azt közlik, azért nem tanultak, mert társadalmunkban az egyének előrehaladásához nem tudásra van szükség; úgy vélik, a teljesítmény sokszor nem számít, az elért eredmények ideológiai stb. indokkal megkérdőjelezhetők, a sikerhez elegendők a

jó kapcsolatok (és esetleg az önreklám). Ezért többségük a félév elején viszonylag sok tantárgyat vesz fel, az órákat azonban csak részlegesen vagy nem is látogatja, majd elmegy vizsgázni, s ha valamely tárgynál a tudáshiánya nehézséget okoz, e tárgyban lemond a vizsgáról, hiszen a további tárgyakból kapott kreditek elegendőek a diplomához (a papírhoz). Mindez tehát arra mutat, hogy *a meglevő gondok sokban társadalmunk általános értékváltságának a következményei.*

További információkat kapunk gondjaink jellegeről, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar vállalati szféra alacsony „átlagos” hatékonysága jórészt a többségében hazai tulajdonú kkv-szférának összességében szerény termelékenységére visszavezethető (hiszen a többnyire külföldi tulajdonú nagy cégek teljesítménye többé-kevésbé elfogadható; lásd a 11. táblázatot). Ez ugyanis azt indokolja, hogy vizsgálódásunkat célszerű a kkv-szféra elemzésével kiegészíteni.

11. táblázat: Vállalati termelékenység (szakértői értékelés, pont, 2014)

	LU	NG	AT	DE	CZ	GR	PL	HU	US
Nagy cégek	6,8	7,3	7,7	8,1	6,8	5,4	7,2	6,6	8,1
Kkv-k	6,5	6,8	8,0	8,9	6,6	4,6	7,0	4,2	8,1
A cég piachoz illeszkedése jó	7,1	6,6	6,4	6,8	7,1	5,5	7,3	4,7	6,8
A menedzserek hitelesek	7,6	8,0	6,3	5,9	6,0	5,8	4,7	3,7	6,9

Forrás: World Competitiveness Yearbook. IMD, Lausanne, 2015, 373. o.

Számolhatunk továbbá azzal is, hogy a hatékonyság Hevesben sem nagyobb az országosnál, és a hevesi kkv-k átlagos hatékonysága szintén alacsonyabb, mint a nagyoké. Az 50 legnagyobb cég pl. 2014-ben a megyei foglalkoztatottak 35%-ával a hozzáadott érték 63%-át állította elő.²⁹

Sajnos a kkv-hatékonyság magyarázó tényezőinek bemutatására csak kevés támpontunk van. Az IMD-jelentés például (bár mintegy 350 mutató segítségével vizsgálja a versenyképesség meghatározó tényezőit) „csak” arra utal, hogy a térségbeli kkv-k alacsony – átlagos – teljesítményét sokban nem a tőke vagy a munkaerő elégtelen mennyisége, hanem egy „intézményi” tényező,³⁰ egyes kkv-menedzserek csekély felkészültsége magyarázza (lásd a táblázat utolsó két sorát). A mérés nehézségei miatt persze kevés közvetlen információnk van a menedzsmentismeretek hazai jellemzőiről. Ezért itt is a már hivatkozott szerény „belső” elemzést idézzük, amely talán egyes menedzserek tudását illetően is figyelembe vehető tapasztalatot rögzített (12. táblázat).

Nem ítéljük túlzottan merész feltételezésnek, hogy a hazai kkv-menedzserek többségének a tudása érdemben nem tér el túlzottan a vizsgált hallgatókétól. Hiszen a megyét járva azt tapasztaltuk, hogy (bár a megye 52 ezer vállalatánál sok, talán sok ezer kitűnő menedzser is van) sem a rendszerváltás keretében kényszervállalkozóvá váltaknak, sem az elmúlt években végzeteknek a széles köre nem tudta megszerezni a cég versenyképessé tételéhez szükséges vezetési tudást, készségeket. Az idősebb vezetők többsége a rendszerváltás előtt legfeljebb valamely vulgáris materialista képzést kapott,³¹ ma pedig a súlyos gondokkal küzdő (hagyományosan forráshiányos,

12. táblázat: A vizsgázók vállalatgazdasági ismereteinek jellemzői

Kérdések	Kb. jó	Erősen hiányos	Rossz v. hiányzó
	válaszok száma*		
Milyen adatokkal jellemezné a vállalatok... versenyképességét?	3	2	11
Melyek a HR-gazdálkodás fő tennivalói?	–	8	4
Mi a HR vezetésének X és Y elmélete?	2	2	2
Melyek a szellemi tulajdonvédelem fő eszközei?	1	2	5
Miként befolyásolja az importot az árfolyam-politika?	–	2	6
Melyek a monopóliumok versenykorlátozásának fő kárai?	1	3	9

Megjegyzés: * Az egyes kérdésekre kapott válaszok száma különböző, mert a három vizsgaidőpontra mindig két-három különböző kérdéslista készült, és az egyes kérdések szerepeltetésének gyakorisága eltért.

Forrás: Papanek Gábornak az írásbeli vizsgák dokumentumai alapján készített feldolgozása.

kontraszelektált, túlbürokratizált stb.) közoktatásunk³² nem is tanít korszerű gazdasági ismereteket. Nem meglepő tehát, hogy Hevesben (is) gyakran tapasztalhatók az alábbi, a teljesítményt erősen mérséklő jelenségek:

– Sok kis cég a marketing (így a 4P) alapelveit sem követi: például még egyes egri élelmiszerboltokban sem mutatják be a helyi borokat; az üdülőhelyé válni kívánó falvak olykor mobiltérőrő, internet nélkül kínálják szállásaikat; egyes termelők a dinnyét a földjük szélén is a budapesti piacokon kialakult árakon adnák; sok helyütt az érkező vagy távozó vendégnek sem köszönnek.

– A HR-munka a vezetők széles körénél ma is a korábbi bürokratikus „személyzeti” munka elvein alapul. Annak ellenére, hogy korunkban az alkalmazottak sok munkahelyen nem akkor dolgoznak hatékonyan, ha tennivalóikat (az X elmélet iránymutatását követve) részletesen szabályozzák és szigorúan megkövetelik, hanem akkor, ha a feladatokkal, mint az Y elmélet állítja, egyetértenek, és megvalósításuknak megvannak a feltételei stb.³³

A vázoltak nyomán a képzési rendszerünkben jelentkező – az elmúlt évtizedek erőteljes fejlesztési erőfeszítései ellenére továbbra is időszerű – tennivalók differenciáltak és a következőképp jellemezhetők.

– A foglalkoztatási lehetőségek bővítése szempontjából kiemelkedően fontos lenne, hogy az eddigieknél határozottabban törekedjünk az ún. halmozottan hátrányos helyzetű lakossági réteg nagy hányadát kitevő funkcionális analfabéták felzárkóztatására (és ezt ne tekintsük kizárólag az iskolai tanító nénik feladatának). Bár e már nem iskoláskorú rétegről divatos lemondani, úgy tűnik, ez indokolatlan, hiszen pl. Bagon sikerült önszántukból iskolapadba ültetni és tanulásra bírni a korábban az oktatásból kimaradt romákat.³⁴ Ennél is fontosabb feladat a szóban forgó réteg évtizedek óta folyamatos „újratermelődésének” a megállítása. E tárgykörben is vannak kedvező tapasztalatok. Közismertek Bőjte Csaba Dévai Szent Ferenc Alapítványának sikerei.³⁵ De a sajtó szerint ugyancsak kiemelkedően eredményes az abaújkéri,³⁶ valamint a hejőkeresztúri iskola is.³⁷ Ezért mindenképp ajánlható az említettekhez hasonló képzési

törekvések erősítése (a jelenleg halovány – megyei – területfejlesztési tervek témára vonatkozó elemzéseinek a kiegészítése).³⁸

– Meg kellene gondolni, miként lehetne *erősíteni a közoktatást; kiemelten³⁹ a közgazdasági ismeretek terjesztését valamennyi fiatal körében*. A vizsgázók jelenlegi, igen kedvezőtlen gazdasági jellegű tudásszintjét ugyanis jövőendő értelmiségünk kifejezetten elfogadhatatlan felkészültsége jelének tartjuk. Hiszen a jövőben súlyos társadalmi következményei lehetnek annak, ha még az értelmiség széles körei sem lesznek tisztában a legfontosabb, a médiában napi gyakorisággal tárgyalt gazdasági fogalmak, összefüggések mibenlétével sem. Szinte mindenütt nagy szükség lenne továbbá vállalkozói képzésre. Hiszen nyilvánvaló, hogy a jól képzett menedzserek számának növekedése nemcsak a meglévő vállalatok versenyképességét, hanem a népesség *vállalkozási hajlandóságát* (kiemelten: a legszegényebb térségekben a vállalatalapítás szándékát) is kedvezően befolyásolná, és a sok új kkv a már meglevőknél is több új munkahelyet létesíthetne.

– *Nem elkerülhető a szakoktatás helyzetének* a közelmúltban már többször megkísérelt *rendezése sem*. Egyes hiányszakmákban vannak ugyan kedvező tapasztalatok,⁴⁰ más szakmákban azonban nincs, közülük egyesekben megszűnt ugyanis a képzés, további szakmákban az oktatási intézmények tananyagainak a „tartalmával”, gyenge készségfejlesztő hatásával kapcsolatos problémák jelentkeznek. Széles körben nem tisztázott az sem, hogy a szakképzésben milyen szerepet juttassunk a vállalatoknak. Napjainkban gyakran ajánlják a duális oktatást; ez sokszor igen hatékony, megvalósítása azonban a széles körben versenyképességi gondokkal és munkaerőhiánnyal küzdő hevesi vállalatok esetében olykor problémákat is felvet. Esetenként nincs elég kapacitás a gyakor nokkal való foglalkozáshoz, másutt az a veszély jelentkezik, hogy a hallgató az alacsony hatékonyságú gyakorlatot sajátítja el. Így ez esetben is meggondolandó a szakoktatás, illetve a vállalati képzés közti célszerű munkamegosztás.

– Végül különös élességgel kell emlékeztetnünk *a felsőoktatással kapcsolatos feladatokra* (már csak azért is, mert ennek egyik ágában, a tanárképzésben dől el a közoktatás egészének a színvonala). Persze ez esetben sem ajánlhatunk csodarecepteket. Mindenképp újragondolandónak véljük azonban az egyetemi önállóság határait, a jelenlegiek ugyanis megakadályozzák egy hatékony minőség-ellenőrzési rendszer létrehozatalát.⁴¹ Közvetlen témánkra térve kiemeljük: mivel a diplomások többsége szükségszerűen valamilyen szintű vezető lesz, a felsőoktatás egészében elkerülhetetlennek ítéljük a (gyakorlatközeli) vezetési ismeretek oktatását, s ezek keretében a hallgatók gazdasági tájékozódásának, tudásának jelentős gazdagítását is. Nincs módunk arra, hogy itt részletezzük a vázoltak megvalósításának tennivalóit. Okvetlen jelezzük azonban, hogy (mivel a jórészt diplomásokat foglalkoztató oktatásban az ágazati átlagbér az átlag alatt van, és ez a pályakezddőket pályaelhagyásra, emigrációra készíti),⁴² az ágazatban a *bérrendezés* sem halogatható.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉS

Cikkünkben a foglalkoztatottsági gondokkal kapcsolatos vállalati, valamint oktatási tennivalóikat elemeztük. Nyilvánvaló azonban, hogy a témakörben állami feladatok is körvonalazhatók. Minden eddig részletezett intézkedésénél nagyobb hatása lenne a

gazdaságra, ha a kormányzat – az önkormányzatok és a kormánysszervek – *sikert érdemnek el az értékválság „kezelésében”* (a magántulajdon határozottabb védelmében, a személyi összefonódások oldásában, a 100% körüli „bér”-terhek enyhítése terén). A kívánatos társadalmi változások körében elért előrehaladás igen széles körben számolhatná fel ugyanis a mára kialakult teljesítmény-visszatartást, ezzel tovább növelné a már működő cégek versenyképességének javulását és az egész kkv-hálózat gyarapodását, oldaná a foglalkoztatási gondokat, és gyorsítaná Kelet-Magyarország felzárkózását.

JEGYZETEK

- ¹ *Regionális fejlődés Magyarországon*. Szerk.: Nagy Levente, Papanek Gábor, PR-Editor, Eger, 2001; Hollóné Kacsó Erzsébet et al.: *A diplomás pályakezdekők szakmai beilleszkedése Észak-Magyarországon*. In: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar VI. Nemzetközi konferenciája. M. E. I. kötet. Szerk.: Kocziszky György, 2007, 292–299. o.; Papanek Gábor: *A felsőoktatás a magyar nemzetgazdaságban*. Polgári Szemle, 2009/4.; *Heves megye területfejlesztési koncepciója (2014–2020)*. Helyzetkép. Szilávik János, Kovács Tibor (a tervezés vezetői), 2012. <http://hevesmegye.hu/files/koncepcio/helyzetertekeles.pdf>
- ² Az egy foglalkoztatott által ledolgozott órák száma ugyanis a magyar gazdaságban nemzetközi összehasonlításban viszonylag magas, a munkanélküliség pedig megyei átlagban még Hevesben is viszonylag alacsony (8%).
- ³ Michael M. Porter: *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York, 1990.
- ⁴ Papanek Gábor – Borsi Balázs – Tompa Tamás: *A magyar gazdaság versenyképességét magyarázó tényezők*. Külgazdaság, 2007/3–4.
- ⁵ Latin szó; jelentése: ellentmondás.
- ⁶ Lásd pl. Hablicsek László: *A roma népesség iskolázottságának területi alakulása: tények és becslések*. Kisebbségkutatás, 2007/4.
- ⁷ www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_q1f046.html
- ⁸ *PISA 2012* (Programme for International Student Assessment). OECD, Paris, 2013.
- ⁹ Nagy Barnabás: *A negyedéves munkaerő-gazdálkodási felmérés Heves megyei eredményei, 2016. III. negyedév*. Heves Megyei Kormányhivatal, Foglalkoztatási Főosztály, Eger, 2016.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Egy piac parciális egyensúlyi modelljét szemléltető s a mechanizmust bemutató ábra, hogy az ár, a kereslet és a kínálat kölcsönhatása hogyan viszi a piacot az egyensúly felé.
- ¹² A témakör elméletéről lásd pl. Paul Krugman: *Geography and Trade*. MIT Press, Cambridge, 1991. Magyarul: *Földrajz és kereskedelem*. Tankönyvkiadó, 2003.; Michael E. Porter: *Competitive Advantages, Agglomeration Economics and Regional Policy*. International Regional Science Review, 1996, Vol. 19, No. 1–2.; Paul Krugman – Maurice Obstfeld: *International Economics. Theory and Policy*. Addison Wesley, 2000. Magyarul: *Nemzetközi gazdaságtan. Elmélet és gazdaságtan*. Panem Kiadó, Budapest, 2003; Lengyel Imre – Rechnitzer János: *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2004. stb.
- ¹³ Bár a versenyképesség fogalmának számos meghatározása közül egyik sem általánosan elfogadott, a kifejezés értelmezései mégis többnyire hasonlóak. Széles kör ért egyet pl. azzal, hogy az elért szint mérési módja eltérő a vállalatoknál, illetve a nagyobb területi egységek, így az országok szintjén. A vállalatok versenyképességét a nagy piaci részarány és a megfelelő nyereség (Michael E. Porter: *Competitive Strategy*. The Free Press, New York, 1980. Magyarul: *Versenystratégia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006) vagy vállalatérték (Alfred Rappaport: *Creating Shareholder Value. A Guide for Managers and Investors*. Free Press, New York, 1998) jelzi, a térségek versenyképességét viszont a kedvező teljesítmény, összefoglalóan a GDP/fő, részletesebben pedig valamely sok mutatón alapuló rangsor értékelheti.
- ¹⁴ Az elv szerint a versenyképességhez egyaránt szükséges a termékek és szolgáltatások, továbbá az árak, az értékesítési csatornák, valamint az értékesítésfokozó erőfeszítések piaci igényekhez igazítása. Lásd pl. Philip Kotler: *Marketing Management*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1967.

- ¹⁵ A várható eredmény volumenét érzékeltetheti, hogy a Felső-Mátrában 1989-ben kb. 300 ezer vendégéjszakát regisztráltak, ami a nagy vállalati üdülők megszűnése miatt, s mert a vendéglátás kínálata nem kellően igazodott a családi tulajdonú „hétvégi” házakban megszállni szándékozók szükségleteihez, mára évi 100 ezer körülire esett.
- ¹⁶ Douglas McGregor: *The Human Side of Enterprise*. McGraw-Hill, New York, 1960.
- ¹⁷ Egyre több példa ismert a valamely munkahelyen dolgozók magasabb juttatásokkal (akár 30%-kal növelt bérrel, vagy lakásszerzési támogatással, magas törzsgárdadíjzással stb.) új munkahelyre csábítására.
- ¹⁸ Jellemző, hogy még a messze az átlag feletti kezdő keresetű fiatal BCE-diplomások egyharmada sem elégedett a jövedelmével. András Mónika – Kiss Gábor – Szalai Viktória: *A 2014. évi diplomás pályakezdési kutatás eredményei*. Köz-Gazdaság, 2016/2., 227. o.
- ¹⁹ *World Competitiveness Yearbook*. IMD, Lausanne, 2015.
- ²⁰ Lengyel ugyanezt a magyar megyék versenyképességéről is rég megállapította. Lásd Lengyel Imre: *Verseny és területi fejlődés*. JATE Press, Szeged, 2003.
- ²¹ A közlekedési adottságok (pl. lassú tömegközlekedés, rossz utak) miatt az ingázók átlagos bejárási távolsága Hevesben alig 25 km.
- ²² „Amelyik pincér nem tud mosolyogni, jobban tette volna, ha vendégnek születik” – mondta volt erről Gundel Károly, a magyar vendéglátás nagy öregje.
- ²³ Hollóné Kacsó et al., i. m.
- ²⁴ Forgó Melinda – Czákó Andrea – Lévai Róbert Sándor: *Frissdiplomásokkal szemben támasztott munkaadói elvárások*. Felsőoktatási Műhely, 2009/3., 77. o.
- ²⁵ András-Kiss-Szalai, i. m.
- ²⁶ A felsőoktatás problémáiról pl. a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság volt elnökének, Bazsa Györgynek az előadása ad részletesebb (s kissé optimista) elemzést. Bazsa György: *Egy emberöltő sikerei és gondjai a magyar felsőoktatásban*. Felsőoktatási Műhely, 2014/2.
- ²⁷ 14 fő egyszer sem jelentkezett vizsgára, 28 viszont kétszer, 3 háromszor is kísérletet tett.
- ²⁸ Persze az aktuálpolitikai ismeretek hiánya problémákra utalhat a hazai gazdaságpolitikai kommunikáció hatékonysága terén is.
- ²⁹ *TOP 50 Heves, 2015*. A NAV, a Heves Megyei Hírlap és a HKIK közös kiadványa, 4., 6. o.
- ³⁰ E megállapítás összecseng azon, a mainstream felfogásmódtól eltérő ún. institucionalista nézetekkel, amelyek szerint a modern gazdaságokban a teljesítmények jelentős hányadban „intézményi” tényezőktől függenek. Lásd pl. *A Modern Reader in Institutional and Evolutionary Economics*. Ed.: Geoffrey M. Hodgson, Edward Elgar, Cheltenham, 2003.
- ³¹ Világosan látni kell szellemi örökségünk terheit. A vezetélmélet klasszikusa, H. Fayol szerint pl. vezetni nem más, mint a szervezet egészének érdekeit figyelembe véve tervezni, szervezni, rendelkezni, koordinálni és ellenőrizni. A másik klasszikus, a futószalag feltalálója, F. W. Taylor szerint a munka tervezésekor a szabványos munkaeszközöket és munkakörülményeket, valamint a szükséges mozdulatokat kell figyelembe venni. Ezek ma is világszerte elfogadott nézetek. A korában előremutatónak ítélt s hosszú évekig elismert tankönyv (*Ipargazdaságtan I.* Szerk.: Wilczek Jenő, KJK, Budapest, 1966) azonban azt rögzítette, hogy Taylor rendszere „a kizsákmányolás fokozásának módszere” (bár „tartalmaz haladó elemeket is;” i. m. 126. o.). H. Fayol szintén „teljes ártértékelést igényel” (mivel nem a népgazdasági tervezés irányítószerepéről értekezik; i. m. 132. o.). Sok akkori tanuló ma is így gondolja ezeket.
- ³² A közoktatás minőségével kapcsolatos gondok részletezése meghaladja cikkünk kereteit.
- ³³ McGregor, i. m.
- ³⁴ Velkei Tamás: „Ciki, ha szóba kerül, hány osztályom van”. Magyar Nemzet, 2016. május 27.
- ³⁵ <http://szentferencalapitvany.org/>
- ³⁶ Magyar Nemzet, 2012. március 17.
- ³⁷ Magyar Nemzet, 2015. november 21.
- ³⁸ Lásd Csáfor Hajnalka – Nagy Levente – Papanek Gábor: *A területfejlesztés időszerű tennivalói*. Előadás az Óbudai Egyetemen 2016. május 19–20-án megrendezésre kerülő, a *Kárpát-medencei (magyar) versenyképesség* című 7. Báthory–Brassai Konferencián.

- ³⁹ Amint jeleztük, a cikk keretei nem elegendőek a szféra egészével kapcsolatos korszerűsítési tennivalók áttekintésére.
- ⁴⁰ Vas István: *Gyakorlatorientált szállodai szakemberképzés*. Periodica Oeconomica, 2011, 21–29. o. www.gti.ektft.hu/PO2011.html
- ⁴¹ „Az átláthatóság, az elszámoltathatóság és az integritás a közpénzekkel való gazdálkodás három legfontosabb alapelve.” Domokos László: *Átláthatóság, elszámoltathatóság, integritás – az etikus közpénzügyi menedzsment három alapelve*. Polgári Szemle, 2015/4–6. Idézzük tehát az ismert oktatáskutatónak feladat kijelölő értékű megjegyzését: „Az oly sokat hangoztatott felsőoktatási minőségbiztosítás gyakorlatilag nem létezik.” Polónyi István: *Oktatás, oktatáspolitikai, oktatásgazdaság*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2008, 316. o.
- ⁴² Golovics József: *Az európai brain drain és a racionális állam válasza*. Polgári Szemle, 2014/1–2.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Papanek Gábor: *A gyorsan növekvő magyar kis- és középvállalkozások a gazdaság potenciális motorjai*. Közgazdasági Szemle, 2010/4.
- Thomas J. Peters – Robert H. Waterman: *A siker nyomában*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1986.

Nagy László

Munkanélküliség versus foglalkoztatottság

*Munkaerőpiaci folyamatok a rendszerváltozástól
napjainkig Szlovákiában*

Unemployment Versus Employment

*Labour Market Developments in Slovakia
from the Systemic Changes to the Present Day*

Összefoglalás

A munkanélküliség mindig is Szlovákia legégetőbb társadalmi problémája volt. Az ország munkanélküliségi rátája nemcsak az európai uniós átlagot haladja meg, hanem a térségünkben is a legmagasabb értékeket éri el. A 2008-as válság kiváltképpen a munkaerőpiacot sújtotta. A kedvezőtlen állapotot kiváltó okok között a magas járulékterheken kívül társadalmi tényezők is szerepet játszanak.

Summary

Unemployment has always been the acutest social problem of Slovakia. The country's rate of unemployment hasn't only exceeded the European average, but has been the highest in our region. The 2008 crisis particularly hit the labour market. Between the root causes of this unfavourable state are not only high contribution burdens, but also other social factors.

DR. NAGY LÁSZLÓ, PhD, egyetemi adjunktus, Pozsonyi Közgazdaságtudományi Egyetem, Vállalati Pénzügyek Tanszék (dr.nagylaszlo.nl@gmail.com).

Az elmúlt hetven esztendőben a világgazdaság munkaerőpiaci viszonyai felettébb megváltoztak. A 2. világháború után a keresletélénkítés keynesi gondolatának térbeli kiterjesztését alkalmazva, az elsődleges cél a jövedelmek és a foglalkoztatás növelése volt. A múlt század 50-es és 60-as éveiben, a háború utáni újjáépítési igények és az amortizálódott tőke helyettesítésére szolgáló beruházások szükségessége mellett, a robbanásszerű technikai fejlődés felpozícionálta a munkaerőpiacot, sőt számos esetben a munkaerő-kereslet a munkaerő-kínálatot is túlszárnyalta. „A piacgazdaságok, de a közép- és kelet-európai térség országai is ipar-gazdasági felépítményüket [...] az egészen 1972-ig csökkenő olajárakra [...], az óriási munkaerő-tartalékokra, [...] a fogyasztási szükségletek folyamatos, lökészerű jelentkezésére és azok kielégítésére”¹ alapozták. Ámde az első, majd a második olajárrobbanás gyökeresen megváltoztatta a világgazdasági feltételeket, és a munkanélküliség szűnni nem múló dilemmái is erőteljesen felszínre törtek.

A korábban sikeres Keynes-féle intervencionista gazdaságpolitikai modellt a 70-es évektől fokozatosan felváltották az önszabályzó piaci mechanizmusok hatékony működését hirdető neoklasszikus irányzatok. Az exogén neoklasszikus növekedési szemlélet a gazdasági termelékenység, a foglalkoztatottság és az életszínvonal egyenletes növekedése érdekében „a termelési tényezők térbeli áramlását elősegítő háttérfeltételek”² kialakítását szorgalmazta. Miután a termelésitényező-áramlás korlátozottsága miatt a regionális szintű kiegyenlítődés alig volt érzékelhető, az endogén irányzat a kívánt növekedést az innovációs kapacitás bővülésében és a képzett munkaerő gyarapodásában látta.

Mivel a szocialista gazdasági rendszer kardinális attribútuma a regionális szinten jelentkező különbségek enyhítése³ és a teljes foglalkoztatottság politikája volt, a keleti blokk egykori országai a munkanélküliség gazdasági és társadalmi problémáival csupán a rendszerváltás során felbukkanó transzformációs válság alatt szembesültek, a múlt század 80-as éveinek végétől. Ugyan a 80-as évek közepén már érzékelhető volt a csökkenő munkaerő-kereslet, de akkor még szinte képtelenség volt megjósolni a transzformációs visszaeséssel jelentkező – térségünk feltörekvő gazdaságaiban a 90-es évek elején általánossá váló – kétjegyű munkanélküliségi rátát.

A korunkban zajló globalizációs folyamatok felgyorsulásával a gazdasági növekedés és a foglalkoztatottság összefüggései az előző időszakokhoz képest elhomályosodtak és jóval bonyolultabbá váltak. Jóllehet a munkahelyteremtés kulcsfontosságú feltétele a beruházások fellendülése mellett a fogyasztási igények fokozódása, viszont a gazdasági növekedés önmagában még nem elegendő a munkanélküliség és az általa gerjesztett társadalmi feszültség eredményes orvoslására.⁴ Ugyanakkor a technológiai fejlődés már-már exponenciális ütemű növekedése nagyfokú rugalmasságra ösztönzi a munkaerőpiaci szereplőket, és látványosan felpörgeti a munkaerőpiac alkalmazkodási folyamatait, de „egyidejűleg tartós keresletet támaszt magasan szakképzett munkaerő iránt”.⁵

A munkaerőpiaci kereslet és kínálat közötti egyensúlyzavar a munkaerőpiac lényegi sajátossága. Ez az egyensúlytalanság minden kétséget kizáróan a munkaerőpiacot jellemző rugalmatlanság és heterogenitás, valamint a piaci szereplők közti informá-

ciós aszimmetria következtében tör felszínre. A munkaerőpiaci szereplők magatartását is csupán a korlátozott racionalitás jellemzi.

A tanulmány a foglalkoztatottság, illetve a munkanélküliség alakulását mutatja be Szlovákiában, a rendszerváltozástól egészen napjainkig. Boncolgatja a szlovák munkaerőpiac egyensúlyzavarának okait, mindamellett kitér a térség gazdaságaihoz képest különösképp magas munkanélküliség területi folyamatainak főbb jellemzőire.

A PIACI ÁTMENET TAPASZTALATAIRÓL SZLOVÁKIÁBAN

A múlt század utolsó évtizedének elején az egyébként gyors piaci átalakulás sokkhatásai kivétel nélkül megingatták térségünk valamennyi – egykoron tervgazdasági elvek szerint működő – országát. A termelés visszaesése nemcsak a tetemes nemzetközi adóssággal induló országokat,⁶ hanem az akkor iparilag fejlettebb csehszlovák gazdaságot is komolyan érintette, melyet azonban ez a súlyos adósságteher korántsem nyomasztott.

Szlovákiában az 1991. év végére több mint négyszázezer munkavállaló szabadult fel. A szövetségi köztársaság két tagállama közti fejlettségbeli differenciáltság már közvetlenül a rendszerváltás után megmutatkozott. Miközben az iparilag fejlettebb és a változásokra kellőképpen rugalmas cseh gazdaság munkanélküliségi rátája a szövetségi köztársaság utolsó esztendejében még a 3 százalékot sem súrolta, addig a főleg nehéz- és hadiiparra támaszkodó Szlovákiában a 10 százalékot is meghaladta (*1. ábra*).

A rendszerváltást követően a „szocialista világpiac” széthullott, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát (KGST) 1991 júniusában feloszlatták. Szlovákiában bezárták kapuikat a hatalmas hadiipari gyárak, az energiaigényes nehézipar karcsúsítása pedig ugyancsak elengedhetetlenné vált. A szlovák gazdaság kardinális problémái a termékek árbeli konkurenciakiépességén alapuló tényezők elpárolgásában nyilvánultak meg, ugyanakkor nem fejlődtek ki kellőképpen a nélkülözhetetlen intézményi, rendszeri és tárgyi feltételei a nem árjellegű konkurenciakiépességen alapuló termelésre való áttérésnek.⁷ Mindezek tükrében nem véletlen, hogy a szlovák gazdaság a 90-es évek elején roppantul visszaesett,⁸ és a munkanélküliségi ráta 1994-re már a 15 százalékot súrolta.⁹ Az átalakulási folyamatokat tovább nehezítette a szövetségi köztársaság kettéválása, s ugyancsak nem jelentéktelen mértékben a mečiar-i korszak kliensrendszere, mely lényegesen korlátozta a szabadpiaci versenyt, az egészséges konkurenciaharcot és a törvény előtti egyenlőséget. Szlovákia Mečiar országglásának négy éve alatt kikerült a nyugati fősodorból – a NATO a visegrádi országok közül csupán Szlovákiát nem hívta meg az 1997. júliusi csatlakozási tárgyalásokra, az európai uniós felvételtől szintúgy nem kezdődtek meg a tárgyalások –, ehelyett az ún. „nemzeti vállalkozói réteg megteremtése élvezett prioritást”,¹⁰ mely azonban az üzleti tapasztalatok és a kellő piacgazdasági ismeretek híján teljes egészében alkalmatlannak bizonyult.¹¹ A függetlenné válást követő években a munkaerő-kereslet és -kínálat közötti szakadék mélyítésében tehát nemcsak a hadiipar leépítése és a nehézipar karcsúsítása, hanem a „nemzeti vállalkozói réteg” megteremtését elősegítő kétes privatizációs ügyletek is jócskán szerepet kaptak.

Gyökeres fordulat csupán az 1998-as parlamenti választások után következett be. Az első Dzurinda-kormány felismerte a változások szükségességét és időszerűségét. A szlovák bankok tőkehiányos állapotát és a cégek fizetéseképtelenségét külföldi működőtőke-befektetések nélkül nem lehetett volna orvosolni. A tényleges felemelkedés azonban a 2004. évi uniós tagság elnyerésétől és a külföldi befektetőket csábító, átfogó adóreform bevezetésétől datálható.

A rendszerváltás térségünkben kétségkívül történelmileg is példátlan tett volt. Nem létezett rég bevált forгатókönyv arról, miként is kell a közösségi tulajdonra épülő szocializmus gazdasági rendszerét piacgazdasággá alakítani, miként kell az egypártrendszer megszüntetésével egyidejűleg megteremteni a politikai pluralizmust, valamint az állami tulajdon dominanciája helyett elérni a magántulajdon túlsúlyát. Az elmúlt huszonhét esztendő próbatételei és útkeresései tanúsítják e hatalmas feladat sikeres megoldását, miközben térségünk érdemi segítségre csupán az ezredforduló után számíthatott.

A FOGLALKOZTATOTTSÁG ÉS A MUNKANÉLKÜLISÉG ALAKULÁSA A FELZÁRKÓZÁS ÉVEIBEN ÉS A GAZDASÁGI VÁLSÁG UTÁN

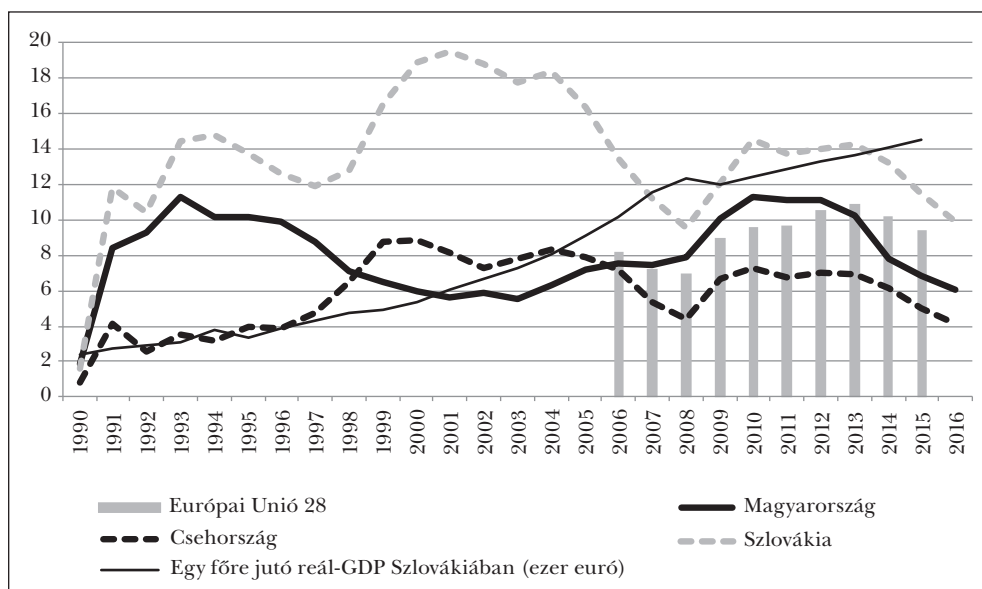
A válság kirobbanásáig a szlovák gazdaságot a gyors és ütemes felzárkózás jellemezte, melyet számtalan tényező támogatott. Egyrészt a gazdasági átalakulás, illetve a magánosítás folyamata is lezárult. A külföldi tőke bevonása, az uniós csatlakozás, az egykulcsos adórendszer és a vállalkozóbarát piaci környezet megteremtése kedvezően hatott a gazdasági növekedésre. Másrészt a globális piacok fellendülésével a térségünk tőkevonzó képessége is felértékelődött. „A termelési tényezők átcsoportosítása, valamint az egységes piachoz való csatlakozás egyszeri hatásként értelmezhető, míg a masszív tőkebeáramlás [...] a válságig jellemezte az országot.”¹² A gazdasági fellendüléssel szorosan együtt járt a gazdasági tevékenységek szerkezeti átalakítása. Növekedett az ipar és a szolgáltatások szerepe, az agrárgazdaságé ugyanakkor szemlátomást csorbult. Később már csak a szolgáltatások szerepe vált hangsúlyossá az ipar rovására. Csupán az autógyártás élvezett kivételt, amelyre a szlovák gazdaság a szerkezetváltozása során leginkább specializálódott.

Az ország tartós gazdasági növekedése a kezdetben igencsak ellentmondásos munkanélküliségi rátával párosult (1. ábra). Az ezredfordulóra szükségszerűvé vált strukturális reformok, illetve a kereskedelmi bankok és a stratégiai vállalatok szerkezetátalakítási és privatizációs folyamata eredményeképp a munkanélküliségi ráta megugrott, s csupán az európai uniós tagság elnyerése után kezdett el szemlátomást zsugorodni.

Az ezredforduló szlovák gazdaságpolitikájának legfontosabb célkitűzése a maasrichti kritériumok teljesítése volt. Az eredményes fiskális konszolidáció, a szerkezeti reformok, a bankrendszer szilárd alapokra helyezése, a költségvetési hiány lefaragása és a vállalkozóbarát üzleti környezet kialakítása mind ezt a célt szolgálta.¹³ A külföldi tőkebeáramlás nagymértékben elősegítette az új munkahelyek megteremtését, és egyúttal jelentősen javított az addigra már a 18 százalékot is túlszárnyaló munkanélküliségen.¹⁴

A bruttó hazai termék visszaesése a gazdasági megrázkódtatás hatására sem volt túlságosan szembetűnő (1. ábra). Az egy főre jutó reál-GDP 2009-ben az Eurostat adatai

1. ábra: Munkanélküliségi ráta (%-ban) Magyarországon, Szlovákiában, Csehországban 1990 és 2016 között, és az Európai Unióban 2006 és 2015 között, kiegészítve Szlovákia egy főre jutó reál-GDP-jének (ezer euróban) alakulásával

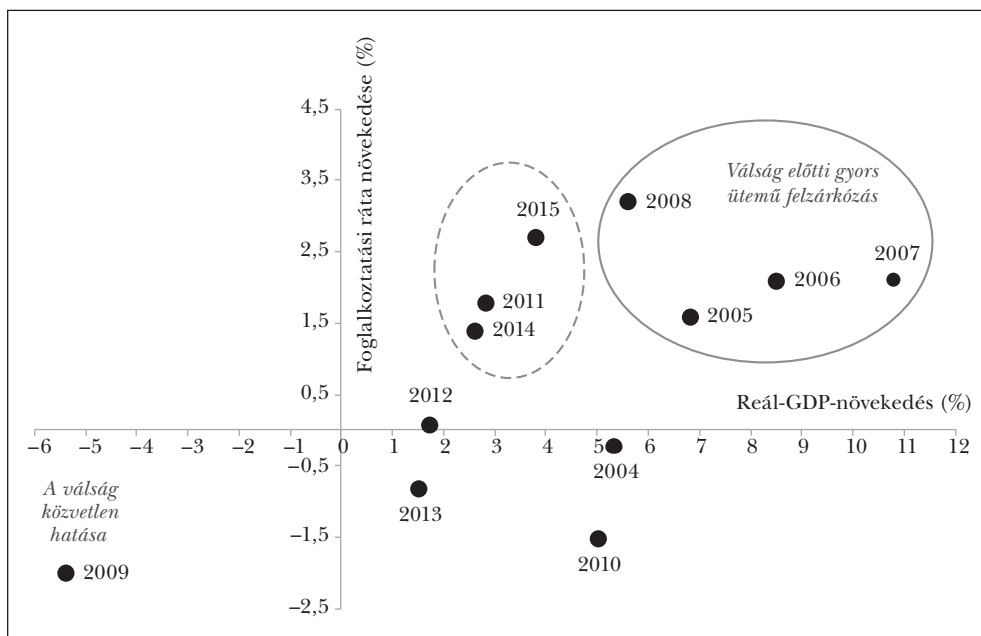

Forrás: Saját szerkesztés a Nemzetközi Valutaalap, az Eurostat, a Szlovák Statisztikai Hivatal és a Szlovák Nemzeti Bank adatai alapján.

alapján közel 4 százalékkal esett vissza, csakhogy 2010-től ismét növekedési pályára állt. A kulcskérdés és mind a mai napig megoldatlan probléma a térség országaihoz képest alacsonyabb foglalkoztatottsági ráta. A válság hatására 2009-ben a munkanélküliségi ráta az előző évi 9,6 százalékról 12,1 százalékra ugrott fel, majd 2010-ben elérte a 14,5 százalékpontot. A válság 2008-as kirobbanásától egészen 2013-ig látványos visszaesés jellemezte a szlovák munkaerőpiacot, amely a válság előtti időszakkal szembeni lassabb ütemű gazdasági növekedésnek, valamint az ezzel összefüggő változatlan munkakínálati elaszticitásnak volt tulajdonítható. Az utóbbi két esztendőben azonban több szempontból is figyelemre méltó társadalmi-gazdasági fejlődésnek lettünk tanúi Szlovákiában. A munkanélküliségi ráta 2014-től szemlátomást csökken, és a Nemzetközi Valutaalap előrejelzései szerint 2016. év végére akár 10 százalék alá is mérséklődhet. A foglalkoztatottsági ráta ugyanakkor a válság előtti évekhez hasonló ütemben emelkedik.

A 2. ábra, amely a foglalkoztatottság és a gazdasági növekedés kapcsolatát szemlélteti az Európai Unióba való belépés évétől, az utóbbi két évben történő szolid gazdasági és munkaerőpiaci fellendülésről tanúskodik.¹⁵ A munkaerőpiaci folyamatok minden kétséget kizáróan kedvezően alakulnak, melyeket még a válság előtti időszakhoz képest szerényebb gazdasági növekedés sem árnyékol be. A gazdasági felzárkózás éveihhez képest enyhébb gazdasági növekedés mellett ütemesebben fejlődő foglalkoztatottsági ráta az elmúlt két esztendő társadalmi-gazdasági fejlődésének egyik figyelemre

2. ábra: A foglalkoztatottsági ráta növekedése és a reál-GDP növekedése közti kapcsolat Szlovákiában 2004 és 2015 között (%)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján.

mélto attribútuma. Joggal tehetjük fel a kérdést, vajon milyen tényezők válhatták ki a munkanélküliség e hangsúlyos csökkenését 2014 és 2015 között? Az elmúlt időszak gazdasági növekedése nyilván pozitív hatást gyakorolt a foglalkoztatottságra, ám bár az eddigi tapasztalatok szerint a viszonylag gyengébb GDP-növekedés egyedül nem váltotta ki a foglalkoztatottsági ráta eléggé feltűnő emelkedését. Morvay szerint ebben több tényező is kulcsfontosságú szerepet játszott.¹⁶ Az elsők között a *belföldi kereslet élénkülését* kell megemlítenünk. A belföldi kereslet növekedése főleg a szolgáltatások és a kisipari tevékenységek bővülésének tudható be. A szlovák munkaerőpiacon ugyanis új munkahelyek létesültek, és a foglalkoztatottak száma főleg a szolgáltatásban, illetve az iparban szaporodott. A következőkben az *uniós források gyorsabb ütemű felhasználását* emelnénk ki. A 2015. évi 3,8 százalékos reál-GDP-növekedés nyilván az uniós források fokozott merítésével is összefügg. Az EU-s források ütemesebb felhasználásának voltaképpen az volt az oka, hogy „az utolsó pillanatban” a lehető legtöbb projektet be kívántak fejezni. A hatályos szabályok szerint ugyanis ezeket a forrásokat az adott programidőszak keretében – legkésőbb annak befejezése után két évvel – fel kell használni. 2014-ben egyúttal új munkahelyek is létesültek azokban az ágazatokban, ahol az állami szerepvállalás jelentősebb. Mindenekelőtt az egészségügyben, a közigazgatásban és az oktatásban növekedett a foglalkoztatottak száma.

A szlovák gazdaság előző fejlődési szakaszaiban a foglalkoztatottsági ráta érdemleges növekedése csakis erőteljes GDP-növekedés következtében lépett fel. A foglal-

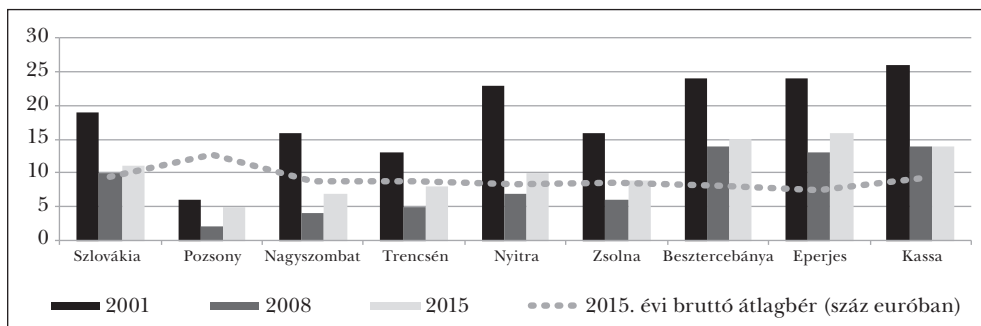
koztatottság meglehetősen gyengén reagált a gazdasági növekedésre, sőt bizonyos időszakokban az ország GDP-növekedése ellentmondásos munkanélküliségi rátával párosult (1. ábra). A gazdasági növekedés és a foglalkoztatottság kapcsolata az utóbbi időben azonban merőben megváltozott, és a gazdaság jelenlegi dinamikája mellett viszonylag kedvező munkaerőpiaci feltételeket lehet elérni. Mindamellett szem előtt kell tartanunk, hogy az előző két esztendőben érzékelhető munkaerőpiaci és gazdasági élénkülés részben nem tartós feltételek mellett valósult meg. Gondoljunk csak az uniós források fokozott felhasználására, vagy az állam munkahelyteremtő törekvéseire a közszférában. Morvay szintén arra figyelmeztet, hogy a jelen körülmények között elért egy számjegyű munkanélküliségi ráta nem (csak) tartós tényezők kölcsönhatásának tudható be.¹⁷

A SZLOVÁK MUNKAERŐPIAC DIFFERENCIÁLTSÁGA

A munkanélküliség mindig is Szlovákia legmeghatározóbb társadalmi problémája volt. Az ország munkanélküliségi rátája nemcsak az európai uniós átlagot haladta meg, hanem a visegrádi országok közül is a legmagasabb értékeket érte el (1. ábra). Dinga és Ďurana,¹⁸ valamint Lubyová és Štefánik¹⁹ vizsgálatai alapján a válság nem a szlovák pénzügyi szektort és nem a nyugati országrészre összpontosuló vállalkozásokat sújtotta, hanem a munkaerőpiacot, s annak is a kelet- és közép-szlovákiai szegmensét.

Az egykulcsos adórendszer és az adókedvezmények, a viszonylagosan olcsó munkaerő, valamint a kedvező földrajzi helyzet számos külföldi befektetőt vonz az országba. Nem titok, hogy a gépjárműgyártás, illetve az elektronikai és a gépipar Szlovákia húzóágazatai. A fejlődés azonban a főváros környékére és a nyugati országrészre koncentrálik. A középső és a keleti országrészre jellemző nehézipari termelés közvetlenül a rendszerváltozás után visszaesett, a keleti régiók tőkevonzó ereje pedig a nyugati országrészhez képest jóval gyengébb. Ennek következtében egyre jobban kiéleződtek a területi különbségek, melyek nemcsak a jövedelmekben, hanem a munkanélküliségi rátában is rendkívüli módon megmutatkoznak (3. ábra).

3. ábra: A munkanélküliségi ráta (%) alakulása Szlovákia megyéiben 2001-ben, 2008-ban és 2015-ben, kiegészítve a 2015. évi bruttó átlagbérrel (száz euróban)

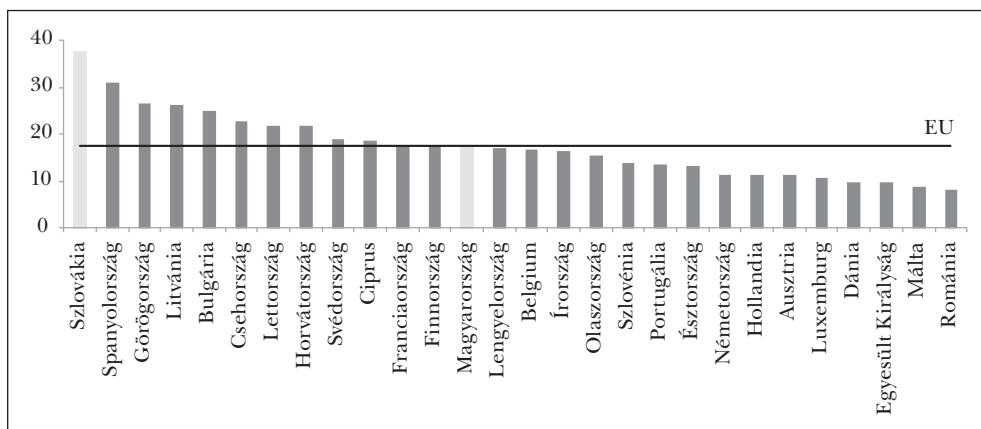

Forrás: Saját szerkesztés a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai alapján.

Noha az Európai Unió gazdasági szemléletében a régiófejlesztésnek, az egyes régiók közötti különbségek kiegyenlítésének, illetve mérséklésének kiemelt szerep jut, Szlovákiában a területi egyenlőtlenségek a tagság után továbbra is megmaradtak, sőt a keleti és a nyugati országrészek között még tovább mélyültek. Az ország egyes régióinak fejlettségi szintje valóban szembeötlő különbségeket mutat. A munkanélküliség szintén a közép- és kelet-szlovákiai országrészben éri el a legmagasabb értékeket, ahol az átlagberek a fővárosi átlag 65 százalékát sem érik el. Gyakorlatilag csak Kassa megye képez kivételt a megyeszékhely – mely a főváros után a második legnagyobb szlovákiai város – külfölditöke-vonzó erejének köszönhetően. Az elmúlt évben a munkanélküliségi ráta Besztercebánya megyében 15 százalékot, Eperjes megyében pedig 16 százalékot ért el.²⁰ A területi különbségek és az azzal szorosan összefüggő magas munkanélküliség számtalan tényező kölcsönhatásának tudható be. Nem elhanyagolandó szerepet játszik a keleti és délkeleti járáskor relatív infrastrukturális elmaradottsága,²¹ az egyes régiók egyenlőtlen demográfiai szerkezete és a lakosság eltérő képzettségi szintje. Tény az is, hogy az Európai Unió adta lehetőségekkel elsősorban a versenyképes munkaerőt koncentráló nyugati megyék éltek. Kelet felé haladva ugyanis e téren is elkeserítően magas a differenciáltság. A keleti régiók munkaerejének versenyképességét a jóval alacsonyabb képzettségi szint gátolja.

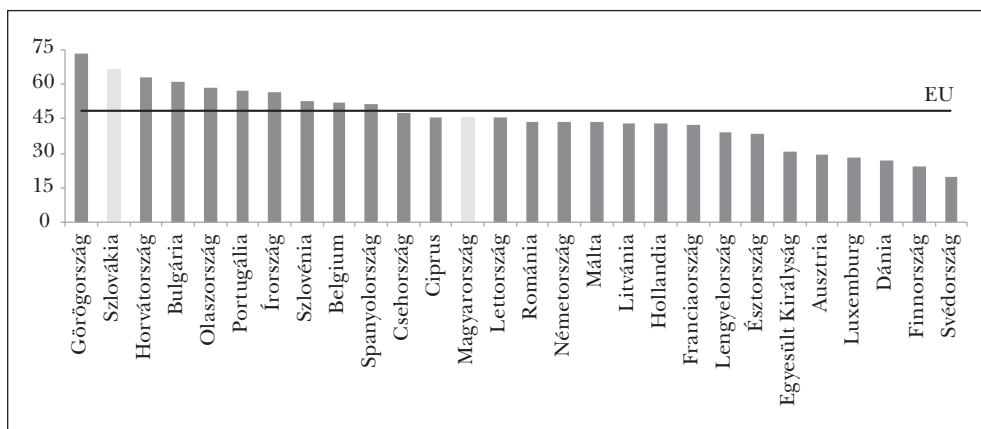
A Szlovák Munkaügyi, Szociális és Családügyi Hivatal 2016. októberi adatai alapján a 2,716 millió gazdaságilag aktív munkaerőből 246 ezer munkanélkülit tartanak nyilván Szlovákiában, akiknek 30 százaléka általános iskolai végzettséggel vagy még azzal sem²² rendelkezik, további 30 százaléka szakmunkásvégzettséget tud igazolni. Számukra öt munkaaajánlatból legfeljebb egy felel meg, hiszen a legtöbb betöltendő munkakör szakképzett, legalább érettségi bizonyítvánnyal rendelkező munkavállalót igényel.²³ Az alacsony képzettségű munkanélküliek többsége tulajdonképpen tartósan munkanélküli, s ez a tény szerfelett beárnyékolja a munkamoráljukat is.

4. ábra: Általános iskolai végzettség nélküli és általános iskolai végzettséggel rendelkező munkanélküliek aránya az Európai Unió tagállamaiban 2015-ben (%)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján.

5. ábra: Hosszú távú munkanélküliek aránya az összes munkanélküliből az Európai Unió tagállamaiban 2015-ben (%)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján.

Az alacsony végzettséggel rendelkező, hosszú távú munkanélküliek európai viszonylatban is riasztóan magas aránya Szlovákia talán legégetőbb társadalmi problémája (4. és 5. ábra). A jelenlegi tényálláson mit sem segítettek a privatizációs folyamatok lezárulásával a külföldi tőkebeáramlás feltételeit megteremtő gazdasági reformok. A külföldi működő tőke területi megtelepedése és regionális elhelyezkedése korántsem volt egységes. A hármast határhoz közeli főváros és a vonzáskörébe tartozó járárok, továbbá a délnyugati és északnyugati megyék kedvező földrajzi elhelyezkedése, fejlett infrastruktúrája és versenyképes, ugyanakkor a nyugat-európai munkaerőpiaci viszonyokhoz képest olcsó munkaereje mágnesként vonzották a nemzetközi nagyvállalatokat. A régiók párhuzamos fejlődése és felzárkózása kellő, nemzeti szintű gazdaságpolitikai intézkedések hiányában mind a mai napig utópikus elgondolás maradt. A hosszú távú munkanélküliségi ráta zsugorodása a gazdasági felzárkózás éveiben sem volt jelentős,²⁴ és Szlovákia az EU tartós munkanélküliségi ranglétráján általában „dobogós helyen” végzett.

A fentiekben ecsetelt – tartós munkanélküliségből fakadó – gazdasági-társadalmi bonyodalmak több kiváltó okra vezethetők vissza. A gazdasági problémák mellé lényegében kulturális okok is szép számban felsorakoznak, melyek gazdaságpolitikai lépésekkel való orvoslása csodával lenne határos. A kulturális okok ismertetése előtt azonban vegyünk górcső alá néhány olyan gazdasági tényezőt, melyek jelentős szerepet játszottak – és mind a mai napig játszanak is – a 4. és az 5. ábrán szemléltetett, elkésérítően magas munkanélküliségi arány elérésében.

Elsőként említsük meg a *magas járuléktérheket*, melyekre már egy OECD-tanulmány is felhívta a figyelmet.²⁵ Bár 2015-ben a kormány bizonyos engedményeket vezetett be a minimálbér szintjén dolgozók körében. E rendelkezés szellemében sem a foglalkoztatott, sem pedig a foglalkoztató nem kötelezhető egészségbiztosítási járulék befizetésére, mely mellesleg a munkavállaló esetében a bruttó bér 4 százaléka, a foglalkoztató

esetében pedig a bruttó bér 10 százaléka lenne. A társadalombiztosítási járulékok ellenben így is elég magasak. A 2016-ban hatályos 405 euró (kb. 127 ezer forint) bruttó minimálbérért foglalkoztatott munkaerő teljes munkaköltsége a foglalkoztató számára meghaladja az 507 eurót (kb. 159 ezer forintot), a munkavállaló nettó bére pedig az adókedvezmények és egyéb juttatások figyelembevételével is csak 355 euró (kb. 111 ezer forint).²⁶ Felelőtlenség volna azonban figyelmen kívül hagynunk a munkanélküli-segély minimális összegét, mely a hatályos törvényben lefektetett számítási módszer alapján nem egész 200 euró (kb. 63 ezer forint), tehát a nettó minimálbér közel 60 százaléka. Ennek tudatában nem csodálkozhatunk, ha a jóval kevesebb munkalehetőséget kínáló keleti régiók alacsony képzettségű, gazdaságilag aktív lakosai a minimálbért ígérő munkaviszony helyett inkább a „kényelmesebb” munkanélküliséget és az azzal járó jelentékeny munkanélküli-segélyt választják.

A következő tényező, melyre már a fentiekben részletesen kitértünk, a *minimálbér és a szociális ellátások közti ellentmondások*. Dinga és Ďurana²⁷ mindamellett arra hívják fel a figyelmet, hogy az országos bruttó minimálbér meglehetősen magas a keleti régiók jóval alacsonyabb bruttó átlagkeresetéhez képest, ami épp a legalacsonyabb végzettségű munkaerőt szorítja ki a keleti országrész munkaerőpiaci szegmenséből.

A harmadik gátló tényezőre immár több, Szlovákiában működő fejjaváscég is figyelmeztetett. A munkaerő-nyilvántartással kapcsolatos *bürokrácia* óriási méreteket öltött. A *Profesia* online álláskeresési portál igazgatója szerint a munkaerő egyéves munkaviszonya alatt a foglalkoztató összesen 84 különböző, az állam által előírt bürokratikus lépést tesz meg.²⁸

A külföldi tőke meghonosodása, a modernizációval felgyorsult élettempó és a technológiai fejlődés exponenciális gyorsulása fokozatosan új körülményeket teremtett a szlovák munkaerőpiacon. A manuális szakmák iránti kereslet alábbhagyott, s csakhamar a munkaerőpiac „perifériáira” szorult. A kereslet a magasabban képzett, idegen nyelv-tudással rendelkező munkaerő, de legalábbis a korszerű gépeket kezelni tudó szakmunkások irányába tolódott el. Ebben az összefüggésben a kérdésünk az, hogy a szlovák oktatáspolitikai eszköztár és a foglalkoztatáspolitikai különböző képzési, illetve átképzési rendszere mennyire rugalmas és képes alkalmazkodni az új munkaerőpiaci körülményekhez.

Nem titok, hogy az alacsony képzettségű és hosszú távon munkanélküliek döntő többségét a keleti országrészekben a roma kisebbség alkotja.²⁹ Sajnos mind a mai napig nem született olyan oktatáspolitikai koncepció, amely a roma fiatalok alacsony képzettsége mögött álló gondok mindegyikére – például a hátrányos megkülönböztetésre és a szociális helyzetre – átgondolt megoldást kínált volna.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A szlovák munkaerőpiac az utóbbi két évben a felélénkülés jegyeit mutatta, bár a munkanélküliségi ráta még így is jóval meghaladta az EU-s átlagot, sőt a térségünkben is a legmagasabb értékeket érte el. A gazdasági növekedés és a foglalkoztatottság összefüggései Szlovákiában mindig is gyengébbek voltak. A munkanélküliség szolid csök-

kenése általában erőteljesebb gazdasági növekedést kívánt meg, az utóbbi két évben azonban az említett összefüggések – részben nem tartós tényezőhatásoknak köszönhetően – megváltoztak. A felzárkózás éveire képest enyhébb növekedés mellett az ország foglalkoztatottsági rátája ütemesebben fejlődött.

Jelen tényállás azonban Szlovákia heterogenitásának problémáin keveset segít. A gazdasági fejlődés centruma a főváros és a vonzásköréhez tartozó nyugati megyék. A foglalkoztatottságban és a növekedésben megnyilvánuló regionális szintű differenciákat az eddigi kormányok nemigen tudták kezelni, és a régiók közötti egyensúlytalanság, az egyensúlytalanság földrajzi anomáliái az uniós tagsággal tovább erősödtek. Ki kell emelnünk a keleti megyék elmaradottságát és a régiót jellemző magas munkanélküliséget, ahol a hazai élénkülést előmozdító gazdaságpolitikai intézkedések sorra csődöt mondtak. A tartós munkanélküliség gazdasági okai mellett kulturális tényezők is szerepet játszanak, melyeket egyedül gazdaságpolitikai intézkedésekkel nem lehet orvosolni.

JEGYZETEK

- ¹ Lentner Csaba: *A túlhitelezés globalizálódása a világban és Magyarországon*. In: A devizahitelezés nagy kézikönyve. Szerk.: Lentner Csaba, Nemzeti Közszerológati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2015, 25. o.
- ² Salamin Géza – Lengyel Imre – Gutpintér Júlia: *Regionális különbségek a gazdasági növekedésben Magyarországon*. In: Versenyképesség és növekedés. Szerk.: Palotai Dániel, Virág Barnabás, Válasz Könyvkiadó, Budapest, 2016, 325. o.
- ³ Erre elsődlegesen az üzemek központilag vezérelt telepítésén keresztül volt mód, állami döntések révén.
- ⁴ A globalizálódó és a sebes iramban fejlődő technológia világában az okuni törvény gyakorlati alkalmazása már kevés a munkanélküliség elleni küzdelemben.
- ⁵ Körösi István: *Világ gazdasági korszakváltás – 40 éve és napjainkban*. In: *Válság és megújulás*. Szerk.: Szanyi Miklós, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013, 34. o.
- ⁶ Magyarországon 1979-re az adósságállomány már meghaladta a 10 milliárd dollárt, amely a rendszer-változás elejére 21 milliárd dollárra halmozódott fel. Bővebben lásd Lentner Csaba: *A lakossági devizahitelezés kialakulásának és konszolidációjának rendszertani vázlata*. Pénzügyi Szemle, 2015/3., 305–318. o. Csehszlovákiában – tehát Csehországban és Szlovákiában együtt – a bársonyos forradalom évében a külső adósságállomány kevesebb volt, mint az akkori magyarországi adósságállomány egyharmada (6,2 milliárd dollár).
- ⁷ Ivan Miklóš: *Melyek a „szlovák gazdasági csoda” legfőbb gyengéi?* Pro Minoritate Alapítvány, 1997. tavasz, különszám.
- ⁸ 1991-ben, a gazdasági lépésváltás következtében Szlovákia GDP-je a Szlovák Nemzeti Bank adatai alapján 14,5 százalékot zuhant, míg Magyarországon „csak” 11,9 százalékot (Központi Statisztikai Hivatal).
- ⁹ Ebben az évben a munkanélküliség Magyarországon a Nemzetközi Valutaalap adatai alapján 10 százalék körül mozgott.
- ¹⁰ Sidó H. Zoltán: *Szlovákia gazdasága a feje tetejéről a talpára állt*. Új Szó, 2014. november 15.
- ¹¹ Ezt talán semmi sem bizonyítja jobban, mint a nem teljesítő vállalati hitelek riasztóan magas aránya. 1997-ben például a hitelportfólió 16,3%-át képezték. A bankok hitelállománya a rendszerváltást követően szemlélatomást gyarapodott, mivel igencsak könnyedén hiteleztek az újonnan létrehozott vagy már létező, de privatizált vállalatoknak, kielégítve ezzel fejlesztési vagy szerkezetátalakítási igényeiket. Nem számított ritkaságnak a hosszú lejáratú hitelek folyósítása a megfelelő fedezettel nem rendelkező vagy a fizetéseképtelenség jeleit mutató vállalatoknak. A szlovák bankrendszerről és annak privatizációs folyamatairól lásd bővebben Nagy László: *A devizahitelezés problematikája és kezelése Szlovákiában*. In: A devizahitelezés nagy kézikönyve. Szerk.: Lentner Csaba, Nemzeti Közszerológati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2015.

- ¹² Ábel István et al.: *Sikerességek nemzetközi tapasztalatok*. In: Versenyképesség és növekedés. Szerk.: Palotai Dániel, Virág Barnabás, Válasz Könyvkiadó, Budapest, 2016, 113. o.
- ¹³ Szlovákia 2005 novemberében lépett be az európai árfolyam-mechanizmusba (ERM-2).
- ¹⁴ A munkanélküliség a 2001. évi 19,5 százalékos „történelmi csúcspont” elérése után egészen az uniós tagság elnyeréséig vajmi keveset csökkent (2004-ben például az IMF adatai alapján 18,3 százalék volt). A ráta látványos visszaesése 2005-től egészen a 2008-as válságig figyelhető meg. Ezt az évet mellesleg a szlovák közgazdászok a szlovák munkaerőpiac legsikeresebb évének könyvelik el, ugyanis a munkanélküliségi ráta a 9,6 százalékos „minimumra” zuhant.
- ¹⁵ Már a 2014. évi visszafogott reál-GDP-növekedés jelentősebb foglalkoztatottságirata-növekedéssel párosult.
- ¹⁶ Karol Morvay: *Celkový pohľad na hospodársky vývoj*. [A gazdasági fejlődés áttekintése.] In: *Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2015 a výhľady do roku 2017*. [Szlovákia gazdasági fejlődése 2015-ben és gazdasági kilátásai 2017-ig.] Ed.: Karol Morvay, Szlovák Tudományos Akadémia, Pozsony, 2016.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ Ján Dinga – Radovan Ďurana: *Nezamestnanosť – systémový problém slovenského hospodárstva*. [Munkanélküliség – a szlovák gazdaság rendszerhibája.] Institute of Economic and Social Studies, Pozsony, 2015.
- ¹⁹ Martina Lubyová – Miroslav Štefánik: *Trh práce na Slovensku 2016+*. [Munkaerőpiac Szlovákiában 2016+.] Szlovák Tudományos Akadémia, Pozsony, 2015.
- ²⁰ A Szlovák Munkaügyi, Szociális és Családügyi Hivatal legfrissebb adatai szerint a legrosszabb helyzetben lévő Rimaszombati járásban 2016 októberében 25 százalékos munkanélküliséget mértek, tehát minden negyedik gazdaságilag aktív lakos munkanélküli. Az októberben mért munkanélküliségi ráta ezzel szemben a fővárosban 4 százalék, és a legtöbb magyar ajkú lakost számláló Dunaszerdahelyi járásban 6 százalék.
- ²¹ Az eddigi kormányok nem sokat tettek a déli – főként a délkeleti – területekért, ezért az odairányuló infrastrukturális beruházások sorra elmaradtak.
- ²² Az álláskereső 5,2 százaléka nem rendelkezik általános iskolai végzettséggel.
- ²³ A Szlovák Munkaügyi, Szociális és Családügyi Hivatal jelentései alapján. www.upsvar.sk
- ²⁴ Az Eurostat adatai alapján 70 százalék körül mozgott.
- ²⁵ Ján Remeta et al.: *Moving Beyond the Flat Tax – Tax Policy Reform in the Slovak Republic*. OECD Taxation Working Papers, No. 22, OECD Publishing, Paris, 2015. <http://dx.doi.org/10.1787/5js4rtzr3ws2-en>
- ²⁶ Saját számítások a hatályos jogszabályok alapján.
- ²⁷ Dinga–Ďurana, i. m.
- ²⁸ Ivana Molnárová: *How legislative changes affect labour market conditions*. International Conference Free Market Road Show, Pozsony, 2015.
- ²⁹ Lubyová–Štefánik, i. m.

Bertalan Péter

Kutatási hálózatok¹

Research Networks

Összefoglalás

Az Európai Unió egyik legfontosabb törekvése napjainkban és a jövőben is, hogy a világ egyik legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú térségévé váljon, amelyben az innováció és a kutatás mellett alapvető szerepet játszik az általános és a szakképzés is. A foglalkoztatási arány, illetve az élethosszig tartó tanulásban részt vevők számának növeléséhez az oktatási rendszerek permanens reformjára van szükség. Ehhez elengedhetetlen egy újfajta szemlélet kialakítása, melyben a minőségi képzésre kerül a hangsúly. A növekvő munkaerőpiaci verseny és nem utolsósorban a képzést „megvásároló” hallgatók megkövetelik, hogy az egyetemek padjaiból piacképes szakmai tudással rendelkező emberek kerüljenek ki, akik számára a megszerzett tudás garantált elhelyezkedést biztosít. A felsőoktatási intézmények számára elengedhetetlen a rugalmasság, a munkaerőpiaci változásokhoz való folyamatos alkalmazkodás. Napjainkban egy egyetem akkor lehet sikeres, ha az igényeknek megfelelő és magas szintű tudást közvetít. Emiatt hangsúlyeltolódásra lenne szükség az elitképzés irányába.

Summary

The vision of the European Union is to become the most competitive and dynamic knowledge-based economy in the world. A prerequisite for achieving this ambitious goal is a highly-skilled, well-educated workforce. As we enter the 21st century, lifelong learning has become a buzzword in education policy making circles. Global markets, technological advances and industrial changes have made adaptability into a survival skill. Polishing existing knowledge and learning new skills are essential to the mobility and competitiveness of individuals on the job market. A well-educated workforce is vital to the success and prosperity of the economy. Increasing general knowledge and

DR. habil. BERTALAN PÉTER, tanszékvezető, egyetemi docens, Kaposvári Egyetem (drbertalanp@gmail.com).

developing expertise in new areas will contribute to personal development. Lifelong learning strengthens social cohesion and promotes active citizenship, aiding the democratic development of communities. Making lifelong learning a reality for everyone is the duty of the public and private sectors alike.

ÉLET A HÁLÓZATOKKAL, KÁOSZ ÉS/VAGY RENDEZETTSÉG
(DILEMMÁK, ALTERNATÍVÁK)

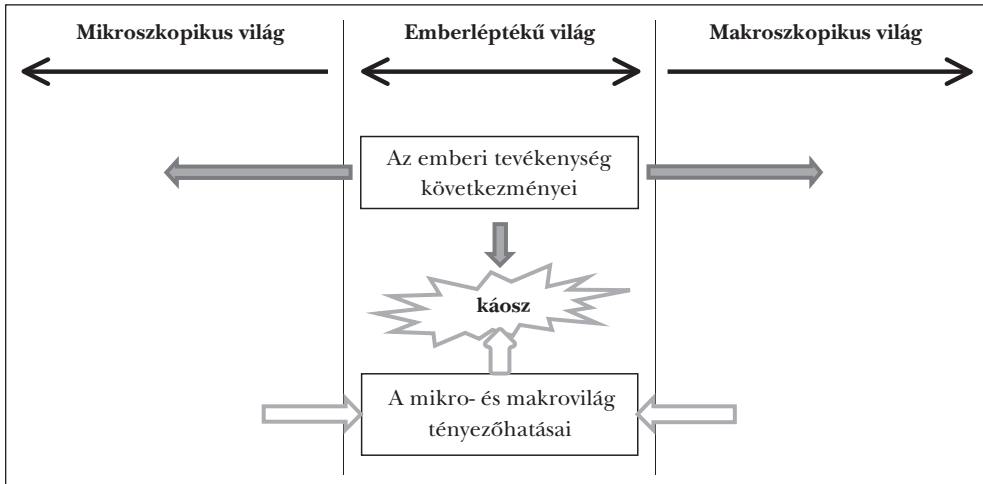
Minden komplex hálózati rendszer magasabb szintű szervezettségre törekszik. A magasabb szintű szervezeti fejlődés és komplexitás magával hozza a káosz jelenlétét. A tökéletes rendezettség, a rendszer egészére kiterjedő hálózati kontroll a rendszer komplexitásának a végét, szervezeti pusztulását jelenti. A hálózati rendezettség hiánya pedig a komplex rendszerek széthullásával, szétesésével végződik. Egy mesterségesen túl szabályozott rendszer megújulási képessége, versenyképessége megszűnik ugyanúgy, mint a szervezetség elemi feltételeit biztosítani képtelen rendszer. A hálózati rend és káosz helyes aránya biztosítja a komplex rendszerek működésének optimális feltételeit. Sommás megállapítás, de igaz, hogy a káoszra képtelen szervezetek és hálózati rendszerek halálra vannak ítélve. A szervezeti flexibilitás a szabályozott szervezeti káoszból alakul ki, míg a szervezeti hálózati szabályozottság a rendet eredményezi. Akkor sikeres és eredményes egy hálózati alapú komplex rendszer, ha minél hosszabb ideig képes egyensúlyozni, lavírozni a káosz és a rend határán anélkül, hogy az optimális egyensúlyi állapotól eltávolodna.

A káosztudomány a modern komplex rendszerelméletekkel foglalkozó tudományok egyik legfiatalabb ága. A 21. század egyik legfontosabb ismeret- és rendszerelméleti kérdése, honnan ered, meddig tart a többrétegű, komplex hálózati rendszerek kaotikus viselkedése.

Az emberi percepció számára befogható világ, a valóság dimenziója környezetünk nagyon szűk szegmense, létezik két másik dimenzió is: az ennél jóval kisebb mikrovilág, valamint az ennél nagyobb, végtelen határokkal rendelkező makrovilág, az univerzum. Ezeknek a szféráknak az üzeneteit, jelzéseit képtelenek vagyunk érzékszerveinkkel befogadni, értelmezni.

A második világháborút követően megjelent az új tudományos paradigmarendszer, a hálózatelmélet, valamint a hozzá szorosan kapcsolódó rendszerelmélet, amelynek segítségével a legkomplexebb hálózati alapú rendszerek kialakulását, működési mechanizmusait is modellezhetjük. A modelleken alapuló holisztikus tudományos rendszerelmélet, valamint az ezt segítő rendszerszemlélet a bonyolult rendszerek legrejtélyesebb titkainak feltárásához és megértéséhez is nélkülözhetetlen segítséget nyújthat a kutatóknak. A holisztikus, analizáló gondolkodás révén részekre bonthatjuk a bonyolult komplex hálózati rendszereket, átléphetjük a tradicionális tudományos gondolkodás határait, a maga teljességében érthetjük meg az alrendszerek gyakran átláthatatlanul szövevényes hálózati kapcsolatait, kiszűrve a pozitív szinergiákat is.²

1. ábra: A káosz forrása

Forrás: Dinya László: Szervezetek sikere és válsága. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 98. oldal.

1. táblázat: Rendszerek osztályozása a működés növekvő bonyolultsági szintjei szerint

Osztály	Megnevezés	Jellemző	Példa
I.	Statikus struktúra	Egyszerű elrendeződés	Térkép, folyamatábra, kristály stb.
II.	Dinamikus rendszer	Determinált mozgás	Óramű, naprendszer stb.
III.	Vezérelt rendszer	Egyszerű visszacsatolás	Termosztát stb.
IV.	Nyílt rendszer	Önfenntartás, reprodukció	Vírus, sejt stb.
V.	Növényi rendszer	Sejtek munkamegosztása	Növények
VI.	Állati rendszer	Mozgékonyosság, idegrendszer, magatartás	Állatok
VII.	Emberi organizmus	Öntudat, munka, nyelv, absztrakció	Ember
VIII.	Társadalmi rendszerek	Kultúra, kollektív memória, specializáció	Csoportok, szervezetek stb.
IX.	Transzcendentális rendszerek	Ismereteink határán túli	Világegyetem

Forrás: Dinya László: Szervezetek sikere és válsága. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 99. oldal.

VAN-E ÉLET A HÁLÓZATOKON KÍVÜL? A TÉRTŐL ÉS IDŐTŐL FÜGGETLEN HÁLÓZATOK

A nagy integrált hálózatok egyik legfontosabb jellemzője a komplexitás, amely magában foglalja az önszerveződés, önfenntartás, valamint a kölcsönösen előnyös szinergiára való törekvés elvét. A sikeres, integrált komplex rendszerek nem egy központból

diktátumként kiadott parancsok, ad hoc ötletek, hanem rendszerszerű, kiszámítható, modellezhető, a hálózat belső formális, valamint informális szabályrendszerét követő, autonóm rendszerelemek harmonikus kooperációjával alakítja ki, építi fel önmagát. Az autonóm, horizontálisan és vertikálisan megfelelően strukturált, önszerveződő komplex rendszerek gyakran tértől és időtől függetlenül léteznek és működnek. A komplexitás határtalan növekedése, valamint a hálózat belső kapcsolatainak korlátlan növekedése egyre bonyolultabbá, az adott, rendelkezésre álló tudományos eszközökkel nehezen leírhatóvá, szinte modellezhetetlenné teszi a hálózati rendszert, ami a hálózati rengések hatásainak kiszámítását egyre bizonytalanabbá teszi.³

A globális gazdasági verseny megkerülhetetlen aktoraivá a transz- és multinacionális hálózatok váltak. E két, a tér- és idődimenzióban megkérdőjelezhetetlenül fontos hálózat működését finomítja a spontán megjelenő, a hálózati résztvevők által megalkotott informális, valamint a hálózati résztvevők által tudatosan létrehozott formális belső hálózatok típusa. Az informális, a természetben és a társadalmakban spontán megjelenő hálózatok meglepően hasonló hálózatrendező elveket követnek. A sikeres hálózatok nyitottak, lehetőséget adnak új hálózati pontok és kapcsolatok létrehozására, dinamikusan változnak térben és időben. Az új pontok csatlakozása a hálózat legnépszerűbb pontjához történik, a hálózatban elért státusz alapján, a hálózati pontok között létrejön a permanens kompetíció, rosszabb esetben a szabályok nélküli hálózati konkurencia. A komplex hálózatok egyik legfontosabb strukturális tulajdonsága a hálózati csomópontok gyakorisági eloszlása. A hálózat peremén elhelyezkedő pontok nagy tömegét kisebb számú, de számos hálózati kapcsolattal, kapcsolódási ponttal bíró hálózati pont követi, a hálózati rendszerben mindig megjelennek a kisszámú, de sok hálózati kapcsolatot realizáló, konkrét hálózati középpontok is. A hálózati életciklus előrehaladásával a hálózati innovációs potenciált rontó hatások is előtérbe kerülhetnek, amelyek szoros összefüggésben vannak a hálózat archaizálódásának, a hálózatot alkotó rendszerelemek elöregedésének fázisaival. Amikor a komplex hálózatokat alkotó rendszerelemek kritikus többsége eltér a hálózatspecifikus szabályoktól, akkor kialakul a kollektív hálózati egoizmus állapota, amelynek egyenes következménye a totális hálózati káosz, entrópia.⁴

Számos tudós vitatja, hogy a hálózat új szervezeti forma. Véleményük szerint a szervezetek rendelkeznek szervezeti struktúrával, horizontális és vertikális dimenzióval, a hálózatok pedig nem. A hálózatot alkotó rendszerelemek száma és kapcsolatrendszerre dinamikusan változó. A szervezetek a legtöbb esetben rendelkeznek konkrét vezetéssel, szervezeti központtal, ez különösen a virtuális hálózatoknál nem egyértelműsíthető. A szervezetek legitím jogi keretek között működnek, a hálózatokra ez nem mindig jellemző, működési mechanizmusaikban gyakran keverednek a formális és informális mozzanatok.⁵

Véleményünk szerint a hálózatok bonyolult, komplex integrált, dinamikusan változó szervezeti formák, gyakran a tér- és idődimenzióktól függetlenül léteznek, az idősíkokon átnyúlva, a többdimenziós virtuális és kibertérben realizálódnak.

A 21. század az információs és kommunikációs hálózatok évszázada lesz, ahol ezek az összetett, többretegű hálózatok teljesen új tér- és idődimenziókat alakítanak ki.

Ezek az infokommunikációs hálózatok, valamint az általuk létrehozott virtuális tér, a kibertér a közeljövő tudományos hálózati folyamatainak univerzális, megkerülhetetlen tényezője lesz.⁶ M. Benedikt látványosan fogalmazza meg a kibertér és kiberhálózatok által gerjesztett változások lényegét, amely szerint a virtuális valóságot nem szükséges alárendelni a fizikai tér és idő alapelveinek, amelyeket a virtuális tér és idő rendre megsért az eltűnésekkel, a fantomokkal, a térgörbületeken át végrehajtott gyorsutazásokkal, az alternatív világok felé nyíló tükrökkel és ajtókkal, a nulla gravitációval, a nagyságrendekkel ellentétes előjelű változtatásokkal.⁷

A kibertér és kiberhálózatok, áttörve a percepcióink által valóságosnak vélt vagy hitt világokat, megbontva a tér- és idődimenziók hagyományos koherens összefüggérendszerét, átlökhetik az egyént a virtuális hálózati tér és idő misztikus, rejtelmes szférájába. A jövőendő egyik legfontosabb, legizgalmasabb kutatási területe lehet a hálózati kibertudat tanulásban, személyiségépítésben és változásban játszott szerepének vizsgálata. Az interaktív hálózati kiberkapcsolatok olyan új közösségeket, csoportokat, hálózati kiberstruktúrákat, színtereket alakíthatnak ki, amelyek széttörhetik a tradicionális tér- és időfogalom által kialakított, gyakran a tudományos szabadságot akadályozó gazdasági, politikai, társadalmi korlátokat.

Természetesen megvalósulhat, hogy a kibervilág, valamint a kiberhálózatok megjelenése nem hagyja érintetlenül a gazdaság és társadalom összes alrendszerének hálózati folyamatait. Sokan hiszik és vallják, hogy az információs, kiberhálózatok elpusztítják a kulturális, társadalmi kapcsolatoknak olyan tradicionális struktúráit, formáit, mint a nemzeti érzés, lokális identitás. Ennek a rombolásnak több rétege lehet, támogathatja a globális szupra- és transznacionális kiberhálózatok helyi társadalmakra gyakorolt káros hatásainak terjedését, bomlaszthatja a helyi szokásokat, kultúrákat, történelmi tradíciókat. Felerősödhet az üzleti világ egocentrizmusa, amely az egyéni sikerek fontosságának hamis illúzióját, a feltétlen győzelem és gyakran a saját szabályok vagy szabályok nélküli konkurencia könyörtelen világát közvetítheti a virtuális valóság és a kibertér szereplői számára. Tudományos kritikával kell kezelni azt a sommás, általánosító állítást, hogy a kibertér elhozza az édent, beköszönt az információs egyenlőség és szabadság világa. Több mértékadó tudományos műhely arra a következtetésre jutott, hogy a kibertérben működő hálózatok újraosztják az információs tőkét, korlátozzák a releváns, értékes információhoz jutás lehetőségét, saját érdekeik szerint manipulált, többszörösen átszűrt információtömeget juttatnak el a társadalom tagjai felé. A kibertér újratermeli, felerősítheti a kultúrák, vallások, nemzetek, országok, térségek közötti politikai, gazdasági, kulturális ellentéteket, egyenlőtlenségeket Földünk fejletlen és fejlett része között. Egyre inkább teret nyer az a feltételezés, hogy a titkosszolgálatok manipulálják a döntés-előkészítő és döntéshozatali struktúrákat, különböző dezinformációs technikákkal próbálják meg a mögöttük álló hálózatok érdekei szerint befolyásolni a konkrét üzleti és politikai döntéseket. Végül alternatív teret adnak, amelyben megerősödhet a cselekedeteiért konkrét felelősséget nem vállaló, határozatlan körvonallú, testetlen egocentrikus kiberego, amely egyszerre érezheti több helyen jelen magát. Az így felépülő illuzórikus virtuális világ egy idő után, mint a tükör, apró cserepekre törik szét.

Fontos hangsúlyoznunk azonban, hogy a szakirodalomban kikristályosodni látszó, két egymásnak feszülő globalizációs hálózati modell, a hiperglobalista és szkeptikus mellett kirajzolódik egy harmadik variáció is. A transzformációs hálózati modell azon nézőpontja szerint, amely kellően árnyalja a másik két variációt, a globalizáció hálózati aspektusa a gazdaság, társadalom, kultúra transzformációs mechanizmusaiiban teljesen új feltételrendszert teremt. Több tudós azt jósolja, hogy a 21. század egyik legjelentősebb törésvonala a jövőendő kiberhálózatok által uralt virtuális valóság és a modern államok döntéshozatali átláthatóságát követelő, modernistának látszó elitje között húzódik. A konfliktus lényege, hogy kibertérben a konkrét személyazonosságok cseppfolyósak lesznek, a valóság értelmezése is többféle lehet.

A transzformációs modell központi gondolata, hogy a kibertér és a virtuális világ nyitott hálózatokat működtet, nem rombolja le a konvenciókat, hanem inkább a meglévő tradicionális struktúrákat erősíti, elősegítve innovációjukat, megújulásukat. Ebben a korrelációban a virtuális világ és a kibertér elősegíti az egyének közéleti szerepvállalását, mert gyakran szabad, korlátlan hozzáférést biztosít a virtuális világ hálózataihoz, így nyilvános helyet a közéleti disputához, és növeli a participációs demokrácia szereplőinek számát. Az oktatási és innovációs folyamatok modellezése a jövőben elsősorban a hálózattudomány feladata és küldetése.

OKTATÁSI ÉS INNOVÁCIÓS HÁLÓZATI FOLYAMATOK A DÉL-DUNÁNTÚLON

A Dél-Dunántúlon a K+F-tevékenység súlya némileg alatta marad a fejlettebb régiók hasonló adatainak. A kutatás-fejlesztés ráfordításai tekintetében érzékelhető leginkább a régió történelmileg megörökölt, a jövőben felszámolandó versenyhátránya. Nemcsak a vállalati szektor innovációs potenciálja szorul erősítésre, de a kutatóhelyek forrásfelfzívó képessége is. Az iparjogvédelmi oltalmi bejelentések száma sajnos a Dél-Dunántúlon az egyik legalacsonyabb a magyarországi régiók rangsorában. A helyi vállalkozások innovációs potenciáljának gyengesége hosszabb távon a versenyképesség korlátjává válhat, mely országos viszonylatban ronthatja a régió gazdasági teljesítményét, szembevetendő azonban, hogy 2010 óta jelentős forrás áramlott a térségbe, különösen az utóbbi időszakban a kormány által elindított Modern Városok Program keretében. Ugyanakkor már a Dél-Dunántúlon is megjelentek – különösen a hulladékgazdálkodás területén – a környezettechnológiai kutatások, illetve a környezeti ipar területén aktív vállalkozások, szervezetek. A Dél-Dunántúl régió jelentős szellemi potenciállal rendelkezik, amely azonban nincs kellően kihasználva annak ellenére, hogy Kaposvár és Pécs kulturális élete kiemelten jelentős, és a művészeti oktatás teljes vertikuma megtalálható mindkét városban. Kaposváron is működik felsőfokú művészeti képzés. Az aktív kulturális élet keresletet indukál a kulturális ipar vállalkozásai számára. A jellegzetesen egyéni és mikrovállalkozások alkotta kulturális és kreatív ipar kínálatának fejlesztésével a régió egyéb gazdasági ágaiiban működő vállalkozások versenyképességük növelését biztosító, magas hozzáadott értéket előállító szolgáltatásokhoz juthatnak hozzá. A régió kutatási profilja tökéletesen illeszkedik az egészsézipar

fejlesztéséhez szükséges tudásigényekhez:⁸ világszínvonalú, kiemelkedő hálózati innovációs példája ennek a Kaposvári Egyetem Egészségügyi Centrumának keretei között folyó komplex, integrált onkoradiológiai kutatások eredményessége, valamint az Egészségügyi Centrum és a Somogy Megyei Kaposi Mór Oktató Kórház keretei között működtetett OnkoNetwork intézményi szervezeti struktúrába való beilleszkedése.⁹

AZ INNOVÁCIÓ HELYZETE A RÉGIÓBAN¹⁰

A Dél-Dunántúl régióban 2001 óta folyó Regionális Innovációs Stratégia (RIS) program az innovációban érdekelt szereplők kutatás-fejlesztési kooperációját, a tudásbázisok és a vállalkozások közti hálózatos kapcsolatok kialakítását és elmélyítését segítő innovációs modell és stratégia kidolgozását vállalta fel. A régiónak a stratégiát megvalósító programjához kapcsolódó kutatás-fejlesztési és innovációs szolgáltató szektor erőforrásainak a feltárása, illetve az innovációorientált kis- és középvállalkozások kínálati profiljának bemutatása a Dél-Dunántúl innováció- és gazdaságfejlesztési programjának is szerves részét alkotja. A RIS, feltárva a régió innovációs potenciálját, a régió erősségeire építve, elsősorban a hálózatépítés fontosságát, európai tapasztalatait, a kooperáció intézményi hátterét és a régióban megvalósítandó hálózatépítési, kooperációs kapcsolatok lehetséges fázisait elemzi, külön hangsúlyozva a vállalati szektor számára hasznosítható innovációs kínálatához való hozzáférés lehetséges módjait.

Napjainkban a régiók gazdasági vonzása és versenyképessége a különböző kutatóbázisok, a kkv-k és az innovációfejlesztéssel foglalkozó szervezetek térben kiegyensúlyozott hálózati együttműködésétől függ. A gazdasági klaszterekre, kutatás-fejlesztésre, humán erőforrásokra, illetve a regionális innovációs hálózatokra építő területfejlesztési stratégia elsősorban a régió adottságaiból következő belső erőforrásokra, kreativitásra és a partnerségre épít. A régiók gazdasági vonzása nemcsak a munkaerő minőségétől függ, hanem a különböző kutatóbázisok, kis- és középvállalatok és az innovációfejlesztéssel foglalkozó szervezetek hálózati együttműködésétől, valamint az innovációt támogató széles körű, decentralizált szervezetirendszer és intézményhálózat hatékony működtetésétől is. A tudás terjesztése nem korlátozódhat néhány kedvező helyzetben lévő központra. Különösen a hátrányos helyzetű régiók számára lehet kitörési pont innovációs kapacitásainak növelése révén az információs társadalom kínálta új gazdasági lehetőségek kihasználása. Ebből a szempontból a felsőoktatás és a kutatás-fejlesztés létfontosságú, különösen az iparhoz és a vállalatokhoz fűződő kapcsolatokban. Az alkalmazott kutatás, a technológiai központok, az üzleti inkubátorok és egyéb innovációs központok lehetséges megoldások e problémára egy, a régió adottságainak megfelelő stratégiai keretbe ágyazva. Az elmúlt két évtizedben az új igények, illetve az innovációs felfogásban lezajló paradigmaváltás sokkal nagyobb hangsúlyt helyez a K+F-tevékenység mellett a tudás- és technológiatranszfert elősegítő, széles körű és decentralizált intézményhálózat kiépítésére, hogy a helyi, regionális gazdasági és társadalmi környezet feltételeihez jobban illeszkedő kapcsolat- és hálózatépítést valósítsanak meg.

A korábbi tudományos elemzések alapján a régió a felsőoktatási központjaival, kutatóbázisaival kedvező helyzetben van, bár a K+F szerkezete és a felsőoktatás struktúrá-

ja az innovációfejlesztés szempontjából nem minden esetben előnyös. A felsőoktatás nem csupán a K+F-szektorban elfoglalt helye, hanem a technológiailag fejlett termékeket és versenyképes szolgáltatásokat megszervező és előállító, valamint az ezek értékesítését végző szakemberek képzésében elfoglalt meghatározó pozíciója miatt van hatással a belső regionális fejlődésre. A Dél-Dunántúl egyetemeinek és kutatóintézeiteinek kutatás-fejlesztési kapacitásai kisebbek a Dél-Alföld és az Észak-Alföld régióénál, amelyekben a szegedi és a debreceni egyetemek K+F-kapacitásai meghaladják a pécsi és a kaposvári egyetemekét, különösen a természettudományi és a műszaki területeken. Az innováció humán erőforrás-kínálatát tükrözi bizonyos mértékig az, hogy a jövő szakemberei mely területeken folytatják felsőoktatási tanulmányaikat.

A Dél-Dunántúl régió legnagyobb potenciális tudás- és értékteremtője az egyetemi szféra, amely azonban sok esetben gyenge kapcsolattal rendelkezik a gazdasági szférával. Azonosítani kell tehát a lehetséges kapcsolatokat a két terület között, és meg kell teremteni ezeknek a kapcsolatoknak az intézményi feltételeit. A sikeresen együttműködő gazdasági és egyetemi szféra garanciája lehet az innovációt méltányoló környezet kialakításának. A régió felzárkózása, az előállított termékek hozzáadott értékének növelése és a régió versenyképességének javítása érdekében kiemelt fontosságú a K+F-tevékenységek támogatása, valamint a létrehozott kutatási eredmények gyakorlatba történő átültetése, a kutatói és a gazdasági szféra közötti együttműködések erősítése.¹¹

KUTATÁSI INFRASTRUKTÚRÁK MAGYARORSZÁGON

A kormány az 1640/2014. (XI. 14.) Korm. határozatban elfogadta a Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégiát (S3) és a Kutatási Infrastruktúrák Magyarországon dokumentumot. A stratégia előfeltétele a 2014–2020-as időszakra a kutatásra, fejlesztésre és innovációra fordítható több mint 700 milliárd forintnyi uniós forrás lehívásának. Ez az összeg csaknem kétszerese a korábbi támogatási ciklusban rendelkezésre álló forrásnak.

A *Kutatási Infrastruktúrák Magyarországon* című dokumentum megfogalmazta a kutatási infrastruktúra fejlesztésének stratégiai irányait:

- A hálózatosodás elősegítése, a szétaprózott kutatóhelyek egységekbe tömörítése a komplex hálózati szinergiák kiépítése érdekében.

- A hálózati infrastruktúrák kizárólagos használata helyett a nyitottság kiemelt szerepet kell hogy kapjon, ami egyébiránt a tudományos hálózatok létrejöttének előfeltétele is.

- A kutatási hálózati infrastruktúrák fejlesztésének általános elve, hogy azok a kutatási infrastruktúrák, melynek a tudományterületük vonatkozásában lényeges nemzetközi hálózati kapcsolódási lehetőségük van, a fejlesztéseknél, illetve felújításoknál megkapják azt a támogatást, amely a csatlakozáshoz szükséges. A csatlakozás nem egyszerűen „tagdíjat” jelent, annak lehetőségeit a legteljesebb mértékben ki kell használnia az adott infrastruktúrának.

- Kiemelendő, hogy egy adott kutatási infrastruktúrát ne csak mint a „helyben” rendelkezésre állót vegyük figyelembe, sokkal inkább tudományterületi, tágabban pedig a hazai és nemzetközi K+F+I-hálózat részeként.

– A nemzetközi projekthez való csatlakozásnál előnyt kell élvezniük azon kutatói hálózatoknak, amelyek ki tudják használni a projektrésztételből fakadó előnyöket a hálózat tagjainak szinergikus működésén keresztül.

– Kiemelt támogatást kell kapniuk azoknak a projekteknek, amelyekben az infrastruktúra partnerei lehetnek a vállalati szektornak. Az adott kutatási projektek abban az esetben részesülnek támogatásban, ha a kutatási infrastruktúra és a vállalkozás hálózati szinergiát alkotva tud együttműködni a sikeres végrehajtás érdekében. Ez földrajzi lokációtól függetlenül megvalósulhat.

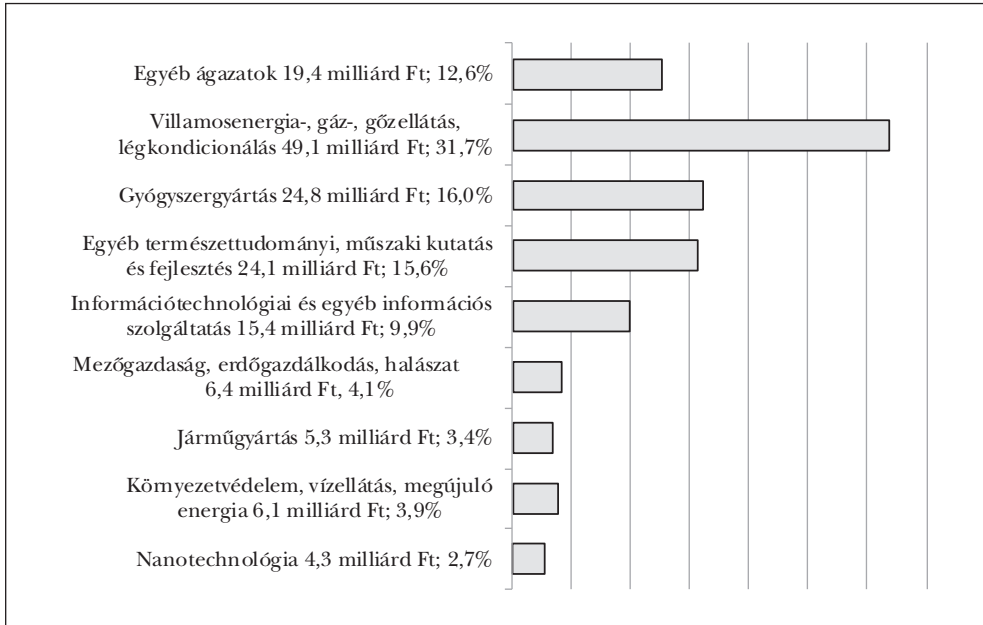
– Bizonyos tudományterületek infrastruktúrái gazdaságilag nem hasznosíthatók közvetlenül, ugyanakkor komoly tudományos jelentőségük van; javasolt ezen infrastruktúrákat nem annyira mint a közvetlen gazdasági eredményt elérő infrastruktúrákat figyelembe venni, inkább a tudományos kiválóság mentén a kutatói létszám (felhasználók), illetve publikációk mentén mérni és megítélni őket.

A nemzetközi, kutatási hálózatokban történő részvétel a fentebb ismertetett irányelveknek megfelelően minden olyan esetben különösen indokolt, amikor: az infrastruktúrában való részvételt az adott tudományterület képviselői jelentős mértékben támogatják, és a részvétel hosszú távon fenntartható; az infrastruktúrában történő részvétel által legalább európai jelentőségű kutatási eredmények várhatók; a részvétel lehetőséget nyújt arra, hogy a hazai kutatási infrastruktúra egy nagyobb hálózat része legyen; a vállalkozási szektor szereplői számára a részvétel által új vagy jobb minőségű szolgáltatást tud nyújtani a hazai kutatási infrastruktúra; az európai gazdaság és/vagy társadalom számára fontos, kiemelt célokhoz a részvételen keresztül Magyarország hozzájárulhat; a részvétel elősegíti a tudományos és gazdasági kiválóságot, a hazai kutatói hálózatot hozzásegíti ahhoz, hogy az európai kutatókkal együttműködésben új, lényeges tudományos eredményeket érjenek el.¹²

„A kutatás-fejlesztés minden szereplője számára kulcsfontosságú a hálózatosodás, az együttműködések erősítése, bővítése. A vizsgált intézmények vállalati kapcsolatait elemezve megállapítható, hogy igen nagy különbség van az egyes tudományterületek kutatási projektjei között abból a szempontból, hogy részt vesznek-e vállalatok az adott projektben. A tudományterületek közül a felmérés során megadott agrártudományi projektekben kivétel nélkül részt vesz vállalati partner is, ezt követik az orvos- (78%), műszaki (72%) és természettudományok (68%). A bölcsészettudományokban 30%-os, a társadalomtudományok esetében pedig csupán 6%-os ez az arány.”¹³

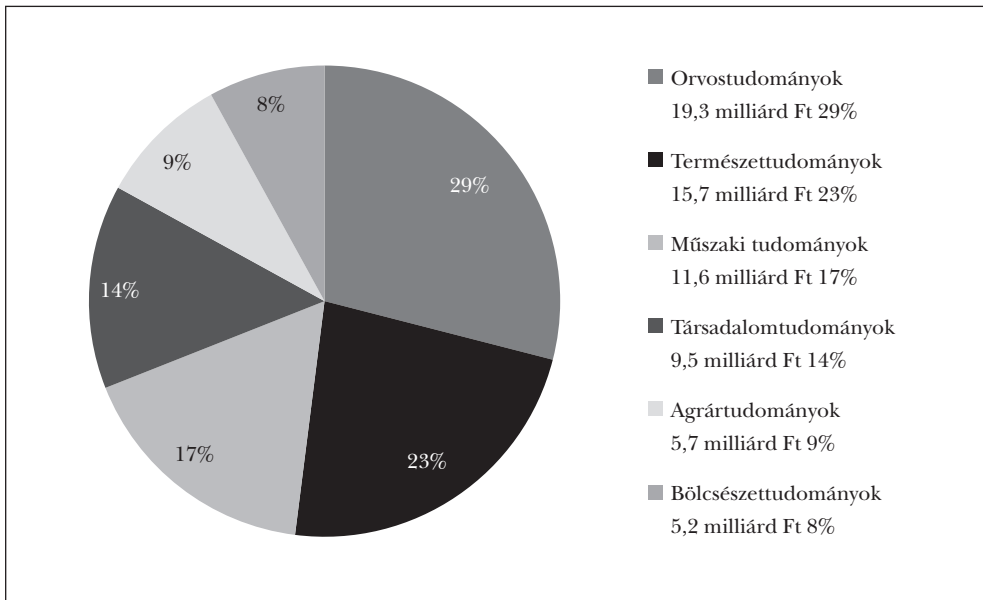
„A felsőoktatási szektorban végzett kutatásoknál is megvizsgáltuk, hogy az egyes tudományágakon belül milyen gyakorisággal működik együtt a felsőoktatás a vállalatokkal a kutatási projektekben. A jelentősnek tartott több mint 2400 kutatási projekt 37,4%-ában működött együtt a felsőoktatási szektor a vállalatokkal. Azonban az egyes tudományterületeken nagyon eltérő az együttműködési arány: a legmagasabb, 50% fölötti az agrártudományokban és a műszaki tudományokban, míg a legalacsonyabb a társadalomtudományokban, illetve a bölcsészettudományokban. Ezeken a tudományterületeken csak minden 6., 7. projektben találhatunk vállalati-felsőoktatási együttműködéseket.”¹⁴

2. ábra: Az MTA jelentősebb kutatási projektjeiben a ráfordítások ágazati megoszlása

Forrás: Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia alapján.

3. ábra: A felsőoktatás K+F-ráfordításainak tudományági megoszlása (2012-ben összesen 67 milliárd Ft)

Forrás: Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia, Nemzeti Innovációs Hivatal, 2014, 16. o.

KAPOSVÁRI EGYETEM – A KUTATÁSI TEVÉKENYSÉG ÉS
A GAZDASÁGI SZFÉRA HÁLÓZATI KAPCSOLATA

Az egyetemeknek alapvetően hármasküldetésük van. Az első a tudás őrzése, hiszen az ország szellemi kapacitása az egyetemeken, főiskolákon koncentrálódik, ráadásul a kutatóbázisok több mint kétharmada a felsőoktatási intézményekben található. A tudásanyag, azaz a szellemi potenciál mint felhalmozott érték szintén nagyon fontos, a második küldetés tehát ennek gyarapítása, s végül a harmadik ennek továbbadása.

A tudás gyarapítása a kutatómunka révén valósul meg, ezért igazán komoly felsőoktatási intézmény nem létezhet e nélkül. Itt jutunk el az innovációhoz, mert a tudás gyarapítása és továbbadása része az innovációs láncnak. A szellemi értékek gyarapítása sokféleképpen történhet, de mindenképpen valami újat kell hogy létrehozson. Ehhez az egyetemek, főiskolák az oktatóik, kutatóik, doktoranduszaik és diákjaik révén járulhatnak hozzá. A tudás tehát adott, de ezen túlmenően tőke is szükséges, melyet a vállalatok képesek biztosítani.

A Kaposvári Egyetem egyik legfontosabb feladata az, hogy megkeresse azokat a vállalkozásokat/multinacionális vállalatokat, amelyekkel olyan együttműködési megállapodások születhetnek, amelyekkel lehetőség nyílik:

- ösztöndíjrendszer kialakítására: a vállalkozás célzott támogatást nyújt az egyetem kutatásaihoz és projektjeihez, ezzel segítve az egyetem hazai és nemzetközi szerepének erősítését;

- hallgatók részvételére a gazdasági szervezetek innovációs tevékenységében, a megjelölt szakterületeken;

- díjpályázatok kiírására: diplomadolgozatok és PhD-dolgozatok versenyeztetésére és díjazására;

- hosszú távú kapcsolatok, komplex hálózati kapcsolatok kiépítésére, a vállalkozások szakemberigényeinek feltérképezésére, regionális kapcsolatrendszerek elmélyítésére.

A helyi vállalatok és az egyetem kapcsolatait tovább erősíthetné a gyakornoki-foglalkoztatottsági és a vállalati-tanszéki együttműködések terén (pénzügyi intézmények, MVH, KSH stb.). Így az adott vállalkozások a gyakornoki foglalkoztatás mellett a diplomamunkák „külső konzultálásába” is bekapcsolódhatnak. Emellett részt vehetnek az oktatásban, és bizonyos tantárgyak keretében előadásokat és szemináriumokat tarthatnak. A helyi vállalatok vezetőinek az oktatásban való részvétele miatt az egyetem hallgatói esetleg előnyt élvezhetnek az adott vállalkozásnál a munkavállalás terén. Így kialakul egy olyan kapcsolat a vállalatok és az egyetem között, amely során a vállalkozások dolgozóinak egy része az egyetemen végzett, és ők egyfajta elkötelezettséget éreznek „alma mater”-ük iránt, ami tovább erősíti az együttműködést.

A vállalatok „beleszólhatnak” az egyetemek életébe, az egyetemi vezetők rendszeresen konzultálnak a cégek vezetőivel, hogy megtudják, milyen igényeik vannak, milyen szakemberekre van ma szüksége a gazdaságnak. Nagyon sok információ nyerhető, amikor a hallgatók a jövőendő duális képzési modell alapján gyakorlatra mennek a vállalatokhoz. A vállalatok is igénylik ezt, hiszen a hallgató egy „félíg kész” szakember, hasznos ötletei lehetnek.

Hazánk K+F+I-teljesítménye európai összehasonlításban közepesnek, ám javuló-nak mondható. Az Innovációs Unió 2014. évi rangsora alapján hazánk a mérsékelt-ten innovatívnak számító 24 ország között található. A GDP-arányos K+F-ráfordítás folyamatosan növekszik, főként a vállalati, illetve a külföldi forrásoknak köszönhetően. A K+F-ráfordítások legnagyobb része a feldolgozóiparhoz kötődik, azon belül a gyógyszergyártás a legnagyobb súly, a járműgyártás, elektronika és gépgyártás K+F-ráfordításai összesen is alatta maradnak a gyógyszergyártásénak. A műszaki tudományok részesedése meghaladja a ráfordítások felét, a természettudományok a ráfordításokból egynegyednyi aránnyal részesednek. Az orvostudományok részesedése 8,6%, az agrártudományoké 5,8%. A K+F-ráfordítások kétharmada a vállalati szektorban realizálódik. Az intézeti szektor súlya 15%, míg a felsőoktatási szektoré 19%. A felsőoktatásban az egyes tudományterületeken nagyon eltérő az együttműködési arány: a legmagasabb, 50% fölötti az agrártudományokban és a műszaki tudományokban, míg a legalacsonyabb a társadalomtudományokban, illetve a bölcsészettudományokban.¹⁵

Fontos lenne a minőségi elitképzés megjelenése, illetve a piacképes, stratégiai szakok preferálása. A *Dél-Dunántúl régió iskolarendszerű szakképzésének elemzése és fejlesztési-racionalizálási terve* című dokumentumban problémaként fogalmazódik meg, hogy a képzőintézmények egy része nem feltétlenül érdekelt a diákok elhelyezkedési esélyeinek növelésében, illetve a munkaerőpiaci igények nyomon követésében.¹⁶ Ugyanakkor a képzésben részt vevők sem választanak mindig racionálisan a különböző képzési irányok között. Kíváncsún lenne azért, hogy az egyetem folyamatosan mérje fel a munkaerőpiaci keresletet, illetve egy megfelelő módszerrel kövesse nyomon végzett hallgatóinak elhelyezkedését. Ezenkívül erősíteni kell az együttműködést az egyetem és a munkáltatók képviselői között. Ezt a törekvést segítheti a Somogy Megyei Önkormányzat, amely gazdasági programjában feladatává tette, hogy segítse és támogassa a Kaposvári Egyetem és egyrészt a középiskolák, másrészt az egyetem, a helyi, a regionális tudományos és akadémiai szervezetek közötti kapcsolatot. A középiskolákkal való szorosabb kapcsolat lehetővé teszi a felvételizni akarók számára a könnyebb és racionálisabb döntés meghozatalát. Az önkormányzat célja a Kaposvári Egyetemen együttműködés keretében ösztönözni a versenyképesség javítását és az innovációt szolgáló kutatásokat, a modern technológiák bevezetését, a tudásközpontok létrehozását és a K+F-munkát. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a képzési piacon éleződő versenyben a „szolgáltatást vásárló” hallgatók joggal várhatják el, hogy az általuk választott egyetem álljon kapcsolatban olyan intézményekkel, amelyek potenciális gyakorlati helyet biztosíthatnak a diákok számára, hiszen a piacképes tudáshoz a megfelelő gyakorlati ismeretek is hozzátartoznak. Az Európai Unió képzési politikája is szorgalmazza a stratégiai szövetségi rendszerek kialakítását a képzési intézmények, a munkaadók, kamarák, vállalatok és állami intézmények között.

A stratégiai szakok fejlesztésének és kialakításának egyik kulcsszereplője a terület-, vidék- és térségfejlesztés, a regionális politika lehet. Az Európai Unióhoz való csatlakozással ez a tudományterület még nagyobb jelentőséggel bír, hiszen szükség van megfelelően képzett szakemberekre, akik az Unióból érkező fejlesztési forrásokat megfelelően tudják kezelni, illetve hasznosítani. Megfigyelhető napjainkban, hogy míg az

egyetemek, főiskolák és egyéb képzőintézmények egyaránt tömegével indítanak pályázatóró és néha projektmenedzser-képzéseket, gyakorlatilag nincs egységes elképzelés a pályázatórókkal és a projektmenedzserekkel szembeni követelményre.

Az élesedő verseny miatt nemcsak az az egyetem tehet szert piaci előnyre, amelynek képzése magasabb színvonalú, hanem az is, amely valami egyedit tud nyújtani. A Dél-Dunántúl régióban azonban számos esetben megfigyelhető a képzések duplikációja és ezzel együtt az érintett szakok konkurálása. Az erőforrásokat felemésztő verseny helyett a képzést pozitív összegű, nyer-nyer játszmává kellene tenni, és illeszkedni a dél-dunántúli oktatási hálózatba. Kíváncsú a felsőoktatási piac felosztása a Pécsi Egyetemmel. Elsősorban azokat a szakokat kellene fejleszteni, amelyek nem találhatók meg a Pécsi Egyetem kínálatában is.

Az átalakulás egyik útja lehet a felnőttképzésben való aktív részvétel. A rendszerváltás utáni évtizedek nagy kihívása, hogy a feleslegessé vált munkaerő megfelelő képzettséghez jusson. Napjainkban az élethosszig tartó tanulás már elengedhetetlen velejárója a mindennapi életnek és a munkaerőpiaci kereslethez való rugalmas alkalmazkodásnak. Az elmúlt tíz évben a felnőttképzések és az abban részt vevők létszáma dinamikusan nőtt. A piacon számtalan oktatással foglalkozó vállalkozás van jelen, melyeknek aránya meghatározóvá vált az elmúlt években. Kíváncsú volna a képzést az egyetemre központosítani. A régióban a Kaposvári Egyetem rendelkezik megfelelő szellemi tőkével, kiváló oktatókkal ahhoz, hogy ezen a piacon vezető szerepre tegyen szert.

A Kaposvári Egyetem 2000-ben történt létrejötte óta a Dél-Dunántúl régió és Somogy megye vezető kutatási és oktatási intézménye lett, és nagyon mélyen, hálózati alapon integrálódott a gazdasági társadalmi szférába. A sikeres intézményi működés alapvető feltétele a komplex globális, regionális és lokális gazdasági, társadalmi hálózati rendszerekbe történő teljes körű integráció. A három szint egymásra épülése, hálózati rendszerük szinergikus kapcsolatrendszere jelenti az intézmények számára azt a gyakran védő, a káros külső hatásokat kiküszöbölő társadalmi hálózati keretrendszert, amelyek minden, a kompetitív K+F+I-folyamatokban önmagát pozicionáló intézmény számára nélkülözhetetlenek. A Kaposvári Egyetem a teljes konszenzusra törekvő, a kölcsönös előnyökön nyugvó, szakmai kooperációra épülő, nyer-nyer játszmás hálózati együttműködés híve. Minden sikeres szervezet fejlődésének záloga a dinamikusan átalakuló tudomány, valamint a szinte átláthatatlanul könnyörtelen hálózati technológiai verseny közepette, ha szervezeti innovációs potenciálját az egyetemes jó érdekébe állítja. Az ilyen modellek kidolgozása a 21. század hálózati kutatásainak a feladata.

A Kárpát-medencei és a magyarországi felsőoktatási hálózat szinergiája még kialakulóban van. Ennek egyik fontos elősegítője a felsőoktatási intézmények rektorainak konferenciája. Ezen a fórumon a határon túli és a hazai intézmények rektorai egyeztetik a felsőoktatási intézmények érdekeinek megfelelően a hálózati politikát. A transznacionális politika és az EU kisebbségi, valamint felsőoktatási politikájának követelményei határozzák meg előreláthatóan a hazai és a határon túli felsőoktatási hálózat fejlődési irányát.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány Bencéné Fekete Andrea – Bertalan Péter: *Tudás-tehetség és tanulólétrete új dimenziói* című műben megjelent kutatás szerkesztett és továbbgondolt, bővített verziója. A kötet a *Pedagógusképzést segítő hálózatok továbbfejlesztése a Dél-Dunántúl régióban* című, TÁMOP-4.1.2.B.2-13-0014 azonosító jelű projekt keretében került kiadásra.
- ² Dinya László: *Szervezetek sikere és válsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 99–100. o.
- ³ Bak Árpád: *Mit tanulhat egy vállalat a hangyabolytól?* Piac & Profit, 2003, 4–9. o.
- ⁴ Barabási Albert-László: *A hálózatok tudománya*. Libri Kiadó, Budapest, 2016, 10–56. o.
- ⁵ Dinya, i. m. 340. o.
- ⁶ Mészáros Rezső: *A kibertér társadalomföldrajzi megközelítése*. In: Az információs társadalom dimenziói. Szerk.: Balogh Gábor, Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 212–224. o.
- ⁷ Michael L. Benedikt: *Introduction. Cyberspace. First Steps*. Ed.: Michael L. Benedikt, MIT Press, Cambridge, 1991, 1–26. o.
- ⁸ *Dél-dunántúli operatív program 2007–2013*. www.terport.hu/webfm_send/318
- ⁹ www.hospitaly.hu/DownloadFile?id=63436992-0c50-416c-954d-493e286bce2e.pdf
- ¹⁰ *Dél-Dunántúli Régió Regionális Innovációs Stratégiája*. 2004. <http://www.terport.hu/node/848>
- ¹¹ Uo. 19–30. o.
- ¹² *Kutatási Infrastruktúrák Magyarországon*. KIM, 2014, 20–22. o.
- ¹³ *Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia*. Nemzeti Innovációs Hivatal, 2014, 18. o.
- ¹⁴ Uo. 16. o.
- ¹⁵ Uo. 23–24. o.
- ¹⁶ Garai Péter: *Az iskolai rendszerű szakképzés helyzete a Dél-Dunántúl régióban*. In: Innovációk a térben. A terület- és településfejlesztés aktuális kérdései. Szerk.: Tésits Róbert, Tóth József, Romvári Márta, Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, 2006, 7–29. o.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barabási Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003.
- Birher Nándor – Bertalan Péter: *Hálózatokban*. Oktker-Nodus Kiadó, Veszprém, 2016.
- A Bolognai Nyilatkozat és a magyar felsőoktatás*. MAB, 2002. www.mab.hu/web/doc/kiadvanyok/egyebek/bologna.doc
- Csermely Péter: *A rejtett hálózatok ereje. Mi segíti a világ stabilitását?* Vince Kiadó, Budapest, 2005.
- A Dél-dunántúli Régió Humán Közszolgáltatások Stratégiai Programja*. A Dél-Dunántúli Régió humán szolgáltatások fejlesztésének stratégiája, VitalPro/EcoCortex/Forrásközpont/Ilex, 2006.
- A gazdasági versenyképesség területi különbségei Magyarországon*. KSH, Győr, 2005.
- A magyar régiók zsebkönyve*, 2006. KSH, Budapest, 2007.
- A negyedéves munkaerő-felmérés tapasztalatai a dél-dunántúli régióban. 2007. III. negyedév*. Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ, 2007. www.ddrmk.hu/documents/NPR_DDR_2007_III.pdf
- Sarudi Csaba: *Társadalom- és vidékfejlesztés*. Agroinform Kiadó, Budapest, 2003.
- Társadalmi Megújulás Operatív Program. ÚMFT*. www.terport.hu/webfm_send/214
- Térületi Statisztikai Évkönyv*, 2006. KSH, Budapest, 2007.

*Hajós László – Czeglédi Csilla – Marosné
Kuna Zsuzsanna – Szira Zoltán – Varga Erika*

Felsőoktatásban végzettek vállalkozói szellemének és releváns munkaerőpiaci kompetenciáiknak megítélése

**The Evaluation of the Entrepreneurial Spirit
and Relevant Labour Market Competencies
of Graduates in Higher Education**

Összefoglalás

Napjainkban a tudást, a kompetenciát, az innovációt és a vállalkozói hajlandóságot a gazdasági-társadalmi fejlődés mozgatórugóiként tartják számon. A tudásalapú társadalomban a vállalkozói szellem megléte kulcsfontosságú, és a munkaerőpiaci kompetenciák részét képezi. Jelen tanulmány a vállalkozók, szakértők és munkáltatók oldaláról mutatja be a jelenleg releváns kompetenciákat a munkaerőpiacon. Elemzésünket a kérdőívezés és a mélyinterjúk módszerével készítettük. Kutatásunk rávilágított a kulcsfontosságú üzleti kompetenciákra, melyeken a munkavállalás sikere is múlhat. Ugyanakkor vizsgálatunkkal a személyes kompetenciák átértékelődésére és aktualizálásának szükségességére is fel kívántuk hívni a figyelmet. Eredményeink alapján javasoljuk a szakmai és általános készségek, képességek fejlesztését az oktatás részéről, illetve a gyakorlati órák számának további növelését.

HAJÓS LÁSZLÓ – CZEGLÉDI CSILLA – MAROSNÉ KUNA ZSUZSANNA – SZIRA ZOLTÁN – VARGA ERIKA, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar.

Summary

Nowadays it is a widely accepted fact that the economic and social development greatly depend on the quality and quantity of knowledge that can be traced down in the society, innovation and entrepreneurship. The latter one has become a growth engine in the economy and offers one of the solutions and responses given to the challenges of the modern world. Our paper examines the opinion of practitioners, entrepreneurs and experts together with the points of view of the employers to have a more detailed picture on which our recommendations can rely which are made to business training so that it can meet the requirements of practise to a greater extent. In-depth interviews and questionnaires were applied. Based on our findings it is suggested to further improve the practical side of education together with the professional and general skills, competencies and abilities in order to improve the dialogue between education and the labour market. Our research highlights which (personal) competencies are essential for enhancing and developing the labour market competitiveness of employees.

Manapság elfogadott tény, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés egyre inkább a társadalomban, az innovációban és a vállalkozásokban rejlő tudás minőségétől és mennyiségétől függ. A vállalkozó szellem egyre inkább a gazdasági fejlődés és fejlesztés mozgatórugójává válik, és a mai világ kihívásaira adott megoldások egyikét jelenti és jelentheti.

A magyar kormány céljai világosak: munkaalapú társadalom, ahol a gazdaság húzóereje – egyre növekvő arányban – a hazai termelés, amely a vállalkozásokban rejlő tudás minőségétől és mennyiségétől függ. Mindennek a szervezőereje a felsőoktatási intézmények köré épülő innovációs hálózat, mozgatórugója pedig a gazdaság.

Gyakorló vállalkozók és szakértők véleményét, valamint a munkáltatók nézőpontját is vizsgáltuk a nemrég befejezett kutatásunk során, annak érdekében, hogy teljesebb kép álljon rendelkezésünkre, amely alapján javaslatot tehetünk a gazdasági képzésnek a gyakorlat igényeihez való még jobb megfeleltetése érdekében is. Ezen kutatási feladatunk végzése során mélyinterjúk és kérdőívezés módszereit alkalmaztuk.

SZAKIRODALMI HÁTTÉR

Magyarországon a Fiatal Vállalkozók Országos Szövetségének 2014. évi felmérése alapján alacsony (35%) a magyar fiatalok vállalkozási hajlandósága. A megkérdezettek többsége kockázatkerülő, és 59 százalékukat a csődtől való félelem tartja vissza attól, hogy vállalkozást indítson. Annak ellenére így van ez, hogy napjainkban a tudás egyre inkább a munkaerőpiaci versenyképesség alapjává válik.

Az oktatásból hiányzó gyakorlati útmutatás tájékozatlansághoz vezet. Mivel az átadott információs anyag szigetszerű, ezért a hallgatók nem látják át egységesen a vállalkozási környezet főbb tényezőit, intézményeit (mint pl. önkormányzatok, engedélyező hatóságok, bankok, ügyvédek, könyvelők stb.). Ennek felszámolására az oktatás

jelenlegi tantárgyi szerkezetén, tantárgyi hálóján kellene változtatni. Az előbb említett problémán kívül jellemző, hogy a hallgatók a tanultakat nem tudják alkalmazni.

A vállalati versenyképesség megtartásában és így a közgazdaságtan paradigmájában is jelentős szerepet, hangsúlyt kapnak a humánpszichológiai aspektusok, a motiváció, a teljesítmény, az ösztönzés, a pénz és a munka, továbbá közgazdaságtani jelentőséggel is bírnak az állandó tanulás, a képzés, benne a felnőttképzés és a továbbképzés, a személyiségfejlesztő tréningek és maga az élethosszig tartó tanulás is.

Napjainkban a kompetencia kulcsfogalommá vált, mivel dimenzióival egy olyan keretet ad, amelyhez viszonyítva a jelenlegi és a jövőbeli teljesítményt mérni lehet. A kompetencia egy különleges termelési tényező: piaci értékkel rendelkezik, és mivel kompetitív (verseny-) előnyhöz juttatja a vállalatot, harc folyik érte. Bár a vállalati vagyongimutatóban nem látható elem a cégkompetencia, a vállalatok kompetenciavagyona – függetlenül a profiljuk tartalmától – jelentős.

A szervezetek többségénél a kompetenciakiválasztás alapja gyakran a felszíni tudás és a készség, miközben az újoncoktól megkülönböztető motivációs és jellemvonás-kompetenciákat remélnék, holott ennek ellenkezője sokkal költséghatékonyabb lenne. A vállalatok a kompetenciákat többek között a kiválasztás, a tréning, a teljesítményértékelés és a kompenzáció (jutalmazás) integrálására használják a humánerőforrás-gazdálkodáson belül. A kompetenciák a költségkontrollban és a vásárlói elégedettség növelésében is fontos szerepet játszhatnak.

Míg az Egyesült Államokban vagy az Európai Unióban már régóta elismert és használatos ez a fogalom, a kompetencia szó megjelenése és elterjedése hazánkban elsősorban a rendszerváltáshoz és az uniós politika hatásaira vezethető vissza. A munkára jelentkező képességeiről vagy személyiségjegyeiről már a motivációs levélből vagy az önéletrajz segítségével képet kaphatunk, de a beválasztási esélyek növeléséhez speciális kompetenciamérő tesztekre van szükség. Ezek között többféle kompetenciamodellel találkozhatunk, amelyek közül a cég kiválasztja a specifikus szervezeti céljaihoz leginkább megfelelőt.

A kompetenciakutatások fellendülésének következménye, hogy különböző tudományterületek egyre növekvő számú kompetenciát tartanak nyilván. A jövőre nézve az egyik legfontosabb kezdeményezés a (munkahelyi) kompetenciák fogalmi meghatározása, mivel a kompetenciára a mai napig nem létezik egységes meghatározás, noha az emberierőforrás-menedzsment egyik kulcsfogalmává vált. Segít annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy mely tényezők szükségesek ahhoz, hogy a munkáltatónak és a cégeknek kiváló és kompetens, az átlag felett teljesítő dolgozóik legyenek.

A kompetencia fogalmának értelmezésében Spencer és Spencer megfogalmazása alapján a következő definíció terjedt el: „Alapvető személyes tulajdonságok, amelyek eredményeként adott munkakörben egy munkatárs magatartási alapon értékelhető, előre meghatározott kritériumok szerint jó/kiváló teljesítményt nyújt. [...] A kompetencia az egyén megkülönböztető tulajdonsága, amely oksági kapcsolatban áll egy kritériumhoz kötött hatékony és/vagy jobb teljesítménnyel egy munkakör vagy szituáció kapcsán.”¹

A *megkülönböztető tulajdonság* arra utal, hogy a kompetencia a személyiség mélyen gyökerező és attól elválaszthatatlan része, mely előrevetítheti a viselkedést számos élet-

helyzet kapcsán. Az *okszági kapcsolat* alatt azt értjük, hogy a kompetencia a viselkedés és a teljesítmény kiváltó oka vagy annak előrejelzője. A *kritériumhoz kötöttség* pedig azt jelenti, hogy a kompetencia „megjósolja” azt, hogy ki teljesít rosszul vagy jól egy speciális kritériumhoz/feltételhez/normához képest. A kiváló teljesítményszint a standard eltérés az átlagostól fölfelé, a hatékony teljesítés pedig a munkavégzés minimálisan elfogadható szintjét jelenti.

A kompetenciák – sokszor hallható értelmezés szerint – csupán nagyobb munkaszervezetekben jelentősek, ott kell őket meghatározni. Ezzel szemben a kisüzemekben folyó termelés tervezésében is előre meghatározhatók a szükséges kompetenciák.² Az összetettebb intellektuális munkakörökben a kompetenciák szerepe sokkal fontosabb a jobb teljesítmény előrevetítésében, mint a feladathoz kötött készségek, az intelligencia vagy az ajánlólevelek, hiszen ami a jobban teljesítőket megkülönbözteti, az a motiváció, a személyközi készségek és képességek, amelyek mind kompetenciáknak minősülnek.

Az oktatási rendszereknek kell megteremteniük azt az alapot, mely lehetővé teszi, hogy egy ország állampolgárai versenyképesek és sikeresek legyenek a munkaerőpiacon.³ Csehné és Hajós azt mutatták ki, hogy a képzettebb – így értelemszerűen több szükséges kompetenciával rendelkező – dolgozók jobban be tudnak illeszkedni a munkahelyükön.⁴ A munkapiacra markánsan érzékelhetők az egymást gyorsan követő változások. A munka és a karrier sikeres menedzselése érdekében tehát fontos a megfelelő erőforrások birtoklása, és az olyan tudás-, készség- és képességelemek, mint a karrierkompetenciák.⁵ Ezeket a tényezőket az egyéniség befolyásolhatja.⁶ Roizen és Jepson kimutatta, hogy a fejlett országokban jelenleg a munkáltatók már csak olyan új dolgozókat vesznek fel, akik rendelkeznek kezdeményező- és problémamegoldó képességgel, továbbá akik értik a szervezetüket és a társadalmat, valamint annak feladataiban aktívan részt is vállalnak.⁷

A gazdasági életben zajló gyors változások, az információs és kommunikációs technológiák (IKT-módszerek) rohamos elterjedése azt eredményezte, hogy a munkaviszonyban állók a munka mellett vagy magával a munkatevékenységgel sajátítanak el új ismereteket. Ezek között napjainkra lényeges mértékben megnőtt a nem formális tanulással megszerzett tudásmennyiség szerepe. A figyelem középpontjában az áll, hogy a munka során milyen kompetenciák megszerzése szükséges a munkavállalók részéről, illetve a képzési folyamat eredményeként mely készségek ismertethetők el. Ezért is érthető, hogy az eddigi kompetenciaértelmezésekkel szemben kritika is megfogalmazódott, mely szerint csupán tudást, cselekvési képességet fogalmaz meg, és nem foglalkozik a személyiségvonásokkal, valamint nem tekinti a tudás részének a munkavégzéshez szükséges kondíciót sem.

Mivel a kompetencia környezetfüggő, szituatív, ezért azt egy új (munka)környezetben elveszíthetjük (pl. helyismeret, kapcsolatok). Mihály egyetért abban, hogy a kompetenciák soha nem statikusak, és ha egyik-másik el is veszíti társadalmi jelentőségét, mindig vannak és lesznek mások, amelyeket az új szükségletek előhívnak.⁸ A cégek a szakmai megfelelőség mellett ma már fontosnak tartják a felsőoktatásból érkező új munkaerő érzelmi intelligenciáját és a szervezeti beilleszkedési készségét is,

ami alapvetően fontos ahhoz, hogy a fiatalok aktív és tartós munkavállalóivá tudjanak válni bármelyik szervezetnek.⁹

Koltai kritikája szerint, mivel Magyarországon a magánszférában az esetek jelentős részében redukált a kvalifikációs igény, a többszakmás, alkotó és gondolkodó ember helyett viszont a monotóniatűrő, együttműködő személyiséget választják ki.¹⁰ Pintér megfogalmazása,¹¹ miszerint „...a vállalatok szárnyaló pegazust igénylenek, de valójában igáslovat akarnak”, jól tükrözi az előbbieken ismertetett álláspontot. Dalton a kompetenciát csak örületként, hóbortként tekinti: 80% használja, de sokszor túl költséges, és olyan metodológiát tartalmaz, amely csak a jelenre íródott, és nem a jövőre, így nem mindig követi a változásokat.¹²

Gergely *Kulcskompetenciák pedig nincsenek* című cikkében úgy látja, hogy „...hiba lenne a kulcskompetenciákról mint önmagukban létező, elkülöníthető képességekről gondolkodni”.¹³ A szerző arra az érdekes megállapításra jut, hogy kulcskompetenciák mint önmagukban létező, elkülöníthető képességek nincsenek. Bár logikailag szét lehetne választani a rendszert alkotó kompetenciákat, a kulcskompetencia fogalmának használata csak zavart okoz. Ha egy munkavállaló jó alapképességekkel rendelkezik, feltételezhetően a speciális, funkcionális kompetenciái is megfelelnek. A személy szintjén nincs értelme a személyiséget elválasztani a munkától, hisz a kettő egyszerre, együtt van jelen. Azonban Gergely szerint is fontos a kompetenciák vizsgálata, hisz azok a tevékenység alkotóelemei, és a tanulás tervezés-szervezés (tanterv) szempontjából meghatározók, viszont nincs értelme ezeket kulcskompetenciáknak nevezni.

Napjainkban a követelményprofil összetétele változik meg, így megnő a különbség a munkaerőpiaci igények minősége és a kínálati struktúrák alapjellemezői között. A különbség növekedése a nem egyértelműen csupán a szakmaspecifikus készségek és képességek (az általános vagy kulcskompetenciák) felértékelődésével magyarázható.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A téma alaposabb tanulmányozása érdekében felméréseket végeztünk vállalkozók, szakértők és munkáltatók bevonásával a vállalkozói ismeretek és a kompetenciák fontosságáról. Vállalkozókkal 10 mélyinterjút és 18 kitöltött kérdőíves vizsgálatot végeztünk. Szakértőkkel három mélyinterjú zajlott le. Végezetül, munkáltatókkal végzett kutatásunkat egy 519 főből álló minta alapján végeztük. Ennek során kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokat is végeztünk.

Az általunk végzett kutatás során az *1. táblázatban* megadott 33 kompetenciát vizsgáltuk. A primer vizsgálati módszerek közül a megkérdezést választottuk, amelynek mérési eszközöként standardizált kérdőíveket szerkesztettünk. A vizsgált időszakban a munkaadóktól 525 darab kérdőív érkezett vissza, melyből végül 519 kérdőív volt értékelhető.

A kérdőívek összesítése után kiválasztottuk a munkaadói véleményekből azokat a kompetenciákat – szám szerint a vizsgált 33 kompetenciából kilencet –, amelyeket ők legalább 50%-ban úgy értékelték, hogy szerepük az utolsó években megnőtt. Ezen kompetenciáknál a változatlan megítélést is figyelembe vettük, így az említések arányában sorrendiséget állítottunk fel.

1. táblázat: Az általunk vizsgált 33 kompetencia bemutatása

döntésképeség	kommunikációs készség	problémamegoldás
együttműködő készség	körültekintés	rugalmasság
elhivatottság, elkötelezettség	meggyőzés	stressztűrő képesség
EU-s ismeretek	motiválás	szervezőkészség
felelősségtudat	megbízhatóság	szociális érzékenység, empátia
gazdasági ismeretek	műszaki ismeretek	szorgalom, igyekezet
idegen nyelvi kommunikáció	önállóság	tanulás a hibákból
informatika, számítógépes ismeretek	önfegyelem	tanulási képesség
kezdemenyzőkészség	önfejlesztés	terhelhetőség
kitartás	pontosság	türelmesség
kockázatvállalás	precizitás	vállalkozói készségek

Forrás: Saját kutatás.

VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK

A vállalkozói mélyinterjú eredményei

A vállalkozói mélyinterjúk alanyai véletlenszerűen, elsősorban a hajlandóság figyelembevételével kerültek kiválasztásra. Azonban igyekeztünk figyelembe venni a vállalkozók tevékenységi területét is, hogy az a gazdasági folyamatok arányait leképezze. Így az interjúalanyok többsége a szolgáltatás területén tevékenykedik. A mélyinterjúk félig strukturált módszerrel zajlottak, hogy bővebb lehetőséget adjanak az interjúalanyoknak a véleményük kifejtésére, és az eredmények a partnerországok eredményeivel is összehasonlíthatók legyenek.

A vállalkozás indításának feltételeivel kapcsolatban az interjúalanyok külső és belső, személyes feltételeket neveztek meg. A külső feltételek esetében lehangsúlyozottabban az átlátható és betartható – bürokratikus terhelésektől mentes –, a vállalkozási tevékenységet támogató jogi háttérrel neveztek meg. Csak a legfiatalabb vállalkozó (31 éves) volt elégedett az erre vonatkozó magyar szabályozással. A többi (10 interjúalany) megkérdezett vállalkozó nem ítélte azt vállalkozásbarát környezetnek.

Belső, vagyis személyes feltételként a vállalkozói szemléletet, a személyiséget, a motivációt, a kihívást, a függetlenséget, a szakmai lehetőségeket és a pénzt jelölték meg. De volt, aki a munkanélküliséget – illetve annak egyik elkerülési lehetőségét – tekintette motivációnak.

Személyes tulajdonságok és tudás tekintetében a vállalkozók kiemelték a magabiztosságot, a célorientáltságot, a rugalmasságot, a magas szintű együttműködő képességet, a kommunikációs készséget és az erős stressztűrő képességet. A tudás tekintetében a szakmai tudás elé helyezték a menedzsmenttel kapcsolatos ismereteket, értik ez alatt a humán erőforrás kezelését, a jogi, a könyvelési, a pénzügyi, az IT-tudást. Ezek mellett fontosnak ítélték az idegen nyelv ismeretét is.

A meginterjúvolt 10 vállalkozóból 9 rendelkezett felsőfokú végzettséggel. Egy fő kivételével mindenki azon a területen vállalkozott, amelyet tanult. Annak ellenére, hogy hasznosnak ítélték a felsőoktatásban kapott ismereteket, azokat nem tartották elegendőnek. Elsősorban a szakmai ismereteket, a projekt-, stratégiai tervezéssel kapcsolatos tantárgyakat tudták hasznosítani a munkájuk során. Kiemelték a felsőoktatás szerepét a szociális tőke felhalmozása tekintetében, amely egy vállalkozás indítása kapcsán nagyon fontos tényező lehet.

A vállalkozók javaslatként megfogalmazták a gyakorlatorientált oktatás szükségességét, továbbá a következő elméleti területek óraszámának bővítését:

- HR,
- marketing,
- prezentációs technikák,
- etika, öltözködés, kommunikáció,
- pénzügy, könyvelés – értékelés,
- menedzsment,
- nemzetközi kapcsolatok.

A gyakorlatorientált módszerek tekintetében a jó gyakorlatok bemutatását egyértelműen helyesnek találták, a shadowing program tekintetében nem volt egységes a véleményük. (Tapasztaltabb vállalkozók felvetették az üzleti titok kiszivárgásának lehetőségét a programmal kapcsolatban.) Ugyanakkor megjegyezték, hogy nem lehet mindenkiből vállalkozót nevelni. A vállalkozó olyan személyiségjegyekkel rendelkezik, amelyek nagy része nem pótolható az oktatással. Azonban a meglévő motiváció, a személyiségjegyek az oktatás során beérnek, azok nyújtotta támogatással már sokkal nagyobb az esélye a sikeres vállalkozás indításának, működtetésének.

A vállalkozói kérdőíves vizsgálat eredményei

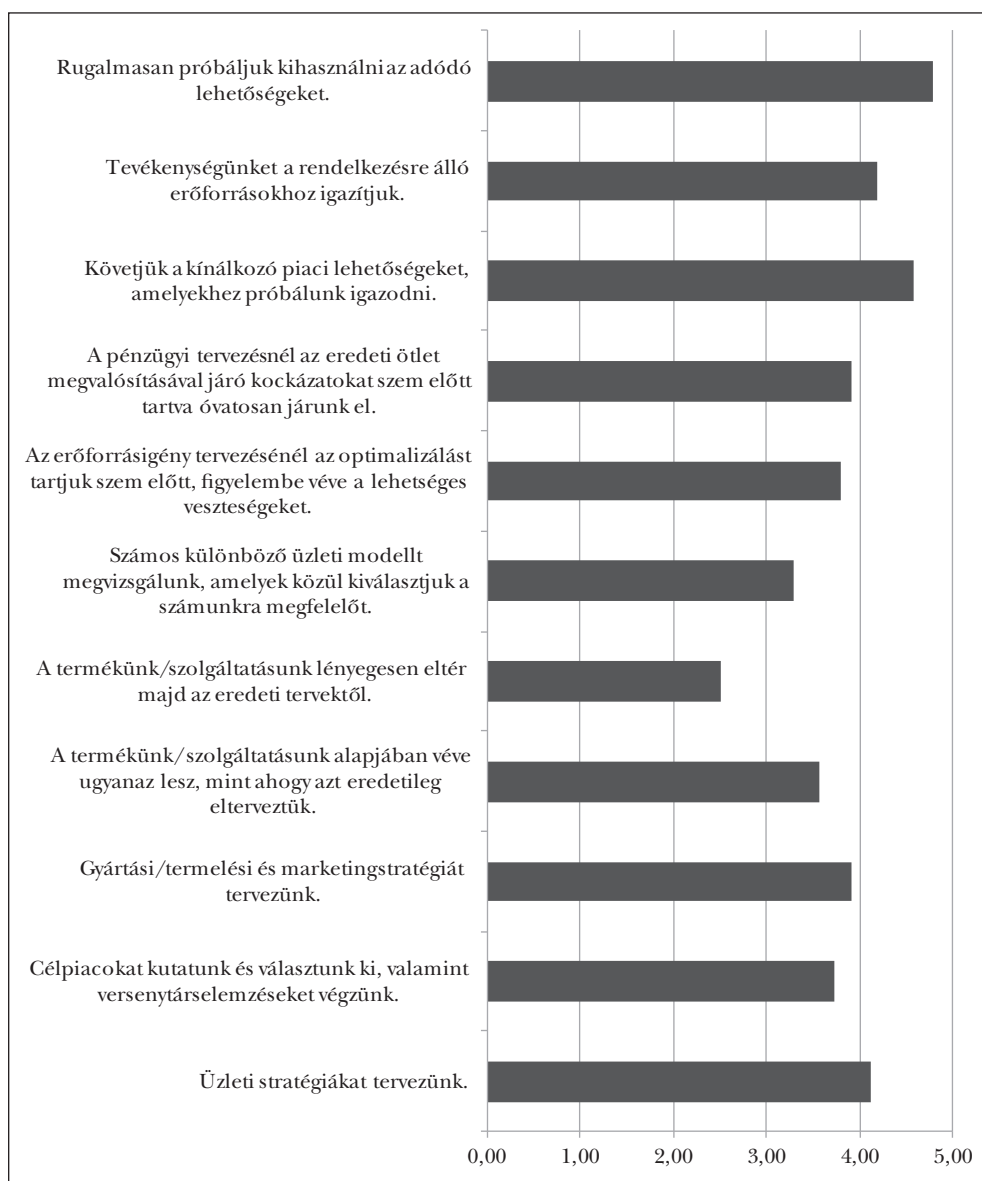
A vállalkozói kérdőív kitöltésére a mélyinterjúk eredményének kiegészítése érdekében került sor. A kérdőív kitöltői nem azonosak a mélyinterjúk alanyaival. A kérdőív elsősorban a vállalkozás indításának motivációjára és a vállalkozás üzemeltetésének nehézségeire kérdezett rá. Ezek mutatnak rá arra, hogy milyen ismeretekre van szüksége a kezdő és a gyakorló vállalkozónak. A kérdőívet a vállalkozókat tömörítő érdekképviselet segítségével juttattuk el a célcsoportnak. 18 kitöltött kérdőívet kaptunk vissza.

A kérdőívet kitöltő vállalkozók fele 40 év alatti, fele 40 évesnél idősebb, 25% nő, 75% férfi volt. 50%-uk több mint tíz éve vállalkozó, és 61%-uk alkalmazottakkal dolgozik. Közülük 38% már több vállalkozást indított, jelenleg 84%-uknak egy vállalkozása van. Felsőfokú végzettséggel 75%-uk rendelkezik. A szolgáltatás területén 83%-uk működik. Saját teljesítményét az oktatás során 78%-uk átlag felettinek ítélte. A családi indíttatás a vállalkozás tekintetében a kérdőívet kitöltők esetében nem releváns (50-50%).

A kérdőívet kitöltő (1 = nem ért egyet, 5 = egyetért) vállalkozók alátámasztották a mélyinterjúkon elhangzottakat, miszerint a vállalkozás indításához vállalkozói szemlélettel kell rendelkezni, amely vállalkozói személyiséget kíván.

Az 1. ábrán a vállalkozók stratégiai szemlélete vizsgálatának eredménye látható, amelyből leolvasható, hogy a megkérdezett vállalkozók nem elég rugalmasak, hajlamosak az eredeti elképzeléseikhez ragaszkodni, továbbá az üzleti modellek megvizsgálása, az erőforrásokkal való körültekintő gazdálkodás sem jellemző rájuk, ugyanakkor saját magukat – ennek ellenére – rugalmasnak, alaposnak tartják.

1. ábra: A vizsgált vállalkozók stratégiai szemléletének elemei

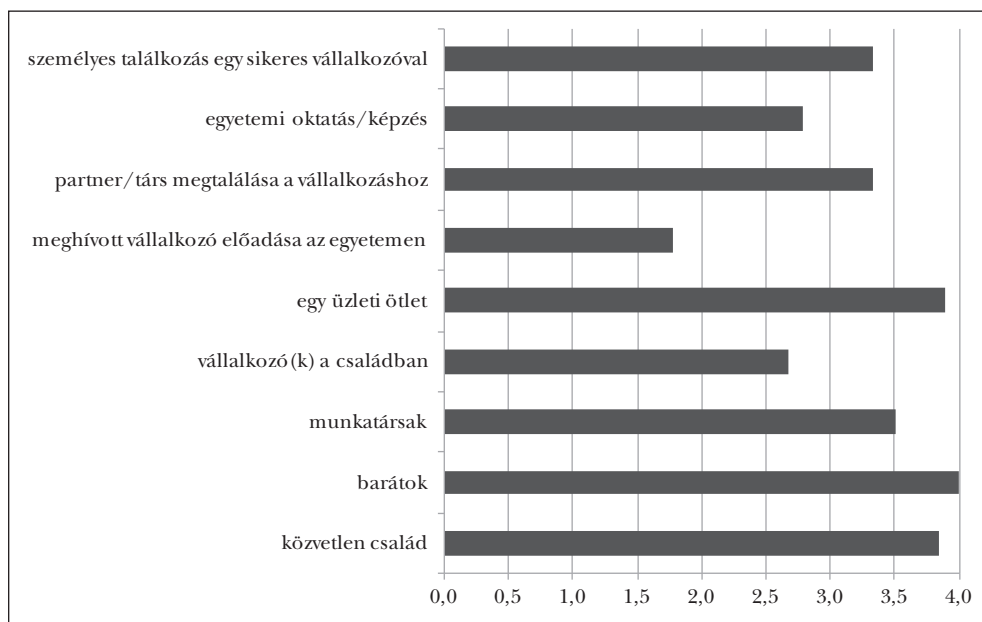

Forrás: Saját kutatás.

A működtetéshez véleményük szerint elengedhetetlenek a magas szintű HR-, a pénzügyi, a stratégiai és a menedzsmentismeretek (beleértve a krízishelyzetek kezelését is), a kommunikáció és a marketingvonatkozású tudás (a vonatkozó állításokra adott pontértékek átlaga 3 felett van!). Fontosnak ítélik meg a networking szerepét, vagyis a szociális tőke fejlesztését. A kérdőívet kitöltő vállalkozók terméke/szolgáltatása nem tér el a tervezettől (pontérték átlaga 2,5), vagyis ez a válasz is alátámasztja a tervezés, a stratégiai szemléletű működés fontosságát, azt, hogy az ehhez kapcsolódó tudást a gyakorlatban azonnal hasznosítani lehet.

A 2. ábra már a vállalkozás indításának motivációjáról ad tájékoztatást. A jó gyakorlatot csak akkor értékelték a válaszadók hasznosnak (pontérték átlaga 3,3), ha annak oktatásbeli átadása nem előadás, hanem interaktív találkozás formájában zajlott. A felsőoktatást jelenleg kevésbé tekintik vállalkozástámogató folyamatnak (pontérték átlaga 2,78). A vállalkozás indítása terén a családban már lévő vállalkozó kevésbé játszott közre (pontérték átlaga 2,67), azonban mint támogató környezet, a család már nagyon is fontos (pontérték átlaga 3,83), ahogyan a munkatársak (pontérték átlaga 3,5) is, de a legfontosabbak a barátok (pontérték átlaga 4,0).

2. ábra: Vállalkozás indításának motivációja a vizsgált vállalkozók körében

Forrás: Saját kutatás.

A mélyinterjúk során is kiemelésre került az oktatás szerepe a szociális tőke felhalmozásának folyamatában. Emellett természetesen az üzleti ötlet támogatja leginkább a vállalkozóvá válás folyamatát. A partner megtalálása szoros kapcsolatban áll a networkinggel, a kapcsolati tőkével. A vállalkozókkal lezajlott mélyinterjúk során is említésre került

a gyakorlatorientált képzés, amelyben a gyakorló vállalkozóknak szánnának szerepet a megkérdezett interjúalanyok. Ezzel a gyakorlat, akár például esettanulmányok formájában is, bevihető az oktatásba. A vezetői feladatok ellátása kapcsán kérdőívünk a marketing, a pénzügyi, a HR-, a menedzsmentismeretek fontosságát tudakolta. A 3. ábrán látható, hogy a kérdőívet kitöltő vállalkozók minden nehézség ellenére hasznosnak, pozitívnak ítélik a cégalapítást. A vállalkozó személyiség ezeket a nehézségeket kihívásnak tekinti, nem akadálnak. Az adódó lehetőségek rugalmas kihasználására törekednek, a „félíg üres pohár” szemlélet helyett a „félíg tele pohár” szemlélettel rendelkeznek.

A vezetői feladatok ellátására vonatkozó kérdések tekintetében a legfontosabbnak ítélték a napi problémák, krízishelyzetek kezelését (pontérték átlaga 4,44). A napi problémák egy vállalkozás esetében jelenthetik a bürokratikus akadályok legyőzését – amely tényező a vállalkozások problémájaként a mélyinterjúk során is felszínre került. Ezt követően csökkenő sorrendben a kommunikációs készségeket (pontérték átlaga 4,22 és 4,39), a kapcsolatépítést (pontérték átlaga 4,33) és a dolgozók motiválását (pontérték átlaga 4,17), képzését és a marketingismereteket (pontérték átlaga egyformán 4,00) jelölték meg a válaszadók.

Végzős következtetés szerint, a prosperáló vállalkozásoknak is szükségük van magas szintű elméleti tudásra, leginkább a stratégiai menedzsment, a krízismenedzsment, a kommunikáció, a humánerőforrás-menedzsment és a marketing területén. Az analitikus pénzügyi szemlélet viszonylag alacsony pontot kapott (pontérték átlaga 3,28), vagyis ezt a kérdőívet kitöltő vállalkozók kevésbé tartották fontosnak.

A szakértői interjúk eredményei

A szakértők kiválasztásánál szintén elsősorban a válaszadási hajlandóság volt az elsődleges kiválasztási szempont, közöttük voltak hagyományosnak tekinthető és innovatív módszerekkel dolgozó tanácsadók is. Végül mindössze három fővel tudtunk eredményes interjút készíteni. A három kiválasztott szakértő a hagyományosnak mondható tanácsadói, a vállalkozói érdekképviselői körből és az innovatív vállalkozást támogató közösségi kezdeményezők köréből került ki.

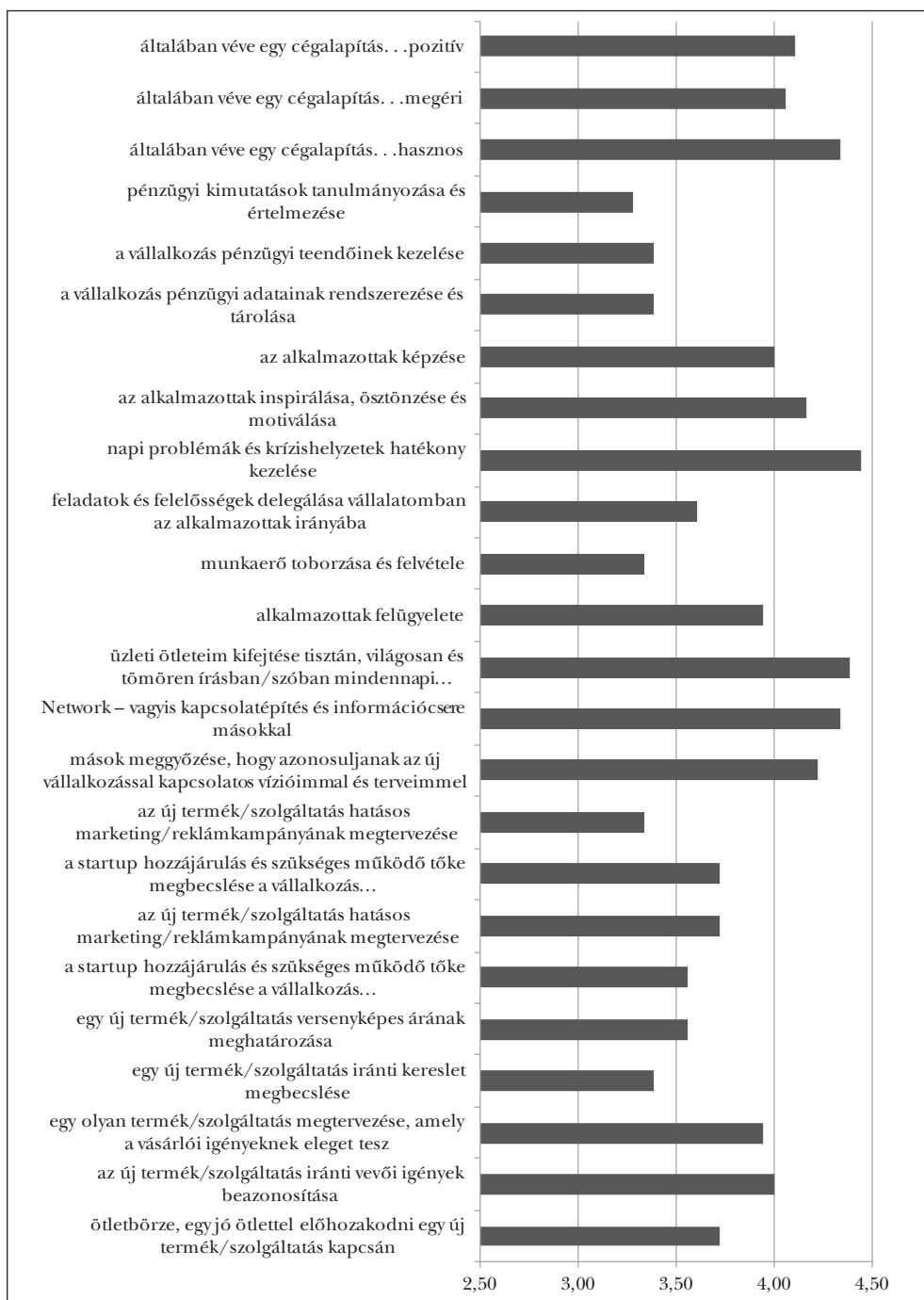
– A hagyományosnak tekintett tanácsadó elsősorban a pályázati lehetőségek és a bürokratikus eligazodás tekintetében rendelkezik tapasztalattal. A kezdő vállalkozásokat ő ezeken a területeken igyekszik segíteni.

– A vállalkozói érdekképviselő területén dolgozó szakértő az előbb említett lehetőségeken felül a törvényhozás folyamatában is részt vesz, tehát a vállalkozók által akadályként megfogalmazott tényezők javításával is foglalkozik.

– Az innovatívnak tekintett tanácsadó szakértő a kapcsolatépítés segítésére helyezi a hangsúlyt úgy, hogy a felesleges időráfordítást az általuk nyújtott szolgáltatás természeténél fogva minimálisra csökkenti.

A szakértők véleménye érdemben megegyezik a megkérdezett vállalkozók által elmondottakkal. Nevezetesen azzal, hogy a vállalkozás szempontjából akadálnak tekintik az esetenként átláthatatlan jogi és bürokratikus környezetet. Ez is indokolja, hogy ebben a fejezetben mindig utalunk a vállalkozók véleményére is.

3. ábra: A vizsgált vállalkozók főbb tevékenységei, feladatai, véleményei

Forrás: Saját kutatás.

Magyarországon még igencsak jellemző a kényszervállalkozói lét, amely nem üzleti ötleten, motiváción alapul, hanem a megélhetési problémák hívják életre. A kezdő tőkét bizonyos (tőkeigényes) vállalkozói profilok tekintetében fontosnak ítélték, azonban a motivációt tartották a legfontosabb tényezőnek. Az oktatásról is hasonlóan egyformán úgy vélekedtek, miszerint a felsőoktatás túl sok elméleti ismeretet ad, és nagyon kevés gyakorlati megoldás megismerését teszi lehetővé. Ugyanakkor a szakértők megemlítték azt is, hogy a felsőoktatásban kialakítható matematikai szemléletmód elengedhetetlen az üzleti terv elkészítéséhez. Ez utóbbi véleményt a vállalkozók nem említették meg.

A szakértők hangot adtak továbbá annak, hogy a kezdő vállalkozások a bevétel növelését hangsúlyozzák, a költségekre nem fordítanak elegendő figyelmet. Ezt a megállapítást alátámasztja a kérdőívünk eredménye is, amelyben a vállalkozók a pénzügyi vonatkozásokat nem tekintették olyan fontosnak, mint a krízishelyzetek kezelésének szükségességét vagy a magas szintű kommunikációs készségek elsajátítását.

A kezdő vállalkozások a szakértők szerint nem rendelkeznek stratégiával, tervvel a krízishelyzetek kezelésére (amelyet a kérdőívben elismertek), az idővel nem megfelelően gazdálkodnak, az üzleti etika kérdéséről hiányosak az ismereteik, ahogyan a nyelvtudásuk és viselkedésük, valamint általában a stílusuk is fejlesztésre szorul.

Szükség lenne önismeretük bővítésére és a szociális tőke értékelésére, bővítésére is ahhoz, hogy az indítandó vállalkozás életképessége biztosítható legyen. A szakértői megállapítások közül a vállalkozók általában a nyelvtudás hiányosságát, valamint a szociális tőke fejlesztésének szükségességét említették meg, és mindösszesen egy főnél vetődtek fel az idővel való gazdálkodás hiányosságai, az üzleti etika, a viselkedési és/vagy az öltözködési (protokoll-) tanácsok szükségessége.

A munkáltatói vizsgálat eredményei

Vizsgálataink során a munkáltatók oldaláról közelítettük meg azt a kérdést, hogy jelenleg a magyar munkaadók az általunk vizsgált 33 kompetencia közül melyeknek a meglétét várják el az új dolgozóktól munkába lépéskor. A kutatás egyik fontos célkitűzéseként az erre a célra készített és a munkaadók által kitöltötten visszaküldött kérdőívünk alapján azt vizsgáltuk, hogy az utóbbi időben a munkaadók szerint mely kompetenciák szerepe növekedett a jelentkező új diplomás fiatalok munkára való felvétele, kiválasztása során, illetve milyen az egyes kompetenciáknak a sikeres karrierben betöltött szerepe. Az elemzés egy 519, kérdőívünket kitöltve visszaküldő személyekből álló mintán készült.

A kérdőívek összesítése után kiemelkedtek a munkaadói véleményekből azok a kompetenciák – szám szerint a vizsgált 33 kompetenciából kilenc –, amelyeket a munkaadók legalább 50%-ban úgy értékelték, hogy szerepük az utolsó években megnőtt. Ezen kompetenciáknál a változatlan megítélést is figyelembe vettük, így az említések arányában sorrendiséget állítottunk fel, amelyet a 2. táblázatban mutatunk be.

A válaszadók szerint – a nem meglepő módon – listavezető idegen nyelvi kommunikáció és az informatikai ismeretek mellett a személyes értékek közül leginkább a terhelhetőség, a problémamegoldás, a rugalmasság, a tanulási képesség és az önfejlesztés kompetenciák jelentősége értékelődött fel. A kommunikációs készség és a

kitartás értékének az elmúlt öt évben való növekedését a megkérdezettek fele jelölte meg. (Az azonos növekedésű értékkel rendelkező kompetenciák közül a sorrendet a változatlanul való jelölés alapján állítottuk fel.)

2. táblázat: A kompetenciák munkáltatók szerinti jelentőségének növekedése (és változatlan jelentősége) az utóbbi öt évben (az említések %-ában, a 100%-hoz hiányzó értékek a jelentőség csökkenésének mértékét jelzik)

Rang-sor	Kompetencia	Jelentősége az utóbbi 5 évben	
		nőtt	nem változott
1.	idegen nyelvi kommunikáció	71	20
2.	informatika, számítógépes ismeretek	69	28
3.	terhelhetőség	58	26
4.	problémamegoldás	57	34
5.	tanulási képesség	52	32
6.	rugalmasság	51	40
7.	önfejlesztés	51	37
8.	kommunikációs készség	50	45
9.	kitartás	50	34

Forrás: Saját kutatás, N = 519, illetve 745.

Itt fontosnak tartjuk arra is felhívni a figyelmet, hogy a jövőben törekedni kell a munkáltatók által a növekedett jelentőségű kompetenciák kialakítására az oktatás, a képzés során.

A 3. táblázatban azokat a kompetenciákat mutatjuk be – az említések csökkenő százalékában kialakult sorrendben –, melyeknek a visszaérkezett kérdőívünk alapján a jelentősége a munkáltatók szerint az utóbbi öt évben csökkent.

3. táblázat: A kompetenciák munkáltatók szerinti jelentőségének csökkenése (és változatlan jelentősége) az utóbbi öt évben (az említések %-ban, a 100%-hoz hiányzó értékek a jelentőség növekedésének mértékét jelzik)

Negatív rangsor	Kompetencia	Jelentősége az utóbbi 5 évben	
		csökkent	nem változott
1.	szociális érzékenység, empátia	35	42
2.	tűrelmesség	27	51
3.	kockázatvállalás	26	44
4.	stressztűrő képesség	23	29
5.	elhivatottság, elkötelezettség	23	47
6.	döntésképesség	22	48
7.	önfegyelem	21	57
8.	felelősségtudat	20	50

Forrás: Saját kutatás, N = 519.

Meglepő módon, a válaszadók szerint összességében legjobban – valamivel az egyharmad érték fölött – csökkent a szociális érzékenység, az empátia. A türelem jelentősége és a kockázatvállalás szerepe az elmúlt évek során kismértékben csökkent, de a válaszadók nagyjából fele változatlan jelentőségűnek jelölte. A megkérdezettek valamivel több mint fele úgy vélte, hogy ma már a stressztűrő képességnek a jelentősége csökkent, illetve nem változott. Így együtt nézve az is feltételezhető, hogy ennek a kompetenciának a meglétét már a munkáltatók természetesnek tartják a munkavállalók kompetenciakészletében. Az elhivatottságnak, elkötelezettségnek és a döntésképeségnek a szerepét szinte teljesen egyformán ítélik meg. Az önfegyelem és felelősségtudat olyan kompetenciák, melyek szerepe, jelentősége változatlanul fontos, így akár standard elvárásnak is tekinthetjük ezeket egy munkavállaló oldaláról.

Kutatásunk egyik fontos célkitűzéseként a munkáltatók vélekedését vizsgáltuk arra vonatkozóan, hogy az egyes, az 1. táblázatban ismertetett 33 kompetencia közül a munkáltatók által melyeket tekintenek kiemelten fontosnak a sikeres karrier eléréséhez. A vizsgálataink eredményei szerint a foglalkoztatók az idegen nyelvek ismeretét, a jó kommunikációs készséget és számítógépes tudást tartják a legfontosabbnak. A tárgyalási technikák és az önismeret mint személyes kompetencia szerepe itt sem lebecsülendő, melyet a szintén kulcskompetenciaként definiált társadalmi és gazdasági ismeretek követnek.

A válaszok szerint a legkisebb szerepet egy jó karrier megvalósításában jelenleg az EU-hoz kötődő ismeretek adják a kulturális és műszaki ismeretekkel együtt. A munkáltatók ez irányú véleményeit a 4. táblázat összesíti.

4. táblázat: Egy sikeres karrier megvalósításához szükséges ismeretek értékelése a munkáltatók oldaláról (1 = egyáltalán nem fontos, 5 = leginkább fontos)

Sorrend	Kompetenciák	Átlag
1.	Idegen nyelv ismerete	4,53
2.	Kommunikáció	4,52
3.	Számítógépes ismeretek	4,17
4.	Tárgyalási technikák	4,05
5.	Önismeret	3,85
6 – 7.	Társadalmi ismeretek	3,71
6 – 7.	Gazdasági ismeretek	3,71
8.	Szociális érzékenység	3,36
9 – 10.	Műszaki ismeretek	3,12
9 – 10.	Kulturális ismeretek	3,12
11.	EU-s ismeretek	3,04

Forrás: Saját kutatás, N = 519, szóráserőterek: 0,7–0,9 között.

Vizsgáltuk azt is, hogy melyek azok a kompetenciák, amelyeknek fejlesztésére nagy hangsúlyt fektetnek a munkaadók. Ismét megerősítést nyert az az állítás, hogy a kompetenciák szerepe vitathatatlanul fontos, ezért fejlesztésükre tudatosan törekedni kell,

és amennyiben mód és lehetőség nyílik rá, intézményesített keretek között történjék meg a fejlesztés. Erre vonatkozó vizsgálatunk során a munkáltatóktól a kérdőívünkön adatokat nyertünk arra, hogy mi a véleményük arról, a saját munkahelyükön milyen mértékű az általunk vizsgált kompetenciák fejlesztésére való törekvés. Ennek számszerűsített értékét az 5. táblázat mutatja.

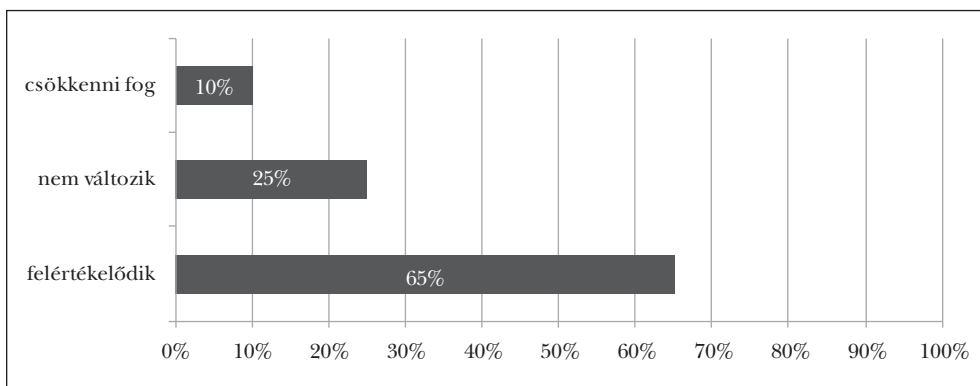
5. táblázat: Kompetenciák fejlesztésére történő törekvés a vállalkozásoknál
(1 = legkevésbé fontos, 5 = legfontosabb)

Sorrend	Kompetenciák	Átlag
1.	szervezőképesség	4,33
2.	szociális érzékenység, empátia	3,83
3.	kezdemenyezőképesség	3,80
4.	gazdasági ismeretek	3,66
5.	informatika, számítógépes ismeretek	3,60
6–7.	tanulási képesség	3,57
6–7.	vállalkozói készségek	3,57
8.	körültekintés	3,55
9–11.	tanulás a hibákból	3,44
9–11.	rugalmasság	3,44
9–11.	precizitás	3,44
12.	döntésképeség	3,31
13.	türelmesség	3,28
14.	önállóság	3,10
15.	pontosság	3,09
16.	kitartás	3,08
17.	problémamegoldás	3,06
18.	önfegyelem	3,01
19.	terhelhetőség	3,00
20.	idegen nyelvi kommunikáció	2,90
21.	kommunikációs készség	2,83
22–23.	meggyőzés	2,78
22–23.	kockázatvállalás	2,78
24–25.	együttműködő készség	2,75
24–25.	műszaki ismeretek	2,75
26.	EU-s ismeretek	2,71
27.	szorgalom, igyekezet	2,66
28.	motiválás	2,59
29.	önfejlesztés	2,54
30.	stressztűrő képesség	2,50
31.	megbízhatóság	2,44
32–33.	elhivatottság, elkötelezettség	2,23
32–33.	felelősségtudat	2,23

Forrás: Saját kutatás, N = 519, szóráserőterek: 0,9–1,4 között.

A 4. ábrában bemutatjuk, hogy az általunk vizsgált 33 kompetencia összesített szerepe a munkaadók véleménye szerint a jövőben hogyan alakul. A foglalkoztatók megítélése alapján összességében 65%-ban felértékelődnek a vizsgált kompetenciák, 25%-ban jelenlegi értékük változatlanul megmarad, és mindössze 10%-os a szerepük csökkenését prognosztizáló érték.

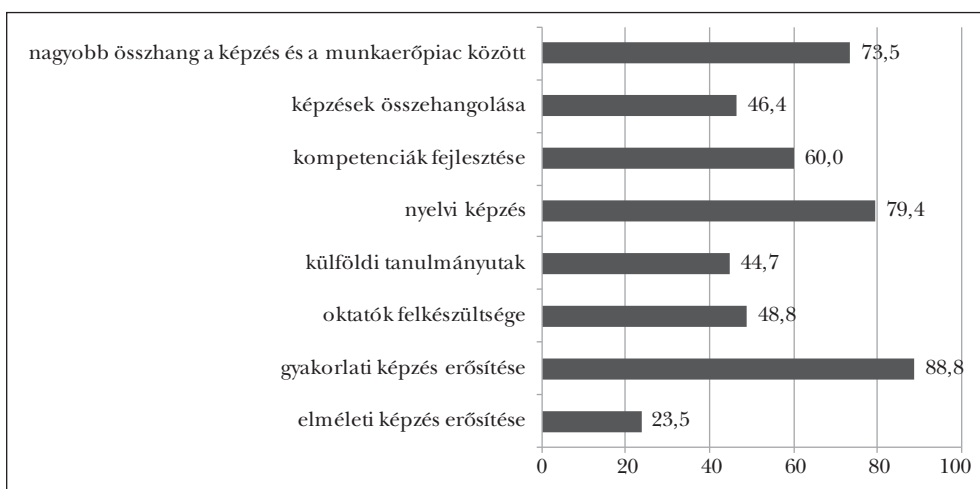
4. ábra: Az általunk vizsgált kompetenciakészlet jövőbeli szerepének megítélése (%)

Forrás: Saját kutatás, N = 519.

Amint azt az 5. ábra is mutatja, a gyakorlati képzés erősítése, a nyelvi képzés és a munkaerőpiac, valamint a képzés közötti nagyobb összhang megteremtése végzett a munkáltatói rangsor szerint az első három helyen a képzések eredményesebbé tétele érdekében.

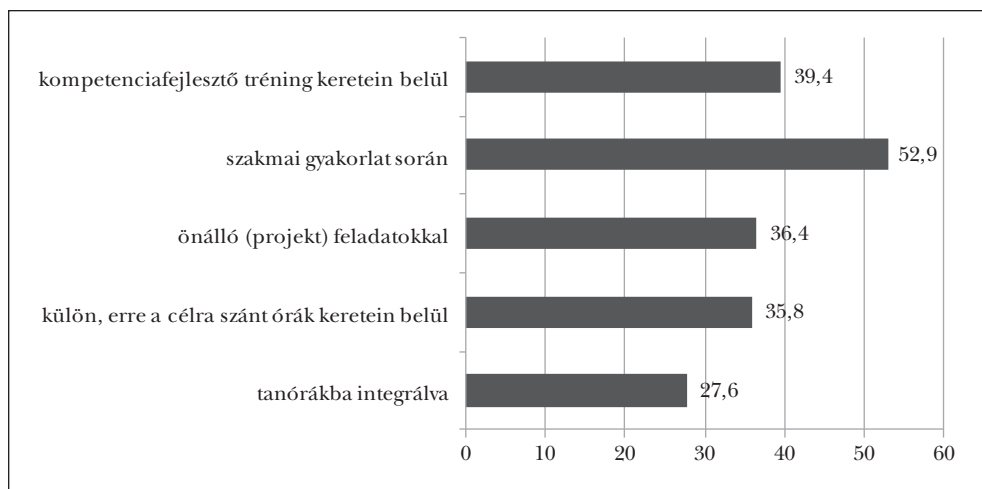
5. ábra: A felsőoktatás piacorientáltabb képzésére tett munkaadói javaslatok (az említések %-ában, relatív gyakoriság, több válasz volt adható)

Forrás: Saját kutatás, N = 519.

A vizsgálatunkban kitértünk arra is, hogy a munkaadók a kompetenciafejlesztés eredményessége érdekében annak milyen formáit javasolják. A 6. ábra a munkáltatóknak az erre vonatkozó véleményét tükrözi, amely azt mutatja, hogy a munkaadók szerint a munkaerőpiac igényeihez való jobb alkalmazkodás érdekében a leendő munkavállalók képzésében több szakmai gyakorlatra, kompetenciafejlesztő tréningekre és speciális tanórákra van szükség, de ki kell használni a további tanórákba való integrálás adta lehetőséget is.

6. ábra: A kompetenciafejlesztés formáinak megítélése a munkáltatók oldaláról
(az említések %-ában, relatív gyakoriság, több válasz volt adható)

Forrás: Saját kutatás, N = 519.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Az általunk vizsgált kompetenciák fejlesztésére mind a munkaadók, mind a munkavállalók részéről is igény mutatkozik, ezért ezeknek intenzívebben meg is kellene lennie az iskolarendszerű oktatásban, sőt azon kívül is. Nagyon fontos a személyes kompetenciák aktualizálása és kellő hangsúlyozása a képzés tartalmi elemei között, amely elősegíti a munkaerőpiac és az oktatás (jobb) harmonizációját.

A munkaerőpiaci elvárások és az oktatás által előnyben részesített kompetenciafejlesztés között némi eltérés ez esetben is tapasztalható volt. Megítélésünk szerint ez a tapasztalat a kompetenciafejlesztés újragondolásához jól felhasználható, mert a jelenlegi arányeltolódást jól jelzi, és azt is megmutatja, hogy milyen képességek fejlesztésére kell nagyobb hangsúlyt helyezni a munkaerőpiaci elvárások tükrében. A kompetenciafejlesztés módszertanát illetően az önálló projektfeladatok fontosságára mind a két fél – munkaadók és munkavállalók – rámutatott.

Kutatási eredményeink alapján azt is javasoljuk, hogy szükséges az oktatás gyakorlati oldalának további erősítése, továbbá a szakmai és az általános készségek és képes-

ségek fejlesztése. Ez azon pontok egyike, ahol az oktatás és a munkaerőpiac közötti párbeszéd javítható.

A kutatásunk legfontosabb eredményének talán az tekinthető, hogy rávilágított arra, melyek azok a kulcsfontosságú üzleti kompetenciák, amelyek a munkavállalók sikerességét és munkaerőpiaci versenyképességét növelik és növelhetik. Egy sajátos kompetenciastruktúra létrehozásával és tesztelésével a személyes kompetenciák átértékelődésére és aktualizálásának szükségességére kívántuk vizsgálatainkkal felhívni a figyelmet.

JEGYZETEK

- ¹ Lyle M. Spencer – Signe M. Spencer: *Competence at Work. Models for Superior Performance*. Wiley, Boston, 1993.
- ² Magyarai János – Hajós László: *Kisüzemi tevékenységek tervezése*. Gazdálkodás, 1998/4., 52–56. o.
- ³ Czeglédi Csilla: *Az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci helyzet összefüggései és legfontosabb tendenciái a visegrádi országokban*. VIKEK – Közép-Európai Közlemények, 2012/8., 140–148. o.
- ⁴ Imola Csehné Papp – László Hajós: *Education and working live in Hungary*. Acta Technica Corviniensis – Bulletin of Engineering, No. 2., 2014, 105–110.
- ⁵ Dave Ulrich et al.: *HR Transformation. Building Human Resources from the Outside*. McGraw-Hill, New York, 2009.
- ⁶ Akkermans et al.: *The Role of Career Competencies in the Job Demands-Resources Model*. Journal of Vocational Behavior, Vol. 83, No. 3., 2013, 356–366.
- ⁷ Judith Roizen – Mark Jepson: *Degrees for jobs. Employer expectations of higher education*. Society for Research into Higher Education, Guildford, 1985.
- ⁸ Mihály Ildikó: *Még egyszer a kulcskompetenciákról*. Új Pedagógiai Szemle, 2003/6., 103–112. o.
- ⁹ Czeglédi Csilla – Juhász Tímea: *A felsőfokú oktatásban tanulók munkaerő-piaci felkészültsége a munkáltatók szemszögéből*. Taylor, 2015/1–2., 286–293. o.
- ¹⁰ Koltai Dénes: *A felnőttképzés funkcióváltása*. In: Az andragógiai elmélet és gyakorlat útján. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Koltai Dénes, JPTE, Pécs, 1994.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Maxine Dalton: *Are competency models a waste?* Training and Development, Vol. 51, No. 10., 1997, 46–49.
- ¹³ Gergely Gyula: *Kulcskompetenciák pedig nincsenek*. Új Pedagógiai Szemle, 2004/11., 50–58. o.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andrássy Adél – Lentner Csaba: *Kis- és középvállalkozások finanszírozásának néhány jellemzője a magyar gazdaságban*. Európai Tanulmányok Központja Füzetek 6., 2005, 5–16. o.
- Judit Bárczi et al.: *Key indices of financial controll*. Journal of International Scientific Publication: Economy And Business, Vol. 2, No. 1., 2008, 571–575.
- Andrea Bencsik – Tímea Juhász – Renáta Machova: *Mentoring Practice on Behalf of Knowledge Sharing in the Light of Education*. Acta Politechnica Hungarica, Vol. 9, No. 11., 2014, 95–114.
- Borzán Anita – Lentner Csaba – Szigeti Cecília: *A pénzügyi vállalkozások felelősségvállalásának új dimenziói*. Economica, 2011/11., 22–30. o.
- Csilla Czeglédi – Tímea Juhász: *The Role of Tertiary Education in Career and Lifelong Learning Among Day-time Students*. The Journal of Education, Culture and Society, No. 1., 2013, 190–198.
- Csilla Czeglédi – Tímea Juhász: *Reconciliation Plan of Career and Private Life in the Circle of Daytime Students in Hungary*. In: International Conference on Applied Business Research, Proceeding ICABR, 2013, 70–77.
- Czeglédi Csilla – Juhász Tímea: *Mit várunk el a pályakezdőktől? Vélemények és szempontok a cégek oldaláról*. Studia Mundi – Economica, 2015/2., 55–63. o.

- Csilla Czeglédi – Imola Papp – László Hajós: *The Impact of the Economic Crisis on the Labour Market*. Acta Oeconomica et Informatica, Vol. 15, No. 1., 2012, 24–29.
- Czeglédi Csilla et al.: *A vállalkozói ismeretek oktatásának helyzete a magyar felsőoktatásban*. Polgári Szemle, 2016/1–3., 208–228. o.
- Emberierőforrás-gazdálkodás*. Szerk.: Hajós László, Berde Csaba, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2008.
- Hajós László – Dolmány Ferenc: *A munkaerő mennyiségi növelésének lehetőségei Magyarországon*. Gazdálkodás, 2001/3., 1–15. o.
- László Hajós et al.: *Trends and Tendencies in Agricultural Work Organization*. Bulletin of the Szent István University, 1995–1996, 303–311.
- Kollár Péter: *Munkavállalói kompetenciák*. Magyar internetes agrárinformatikai újság, 2016/212.
- Lentner Csaba: *A polgári Magyarország új típusú versenyképességi tényezői*. Polgári Szemle, 2008/2., 6–18. o.
- Lentner Csaba – Kovács Róbert: *A magyar multik pénzügyi stratégiái Kelet-Közép-Európában, különös tekintettel Romániában*. In: Regionális átalakulás a Kárpát-medencében. Szerk.: Rác Szilárd, MTA Regionális Tudományi Társaság, Pécs, 2006, 34–55. o.
- Magyar János – László Hajós: *Possibilities of supporting the scheduling of farmers' short-term activities*. Bulletin of the Szent István University, 1993–1994, 111–119.
- Magyar János – Hajós László – Magyariné Kiss Ágnes: *A megváltozott körülmények munkaszervezési kihívásai*. Gazdálkodás, 1992/6., 38–46. o.
- Zsuzsanna Marosné Kuna – Csilla Czeglédi: *Employees' Position on the Labour Market and their Opportunities for Education and Training in Hungary*. In: Vzdělávání a rozvoj seniorů. Eds.: Renata Kocianová, Miroslava Dvořáková, Universita Karlova v Praze, 2013, 31–44.
- Marosné Kuna Zsuzsanna – Czeglédi Csilla: *Az érett korú munkavállalók, mint humán tőke. Az oktatás szerepe foglalkoztatásuk növelésében*. Munkaügyi Szemle, 2014/3.
- Zsuzsanna Marosné Kuna – László Hajós: *Demographical Chances Versus (Age) Discrimination – Measurement*. Annals of Faculty of Engineering Hunedoara – International Journal of Engineering, Vol. 13, No. 1., 2015, 187–192.
- Alexandria Valerio – Brent Parton – Alicia Robb: *Entrepreneurship Education and Training Programs around the World. Dimensions for Success*. The World Bank, 2014. www.worldbank.org/en/topic/education/publication/entrepreneurship-education-and-training-programs-around-the-world-dimensions-for-success
- Erika Varga et al.: *The significance of trainings and competencies in HR*. [A képzések és a kompetenciák jelentősége az emberierőforrás-menedzsmentben.] In: Az átalakuló, alkalmazkodó mezőgazdaság és vidék. XIV. Nemzetközi Tudományos Napok. Szerk.: Takácsné György Katalin, Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös, 2014, 1547–1557. o.
- Erika Varga et al.: *Personal competencies from the perspective of human resources management and the business programmes of higher education*. Trendy v podnikani, Vol. 5, No. 4., 2015, 22–31.
- Erika Varga et al.: *The examination of personal competencies as collateral of success from the point of view of students*. Annals of Faculty of Engineering Hunedoara – International Journal of Engineering, No. 4., 2015, 117–122.
- Varga Erika – Szira Zoltán: *A kompetencia értelmezései az emberierőforrás-menedzsmentben*. In: A megértés lehetőségei. Tanulmányok a kommunikációtudomány (határ)területeiről. Szerk.: Farkas Attila, F. Orosz Sára, Rudnák Ildikó, Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, 2016, 17–26. o.
- Varga Erika – Szira Zoltán – Boda Helga: *Munkaerő-piaci kompetenciák egy körének vizsgálata a munkáltatók szeméből*. In: A megértés lehetőségei. Tanulmányok a kommunikációtudomány (határ)területeiről. Szerk.: Farkas Attila, F. Orosz Sára, Rudnák Ildikó, Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, 2016, 27–38. o.
- Christine Volkmann et al.: *Educating the Next Wave of Entrepreneurs*. World Economic Forum, 2009. www.weforum.org/reports/educating-next-wave-entrepreneurs
- Zéman Zoltán: *Controlling a korszerű vállalatirányítás eszköze*. Gazdálkodás, 1997/2., 80–82. o.
- Zéman Zoltán – Fónagy-Árva Péter – Majoros György: *Értékmérési módszerek alkalmazási lehetőségeinek vizsgálata*. Pénzügyi Szemle, 2003/4., 380–403. o.
- Zoltán Zéman – György Majoros: *Evaluation of the principe*. Bulletin of the Szent István University, No. 1., 2010, 348–369.

Hajós L. – Czeglédi Cs. – Marosné Kuna Zs. – Szira Z. – Varga E.: Felsőoktatásban...

Zéman Zoltán – Mahesh Singh Kumar – Bárczi Judit: *A működési, pénzügyi és stratégiai kockázatok feltérképezése, mérése és a kockázatjelentések tartalmi összefüggései*. Controller Info, 2014/12., 7–11. o.

Zéman Zoltán: *Új lendületben a gazdaságtudomány*. Polgári Szemle, 2016/1–3., 202–207. o.

Zéman Zoltán – Bárczi Judit: *A pénzügyi kultúra és annak anomáliái*. Polgári Szemle, 2015/1–3., 101–108. o.

*Varga Erika – Marosné Kuna Zsuzsanna – Miskolciné
Mikáczó Andrea – Kollár Péter – Czeplédi Csilla*

A hazai felsőfokú képzésben oktatott vállalkozói ismeretek hallgatói megítélése

The Assessment of the Hungarian Entrepreneurship Education in the Higher Education by Students

Összefoglalás

Jelen tanulmány célja, hogy összefoglalót nyújtson az olvasók számára egy kétéves stratégiai kutatás főbb eredményeiről, megállapításairól és javaslatairól. A kutatás témáját a vállalkozói ismeretek oktatása, annak a felsőoktatásban meglévő lehetőségei és kihívásai jelentették, és abban a visegrádi országok egyetemei képviseltették magukat. A projekt a gazdasági és társadalmi fejlődést célozta meg az innovatív vállalkozói ismeretek segítségével, valamint további céljai között szerepelt az oktatás és az üzleti szféra kapcsolatainak szorosabbra fűzése is. Nemcsak egyetemi oktatókat, kutatókat és tanárokat szólított meg, hanem szakértőket, munkáltatókat és munkavállalókat is. Az eredmények a hallgatók részéről megmutatkozó kevés vállalkozói hajlandóságra mutattak rá, melynek okául a kockázatkerülést, önbizalomhiányt és kellő szaktudás, szakismeret hiányát jelölték meg. Megfontolandó lenne olyan pedagógiai módszerek alkalmazása az oktatásban, amelyek elősegítik a diákok önmegevalósítását. Ezzel párhuzamosan mielőbb gyakorlatorientált képzésre is szükség lenne.

VARGA ERIKA, MAROSNÉ KUNA ZSUZSANNA, MISKOLCINÉ MIKÁ CZÓ ANDREA, KOLLÁR PÉTER, CZEPLÉDI CSILLA, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar.

Summary

Our paper summarises the main findings of a two-year long strategic V4 project entitled 'Entrepreneurship education Opportunities and challenges for universities in Visegrád countries'. The general objective of the project was to develop the economy and the society of the V4 countries by means of entrepreneurship education, which can contribute to the more intense improvement of the entrepreneurial, business and innovative competencies of the next generation. The project not only addressed professors, teachers, instructors and educators but also experts, practitioners, policymakers and successful businesspeople. The present paper is aimed at giving an overview of our analysis and research by presenting the current situation of entrepreneurship education in higher education. As far as methodology is concerned, questionnaires and focus group examinations were also conducted. Recommendations are also made to integrate and cooperate entrepreneurship in the national practical education.

BEVEZETÉS

A vállalkozói ismeretek oktatásáról szóló jelen cikk az *Innovatív vállalkozói ismeretek oktatása, mint a Visegrádi régió jövőbeli prosperitásának szükséges előfeltétele* című stratégiai visegrádi projekt egyik eredménye. Ez a kétéves projekt 2014 augusztusában indult, és 2016 szeptemberében ért véget.

A projekt általános célkitűzése a V4-régió gazdasági és társadalmi fejlesztése az innovatív vállalkozói ismeretek oktatásának elősegítésével, amely hozzájárulhat a következő vállalkozói nemzedék intenzívebb vállalkozói, üzleti és innovatív kompetenciáinak fejlesztéséhez. A projekt magyarországi kutatócsoportjának tagjai a Szent István Egyetem szakértő oktatói. A projekt nemcsak oktatási szakembereket, hanem a vállalkozói ismeretek oktatásának gyakorlati szakértőit, döntéshozóit és sikeres üzletembereket is megszólított.

A jelen cikkünk célja, hogy áttekintést nyújtson a kutatómunkánk során végzett elemzések egészéről, annak legfontosabb eredményeiről, és ismertesse a vállalkozói ismeretek oktatásának a kutatás színteréül választott felsőoktatási intézményekben tapasztalt jelenlegi állapotát, körülményeit. Továbbá a jelen elemzés olyan javaslatok és gondolatok megfogalmazására is törekszik, amelyek a magyar egyetemeken és főiskolákon folyó képzési programokban a vállalkozói ismeretek tananyagokban való elmélyítésének lehetőségére, valamint az ez irányú ismeretek komplex módon történő kezelésére (integrációjára) irányítja a figyelmet.

A kutatómunkánk során alkalmazott vizsgálati módszerek a következők voltak:

- Fókuszcsoportos vizsgálat a hallgatók vállalkozói ismeretekkel kapcsolatos ismereteiről és tapasztalatairól; az említett ismeretekkel kapcsolatos oktatási és tanulási folyamat kiértékelése, valamint a hallgatók javaslatai a tanulási folyamatok és a tanulói tevékenységek megújításáról az egyetemeken;

– Kérdőíves felmérés a hallgatók körében, amelynek kérdőívét a fókuszcsoportos vizsgálat eredményei alapján készítettük, és az a kiválasztott egyetemi gazdaságtudományi karok hallgatóinak vállalkozói ismeretekkel kapcsolatos percepciójára irányult.

Az OECD ezzel a kérdéssel foglalkozó tanulmányának ide vonatkozó része figyelmet szentel a vállalkozói ismeretek oktatásának helyzetére Kelet-, Közép- és Délkelet-Európában, ami a V4-es országok szempontjából is fontos. Azzal a következtetéssel zárul, hogy a vállalkozói ismeretek oktatóinak nagy része hagyományos értelemben vett tanár, akik a vállalkozói ismeretekkel kapcsolatos kurzusokat jórészt az előadás módszerével tartják. Az interaktív módszereket, mint például a szerepjáték, az esettanulmányok megvitatása és a szimuláció, kevésbé használják. Az esettanulmányokat és egyéb interaktív pedagógiai módszereket nem használják ki, valamint nem élnek azzal a lehetőséggel sem, hogy üzletembereket és vállalkozókat hívjanak meg közös „beszélgetésre” a tanterembe. Az egyetemek a korábbi vállalkozók tapasztalatait korlátozott mértékben építik be az oktatásba. Ez jelentősen eltér néhány amerikai üzleti oktatási intézmény gyakorlatától, ahol a hallgatók és a vállalkozók egyaránt képviseltetik magukat a képzésben az oktatókhoz, a vendég előadókhoz vagy a kari, hallgatói vagy adminisztratív tanácsadókhoz hasonlóan a vállalkozói ismeretek oktatásában.

Az oktatók követendő példák a hallgatók szemében. Az egyetemista fiatalok közti pozitív hozzáállás a vállalkozás, az innováció és a reorientáció iránt megköveteli, hogy az oktatóknak is legyen erre vonatkozó tudásuk. Ezért fontos a tanárképzésben is a vállalkozói ismeretekre összpontosítani, és kompetenciafejlesztő kurzusokat ajánlani az aktív oktatóknak. Az Európai Bizottság ezért alkotta meg az Oktatói Útmutatót.

VÁLLALKOZÓVÁ VÁLÁS A PÁLYAKEZDŐK SZEMSZÖGÉBŐL – EGY FÓKUSZCSOPORTOS KUTATÁS

A fókuszcsoportos vizsgálat során arra törekedtünk, hogy a csoportok összetétele tanulmányaik alapján homogén legyen, vagyis egymáshoz minél inkább hasonló vagy azonos szakon tanuló résztvevők legyenek. A célcsoport megfelelően szelektált tagjai egymás között beszélgettek, és megosztották a felvetett kérdésekkel kapcsolatos véleményüket, tapasztalataikat.

A fókuszcsoportos kutatási módszer

A fókuszcsoportos kutatási módszer a kvalitatív kutatási módszerek közé tartozik, és gyakran használják a társadalomtudományok területén és a marketingben is. A kutatási folyamat formalizált, hivatalos, amelynek során egy kisebb csoport interaktív módon megvitat egy témát vagy koncepciót. A csoport általában 6–12 emberből áll, és a strukturálatlan megbeszélést, vitát egy vagy két képzett moderátor irányítja, amely 90–120 percig tart. A párbeszéd és a fókusztagokkal folytatott megbeszélés segítségével a moderátorok mélyebb betekintést nyernek a témába. Gray szerint: „A fókuszcsoportok előnye, hogy számtalan vélemény kerül felszínre, míg a csoportdinamika gyakran új perspektívákat generál. Valójában ezek az új perspektívák egy új kutatás alapjait is képezhetik.”

Csoportösszetétel és szituációs tényezők

Vizsgálataink során hat fókuszcsoportos beszélgetésre került sor Gödöllőn és Budapesten. Három gazdasági jellegű MA-képzésen (vezetés és szervezés szak két csoport, továbbá pénzügy szak egy csoport) tanulmányokat folytató hallgatói csoporttal és három nem gazdasági jellegű MA-képzésen (két bölcsész szak és egy állatorvosi szak) tanulmányokat folytató csoporttal beszélgettünk. A vizsgálat helyszínéül egyetemünk campusai szolgáltak. Igyekeztünk nyugodt, semleges légkört biztosítani a résztvevők számára a szabad véleménynyilvánítás elősegítésére. Oldott hangulatban zajlott a beszélgetés, mivel ismerték egymást a megkérdezettek. Fontos szabály volt egymás véleményének meghallgatása.

A fókuszcsoportok vezérfonala

Az interjúk vezérfonalát minden esetben a kutatás előtt meghatározott, vizsgálni kívánt kérdések szabták meg. Törekedtünk az azonos módon megfogalmazott egyértelmű és nyitott kérdések feltevésére minden helyszínen. Az előre meghatározott struktúra mellett átvezető kérdésekkel segítettük a kevésbé domináns hallgatók megnyilvánulását.

Szociálpszichológiai folyamatok és tapasztalatok

A hat fókuszcsoport esetében eltérő csoportdinamikai folyamatokkal találkozhatunk. A legösszetartóbb, leginkább együttműködő csoport a pénzügy szakos hallgatóké volt. Ennek oka az lehet, hogy ezen a szakon van a legtöbb kis csoportos tanóra. A résztvevőkre többféle nyomás nehezedett, egyrészt az újfajta szituációból adódó kihívások, másrészt a többiekkel szembeni vélemények alapján kialakuló ellentmondásokból fakadó feszültségek, amelyekkel meg kellett küzdeniük a vizsgálat során. Emiatt mindegyik csoport esetén talákoztunk beszédesebb hallgatóval, aki jelentős hatással volt a csoport működésére, valamint csendesebb, visszahúzódóbb hallgatóval, akinek nehezebben ment a véleménykimondás. Utóbbiak nagyon ritkán szólaltak meg, de ennek ellenére rendkívül hasznos információkkal segítették a témák boncolgatását.

Vizsgált témakörök

A beszélgetések során a következő témaköröket jártuk körül:

- vállalkozói léthez kapcsolható fogalmak jelentése,
- vállalkozással kapcsolatos tulajdonságok,
- saját vállalkozás elindításához szükséges tudás és alapkészségek,
- vállalkozásindítási hajlandóság pályakezdőként,
- információforrások a témában,
- a képzés fejlesztésére vonatkozó javaslatok.

Prioritások és eredmények

A fókuszcsoportos vizsgálatok mindegyikében a félig strukturált vezérfonalat használtuk, az eredményeket illetően a tematikusságra, a szisztematikusságra törekedtünk. Az elemzést és a vélemények gyűjtését a jegyzetalapú gyorselemzési technikával, az állatorvosi csoportnál hanganyagfelvétel segítségével és a gazdasági tanulmányokat folytató hallgatóknál hangrögzítő kamera használatával végeztük. Ezen általunk alkalmazott módszerek segítségével releváns mondatokat, véleményeket tudtunk a hallgatók által említett vélemények között azonosítani.

Vállalkozási hajlandósághoz kapcsolódó fogalmak

A hallgatóknak a vizsgálataink során feltárt vállalkozási hajlandóságához kapcsolódó fogalmait az *1. táblázatban* ismertetjük, a válaszadók által társított jellemzőkkel. Ezek a fogalmak a vállalkozói szellem, a vállalkozói létre való oktatás, a sikeres vállalkozó.

Vállalkozásindítási hajlandóság pályakezdőként

Megállapítható, hogy a vizsgált hallgatók többsége jellemzően nem tud azonosulni azzal a gondolattal, hogy közvetlenül a képzés befejeztével, pályakezdőként vállalkozóként vagy vállalkozás működtetőjeként kezdjen dolgozni. Az állatorvosi képzés hallgatóiból álló fókuszcsoport esetében ezt még erősíti, hogy öt évig jogi előírások miatt nem is indíthatnak önálló vállalkozást az egyetem elvégzése után. Ezért lehet az is, hogy állatorvosként más területen indítandó vállalkozásra nem is gondoltak.

Az okozatot többnyire a gyakorlat vagy a tapasztalat hiányára vezették vissza. Felmerültek még személyiségből eredő korlátok, mint az önbizalomhiány, az ötlet és a lehetőség hiánya, továbbá a gazdasági okok, mint például a tőkehiány. Ugyanakkor a vizsgált hallgatók közül akadnak olyanok is, akik szívesen vállalkoznának, de esetükben is elhangzott, hogy előbb tapasztalatot, gyakorlatot és tőkét gyűjtenének. Az utóbbi kategóriába a gazdasági irányultságú képzésen részt vevő hallgatókat sorolhatjuk. Ők a vállalkozói lét előnyeként említették, hogy kötetlenül dolgozhatnak, saját maguk oszthatják be az idejüket.

A diploma megszerzése utáni vállalkozóvá válás leggyakoribb ellenérveként a tapasztalat hiányát és a tőkehiányt említették. Tudásukat inkább elméletinek ítélik, gyakorlati tudással kevésbé rendelkeznek, és a meglévő ismereteiket sem képesek komplex módon kezelni, szintetizálni. Problémának érzik a megfelelő, kreatív ötlet hiányát. Nem motiváltak arra, hogy a megszerzett tudással vállalkozóvá váljanak. Hiányzik a képzés során az önállóságra nevelés, a többségük nem is merne belevágni az önálló vállalkozói létbe. A nem gazdasági képzésben részt vevő hallgatók jobban hangsúlyozták a kapcsolati tőke hiányát, és azt, hogy kockázatosnak ítélik a vállalkozói környezetet. Közösen összeállva, kisebb kockázatot vállalva sem gondolkodnak ebben. A munka világát sem ismerik még.

1. táblázat: Vállalkozási hajlandósághoz kapcsolódó, feltárt fogalmak

Gazdasági képzés hallgatói válaszai	Nem gazdasági képzés hallgatói válaszai
Vállalkozói szellem képeség, hajlandóság új utak keresésére, belevágni újba, ismeretlenbe; belső motiváció; kihívások keresése, kockázatvállalás; önállóság, függetlenség; nyitottság; proaktivitás, kreativitás; ügyfélbarát szemlélet;	Vállalkozói szellem olyan „plusz”, amire születni kell, nem minden emberben van jelen; határozottság; céltudatosság; önállóság, önfenntartó képeség; bátorság, kockázatvállalás; újdomság iránti nyitottság;
Vállalkozói létre való oktatás elméleti és gyakorlati jellegű ismeretek egyaránt szükségesek; gyakorlati szakemberek saját tapasztalatának átadása; pályázati lehetőségek feltárása; problémamegoldás tréningezése; szemléletformálás; önismeret-fejlesztés;	Vállalkozói létre való oktatás szígeszerűen jelennek meg ismeretanyagok a képzés során; ezen ismeretek szintetizálására van szükség; az elméleti ismeretek gyakorlati alapokra történő helyezése szükséges; elméleti oktatók közreműködése gyakorlati szakemberek tutorálása mellett; gyakorlat, tapasztalatszerzés – vállalatlátogatással; esettanulmányok feladatok megoldásával;
Egy sikeres vállalkozó ismert branddel rendelkezik; profitorientált; hosszú távú stabilitásra törekszik; megújulási készséggel bír; széles körű, komplex ismeretekkel rendelkezik; rátermett; agilis; kitartó; szívós;	Egy sikeres vállalkozó jó kommunikációs készséggel rendelkezik; önálló; céltudatos; összeszedett, rendezett; széles körű, komplex ismeretekkel rendelkezik; eltervez és megvalósít; jó vezető, jó koordinátor; van akaratereje; alkalmazkodik a helyzethez; gyorsan reagál;

Forrás: Saját kutatás.

Természetesen a válaszadók között voltak olyanok is, akik egyáltalán nem kívánnak vállalkozóvá válni, ők többnyire személyiségi okokra hivatkoztak. A gazdasági képzésben tanuló hallgatók egyik csoportjában rövid vita bontakozott ki az alkalmazotti lét vs. vállalkozói lét előnyeiről és hátrányairól. Akik nem lennének vállalkozók, azok leggyakrabban az alkalmazotti lét nagyobb biztonságára hivatkoztak, de az indoklásban előfordult ennek épp a fordítottja.

Tudás, alapkészség, amely egy vállalkozás indításához szükséges

Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a megkérdezett diákjaink képzési formától függetlenül említették, hogy a képzésük túl elméleti. Ebből az is következik, hogy a 2. táblázatban szereplő készségek oktatása, fejlesztése csak részben valósul meg a jelenlegi oktatási rendszerben.

Az információforrásokra vonatkozó kérdéskör esetében a csoportos interjún részt vevő hallgatók közül nagyon kevesen említettek a vállalkozás beindításával, alapításával relevánsan és célzottan foglalkozó információforrásokat. Kiemelendő azonban, hogy az érintett hallgatók közel 90%-a a közvetlen környezetétől (család, barátok, ismerősök, tanárok) és az interneten tájékozódna. Jellemzően nem a tanulmányaik kapcsán ismerték meg ezeket a forrásokat. Kapcsolódó információforrásokként említhető még az adóhivatal és egyes szervei, a szakmai kamarák és egyéb, különböző szervezetek (amelyek a legtöbb esetben nem is konkrétan, hanem gyűjtőnévként, nem pontosítva jelentek meg), ügyvédek, tanárok, valamint könyvelők.

2. táblázat: Vállalkozásindításhoz szükséges tudás, alapkészségek

Gazdasági képzés hallgatói válaszai	Nem gazdasági képzés hallgatói válaszai
kommunikációs ismeretek érdekvédelem elősegítő képesség kockázattudatosság kapcsolatteremtő készség felelősségvállalás jogi ismeretek stressztűrő képesség nyelvi kompetenciák gazdasági, közgazdasági alapismeret jogi ismeret pénzgazdálkodási készség informatikai ismeretek marketingismeret piac, versenytársismeret türelem csapatszellem dörműködés/rátermésztetés/agilitás	kreativitás kezdeményezőkészség kitartás gazdasági, közgazdasági alapok jogi ismeretek munkaerőpiaci ismeretek pénzügyi, számviteli ismeretek marketingismeretek vállalkozói ismeretek üzleti tervezés vállalkozásindítás feltételrendszerének ismerete pályázati lehetőségek ismerete bürokráciában való eligazodás szakismeret (ért ahhoz, amire vállalkozik, vagy tanácsadónak van hozzáértő segítsége) önismeret interperszonális készségek

Forrás: Saját kutatás.

A válaszadók jelentős aránya úgy érzi, hogy nagyon kevés nyilvánosan elérhető információ áll rendelkezésre egy vállalkozás beindításáról. Akadtak olyanok, akik úgy gondolták, értékes szakmai kapcsolatokon keresztül lehet csak egy vállalkozást elindítani, valamint olyanok, akik inkább szakemberhez (könyvelő, ügyvéd/jogász, pénzügyi szakértő) fordulnának, de ezzel az ismerettséggel, kapcsolati tőkével még nem rendelkeznek. Hiányosak a vállalkozásindítással kapcsolatos információk, elméleti az

oktatás, szigetszerű információhalmazt kapnak, és az „ötletelés” sem erőssége a diákoknak. Ha nincs családi háttér és már meglévő vállalkozás a környezetükben, csak kevesen mernek belevágni. Több spinoff cég indítására lenne szükség, valamint az oktatás gyakorlatias jellegének erősítését is fontosnak tartják.

Információszerzőként a hallgatók által megjelölt információforrások:

- vállalkozó ismerősök,
- az ötletéhez hasonló területen működő sikeres vállalkozó,
- interneten keresztül elérhető szakmai anyagok,
- hasonló motiváltsággal rendelkező emberek,
- szakmai előadásokon, rendezvényeken elhangzó ismeretek,
- munkaügyi kirendeltségek, hivatalok,
- EU-s pályázati felületek leírásai.

A képzés fejlesztése

A képzés fejlesztésére vonatkozó javaslatok többsége a gyakorlati óraszámok emelésére és egy-egy vállalkozás működtetésével kapcsolatos témát feldolgozó kurzusok létrehozására irányult. Kiemelendő válaszként említhetjük a vállalkozók és egyéb szakemberek bevonását az oktatásba, ingyenes fórumok biztosítását és anyagi forrás feltárásában való segítségnyújtást, melyben a képzőintézmény felelősségét hangsúlyozták. Összességében a következőket említették:

- gyakorlati kurzus a tanmenetben;
- fiktív vállalkozás létrehozásának gyakorlása;
- gyakorlatorientált képzés;
- gyakorlati helyek biztosítása;
- ingyenes fórumok: egyetemi állásbörzék, vállalkozók előadásai;
- gyakorlati órák, üzleti tervezés oktatása;
- vendég előadók, valós példák a gyakorlatból;
- duális képzés, mentorprogram;
- pályázatírás oktatása;
- már a középfokú oktatásban szükséges lenne gazdasági, pénzügyi alapismereteket oktatni;
- önállóságra, kreativitásra, önmegvalósításra való tréningezésre már a közoktatásban szükség lenne;
- szakmai kerekasztal-beszélgetések lehetőségének biztosítása a tanulmányok során sikeres vállalkozók közreműködésével, illetve olyan vállalkozókkal is, akik többször kezdtek újra, és a buktatókra, nehézségekre világítanak rá;
- projektalapú modellezés egy-egy vállalkozó, cég tutorálásával és elméleti oktató közreműködésével.

A nem gazdasági szakos hallgatók fontosnak tartanak a vállalkozástan (de nem elméleti, történeti, hanem gyakorlati vonatkozásainak, működtetésének) nagyobb óraszámban, akár kis csoportosan történő oktatását. Ennek tematikája egy-egy téma, például vállalkozói, menedzsmenttel kapcsolatos probléma felvetését, megbeszélését,

megoldás felvázolását jelentené. Szeretnének konkrét vállalkozásba betekinteni, és ezt a tanulmányi keretbe belevenni. Ennek megvalósítására a hallgatók a következő lehetőségeket említették:

- tantárgyi struktúra, tantervi háló átdolgozása;
- gyakorlati szakemberek vendég előadóként történő bevonása;
- információforrások ismertetése;
- diplomás pályakövető rendszer kibővítése, alumni-rendszer ilyen irányú használata;
- olyan projektek, csoportmunkák elvégzettetése, amelynek téje van;
- cégek bevonása: pénzbeli támogatások – kezdőtőke-lehetőségek, akár spinoff módon;
- szabadon választható tantárgyak meghirdetése vállalkozástan témakörben;
- esettanulmányok, modellezés, szimuláció bevonása az oktatásba;
- mentorprogram kibővítése;
- terepmunka arányának növelése.

Hallgatói kérdőíves kutatás eredményei

A vizsgálatainkhoz készített hallgatói kérdőívet összesen 297 fő töltötte ki. A nem reprezentatív, véletlenszerű mintaválasztás eredményeként a válaszadók 68%-a nő és 32%-a férfi volt, 76,1%-a alapszakon, míg 23,9%-a mesterszakon vagy magasabb képzési szinten folytatta tanulmányait. A kérdőívet kitöltők 78,5%-a nappali és 21,5%-a levelező képzésen vett részt.

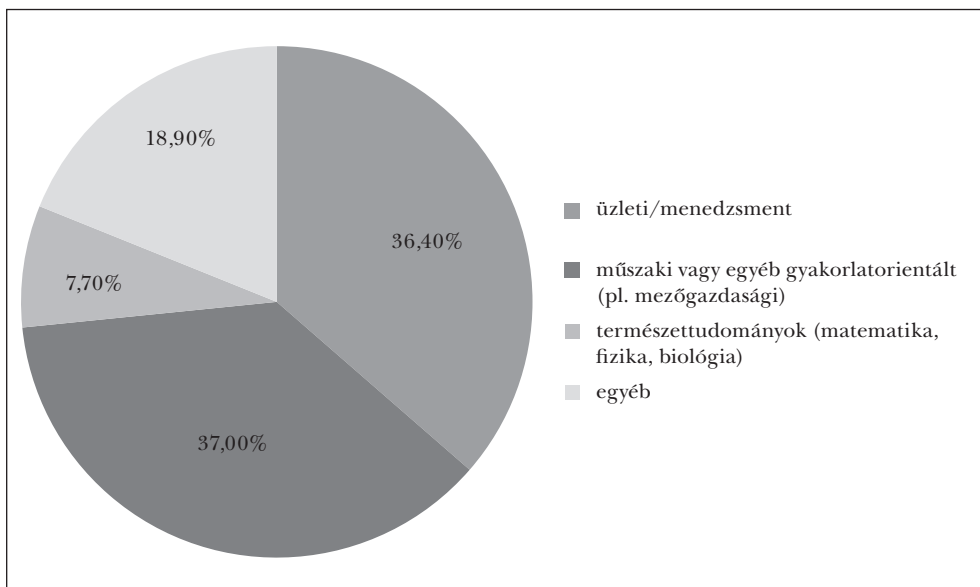
Kérdésünkre, hogy a válaszadók rendelkeznek-e munkatapasztalattal, azt a választ kaptuk, hogy a hallgatók 83,2%-a rendelkezik és 16,8%-a nem rendelkezik azzal. Ezen belül 52,9%-uknak jelenleg is van állása, míg 47,1%-ának nincs. A válaszadók 14,8%-a volt már vagy jelenleg is vállalkozó (szabadfoglalkozású vagy cégtulajdonos).

A kutatás során megvizsgáltuk, hogy milyen területen végzik a hallgatók a tanulmányaikat (1. ábra). Vizsgáltuk azt is, hogy a válaszadók egy 1-től 7-ig terjedő skálán miként vélekednek egyetemi teljesítményükről. Az eredmények alapján elmondhatjuk, hogy a hallgatók átlagosan 4,65-re értékelték teljesítményüket. Az átlagtól való átlagos eltérés 1,2, a helyzeti középérték pedig 5 (2. ábra).

A kérdőívünk további részében megkérdeztük a hallgatókat, hogy vettek-e már részt üzleti, valamint vállalkozással kapcsolatos kurzusokon. Az előbbire a válaszadók 46,8%-a, míg az utóbbira 55,2%-a válaszolt igennel. Megkérdeztük azt is, hogy azért választották-e jelenlegi szakjukat, mert részt szerettek volna venni vállalkozással kapcsolatos kurzusokon. A kérdésre a válaszadók 31%-a adott helyeslő választ. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy azért választották-e jelenlegi szakjukat, mert részt szerettek volna venni üzleti és menedzsmentkurzusokon. Erre a kérdésre a hallgatók 32,7%-a adott igenlő választ.

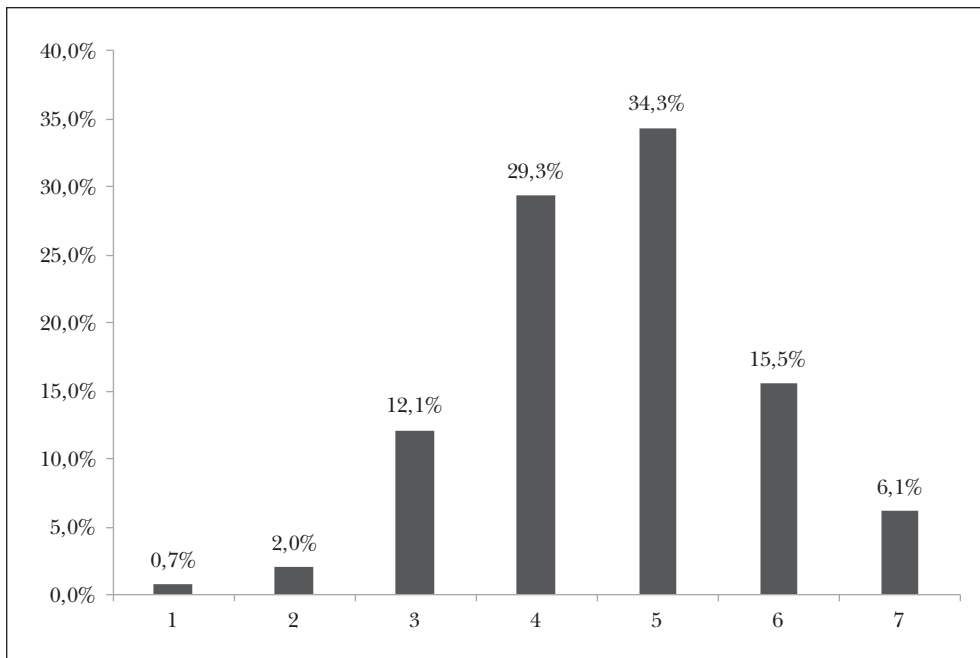
Megvizsgáltuk azt is, hogy mennyi időt (saját véleményük és megítélésük szerint a nagyon kevéstől az elég kevésen, a közepesen és az elég sokon keresztül a nagyon sokig tartó ötfokú skálán értékelve) szenteltek a válaszadók vállalkozással kapcsolatos

1. ábra: Milyen jellegű képzési területen tanul?

Forrás: Saját kutatás.

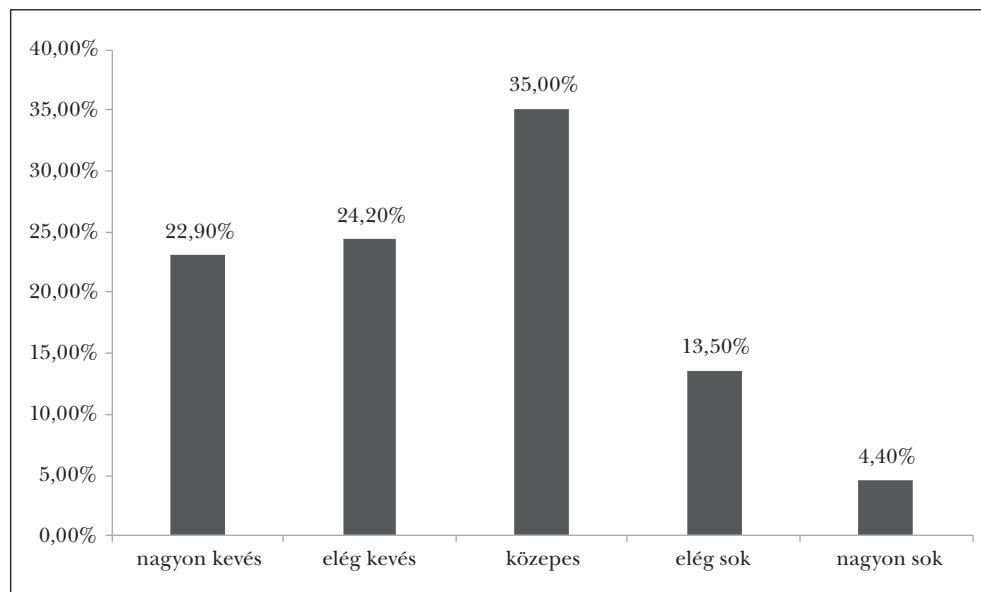
2. ábra: Hogyan értékelné egyetemi teljesítményét?

Forrás: Saját kutatás.

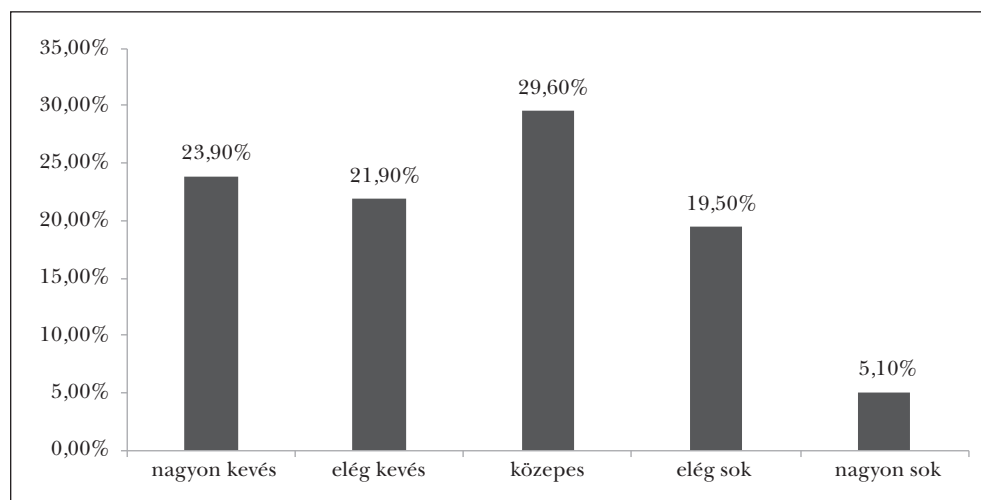
(pl. üzleti terv, cégalapítás, kisvállalkozások pénzügyei stb.) ismeretek elsajátítására. Az eredményeket a 3. ábra mutatja be, amely alapján elmondhatjuk, hogy a válaszadók jellemzően kevés időt szántak vállalkozással kapcsolatos ismeretek elsajátítására,

3. ábra: Mennyi időt szentelt vállalkozással kapcsolatos ismeretek elsajátítására?

Forrás: Saját kutatás.

4. ábra: A további üzleti és menedzsmentismeretek elsajátítására a hallgatók által fordított idő egymás arányában

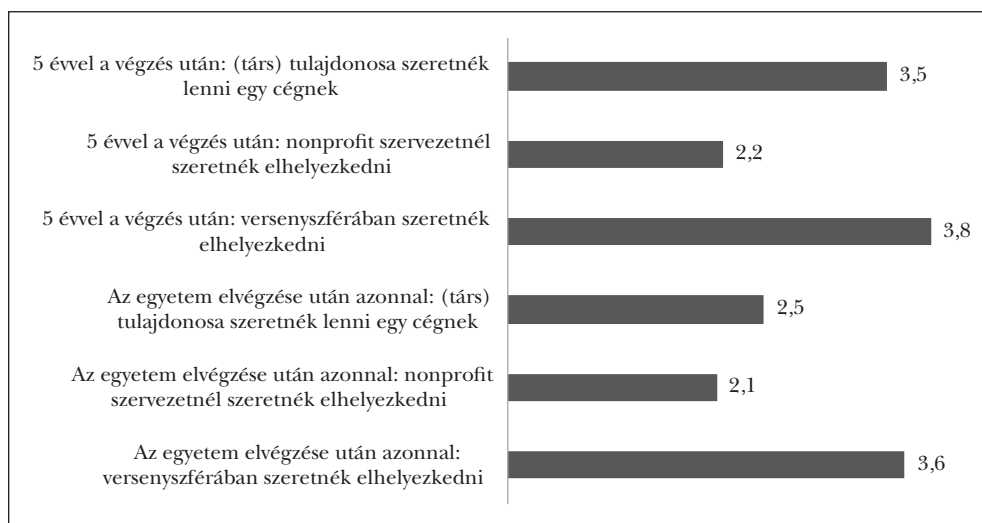

Forrás: Saját kutatás.

és összesen 17,90%-a jelölte, hogy elég sok vagy nagyon sok időt. Hasonló eredményeket kaptunk a más üzleti és menedzsmentismeretek (pl. menedzsment, pénzügy, marketing stb.) elsajátítására vonatkozó kérdésre (4. ábra). Összegzőként elmondhatjuk, hogy mindkét kérdés esetében a leggyakoribb válasz a „közepes” volt.

A továbbiakban a válaszadóknak az elhelyezkedésre vonatkozó állításokkal kapcsolatban kellett véleményt alkotniuk. Az egyes állításokat egy 1-től 5-ig terjedő skálán értékelték annak megfelelően, hogy milyen mértékben (1 = egyáltalán nem; 5 = teljes mértékben) értenek egyet az állításokban megfogalmazottakkal. Az eredményeket az 5. ábrán olvashatjuk, ami alapján elmondhatjuk, hogy a válaszadók a diploma megszerzése után szívesebben helyezkednének el alkalmazottként a versenyszférában, mint hogy vállalkozóként dolgozzanak, ugyanakkor az „5 évvel a végzés után: (társ) tulajdonosa szeretnék lenni egy cégnek” állítással is egyetértenek a válaszadók.

5. ábra: Mennyire ért egyet az ábrában megfogalmazott állításokkal?

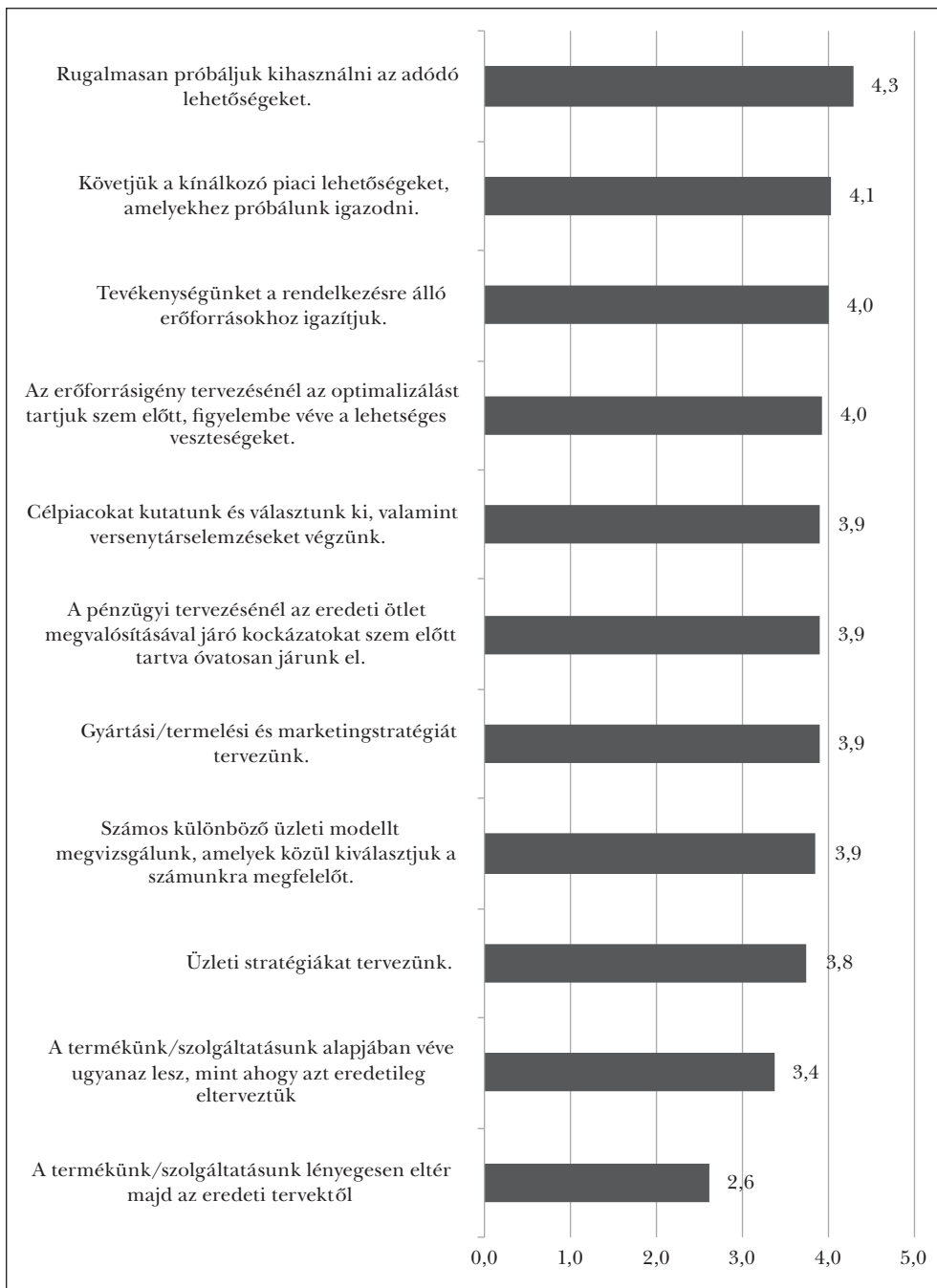

Forrás: Saját kutatás.

A továbbiakban arra kértük a kérdőív kitöltőit, hogy képzeljék el magukat egy vállalkozói csapat tagjaként, és jelöljék azt, hogy mennyire értenek egyet a 6. ábrában bemutatott állításokkal egy új vállalkozás startup (kezdeti) fáziséval kapcsolatban. Az egyetértésüket egy 1-től 5-ig terjedő skálán tudták kifejezni.

Az előbbieket után megvizsgáltuk, hogy a hallgatók képviselőinek mennyi önbizalmuk van, mennyire magabiztosak a következőkben, a 7. ábrában bemutatott (a vállalkozás működtetése során felmerülő) feladatok ellátásában, és az arra adott hallgatói válaszok átlagértékeit. Az egyes feladatokat egy 1-től 5-ig terjedő skálán értékelték a válaszadók, ahol az 1 jelölte, hogy legkevesbé tudja és 5 a leginkább tudja kategóriát. Érdekes az a tény, hogy az egyes feladatok esetében mért eredmények egyik esetben sem vesznek fel 3 alatti átlagértéket.

6. ábra: A megkérdezett hallgatók egy vállalkozás startup szakaszában elképzelt feladatai a válaszaik alapján

Forrás: Saját kutatás.

7. ábra: A hallgatók ötös skálán mért önbizalma az ábrában megjelölt feladatok elvégzéséhez

Forrás: Saját kutatás.

Végezetül megvizsgáltuk, hogy általában miként vélekednek a válaszadók a cég-alapításról. A hallgatók cégalapításhoz való viszonyulását egy szemantikus differenciál jellegű skálán mértük. Az eredmények alapján elmondhatjuk, hogy a válaszadók a cégalapítást jellemzően hasznosnak tartják, úgy érzik, hogy azt megéri megtenni, és pozitív tevékenységnek gondolják. Jól jellemzik ezt a 3. táblázatban közölt adatok.

3. táblázat: A hallgatók véleményének ötfokú skálán való megoszlása a cégalapítás egyes kérdéseiről

Általában véve egy cégalapítás egy ötfokú skálán értékelve						
	1	2	3	4	5	
haszontalan	2,4%	1,7%	31,6%	30,6%	33,7%	hasznos
elkeserítő	4,7%	6,4%	39,7%	33,0%	16,2%	megéri
negatív	4,0%	5,1%	33,3%	29,6%	27,9%	pozitív

Forrás: Saját kutatás.

JAVASLATOK

Fókuszcsoportos vizsgálat eredményei alapján megtehető javaslatok

Magyarországon a Fiatal Vállalkozók Országos Szövetségének 2014. évi felmérése alapján alacsony (35%) a magyar fiatalok vállalkozási hajlandósága. A megkérdezettek többsége kockázatkerülő, és 59 százalékukat a csődtől való félelem tartja vissza attól, hogy vállalkozást indítson. Ezt a vizsgálati eredményt erősítette meg a fókuszcsoportos vizsgálatunk is. Fontosnak tartjuk mind a gyakorlati szaktudás fejlesztését, mind pedig a hallgatók önbizalomhiányos személyiségi attitűdjének korrigálását. Ezt elsősorban üzleti, vállalkozói készségfejlesztő tréningeken vagy mentorálási programban tartjuk megvalósíthatónak.

Az oktatásból hiányzó gyakorlati útmutatás tájékoztatlansághoz vezet. Mivel az átadott információs anyag szígeszerű, ezért a hallgatók nem látják át egységesen a vállalkozási környezet főbb tényezőit, intézményeit (pl. önkormányzatok, engedélyező hatóságok, bankok, ügyvédek, könyvelők stb.). Ennek felszámolására az oktatás jelenlegi tantárgyi szerkezetén, tantárgyi hálóján kellene változtatni. Az előbb említett problémán kívül még az is jellemző, hogy a hallgatók a tanultakat nem tudják alkalmazni. Ezen segíthetne a gyakorlat nagyobb arányú bevonása, például „learning by doing” elnevezésű gyakorlati oktatással, amelynek során a hallgatók valós környezetben, valódi projekteken, valós fizetésért dolgoznak, az úgynevezett klasszikus előadás formájú oktatás helyett.

Javasoljuk a karrierirodák funkcióinak kibővítését a vállalati kapcsolattartás irányába, amelynek a segítségével gyakorlati szakembereket gyakrabban, jobban be lehetne vonni a frontális oktatásba, illetve cégeket a mentorprogramokba.

A hallgatói kérdőíves kutatás eredményei alapján megtehető javaslatok

A hallgatóknak kiküldött kérdőívek eredményeiből kiderült, hogy a mintában szereplő válaszadók a diploma megszerzését követően inkább alkalmazottként helyezkednének el, és kevésbé vonzza őket, hogy vállalkozóként dolgozzanak. Hasonló megállapításokat tehetünk, ha a hallgatók öt éves terveit vizsgáljuk. A versenyszféra továbbra is vonzó perspektíva, ugyanakkor az „5 évvel a végzés után: (társ) tulajdonosa szeretnék lenni egy cégnek” állítással átlagosan 1 pontértékkal jobban egyetértenek a válaszadók. Ebből arra következtethetünk, hogy a vállalkozói lét nem áll messze a válaszadók elképzeléseitől, vagy nem zárkoznának el tőle, ugyanakkor a munkaerőpiacra kikerülve elsődlegesen tapasztalatot gyűjtenének. Ezeket az eredményeket a vállalkozói környezettel kapcsolatos hiányos ismeretekkel is magyarázhatjuk.

Az eredményekből szintén kiderül, hogy a megkérdezett hallgatók közel fele (47,2%-a) a tanulmányai alatt nagyon kevés vagy elég kevés időt fordított vállalkozással kapcsolatos ismeretek elsajátítására. Ez feltehetőleg a tantárgyi struktúrák sajátosságaira vezethető vissza. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy tanulmányonként a hangsúlyok eltérőek lehetnek, ugyanakkor legyen szó gazdasági, műszaki vagy természettudományi területekről, a szakmába vágó vállalkozási profil nem elképzelhetetlen. Szükséges lehet tanulmányoktól függetlenül, a vállalkozással összefüggő ismeretek elsajátítását célzó kurzusok számának emelése, vagy az ilyen jellegű tantárgyak felvételi lehetőségének biztosítása.

Noha a fókuszcsoporthoz vizsgálatokból kiderült, hogy a megkérdezett hallgatókat különböző okok jellemzően visszatartják attól, hogy vállalkozást indítsanak, mégis határozott elképzeléseik vannak egy vállalkozás működtetéséhez szükséges készségekről, képességekről, ismeretekről. Ezt a megállapítást megerősíti a kérdőív egyik részében megadott feladat, melyben arra kértük a válaszadókat, hogy képzeljék el magukat egy vállalkozói csapat tagjaként, és értékeljenek különböző állításokat (valójában olyan feladatokat és cselekvési alternatívákat, melyek egy sikeres vállalkozás működtetése érdekében elengedhetetlenek) egy 1-től 5-ig terjedő skálán annak megfelelően, hogy milyen mértékben értenek egyet az állításokban megfogalmazottakkal. Leginkább (4 vagy a feletti átlag) a következő állításokkal értettek egyet: „Rugalmasan próbáljuk kihasználni az adódó lehetőségeket.” „Követjük a kínálkozó piaci lehetőségeket, amelyekhez próbálunk igazodni.” „Tevékenységünket a rendelkezésre álló erőforrásokhoz igazítjuk.” „Az erőforrásigény tervezésénél az optimalizálást tartjuk szem előtt, figyelembe véve a lehetséges veszteségeket.”

A kérdőíves kutatás során megvizsgáltuk, hogy a válaszadóknak mennyi önbizalmuk van, mennyire magabiztosak egy vállalkozás működtetése során felmerülő feladatok tekintetében. Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy a válaszadók leginkább a napi problémák és a krízishelyzetek hatékony kezelése, az alkalmazottak inspirálása, ösztönzése és motiválása, továbbá az alkalmazottak felügyelete terén gondolják magu-

kat a legmagabiztosabbnak. Legkevesbé a pénzügyi kimutatások tanulmányozása és értelmezése, egy új termék/szolgáltatás versenyképes árának meghatározása, mások meggyőzése, egy új termék/szolgáltatás iránti kereslet megbecslése, a startup hozzájárulás és szükséges működő tőke megbecslése a vállalkozás elkezdéséhez/beindításához, ötletbörze területén rendelkeznek önbizalommal. Utóbbiakat olyan témaköröként is felfoghatjuk, melyekre a képzés során nagyobb hangsúlyt kellene fektetni.

A kérdőívben rákérdeztünk arra is, hogy miként viszonyulnak a cégalapításhoz. Az eredmények alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a válaszadók a cégalapítást jellemzően hasznosnak tartják, úgy érzik, hogy azt megéri megtenni, és pozitív tevékenységnek gondolják. Ebből is kiderül, hogy a megkérdezett hallgatók cégalapítási attitűdje inkább pozitív irányú, elfogadó, mintsem elutasító, ugyanakkor szükséges lehet a háttérben meghúzódó gátak további feltárása és ezek lebontása.

Felmerül a kérdés, hogy a vállalkozói létre való oktatást, az ismeretek elsajátítását kell-e és lehet-e hangsúlyosabbá tenni, vagy a felsőoktatásban részt vevő hallgatókat tudatosan ilyen irányba terelni. A kérdőíves kutatásokból kiderül, hogy a megkérdezett hallgatók nem zárkóznak el teljeskörűen egy vállalkozás indításától, de számos tényező visszatarthatja őket. Utalva a fókuszcsoporthoz vizsgálat eredményeire, ezek közül említhető az ismeret hiánya, mely különböző specifikus kurzusok indításával csökkenthető, ugyanakkor például a személyiségbeli jellemzők kizárólag magatartás-tudományi eszközökkel változtathatók, melyekkel kapcsolatban a felsőoktatás nem biztos, hogy elegendő kapacitással rendelkezik. Ha a vállalkozói létre való nevelés nemzeti vagy közösségi szinten a felsőoktatási stratégiákban és irányelvekben megjelenik, akkor utóbbira nagyobb hangsúlyt kell fektetni.

ÖSSZEGZÉS

A diákok esetében tapasztalható önbizalomhiány gátolhatja az esetleges vállalkozói készségek, motivációk felszínre kerülését. Ennek a részben átláthatatlan és kiszámíthatatlan társadalmi-gazdasági környezet is oka lehet, amely előnyben részesíti – elsősorban biztonsági szempontok alapján – az alkalmazotti munkaerőpiaci részvételt. Továbbá Magyarországon a „vállalkozó” kifejezés a rendszerváltás után majd 30 évvel még mindig negatív kicsengésű.

Meggondolandó, hogy a felsőoktatásban alkalmazhatók lennének olyan pedagógiai módszerek, amelyek elősegítik a diákok önmegvalósítását. Ezzel párhuzamosan, mielőbb gyakorlatorientált képzésre lenne szükség, amely magas szintű elméleti oktatással párosulva, koncentrálna – a szakmai tantárgyakon túl – az úgynevezett business tantárgyakra, mint a HR, a pénzügy, a könyvelés, a marketing, a kommunikáció, az üzleti etika, a protokoll, a stratégiai tervezés stb. Mindezen tantárgyak esetében az elemzésnek kell hangsúlyt kapnia. Vállalkozók bevonását az oktatásba nem előadások, hanem személyes interaktív találkozások alkalmával lenne érdemes megvalósítani.

Összefoglalva elmondható, hogy a fókuszcsoporthoz vizsgálatba bevont gazdasági és nem gazdasági képzési irányultságú szakok hallgatóinak véleménye között nem tudunk markáns különbséget kimutatni. Így megállapíthatjuk, hogy a tanulmányi irá-

nyultság csak részben határozza meg a hallgatóknak a vállalkozóvá válásról alkotott véleményét. Árnyalatnyi különbségeket tapasztaltunk, elsősorban a fogalmak értelmezése, a vállalkozói tulajdonságok értékelése között. Kiemelve a két szélsőséget:

– az állatorvosi szakon végző hallgatók affinitása, válaszadási hajlandósága, pontossága, szakszerűsége volt a legalacsonyabb,

– a pénzügy szakosok hozzáállása, fogalomhasználata, tájékozottsága sokrétűbb, mint a többi megkérdezetté, itt fordult elő legnagyobb számban, hogy el tudták képzelni a megkérdezettek, hogy vállalkozásba kezdjenek a közeljövőben (ha nem is a végzettség megszerzése után azonnal).

A megkérdezett fiatalok körében szembetűnő volt az önbizalom hiánya. Egyrészt ennek oka lehet az oktatás hiányossága, hisz személyre szabottabb, kis csoportos oktatással lehetne ezen javítani. Másrészt a bizonytalan társadalmi-gazdasági környezet is okozhatja ezt. A megkérdezettek képzési formától függetlenül említették, hogy a képzésük túl elméleti, az oktatásból hiányzik a gyakorlati útmutatás, a legtöbb esetben még az oktatók sincsenek tisztában a vállalkozás gyakorlati oldalával. Ezért az oktatás gyakorlatiasabbá tételét rendkívül fontosnak tartjuk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Judit Bárczi et al.: *Key indices of financial controll.* Journal of International Scientific Publication: Economy And Business, Vol. 2, No. 1., 2008, 571–575.
- William J. Baumol – Carl J. Scramm – Robert E. Litan: *Good Capitalism, Bad Capitalism, and the Economics of Growth and Prosperity.* Yale University Press, New Haven, 2007.
- Andrea Bencsik – Tímea Juhász – Renáta Machova: *Mentoring Practice on Behalf of Knowledge Sharing in the Light of Education.* Acta Polytechnica Hungarica, Vol. 9, No. 11., 2014, 95–114.
- John Bessant – Joe Tidd: *Innovation and Entrepreneurship.* John Wiley & Sons, Chichester, 2007.
- Miriam Bitterová – Csehné Papp Imola – Mikáczó Andrea: *Az oktatás gazdaságtana és minőségbiztosítása a felsőoktatásban folyó felnőttképzés szempontjából.* Felnőttképzés, 2010/3., 39–42. o.
- Miriam Bitterová – László Hajós: *The School Projekt Management. Influence on the Economy of Education.* Bulletin of the Szent István University, No. 1., 2009, 258–262.
- M. Brübach et al.: *Sicherheit und Gesundheitsschutz in land- und vorstwirtschaftlichen Kleinbetrieben. Probleme und Lösungsansätze. Präventionstrategie.* Hrsg.: Hans Jürgen Sauer IVSS-Sektion Landwirtschaft, Bundesverband der landwirtschaftlichen Berufsgenossenschaft, Kassel, 1999.
- Csilla Czeglédi – Tímea Juhász: *The Role of Tertiary Education in Career and Lifelong Learning Among Day-time Students.* The Journal of Education, Culture and Society, No., 2013, 190–198.
- Czeglédi Csilla et al.: *A vállalkozói ismeretek oktatásának helyzete a magyar felsőoktatásban.* Polgári Szemle, 2016/1–3., 208–228. o.
- Imola Csehné Papp – László Hajós: *Education and working live in Hungary.* Acta Technica Corviniensis – Bulletin of Engineering, No. 2., 2014, 105–110.
- Entrepreneurship and Higher Education.* OECD, 2008. www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/8408031e.pdf
- Entrepreneurship at a Glance.* OECD, 2015. www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/entrepreneurship-at-a-glance_22266941
- Entrepreneurship Education – A Guide for Educators.* European Commission, 2014. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/7465>
- Fokozatváltás a felsőoktatásban. A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai.* www.kormany.hu/download/d/90/30000/fels%C5%91oktat%C3%A1si%20koncept%C3%B3.pdf

- David E. Gray: *Doing Research in the Real World*. SAGE, Los Angeles, 2009, 233.
- Hajós László – Dolmány Ferenc: *A munkaerő mennyiségi növelésének lehetőségei Magyarországon*. Gazdálkodás, 2001/3., 1–15. o.
- László Hajós – János Magyarai – József Méhi: *Trends and Tendencies in Agricultural Work Organization*. Bulletin of the Szent István University, 1995–1996, 303–311.
- Kollár Péter: *Munkavállalói kompetenciák*. Magyar internetes agrárinformatikai tájság, 2016/212.
- Lentner Csaba: *Magyarország jövője 2025-ben – a tudomány szemszögéből*. Polgári Szemle, 2010/5., 101–107. o.
- Lentner Csaba – Kovács Róbert: *A magyar multik pénzügyi stratégiái Kelet-Közép-Európában, különös tekintettel Romániában*. In: Regionális átalakulás a Kárpát-medencében. Szerk.: Rácz Szilárd, MTA Regionális Tudományi Társaság, Pécs, 2006, 34–55. o.
- Magyarai János – László Hajós: *Possibilities of supporting the scheduling of farmers' short-term activities*. Bulletin of the Szent István University, 1993–1994, 111–119.
- Magyarai János – Hajós László: *Kisüzemi tevékenységek tervezése*. Gazdálkodás, 1998/4., 52–56. o.
- Marosné Kuna Zsuzsanna – Czeglédi Csilla: *Az érett korú munkavállalók mint humán tőke. Az oktatás szerepe foglalkoztatásuk növelésében*. Munkaügyi Szemle, 2014/3.
- Zsuzsanna Marosné Kuna – László Hajós: *Demographical Chances Versus (Age) Discrimination – Measurement*. Annals of Faculty of Engineering Hunedoara – International Journal of Engineering, Vol. 13, No. 1., 2015, 187–192.
- Miskolcíné Mikáczó Andrea: *A bolognai folyamat hatásai és minőségbiztosítási vetületei a magyar felsőoktatás szerkezetének átalakításában*. Minőség és Megbízhatóság, 2006/3., 137–144. o.
- Miskolcíné Mikáczó Andrea – Varga Erika: *Minőségi felsőoktatás vs. minőségi diploma, avagy a humántőkébe való képzési befektetés hasznosulása munkaerő-piaci aspektusból*. Studia Mundi – Economica, 2015/3., 44–53. o.
- Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. ENQA, 2015.
- Alexandria Valerio – Brent Parton – Alicia Robb: *Entrepreneurship Education and Training Programs around the World. Dimensions for Success*. The World Bank, 2014. www.worldbank.org/en/topic/education/publication/entrepreneurship-education-and-training-programs-around-the-world-dimensions-for-success
- Erika Varga et al.: *The examination of students' relevant personal competencies in higher education in Hungary*. Ekonomika polnohospodárstva, No. 2., 2015, 78–87.
- Erika Varga et al.: *Personal competencies from the perspective of human resources management and the business programmes of higher education*. Trendy v podnikani, Vol. 5, No. 4., 2015, 22–31.
- Erika Varga – Csilla Czeglédi – László Hajós: *The examination of personal competencies as collateral of success from the point of view of students*. Annals of Faculty of Engineering Hunedoara – International Journal of Engineering, No. 4., 2015, 117–122.
- Varga Erika – Szira Zoltán: *A kompetencia értelmezései az emberierőforrás-menedzsmentben*. In: A megértés lehetőségei. Tanulmányok a kommunikációtudomány (határ)területeiről. Szerk.: Farkas Attila, F. Orosz Sára, Rudnák Ildikó, Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, 2016, 17–26. o.
- Varga Erika – Szira Zoltán – Boda Helga: *Munkaerő-piaci kompetenciák egy körének vizsgálata a munkáltatók szemszögéből*. In: A megértés lehetőségei. Tanulmányok a kommunikációtudomány (határ)területeiről. Szerk.: Farkas Attila, F. Orosz Sára, Rudnák Ildikó, Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, 2016, 27–38. o.
- Christine Volkmann et al.: *Educating the Next Wave of Entrepreneurs*. World Economic Forum, 2009. www.weforum.org/reports/educating-next-wave-entrepreneurs
- Zéman Zoltán: *Controlling a korszerű vállalatirányítás eszköze*. Gazdálkodás, 1997/2., 80–82. o.
- Zoltán Zéman – György Majoros: *Evaluation of the principle*. Bulletin of the Szent István University, No. 1., 2010, 348–369.
- Zéman Zoltán – Mahesh Singh Kumar – Bárczi Judit: *A működési, pénzügyi és stratégiai kockázatok feltérképezése, mérése és a kockázatjelentések tartalmi összefüggései*. Controller Info, 2014/12., 7–11. o.
- Zéman Zoltán – Bárczi Judit: *A pénzügyi kultúra és annak anomáliái*. Polgári Szemle, 2015/1–3., 101–108. o.
- Zéman Zoltán: *Új lendületben a gazdaságtudomány*. Polgári Szemle, 2016/1–3., 202–207. o.
- [www.enqa.eu/files/ESG_3edition%20\(2\).pdf](http://www.enqa.eu/files/ESG_3edition%20(2).pdf)

A fogyasztói etnocentrikus tendenciákra reagáló marketing-(rész)stratégiák

Marketing Strategy Reacts to Consumer Ethnocentric Tendencies

Összefoglalás

A tanulmányban a fogyasztói etnocentrizmusnak és az országeredet-hatásnak a vállalatok marketing-(rész)stratégiáival való kapcsolatát vizsgáljuk. A fogyasztói etnocentrizmus általános koncepcióját Shimp és Sharma művén keresztül mutatjuk be, míg az országeredet-hatást a legtöbb szerző úgy definiálja, mint a fogyasztói etnocentrizmus gyakorlati manifesztációját. Az országeredet-hatás különböző szintjeinek rendszerbe foglalása mellett a vállalati szintet sem hagyjuk figyelmen kívül. A fogyasztói etnocentrikus tendenciák, az országeredet-hatás ugyanis befolyásolják a vállalati marketing-(rész)stratégiákat. A primer vizsgálat legfontosabb következtetése, hogy a hazai vállalatok reagálnak a magyar társadalomban jelen lévő etnocentrikus tendenciákra a magyar/hazai eredetjelölő és tanúsító védjegyek tudatos használatával.

Summary

This study examines the topic of CE and the influence of COO in connection with corporate marketing strategy. The general concept of CE was first introduced by Shimp and Sharma whilst most authors define the COO effect as the practical manifestation

NÉMETH SZILÁRD adjunktus, BGE PSZK, Vállalkozás és Emberi Erőforrások Intézeti Tanszék (nemeth.szilard@uni-bge.hu), NÉMETH KRISZTINA tanársegéd, BGE PSZK, Számvitel Intézeti Tanszék (nemeth.krisztina2@uni-bge.hu), BUGOVICS ZOLTÁN docens, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék (bugzol@sze.hu).

of CE. We could see not only is the COO effect seen, but also the COM problem and CSE, and last but not least the importance of the corporate level. This current study attempts to show how COO influences elements of a firm's marketing strategy. The main finding of the research is that Hungarian firms respond to consumer ethnocentric tendencies by using labels or trademarks indicating Hungarian origin.

A globalizáció olyan megatrend, amely életünk szinte minden területére hatást gyakorol. A globalizáció, kapcsolódva Hamilton és Webster megfogalmazásához, az országok integrációját jelenti azáltal, hogy kapcsolódási és kommunikációs felületeket teremt és biztosít a világ nemzetei között.¹ A globalizáció az a folyamat, amelynek során azokat a határokat, különbségeket, korlátokat – legyenek azok politikai, gazdasági, kulturális eredetűek – bontjuk le, melyek a világot különböző régiókra osztják. Valójában tehát a globalizáció számos új lehetőséget teremt a vállalatok számára (új piacok, olcsóbb munkaerő, könnyebb beszállítóválasztás, alacsonyabb alapanyag és logisztikai költségek/árak), ugyanakkor a határok eltűnésével, lebontásával teljesen új, sokkal élesebb versenykörnyezetet tapasztalhatnak meg.

Ebben a globalizálódó világban egy régi latin mondás mutatja ugyanakkor, hogy: „Nemo patriam, quia magna est, amat, sed quia sua”, azaz: „Senki sem azért szereti a hazáját, mert nagy, hanem mert az övé.”² Vagy, ahogy talán többen ismerik: „Right or wrong, my country.” Eötvös Józsefet, a magyar reformkori centralisták egyik nagy alakját felidézve tehetjük fel a kérdést: Merre előre? Van-e létjogosultsága a patrióta, nacionalista gazdasági szemléletmódnak egy multilaterális intézmények irányította (azok meghatározottságában működő) kozmopolita, globalizálódó világban? Lehet-e ezekből a motívumokból előnyöket kovácsolni egy ország gazdasága vagy éppen egy vállalat számára?

A felvetett kérdésekből is látható, hogy a válaszokként megfogalmazott gondolatok csak meglehetősen szubjektívek lehetnek, melyek az egyének képzettségétől, értékítéletétől, látásmódjától és számos szociodemográfiai tulajdonságuktól függenek. A szociológia, gazdaságszociológia és más társadalomtudományi irányzatok által felvetett kérdések és a megfogalmazott válaszok a bevezetőjét kell hogy képezzék egy fogyasztói etnocentrizmussal, országeredet-hatással és annak a vállalati marketingstratégiára gyakorolt hatásával foglalkozó dolgozatnak. Annál is inkább, mert a fogyasztói etnocentrizmust kutató tudósok magának az etnocentrizmusnak az általános konstrukcióját egy szociológustól, Summertől³ vették át.⁴ Az etnocentrizmus egy szinte univerzálisnak tekinthető szindróma, amely diszkriminatív attitűdöket és viselkedést eredményez.⁵ A diszkriminatív attitűdöket vizsgálva azt láthatjuk, hogy míg a saját csoportot (in-group) mint erényest és kiválót, a saját normákat mint egyetemes értékeket fogadja el, addig a más csoportok (out-group) „értékeit” megveti, elítéli és gyengébbnek tartja.⁶ Az etnocentrizmus fogalma eredetileg tisztán szociológiai kategória volt, napjainkban azonban egyre többen értenek egyet abban, hogy mára a szociálpszichológia, gazdaságszociológia témaköréhez sorolandó.⁷

De még szemléletesebben jelzi a felvetett kérdések fontosságát, ha azokat a gondolatokat idézzük fel, amelyeket az egykori amerikai elnöknek, Abraham Lincolnnak tulajdonítanak: „Én nem tudok túl sokat a vámokról. Csak annyit tudok, hogy ha Angliától veszek egy kabátot, akkor enyém lesz a kabát, és az angoloké lesz a pénz. De ha amerikai kabátot veszek, akkor is enyém lesz a kabát, de a pénz Amerikában marad.” Ez az érvelés azonban nem a modern kori közgazdaságtani gondolkodás sajátja, sokkal inkább a 17–18. századi merkantilista gondolkodók felfogását tükrözi. A célok és az eszközök ezen érvrendszerben felcserélődni látszanak, ugyanis a pénz (arany) felhalmozása kevésbé emeli az ország lakosainak életszínvonalát. A pénz ugyanis önmagában nem tekinthető értéknek, csak abban nyilvánul meg értéke, amit vásárolni lehet érte a másik országtól.⁸

Mégis, napjainkban egyre divatosabb felfogásként jelenik meg, a globális pénzügyi és gazdasági válság hatására, a protekcionista felfogású gazdaságpolitikai szemlélet. Ezért érdekes lehet vizsgálni a marketing szempontjából azokat a motívumokat, melyek a „hazait” támogató akciókat felkarolják, egyáltalán életben tartják, nemcsak az állam, hanem a vállalatok, a fogyasztók, a lakosság részéről is.

Mindezek mellett a fogyasztók értékítéletének és választásának elemzése és vizsgálata a témakör megértéséhez meglátásunk szerint nem elegendő. Szükséges a vállalati marketingstratégia, az alkalmazott marketing-részstratégiák⁹ vizsgálata is, hiszen az etnocentrikus tendenciák nemcsak a fogyasztók oldaláról jelenhetnek meg, hanem a vállalati imázs elemeként is felszínre kerülhetnek, elősegítve, stimulálva a társadalomban jelen lévő patriotá, nacionalista érzelmeket. A „Vegyél magyart!” nem nacionalista szlogen, hanem önös érdeken alapuló törekvés. Ha a hozam egy magyar tulajdonú cégé, sokkal nagyobb eséllyel költik el azt a tulajdonosok itthon (fogyasztásként, beruházásként). Ebből a költségkülönbségből áttételeken keresztül jut mindenkinek, adó formájában az államnak is. Az elmúlt években a fogyasztási cikkek piacán javult a helyzet a rendszerváltás időszakához képest, amikor sikk volt nyugatit venni, és „ciki” volt hazait. A pozitív változásban a telítődésen és a józan észen túl szerepe van a mezőgazdasági termelői nyomásnak, a retromárkák divatjának és a kínai termékek minőségi kockázatának is – olvasható Lakatos cikkében.¹⁰

A nyugat-európai piac valószínűleg igényt tart a jó minőségű, egyedi magyar termékekre, amelyek különböznek a tucattermékek és tucatszolgáltatások személytelen kínálatától. A mai trendek is igazolják, hogy a több tízmilliós példányszámú árucikkek mellett van igény a világszerte megbecsült, gondos munkával gyártott különlegességekre, amelyek a manufaktúráis gyártási módszertanuk mellett (származási/tervezési ország) eredetüket is hangsúlyozzák.¹¹

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS, ELMÉLETI KERET

A felvetett kérdések megválaszolásához mindenekelőtt két dolgot el kell különítenünk annak érdekében, hogy válaszokkal tudjunk szolgálni. Különbséget kell ugyanis tenni az etnocentrikus tendenciáknak a fogyasztóra és a vállalati marketing-(rész)stratégiákra gyakorolt hatása között. Az elmúlt három évtizedben sok kutatás kívánta bemutatni a fogyasztói etnocentrizmus hatását a fogyasztói szokásokra, számos magyar tanulmány,

szakkönyv vizsgálta, értelmezte ezt a hatásmechanizmust.¹² De a fogyasztói etnocentrizmus általános koncepcióját először Shimp és Sharma fogalmazta meg.¹³ Valójában a magyar kutatók elsősorban a nemzetközi (amerikai) kutatások eredményeit kívánták igazolni és árnyalni hazánkban. A koncepció fejlődése természetesen nem torpant meg az elmúlt években, ezt nemcsak a számos hazai, hanem sok nemzetközi publikáció is igazolja. Napjainkban egy márka országeredet-hatása (country-of-origin effect – COO) a fogyasztói szokásokra nézve az egyik legtöbbet kutatott téma a nemzetközi üzleti tudományok területén.¹⁴ Kijelenthetjük – egy globális pénzügyi és gazdasági válság után –, hogy az országeredet-hatásban rejlő lehetőségek kiaknázása ma sokkal időszerűbb, mint korábban volt.

A fogyasztói etnocentrizmus koncepcióját korábban az etnocentrizmus egy gazdasági formájaként értelmezték. Valójában a fogyasztók etnocentrikus szemlélete az egyéni hitviláguktól függ, azaz az emberek úgy érzik, saját országuk gazdasági csődjét (nehéz helyzetét) idézhetik elő azzal, ha külföldi termékeket vásárolnak. Az ideában megjelenik az importtermékekkel szembeni morális ellenérzésen túl egy erős előítélet is a külföldi termékekkel szemben.¹⁵ „Az etnocentrikus fogyasztó szemszögéből, az importtermékek vásárlása helytelen, mert – ahogy ők gondolják – ez rosszul érinti a hazai gazdaságot, munkahelyek megszűnését eredményezi, és természetesen hazafiatlan cselekedet. [...] A nem etnocentrikus fogyasztók számára ugyanakkor a külföldi termékek olyan tárgyak, amelyeket minőségük alapján kell értékelni, attól függetlenül, hogy hol gyártották őket – illetve az is elképzelhető bizonyos termékek esetében, hogy kifejezetten azért értékeli őket jobbnak minőségüket tekintve, mert nem hazaiak.”¹⁶ (Pl. svájci óra.) A legnagyobb probléma Shimp és Sharma elméletével a szűk hatókör. Az elméletük eredeti változatát csak az Egyesült Államok állampolgáira vonatkozóan fogalmazták meg, jóllehet, mint azt a számos magyar kutatás is egyértelműen jelzi, az elgondolás sokkal nagyobb mértékben életképes.

Napjainkban a patrióta és etnocentrikus fogyasztás a marketingtudomány és -gyakorlat lényeges eleme; a hazai termékek a nemzeti identitás fontos részét képezik.¹⁷ A vállalatoknak szükségük van bizonyos versenyelőnyre – különösen egy ilyen nagy hatású válság után –, ez pedig lehet a vállalat által gyártott termékek vagy nyújtott szolgáltatások „hazai imázsa”. Az Európai Unióhoz történt csatlakozásunkban rejlő lehetőségek vagy éppen veszélyek nagyon meghatározóak a „hazai termékeket, szolgáltatásokat”, hungarikumokat gyártó vállalatok marketingtevékenységében. Természetesen azt sem szabad marginális kérdésként kezelnünk, hogy a „hazai termékeket preferáló” mozgalmak korszakát éljük.

A magyar társadalom szociológiai vizsgálatai feltárják a társadalomban jelen lévő (látens, felszínre törő, elfojtott) vagy marginális szerepet betöltő etnocentrizmust, természetesen nem megfelelkezve a nacionalizmus, patriotizmus, kozmopolita szemléletmód vizsgálatáról sem. A reprezentatív ISSP-kutatások¹⁸ alapján elmondható, hogy a magyar társadalomban az etnocentrizmus (szélsőséges és mérsékelt formája) 69%-ban jellemző.¹⁹

A legszigorúbb vásárlók szerint az igazi magyar termék mind a hét feltételnek (magyar a tulajdonos nemzetisége; magyar a dolgozók állampolgársága; magyarországi a

cég székhelye; Magyarország a termék/szolgáltatás előállításának helye; a termékek előállításához használt anyagok eredete magyar; magyar a cég neve; magyar a termékeinek forgalmazási helye) eleget tesz.²⁰ Egy általánosan elfogadott közgazdasági meghatározás szerint „azt az árut tekintjük magyarnak, amely értékének több mint 50%-át itthon állították elő”.²¹ Ez Malota szerint is megegyezik a közgazdaságtani definícióval.²²

A Medián felmérésében²³ a fogyasztók azokat a termékeket tekintik magyarnak, amelyek hazai tulajdonú cégek termékei (60%); minden, amit itthon állítanak elő, még akkor is, ha a gyártó cég külföldi (40%): kb. 90% vélte magyarnak a Borsodi sört, a Nestlé Boci csokit. A vizsgálat eredményei szerint a termék magyar eredete a 4. kiválasztási szempont az ár, a minőség és az egészségesesség után. A GfK Hungária felmérése alapján tendenciaként figyelhető meg, hogy a magyar fogyasztók fokozottabban odafigyelnek, mint a környező országok fogyasztói, hogy hazai eredetű terméket válasszanak (Ausztria természetesen kivétel). Egy másik, a Nielsen piackutató által 2011-ben készített kutatás eredményeként megállapítható, hogy a magyarok többségének fontos, hogy hazai élelmiszert válasszon. „Tízből hat fogyasztó tartja fontosnak, hogy amikor élelmiszert vásárol, akkor magyar terméket válasszon. Közülük egyharmad a jó minőséget, egyötöd a hazai áru egészséges voltát jelölte döntése fő okának.”²⁴ A GVH-kutatás alapján az is látható, hogy a válaszadók 43%-a vásárol inkább magyar termékeket még akkor is, ha ezáltal kevesebb pénz marad a pénztárcájában, illetve a magyar termékek felkutatása megnöveli a vásárlás időtartamát.²⁵

A REAGÁLÓ RÉSZSTRATÉGIÁK

A vállalati szintű stratégiaalkotás a hosszú távú szemlélet kialakításához különösen fontos a vállalatok életében, ugyanakkor a részstratégiák kidolgozása teremti meg a lehetőségét annak, hogy a vállalat a mindennapi működésébe integrálja a hosszú távú elképzeléseit marketingtervek és marketingprogramok formájában.²⁶ A marketing-részstratégiák kidolgozottsága nagyban függ a vállalat méretétől, tevékenységi körétől, piaci elkötelezettségétől, földrajzi irányultságától és piaci céljaitól. A mikro-, kis-, közepes vállalatok (mkkv) jellemzően gerillamarketinget, de mindenképpen innovatív marketingeszközöket alkalmazva kénytelenek marketingtevékenységüket folytatni a siker érdekében, igyekezve kiegyenlíteni a helyzetükből, méretükből fakadó hátrányukat a nagyvállalatokkal szemben. Míg az mkkv-szektorhoz tartozó vállalatok jellemzően egy (szűkebb, speciális igényekkel rendelkező) piaci szegmensre fókuszálnak, addig a nagyvállalatok számára az integrált és komplex marketingrendszerek kínálnak jó lehetőségeket.

A részstratégiák kialakítása tekintetében különbséget kell tenni termék és szolgáltatás között, hiszen ez a részstratégiák kidolgozását befolyásolja, még akkor is, ha a marketingre jellemző kétpólusú megközelítést feloldva, új logikának kell teret nyernie a marketingtevékenység kialakításához kapcsolódóan: mégpedig az SDL-nek (Service-dominant Logic – szolgáltatásközpontú logika).²⁷ Természetesen a hazai szolgáltatá-

sokról beszélni és a COO-hatást vizsgálni sokkal nehezebb, mint termékek esetében, ugyanakkor a gyakorlatban léteznek olyan megoldások, amelyek képesek megjeleníteni, hogy egy szolgáltatás mennyire kötődik egy országhoz, pl. Magyar Termék Non-profit Kft. – Hazai szolgáltatás védjegye (1. táblázat).

1. táblázat: A COO (ország eredet-hatás) dimenziói

Termékek		
Country-of-design (COD)	tervezőország-hatás	A K+F-tevékenység lokációja eltér a gyártás lokációjától.
Country-of-assembly (COA)	összeszerelési ország-hatás	Az alacsony reputációjú országokból a cégek az összeszerelést magas(abb) reputációjú országokba telepítik.
Country-of-parts (COP)	részegység ország eredet-hatás	Fontos a részegységek, alkatrészek, alapanyagok származási országa.
Country-of-manufacture (COM)	előállítási ország-hatás	A gyártás helye eltér az eredeti (fogyasztói megítélés szerinti) származási országtól.
Country-of-brand (COB)	márka ország eredet-hatás	A márkázási ország eltér attól, ahol a vállalat központja/főhadiszállása van.
Country Stereotyping Effect (CSE)	ország-előítélet/sztereotípiahatás	Az országgal szembeni előítélet/sztereotípia.
Country Related Affect/ Country Related Product (CRA/ CRP)	országhoz kötődő hatás/ országhoz kötődő termék	Az országimázszt (Country Image – CI) befolyásoló termék.
Szolgáltatások		
Country-of-brand (COB)	márka ország eredet-hatás	A márkázási ország eltér attól, ahol a vállalat központja/főhadiszállása van.
Country-of-service-delivery (COSD)	szolgáltatásnyújtási ország eredet-hatás	Attól függően, hogy a szolgáltatást mely országban nyújtják, az ügyfelek igényei és elképzelései jelentősen eltérhetnek.
Country person image (CPI)	származási (szolgáltatást nyújtó személyre vonatkozóan) országimázs	A szolgáltatást nyújtó személy születési országának hatása.
Country training image (CTI)	származási (szolgáltatást nyújtó tudás/képesség szerzésére vonatkozóan) országimázs	A szolgáltatást nyújtó személy/szervezet a szolgáltatás nyújtásához szükséges/ ahhoz szorosan kötődő speciális szaktudást/képességet megszerezte.

Forrás: Saját szerkesztés.

A társadalomban jelen lévő fogyasztói etnocentrikus tendenciák figyelembevételével, a vállalatok a marketing-részstratégiák közül elsősorban a termékpolitikára és a kommunikációs politikára kell hogy helyezték a hangsúlyt. Természetesen azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az árazási stratégia kidolgozásánál is sok tényezőt figyelembe kell vennie egy vállalatnak.²⁸ A termék származási országa befolyásolja

a fogyasztók minőségképét, és ez a termékek árában is megjelenik,²⁹ hiszen a fogyasztók az adott ország termékeihez egyfajta pozitív (vagy negatív) minőségképet is társítanak. Mindezek mellett természetesen fontos szerepet játszik az elosztási csatorna:³⁰ számtalan kereskedelmi márka esetében jelenik meg a termékek csomagolásán a magyar termék eredetmegjelölés valamilyen formája, illetve egyre inkább kiskereskedelmi üzletláncok vállalják fel a hazai áruk értékesítését, és lesznek tagjai, támogatói földrajzi eredetjelző vagy minőséget tanúsító védjegytulajdonos szervezeteknek (pl. CBA, Coop, Aldi, Lidl). A szolgáltatások esetében ki kell emelni az egyéb marketingmix-elemekhez (emberi tényező, folyamat, fizikai környezet) való kapcsolódást.³¹

A termékpolitikában a csomagolás, ezen belül is különösen a címke nagy hangsúlyt kap, hiszen a címkén sok egyéb mellett a származási ország is megjelenik. Feltüntetése a termék címkéjén annak ellenére kötelező, hogy esetenként ennek következtében állnak el a fogyasztók a termék megvásárlásától.³²

A csomagolás növekvő jelentősége nem vitatott, hiszen a vásárlásról való döntés legkritikusabb pillanatában is jelen van, ellentétben egyéb kommunikációs eszközökkel.³³ A csomagolás rendelkezik, a logisztikai (szállíthatósági és védelmi), menedzseri funkció mellett, marketingfunkcióval is:³⁴ a csomagolás címkézése, mint néma eladó,³⁵ alkalmas a fogyasztói bizalom elnyerésére, promóciós és eladásösztönző eszköz, reklámközvetítő és jelentős tájékoztató szereppel bír.³⁶ A címkén a származási ország feltüntetése (akár egyszerűbb, akár földrajzi eredetmegjelölő vagy minőségtanúsító védjegy formájában) három hatásmechanizmus³⁷ valamelyikén keresztül idézi elő a fogyasztók pozitív vagy negatív értékítéletét:³⁸

- halo hatás (lehet pozitív vagy negatív): a származási ország befolyásolja, hogy vélekedik a fogyasztó a termékről (attitűd befolyásolása);

- az adott országból származó más termékek jellemzőivel kapcsolatos vélemények alapján alakul ki a fogyasztó véleménye az adott országból származó termékekről (attitűd és vásárlási szándék befolyásolása);

- a vásárlási szándék közvetlen befolyásolása történik, például a nemzeti, hazai termékek vásárlására vonatkozó program.

A termékpolitikával és csomagolással összhangban a vállalati arculatra is figyelmet kell fordítani, különösen ennek a fogyasztó számára is legszembeűnőbb vizuális elemére, a logóra, mert a vásárló ezzel azonosítja a céget vagy a márkát.³⁹ Rengeteg példa mutatja, hogy a nemzeti identitás mely szimbolikus elemeit használják a gyakorlatban (pl. Szentkirályi ásványvíz – Szent Korona; Pick szalámi – piros, fehér, zöld színek).

A termékpolitika mellett a marketingkommunikációs részstratégiát a digitális trendek szempontjából érdemes vizsgálni. A fogyasztói felhatalmazódás ugyanis egyszerre technológiai, gazdasági, társadalmi és jogi jelenség.⁴⁰ „Az internetnek és a mobilkommunikációs platformoknak hála, a fogyasztó folyamatosan elérhetővé vált, valamint rendelkezésre állnak olyan eszközök (pl. web 2.0 platformok, közösségi média), ahol könnyedén hangot adhat véleményének, tapasztalatainak, s így a korábbi egyirányú (vállalat–fogyasztó) kommunikáció helyett a fogyasztók, visszacsatolási lehetőségükkel

élve, szinte azonos horderejű szereplővé válnak a kommunikációs felhőben, mint a vállalatok.”⁴¹ Mindemellett a vállalatok is új típusú eszközöket és lehetőségeket szereztek arra, hogy (értékalapú!) közösségeket építsenek maguk köré, amely közösségek megteremtése ma már egy sikeresen működő vállalkozás üzleti modelljéből nem hiányozhat.⁴²

A vállalatvezetők számára megfontolandó, hogy miután ma a hazai imázs segítségével könnyebben el tudják érni a hazai fogyasztókat, korántsem marginális kérdés, hogy a fogyasztók miként rangsorolják a hazai versenytársakat. Míg ugyanis 1989-ben, a rendszerváltozás idején a magyar fogyasztók inkább a külföldi termékeket preferálták, ez a tendencia 2002-ben megfordult, és ma már elmondható, hogy anyagi lehetőségeiket is figyelembe véve, inkább a hazai termékeket részesítik előnyben.⁴³

Napjainkban a vállalatok a versenyelőny megszerzése érdekében termékeik vagy nyújtott szolgáltatásaik esetében országeredet-imázst alkalmazhatnak a marketing-(rész)stratégiáik kialakítása során. Aichner tanulmányában elkülönít jogilag szabályozott (1) és nem szabályozott (2) stratégiatípusokat.⁴⁴ Aichner összefoglalja és meghatározza azt is, hogy a jelzett stratégiák a vállalatok perspektívájából implicit vagy explicit stratégiák, illetve a kommunikációs fókuszukat tekintve mennyire tekinthetők komplexnek (2. táblázat).

2. táblázat: COO-stratégiák

Ssz.	Stratégia meghatározása	Stratégia típusa	Kommunikáció komplexitása
1a	„Made in...” stratégia, a gyártás helyének kommunikációja	Explicit	Alacsony
1b	„Minőségtanúsítók és eredetjelzők” (védjegyek és szimbólumok) alkalmazásának stratégiája	Explicit	Alacsony
2a	Az országeredet megjelenítése a vállalat nevében	Explicit	Alacsony
2b	Az országeredetnek a vállalat nevében tipikus, az országra jellemző szavakkal történő jelölése	Implicit	Közepes
2c	Az országeredetnek a termék nevében, a kommunikációban a nyelv használatával, nyelvi fordulatokkal történő jelölése	Implicit	Közepes/Magas
2d	Az országeredetnek a vállalat imázsában híres emberekkel történő megjelenítése	Implicit	Közepes/Magas
2e	Az imázsban, arculatban a zászló, a nemzeti szimbólumok jelölik az országeredetet	Explicit/Implicit	Alacsony/Közepes
2f	Az országra jellemző tipikus tájak, épületek jelölik az országeredetet	Implicit	Közepes

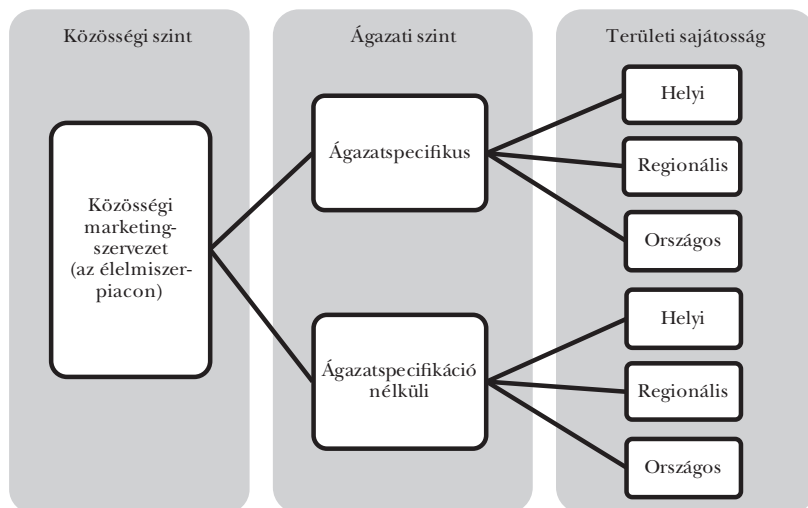
Forrás: Thomas Aichner: Country-of-origin marketing: A list of typical strategies with examples. *Journal of Brand Management*, Vol. 21, No. 1., 2014 alapján saját szerkesztés

MINŐSÉGTANÚSÍTÓK ÉS EREDETJELZŐK (VÉDJEGYEK ÉS SZIMBÓLUMOK) MAGYARORSZÁGON

A továbbiakban az Aichner-féle tipológiában a jogilag szabályozott stratégiatípusok közül a „Minőségtanúsítók és eredetjelzők” (védjegyek és szimbólumok) alkalmazásának stratégiáját vizsgáljuk. Sem a Vidékfejlesztési Minisztérium 2012 szeptemberétől hatályos Magyar Termék rendelete⁴⁵ nem ír elő védjegy- vagy logóhasználati kötelezettséget, sem más jogszabály erre nem kötelez; a rendelet támogatja ugyanakkor a rendeletnek megfelelő civil tanúsító védjegyek használatát. A Magyarországon elterjedt hazai, magyar termékekre utaló védjegyek közül a legnépszerűbbek a Magyar Termék Nonprofit Kft. „Magyar Termék” („Hazai Termék”; „Hazai Feldolgozású Termék”) védjegye, a korábban az Agrármarketing Centrumhoz (jelenleg az FM Élelmiszerlánc-felügyeletért felelős Államtitkársághoz) tartozó „Kiváló Magyar Élelmiszer” védjegy, illetve az INDUSTORG Védjegyiroda Kft. „Magyar Termék Nagydíj” védjegye. A Lidl Magyarország által alkalmazott kereskedői „Magyar Termék” védjegy is használatos, és több, a Lidl Magyarországgal szerződésben álló termelő ezt használja. Ugyanakkor a megoldást természetesen a logó kivitelezése miatt komolyan támadta a Magyar Termék Nonprofit Kft.⁴⁶

A védjegyek, védjegyszolgáltatók esetében, irányultságuk mellett azt is fontos kiemelni, hogy milyen típusú védjegyről beszélhetünk a specifikáció alapján: ágazatspecifikus és ágazatspecifikáció nélküli,⁴⁷ illetve a tér szerepe mind az identitásban, mind a szervezetek felépítésében megjelenik (1. ábra).

1. ábra: Közösségi marketingszervezetek védjegyzési gyakorlata

Forrás: Totth Gedeon – Fodor Mónika: Közösségi védjegypolitika, esélyek és lehetőségek az élelmiszer-gazdaságban. In: Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia II. kötet. Szerk.: Ferencz Árpád, Kecskeméti Főiskola, Kertészeti Főiskolai Kar, Kecskemét, 2011 alapján saját szerkesztés

FELTÁRÓ KUTATÁS

Kutatási kérdések

A dolgozatban megfogalmazott kutatási kérdések – amelyeknek vizsgálatát szekunder és kvalitatív (szakértői mélyinterjúkra épülő) primer kutatással kívántuk elvégezni – a következők:

1. A vállalatok figyelnek-e az etnocentrikus tendenciákra, és milyen marketing- (rész)stratégiákat követnek ezek alapján?

– Ha befolyásolják az etnocentrikus tendenciák a magyar fogyasztók vásárlási döntéseit, akkor ez megjelenik-e a hazai vállalatok marketingstratégiájában?

– A vállalati marketingstratégia megalkotása során, mely területen van a legnagyobb jelentősége az etnocentrikus tendenciáknak (termék- vs. kommunikációs stratégia)?

2. Valós megoldás/lehetőség-e a tanúsító, eredetjelölő védjegy használata a termékpolitikai és kommunikációs-politikai marketing- (rész)stratégiák kidolgozásában?

– Milyen tényezők befolyásolják a tanúsító, eredetjelölő védjegyhasználat sikerességét?

– Sikeresnek tekinthetők-e a tanúsító, eredetjelölő védjegyek?

– Milyen eredményei mutathatók ki a tanúsító, eredetjelölő védjegyhasználatnak?

Anyag és módszer

Az alkalmazott primer kutatási módszer, a szakértői mélyinterjúkra épülő elemzés megfelelősége indokolható azzal, hogy induktív, feltáró kutatás elvégzése volt a cél, amely alapján hipotézisalkotáshoz és a jelenségeket leíró magyarázatokhoz juthatunk.⁴⁸ A feltáró kutatás során alkalmazott adatgyűjtési módszer a mélyinterjú volt, amely kvalitatív módszertani jellegéből fakadóan kismintás vizsgálatot jelent nyílt kérdésekkel. A szakértői interjúalanyok kiválasztása során törekedtünk arra, hogy a szekunder kutatás során feltárt különböző célkitűzéseket megjelenítő védjegyeket szolgáltató, legjelentősebb (fogyasztók által legismertebb és piaci szerepük alapján legmeghatározóbb) vállalatok képviselői kerüljenek be a mintába. A feltáró, szakértői mélyinterjúkra épülő kutatás elemzésére a MAXQDATM 12.0 szoftvert alkalmaztam, amely kvalitatív adatok

3. táblázat: A minta – Szakértői mélyinterjúk (2016)

Cégnév	Árbevétel (2014) (M Ft)	Foglalkoztatottak száma (2014) (fő)	A mélyinterjú alanyának beosztása	Mélyinterjú időtartama
MAGYAR TERMÉK Nonprofit Kft.	61	4	ügyvezető igazgató	2,5 óra
INDUSTORG – VÉDJEY- IRODA Kft.	44	2	ügyvezető igazgató	2,5 óra

Forrás: Saját szerkesztés a HBI CégadatbázisTM adatainak felhasználásával.

elemzését teszi lehetővé (részben kvantitatív és vizuális módszerekkel), és a társadalomtudományok, gazdálkodási tudományok területén, a világban a három leggyakrabban alkalmazott ilyen típusú elemzőszoftver egyike.

A kutatás eredményei

Magyar Termék Nonprofit Kft.

Az elemzés alapján megállapítható, hogy a kommunikációs célok esetében vannak eltérések a két védjegyszolgáltató között. A Magyar Termék Nonprofit Kft. esetében a kommunikáció (itt nemcsak a csomagoláson megjelenő védjegyet kell érteni, hanem a közösen szervezett – közösségi – marketingkommunikációs tevékenységet is) hangsúlya a minőség mellett a termékeredeten van: azt próbálja meg bemutatni a marketingkommunikációs kampányaiban, hogy a magyar termékek vásárlása a hazai gazdaságot hogyan és milyen formában erősíti. A szervezet B2B (szervezeti piacokon végzett) marketinget is folytat, ma már nemcsak termelőknek, hanem kereskedőknek is védjegyeznek termékeket, a termelőknek segítenek a kereskedőkkel felvenni a kapcsolatot, egységesen tárgyalni, és a kommunikációban is figyelmet fordítani az egységes (hatékonyabb) megjelenésre. Ahogy az interjú alanya megfogalmazta: „Marketingelni kell a marketinget – a vállalati kapcsolatok kiépítésében fontos feladatok vannak a kereskedői oldallal is –, az lenne a cél, hogy teljes legyen a termékkosara a védjegyeknek.”

Az eredmények megítélésénél kiemelendő, hogy főleg a 2012-es VM rendelet óta a védjegyszolgáltatók piacán erősödött a Magyar Termék Nonprofit Kft. pozíciója. A 2006-os induláshoz képest, amikor 11 vállalat alapította meg a céget, 2016 év elején a szerződött védjegyhasználó vállalatok száma már 143 volt. A piaci pozíció erősödését támasztja alá a 4. táblázat is, amelyben látható, hogy az egyes védjegytypusokba hány termék, illetve szolgáltatás tartozik.

Az eredményeket tekintve, a védjegyet használó vállalatok esetében az átlagos árbevételt megfigyelve megállapítható, hogy az árbevétel változása a 2012/2013-as évre 110%, míg 2013/2014-es évre 105% volt, tehát a védjegyet legalább 2012 óta használó vállalatok árbevétele növekedett (bár csökkenő mértékben), ami természetesen más jelentős gazdasági eseményeknek, fogyasztást serkentő gazdaságpolitikai intézkedéseknek is köszönhető.

A Magyar Termék Nonprofit Kft. védjegyeinek fogyasztói megítélése, az üzenetek átadásának sikeressége a mélyinterjú alanyának megállapítása alapján inkább pozitív irányba változott. Tudományos vizsgálatok is ezt támasztják alá:

- egy felmérés arra az eredményre jutott, hogy a magyar termékekkel szembeni attitűdök rendkívül kedvezők, a fogyasztó azonban mást is gondol a magyar termékekről, mégpedig azt, hogy drágák. A védjegyes termékért hajlandó többet fizetni a vásárló, ha az jól ismert, megbízható, és kellő hozzáadott értéket közvetít;⁴⁹

- valamint egy kutatás megállapításai így összegezhetők: „Mi sem bizonyítja jobban a közösségi marketingben rejlő potenciált, mint az, hogy a Magyar Termék Nonprofit Kft. tanúsító védjegyeinek népszerűsége kimagasló, sőt egyre szélesebb, míg a töb-

bi eredetjelölő védjegy ismertsége lényegesen kisebb, és inkább csökkenő tendenciát mutat.”⁵⁰

Az üzleti partnerek elvárásainak tekintetében a közösen szervezett kommunikációs tevékenységeket és a nagyobb piac elérésére, a fogyasztói lojalitás növelésére vonatkozó elvárásokat lehet kiemelni a mélyinterjú alapján.

A kulturális, történelmi, társadalmi, gazdasági, piaci háttér és jogi környezet tekintetében mind a Magyar Termék Nonprofit Kft., mind a Magyar Termék Nagydíj esetében a gazdasági, piaci környezet jelentősége emelhető ki. A feltáró kutatás során egyértelműen látható volt a gazdasági elköteleződés fontossága, az iparági sajátosságok gazdasági jelentősége. Ezt alátámasztja a mélyinterjúból vett idézet is: „Nem felesztenek a magyar vállalatok annyit, mint külföldi társaik, de ebből nem következik, hogy a magyar termék rosszabb lenne, mint a külföldi. A szabadpiac fontos kritérium, az EU-csatlakozás a hazai cégek szempontjából kevésbé mondható sikeresnek. Ezért is irreális elvárások kapcsolódnak a védjegyhasználathoz a cégek részéről.”

4. táblázat: A Magyar Termék Nonprofit Kft. által védjegyezett termékek

Védjegy típusa (kereskedői – termelői)	Védjegy típusa (Magyar Termék – Hazai Termék – Hazai Feldolgozású Termék – Magyar Szolgáltatás)	Védjegyezett termé- kek / szolgáltatások darabszáma
Kereskedői	Magyar Termék	468 db
	Hazai Termék	367 db
	Hazai Feldolgozású Termék	399 db
	Magyar Szolgáltatás	0 db
Kereskedői védjegyek összesen		1234 db
Termelői	Magyar Termék	890 db
	Hazai Termék	748 db
	Hazai Feldolgozású Termék	527 db
	Magyar Szolgáltatás	22 db
Termelői védjegyek összesen		2187 db
Nem besorolt védjegyezett termékek		4 db
A Magyar Termék Nonprofit Kft. által védjegyezett termékek és szolgáltatások száma		3425 db

Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Termék Nonprofit Kft. adatai alapján (http://amagyartermek.hu/termek/?name=Ĉean_code=).

INDUSTORG Védjegyiroda Kft. – Magyar Termék Nagydíj

A két védjegyszolgáltató közötti kommunikációban jelentős eltérés, hogy a Magyar Termék Nagydíj védjegy esetében a hazai termékeredet kommunikációja sokkal kevésbé hangsúlyos, lényegében semmilyen prioritás formájában nem jelenik meg. Ezt támasztja alá a pályázati rendszert bemutató katalógus tartalma is,⁵¹ mely csak mellékes elemként említi meg, hogy a minőség tanúsítása mellett a magyar termékeredet

is igazolja a védjegy. Ugyanakkor a termékeredethez kapcsolódóan a cég honlapján is megjelenik, hogy a tanúsítási rendszerbe 2001 óta bekerülő élelmiszerek esetében a védjegyszolgáltató alkalmazza a 2012-es VM rendeletet.

A marketingkommunikációs tevékenység tekintetében kiemelendő, hogy a védjegyszolgáltató a pályázaton nyertes cégeknek egyéb támogatást nem nyújt, nem szervez közös kommunikációs eseményeket. A védjegy díjkiosztó ünnepségeinek azonban komoly hírértéke van, ami a nyertes pályázóknak médiamegjelenést generál.

A Magyar Termék Nagydíj védjegyének megjelenési formáját több történelmi motívum és komoly ornamentikai kutatások előzték meg. Bár ennek a védjegyologónak a szerkesztése komoly kutatásokon alapul, a mélyinterjú elemzése alapján a védjegyszolgáltatónak nem célja a társadalomban jelen lévő etnocentrikus tendenciákra való reagálás. Az identitáshoz kapcsolódó elköteleződés inkább gazdasági oldalról jelenik meg.

A termelő-, gyártó-, szolgáltatóvállalatok között egyre népszerűbb a pályázat. Ezt hivatottak alátámasztani a 5. táblázat adatai.

5. táblázat: A Magyar Termék Nagydíj védjeggyel kapcsolatos legfontosabb adatok az elmúlt 6 évre vonatkozóan

Évszám	Lehetséges pályázati kategóriák száma	Pályázók száma	Kiosztott Magyar Termék Nagydíjak száma
2010	17	39	37
2011	22	n. a.	n. a.
2012	23	53	58
2013	24	65	78
2014	31	66	66
2015	37	54	57

Forrás: Saját szerkesztés az INDUSTORG Védjegyiroda Kft. adatai alapján.

A védjegyet használó vállalatok éves árbevételadataiból kitűnik, hogy a 2012/2013-as évre 113%, a 2013/2014-es évre 119% volt a növekedés, tehát a védjegyet legalább 2012 óta használó vállalatok árbevétele átlagosan növekedett, és a növekedés üteme sem csökkent. Itt az országos exportteljesítmény javulását is érdemes kiemelni, ami a nemzetközi piacokra igyekvő minőségi tanúsítvánnyal rendelkező termelők árbevételét érinti, még akkor is, ha kutatások eredményei nem is azt támasztják alá, hogy a hazai tulajdonú vállalatok esetében bővült jelentősebb mértékben az export. Ugyanakkor az egyes cégek árbevételének alakulása nem függ attól, hogy termékportfóliójuk esetében hány terméket látnak el a Magyar Termék Nagydíj védjeggyel.

A Magyar Termék Nagydíj védjegy fogyasztói megítélésével kapcsolatban sokkal kevesebb tudományosan igazolt megállapítást tehetünk, mint a Magyar Termék Nonprofit Kft. védjegyeivel kapcsolatban. Az üzenetek átadásának sikeressége a mélyinterjú alanyának megállapítása alapján inkább pozitív irányba változott. Ahogy a mélyinterjú alanya megfogalmazta: „Nem áldozunk pluszösszegeket a magyar, hazai termékekre,

sokkal fontosabb a minőség. A globális termékek esetében az ár közel hasonló, a minőség az, ami eltér és a döntésnél befolyásoló tényező.”

Az üzleti partnereknek nem elvárása a közösen szervezett kommunikációs tevékenység, hiszen nem ezért pályáznak a minőséget tanúsító védjegy elnyerésére. Maga a védjegy, a tanúsítási, minősítési rendszer a fontos – igazolja a termék minőségét, ennek van jelentősége a vállalati partnerek oldaláról. A vállalati partnereknek célja a nagyobb piac elérése, a fogyasztói lojalitás növelése, a minőség kommunikálása, megjelenítése a védjegy és az ünnepélyes díjkiosztó segítségével. Ehhez viszont elengedhetetlen az átlátható pályázati, tanúsítási rendszer, amelyben valóban szakértő bírálók kapnak helyet. Itt fontos kiemelni a pályázati kiírókat (állami és piaci szervezetek) és a bírálatban részt vevő szakmai szervezeteket és személyeket (egyetemek, kutatóintézetek, állami szakhivatalok) is.

A kulturális, történelmi, társadalmi, gazdasági, piaci hátteret és jogi környezetet tekintve, a Magyar Termék Nagydíj esetében a kulturális és történelmi környezet jelentőségét sokkal hangsúlyosabban emelte ki az interjúalany. „A tanúsító védjegyeket identitásképzőnek gondoljuk, ezt akarják sokan – véleményem szerint helytelenül. A Magyar Termék Nagydíjnak nem ez a célja! A nemzet, a nemzeti öntudat újradefiniálásához kellene, kellettek az identitásképzők. A tanúsító védjegyek a középkorban az udvari szállítókat minősítették. Azt jelezték, hogy a termék, szolgáltatás alkalmas arra, hogy kiszolgáljon magasabb szinteket, igényeket. Nyugat-Európában tehát ezek elsősorban minőségi attribútumok.”

KÖVETKEZTETÉSEK, MEGÁLLAPÍTÁSOK, A KUTATÁS KORLÁTAI

A kutatás leírásában megfogalmazott kutatási kérdéseket vizsgálva mind a szekunder, mind a primer kutatás alapján fogalmazhatunk meg válaszokat. A szekunder kutatások (szociológiai, marketing) alapján igazolható a magyar társadalomban jelen lévő etnocentrikus attitűd, amely a vásárlási-fogyasztási döntések meghozatalában is szerepet játszik. A vállalatok reagálnak a fogyasztói etnocentrikus tendenciákra marketingstratégiájuk kidolgozása során. Fontos kiemelni, hogy nemcsak a gyártó-, termelővállalatok teszik meg ezt, hanem a szolgáltató/kereskedelmi szektorban tevékenykedő vállalatok is. A hazai vállalatok által adott válaszokat a magyar társadalomban is meglévő fogyasztói etnocentrikus tendenciákra a vállalatok által használt védjegymegjelölések is nagymértékben dominálják. A magyar társadalomban megfigyelhető fogyasztói etnocentrikus tendenciákra a hazai vállalatok reagálnak, a reagálás proaktivitása és a vállalat által adott válaszok elsősorban a vállalati mérettől és az egyéb marketing-(rész)stratégiai céloktól függnek, mint termékpolitika – minőség; kommunikációs politika – hazai termék üzenet. A vállalati marketing-(rész)stratégiai célok nagymértékben befolyásolják továbbá a vállalatok által választott, használt védjegymegjelölést.

Mindezen megállapítások értelmezésének köre azonban természetesen szűkös, jelen vizsgálat feltáró jellegű, és további vizsgálatok elvégzésére van szükség. Mindenképpen vizsgálni kell a fogyasztói oldalt is a vállalati oldal mellett, és a vállalati oldalon is a bemutatott rengeteg kezdeményezésnek megfelelően fontos lehet a későbbi vizsgálatokban egy ezeknek megfelelő minta kialakítása.

JEGYZETEK

- ¹ Leslie Hamilton – Philip Webster: *The International Business Environment*. Oxford University Press, 2012.
- ² Seneca: *Erkölcsei levelek*. Európa Kiadó, Budapest, 1975.
- ³ William G. Sumner: *Folkways. A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Moves and Moral*. Dover Publications, New York, 1906.
- ⁴ George Balabanis et al.: *The Impact of Nationalism, Patriotism and Internationalism on Consumer Ethnocentric Tendencies*. Journal of International Business Studies, Vol. 32, No. 1., 2001, 157–175.
- ⁵ Sumner, i. m., Robert A. Levine – Donald T. Campbell: *Ethnocentrism*. John Wiley, New York, 1972.
- ⁶ Ross A. Hammond – Robert Axelrod: *The Evolution of Ethnocentrism*. Journal of Conflict Resolution, Vol. 50, No. 6., 2006, 1–11.
- ⁷ Malota Erzsébet: *Fogyasztói etnocentrizmus. A sztereotípiák, az etnocentrizmus és az országeredet-imázs hatása a hazai és a külföldi termékek megítélésére*. PhD-értekezés, BKÁE, Budapest, 2003.
- ⁸ Paul A. Samuelson – William D. Nordhaus: *Közgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.
- ⁹ Józsa László: *Marketingstratégia. A tervezés gyakorlata és elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014.
- ¹⁰ Lakatos Péter Zoltán: *Okos protekcionizmust*. NOL.hu, 2008. <http://nol.hu/velemenylap-20081205-20081205-34-311749>
- ¹¹ Kiváló példája ennek a TIPTON Eyeworks, amelynek minden termékén látható a „TIPTON BUDAPEST – HANDMADE IN HUNGARY” felirat.
- ¹² Lásd például Berács József – Malota Erzsébet: *Fogyasztói etnocentrizmus: az etnocentrizmus és az országeredet imázs kapcsolata a termékválasztásban*. Vezetéstudomány, 2000/4., 25–38. o.; Lehota József: *Élelmiszer-gazdasági marketing*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2001.; Malota Erzsébet: *Az országeredet imázs I. Marketing és Menedzsment*, 2004/4., 49–60. o.; Uő: *Országeredet imázs II. Marketing és Menedzsment*, 2005/1., 122–129. o.; Uő: *Országeredet-hatás*. In: Nemzetközi marketing. Szerk.: Tóth Tamás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009, 218–229. o.; Papp-Váry Árpád Ferenc: *Országok márkái, márkák országai – Az országeredet-hatás elmélete és gyakorlata*. In: A szociális identitás, az információ és a piac. Szerk.: Czagány László, Garai László, SZTE – JATEPress, Szeged, 2004, 297–315. o.; Uő: *Made in hatás a gyakorlatban – néhány érdekes történet*. Marketing és Menedzsment, 2007/6., 48–54. o.; Uő: *The marketing point of view: Countries as brands*. Kommunikáció, Média, Gazdaság, 2007/2., 113–124. o.; Törőcsik Mária: *Fogyasztói magatartástrendek*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.; Uő: *Vásárlói magatartás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.; Nótári Mária: *A kerteszi és élelmiszeripari hungarikum termékek primer vizsgálata, különös tekintettel a Dél-alföldi régióra*. PhD-értekezés, Corvinus Egyetem, 2008.; Popovics Anett: *A földrajzi helyhez kapcsolódó és a hagyományos magyar termékek lehetséges szerepe az élelmiszerfogyasztói magatartásban*. PhD-értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő, 2009.; Jenes Barbara – Simon Judit: *Az országrimázs mérőskálák vizsgálata*. In: Magyar Marketing Szövetség Marketing Oktatók Klubja 15. Jubileumi Országos Konferencia: „Új marketing kihívások a XXI. században – Fenntartható fogyasztás” Konferenciakötet. Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Kaposvár, 2009, 358–365. o.; Szakály Zoltán – Pallóné Kisérdi Imola – Nábrádi András: *Marketing a hagyományos és tájjellegű élelmiszerek piacán*. Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Kaposvár, 2010.; Jenes Barbara: *Az országrimázs mérésének elméleti és gyakorlati kérdései – Az országrimázs és az országmárka dimenziói és mérési modellje*. PhD-értekezés, Corvinus Egyetem, Budapest, 2012.; Józsa László – Makkos-Káldi Judit – Németh Szilárd: *Study on hungarian students' ethnocentric consumer attitude*. In: „Gazdaság és morál: tiszta társadalom, tiszta gazdaság.” Kautz Gyula Emlékkonferencia, 2012. június 12. Szerk.: Róbert Péter, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Győr, 2012, 1–12. elektronikus kötete. http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2012/marketing/jozsa_makkos_nemeth.pdf; Hámori Judit: *Az etnocentrizmus érvényesülése a fogyasztói döntéseknél az élelmiszerek piacán*. PhD-értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő, 2013.; Malota Erzsébet – Mitev Ariel: *Kultúrák találkozása*. Alinea Kiadó, Budapest, 2013.; Rekettye Gábor – Tóth Tamás: *Termékpolitika a nemzetközi marketingben*. In: Nemzetközi marketing. Szerk.: Rekettye Gábor, Tóth Tamás, Malota Erzsébet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015, 295–345. o.; Csátáriné Dogi Ilona: *Fogyasztói etnocentrizmust befolyásoló tényezők vizsgálata – szakirodalmi áttekintés*. Journal of Central European Green Innovation, 2015/3., 37–44. o.

- ¹³ Terence A. Shimp: *Consumer Ethnocentrism. The Concept and a Preliminary Empirical Test*. Advances in Consumer Research, Vol. 11, No. 1., 1984, 285–290.; Uő – Subhash Sharma: *Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of the CETSCALE*. Journal of Marketing Research, Vol. 24, No. 3., 1987, 280–289.
- ¹⁴ Robert A. Peterson – Alan J. Jolibert: *A Meta-Analysis of Country-of-Origin Effects*. Journal of International Business Studies, Vol. 26, No. 4., 1995, 883–896.
- ¹⁵ Saeed Sharma – Terence A. Shimp – Jeongshin Shin: *Consumer Ethnocentrism: A Test of Antecedents and Moderators*. Journal of the Academy of Marketing Science, Vol. 23, No. 1., 1995, 26–37.; Balabanis et al., i. m.,
- ¹⁶ Shimp–Sharma, i. m. 280.
- ¹⁷ Akira Nagashima: *A Comparison of Japanese and U.S. Attitudes Toward Foreign Products*. Journal of Marketing, Vol. 34, No. 1., 1970, 68–74.
- ¹⁸ International Social Survey Program. www.issp.org/
- ¹⁹ Örkény Antal: *A magyar nemzettudat változása az elmúlt évtizedben*. In: Nemzet a társadalomban. Szerk.: Fedinec Csilla, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004, 14.; Simonovits Bori: *Nemzeti identitás, kisebbségek és társadalmi konfliktusok. A magyar társadalom attitűdjeinek alakulása 1992 és 2014 között*. In: Társadalmi Riport, 2014/1., 404–431. o.
- ²⁰ *Bírságnak a magyarnak látszó termékek gyártóit*. HVG, 2010. http://hvg.hu/kkv/20100920_birsag_hungarikum_magyartermek
- ²¹ „Magyar termék” címkék. Tudatos Vásárló, 2009. <http://tudatosvasarlo.hu/cikk/„magyar-termek”-cimkek>
- ²² Malota Erzsébet: *A fogyasztói etnocentrizmus*. In: *Gazdaságpszichológia*. Szerk.: Hunyady György, Székely Mózes, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 297–303. o.
- ²³ *Olcsó legyen vagy magyar?* Medián, 2009. www.median.hu/object.7e7a6d29-ceb0-477d-b29a-3195f172ae15. ivy
- ²⁴ *A magyar termék logó megduplázhatja az eladást*. Marketinginfo, 2011. www.marketinginfo.hu/hirek/article.php?id=22172
- ²⁵ „Magyar termékek” megjelölés miatt indított GVH fellépések ismertsége a lakosság körében. GVH, Scale Research, 2012.
- ²⁶ Rekettye Gábor: *Marketing a magyar kisvállalatoknak*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012, 47. o.
- ²⁷ Stephen L. Vargo – Robert F. Lusch: *Evolving to a new dominant logic for marketing*. Journal of Marketing, Vol. 68, No. 1., 2004, 1–17.; *A nagy túlélő. Időutazás a marketingben*. Szerk.: Veres Zoltán, Fojtik János, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012, 339–376. o.
- ²⁸ Rekettye Gábor: *Multidimenzióális árazás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.
- ²⁹ Malota Erzsébet – Berács József: *A fogyasztói etnocentrizmus új koncepcionális modelljének kialakítása és validálása*. Vezetéstudomány, 2007/ 28–39. o.; Ronald Drozdenko – Marlene Jensen: *Translating country-of-origin effects into prices*. Journal of Product & Brand Management, Vol. 18, No. 5., 2009, 371–378.; Donata Vianelli – Fabio C. Marzano: *L'effetto country of origin sull'intenzione d'acquisto del consumatore: una literature review*. EUT Edizioni, Trieste, 2012.; Nicole Kotschate-Fischer – Adamantios Diamantopoulos – Katharina Oldenkotte: *Are consumers really willing to pay more for a favorable country image? A study of country-of-origin effects on willingness to pay*. Journal of International Marketing, Vol. 20, No. 1., 2012, 19–41.
- ³⁰ Hámori Judit – Horváth Ágnes: *A származási hely szerepe az élelmiszervásárlási döntések esetén*. In: Magyar Marketing Szövetség Marketing Oktatók Klubja 15. Jubileumi Országos Konferencia: „Új marketing kihívások a XXI. században – Fenntartható fogyasztás” Konferenciakötet. Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Kaposvár, 2009, 411–419. o.; Földi Kata: *Kereskedelmi márkás élelmiszerek vizsgálata Kelet-Magyarországon*. In: A területi fejlődés dilemmái. Szerk.: Lukovics Miklós, Zuti Bence, SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged, 2014, 289–305. o.
- ³¹ Thomas Aichner: *Country-of-origin marketing: A list of typical strategies with examples*. Journal of Brand Management, Vol. 21, No. 1., 2014, 81–93.
- ³² Deli Zsuzsa: *Nemzetközi marketing*. Műegyetemi Kiadó, Budapest, 2005.
- ³³ Julien Behaeghel: *Brand Packaging: The Permanent Medium*. Architecture Design and Technology Press, London, 1991.; Michael Peters: *Good packaging gets through to fickle buyers*. Marketing, Vol. 3, No. 3., 1994, 1–10.

- ³⁴ Dörnyei Krisztina Rita: *Csomagolás*. In: Marketingkommunikáció. Stratégia, új média, fogyasztói részvétél. Szerk.: Horváth Dóra, Bauer András, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013, 288–299. o.
- ³⁵ Philip Kotler – Kevin L. Keller: *Marketingmenedzsment*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012.
- ³⁶ Dörnyei, i. m.
- ³⁷ Murray Young – Paul Sauer – Rao Unnava: *Country of Origin Issues*. In: Global Marketing. Perspectives and Cases. Eds.: Salah S. Hassan, Roger D. Blackwell, The Dryden Press, Fort Worth, 1994.
- ³⁸ Deli, i. m.
- ³⁹ Rekettye Gábor: Értékteremtés a marketingben. Termékek piacvezérelt tervezése, fejlesztése és menedzselése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- ⁴⁰ Umit Kucuk – Sandeep Krishnamurthy: *An analysis of consumer power on the Internet*. Technovatio, Vol. 27, No. 1–2., 2007, 47–56.
- ⁴¹ Csordás Tamás – Nyíró Nóra: *A reklámkörnyezet változásának fő technológiai és társadalmi trendjei*. In: Marketingkommunikáció. Stratégia, új média, fogyasztói részvétél. Szerk.: Horváth Dóra, Bauer András, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013, 376. o.
- ⁴² Alexander Osterwalder – Yves Pigneur: *Üzletimodell-építés kézikönyve*. Cser Kiadó, Budapest, 2012.; Jó példák erre a Magyar Termék (hír-, média-, Facebook-oldal), az Univer, a Márka, a Túró Rudi (vállalati Facebook-oldal), a Vedd a magyart! (Magyarország legnagyobb, a magyar termékeket népszerűsítő blogja), a Magyarok a Piacon Klub (közösségi szervezet, amely az egyik legismertebb magyar hetilap, a *Heti Válasz* támogatásával jött létre).
- ⁴³ Kovács Ágnes Lilla: *A hazai dicsérete*. Figyelő, 2010/44., 38–43. o.
- ⁴⁴ Aichner, i. m.
- ⁴⁵ 74/2012. (VII. 25.) VM rendelet Egyes önkéntes megkülönböztető megjelölések élelmiszereken történő használatáról.
- ⁴⁶ Torontáli Zoltán: *Védjegyvitán zördült össze a Lidl és 12 magyar cég*. HVG, 2015. http://hvg.hu/kkv/20150428_lidl_magyar_termek
- ⁴⁷ Viktória Szente: *Consumer trends in organic foods in Hungary*. Hungarian Agricultural Research, Vol. 17, No. 4., 2008, 9–12.; Totth Gedeon – Fodor Mónika: *Közösségi védjegypolitika, esélyek és lehetőségek az élelmiszer-gazdaságban*. In: Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia II. kötet. Szerk.: Ferencz Árpád, Kecskeméti Főiskola, Kertészeti Főiskolai Kar, Kecskemét, 2011, 23–27. o.
- ⁴⁸ Pervez Ghauri – Kjell Gronhaug: *Kutatásmódszertan az üzleti tanulmányokban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.
- ⁴⁹ Szűcs Róbert Sándor – Pólya Éva: *Fogyasztói etnocentrizmus a védjegyek tükrében*. Economica, 2014/2., 80–93. o.
- ⁵⁰ Szakály et al.: *Fogyasztói etnocentrizmus a hungarikumok piacán*. Kutatási jelentés, A nemzeti értékek és hungarikumok gyűjtésének, kutatásának, népszerűsítésének, megőrzésének és gondozásának támogatására – HUNG-2013, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2014.
- ⁵¹ Magyar Termék Nagydíj Pályázati Rendszer Katalógus, 2015.

Kapa Mátyás

Aukciók a magyarországi felszámolási eljárásokban

Auctions in the Hungarian Liquidation Proceedings

Összefoglalás

Az alábbi tanulmány a magyarországi felszámolási eljárásokban alkalmazott nyilvános értékesítési metódusokat vizsgálja, az utóbbi tíz esztendő helyzetértékelésére és tendenciáinak bemutatására koncentrálva. A szerző ismerteti az árverések és a nyilvános pályázatok jogi szabályozását, valamint az irányárakat és a ténylegesen elért vételárakat összehasonlító empirikus kutatását. Ezt követően összeveti a magyarországi felszámolási eljárásokban alkalmazott nyilvános értékesítési eljárásokat az aukciók nemzetközileg ismert főbb típusaival, megvizsgálva a kényszerértékesítés során alkalmazott aukciók továbbfejlesztésének lehetőségeit.

Summary

The following study investigates public sales methods used in Hungarian liquidation proceedings, concentrating mainly on an evaluation of the last ten years, and a review of trends. The author presents the legal regulation of auctions and public tenders, as well as an empirical study comparing guide prices with actual sale prices. He subsequently compares the public sales methods used in Hungarian liquidation proceedings with the main types of internationally established auctions, while examining the opportunities for improvement of auctions used during forced liquidation.

DR. KAPA MÁTYÁS, PhD, ügyvéd, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem (kapamatyas@yahoo.com).

BEVEZETÉS

A jelen tanulmány a magyarországi felszámolási eljárásokban alkalmazott értékesítési módokat, különösen azok eredményességét vizsgálja. Kiindulópontunk, hogy egy adós gazdálkodó szervezet esedékességgkor nem teljesítette a hitelezővel szemben fennálló, az állam által kikényszeríthetőnek elismert pénzbeli vagy pénzben kifejezhető tartozását (tartozásait). Mindez a mindennapok természetes részét képezi,¹ de a 2008-as globális pénzügyi válsághoz kapcsolódóan egyfajta öngerjesztő és továbbgyűrűző mechanizmusként súlyos, rendszerszintű problémákat okozott, többek között jelentősen rontva a banki hitelportfóliók minőségét.²

A teljesítés elmaradásának egyebekben több oka is lehet: hiányozhat az adós teljesítési készsége (nem akar fizetni), vagy hiányozhat az adós teljesítési képessége (nem tud fizetni).³ Bármilyen is legyen a nemteljesítés oka, ilyen esetben megtérülésre alapvetően az adós vagyonának egyes elemei szolgálnak fedezetül, ezeket, illetve az ezek által megtestesített értéket lehet – a jogszabályok által meghatározott keretek között, legális kényszerrel – a követelés kielégítésére felhasználni. A vagyonban különböző típusú vagyontárgyak szerepelhetnek, praktikusán: pénz (készpénz vagy pénzforgalmi szolgáltatónál kezelt pénzösszeg), az adós harmadik személlyel szemben fennálló pénzkövetelése, ingóság vagy ingatlan. Az előbbi kettő vagyonelem közvetlenül, az utóbbi kétféle típusú vagyontárgy közvetve fordítható a követelés kielégítésére. Az adós vagyonába tartozó pénznek vagy pénzkövetelésnek a kielégítésre fordítása kevesebb problémát vet fel: a behajtott, letiltott pénzösszeg – a behajtással felmerülő költségek levonása után – arányosan csökkenti a hitelező követelését. Ennél sokkal komplexebb probléma, amikor a nem teljesítő adós ingó és ingatlan vagyontárgyait kell felhasználni a követelés kielégítésére. Ezeket ugyanis le kell foglalni, majd értékesíteni szükséges, és az értékesítésből befolyt összegnek a behajtással felmerülő költségek levonása után megmaradt része fordítható a követelés kielégítésére. Az alábbiakban ezeket a bonyolultabb eseteket vizsgáljuk, amikor ingó vagy ingatlan vagyontárgyak kerülnek felhasználásra a megtérülés érdekében.

Arról sem szabad persze megfeledkezni, hogy megtérülésre csak olyan vagyontárgyak használhatók fel, amelyek a követelés érvényesítésének időpontjában rendelkezésre állnak. Így vizsgálódásainkat érdemes azokra az igényérvényesítésekre szűkíteni, ahol legalább valamely vagyontárgyat sikerül a behajtás körébe vonni. A megtérülés szempontjából kiemelkedő jelentősége van továbbá, hogy a fedezetet jelentő vagyontárgyon fennáll-e a hitelező kielégítési elsőbbségét biztosító valamely jogi biztosíték (pl. zálogjog).⁴

A követelés fedezetül szolgáló ingó és ingatlan vagyontárgyakból a pénzügyenérték jogilag szabályozott eljárásokban kerül kinyerésre. Erre szolgálnak a kényszereljárások.

A *kényszereljárások* olyan, jogilag szabályozott eljárások, amelyek keretében az állam által kikényszeríthetőnek elismert, fennálló tartozását esedékességgkor nem teljesítő adós ellen az állam legális kényszerrel biztosít a hitelező számára a követelés realizálása érdekében. Ilyen kényszereljárás egyrészt az egyedi vagyoni végrehajtást megvalósító bírósági végrehajtás, másrészt a totális vagyoni végrehajtásra szolgáló felszámolási eljárás. A jelen tanulmányban az utóbbira koncentrálnunk.

A *felszámolási eljárás* olyan eljárás, amelynek célja, hogy a fizetéseképtelen adós jogutód nélküli megszüntetése során a hitelezők a törvényben meghatározott módon – legalább részleges – kielégítést nyerjenek. Felszámolási eljárás – a magyar szabályok szerint – csak a törvényben meghatározott, fizetéseképtelennek minősülő *gazdálkodó szervezetek* ellen folytatható le. Felszámolási eljárás az adós fizetéseképtelensége esetén kezdeményezhető. A bíróság az adós felszámolását végzéssel elrendeli, ha az adós fizetéseképtelenségét állapítja meg. A bíróság a felszámolást elrendelő végzésben kijelöli a felszámolót. A hitelezőknek ismert követeléseiket a felszámolást elrendelő végzés közzétételétől számított 40 napon belül kell a felszámolónak bejelenteni.

A felszámolás elrendelését követően kezdetét veszi a kijelölt felszámoló ténykedése. A felszámoló átveszi az adós gazdálkodó szervezet vezetésével kapcsolatos jogosítványokat, felszámolási ütemtervet készít, szervezi az adós gazdálkodását, intézkedéseket tesz a hitelezők minél nagyobb mértékű kielégítése érdekében. A felszámoló működése során az alábbi fontosabb teendőket látja el:

- elkészíti a szükséges mérlegeket;
- nyilvántartásba veszi a hitelezői követeléseket;
- az adós szerződéseit felmondhatja, szerződésektől elállhat;
- megtámadhatja a fedezetelvonó ügyleteket;
- keresetet indíthat az adós gazdálkodó szervezet vezetői, illetve volt tagjai felelősségének megállapítása iránt;
- gyakorolja a munkáltatói jogokat;
- az adós követeléseit behajtja, igényeit érvényesíti;
- az adós vagyonát értékesíti.

A felszámoló a felszámolás befejezésekor felszámolási zárómérleget, a bevételek és költségek alakulásáról kimutatást, záró adóbevallást, zárójelentést és vagyonfelosztási javaslatot készít. A hitelezők követeléseit a törvényben meghatározott sorrendben kell kielégíteni. A kielégítési sorrend meghatározásánál a jogalkotó alapvetően a követelések jogcímeit és különféle szerződési biztosítékokat veszi figyelembe.⁵

Amint a fenti rövid ismertetésből látható, a felszámolási eljárásnak jelentős elemét képezi az adós gazdálkodó szervezet vagyontárgyainak értékesítése és a befolyt vételárnak a követelések kielégítésére fordítása.

NYILVÁNOS ÉRTÉKESÍTÉSI ELJÁRÁSOK A FELSZÁMOLÁSI ELJÁRÁSBAN

A jelenleg hatályos szabályozás szerint a felszámolási eljárásokban kétféle nyilvános értékesítési módot alkalmazhatnak, így ebben a fajta kényszereljárásban *árverés* vagy *nyilvános pályázat* is szervezhető. Ugyanakkor az elmúlt közel negyedszázadban jelentősen változtak az értékesítési eljárások metódusai, részletszabályai.

A piaczgazdasági viszonyok megalapozása idején elfogadott, a csődeljárásról, a felszámolási eljárásról és a végelszámolásról szóló 1991. évi XLIX. törvény (a továbbiakban: Cstv.) eredetileg csupán annyit tartalmazott, hogy a felszámolási eljárásban az adós vagyontárgyait nyilvánosan, a forgalomban elérhető legmagasabb áron kell

értékesíteni.⁶ A nyilvános értékesítés módszerére ekkor még nem létezett kötelező előírás. Később, 1997. augusztus 6-tól a vonatkozó normaszöveg úgy módosult, hogy az értékesítés módszereként – főszabályként – kötelezően előírták a pályázatot vagy az árverést. Ezen eljárások alkalmazásától csak akkor tekinthet el a felszámoló, ha ehhez a hitelezői választmány hozzájárul, vagy ha a várható bevételek nem fedezik az értékesítés költségeit, vagy ha a várható bevételek és az értékesítés előre látható költségei közötti különbség kevesebb mint százezer forint.⁷

Az adós vagyontárgyainak nyilvános értékesítésére vonatkozóan csak tizenkét esztendővel később, a 237/2009. (X. 20.) Korm. rendelet elfogadásával születtek részletes szabályok. Ez a rendelet eredetileg úgy rendelkezett, hogy a felszámoló a nyilvános pályázati felhívást és az árverési hirdetményt a *Cégléközlöny*ben köteles közzétenni, emellett csak lehetőségként utalt az internetes honlapon, sajtótermékekben vagy az árverés helye szerinti települési polgármesteri hivatal hirdetőtábláján történő közzétételre. A pályázati felhívásban – az értékesítési feltételek között – meg kell határozni az egyes vagyoni elemek irányárát (becsértékét), valamint a vételár megfizetésének módjait és határidejét, az ajánlati biztosíték kikötését és annak formáját, továbbá a szerződéskötésre meghatározott határidőt is. Az ajánlati biztosíték mértéke 10 millió forintnál alacsonyabb összegű irányár (becsérték) esetén annak 5%-a, 10 millió forint vagy annál magasabb összegű irányár (becsérték) esetén annak 3%-a. Ha a szerződés a vevő érdekkörében felmerülő okból nem jön létre, a vevő a biztosítékot elveszíti, a felszámoló ezt az összeget az értékesítési bevétel részeként számolja el. A pályáztatás és az árverés során biztosítani kell a pályázók, illetve az árverésen részt vevők esélyegyenlőségét.

A kedvezőbb árbevétel és a foglalkoztatási szempontok érdekében a jogszabály a kezdetektől lehetőséget biztosít arra, hogy a felszámoló a telephelyet és annak be rendezéseit együtt, önálló termelőegységhez kapcsolódó eszközönként, vagy a cég vagyontárgyai egészét is értékesíthesse nyilvános pályázat vagy árverés útján.

Eredménytelennek kell nyilvánítani a pályázati eljárást, ha a pályázati kiírásban meghatározott feltételeknek megfelelő ajánlatot nem adtak be, ideértve azt is, ha a minimálárat elérő érvényes ajánlatot nem adtak be, vagy – ilyen minimálár hiányában – az irányár (becsérték) 50%-át el nem érő összegű ajánlatokat adtak be. A hitelezői választmány – választmány hiányában pedig a bejelentkezett hitelezők követelésarányosan számított többsége – kérheti, hogy az irányár (becsérték) 50%-ával megegyező vagy azt meghaladó összegű ajánlat legyen a pályázati felhívásban – minimálárként – az eredményes értékesítési eljárás feltétele. Az értékesítés eredménytelenségének okát indoklással a jegyzőkönyvben rögzíteni kell.⁸

Később a felszámolási eljárásban megvalósított nyilvános értékesítések lebonyolítására felállították a világhálón elérhető elektronikus értékesítési rendszert (a továbbiakban: EÉR),⁹ amelynek alkalmazását 2015. január 1-jétől tette kötelezővé a jogalkotó. Az adós vagyontárgyainak a felszámolási eljárásban történő elektronikus értékesítéséről a 17/2014. (II. 3.) Korm. rendelet tartalmaz részletes szabályokat.

Az EÉR számítógépes program lehetővé teszi a licitálók számára a licitálást, értékesítési pályázat esetén pedig a pályázatuk elektronikus úton történő benyújtását, foga-

dását, tárolását. A rendszernek el kell végeznie a pályázatok, árverési licitek beérkeztetését, a beérkezés időpontjának rögzítését, az eljárási cselekmények megtörténtének naplózását.

Árveréses értékesítési forma esetén a számítógépes program egy többszintű jogosultsághoz kötött licitnaplót rögzít, amelynek legszűkebb adattartalmú változata a nyilvános licitnapló, a legrészletesebb adattartalmú változata a teljes licitnapló. A nyilvános licitnapló tartalmazza a licit megnyitásának és lezárásának időpontját, az összes regisztrált ajánlatot (ezen belül külön gyűjtve a megtett érvényes ajánlatokat), az ajánlattételek beérkezésének időpontját, az ajánlattevők egyedi azonosítójával (az ajánlattételek sorrendje szerint). A nyilvános licitnapló kinyomtatható. Az elektronikus értékesítést működtető programnak úgy kell működnie, hogy biztosítsa az árverezők esélyegyenlőségét és annak megakadályozását, hogy a benyújtott ajánlatok nem nyilvános tartalma megismerhetővé váljon.

A licitálási határidő lejártát követően érkezett vagy az értékesítő által megadott minimálárat el nem érő ajánlatokat nem kell regisztrálni, a regisztrálás visszautasításáról és ennek okáról a licitálót a rendszer egy automatikus üzenettel értesíti, külön elektronikus levél küldésére ez okból nem kerül sor. Az üzenet tájékoztatást ad arról, hogy az árajánlat nem minősül érvényes ajánlatnak, és megjelöli ennek okát.

A licitálásnál ötezer forintra kerekítve kell az ajánlatokat megtenni. Az aktuális legmagasabb ajánlatnál csak magasabb összegű ajánlatot lehet tenni, a licitlépcső szabályai szerint. A licitálható vételárösszeget a számítógépes program – az értékesítő által az adott értékesítésre megszabott licitlépcső szerint – automatikusan emeli. A licitlépcső legkisebb és legnagyobb értéke a legmagasabb érvényes ajánlathoz képest

- a) 1 millió forintig minimum 5 ezer, de maximum 30 ezer forint,
- b) 1 és 5 millió forint között minimum 30 ezer, de maximum 50 ezer forint,
- c) 5 és 20 millió forint között minimum 50 ezer, de maximum 200 ezer forint,
- d) 20 és 200 millió forint között minimum 200 ezer, de maximum 500 ezer forint,
- e) 200 millió forint és afelett minimum 500 ezer, de maximum 2 millió forint.

Az adott értékesítésre vonatkozó licitlépcsőt – a fenti keretek között – az értékesítő állítja be a rendszer számára.

A licitáló a megtett ajánlatát nem vonhatja vissza. A rendszer nem teszi lehetővé, hogy a licitálók egymással kapcsolatba léphessenek, vagy egymást azonosíthassák.

Az értékesítési pályázat esetén a számítógépes rendszer formai vizsgálatot végez arra nézve, hogy a pályázat határidőben érkezett-e. A mellékleteket szkennelt formában kell csatolni. Az elektronikus pályáztatáskor biztosítani kell a pályázók esélyegyenlőségét és annak megakadályozását, hogy a benyújtott pályázat nem nyilvános tartalma megismerhetővé váljon. A pályázat tartalmát az értékesítő a pályázatbontásig nem ismerheti meg.

A pályázati felhívásban meghatározott pályázatbontáskor az értékesítő megvizsgálja, hogy a pályázatok megfeleltek-e az értékesítési hirdetményben meghatározott feltételeknek, továbbá minden érvényes pályázatot értékeli a részletes pályázati feltételekben meghatározott módon. Az értékesítő felállítja a licitálók közötti sorrendet, és megállapítja, hogy a jogszabályi előírások alapján szükséges-e online ártárgyalást

tartani, elővásárlásra jogosult személyt megkeresni, vagy más eljárási cselekményt véggezni. A pályázatok értékeléséről szóló jegyzőkönyvet az értékesítő a pályázatbontás időpontjától számított 20 napon belül köteles elkészíteni, és a jegyzőkönyv szkennelt változatát feltölteni az EÉR felületére.

Ha az értékesítés árverés útján történik, és a licitálás lezárásának időpontját megelőző 10 percben érkezik érvényes ajánlat, a lezárást meg kell hosszabbítani mindaddig, amíg el nem telik 15 perc anélkül, hogy érvényes ajánlat érkezne. Az árverést az nyeri, aki a licit lezárása előtt a legmagasabb összegű érvényes árajánlatot teszi. Az értékesítőnek az árverési hirdetményben kell közzétennie, hogy lehetővé teszi-e a vételár részletekben történő megfizetését, és ha igen, milyen ütemezéssel.

Ha több, közel azonos értékű (a vételár vonatkozásában legfeljebb 10%-kal eltérő) ajánlat érkezik, a felszámoló haladéktalanul köteles az említett pályázók között nyilvános ártárgyalást tartani. Az addig megtett pályázati ajánlatok automatikusan érvényben maradnak, vagy azoknál magasabb vételárat tartalmazó ajánlatot lehet tenni. Ha az ilyen pályázati ártárgyalás feltételei fennállnak, akkor a pályázat nyertesének azonnali megállapítása helyett, az EÉR-nek az elektronikus ártárgyalás lebonyolítását is biztosítania kell oly módon, hogy az értékesítő az EÉR által létrehozott üzenet útján a legmagasabb és az ettől legfeljebb 10%-kal alacsonyabb árajánlatot adó pályázókat a licitzárást követően értesíti az online ártárgyalási fordulóról, annak kezdő és záró időpontjáról, és arról, hogy az eddigi legmagasabb érvényes árajánlatuk azon automatikusan részt vesz, továbbá hogy módjuk van az ártárgyalásra megadott időtartamon belül az árajánlatukat emelni. Az online ártárgyalás időtartama 5 óra, a megtett ajánlatokat a rendszer rögzíti (naplózza) és archiválja. Az online ártárgyalást legkorábban a pályázatok értékeléséről szóló jegyzőkönyv feltöltését követő munkanapon, legkésőbb azonban a jegyzőkönyv feltöltését követő 5 munkanapon belül, 9 és 21 óra között kell megtartani.

Ha az elektronikus árverésen érkezik több, közel azonos értékű (a vételár vonatkozásában legfeljebb 10%-kal eltérő) érvényes ajánlat, a felszámoló biztos ezek között az elektronikus árverésre egy újabb licitálást (elektronikus árverés újabb fordulója) hirdet. Az addig megtett ajánlatok automatikusan érvényben maradnak, vagy azoknál magasabb összegű ajánlatot lehet tenni az árverés lezárásáig. Ha az ilyen újabb licitálás (elektronikus árverés újabb fordulója) feltételei fennállnak, akkor az újabb licitálás az előzőhöz hasonló feltételek és lépések mentén bonyolódik le.

Az EÉR-en történő értékesítés esetén, amennyiben az árverésen nem érkezik a becsértéket elérő vételi ajánlat, a felszámoló az árverést eredménytelennek nyilvánítja, és újabb árverés tartásáról határoz. Az újabb árverés során a felszámoló a minimálárat – a hitelezői választmány egyetértésével – legfeljebb a becsérték feléig leszállíthatja. Ha ezen az áron sem érkezik ajánlat, a felszámoló az újabb árverést is eredménytelennek nyilvánítja.¹⁰

A fent leírtak összefoglalásaként azt rögzíthetjük, hogy a felszámolási eljárásban a 2015-ös esztendőben jelentős újításokat vezettek be a felszámolási eljárások értékesítési módszerében azzal, hogy mind az árveréseket, mind a pályázatokat elektronikus útra terelték. Ugyanakkor megállapítható, hogy a felszámolási eljárásban változatlanul

kétféle típusú aukció létezik, az angol aukció formájában működő árverés, és az első-
 áras zárt borítékolású aukció formájában működő nyilvános pályázat.

A FELSZÁMOLÁS SORÁN ALKALMAZOTT NYILVÁNOS ÉRTÉKESÍTÉSEK EMPIRIKUS ADATAI

Kérdésként merül fel, hogy a felszámolási eljárás során alkalmazott nyilvános értéke-
 sítések mennyire biztosítják a törvényben rögzített általános cél elérését, azt, hogy az
 eladás a forgalomban elérhető legmagasabb áron történjen. Az aukción elért, realizált
 eladási ár kialakulását persze számos tényező befolyásolja, többek között a kényszer-
 értékesítések piacának jellegzetes sajátosságai.¹¹ Ugyanakkor a nyilvános értékesítés
 eredményességére bizonyosan hatással van az alkalmazott értékesítési metódus is.

A felszámolási eljárásban alkalmazott aukciók eredményességének áttekintésére
 empirikus kutatást végeztem: a 2008 és 2013 közötti időszakban megvalósult, mindösz-
 szesen 720 sikeres vagyonértékesítést vizsgáltam meg és elemeztem. Elsősorban az ér-
 dekelt, hogy a realizált eladási ár hogyan viszonyul a becsült forgalmi értékhez. Ezért
 egy olyan hányadost állítottam fel, ahol a realizált eladási árat elosztottam a felszámoló
 által egyedileg, sajátos szakértői módszerekkel meghatározott „forgalmi árral” (becs-
 érték, irányár).¹² Ezt a hányadost az értékesítés során elért értékaránynak vagy értéke-
 sítési mutatónak nevezhetjük. A becsértéknél minden esetben az első árverésen vagy
 nyilvános pályázaton meghirdetett irányarat vettem alapul, függetlenül attól, hogy azt
 – sikertelen értékesítési kísérlet után – a későbbi eljárásokban leszállították. A kapott
 eredményeket az alábbi táblázat foglalja össze.

*1. táblázat: Felszámolási értékesítések során elért értékarány statisztikai adatai
 (2008 és 2013 között lebonyolított 720 vagyonértékesítés alapján)*

	Ingó	Ingatlan	Összes
Elemszám	552	168	720
Minimum	0,051	0,033	0,005
Maximum	1,832	1,407	1,832
Alsó kvartilis	0,333	0,253	0,315
Medián	0,515	0,417	0,500
Felső kvartilis	0,641	0,535	0,618
Átlag	0,511	0,424	0,491

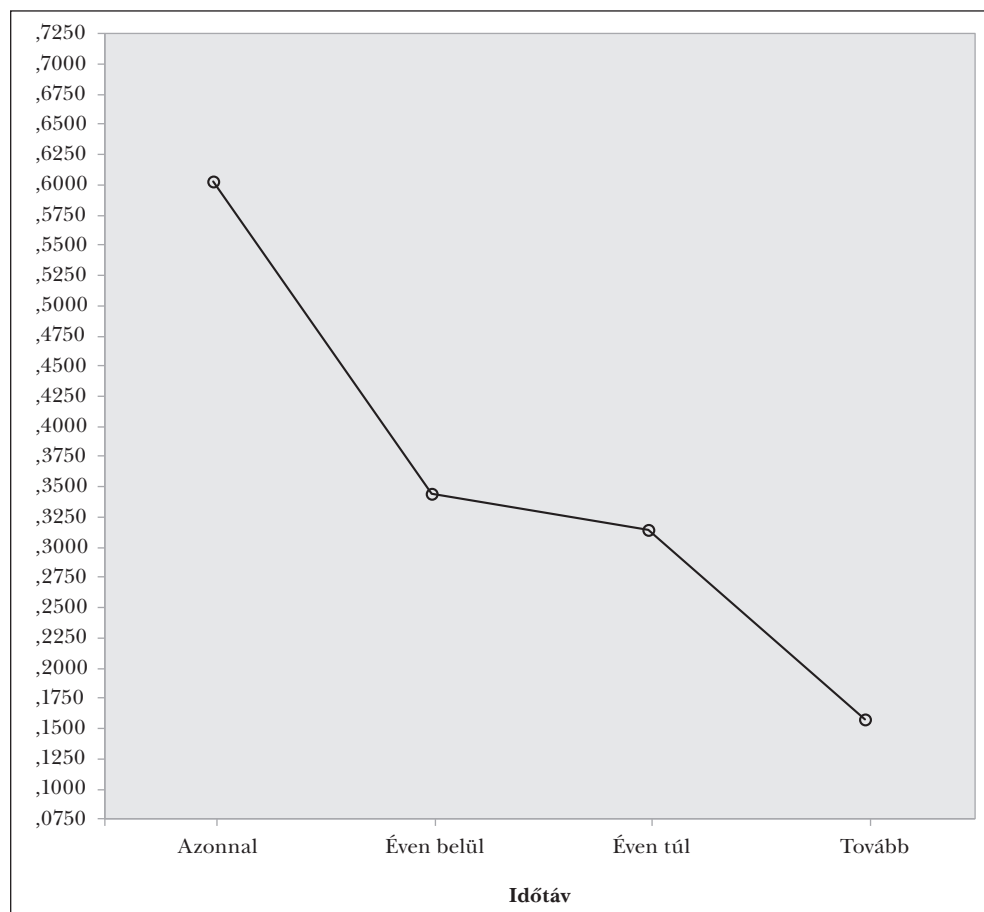
Forrás: Saját kutatás, 2015.

A fenti táblázat adataiból megállapítható, hogy a minta elemeinek viszonylag egyenle-
 tes eloszlása mellett az összesített értékarány (értékesítési mutató) 0,491, az ingók érték-
 aránya 0,511, az ingatlanok értékaránya 0,424 lett. Ebből az is következik, hogy az aukci-
 ók során átlagosan elért tényleges vételár a vizsgált időszakban átlagosan az ingóságokra
 nézve az eredeti becsérték 51,1%-a, az ingatlanokra nézve az eredeti becsérték 42,4%-a
 volt, míg az összes vagyontárgy értékesítése alapján számított összesített érték 49,1%.

Az értékesítési adatok további elemzése kimutatta, hogy az értékesítés során elért értékarányok (értékesítési mutatók) az időtáv függvényében szignifikánsan különböznek egymástól. Az elvégzett varianciaanalízis (Scheffé-eljárással megvalósított post-hoc teszttel) egyértelműen alátámasztotta, hogy amennyiben az értékesítési folyamat hosszabb időt vesz igénybe, az értékesítés során elért értékarány (értékesítési mutató) romlik. Igaz, az ingatlanok esetében a két éven túli értékesítések minimális elemszámú sokaságában tapasztalható volt egy relatív felívelés, de ezt mindössze két darab, kedvezően alakult pályázati értékesítés idézte elő, így ez a trend alakulását érdemben nem befolyásolja.

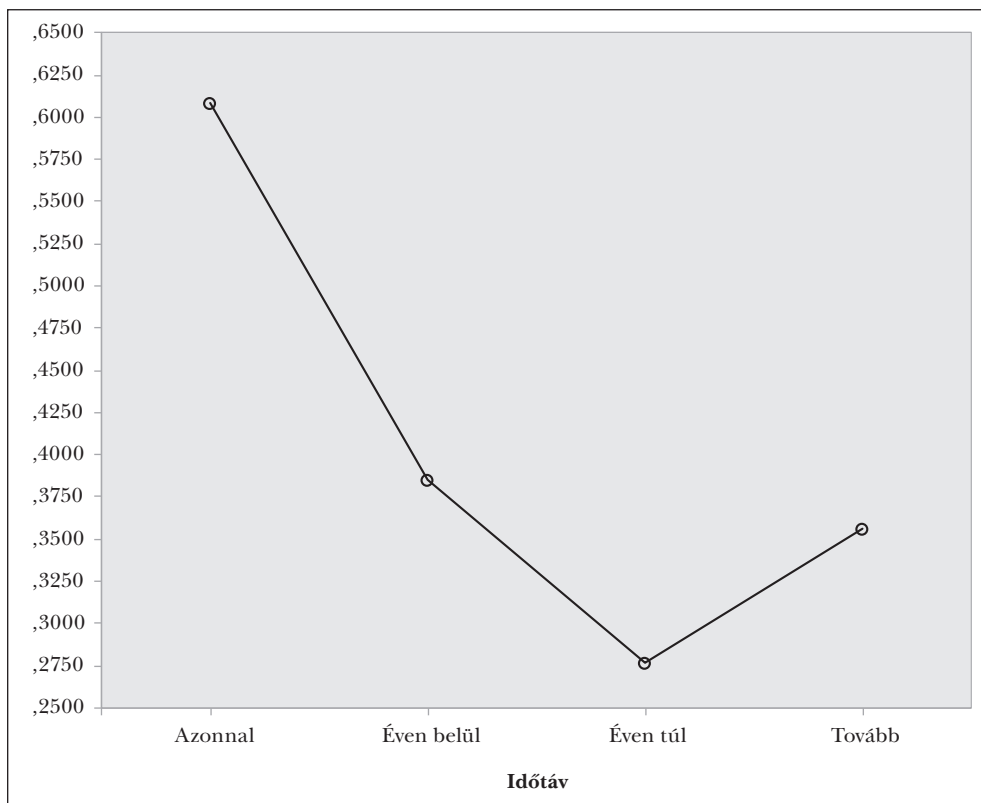
A varianciaanalízis mind az ingók, mind az ingatlanok, mind az összesített adatsor esetén kimutatta, hogy az értékesítés során elért értékarány (értékesítési mutató) a különböző időtávok kategóriájában eltérést mutat (1., 2. és 3. ábra).

1. ábra: Ingók értékesítésének értékaránya és az értékesítés időtávja közötti összefüggés (2008 és 2013 között lebonyolított 552 vagyonértékesítés alapján)

Forrás: Saját kutatás, 2015.

2. ábra: Ingatlanok értékesítésének értékaránya és az értékesítés időtávja közötti összefüggés (2008 és 2013 között lebonyolított 168 vagyoneértékesítés alapján)

Forrás: Saját kutatás, 2015.

AZ AUKCIÓK FŐBB TÍPUSAI

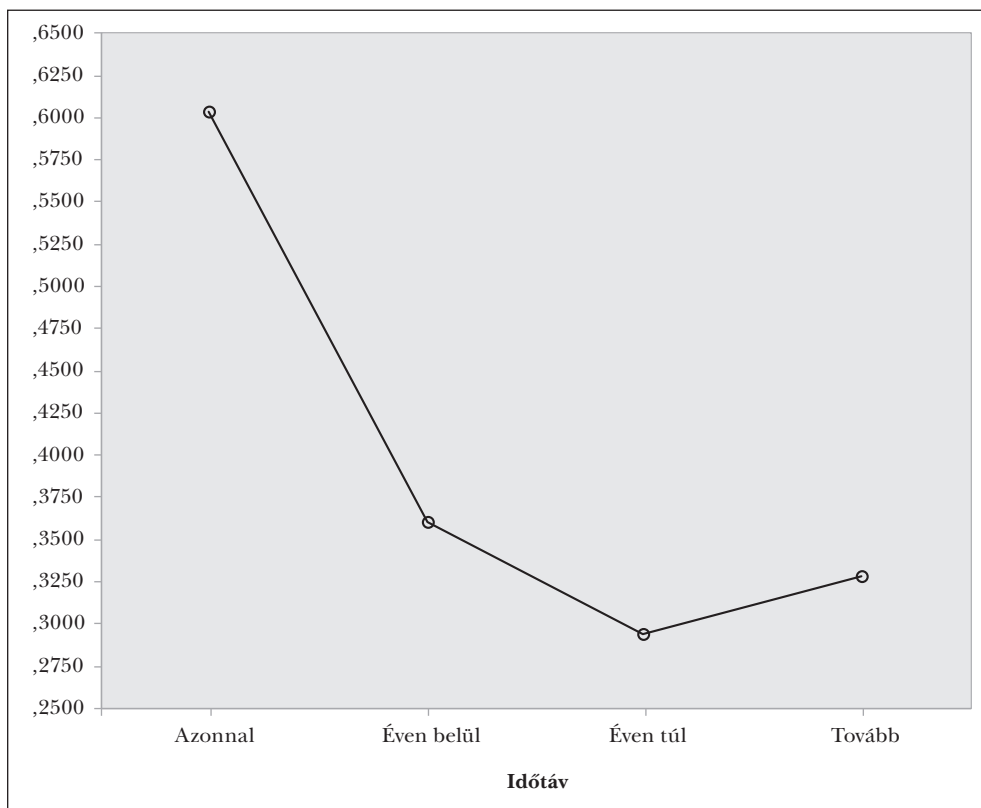
A fentiekben már többször utaltam az aukciók főbb típusaira, most tekintsük át ezeket röviden. A szakirodalom az aukciók négy alaptípusát különbözteti meg.¹³

a) Az *angol* vagy növekvő licitű (ascending bid) aukción a kikiáltási ár folyamatosan emelkedik, a résztvevők nyomon követik a liciteket, és bármikor dönthetnek úgy, hogy egy adott ajánlatot elfogadjak. Az aukciót az nyeri, aki az utolsónak kikiáltott árra emelte a kezét.

b) A *holland* vagy csökkenő licitű (descending bid) aukción a kikiáltó magas árral kezdi az árverést, majd ezt kezdi csökkenteni addig, amíg valaki egy adott árat el nem fogad. Itt az árverezők csak a győztes licitet tudják megfigyelni, amikor valaki elfogad egyet a folyamatosan csökkenő árak közül, az árverés befejeződik.

c) Az *elsőáras* (first-price) zárt borítékolású (sealed bid) aukción az eladó minden potenciális vásárlótól zárt borítékba helyezett licitet kap. Ezeket a borítékokat egy meghatározott időpontban bontják fel, és a legmagasabb ajánlatot tevő személy nyer.

3. ábra: Ingók és ingatlanok értékesítésének összesített értékaránya és az értékesítés időtávja közötti összefüggés (2008 és 2013 között lebonyolított 552 vagyonértékesítés alapján)

Forrás: Saját kutatás, 2015.

A licitálók nem ismerhetik meg egymás ajánlatait, minden ajánlatra egy időben, a procedura végén derül fény.

d) A másodáras (second-price) zárt borítékolású (sealed bid) aukció annyiban különbözik a fent leírt elsőáras társától, hogy ugyan itt is a legmagasabb ajánlatot tevő személy nyer, de csak a második legnagyobb licit összegét kell kifizetnie az árverezett jószágért.

Annak alapján, hogy az aukción részt vevők miként formálnak értékítéletet az aukció tárgyáról, megkülönböztetjük az *egyéni értékelésű*, illetve a *közös értékelésű aukciókat*. Az előbbinél a licitáló saját egyéni értékítélettel rendelkezik, ennek nyomán ajánlatát másoktól függetlenül alakítja ki. Az utóbbinál a potenciális vevők számára azonos tényleges értékkel bír az értékesíteni kívánt jószág, az ár pedig jelentősen függ attól, hogy a többiek mennyit hajlandóak fizetni érte.

A közgazdaság-tudomány az *egyéni értékelésű* aukciókra felállította a bevételek azonosságának tételét,¹⁴ amely szerint az efféle árveréseken a négy fő aukciótípus – így az angol, a holland, az elsőáras és a másodáras zárt borítékolású – ugyanannyi bevételt

eredményez: a győztes személye és a licit nagysága ugyanaz lesz, függetlenül attól, hogy melyik módszerrel szervezik meg az árverést.¹⁵ Ezzel szemben a *közös értékelésű* (illetve a majdnem közös értékelésű) aukciókon a bevételek különbözősége figyelhető meg, a győztes személye és az elért ár függ az aukció metódusától. A szakirodalom az elérhető bevételek nagyságára vonatkozóan sorrendet is állított fel a közös értékelésű aukciók alapesetére vonatkoztatva. Eszerint a legnagyobb bevételt az angol aukció adja, a második a másodáras zárt borítékolású, míg a legalacsonyabb bevételt a holland és az elsőáras zárt borítékolású aukció ígéri.¹⁶ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ennek a tételnek a helytállóságát némiképpen megkérdőjelezi, ha az egyes aukciótípusok előnyeit és hátrányait külön-külön mérlegeljük. Elég itt arra utalni, hogy a növekvő licitű, azaz angol aukciók alkalmazásakor – alapvetően a folyamat nyilvánossága miatt – könnyebbé válik a résztvevők összecsapása. Ugyanakkor a zárt borítékolású konstrukció szélesebb kört ösztönözhet ajánlattételre, ez pedig az erősebb piaci pozícióban lévő szereplőket is arra ösztönözheti, hogy magasabb összegű ajánlatot tegyenek.¹⁷ Megállapítható, hogy az elérhető bevétel nagysága jelentős mértékben függ attól, hogy az egyes aukciófajták milyen széles ajánlattevői kört tudnak megmozdítani, és mennyire képesek a licitálók közötti összecsapást megakadályozni.¹⁸

Megjegyzendő, hogy a szakirodalomban általánosan elterjedt a fentiek szerinti klasszifikáció, ugyanakkor találkozhatunk olyan szerzőkkel is, akik eltérő szempontok alapján képeznek csoportokat. Így például Lionel Bochrberg az alábbi árveréstípusok között tesz különbséget:¹⁹

- klasszikus árverések,
- vak árverések (ahol a lehetséges vevők nem ismerik az alaparat),
- rögzített fokozatokban történő árverések (ahol az eladó meghatározza a szakaszok összegét),
- kikötést alkalmazó árverések (ahol az eladó nem adja el az árut, ha nem érnek el egy minimális árat),
- automatikus árverések (ahol az árverést egy robot végzi a vevőnek).

KÖVETKEZTETÉSEK

A fent leírtak összegzéseként megállapítható, hogy Magyarországon a felszámolási eljárásokban alapvetően aukciók keretében kerül sor az eljárás alá vont vagyonelemek értékesítésére. Az itt alkalmazott aukciók közös értékelésű aukciók, hiszen a potenciális vevők a legtrikább esetben rendelkeznek egyéni értékítélettel az aukció tárgyáról. Az e körben értékesített javak többnyire olyan használt, helyettesíthető eszközök, amelyek ára a piac közös értékelésétől függ. Az aukciók alaptípusai közül a felszámolási eljárásban a felszámoló kétféle metódus közül választhat: alkalmazhat árverést, amely az angol aukció mintájára szervezhető, illetve szervezhet nyilvános pályázatot, amely pedig elsőáras zárt borítékolású aukció.

Logikusnak tűnik, hogy a jogalkotó lehetővé teszi az elméletben legnagyobb bevételt ígérő, angol aukció megszervezését. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy éppen ez a metódus teszi lehetővé leginkább a szereplők összecsapását. Érdekes tény,

hogy a felszámolási eljárásban a közös értékelésű aukciókon legalacsonyabb bevétellel kecsegtető, elsőáras zárt borítékolású aukcióra is van lehetőség, sőt a vizsgált időszak gyakorlatában szinte kizárólagossá vált ennek a módszernek az alkalmazása.

A magyarországi felszámolási eljárásokban alkalmazott módszerek körében kiemelendő, hogy ezek esetében mindig a forgalmi értéket tekintik becsértéknek, és a becsérték meghatározott hányadában határozzák meg az érvényes ajánlatként elfogadható minimálárát. Ez a felszámolási eljárásban általában a becsérték 50%-a.

A tanulmányban bemutattuk, hogy a felszámolási eljárásokban a kényszerértékesítés során elért tényleges vételár a vizsgált időszakban az ingóságokra nézve az eredeti becsérték 51,1%-a, az ingatlanokra nézve az eredeti becsérték 42,4%-a volt. A részletes elemzések azt mutatják, hogy az eredményes kényszerértékesítések esetében az elért vételár az eredeti becsérték (forgalmi érték) alapján számított, törvényileg előírt minimálár felé tendál. Mindebből kínálkozik az a következtetés, hogy a licitálókat, illetve az általuk adott ajánlatok nagyságát erősen befolyásolja a meghirdetett minimálár, ennek nyomán pedig ajánlataikat messze a becsérték alatt teszik meg.

A magasabb vételár elérése érdekében célszerű lenne átgondolni a kényszereljárásokban alkalmazható érkeztési metódusokat. E körben megfontolandó, hogy a felszámolási eljárásban az elsőáras megoldás helyett vagy mellett másodáras zárt borítékolású aukció is szervezhető legyen. Szintén felvetődik a változtatás szüksége a kikiáltási ár, illetve a minimálár területén. Egyrészt megfontolandó, hogy – amennyiben fennmarad a kikiáltási ár alatti ajánlattétel lehetősége, akkor – a kikiáltási árat a forgalmi érték felett határozzuk meg. Másrészt a bevétel növelését eredményezheti, ha a minimálár az egyes aukciókon előre, egyedileg kerülne meghatározásra, annak mértékét azonban nem ismertetnék előre a potenciális ajánlattevőkkel, csak az ajánlattételi szakasz lezárása után. A fenti intézkedésekkel elkerülhető lenne, hogy az aukció tárgyát már eleve a piaci ár meghatározott hányadért ajánlják fel a potenciális vevők részére.

JEGYZETEK

¹ Vö. Dimitris N. Chorafas: *Banks, Bankers, and Bankruptcies under Crisis*. Palgrave Macmillan, New York, 2014, 109–112. o.; illetve Fónagy Sándor: *Hitelbiztosítékok érvényesíthetősége a felszámolásban I*. Hitelintézeti Szemle, 2013/1., 56. o.

² Havran Dániel – Koncz Gábor: *Hitelbedőlések együttes modellezése: számít-e a korreláció?* Hitelintézeti Szemle, 2010/1., 1–23. o.; Király Júlia – Nagy Márton: *Jelzálogpiacok válságban: kockázatalapú verseny és tanulságok*. Hitelintézeti Szemle, 2008/5. A pénzügyi válság különösen ráirányította a figyelmet a bankszabályozásra, az utóbbi kérdésre lásd Lentner Csaba: *A bankszabályozás tudományos rendszertana és fejlődéstörténete*. In: Bankmenedzsment. Bankszabályozás – pénzügyi fogyasztóvédelem. Szerk.: Lentner Csaba, Nemzeti Közföldügyi és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013, 27–81. o.

³ A jelen tanulmányban a központi kérdéskör a teljesítés elmaradása, nem a közgazdasági értelemben vett fizetésektelen állapot. Utóbbit egyes szerzők például nem a teljesítés elmaradásával hozzák összefüggésbe, hanem a vállalat értéke és a hitelezői követelések értéke egymáshoz viszonyított arányával írják le. Lásd Robert A. Haugen – Lemma W. Senbet: *The Insignificance of Bankruptcy Costs to the Theory of Optimal Capital Structure*. The Journal of Finance, Vol. 33., No. 2., 1978, 383–393. o.

⁴ Ezt az összefüggést nyomatékosan hangsúlyozza Fónagy, i. m. 58. o.

⁵ Vö. Kapa Máttyás: *Ha az adós nem fizet...* HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2012, 238. o.

- ⁶ Cstv. 48. § (2) bekezdés.
- ⁷ Módosított Cstv. 49. § (1) bekezdés.
- ⁸ Lásd 237/2009. (X. 20.) Korm. rendelet 2–4. §.
- ⁹ Lásd Cstv. 49/E-49/G. §
- ¹⁰ 17/2014. (II. 3.) Korm. rendelet 20–26/A. §.
- ¹¹ Lásd Kapa Mátyás: *A kényszerértékesítések jellemző sajátosságai*. Polgári Szemle, 2015/1–3.
- ¹² Itt lényegében Koroseczné Pavlin Rita: *A felszámolási eljárás alá került hazai kisvállalkozások helyzetének elemzése* című doktori értekezésében használt, a likvidációs érték és a valós érték hányadosaként leírt „értékarány”-t használtam. Lásd még: Koroseczné Pavlin Rita – Kövér György – Parádi-Dolgos Anett: *A vállalati vagyon értékének elemzése felszámolási eljárás során*. Statisztikai Szemle, 2016/8–9., 915–926. o.
- ¹³ Vö. Vijay Krishna: *Auction Theory*. Academic Press/Elsevier, 2010., 2. o.; Paul R. Milgrom – Robert J. Weber: *A Theory of Auctions and Competitive Bidding*. Econometrica, Vol. 50, No. 5. September 1982, 1089–1090. o.; Lynne Pepall – Daniel J. Richards – George Norman: *Piacelmélet*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2008, 853. o.
- ¹⁴ Ezt először William Vickrey Nobel-díjas tudós vezette le 1961-ben. Lásd William Vickrey: *Counterspeculation, Auctions, and Competitive Sealed Tenders*. Journal of Finance, Vol. 16, Issue 1., Mar. 1961, 8–37. o.
- ¹⁵ Pepall–Richards–Norman, i. m. 870. o.
- ¹⁶ Milgrom–Weber, i. m. 1089–1122. o.; Pepall–Richards–Norman, i. m. 863. o.
- ¹⁷ Vö. Pepall–Richards–Norman, i. m. 866., 868–869. o.
- ¹⁸ Az aukciók további közgazdasági vonatkozású összefüggéseit lásd még Eső Péter: *Árverés és verseny a közbeszerzésben*. Közgazdasági Szemle, 1997/7–8., 597–611. o.; Monostori Zoltán: *Diszkriminatív árak és egyenáras aukciók*. Közgazdasági Szemle, 2013/10., 1048–1074. o.
- ¹⁹ Lionel Bocharberg: *Internet et commerce électronique*. Delmas, 2001, 197. o.

Gondos Borbála

A Balaton északi partján lévő turisztikai szolgáltatók helyzete az elmúlt években

The Position of Tourism Service Providers on the North Shore of Lake Balaton in Recent Years

Összefoglalás

Az elmúlt időszakban a turizmus és életminőség kapcsolatának kutatásával foglalkoztam. Balatoni szolgáltatókat kérdeztem több témakört is érintve, úgymint aktuális gazdasági helyzet, versenyképesség, humán erőforrás, fenntarthatóság, pályázatokon való részvétel, továbbá igyekeztem néhány olyan kérdést is feltenni, amelyek kapcsolatban állnak az életminőséggel. A kérdőíves megkérdezések és mélyinterjúk során számos szolgáltatóval is beszéltem aktuális kérdésekről. A kérdőívek és mélyinterjúk elemzéseiből egyértelműen kiderült, a kis- és középvállalkozások fejlődéséhez bizalomra, együttműködésre, hálózatosodásra van szükség, ami az életminőség növekedését is elősegítheti.

Summary

This study presents the results of a questionnaire in which tourism service providers by Lake Balaton were surveyed on a number of topics, such as the current economic situation, competitiveness, human resources, sustainability issues, applications for grants, and the quality of life. Analysis of the questionnaires clearly demonstrated that in order for small and medium-sized enterprises to develop, trust, cooperation and networking are required, which can also help to improve the quality of life.

GONDOS BORBÁLA, főiskolai tanársegéd, Edutus Főiskola, Turizmus Tanszék
(gondos.borbala@edutus.hu).

A BALATON

A Balaton három régió (Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl és Dél-Dunántúl) és három megye (Veszprém, Zala, Somogy) határán fekszik. Közép-Európa és egyben Magyarország legnagyobb tava, turisztikai szempontból pedig a Budapest–Közép-Dunavidék után a második leglátogatottabb turisztikai régió.

A 19. század vége óta egyértelmű, hogy a balatoni térség fejlesztésének a turizmusra kell épülnie, így az idegenforgalom és a hozzá kapcsolódó szolgáltatások jelenthették a kiutat az elmaradott állapotból. Az elmúlt több mint száz év tapasztalataiból az is kiderült, hogy a turizmus mintegy 90%-a a part menti településeken realizálódik. Az agrárgazdaság és a turizmus együttes kezelése működőképesnek tűnik, mert utóbbi helyi piacot teremt a mezőgazdasági termékeknek, fordítva viszont kiegészítő szolgáltatása lehet egy jól működő gazdasági ágának (például szőlő- és bortermelés). Később, a szocialista rendszerben a balatoni fejlesztéseket az állami és szociális szempontok vezérelték.

A rendszerváltás óta a térségben munkahelyek szűntek meg, ezáltal tömeges méreteket öltött a munkanélküliség, így megváltoztak az alacsony jövedelmi rétegűek utazási szokásai (megszűnt a szakszervezeti és ifjúsági üdültetés). A turizmus visszaesése azért is volt kedvezőtlen, mert az ipari foglalkoztatás is csökkent az országban, a mezőgazdaságban pedig nagyszámú munkaerő szabadult fel. Ez a kedvezőtlen gazdasági folyamat az ezredfordulóra már megfordulni látszott, mely köszönhető a jelentős infrastrukturális fejlesztéseknek (szálláshely- és fürdőfejlesztés, magasabb kategóriájú szálláshelyek, vendéglátóegységek, különböző típusú szolgáltatások), a víz minőségi javulásának. Az idelátogatók már a magasabb kategóriát részesítették előnyben, így a magánszálláshelyek, kempingek, panziók iránti kereslet jelentősen csökkent (kivéve a jobb minőségűek, jobb szolgáltatást nyújtóké). Az üdülési feltételek jelentős javulása ellenére sem növekedett a külföldiek száma, viszont a belföldi látogatóké igen (bár rövidebb ideig tartózkodtak itt, mint a külföldiek), mely az akkori üdülési csekknek, az életszínvonal lassú emelkedésének, a külföldi utak magasabb árának volt köszönhető. A térség egyik jelentős potenciálját a jó minőségű szőlő- és borgazdaságok jelentik, továbbá a turizmus szezonálisának csökkentése, a turisták tartózkodási idejének meghosszabbítása, fajlagos költségének növelése a minőségi turizmus fejlesztésével.¹ A legkeresettebb turisztikai termékek a Balatonon az üdültorturizmus, a kulturális turizmus, a bor- és gasztronómiai turizmus, egészségturizmus, aktív turizmus és a konferenciaturizmus.

A Balaton kínálata leginkább a tömegturizmus kiszolgálására, a fürdésre koncentráltan jött létre, mely lassan tud csak változni; fokozatosan megjelennek az egyes célcsoportok igényeinek megfelelően kialakított turisztikai termékek (borturizmus, gasztronómia, egészségturizmus). Sajnos a turisztikai főszezon még mindig rövid, nagyjából 5–7 hétre tehető, melynek oka elsődlegesen az egyoldalú turisztikai kínálat, amelyen az elmúlt időszakban különböző kezdeményezésekkel igyekeznek változtatni (például MindigBalaton). A fő szabadságok időszaka a nyári hónapokra, leginkább júliusra és augusztusra esik, így a szállodák, vendéglátóhelyek bevételei leginkább erre

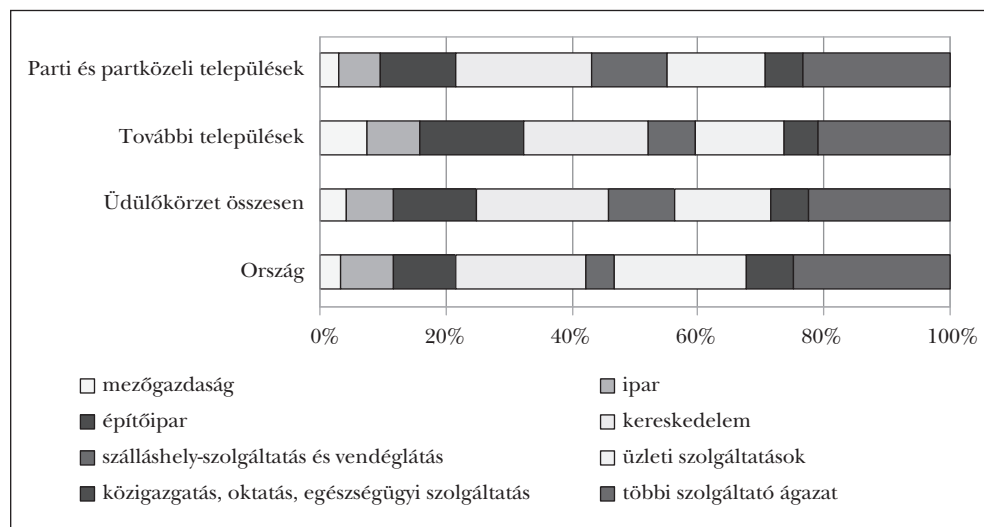
az időszakra koncentrálódnak, az év többi időszakában veszteségesek, és sok esetben bezárnak. A szállodai férőhelyek nagyjából fele fogad vendégeket egész évben. A vendéglátóegységek között kevés az egyedi kínálatot nyújtók aránya, és a személyzet is gyorsan cserélődik, nem kellően képzettek az ott dolgozók. Hiányzik egy kiépített információs rendszer, nem egységes az eligazító rendszer és a tájékoztatás.² Az elmúlt időszakban néhány településen már megoldódni látszanak ezek a gondok.

ÁLTALÁNOS ÉS GAZDASÁGI ADATOK

A Balaton Kiemelt Üdülőkörzetének területe 3886 km², melyet 179 település alkot (44 parti, 7 partközeli és 128 háttértelepülés, amely közvetlen parttal nem rendelkezik), ahol közel 262 000-en laktak 2010-ben. A területen 18 part menti város található (az északi parton Balatonkenese, Balatonfüzfő, Balatonfüred, Badacsonytomaj, Tapolca, Keszthely, Hévíz).

2009-ben a vendéglátóhelyek száma összesen 4048 darab volt, a szálláshelyek férőhelyszáma pedig 202 980 (július 31-én). A kereskedelmi és magánszálláshelyek vendégforgalma összesen közel 1,6 millió vendég volt, a vendégejszakák száma közel 6 millió éjszaka, átlagos tartózkodási idő 3,7 éjszaka.³ A legtöbb vendégejszakát a németek, osztrákok, hollandok, dánok, csehek, lengyelek, szlovákok és románok töltötték el a kereskedelmi szálláshelyeken. A leglátogatottabb városok kereskedelmi szálláshelyforgalom tekintetében Hévíz, Balatonfüred és Siófok, magánszálláshely tekintetében pedig Balatonboglár, Siófok, Fonyód. Összesen közel 20 000 vállalkozás működött a térségben, minden tizedik szálláshely-szolgáltatással és vendéglátással foglalkozott.⁴ (Frissebb adatok még nem állnak rendelkezésre.)

1. ábra: A működő vállalkozások megoszlása gazdasági ág szerint, 2008

Forrás: A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet társadalma és gazdasága. KSH, 2011, 20. o.

A BALATONI VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA

A balatoni régióban 76 vállalkozás jutott 1000 lakosra, ami az országos átlag feletti (70). A vállalkozások 96%-a mikrovállalkozásként, azaz tíz fő alatti létszámmal üzemeltek. A szálláshely-szolgáltatással és vendéglátással foglalkozó vállalkozások súlyaránya a balatoni régióban volt a legmagasabb (11,2%). „Fajlagosan a legtöbb vállalkozás a Balaton térségében foglalkozik szállásadó, vendéglátó tevékenységgel, ahol 2012-ben leginkább meghaladta az országos átlagot a vállalkozások népességarányos száma a társas és az egyéni vállalkozók körében egyaránt.”⁵ A szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás gazdasági ágban „bejegyzett vállalkozások népességarányos sűrűsége a Balaton térségében kiugróan magas, a szálláshelyek turisztikai célú hasznosításához adószám igénylése ugyanis a tájegység jellegéből fakadóan itt a legelterjedtebb. A regisztrált vállalkozások tízezer lakosra jutó száma a balatoni régióban 540 volt, hétszerese az országos átlagnak (76)”.⁶ A szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás gazdasági ágban 177 ezer fő dolgozott a legutóbbi census idején, közöttük a nők voltak többségben (57%). A nők az ágazatban foglalkoztatottak között minden idegenforgalmi régióban túlsúlyban voltak.⁷ A régióban a foglalkoztatottak 12%-a dolgozott a turizmusban, a jövedelmeket tekintve nagyon alacsony volt az egy főre jutó bruttó jövedelem (a Tisza-tónál alig 150 000 Ft, a Balatonnál is hasonló összeg).⁸

A munkanélküliség és ezzel együtt a foglalkoztatottság ciklikus ingadozásai a Balaton-parti és partközeli, valamint a háttértelepülésein nagyon jól kimutatható, ami a turizmus hatásaira vezethető vissza.⁹ (A távolabbi települések esetében jóval kisebb ez az ingadozás, mely véleményem szerint azért lehetséges, mert több olyan szolgáltató van, amely nem szezonális szolgáltatást hozott létre.)

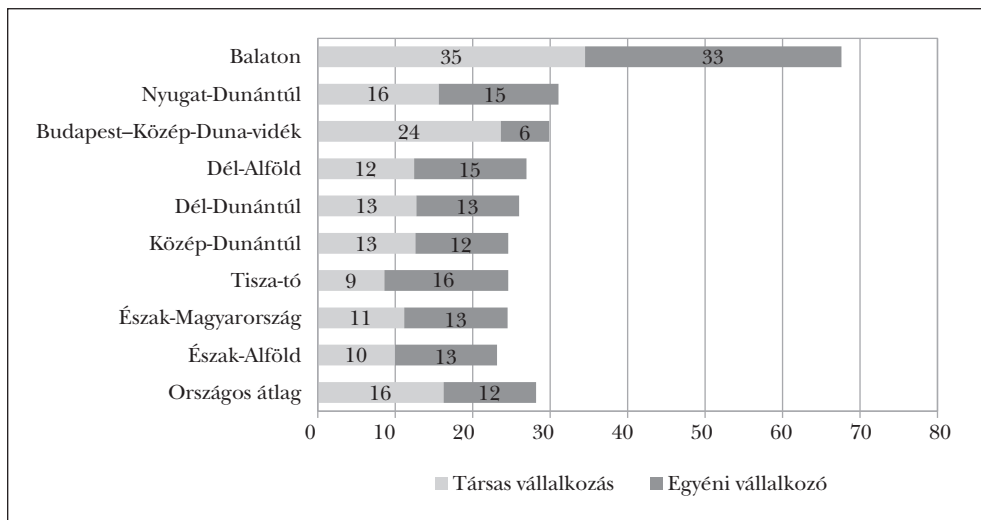
A 2., 3. és 4. ábra jól szemlélteti a Balaton dominanciáját az egyes tényezők esetében.

EGY KORÁBBI KUTATÁS A KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK KÖRÉBEN

2012 februárjától 2012. május végéig zajlott egy nemzetközi kutatás (KNOWNET), amelynek célja az volt, hogy uniós léptékben felmérjük és képet kapjunk a turisztikai kis- és középvállalkozások helyzetéről, szerepéről. A nyolc ország részvételével,¹⁰ azonos metodikával végzett kutatás komparatív analízisre is lehetőséget nyújtott. A kutatás kiterjedt többek között a versenyképességre, fenntarthatóságra, pénzügyi helyzetre, innovációra, a humán erőforrások jellemzőire, valamint az életminőségben betöltött szerepükre, lehetőségükre. A felmérés időszaka alatt 100 értékelhető kérdőív született (elektronikus kérdőív). Első körben a VIMOSZ (Turisztikai és Vendéglátó Munkaadók Országos Szövetsége) tagjainak küldtük ki, továbbá a Turizmus Bulletin online hírlevelében is megjelentettük (melynek több mint húszezer olvasója van), illetve a KKVHÁZ regisztrált tagjainak is elküldtük kérdőívünket. Az írásban csak azokat az eredményeket mutatom be, amelyre az önálló kutatásomban is rákérdeztem.

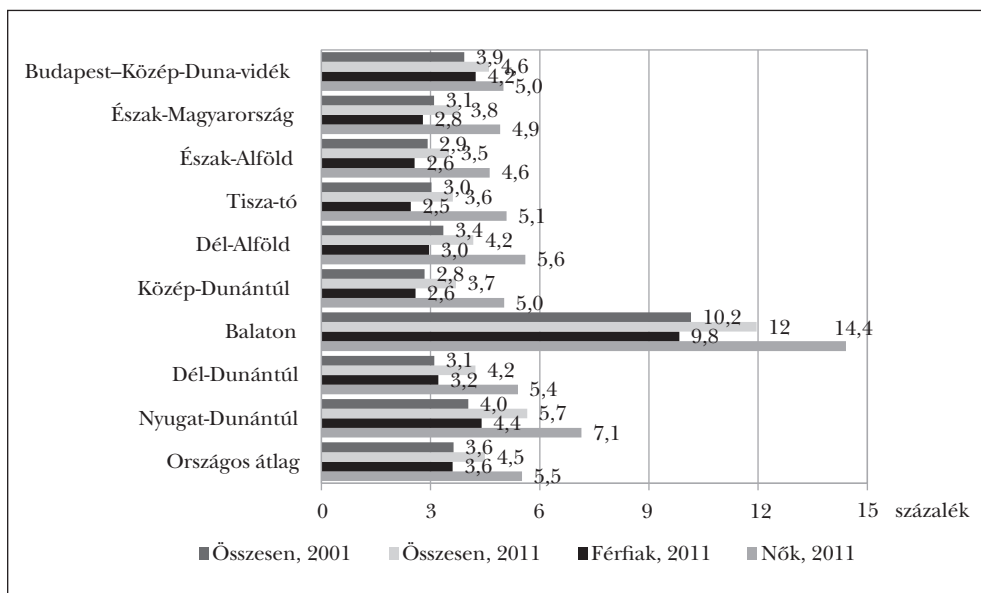
A vállalkozások legnagyobb arányban (40%) legfeljebb 10 millió Ft nettó árbevételrel rendelkeztek, a 2010-es évre vonatkozóan. A pályázatokon való részvétel nem mutat túl biztató képet, ugyanis a megkérdezettek 52%-a szokott pályázatokon részt venni (a

2. ábra: A szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások tízezer lakosra jutó száma idegenforgalmi régió szerint 2013-ban

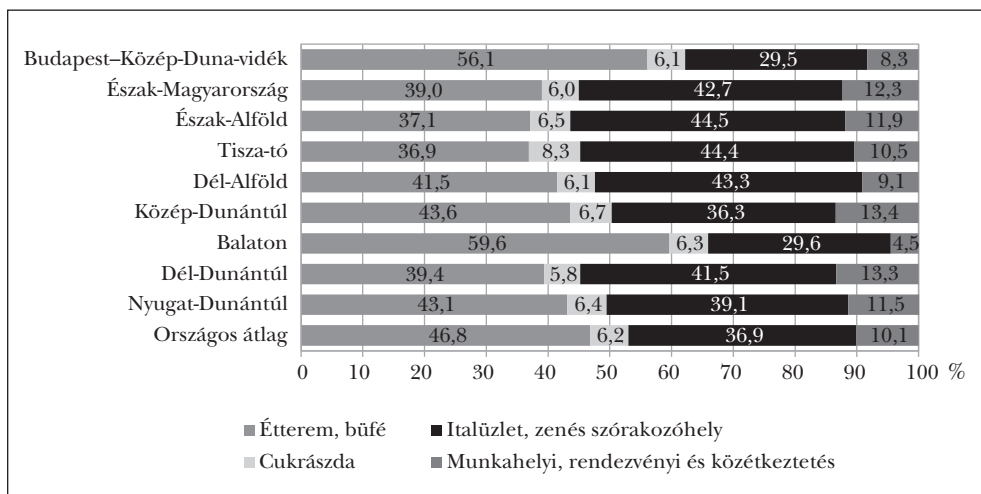
Forrás: Magyarország turisztikai régiói, 2014. Gyógy- és termálfürdők szerepe a turizmusban. KSH, 2015. december, 18. o.

3. ábra: A szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás gazdasági ágban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottból idegenforgalmi régiók szerint 2011-ben

Forrás: KSH – A turizmusban működő vállalkozások száma 75 ezer 2013-ban. Piackutatások.hu, 2015. január 9.

4. ábra: Az idegenforgalmi régiók vendéglátóegységeinek típus szerinti összetétele, 2013. december 31.

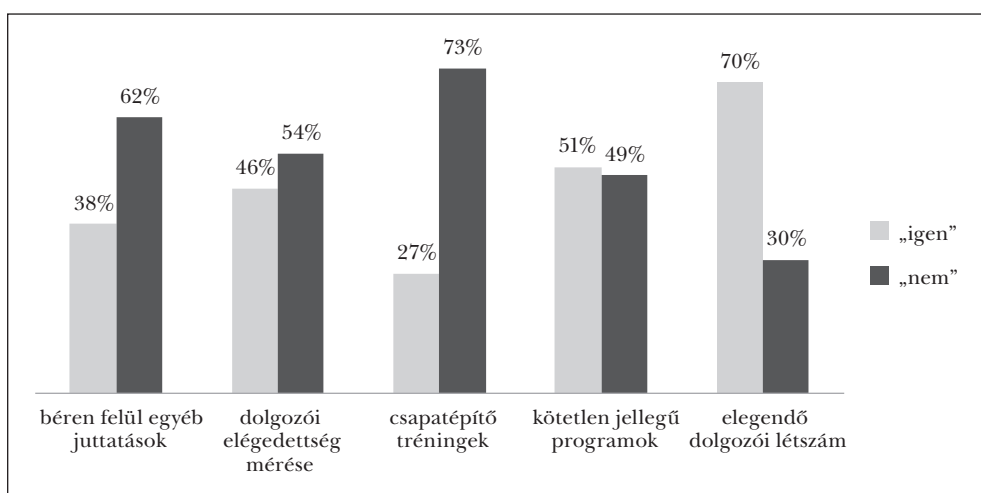

Forrás: KSH – A turizmusban működő vállalkozások száma 75 ezer 2013-ban. Piackutatások. hu, 2015. január 9.

legtöbb válaszadó a „nem tudunk pályázni, pl. forráshiány”, valamint a „nem akarunk pályázni” válaszokat jelölte meg). Közülük 73% támogatással, 2% inkább beszerzéssel kapcsolatos pályázatokon vesz részt.

A kérdőív utolsó részében az alkalmazottak életminőségének javításával kapcsolatos kérdések kerültek sorra (5. ábra).

5. ábra: Életminőségre vonatkozó kérdések eredménye

Forrás: Saját szerkesztés.

A kötetlen jellegű programok (kirándulás, karácsonyi ünnep) szervezése, valamint a dolgozói létszám megfelelősége esetén az „igen” válaszok száma volt nagyobb, míg a béren felüli egyéb juttatások (cafeteria, 13. havi fizetés stb.) adása, a dolgozói elégedettség mérése, valamint a csapatépítő tréningek szervezése esetében a nemleges válaszok domináltak. Ennek magyarázata lehet, hogy a béren felüli juttatások és a csapatépítő tréningek biztosítása nagyobb anyagi ráfordítást igényel a többi tényezőhöz képest. Látható, hogy a megkérdezett vállalatok figyelmet fordítanak arra, hogy az alkalmazottak elégedettebbek legyenek, mely a munkavégzésükre, lojalitásukra is ösztönzőleg hathat.

A pályázatokon való 52%-os részvétel nem mondható jó aránynak. Szinte minden vállalkozásnak szüksége lenne többletforrásra, támogatásra, pályázati pénzekre a fejlesztéshez. Jó néhányan azért nem tudnak pályázni, mert nem rendelkeznek azokkal az elsősorban pénzügyi feltételekkel, melyekkel elérhetők lennének a támogatások. Ezen mindenképpen változtatni szükséges, hiszen a turisztikai vállalkozások jelentős százaléka a kkv-szektorban található, így ennek a területnek a fejlesztése, pályázati forrásokhoz való juttatása elengedhetetlen.

Az életminőség jelentősége és ennek kutatása egyre fontosabb szerepet játszik napjainkban, ezért is tettünk fel erre a témára vonatkozó kérdéseket. Ennek a tényezőnek a szerepe azért lehet fontos, mert ha az egyén azt érzi, hogy megbecsülik, elismerik a munkahelyén, elégedetté válhat. A válaszokból az derült ki, hogy anyagi juttatásban kevésbé részesítik az alkalmazottakat, viszont különböző programokat szívesen szerveznek. A kkv-k esetében érthető, hogy a dolgozók nem számíthatnak olyan mértékű juttatásokra, mint egy nagyobb vállalatnál (például szállodalánc), bár egyértelműen alapvető lenne ezeknek a juttatásoknak a szerepe: nőne az alkalmazottak egy főre jutó diszkrécionális jövedelme, ezáltal ők is bekapcsolódnának a turizmusba, az utazással szerzett élményekkel növekedne az elégedettségük, és ez az életminőségükre is pozitívan hatna.¹¹

AZ ÉLETMINŐSÉG FOGALMA ÉS ÉRTELMEZÉSE

Az életminőség kifejezést Pigou használta először 1920-ban, mégis az 1950-es években terjedt el szélesebb körben. Az életminőség fogalmát már sokan meghatározták az egyes tudományterületeken, amely egyben azt is jelzi, hogy rendkívül összetett problémaegyüttesről van szó.

Diener hasonló elméletet dolgozott ki,¹² mint Veenhoven, az életindex bevezetésével (pl. a felsőfokú képzésben részt vevők aránya, jövedelemegyenlőség). Veenhoven szerint az életminőséget nemcsak gazdasági, hanem politikai és társadalmi tényezők is befolyásolják.¹³

Godfrey véleménye az volt,¹⁴ hogy az életminőség olyan tényezők együttese, melyek hozzájárulnak az állampolgárok társadalmi, gazdasági és környezeti jólétéhez, így az életminőség emelése a társadalmi, gazdasági és környezeti feltételek olyan javítását jelenti, amely értelmet ad a polgárok életének. A jövedelemnek és a családnak meghatározó szerepe van, az életminőség nem nő magától, mindenki hozzájárulása szükséges.

Az 1970-es években az OECD-országok és az ENSZ egy időben indították el a különböző statisztikai rendszerek kidolgozását társadalmi jelzőszámok mérésére vonatkoztatva, majd az Egyesült Államokban új monitoringrendszert dolgoztak ki, például a népességekutatás területén, így ezen mozgalmaknak köszönhetően széles körben elterjedtek az életminőséggel és életszínvonallal kapcsolatos kutatások, melyek fókuszában a minőségi kutatás állt, szemben az addigi mennyiségi adatokkal.¹⁵

Az életminőség kutatására két modellt használnak: a skandináv és az amerikai modellt. A skandináv megközelítés szerint objektív mutatókat kell használni, mint a kereset, iskolai végzettség, társadalmi kapcsolatok, melyek felhasználhatók az egyén életminőségének javítására, továbbá úgy értelmezi az életminőséget, hogy a jólétet az alapvető szükségletekkel való elégedettséggel tekinti egyenlőnek.¹⁶ Az amerikai irányvonal ezzel szemben az egyén saját tapasztalataira hagyatkozik, a jólétet az egyén szubjektív elégedettségét és boldogságát mérő indikátorokon keresztül vizsgálja.¹⁷ Ez a modell a szubjektív érzékelés jelentőségét emeli ki, mely szerint az egyén képes leginkább megítélni saját helyzetét és életminőségét, melyen keresztül lehet a társadalom életminőségére következtetni. Ezt a kétfajta megközelítést próbálta Allardt ötvözni,¹⁸ aki Maslow-val szemben úgy vélte, anélkül is eljuthatunk a magasabb szintre, hogy az alacsonyabbat kielégítsen.

KUTATÁSI MÓDSZEREK ÉS EREDMÉNYEK

A kutatás módszertana

Kutatási módszerként a kvantitatív kutatást választottam, kérdőíves megkérdezést alkalmaztam, a megkérdezettek körébe a Balaton északi partján működő, elsősorban turisztikai kis- és középvállalkozások tartoztak (szálláshelyek, vendéglátóegységek, cukrászdák, borászatok, helyi térségi programszervezők). A kutatás 2013. július 1. és 2015. július 22. közötti időtartama alatt 139 kitöltött kérdőív született, amelyből az elemzést adó 129 szolgáltató az északi parton, 10 a déli parton található. A kérdőívet egy internetes felületen készítettem el, és továbbítottam az akkori Magyar Turizmus Zrt. által küldött címlistára, az interneten fellelhető összes, az északi parton megtalálható szolgáltatónak elküldtem (több mint 2000 e-mail-címre), továbbá a turisztikai egyesületek, szervezetek is továbbították tagjaik számára. Az elektronikusan visszaérkezett kérdőívek aránya nagyon alacsony, kevesebb mint 10% volt, amely leginkább a bizalmatlansággal, esetleg időhiánnyal magyarázható. A személyes lekérdezés során, mely a kérdőívek közel 60%-át tette ki, segítőkészebbnek bizonyultak a vállalkozók.

A kérdőív 58 kérdésből állt, döntően zárt kérdéseket tartalmazott, a kérdőív végén pedig lehetőség nyílt arra, hogy a válaszadók kifejtsek véleményüket, ha a kérdések válaszai között nem találták meg a megfelelőt, vagy ha a kérdőív nem érintett olyan témakört, amely véleményük szerint fontos lenne, és szívesen megosztanák gondolataikat a balatoni vállalkozások helyzetéről (akár a saját vállalkozásukról, akár összességében).

A kutatásom célja az volt, hogy megvizsgáljam a balatoni szolgáltatók helyzetét és hozzáállásukat olyan kérdésekhez, mint például a versenyképesség, fenntarthatóság, pályázatokon való részvétel és az alkalmazottakkal való kapcsolatuk.

A kérdőívek elemzése

A legtöbb megkérdezett vállalkozás székhelye Veszprém megyében található (71%), majd Zala megyében (19%), Pest megyében (9%) és Győr-Moson-Sopron megyében (1%). A vállalkozások többsége magánvállalkozás (91%), 2% alapítvány/egyesület, 4% közintézményi/állami, 3% pedig az egyéb kategóriába tartozott. A bevételek esetében a megadott kategóriákból tudták kiválasztani a számukra legmegfelelőbbet, de a kitöltők 18%-a így sem árulta el a vállalkozása bevételét. (Meglepő módon akadt olyan vállalkozó, aki, állítása szerint, nem tudja a bevételét.) 2012-ben a válaszadók 36%-ának legfeljebb 5 millió Ft bevétele volt, 14%-ának legfeljebb 10 millió Ft, 16%-nak legfeljebb 50 millió Ft. A vendégek száma tekintetében közel 38%-uk nem tudta megadni az adott és az azt megelőző három évben lévő vendégszámot.

Az utazási szokásokra vonatkozó kérdések esetében a válaszadók 88%-a érez bizonyos változást az utazási szokásokban, 9% nem, 2%-uk pedig nem adott választ. A választ adók 47%-a szerint pozitív változás érzékelhető, amely abban nyilvánul meg, hogy több vendég érkezik (a legtöbb választ kapta), hosszabb ideig tartózkodik az üdülőhelyen, és minőségi szolgáltatást vesz igénybe. A negatív választ adók kevesebb vendéget, rövidebb ott-tartózkodást és kevesebb költséget említettek.

A következő kérdések arra vonatkoztak, vannak-e rendezvények az adott településen, amennyiben igen, mennyire befolyásolják a vállalkozás iránti keresletet, kezdeményez-e a vállalkozó saját maga is rendezvényt, és ha igen, melyeket. A válaszok 95%-ban azt mutatták, hogy van az adott településen valamilyen rendezvény, és 1-től 5-ig terjedő skálán 3,4-re értékelték a vállalkozásuk iránti keresletet az adott rendezvény időpontjában. 67%-ban nem kezdeményeznek rendezvényt, 27%-ban igen. A saját kezdeményezésű rendezvények között szerepeltek főzőversenyek, gasztronómiával kapcsolatos (étel, ital) rendezvények, koncertek, sportrendezvények.

A vendégkörre vonatkozó kérdésekből kiderült, hogy 75% felett van a magyar vendégek részaránya, a többi a szomszédos országokból, Európa más országaiból és Európán kívülről érkezik. A válaszokat értékelve, érdemes lett volna egyes országokat is felsorolni, hogy láthatóvá váljon, melyek a legfontosabb küldő országok a balatoni települések esetében. A személyes lekérdezés során ezekre fény derült: elsősorban német nyelvterületekről, továbbá a környező országokból és skandináv területekről érkeznek a vendégek.

Az alkalmazottakra vonatkozó kérdések során arra kerestem a választ, hogy hány főt és milyen munkaerőt alkalmaznak, minden szezonban ugyanazokat veszik-e fel, az alkalmazottak milyen nyelveket beszélnek, és alkalmaznak-e fogyatékkal élőket. Megállapítható, hogy átlagban közel 20 főt foglalkoztatnak a vállalkozásokban: ebből főállásban átlagosan 13 fő, mellékállásban (idényjelleggel) közel 6 fő, részmunkaidőben átlagban nincs 1 fő. 67 vállalkozás csak helyi munkaerőt alkalmaz, 11 csak regionálisat, 21 helyit és regionálisat egyaránt, tízen helyit és országosat, összesen egy olyan vállalkozás akadt, ahol helyi, regionális, országos és külföldi munkaerő is megtalálható (Balatonszepezd), és szintén egy vállalkozás esetében helyi és külföldi munkaerőt alkalmaznak (Szentantalfa). A vállalkozások 57%-a minden szezonban ugyanazokat az

embereket alkalmazza. A nyelvtudásukat tekintve, 43 vállalkozásban beszélnek angolul és németül az alkalmazottak, 21-ben csak németül, ezek mellé csatlakozik a francia, olasz, holland és egy-egy vállalkozásban a dán, finn, román, görög, szlovák, spanyol. Tíz vállalkozásban egyáltalán nem beszélnek idegen nyelveket. A megkérdezett vállalkozások döntő többségében, majdnem 50%-ában az angol és német nyelvtudás elégséges, ezenkívül az orosz és francia is hasznos, és egy-egy esetben a skandináv nyelveket, a kínait, csehet, lengyelt említették. A válaszadók 10%-a alkalmaz fogyatékkal élőket, átlagban közel 2 főt.

A pályázatokra vonatkozó kérdéseknél kiderült, hogy a válaszadók 58%-a nem szokott részt venni pályázatokon, indokként leggyakrabban a „nem akarunk”, „nem tudunk”, „nem ismerjük a pályázati lehetőségeket”, „nincs pályázatóró munkatárs” válaszok hangzottak el. A válaszadók 41%-a szokott pályázni, leginkább támogatásos pályázaton vesz részt, vagy támogatásos és beszerzéses pályázaton egyaránt.

Vállalkozásuk jövőbeni helyzetével kapcsolatban a legtöbben (53%) úgy ítélték meg, hogy fejlődni fog, 31% szerint stagnál, és 14%-uk szerint visszaesik. Ugyanolyan megoszlásban (47%) szerzik be a termékeket helyi termelőtől, mint más helyekről (48%).

A turizmushoz való kapcsolódásuknál a következő válaszok születtek: 56% szállás, 35% vendéglátás, 6% helyi termelő. A legkeresettebb termékek is az előzőekben tárgyalt megoszlást mutatják, azaz szállás, majd étkezés, ezek kombinációja és a bor. A legkeresettebb termékek átlagban 87%-át adják a vállalkozások bevételeinek.

A megkérdezett vállalkozások 84%-ának van saját honlapja; 56 esetében magyar, angol és német nyelven, kilencnek magyarul és németül, 21 vállalkozásnak csak magyarul, és egy-egy esetben említettek egyéb nyelveket a magyar, angol és német mellé (pl. francia, cseh, lengyel, szlovák, holland, dán, román, spanyol, olasz).

A megkérdezettek 51%-a szezonálisnak ítéli meg a vállalkozását (ez nem jelenti minden esetben a májustól októberig tartó időszakot, van, aki egy-két hónapra zár csak be), 28%-uk szokott egyéb tevékenységet is folytatni, a legtöbben kereskedelemmel foglalkoznak.

Versenyképességüket a következőképpen ítélték meg a megkérdezett vállalkozók: 52%-ban gondolták úgy, hogy nagy a verseny a sok szolgáltatóval, 11%-ban úgy vélték, hogy nagy a verseny néhány szolgáltató között, és mérsékelt a verseny néhány szolgáltatóval.

A következő kérdések kifejezetten az alkalmazottakra és ösztönzésükre vonatkoztak. 71%-a a megkérdezett vállalkozásoknak nem szervez csapatépítő tréningeket, 51%-ban nem szervez kötetlen jellegű programokat, 60%-ban az alkalmazottak nem kapnak béren felüli juttatást. 58% nem méri a dolgozói elégedettséget, 37% igen, és leginkább, 33%-ban elbeszélgetéssel. Alkalmazottaikat főképp anyagilag, kellemes munkahelyi légkör megteremtésével, dicsérattal tudja motiválni, és ezzel elősegíteni a dolgozói elégedettséget.

1-től 5-ig terjedő skálán kellett értékelni, hogy a megkérdezett szerint mennyire családbarát a vállalkozása. A válaszok összesítésében 4,3 értékelést kapott, ami jó eredménynek tekinthető. 67%-ban úgy vélték, hogy elegendő a vállalkozás dolgozói lét-

száma, és 4,6-os átlagot kapott az a kérdés, mennyire figyel oda, hogy alkalmazottait a képességeinek megfelelő munkakörben alkalmazza.

Az utolsó kérdésben néhány tényezőt kellett értékelni aszerint, hogy mennyire tartja fontosnak a válaszadó a vállalkozása szempontjából.

1. táblázat: Mennyire fontosak Önnek és vállalkozásának az alábbiak? (1-től 5-ig terjedő skálán)

Tényezők	Átlag
Fenntarthatóság	4,57
Versenyképesség	4,60
Minőség	4,84
Innovativitás	4,22
Szakmai felkészültség, hozzáértés	4,64
Kooperáció	3,95
Bizalom	4,76
Aktív szakmai részvétel, jelenlét	3,64
Hatékony és gyors információáramlás	4,47
A jó gyakorlatok megismerése	4,37
Dolgozók ösztönzése	4,17

Forrás: Saját kutatás.

A fenti táblázatból látható, hogy a legmagasabb értéket a minőség, bizalom és a szakmai felkészültség, hozzáértés kapta, míg a legkevesebbet az aktív szakmai részvétel, jelenlét, kooperáció és a dolgozók ösztönzése. Kevésre értékelték a kooperációt, sokan csak a saját vállalkozásukra gondolnak. Életminőség szempontjából a dolgozók ösztönzése kapta a harmadik legalacsonyabb értéket, pedig az elégedett dolgozó jobban teljesít, ezzel nagyobb bevétele származhat a vállalkozásnak, például a visszatérő vendégeknek köszönhetően.

A kérdőív utolsó részében szabadon megoszthatták véleményüket a balatoni vállalkozásokról, azok helyzetéről. Sok partmenti, szezonálisan nyitva tartó szolgáltató helyzetét fogalmazza meg az egyik vállalkozó: „Az emberek pénzhányban szenvednek, ezért a szépségre keveset áldoznak. A strandszezon pár hét, így ez kevés a normális haszon szerzéséhez.” A vendéglátósok sem fognak össze, hogy egymást segítsék. Egy másik vélemény szerint a kisebb szállásadók egymással versenyeznek, pedig inkább arra lenne szükség, hogy Magyarország, a Balaton a világpiacra is meg tudjon jelenni kínálatával. Van, aki úgy véli, a borászokkal nem lehet együttműködni, illetve az áfa szempontjából a szállásadók jobb helyzetben vannak az éttermekhez vagy utaztatással foglalkozókhoz képest.

A kérdőívzés során azzal a véleménnyel is találkoztam, hogy az egységet részesítenék előnyben, szerencsésebb lenne, ha maga a Balaton mint desztináció jelenne meg a piacon, nem külön-külön a települések, elaprózva.

A SZÉP Kártyával és az online pénztárgéppel kapcsolatban a következő vélemény fogalmazódott meg: „A SZÉP Kártya bevezetése nagyon sokat lendített jó irányban

a vendégforgalmon, és kezdi kifejéríteni a szálláskiadást... A NAV tevékenysége, az óriási bürokrácia terhe viszont sokat árt. Sokan visszaadják az engedélyüket, a tevékenységüket viszont tovább folytatják, csak zárt ajtók mögött.”

A munkaerő hiánya is gondot okoz. Nem csupán az a probléma, hogy külföldre mennek dolgozni kétszeres, háromszoros jövedelemért, hanem a főiskoláról, egyetemről kikerült végzett hallgatók képességei sem megfelelőek, nem mindenki elégedett a képzés színvonalával, leginkább a gyakorlatorientált képzést hiányolják, főleg a vendéglátás területén. „Annak ellenére, hogy munkanélküliségről hallunk, szinte lehetetlen intelligens és elkötelezett munkaerőt találni. [...] Nem megoldott a dolgozók közlekedése, azaz akinek nincsen autója, nem tud dolgozni, mert a buszjáratok nem akkor és nem úgy közlekednek, hogy a vendéglátóiparban dolgozók hasznát vegyék.”

Az egyik vállalkozó szavai jól összefoglalják a gondokat: „Nincs buszos turizmus, az all inclusive vagy félpanziót szeretik az emberek, csak a part mentén maradnak és esznek, feljebb nem mennek már, keveset költenek, 1-2 éjszakás vendégek vannak, a munkaerő inkább más országba megy, magasabb fizetésért, ugyanennyi munkáért.” Van, aki úgy véli, hogy nem hangolják össze a különböző rendezvények időpontjait, ezzel vendégeket vesznek el egymástól, illetve nem mindig a helyi szolgáltatókat hívják, hanem más régióbelit, így a bevétel sem a helyi gazdaságot segíti, támogatja. Többben úgy vélik, hogy nem képviselik őket megfelelően a szakmai szervezetek, többet várnak a felsőbb szervektől.

Mindemellett pozitív véleményekkel is lehet találkozni, akad, aki tudatosan a helyi gazdaságot támogatja azzal, hogy helyi termelőtől szerzi be a mézet, sonkát, sajtot, lekvárt, bort, mert fontosnak tartja az együttműködést. Egy másik válaszadó szerint: „Bízom benne, hogy az egyényári büfések eltűnnek, mert rontják az image-t. Sajnos sokan megragadtak a 20-30 évvel ezelőtti szinten. Tablettel vesszük fel a rendelést, így az rögtön megy a konyhára.” Egy strandbüfé elmondása alapján: „név szerint szólítjuk a vendégeket, nem adok el bővít, csak minőségi alapanyagból dolgozom”. Többben rugalmasságot tanúsítanak az alkalmazottak felé, béren felüli juttatást is adnak, továbbá többben is kiemelték, hogy együttműködnek másokkal, ami a vállalkozások hosszú távú működéséhez elengedhetetlen.

ÖSSZEGLÉS

A témával kapcsolatos kutatásom jelenleg is zajlik, jelen írásom bizonyos területek részeredményeiről ad számot. Az online kérdőív és a kérdőív személyes lekérdezése során vegyes tapasztalatokra tettem szert: a vállalkozások egy része elzárkózik az együttműködéstől, kizárólag a saját cégével foglalkozik, legtöbbször mást hibáztat a kialakult helyzete miatt, és nem ismeri fel a lehetőséget a más partnerekkel való együttműködésben. A válaszadók nagyobb hányada azonban pozitívan látja a jövőt, és együtt is működik másokkal, helyi alapanyagokat/szolgáltatásokat használ, és valamilyen formában támogatja dolgozóit.

Az elemzésből kiderült, hogy a versenyképesség, fenntarthatóság, minőség fontos helyen szerepel a vállalkozás működése szempontjából. Az alkalmazottak ösztönzé-

se viszont háttérbe szorul, kevesen fordítanak energiát arra, hogy megfelelő módon motiválják munkavállalóikat: leginkább anyagilag, kellemes munkahelyi légkör megteremtésével, dicsérettel segítik elő a dolgozói elégedettséget. Ahhoz, hogy egy vállalkozás hosszú távon működőképes legyen, az alkalmazottakat is érdekeltté kell tenni. Véleményem szerint ezen a területen erős hiányosságok mutatkoznak, hiába fontos, mégsem gyakorolják a bizalmat és a munkaerő megbecsülését a vállalkozók.

A kérdőíves elemzésem, több korábbi kutatást is figyelembe véve, a következő területeken ad új ismereteket: a rendezvények hatása a szolgáltatások keresletére, alkalmazottak szakmai felkészültsége, szaktudása, képessége, az alkalmazottak motiválásának lehetséges munkaadói eszközei, a vállalkozás környezetének ismerete és hatása a szolgáltatások működésére. A kérdőíves adatok elemzése során több lehetséges kutatási irány is felmerült, amelyekkel közelebb kerülhetünk ezen desztináció és vállalkozói körének alaposabb megismeréséhez:

– A Balaton déli partján működő turisztikai szolgáltatók megkérdezése, kérdőívek és mélyinterjúk segítségével, amely összehasonlítható lenne az északi part eredményeivel.

– A munkaerő elvándorlásának okai a balatoni régióból; több szolgáltató panaszkodott, hogy az alkalmazottai a jobb körülmények és jövedelemkereseti lehetőségek miatt más országba távoztak.

– A turisztikai képzés helyzete és a végzett hallgatók képességei, elhelyezkedési lehetőségei; a vállalkozók elmondása szerint, sok esetben a végzett hallgatók a gyakorlati képességek hiányában nem tudják elvégezni a munkát, így nekik kell betanítani őket (a duális képzés ezt hivatott megoldani).

– A vendégkör és a küldő területek motivációi, költségei és költsésszerkezetének alaposabb feltérképezése.

JEGYZETEK

¹ Buday Sántha Attila: *Balaton régió. Tér és Társadalom*, 2008/4., 43–62. o.

² *Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Hosszú Távú Területfejlesztési Koncepció 2020-ig*. Balatoni Integrációs Közhasznú Nonprofit Kft., Balatonfüred–Siófok, 2009.

³ *KSH – A turizmusban működő vállalkozások száma 75 ezer 2013-ban*. Piackutatások.hu, 2015. január 9. www.piacutatasok.hu/2015/01/ksh-turizmusban-mukodo-vallalkozasok.html (Letöltés: 2015. augusztus 1.)

⁴ *A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet társadalma és gazdasága*. KSH, 2011. január. www.terport.hu/webfm_send/4053 (Letöltés: 2016. június 20.)

⁵ KSH – A turizmusban működő..., i. m.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ *Balaton Kiemelt Térség Fejlesztési Programja*. Balaton Fejlesztési Tanács, 2012–2013.

¹⁰ Franciaország, Belgium, Olaszország, Ausztria, Törökország, Szlovénia, Románia, Magyarország.

¹¹ Gondos Borbála – T. Nagy Judit: *A turisztikai kkv-k jelenlegi helyzete és szerepe Magyarországon*. 2012. http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2012/kreativ/gondos_tnagy.pdf

¹² Ed Diener – Marissa Diener: *Cross-cultural correlates of life satisfactions and self-esteem*. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 68, No. 4., 1995, 653–663.

- ¹³ Ruut Veenhoven: *The study of life-satisfaction*. In: A Comparative Study of Satisfaction with Life in Europe. Eds.: Willem E. Saris et al., Eötvös University Press, Budapest, 1996, 11–48.
- ¹⁴ John Godfrey: *Standard of Living or Quality of Life: Does One Come First?* TD Forum, 2002.
- ¹⁵ Angus Campbell: *Subjective measures of well-being*. American Psychologist, Vol. 31, No. 2., 1976, 117–124.
- ¹⁶ Robert Erikson: *Descriptions of Inequality: the Swedish Approach to Welfare Research*. In: The Quality of Life. Eds: Martha Nussbaum, Amartya Sen, Clarendon Press, Oxford, 1993, 67–84.
- ¹⁷ Campbell, i. m.
- ¹⁸ Erik Allardt: *Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research*. In: The Quality of Life. Eds: Martha Nussbaum, Amartya Sen, Clarendon Press, Oxford, 1993, 88–94.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Egedy Tamás: *Városh rehabilitáció és életminőség*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2009.
- Az életminőség feltételei*. Szerk.: Utasi Ágnes, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2007.
- Eugene C. Johnsen: *Structures and Processes of Solidarity: an Initial Formalization*. In: The Problem of Solidarity. Eds.: Patrick Doreian, Thomas J. Fararo, Gordon and Breach Publishers, Amsterdam, 1997.
- Magyarország turisztikai régiói, 2014. Gyógy- és termálfürdők szerepe a turizmusban*. KSH, 2015. december. www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/pecsturisztreg14.pdf (Letöltés: 2016. június 20.)
- Carol D. Ryff – Corey L. Keyes: *The Structure of Psychological Well-Being Revisited*. Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 69, No. 4., 1995, 719–727.
- Települési életminőség*. Szerk.: Tózsá István, BKÁE Államigazgatási Kar, Közigazgatás-szervezési és Urbanisztikai Tanszék, Budapest, 2003.
- www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gyorbalatont.pdf (Letöltés: 2013. január 1.)

Peres Anna

A többnyelvűség didaktikájának lehetőségei a nyelvoktatásban

Opportunities for the Didactics of Multilingualism in Language Education

Összefoglalás

A többnyelvűség didaktikája autonóm, holisztikus módon közelít a nyelvek oktatásához, az ismeretek, kompetenciák átfogó összekapcsolását célozza meg. Szemléletének középpontjában az áll, hogy az egyes nyelvek összevetésével, a reflexív tanulás támogatásával komplex nyelvtanulási stratégiát adjon. Az európai tapasztalatok és empirikus tanulmányok kétséget kizáróan bizonyítják, hogy általa a nyelvtanulók nyelvi rendszerektől függetlenül képessé válnak arra, hogy az egyes idegen nyelvekre ne különálló nyelvekként és bonyolult kódrendszerként tekintsenek, hanem a nyelvtanulást eszközként értelmezzék, hogy sokszínűen, biztosan és magától értetődően kommunikálhassanak párhuzamosan több idegen nyelven is.

Summary

The didactics of multilingualism approaches language teaching in an autonomous, holistic manner, and aims at connecting knowledge, skills and competences. This approach focuses on providing a complex language learning strategy by comparing individual languages and by supporting reflexive learning. Experiences in Europe, as well as empirical data, have proven beyond all doubt that by applying this strategy, language learners, irrespective of their own language systems, will be able to regard language learning as a tool for versatile, confident and natural communication in more than one language, and will not see foreign languages as distinct and complicated code systems.

DR. PERES ANNA, PhD, főiskolai tanár, Edutus Főiskola (anna.peres@edutus.hu).

Az utóbbi években tapinthatóan megnőtt a várakozás az idegennyelv-oktatás hatékonyságával, ezzel egyidejűleg pedig az elvárások is az iskolával mint intézménnyel szemben. A folyamat részeként a többnyelvűség didaktikája is erősödő hangsúllyal van jelen a szakmai diskurzusban.

A többnyelvűség az egész világon elfogadott kommunikatív központú nyelvoktatás aktualizált továbbfejlesztése, módszertanában tehát nem gyökereiben új jelenség. Míg az alapvetően többnyelvű közösségekben, mint Belgium, Svájc, Kanada, vagy akár az afrikai országok többségében, természetesen jelen lévő, egyben meghatározóan életbevágó is a lehetőleg minél tisztább többnyelvű kommunikáció (azaz a többnyelvűség képzéspolitikai szerepe társadalmi dimenzióját tekintve döntő), addig az Európai Unió nyelvpolitikai célkitűzése, miszerint minden uniós polgárnak legalább 2 európai nyelvet kellene beszélnie az anyanyelvén kívül, még sokszor csak utópisztikus álmokkép.

A célhoz vezető úton a legnagyobb eredményt az ún. Gesamtsprachencurriculum, azaz az egyes nyelvek felett álló egységes nyelvi kerettanterv,¹ illetve az ehhez kapcsolódó, egyre tökéletesebben kidolgozott módszertan (Mehrsprachigkeitsdidaktik) jelenti.²

A többnyelvűség módszertanának szellemiségében a nyelvi kompetenciák megszerzése nem csupán arra szorítkozik, hogy a nyelvtanuló egy bizonyos mennyiségű szókincs birtokában, nyelvtani struktúrák tudatos használatával, némi háttér ország- és kultúraismerettel képes legyen kommunikálni szóban és írásban. A nyelvi kompetencia tartalma sokkal inkább nyelvtanulási stratégiákat fed le, elsősorban különböző nyelvek elmélyedt, elemző és tudatos tanulási képességét, mégpedig egymással párhuzamban.

A tisztán nyelvi kompetenciákon túl a többnyelvűség didaktikájában azonban egyéb, átfogó képességek támogatása is egyenrangú szerepet kap, mint többek között a nyelvek és a kultúrák iránti általános tudatosság, továbbá azon szemlélet fejlesztése, hogy a nyelvek fölött álló, az egyes nyelvekben gondolkodási és nyelvfilozófiai stratégiákként jelen lévő törvényszerűségek ismerete, felismerése rendkívüli mértékben segíti a nyelvtanulást. A többnyelvűségben rejlő lehetőségek több tudományág (idegennyelv-tudomány, idegennyelv-módszertan, tanuláspszichológia, agykutatás) bevonásával bonthatók ki. Tudományosan bizonyított, hogy az emberi agy az egyes idegen nyelvek tanulásakor nem hoz létre minden egyes új nyelv számára külön „mappát” vagy „fiókot”. A tanulási folyamat meghatározóan alapvető kincsünkbe, az emberi beszédképességbe ágyazódik. A nyelvi elemek egymáshoz kapcsolódását az agyi mechanizmusban hálóként érdemes elképzelnünk, amely az idegen nyelv tanulása során az egyes elemek egyre szaporodó összekapcsolódásával folyamatosan gyarapszik, végeredményben pedig finoman differenciálttá válik.

Az utóbbi évek idegennyelv-tudományi kutatásainak közkedvelt témája, hogy ezt a sokrétű viszonyrendszert, a kölcsönhatások pontos képét felvázolják és értelmezzék: a német nyelv angolt követő elsajátításáról már léteznek eredmények.³

A tanulási folyamatban az egész tanulói személyiség meghatározó, nem csupán a kognitív teljesítmény. Másfelől bebizonyosodott az is, hogy a tanulás során a nyelvi és a szociokulturális tényezők nem választhatók élesen szét, hiszen a nyelvtanulási

folyamat általánosan meghatározott szociokulturális és egyéni életrajzi kontextusba ágyazódik. Az egyes ember össznyelvi kompetenciája egyben jellemzően személyes azonosságának is eleme: egy idegen nyelv birtokbavétele, feltárása egyidejűleg a nyelvtanuló identitását is formálja, színesíti. Mintaszerűen megmutatkozik ez a többnyelvű emberek nyelvi biográfiájában,⁴ továbbá bizonyítható, hogy a nyelvi fejlődés minden esetben az egyéni életútval is összefügg.⁵

Migránsok integrációját támogatva különösen fontos és napjainkban égetően sürgető kérdés az, hogy választott hazájuk nyelvét milyen eredményességgel és mennyi időn belül képesek elsajátítani. A többnyelvűség szemléletébe illeszkedően gyorsíthatja a tanulási folyamatot, ha felvázolható, hogyan és milyen megközelítéssel lehetséges idegennyelv-tanulásukban anyanyelvi ismereteikre építeni. A legutóbbi kutatásokban kimutatták, hogy a migránsok többségükben rendszerint jól képzett nyelvi kompetenciával rendelkeznek, amelyet nem szabad ignorálni vagy elnyomni, hanem mindezt éppenséggel nyelvtanulási kompetenciájuk szolgálatába lehet és célszerű is állítani.

Módszertani kutatásokban, így a többnyelvűség didaktikájában sem lehet megkerülni azt a kérdést, hogy a latinnyelv-oktatást követő nyelvtani központú minta, vagy pedig a kommunikatív módszertan (a nyelvtani ismeretek alárendelése kommunikatív szempontoknak) célravezetőbb a tanulási folyamatban. A „Deutsch in Genfer Schulen” elnevezésű projekt keretében például genfi iskolákban azt elemezték, hogyan tanulnak hatékonyan francia anyanyelvű diákok németül, eredményeiket *Alles für der Katz* címmel publikálták.⁶ Mint ahogyan azt már a címben szándékoltan feltüntetett hiba is aláhúzza, a projekt eredményei szerint a nyelvtanoktatás kizárólag akkor támogatja a morfoszintaktikus szerkezetek elsajátítását, amennyiben azok elsajátításának természetes folyamatához igazodik, máskülönben hiábavaló, szélsőségesen akár kontroproduktív is lehet.

Egyfajta szintézist jelent az a friss kutatási eredmény, miszerint a kész nyelvi minták automatizálása (feltárt szövegek memorizálása) minden feltételezést túlszárnyalóan lényegesebb tanulási hatékonysággal bír,⁷ mindhiába kezeli ezt egymással egyetértésben fenntartással mind a kognitív, nyelvtani szabályokat előtérbe helyező, mind a hangsúlyozottan kommunikatív oktatásmódszertan.

A gyermekek nem jobban, nem gyorsabban, nem könnyedebben, nem érzékenyebben, egyszerűen csak másként tanulnak, mint a felnőttek.⁸ A Lifelong Learning Program alapelveivel összhangban tehát bármikor, bármely életszakaszban elsajátíthatók az idegen nyelvek.

A többnyelvűség didaktikáját sokirányúan és egymással kölcsönhatásban befolyásolják társadalmi-politikai, intézményi, szakmai, oktatási-oktatói és tanulói aspektusok.

A svájci iskolapolitikában pl. a többnyelvűség módszertanának szempontjai szerint cél az, hogy a nyelvtanuló érzékennyé váljon, általában fókuszálhasson a nyelvi jelenségekre: így szerkezetekre, jelentéselemekre, az írott és a beszélt nyelv viszonyrendszerére, a nyelv funkciójára. Ennek birtokában képessé válik aztán arra, hogy párhuzamokat vonhasson, ellentéteket, interferenciákat fedezhessen fel, felismerje, hol van lehetősége nyelvi mintákat átvenni, és hol nincsen. A nyelvi tudatosság kialakításának folyamatában egyfajta „küszöbfunkciót”, fundamentumot jelent az anyanyelv, beván-

dorlók esetében a származási nyelv, amely aztán az első idegen nyelv oktatásában-tanulásában sokrétűen bázis- és viszonyítási funkcióval bír.

A második idegen nyelv elsajátításában az elsőben szerzett tapasztalatok mind a hatékonyság szolgálatába állíthatók. Őt didaktikai-módszertani minta emelhető ki ennek során.⁹ Első a kognitív tanulásé, amely tulajdonképpen a tanulási technikák és stratégiák kiszélesítésével a nyelvtudatosság és a nyelvtanulási tudatosság kialakítását jelenti. A megértés tudatossága a második: sok nyelvi jelenség, lexikai egység, szavak száza vezethetők le például az angolból a német nyelv vonatkozásában. Fontos minta a tartalmi orientáltság, az életkornak megfelelő tartalmak, a saját és az éppen tanulandó nyelv világának bevonása. A szövegorientáltság az előzőből adódik, az egyes szövegfajták (pl. az újmédiás szövegfajták: SMS, chat stb.) szerint a szövegértési stratégiák jelentősen fejleszthetők. Az ötödik elem a tanulási folyamat gazdaságossá tétele mindazon ismeret aktivizálása által, ami a nyelvvel és a tanulási stratégiákkal kapcsolatban már meglévő, saját ismeretrendszerrel jelent.

A gyakorlatban a tanulók meglévő anyanyelvi és idegennyelv-ismerete, azaz minden nyelvi tapasztalat fontos részét képezi tehát az idegen nyelv oktatásának.¹⁰ A pedagógus számára az oktatás így kevésbé redundánsan alakítható az egyes nyelvtani jelenségek, párhuzamok nyelvi összevetése, a már ismert tanulási stratégiák tudatos alkalmazása által.

A fentebb említett gazdaságosság és a tartalmi orientáltság értelmében a feldolgozandó témák és az ezzel összefüggő nyelvi kompetenciák a második idegen nyelvnél célszerűen redundánsan taníthatók, pl. bemutatkozás, a család bemutatása, szabadidő eltöltése stb. A második idegen nyelvnél tudatosan építhetünk receptív, továbbá a nyelvtanulói tapasztalati szinten az előismeretekre. Produktív szinten nyelvenként jelentős különbségek lehetnek, itt így szűkebb körben vonhatók be témakörök redundánsan. Szemléletben általánosan az első idegen nyelv tanításakor a második tanulandó idegen nyelvet is prospektíven szem előtt tartva, a másodiknál pedig az elsőre retrospektíven visszacsatolva érdemes közelíteni. A legfontosabb bázis, alaptétel így a pedagógus személyisége, nyitottsága, tapasztalata, hozzáállása és tudása. Minél inkább képes ezek tükrében arra, hogy a tanulók tapasztalati alapú következtetési potenciáljához szabja a tanítási gyakorlatot, annál sikeresebb lesz a többnyelvűségi stratégia, a tanórát pedig praktikusán pro-, illetve retroaktív tanítási-tanulási tevékenységnek kell felfogniuk.

A pro-, illetve retrospektív szemléletben kulcsfontosságú a párhuzamos szókincs. Azokra a nyelvi jelenségekre érdemes visszatérően felhívni a figyelmet, amelyek meta-nyelvi megfigyelésére alkalmasak.

A nyelvi tudatosság alakításában hatékony eszköz lehet az, ha standardizálás esetén a figyelmet a megtanulandó nyelvi kompetenciákra sikerül irányítani. Bizonyos nyelvi szituációk multilingvális kommunikációs helyzetként gyakorolhatók az oktatásban (bemutatkozás, érdeklődés a pontos idő felől, felelni és válaszolni stb.). A „language and learning awareness”-re való nevelés folyamatában a tanulási stratégia és a tanulási technikák ismeretanyagai dominálnak.¹¹ A tanulási technikák tudatosításával erősödnek a tanulók tanulási kompetenciái, és növelik az idegen nyelvi tanulási teljesítmé-

nyeket. A tanulás tanulása önálló tananyagként a későbbi munkaélet minden területén eredményes lehet.

Összességében a többnyelvűség didaktikája holisztikus módon közelít a nyelvoktatáshoz, az ismeretek, kompetenciák átfogó összekapcsolására törekszik. A reflexív tanulás támogatásával komplex nyelvtanulási stratégiát kínál.

Az európai tapasztalatok és empirikus kutatások eredményei szerint, a nyelvtanulók az idegen nyelvekre nem különálló nyelvekként és bonyolult kódrendszerként tekintenek, hanem a nyelvtanulást eszközként értelmezik, képesek arra, hogy sokszínűen, biztosan kommunikálhassanak párhuzamosan több idegen nyelven is szóban és írásban.

A nyelv tanulása során a nyelvtanuló arra kap ösztönzést, hogy a célnyelvet folyamatosan a saját anyanyelvével, illetve egyéb tanult idegen nyelvekkel vesse össze: a hasonlóságok és a különbözőségek felfedésével nyelvtanulási stratégiaként a komplex, összefüggő szövegek értése, az önálló szövegformálás és a kommunikációs gátak feloldása dominál. Ezen szemlélet fő nyeresége, hogy kitapinthatóvá válik, a stratégiák mintaként bármely nyelvben alkalmazhatók, így az egy adott nyelvben szerzett bármely tapasztalat a következő nyelv elsajátítását is támogatja.

Didaktikai vezérelv az életszerű nyelvi szituációk azonnali megoldása. A szókincs és a nyelvtan közvetítése nem válnak külön egységekké, azaz nem izoláltan és szisztematizálva tanulandók meg, hanem egy konkrét kontextusba ágyazva formálódnak a tanulási folyamatban.

A többnyelvűség elsősorban szemléletmód. Mindazonáltal helytelen volna a komplex szövegek pozíciójából, „nézőpontjából” megmosolyogni a szavak magolását, az összetett, dekoratív gyakorlatsorozatokat magasságából kigúnyolni a nyelvtani gyakorlófeladatokat, vagy a hiányos mérhetőségre hivatkozással lenézni a hibák javítását.

JEGYZETEK

- ¹ *Gesamtsprachencurriculum. Integrierte Sprachendidaktik. Common Curriculum. Theoretische Überlegungen und Beispiele der Umsetzung.* (Giessener Beiträge zur Fremdsprachendidaktik.) Gewidmet André-Jean Racine-Le Pape. Hrsg.: Britta Hufeisen, Madeline Lütjeharms, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2005.
- ² *Mehrsprachigkeitsdidaktik. Konzepte, Analysen, Lehrerfahrungen mit romanischen Fremdsprachen.* Hrsg.: Franz-Joseph Meißner, Marcus Reinfried, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1998; *Mehrsprachigkeitsdidaktik gestalten, heute und morgen. Festschrift für Franz-Joseph Meißner zum 60. Geburtstag.* (Giessener Beiträge zur Fremdsprachendidaktik.) Hrsg.: Hélène Martinez, Marcus Reinfried, Marcus Bär, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2006.
- ³ Britta Hufeisen: *Deutsch als Tertiärsprache.* In: *Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch.* 2 Bände. Gerhard Helbig et al, De Gruyter Mouton, Berlin – New York, 2001, 648–953.
- ⁴ *Leben mit mehreren Sprachen – Vivre avec plusieurs langues. Sprachbiographien – Biographies langagières.* Hrsg.: Rita Franceschini, Johanna Miecznikowski, Peter Lang, Bern, 2004.
- ⁵ Adelheid Hu: *Mehrsprachigkeit und Mehrkulturalität in autobiographischer Perspektive.* *Fremdsprachen Lehren und Lernen*, 35, 2006, 183–200.
- ⁶ Erika Diehl et al.: *Grammatikunterricht: Alles für der Katz? Untersuchungen zum Zweitspracherwerb Deutsch.* Niemeyer, Tübingen, 2000.
- ⁷ Hans Barkowski: *Processability – Words & Rules – Konnektionismus: Drei Modellierungen der Sprachverarbeitung und ihre Bedeutung für das Lehren und Lernen von Sprachen.* In: *Theorie und Praxis. Österreichische Beiträge zu Deutsch als Fremdsprache*, 9/2005. Studien Verlag, 27–42.

- ⁸ Rüdiger Grotjahn: *Der Faktor „Alter“ beim Fremdsprachenlernen. Mythen, Fakten, didaktisch-methodische Implikationen.* In: Deutsch als Fremdsprache, Vol. 40, No. 1., 2003, 32–41.; Torsten Schlak: *Gibt es eine kritische Periode des Spracherwerbs? Neue Erkenntnisse in der Erforschung des Faktors Alter beim Spracherwerb.* In: Deutsch als Fremdsprache, 1, 2003, 18–23.; Renate A. Schulz: *Zweitsprachenlehren und -lernen: Ein Überblick über den Stand gegenwärtiger Theorie(n), Forschung und pädagogischer Wirklichkeit.* In: Theorie und Praxis. Österreichische Beiträge zu Deutsch als Fremdsprache, 9/2005. Studien Verlag, 11–25.
- ⁹ *Mehrsprachigkeitskonzept – Tertiärsprachen – Deutsch nach Englisch.* Hrsg.: Britta Hufeisen, Gerhard Neuner, Europarat, Strassburg, 2003.
- ¹⁰ Ibid.
- ¹¹ Ute Rampillon: *Lerntechniken.* In: Handbuch Fremdsprachenunterricht. Hrsg.: Karl-Richard Bausch, Herbert Christ, Hans-Jürgen Krumm, A. Francke Verlag, Tübingen – Basel, 2003, 340–344.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Marcus Bär: *Förderung von Mehrsprachigkeit und Lernkompetenz. Fallstudien zu Interkomprehensionsunterricht mit Schülern der Klassen 8 bis 10.* Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2009.
- Ursula Behr: *Sprachenübergreifendes Lernen und Lehren in der Sekundarstufe I. Ergebnisse eines Kooperationsprojektes der drei Phasen der Lehrerbildung.* Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2007.
- Peter Doyé: *Allgemein pädagogische Aspekte einer Didaktik der Interkomprehension.* In: Mehrsprachigkeitsdidaktik gestern, heute und morgen. Festschrift für Franz-Joseph Meißner zum 60. Geburtstag. (Giessener Beiträge zur Fremdsprachendidaktik.) Hrsg.: Hélène Martinez, Marcus Reinfried, Marcus Bär, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2006, 13–26.
- Adelheid Hu: *Schulischer Fremdsprachenunterricht und migrationsbedingte Mehrsprachigkeit.* (Giessener Beiträge zur Fremdsprachendidaktik). Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2003.
- Franz-Joseph Meißner: *Grundlagen der Mehrsprachigkeitsdidaktik.* In: Kommunikative Kompetenz und Mehrsprachigkeit. Diskussionsgrundlagen und unterrichtspraktische Aspekte. Hrsg.: Erika Werlen, Ralf Weskamp, Schneider Hohengehren, Baltmannsweiler, 2007, 81–101.
- Ute Rampillon: *Aufgabentypologie zum autonomen Lernen.* Max Hueber Verlag, Ismaning, 2000.
- Weißbuch zur allgemeinen und beruflichen Bildung. Lehren und Lernen. Auf dem Weg zur kognitiven Gesellschaft.* Europäische Kommission, 1995.
- http://europa.eu/pol/mult/index_hu.htm (Letöltés: 2016. május 18.)
- <http://hu.languagesindanger.eu/book-of-knowledge/tobbnyelvuseg-es-nyelvi-erintkezes/> (Letöltés: 2016. május 22.)
- <http://ofi.hu/tudastar/tobbnyelvuseg> (Letöltés: 2016. május 16.)
- www.goethe.de/ges/spa/prj/sog/mud/de2984181.htm (Letöltés: 2016. május 1.)
- www.nyeomszsz.org/orszavak/pdf/A+korai+gyermekkori+to_bbnyelvu_se_g+hata_sai+a+kogniti_v+fejlo_de_sre.pdf (Letöltés: 2016. május 20.)
- www.nytud.hu/oszt/tobbnyelvuseg/index.html (Letöltés: 2016. május 2.)
- www.passepartout-sprachen.ch/ueber-passepartout/didaktik-der-mehrsprachigkeit/ (Letöltés: 2016. április 15.)

Tóthné Kardos Krisztina

A győri turizmus elemzése a lakosság véleményének figyelembevételével

Analysis of Tourism in Győr Taking into Account Opinion of Citizens

Összefoglalás

Az elmúlt évtizedekben a turizmus egyre inkább a várospolitikai részévé válik. A városok rehabilitációja, a célirányos városmarketing-tevékenység, a turisztikai infrastruktúra- és attrakciófejlesztés, a kultúra előtérbe helyezése növeli a városra büszke lakosok és a város iránt érdeklődő turisták számát. Jelen tanulmány célja a győri lakosság turizmusról alkotott véleményének, értékítéletének bemutatása, és olyan információk szerzése, amelyek hozzájárulhatnak a győri turizmus fejlesztéséhez. A dolgozat alapja egy 2016. januári lakossági, internetes kérdőíves kutatás, melyben a kérdésekre kapott válaszok segítenek megérteni a turizmus megítélését a győri lakosság körében.

Summary

In the last decades tourism has more and more become a part of urban policy. Targeted urban marketing activity, urban rehabilitation, development of tourism infrastructure and attractions, highlighting the culture increases the number of tourists and citizens feeling proud of their city. The goal of this study is to present the opinion and judgment of Győr's population about tourism and to obtain information that may contribute to tourism development. The base of the study is a public internet survey conducted in January 2016, where answers to questions help understand how Győr citizens rate tourism in the city.

TÓTHNÉ KARDOS KRISZTINA, doktorandusz, Széchenyi István Egyetem Regionális Gazdaságtudományi Doktori Iskola (tthkardoskrisztina@yahoo.com).

ELMÉLETI HÁTTÉR

Az elmúlt évtizedben a hazai városok képe, funkciója megváltozott, mára a városok gazdasági teljesítménye egyre inkább összefonódik a kultúrával és a turizmussal. A turizmus szerepe Magyarországon is mindjobban felértékelődik, a turisztikai élményt nyújtó desztináció elválaszthatatlan része a társadalom gazdasági, kulturális és esztétikai tevékenységének.¹ A pezsgő kulturális élet vonzó a várost felkereső turisták számára, és az ott élő emberek társadalmi és szociális kapcsolatainak ápolását segíti. Mindezeket felismerve, az új kihívások új városi térfunkciók kiépítését teszik szükségessé a városirányítás részéről.

A városlakók akkor elégedettek, ha a városukban gazdag a programkínálat, színvonalas az oktatás, változatos a rendezvények és a sportolási lehetőségek kínálata, mozgalmas a tudományos élet.² A programok, a kulturális értékek bemutatására épülő létesítmények nemcsak a városban élő közösségek számára nyújt lehetőséget a társadalmi kapcsolatok ápolására, de az adott város turizmusára is pozitív hatással bírnak.³ Lengyel Márton megfogalmazásában: „A turizmus főszereplője a lakosság – nélküle mindez nem hozható létre, és semmit sem ér, ha az egésznek nem hasznélvezője ő maga.”⁴ Egy városi desztináció keresettségét jelentősen befolyásolhatják a helyi lakosság turistákkal és a turisztikai szektorral szemben kialakult attitűdjei, viselkedése.⁵

Az elmúlt bő tíz évben számos olyan nemzetközi kutatás látott napvilágot a világ minden táján, amelyek a helyi lakosság turizmussal való kapcsolatát vizsgálják.⁶ Hazai viszonylatban aránylag kevés vizsgálat készült ebben a témakörben,⁷ és azok nagy része leginkább a turizmus és a szubjektív életminőség szimbiózisának feltárását célzó kutatás volt. Burtenshaw, Bateman és Ashworth közös kutatásában kiemeli, hogy a városok lakossága és a turisták motivációjuktól függően más városi tereket (történelmi városrész, kulturális városrész, éjszakai életű városrész, bevásárló-városrész) használnak, ugyanakkor egy városi térben tartózkodnak, és számos esetben kapcsolatba kerülnek egymással.⁸ A szerzők multifunkcionális turistavárosnak nevezik a városon belül található különböző funkciójú tereket, melyek az együttes szinergiarendszerben közösen alkotják a turistavárost.⁹

A multifunkcionális turistaváros tere, funkciója folyamatosan bővül. Jó példa erre Győrben, Sziget városrészben a 2017-es Európai Ifjúsági Olimpiai Fesztiválra (továbbiakban: EYOF) épülő jó néhány sportkomplexum (Aqua Sport Center, atlétikai centrum, teniszcentrum, tornacsarnok, multifunkcionális sportcsarnok).

Általában elmondható, hogy azok a lakosok, akik a turizmus pozitív hatásait látják és érzékelik, azok támogatják a turizmus fejlődése érdekében tett lépéseket, fejlesztéseket is.¹⁰ Pozitív hatásnak nevezhető a helyi értékek, kultúra ápolása, helyi szokások felelevenítése, új attrakciók építése, rendezvények szervezése, szolgáltatási színvonal javulása. Ha a helyiek jól érzik magukat saját városukban, más célcsoportok is vonzóknak találják a várost; ha a fogadóhelyen élők büszkék városukra, magukénak érzik, szívesen hívják ismerőseiket, barátait egy-egy rendezvényre, kiállításra, és akkor a városba látogatók is élhetőnek, vonzónak tartják a települést. Ez fordítva is igaz: az idegenforgalmi érdeklődés növekedése egy adott település kultúrája, hagyománya és

ipara iránt felértékeli a helyi lakosok identitását. Ennek következtében egyre nagyobb és nagyobb figyelmet fordítanak kultúrájuk, hagyományuk ápolására, melyek növelik a település kulturális kínálatát. Ebben az értelemben maga a turizmus dinamizálja a kultúra ápolását, az egyedi, településre jellemző értékek védelmét, ipari hagyományait és a helyi identitást.

Azokban a városokban, ahol növekszik a város lakosainak száma, elsősorban városvezetői feladat a város helyi értékeinek felmutatása mind a tősgyökeres, mind a „betelepült” lakosok körében. Nemcsak a régió turisztikai adottságának széles körű feltárása szükséges, de az ott élők lokálpatriotizmusának erősítése is egyre nagyobb szerepet kap. A lokálpatriotizmus konstruktív jellegének és jelentőségének felismerése is a városmarketing feladata.¹¹ Számos magyar város felismerte a lokálpatriotizmus erősítésének fontosságát, ennek megfelelően szólítja meg a helyieket: jellemzően ingyenes programokat hirdetnek, óriásplakát-reklámokon hívják fel a városlakók figyelmét a város értékeire vagy lehetőségeire. Az angliai St. Alban városa számos alkalommal rendezte meg a Residents First Weekendet, azaz „A lakosság az első” elnevezésű hétfégi programsorozatot.¹² Célja, hogy a helyi lakosok jobban megismerjék városukat, és növeljék a helyi turisztikai létesítmények ismertségét. Ezzel az ingyenes lehetőséggel köszönik meg a város turisztikai szereplőit a helyi lakosoknak a városba érkező turisták kedves, barátságos fogadását. A városok pozitív megtételezésének kulcsszerepe van abban, hogy a lakosság jobban megismerje történelmét, értékeit, ezáltal jobban megszeresse városát. Hazánkban a Turizmus Világnapja nyújt alkalmat arra, hogy számos ingyenes akciót (idegenvezetés, tárlatlátogatás stb.) hirdessenek a turisztikai szolgáltatók és a szakmai szervezetek abból a célból, hogy a városlakók megismerjék értékeiket, lehetőségeiket a városban.

A turizmus mint komplex rendszer vizsgálatánál nemcsak a turizmus gazdasági oldalát, hanem a turizmus fejlődésének hatásait is figyelembe kell venni az adott terület lakosságára való tekintettel.¹³ A lakossági visszajelzések indikátorok, melyeknek fontos szerep jut a turizmus jövőbeni fejlesztési irányainak meghatározásában. A város és a helyi lakosság egymásrataltságából kialakuló összefogásnak és együttgondolkodásnak eredménye határozza meg a turisztikai desztinációk sikerét.

A KUTATÁS MÓDSZERTANA

„A győri lakosság véleménye és értékítélete a város turizmusáról” problémakör kutatási vizsgálatához változatos primer és szekunder adatforrásokat igyekeztem felhasználni. Az elemzések során arra törekedtem, hogy a felvetett problémakörök értékelését a kvantitatív módszereken túl kvalitatív jellegű adatgyűjtések eredményeivel tegyem árnyaltabbá a kapott képet. A primer adatforrások közül elsődlegesen a dolgozathoz általam elvégzett kérdőíves megkérdezéses lakossági minta adatait használtam fel. A lakossági megkérdezés interneten keresztül (Google Form), önkéntes alapon történt.

A tanulmány írásához szekunder adatforrásokat, elsősorban Győr települési szintű (Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata Adóhivatal) adatsorokat, másodsorban korábbi reprezentatív lakossági felmérések eredményeit használtam fel.

A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A kutatás célja volt a győri lakosság véleményének szintetizálása a helyi turizmusról, és a kapott eredmények alapján a jövőbeli fejlesztési irányok meghatározása. A kutatás legfontosabb célja, hogy a jövőben Győr tovább növelhesse ismertségét a hazai turisztikai desztinációk között.

Győr ma is elsősorban a járműiparra épülő tradicionális iparváros (2015-ben például az önkormányzat összes adóbevételeinek 84,1%-át a helyi iparüzési adó adta), azonban a turizmus is egyre nagyobb szerepet kap a város életében. A város barokk történelmi magja, műemlékei, gazdasági és szolgáltatási adottságai jó keretet biztosítanak a turizmus alapjainak és a jövőbeli tudatos, erőteljes fejlesztésnek. Győrben az üzleti turizmus dominál, de a fejlesztéseknek köszönhetően az elmúlt évtizedekben megjelentek azok az új termékelemek, melyek a jövőben Győr turizmusának további generátorai lehetnek. A lakosság véleménye, vagyis a vizsgálati probléma arra ösztönzött, hogy az eredmények tükrében megfogalmazzak olyan, Győr turizmusában előremutató irányokat, melyek már viszonylag rövid távon is a helyiek és a turisták életminőségére pozitív hatással bírnak, ezáltal növekszik a város kereslete a hazai és a nemzetközi turisztikai palettán.

A primer adatforrások közül elsődlegesen a dolgozathoz általam elvégzett kérdőíves megkérdezés – lakossági minta – adatait használtam fel. A lakossági megkérdezésre 2016. januártól februárig került sor a Facebook közösségi oldal („Tóth-Kardos Krisztina”, „Győrben láttam”, „Győrben láttam, hallottam” felületek) segítségével. A kitöltés önkéntes volt, és 13 kérdést tartalmazott. Az 1. táblázat adatai alapján elmondható, hogy az alkalmazott módszertan nem biztosítja az eredmények reprezentativitását, de a 322 fős minta és a reprezentatív statisztikai adatok lehetővé teszik az elemzés elvégzését és az alapvető következtetések levonását.

A kérdések összeállításakor a vizsgálat dimenziói a következők voltak:

- a helyiek városismeretének és a városról alkotott szubjektív képének (szimbólum, asszociáció, imázs) felmérése;
- a győri lakosság értékítélete a turizmus helyzetéről;
- a helyiek mennyire kedvelik és ajánlják ismerőseiknek a helyi értékeket, szolgáltatásokat, rendezvényeket;
- mennyire ismerik a Győrben élők a 2017-ben megrendezésre kerülő megrendezvényt, az Európai Ifjúsági Olimpiai Fesztivált;
- turisztikai fejlesztésekkel, szolgáltatásokkal, infrastruktúrával, programokkal kapcsolatos javaslatok.

A kutatás hipotézisei:

- H1. A turizmus fejlődött Győrben.
- H2. Győrhöz egyértelmű szimbólum kapcsolható.
- H3. A helyiek a város által használt szlogent jónak tartják.
- H4. A győri polgárok büszkéek múltjukra, és kedvelik az új attrakciófejlesztéseket.
- H5. A győriek ismerik a városban 2017-ben megrendezésre kerülő megrendezvényt, az EYOF-ot.

1. táblázat: A vizsgálatban részt vevők szociográfiai jellemzői (N=322)

Lakossági kérdőíves kutatás, 2016		
Megnevezés	Fő	Megoszlás (%)
Nem		
Férfi	123	38
Nő	199	62
Életkor		
18–25	62	19
26–35	75	23
36–45	96	30
46–60	52	16
61–	37	12
Iskolai végzettség		
alapfokú	77	24
középfokú	104	32
felsőfokú	141	44
Mióta él Győrben?		
0–3 év	43	13
4–8 év	25	8
9–15 év	14	4
több mint 15 éve	240	75

Forrás: Saját kutatás (lakossági megkérdezés, 2016).

HIPOTÉZISEK VIZSGÁLATA A KUTATÁSI EREDMÉNYEK TÜKRÉBEN

H1. A turizmus fejlődött Győrben

Az elmúlt évtizedben Győr fejlődési pályáján a kedvező gazdasági adottság mellett elindult a gazdaság diverzifikálódása. A folyamatos fejlesztések (infrastrukturális, turizmusintézményi, attrakció, programok stb.) révén, Győr nemcsak üzleti, hanem turisztikai szempontból is egyre inkább potenciális utazási célponttá vált a hazai városi turisztikai palettán. A tudatos turizmusfejlesztés eszközeként átalakult a turisztikai szervezet, megépült a Látogatóközpont,¹⁴ számos attrakcióval bővült a város, melyhez Győr vonzó arculatot kapott. Az ipari hagyományokra épülő múltja erős gazdaságot biztosít ma is, hozzásegíti a várost, hogy a neve jól csengjen a hazai hivatás- és szabadidős turisztikai palettán egyaránt. Győr turisztikaiermék-kialakítása során elsődleges cél a belföldi és külföldi turisták térségbe csábítása és minél hosszabb ideig történő megtartása vonzerőkön, attrakciókon, programokon keresztül.¹⁵

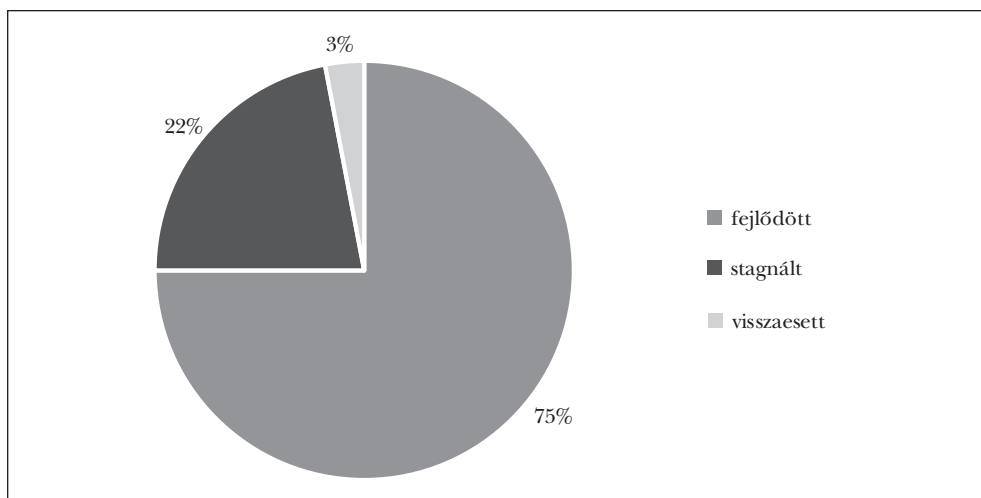
Győr turizmusát jellemzően a hétvégi, szezonális ún. leisure/szabadidős turizmus mellett – leginkább a város iparához kapcsolódó autóipari cégek miatt – az üzleti tu-

rizmus határozza meg. A visszajelzések alapján a szállodák hétköznapi magasabb, hétvégenként gyengébb forgalmat realizálnak. 2009-től 2012-ig dinamikusan növekedett a vendégéjszakaszám (külföldi és belföldi vendégek). A vendégéjszakák számának emelkedése (25, 21, 26%-os növekedés évről évre) mellett kiemelendő, hogy a vendégek átlagos tartózkodási ideje is enyhe növekedést mutatott. 2014-ben a belföldi vendégek és a vendégéjszakák száma jellemzően a SZÉP-kártyának köszönhetően 18,5 százalékkal növekedett (166 707), az összes vendégéjszakaszám meghaladta a 340 000 éjszakát, mely az előző évi adatokhoz képest 2%-os növekedést jelent.¹⁶ A statisztikai adatok alapján kijelenthető, hogy Győr turizmusa összességében kiskokú növekedést mutat.

A lakossági kérdőívben (N=322) kíváncsi voltam a helyi lakosság véleményére arról, hogy a város lakói hogyan érzékelik a turizmus változását Győrben. A kapott válaszok alapján elmondható, hogy a győri lakosság nagyobb százaléka (75%) is úgy ítéli meg, hogy fejlődött a város idegenforgalma (1. ábra).

A primer és szekunder adatok alapján a H1. hipotézist elfogadott tekinthetjük, mert Győrben a turizmus fejlődése és hangsúlyosabb szerepe a városban élők tudatában helyet kapott.

1. ábra: Az elmúlt évek tapasztalatai alapján milyennek ítéli meg Győr város idegenforgalmát? (N=322)

Forrás: Saját kutatás (lakossági megkérdezés, 2016).

H2. Győrhöz egyértelmű szimbólum kapcsolható

A városmárkázás nemcsak gazdasági és idegenforgalmi szempontból érdekes, hanem a belső imázs erősítése is fontos cél. Lényeges, hogy a helyi lakosok büszké legyenek a városukra, a városhoz való kötődésük, identitásuk is erősödjön. Győr kínálata sokszínű, számos barokk épületet, szakrális emléket őriz, legfontosabb kínálati elemei a belváros épületeihez, kiállítóhelyeihez, kulturális intézményeihez köthetők. Korábbi

kutatások alapján, a város egyik legismertebb épülete, egyben egyik szimbóluma a városháza.¹⁷

A következőkben Győr szimbólumrendszerének bemutatására teszek kísérletet. A városok belső imázsának kutatására a kvalitatív kutatási módszerek a legelterjedtebbek, mert így lehetőség nyílik a mélyebb okok, egyedi asszociációk feltárására is az adott várossal kapcsolatban.¹⁸ Győr belsőimázs-vizsgálatához a helyi lakosok, a helyi elit identitásérzésére vonatkozó kutatásokat használtam fel. 2008-ban a győri társadalmi és hivatáselit körében végzett kérdőíves felmérés eredményeiből kitűnik, hogy a városhoz társított szimbólumrendszer viszonylag homogén és stabil. Az tapasztalható, hogy legnagyobb mértékben az épített környezet bizonyos elemei jelennek meg. Győr imázsát a helyiek szerint alapvetően a városháza, a Püspökvár, a belváros egésze határozza meg, a válaszadók nagyjából fele említette ezeket az elemeket egy teljesen szabad választáson alapuló kérdés esetén. Második helyen a természeti környezet elemei szerepeltek, harmadik helyen pedig a város ipari jellegéhez kapcsolódó objektumok és fogalmak.¹⁹ 2014-ben a Széchenyi István Egyetemen folytatott kutatás során a megkérdezettek 75 százaléka három jellemzőt határozott meg; a városháza épületét (32%), a folyókat (25%) és az Audit (13%).²⁰

Saját, interneten folytatott kutatásomban is kíváncsi voltam a város szimbólumrendszerének megítélésére. A válaszadók legnagyobb százaléka (65%) a városházát (28%), a vaskakast (22%), folyókat (10%), és az Audit (8%) jelölte Győr szimbólumának. Vizsgálatot végeztem azon válaszadók körében, akik Győr szimbólumának az Audit jelölték. Egyértelműen kitűnt, hogy a válaszadók legnagyobb arányban 0–3 éve és 4–8 éve laknak a városban, vagyis nagy valószínűséggel a járműiparhoz kapcsolódó munkalehetőségnek köszönhetően váltak győri lakossá.

A kérdéssel foglalkozó szerzők közös álláspontja, hogy az elmúlt 20-25 év arculatépítései visszaköszönnek a válaszokban, és megjelennek a gazdasági fejlődést motiváló új tényezők is (pl. autógyártás), valamint a társadalmi tőke elemei, így a tudástermelés (pl. egyetem) és az innovációk (pl. Szódásüveg szöködkút).

A kérdőívben arra a nyitott kérdésre, hogy „Győr város neve hallatán mi az, ami először eszébe jut?”, a legnagyobb százalékban az Audit (16%) írták, majd a folyókat (15%). A harmadik legtöbb említést a Folyók városa kapta. Abban az esetben, ha a két választ összesítjük (folyók és a Folyók városa), akkor elmondható, hogy a belváros természeti adottsága, a folyók jutnak a legtöbb válaszoló eszébe (2. ábra).

Összehasonlítva elmondható, hogy míg a szimbólumoknál a válaszadók nagy százalékban 4 fő szimbólumot, addig Győr asszociációjaként sokkal több asszociációs képet jelöltek meg. Érdekes megállapítás, hogy a szimbólumok között első helyen szereplő városházát csupán 4 fő, a kérdőívet kitöltők csupán 1%-a választotta asszociációs képnak.

Összegezve a fent leírtakat, megállapítható, hogy a győri válaszadók körében a város szimbóluma nem határozható meg egy konkrét asszociációs képpel, sem szimbólummal. A H2. hipotézist elvethetjük, mert ugyan a szimbólum meghatározásnál a városházára érkezett a legtöbb válasz, de a helyiek további három szimbólumot (vaskakas, folyók, Audi) is nagy százalékban Győrhöz kötik. Győr város tehát nem köthető egyetlen, konkrét szimbólumhoz, hanem több városi tőkeelem allokációjának összessége alkotja.

2. ábra: Győr város neve hallatán mi az, ami először eszébe jut? (N=322)

Forrás: Saját kutatás (lakossági megkérdezés, 2016).

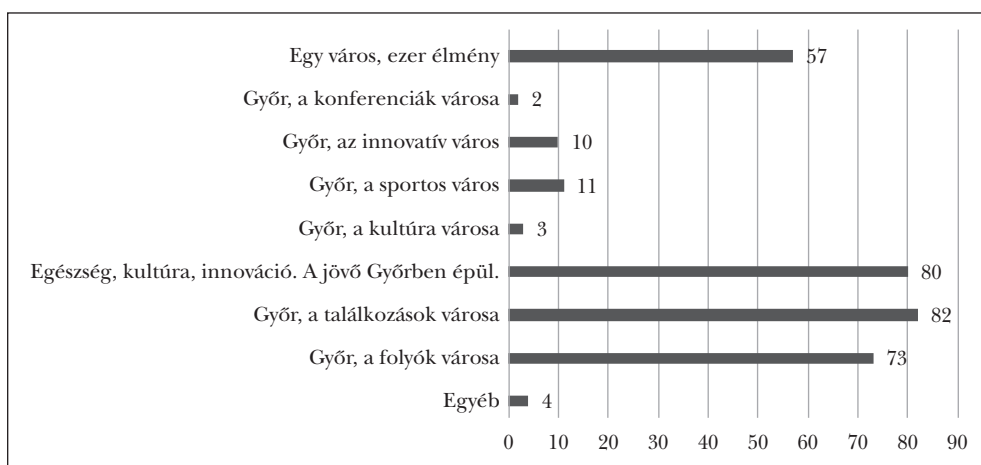
H3. A helyiek a város által használt szlogent jónak tartják

A városmarketing-tevékenység mára a települések egészét áthatja,²¹ egy város éppen úgy rendelkezik identitással,²² mint egy személy vagy gazdasági társaság, vállalat. A városmárkázás nem túl régi múltra tekint vissza, fogalmát Kotler használta először az 1990-es évek elején.²³ A szakemberek ekkor tapasztalták, hogy a városhoz kapcsolható márkarendszer segíti a település érvényesülését, melyet egyre intenzívebben formálni, alakítani kell. Az egyes települések márkázása elsősorban a városvezetés feladata, hiszen a várospolitikai elsődleges célja a város sikeressé tétele,²⁴ természetesen a meghatározó helyi szereplők bevonása tovább növeli a városok márkaképét. A 21. században már erős prioritással bír a városok vonzóvá, eladhatóvá tétele, a pozitív városmárka kialakítása. Célja az adott város ismertségének növelése, egyediségének kiemelése, a többi várostól történő megkülönböztetése. Egy erős városmárka erősíti a város gazdaságát, de fordítva is igaz, egy stabil gazdaságú város erős márkaértékkel rendelkezik. A városmárkázás fontos eszköze a szlogen, a logó és a szimbólum, amelyek segítik a kommunikációt, a meglévő értékek, lehetőségek, újdonságok köztudatba vitelét. Jelen tanulmányban a szimbólum után a város hivatalos szlogenjét tesszük vizsgálat tárgyává.

Győrben jelenleg, 2011 óta hivatalosan az „Egészség, kultúra, innováció. A jövő Győrben épül” szlogen használatos. A város imázsát erősítő szlogent nemcsak az önkormányzat, hanem a város gazdasági, kulturális, sportéletében meghatározó szereppel bíró Audi Motor Hungaria Kft. és a Széchenyi István Egyetem közösen használja, kölcsönösen erősítve a város, az autóipar és az egyetem pozícióját. A kérdőív-

ben kíváncsi voltam a lakosság véleményére: „Megítélése szerint melyik szlogen illik leginkább a város imázsához?” A megjelölhető 8 szlogen közül szerepelt a korábbi hivatalos szlogen (Győr, a találkozások városa) és az önkormányzat kedvelt jelmondatai (Győr, a folyók városa; Győr, a kultúra városa; Győr, a sportos város; Győr, az innovatív város; Győr, a konferenciák városa; Egy város, ezer élmény). A nyomtatott anyagokban szereplő jelmondatok lényegében egyfajta tükrei, felvillanásai Győr arcának. Konkrét üzeneteket, a döntés megkönnyítését segítő információkat közvetítenek az egységes, pozitív városkép kialakításának érdekében. Megadtuk a lehetőséget az „Egyéb” kategória választására, annak érdekében, hogy a válaszadó a saját ötletét is megoszthassa.

3. ábra: Megítélése szerint melyik szlogen illik leginkább a város imázsához? (N=322)

Forrás: Saját kutatás (lakossági megkérdezés, 2016).

Az adatok tükrében elmondható, hogy a város korábbi szlogenje, a „Győr, a találkozások városa” kapta a legtöbb szavazatot. A szlogent 1996-ban vezették be, és 11 évig használta az önkormányzat. Az egykori szlogen ismert és kedvelt jelmondat, melyet mind a mai napig a szakemberek és a helyi lakosok magukénak érznek.

A mostani hivatalos szlogent („Egészség, kultúra, innováció. A jövő Győrben épül”) a lakosok mostanra szokták meg, ennyi idő kellett az elfogadáshoz, vagyis a „beégéshez”. Érdemes megemlíteni, hogy a 2015-ben a várost népszerűsítő plakátokon megjelenő új jelmondat, az „Egy város, ezer élmény” tetszik a lakosoknak, annak ellenére, hogy a megkérdezések idején csak viszonylag rövid ideje került be a köztudatba, itt még „beégési időről” nem beszélhettünk. Az „Egyéb” kategóriába érkezett 4 válasz az egyetemmel, az Audival és a múlttal kapcsolatos szlogeneket fogalmazott meg.

Összességében elmondható, hogy a jelenleg érvényben lévő szlogen a válaszadók 25 százalékának tetszik, és úgy ítéli meg, illik a város imázsához. A felsorolt választási lehetőségek közül a válaszadók második helyre rangsorolták a jelenlegi szlogent, vagyis a H3-as hipotézis részben nyert igazolást.

H4. A győri polgárok büszkék múltjukra, és kedvelik az új attrakciófejlesztéseket

Győr hazánk műemlékekben harmadik leggazdagabb városa. Kínálata sokszínű, számos barokk épületet, szakrális emléket őriz, legfontosabb kínálati elemei a belváros épületeihez, kiállítóhelyeihez köthetők. A történelmi városrészben, a Káptalándombon található a város egyházi központja. Az öt épületet magában foglaló Győri Egyházmegye az ezeréves szakrális és kulturális örökséget mutatja be. A bazilika a leglátogatottabb építmény, háromszoros búcsújáró hely. Győr nemcsak a kereszténység épületeit őrzi, hanem a világon egyedülálló módon, egy városrészben öt vallási felekezet templomai is megférnek egymás mellett (zsinagóga, a görögkatolikus rác templom, a római katolikus plébániatemplom, az evangélikus Öregtemplom és a református templom).²⁵ A belváros csodás adottsága a három folyó, a Mosoni-Duna, a Rába és a Rábca, melynek számos pozitív hozadéka mellett a „Folyók városa” elnevezését köszönheti.

A gazdag történelmi múlt mellett, a belvárosban végbemenő modern fejlesztések ékszerdobozként megőrizték a Győrre jellemző barokk stílust. A szükséges fejlesztések, beavatkozások révén javult a város imázsa, turisztikai vonzereje is. Az elmúlt évek legfontosabb infrastruktúra-fejlesztései: Széchenyi tér (2010); Jedlik Ányos híd (2010); Móricz Zsigmond rakpart (2012); Látogatóközpont (2012); Mobilis Interaktív Kiállítási Központ (2012); Fűles Bástya (2012); belvárosi kis utcák rehabilitációja (2006–2014); Audi Aréna (2014); Aqua Sport Center (2015); Dunakapu tér (2015); Lencse, köztéri alkotás (2015); Xantus János Állatkert (2013–2018); folyópartok rehabilitációja, sétány (2014–2016). A beruházások mindegyike egy-egy olyan kis mérföldköve Győrnek, amelyek új lehetőségeket, jobb élhetőséget jelentenek a helyiek, illetve a városba érkező üzletemberek és turisták számára egyaránt.

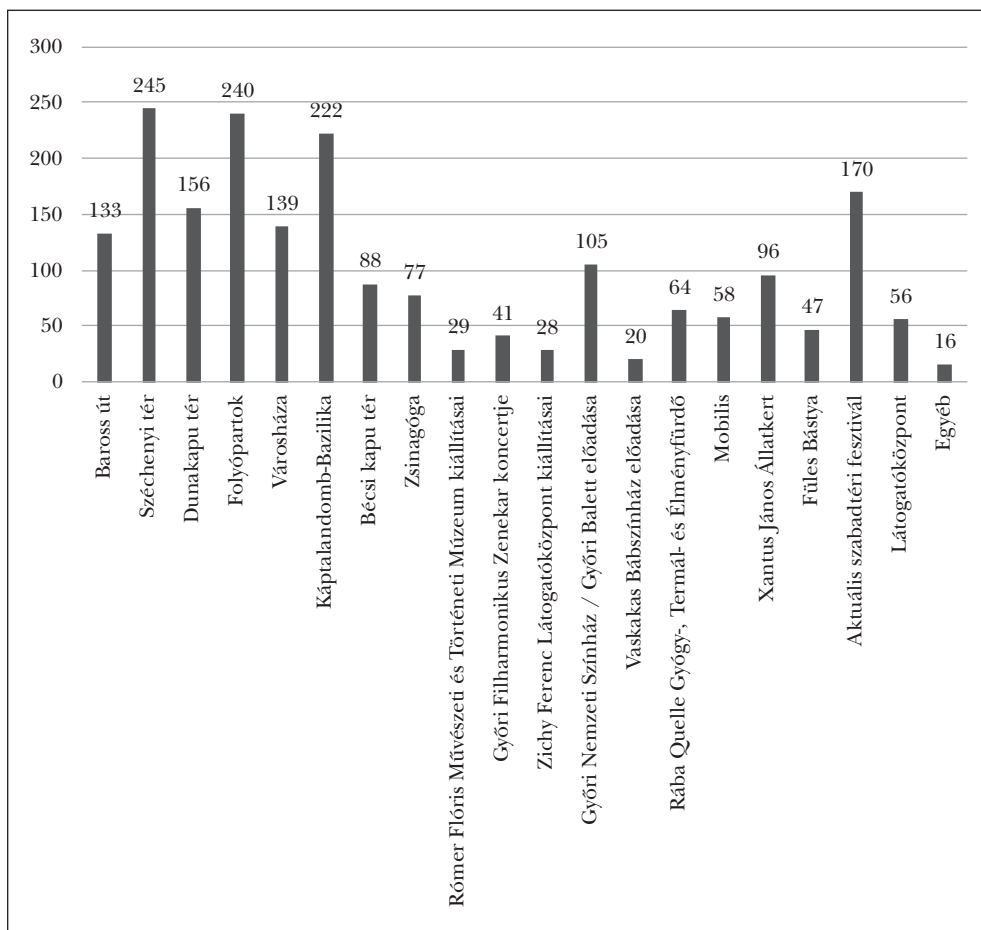
A fiatalok (Y, Z generáció) körében jelenleg az egyik legnépszerűbb képes információ megosztására alkalmas mobilapplikáció az Instagram. Keresőoldalán böngészve, kíváncsi voltam, hogy Győr megjelölésével hány fényképet találok. 2016. február 26-án 41 499 poszt (képen) jelölték meg a várost (#győr). Érzékelhető, hogy a fiatalok azokat a városi élményeket tartották megosztásra érdemesnek, melyek erősítik a másokkal való kapcsolatot, jó hangulatot árasztanak, és fokozzák a szubjektív jólétet. A folyópartok, az esti kivilágított hidak (elsősorban a színes fényben pompázó Jedlik híd), a modern Lencse köztéri alkotás a legkedveltebb a fiatalok körében. Győr (#győr) megjelenítése az Instagram felületén nem egyedi, hasonló megoszlású képeket találtam nagyvárosokra (London, Párizs, Budapest, New York) rákeresve.

Az Instagramon megosztott, a jellemzően a fiatalok körében kedvelt fejlesztéseket (Jedlik híd, Lencse, folyópartok) megjelenítő képek mellett a barokk belváros (városháza, Széchenyi tér, Káptalándomb), a múlt is értéket képvisel. Kérdőívben szereplő, „Ha vendégei érkeznek, mit ajánl vendégeinek, hova látogassanak el?” kérdésre kapott válaszokban kíváncsi voltam, hogy a régi, klasszikus értékek mellett milyen százalékban jelennek meg az új létesítmények, vagy például az Instagramon egyik legtöbbet szereplő, eddig kihasználatlan, mára teljesen megújult folyópart.

A több választási lehetőséget megengedő válaszok alapján elmondható, hogy a legtöbb győri (245 fő) a 2010-ben felújított barokk Széchenyi térre viszi el ismerőseit. A 2015-ben elkészült folyópart a második helyen áll (75%), a harmadik legtöbb szavazatot (69%) az egykori városmag, a Káptalándomb és a Szent László hermáját őrző bazilika kapta, méltán. Az új vagy felújított létesítmények, mint a Mobilis, a Füles Bástya, a Xantus János Állatkert talán a speciális célcsoportok (gyermekes családok) miatt kevesebb szavazatot kapott. Mára tendencia, hogy a kultúra és a kulturális intézmények látogatottsága csak egyedi kínálat és sokak érdeklődését felkeltő „hívó szó” hatására növelhető.

A leírtak alapján a H4. hipotézist elfogadhatjuk: a kérdőívre kapott jelölések alapján bizonyítható, hogy a győri polgárok büszkék történelmi műemlékeikre, és szívesen meg is mutatják vendégeiknek az új attrakciókat, fejlesztéseket.

4. ábra: Ha vendégei érkeznek, mit ajánl vendégeinek, hova látogassanak el? (N=322)

Forrás: Saját kutatás (lakossági megkérdezés, 2016).

H5. A győriek ismerik a városban 2017-ben megrendezésre kerülő megrendezvényt, az Európai Ifjúsági Olimpiai Fesztivált

Számos kutatás bizonyítja, hogy a megrendezvények és a hozzájuk kapcsolódó programok nagyban segítik az adott térség turisztikai kínálatának hatékony piacra vitelét. Győr turisztikai kínálatában ma is fontos szerepet játszanak a sportrendezvények, a legkedveltebbek a BL-győztes Győri Audi ETO KC kézilabda-mérkőzései.

Az idén, 2017-ben Győrben megrendezésre kerülő Európai Ifjúsági Olimpia Fesztivál (EYOF) a nyári és a téli olimpiai esemény után a harmadik legrangosabb nemzetközi sportmegrendezvény lesz. Az EYOF-hoz kapcsolódó új, modern sportlétesítmények erősítik a győri sportipart. Az eseménynek helyet adó épületeket 2014-től folyamatosan adják át, hatásuk a sportturizmus területén egyre nagyobb mértékű (Női Kézilabda-BL, Női Kézilabda-Eb, Judo-Ek, SWIM Open, Volvo Kupa stb.). A versenysportokra alkalmas, modern, minden igényt kielégítő sportlétesítmények a győri sportturizmusnak hosszú távú forgalomnövekedést jelenthet. Az EYOF-on elért sikerek és pozitív emlékek növelik szűkebb értelemben Győr, tágabb értelemben hazánk imázsát.

A színvonalas sportesemények lebonyolítása, edzőtáborok, kisebb hazai és nemzetközi versenyek növelik az átlagos tartózkodási időt, élénkítik a turizmust, kiküszöbölik a szezonalitást. Piskóti kiemeli, hogy a sportesemények különösen nagy segítséget nyújthatnak egy adott ország vagy város újrapozicionálásában, azaz a márkázásban is.²⁶

Ahogy a sportolási lehetőségek palettája bővül a városban, úgy érezhető a sportturizmushoz kapcsolódó vendégéjszakaszám növekedése. A megrendezvényre épülő sportlétesítmények mellett, hogy a profi sport kiszolgálására és az EYOF lebonyolítására épülnek elsősorban, újabb sport- és szabadidős lehetőséget kínálnak a győrieknek és a környéken élőknek egyaránt.

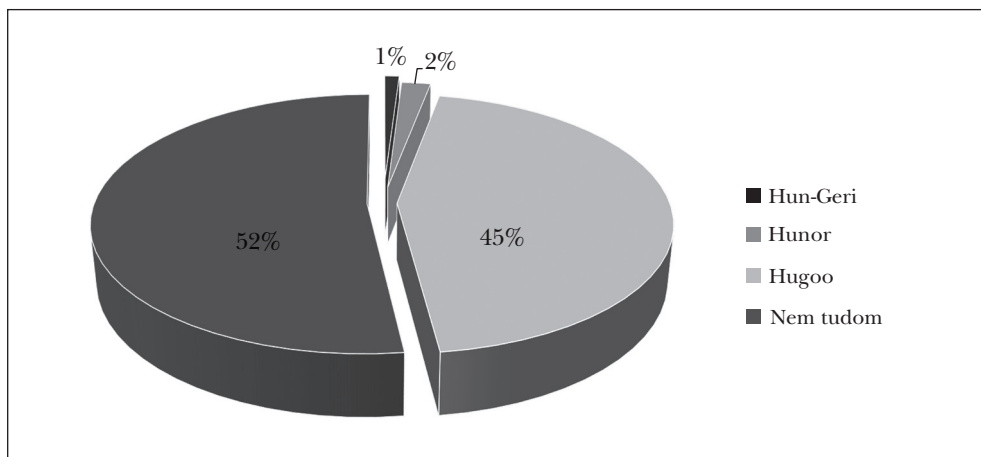
Lakossági kérdőíves megkérdezés során arra a kérdésre, hogy „Hallott már a 2017-ben megrendezésre kerülő EYOF-ról”, 84% válaszolt igennel és 16% nemmel annak ellenére, hogy az eseményt az idei évben rendezik.

Az EYOF kabalaállatát, a Hugoo nevű kakast a válaszadók 45%-a jelölte meg helyesen. Eredményeimet összehasonlítva egy 2012-ben készült reprezentatív kutatással – melynek során Győr élhetőségét egy 700 fős mintán vizsgálták –, elmondható, hogy az EYOF egyre ismertebb, hiszen az akkor megkérdezettek jelentős része még egyáltalán nem hallott a fesztivál létezéséről.²⁷

Az az állítás tehát, mely szerint 2016-ban a győriek ismerték a városban 2017-ben megrendezésre kerülő megrendezvényt, részben bizonyult igaznak, hiszen az eseményről a válaszadók 84 százaléka ugyan hallott, de az EYOF-rendezvényhez szorosan kapcsolódó kabalakakast, a Hugoot a válaszadók 45 százaléka tudta csak pontosan megválaszolni.

Az EYOF sikeres lebonyolítása érdekében a lakosság folyamatos felkészítése és bevonása elengedhetetlen. Az EYOF nemzetközi megasportesemény köztudatba való beégetéshez intenzív győri és hazai marketingmunkára van szükség.

5. ábra: Hogy hívják az EYOF kabalakakását? (N=322)

Forrás: Saját kutatás (lakossági megkérdezés, 2016).

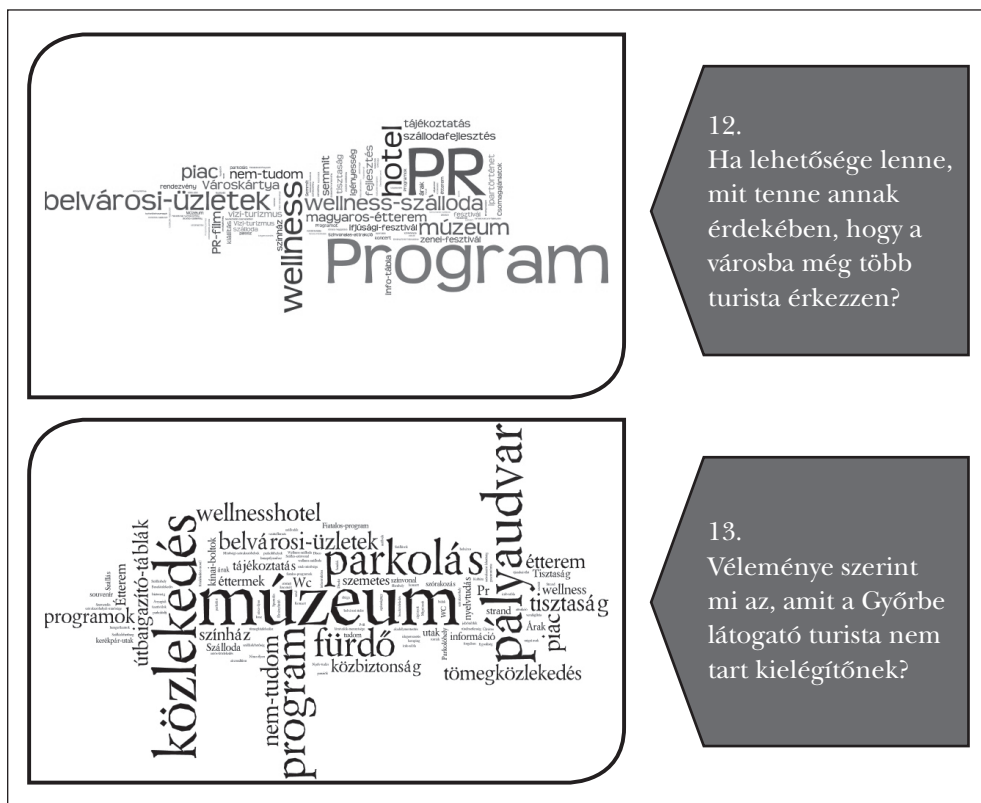
KÖVETKEZTETÉSEK

A turizmus társadalmi-kulturális hatásának vizsgálata hazánkban kevés hangsúlyt kapott, pedig a helyiek életminőségének javítása vagy szinten tartása minden fejlesztési tevékenység célja kell hogy legyen. Az elméleti háttér szintetizálásakor megállapítható, hogy a hivatkozott tanulmányok szinte mindegyike hangsúlyozza: a minden napok során ugyan más-más tereket használnak a turisták és a lakosok, de a városba látogató turisták igényei nem különülnek el jelentősen, sok esetben összefonódnak a városi lakosság igényeivel. A helyi lakosok kiszolgálására létrejött intézmények, kulturális programok, illetve a város funkcionális terei a turisztikai kereslet csomópontjai.

A végső következtetés levonását a kérdőívem utolsó két kérdése nagyban segítette. Mindkét kérdés – a „Ha lehetősége lenne, mit tenne annak érdekében, hogy a városba még több turista érkezzen?”, illetve a „Véleménye szerint mi az, amit a Győrbe látogató turista nem tart kielégítőnek?” – Győr turizmusának fejlesztésével szorosan összefügg. A nyitott válaszadásra lehetőséget adó vélemények egy összesítő szófelhőábrában jelennek meg. A szófelhőben a válaszadók legnagyobb százalékban megjelölt javaslatai szerepelnek a legnagyobb betűvel.

Látható, hogy annak érdekében, hogy a városba még több turista érkezzen – az általam PR-nak (27%) rövidített –, nagyobb városreklámot, a programok fejlesztését (13%) és a belvárosi üzletek átstrukturálását (5%), illetve magasabb színvonalú hotelek (5%) építését írták az önkéntes válaszadók. A kérdőív utolsó kérdésére érkezett legtöbb válasz a közlekedésre (9%), a múzeumok fejlesztésére (7%), a programokra (7%), a parkolási gondok megszüntetésére (5%) és a pályaudvar felújítására, akadálymentesítésére (4%) érkezett (6. ábra).

6. ábra: Ha lehetősége lenne, mit tenne annak érdekében, hogy a városba még több turista érkezzen?; Véleménye szerint mi az, amit a Győrbe látogató turista nem tart kielégítőnek? (N=322)

Forrás: Saját kutatás (lakossági megkérdezés, 2016).

A turizmus nemcsak gazdasági, hanem lakóhelyre nézve minőségformáló szereppel is bír. A város adottságai mellett hangulata, vendégszeretete a győri lakosság városszeretetének függvénye. A munkalehetőségek mellett a megfelelően kiépített infrastruktúra, a szabadidő hasznos és kellemes eltöltése, a pezsgő kulturális, sportélet és rendezvényei nagyban hozzájárulnak a helyiek és a turisták elégedettségéhez.

A tanulmány elkészítésének célja volt Győr turizmusának erősítése a hazai és a nemzetközi turisztikai palettán. A kérdőív lehetőséget biztosított Győr adottságait, szórakozási és szabadidős lehetőségeit legjobban ismerő lakosoknak, hogy önkéntes alapon a város turizmusáról véleményt formáljanak, és a város jobb eladhatósága érdekében javaslatokat tegyenek. A kérdőívre kapott válaszok alapján négy fő stratégiai cél fogalmazható meg, a 2. táblázatban összesítve jelennek meg mindazok a stratégiai célokhoz tartozó feladatok, amelyek a győri turizmus fejlődése szempontjából relevánsak.

2. táblázat: Győr turizmusának erősítése, a lakosság véleménye alapján

CÉL:	Győr turizmusának erősítése (a lakosság véleménye alapján)			
STRATÉGIAI CÉLOK:	1/ A MEGLÉVŐ TURISZTIKAI, ATTRAKCIÓK BŐVÍTÉSE, FEJLESZTÉSE	2/ A TURISZTIKAI INFRASTRUKTÚRA FEJLESZTÉSE	3/ KULTURÁLIS RENDEZVÉNYEK, FESZTIVÁLOK LÁTOGATÓSZÁMÁ- NAK NÖVELESE	4/ TURIZMUST SEGÍTŐ EGYÉB INFRASTRUKTÚRA JAVÍTÁSA
FELADATOK	Egyedi, Győrhöz kapcsolódó turisztikai attrakció (folklór, várostörténet, népművészet, képzőművészet, gasztronómia).	Fürdő fejlesztése, strand bővítése, modernizálása.	Győr történelmi múltjára épülő kulturális rendezvények ismertségének növelése nagy érdeklődést övező fellépőkön keresztül. Külföldiek megszólítása kapcsolódási pontokon keresztül (Napoleon–franciák, Könnöző Szűz Anya–írek)	Belvárosi üzletek színvonalának javítása.
	Turisztikai kártyarendszer (helyeknek kedvezménykártya) bevezetése.	Minőségi, 5* szálláshely. Wellness szálloda.		WIFI szolgáltatás fejlesztése az egész város, különösen a belváros területén.
	Múzeumok szolgáltatási színvonalának javítása, múzeumok korszerűsítése. Város bekapcsolása a kulturális vérkeringésbe. Helyi, hazai és nemzetközi művészek kiállításainak bemutatása.	Nagy befogadóképességű konferenciaterem.	Fiatál (Y, Z) generáció kulturális kiállítások, rendezvények általi megszólítása.	Információs turisztikai táblarendszer fejlesztése, új város térképek kihelyezése.
	Ipartörténeti kiállítás, iparvágányok modern hasznosítása.	Kerékpárút és az ehhez kapcsolódó tábla-rendszer, szervizpontok fejlesztése. Kerékpáros térkép.	Négy Évszak Fesztivál ismertségének, vonzerejének növelése.	Belvárosi parkolási nehézség (pl. turistabuszok) megoldása.
	Időjárás-független attrakciók számának növelése, pl. háborús emlékhelyek, kiállítás.	Vasúti- és buszpályaudvar feltűjtése, akadálymentesítése.	Interaktív, állandó kiállítások létrehozása.	Közbiztonság javítása.
	Helyi termékeket is árusító belvárosi piac kínálatának, ismertségének növelése.	Győri applikáció, net-alapú idegenvezetés. Facebook, Instagram felületeken Győr reklámozása.	Művelődési házak korszerű tartalommal való megtöltése, hazai ifjúsági táncversenyek, sportversenyek, nyugdíjas-találkozók, kiállítások, koncertek, bálók, egyéb nagyobb érdeklődésnek örvendő rendezvények révén.	Illemhelyek kitáblázása, információs anyagokon való feltüntetése.
		Éttermi szolgáltatás-fejlesztés (magyaros, helyi specialitások).		Hazai vendégek kiemelt megszólítása.
		Folyók turisztikai hasznosítása. pl. burcsellás városnézés. Menetrendszerű hajójárat Győr turisztikai kínálatának összefűzésével (pl. Mobilis, Állatkert).		Győr imázsának növelése.

Forrás: Saját szerkesztés.

JEGYZETEK

¹ Michalkó Gábor: *Turizmusföldrajz és humánökológia*. Kodolányi János Főiskola – MTA Földtudományi Kutató Intézet, Székesfehérvár – Budapest, 2005; Karancsi Zoltán: *Szakmai jelentés. A tájéztétikai vizsgálatok a Medves-térség területén* című, T046373 számú kutatásról. www.otka.hu, 2006; Berényi István: *A kultúrtájkutatás kérdései*. In: Antal Géza – Tóth József – Wilhelm Zoltán: *A Balatonról. Lóczy Lajos emlékére*. Publikon

- Kiadó, Pécs, 2008, 51–71. o.; Frisnyák Sándor: *A kultúrtáj kialakulása és a gazdaság térszerveződése a középkori Magyarországon*. In: Antal Géza – Tóth József – Wilhelm Zoltán: *A Balatonról. Lóczy Lajos emlékére*. Publikon Kiadó, Pécs, 2008, 149–157. o.; Lőrincz Katalin: *A kulturális turizmus fejlesztése a hazai történelmi városokban*. PhD-értekezés, Pécs, 2007; Sulyok Judit: *A víz, amiért érdemes útra kelni. A vízparti környezet turizmusorientált márkázása a Balaton régióban*. Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem, 2014, 29. o.
- ² Hegyi Fatime Barbara: *Marketingorientált városfejlesztési elméleti modell*. Doktori értekezés, Győr, 2008.
- ³ Brigit Wehrli-Schindler: *Kulturelle Einrichtungen als Impulsgeber für Stadtentwicklung? Beobachtungen am Beispiel Zürich West*. DISP, Vol. 38, No. 150, 2002, 4–10.
- ⁴ Lengyel Márton: *A balatoni turizmus fejlesztési koncepciója*. KIT Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1995, 51. o.
- ⁵ Rátz Tamara – Puczkó László: *A turizmus hatásai*. Aula Kiadó, Budapest, 2002, 130. o.
- ⁶ Kathleen Andereck et al.: *Residents' perceptions of community tourism impacts*. Annals of Tourism Research, Vol. 32, No. 4., 2005, 1056–1076.; Peggy Petrzela et al.: *Rural tourism and gendered nuances*. Annals of Tourism Research, Vol. 32, No. 4., 2005, 1121–1137.; Jiaying Zhang – Robert J. Inbakaran – Mervyn Jackson: *Understanding community attitudes towards tourism and host-guest interaction in the urban – rural border region*. Tourism Geographies, Vol. 8, No. 2., 2006, 182–204.; Pam Dyer et al.: *Structural modeling of resident perceptions of tourism and associated development on the Sunshine Coast, Australia*. Tourism Management, Vol. 28, No. 2., 2007, 409–422.; Andrew Lepp: *Residents' attitudes towards tourism in Bigodi village, Uganda*. Tourism Management, Vol. 28, No. 3., 2007, 876–885.; Bishnu Sharma et al.: *Exploring Residents' Perceptions of the Social Impacts of Tourism on the Sunshine Coast, Australia*. International Journal of Hospitality and Tourism Administration, Vol. 9, No. 3., 2008, 288–311.; Amy Diedrich – Esther García-Buades: *Local perceptions of tourism as indicators of destination decline*. Tourism Management, Vol. 30, No. 4., 2009, 512–521.; Azizan Marzuki: *Impacts of tourism development*. Anatolia – An International Journal of Tourism and Hospitality Research, Vol. 20, No. 2., 2009, 450–455.; Hamidreza Rastegar: *Tourism development and residents' attitude: A case study of Yazd, Iran*. Tourismos. Vol. 5, No. 2., 2010, 203–211.; Juan G. Brida – Linda Osti – Michela Faccioli: *Residents' perception and attitudes towards tourism impacts: A case study of the small rural community of Folgaria (Trentino -Italy)*. Benchmarking: An International Journal, Vol. 18, No. 3., 2011, 359–385.; Robin Nunkoo – Haywantee Ramkissoon: *Developing a community support model for tourism*. Annals of Tourism Research, Vol. 38, No. 3., 2011, 964–988.; Alfonso Vargas-Sánchez et al.: *Explaining residents' attitudes to tourism: Is a universal model possible?* Annals of Tourism Research, Vol. 38, No. 2., 2011, 460–480.; Margaret Deery – Lego Jago – Liz Fredline: *Rethinking social impacts of tourism research: A new research agenda*. Tourism Management, Vol. 33, No. 1., 2012, 64–73.; Robin Nunkoo – Dogan Gursoy: *Residents' support for tourism: An identity perspective*. Annals of Tourism Research, Vol. 39, No. 1., 2012, 243–268.; E. Dimitriadis – D. Papadopoulos – D. Kaltsidou: *Attitudes towards tourism development: Residents' perceptions in the islands of Lemnos and Hydra*. Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism, Vol. 8, No. 1., 2013, 133–151.; Siarnak Seyfi et al.: *Attitudes of local residents toward the development of tourism in a developing society: The case of Torqabeh, Iran*. Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism, Vol. 8, No. 2., 2013, 289–299.; Joao Simão – Antónia Móso: *Residents' perceptions towards tourism development: the case of Sal Island*. International Journal of Development Issues, Vol. 12, No. 2., 2013, 140–157.; Susan Snyman: *Assessment of the main factors impacting community members' attitudes towards tourism and protected areas in six southern African countries*. Koedoe, Vol. 56, No. 2., 2014, 1–12.; S.C. Bagri – Devkant Kala: *Residents' Attitudes toward Tourism Development and Impacts in Koti-Kanasar, Indroli, Pattayur Tourism Circuit of Uttarakhand State, India*. PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural. Vol. 14, No. 1., 2016, 23–39.
- ⁷ Vargáné Csobán Katalin: *Lakossági attitűdvizsgálatok a turizmusfejlesztésről*. Agrártudományi Közlemények, 2007/26., 220–227. o.; Palancsa Attila: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásainak vizsgálata egy ökoturisztikai desztinációban*. PhD-disszertáció, Sopron, 2007; Michalkó Gábor – Kiss Kornélia – Kovács Balázs: *Boldogító utazás: a turizmus hatása a magyar lakosság életminőségére*. Tér és Társadalom, 2009/1., 1–17. o.; Michalkó Gábor – Bakucz Márta – Rátz Tamara: *A fürdőfejlesztés hatása Harkány lakosságának életminőségére*. Területi Statisztika, 2012/4., 372–387. o.
- ⁸ David Burtenshaw – Michael Bateman – Greg Ashworth: *The European city*. David Fulton Publisher, London, 1991.

- ⁹ Juray Tünde: A város mint turisztikai tér, Szeged példáján. PhD-értekezés, Szeged, 2008.
- ¹⁰ Brida–Osti–Faccioli, i. m.
- ¹¹ Piskóti István: *A települések marketingjének holisztikus modellje és jó megoldásai a turizmusban*. In: Turizmus és településmarketing tanulmánykötet. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz és Jövő kutatás Tanszék, Budapest, 2014, 7–16. o.
- ¹² www.allaboutstalbans.com/residents-first-weekend-st-albans-2013/2. A programon részt vevő lakosok számos intézményt (elsősorban múzeumokat) ingyen látogathatnak, a helyi éttermekben, kávéházakban jelentős kedvezményt vehetnek igénybe.
- ¹³ Palancsa, i. m.
- ¹⁴ Tóthné Kardos Krisztina: *A Látogatóközpont / Tourinform Győr szerepe a város idegenforgalmában*. In: „Nemzetek Turizmusa.” VI. Nemzetközi Turizmus Konferencia, Tanulmányok, 2014, 259–378.
- ¹⁵ Tóthné Kardos Krisztina: *Győr ma már nem „csupán” iparváros*. Polgári Szemle, 2015/4–6., 582–592. o.
- ¹⁶ Tóthné Kardos Krisztina: *Győr helye a magyar turisztikai palettán*. Sugo Szemle, 2015/1., 60–72. o.
- ¹⁷ Csizmadia Zoltán – Páthy Ádám: *Győri elit és a városfejlődés – a gazdasági és társadalmi folyamatok megítélése*. Tér és Társadalom, 2010/2., 63–91. o.; Czákó Katalin – Poreisz Veronika: *GYIK szakmai projektzáró*. Széchenyi István Egyetem, Győr, 2014. szeptember 25. „2014-es győri elitkutatás – összegezve a lakossági-vállalati kutatás eredményeivel és a 2008-as elitkutatás eredményeivel.”
- ¹⁸ Sebastian Zenker – Sibylle Petersen – Andreas Aholt: *The citizen satisfaction index (CSI): Evidence for a four basic factor model in a German Sample*. Cities, 31, 2013, 156–164.
- ¹⁹ Csizmadia–Páthy, i. m.
- ²⁰ Czákó–Poreisz, i. m.
- ²¹ Philip Kotler – Kevin Lane Keller: *Marketingmenedzsment*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
- ²² Michael J. Baker – John M. T. Balmer: Visual identity: trappings or substance? European Journal of Marketing, Vol. 31., No. 5–6, 1997.
- ²³ Philip Kotler – Donald H. Haider – Irving Rein: *Marketing Places. Attracting Investment, Industry, and Tourism to Cities, States and Nations*. Free Press, New York, 1993.
- ²⁴ Enyedi György: *Városverseny, várospolitika, városmarketing* (Urban competition, urban policy and city marketing.) Tér és Társadalom, 1995/1–2., 1–3. o.
- ²⁵ 2006 óta, minden évben, az ötnapos fesztivál keretein belül más-más templom ad otthont a vallási, zenei, kulturális hagyományokat bemutató programoknak.
- ²⁶ Piskóti István: *Régió- és településmarketing*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012.
- ²⁷ Eisingerné Balassa Boglárka – Ercsey Ida – Gábora Bernadett: *Az EYOF 2017-ben rejlő potenciál kiaknázása*. In: „Nemzetek Turizmusa.” VI. Nemzetközi Turizmus Konferencia, Tanulmányok, 2014, 228–250. o.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- K. Kayat: *Power, social exchanges and tourism in Langkawi: rethinking resident perceptions*. International Journal of Tourism Research, Vol. 4, No. 3., 2002, 171–191.
- Michalkó Gábor: *A városi turizmus*. MTA FKI, Budapest, 1999, 168. o.
- Stephen J. Page: *Urban Tourism*. Routledge, London, 1995, 66–96., 269.
- Rátz Tamara – Puczkó László: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*. 1998. http://itthon.hu/site/upload/mtrt/Turizmus_Bulletin/00_06/R-21.htm
- Ercan Sirakaya – Victor Teye – Sevil Sönmez: *Understanding residents' support for tourism development in the Central Region of Ghana*. Journal of Travel Research, Vol. 41, No. 1., 2002, 57–67.
- Tóthné Kardos Krisztina: *Győr turizmusa számokban*. In: „Nemzetek Turizmusa.” VII. Nemzetközi Turizmus Konferencia, Tanulmányok, 2015.

Hamza Gábor

Antonio Salieri, Liszt Ferenc tanára

Antonio Salieri, Teacher of Ferenc Liszt

Összefoglalás

A magyar zenei élet és Antonio Salieri kapcsolata vonatkozásában kiemelést érdemel, hogy tanítványa volt Liszt Ferenc, olyan kimagasló, világhírű zeneszerzők mellett, mint Ludwig van Beethoven és Franz Schubert. A tanulmány szerzője szerint Salieri és Liszt kapcsolatának feltárása a Liszt Ferenc zenei életművéről alkotott képet tehetné árnyaltabbá.

Summary

The author points out in this study that among the disciples of Antonio Salieri we can find also Ferenc Liszt along with those outstanding composers as Ludwig van Beethoven and Franz Schubert. In the view of the author the research regarding the relationship between Salieri and Liszt could contribute to a more adequate idea on the musical oeuvre of Ferenc Liszt.

Ebben a rövid, inkább gondolatébresztő munkánkban áttekintjük Antonio Salieri életpályájának főbb állomásait és rendkívül gazdag zenei életművének legjelentősebb alkotásait. Rámutatunk továbbá Salieri oktatói munkásságának jelentőségére. A zene-pedagógus olasz zeneszerzőnek ugyanis olyan jeles tanítványai voltak, mint Ludwig van Beethoven, Franz Schubert és Liszt Ferenc.

DR. HAMZA GÁBOR egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar, a Magyar Tudományos Akadémia rendes
tagja (gabor.hamza@ajk.elte.hu).

Az észak-itáliai Legnanóban 1750. augusztus 19-én született Antonio Salieri első – sajnos elveszett – operája a *La Vestale* című mű, melyet a fiatal, még huszadik életévét sem betöltő fiatal zeneszerző 1768-ban komponált. Az opera szövegkönyvének, librettójának szerzője Mattia Verazi, a maga korában Európa-szerte jól ismert és nagy tekintélynek örvendő mannheimi udvari költő (poeta di corte). Antonio Salieri egyik első jelentős műve a *Le Donne letterate* című opera, mely a korban oly divatos és népszerű vígopera, az „opera comique” műfajához tartozik. Salierinek ez a műve, melyet Bécsben az udvari színház (Burgtheater) 1770 januárjában mutatott be, jelentős sikert aratott. Az opera Molière *Les femmes savantes* című vígjátékának cselekményét követi.

Salieri kapcsolatban állt kortársai közül a kivételes műveltséggel és kimagasló írói tehetséggel rendelkező librettóíró Metastasióval (1698–1782) – eredeti nevén Pietro Antonio Domenico Trapassi – és Christoph Willibald Gluckkal. Feltétlenül említést érdemel, hogy Gluck (1714–1787) nagy sikert aratott *Armide* című ötfelvonásos operájával, amelynek bemutatójára, premierjére 1777. szeptember 23-án került sor Párizsban. Ebben a művében Gluck Jean-Baptiste de Lully (eredeti nevén Giovanni Battista de Lulli) „tragédia lyrique” koncepciójához ragaszkodik, azt szinte teljes egészében híven követi.

Antonio Salieri *Armida* című háromfelvonásos operájának (az opera szövegkönyvének írója Marco Coltellini) bemutatására csaknem hat évvel korábban, 1771. június 2-án került sor a császárvárosban, a Burgtheaterben. Christoph Willibald Gluck zenéjének és komponálása módszerének hatása Antonio Salierinek ebben a művében annak ellenére világosan kimutatható, hogy Gluck azonos témájú operáját évekkel később komponálta.

Utalnunk kell továbbá arra a jelentős, Antonio Salieri megítélése vonatkozásában is fontos tényre, hogy Gluck egyik legnagyobb sikert aratott kompozíciója a párizsi Nagy Operában 1774. április 19-én bemutatott *Iphigénia Auliszban* (Iphigénie en Aulide) című opera. A francia (párizsi) zeneértő és zeneszerető közönség, Jean-Baptiste de Lully (1632–1687) és Jean-Philippe Rameau (1683–1764) zenéjének tisztelői e kiemelkedő mesterek hagyományainak folytatóját ismerik fel és látják Gluckban. A teljes diadalt, a „triumphust” azonban Christoph Willibald Gluck az 1779-ben, ugyancsak Párizsban bemutatott *Iphigénia Tauriszban* (Iphigénie en Tauride) című operájával érte el. Gluck sikereinek értékét, jelentőségét csak növelte, hogy Párizsban az olasz opera elkötelezett hívének számító, igen nagy befolyással rendelkező Niccolò Piccinni (1728–1800) volt az „ellenfele”.

Florian Leopold Gassmann (1719–1774) halálát követően, 1774-ben Antonio Salieri a bécsi Olasz Opera zenekarának igazgatója (karnagya, Kapellmeister) lett. Emellett Gassmann örökébe lépett azáltal is, hogy a bécsi udvar komponistája lett. Ez a pozíciója – fiatal kora ellenére – szinte kivételes volt a bécsi császári udvarban (Wiener Kaiserhof). Hangsúlyozni kívánjuk, hogy általános, sőt egyenesen osztatlan elismerésnek, megbecsülésnek örvendett Antonio Salieri a zenehallgató és zeneértő bécsi közönség körében is.

Antonio Salieri komoly, kivételes tekintélyének, elismertségének jele volt, hogy – mivel Gluck a felkérésnek több okból, elsősorban rendkívüli elfoglaltsága miatt nem tudott eleget tenni – felkérést kapott 1778. augusztus 3-án a milánói Scala (Teatro

alla Scala, a Piermarino tervezte „Nuovo Regio Ducal Teatro di Milano”) ünnepélyes megnyitása alkalmából bemutatásra kerülő zenemű komponálására. Antonio Salieri erre az alkalomra írta az *Europa riconosciuta* című, ma már sajnos kevésbé, csupán szűk körben ismert „zenei drámáját” (dramma per musica). A zeneműben a kivételes szépségű Európé, Agénór, a föníciai Tírusz királya leányának kalandos, fordulatokban, eseményekben bővelkedő szerelmi történetét dolgozta fel zenei vonatkozásban igen eredeti, valóban újszerű módon. A zenemű cselekményének színhelye Tírus, Fönícia fővárosa és környéke.

Érdeemes felidézni Stendhal (Marie-Henri Beyle) nézetünk szerint ma is aktuális, 1816-ban mondott szavait a milánói Teatro alla Scala európai viszonylatban is kimagasló jelentőségét illetően. Stendhal szerint a „La Scala è il primo teatro del mondo, perché è quello che dà il massimo godimento musicale”.

Antonio Salieri 39 opera – összehasonlítóképpen feltétlenül érdemes megjegyezni, hogy Christoph Willibald Gluck jóval, „nagyságrenddel” több, összesen 109 operát komponált –, öt mise és egy requiem (*c-moll requiem*, melyet 1804-ben komponált) szerzője.

Magyarország, pontosabban a magyar zene, zenei élet és Antonio Salieri kapcsolata vonatkozásában kiemelendő, hogy tanítványa volt Liszt Ferenc, olyan kimagasló, világhírű zeneszerzők mellett, mint Ludwig van Beethoven és Franz Schubert. A „mester és tanítvány” kapcsolatból adódik, többek között, csupán egy konkrét példát említve az, hogy kimutatható Ludwig van Beethoven, aki inkább virtuális értelemben volt „mestere” Schubertnek, hatása – tegyük hozzá, Mozart mellett – Franz Schubert 1816-ban komponált 4. *c-moll* („*Tragikus*”, D. 417) *szimfóniájára*.

Sajnálatos módon nincs forrásunk, adatunk arra nézve, hogy Salieri milyen ismeretekkel rendelkezett korának magyar zenei életéről. Ez a nézetünk szerint fontos kérdés feltétlenül elmélyült kutatást igényel. Liszt Ferenc sem ad információt Antonio Salierihez fűződő kapcsolatáról. A Bécsben működő, egészen kivételes elismerést élvező Salieri és Liszt Ferenc kapcsolatának nemzetközi, elsősorban olasz és magyar, valamint osztrák együttműködést feltételező feltárása nézetünk szerint nemcsak a Liszt Ferenc igen szerteágazó, gazdag zenei életművéről alkotott képet tehetné árnyaltabbá. Ez a kutatás hozzájárulhatna az Antonio Salieri oeuvre-jéről alkotott adekvát, pontosabban objektív kép megalkotásához is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Rudolph Angermüller: *Antonio Salieri: Sein Leben und seine weltlichen Werke unter besonderer Berücksichtigung seiner „grossen” Opern*. Diss. Salzburg, 1970
- Rudolph Angermüller: *Salieris Vorbemerkungen zu seinen Opern*. In: Mitteilungen der Internationalen Stiftung Mozarteum, XXV. 3–4., 1977
- Volkmar Braunbehrens: *Salieri. Ein Musiker im Schatten Mozarts*. Piper, München, 1989. (traduction française: *Salieri dans l’ombre de Mozart*. Paris, 1990 és Paolo Isotta: *Una „Festa” ritrovata*. In: Teatro alla Scala. Skira, Corriere della Sera, 2004)

N. Szabó József

A gazdaságtudományi elit a „népi demokratikus” forradalomban (1946 ősze – 1948)

**The Economic-scientific Elite During
the “People’s Democratic” Revolution
(Autumn 1946 – 1948)**

Összefoglalás

A tanulmány feltárja, hogy a demokrácia felszámolása és a diktatúra kiépítése időszakában miként alakult a pártoknak, elsősorban a Magyar Kommunista Pártnak a „rég” gazdaságtudományi elittel kapcsolatos véleménye. A kutatás igazolta, hogy 1946 őszen, az MKP III. kongresszusán ki nem mondottan, de jelezték: a jövőben nem lesz szükség a piacgazdaság kereteiben gondolkodó közgazdászokra. A hároméves terv kidolgozásába is csak néhány polgári gazdaságtudományi szakembert vontak be. 1947-től a régi elit már egyértelműen úgy látta, hogy nem lesz jövője a formálódó népi demokratikus tudományos rendszerben. Az MKP 1948-ra elkészült felsőoktatási reformtervében a legradikálisabb változtatásokat a párt a közgazdászokképzés terén kívánta végrehajtani.

Summary

This paper examines how the opinion of the parties, primarily the Hungarian Communist Party, on the 'old' economic-scientific elite changed over the period when democracy was being replaced by dictatorship. Our research confirms that in the autumn of

DR. N. SZABÓ JÓZSEF, ny. tanszékvezető egyetemi tanár, professor emeritus,
Nyíregyházi Egyetem (n.szabo.jozsef@nye.hu).

1946, the third congress of the Hungarian Communist Party implied that in the future there would be no need for economists who think in terms of market economy. Only a few experts of this kind were involved in the elaboration of the 3-year plan. From 1947 onwards, the old elite could clearly see that they had no future in the scientific system of the newly established people's democracy. In the Hungarian Communist Party's plan for the reform of higher education produced by 1948, the most radical changes to be made were in the training of economists.

A különböző tudományos elitszoportokról készült dolgozataimból látható,¹ hogy a háború utáni két évben, a demokrácia kiépítése idején a politikai pártok részéről a legkisebb érdeklődés a gazdaságtudományi elitet kísérte. A csoport nem került az érdeklődés fókuszába a felsőoktatás és a Magyar Tudományos Akadémia átalakítása idején sem. A politikának és a tudományos közösségeknek a közgazdászokkal szembeni passzivitása mellett a korszak jellemzője volt az is, hogy a gazdaságtudományi elit maga sem fejtett ki tudománypolitikai aktivitást. A csoport tagjai az esetek többségében 1945–1946-ban nem vettek részt a tudományos közéletben, nem aktivizálták magukat a tudományos közösségeket érintő vitákban, továbbá a különböző tudományos és civil szervezetekben sem voltak jelen. Kivételt jelentett Heller Farkas és Zelovich László, akik a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságban tevékenykedtek. A tudományos intézményekhez (MTA, egyetemek) nem kötődő baloldali közgazdászok közül többen szerepet vállaltak pártaik tevékenységében, és akadtak olyanok is közöttük, akik véleményyt nyilvánítottak az igazolások és a bélisták döntéseivel kapcsolatban.

A gazdaságtudományi elit passzivitása nemcsak a tudományos közéletben volt kimutatható, hanem a tudományos utánpótlás szempontjából fontos fokozatszerzés, a habilitációk területén is. 1946 őszéig a közgazdaság-tudomány területén mindösszesen öt habilitációs eljárásra került sor.²

Feltáratlan, ezért a kutatás számára megválaszolandó kérdés, hogy a demokrácia felszámolásának, illetve a diktatúra kiépítésének időszakában, 1946 ősze és 1948 között változott-e a gazdaságtudományi elittel kapcsolatos pártállásfoglalás, illetve a közgazdaság-tudomány megítélése. A feldolgozás azért is indokolt, mert ezen időszak alatt számos olyan politikai intézkedés és változás történt Magyarországon, amelyek összefüggésbe hozhatók, és perspektivikusan hatással voltak a közgazdászokra és a gazdaságtudományra.

Ebben az időszakban ülésezett a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa, amely a „nép ellenségeinek” a koalícióból való kiszorítását hirdette meg. Ekkor dolgozták ki, illetve valóstították meg a hároméves tervet, ahol, ki nem mondottan, az MKP a „rég” közgazdászok számára jelzést adott a jövőt illetően: nem lesz szükség a piacgazdaság kereteiben gondolkodó gazdaságtudományra, illetve ekkor szorítják ki a polgári erőket a hatalomból, és ez a lépés politikai hinterlandjától is megfosztotta a csoportot. A kommunisták 1947–1948-ban keresztülvitték a demokrácia leépítését, megtartatták az 1947-es parlamenti választásokat, és hozzákezdték a diktatúra kiépítéséhez. A Ma-

gyar Dolgozók Pártja 1948. június 12-i létrehozása után pedig megteremtették a totalitárius diktatúrát.

A közgazdászokat érintő negatív intézkedések közé sorolható a hároméves terv kidolgozása és megvalósítása. A terv formálisan ugyan nem szocialista tervgazdasági koncepción alapult, de a kommunista irányítással készült tervezet előrevetítette a „nem tervgazdaságban” gondolkodó gazdaságtudományi elit számára a negatív perspektívát, a tudományos és egzisztenciális ellehetetlenülés lehetőségét. A polgári közgazdászok számára igen súlyos következménye volt annak is, hogy 1947-ben az összes polgári alternatívában gondolkodó centrumcsoportot eltávolították a kormánypártokból és a hatalomból.

A kutatás számára megválaszolandó az a kérdés is, hogy ezeknek a politikai-gazdaságpolitikai változásoknak a hatására mi történt a közgazdaság-tudományi elittel, tükröződtek-e ezek a változások az MTA szemléletében, illetve a gazdaságtudomány-nal kapcsolatos felfogásában, illetve miként reagált a csoport – ha reagált – ezekre a kihívásokra. Annak ismerete sem elhanyagolandó, hogy a pártok milyen szerepet szántak a gazdaságtudománynak ebben a radikális átalakulásban.

A demokrácia és a közgazdászelit viszonyát elemző tanulmányomból világossá vált,³ hogy a háború után sem a politikai pártok, sem a szakmai szervezetek nem dolgoztak ki reformjavaslatokat a közgazdászképzéssel kapcsolatosan. Azt is megtudtuk, hogy a gazdaságtudományi elitnek 1945-ben a politika számára nem volt relevanciája, a csoportot – egy-két professzor elleni támadástól eltekintve – elkerülte a politika érdeklődése.

Az igazolások idején egy professzort távolítottak el állásából, a bélistázások alkalmából öt oktató ellen indult eljárás. Az érintett tanárok szakmai-tudományos szempontból nézve átlagos színvonalat képviseltek, ketten közülük kiváló szakemberek voltak. Esetükben az volt a „kompromittáló”, hogy kormányzati szerepet vállaltak a Horthy-rendszer idején. Az 1945-ös igazolásokkal összehasonlítva, az 1946-os bélistázások idején már nagyobb volt egyes pártok aktivitása, ami azonban nem módosította lényegesen a közgazdászprofesszorok egyetemi pozícióit és tudományos helyzetét. Néhány egyetemi tanári kinevezésre is sor került. Ezekről a felterjesztésekről állapítható meg, hogy a kinevezettek megfeleltek a szakmai-tudományos elvárásoknak.

A demokrácia időszakával kapcsolatos kutatás azt is feltárta, hogy a háború utáni átalakítás a természet- és műszaki tudományok súlyának növeléséről és a bölcsészek „befolyásának” csökkenéséről szólt. Azt is láttuk, hogy a két tudóscsoport közti vitákba közgazdászok nem kapcsolódtak be. Ennek ellenére az 1945-ös tagválasztás idején két közgazdász az MTA levelező tagja lett, az 1946-os átalakítás után pedig egy rendes tag is bekerült az Akadémiára.

TÁMADÁS A MAGÁNTULAJDONOSI ÉS POLGÁRI ÉRTÉK ELLEN

1946 őszétől radikális változások történtek a magyar politikai életben. A Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa szakított a demokráciával, és felmondta az eddig általa is betartott demokratikus játékszabályokat.⁴ A párt tudománypolitikája formálisan

ugyan nem hajt végre radikális fordulatot, de a kongresszusnak a gazdaságtudományi elitre kifejtett hatása egyértelműen negatív lett. A kongresszus nem fogalmazta meg a piacgazdasággal való szakítást, ugyanakkor azonban követelte a nagytőke hatalmának korlátozását és az államosítási program végrehajtását. Az a kongresszusi határozat, amely a nemzetgazdaságnak a nép érdekeinek megfelelő átszervezéséért szállt síkra, már előrevetítette a magántulajdonon alapuló gazdaság megszüntetését.⁵ A kommunisták ki nem mondtan, de jelezték, hogy a jövőben nem lesz szükség a piacgazdaság kereteiben gondolkodó közgazdászokra.

A Magyar Kommunista Pártnak a közgazdasági elittel szembeni közömbössége és negatív hozzáállása a III. kongresszus után csak folytatódott. A kongresszus politikai koncepciója – amely gyakorlatilag a kapitalista piacgazdaság felszámolását prognosztizálta – a polgári közgazdaság-tudományi elit feleslegessé válásának deklarálásaként értelmezhető. Ebben a helyzetben „természetesnek” vehető, hogy a hároméves terv kidolgozásába a kommunisták a régi közgazdászelitet nem vonták be. Egyes városi legendákban szó volt például a terv elkészítésére vonatkozóan a szélsőjobboldali politikusnak, a kiváló közgazdásznak, Imrédy Bélának a börtönben tett felajánlkozásáról, illetve az újjáépítési előkészületekben „játszott” szerepéről. Dokumentáltak ezek a vélemények nem igazolhatók. Az sem bizonyított, hogy a kommunisták hasznosították Imrédy tervezetét az újjáépítés kidolgozásánál. A volt miniszterelnököt 1946-ban kivégezték.

Az viszont tény, hogy az MKP bevonta a terv előkészítésébe a Szovjetunióban élő, magyar származású vezető marxista közgazdászt, Varga Jenőt. A régi gazdaságtudományi elit részéről viszont már 1945-től részt vett a kommunista gazdasági koncepciók megvalósításában Antos István.

A Magyar Kommunista Pártba már 1945-ben belépett Antos István jól felkészült szakember volt. 1932-től 1945-ig négy közgazdasági szakkönyvet publikált. A háború után szerepet játszott a Pénzügyi Központ munkájában, majd kinevezték az Országos Gazdasági Tanács főtitkárának. A kommunistákon kívül a szociáldemokraták vettek még igénybe „külső” segítséget. Az SZDP az Angliában letelepedett, a keynesizmus talaján álló Balogh és Káldor professzorok véleményét kérte ki tervezete elkészítéséhez.

1947 tavaszán Gerő Ernő vezetésével pártközi tervgazdálkodási albizottság alakult, amely határozatban kimondta: A hároméves terv végleges kidolgozásához kiindulópontnak kell venni a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt „egyeztetett” tervét, mégpedig a Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt készülő tervének figyelembevételével. Jellemző a kommunista hozzáállásra, hogy már az első tervben is mellőzték az akkor még uralkodó magángazdaság fejlesztését. 1947–1948-ban az összes beruházásoknak több mint 93%-a volt állami.⁶

Nem véletlen, hogy a magyar gazdaságtudományi elit többsége ebben a helyzetben letargiába került, úgy látta, hogy nem lesz jövője a formálódó kommunista politikai és tudományos rendszerben. Annak ellenére, hogy az 1947. január végén nyilvánosságra hozott hároméves terv tartalmazta a tudomány társadalmi szerepét körvonalázó programot, és megfogalmazta, hogy a kutatásokat szoros kapcsolatba kell hozni a gazdasági tervezéssel. Annak ellenére, hogy az MKP a tudomány fő erőit a gazdaság fejlődését

elősegítő tudományokra kívánta koncentrálni, és a műszaki és agrártudományok fejlesztését segítő kutatóintézetek mellett létre kívánták hozni az Országos Gazdaságkutató Intézetet is.⁷

A kommunista tudománypolitikai deklaráció ellenére nem volt szükség a régi közgazdasági elitre. Az MKP-nak a gazdasági fejlődést segítő tudományok művelésébe ekkor már nem fért bele sem a polgári gazdaságtudomány, sem az egyetemeken oktatott közgazdaságtan.

A gazdaságtudományi elit jövőképeire nem hatott pozitívan a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének 1947. április 4-i határozata sem, amelyben a pártvezetés arról döntött, hogy a hároméves terv megvalósítása érdekében egy hónapon belül állami tervhivatalt kell felállítani, amelyet a miniszterelnöknek kell alárendelni, és amelynek szorosan együtt kell működnie a Gazdasági Főtanáccsal. A KV azt is megfogalmazta, hogy a felállítandó tervhivatalban az MKP megfelelő súllyal képviseltesse magát.⁸

1947-ben a kommunisták számára a tudománypolitika legfontosabb célkitűzése a hároméves terv tudományos koncepciójának megvalósítása lett. Az MKP a siker kulcsát a tudósok megnyerésében és a kommunista tudományos pozíciók megerősítésében látta. A cél elérése érdekében a párt ankétokat kezdeményezett a tudósokkal.⁹ A különböző tudományterületeken dolgozó tudósok többsége azonban a kommunistáknak a tudomány tervszerű fejlesztése érdekében tett erőfeszítéseit nem akceptálta. Ezekre az ankétokra, összejövetelekre a közgazdaság-tudományi elitet meg sem hívták, illetve az nem ment el. A közgazdászok tartózkodását, illetve elszigeteltségét bizonyítja az is, hogy a gazdaságtudományi elitet az 1947. május 4-én megalakult Magyar Egyetemek és Tudományos Kutatóintézetek Segély Közössége munkájába be sem vonták.¹⁰

A gazdaságtudományi elit elszigeteltsége mellett a tudóstársadalom többi részét is a közöny jellemezte. A tudósok passzivitása az MTA 1947. június 6-i tagválasztó nagygyűlésén is nyilvánvalóan tapasztalható volt.¹¹ Az 1947-es akadémiai tagválasztásnál a humán és természettudósok egyenlő arányban jutottak be az MTA-ra. A hét levelező tagból mindössze egy fő képviselte a humán tudományokat, a rendes tagok viszont valamennyien bölcsészek voltak. Egyetlen közgazdász sem lett azonban akadémikus.¹²

A Magyar Kommunista Párt vezetőinek a tudósokkal való 1947 nyári találkozása után, az elitcsoportokban a kutatók egy részénél az addigi tartózkodó-elutasító magatartást a párthoz való közeledés kezdte felváltani.¹³ A közgazdászok között ugyanakkor kevésbé találkozunk azzal a „helyezkedéssel”, amely néhány bölcsészt és műszakit jellemezett. Közeledés azonban itt is történt. Például a háború előtt már publikáló, ekkor még viszonylag fiatal Csikós Nagy Béla eljutott a kommunistákkal való együttműködés „felismeréséig” és a piacgazdaságot felváltó tervgazdasági modell elfogadásáig.

A KÖZGAZDASÁGI KÉPZÉS ÁTALAKÍTÁSA ÉS A GAZDASÁGTUDOMÁNYI ELIT

Láttuk, hogy a közgazdászképzés reformjával a politikai pártok 1945–1946-ban nem foglalkoztak. Magában a képzésben sem történt különös változás, csupán annyi, hogy a Közgazdasági Karhoz tartozó, 1891-ben alapított Keleti Akadémia Germanus Gyula

akadémikus irányításával újjászületett. Az új Keleti Intézetnek már nem csupán az volt a célja, hogy a hallgatói megtanulják a keleti és nyugati nyelveket, hanem az is, hogy a Balkán és Közel-Kelet országainak társadalmi-politikai és gazdasági viszonyaival is tisztában legyenek. Az intézet fontos feladatának tartotta továbbá a szomszédos népek alapos megismerését és a közel-keleti országokkal való tanítványcsere kialakítását.¹⁴

A gazdaságtudományi képzés szempontjából fontos lépésnek tekinthető, hogy 1946 novemberében létrejött a Gazdasági Szaktanárképző, melynek elnöke a kiváló közgazdász, Huszár Géza lett. Az intézmény színvonalas tanári gárdáját a következő professzorok biztosították: Várkonyi Hildebrand, Heller Farkas, Marky Hugó, Egyed István, Szántó Endre, Huszár Géza és Szabó Gusztáv.¹⁵

A közgazdászképzés mellőzése, illetve negatív megítélése 1947-ben is folytatódott. A gazdaságtudomány kérdésével a pártok közül egyedül a parasztpárti B. Farkas Ferenc foglalkozott, amikor 1947. február 6-án az 1946–1947-es költségvetés vitájában érintőlegesen megfogalmazta, hogy az anyagi erőt és a szakképzettséget az ország érdekeinek megfelelő tudományos kutatás szolgálatába kell állítani. A képviselő elsősorban a gazdasági problémák vizsgálatát szorgalmazta.¹⁶

1947-ben nemcsak a gazdasági képzés szorult háttérbe a pártok politikájában, hanem az egész felsőoktatás kérdése. A politikai elbizonytalanodás évében a demokrácia léte volt a legfontosabb politikai kérdés. Kivételt jelentett Horváth Barna jogtudós tevékenysége, aki a Polgári Demokrata Párt képviselője volt, ugyanakkor az Országos Köznevelési Tanács felsőoktatási osztályának elnöke tisztségét is betöltötte. Horváth professzor 1947 februárjában publikálta a *Felsőoktatási reform elé* című, nemzetközi összehasonlításra – elsősorban az angol egyetemi rendszert tartotta példaértékűnek – alapuló, igen színvonalas felsőoktatási koncepcióját. A dolgozat azonban nem foglalkozott a gazdaságtudományi képzéssel.¹⁷

A kommunisták politikájában azonban 1948-tól már kiemelt szerepet kap a felsőoktatással való foglalkozás. Rudas László kommunista képviselő, a párt egyik legradikálisabb, sokszor felületes véleményét megfogalmazó ideológusa 1948. február 24-i parlamenti felszólalásában kifejtette, hogy a haladás az egyetemeken és a főiskolákon sokkal kisebb, mint amit az egyetemi reform megkívánna. Rudas szerint ennek a helyzetnek a megváltoztatásához nem elegendő azoktól az öreg professzoroktól megszabadulni, akik nem akarnak hozzáidomulni az új időkhöz, hanem fiatal, demokratikus nevelőket kell az egyetemekre helyezni, akik az ifjúságot demokratikus irányba nevelik.¹⁸ 1948. március 4-én hangzott el az MKP tudománypolitikusának, Fogarasi Bélának az előadása *A felsőoktatási reform kérdései* címmel, amelyben elméleti igénnyel vizsgálta a felsőoktatási reform fő irányait.¹⁹ Fogarasi előadása egyfajta előtanulmánya volt annak a kommunista tudománypolitikának, amely akkorra már kiforrálódott és beépült az MKP értelmiségi bizottsága által 1948. június 8-ra elkészült felsőoktatási reformjavaslatba.

A kommunista felsőoktatás és tudománypolitika legfontosabb taktikai feladatának 1948 tavaszától az egyetemek szellemének a bírálatát tartotta. Rudas László a parlament 1948. március 12-i ülésén az egyetemek „demokratizálásának” követelésében, a régi professzorok bírálatában – ami ebben a felszólalásban a közgazdász felsőoktatást jelentette – odáig ment el, hogy akik a közgazdasági egyetemen tanítanak, azok főfog-

lalkozásban a marxizmust cáfolják. Továbbá kifogásolta, hogy Magyarországon marxista közgazdaságtant nem tanítanak. Rudas azt is kinyilvánította, hogy itt az ideje annak, hogy az egyetemet azzá tegyék, aminek a népi demokráciában lennie kell: a tudás és a haladás fellegvárának.²⁰ A felsőoktatás és a régi professzorok bírálata a sajtóban is folyt. Az erős kommunista befolyás alatt álló folyóirat, a *Valóság* 1948. évi 3. számában Tardos András az egyetemek színvonaláról írott cikkében több professzor, így a közgazdász Erdődi-Harrach Béla tudományos munkájával nem volt megelégedve, ezért durva támadást indított ellene. Tardos szerint a professzor tudományos működésének eredménye mindösszesen egy nyolcvanoldalas jegyzet.²¹ A régi professzorokkal kapcsolatos korábbi egyoldalú kommunista vélemények mellett Tardos András kritikája azért is megalapozatlan volt, mert Erdődi-Harrach Béla tudományos teljesítménye nem egy jegyzet, hanem hat könyv. Azt is meg kell jegyezni, hogy a professzor kutatómunkája mellett fontos szerepet játszott a közgazdasági kar szervezetének kidolgozásában. Politikai szerepet vállalt ugyan, de 1944 novemberében, a nyilas uralom idején őt is letartóztatták és deportálták.

Az MKP-nak a régi gazdaságtudományi elittel kapcsolatos megnyilvánulásaiból látható volt, hogy a párt számára teljesen elfogadhatatlan lett a háború előtti közgazdászelit, illetve prognosztizálható volt a marxista közgazdászokkal való lecserélésük. Nem véletlen, hogy a párt értelmiségi osztálya által 1948. június 8-án elkészített felsőoktatási reform a legradikálisabb és legátfogóbb változásokat a közgazdászképzés területén kívánta végrehajtani. Ennek egyik legfőbb magyarázata pedig az volt, hogy az MKP a Közgazdasági Kart a többi egyetemenél alacsonyabb színvonalú intézménynek tartotta, melyet felfogása szerint a keresztény középosztály gazdasági térfoglalásának előmozdítására létesítettek. A kommunista koncepció szerint a tárgyak erős világnézeti jellege miatt totális változásra van szükség. Az az MKP, amely elvileg 1946–1947-ben még a politikai és tudományos sokszínűség szükségességét hirdette, 1948-ban ezt már tagadta. A különböző közgazdasági irányzatokat, az „eklektizmust” ekkor már nem volt hajlandó megtűrni. A párt ekkor már nemcsak világnézeti szempontból, hanem gazdaságpolitikai okok miatt is gyökeresen új képzést sürgetett. A kommunisták véleménye az volt, hogy olyan közgazdászokra van szükség, akik kifejezetten tervgazdasági oktatásban részesülnek. A tervezet szerint a közgazdasági egyetemnek, a nemzetgazdasági szükségleteket felmérve, évente körülbelül 1000 hallgatót kell kibocsátania a következő százalékos megoszlásban: ipari szak 40%, kereskedelem és pénzügy 30%, mezőgazdaság-szövetkezet 10%, általános közgazdász 20%.

A közgazdászképzés reformjának az adott nagy jelentőséget, hogy az MKP az új marxista közgazdasági egyetem létesítését 1948 őszétől tervezte. A reform szerint a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem kötelékébe tartozó közgazdasági kart, valamint a gazdasági szaktanárképzőt meg kell szüntetni. Továbbá fel kívánta számolni a régi egyetemen működő mérnöktovábbképző tanfolyamot, valamint a kétéves Keleti Intézetet. A kommunista tervezetben az is megfogalmazódott, hogy a közigazgatási képzést esetleg a jogi egyetem keretén belül kellene megoldani.

A kommunista tanulmányi reform lényege az lett volna, hogy az új egyetemen az oktatás nyolc féléves, ebből hat félévig minden hallgató egységes képzésben részesül,

a specializálódás csak a hetedik félévben kezdődik. A kommunista tervezet a régi hallgatók átképzéséről is „gondoskodni” kívánt. A régi tantervet, melyben 50 tantárgy szerepelt, meg kívánta szüntetni, és a tanítást jóval kevesebb alapvető, kötelező tárgyra kívánta összpontosítani.

Az MKP a közgazdászképzés megváltoztatásában elsődleges fontosságot tulajdonított a világnézeti oktatásnak, ezért új tantárgyakat kívánt bevezetni. Ezek a történelmi materializmus, magyar és világtörténet, világ gazdaság és világpolitika lettek volna. Az MKP-tervezet a tanulás módszerét is gyökeresen meg akarta változtatni azzal, hogy a hallgatókat rendszeres és önálló munkára kívánta rávenni, ennek érdekében kötelező szemináriumokat tervezett beiktatni.

A reformjavaslat az új egyetemet teljesen új tanári karral kívánta megvalósítani. Az MKP a régi egyetem tanárait két professzor kivételével vagy szakmai, vagy politikai, vagy mindkét szempont miatt nem kívánta átvenni. A fentiekből következett, hogy gyakorlatilag minden tanszék élére új vezetőket javasolt. Így a Közgazdaságtan Tanszékre Nagy Tamást, a Gazdaságtörténeti Tanszékre Nemes Dezsőt vagy Dienes Lászlót, a Társadalomtudományi (Történelmi materializmus) Tanszékre Rudas Lászlót, Czobel Ernőt vagy Friss Istvánt, a Gazdaságföldrajz Tanszékre Markos Györgyöt, a Matematika és Biztosításügyi Tanszékre Huszár Gézát (ő már a háború előtt is professzor volt), a Számviteli Tanszékre Dunai Pált vagy Gróber Pált, a Mechanikai Technológia Tanszékre Hajós Györgyöt, a Jogi Alapismeretek Tanszékre Szabó Imrét, a Gyakorlati Kereskedelmi Ismeretek Tanszékre Obláth Györgyöt, az Alkotmánytan Tanszékre Beér Jánost, a Világtörténet Tanszékre Gimes Miklóst, a Statisztika Tanszékre Theiss Edét (ő is professzor volt 1945 előtt), az Üzemgazdaságtan Tanszékre Szász Antalt, a Mezőgazdasági Termelésismeretek Tanszékre Rajki Sándort, a Kémiai Technológia Tanszékre Polinszky Károlyt, a Gazdasági Jog Tanszékre Benedek Pált vagy Nagy Miklóst, a Pénzügyi Tanszékre Kemény Györgyöt, az Iparpolitikai Tanszékre Karczag Imrét, az Agrárpolitikai Tanszékre Nagy Imrét, a Nemzetközi Kereskedelem Tanszékre Haász Árpádot, Hardi Robertet vagy Péter Pált, a Kereskedeleppolitika Tanszékre Vajda Imrét, a Vámok-Szállítás Tanszékre Vámosy Bélát, a Közlekedéspolitikai Tanszékre Bebrics Lajost, a Szövetkezetügyi Tanszékre Erdei Ferencet, a Tervgazdaság Tanszékre Berei Andort, a Világ gazdaság és Világpolitika Tanszékre Hay Lászlót, a Pénzügypolitikai Tanszékre Antos Istvánt akarta kinevezni.

A javaslatról megállapítható, hogy az MKP nagyrészt tisztában volt káderállományának szakmai-tudományos színvonalával. Az egyes tanszékek élére tervezett kinevezésekből az is látható, hogy 1948-ban egyértelműen csak Huszár Géza, Hajós György, Theiss Ede, Nagy Imre, Erdei Ferenc és Antos István feleltek meg a professzori feltételezések követelményeinek. Huszár Géza a gazdaságmatematika és biztosításmatematika, valamint a járadékszámítás európai hírű kutatójaként volt ismert. Nagy Imre agrárgazdasági kutatási eredményei színvonalat jelentettek a marxista agrártudományban. Hajós György a geometriában és a csoportelméletben ért el jelentős tudományos eredményeket. Theiss Ede a matematikai közgazdaságtan nemzetközileg is elismert kutatója volt. Erdei Ferenc pedig maradandót alkotott a parasztság életét bemutató szociológia művelésében és a szövetkezeti mozgalom kutatásában. Antos István már

a két világháború között is több, pénzügyekkel kapcsolatos művet publikált, 1945-től pedig gazdaságpolitikai területeken végezte munkáját. Ő is megfelelt annak, hogy professzornak kinevezhessék.

További hat felterjesztett egyetemi tanár a későbbi pályája során bizonyította, hogy megfelel a professzori elvárásoknak. Ilyen volt Rajki Sándor genetikus, akinek nevéhez a hazai intenzív búzanesemesítés megvalósítása fűződik. A két világháború között emigrációban élő, majd a pártapparátusban dolgozó Friss István a szocialista politikai gazdaságtan és a tervezés területén tudományosan értékelhető alkotott. Friss Istvánhoz hasonlóan Hay László világgazdasággal kapcsolatos kutatásai is jelentősek voltak. Szabó Imre későbbi jogtudományi teljesítménye a megelőlegezett bizalmat igazolta. Polinszky Károly szervesen kémiai kutatásai eredményeit elismerték a vegyészek. A többi professzori felterjesztett professzorjelölt különböző okok miatt csak elsősorban az „új típusú” tervgazdasági igényeknek megfelelő képzés által támasztott politikai elvárásokhoz igazodott.

Az MKP-tervezet a régi egyetem megszüntetésével a korábbi tanárokat rendelkezési állományba kívánta helyezni. A kommunista tervezetben megfogalmazódott, hogy a javasolt listából azt, akit bizonyos tudományos munkásság alapján ki lehet nevezetni, ki kell nevezni, a többi felterjesztettet pedig meghívott előadóként kell alkalmazni. Látható, hogy a felterjesztett listán több, szakmailag nem megfelelő, fiatal, komoly tudományos háttérrel akkor még nem rendelkező jelölt is volt. Ezért azt indítványozta az MKP, hogy ezek a marxista tanárok túlnyomó része csak akkor kezdheti meg a tanítást, ha előtte pár hónapos szabadságon a tanításra felkészülnek.

Az MKP tervezete nemcsak a tanári karban, hanem a hallgatóság körében is nagyarányú szelektálást kívánt végrehajtani. Ezt úgy akarta elérni, hogy a régi hallgatók elvileg átvezetők lehetnek volna, de gyakorlatilag szigorú felvételi vizsgával arra kell törekedni, hogy a 4200 fős, politikai és tanulmányi szempontból „használatlan” hallgatóság túlnyomó része szelektálódjon ki.²²

A Magyar Kommunista Párt felsőoktatási reformtervének elkészítése után négy nappal üléselő IV. pártkongresszusa említést sem tesz arról, hogy elkészítette felsőoktatási reformtervét. Hasonlóan nem foglalkozott a felsőoktatással a Szociáldemokrata Párt XXXVI. kongresszusa sem. A két párt egyesülési kongresszusának határozatában sem szerepel, hogy a kommunisták kidolgozták a felsőoktatási tervüket. A Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata sem tér ki arra, hogy az MKP már elkészítette tervezetét a felsőoktatás átalakításáról. Csupán arról szól, hogy követeli a felsőoktatás reformját és nagyobb teret a természettudományi oktatásnak. A felsőoktatást és a tudományos életet mellőző MDP-programban viszont jelzésértékkel bír az a mondat, hogy egy valóban tudományos alapon működő közgazdasági főiskola létesítését követeli a párt.²³ A nyilvánosságot még nem kapott kommunista felsőoktatási reformban szereplő új közgazdasági főiskola a Közgazdasági Egyetem volt.

A tudományos munkával kapcsolatosan a legfontosabbnak a programnyilatkozat azon része értelmezhető, amely kimondja, hogy az eredményes tudományos kutatás biztosítására meg kell szervezni a tudományos munka tervszerűségét, és meg kell te-

remteni a magyar tudomány legfelsőbb irányító szervét.²⁴ Ez a szerv pedig a Magyar Tudományos Tanács volt.

Az MKP tervezetét az MDP Köznevelési Bizottsága 1948. június 22-én együttes ülésen vitatta meg, és azt a tartalmi és szervezeti kérdéseket illetően egyes módosításokkal elfogadta. Ezt követően a Vallás- és Közoktatási Minisztérium négy reform-előkészítő bizottságot küldött ki, ezt követően a reformtervek rövid idő alatt elkészültek. A kérdéssel az MDP Köznevelési Bizottsága és Tudományos Bizottsága, az Agitációs és Propaganda Bizottság, valamint a Politikai Bizottság is foglalkozott.²⁵

Az MDP programnyilatkozata továbbá síkra száll azért, hogy a hároméves terv gyorsított megvalósítása után, az új ötéves terv segítségével folytatódjon Magyarország iparosítása.²⁶ A prognosztizált ötéves terv még inkább szükségessé tette egy tervgazdasági szemléleten alapuló közgazdasági egyetem létrehozását. Ezt követően a régi közgazdaság-tudományi elitnek a tudományos életből történő kiszorítása abban is megnyilvánult, hogy az 1948. július 2-i MTA-tagválasztás alkalmából egyetlen közgazdászt sem választottak az Akadémia tagjai közé.

Az előzőekből következett, hogy az 1948-as év legfontosabb felsőoktatás-politikai változása a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem létrehozása volt 1948 őszén. A 9160/1948. sz. kormányrendelettel létesült új egyetem szervezetében is új volt, mert itt létesült először kurátori intézmény a rektori intézmény mellett. A kormányrendelet szerint a kurátor az állandóságot biztosította az évente cserélődő rektorok mellett. A kurátor a VKM-miniszter képviselője volt, neki tartozott felelősséggel, és megbízással öt évre került az egyetemre. Az új egyetem osztályokra tagozódott, amelyek élén igazgatók álltak. Az egyetem meghatározott tanterv szerint kívánt működni, melynek célja az volt, hogy átfogó, alapos elméleti és világnézeti képzést nyújtson, amely felvértezi a hallgatókat a „reakciós, tudománytalan” elméletek és világnézetek ellen, és megmutatja az utat a tervgazdálkodás problémáinak megoldására, a népi demokrácia gazdaságpolitikájának megismertetésére.

A kormányrendelet szerint az új egyetem tanárai között vannak tudományágak kiváló művelői, valamint gazdasági szakemberek. Név szerint csak hat főt említ: Nagy Imre agrárpolitikust, Hay László és Vajda Imre államtitkárt, Andics Erzsébetet és Berei Andort, valamint Rudas László rektort. A kormányrendelet ezt követően megismerteti a négy évfolyamú egyetem fő kollégiumaival, óratervével és tanulmányi rendjével, a hallgatók elfoglaltságával. A rendelet kimondja, hogy ötletszerűen, kellő szigor és irányítás nélkül nem lehet a népi demokrácia közgazdasági életére felkészülni. A rendelet végül optimista perspektívát ígér annak deklarálásával, hogy aki a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetemet elvégzi, méltó helyet kap a magyar tervgazdaság közös rendszerében és a tudományos életben.²⁷

Ha a *Köznevelésben* 1948. október 15-én publikált kormányrendeletet összehasonlítjuk az értelmiségi osztály által 1948. június 8-án készített, és a különböző vezető pártszervezetek által tárgyalat tervezettel, azt látjuk, hogy az néhány területen módosult. A kormányrendelet ideologikusabb lett, és kevésbé volt „szakmai”, mint a júniusi tervezet. Az egyik legfontosabb „szűkítés” a professzori garnitúra ismertetése terén történt. A 9160/1948. számú kormányrendelet a tervezettel szemben mindösszesen

hat professzorral ismertetett meg. Közülük ketten: Nagy Imre és Hay László teljesítették az egyetemi tanári elvárásokat. A többiek elsősorban politikai küldetést hajtottak végre az új kommunista egyetemen. Az egyetemalapítási rendelet többi része általánosságban megfelelt egy felsőoktatásiintézmény-alapítási okmány elvárásának.

JEGYZETEK

- ¹ N. Szabó József: *A tudományos elit a hatalmi harcban*. Hitel, 1993/2., 96–105. o.; Uő: *A tudományos elit és a rendszerváltás*. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1993/1., 79–91. o.; Uő: *A felsőoktatási reform és az agrártudományi elit (1945–1946)*. Gazdálkodás, 1996/3., 50–53. o.; Uő: *Illúzió és valóság. Egyetemi és akadémiai reform és az 1945–1946-os változások hatása a műszaki tudományos elitre*. Műhely, 1997/1., 47–50. o.; Uő: *Az emigráns elit és a kultúrdiplomácia*. Kapu, 1997/5., 57–59. o.; Uő: *Az orvoselit és a politikai változások (1945–1946)*. Valóság, 1998/1., 92–99. o.; Uő: *Az MTA átalakítása és a természettudósok (1945–1946)*. Kultúra és Közösség, 2007/1., 89–94. o.; Uő – Zoltán Császár: *The Hungarian medical elite and political changes (1945–1946)*. Central European Political Science Review, Vol. 16, No. 61., 2015, 132–148.; Uő – Zoltán Császár: *The Hungarian Communist Party and the academic elite after the 2th WW (Autumn of 1944 – Autumn of 1945)*. Central European Political Science Review, Vol. 15, No. 56., 2014, 83–107.; Uő: *A Magyar Kommunista Párt és a tudományos elit 1944 őszétől 1945 őzéig*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2015/3., 43–55. o.; Uő: *A jogtudományi elit és a politika (1945–1946)*. Jogtudományi Közöny, 2015/7–8., 349–359. o.; Uő: *A humán tudományok és a Magyar Tudományos Akadémia a rendszerváltás idején (1945–1946)*. Valóság, 2016/1., 31–41. o.; Uő – Császár Zoltán: *Jurisprudential elite and politics in Hungary (1945–1946)*. Acta Juridica Hungarica, 2016/1., 87–105.; Uő: *A jogtudományi elit a „népi demokratikus” átalakulásban (1946 őse – 1948)*. Jogtudományi Közöny, 2016/7–8.; 409–415. o.
- ² Köznevelés, 1946/18.
- ³ N. Szabó József: *A közgazdaságtudományi elit a rendszerváltásban és a tudományos élet átalakításában (1945–1946)*. Magyar Tudomány, 2015/11., 1339–1348. o.
- ⁴ *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*. Szerk.: Szabó Bálint, Rákosi Sándor, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967, 272. o.
- ⁵ Uo. 268–269. o.
- ⁶ Gergely Jenő – Izsák Lajos: *A huszadik század története*. Pannonica Kiadó, 2000, 287. o.
- ⁷ *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai...*, i. m. 385–386. o.
- ⁸ Uo. 469. o.
- ⁹ Párttörténeti Intézet (PTI) Arch., 274-24/14.
- ¹⁰ Népszava, 1947. május 6.
- ¹¹ Szabad Nép, 1947. június 10.
- ¹² *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1975*. Főszerk.: Fekete Gézőné, MTA Könyvtára, Budapest, 1975, 550. o.
- ¹³ Szabad Nép, 1947. augusztus 10.
- ¹⁴ Népszava, 1946. október 1.
- ¹⁵ Magyar Közöny, 1946/263.
- ¹⁶ *Nemzetgyűlés Naplója*. 6. kötet. Hiteles kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvkiadó, Budapest, 1952, 608. o.
- ¹⁷ Horváth Barna: *Felsőoktatási reform elé*. Köznevelés, 1947/4.
- ¹⁸ *Országgyűlés Naplója I–III. kötet*. Hiteles kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvkiadója, Budapest, 1948, 643. o.
- ¹⁹ Fogarasi Béla: *Tudomány és demokrácia*. Szikra, Budapest, 1948, 203–207. o. A kommunista felsőoktatási reformmal kapcsolatos kérdésekkel Ladányi Andor: *Mennyiségi fejlődés és strukturális változások: a felsőoktatás útja a felszabadulás után*. Tankönyvkiadó – Oktatókutatási Intézet, Budapest, 1989, 30–31. o. monográfiájában szintén foglalkozik.

- ²⁰ Nemzetgyűlés Naplója, i. m. 666. o.
- ²¹ Tardos András: *Egyetemeink színvonaláról*. Valóság, 1948/3., 253. o.
- ²² PTI Arch., 274-21/74.
- ²³ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai..., i. m. 601. o.
- ²⁴ Uo. 602. o.
- ²⁵ Ladányi, i. m. 34. o.
- ²⁶ A Magyar Kommunista Párt – Szociáldemokrata Párt határozatai..., i. m. 597. o.
- ²⁷ Köznevelés, 1948. október, 493–494. o.

Vehrer Adél

A farsangi rönkhúzás mint interetnikus hagyomány

Log-pulling During the Carnival Season, as an Interethnic Tradition

Összefoglalás

A magyarországi szlovén nemzetiség látványos népszokása a rönkhúzás (borovo gostüvanje), melyet farsang idején tartanak meg. A szokás él néhány magyar és német nyelvű településen is. A hagyományos társadalomban a farsang volt a házasságkötés ideje. A rönkhúzás vagy fenyőlakodalom az igazi esküvők paródiája, mely felhívja a figyelmet a házasságkötés fontosságára, figyelmezteti azokat a fiatalokat, akiknek életkorukból következően párt kell választaniuk. A népszokás szellemi kulturális örökségünk körébe tartozik.

Summary

Log-pulling or the pinewood wedding (borovo gostüvanje) is a picturesque folk tradition of the Slovenian ethnicity in Hungary, which is held during the carnival season. It is also a living tradition in a few German (Blockziehen) and Hungarian (rönkhúzás) settlements. In traditional society, the carnival season was a time for weddings. Log pulling or the pinewood wedding is a parody of real weddings, which draws attention to the importance of getting married, and reminds young people they need to find a partner before they get too old. This folk tradition is on the UNESCO Intangible Cultural Heritage List.

DR. VEHRER ADÉL PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem
(vehrer.adel@sze.hu).

A hagyományos társadalomban élő, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó falusi lakosság számára a téli időszak volt a nyugalmasabb, viszonylag kevés munkával járó periódus, ezért a régi paraszti életben a farsang időszaka volt a lakodalmak legfőbb ideje. A népszokások sokszínűsége is ebben az évszakban mutatkozott meg leginkább. Az eladósorban lévő lányoknak illendő volt farsang idején férjhez menniük. Így a farsang adott alkalmat arra is, hogy tréfásan figyelmeztessék azokat, akik még nem házasodtak meg, de életkoruk ezt az adott közösségben indokoltá tette volna.¹ A Vendvidéken² ma is élő szokás több néven ismeretes: rönkhúzás, tuskóhúzás, fenyőlakodalom.

A szokás első említése a 17. századból származik, ekkor utalnak arra egyes leírások, hogy a közösség elítéli azokat, akik a köz számára elsőrendű kötelességüknek, az utódok biztosításának nem tettek eleget. Csokonai így számol be erről a Dorottya-hoz írt jegyzetében: „Tőkét vonni. Szokásban vagyon sok helyeken, hogy mikor a farsáng elmúlik, a meg nem házasodott ifjakkal és férjhez nem ment leányokkal valamely fát vagy tőkét nevetségnek okáért megemeltetnek, vagy egy helyről más helyre vitetnek. A csinosabbak az olyan személynek zsebjébe egy kis forgácsot, szilánkot vagy zsindelyt tesznek, sőt affélét levelekbe s cédulákba is zárnak.”³ Dugonics András is szól a tuskóhúzás szokásáról: „Régenten azokkal az eladó lányokkal, kik farsangi napokon férjhez nem mehettek, mint valami szilaj kancákkal hus hagyó Szerdán tőkét húzattattak a Magyarok.”⁴

RÖNKHÚZÁS A VENDVIDÉKEN

A magyarországi vendek egyik leglátványosabb népszokása a rönkhúzás, szlovénül borovo gostüvanje, azaz fenyőlakodalom. A szokás a farsangi időszakra esik, amely a hagyományos falusi közösségekben a házasságkötések és a lakodalmak ideje. Az eseményt régebben általában húshagyókedden vagy az azt megelőző hétfőn tartották, majd 1968-ban farsang vasárnapjára került át az időpont, és gyakorlatiasságból azóta is erre a napra időzítik a rendezvényt.

A népszokás alakoskodó, jelmezes elemei hasonlóságot mutatnak a farsangi karneválokkal, azonban a rönkhúzás funkciójában és tartalmában lényegesen eltér azoktól. Alapvető vonása, hogy nem ismétlődik évről évre, és a formája is kötött, lényegében egy paródia, az igazi lakodalmak paródiája. Csak abban az esztendőben kerülhet rá sor, amikor kisebb falvakban egész évben, nagyobb, népesebb helyeken farsangi időszakban az adott településen házasság nem kötött. Központi és állandó kelléke egy hatalmas fenyőtörzs, amelyet lakodalmasruhába öltözött fiatalok húznak végig a településen, maskarába öltözött násznép kíséretében. A szokás funkciója az, hogy azokat a fiatalokat, akik már elérték a megfelelő kort, és mégsem házasodtak meg, tréfásan figyelmeztessék ebbéli kötelezettségükre.

1968-ban, majd később többször felmerült az a gondolat, hogy a rönkhúzást, karneváli hangulata és idegenforgalmi vonzereje miatt, az eredeti funkcióját kiiktatva rendezzék meg évenként Szentgotthárdon, mint például a mohácsi busójárást. A rönkhúzás hagyományát azonban tabu védte, és az archaikusabb falvakban ellenérzést és

értetlenséget váltott ki még a gondolat felvetése is.⁵ A hagyomány egyik ápolója és jó ismerője, Krajczár Károly szlovén tanár a következőket mondta ezzel kapcsolatban: „Lakodalom ha volt, rönköt húzni? Azt nem szabad! Úgy tartják, hogy talán szerencsétlenséget hozna az egész falura.”⁶

A szokás előírásaihoz való szigorú ragaszkodás a magyarországi szlovéneknél a huszadik század utolsó éveiben, sőt az ezredfordulót követően sem tört meg, és csak abban az évben tartottak rönkhúzást, amelyik évben az anyakönyvvezetőnél, illetve a templomban házasságkötés valóban nem történt. Igaz, csupán a turisztikai látványosság kedvéért, mindenféle tradicionális indíték nélkül 1986-ban Szombathelyen a Vasi Múzeumfaluban is rendeztek rönkhúzást, ismételésre azonban nem került sor. Többen utaltak arra is, hogy a Körmendhez közeli Viszákön az 1990-es évek közepétől már minden farsangon tartottak rönkhúzást, függetlenül attól, hogy az adott évben volt-e házasságkötés, vagy sem.⁷

Az utóbbi időben a szokás eredeti előírásait tekintve bizonyos fokú rugalmasság tapasztalható a magyarországi szlovének körében, ennek tudható be, hogy egyes falvakban az egész évi házasságkötés hiányát csak farsang időszakára szűkítették le. A szokás változása csak azokon a kistelepüléseken jellemző, ahol a lakosság száma néhány száz fő. A Szlovénvidék települései is ebbe a kategóriába tartoznak. Rábatótfalu (ma Szentgotthárd része) ez alól kivétel, hiszen ott a lakosság száma kilencezer fő körül van, így már nincs esélye annak, hogy egész évben egyetlen házasság se köttessen. A vendédek olyan esetről is tudnak, hogy a szervezés és készülődés idején váratlanul a falu tudomására jutott, hogy valaki a farsang végén mégis esküvőt kíván tartani (például 1972-ben Apátistvánfalván), ekkor a szervezők felkeresték a jegyespárt, és megbeszéltek velük, hogy az esküvőt halasszák el húsvét utánra. Más esetben, mikor az egyik fél más faluból való volt, rábeszéltek az ifjú párt, hogy tartsák a lakodalmat a másik faluban. A helybeliek emlékezete szerint a rönkhúzás szervezői ezeknek a fiataloknak még nagyobb összegű nászajándékot is felajánlottak, hogy szándékuktól elálljanak. Így nem veszett kárba a szervezésbe fektetett munka és költség, nem csalódtak a mulatságra készülődők, és a hagyomány sem csorbult. Mivel a rönkhúzás tabuval védett, egyes falvak történetében akár évtizedek is eltelnek, míg van egy úgynevezett „meddő esztendő”, amikor a rönkhúzásra sor kerülhet.⁸

Magyarországon 1932-ből származik az első tudósítás a Rábatótfaluban és Apátistvánfalván tartott rönkhúzásról. 1955 és 1973 között hét alkalommal rendeztek fenyőlakodalmat, a 90-es évek elejétől pedig reneszánszát éli a népszokás.

A magyarországi szlovén falvak rönkhúzásalkalmai a huszadik század második felében: Apátistvánfalva: 1958, 1972, 1999; Orfalu: 1958, 1968, 1994, 1998, 1999-ben közösen Apátistvánfalvával; Rábatótfalu: 1968, 1981, 1996; Alsószölnök: 1955; Felsőszölnök: 1973; Szakonyfalu: 1979; 2003-ban a hét szlovén falu közösen rendezett rönkhúzást, Rábatótfaluból húzták a fát Szentgotthárdra.

A második világháború után, az 1950–60-as években már-már úgy tűnt, hogy a szokás egyes területeken kihalt, amikor váratlanul itt-ott ismét felbukkant. Az 1990-es években viszont már a média egyre több nyugat-magyarországi település rönkhúzásáról ad hírt, köztük a szlovén községekből is. 1999-ben például az őrségi Pankasról

magyar, Apátistvánfalváról szlovén rönkhúzásról adott hírt a Magyar Televízió és több újság. A 2003. évi rábatótfalusi közös rönkhúzásról a Duna Televízió készített felvételeket, melyet műsorra is tűzött az *Apáról fiúra* című sorozatban.⁹

A NÉPSZOKÁS INTERETNIKUS KAPCSOLATAI

A rönkhúzás szokásának eredete azzal magyarázható, hogy a járványok, háborúk okozta emberveszteséget, valamint a közösség jövőbeni fennmaradását biztosító születéseket a régen rönkhúzáshoz kapcsolódó mágikus erőkkkel is biztosítani igyekeztek. A népszokás szerkezetét vizsgálva szembetűnőek annak interetnikus összefüggései. A rönkhúzás nemcsak a Szlovénvidéken, hanem a Vas megyei Hegyhát és Őrség magyar falvaiban, a magyar–osztrák országhatár mentén a határ mindkét oldalán, egészen a Mosoni-síkságig megtalálható, németeknél, horvátoknál és magyaroknál egyaránt. Szlovéniában az egész Muravidéken, ettől délnyugatra a Pohorje völgyében és a horvát határ mentén Bela Krajina vidékén is fellelhető, igaz, ezeken a helyeken változatokban él. A fenyőtörzs, vagyis a rönk húzásának elterjedése nagyjából a Trianon előtti Magyarország nyugati határain belülre tehető. Ekkoriban még ezekben a régiókban a négy népcsoportot, a magyart, a szlovént, a németet és a horvátot nem választotta el országhatár, így a kulturális elemek áramlása közvetlen és természetes volt.¹⁰

A hagyomány megnevezése a Rába menti szlovéneknekél *borovo gostüvanje*, azaz fenyőlakodalom, a gradistyei horvátoknál *buorvolič* vagy *vlečenje bora*, azaz fenyőhúzás, a burgenlandi horvátoknál a *plehin vlič*, azaz tuskóhúzás. A horvát néprajzi szakirodalomban *borova svadba*, azaz fenyőlakodalom is előfordul. A szokás első említése 1921-ből való *borovo gostüvanje* néven. 1921 és 2008 között 141 alkalommal rendezték meg a Muravidéken. A német szakirodalomban általában Blockziehen, azaz tuskóhúzás formában ismert, Svájcban, Bajorországban a Blockfest (tuskóünnep), Galtefasching (herélt farsang), más német nyelvterületeken a Tannenfuhr (fenyővívés, fenyőlakodalom) vagy Faschingbelustigung (farsangünnep) változatok is előfordulnak.¹¹

A magyaroknál legelterjedtebb a tuskóhúzás, tőkehúzás (ezek valószínűleg a német Blockziehen tükörfordításai), emellett használatos még a törzsőkhúzás, rönkhúzás, tuskóházasság, faházasság, tréfaesküvő, falakodalom és a mókás lakodalom is. 1968 óta a Rábavidéken a rönkhúzás változat a használatos, a szakirodalomban is ez a leggyakoribb.¹²

A hagyományt a magyar néprajzi szakirodalom a vénlánycsúfolás fogalomkörébe sorolja. A *Magyar Néprajzi Lexikon* szerint: „A házasságban élelt egyetlen helyes életformának ismerő falusi közösségek gúnyoló szokása a házasságra érett, de farsangig, vagyis a házasságkötési idény végéig férjhez nem ment lányok ellen. Legelterjedtebb módja a tuskóhúzás, tőkehúzás, amelynek lényege: a leányhoz fatuskót vagy azt jelképező kisebb tárgyat kötöznek, amit bizonyos távolságra el kell húznia. Sok esetben csak a lányok ablaka alatt lármáztak, rossz fazekakon doboltak a legények anélkül, hogy a lányok kijöttek volna... Gyakran... a legények tuskót húznak be a férjhez nem ment lányok udvarára, vagy a háza előtt húzzák el a fadarabot, kiáltozva: Itt a törzsök, húzzad! A szokás a Dunántúlon, Kelet-Magyarországon és Erdélyben is ismert.”¹³

A rönkhúzással rokon szokások a magyar nyelvterület számos részéről ismertek a szakirodalomból, ezek azonban ma már kihaltak tekinthetők. A *Magyar Néprajz* VII. kötetében a következő adatok találhatók: „A tuskót nagy zajjal végighúzták az utcán, majd a vénlányok ajtajára kötötték, vagy a kapujához támasztották. Észak-Bánátban... két legény húzta a tuskót, a harmadik nyomta, és valósággal felszántották a ház földjét. A lányokat meg be is kormozták. A Drávaszögben, Laskón hamvazószerdán nagy tuskókat hengergettek a férfiak, legények a lányos házak és özvegyasszonyok kapuja elé. [...] Szegeden is hamvazószerdán volt a tuskóhúzás. Maszkos felvonulást rendeztek, egy legény ostorral hajtotta a menetet. A farsangkor férjhez nem ment lányok ablaka alatt különösen nagy lármát csaptak. A tőkét, a tuskót is ilyen háznál hagyták...”¹⁴

A vénlánycsúfoló szokások közül leginkább színjátékszerű a rönkhúzással egybekötött tréfás lakodalom. Erre a szokásra elsősorban a Dunántúlról vannak leírások, de Erdélyben is előfordult tuskóval való végigvonulás lakodalmas menet formájában. A tuskóhúzás motívumára a kutatók csak a 19. század végén kezdtek jobban odafigyelni. A rönkhúzás köré felépített mágikus rítusokkal és az álesküvő játékainak részletes leírásával hazánkban először Dömötör Sándor foglalkozott. 1960-ban Kiskáros és Viszák (örségi községek) élő hagyományát ismertette.¹⁵

Ujváry Zoltán a Vas megyei Katafa 1971-ben megrendezett rönkhúzásának menetét mutatta be, és annak teljes szöveganyagát is közölte. Írásában megemlíti, hogy az eseménnyel egy időben a közeli Berkifaluban is volt rönkhúzás. A farsang végi szokásnak két, egymástól jól elhatárolható részét különíti el, a rönkhúzást és az álesküvőt. Etnológiai szempontból a rönkhúzást emeli ki, melynek eredeti funkciója napjainkra elhomályosult, de a mágikus célú rítuscselekvések közé sorolható, mint amilyen például az ekehúzás.¹⁶

A téma kutatói többnyire egyetértenek abban, hogy a rönkhúzásban az ősi ekehúzás, illetőleg a mágikus szántás emléke él tovább. Mint ilyen, a téli-tavaszi agrárrítusok körébe tartozott, és célja a termékenység biztosítása volt. Az ekehúzás lényege, hogy egy farsangi időpontban ekét húztak a falvak utcáin, a gazdák udvarain. Az ekét gyakran a leányok húzták, és a barázdába magokat hintettek. Niko Kuret munkáiból ismerjük, hogy bizonyos szlovén vidéken ma is ekét húznak. Az ekére nyírfaágot vagy szalagokkal díszített fenyőágacskát erősítenek. Van, ahol az ekén egy fiatal pár is helyet kap. Bizonyos, hogy az ekehúzás mint agrárrítus célja a termékenység biztosítása, egy olyan mágikus szertartás, amely a mag kikelésére és bő termés hozamra irányul. A kutatók általában egyetértenek abban, hogy az ekehúzást később felváltotta a Blockziehen, a tuskóhúzás, amelynek durva gyökérmaradványai a barázdához hasonló nyomot hagytak a talajon. A feltételezések szerint az osztrák–magyar határterületen az ekehúzást a rönkhúzás váltotta fel, amelyhez egy álházassági rítus is csatlakozott. Ám ennek a megváltozott formának a háttérében is a termékenység biztosításának szándéka élt.¹⁷

A magyarországi szlovének rönkhúzási szokásaival legelőször Vakarcz Kálmán foglalkozott. 1933-ban *Tuskóhúzás a szentgotthárdi járásban* címmel jelent meg tanulmánya, amelyben az 1932-es, Rábatótfaluban tartott rönkhúzás szokását írja le. A hagyomány eredetével kapcsolatban megemlíti a Felsőrönök, Jakabháza, Rábafüzes, Alsórönök, Alsószőlőnök és Nemesmedves (Szentgotthárdhoz közeli német anyanyelvű községek)

településeken élő hieneket, akik tuskóhúzási szokásaikat Németországból hozták magukkal, és azt a szomszédságukban élő vendekkel és magyarokkal is megismertették, akik aztán saját szokásaikból is adtak hozzá bizonyos vonásokat.¹⁸

A NÉPSZOKÁS MENETE

A rendkívül változatos hagyomány jól elkülönülő fázisokra osztható. Ahhoz, hogy a fenyőlakodalmat zökkenőmentesen bonyolítsák le, megfelelőképpen kell előkészíteni, megszervezni, ezért szervezőbizottságot hoznak létre. A szervezésen kívüli fázisok már tulajdonképpen az esemény szerves részei: gyűjtés a költségekre, a fa kivágása és éjjeli őrzése, a rönk díszítése, valamint maga a násznéppel kísért rönkhúzás és a lakodalom, amely a szokáshagyomány központi része. Hasonló menetrenddel zajlik a szokás Tirolban is, Blochziehen néven.¹⁹

A szervezőbizottság megalakulása

A szervezés általában a farsang elején kezdődik, 2-3 hónappal az esemény előtt, de az is előfordul, hogy fél évvel korábban elkezdjenek készülni rá. Az utóbbi, több mint fél évszázad szokásalkalmai közül az 1955-ös alsószölnöki rönkhúzás szervezése történt meg a legrövidebb idő, mindössze egy hónap alatt. A bizottságnak általában nyolc-tíz férfi tagja van, de ennél lehetnek többen is, például 1973-ban Felsőszölnökön húsz férfi tagja volt a bizottságnak. Köztük a legtekintélyesebb és legtapasztaltabb a főrendező, olyan személy, aki köztisztletnek örvend a közösségben, és nemcsak a helyi hagyományok életben tartását tekinti szívügyének, hanem a szervezéssel járó feladatokat is vállalja.²⁰

Gyűjtés a fa megvásárlására

A gyűjtés, vagy ahogy a szlovének nevezik, podaraj (ajándékgyűjtés) a farsang vasárnapja előtti hétvégén történik. Régebben csak tojást gyűjtöttek egyes helyeken, és azt eladván vásárolták meg a fát. Manapság inkább pénzadományokkal járulnak hozzá a költségekhez a helybeliek. Az összegyűjtött pénzt egy pénztáros kezeli, és kollektív elhatározás alapján költik a fa megvásárlására, újabban a ruhakölcsönzés kiadásaira, illetve a lakodalom és a rendezvény egyéb költségeire (a szereplők étkeztetése, zenészek stb.). Ha marad pénz, azt közcélokra fordítják, például a művelődési ház felújítására.

A podaraj ezekben a községekben egyedülálló szlovén népszokás, mely alapvetően az esküvőkhöz kötődik, és mivel a rönkhúzás az igazi lakodalmak tréfás, kifordított változata, itt is alkalmazzák ezt a szokást. A lakodalmak előtt, a podaraj során a menyasszony és a keresztyanya azokat a házakat is felkeresi támogatás gyűjtése céljából, akik nem rokonok, és nem lesznek hivatalosak a lakodalomba. Régebben edényekkel, különböző tárgyakkal, kész vászonnal vagy fonni való kenderrel, ma már inkább pénzzel segítik az ifjú pár elindulását az életbe. Így hát az állakodalomra is szívesen áldoznak az itteni közösség tagjai, hiszen ez egy régi hagyományból ered.²¹

A fa megvásárlása, kivágása és éjjeli őrzése

Mikor a pénz rendelkezésre áll, a szervezők érdeklődnek, hogy kinek az erdejében van megfelelő fa, és hogy azt eladná-e. Rendszerint már jó előre kinézik maguknak a fát az erdei munkák, gombaszedés közben vagy a kirándulások során. Van, amikor éppen a gazda lát benne üzletet, és felkínálja a fát. Az is előfordult, hogy ajándékba kapták a fát az állami erdészettől vagy a közösség egy adományozó tagjától. A kiválasztásnál lényeges szempont, hogyan lehet az erdőben megközelíteni, és onnan kivontatni a 20-30 méteres törzset, hiszen nagyon fontos, hogy a koronája sértetlen maradjon. A magyarországi szlovének a fát általában már a húzás előtti napon kivágják. A szlovéniai Muravidéken a fakidöntés a húzás napján, a násznép jelenlétében történik. A ledöntött fatörzset aztán az ágaitól megtisztítják úgy, hogy a fa koronájának kb. kétméteres része sértetlen maradjon, és a fa kergét is a törzsön hagyják. Ezek után elszállítják az erdőből egy megfelelő helyre, ahol majd fel lehet díszíteni. Ezen a helyszínen a törzset elől a legnehezebb részén egy oldal nélküli, négykerekű kocsira helyezik. Középen és hátul a törzs így a kerekeket összekötő tengelyen nyugszik. Ahhoz, hogy húzni lehessen, a kocsi elejére egy 4-5 cm átmérőjű kötelet kötnék, amely a rönkkel azonos hosszúságú. Erre keresztbe annyi 120 cm hosszú „keresztrudat” erősítenek, ahány koszorúslány és vőfély áll párban. A húzás során a kötél egyik oldalán csak a lányok, a másik oldalon pedig csak a fiatal férfiak állnak. Az első tengelyt négy erősebb férfi kormányozza és igazgatja a helyes irányba, valamint a nehezebb szakaszokon a húzásba a férfiak is besegítenek.

A fa koronája a néphit szerint a menyasszony ártatlanságát jelképezi, ezért kell rá nagyon vigyázni. Úgy tartják, hogy ha valaki levágja a fa végét, vagy csak belefűrészelt, akkor baj van a menyasszony ártatlanságával. Ez nagy szégyennek számít, ebben az esetben a rönkhúzás is elmaradna. Ezért tehát gondoskodni kell a fa egész éjszakai őrzéséről. Tűz mellett egy erdész vagy vadász, két favágó, bakter és egy zsandár virraszt, elpálíngázgatva várják a reggelt, amíg a fát kihúzzák a közútra. Másnap a mérnök és inasának a feladata (fából készült körzőhöz hasonló eszközzel) méricskélni, hogy megvan-e a fa teljes hossza, és ezt végzik, ellenőrzik szerepük szerint a rönkhúzás teljes útvonalán.

A fa méretének tekintetében a közösségek rivalizálnak, szinte versenyeznek egymással. Visszaemlékezések szerint az 1968-as rábatótfalusi fa 33 méteres, az 1996-os kb. 50 méteres volt. Általában azonban ennél kisebbek, úgy 15-20 méteresek szoktak lenni. Erre a célra az erdei lucfenyő a legalkalmasabb. A környéken több száz éves fenyők is találhatók, főleg a Balázsfalvának (Apátistvánfalva része) nevezett falurész határában.²²

A rönk díszítése

Miután a rönköt kivontatták a közútra, feldíszítik. Színes krepp-papír szalagokkal körülcavarják a törzset, oldalára fenyőágakból font füzéreket akasztanak. A fa meg hagyott koronájára is színes szalagok kerülnek hasonló módon, mint ahogy a májusfákon

látható. Régi hagyománya van a Vendvidéken a papírvirág készítésének, amelyekkel feldíszítik a fát. Egyes helyeken felirat is kerül a szalagokra: „Éljen az ifjú pár!” Régebben a szereplők és mások az esemény után leszedték a virágokat és szalagokat, mert mágikus erőt tulajdonítottak neki, és otthon eltették. Szlovéniában, a Muravidéken ezeket a díszítményeket a rönkhúzás befejező aktusaként ünnepélyesen elégetik. Ennek az archaikus szokáshagyománynak megfelelőjét a Rába menti szlovéneknek csak Felsőszölnökön találhatjuk meg, ahol a rönkhúzás befejezéseként a fát díszítő szalagokat, füzéreket a szereplő boszorkányok ruháival, seprűivel és egyéb kellékeivel együtt máglyára vetik.²³

A rönkhúzás szereplői

A rönkhúzás antropomorf maszkos figurái és egyéb szereplői két nagy csoportra oszthatók. Egyik csoportjuk a középpontban áll (álmenyasszony, álvőlegény, násznagy, ördögök stb.), a másik csoportjuk a népelet jellegzetes alakjai, ők többnyire csak mellékszereplők. Lényegében csak passzívan vannak jelen a felvonuláson, az esemény előbbre vitelében nem vesznek részt. Céljuk a játék színesítése, az érdeklődés felkeltése. Szerepük eljátszására a felvonulás előtt vagy után, illetve a néhány perces megállások idején, mellékepeződként van lehetőségük.

A teljes lakodalmi felállást utánzó állandó jellegű szereplők például a hívogató (zvač), a násznagy (stašin, stršin), a násznagyasszony (starišina, staršica), a jegyespár (mladi par), a koszorúslányok (svablice), a vőfélyek (držbani), a pap (pop), a kántor (kantor), a bíró (župan), a kisbíró (mali lapac), a jegyző (notaroš) és a zenészek (goslarji). Az esküvői tanúk: erdész (djagar), favágók (žagari), mérnök (inženir), bakter (bakter), husárok (husari), pandúrok, újabban rendőrök (žandari), kocsis (kočeš), ördög (vrag), boszorkány (čalarica), tűzoltók (gasilci, fajbergeri).

A rendszerváltás előtt a pap alakját kiiktatták, csak tanácskiisküvőt rögtönöztek. Az 1990-es években a rönkhúzások egyik központi alakja ismét a pap lett, aki az egyházi esküvőt ott a nyílt színen celebrálja. Egyes jelmezések sokszor olyan művészi átéléssel alakítják szerepüket, hogy az később ragadványnévként marad rajtuk. Ez történt Pintér Józseffel is, aki az 1968-as orfalusi rönkhúzás alkalmával olyan sikeresen alakította az ördög szerepét, hogy azóta is csak Vrag-Ördög Józsinak ismeri a falu.²⁴

A rönkhúzás egyéb alakoskodó szereplői, mellékszereplői, akik a rítusszokásban közvetlenül nem vesznek részt, az alábbiak: borbély (brivec), orvos (doktor, padar), ápolónő (medicinska sestra), cigányasszony (ciganjica), jósoló cigány nő (vedeževalka), jobbágyasszonyok (pavarske ženske, kmetice), pék (pekar), köszörűs (brüsač), kéményseprő (rafankerar), drótos tót (mijapraksli), fazekas (lončar), suszter (šauštar), szakács (kühar), szakácsné (küharica), bába (babica, veška baba), apáca (svéta ženska, apatica).

Az alakoskodásra vállalkozók száma nincs meghatározva, spontán ötleteivel bárki részt vehet a felvonuláson. Így a rönkhúzás mellékszereplői állandóan változnak, régiek tűnnek el, újak bukkannak fel. Például 1955-ben Alsószölnökön a menetben megjelent Ludas Matyi és a kövér Döbrögi uraság. Olyan sikeres volt az alakítás, hogy

azóta elmaradhatatlanok ezek a figurák. Újabban például megjelent a tejcsarnokos, a fagyaltoskocsi, az autószerelő. Bár az állatalakoskodó jelmezese nem jellemzők, de azért volt példa erre is. 1973-ban Felsőszőlőn két medve és egy majom, 1996-ban Rábatótfaluban pedig egy zsiráf és egy medve is felvonult.²⁵

Sokszor előfordult a Rábavidéken tartott rönkhúzások alkalmával, hogy a határ másik oldaláról, Szlovéniából is hívtak vendégeket, szereplőket. Így történt ez a 2003-as rönkhúzáson is, amelyre a szlovéniai Šalamenci községből 25 szereplő érkezett. Több foglalkozást jelentettek meg ők is, így volt cipőtisztítójuk, vadászuk, kupecük, orvosuk is, egyikük a lakodalmi boltot hordta (gostüvanjska bauta), tőlük volt az akkori drótostót is, de több asszonyuk öltözött cigányasszonynak, és egy nő medvét is szelídített.²⁶

Az állakodalom főbb motívumai

A lakodalmi paródia az egész falu részvételével történik. Az esemény hírére a rokonok, a községből elszármazottak, újabban a külföldön élők is hazajönnek, ezek többsége jelmezes szerepet is vállal. Az esemény folyamatában a szlovén lakodalom groteszk mása jelenik meg, amely bizonyos mértékig a falu társadalmának teljes tükrképét is adja.

A magyarországi szlovének rönkhúzásai kétnyelvűek, előbb szlovénül, aztán magyarul is megismétlik a rituálé szövegét. A résztvevők többsége mindkét nyelvet megérti. Ugyanez a kettősség vonatkozik a zenei kíséretre is. A helybeli zenekarok általában szlovén polkát, keringőt, indulókat játszanak. Menet közben a zenekíséret nélkül elhangzó dalok vegyesen szerepelnek, vannak szlovén, illetve magyar népdalok, nóták. A lakodalmi részben a mulatozás alkalmával ismét felcsendül mindenféle muzsika, ám a menyecske tánccok zenéje szlovén.

A Rába menti hét szlovén településnek földrajzilag két csoportja van. Az egyik keletre, a dombgerincen, a másik nyugatra, a völgyben található. A két csoport nyelvjárásában és néprajzában bizonyos eltérések vannak, így a rönkhúzás részleteiben, felépítésében és lebonyolításában is. Az egyes településeken megrendezett rönkhúzások azonosságaira és különbségeire ezért is érdemes odafigyelni. Az Apátistvánfalván, Orfaluban, Felsőszőlőn rendezett rönkhúzások archaikusabbak, a Rábatótfaluban rendezettek nagyobbak, ünnepélyesebbek, ezáltal több új elemet fogadnak be. Az eltérések mennyiségi okokkal is magyarázhatók. Kisebb közösségekben az apróbb részletek is jobban érvényesülnek és fontosabbak, míg a Szentgotthárd-dal összenőtt Rábatótfalu többezres tömegében az egyes epizódok (például út közbeni rítuscselekmények) jelentősége és láthatósága leszűkül. A városi polgári környezet is hatással lehet az archaikus motívumok elhagyására. Apátistvánfalván csak a pap esket, míg Rábatótfaluban a jegyző is bejegyzí a fiatal házasokat az anyakönyvbe. Rábatótfaluban a bíró dorgálja meg a fiatalokat az esketés után, ugyanezt Apátistvánfalván a pap teszi meg, sőt egy kicsit a fiatalok dorgálásán túl is megy, ezért az asszonyok seprűvel elkergetik. Apátistvánfalván több archaikus lakodalmi elem épül bele a rönkhúzásba (pl. a kalácsgurítás a völgybe, gyertyás tánc az ifjú pár körül, a menyasszony cipőjének ellopása

stb.). A jegyespár kitalált nevei között is eltéréseket találunk, e neveknek széles skálája van. Visszaemlékezések alapján régebben sokkal rusztikusabbak voltak, azonban a 1990-es években már sokkal szalonképesebb neveket találtak ki az ifjú párnak. Az egyik legnagyobb eltérés és egyben változás azonban, hogy Rábatótfaluban 1996-ban egyik szövegben sem hangzott már el a rítusmagyarázó szöveg, hogy azért kell a fiataloknak a rönköt húzni, mert egész farsangban nem esett házasság, ami ennek a szokásnak alapvető motívuma.²⁷

A szlovénvidéki rönkhúzások intelmei sokszor időszerű társadalmi problémákat is célba vesznek (pl. hóbortos divatot, diszkót stb.), de az egész falut érintő gondokat is szóvá teszik, mint például a gázbevezetés miatt feltúrt utcák. Az idők folyamán lerövidült az esketési ceremónia szövegmintája is. A pap kérdésére korábban a jegyespár mindegyike tiltakozó választ adott, „rá sem tudok nézni”, „öt deci után beszéltek rá” stb. Újabban már ez a dacos ellenállás elmaradt, csak „igen” és „akaram” válaszok hangzanak el.

Figyelemre méltó viszont az ördög ambivalens szerepe. Az európai folklórban is lehet az ördög pozitív, mesékben vicces vagy közömbös, csak az egyházi megközelítésben negatív. Itt a maga pajzán viselkedésével együtt tulajdonképpen pozitív szerepet tölt be. Egész végig ő vigyáz a fenyők csúcsának az épségére, vagyis a menyasszony ártatlanságának szimbólumára, sőt Rábatótfaluban mint Lucifer úr, a rendezvény fővédnöke, védelmezője jelenik meg.

Ugyancsak különleges a rábatótfalusi szövegben az elrabolt és fatörzsbe rejtett ártatlan leány motívuma. Miután rejték helyét megálmodják, a kiszabadítását célzó rönkhúzás a leány megmentését, azaz a férjhez menni nem tudókat sújtó rontás mágikus megtörését célozza.²⁸

ÖSSZEFOGLALÁS

A rábavidéki szlovének rönkhúzása 2015-ben felkerült az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékébe, mivel a népszokás nemcsak a szlovén nyelv megtartását segíti, de az identitás megerősítésében is fontos szerepet játszik. A szokás célja, hogy házasodásra, családalapításra ösztönözze a fiatalokat, és ez a mai társadalomban még fontosabb, mint régen. A szlovéneknek pedig az asszimiláció késleltetésének, a fennmaradás biztosításának is eszköze.

A Vendvidék lakói a nyugati határszélen, a rendszerváltás előtt szinte hermetikus elzártságban éltek. A rönkhúzás hagyománya több évszázadon át fennmaradt a közösségben, s bár a második világháborút követően majdnem kihalt, az 1990-es évektől kezdve újra virágzik. Szinte minden évben megrendezik valamelyik szlovén nemzeti-ségű településen. Nem vált kizárólag turisztikai látványossággá, eredeti funkcióját ma is őrzi. A szokás annyiban is élő és változó, hogy a napi aktualitásokat, azokat a problémákat, amelyek jelenleg foglalkoztatják az ott élőket, beleszövik a szereplők szövegeibe. Összességében elmondható, hogy a hagyomány újra feléledt, és új virágkorát éli. Erre egyaránt van igény a külvilág részéről, másrészt ez a helyi közösségek, a szlovén nemzetiség identitása megőrzésének záloga is.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Edelenyi Adél: *Népi kultúra. Néprajzi alapismeretek*. Mikszáth Kiadó, Budapest, 2009, 95–96. o.
- ² Vas megye délnyugati részén található szlovén nemzetiségű települések: Kétvölgy, Orfalu, Apátistvánfalva, Felsőszőlők, Alsószőlők, Szakonyfalu, Rábatótfalu (ma Szentgotthárd része).
- ³ Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek*. Népi színjátszás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 93. o.
- ⁴ Dugonics András: *Példa beszédek és jeles mondások*. Szeged, 1820, 287. o.
- ⁵ Eperjessy Ernő: *Rönkhúzás a Rába menti szlovéneknél*. In: Etnologija slovencev na Madžarskem [A magyarországi szlovének néprajza.] Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1999.
- ⁶ Szvétecz Imre: *A magyarországi szlovének farsangi szokásai, különös tekintettel a rönkhúzásra*. Szakdolgozat, Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, 2004, 16. o.
- ⁷ Eperjessy, i. m.
- ⁸ Szvétecz, i. m. 17. o.
- ⁹ Uo. 17–18. o.
- ¹⁰ *Borovo gostüvanje*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Borovo_gost%C3%BCvanje; Eperjessy, i. m.
- ¹¹ Borovo gostüvanje, i. m.; https://sl.wikipedia.org/wiki/Borovo_gost%C3%BCvanje; www.facebook.com/Tannenfuhr-63115002562/timeline; www.meinbezirk.at/themen/blockziehen.html; Eperjessy, i. m.
- ¹² Györgyi Erzsébet – Ujváry Zoltán: *Vénlánycsúfolás*. In: Magyar Néprajzi Lexikon 5. Főszerk.: Ortutay Gyula, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 523–524. o.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ Tátrai Zsuzsanna: *Vénlánycsúfolás*. In: Magyar néprajz VII. Népszokás – néphit – népi vallásosság. Főszerk.: Dömötör Tekla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 133. o.
- ¹⁵ Dömötör Sándor: *Órség*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960.
- ¹⁶ Ujváry Zoltán: *Játék és maszk I*. Bihari Múzeum, Debrecen. 1983.
- ¹⁷ Eperjessy, i. m.
- ¹⁸ Vakarcz Kálmán: *Tuskóhúzás a szentgotthárdi járásban*. Ethnographia, 1933, 139–149. o.
- ¹⁹ Egyes falvakban a tiroli nyelvjárás szerinti Blochboumziachâ elnevezést használják. www.egetmann.com/de/blockziehen-fiss.php
- ²⁰ Szvétecz, i. m. 23.
- ²¹ Uo. 24–26. o.
- ²² Uo. 27. o.
- ²³ Uo. 27–28. o.
- ²⁴ Uo. 28–29. o.
- ²⁵ Uo. 30–31. o.
- ²⁶ *Slovenski kolendar*. Szerk.: Szukics Marianna, Magyarországi Szlovének Szövetsége, Murszombat, 2004.
- ²⁷ Szvétecz, i. m. 47–48. o.
- ²⁸ Eperjessy, i. m.

Bruckner Éva

Egy elfelejtett magyar elit iskola: a késmárki líceum

A Forgotten Elit Hungarian School: The Lyceum of Késmárk

Összefoglalás

A trianoni békediktátum következtében elcsatolt Szepesség jelentősége a magyar kultúra alakítása szempontjából történelmünk kitépett lapja. Még napjainkban is előfordul, hogy kiváló protestáns elit iskolaként, a „génisszá válás műhelyeként” a történészek, de a genetikusok is szinte csak a fővárosi evangélikus gimnáziumot említik.¹ Kevesünknek jut eszébe, hogy a Szepesség iskolái – köztük a késmárki líceum – már a reformáció terjedésétől kezdve kivették részüket a magyar talentumok képzésében, nevelésében. Külföldi egyetemeken tanult rektorok, tanárok oktatták, nevelték évszázadokon keresztül a diákokat, munkájuk eredményeként számos neves tudós, politikus, művész, orvos került ki a liceumból. A tanulmány egyes részei a szerzőnek a Késmárkhoz is fűződő, evangélikus Bruckner családról szóló, készülő könyvéből valók.

Summary

Due to the Treaty of Trianon, the Szepesség is now part of Slovakia. Its significance with regard to Hungarian culture, however, is a page torn out of our history. Even today historians, even geneticists, only tend to mention the Lutheran Secondary School in Budapest as an outstanding Protestant elite school, the workshop turning out geniuses. Few of them remember that the schools of the Szepesség, especially Késmárk Lyceum, played a significant role in training Hungarian talents beginning with the spread of the Reformation. For centuries pupils were taught and educated by rectors

DR. BRUCKNER ÉVA, történész, ny. egyetemi docens (ebruckner42@gmail.com).

and teachers who had attended university abroad. As a result of their efforts, numerous well-known scholars, politicians, artists and doctors graduated from the lyceum. Some parts of this essay are from a coming book by the author on her attachment to Késmárk and the Lutheran Bruckner family.

A PROTESTANTIZMUS HÓDÍTÁSA,
HATÁSA AZ ISKOLÁK ALAKÍTÁSÁRA A SZEPESSÉGBEN

A 16. század Magyarország sorsát új utakra kényszerítette. Mohács után teljes megosztottság mutatkozott mind területi, mind uralkodói, mind vallási szempontból. A katolikus egyház vezetőinek java a csatatéren maradt, a külföldről érkező új vallási tanok terjedése nem ütközött akadályba. A reformáció a 16. században, a török betörésével párhuzamosan hatalmas területeket hódított meg nálunk is: kereszt és félhold egyszerre volt jelen. Kálvin tana elsősorban a mezővárosokban, Lutheré pedig főként a töröktől megkímélt szepességi szabad királyi városok németajkú lakossága körében terjedt.

Az itt meghonosodott keresztény szászok (cipszerek) az idők folyamán számos iskolázott földművest, iparost, világlátott kereskedőt, lelkiismeretes tisztviselőt, kiváló tudóst és művészt adtak hazánknak. E művelt emberekre nagy hatással volt az európai államok társadalmát és egyházi viszonyait átalakító nagy szellemi mozgalom, a reformáció. Az új hit racionalizmusa és a cipszer alapkarakter jellegzetes tulajdonságai egymásra találtak, és ezért forrott annyira össze a Szepesség németsege a lutheranizmus fogalmával.²

A Szepesség kedvező földrajzi helyzetéből, bányászatából, kohászatából, jól működő kereskedelméből fakadóan „az akkori Magyarország legtehetősebb vidéke”³ lett, ahol a városok erőteljes fejlődésnek indultak. Az evangélikus egyház bázisa, kevés nemesen kívül, főként az itt urbanizált társadalom volt,⁴ melynek a világi vezetése egyúttal az egyházi hatalmat is a kezében tartotta.⁵ Az e helyen virágzó szabad királyi városok, melyek a reformáció központjai lettek, nyújtották be 1549-ben az országgyűlésen az első magyarországi evangélikus hitvallást.⁶

Az evangélikus hitre áttért városi polgárok – lelkészek, orvosok, írók, iskolamesterek, kereskedők, zenészek stb. – a vidék gazdag emberei voltak. A Magyar Királysághoz tartozónak érezték, és német anyanyelvük ellenére is „hungarusnak” nevezték magukat. Súlyuk, tekintélyük volt, különös tekintettel az ellenreformáció idején felerősödő Habsburg-ellenességben, nem véletlen, hogy Bocskai, Thököly és a Rákóczi-szabadságharc szövetségesei lettek.

A városi tanácsokban szerepet vállaló polgári értelmiségnek szerepe volt a protestantizmus kibontakozásának konkrét segítésében. Többek között a katolikus egyháztól elkobzott javakat (birtokok, épületek) az új hitélet fellendítésére fordították. Ennek következménye lett a birtokba vett templomok hitük szerinti átalakítása (például szentek szobrainak eltávolítása), s új tartalmú művészeti alkotások létrehozásának támogatása. Jelentős városai – mint például Késmárk, Lőcse, Igló – evangélikus polgársá-

gának köszönhető, hogy templomaikban neves korabeli német és magyar műhelyek mestereinek alkotásai, gótikus és reneszánsz stílusú, bibliai jeleneteket ábrázoló szárnyas oltárok, szobrok hirdették a katolikus vallás feletti győzelmet.⁷ Az egyre-másra evangélikus tulajdonba került templomok biztosították, hogy a prédikátorok az ide összegyűlt embereknek anyanyelven hirdessék az új tanokat. Ezeknek az eszméknek a megismerését a szaporodó nyomdászati termékek is segítették, melynek következtében nőtt az olvasmányok és az olvasóközönség száma.

A szepességi városokban terjedő evangélikus vallásnak fontos bástyája volt az egyre nagyobb hírre szert tevő iskolák létrejötte is. Növelte jelentőségüket, hogy az itteni értelmiség számára fontos volt, hogy az ifjúság mind vallási, mind világi tudományokból magas fokú képzettséget szerezzen, ugyanis a saját európai színvonalú utánpótlásukat ez garantálta.

Az új eszméket hirdető művészeti alkotások, anyanyelvű sajtótermékek, valamint a protestáns hitvallásnak megfelelően oktató iskolák létrejötte forradalmi lépésnek számított, és az eddigi kötöttségek alóli szabadulás útját kövezte ki. Kialakulásukban Németország közvetlen hatása érvényesült, mely a területi közelségnek, a nyelvközösségnek és a kereskedelmi kapcsolatoknak volt köszönhető.⁸ Nem véletlen, hogy a reformáció terjedését kezdettől fogva itt is üldözés kísérte. Tanainak első képviselőit: Fischer Andrást letaszították Krasznahorka váráról, a lőcsei származású Leudischer Györgyöt,⁹ aki Késmárkon a lutheri tanoknak megfelelően a szentek és a böjtök ellen prédikált, „csak” bebörtönözték Krasznahorka várába. S amint egyre jobban tért hódított az új tan, a katolikus egyház és a császár jóvoltából mindig átfogóbb ellenintézkedések születtek. Bezárták a protestáns templomokat, iskolákat, a nyomdáktól megvonták az engedélyeket, az új hit hirdetőit elüldözték, és gályarabságra ítélték.

Azonban az ellenreformáció egyetlen intézkedése sem tudta tartósan megtörni a protestáns szellem kibontakozását a Szepességben sem, és a következő századok folyamán e tájegység evangélikus templomaiban, iskoláiban egyre felkészültebb prédikátorok, lelkészek, tanítók szálltak szembe a katolikus eszmékkel, a tanokat terjesztő kiadványok száma is szépen emelkedett. Lőcsén a 17. század elején indult virágzásnak a hazai könyvkiadásban is jelentős szerepet játszó Brewer-nyomda. Gondozásában a szepességi nemzetiségek (német, szlovák, magyar) anyanyelvén jelentek meg evangélikus énekeskönyvek, olvasmányok, de latin nyelvű kiadványok is.

A Szepességben kibontakozó evangélikus iskolarendszer is, „megtörve bár, de halva nem”, a következő századokban egyre virágzóbban folytatta tevékenységét.

A PROTESTÁNS VÁNDORDIÁK-MOZGALMAK

A 16. században kialakult protestáns iskolarendszer a már korábban is működtetett humanista iskolatípusra alapozódik. Vezérelve: a klasszikus szerzők élményszerű, értő tanulmányozása, belső szellemi értékek kibontakozása az életalakító, emberhez méltó élet megteremtése érdekében.¹⁰ A protestáns városi humanista iskolák több feladatot vállaltak magukra: képzik a lelkészeket, a városban maradó polgárokat, és előkészítik a diákokat az egyetemeken való továbbtanulásra.

A protestáns diákok továbbtanulása azonban az országon belül, felsőfokon sokáig nem volt biztosított; csak Nagyszombaton működött katolikus vezetés alatt egyetemi képzés, ahová a protestánsok nem iskolázhattak be. Míg a céhlegények szakmai fejlődésük, mesterré válásuk érdekében indultak a nagyvilágba, az okosodni vágyó protestáns diákok tapasztalatokat gyűjteni, diplomát szerezni mentek Európa neves egyetemeire.

A peregrinusnak mindehhez azonban szüksége volt anyagi fedezetre. E gazdag helységekből nem okozott különösebb gondot a vándordiak-mozgalom patronálása sem, a polgárok nemegyszer szívesen magukra vállalták az anyagi támogatást, hiszen ez biztosította csak a tanult értelmiség utánpótlását mind az egyházi, mind a városi tisztségek tekintetében.

A vándordiakok számára már az úti élmények is hasznosak voltak: szélesítették látókörüket, és tágították Európáról alkotott képüket.¹¹ Hozzásegítette ehhez őket a késmárki líceum neves rektora, Frölich Dávid útikönyve.¹² III. Ferdinánd császári matematikusa, aki Pascal és Torricelli előtt felfedezte a légnyomásnak a magasságtól függő változását, megmászta a Magas-Tátra csúcsait, és nem mellékesen közkinccsé tette 12 éven keresztül folytatott utazásainak tapasztalatait.¹³ Napjainkban is aktuális e mű sok megállapítása. Így például az, hogy az utazás bölcsesbbé, türelmesebbé, állhatatosabbá, mértékletesebbé, jámborabbá, igazságszeretőbbé, műveltebbé, vallásosabbá teheti az embert. De az is időtálló gondolat, hogy földrajztudós nem lehet valaki anélkül, hogy más tájakat, városokat, falvakat, tengereket, folyókat, hegyeket, mezőket ne tapasztalt volna meg személyesen a világ különböző részein.

A felvidéki evangélikus diákok úti célja főként valamely németországi város – így például Halle, Jéna, Heidelberg, Göttingen –, de leginkább a Luther Mártonhoz és Melanchthon Fülöphöz fűződő Wittenberg neves egyeteme volt. A 16. században több mint 1000 magyar diák hallgatta latin nyelven a nagy reformátorok előadásait Wittenbergben,¹⁴ 1552-ben pedig a magyar diákok coetusa (társasága) 20 Szepességből érkezettet számlált.¹⁵

Az itt töltött idő alatt a diákok eszükbe vették Luther nevelésről szóló nézetét, melynek középpontjában az a cél állt, hogy „az e világi polgári kötelességet becsülettel kell teljesíteni”. Arról is meggyőzte őket a reformátor logikus fejtegetése, hogy a különböző foglalkozásuk képzését más-más módon lehet csak megvalósítani. A teológusoknak például sokoldalú nyelvi tudásra van szükségük, hogy a Bibliát eredetiben olvashassák. Az Ószövetséghez a héber, az Újszövetséghez a görög szükséges, mert „ha Isten ezeket a nyelveket a maga számára kiválasztotta, nekünk is kötelességünk ezeket megtanulnunk”.¹⁶ A plébánosoknak, prédikátoroknak azonban mind az ige hirdetéséhez, mind a beszédhez a latin szükséges; tanuljanak emellett még egyházi zenét, dialektikát, retorikát, poétikát. A köznép tanítását biztosító népiskolákban kétségen kívül az anyanyelvi oktatást kell előtérbe helyezni. És Luther azonnal példát mutatott arra, hogyan kell ezt kezdeni: lefordította a Bibliát német nyelvre. A Szentírás anyanyelvre plántálásának követése mindenhol kulcsává lett a reformáció hatékonyságának.¹⁷

A protestáns peregrinusaink majd mindegyike Melanchthon haláláig Wittenbergben tartózkodott a legtovább. Nem véletlenül. A professzor magyar hallgatóival sze-

mély szerint foglalkozott és levelezett.¹⁸ „Melanchthon úgyszólván született külügyminisztere volt a reformációnak” – jellemzi napjainkban is tisztelője, professzor dr. Makovitzky József.¹⁹ A wittenbergi magyar diákok disputációján Melanchthon kéthetente ott elnökölt, s szerepe volt azok pályaválasztásában is. Nem utolsósorban egyetemi előadásai is nagyon vonzóak voltak: a nagy anyagot rendkívül érthetően közvetítette. Ez az oktatás biztosította, hogy a magyar földre visszatértek tudása, előadásmódja versenyre kelhetett a katolikus tanárokéval. A melanchthoni iskolatípuson kívül a szepességi protestáns iskolák a helyi viszonyokra adaptálva alkalmazták Valentin Trotzendorf elveit és Johann Sturm²⁰ középfokú, protestáns humanista városi iskolarendszerét is.

1976-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetem díszdoktorrá avatásán a késmárki líceumból indult, nemzetközi hírnévre szert tett, kétszeres Kossuth-díjas, a Magyar Tudományos Akadémia és a német Leopoldina Akadémia tagja, a svéd Scheele-érem tulajdonosa, dr. Bruckner Győző vegyészprofesszor ezekkel a szavakkal veszi át kitüntetését: „Abban az iskolában nevelkedtem, melynek 1703-ból fennmaradt szabályzatában a 9. pont a következőképpen szövegezte: A különféle országokból és családokból származó diákok testvéri szeretetben éljenek, egyik se vesse meg és szidalmazza a másikat azért, mert más nációnak tartozik. Ez a humanitást tanúsító szellem életre szóló tanítás és útmutatás.”²¹ Ezt a nemzetek együttélésére vonatkozó irányelvet pedig századokkal ezelőtt nem más, mint Trotzendorf ihlette.

Az iskolai nevelésben értelmes és „ékesen szóló kegyességet” és a latin nyelv elengedhetetlen magas fokú elsajátítását hangsúlyozó Sturm hatása szintén kimutatható a szepességi iskolákban. Peregrinusaink évszázadokon át úgy tértek haza európai körutjukról, tudással és tapasztalattal, mint Prométheusz az Olimposzról az emberek közé a földre, az istenektől elsajátított tűzzel. Küldő városukba érkezve kötelesek voltak állást vállalni, és a tudomány parazsait szétszórni tanítványaik között.

Az iskola vezetője minden iskolatípus esetében a rektor volt, néha iskolamesternek is nevezték. Segítője a társrektor vagy conrektor, lector, college. Az ideiglenes kisegítőket, akik nemegyszer az ott tanulók soraiból kikerült oktatók, collaboratoroknak hívták. A nagyobb iskolákban Trotzendorf goldbergi iskolájának mintájára három osztály – Lőcsén és Késmárkon öt – volt. Egy osztályt két év alatt végeztek el, ahol azonban az utolsó osztályban egy jó rektor jóvoltából a latin, a görög nyelv és a teológia oktatását is bevezették, esetleg csak három év alatt tudták elsajátítani.

A 18. század közepén hazánkban 65 katolikus, 40 református és 34 evangélikus iskola működött. Az evangélikus iskolák négy csoportra különültek.²² Az elsőbe azok tartoztak, amelyekben elemi ismereteket, olvasást, írást és az evangélikus hit alapismereteit igyekeztek a tanulóba plántálni, és csupán a latin alaktannal foglalkoztak. Ahol gyülekezet volt, mindenhol működött a tanítás. A tanítók a lelkészek, de ha nincs lelkész, a tanító töltötte be ezt a feladatkört is.

A következő fokozatot nevezhetjük „kis gimnáziumoknak”. Itt az alaktanon kívül a szintaxis, azaz a mondatlattan is foglalkoztak. Többek között ebben a kategóriában működött a selmecbányai és körmöcbányai, kassai, trencsényi, zayugróci iskola.

Erre épült a Lateinschule, ahol a latin nyelv és a grammatika a fő tárgy, de mellette retorikát is oktattak.²³ Ez az iskola a magasabb műveltséget alapozta meg. Műkö-

désében jelentős szerepe volt a rektor képzettségének, pedagógiai érzékenységének. Többek között az is tőle függött, hogy az elemiből lett-e latiniskola. A latiniskolák egyházi fennhatóság alatt működtek, rektoraik a lelkészek alárendeltjei voltak, minden problémájukat velük kellett megbeszélni, és ha valami „rosszat tettek”, a zsinat vonta őket felelősségre.²⁴

Új típusú iskolák, amelyek a legmagasabb fokozatot jelentették, azokban a gimnáziumokban jöttek létre, ahol a filozófia és a teológia oktatására lehetőség volt. A 17. századtól az ilyen intézmények átmenetet képeztek a közép- és felsőfok között. Ezt az iskolatípust az evangélikusoknál líceumnak (Pozsony, Lőcse, Eperjes, Késmárk), a reformátusoknál kollégiumnak (Sárospatak, Gyula, Debrecen, Nagyvárad, Gyulafehérvár stb.) hívták,²⁵ a katolikusoknál akadémia (például Egerben és Kolozsvárott jezsuiták alapították) néven ismert.

1664 táján a líceum elnevezést először Bayer István használta az eperjesi iskolára, mely „olyan intézmény, melyet a tanárok kis száma, de a tanulmányok nagy változatossága, rendje és megfelelő terjedelme jellemez. Benne az akadémiai tudományok csaknem teljességükben, de akadémiai zajos külsőségek nélkül, magvasan és módszeresen három év alatt tanulmányozhatók és befejezhetők.”²⁶ Tartalma időnként némileg módosult. Az 1850-es évek második felétől a kezdő kisdíjak tagozata, valamint a jogakadémiai nyolcosztályos gimnáziuma és a teológiai akadémia együttesét jelentette. Az 1890-es évektől különvált a főgimnázium és a teológiai akadémia. Egyes főgimnáziumokra azonban, figyelembe véve a történelmi hagyományokat, továbbra is alkalmazták a líceum nevet egészen 1948-ig.²⁷ Mindegyik evangélikus líceum tanított jogot, de önálló jogi tanszéke csak Eperjesnek és Késmárknak volt.

Mind a katolikus, mind az evangélikus iskolák nyugat-európai mintákra alapoztak. A különbség közöttük elsősorban abban állt, hogy a líceumok, mivel az evangélikusoknak nem volt papnevelő intézményük, egyúttal lelkészképzőkként is működtek. A további eltérés a tankönyvek terén és az értelmezésekben keresendő, s míg a katolikusok iskolái központosítottan, a protestánsoké regionálisan szervezettek voltak, ezért az evangélikusoknál a tananyag is főiskolánként más és más volt. Az evangélikus iskoláknak egyes szintjei nem különültek el egymástól, egységes tantervvel sem rendelkeztek, és tankönyvek többnyire csak a tanárok rendelkezésére álltak. A protestánsok szabad szellemével összeegyeztethetetlen lett volna, ha minden iskola működése egyforma. Ez a liberalizmus lehetővé tette, hogy nem volt akadály egy zseniálisan vezető rektor előtt arra, hogy a saját elképzelése szerint működtesse és felvirágoztassa az intézményt. A mai középiskoláknak megfelelő evangélikus intézmények élén egy külföldi egyetemen végzett rektor a legmagasabb szintre emelhetette az ott szerzhető tudást. A kiváló vezetők mindegyike egyéniség volt, egyiket a másiktól csak a rá jellemző tulajdonság választotta el. Nem egymástól tanultak, hanem inkább egymással versenyeztek: ki tud valami olyan egészen újat bevezetni az oktatásban, amely a líceum javát szolgálja. Köztük, annak is köszönhetően, hogy a tárgyak még nem különültek el mereven egymástól, több polihisztor is akadt, akiknek sokoldalú intellektuális felkészültsége, valamint az evangélikus intézmények liberális oktatási rendszere vonzotta a középfokú ismereteket elsajátítani óhajtó ifjúságot a szepességi iskolákba. Egy

wittenbergi magyar diáknóta így örökíti meg a peregrinusok megérkezését a végállomásra: „Mikor Wittenbergának kapuját dőngetem, / A rector magnificus azt mondja én nekem / Hej, de... spectabilis, látszik, hogy magyar, / Úgy kongati, kongati, dőngeti ezt a kaput, mint a jeges zivatar.”²⁸ Így többek között a bártfai iskola kapuit a 16. században, Stöckel Lénárd vezetése alatt sziléziai, cseh, lengyel, orosz, a késmárki líceumét pedig még a későbbiekben is Hevesről, Pestről, Szolnokról, Hajdú, Szabolcs megyéből, Abaúj, Zemplén megyéből, Máramarosról²⁹ ideáramló diákok „kongatik”. A felvidéki iskolákból azután az itt tanuló diákok közül, akinek erre fedezete akadt, továbbment egy felsőfokú képzést nyújtó nyugat-európai intézmény, leginkább Wittenberg irányába, és az ottani egyetem ajtaját „dőngeti.” Az idő folyamán az evangélikus vándordiákok mozgalmának több útvonala alakult ki, ezek közül az egyiknek például a következő állomásai voltak: Alföld – Késmárk – Nyugat-Európa, melyen belül főként németországi megállóhelyek tartóztatták fel a diákokat.

A külföldi egyetemekre való peregrinációs áramlásnak mindaddig nagy jelentősége volt, míg a hazai állami felsőoktatás-politika a 18. század második felétől nem szorgalmazta nálunk is az egyetemek létrehozását.³⁰ A diákok tömeges vándorlása a szepességi középiskolákba, s azokon belül a késmárkiba, Trianonig tartott.³¹

A KÉSMÁRKI LÍCEUM LÉTREJÖTTE, ÉVSZÁZADOKON KERESZTÜLI TEVÉKENYSÉGE

A hazánk múltját alig ismerő fiatalokhoz a majd száz évvel ezelőtti országunk gyöngyszemei közé számító, a Tátra lábánál fekvő Késmárkot, annak történelmi alakjait és lakóit, a nagyvilágban szétszóródott cipszereket ma is élethűen hozzák közel kora szepességi szakértőjének, a történész Bruckner Győzőnek és a 20. század első felében a líceum igazgatójának, Bruckner Károlynak *Késmárki kalauz* című könyve,³² valamint Mednyánszky Lászlónak a város környékén festett, magas művészi értékű képei. Fekvése – itt futottak össze az utak Sziléziából és Galíciából – kedvezett a kereskedelemnek. Szabad királyi városi jogot I. (Nagy) Lajos, címert és pallosjogot Mátyás király alatt kapott. A kettős királyság idején Szapolyai mellé állt, és még a Ferdinánd-párti szomszéd várossal, Lőcsével is háborúba keveredik, így Habsburg-ellenes városként könyvelte el a történelem. Cipszer lakosságának körében az evangélikus vallás meghonosodásában az itteni várurak is szerepet játszottak. Többek között Laszki Albert az ellenreformáció idején kastélyában adott menedéket az üldözött evangélikus papoknak, a fejedelem Thököly Imre tetemét pedig mint a város szülöttjét temették újra 1906-ban. Az egykori várúr hatalmának hanyatlásakor azonnal erősödött az ellenreformáció, kibontakozását pedig az is segítette, hogy 1665-ben a város a szabad királyi jelleg viseléséért három házat engedett át a katolikus templom építésére. Pálosok telepedtek be, és az evangélikusok templomait elvétel fenyegette. A protestáns vallásügyet e században a kuruc mozgalmak is segítették, és Késmárk csatlakozott a Rákóczi-szabadságharchoz. A megtorlás azonban elérte a várost, s miután Heister császári generális ostrommal (1709) elfoglalta, Kray Jakab városbíró, Lányi Márton és Toperczer Sebestyén tanácsnokot kivégezték, több városi polgárt pedig bebörtönöztek.

A 16. századtól Késmárk már iskolaváros. Az 1533-ban létrejött evangélikus gimnázium irányítását kezdetben az egyházi és a világi előjárók közösen végezték. A tanárok kinevezése, a tan- és iskolarend az egyházi gyűléstől függött. 1673-ban bezárták az intézményt, és csak 1682-ben nyitotta meg újra kapuját az evangélikus diákok előtt. A 18. század közepén egyre erősödött az iskola anyagi visszaesése. A város megszűnt az iskolát patronálni, az egyházközség is elszegényedett. A líceum megmaradása, fenntartása érdekében a Szepes megyei földbirtokos nemesség, a tiszai ágostai egyházkerület, valamint a késmárki egyházközség (1760) összefogott; ez más protestáns intézetek esetében is hasonlóan történt. E mentőakcióból származó társulásnak az eredménye lett az úgynevezett pártfogóság,³³ melynek akadtak – a későbbiekben különösen – hátrányai, de főként érdemeiről lehet beszámolni. Kétségtelen ugyanis, hogy kinevezett felügyelők ellenőrizték a rendtartást, beleszóltak az iskolai kormányzat tevékenységébe és tartalmi munkájába, az igazgatóval pedig hetente „tanácskoztak”. Azonban az anyagiakkal rendelkező nemesi patrónusok szinte kivétel nélkül szívügyüknek tekintették az intézmény létét és színvonalának emelését. Jelentős anyagi áldozataik következtében születhetett új épület (épült 1774–76), és a könyvtár is az ő segítségével bővült az évek folyamán, s jutott Természettudományi Múzeum alapítására, szertárak felszerelésére, de a szegény diákok segítésére is alakultak alapítványok.³⁴ A tudományosságot szolgáló 18. század végén, a támogatóknak is köszönhetően, 1787-ben megalakult a bölcsészeti, 1801-ben a teológiai, 1805-ben pedig a jogi tanszék. Ezzel bevonult a magasabb fokú, főiskolai oktatásnak megfelelő képzést biztosító líceumok közé. A három évfolyamos líceumi osztálya mellett nyolc évfolyamos gimnáziuma is volt egészen 1851-ig.³⁵ A Bach-féle abszolutizmus tanügyi rendelete, az ún. Entwurf azonban megszüntette az akadémiai tanfolyamot, és így az intézmény a továbbiakban kizárólag nyolcosztályos gimnáziumként működött. De 1861-től, az evangélikus egyház, a haza és a tudomány szolgálatában ismét a történelmi líceum néven szerepelt.

Az evangélikus egyházi egyetemes gyűlések továbbra is rendszeresen foglalkoztak az iskolákkal, s ilyenkor a döntések hozatalánál mindig figyelembe vették a késmárki líceum véleményét. Közös erővel sikerült a kormány arra vonatkozó kísérletét megállítani, hogy az iskolák kikerüljenek az egyházi fennhatóság alól, így a 19. század második felétől a tantárgyakon belül erősödhetett a hitfelekezeti jelleg. A püspök, jelentős egyházi személyek kíséretében, több ízben meglátogatta a líceumot, és bár „ellenőrzés” címszavával hallgatta a diákok feleleteit, a tanárok előadásait, s tekintette meg a könyvtárat, a múzeumot és a szertárakat, minden alkalommal kiemelkedő jóindulatról tett tanúbizonyságot. Megdicsérte a szorgalmas diákokat, a tanároknak pedig a szervezésért, a fegyelem és rend megtartásáért köszönetet mondott. Jelenléte mindig emelte a hangulatot. Az egyház segítőkészségét gyakran anyagi hozzájárulással is bizonyította, melyet a püspök látogatása alkalmával jelentett be.³⁶

Tantárgyak, az oktatás módszere

Az iskola legelső korszakából csupán Lám Frigyes fennmaradt bizonyítványából tudunk következtetni a tantárgyra. Ennek alapján kiderül, hogy ekkor (1575) a legfon-

tosabb tárgy a latin, a görög, de a költészet, a szónoklattan, a matematika és teológia is jelentős szerepet játszott. Az oktatásra vonatkozó részletesebb adatokkal, tájékoztatással majd a 18. században találkozunk ifjabb Buchholtz György diáriumában.³⁷

Ifj. Buchholtz György egy tudományt művelő késmárki dinasztia láncolatának legfényesebb gyöngyszeme. Családjának minden tagja – apja, öccse, de még mostohaanyja hozzátartozója is – ismert volt átlagon felüli természettudományos érdeklődéséről. Az ebből a környezetből hozott műveltségét a kevésbé látótérben lévő Greifswald, majd Halle, Jéna és Wittenberg híres egyetemén bővítette tovább. Így válhatott a líceumhoz fűződő polihisztorok egyik nagy alakjává. Szinte mindennel foglalkozott: értett a geológiához, archeológiához, botanikához, fizikához, matematikához, csillagászatához és még a meteorológiához is. Levelezett Bél Mátyással, külföldi tudósokkal, bedolgozott lexikonba, folyóiratokba. Széles körű érdeklődéséről, megfigyeléseiről számos dokumentumot (a Tátráról térképeket, rajzokat, barlangokról leírásokat, négy nyelven költeményeket, színműveket, betegségek leírását stb.) hagyott az utókorra. Közülük az 1709 és 1737 között rendszeresen vezetett naplót, mely nemcsak az életéről, kutatásairól, de a líceumi oktatásról, a diákéletéről is messzemenően tájékoztat, 1957-ben találták meg.

A késmárki iskola tanulóinak száma 1723-ban, ifj. Buchholtz György rektorsága (1723–1737) idején, 188 fő volt. Ez a szám, elosztva öt osztályra, nem kevés: 36 fő. Az öt osztályt öt tanár vitte, és nyolc év alatt végezték el a diákok.

Az iskola célját Buchholtz így fogalmazta meg: a diákok értelmének a fejlesztése oktatással és a személyiség kibontakoztatása neveléssel. Ennek megvalósításához ekkor a következő tárgyakat látták szükségesnek oktatni: hittan (Luther, Melancthon alapján), grammatika latinnal, számtan, zene, ének. Tantárgyak voltak ezenkívül, köztük nem egy Buchholtz személyes közreműködésének köszönhetően: klaszikus szerzők olvasása, poézis, teológia, filozófia, matematika, geometria, katonai és civil építészet, jog, politika, történeti segédtudományok, betegségek. Nyelvek a latin mellett a görög, a héber, a német és magyar gyakorlása, lengyel, szír, francia alap, orosz ábécé (utóbbi négyet Buchholtz tanította), emellett retorika és poétika.³⁸ A líceumnak e tantervében – a „magyar Wittenberg”-ként ismert Bártfáról egy évre (1555–1556) Késmárkra került – Stöckel Lénárd tanítási programját ismerhettük fel, melyet Késmárkon kívül Lőcsén, Eperjesen, Kiszebenben és a felvidéki bányavárosokban is átvettek.³⁹

A történelem tanítását legkorábban a protestáns iskolák vezették be.⁴⁰ Késmárkon 1742-től van róla adat. Segédtudományaiként tanulták a kronológiát, a numizmatikát, a heraldikát, a mitológiát, és a földrajzot hozzácsatolva oktatják; ez hallei hatás, melyet Bél Mátyás vezetett be nálunk Pozsonyban. A fizika témakörei: mechanika, statika, hidraulika stb. Általában úgy ismert, hogy a 18. században nem volt még tantárgy a matematika és a mértan.⁴¹ Buchholtz késmárki feljegyzései azonban ezt megcáfolják.

Érdekes egy pillantást vetni az érettségi dolgozattémákra 1735–1736-ban. Vizsgák alkalmával szinte bármelyik kiadható lenne ma is; néhány közülük: *Csalfa képzelet, A kolbász feltalálójának kétértelmű dicsérete, A kalendáriumok haszna és kára, Vihar előjelzése, A Tátra megmászásának okai, Luther élete, tanítása.*⁴²

A kötelességek megfogalmazásában szintén Stöckel hatására ismerhetünk: például hogy egy protestáns iskolában a rektornak és a tanároknak mindig a diákok érdekében kell cselekedni. Különösen fontos, hogy a tehetséges diákokkal kiemelten foglalkozzanak. Ezeket a kíváncsiságot egy Késmárkon működő tanár életre szólónak tartotta. Az itt, 1784-ben rövid ideig tanító Schwartner Márton 1786-tól a soproni líceumban „rendkívül csillagzat gyanánt tűnt fel” újszerű előadásmódjával.

„Nagy élénkséggel, sok tüzzel, hivatalbeli buzgósággal, deák, magyar, német nyelven jeles ékesszólást egyesítve... Sok régi megrögzött iskolai balvélekedések ellen hatalmasan harcolta, s közülük sokat ki is írta, különösen a régi klasszikusok iránt, kiket addig a tanulók helytelen magyarázás miatt igen kevésre becsültek, rész szerint helyes és célszerű magyarázás, rész szerint szívre ható magasztalás által minden jobb érzésekben tiszteletet gerjeszte. Azon elvet, hogy gimnáziumokban a tudásvágy ébresztése s táplálása még az ismeretek terjesztésénél is főbb dolog, senki mélyebb meggyőződésével nem hirdette, mint ő.”⁴³

A diákok felé is megfogalmazódtak elvárások. A legfontosabb volt ezek közül, hogy mindenhol, mindenkor pontosan jelenjenek meg. Továbbá, ne menjenek kocsmába, „ne lógnanak” az órákról. Ez utóbbira ugyanis alkalmat adtak az úgynevezett adománygyűjtések, amelyeknek során kántálni, azaz latin nyelven, elnyújtott énekléssel próbáltak a szegény licisták érdekében jövedelemre szert tenni.

Az oktatás módszere századok előtt sem sokban különbözött napjainkétól. A tanár a rendelkezésére álló tankönyv (a líceumi könyvtárban a tankönyvek között Melancthoné és Comeniusé ma is a katalógusban foglaltatik) és saját kútforrása, tudása alapján lediktálja az anyagot, majd részletesen magyaráz. Az óra végén – ahogy napjainkban is teszi a jó tanár – ismételtet. Egyúttal azonban a tanárnak vigyázni kellett arra, hogy az előadása ne legyen terjengős, és a diktált anyag érthető legyen.

Buchholtz diáriumából azt is megtudjuk, hogy évente márciusban, áprilisban nyilvános vizsgákat iktattak be, amelyekre meghívókat küldtek szét a város előljáróinak, nemeseinek, polgárainak és a szülőknek. Ez az idő folyamán hagyománnyá vált, s nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a líceumban végzett tanítványok megszokták, tudásukat nyilvánosság előtt bizonyítsák, érveljenek nézeteik mellett, és ahhoz, hogy a végzett munkájukért mindenhol, mindenkor felelősséget vállaljanak.

A tanévet napjainkban is szinte minden iskola ünnepéellyel egybekötve nyitja meg. Így történt ez általában már néhány évszázaddal ezelőtt is. A késmárki líceumi igazgatók azonban ezeket esetenként kibővítették a „tanuló ifjúsághoz intézett” beszéddel. A líceum „harmadik korszakában 1777 és 1916 között”⁴⁴ egy ilyen jellegű előadásban a Buchholtz diáriumából megismert elvárások egy része több mint 100 év múlva így cseng vissza: „Tekintsétek legfőbb kötelességeiteknek a tanárok iránti engedelmességet és tiszteletet úgy, mint hajdan a spártai ifjak, hogy rólatok is el lehessen mondani, hogy nemcsak tudjátok, hanem tettel is teljesítitek azt [...] hogy legyen az intézet a törvényesség és rend, a humán és illő viselet, valamint az előljárók tiszteletének egyik díszes temploma.”⁴⁵ Az itt oktatók már az előző évszázadokon keresztül a tekintélyelvű német professzorok klasszikus, nagy alakjaihoz hasonló magatartással kivívták a körülöttük lévők tiszteletét. A példa követésre talált a licistákból lett egyetemi okta-

tóknál vagy más vezető állást betöltőknél. Így például egy, a líceumban érettségizett s a későbbiekben az ELTE-n tanszékvezető egyetemi tanár és beosztottjai között mindig megmaradt a három lépés távolság; „ő tegezett minket, mi tisztelettel magáztuk”, emlékezik egy tanársegéd.⁴⁶

A 18. század óta a tárgyak felsorolásának sorrendje az igazgatói beszédben hangsúlyeltolódást mutat: a klasszikus műveltséget segítő latin nyelv oktatását, bár heti óraszama alig változott, nem az első helyen említi, az anya- és az élő nyelvek szerepe viszont nőtt. Valamennyi tárgy előtt első helyen a természettudomány, a második helyen a földleírás (földrajz) fontosságát hangsúlyozta. Megszűnt viszont a pozsonyi líceumból Késmárkra is átkerült hallei hatás: a történelem és a földrajz összekapcsolása. A földrajzról bővebben szólva, a következőre hívta fel a figyelmet: „Oktatása következtében a diákok meglátják, mily nagy és hatalmas országokat alkotott a polgárok hazaszeretete és műveltsége.”⁴⁷ Ehhez a következtetéshez az a késmárki – de általánosítható – tapasztalat vezetett, hogy egy város és felvirágzása nemcsak attól függ, hogy milyen gazdag, milyen erős fal veszi körül, hanem hogy mennyi tudós, művelt polgárt nevelnek iskolái. Csak az utolsó előtti helyen említik az előző évszázadok tanmenetében legfontosabbnak tartott vallástant. Végül a tornászat (testnevelés), a rajz, majd az ének-zene szükségességére is felhívja az évnytőn részt vevő diákok figyelmét.

A hangsúlyt kapott, többek között a természettudományi tantárgyak meghonosításán már a 18. században, Buchholtzot is beleértve, élenjáró, tudós tanárok munkálkodtak. A századunkban ismét előtérbe került, késmárki Genersich dinasztia tagja, Christian fizikát, majd a város lelkészeként főiskolai tárgyként egyházjogot és teológiát, öccse, János (2015-ben, bécsi házában emléktáblát avattak) pedig már filozófiát is oktat. A késmárki líceum szinte létrejöttétől kezdve haladt a korral, s idővel egyre jobban közvetítette az egyházon kívüli új, realisabb igényeket.⁴⁸

A humanisztikai jelleg a két világháború között, mikor az iskolát átszervezték reálgimnáziummá, háttérbe szorult. A főtárgy ekkor a vegytan, a földrajz, a természetrajz lett, de megmaradt a görög fakultás, új, élő nyelvként pedig a francia került az órarendbe.

Jelentősége az itt folyó, vallásos és világias nevelést egyaránt biztosító oktatásnak azonban az első világháború végéig abban, hogy „a felvidéki értelmiség a magyarországi polgárosodásban nagy szerepet vitt, sokkal nagyobb, mint ezt korábban hittük”,⁴⁹ felbecsülhetetlen. Ehhez az is hozzájárult, hogy a líceum, nem utolsósorban könyvtárának köszönhetően, a kultúrközpont szerepét is betöltötte.

A könyvtár

A könyvtár, a múzeummal együtt, az előző század fordulóján, miután a líceum a szomszédos modern épületbe költözött, az oktatás ősi otthonában kapott helyet. A 150 000 kötetet számláló intézmény Közép-Európa egyik legnagyobb iskolai, történeti könyvtára. Katalógusában az összes világnyelven írt irodalom megtalálható. Levéltárában mintegy 2000 értékes kéziratot őriz, köztük a 16. századból a Luther-bibliát és Melanchthon leveleit. Állományában a szovjet csapatok 1945-ben nagy rombolást végeztek, a katalógust szinte teljesen megsemmisítették. A károkat a Tatra-kutató líceumi

tanár, Grósz Alfréd – aki a szocializmus idején is hű maradt Késmárkhoz – néhány, könyvekhez értő emberrel együtt hozta helyre.⁵⁰

A könyvtár évszázadokon keresztül, főként a líceumra ruházott hagyatékoknak, valamint múzeumok, egyesületek adományainak és államsegélynek köszönhetően, bővült. Nemcsak a könyvek száma és repertoárja szaporodott, hanem a tudományos folyóiratoké is. Így aki a könyvtárba beült, azonnal kezébe vehette többek között az *Akadémiai Értesítőt*, *Matematikai és Természettudományi Értesítőt*, *Archaeologiai Értesítőt*. De nem hiányzott a *Budapesti Szemle*, a *Századok*, az *Ethnographia*, az *Uránia*, a *Botanikai Közlemények*, a *Magyar Kémiai Folyóirat*, a *Magyar Nyelv*, az egyházi folyóiratok széles skálájáról nem is szólva. Az intézményhez fűződő számos neves tudós tanárgeneráció – Buchholtz, Genersich, Hunfalvy – munkálkodott fáradhatatlanul fejlesztésén. Figyelemre méltó, hogy a késmárki líceumban szinte csak átmenetileg, a soproni líceumban két évig oktató, a pesti egyetemi könyvtárat pedig 35 évig vezető Schwartner Márton is 1823-ban a késmárki líceum könyvtárát találta arra érdemesnek, hogy 12 000 kötetes hagyatékát itt helyeztesse el.

A gazdag könyvtár a líceum külföldi egyetemeken tanult tudós tanárainak is lehetőséget adott a tudományos búvárkodásra. A 18. és 19. század fordulóján a magyar művelődéstörténetben kiemelkedő, a líceumi oktatásban nagy szerepet játszó Genersich család tagjai közül Jánosról – akinek nevét az eddigiekben megismerteken kívül, Rohbock 100 acélmetszetével díszített, *Magyarország és Erdély eredeti képekben* című háromkötetes könyve is fémjelzi – mindenki tudta például, hogy a könyvtárban biztosan megtalálható, ugyanis szabadidejét állandó jelleggel itt töltötte.⁵¹ Ez is hozzájárult, hogy a felvilágosodott pedagógia, filozófia egyik legképzettebb professzora-ként, a Késmárkon töltött évei után a bécsi protestáns teológián folytathatta oktatói tevékenységét.

A gazdag bibliotéka szerepe a talentumok kibontakoztatásában is felbecsülhetetlen. Az itt tanulók a könyvek e szent birodalmában kiegészíthették tantárgyaikat, megtanulhatták a kutatómunkát, a forrás- és anyaggyűjtés csínját-bínját dolgozataikhoz, önképzőkori munkáikhoz, és életük folytatásában, amennyiben tudományos munkát is végeztek, felhasználhatták az itt szerzett tapasztalataikat. Többek között a líceumban 1904-ben érettségizett és az ottani könyvtárban számtalanszor kutató Györffy István etnográfusról, a karcagi múzeum névadójáról is elterjedt, hogy forrásgyűjtései során bámulatos szorgalommal és hozzáértéssel válogatta össze azt a tekintélyes anyagot, amelyet munkáiban felhasznált.⁵²

A líceum kultúrközpont szerepének betöltéséhez az iskolai színjátszás is hozzájárult.

Az iskolai színjátszás

Ha napjainkban színjátszásról beszélünk, egy zárt, színpaddal rendelkező épületet képzelünk magunk elé, amelyben színiiskolát végzett tehetségek mutatnak be klasszikus vagy kortárs szerzőktől drámákat a pénzért megvásárolt helyeken ülő, élményre vágyó nézőknek. Az iskolai színjátszás fogalma egészen más képet idéz fel. Az előadás

például legritkább esetben folyt színházteremben, ezzel szemben kertben, parkban maguk építette lombsátorban, az író – aki lehetett egyúttal akár a rektor is – közreműködésével is állított faemelvényen, kocsiszínen, vagy akár csak egy családi házban. A műfajrepertoár sem emlékeztetett napjaink repertoárjára.

A deklamáció, melynek során a témát a szereplők egymás után megszólalva fejtették, a legegyszerűbb felkészülést igényelte a közreműködőktől. A búcsújelenetet akkor adták elő, mikor útnak indult egy vándordíák, de sor kerülhetett rá az év végi záróünnepélyen is. A darab lehetett egy egyszerű eseménysor elmondása, minden cselekmény nélkül; vagy egy drámai játék, melyben már megjelent a párbeszéd, sőt interaktív kapcsolatba is léptek a nézőkkel. Az utóbbi műfaj megjelenítése már bizonyos színészi tehetséget igényelt, de itt sem számíthatott a néző izgalmas eseményekre, hiszen nem Shakespeare vagy Molière darabjait adták elő, hanem a rektor, a tanító, a tanár vagy éppen egy tehetségesebb diák tollából származó alkotást.

A 19. század folyamán egyre több magyar szerző már drámai fordulatokban gazdagabb, a magyar történelem kiemelkedő eseményeiről és alakjairól szóló művét is bemutatották. A 20. század elején többek között az újságíróként, színmű- és könyvíróként is divatos Pakots József darabjait, köztük a *Hős diákok* címűt vitték közönség elé.⁵³

A líceum színjátékot író direktorai közül ismét ifj. Buchholtz György (1688–1737) neve ragyog át az utókorra. Drámái a változatosabb felépítésűek közé tartoztak: szerepelt bennük prologus, közjáték, több helyszínen is játszódtak, és történelmi eseményeket elevenítettek fel. A naplója tanúskodik arról, milyen komoly munka volt egy műnek nemcsak a megírása, de a megjelenítése is. Egy egész stáb, diákok, tanárkollégák segítettek a színpad felállítását, ülőhelyek, sátrak biztosítását, festését, és a próbák sokszor napestig folytak. Az előadások kezdetben német és magyar, a latin iskolák meggyökeresedésétől szinte csak latin, elvéve német nyelven folytak, és csak a 18. század végétől kerül előtérbe a magyar nyelvű színjátszás.⁵⁴ Bár Buchholtz számos szerzeményének tartalma nem maradt ránk, annyit felfed a diárium, hogy a Késmárkon előadott darabjai nagy részét, mint pl. a könyvtárak, könyvek hasznáról írtat is, németül adták elő.⁵⁵ Ugyancsak ezen a nyelven hangzott el az 1730-ban, rossz időben, esőben bemutatott, József történetéről szóló műve is. Bár a belépőjegyért fizetni is kellett, a színészeknek felcsapott műkedvelők szinte mindig telt ház előtt játszottak. A közönség a századok folyamán lankadatlan lelkesedéssel jött el megnézni a kezdetben olykor 6-7 óra hosszan tartó és rengeteg – néha 60-70 – szereplőt is felvonultató előadásokat. A 20. század elején szenzációszámra ment, hogy a magyar nyelven bemutatott darabokban az igazgató családtagjai is felléptek. A direktor fia rendezte a reformáció 400 éves évfordulójának alkalmával bemutatott színjátékot, felesége és lánya pedig főszerepet kapott. 1918. június 15-én a helybéli újságok hírei lelkesedéssel tudósították, hogy még „külföldi” vendégek is megjelentek a nézőtéren.⁵⁶

A diákok hajlandók voltak éjt nappallá téve magolni, majd próbálni, olykor írni is a darabokat. A tanárok, igazgatók pedig a felsorolhatatlanul sok elfoglaltságuk mellett is egyre-másra szereztek, rendezték a komédiákat, tragédiákat. Nem okozott gondot a zenekíséret ellátása sem, ha szükség volt rá, mert pezsgő dal- és zeneköri élet folyt a líceumban. A dobosokra az előadásokat kísérő zenekar mellett a különféle ünnep-

ségek előtt is szükség volt: az ő feladatuk volt például a majálisok napjának hajnalán ébreszteni a várost, és a líceum előtti gyülekezésre invitálni a lakosokat.

Egészen különleges, a mai ember számára alig átérezhető hangulat hatotta át a líceumot e színrevitelek alkalmával, és az előadás kivitelezői ezt az élményt egy életen keresztül magukkal vitték. Fellépésük tükrözte a líceumi előadások során kifejlődött magabiztosságot, és amikor megszólaltak, szép, érthető kiejtésük figyelmet keltett partnereikben, hallgatóságukban. Nem egy volt tanítvány tett erről később tanúbizonyságot egyetemi vagy más vezető pozícióban.

A líceum azonban nemcsak kultúrközpont, hanem alpinistaképző sportcentrum is volt.

A Tátra feltárása

Létrejöttének lehetőségét a várost környező Magas-Tátra teremtette, de az adottság kihasználása évszázadokon keresztül az intézményben oktatók s az ott tanuló diákok nevéhez fűződik. Az ő érdemük a Tátra csúcseinak felfedezése, megmászása.

Már az iskola alapításától fogva a tanárok iskolai testnevelő órákon, vívó- és sportversenyeken sokoldalúan edzett embereket igyekeztek nevelni, akik az alpinizmusban is megállják majd a helyüket. Időnként a természettudományos órákat is a Magas-Tátra vonulatai és varázslatos tengerszemei között tartották. A táj és az ember összetartozásának különös élményét, melyhez hasonlóan az erdélyieknek van részük a Kárpátok bércei között, a növénygyűjtő rektor, Zipser Dávid – aki a Praetorius nevet vette fel – története illusztrálja. Mikor úgy érezte, hogy közel a halál, kivitette ágyát a szabadba, s arccal a csúcsok felé fordulva hálát adott Istennek, hogy ilyen természeti körülmények közé született.

Ehhez hasonló érzés ösztönözte évszázadokon keresztül a líceum tanárait, diákjait a Magas-Tátra megismerésére. Már a 16. század rektorai beszámolnak a tradicionális tátrai kirándulásokról.⁵⁷ Általában valamilyen természettel összefüggő – mai szóval élve – „hobbitól” indítatva vándoroltak egyedül vagy tanítványaikkal a Tátra magaslataira. A barlangok és a hegycsúcsok vonzották például a Buchholtz testvéreket, közülük György készítette el a legrégebbi, ismert panorámaképet a hegységről. Akadt, akit az ásványok, a gyógynövények vagy a bányászat érdekelt; a történész, teológus Genersich Christian a mineralógia, testvéreit pedig (Sámuel és Johann) a botanika. Nevüket egy tátrai tó is őrzi, napjainkban is Genersich Seeként szerepel a térképen. Tapasztalataik külföldi – angol, svéd – tudósokat vonzottak a Tátra megtekintésére, felfedezésére.

A kiváló pedagógusok már a 16. századtól kezdve felismerték, hogy egy megtervezett túra nemcsak szemléleti oktatás lehet, mely tágítja az ismereteket, hanem számtalan pozitív hatással is lehet a résztvevőkre: az önálló, határozott embertípust teremti meg, aki mindig tudja, hogy merre és meddig kell menni, a nehéz helyzetekben nem veszi el a fejét, a célt nem téveszti szem elől, és mindig annak elérésére törekszik. Egyúttal arra is nevel, hogy a tapasztalatokat meg kell őrizni, és hasznosítani kell az élet további szakaszaiban, mint például azt, hogy az egy közösségbe tartozóknak, ba-

rátoknak mindig figyelni és segíteni kell egymást. A természet közelsége az egykor líceumi közösségben részt vevő túrázókat, hegyet mászókat kiegyensúlyozott, derűs emberekké tette. Az átélt élmények a Tátrától eltávolodva is, újra és újra a hegyek, erdők, folyók, tavak közelébe csalogatták őket. Szinte minden hajdani licista életrajzának fontos része a hegyekben való túrázás jelentőségének hangsúlyozása az emberi kapcsolatok megjavítása, kiterjesztése szempontjából is.

A nevesebb korábbi diákok közül a magyar jakobinusokkal való szimpátiája miatt a bécsi udvarral nem a legjobb viszonyban lévő Berzeviczy Gergely Tátrával kapcsolatos tevékenysége az osztrák–magyar uralkodóház tagjait otthonába, Lomnicra csalogatta, hogy Berzeviczy vezetésével túrákra induljanak.⁵⁸ Egy másik volt licistát – Bredetzky Sámuel – az ásványgyűjtés szenvedélye Goethével hozta és tartotta össze életre szólóan.

Három, a líceumban érettségizett (Weber Sámuel, Róth Márton, Greisiger Mihály) az 1873-ban létrejött, útjelzéseket, térképeket, menedékházakat, múzeumokat, kiállításokat szervező Kárpát Egyesület tevékenységéből veszi ki részét. Szinte mindegyikük nevét őrzi egy nehezen megmászható csúcs a Tátrában.

A 20. században a tátrai alpinizmust Grósz Alfréd fejleszti tökélyre. Nem véletlen, hogy minden idők egyik legjobb szepesi hegymászójaként tartják számon. A líceum tanáraként tanítványaival hegyimentő-szolgálatot is teljesített, és alpinistatudását hasznosítva – például a késmárki evangélikus templom égésekor – tűzoltásban is részt vett. Az „utolsó Zipser”-nek⁵⁹ is tartott Grósz Alfréd írással is foglalkozott, *A késmárki evangélikus líceum részvétele a Magas-Tátra feltárássában*⁶⁰ című művében emléket állított a Tátra felfedezésében részt vevő tanároknak és diákoknak.

A magyar nyelv ügye

„A líceum tanárai, tanulói közös családnak tekintették magukat, melynek tagjait a leg-erősebb kötelék, a hazaszeretet szent tüze fűzte egybe. [...] minden tanuló becsületbeli kötelességnek tartotta a magyar nyelvet.”⁶¹ Szabadságra, hazaszeretetre, racionális hit követésére nevelt az intézmény létrejötte óta. Mindezt idegen etnikai környezetben, mert a város bencés gimnáziumában az osztrák rendházaktól áthelyezett tanárok német nyelven oktattak, magyar szót a líceum környékén, kivéve a hetivásárokat, nem lehetett hallani. A líceum német nevű professzorai, akik otthon, családi környezetben németül beszéltek, és csak az ún. „nicht vor dem Kind” jellegű témákat cserélték ki magyarul egymás között, elkötelezetten helyeselték, hogy a latin nyelv után legnagyobb óraszámban a magyart oktassák. (Latin nyelv általában heti 6 óra, magyar nyelv az alsóbb osztályokban heti 5, és csak a hetedik osztályban csökken, helyt adva a görög nyelvnek, német heti 1 óra, majd lassan emelkedő óraszámban.)⁶²

1840-ben a felügyelő magyarul nyitotta meg az iskolai gyűlést, és ez nagy lendületet adott nyelvünk előtérbe kerülésének. 1841-től a tudományok előadásának nyelve is egyre inkább a magyar lett. 1852-től, mikor nyolcosztályú főgimnáziumként működött, a tannyelv is a magyar és német lett.⁶³

A szép magyar szó iránti igény vezette nemegyszer a diákokat és tanárokat a líceumból Sopronba, hogy tanulmányozzák Kazinczy és Kölcsey barátjának, Kis Jánosnak

hagyományát, a magyar szellemi ébredés évében, 1790-ben itt létrehozott Magyar Társaságot. Látogatták ennek könyvtárát, forgatták Toldy Ferenc magyar irodalmi kézikönyvének példányait. Az itteni tapasztalatok alapján szervezték meg a magyar önképzőkört (1824), majd a jogászok a Szónoklattani Társaságot. Emellett a forradalom és szabadságharc kitörése előtt öt évvel a 19. század egyik legnagyobb tudósa, a magyar nyelvvel elméleti síkon is foglalkozó, annak történetét, eredetét kutató, nyelvészként is ismert Hunfalvy Pál, aki a latin nyelvű iskolában előadásait magyarul tartotta, itt is megalapította a Magyar Társaságot. Hunfalvy jelszava: „a tudomány akkor is, ha tárgya magyar, s ha magyar ember magyar nyelven műveli, a tudományos világ közkincsévé válhat.” Tevékenysége nem kisebb embert csalogatott ide, mint a magyar nyelven egyik legszebben verselő költőnk, Petőfi Sándort. Petőfi értőn hallgatta meg a társaság felolvasását, és ottjártának emlékére az egybegyűlteknél kétkötetes verseskötetét ajándékozta. Semmi sem bizonyítja jobban, hogy ezekben a körökben a protestantizmus és a nemzeti érdek az évszázadok során milyen mélyen összeforrott, mint az, hogy 48-ban nem volt kit tanítani: a diákok a magyar hazáért harcoltak. A tanárok közül Hunfalvy Pál 1848-ban képviselőként az országgyűléssel Debrecenbe, majd Szegedre távozott, s Aradon is ott volt. Egyik ideig bujdosni kényszerült, 1850-ben kegyelmet kapott.⁶⁴ Testvérét, a földrajztudós Jánost nemzetőrként tartóztatták le, és kihallgatás nélkül, hat hónapig tartották fogva Eperjesen.⁶⁵

Az abszolutizmus ideje alatt a líceum magyar önképzőköre olvasókörként tengődött, és csak az ötvenes évek végén, Scholcz Frigyes elnökletével kelt újra életre. Minden igyekezetükkel a nemzeti irodalom megismerésére koncentráltak, az önképzőköri könyvtárukat is ennek jegyében fejlesztették. A tagok lelkesen írtak dolgozatokat neves magyar személyiségek (Kazinczy, Kölcsey, Széchenyi) születésének évfordulójára. A századfordulótól már hírt kapunk egy Kazinczy-körőről is, mely magára vállalta a nemzeti ünnepek (október 6., március 15. stb.) megrendezését. És ez a társaság már érdekes magyar nyelvű lapokat is járatott, többek között a *Borsszem Jankót*, a *Vasárnapi Újságot*, a *Természettudományi Közlönyt*, a *Pesti Hírlapot*.⁶⁶

A magyarság és a magyar nyelv és irodalom tanításának ösztönzésében az evangélikus egyházi vezetőknek is jelentős szerepe volt. A püspöki látogatás alkalmával rendezett ünnepségeken a század második felében minden – a beszéd, a szavalat, az ének – magyarul hangzott el.

A magyar szellemben való működés az első világháború után szakadt meg, amikor a trianoni béke értelmében a késmárki cipszerek, magyarok, szlovákok reggelente Csehszlovákia, az Osztrák–Magyar Monarchia utódállama lakosaiként ébredtek. Hamarosan az egész Felvidéken erősen megfogyatkozott a magyarok száma. A fiatalok többsége Magyarországra költözött, és csak nyaranta látogatott haza. Az evangélikus, magyar gimnáziumban a magyar nyelv ügye veszélybe került; a hatalom új birtokosai arra törekedtek, hogy a líceum csupán egy államosított szlovák középiskola legyen. A pártfogóság a megváltozott politikai viszonyok ellenére emlékiratot fogalmazott, melyben kérte a magyar nyelvnek legalább mint tantárgynak a meghagyását, a felekezeti jelleg megtartását és a német nyelv általánossá tételét. Ennek megvalósítása érdekében az igazgató, Bruckner Károly életét számos rendkívüli ülés és tanácskozás,

intervenció, kérelem, hosszadalmas tárgyalásokhoz kapcsolódó fárasztó utazás tölti ki. 1919. augusztus 12-én Pozsonyba, a szlovák miniszterhez, rá következő nap Prágába, Masarykhoz viszi a vonat. „Az ő határozott fellépésének köszönhető, hogy a szepesi német, de a hazafias magyar kultúrának is a két világháború között egyetlen védőbástyája a késmárki evangélikus líceum lett. Ismételten letartóztatták és megfigyelés alá helyezték, de a hazafias magyar érzelmű szepesi nép megmozdulására a hosszabb letartóztatástól elálltak”⁶⁷ – méltatja a tiszai evangélikus egyházkerület püspöke. Bár végül a szlovák nemzeti szempontok érvényesültek, és a „magyar imperialisztikus nevelési rendszert” szolgáló magyar nyelv mint önálló tantárgy háttérbe szorult, az intézmény megőrizte karakterét, a továbbiakban a szepesi német kultúra szolgálatában működhetett. Az intézmény falán lévő emléktáblára azonban, az ott tanított jeles tanárok közé az igazgatói teendőket 25 évig ellátó Bruckner Károly neve nem került fel. Az 1920 után következő években „a diákok egyik fele evangélikus, a másik fele katolikus és zsidó, köztük egy-egy református. A tanárok többsége még a régi világ hagyatéka, egész gondolatvilágában magyar örökség. Cipszertársaim keresztnevei sem távoli germán hagyományt követek, köztük még falusi magyarul nem tudó Árpád is akadt. Ünnepeken a régi, már csak szűk kollégiumi épületben vagy a híres fatemplomban gyülekeztek minket, ahol zengve énekeltük a cipszer himnusz, Scholcz Frigyes szövegét, hogy az Úr őseinket hajdan »ins Ungarland« vezette, az államhatalom »ins Zipserland«-ra változtatta. A történelemkönyvek a csehek történetét tartalmazzák, de ezt Korlay K. evangélikus paptanárunk ügyesen áthidalta. A földrajztanárunkat egy ízben rajtakaptam egy cselen. Magyarország a földrajzönyvben a háború előtti kiterjedése és történelmi múltja méltatásával szerepelt, egy rövidebb második rész írta le a jelent. Amikor a felelő diák elkezdte felmondani a leckét, tanárunk megszakította, hogy: jaj, tegnap elfelejtettem mondani, hogy csak a második részt kell megtanulni. [...] Szülők kívánságára délutánonként magyarórát tartottak, de ez nem volt sikeres. Ki megy délután iskolába, amikor ott van a futball-, télen meg a korcsolyapálya”⁶⁸ – emlékezik vissza egy licista.

„NAGY EMBEREK EMLÉKEZETE OLY HASZNOS,
MINT JELENLÉTE” (SENECA)

A két világháború között, amikor a líceum a megmaradását ünnepelte, a fővárosi farsori gimnázium fénykorát élte, és Európa legkiválóbb iskolái között emlegették. Ennek a hírnévnek az eléréséhez az elmúlt évszázadokban hasonló tekintélynek örvendő késmárki líceumban érettségizett két tanár is hozzájárult: dr. Loisch János magyart, németet 1903 és 1938 között, dr. Bélai (Koch) István pedig történelmet és földrajzt oktatót 1920 és 1945 között.

A 16. században alapított késmárki líceumból kikerült tanárok és diákok hitbéli, kulturális és szakmai elhivatottság tekintetében minden időben, mindenhol mintául szolgáltak. Közülük számos tudós, polihisztor direktor és tanár alakja elevenedett meg az előző fejezetekben. Mindegyikük tudásával, és azzal, hogy diákjaikban felélesztették a zenik genetikusok által meghatározott tulajdonságait – az energiát, a szorgalmat, az

akaratot, kitartást, kreativitást, megszállottságot –, a magyar kultúrát gazdagították. Kitüntetések átvétele alkalmával személyükön keresztül a dicsőség az egykori késmárki líceumra is átsugárzott.

Az eddigiekben több, egykor itt tanuló híres ember bemutatkozott, azonban még sok-sok névről megemlékezhetnénk. Közülük, a hely terjedelmének megfelelően, felsorolásszerűen, csak néhányukkal tudjuk bővíteni a névsort: Fábry Viktor,⁶⁹ Hazslinszky Frigyes Ákos,⁷⁰ Hensch Árpád,⁷¹ Lévy József,⁷² Simoncsics József,⁷³ Schulek Elemér,⁷⁴ Weber Arthur.⁷⁵ A híres szlovákok közül, mivel magyar neve is van, említsük meg e helyen Országh Pált, azaz Hviezdoslavot, a költőt is, aki öt évet töltött a magyar nyelvű líceumban. Arany és Petőfi hatására első verseit magyarul írta, nem véletlen, hogy a szlovákoknak ő jelenti azt, amit nekünk a két magyar költő.

Végezetül, dióhéjban, a legnagyobbak, akiknek életét szintén meghatározták a líceumban eltöltött diákévek.

Alexander Bélát józan, kitartó, szorgalmas késmárki cipszercsalád „adta a magyarságnak”. A humanizmus eszméjét a líceum padjai között szívta magába. Az orvosi egyetem elvégzése után, bár karrier várt volna rá, mégis hű maradt szülővárosához, itt praktizálva támogatta a szegényeket, városi tanácsosként, valamint a Szepességi Orvos- és Gyógyszer Egyesület titkáráként tevékenykedett, majd a röntgensugárral kezdett foglalkozni. Eredményes kutatásainak elismeréseként a Német Röntgentársaság üléseelnökévé választották. Miután a fővárosba hívták egyetemi tanárnak, a radiológia első előadója lett Magyarországon, és a relieftechnika kidolgozója, mellyel nemzetközi hírnévre tett szert. Münchenben 1959-ben mellszobrot kapott a világ legjelentősebb radiológusainak panteonjában. A Budapesti Radiológiai Intézetet róla nevezték el. Alexander Béla eddig főként szakmai körökben volt ismert. Legyünk rá mindannyian büszkék!⁷⁶

Podmaniczky Frigyes naplójában több oldalt szentelt késmárki éveinek. „Hunfalvy Pál nevelőnket Szepes megye szülöttét... a késmárki ágostai hitvallású evangélikus lyceumhoz jogtanárrá választották meg, mely órá nézve fontos s kitüntető meghívásnak engedni, tartotta elodázhatatlan kötelességének. ...annyira szerettük Hunfalvyt, s annyira őszintén ragaszkodtunk hozzá... hogy elhatároztuk, Hunfalvyt fogjuk követni... Így jutánk Késmárkra, Szepes megye e csendes, művelt, par excellence a tanuló ifjúság számára mintegy predestinált városkába” – ismerjük meg Késmárkra kerülésének történetét. „Mikor én Késmárkon jogászkoztam, körülbelül 90 tagra rúgott osztályunk száma... Tanárunk gyorsan meg tudott ismerkedni osztályának ez általános jellegével, azonnal hozzálátott mindannak létesítéséhez, miáltal részint az erkölcsök szelídítését pedig és főleg a nemzet nemesebb irányban való kifejtését előmozdítani reménylette.”⁷⁷ Nem véletlen, hogy Podmaniczky érett férfiként eljegyezte magát a főváros fejlesztésének ügyével. „Budapest vőlegénye”, ahogy Krúdy nevezte, egész életében azon fáradozott, hogy a fővárost a nemzet büszkeségévé tegye.

Az 1831/32-es tanévről a késmárki líceumban Görgey Arthur nevére – akkor még így írta a nevét – kiállított bizonyítvány szerint, a tanuló „a humaniorák első esztendejét szorgalmasan végezte, és az év összes tárgyából kitűnő osztályzatot kapott”. Az itt eltöltött diákévek alatt felébredő, vegytan iránti érdeklődéséből fakadóan ezzel a

tudománnyal szerette volna összekötni az életét. A líceum természettudományos oktatásának sikerét nemcsak ő példázza, rajta kívül két, a kémia iránt érdeklődő tudóst bocsátott ki a későbbiekben. Míg azonban Bruckner Győző a szerves, Schulek Elemér pedig a szervetlen kémiában nemzetközi szaktekintélyre tett szert, Görgey 14 évesen ezt írta apjának, aki a katonai pálya felé irányította: „...a philosophiát akarom végezni, és azután egyik, avagy másik tudós szakmára határozni el magamat. Mert katonának két okból megyek: először és mindenekelőtt a haza iránti szeretetből [...] másodszor a matematikai és physikai ismeretek iránti szeretetből.” Apja halála után a Prágai Egyetemen ugyan elmélyítette tudását a vegytanban, de 1848 közbeszól, s mint ismert, a forradalom és szabadságharc szolgálatába állt.⁷⁸ A hazaszeretet győzött a tudomány felett, ahogy a líceumban is ebben az időben.

Kazinczy Ferenc mellé hétéves korában egy Pesko András nevű késmárki lutheránus deákot hozattak oktatás céljából. 1768-ban, az iskola kezdetekor a tanítóval együtt Késmárkra vándoroltak donatistáknak, tudjuk meg életrajzából. A diáktól – a felsőbb osztályosok oktatói tevékenységet hivatalosan is folytathattak – tanult deák és német nyelvet, és az iskola előkészítő osztályába írták. Egy német képes Biblia olvastatása alkalmával Ézsaiás történetének verselési szépsége felébresztette benne a költőt.⁷⁹ Felejthetetlen élménye: a Késmárk alatti rétekről csodálta „a városhoz közel emelkedő óriás Tátra csúcsait, nyárban is ellepve bércein hóval, s új meg új színben mindig, új meg új megvilágításban – mennyi alkalom időnket elvesztegetni! Anélkül, hogy tudtam volna, hogy az olyat poéta és festő csudálgatni szeretik, egész órákig andalogtam a varázs látványon”.⁸⁰

Mednyánszky László otthona, Nagyőr néhány kilométerre fekszik Késmárktól. Ő is magántanulója volt a líceumnak, és a városban műterme is volt. Míg a líceumból induló, a Tátrát feltáró alpinisták kötéllel, csákánnyal, addig Mednyánszky ecsetjével járta be a magaslatokat. Képei azt a látványt varázsolják elénk, amelyet a késmárki tanárok, diákok a szemükkel, szívükkel észleltek, s a lelkükkel, agyukkal rögzítettek. A festmények a 21. században is közvetítik azokat a hangulatokat, amelyek a líceum ablakain keresztül csalogatták az ott oktató, tanuló embereket. Felhőkbe vesző havasok, tiszta, friss hegyi tavak, melyekben visszatükröződnek a csúcsok kékes fehérségei, tavasszal rügyező magaslati erdők hozzák múzeumok, kiállítások faláról hozzánk a Szepesség újra és újra vászonra rögzített üzeneteit.⁸¹ Mednyánszky jegyzetei arról is tanúskodnak, hogy cipszerek társaságába járt, és a városból hazatérve könyveket hozott magával. „... olvasmányok – írja szűkszavú feljegyzéseiben – természettudományok, matézis, geográfia...”⁸² Kutatni és nyomozni való kérdés, hogy látogatta-e a líceum gazdag könyvtárát, hogy az ottani olvasmányokkal is bővítsa a buddhizmust is magában foglaló sajátos filozófiáját.

A késmárki líceum több mint félezer éves múltjából e tanulmányban felszínre hozott, a diákok képzésében, nevelésében kulcsszerepet játszó valamennyi késmárki tudós tanár, polihisztor előtt mindenkor, mindenhol a korábbi korokban ösztönösen, a 19. századtól pedig Hunfalvy Pál által megfogalmazva ez a cél és biztatás lebegett: „A műveltség és országlulás mezején nagyokat kell és lehet még tenni. ...kétségbe ne essél, s kíméld magadat a művelés nagy munkájára!”⁸³

JEGYZETEK

- ¹ Czeizler Ede: *Tudósok, gének, dilemmák*. Galenus, Budapest, 2002.
- ² Bruckner Győző: *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben. Előszó*. Grill Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, Budapest, 1922.
- ³ Zombori István: *A felvidéki evangélikus értelmiség*. In: Uő: *A magyarországi értelmiség a XVI–XVII. században*. Szeged, 1984, 82–91. o.
- ⁴ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémia, Budapest, 1996.
- ⁵ Uo.
- ⁶ Czenthe Miklós a szepességi ágostai ev. hitvallás forrásainak különböző lelőhelyeit részletesen sorolja fel *A szepesi reformáció a 16–17. században* című tanulmányában. In: *A reformáció kincsei I. A Magyarországi Evangélikus Egyház*. Szerk.: Kollega Tarsoly István, Kovács Eleonóra, Tarsoly Kiadó, Budapest, 2015, 96–99. o.
- ⁷ Ernst Hochberger – Karol Kállay: *Wonders of Slovakia*. Ikar, Bratislava, 2003; Oskar Schürer – Erich Wiese: *Deutsche Kunst in der Zips*. Rudolf M. Rohrer, Leipzig, 1938.
- ⁸ Zoványi Jenő: *A protestáns iskolarendszer*. In: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Humanizmus és reformáció 6., Szerk.: Klaniczay Tibor, Ladányi Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977; Szelényi Ödön: *A magyar evangélikus iskolák története a reformációtól napjainkig*. Grafikai Műintézet Wigand K. F., Pozsony, 1917.
- ⁹ Leudischer György lőcsei születésű. Dátum ismeretlen. Késmárkon 1531-ben lett plébános. Lásd Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=1700> (Letöltés: 2016. június 28.)
- ¹⁰ Mészáros István: *Protestáns városi humanista iskolák*. In: *A magyar nevelés története*. Főszerk.: Horváth Márton, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988, 50–52. o.
- ¹¹ Jankovics József: *A magyar peregrinusok Európa-képe*. In: *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Szerk.: Békési et al., Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft., Budapest–Szeged, 1993, 556–564. o.; Bozay Réka Kornélia: *Die Peregrination ungarländischer Studenten der Universität Leiden*. Doktori értekezés, Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2007, 44. o.
- ¹² David Frölich: *Utazók könyvtára*. In: *Magyar utazási irodalom, 15–18. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990, 60–115. o.
- ¹³ Rezsabek Márton: *Természetbúvár és császári matematikus. Fröhlich Dávid emlékezete*. Evangélikus Élet, 2005/17., 103. o.; Melzer Jakob: *Biographien berühmter Zipser*. Kassa – Lipcse, 1833.
- ¹⁴ Csepregi Zoltán: *A reformáció megjelenése és magyarországi elterjedése*. In: *A reformáció kincsei I. A Magyarországi Evangélikus Egyház*. Szerk.: Kollega Tarsoly István, Kovács Eleonóra, Tarsoly Kiadó, Budapest, 2015, 40. o.
- ¹⁵ Gyapay Gábor: „Késtség és remény közt”. *Evangélikus nevelés hajdan és ma*. Credo, 1996/3–4., 19. o.
- ¹⁶ Wagner: *Luther als Pädagog*. Fordította és közli Fináczy Ernő: *A renaissancekori nevelés története*. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1919, 211. o.
- ¹⁷ Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. 5/2. és 5/4. fejezet. <http://magyarirodalom.elte.hu/nevelestortenet/> (Letöltés: 2016. július 18.)
- ¹⁸ A levelezés nagy része a késmárki líceum könyvtárában található.
- ¹⁹ Makovitzky József Dr.: *Wittenberg und die Reformation in Ungarn*. Spuren einer vielfältigen Beziehung, S. 25–40. In: Von Wittenberg in die Welt. Wittenberger Sonntagsvorlesungen. Hrsg: Evangelisches Predigerseminar, Lutherstadt Wittenberg, Hanna Kasparick, Drei Kastanien Verlag, Wittenberg, 2016. A szerző köszönetet mond professzor dr. Makovitzky Józsefnek (Heidelberg) a témával kapcsolatos konzultációért.
- ²⁰ Trotzendorf (1490–1556) Goldbergben létrehozta a bentlakásos iskolát, Sturm (1507–1589) kálvinista, a latein stílus mestere.
- ²¹ Bruckner Győző köszönőbeszéde az ELTE díszdoktorrá avatásának ünnepén. Kézirat, Budapest, 1976. december 2., 11. o.
- ²² Fináczy Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I. (1740–1773)*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1899, 194–195. o.
- ²³ Fabinyi Tibor: *A soproni evangélikus líceum története (1557–1908)*. In: *A soproni líceum*. Szerk.: Györffy Sándor, Hunyadi Zoltán, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986, 57–58. o.

- ²⁴ Bruckner: A reformáció és ellenreformáció története..., i. m. 490–550. o.; Németh István: *Reformáció a szabad királyi városokban*. In: A reformáció kincsei I. A Magyarországi Evangélikus Egyház. Szerk.: Kollega Tarsoly István, Kovács Eleonóra, Tarsoly Kiadó, Budapest, 2015, 87. o.; Bruckner Győző: *A késmárki evangélikus lyceum múltjából*. Budapest, 1907.
- ²⁵ Mészáros András – Rathmann János: *A felső-magyarországi iskolák a XVIII. századi művelődésben*. Magyar Tudomány, 2002/11.
- ²⁶ Idézi Mészáros István: *Magyar iskolatípusok*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, é. n., 8–9. o.
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ *Cserkészek daloskönyve*. Márton Áron Kiadó, 1991, 130. o. In: Makovitzky, i. m., Kézirat, 4. o.
- ²⁹ Loisch János: *Felvidéki és alföldi diákok a késmárki líceumban*. Protestáns Tanügyi Szemle, 1933, 199–247. o.
- ³⁰ Szögi László: *A magyar felsőoktatás kezdetei*. www.kfki.hu/~cheminfo/hun/olvaso/histchem/legenda/egyetem/felso2a.html (Letöltés: 2016. július 18.)
- ³¹ Loisch, i. m.; Bruckner: A késmárki evangélikus líceum..., i. m.
- ³² Bruckner Győző – Bruckner Károly: *Késmárki kalauz*. Késmárk, 1912.
- ³³ Bruckner Győző: *A késmárki ev. lyceum pártfogóságának története*. In: Emlékkönyv a Bethlen Gábor által 1621. december 31. napján megkötött nikolsburgi béke háromszázados évfordulójára. Kiadja a tiszai ág. hitv. evangélikus egyházkerületi eperjesi collégiumának miskolci jogakadémiája, Sárospatak, 1922, 236. o.
- ³⁴ Nagy adományozó volt többek között: Weber Mihály és Jony Tivadar. Uo.
- ³⁵ A líceumi oktatás és sokoldalú tevékenység bemutatásához felhasznált irodalom a továbbiakban: Bruckner: A reformáció és ellenreformáció..., i. m. I., IV. fejezet; Johann Liptak: *Geschichte des evangelischen Distrikts-Lyceums A. B. in Kesmark*. Kesmark, 1933; Palcsó István: *A késmárki ág. hitv. ev. lyceum története*. Késmárk, 1893. A késmárki ágostai hitv. ev. kerületi líceum értesítői. http://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok/#
- ³⁶ Liptak, i. m. Liptak kiemeli az 1825-es, 1862-es, 1887-es kánoni látogatást.
- ³⁷ Bogár Judit: *Egy késmárki polihisztor élete és munkája feljegyzései tükrében. Ifj. Buchholtz György naplója (1709–1737)*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, PhD-értekezés, 2009.
- ³⁸ Palcsó, i. m. 74. o.
- ³⁹ Guitman Barnabás: *Stöckel tanári működése*. In: Uő: A bártfai reformáció első évtizedei és kapcsolatrendszere. PhD-értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2010, 93–94. o.
- ⁴⁰ Balassa Brunó: *A történelemtanítás múltja hazánkban*. Neveléstörténeti tanulmány, Pécs, 1929, 33–38. o.
- ⁴¹ Kisbán László: *A mennyiségtan tanítása Magyarországon 1700–1848*. Haladás Ny., Pécs, 1933, 24–44. o.
- ⁴² Bogár, i. m. 73. o.
- ⁴³ Kis János *superintendens emlékezései életéből*. Budapest, 1890, 42–62. o. Idézi Fabinyi Tibor: *A soproni evangélikus líceum története (1557–1908)*. In: A soproni líceum. Szerk.: Györffy Sándor, Hunyadi Zoltán, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986, 60–61. o.
- ⁴⁴ Szelényi, i. m. 54–55. o.
- ⁴⁵ Palcsó István igazgatói beszéde a tanuló ifjúsághoz. A késmárki ágostai hitv. ev. kerületi líceum értesítői, 1878/79. 4–9. o. http://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok/#
- ⁴⁶ Vajda Tamás: *Emlékezés Bruckner Győzőre*. Kézirat, 1980, 3. o.
- ⁴⁷ Uo.
- ⁴⁸ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémia, Budapest, 1980, 487. o.
- ⁴⁹ Koós Ferenc: *A protestáns iskolák szerepe a magyarság megmaradásában*. Havi Magyar Fórum, 2016. április, 57. o.
- ⁵⁰ Czenzhe Miklós: *Cípszerek nyomában*. MNO, 2008. november 18. http://mno.hu/migr_1834/cipszerek_nyomaban-353262 (Letöltés: 2016. július 31.)
- ⁵¹ János Solyom et al.: *Das Leben und Schaffen von Johann Genersich*. In: Die Zips – eine kulturgeschichtliche Region im 19. Jahrhundert. Leben und Werk von Johann Genersich (1761–1823). Hrsg.: István Fazekas et al., Institut für Ungarische Geschichtsforschung, Wien, 2013, 39. o.
- ⁵² Györffy István: *Nagykunsági krónika*. Magánkiadás, Karcag, 1922 tanúsítja legjobban mesteri anyaggyűjtési technikáját.

- ⁵³ Móra László: *Bruckner Győző élete és munkássága*. Technika Alapítvány, Budapest, 2002, 18. o.
- ⁵⁴ Varga Imre: *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1995, 6–7., 183–191. o.; Bernáth Lajos: *Protestáns iskoladramák*. Irodalomtörténeti Közlemények, Franklin Társulat, 1899.; Varga Imre: *Buchholtz György (1688–1737) és az iskolai színjátszás*. ItK, 1983, 212–224. o.
- ⁵⁵ Szövege fennmaradt: Evangélikus Országos Levéltár, AGE I.e.11c, 170–183. o.
- ⁵⁶ Bruckner Károly igazgatósága alatt. Forrás: Családi dokumentumok és fényképalbum. Magántulajdon.
- ⁵⁷ Frölich Dávid, Speer Dániel, Kunisch Adám. Genersich Keresztély: *Késmárk szabad királyi város nevezetességei*. Kassa, 1804, 163. o.; Liptak, i. m. 47.
- ⁵⁸ Grósz Alfréd Berzeviczy Györgyről beszél, de ez nyilván elírás, ugyanis György jezsuita volt. (*A késmárki Evangélikus Líceum részvetele a Magas Tátra feltárásiában*. www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/csarnok/g/grosz/kegi.htm). A Tátra feltárásiában Berzeviczy Gergely vett részt. H. Balázs Éva: *250 éve született Berzeviczy Gergely (1763–1822)*. Rubicon, 2013. www.rubicon.hu/magyar/oldalak/250_eve_szuletett_berzeviczy_gergely_1763_1822/ (Letöltés: 2016. augusztus 19.)
- ⁵⁹ Neidenbach Ákos: *Tátránk tudós polihisztorja, Grósz Alfréd*. Csobánka, 2009.
- ⁶⁰ *Késmárki Evangélikus Gimnázium 1943-as éves jelentése*. Különlenyomat, Késmárk, 1943.
- ⁶¹ Votisky Károly tanár visszaemlékezése. A késmárki ágostai hitv. ev. kerületi líceum értesítői, 1905–1906., 70. o. http://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok/#
- ⁶² 1876/77, 1878/79, 1887/89, 1905/6 tantárgyakra vonatkozó részeinek összehasonlítása alapján. A késmárki ágostai hitv. ev. kerületi líceum értesítői. http://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok/#
- ⁶³ Palcsó, i. m. 77–79. o.
- ⁶⁴ Szalai Edit: *Hunfalvy Pál élete, pályája*. A Miskolci Egyetem közleményei, 2001/61. www.matarka.hu/koz/ISSN_1417-5398/61k_2001/ISSN_1417-5398_61k_2001_009-014.pdf; Szily Kálmán: *Hunfalvy Pál emlékezete*. Magyar Nyelv, 1910, 11–12. o.
- ⁶⁵ Hevesi Attila: *Hunfalvy János élete*. A Miskolci Egyetem közleményei, 2001/61. www.matarka.hu/koz/ISSN_1417-5398/61k_2001-059-067.pdf (Letöltés: 2016. augusztus 1.)
- ⁶⁶ A késmárki ágostai hitv. ev. kerületi líceum értesítői, 1912/13., 27–45. o. http://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok/#
- ⁶⁷ Tiszai ágostai hitvallású, evangélikus egyházkerület püspökének igazolása. Iratsz.: 829/1927.
- ⁶⁸ Skultéty Csaba: *Késmárk egykori német–magyar diákvilága*. Művelődés, 2010. január.
- ⁶⁹ Lelkész, író, számos felvidéki lap szerkesztője, az eperjesi kulturális élet vezetője.
- ⁷⁰ Teológiát, filozófiát végzett Késmárkon, Bécsben geológiát, ásványtant, paleontológiát tanul. Eperjesen 15 évig a kollégium rektora, az MTA és számos tudományos társaság tagja.
- ⁷¹ A Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémia igazgatója, akinek szobrot is állítottak.
- ⁷² Költő, műfordító, az MTA és a Kazinczy Társaság tagja. Miskolc díszpolgáraként szobrot emeltek neki.
- ⁷³ Építészmérnök, díszlettervező. (A *Halálos tavasz*, *Szűts Mara házassága* és a két világháború között számos film díszlete fűződik a nevéhez.)
- ⁷⁴ Kossuth-díjas akadémikus, a szervetlen kémia professzora. Nevét a Magyar Gyógyszerkönyv megírása és a korszerű gyógyszervizsgálat fémjelzi.
- ⁷⁵ Irodalomtörténész, sajtóattasé, egyetemi magántanár.
- ⁷⁶ Zétényi Győző: *A magyar radiológia úttörői: Alexander Béla*. Magyar Radiológia, 1959/2.
- ⁷⁷ Podmaniczky Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből*. 124–125. o. <http://mek.oszk.hu/00900/00957/00957.pdf> (Letöltés: 2016. augusztus 17.)
- ⁷⁸ Id. Görgey István: *Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig*. MTA, Budapest, 1916. Az idézet: 30. o.
- ⁷⁹ Toldy Ferenc: *Kazinczy Ferenc és kora 1759–1794*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Debrecen, 1987, 18. o.
- ⁸⁰ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete 1759–1783*. <http://mek.oszk.hu/07000/07016/html/#84> (Letöltés: 2016. augusztus 20.)
- ⁸¹ Egri Mária: *Mednyánszky*. Corvina Kiadó, Budapest, 1975, 6. o.
- ⁸² Bardoly István – Markója Csilla: *Mednyánszky László feljegyzései 1877–1918*. MNG, 2003/5., 39. o.
- ⁸³ Idézi Hevesi, i. m. 65. o.

Nagy Szabaszian

Páger Antal, a festőművész

Antal Páger, the Painter

Összefoglalás

2015–2016-ban alkalmam volt meglátogatni Latin-Amerika legnagyobb magyar közösségeit (Argentínában, Uruguayban, Brazíliában és Venezuelában) a Miniszterelnökség által szervezett Mikes Kelemen Program kiküldöttjeként. Nyertes pályázóként lehetőséget kaptam, hogy öt hónap alatt feldolgozzam a Latin-Amerikában található magyar könyvtári-levéltári örökséget. Ez idő alatt találkoztam a Magyarországon csak színészként ismert Páger Antal festményeivel.

Summary

In 2015–2016 I had the chance to visit the largest Hungarian communities in Latin-America (in Argentina, Uruguay, Brazil and Venezuela) with a scholarship from the Mikes Kelemen Programme announced by the Ministry of Public Administration and Justice. As winning applicant I had the opportunity to spend 5 months processing Hungarian library and archival heritage found in Latin-America. During this time I encountered paintings by Páger Antal, who in Hungary is only known as an actor.

-
- „Páger Antal nem volt Magyarországon. Tehát 1949 és 1957 között...
 - Ez nagyon nehéz kérdés... itt nem szeretnék elkalandozni. Hazátlanul kellett élnem.
 - Hol?
 - Amerikában.”

NAGY SZEBASZTIAN, ELTE-BTK történelem-levéltár szakos egyetemi hallgató, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárságának programkoordinátora (nagy.1010@hotmail.com).

Rideg és feszülten tömör válaszok ezek Páger Antaltól abban az 1986-ban készült életműinterjúban, amelyet Molnár Gál Péternek adott az akkor 87 esztendőes színész.¹ A 2. világháború után Argentínába emigrált színművész élete végéig szinte félve, gondosan elzárkózott a kérdésektől is azokat az éveket illetően, amelyeket dél-amerikai száműzetésében töltött. Hallgatásából következően még az életútjáról, színészetéről megjelent több száz cikk, tucatnyi tanulmány, sőt életrajzi kötet² ellenére is jóformán fehér foltként mered ránk ma is életének e tíz esztendeje. Ezért – noha a színházi és filmközönség mind a mai napig ismeri és elismeri a színészt – szinte valamennyiünk előtt ismeretlen Páger Antal, a festőművész. Jelen értekezés szűk keretein belül és témaköréből adódóan sincs mód Páger színészi életpályájának és magánéletének részletes elemzésére, azonban annak rövid áttekintése nélkül nem érthetjük meg emigrációs éveinek és művészetének miértjeit sem.

Páger Antal, Kossuth-díjas kiváló művész 1899. január 29-én Makón született, és iparoscsaládban nőtt fel. Színészi pályája Székesfehérváron kezdődött az 1. világháború idején, majd kecskeméti (1922–1924), pécsi (1924–1925), nagyvárad (1925–1926) és szegedi (1926–1930) évei után Budapestre kerül. Többek között – a teljesség igénye nélkül – az Andrássy úti, a Belvárosi Színházban és a Vígszínházban való szereplése mellett már 1932-ben megjelenik a *Piri mindent tud* című filmben. Az 1930-as évek derekától karrierje szédületes sebességgel ível felfelé. Páger Antallal 1939 és 1944 között közel negyven filmet forgattak. A 2. világháború évei alatt született filmjei között pedig olyan politikai propagandafilmeket találunk, mint amilyen például a *Dr. Kovács István* (1941), a *Harmincadik* (1942) vagy az *Őrségváltás* (1942) című, a magyar film történetében készült egyetlen antiszemita filmdráma.³ Egyes források szerint⁴ 1944 augusztusában már Marschalkó Lajos *Tiszaeszlár* című kötetének⁵ megfilmesítéséről kezdett egyeztetésekbe, de fellépett az *Egyedül Vagyunk* és a *Magyar Futár* nevű szélsőjobboldali lapok matinéin is.⁶

A színésznek tehát feleségével, Komár Júliával és két kislányával a háború végén menekülnie kellett Magyarországról. Németország és Franciaország érintésével 1948. január 24-én Argentínába érkezett, ahol azután közel kilenc évet töltött. Még 1948 júniusában megalakult Buenos Aires-i lakásán a Magyar Színjátszó Társaság Hajmássy Miklós, Szelezky Zita, Cselle Lajos és Komár Júlia részvételével, ami 1954-ig működött, és adott elő olyan darabokat, mint például Vaszary Jánostól az *Egy nap a világ*, Kerecsendi-Kiss Mártontól az *Első* vagy Gárdonyi Gézától *A bor*.⁷ Az átlagosan havonta egyszer színre kerülő darabok azonban nem jelenthettek biztos megélhetést. Págernek tehát szinte azonnal más bevételi forrás után kellett néznie.

„Azt mondja a feleségem: hát te tanultál festeni valamikor, láttam a nővérednél otthon Makón... Hát te tudsz festeni, fessél! Hát festek... vettem állványt, olajfestéket, berendeztem magamnak a lakásban egy kis műtermet, és festettem, festettem...”⁸ – meséli egy időskori riportjában.

Páger Antal gyerekként valóban ismerkedett a festéssel, sőt hegedülni is tanult. Csizmadiamester apja azonban a művészi hajlamait megértés nélkül fogadta, festőállványát, hegedűjét – gyermeke fején – összetörte, festékeit összetaposta.⁹ Noha Páger ezután, saját bevallása szerint, 45 évig nem vett ecsetet a kezébe, korábbi kisebb

munkái 1945 előttről – ahogyan ez az idézett riportból is kitűnik – maradhattak fenn, ám ezek számáról vagy kvalitásáról pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre. Érdekesség, hogy az 1941-ben bemutatott *Miért?* című filmben ábrándos festőművészt alakít.

Égzakt és részletes adatok arra vonatkozólag a mai napig nincsenek, hogy 1948 és 1956 között pontosan milyen mennyiségben, milyen megrendelőknek, illetve milyen munkákat készíthetett. Katalógus hiányában csak – eladott munkáihoz képest – meglehetősen keveset tudunk képeinek témájáról, csupán egykori folyóiratok méltatásaiból, még élő szemtanúk beszámolóiból és egy-egy felbukkanó festményéből, rajzából következtethetünk művészetére. Tekintve, hogy Páger Antal festményeinek vevőköre a 2. világháború után Latin-Amerikában letelepedő magyarság első generációjából került ki, tehát azokból, akik már 1945 előtt a magyarországi társadalmi élet aktív résztvevői voltak, művészetének tekintélyes része az egykorvolt pártolók, vásárlók, gyűjtői kör halálával szétmállott. Az emigráció prominens tagjainak unokái sok esetben magyarul sem beszélnek, így mindaz a tárgyi örökség és emigrációtörténeti forrásanyag – így különösen a magyar nyelvű könyvek, folyóiratok, levéltári anyagok –, amelyek közé Páger Antal festményeit is sorolhatjuk, hihetetlen tendenciával kallódott el az utóbbi években. Ezen művek esetében a helyzetet tovább nehezíti az a tény, hogy Páger művei – kiállítási helyszínei és vevőköre folytán – egész Latin-Amerikában szétszóródtak.

Festészetét 1950 tavaszán több ízben méltatták a latin-amerikai folyóiratok, így például a Kerecsendi-Kiss Márton és Vörösváry István által kiadott *Magyarok Útja*, amelynek hasábjain részletes, egész oldalas írás jelent meg Páger festészetét és önkifejezését dicsérve: „Egy önmagába zárt lélek álmodozik a hazai tájról. A gyerekkor világa, mint a felgyújtott asztag, fellobog az argentin messzeségben. Páger Antal otthon van. Járja az alföldi tanyákat, heverészik felvidéki patakok partján, ott áll most is egy töppedt kis parasztház előtt a kerecsendi Fő utcán, szekéren poroszkál a dunántúli falvakban, Erdélyben itatja lovait selymes alkonyattal, és Temesvár környékén lagzik. Páger Antal álmodik. Megmagyarázhatatlan módon varázsolja elő a mélyből a legbonyolultabb paraszti szerszámokat és a hazai táj emberi létezésének minden formagazdagságát. Páger Antal nem fest. Mesél. A múltat meséli, az enyémet, a tiédet, mindnyájunkét.”¹⁰

Páger Antal festő-grafikusként a művészi önkifejezésnek ezt az új lehetőségét kifejlesztve magában, nem csupán anyagi szempontokat vett figyelembe, de legyőzte azokat a nyelvi – és részben politikai – akadályokat is, amelyek a helyi színházi életben való érvényesülést hátráltathatták volna. Az első hónapokban többek között a szomszéd gyerekeken gyakorolta a portréfestészetet – amelytől később el is fordult –, annak sémái helyett sokkal inkább vonzották a gyakran álom- és látomászerű magyarországi zsánerképek, tájképek, paraszti idill, illetve a saját élményeiből táplálkozó vidékárázolás. Az Alföldet, csongrádi falvakat, búzaszentelést, betakarítást, a Fő utcán lépdelő lovakat festi, és valószínűleg a Tiszáról álmodik a La Plata partján horgászva. Festőművészetét a helyi magyarság megbecsülte és nagyvonalúan honorálta – ami nyilvánvalóan Páger korábbi hírnevének is köszönhető volt. Ahogyan Halász Bálint róla szóló tanulmányában olvashatjuk,¹¹ volt önálló tárlata Venezuelában (ahol mintegy

6000 dollár honoráriumban részesült), a São Pauló-i Biennálén 45 képpel szerepelt, Uruguayban egy-egy festményén 200-300 dollárért adott túl, de sok esetben akár egy akvarellért vagy szénrajzért is megkapott 50 dollárt. Kiállításai után gyakran minden tétel elkelt. Buenos Airesben állandó vevőkörrel rendelkezett, műhelyét pedig évekig a *Délamerikai Magyarság* hasábjain hirdette.

Megmaradt festményei közül Dél-Amerikában ismeretes többek között az a négy kép, amely az Uruguayi Magyar Otthon bárhelyiségét és Petőfi-termét díszíti. A két tájképet és két zsánerképet Páger Antal ajándékozta egy előadása után az otthonnak.¹² Latin-amerikai magyar családoknál vagy magyar gyökerű leszármazottaknál, gyűjtők-nél jó eséllyel lappanghatnak különböző Páger-munkák, azonban mind ez idáig csak néhány olyan magánszemély ismert, aki rendelkezik a színész festményeivel. Magyarországi aukciós házak kínálatában egyetlen műve, a *Lovak az erdőben* című kép bukkant fel.¹³ Kiállításon pedig a közelmúltban a Bajor Gizi Színészmúzeum *Szétszórt csillagok* elnevezésű ideiglenes tárlatán találkozhattunk egy rajzával.¹⁴ Budai villájában szintén megtalálhatóak voltak saját festményei, ezeknek halála utáni sorsa, jelenlegi helye ismeretlen. Emigrációs képeinek ritkaságát jellemzi, hogy még a 2015. évi Mikes Kelemen Program idején külön ilyen irányú kutatás dacára sem sikerült a latin-amerikai kiküldöttnek akár egyetlen, kiállításra hazaszállítható vagy megvásárolható darabot találnia.

Tudjuk, hogy Páger Antal haláláig kedvtelésből festett, illetve hogy elvéte 1956 és 1986 között is születtek képei – amelyek valószínűleg jobb sorsra jutottak, mint emigrációban készült munkái –, de az 1948 és 1956 közötti legtermékenyebb, művészetének legkiemelkedőbb és legérdekesebb korszaka egyben sajnos a legismeretlenebb is. Emigrációjának utolsó éveiben a honvágyba, kenyérkereseti gondokba szinte belebetegedett, lelkileg összeomlott. Páger 1956 augusztusában – a magyar követséggel folytatott hosszas egyeztetéseket követően – amnesztiával kerülhetett vissza Magyarországra, ahol azután olyan felejthetetlen alakításaival, mint amilyeneket egyebek mellett a *Pacsirta*, a *Mici néni két élete* vagy a *Hattyúdal* című filmekben nyújtott, talán még nagyobb sikereket érhetett el, mint a 2. világháborút megelőzően. A kommunista kultúr-diplomácia pedig egyedülálló eredményként könyvelhette el az egykori színészkirály hazacsábítását. Felesége és nagyobbik lánya – elszegényedve – végleg Argentínában maradt. Páger hazatéréséről hetekig cikkezett az emigrációs sajtó. Életének emigrációs szakaszát lezáró utolsó perceit Fercsey János örököltette meg talán legmegkapóbban a *Délamerikai Magyarság* hasábjain:¹⁵

„A titokzatos induláshoz senki se jött ki. Csak Kerecsendi-Kiss Márton szikár alakja tűnt fel az indulás előtt. Kijött, hogy utoljára lássa régi barátját, akihez az emigráció emlékei fűzték. De Páger már körülveszi a követség személyzete. Lehajtott fejjel olyan köztük, mint egy rab. A kézfogásra már nem kerülhet sor. Páger Antal már odaát van a vasfüggöny mögött.

Páger megöleli feleségét, aztán elbújik a zöld szemüvege mögé. Az ajtóból még egyszer visszaínt, aztán fáradtan baktatva halad a gép felé. Félúton hirtelen megáll, és kutatva néz a teraszra, ahol ott áll régi munkatársa, Kerecsendi-Kiss Márton. Karjait széttárva kiabál valamit feléje, de már elnyeli szavát a motorzúgás. Vajon mit

akart mondani barátjának, aki az utolsó pillanatig megpróbálta visszatartani a végzetes úttól?

A motorok feldübörögtek, egy emigráns dráma végén a függöny legördült. Páger Antal búcsút intett családnak, barátoknak, közönségnek, és elindult egyedül azokhoz, akik elől tizenkét évig menekült.”

JEGYZETEK

- ¹ *Mestersége színész*. 1. rész: Páger Antal. Televíziós műsor, 1986.
- ² Molnár Gál Péter: *A Páger-ügy*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1988.
- ³ <http://www.szineszkonvytar.hu/contents/p-z/pagerelet.htm>
- ⁴ Marschalkó Lajos: *Ének a búzavirágról – levél Páger Antal után* c. írása. Hídő. Hungarian Week, 1956. szeptember 25.
- ⁵ Marschalkó Lajos: *Tiszaeszlár – a magyar fajvédelem hőskora*. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Vállalat Rt., Debrecen, 1943.
- ⁶ Páger Antal többek között 1944. március 19-én egy ilyen matinén adta elő Kiss Ferencsel a – Marschalkó Lajos szerint – álneven Páger által írt *Merre felé* c. antibolsevista dialógot. Ugyanekkor – 1944 tavaszán – készül el a Páger ellen később szintén vádpontként felhasznált „Én is hadicélpont vagyok?” feliratú, Szennik György által készített plakát, amelyen Páger Juliska látható egy amerikai bombázó alatt leszakadt kézfejjel. Pontosán soha nem derült ki, hogy Páger tudtával vagy jóváhagyása nélkül készült a plakát.
- ⁷ Dr. Enyedi Sándor: *Magyar színészek és színészet Dél-Amerikában*. Nyelvünk és Kultúránk, 2004/4., 77–79. o.
- ⁸ *Összeállítás Páger Antaltól*. Múlt-kor, MTV1, 2007. december 14.
- ⁹ <http://makohirado.hu/hirek/szines/2013/01/24/pager-antal-aki-ketszer-is-sztarra-valt.html>
- ¹⁰ Kerecsendi-Kiss Márton: *Vallomás a népről, szerelmes ecsettel*. Magyarok Útja, 1950. április 5.
- ¹¹ Halász Bálint: *Páger Antal élete legendák nélkül*. In: A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetek 8. – Emlékezés Páger Antalra. Szerk.: Tóth Ferenc, Keresztény Értelmiségiek Szövetségének makói csoportja, Makó, 1992.
- ¹² <https://www.nemzetiregiszter.hu/uruguay-i-magyar-otthon>
- ¹³ http://axioart.com/tetel/pager-antal-1899-1986-kossuth-dijas-szinmovesz-festmenye_1311897
- ¹⁴ <http://www.szinhas.hu/budapest/60695-szetszort-csillagok-murati-szeleczy-es-pager-a-szinesmuzeumban>
- ¹⁵ Fercsey János: *A hazatelepített Páger Antal története*. Délamerikai Magyarság, 1956. augusztus 31.

Lévai Imre – Szatmári Péter

Világrendszer-elemzés és dinamikus geopolitikai szemléletmód

Global System Analysis and a Dynamic Geopolitical Approach

Összefoglalás

Az alábbiakban a dinamikus geopolitikai szemléletmód néhány újszerű aspektusának bemutatására teszünk kísérletet a világrendszer-elemzés kontextusában. Az adott területi keretek között nem törekszünk átfogó képet adni az új „geopolitikai” iskolák (geoökonómiai, geokulturális stb.) nézetrendszeréről, még kevésbé törekszünk a hagyományos, ám jelentősen eltérő (angolszász, francia, német) gondolkodásmódok áttekintésére.¹ Nem térhetünk ki a geopolitika számos korabeli és kortárs magyar művelője – sajnálatos módon elhanyagolt – munkásságának méltatására vagy bírálata sem, bármennyire is helyénvaló és régóta időszerű lenne.

Summary

Below we make an attempt to present a few new innovative aspects in the context of the analysis of the global system. Given the scope of paper, we shall not try to provide a general overview of the (geo-economical, geo-cultural etc.) views of the new “geo-political” schools, or to review the traditional yet very diversified (Anglo-Saxon, French, German) theories. We cannot recognise or criticise the works of numerous former and contemporary Hungarian geo-politicians either even if it were justified and due for a while now.

DR. LÉVAI IMRE egyetemi tanár, Zsigmond Király Egyetem Nemzetközi és Politikatudományi Tanszék (levai.imre@uni-zsigmond.hu), DR. SZATMÁRI PÉTER mb. rektor, Zsigmond Király Egyetem (szatmari@uni-zsigmond.hu).

TÉRKÉP VAGY TÉR-KÉP?

Szira Tamás a magyarországi rendszer- és tudományos szemléletmód változásának sodrában (elsősorban a kelet-közép-európai kis államok szempontjából) fölszabadító erejű írást jelentetett meg, a reá jellemző fölvilágosult és szabad stílusban, a világrendszer-elemzés geopolitikai nézőpontjáról. Szakítva a világnézeti egyoldalúság és elfogultság súlyos (ám semmiképpen sem ignorálható)² terheivel, éleslátásával azonnal fölismerte a dinamikus geopolitikai elemzés addig elismerésre sem méltatott potenciális hozzájárulását az összetett társadalomtudományi (ökonómiai és politikai) kutatások célszerűségéhez és eredményességéhez: „Az újdonság, amit más tudományágak eredményeihez képest lehet hozzátenni, az, hogy az államot-nemzetet nemcsak mint jogi, illetőleg kulturális entitást tekinti, hanem sajátosságait, mozgásformáit annak az elhelyezkedésnek, domborzatnak, éghajlatnak, népsűrűségnek, fekvésnek (tenger!) meghatározottjaként is tekinti, ahol léteznie a térben adatott. S mivel nemcsak a statikus, hanem a dinamikus vonások sem maradhatnak ki látóteréből, vizsgálódásait kiterjeszti a gazdasági és politikai fejlődés mozzanataira is – az előbbi összefüggés nézőpontjából.”³

Szira idejekorán világossá tette azt is, hogy a lépték, amelynek keretében a geopolitikai vizsgálódásoknak egyáltalán érvényét és értelmét találjuk, nem lehet más, mint a világrendszer és a világtörténelem: „...a régiók és határai nem örök érvényűiek, változnak térben és időben: történelmi kategóriák. Nagy mozgások – népvándorlás, felfedezések, világháborúk stb. – átszabják a geopolitikai térképeket – a folyamatok persze szekuláris léptékűek.”⁴

Szira további, a „kis magyar geopolitika” kisállami eszmefuttatását kényszerűen mellőzve, nem hagyhatjuk rövid idézet nélkül a regionális tudomány egyik legkiválóbb magyar képviselőjének, Illés Ivánnak éleslátó megállapítását Magyarország változó világhatalmi pozícióját illetően: „Aligha lehet eltérőbb térképet elképzelni, mint a XX. század elejének és végének Közép- és Kelet-Európájáé, ahol az államok száma megszokozódott. [...] Ebben a kaleidoszkópban kétségkívül megváltozott Magyarország szerepe. Nemcsak hogy nem »lóg ki« kicsinységével a mezőnyből, de mérete és főleg folytonossága és stabilitása egyfajta »jobb helyezést« biztosít számára a térség országai között. Ez a helyzet azonban nyilvánvalóan senkit sem jogosít fel arra, hogy magyar középhatalmi álmokat és illúziókat kergessen. Arra azonban igen, hogy helyzeténél fogva Magyarország bizonyos térségszervező funkciókat töltsön be a térségben.”⁵

Bayer József hasonlóképpen globális összefüggésekben értelmezi a geopolitika főadatát, rámutatva a statikus (merev kartográfiai) világszemlélet relativisztikus értékrendjére: „A térképek az ismert világot ragadják meg, amelyen kívül a káosz és a vad természet viszonyai uralkodnak. Olyan ellentétpárok, mint a Kelet és a Nyugat, az Észak és a Dél, a központ és a periféria stb. fogalmai, kezdettől a tájékoztatást szolgálták egy világhatalmi térben, amelyen belül minden lokális hely csak a globális térben értelmezhető, és nyeri el a helyi értékét. A geopolitikai képzelet éppoly objektívnek tételezi magát, mint a térkép: a szelektivitás azonban már bele van rajzolva a térképbe, elnevezésekként, kitüntetett helyekként, központi és perifériális pontokként, azonosításra szolgáló hálóként – mint a hosszúsági és szélességi körök –, amely megragadja a világot.”⁶

Samuel P. Huntington neoweberiánus – erősen „kultúrdeterminista” – eredeti álláspontját⁷ némiképpen módosítva mégis makacs ragaszkodását hangsúlyozza a világrend statikus struktúrájának, a megváltozott, ám egyelőre (pillanatfölvételként⁸) adott világhatalmi konstelláció megértésének és kezelhetőségének szempontjából: „A hidegháború utáni világ politikájának tablója, melyet kulturális tényezők alakítanak, és a különböző civilizációk államainak és csoportjainak kölcsönös egymásra hatása jellemez, végtelenül leegyszerűsített. Sok mindent mellőz, eltorzít, illetve elhomályosít. Ám ha komolyan akarunk gondolkodni a világ dolgairól, és hatékonyan akarunk cselekedni e világban, kell valamiféle egyszerűsített térkép a valóságról, valamiféle elmélet, elgondolás, modell, paradigma. [...] A leegyszerűsített paradigmák vagy térképek nélkülözhetetlenek az emberi gondolkodás és cselekvés számára. [...] Minden modell vagy térkép absztrakció, és egyes célokra jobban, más célokra pedig kevésbé alkalmazható. [...] Térkép nélkül eltévedünk. Minél részletesebb a térkép, annál jobban tükrözi a valóságot. Ám egy túlzottan részletes térkép nem túl sok célra használható. [...] Röviden, olyan térképre van szükségünk, amely jól ábrázolja a valóságot, s ugyanakkor le is egyszerűsíti azt olyan formában, amely leginkább szolgálja céljainkat. Amikor a hidegháború véget ért, különféle világpolitikai térképek vagy paradigmák születtek.”⁹

Az amerikai történész-politológus még ennél is tovább megy, amikor a világrendszer strukturális (viszonylag homogén avagy formális: azaz különálló, egymást kizáró) és funkcionális (egymást átfedő és kölcsönható: vagyis nodális, polárisan szerveződő)¹⁰ alrendszereit (régioit) egybemossa, ráadásul a „káoszparadigma” irreleváns földidézésével: „Ha a világot hét vagy nyolc civilizációnak tekintjük, a nehézségek többségét elkerüljük, így nem áldozzuk fel a valóságot a takarékoság kedvéért, amint azt az egyetlen vagy a két világ paradigma esetén tesszük, és a takarékoságot sem áldozzuk fel a valóság oltárán, mint az államközpontú, valamint a káoszparadigma esetén. Ez a paradigma könnyen megragadható és áttekinthető keretet kínál a világ megértéséhez, a sokasodó konfliktusok között megkülönbözteti a fontosat a kevésbé fontostól, előrejelzi a jövő fejleményeit, és útmutatóul szolgál a politika alakítói számára.”¹¹

KÁOSZ ÉS/VAGY ANARCHIA?

Huntington a komplexitáselméletből következő „káoszparadigma” totális meg nem értéséről téven tanúbizonyságot, a „strukturalista-neorealista” iskola anarchia-hierarchia dichotómiájánál leragadva, a következőképpen érvel a továbbiakban: „Az államközpontú paradigmához hasonlóan a káoszparadigma is közel jár a valósághoz. Szemléletes és pontos képet ad sok mindenről, ami a világban történik, de az államparadigmától eltérően rávilágít a világpolitika hidegháború utáni korszakának jelentős változásaira is. [...] E paradigma fogyatékoságai azonban még az államközpontú paradigma fogyatékoságainál is komolyabbak. A világ, meglehet, kaotikus, ám mégsem hiányzik belőle teljesen a rend. Az egyetemes és differenciálatlan anarchia képe kevés fogódzót kínál a politika szereplői számára a világ megértéséhez, az események rendszerezéséhez és jelentőségük értékeléséhez, az anarchia tendenciáinak előrejel-

zéséhez, a káosz válfajainak és feltehetőleg különböző okainak és következményeinek megkülönböztetéséhez, illetve a követendő irányok kijelöléséhez.”¹²

Robert David Kaplan nagy visszhangot kiváltó, Huntington szellemi hozzájárulásának értékeihez gyakran előnyére viszonyított tanulmányában meghökkentő képet fest a világrendszer átalakulásáról: „Háromdimenziós térképet képzeljünk el, a hologramok mintájára. E hologram kétdimenziós alapját képező, a városállamokat és a még megmaradt nemzeteket hagyományos színmegkülönböztetéssel jelölő ábra fölé csoport- és egyéb identitások egymást átfedő üledékrétegei rakódnak, amelyekre helyenként olyan (bármiféle határok megvonását tovább nehezítő) árnyékalakok rétegződnek, amelyek a drokartellek, maffiák és az őrző-védő magáncégek hatalmát jelenítik meg. Határok helyett sokkal inkább mozgó »hatalmi centrumok«-ról beszélhetünk, akárcsak a középkor esetében. E képzeletbeli térkép egy sík felületet felosztó rögzített, összefüggéstelen vonalak helyett különböző ütközőzónák változékony mintázatát mutatná. [...] Ehhez a próteuszi térképészeti hologramhoz még néhány egyéb tényező is hozzáveendő, amilyenek az újkori népvándorlások, a születési ráták időnkénti robbanásszerű megugrásai, vagy a járványvektorok. Mindezek következtében a világatlasz soha nem lesz statikus; e jövőbeli térkép – bizonyos értelemben »az utolsó térkép« – a káosz folyamatosan változó leképezése lesz.”¹³

Kaplan – honfitársához, Huntingtonhoz hasonlóan – súlyos elméleti hibába esik: a káoszt az anarchiával azonos értelemben használja. *Ezek semmilyen értelemben sem szinonimák.* Aligha kifogásolható, ha valamely szerző a káosz és az anarchia fogalmait metaforikus (szóképi) vagy éppen – kiterjesztően – allegorikus értelemben használja mondanivalójának jobb megvilágítása céljából.¹⁴ Ötletes képek a „távolság haláláról”¹⁵ és a „földrajz végéről”¹⁶ sem visznek közelebb a világ jobb megértéséhez. Ám ha ragaszkodunk a rendszerelemzés és, ezen belül a komplex (azaz: összetett) rendszerek elemzésének szabatos eszközeihez és kategóriáihoz, nem tekinthetünk el a szakmai igényesség elvárható minimumától. A „szerves” (funkcionálisan differenciált) rendszer fogalmának értelmét illik világosan definiálni, a káosz termodinamikai (fizikai) és komplex rendszerelméleti (kémiai, biológiai és társadalmi) különbségeit eleve célszerű nyilvánvalóvá tenni. Az anarchiának azonban semmi köze bármely tradicionális („uralomnélküliség”) vagy modern („zűrzavar”, rendetlenség) értelemben használt köznyelvi interpretációhoz.¹⁷ Az „anarchia” fogalmának szembeállítását a „hierarchia” fogalmával a nemzetközi kapcsolatok neorealista iskolájának félrevezető találmánya, amivel súlyos csapást mért a tudományos igényű, nemcsak didaktikai, hanem analitikai okokból is érthetővé tenni szándékolt társadalmi (globális, regionális és lokális) rendszerek elemzésének eredményességére.¹⁸

A világrendszer evolúciós pályáján az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején bekövetkezett lokális háborgások (perturbációk) globális anarchia vagy éppen új „világrendetlenség”, világméretű „nyugtalanság”, átláthatatlan „zűrzavar” és kiszámíthatatlan „örvénylés” (pandemonium, turbulencia stb.) bekövetkeztének képzetét keltette egyes szerzőkben.¹⁹ Noha ma már – több mint húsz év távlatából – megállapíthatjuk, hogy sem a korábbinál nagyobb „anarchia”, sem különösebb rendezetlenség nem állt elő a glóbuszon, a kiteljesedett (szub)regionális pályaháborgás (turbulencia) nyomán

a világ jaltai rendje azonban Európában jelentősen módosult. Ez a „hidegháború végeként” aposztrofált, viszonylag (történelmi léptékben) gyors politikai és gazdasági átalakulás az Európán kívüli (főként ázsiai) modernizáló (szub)régiókban évtizedek óta zajló transzformációs folyamatokkal együtt a fönnálló világrend jövőjének nyitottságát jelzi, egyszersmind a geopolitikai viszonyok gyökeres átrendeződésének lehetőségét rejtí magában. Huntington szerint a „diszkontinuitás” nevezetes és elhíresült forgatókönyvének első szakaszában ez még csak a polgárháborúk, helyi katonai konfliktusok számának növekedését, majd ezek eszkalációját jelentheti, s végül sor kerülhet a szerző által civilizációknak nevezett regionális kapitalizmusok nagy összecsapására: „A modernizáció révén a Civilizáció általában magasabb anyagi szintre kerül. De vajon ugyanilyen hatást gyakorol az erkölcs és a kultúra fejlődésére is? Bizonyos esetekben igen. A fejlettebb társadalmak számára a rabszolgaság, a kínzás és az erőszak mindinkább elfogadhatatlanná válik. Kérdés persze, hogy ez vajon a nyugati civilizáció befolyásának köszönhető-e, s ha így van, akkor a Nyugat hatalmának hanyatlása szükségszerűen az erkölcs hanyatlását vonja-e maga után? Valószínűleg igen, hiszen a kilencvenes években a »puszta káosz« paradigmája igazolódott be: a joguralom világszerte csődöt mondott; államok buktak el, és sok helyütt ma is egyre nő az anarchia; világszerte burjánzik a bűnözés; transznacionális maffiák és drokartellek jöttek létre; sok társadalomban rohamosan nő a kábítószer-függőség; a család – mint modell – elvesztette hagyományos értékét; számos országban megrendült a bizalom, és megszűnt a társadalmi összefogás; nő az etnikai, vallási és civilizációs konfliktusok száma, és a világ nagy részén a fegyvereké a hatalom. A bűnözés hulláma egyre több várost... ér el, s a Civilizáció alapvető elemei, értékei szép lassan semmivé válnak. Az emberek a kormányzás globális válságáról beszélnek. A gazdasági eredményeket felmutató transznacionális vállalatok komoly riválisra találnak a transznacionális maffiákban, drokartellekben és terroristacsoportokban, melyek súlyosan veszélyeztetik a Civilizáció létét. A jogállamiság a Civilizáció első számú alapfeltétele, ez azonban a világ nagy részén... megszűnni látszik, s Kínában, Japánban, illetve Nyugaton is támadások keresztüztübe került. Úgy tűnik, hogy a Civilizációt hamarosan a barbárság kora váltja fel, s elképzelhető, hogy egy eddig példát nélkül álló jelenség, a globális méretű Sötét Középkor köszönt az emberiségre. [...] A béke és a Civilizáció jövője a világ nagy civilizációinak politikai, vallási és szellemi vezetőinek együttműködésén és megértésén múlik. A civilizációk összecsapásában Európa és Amerika együtt vagy külön-külön bukik majd el. A globális méretű, »igazi összecsapásban«, a Civilizáció és a barbárság háborújában a világ nagy civilizációi együtt vagy külön-külön fognak elbukni, s magukkal rántják civilizációs értékeik gazdag tárházát: a vallást, a művészetet, az irodalmat, a filozófiát, a tudományt, a technikát, az erkölcsöt és a könyörületességet. Az elkövetkezendő időszakban a világ békéjét leginkább a civilizációk összecsapása fenyegeti, és a világháború veszélyét egyedül a civilizációk segítségével létrehozott nemzetközi rend háríthatja el.”²⁰

Zbigniew Brzezinski az Amerikai Egyesült Államoknak a világrendszerben és funkcionális alrendszereiben betöltött hegemon szerepéről, a világrend stabilitásának jövőbeli biztosításáról elmélkedve ugyancsak a nemzetközi anarchia és „zűrzavar” alternatívájának lehetőségét veti föl: „Az amerikai világelsőség tartóssága és stabilitása

szempontjából kritikus fontosságú lesz, hogy az Egyesült Államok hogyan kezeli és igazgatja a fő geostratégiai játékosokat az eurázsiai sakktáblán, és hogyan irányítja Eurázsia geopolitikai pilléreit. [...] Hacsak Amerika – akár szándékosan, akár akaratán kívül – le nem mond jelenlegi státusáról, úgy a belátható jövőben e hatalmi elsőségnek csak egyetlen alternatívája lehet: a nemzetközi anarchia. [...] A hatalomnak mind a négy ágában – vagyis a katonai, a gazdasági, a technikai és a kulturális illetően is – valószínűleg egyetlen nemzetállam sem tudja felvenni a versenyt Amerikával, márpedig ezek együttes megléte szükséges ahhoz, hogy egy ország világpolitikai üttöerőt képviseljen. Fontos mind a nélkülözhetetlenség, mind a globális anarchia valós lehetőségét hangsúlyozni. [...] Tartós és céltudatos amerikai részvétel nélkül hamarosan zűrzavar uralná az egész világot. Ennek lehetőségét nemcsak a mai Eurázsia, hanem általában az egész világ geopolitikai feszültségei magukban rejtik.”²¹

A látszólag szabályszerűtlenül és rendezetlenül, azaz „kaotikusan” viselkedő komplex, nemlineáris determinisztikus rendszerek leírására és értelmezésére irányuló törekvésekből született meg a néhány évtizeddel ezelőtt félrevezető módon „káoszelméletnek” elnevezett matematikai-logikai konstrukció, ami azután számos félreértésre adott okot. A környezetükkel kölcsönhatásban álló nyílt (irreverzibilis változásokon átmenő, ún. disszipatív) rendszerek evolúcióját jellemző, „determinisztikus káoszból” kibontakozó „rend” mintái a komplex, nemlineáris dinamikus rendszereknek általában a társadalmi rendszerekre, *különösen* pedig a világrendszerre és alrendszerre is vonatkoztatható *emergens*, azaz adaptív önszervező és (ezért) *evolútív* tulajdonságai az elméleti interpretáció széles, a bevett (lineáris és/vagy statikus) paradigmátikus korlátokat áttörő lehetőségét kínálják a globalizáció és a regionalizáció (ezen belül pedig a geopolitika) kutatói számára. Magyarországon ez a viszonylag új tudományos irány még nem nyert teljes polgárjogot a társadalomkutatók körében, ráadásul a túlünk nyugatra eső felsőoktatási és akadémiai intézetekben is bizonyos nehézségekkel küszködik. Ismereteink szerint az egyetlen hazai kivételt Bíró Gáspár kísérlete jelenti, amely a káosz és az anarchia jelenségeinek a nemzetközi politikai viszonyokban való érvényesülését, eredeti és meglepő módon, a „meghatározó szereplők” és az ezzel kapcsolatos „összeesküvés-elméletek” összefüggésében, de nem a komplex rendszerszemlélet keretében vizsgálja.²² Különösen nagy nehézséget, sőt károkat okoz a komplex rendszerszemlélet elterjedésében és elfogadtatásában a posztmodern „tudományoság” zsákutcának bizonyult vállalkozása.²³

Még ha nem is csak „némileg” – mint korábban Huntington – más jelentésre, de valójában a *globális* (világ)rendszer *regionális* alrendszerei *komplex* rendszerré szerveződésének („szervesülésének”) történeti és elméleti következményeire hívja föl a figyelmet Immanuel Maurice Wallerstein, a neves amerikai társadalomtudós a következő néhány mondatban: „Vegyük észre, hogy a »világrendszer« fogalom, és két alkategóriája, a »világgazdaság« és »világbirodalom«, szintén fogalmak. Ez arra utal, hogy nem olyan rendszerekről, gazdaságokról, illetve (*sic!*) birodalmakról beszélünk, amelyek *átfogják* az (egész) világot, hanem olyan rendszerekről, gazdaságokról és birodalmakról, amelyek maguk egy világot *alkotnak* (de nem feltétlenül terjednek ki az egész világra, sőt, általában nem). Ez a kulcsjelentőségű fogalom az elmélet kiindulópontját alkotja.

Amit tulajdonképpen kimond, az az, hogy a »világrendszereknél« olyan tér-idő zónákkal van dolgunk, melyek számos politikai és kulturális egységet átmetszenek, és (*sic!*) a tevékenységek és intézmények olyan integrált tartományát képezik, amelyekre bizonyos rendszerszintű törvényszerűségek jellemzők.”²⁴

VILÁGREND VAGY RENDE(ZE)TLENSÉG?

Halford John Mackinder, a klasszikus geopolitikai gondolkodás félreismerhetetlen brit géniusza 1904-ben tette világossá, miként is értelmezi a világpolitikai alrendszer funkcionális világegésszé szerveződésének következményét a szűk látókörű hatalmi versengés eredménytelenségére és kilátástalanságára nézve, megelőlegezve a globalizáció máig sokat vitatott jelenségének valós jelentését: „Mostantól kezdve, a poszt-kolumbuszi korban – annak ellenére, hogy ez világméretű terep lesz – újra egy zárt politika rendszerrel kell számolnunk. A társadalmi erők minden egyes kirobbanása ahelyett, hogy a környező ismeretlen térben és barbár káoszban szertefoszlaná, éles visszhangra talál a glóbusz távoli csücskeiben, és ennek következményeként a világ politikai és gazdasági szervezetének gyengélkedő elemei darabokra hullanak szét. [...] Talán e tény valamilyen féltudatos felismerése az egész világ államférfiainak a figyelmét a területi expanzióról a viszonylagos hatékonyságért való küzdelem irányába tereli.”²⁵

Anthony Giddens, brit közgazdász-szociológus közel egy évszázaddal később a föntihez meglepően hasonló értelmezését adja a globalizáció összetett, tévesen a világrendszer homogenizálódásaként (egységesüléseként) értelmezett folyamatának: „A világ társadalmában megfigyelhető növekvő kölcsönös függőség leírására általánosan használt szakkifejezés a *globalizálódás*. Hiba lenne a globalizálódást pusztán a világ egységesülési folyamatának előrehaladásaként értelmezni. A társadalmi viszonyok globalizálódása elsősorban az idő és a távolság rendjének megváltozását jelenti a társadalmi életben. Más szavakkal, életünkre egyre nagyobb hatást gyakorolnak olyan események, amelyek kívül esnek mindennapi tevékenységünk közvetlen társadalmi környezetén.”²⁶

Wallerstein a világrendszer belső dinamikájából kibontakozó evolúciójáról elmélkedve és a globalizáció lehetséges következményeit (ha nem is Mackinder nyomán) továbbgondolva, a komplex rendszerelmélet fogalomtárával operálva a következőket írja annak jövőjéről: „...a kapitalista világgazdaság történelmi rendszer, amelynek ennélfogva történelmi élete van: létrejött; egész sor ciklikus ritmusa és időszakonként megismétlődő trendje van, amelyek ma jellemzik; belső ellentmondásai vannak, amelyek végül pusztulásához fognak vezetni. [...] a rövid távú ellentmondások középtávú megoldásokhoz vezetnek, amelyek aszimptótákhoz közelítő hosszú távú lineáris görbékre fordíthatók le. Amikor megközelítik ezeket az aszimptótákat, csökken az egyensúlyhoz való visszatérés érdekében gyakorolt nyomás, ami egyre nagyobb oszcillációkhoz és kettéágazódáshoz vezet. A görbe kis változását eredményező nagy, véletlenszerű hullámzások helyett a kis ingadozásoknak nagy változások lesznek a következményei. A kettéágazódás fenyegető közelsége, amit az idéz elő, hogy immár nemigen állnak

rendelkezésre középtávú megoldások a rövid távú ellentmondásokra, katasztrofális hatással van a rendszerre. [...] Jelenleg a világrendszer változófélelben van. Most már nem ciklusok és trendek kisebb, állandó összesítésének a korát éljük. 1989-cel feltehetően rázárult az ajtó a múltra. Meglehet, most már megérkeztünk a bizonytalanság valóságos birodalmába. A világrendszer természetesen továbbra is működni fog, sőt »jól« fog működni. De éppen, mert továbbra is úgy fog működni, mint ahogy már 500 éve működik, tehát keresi a szakadatlan tökefelhalmozás módjait, hamarosan képtelen lesz ilyen módon működni. A történelmi kapitalizmus, mint minden történelmi rendszer, nem kudarcai, hanem sikerei okán fog elpusztulni.”²⁷

Nem kétséges: a világrendszer jövője nyitott, megjósolhatatlan. Magas fokú inhereens komplexitásából fakadóan egy belátható bifurkációs pontig legfeljebb az evolúció lehetséges állapotterét behatároló forgatókönyvek fölvázolása lehetséges. Valamely komplex rendszer állapotában bekövetkező hirtelen strukturális (szerkezeti) és/vagy funkcionális (működési) változás leírására alkalmazott „kettéágazódás” (bifurkáció) terminus technicusa azt a képzetet kelt(het)i ugyanis a komplex rendszerelemzés matematikában kevésbé jártas művelőiben, hogy a szóban forgó rendszer transzformációja *alternatív*, azaz kettős (vagylagos), kétféle időbeli (történelmi) lehetőséget megengedő „egyensúlyi” (viszonylag stabil) pályát kínál. Valójában azonban nem történik más, mint állapotok („fázisok”) új, a korábbiól gyökeresen eltérő és megjósolhatatlan lehetőségei („terei”) rejtőznek (nyílnak meg) a látszólag „kaotikus állapotba” hullott, mindaddig stabilnak mutatkozott, „vonzáskörzetét” (attraktorát) elhagyó rendszer előtt. A komplex társadalmi rendszerek evolúciójának interpretációja körüli zavar, különösképpen az ilyen rendszerekben érvényesülő interdependenciák és interakciók nemlinearitása, illetve dinamikája az átláthatatlan és ellenőrizhetetlen káosz látszatát keltheti az egyenes vonalú és egyenletes (vagy „szakaszos”) történelmi fejlődés képzetéhez szokott, a *differenciált strukturális önszerveződés rendszerintegritást fönntartó adaptív funkcióját* szem elől tévesztő szemlélődő számára. Valamely komplex rendszer egészének tulajdonságait és viselkedését *differenciált és differenciálódó részei integráltságának* (interdependenciájának) foka és *integrálódásának* (interaktivitásának) módja határozza meg. A globális interdependenciák (többszörös kölcsönös determinációk) nyilvánvaló módszertani következménye a nemlinearitás, azaz matematikailag a *nem* elsőfokú függvényekkel leírható összefüggések modellezhetősége a komplex társadalmi rendszerek evolucionista elemzésekor, nem összetévesztve a „túlélésért folyó harc” végletesen leegyszerűsített, darwinistának vélt evolúció-elméleti konstrukciójával,²⁸ vagy a földrajzi determinizmus túlhajtott álláspontjával.²⁹ A geopolitikai tudományos igényű elemzések és a szakmailag elhivatott elemzők ezt a fáradságot ma már nem takaríthatják meg.³⁰ Tudomásul kell vennünk: életünk társadalmi téridőben zajlik, a távolság él és virágzik, a politikai és gazdaságföldrajz tudománya most veszi igazán valódi kezdetét. Mindennél szemléletesebben és szellemesebben tesz személyes tanúbizonyságot a föntiekről Paul Krugman egyik méltán népszerű, számos kiadást megért műve legelején: „Úgy egy évvel ezelőtt többé-kevésbé hirtelen ráébredtem, hogy mint nemzetközi gazdaságtannal foglalkozó közgazdász egész eddigi szakmai pályafutásom során gazdaságföldrajzról gondolkodtam és írtam, anélkül hogy ennek tudatában lettem volna.”³¹

A Nobel-díjas amerikai tudós, szakmai elkötelezettségét meg nem tagadva, valamivel később így folytatja: „A termelés területi elhelyezkedésén hosszan tartó és mély nyomot hagyott a történelem és a véletlen, és ez minden méretnél szembetűnő. [...] A nyilvánvaló függés a történelemtől a meglévő legmeggyőzőbb bizonyíték arra, hogy a gazdaság, amelyben élünk, közelebb van... a kumulatív folyamatok által vezérelt dinamikus világhoz, mint a standard állandó hozadéku modellhez.”³²

A *dinamikus geopolitikai*, valamint – a világrendszer más funkcionális alrendszereihez kapcsolódó – *geostratégiai*, *geoökonómiai*, *geokulturális* és *geoökológiai* stb. szemléletmód egyfajta *historikus és holisztikus téridő* képalkotást föltételez az elemző részéről a rendkívül összetett (komplex) társadalmi viszonyrendszerek eredetének és természetének, állapotának és változásának föltárása és megértése érdekében. Brzezinski, az amerikai geopolitika tudományának „nagy öregje” hasonlóképpen a „lapos térkép” félrevezető egyoldalúságának veszélyére, a tényleges hatalmi viszonyok dinamikus tényezői, többek között a történelmi hatóerők (historical drives) vizsgálatának fontosságára hívja föl a figyelmet egy korábbi, még a hidegháborús korszakban megjelent írásában.³³

TÖRTÉNELMI HATÓERŐK ÉS CIKLUSOK

Berneke Ágnes, a magyarországi geopolitikai kutatások egyik legismertebb képviselője, szakmai elkötelezettségéhez híven, legutóbb őszinte önkorrekcióra szánta el magát a globalizáció történelmi folyamatának megítélése tekintetében. Míg korábban³⁴ úgy vélte, hogy „a világ fokozódó globalitása egyben azt is jelenti, hogy az önálló nemzetgazdaságok felől a hangsúly a globális világpiac meghatározó szerepe felé tolódik el”, most úgy véli: „Most, 2013-ban, a jelenlegi világgazdasági és világpolitikai kutatásaim alapján azonban úgy ítélem meg, hogy a 2008-as pénzügyi válság után *kezdetét vette* egy új, ún. »deglobalizációs« korszak, vagyis a vertikális térségi felosztás legfontosabb térségi szintjének, a globális világpiacnak a szerepét a nagytérségi regionális piacok, illetve nagytérségi regionális erőterek veszik át.”³⁵

Berneke fontos és időszerű, elméleti és módszertani kérdésekre reflektál: milyen konzisztens (ellentmondásmentes) teoretikus keretek között értelmezhető a globalizáció történelmi folyamata, és miként interpretálható a jelenség megnyilvánulása történelmi perspektívában? Egyáltalán: miben áll a „globalizáció/deglobalizáció” dichotómiája? Ha ugyanis a globalizációt (a modern emberitársadalom-szerveződés világméretűvé válását, azaz a világrendszer evolúcióját) egyirányú, egyenes vonalú folyamatként fogjuk föl, akkor valóban visszafordítható (reverzibilis) fejlődési trenddel, vagyis „deglobalizációval” kellene szembenéznünk. Csakhogy ekkor föl kellene adnunk az evolúciós világszemléletet, és el kellene fogadnunk a megtett társadalmi-gazdasági fejlődési utak nyomtalan eltűnésének lehetőségét. A globalizáció azonban komplex rendszerszemléletű értelmezésünk szerint nem pusztán homogenizálódást (egységesülést) kiváltó integrálódásban nyilvánul meg, hanem heterogenizálódásra vezető differenciálódási (önszervező) potenciált is magában foglal. A globalizálódás és a regionalizálódás egymást föltételező és generáló irreverzibilis folyamatok a világ-

rendszer immanens összetettsége (komplexitása) folyamányaként. Világunk már soha többé nem süllyedhet vissza kitörölhetetlenül a megelőző történelmi korok azonos körülményei, társadalmi-gazdasági viszonyai közé.

Raimo Väyrynen a világrendszer evolúciójának az endogén meghatározottságú, nemlineáris dinamikus tényezők és történelmi hatóerők (a szabad bér munka és a szerves tőkefőhalmozás aszimmetrikus és aszinkron kölcsönhatása) kiváltotta ciklikus pályájára (attraktorára) vezeti vissza nagy ívű munkájában a különböző geopolitikai doktrínák történelmi hullámokban fölbukkanó megjelenését.³⁶ „A világrendszer szemléletű elemzés abból az előfeltételezésből indul ki, hogy a nemzetközi rendszerben léteznek olyan kontextustól függő elemek, amelyek nem bonthatók nemzeti összetevőkre, és amelyek ugyanezen okból együttesen befolyásolják az egyes nemzeteket. Ezek a kontextustól függő elemek tartozhatnak a világ gazdaság stagnálásához, illetve növekedéséhez, vagy a világrendszer politikai struktúrájához. Ez a feltevés azt mondja ki, hogy a világrendszer dinamikus jellegét tekintve, a geopolitikai gondolkodás a világrendszer bizonyos fejlődési fázisaiban jobban érvényesül, mint másokban.”³⁷

A kiváló finn közgazdász-politológus – a gazdasági determinizmus csapdáját messze elkerülve – a közismert Kondratyev-féle (kb. 50 év hullámhosszú, de inkább 40-60 éves, azaz aperiodikus) világgazdasági ciklus mintáit (úm. depresszió – felépülés – prosperitás – visszaesés) követve mutatja ki a geopolitikai gondolkodás történelmi perspektíváinak változását. „A geopolitikai doktrínák elterjedése kétféle változóval magyarázható. Világrendszer szinten a stagnálási periódusok jobban segítik a geopolitikai doktrínák kialakulását, mint a növekedési periódusok. Ez azért van így, mert stagnálás idején az államok között fokozódik a verseny, és új doktrínákra van szükség a piacokért és a politikai befolyásért folytatott küzdelem igazolására vagy az abban való eligazodásra. Stagnálás idején a centrumállamok egyre több protekcionista korlátozást alkalmaznak, a centrum-periféria kapcsolatokban pedig a kétoldalú megállapodások nyernek teret a multilaterális kereskedelemmel és beruházással szemben. Ezért tehát a stagnálás a nacionalista gondolkodást segíti elő, támogatva a geopolitikai doktrínákat.”³⁸

Väyrynen a fentiek értelmében a stagnálás négy hullámát különbözteti meg, nevezetesen: az 1815-től 1830-ig, az 1870-től 1896-ig terjedő, majd a két világháború közötti időszakra kiterjedő, végül az 1960-as évek végétől és az 1970-es évek elejétől az 1980-as évek elejéig tartó periódusokat (ne feledjük, 1983-as keltezésű tanulmányról van szó). Nyilvánvaló, hogy a Kondratyev-ciklus újabb leszálló ágát, az ötödik hullámot aligha láthatta előre. Írásunk legfontosabb, ha nem is kizárólagos célja éppen az, hogy a dinamikus, komplex világrendszer szemléletű geopolitikai gondolkodás előrehaladásához újabb inspirációt adjon.

Végül Fischer Ferenc ösztönző szavai lehetnek iránymutatók minden, a diszciplína fejlődése iránt elkötelezett kutató és oktató számára, miként számunkra is: „A... geopolitikai kérdésekre, bár a napi híradásokban, a XXI. század első éveiben gyakran szembetalálkozunk velük, megnyugtató választ még nemigen kaphatunk. Viszont kortársként, a történelem »tanúiként« részesei vagyunk (lehetünk) azoknak a nagy sodrású eseményeknek, folyamatoknak, a kétpólusú világrend helyébe lépő globális dimenziójú (egypólusú, birodalmi jellegű vagy ötpólusú, hatalmi egyensúlyra épülő?),

új világhatalmi struktúra formálódásának, amelynek a XXI. század elején még csak feltételezett irányait véljük sejteni.”³⁹

JEGYZETEK

- ¹ E tekintetben változatlanul ajánlható a *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv, Pataki Gábor Zsolt, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 2002 és *The Geopolitics Reader*. Eds.: Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, Routledge, New York, 2006 alapos tanulmányozása.
- ² „A kifejezés jelenlegi sikere annál is inkább hangsúlyozandó, mivel a második világháború vége óta, rengeteg országból szinte száműzték (a »nyugati« országok nagy része és főleg a kommunista országok), azaz a kifogással, hogy »hitleri« koncepcióról van szó. És mégis, 1945 óta, a jaltai szerződéssel kezdődően, nem voltunk híján olyan konfliktusoknak és változásoknak, melyeket ma kétségtelenül geopolitikáinak neveznénk. Holott azok közül, akik ma geopolitikáról beszélnek, bizonyosan szinte senkinek sincs köze a náci ideológiához, sőt gyakran még a szó eredetét sem ismeri, és azt sem tudja, hogy egyfajta tabu tárgyát képezte.” Yves Lacoste: *Geopolitika* (1993). In: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv, Pataki Gábor Zsolt, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 2002, 490. o.
- ³ Szira Tamás: *Kis magyar geopolitika*. Valóság, 1992/4., 26–27. o.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Illés Iván: *Helyünkről Európában*. Valóság, 1994/1., 21. o.
- ⁶ Bayer József: *A globalizáció és a 21. század geopolitikai kihívásai*. *Geopolitika* a 21. században, 2010/1., 8. o.
- ⁷ Samuel P. Huntington: *Civilizációk háborúja? Külpolitika*, 1995/3–4., 183–204. o.
- ⁸ „Egy elméletnek, amelynek az lenne a rendeltetése, hogy megmagyarázza: a politikai cselekvésnek egy egészen meghatározott térségstruktúrája miért alakult ki, és hogy fog megváltozni a jövőben, az egyes politika egységek interdependens döntéseinek szövedékét kell szétbogaroznia, és a súlyukban a körülmények hatására az idő haladtával is változó lényeges befolyásoló tényezőket kell kiszűrnie. Egy adott térségstruktúrát ezáltal úgy kell felfognunk, mint egy olyan folyamatról készült pillanatfelvételt, amelyben a szereplők permanensen és kölcsönösen igazodnak egymáshoz.” Dieter Wieser: „*Geopolitika*” – egy vitatott fogalom reneszánsza (1994). In: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv, Pataki Gábor Zsolt, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 2002, 318–319. o.
- ⁹ Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* (1996). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998, 27., 29., 30. o.
- ¹⁰ Saul Bernard Cohen: *Geopolitics of the World System*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2003, 4.
- ¹¹ Huntington: *A civilizációk összecsapása...*, i. m. 40–41. o.
- ¹² Uo. 39. o.
- ¹³ Robert D. Kaplan: *A közelítő anarchia II.* (1994). 2000, 1997/8., 26–27. o.
- ¹⁴ Mint pl. Ágh Attila: *A globalizáció politikai aspektusai*. In: *Globalizáció és nemzeti érdek*. Szerk.: Glatz Ferenc, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1997, 96–97. o.; Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999, 290. o.; Szentes Tamás: *A világgazdaság és a nemzetközi gazdasági diplomácia időszéri kérdései*. Aula Kiadó, Budapest, 1992, 13. o.
- ¹⁵ Frances Cairncross: *The Death of Distance. How the Communications Revolution will Change Our Lives*. Harvard Business School Press, Boston, Mass, 1997.
- ¹⁶ J. Michael Greig: *The End of Geography? Globalization, Communications, and Culture in the International System*. *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 46, No. 2., 2002, 225–243.; Daniel Bethlehem: *The End of Geography: The Changing Nature of the International System and the Challenge to European Law*. *European Journal of International Law*, Vol. 25, No.1., 2014, 9–24.
- ¹⁷ Egedy Gergely helyesen állapítja meg, hogy „a nemzetközi kapcsolatok hagyományos felfogása szerint az államok közötti kapcsolatokat az anarchia jellemzi, ami persze nem feltétlenül jelenti a káoszt, hanem »csak« egy olyan formalizált központi döntési mechanizmus hiányát, amely az egyes államokon belül létezik”. Egedy Gergely: *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*. HVG-ORAC, Budapest, 2007, 45. o.

- ¹⁸ Vö. Jack Donally: *The Discourse of Anarchy in IR*. International Theory, Vol. 7, No. 3., 2015, 393–425.
- ¹⁹ Lásd pl. Ágh, i. m.; Zbigniew Brzezinski: *Out of Control. Global Turmoil on the Eve of the Twenty-first Century*. Scribner, New York, 1993.; *Managing Global Chaos. Sources of and Responses to International Conflict*. Eds.: Chester A. Crocer, Fen Osler Hampson, Pamela Aall, United States Institute of Peace Press, Washington, 1996.; Stanley Hoffmann: *World Disorders. Troubled Peace in the Post-Cold War Era*. Rowman & Littlefield, Lanham, 1998.; Ken Jowitt: *New World Disorder. The Leninist Extinction*. University of California Press, Berkeley, 1992.; Daniel Patrick Moynihan: *Pandaemonium. Ethnicity in International Politics*. Oxford University Press, Oxford, 1993.; James N. Rosenau: *Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity*. Princeton University Press, Princeton, 1990.
- ²⁰ Huntington: A civilizációk összecsapása..., i. m. 556–557. o.
- ²¹ Zbigniew Brzezinski: *A nagy sakkjábla. Amerika világelsőége és geostratégiai feladatai* (1997). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999, 266–268. o.
- ²² Vö. Bíró Gáspár: *Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 22–25. o.
- ²³ Minderről bővebben lásd Lévai Imre: *Globalizáció: a komplex világrendszer evolúciója*. In: Globalizációs trendek. Tanulmányok. Szerk.: Bayer József, Lévai Imre, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2003, 157–179. o.; Lévai Imre: *A komplex világrendszer evolúciója. A globális és regionális politikai gazdaságtan alapvonalai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.; Lévai Imre: *Átmenet, átalakulás, alkalmazkodás. Magyarország nemzetközi kapcsolatrendszerének változása a rendszerváltás két évtizede során*. In: A rendszerváltás két évtizede. Változások és válaszok. Szerk.: Bayer József, Boda Zsolt, MTA Politikai Tudományok Intézete – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009, 269–298. o.; Lévai Imre: *Világrendszer-elmélet, világrendszer-elemzés, világrendszer-szemlélet*. Társadalomkutatás, 2012/2., 159–168. o.; Lévai Imre: *Differenciált integráció. Az európai regionális kormányzás evolúciója*. In: Többsebességes vagy többemeletes? A differenciált integráció változatos formái az EU-ban. Szerk.: Ágh Attila, Kaiser Tamás, Koller Boglárka, Blue Ribbon Research Centre – Szigmond Király Főiskola, Budapest, 2013, 78–101. o.; Lévai Imre: *Kartográfiai káosz. A dinamikus geopolitikai szemléletmód metaforái*. In: Sokszínű politikatudomány. Bayer József 70. születésnapjára. Szerk.: Sipos Balázs, Szatmári Péter, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016, 77–86. o.; Imre Lévai – Péter Szatmári: *Pfade der Modernisierung: „catch-up“ oder „take-off“? Zeitschrift für Weltgeschichte*, Jg. 14., Heft 1., 2013, 149–159. (Übersetzt aus dem Englischen von Christian Frings).
- ²⁴ Immanuel Wallerstein: *Bevezetés a világrendszer-elméletbe* (2004). L'Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2010. 45. o. (eredeti kiemelések).
- ²⁵ Halford J. Mackinder: *A földrajz mint a történelem kulcsa* (1904). In: Geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerk.: Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv, Pataki Gábor Zsolt, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 2002, 16. o.
- ²⁶ Anthony Giddens: *Szociológia* (1982). Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 498. o.
- ²⁷ Immanuel Wallerstein: *Geopolitika és geokultúra* (1991). In: Geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerk.: Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv, Pataki Gábor Zsolt, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 2002, 124–125. o.
- ²⁸ Mint pl. Bradley Thayer: *Darwin and International Relations. On the Evolutionary Origins of War and Ethnic Conflict*. University Press of Kentucky, Lexington, 2004.
- ²⁹ Mint pl. Robert D. Kaplan: *The Revenge of Geography*. Foreign Policy, No. 172., 2009.
- ³⁰ Az Európai Unió szerkezeti és működési specifikumainak – geopolitikai kontextusban történő – megértéséhez lásd pl. Böröcz József újszerű írását. József Böröcz: *The European Union and Global Social Change. A Critical Geopolitical-Economic Analysis*. Routledge, New York – London, 2010.
- ³¹ Paul Krugman: *Földrajz és kereskedelem* (1991). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003, 15. o.
- ³² Uo. 23–24. o.
- ³³ Vö. Zbigniew Brzezinski: *Game Plan. A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S.–Soviet Contest*. The Atlantic Monthly Press, Boston – New York, 1986, 6–8.
- ³⁴ Bernek Ágnes: *A globális világ „új gazdaságföldrajza”*. Tér és Társadalom, 2000/4., 89. o.; majd Uő: *Geopolitika és/vagy geoökonomia. A 21. század világgazdasági és világpolitikai folyamatainak összefüggései*. Geopolitika a 21. században, 2010/1., 33. o.

- ³⁵ Bernek Ágnes: *Az atlanti erőteréből az eurázsiai erőterébe? Magyarország a 21. század többpólusú világában*. Geopolitika a 21. században, 2013/4., 11. o. (eredeti kiemelések).
- ³⁶ Galló Béla könyvében szinte szó szerint követi az alábbiakban hivatkozott szerző – annak eredeti angol nyelvű művére hivatkozva – okfejtését, amely mű azonban nem áll rendelkezésünkre. Galló Béla: *A túlélés tudománya. A nemzetközi politikai viszonyok vetélkedő elméletei*. Helikon Kiadó, Budapest, 2000, 47–55. o.
- ³⁷ Raimo Väyrynen: *Geopolitikai doktrínák világrendszer-szemléletben* (1983). In: Válság. Fejlődés-tanulmányok 9. Szerk.: Miszlivetz Ferenc, MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1987, 128. o.
- ³⁸ Uo. 129. o.
- ³⁹ Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ 1945–1989. Tankönyv és atlasz*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005, 376. o.

Egedy Gergely

Brexit: szuverenitás versus szupranacionalitás

Brexit: Sovereignty versus Supranationality

Összefoglalás

Ismeretes tény, hogy 2016. június 23-án Nagy-Britannia egy történelmi jelentőségűnek mondható népszavazáson úgy döntött, kilép az Európai Unióból. A döntés az euroszeptikus körökben nagy örömet, az Európa-pártiak körében viszont nagy felzúdulást váltott ki, riadalmat keltett a globális gazdaságban, és a mainstream sajtóban olyan jóslatokhoz vezetett, melyek szerint a brit gazdaság össze fog omlani. Eddig e fenyegetések nem igazolódtak be. E tanulmány abból a hipotézisből indul ki, hogy a kilépés megszavazása elsősorban nem gazdasági okokkal magyarázható, hanem a nemzeti szuverenitás megtartásának a szándékával, a nemzetállamokat felszámoló szupranacionális integráció elutasításával.

Summary

As is well-known, the United Kingdom voted for a British exit (a “Brexit”) from the European Union in a historic referendum held on 23 June 2016. The result of the referendum was celebrated by the Eurosceptic “Vote Leave” campaign while it greatly disappointed and exasperated the supporters of the Remain camp. The outcome shocked the major actors of the global economy and led to gloomy predictions in the mainstream press about the imminent collapse of the British economy. However, up to now these prophecies have not materialized. The present study is based on the assumption that the Brexit decision cannot be meaningfully explained by referring to economic considerations; the explanation should point out the desire of the voters to defend national sovereignty and reject the supranational project of European integration.

PROF. DR. EGEDY GERGELY, egyetemi tanár, Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar (gergely.egedy@gmail.com).

„Anglia még mindig kívül áll Európán... Európa külön áll, nem Anglia húsából-véréből való” – írta az első világháború után, a versailles-i béketárgyalásokról készített munkájában a brit delegációban részt vevő s később világhírűvé vált közgazdász, John Maynard Keynes 1920-ban.¹ A szűk száz évvel később rendezett, a szigetország EU-tag-ságáról szóló júniusi népszavazás kimenetele arra utal, hogy a britek többsége ma sem tekinti magát Európa részének, és nem kívánja elfogadni azt, hogy a sorsukat meghatározó döntéseket Brüsszelben hozzák meg.

Ha ezt az attitűdöt meg akarjuk magyarázni, és választ keresünk a 2016. június 23-án hozott döntés okaira, nem elégséges pusztán a pillanatnyi körülményekre, a migrációs válságra, a Brit Függetlenségi Párt propagandájára vagy épp a Cameron-kormány által végrehajtott gazdasági megszorításokra utalni, hiszen, amint az idézet is jelzi, a gyökerek jóval messzebbre nyúlnak. Nézzük csak meg, igen tanulságos, az egyik legnagyobb brit közvélemény-kutató intézetnek, az Ipsos MORI-nak az 1970-es évek óta közzétett adatait arról, hogy a brit polgárok mekkora százaléka lépne ki az európai integrációs szervezethez! Jó néhány évben igencsak „szoros” állást találunk...² A kilépés megszavazásához, a fentebb említettekkel együtt, nyilvánvalóan sok tényező járult hozzá, e sorok szerzője azonban abból indul ki, hogy ezek között a nemzeti szuverenitás kérdése állt a középpontban. Emlékeztet, hogy Nagy-Britannia a múltban is mindent megtett a szuverenitásának védelmében: kész volt szembeszállni II. Fülöp spanyol király Armadájával, Napóleon és Hitler hódítási kísérleteivel. 2016 nyarán a voksolók 51,89%-a, 17 millió 400 ezer polgár úgy ítélte meg, hogy az Európai Unió, még ha természetesen nem is hasonlítható az erőszakos hódítókhoz, komolyan fenyegeti e féltve őrzött kincset. Ennyi szavazatot a brit történelemben még soha nem adtak le sem egy pártra, sem egy ügyre.

Föderációs tervek – Nagy-Britannia nélkül

A szuverenitásnak tulajdonított rendkívüli jelentőség figyelembevétele nélkül sok mindent nem is lehet megérteni a brit történelemből. A 20. század paradoxonjainak egyike, hogy 1946 szeptemberében a Zürichi Egyetemen mondott nevezetes beszédében Winston Churchill elsőként vetette fel az „Európai Egyesült Államok” gondolatát, de úgy, hogy ebbe a saját hazáját nem értette bele. Ezt sokan csak az után ismerték fel a kontinensen, hogy az 1951-ben ismét hatalomra került konzervatív államférfi éppúgy elutasította a kibontakozó európai együttműködésben való részvételt, mint a Munkáspárt, amely 1945 nyarán átvette Nagy-Britannia irányítását. Ez magyarázza, hogy a szigetország kimaradt az európai integráció folyamatát elindító, 1951-ben létrehozott Európai Szén- és Acélközösségből és az 1957-es római szerződésből is, amely megalapította az EU elődjét, a Közös Piacot (EGK). Amikor pedig, két francia vétó után, 1973-ra a tory Edward Heathnek sikerült végül beléptetnie Nagy-Britanniát, tagadhatatlanul kedvezőtlen feltételeket szabtak számára. A Közös Piac egyik kulcsintézményének, az agrárszektor nagyvonalú közösségi támogatásának az elfogadása nyilvánvalóan előnytelen volt egy olyan gazdaság számára, amelyben a mezőgazdasági termelés csak csekély szerephez jutott. A Harold Wilson vezette Labour Party ezért

már 1975-ben megszavaztatta a briteket a tagságról – nem a mostani volt tehát az első referendum e kérdésben.³ Margaret Thatcher (1979–1990) Európa-politikájának sarokkövévé tette a nemzeti szuverenitás védelmét és a nemzetek feletti, szupranacionális unió elutasítását. A legmarkánsabban erről 1988 szeptemberében Bruges-ben mondott beszédében szolt, hangsúlyozva, hogy az EK-t nem szabad önmagában célnak tekinteni. „A sikeres Európai Közösség felépítésének legjobb módja a független szuverén államok önkéntes és aktív együttműködése” – jelentette ki, egyértelművé téve, hogy konzervatív meggyőződése szerint roppant káros lenne az európai nemzeteket identitásuktól megfosztani, és valamiféle mesterséges identitásba kényszeríteni.⁴ Utódja, John Major osztotta az integráció szupranacionális dimenziójával kapcsolatos tory aggályokat, és az 1992-es maastrichti értekezleten nemcsak azt sikerült kiharcolnia, hogy a briteknek ne kelljen elfogadniuk a közös európai pénzürendszert, hanem sikerült meggyőztetnie azt az elképzelést is, hogy az egyezmény végleges szövege az Unió távlati céljaként a „föderális állammá” alakulást jelölje meg.

Érdeemes megjegyezni, hogy a Munkáspárt 1983-ban még az Európai Közösségből való mielőbbi kilépés mellett állt ki.⁵ Igaz, a Tony Blair által megreformált, és 1997-ben hosszú szünet után ismét kormányt alakító New Labour Party lényegesen nagyobb rokonszenvvel viszonyult az európai integrációhoz, de a gazdasági szuverenitás szimbólumának tekintett font feladásától és az euró bevezetésétől még az ő kormánya is elzárkózott. Ezzel párhuzamosan, az ellenzékbe szorult toryk körében az ezredfordulóra markánsan megerősödött az euroszkepticizmus; a kérdéskör egyik neves kutatója, Philip Lynch a Konzervatív Pártot ebben a periódusban a „puha” és a „kemény” euroszkepticizmus között helyezte el.⁶ (Míg a „puha” változat csak azon törekvésekkel áll szemben, amelyek az integráció további elmélyítésére és a nemzetállamok jogkörének drasztikus megnyirbálására irányulnak, az utóbbi az Unió eszméjét is elutasítja.) Az „Európában, de nem Európa által vezetve” elv jegyében a konzervatívok nem pusztán az integrációs folyamat továbbvitelének feltartóztatására törekedtek, hanem a korábban vállalt kötelezettségek egy részétől is szerettek volna megszabadulni.

David Cameron, akit 2005-ben választottak meg a Konzervatív Párt elnökévé, már ellenzékben egyértelművé tette, hogy szerinte az integráció „túl messzire ment, mégpedig a rossz irányba”.⁷ 2010-ben kormányra kerülve gyorsan beváltotta választási ígéretét, és 2011-re törvényt hozatott a brit szuverenitásról: ez leszögezte, hogy bármilyen újabb, az EU javára történő hatáskörátadásra csak népszavazást követően kerülhet sor. A *European Union Act* 18. paragrafusa, a nevezetes „szuverenitási klauzula” elvi síkon kimondta, hogy a brit parlament teljesen szuverén, következésképp az EU joga kizárólag azért érvényesül, mert a parlament ezt így akarja.⁸ A tory berkekben uralkodó EU-ellenességet azonban ezzel sem sikerült lecsillapítania, és egyre inkább félni lehetett attól is, hogy az elégedetlenséget a Brit Függetlenségi Párt (UKIP) fogja kihasználni, amely egyetlen kérdésre, az EU-tagság megszüntetésére összpontosította tevékenységét.⁹ A rendszeresen végzett közvélemény-kutatások félreérthetetlenül jelezték, hogy az egyre „keményebb” euroszkepticizmus nemcsak a tory politikusokat, hanem a brit társadalom jelentős részét is áthatotta. A fentebb említett Ipsos MORI intézet 2012 novemberében végzett felmérése már azt mutatta, hogy a megkérdezettek 52 százaléka a

kilépést pártolná!¹⁰ E hangulatot tükrözte, hogy ugyanebben a hónapban a Corbyban tartott időközi választáson kiemelkedően jól szerepelt a UKIP, 2014 júniusában pedig az EP-választáson Nigel Farage pártja több voksot kapott, mint akár a toryk, akár a Munkáspárt.¹¹ A politikai elemzők joggal mutattak rá: nem a párt „törzsszavazóinak” száma ugrott meg hirtelen, hanem az ún. „stratégiai szavazóié”, akik egy kérdésben, Európa ügyében álltak mellé.¹² Ennek fényében tette meg Cameron 2013 januárjában a 2016-ban bukásához vezető bejelentést: ha 2015-ben a pártja nyeri meg a választást, népszavazást írat ki a brit tagságról („Bloomberg-beszéd”).¹³ Hozzáfűzte azonban, hogy előbb tárgyalásokat kezdeményez Brüsszellel az Unió megreformálásáról és a brit érdekek érvényesítéséről, és ha ezek sikerrel zárulnak, ő a tagság mellett fog kampányolni.¹⁴

Az ígéret beváltása

2016 késő őszen Cameron azt nyilatkozta, hogy személyes kudarca ellenére sem bánta meg utólag a referendumról szóló döntését, mert az Európához való viszony ügye már jó ideje „mérgezte” a brit közéletet, tiszta vizet kellett tehát önteni a pohárba.¹⁵ Londoni politikai körökben többen is felvetették, hogy a miniszterelnök azzal számolva ígérte meg a népszavazást, hogy ezt az ígéretét sohasem kell beváltania, mert a várható koalíciós partner, a Liberális Demokrata Párt – a brit politikai alakulatok közül a leginkább EU-párti – úgyis megvétőzza. Hogy így gondolkodott-e valóban, azt nem tudni, tény viszont, hogy 2014-ben és 2015-ben Cameron komoly sikereket ért el. 2014 szeptemberében Skóciában a többség népszavazáson elutasította a függetlenségi programot, 2015 májusában pedig a várakozásoknál jóval több voksot kapott a pártja, így egyedül is kormányt tudott alakítani. E fejlemény Cameron számára egyúttal kötelezettséget is jelentett arra nézve, hogy hozzákezdjen az Európai Unió „megreformálására” irányuló tárgyalásokhoz, és aztán megtartsa a tagságról beígért referendumot. Milyen konkrét célokat jelölt meg az újráválasztott miniszterelnök? Ezeket a legfontosabban a Királyi Külügyi Intézetben (Chatham House) 2015 novemberében tartott beszédében foglalta össze.

Négy követelést jelölt meg: Nagy-Britanniát mentsék fel az „egyre szorosabb unió” („*ever-closer union*”) céljának elfogadása alól; az eurót nem használó országokat ne érje hátrány az eurózónából való kimaradásuk miatt; erősítsék az Unió versenyképességét; és végül, az Unión belüli szabad munkavállalás elvével való visszaélés tilalmát, vagyis a bevándorlás korlátozását.¹⁶ Bár ez utóbbi tekintetében a Cameron vezette koalíciós kormány már 2011-től szigorításokat vezetett be, ez a követelés a népszavazást bejelentő 2013-as beszédben így még nem fogalmazódott meg – s valójában a brit közéletben sem kapott olyan hangsúlyt, mint egy-másfél évvel később. A 2015. májusi parlamenti választás kampányában viszont már annál inkább előtérbe került a bevándorlás ügye: Cameron és pártja az EU-ban maradás feltételévé tette azon követelés elfogadását, hogy a briteknek módjuk legyen korlátozni a tagországokból érkező munkavállalók számát. Fix kvóták a hatályos uniós szabályozás alapján szóba sem kerülhettek, mert alapelveket sértettek volna, és az EU vezetői hallani sem akartak alkalmazásukról, Ca-

meron ezért azt a stratégiát választotta, hogy a többi tagországból érkezők szociális juttatásait nyirbálja meg. A Konzervatív Párt választási programja rögzítette: ragaszkodnak ahhoz, hogy az EU-s munkavállalók csak négyéves folyamatos szigetországi munkaviszony után igényelhessék a szociális juttatások teljes körét.¹⁷

E tanulmányban talán nem szükséges részletezni azt a több szálon futtatott tárgyalási folyamatot, amelynek révén a londoni kormány igyekezett minél több engedményt kiharcolni az EU-tól. A lényeg, hogy 2016. február 20-ra a brit miniszterelnök néhány kérdésben érdemi eredményt ért el Brüsszelben.¹⁸ A briteket formálisan is felmentették az „egyre szorosabb unió” követelménye alól, megszabadultak tehát az európai „szuperállam” általuk eddig sem kívánt víziójától, és kimondták, hogy az Unióban több pénznem is használható. (Ez inkább szimbolikus jelentőségű volt, hiszen a briteket eddig sem kötelezték az euró elfogadására.) Ezzel összefüggésben megerősítették, hogy pénzügyi mentőcsomagokban sem kötelesek részt venni. A legkényesebb ügyben, a bevándorlásban London jogot nyert az ún. „vészfékrendszer” bevezetésére. Ez lehetőséget kínált arra, hogy átmenetileg, négy évre (szükség esetén maximum 7 évre) befagyaszthassa az Unió más tagállamaiból érkező munkavállalóknak járó szociális juttatások folyósítását. Az engedmény így is uniós alapelvet érintett, a megkülönböztetés tilalmának elvét, de Nagy-Britannia „bent tartása” ért annyit Brüsszelnek, hogy kész legyen a kompromisszumra. A megállapodás, amelyet még a szigetországban dolgozó polgáraik miatt nagymértékben érintett közép-európai V4-országok is elfogadtak, lehetővé tette Cameronnak, hogy a „Remain”-tábor élén, vagyis az Unióban maradás mellett kampányolhasson. Diadalmas hazatérése után ezt rögtön be is jelentette.

E sorok szerzője nem gondolja, hogy a tárgyalások csak jelentéktelen eredményeket hoztak, noha az EU beígért „megreformálásáról” szó sem volt. A népszavazás kiemelete mégis azt mutatja, hogy a brit választópolgárok többsége a Cameron által győzelemként értékelt engedményeket kevésnek tartotta. A legélesebb vélemények szerint a miniszterelnök keveset kért – és még kevesebbet kapott...

Akármiként is vélekedünk erről, tény, hogy az Unió-párti kampányba jó néhány komoly hiba is csúszott. Azzal, hogy Cameron nem az integráció előnyeit, hanem a kiválással járó megpróbáltatásokat állította kampányának a középpontjába, a legkevésbé sem sugallt pozitív képet az uniós tagságról. Az ő szavai ráadásul azért sem voltak maradéktalanul hitelesek, mert korábban maga is úgy foglalt állást, hogy ha Brüsszellel nem tud megegyezni a „reformokban”, vagyis az engedményekben, akkor ő is a Brexit mellett lép majd fel. A fenyegetések, melyek szerint a brit gazdaság és az egész társadalom majd súlyosan megfizet az esetleges kilépésért, kifejezetten bumerángthatásúnak bizonyultak; sokak szemében az EU-ból hasznot húzó elit érdekeinek a leplezését szolgálták. Balul sült el Barack Obama londoni látogatása is: a briteket az EU-ban maradásra intő amerikai elnök szavai csak felszították a brit szuverenitáshoz fűződő érzelmeket.¹⁹ Hasonló hatást váltott ki, hogy a piac szempontjainak mindent alárendelő globális pénzügyi elit, akiket a neves politológus, Samuel Huntington „davosi emberekként” emlegetett, látványosan a Brexit elutasítása mellett állt ki. Itt is beigazolódnak látszik tehát a világhírű szociológus, Manuel Castells megállapítása: „Az

elitek kozmopoliták, az emberek lokálisak.”²⁰ Több elemző szerint Cameron azzal is hibát követett el, hogy megengedte kormánya tagjainak, hogy nyíltan kampányoljanak ellene. A Munkáspárt a „Remain”-tábor mellé állt ugyan, de elnöke, Jeremy Corbyn kétségtelenül elég „langyosan” kampányolt, amiért június 23-a után lázadás tört ki ellene a pártban, miután a parlamenti frakció megvonta tőle a bizalmát. (Az 1975-ös népszavazáson Corbyn még a kilépés mellett voksolt.)

A „Vote Leave”-tábor, vagyis a kilépéspártiak üzenete lényegében az volt, hogy a kormányzat által kiírt referendum soha vissza nem térő alkalom az apránként eladogatott szuverenitás visszaszerzésére. (Ellentétben a másik oldalával, amely elsősorban a gazdasági racionalitást állította középpontba.) Ehhez kapcsolódóan jelentős szerepet kapott az érvelésükben az Európai Unió „demokratikus deficitje”. A tagsági feltételek „újrátárgyalása” előtt Cameron maga is hangoztatta, hogy az Unióban hiányzik a demokratikus felelősség és számonkérhetőség, hiszen az állampolgárok nem tudják kontrollálni az európai mamutszervezet gépezetét, következésképp a demokratikus legitimitás egyedüli forrása csak a nemzeti törvényhozás lehet.²¹ Ezt az érvet most vele szemben is be lehetett vetni, és a Brexit intellektuálisan igényesebb hívei arra is hivatkozhattak, hogy a demokratikus deficit valójában egy „identitásdeficithez” is kapcsolódik, hiszen nincs közös identitású európai démosz, amely megfelelő alapul szolgálhat a „választási modellre” épülő demokrácia működtetéséhez.²²

A kilépéspárti kampányban természetesen kiemelt hangsúlyt kapott a bevándorlás, de tegyük hozzá: e kérdés sem csak a legálisan és illegálisan érkezők száma miatt került a közéleti viták középpontjába, hanem azzal összefüggésben, hogy van-e még a brit államnak joga beleszólni abba, hányan és kik jöhetnek. A bevándorlás szabályozása tehát összekapcsolódott a szuverenitás ügyével. A kérdés vulgáris taglalásában élen járt a legmagasabb példányszámú EU-ellenes bulvárlap, a *The Sun*. A Calais mellett feltorlódott, a szigetországba akár erőszakosan is bejutni akaró migránsok ezreiről készített filmfelvételek hatásos propagandának bizonyultak a bulvársajtóban.

A kilépést zászlajára tűző tábor természetesen fel is nagyította a szuverenitásra leselkedő veszélyeket. A kampánynak leginkább „arcot adó” volt londoni polgármester, Boris Johnson – akiben sokáig Cameron utódját látták, és akinek az „átállása”, Michael Gove igazságügy-miniszterrel együtt, érzékeny veszteséget okozott a „Remain”-tábornak – több ízben is azt állította, hogy az Európai Unió nem más, mint Napóleon és Hitler hódítási kísérleteinek legújabb változata. „Napóleon, Hitler és mások megpróbálták már ezt, de mindig tragikusan végződött a kísérletük. Az EU ugyanezt csinálja, csak más módszerekkel” – jelentette ki.²³ Ez az érvelés sokak számára meggyőzően csengett, mert sokan gondolkodtak úgy az EU-ról, ahogy Johnson, s ahogy annak idején Margaret Thatcher is, aki elszántan ellenezte a német egyesítést, nem rejtve véka alá, hogy az integrációs szervezetben a német gazdasági expanziós törekvések bújtatott formáját látja.²⁴ A Brexit-pártiak interpretációjában Európa a túlbürokratizált, a szabadságot megfojtó, szűk látókörű, protekcionista bezárkózás intézményi keretként jelent meg, amelyet szembeállítottak a brit hagyományokhoz illeszkedő globális szemlélettel, különösképpen pedig az angolszász világgal. Az ő olvasatukban az Európai Unióhoz tartozásnak van alternatívája: „Anglo-Amerika”, és még tágabban, az „angloszféra”.

A szuverenitás dilemmái

Mivel a szuverenitás ügye kulcsszerepet játszott a Brexit-döntésben, érdemes egészen röviden, néhány mondat erejéig közelebről is szemügyre venni, hogy mit is jelent ez az eszme a tradicionális brit olvasatban. A nyugati világban a szuverenitásról – akár csak a nemzettudatról – az ezredfordulóra széles körben az a vélekedés alakult ki, hogy olyan 19. századi fogalomról van szó, amely lényegében már elveszítette a relevanciáját. És joggal utal arra Damian Chalmers, a London School of Economics professzora, hogy Európában ma már a szuverenitás tárgyalása elválaszthatatlan az Unióról és az uniós jogról folytatott diskurzustól.²⁵ A globalizáció nyilvánvalóan nem hagyta érintetlenül egyetlen állam szuverenitását sem, az európai integráció folyamata pedig egy eddig történelmileg példátlan szupranacionális formációt hozott létre, de a kérdés ezzel együtt árnyaltabb megközelítést igényel. A kidolgozott uniós alkotmányelmélet hiánya csak tovább nehezíti e kérdést.

A szuverenitás brit felfogásának ráadásul van néhány sajátos, egyedi vonása. A nemzeti identitás és a szuverenitás kapcsolatáról szóló érdekes tanulmányában Tóth-Matolcsi László joggal hívja fel a figyelmet, hogy „az angol fejlődésben a szuverenitás fogalma olyan jelentést kezdett felvenni, amely a modern nemzetállam eszméjével leginkább összeegyeztethető”.²⁶ Az ismert brit politikai doktrínára, a „parlamenti szuverenitásra” utal, amely nem a népet, hanem a parlamentet tekinti szuverénnek, s amelynek klasszikus megfogalmazását William Blackstone és Albert Venn Dicey dolgozta ki. Ezzel kapcsolatban Tóth-Matolcsi megjegyzi, hogy ez kevesebb problémát vet fel, mint a „népszuverenitás” rousseau-i tana, mert így nem kell szembenézni azzal a dilemmával, hogy miként tud „a nép minden tagja konkrét kérdésekben egyetérteni”. A szuverenitásnak ez a megközelítése segített abban, hogy a brit identitás „megengedő” legyen, utat nyitva a többes identitásnak.²⁷ Az „angoltól” megkülönböztetett „brit” identitás megteremtése történeti perspektívában valóban sikeresnek bizonyult, mert hatékonyan legitimálta a többnemzetiségű brit államot, viszont talán épp e sikeressége magyarázza, hogy a politikai identitás más szintjével és formájával különösen nehezen egyeztethető össze.²⁸ Ernst Haas, az európai integráció elvi legitimálásában kulcsszerepet játszó neofunkcionalista iskola legtekintélyesebb teoretikusa az integráció lényegét úgy írta le, mint egy olyan folyamatot, amelyben a politikai szereplőket fokozatosan meggyőzik arról, hogy a nemzetállam iránti lojalitásukat egy új centrumba helyezték át.²⁹ Ez a lojalitás-transzfer természetesen mindenütt problematikus, de a britek esetében egyértelműen kijelenthető, hogy kudarcot vallott.

A tradicionális konzervatív érvelést jól tükrözi a Centre for Policy Studies tory „agytröszt” neves kutatójának állásfoglalása. Noel Malcolm a szuverenitásról szóló írásában, kiállva a fogalom használatának indokltsága mellett, hangsúlyozza, hogy a szuverenitást nem lehet korlátozni vagy megosztani; a szuverenitás „alkotmányos függetlenséget” jelent, amit nem lehet „közössé” tenni („pooled”). Míg a szuverenitással foglalkozó modern szerzők jó része úgy látja, hogy a tagállamok akaratából a szuverenitás szupranacionális keretben is létezhet, Malcolm leszögezi: ha Nagy-Britannia megosztja, közössé teszi a szuverenitását az EU tagállamaival, megszűnik szuverén

államnak lenni, mert egy magasabb autoritásnak rendelődik alá.³⁰ (Ugyanakkor arra is figyelmeztet, ennyiben vitatkozva a hagyományos angol megközelítéssel, hogy nem szerencsés a szuverenitás alanyának egy állami szervet, a parlamentet tekinteni, mert a szuverenitás az állam egészét illeti meg.) A legnagyobb horderejű s ezért a legtöbb aggodalomra okot adó fejleménynek Malcolm a strasbourgi Európai Parlamentet tekintti: minél inkább igazi törvényhozás lesz belőle, annál inkább válik az EU egy igazi föderális állammá. Maguk alatt vágják tehát a fát azok az antiföderalisták, akik a strasbourgi parlament „demokráciadeficitjére” panaszkodnak, jegyzi meg.³¹

Lényegében hasonlóan érvelt a neves konzervatív filozófus, Roger Scruton is a BBC 4 csatornának a népszavazásról adott elemzésében. Korábbi írásainak szellemével összhangban kifejtette: egy politikai közösség kizárólag a „többes szám első személy”-re alapozódhat, csak ez tarthatja fenn a demokráciát, és hidalhatja át a mindenütt szükségszerűen jelentkező belső ellentéteket, ám ezt a „mi” tudatot az Európai Unió mindeddig nem tudta és a jövőben sem fogja tudni kialakítani. A népszavazás eredményét ezért szerinte sem lehet gazdasági tényezőkkel magyarázni; a kilépésre voksolókat a nemzeti szuverenitás védelmének szándéka vezette. Az EU által kínált „másfajta” szuverenitás nem valódi szuverenitás, mert az a cselekvési szabadság nem minősíthető így, amit az EU Bizottsága „engedélyez”. Hozzáfűzte, hogy a népszavazás intézményével szemben több konzervatív aggály is felvethető, hiszen elveszi a döntéshozók felelősségét, de van egy kivétel: ha arról szól a referendum, hogy kik legyenek a döntéshozók, kik döntsenek rólunk.³²

A szuverenitás kérdésében a *Financial Times* egyik vezető kommentátora, Martin Wolf – Cameron álláspontját támogatva a kampányban – úgy fogalmazott, hogy a brit állam még rendelkezik szuverenitással, amit bizonyít, hogy referendumot rendezhet, ha viszont a jelenleginél több hatáskört adna át Brüsszelnek, az már valóban a szuverenitás elvesztésével fenyegetne.³³ A történetek fényében azt mondhatjuk, a választók többsége egy ilyen forgatókönyv lehetőségét eleve ki akarta zárni, mintegy igazolva azon véleményeket, melyek szerint paradox módon, a globalizáció hatására a szuverenitás értéke meg is erősödhet, ugyanis az erősebb állam hatékonyabban tudja védelmezni a nemzeti érdekeket.

Kiknek a döntése?

A népszavazást követő hetekben „olyan széles körű antidemokratikus érzület fellángolása mutatkozott a brit és az európai politikában egyaránt, amely addig rejtőzködött és szégyenlős volt, ám most öntudatossá, sőt agresszívvé vált” – írja a szigetországi reakciót értékelve John O’Sullivan, Thatcher egykori tanácsadója, a budapesti székhelyű Danube Institute vezetője a konzervatív *National Review* hasábjain.³⁴ E sorok szerzője ennél egy fokkal kevésbé keményen fogalmazna, de abban egyetért a neves kommentátorral, hogy a magyarázat nem hivatkozhat arra, a Brexit-pártiak valójában nem is tudták, mire szavaznak. A politikai kampányokra jellemző demagógiával ugyanis nem lehet a döntést magyarázni. Annál is kevésbé, mert valójában mindkét oldal bőven alkalmazta a demagógia eszközeit. A kilépés hívei, egyebek között, azt sulykolták a

kampányban, hogy az EU-tagság heti 350 millió fontba kerül a briteknek – csak épp arról nem szóltak, hogy ebből jelentékeny összeget vissza is kapnak. Az Unió-pártiak viszont azzal riogattak, hogy a kilépés esetén a brit gazdaság azonnal összeroppan, és minden egyes családnak hatalmas összegbe kerül az EU-ból való távozás. A bulvársajtó pedig egészen képtelen állításokat is terjesztett: az EU korlátozná, hogy hány kávét lehet naponta meginni; vagy épp, hogy a kilépés után a britek már nem utazhatnak többé a kontinensre nyaralni...

Vajon igaza van-e azoknak, akik pusztán tájékozatlan emberek átgondolatlan döntésének nevezték a népszavazáson leadott EU-ellenes voksokat?

Az eredményen felháborodók azt állították, hogy az öregek és a tudatlanok döntöttek. Ez nyilvánvalóan erősen elfogult, és ezért nem elfogadható értékelés. Az kétségtelen tény, hogy a referendum éles demográfiai törésvonalakat hozott a felszínre. Kiderült, hogy a fiatalok többsége, a 18 és 24 év közöttiek csaknem háromnegyede az Unióban maradásra voksolt, míg a 65 felettiak több mint 60 százaléka a kiválást támogatta. Ennek fényében sokan felvetették: vajon van-e joga az idősebb generációknak arra, hogy megszabják az utánuk jövők életének kereteit, az utóbbiak akarata ellenére is? „Az utolsó szöveget verték be a generációm koporsójába...” – nyilatkozta dühösen a BBC riporterének egy egyetemi hallgató. De ezt a kérdést más szemszögből is meg lehet közelíteni. Egy másik egyetemista ugyanebben a beszélgetésben arra figyelmeztetett, hogy ha az a generáció, amely már jórészt az EU-ban nőtt fel, a kiválás mellett van, akkor a véleményét bizonyára érdemes figyelembe venni.³⁵ Az idősebb generációk élettapasztalatát nem lenne sem méltányos, sem pedig racionális eleve értéktelennek minősíteni.

Ami a kilépésre szavazók műveltségét illeti, a Brexit-ellen voksolók között ugyan több felsőfokú végzettségű polgár volt, ez a körülmény azonban nem választható el a korosztályi dimenziótól. O’Sullivan teljes joggal emlékeztet arra, hogy a 65. életévüket betöltöttek egy olyan korszakban – az 1960-as évek végéig – érettségizhettek, amikor a brit társadalomnak a mainál csak jóval kisebb százaléka járhatott egyetemre vagy főiskolára. Egy parlamenti jelentés szerint a felsőoktatásban részt vevők aránya 1950-ben 3,4 százalék volt, 1970-ben 8,4 százalék, 1990-ben már 19,3 százalék, 2000-ben pedig már 33 százalék. A fiatalabb korosztályokban tehát szükségképp jóval magasabb a diplomások aránya, és e sorok szerzője hajlamos egyetérteni O’Sullivan azon megjegyzésével, hogy az 1970 előtti diplomák többnyire nagyobb tudást takarnak, mint amelyeket az 1980-as és 90-es években szereztek.³⁶

A legélesebb – és a liberális sajtóban a legtöbbet emlegetett – vád azonban a Brexit szavazókkal szemben az, hogy tulajdonképpen a xenofóbia mozgatta őket. Ez az állítás két szempontból sem igaz. Egyrészt azért nem, mert – ahogy ez e tanulmány kiinduló hipotézisében is megfogalmazódott – a Brexit-döntés mögött elsődlegesen nem a bevándorlás, hanem a szuverenitás kérdése húzódott meg. Másrészt pedig azért sem igaz, mert a bevándorlás korlátozására irányuló törekvést semmiképp sem lehet önmagában az idegenellenességgel azonosítani. Világosan szólt erről már Cameron is a vele készült interjúkötetben, amikor egyértelművé tette, hogy ezt „nem faji és etnikai problémaként” kezeli, hanem a közszolgáltatásokra rótt hatalmas terhet lát benne. „Szükség lenne erre a vitára, ki kellene mondani ezeket a dolgokat, józan és megfon-

tolt eszmecserét kellene kezdeni a bevándorlás kérdéséről: a számokról, a nyomásról, és hogyan integráljuk őket anélkül, hogy valaki lerasszistázza bennünket.”³⁷ Idézett tanulmányában O’Sullivan joggal figyelmeztet arra a fontos körülményre is, hogy már csak azért sem áll meg az etnikai előítéletesség vádja, mert az EU-ból való kilépés az Európán kívüli világból s különösen a volt brit gyarmatokról érkezők előtt is kaput nyithat, „a faji és etnikai diszkrimináció” tehát inkább abba a politikába van beágyazva, amely kizárólag a fehér népességű EU-ból érkezőkre korlátozza a bevándorlást.³⁸

A népszavazás regionális tekintetben is éles törésvonalakat eredményezett. A magyar sajtó is kiemelten taglalta, hogy míg a választók többsége Angliában és Walesben a kilépésre szavazott, fordított volt a helyzet Skóciában és Észak-Írországban. Egészen pontosan Angliában 53,4%, Walesben 52,5% voksolt a kiválásra, míg Skóciában 62%, Észak-Írországban pedig 55,8% állt ki a maradás mellett.³⁹ Ismeretes, hogy a kormányzó Skót Nemzeti Párt már június 23-a előtt egyértelművé tette: ha a britek többsége a kilépést választja, de Skóciában a többség a tagság megőrzésére voksol, az újabb függetlenségi népszavazást fog kezdeményezni. S mivel így történt, Nicola Sturgeon első miniszter azóta többször is jelezte, kormánya feljogosítva érzi magát arra, hogy egy újabb népszavazást írjon ki Skócia függetlenségéről, mert „a skótokat akarjuk ellenére nem lehet kivinni Európából”. Ha nem is ilyen léptékben, de feszültségek várhatók Észak-Írországban is, ahol az Ír Köztársasággal való zavartalan együttműködés lehetőségét a többség nem szeretné elveszíteni.

A népszavazás után – a kilépés előtt

A júniusi referendum óta eltelt hónapokra az a kérdés nyomta rá a bélyegét, hogy Nagy-Britannia új kormánya végül is mikor indítja el a tényleges kilépés folyamatát a lisszaboni szerződés sokat emlegetett 50. cikkelye alapján. A leginkább elkötelezett Brexit-pártiak körében jól érzékelhető elégedetlenséget keltett, hogy London ilyen sokat vár ezzel; egyesek már-már „szabotálást” emlegettek. A David Cameron utódjául viszonylag simán megválasztott Theresa May, az előző kormány belügyminisztere mindenestre számos alkalommal kinyilvánította, hogy tiszteletben tartja a népszavazás eredményét, és az Egyesült Királyságot ki fogja léptetni az Unióból. („Brexit means Brexit.”) Határozott ígérete szerint e folyamatot 2017. március végéig feltétlenül elindítja. E sorok írásakor még a Legfelsőbb Bíróság döntésére vár az a kérdés, hogy a kormányzat köteles-e a parlament jóváhagyását kérni ehhez, avagy saját „felségjoga” alapján is megteheti. Annyi már nyilvánvaló, hogy a jósolt nagy gazdasági összeomlás elmaradt, és O’Sullivan jogosan jegyzi meg, úgy tűnik, mintha ez – a Project Fear, vagyis a félelemre építő projekt kudarca – némi ingerültséggel töltené el az EU-párti mainstream sajtót.⁴⁰ May pártja októberi birminghami konferenciáján „az egyszerű emberek csendes forradalmának” nevezte a Brexit-döntést, összhangban azzal a legkevésbé sem alaptalan vélekedéssel, miszerint az EU-ellenesség összekapcsolódott az establishment-ellenességgel.⁴¹ Valószínűleg épp ezzel összefüggésben beszélt arról, hogy az Unió elhagyását a britek többsége társadalmi változásokkal akarja összekötni, olyanokkal, amelyek nem a „privilegizáltak szűk csoportját” segítik. Hogy ez egy

kereszténydemokrata jellegű szociális fordulat előkészítése-e a brit konzervatív politikában, erről még nyilvánvalóan korai lenne állást foglalni, de a hangsúlyok változása mindenképp kirajzolódik.

E sorok szerzője egyetért a kiváló társadalomfilozófus, John Gray véleményével: a Brexit jóval mélyebb hatással lesz az Európai Unióra, mint magára Nagy-Britanniára.⁴² A népszavazás eredménye ugyanis ismét reflektorfénybe állította a régi kérdést: több vagy kevesebb Európát? Az EU kétségkívül nincs könnyű helyzetben a Brexitre adandó válasz ügyében. Nagy-Britanniára a kilépés után is szüksége lesz, ha viszont túl sok kedvezményt ad neki, az másokat is a példa követésére csábíthat. Gray szerint az EU azon törekvése, hogy „pseudoállamból” „szuperállammá” váljon, nem sok jót ígér, és a szétesésével fenyeget. A Brexit nem oka e folyamatnak, de a katalizátora lehet, mutatott rá. De valamivel több optimizmussal azt a kérdést is feltehetjük: vajon a brit népszavazás nem járul-e hozzá az európai együttműködés rendszerének az átalakításához és megújításához?

Egyelőre még nyilvánvalóan több a kérdés, mint a válasz...

JEGYZETEK

- ¹ John Maynard Keynes: *A békeszerződés gazdasági következményei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000, 38. o.
- ² *European Union membership – trends*. Ipsos MORI, 2016. www.ipsos-mori.com/researchpublications/researcharchive/2435/european-union-membership-trends.aspx. Már az is sokat mond, hogy a szigetországban szinte a belépéstől kezdve napirenden volt az esetleges kilépés kérdése is.
- ³ Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története. XX. század*. Aula, Budapest, 1998, 349–350. o.
- ⁴ A Margaret Thatcher Alapítvány honlapjáról a beszéd teljes szövege letölthető: *Speech to the College of Europe*. 20 September 1988, Margaret Thatcher Foundation. www.margaretthatcher.org/document/107332. Thatcher Európa-politikájához részletesebben lásd Egedy, i. m., 412–415.; 443–445.; 472–474.
- ⁵ *Labour Party Manifesto, New Hope for Britain, June 1983*. In: Alex May: *Britain and Europe since 1945*. Longman, London, 1999, 118. o., Document 17/a.
- ⁶ Philip Lynch: *The Conservatives and Europe 1997–2001*. In: *The Conservatives in Crisis. The Tories after 1997*. Eds.: Mark Garnett, Philip Lynch, Manchester University Press, Manchester, 2003, 147. o.
- ⁷ Dylan Jones: *Cameron Cameronról. Kötetlen beszélgetések a brit miniszterelnökkel*. HVG Könyvek – Antall József Tudásközpont, Budapest, 2011, 203. o.
- ⁸ European Union Act 2011. Section 18. www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/12/section/18. A törvényjavaslat indoklása sokatmondó módon kiemeli: „Amit egy szuverén parlament elhatározhat, azt mindig vissza is vonhatja.”
- ⁹ A UKIP-hoz részletesebben lásd Kaszap Márton: *UKIP. Hogyan kell értelmezni a radikális jobboldali párt felemelkedését?* *Külügyi Szemle*, 2014/2., 130–149. o.
- ¹⁰ *European Union membership – trends*, i. m.
- ¹¹ *The Daily Telegraph*, 16 November, 2012. www.telegraph.co.uk/news/politics/9683654/Labour-wins-Corby-election-as-UKIP-surge-and-Lib-Dems-lose-deposit.html; *The Independent*, 26 May 2014. www.independent.co.uk/news/uk/politics/european-elections-results-2014-sweeping-gains-for-nigel-farages-ukip-deal-further-body-blow-to-main-9434042.html
- ¹² Joggal emeli ki Kaszap, hogy az EP-választásra úgy lehetett tekinteni, mint egy „EU-tagságról szóló előrehozott népszavazásra”. *Kaszap*, i. m. 141. o.
- ¹³ *EU Speech at Bloomberg*. 23 January, 2013. www.gov.uk/government/speeches/eu-speech-at-bloomberg
- ¹⁴ Részletesebben lásd Egedy Gergely: *Brit kilépés?* *Polgári Szemle*, 2013/1–2., 245–262. A brit Európa-politikához lásd Gálik Zoltán: *Se veled, se nélküled – az Egyesült Királyság és az Európai Unió viharos évei*. *Külügyi Szemle*, 2014/2., 51–76. o.

- ¹⁵ *Cameron defends decision to call Brexit referendum*. BBC News, 9 December 2016. www.bbc.com/news/uk-politics-38261534.
- ¹⁶ *Prime Minister's speech on Europe*. 10 November, 2015. www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-speech-on-europe
- ¹⁷ *The Conservative Party Manifesto 2015*. 29–30. o. www.conservatives.com/manifesto. Részletesebben lásd Egedy Gergely: *Brit bevándorlási politika. A Cameron-kormány 2010–2015*. Polgári Szemle, 2015/4–6., 128–141. o., különösen 136–137. o.
- ¹⁸ *Cameron hails EU deal to give Britain 'special status', battle looms*. Reuters, 20 February, 2016. www.reuters.com/article/us-britain-eu-idUSKCN0VS153; *David Cameron's 47-hour battle with Brussels – then the Cabinet*. The Daily Telegraph, 20 February, 2016. www.telegraph.co.uk/news/newstoppers/eureferendum/12166875/David-Camerons-47-hour-battle-with-Brussels-then-the-Cabinet.html
- ¹⁹ *Barack Obama: Brexit would put UK 'back of the queue' for trade talks*. The Guardian, 22 April, 2016. www.theguardian.com/politics/2016/apr/22/barack-obama-brexit-uk-back-of-queue-for-trade-talks
- ²⁰ Samuel P. Huntington: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005, 420–421. o.
- ²¹ EU Speech at Bloomberg, i. m.
- ²² Az EU legitimációs problémáinak legjobb tárgyalása: David Beetham – Christopher Lord: *Legitimacy and the EU*. Longman, London – New York, 1998, 23. o.
- ²³ *Boris Johnson: The EU wants a superstate, just as Hitler did*. The Daily Telegraph, 15 May, 2016. www.telegraph.co.uk/news/2016/05/14/boris-johnson-the-eu-wants-a-superstate-just-as-hitler-did/
- ²⁴ Részletesebben lásd Egedy Gergely: *1989: a brit külpolitika és a szovjet tömb szétesése*. Grotius, 2010. www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=LEGLII
- ²⁵ Damian Chalmers: *European Restatements of Sovereignty*. LSE Legal Studies Working Paper, No. 10/2013, May 11, 2013, 1–3. o.
- ²⁶ Tóth-Matolcsi László: *Nemzeti identitás és szuverenitás*. In: Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság. Szerk.: Takács Péter, Gondolat – MTA TK JTI – SZE DFK, h. n., 2015, 375. o.
- ²⁷ Tóth-Matolcsi, i. m. 381. o.
- ²⁸ A brit identitás kialakulásához és dilemmáihoz lásd Egedy Gergely: *A brit identitás felbomlása? Századvég*, 2007/3.
- ²⁹ Ernst B. Haas: *The Uniting of Europe*. Stanford University Press, Stanford, 1968, 16. o. (political integration is “the process whereby political actors in several distinct national settings are persuaded to shift their loyalties... toward a new center...”)
- ³⁰ Noel Malcolm: *Sense on Sovereignty*. Centre for Policy Studies, London, 1991, 25–26. o.
- ³¹ Uo. 29. o.
- ³² Roger Scruton: *Democracy After Brexit*. A Point of View, BBC Radio 4, 13 July, 2016. www.bbc.co.uk/programmes/b071drbk. Scruton nézeteihez részletesebben lásd Egedy Gergely: *Roger Scruton az Európai Unióról*. Grotius, 2014. www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=EROHNL
- ³³ Martin Wolf: *Brexit: Sovereignty is not the same as power*. Financial Times, 3 May, 2016. www.ft.com/content/fece7238-1071-11e6-91da-096d89bd2173
- ³⁴ John O'Sullivan: *Anti-Brexit: Britain's New Class War*. National Review, 29 July, 2016. www.nationalreview.com/article/438485/brexit-vote-consequences-anti-democratic-backlash-elites
- ³⁵ Jon Kelly: *Brexit: How much of a generation gap is there?* BBC News, 24 June, 2016. www.bbc.com/news/magazine-36619342
- ³⁶ O'Sullivan, i. m. 4. o.
- ³⁷ Jones, i. m. 143. o.
- ³⁸ O'Sullivan, i. m. 6–7. o.
- ³⁹ *EU Referendum. Results*. BBC News. www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results
- ⁴⁰ O'Sullivan, i. m.
- ⁴¹ *Theresa May's keynote speech at Tory conference in full*. 5 October, 2016. www.independent.co.uk/news/uk/politics/theresa-may-speech-tory-conference-2016-in-full-transcript-a7346171.html
- ⁴² John Gray: *On Brexit*. BBC Radio 4, Point of View, 1 July, 2016. www.bbc.co.uk/programmes/b07hj8bv

Tózsza István

Afrika-prognózis

Az afrikai országok földrajzi kohéziója

African Prognosis

The Geographic Cohesion of African Countries

Összefoglalás

Az USA Központi Hírszerző Ügynökségének (CIA) egyik felmérése szerint a világ tíz legveszélyesebb országából hat afrikai ország. Felmerül a kérdés, hogy ennek mi az oka; alá lehet-e ezt támasztani valamely gazdaságföldrajzi vizsgálattal, és mi a helyzet a többi afrikai országban? A tanulmány, az elérhető adatok függvényében, az afrikai országokban potenciálisan jelen lévő belső, társadalmi szétfeszítő erőt próbálja lokalizálni a földrajzi térinformációs rendszer eszközeivel. Az áttekintés hasznos lehet a külgazdasági kapcsolatok tervezésénél, a külpolitikai és egyéb kormányközi, nemzetközi kapcsolatok, sőt a turizmus és az utazás, utasbiztosítás területén is, a biztonsági kockázatok felmérésében.

Summary

According to a recent survey by the Central Intelligence Agency, six of the ten most dangerous countries in the world are in Africa. This raises the question: what is the reason for this, can it be documented in economic-geographical terms, and what is the situation with other African countries? This study aims at shedding light on the degree of potential internal social tensions that could lead to civil war or armed uprisings on the dark continent. This information may be useful in building foreign trade relations, foreign policy and other intergovernmental connections, even in planning tourist destinations, and assessing safety risks and the need for travel insurance.

PROF. DR. TÓZSA ISTVÁN, intézetvezető egyetemi tanár, NKE ÁKK
Köszervezési és Közigazgatástani Intézet (tozsza.istvan@uni-nke.hu).

Teneo te, Africa! „Tartalak, Afrika!” Ez a Julius Caesarnak tulajdonított, szállóigévé vált mondás akkor hangzott el, amikor a nagy római államférfi először lépett partra Egyiptomban; megbotlott, s elterült a földön. Ez rossz előjelnek számított, és ezt ellensúlyozandó mondta a fenti szavakat humorosan, miszerint nem is esett el, csak jól megakarta fogni *Terra Africát*, mely földrész nevét a rómaiak a görögöktől vették át, *a-phriké*, azaz „nem hideg” jelentéssel. Az ókortól kezdve az eurázsiai népek, a közel-keleti birodalmak, de különösen a középkori európaiak a „nagy földrajzi felfedezések” után több száz éven át megfogadták a cézár szavait, és „tartották”, azaz gyarmatosították, gyakorlatilag kirabolták Afrikát. Ebben a franciák és az angolok, a portugálok, a búrok (hollandok), valamint a vallonok és flamandok („belgák”) jártak az élen.

A Föld második legnagyobb kontinense az összes szárazföldnek mintegy egyötödét (20,4%-át) teszi ki, népessége napjainkban meghaladja az ezermilliót (1,1 milliárd). A kontinens földrajzi arculatát a Magyarországnál közel százszor nagyobb Szahara homoksisvata, a vadállományban bővelkedő szavannák és a trópusi esőerdők „földi paradicsoma” határozzák meg. Az Alpok magasságát meghaladó vagy azzal vetekedő hegységei: a hófödte Kilimandzsáró (5895 m), szintén ötezer méter felett a Kenyakegy és a Ruvenzori-hegység, négyezres magassággal az Etióp-magasföld, a kongói Virunga-hegység és a görögök szerint az „égboltot tartó” Atlasz hegység. A világ leghosszabb folyója, a Dunánál majdnem két és félszer hosszabb Nílus mentén született a *homo sapiens* egyik első civilizációja: Egyiptom. Afrikában található a világ harmadik legnagyobb tava, a Victoria, valamint az egyik leglátványosabb vízesése, a Zambézi folyón lévő Victoria-zuhata, avagy „Dörgő Füst,” ahogy a bennszülöttek elnevezték. Innen származik a kávé, itt termelik a legtöbb kakaót, déligyümölcsöt; itt találhatók a világ gazdag szénhidrogén-, gyémánt-, arany-, réz-, urán-, platina-, foszfátlelőhelyei és a világ leggazdagabb állatvilága. Megállapítható, hogy a fekete kontinens természeti szépségekben és erőforrásokban rendkívül gazdag.

Mégis, az itt élő nagy népcsoportok – északon az arabok, berberék, középen a szudániak, a kontinens „Fekete-Afrika” nevű középső és déli részén a fekete bantuk, a „bozótlakó” busmanok, a törpe pigmeusok – nagyobb része kevesebb mint napi egy dollárnak megfelelő jövedelemből tengeti az életét. A népesség majdnem fele (45%) 15 éven aluli, ami az igen magas népszaporulat mellett a szintén nagyon magas halálozási rátára enged következtetni. Mindezért az európainál tizenöt-hússzor magasabb gyermekhalandóság mellett a járványok, az alultápláltság, az éhínség, valamint a helyi háborúk sokasága a felelős. A tanulmány a földrajzi térinformációs rendszer eszközével azt vizsgálja, milyen erős az afrikai országok belső koherenciája, milyen jövő prognosztizálható esetükben, hol és milyen mértékben várható további humanitárius katasztrófa vagy háborúk okozta gazdasági labilitás?

VESZÉLYES AFRIKA

A World Facts 2015. évi felmérése¹ szerint a világ 10 legveszélyesebb országa közül 6 afrikai ország. A 10. helyre rangsorolt Kenyában – mint számos más afrikai országban – gyakori a csempészés, autórablás, fegyveres támadás, ezt tetézik a szomszédos Szomáli-

ából átportyázó fegyveres támadások, ahol a mintegy hatvan kilométeres határ menti sávban helyi háborús állapotok uralkodnak, a szomáliai támadó és a kormányerők védelmi akcióival. Ezenkívül gyakoriak a szomáliai al-Shabaab szervezet terrortámadásai; ezek közül eddig a 2015. évi követelte a legtöbb, 148 halálos áldozatot.

A 9. helyen *Nigéria* áll, ahol az Iszlám Állam Nyugat-ellenes helyi szervezetei – a nigériai kormány rendfenntartó és fegyveres testületeibe is beférkőzve – polgárháborús állapotokat idéztek elő a legnagyobb népességű (majdnem 180 millió) afrikai ország egyes tartományaiban. Tehetik ezt annál is könnyebben, mert Nigériában mintegy 115 jelentősebb etnikum él, amelyeket könnyű megosztani. Az ország atlanti-óceáni partvidékét pedig rendszeres, árurablási célú kalóztámadások érik.

A 8. helyen álló, polgárháború sújtotta Irakot a 7. helyen ismét egy afrikai ország, *Csád* követi. Csád Nigériával, Szudánnal és a Közép-afrikai Köztársasággal határos, amely országok szintén bázisai a radikális iszlám mozgalomnak, nevezetesen a Boko Haramnak. Ennek következtében háborús, polgárháborús állapotok uralkodnak az országban a kormányerők és az ellenzék között. 2016 júniusában és júliusában a csádi fővárosban (N'Djaménában) három terrortámadás is bekövetkezett. Emellett a civil lakosság körében is elterjedtek az emberrablások és fegyveres rablások, támadások.

A világ 6. legveszélyesebb országa *Szudán*, melynek több mint a fele biztonságos desztináció az európai turistáknak, köztük a nőknek is – feltéve ha helyi szokás szerinti öltözeteket viselnek. Két déli tartományában azonban (Dél-Kordofán és Darfúr) 2003 óta folyamatos polgárháború zajlik a Szudáni Forradalmi Front és a kormányerők között. Ez a konfliktus több mint kétmillió menekültet eredményezett, és legkevesebb 300 ezer halálos áldozatot követelt eddig.

Az 5. helyre sorolt, iszlám terrorizmussal sújtott Pakisztán után a 4. helyen áll a *Közép-afrikai Köztársaság*, ahol kaotikus állapotok uralkodnak. Az erőszak, vérbosszú, gyilkosságok, zsákmányolás, megalázás mindennapos, miközben a rendfenntartás nincs a helyzet magaslatán. A közbiztonság még a fővárosban (Banguiban) sem garantálható, vidéken pedig még inkább érezhető a törvény és a közbiztonság hiánya. A nemzetközi szervezetek az ország elkerülésére figyelmeztetik mind a turistákat, mind az üzletembereket.

A csataterrré vált Szíria (3. hely) és a terror sújtotta Afganisztán (2. hely) után a világ legveszélyesebb országa kétes dicsőségét a *Kongói Demokratikus Köztársaság* (rég, közismertebb nevén Zaire, illetve Belga Kongó) mondhatja magáénak. Itt nem a terrorizmus vagy a polgárháború jelenti a fő veszélyt, hanem az elhatalmasodott közterületi erőszak, a közbiztonság szinte teljes hiánya, a rablás, emberrablás, amit felerősít a fegyveres fiatalokból álló bandák garázdálkodása és a rendkívüli mértékű korrupció. Ezért a nemzetközi szervezetek még rendőri kísérettel sem ajánlják senkinek, hogy egyedül utazzon az országban.

Igazat kell adnunk George Friedmannek, a geopolitikai prognózisokat készítő, világszerte ismert és elismert amerikai Stratfor magyar származású alapítójának, aki Afrikát olyan helynek aposztrofálja, „amit jobb elkerülni” a következő évtizedekben.² Friedman módszere az, hogy egy adott földrajzi hely jövőjét az ott eddig lejátszódott történelmi folyamatok szerves folytatásaként tekinti, természetesen a globális politikai

és gazdasági faktorok figyelembevételével. Ezek szerint például, amíg a középkor és az újkor során Európában kialakultak a szuverén területi igazgatással rendelkező nemzetállamok, addig rendkívül sok vérnek kellett folynia, a 20. század közepéig tulajdonképpen nem volt fegyverszünet Európában, folyamatosan kisebb-nagyobb háborúk, olykor világháborúk színtere volt. Amikor Afrikában megjelentek az európai gyarmatosítók, ott még rendkívül elaprózott, egymástól nagyon különböző, a természeti környezetükkel harmóniában élő, egyes helyeken egyenesen kőkorszaki, törzsi civilizációs szinten álló etnikumokat találtak. A szaharai homoksvatagoktól a szavannákon át az esőerdőig a népek, törzsek a természettel a legtökéletesebb összhangban, ahhoz alkalmazkodva éltek, és bár törzsi villongások előfordultak a természeti erőforrások (legelő, ivóvíz és a gyűjtögető- és vadászterület) megszerzéséért, még nem kezdődtek el a nagy helyi területszerző háborúk, amelyek a nemzetképződést, a nemzetállamok kialakítását célozták volna.

Igaz ugyan, hogy a gyarmatosító hatalmak a 20. század során de facto függetleniséget adtak a büntetlenül kirabolt afrikai területeknek, a hátrahagyott országhatárok egyáltalán nem illeszkedtek az egyes etnikumok által benépesített területekhez. Ez nem a véletlen műve volt, a világon mindenütt így történt a korábbi gyarmatokon: a visszavonuló gyarmattartók természetesen meg kívánták őrizni gazdasági befolyásukat, fegyverelési kapacitásukat a volt gyarmataikon, ezért olyan mesterséges országhatárokat hagytak hátra, amelyek kódolták az adott terület politikai instabilitását. Hogy ez mennyire így van, mi, magyarok igazolhatjuk a legjobban. A franciák és az angolok (abbeli igyekezetükben, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia, mint Németország balkáni és kelet-európai kapuja, soha ne alakulhasson újra) az utódállamok határát tudatosan úgy húzták meg, hogy az éppen a centrumban lévő etnikum földrajzi elterjedéséből 10-20% mindenütt más-más állam területére kerüljön.³ Sajnos éppen a magyarság volt rosszkor, rossz helyen ebből a szempontból. Száz év elteltével sem mondható, hogy román, szerb vagy szlovák szomszédjainkkal stabil és baráti politikai kapcsolatot ápolnánk. Afrikában természetesen nagyságrenddel több az etnikum, mint Európában, s a volt gyarmatosítók – egymással is rivalizálva – nem tudták olyan tudományos alapossággal meghúzni a határokat, mint a Magyar Királyság feldarabolásakor, de így is áldatlan állapotokat hagytak hátra. A mesterséges államhatárok felerősítik a polgárháborúk „hatékonyságát” a rombolásban.

Természetesen nem mondható, hogy a jelenleg az afrikai országokban uralkodó puskaporos hangulatért csak a volt gyarmattartók okolhatók, az etnikai határokat át- és átszelő politikai határok meghúzása okán. Ahogy Friedman kijelentette, a nemzetállamokat formáló háborúk előbb-utóbb mindenképpen bekövetkeztek volna Afrikában, az európaiak beavatkozása nélkül is. Az európai folyamatokhoz viszonyított fáziskésés oka a kedvező afrikai természeti környezet. Európában a tél hideg, a nyár meleg, a termőtalaj sekély és rossz minőségű, a környezet változó. Márpedig az emberi természet mindig a változatlanság biztonságára törekszik. Európában az emberek rákényszerültek, hogy feltalálják a fémeszközöket annak érdekében, hogy a talajt jobban meg tudják művelni, hogy magukat jobban meg tudják védeni, vagy éppen hatékonyabban tudjanak rabolni. Kénytelenek voltak télire megfelelő ruházatról gondoskodni,

az időjárás viszontagságainak ellenálló hajlékokat építeni, fűteni. Mindez társadalmi munkamegosztáshoz vezetett, amelynek során specializált mesterségek sora alakult ki. S miután a hegyekkel, folyókkal, félszigetekkel, beltengerekkel tagolt Európában nem tudtak az egyiptomihoz vagy a perzsához hasonló óriási birodalmak kialakulni, ahol az istenkirályok adminisztrációja össze tudta volna gyűjteni a megtermelt felesleget, az európai mesterek piacra kezdtek termelni. A piacgazdaság létrehozta a polgári réteget, amely előbb-utóbb utat nyitott az egyre fejlettebb államok, a monarchiák és a köztársaságok kialakulásának. Tehát egyfajta földrajzi determináció érvényesült, amikor a széttagolt és mostoha környezeti adottságokkal rendelkező Európából, a legkisebb kontinensből, legalábbis annak fejlett, nyugati részéből a világot gyarmatosítani képes hatalom lett. Afrikában és a világ más trópusi vagy éppen arktikus részein, ahol a természeti környezet állandó volt, és a természeti népeket el tudta tartani, nem volt ilyen fejlődés.

Ugyanez a természeti determináció a természettel tökéletes összhangban élő népek esetében konzerválta a törzsi, gyűjtőgető, vadászó „technológiát”. A gyarmatosítók megjelenése természetesen mesterségesen felgyorsította az új technológiák alkalmazását, a minimális infrastruktúra és higiénia bevezetését, a gondolkodásmódot és az igényeket, anélkül hogy az afrikai népek elindultak volna a polgárosodás rögzös útján. Mindennek igen súlyos következménye az lett, hogy például a földi paradicsom, az édenkert, vagyis a trópusi őserdő szomszédságában, a demográfiai robbanás után százazres táborokban és nyomortelepeken éheznek az emberek. A városokat pedig bódérengetegek, *slumok* veszik körül, ahol milliók tengődnek elképesztően alacsony életszínvonalon, nyomorban és bűnözésben. Természetesen nem várható el tőlük, hogy a megmaradt pigmeusokhoz hasonlóan, bevegék magukat az őserdőbe, s megpróbáljanak ők is a természettel tökéletes szimbiózisban, primitív körülmények között életben maradni a 21. században, amikor a médiából folyamatosan értesülhetnek a nyugati világ fényűző életmódjáról.

„Ici repose un géant endormi, laissez le dormir, car quand il s'éveillera, il étonnera le monde”⁴ Ezt állítólag egy Bonaparte Napóleon nevű kiváló francia találta mondani Kínáról. Jóllehet az amerikai és európai gazdaságok mindig tartottak Kínától és Ázsiától, ma már Afrika az a földrész, ahonnan Európára a 21. század komoly veszélye leselkedik, és a folyamat már el is indult a közel-keleti háború, az Iszlám Állam, a Boko Haram és számtalan más szélsőséges militarista szervezet által felkavart migrációs tömeg formájában. Ahogy egy dél-szudáni közmondás tartja: „Ha gyorsan akarsz menni, menj egyedül; ha messzire akarsz jutni, menj társsal.” Ennek jegyében tömegek kelnek útra a jó és kényelmes, nyugati színvonalú élet reményében az afrikai országokból is. Amíg a szíriai, pakisztáni és afgán menekültek száma milliókban ugyan, de korlátozott, az afrikai utánpótlás százmilliókban mérhető, amit Európa soha nem tudna kezelni. Az afrikai migránsszilip kinyitását a líbiai elnök, Moammer Kadhafi rezsimjének 2011-es megdöntése fémjelezte, amikor az amerikai támogatással gerjesztett „arab tavasz” mozgalom eredményeképpen Líbia – mint állam – belpolitikai káoszba süllyedt. Nyilvánvaló, hogy a 2015-ben az Európai Unió gazdasági motorjára, Németországra zúdított közel-keleti és afrikai migránshullám alapvetően amerikai gazdasági érdeket

szolgál,⁵ ez azonban nem von le semmit az egész Európát érintő fenyegetettség és az afrikai országok kaotikus geopolitikai helyzetének, reménytelen jövőképük nyomasztó világpolitikai következményeinek súlyából.

A tanulmány a következőkben tehát azt vizsgálja, hogy Afrikán belül hol, milyen mértékű a potenciális demográfiai-politikai robbanásveszély, a jövőbeni helyi afrikai háborúk kirobbanása, a migránshullámok elindulása hol, milyen intenzitással várható.

AZ AFRIKAI ORSZÁGOK TÁRSADALMI INHOMOGENITÁSI INDEXE

Amikor egy-egy ország belső szerkezetét a nemzetállammá formálódás valószínűsége és az elérhető statisztikai adatok tükrében vizsgáljuk, vagyis az egy egységen belüli homogenitás-inhomogenitás kimutatása a célunk, a gazdaságföldrajzi szakirodalom a Herfindahl–Hirschman-indexet⁶ ajánlja. Afrika esetében 2016-ban azonban az indexhez szükséges adatok (az egyes országokban a nemzetiségek, etnikumok százalékos megoszlása, létszámának ismerete) nem állnak rendelkezésre. Országonként ahány forrás, annyi etnikum megnevezése; forrásonként más-más etnikumok, más-más százalékokban vannak feltüntetve, és több ország esetében egyáltalán nincs ilyen adat. Az afrikai etnikumokra vonatkozó statisztikai adatok megbízhatóságára jellemző, hogy több esetben csak olyan adat elérhető, mint például hogy az országban élő etnikumok száma „több mint 60”. Az etnikumok afrikai országonkénti azonosítása, valamint a beszélt nyelvek anyanyelvi szintű meghatározása, az etnikumokhoz rendelése az egyes csoportokra ellentmondásos, adathiányos. Ezek jelenleg még sem az ENSZ, sem a Világbank, sem a CIA adatbázisaiban nem találhatók meg egységesen.

Az adekvát index kiszámításához szükséges adatok híján egy másik geostatisztikai módszer alkalmazása tűnik megoldhatónak. Ez a Bennett-féle komplex index,⁷ amely a változókat a változónként legmagasabb érték százalékában kifejezve akumulálja az egyes területi egységekre, s így a változók összehasonlítható értékeit összegezve, egy skálán (legyen ez egy tízes skála) ábrázolja. Így minél nagyobb az egy-egy területre (országra) számított érték, annál erősebb a társadalmi kohéziót szétfeszíteni kész, potenciális belső inhomogenitás.

Az elérhető és viszonylag megbízható adatok olyan egyszerű (soft) adatok, amelyek elemzése természetesen csak egy megközelítő (soft) becslést eredményezhet az országonkénti társadalmi inhomogenitás meghatározására – külpolitikai, külkereskedelmi vagy utazási, idegenforgalmi tájékoztatási jelleggel.

Az 1. táblázat változói olyan tájékoztató jellegű adatokat is tartalmaznak, mint az ország népességszáma (A) és területi kiterjedése (B). A minősítésben viszont csak az ebből a kettőből generált *népsűrűség* (C) szerepel, feltételezve, hogy a nagyobb népsűrűség egy etnikailag heterogén, multikulturális társadalom esetén több feszültséghez vezethet, mint egy ritkán lakott területen. A demográfiai változó után a politikai adatok területén a sok országban kaotikus politikai helyzet és az ezzel járó adathiány miatt, a *függetlenség* tényleges de facto *elérése* óta eltelt évek száma szerepel (D), azt feltételezve, hogy a hosszabb idő erősebb konszolidációt eredményez. (Sajnos éppen a gyakorlatilag több mint ezer éve független etióp állam belső kohéziója nem igazolja

ezt vissza, ugyanakkor a legfiatalabb afrikai államok, pl. Dél-Szudán vagy Eritrea létrejötté fegyveres konfliktusokká fajult ellentétek eredménye.)

A szegénység, a gazdasági helyzet is forrása lehet a belső inhomogenitásnak. Ezért a változók között szerepelnek az egyes országokra számított adatok: az egy főre jutó nemzeti össztermék, a *GDP/fő*, amely egy átlagot képvisel (E). Ez az érték minél kisebb, annál kedvezőtlenebb. A másik gazdasági változó a jövedelem belső eloszlását hivatott képviselni, vagyis hogy a lakosság hány százaléka birtokolja a nemzeti össztermék hány százalékát. Ez a GINI-index ⁸ (F), amely minél kisebb, annál kevésbé polarizálódott a társadalom. A GDP és a GINI adatai ebben a tanulmányban a World Bank és a CIA által számított adatsorok átlagaiként szerepelnek, kivéve négy országot,⁹ ahol a belső egyenlőtlenségi mutató esetében adathiány miatt egyik világszervezet sem mért GINI-indexet.

1. táblázat: Afrika kontinentális országainak¹⁰ változói

ORSZÁG és (gyarmattartó nemzet)	A	B	C	D	E	F	G	H	I
	M fő	M km ²	Fő/km ²	év	USD/fő	GINI	Et	10%≤	EH
Algéria (<i>francia</i>)	38,8	2,38	16	54	14 687	35	31	2	3
Angola (<i>portugál</i>)	21,5	1,24	17	41	7 372	42	35	4	9
Benin (<i>francia</i>)	10,3	0,11	93	56	2 109	40	16	4	7
Bissau-Guinea (<i>portugál</i>)	1,7	0,03	56	43	1 452	50	13	4	5
Botswana /Beccsuánaföld (<i>angol</i>)	2,0	0,60	3	50	15 807	61	28	3	5
Burkina Faso/Felső-Volta (<i>francia</i>)	17,3	0,27	64	56	1 659	39	33	2	5
Burundi (<i>belga</i>)	10,1	0,02	505	54	736	38	15	2	3
Csád (<i>francia</i>)	12,8	1,28	10	56	2 171	43	45	4	10
Dél-afrikai Köztársaság (<i>angol</i>)	54,0	1,21	44	55	13 165	62	71	5	12
Dél-Szudán (<i>francia, szudáni</i>)	11,8	0,62	19	5	1 850	46	60	3	8
Dzsibuti (<i>francia</i>)	0,9	0,02	45	39	3 351	45	7	2	2
Egyenlítői-Guinea (<i>spanyol</i>)	0,7	0,03	23	48	30 040	42	12	2	2
Egyiptom (<i>angol</i>)	86,8	1,01	86	63	10 891	30	12	1	4
Elefántcsontpart (<i>francia</i>)	20,3	0,32	63	56	3 495	42	60	6	4
Eritrea (<i>olasz, etióp</i>)	6,5	0,12	54	23	1 297	37	20	3	7
Etiópia (<i>független</i>)	96,9	1,12	86	–	1 625	33	91	2	11
Gabon (<i>francia</i>)	1,7	0,26	6	56	20 010	41	24	4	2
Gambia (<i>angol</i>)	1,8	0,01	180	51	1 646	48	21	5	8
Ghána (<i>angol</i>)	27,0	0,23	117	59	4 200	42	66	3	5
Guinea (<i>francia</i>)	10,6	0,24	44	58	1 206	36	24	3	2
Kamerun (<i>francia, angol</i>)	22,2	0,47	47	56	3 122	43	54	6	14
Kenya (<i>angol</i>)	45,5	0,58	78	53	3 082	45	47	5	11
Kongói Köztársaság (<i>francia</i>)	4,5	0,34	13	56	636	40	40	4	3
Kongói Dem. Közt /Zaire (<i>belga</i>)	69,3	2,34	29	56	782	42	94	5	14

ORSZÁG és (gyarmattartó nemzet)	A	B	C	D	E	F	G	H	I
	M fő	M km ²	Fő/km ²	év	USD/fő	GINI	Et	10%≤	EH
Közép-afrikai Közt. (francia)	4,7	0,62	7	56	597	58	80	4	6
Lesotho (angol)	2,0	0,03	66	50	2 987	58	7	1	2
Libéria (USA-telepítésű, független)	4,4	0,09	48	169	836	36	29	3	2
Líbia (francia, angol, olasz)	6,2	1,57	4	65	14 154	35	27	1	4
Madagaszkár (francia)	22,9	0,58	39	56	1 459	43	21	3	0
Malawi (angol)	16,8	0,12	140	52	1 182	43	16	4	2
Mali (francia)	15,7	1,24	12	56	2 428	38	39	3	6
Marokkó (francia, spanyol)	33,3	0,44	75	56	7 821	40	38	2	3
Mauritánia (francia)	3,6	1,03	3	56	4 395	38	26	1	4
Mozambik (portugál)	25,8	0,80	32	41	1 185	45	20	4	9
Namíbia (dél-afrikai)	2,3	0,82	3	26	10 414	60	45	2	7
Niger (francia)	17,8	1,26	14	56	953	32	29	4	8
Nigéria (angol)	178,5	0,92	194	56	5 991	43	115	5	17
Ruanda (belga)	11,7	0,02	585	54	1 758	48	7	2	3
Sierra Leone (angol)	6,1	0,07	87	55	1 590	48	27	3	3
Szenegál (francia)	14,1	0,19	74	57	2 430	40	35	3	6
Szomália (olasz, angol)	10,8	0,63	17	56	547	40	14	1	1
Szudán (angol, egyiptomi)	37,2	1,88	18	60	4 173	35	156	7	10
Szvázföld (angol)	1,2	0,01	120	48	8 426	51	5	2	3
Tanzánia (angol)	49,2	0,94	52	52	2 667	37	159	4	6
Togo (francia)	6,9	0,05	138	56	1 459	46	19	4	5
Tunézia (francia)	10,8	0,16	67	60	11 397	37	19	1	3
Uganda (angol)	37,5	0,23	150	54	1 825	40	67	3	7
Zambia (angol)	15,0	0,75	20	52	3 886	56	45	4	5
Zimbabwe /Rhodesia (angol)	14,1	0,39	36	36	1 793	50	24	3	13

A: Népességszám: millió főben százezresig; egy tizedesjegyre (Adatforrás: World Factbook 2015)

B: Terület: millió km²-ben, tízezresig; két tizedesjegyre (Adatforrás: World Factbook 2015)

C: Népsűrűség: fő/km² (Adatforrás: World Factbook 2015)

D: Függetlenség: a kikiáltása óta eltelt évek száma (Adatforrás: Wikipédia)

E: Életszínvonal: GDP/fő USA-dollárban (Adatforrás: World Bank, 2015)

F: Egyenlőtlenség: társadalmi feszültség – magas és alacsony jövedelmek megoszlása (Adatforrás: WB/CIA)

G: Etnikumok száma (Adatforrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Ethnic_groups_in_Africa)

H: 10%≤ etnikumok száma (Adatforrás: Wikipédia)

I: Határ: etnikumok egynél több országban (Adatforrás: List of Ethnic Groups of Afrika, Wikipédia)

Forrás: Saját szerkesztés.

Miután a gazdasági helyzetet két változó képviseli, a legfontosabb, etnikai szempontot három; így az etnikai viszonyok az egyszeres súlyú demográfiához és a politikához, valamint a kétszeres súlyú gazdasághoz képest háromszoros súllyal esnek latba

a minősítéskor. Ezek a változók természetesen tájékoztató jellegű vagy éppen becslült adatokat jelentenek. Ezek: az *etnikumok összes száma* (G); a nagy, *~10% feletti etnikumok száma* (H) és azon jelentősebb vagy ismert *etnikumok száma*, amelyek élőhelye az *ország határain túl*, más országokra is kiterjed (I). Ezek feltételezhetően a magas értékek esetén potenciális szétfeszítő erőket reprezentálhatnak.

2. táblázat: Afrika kontinentális országaiban a változók (C–I) minősítési intervallumai változónként, a legmagasabb értékek százalékában

ORSZÁG	C 100%: 585	D 100%: 169	E 100%: 30 040	F 100%: 62	G 100%: 159	H 100%: 7	I 100%: 17	Bennett-féle inhomogeni- tási index
	Fő/km ²	független év	USD/fő	GINI	Etnik.:	10%≤	H–E	
Algéria	2,5	32→68	49→51	56,5	19,5	28,5	17,5	243,0 // 2
Angola	3	24→76	24,5→75,5	67,5	22	57	53	354,0 // 6
Benin	16	33→67	7→93	64,5	10	57	41	348,5 // 5
Bissau-Guinea	9,5	25,5→74,5	5→95	80,5	8	57	29,5	354,5 // 6
Botswana	0,5	29,5→70,5	52,5→47,5	98,5	17,5	43	29,5	307,0 // 4
Burkina Faso	11	33→67	5,5→94,5	63	20,5	28,5	29,5	314,0 // 4
Burundi	86	32→68	2,5→97,5	61	9,5	28,5	17,5	368,0 // 6
Csád	1,5	33→67	7→93	69,5	28,5	57	59	375,5 // 6
Dél-afrikai Közt.	7,5	32,5→67,5	44→56	100	44,5	71,5	70,5	417,5 // 8
Dél-Szudán	3	3→97	6→94	74	37,5	43	47	395,5 // 7
Dzsibuti	7,5	23→77	11→89	72,5	4,5	28,5	11,5	290,5 // 3
Egyenlítői- Guinea	4	28,5→71,5	100 →0	67,5	7,5	28,5	11,5	190,5 // 0
Egyiptom	14,5	37→63	36,5→63,5	48,5	7,5	14,5	23,5	235,0 // 2
Elefántcsont- part	10,5	33→67	11,5→88,5	67,5	37,5	85,5	23,5	380,0 // 6
Eritrea	9	13,5→86,5	4,5→95,5	59,5	12,5	43	41	347,0 // 5
Etiópia	14,5	100 →0	5,5→94,5	53	57	28,5	64,5	312,0 // 4
Gabon	1	33→67	66,5→33,5	66	15	57	12	251,5 // 2
Gambia	30,5	30→70	5,5→94,5	77,5	13	71,5	47	404,0 // 7
Ghána	20	35→65	14→86	67,5	41,5	43	29,5	352,5 // 6
Guinea	7,5	34,5→65,5	4→96	58	15	43	11,5	296,5 // 4
Kamerun	8	33→67	10,5→89,5	69,5	34	86	82,5	436,5 // 8
Kenya	13,5	31,5→68,5	10,5→89,5	72,5	29,5	71,5	64,5	409,5 // 7
Kongói Köztársaság	2	33→67	2→98	64,5	25	57	17,5	331,0 // 5
Kongói Dem. Közt.	5	33→67	2,5→97,5	67,5	59	71,5	82,5	450,0 // 9

ORSZÁG	C 100%: 585	D 100%: 169	E 100%: 30 040	F 100%: 62	G 100%: 159	H 100%: 7	I 100%: 17	Bennett-féle inhomogeni- tási index
	Fő/km ²	független év	USD/fő	GINI	Etnik.:	10%≤	H-E	
Közép-afrikai Közt.	1	33→67	2→98	93,5	50,5	57	35,5	402,5 // 7
Lesotho	11	29,5→70,5	10→90	93,5	4,5	14,5	11,5	295,5 // 4
Libéria	8	100 →0	3→97	58	18,5	43	11,5	236,0 // 2
Líbia	0,5	38,5→61,5	47→53	56,5	17	14,5	23,5	226,5 // 1
Madagaszkár	6,5	33→67	5→95	69,5	13	43	0,00	294,0 // 4
Malawi	24	31→69	4→96	69,5	10	57	11,5	337,0 // 5
Mali	2	33→67	8→92	31,5	24,5	43	35,5	295,5 // 4
Marokkó	13	33→67	26→74	64,5	24	28,5	17,5	288,5 // 3
Mauritánia	0,5	33→67	14,5→85,5	61,5	16,5	14,5	23,5	269,0 // 3
Mozambik	5,5	24→76	4→96	72,5	12,5	57	53	372,5 // 6
Namíbia	0,5	15,5→84,5	34,5→65,5	96,5	28,5	28,5	41	345,0 // 5
Niger	2,5	33→67	3→97	51,5	18,5	57	47	340,5 // 5
Nigéria	33	33→67	20→80	69,5	72,5	71,5	100	493,5 // 10
Ruanda	100	32→68	6→94	77,5	4,5	28,5	17,5	390,0 // 7
Sierra Leone	15	32,5→67,5	5,5→94,5	77,5	17	43	17,5	332,0 // 5
Szenegál	12,5	34→66	8→92	64,5	22	43	35,5	335,5 // 5
Szomália	3	33→67	2→98	64,5	9	14,5	6	262,0 // 3
Szudán	3	35,5→64,5	14→86	56,5	98	100	59	467,0 // 9
Szváziföld	20,5	28,5→71,5	28→72	82	3	28,5	17,5	251,0 // 2
Tanzánia	9	30,5→69,5	9→91	59,5	100	57	35,5	421,5 // 8
Togo	23,5	33→67	5→95	74	12	57	29,5	358,0 // 6
Tunézia	11,5	33,5→66,5	38→62	59,5	12	14,5	17,5	243,5 // 2
Uganda	25,5	32→68	6→94	64,5	42	43	41	378,0 // 6
Zambia	3,5	31→69	13→87	90,5	28,5	57	29,5	365,0 // 6
Zimbabwe	6	21,5→78,5	6→94	80,5	15	43	76,5	393,5 // 7

Minősítési intervallumok:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
< 200	201–230	231–260	261–290	291–320	321–350	351–380	381–410	411–440	441–470	471 <
gyenge	nem jelentős			közepes			jelentős			erős

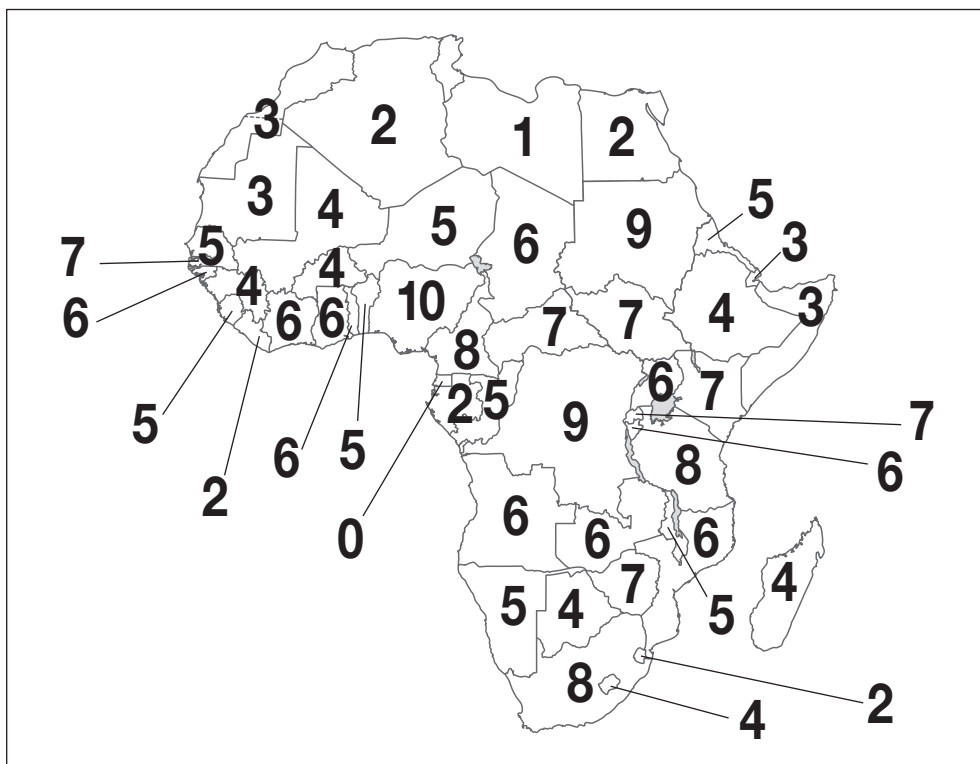
Megjegyzés: Változónként a belső inhomogenitás 100-nál potenciálisan a legnagyobb, 0-nál a legkisebb; kivéve a D és E változók esetében, ahol a nagyobb értékek a kedvezők, ezt tükrözi az inverzió.

Forrás: Saját szerkesztés.

ÉRTÉKELÉS

A 2. táblázat és az 1. ábra térképe arról tájékoztat, hogy a belső, potenciális társadalmi feszültség Afrika nagy részén manifesztálódik, főleg a közepes minősítési szinten. A tanulmány összefoglalójában említett, a CIA veszélyességi listáján szereplő értékelés teljes mértékben visszaigazolást és megerősítést nyert a Kongói Demokratikus Köztársaság (Zaire), Szudán, Nigéria esetében (9-es és 10-es minősítésekkel), kisebb mértékben a Közép-afrikai Köztársaság és Kenya esetében (7-es minősítéssel). Nem szerepel viszont a CIA Top 10-ben három olyan ország, amely a jelenlegi vizsgálatban szintén igen jelentős kockázati tényezőt képvisel: Tanzánia, Kamerun és a Dél-afrikai Köztársaság (8-as minősítés).

1. ábra: A kontinentális Afrika országaiiban a geopolitikai (nemzetállami, demográfiai, etnikai) inhomogenitás geoinformációs értékelési eredménye (potenciális belső, széthúzó energia indexe 0-tól 10-ig növekedő tendenciát jelez)

kai helyzetével nem jelentős, 1-es minősítést kapott. Az inputadatok belső változókat képviselnek, a líbiai áldatlan viszonyokat azonban külső segédlettel, mesterségesen gyűjtötták lánggra azok a nem hivatalos – amerikai – tőkeérdekek, amelyek az „arab tavasz” demokratikus polgárjogi mozgalmakat támogatták, köztük az Iszlám Államot is, hogy a Közel-Keleten éppen a szíriai és Afrikában éppen a líbiai diktatúrákat megdöntve, utat nyissanak az Európai Unióra, azon belül is a Németországra zúdítandó humanitárius népvándorlásnak.

Regionálisan megfigyelhető, hogy Afrika északi országaiban az uralkodó arab kultúrák egységesebb államokat hoztak létre, az a politikai feszültség és terrorizmus, ami jelenleg megtalálható bennük, külső import eredményeként alakult ki. Dél felé haladva, belépve a bantu etnikai és nyelvi, törzsi sokszínűség világába, a belső inhomogenitás egyre fokozódik. Afrika legnépesebb országa, a 178 milliós Nigéria mutatja a legváltozatosabb és legrizikósabb belső viszonyokat.

Érdekes a két afrikai „nemzetállam”, Egyiptom (2-es minősítés) és Etiópia (4-es minősítés) helyzete is. Egyiptom az emberi civilizáció egyik bölcsőjeként több ezer éves független történelemre tekint vissza, amit a rövid makedón beavatkozást leszámítva csak a Római Birodalom tört meg. Etiópia pedig szigetként állt a gyarmatosítók tengerében, s császára – a négus – vezetésével mindig sikerült megőriznie függetlenségét. Talán ennek tudható be, hogy bár igen magas az országban élő etnikumok száma (91), és különösen a belső széthúzást erősítené a határokon túl élő etnikumok szintén magas száma (11), mégis az ország afrikai viszonylatban stabilnak tekinthető, gyenge, közepes inhomogenitási mutatójával. Kitűnik még két apró ország, Lesotho (4-es minősítés) és Sváziföld (2-es minősítés), amelyek valamelyest egységesebb etnikai határon belül alakultak ki a Dél-afrikai Köztársaságon belül; és a szintén 4-es minősítésű Madagaszkár szigetállama (maláj–polinéz népességgel), amely, egyedülként a kontinentális Afrikához csatoltan, bekerült a jelen vizsgálatba.

A szavannai és az esőerdei Fekete-Afrika országaiban a belső, társadalmi inhomogenitás magas-közepes, illetve jelentős, eltekintve egy-két kivételtől (Libéria: 2; Egyenlítői-Guinea: 0), ahol történelmi-politikai ok vagy népirtó, véres diktatúra tette homogénné az országokat. Az Afrika-prognózis nem sok jóval biztat. Ez a vizsgálat is lényegében támogatja George Friedman feltételezését,¹¹ miszerint a nemzetállamok kialakulása évtizedes, ha nem évszázados háborúkat feltételez, és Afrika még csak az elején jár ennek a folyamatnak. A kontinens szerencsétlensége, hogy ez olyan korban következik be, amikor a nyugati technológia és a fegyverek sokszorosán „hatékonyabbak”, mint a középkorban, amikor Európa formálódott. Ennek megfelelően a népirtó háborúk is sokkal véresebbek, és a népességnövekedési rátát tekintve, a szenvedő alanyok számában sincs hiány. Az afrikai kontinens balsorsát tetézi, hogy ezeket a törzsi-nemzeti háborúkat a fegyvereladási érdek is generálja és felgyorsítja. Az újkori afrikai népvándorlást pedig növeli, hogy azt a globális felmelegedés okozta szárazság, éhínség és túlnépesedés mellett arc nélküli gazdasági aktorok – geopolitikai céltól vezérelve – is inicializálják.

Az afrikai kontinensen élő népek sokszínűsége abban is megnyilvánul, hogy míg az eurázsiai kontinensen, Portugáliától Vietnámig egyetlen nyelvcsaládba, az indo-

európai nyelvcsaládba tartozó népek élnek, addig Afrika területén nem kevesebb, mint tizennégy önálló, egymással rokonságot nem mutató nyelvcsaládba tartozva élnek az etnikumok százai.

Utazási szempontból Dél-Afrika frekventált nagyvárosai – mint europanizált települések – biztonságosnak számítanak, mégis, meglepő módon, az ország belső inhomogenitására jelentős (8-as) minősítés adódott. Az országot 71 etnikum lakja, akik közül 12 nép tagjai más, környező országokban is élnek. Az ország európai mintára kialakított kétkamarás törvényhozása kvázi föderális viszonyokat teremtve próbálja meg ezt a nemzetiségi sokszínűséget kezelni – egyelőre. A 2. ábra szemlélteti a nagyobb dél-afrikai etnikumok térbeli eloszlását.

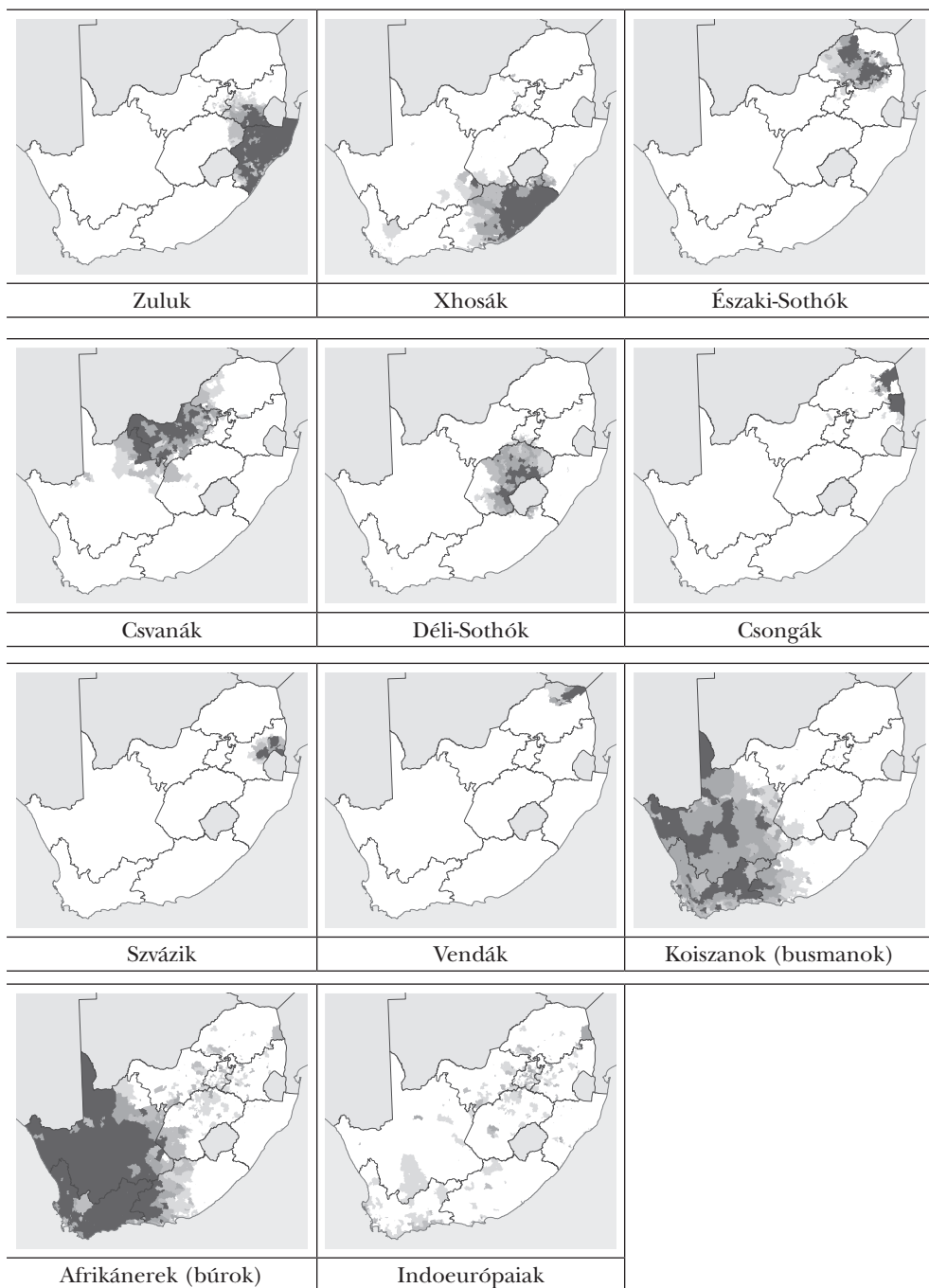
A Dél-afrikai Köztársaság területén élő nagyobb etnikumok, bár térben elkülönülten lokalizálhatók, politikai, közigazgatási határral szétválaszthatatlanok. Továbbá az egyes etnikumok – amelyek az ország határain sűrű előfordulást mutatnak – nyilvánvalóan a szomszédos országokban is élnek, pl. a búrok és a busmanok Namíbiában, a csvanák Botswanában, a csongák Mozambikban, a vendák Zimbabweben.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Legatum Intézet évente elkészíti a Föld országainak prosperitási indexét, amely a társadalom belső „egészségét” a szabadságjogok érvényesülése szempontjából minősíti. Talán nem érdektelen az összefoglalásban bemutatni, hogy a prosperitás és a jelen írásban megközelíteni kívánt belső inhomogenitás hogyan viszonyul egymáshoz; bár a prosperitási index nem vesz figyelembe etnikai tényezőket.¹² A 3. táblázat az afrikai országok társadalmi-gazdasági Legatum prosperitási indexének 2016. évi szélső értékeit mutatja, ahol az éppen jól teljesítő országok belső inhomogenitása (átlagosan 5,0) közepes, míg az alulteljesítőké erős inhomogenitásnak (átlagosan 7,2) feleltethető meg.

Összefoglalásként megállapítható, hogy az afrikai országokban általában magas a belső, társadalmi inhomogenitás, amely már eddig is, időről időre polgárháborús állapotokhoz vezetett, különösen a Fekete-Afrika néven ismert kontinentális régióban. Akad, ahol a közbiztonság, az élet- és vagyonbiztonság, szinkronban a magas inhomogenitással, igen kedvezőtlen (pl. Zaire, Közép-afrikai Köztársaság, Csád, Szudán, Kenya). Ahol az elmúlt évtizedekben népiirtással párosult polgárháborúk dúltak, ott „mesterségesen” egyszerűsödött a belső etnikai összetétel (pl. Ruanda, Burundi, Eritrea, Szomália). A magas inhomogenitási index időzített etnikai bombát jelent, és csak idő kérdése, hogy a globális fegyverpiac amerikai székhelyű „marketingesei” mikor döntenek a begyűjtés mellett (pl. Nigéria, Kamerun, Tanzánia, Dél-Afrika). De még ott is, ahol az inhomogenitási index közepes vagy alacsony, mint Észak-Afrikában, a külső hatalmak által gerjesztett és kiélezett vallási ellentétek miatt polgárháborús káosszal – különösen ha a terület olajban gazdag (pl. Líbia) – vagy terrorveszéllyel (pl. Egyiptom, Tunézia) lehet számolni. Ráadásul itt a célpontok éppen az európai turizmus által frekventált üdülőhelyek lehetnek.

2. ábra: Dél-Afrika jelentős etnikumainak földrajzi eloszlása

3. táblázat: Az afrikai országok Legatum prosperitási indexének 2016. évi szélső értékei

	Társadalmi-gazdasági prosperitás 2016 (az öt legerősebb ország)	Belső inhomo- genitás		Társadalmi-gazdasági prosperitás 2016 (az öt leggyengébb ország)	Belső inhomo- genitás
1	Ruanda	7	1	Közép-afrikai Köztársaság	7
2	Szenegál	5	2	Angola	6
3	Marokkó	3	3	Csád	6
4	Burkina Faso / Felső-Volta	4	4	Szudán	9
5	Ghána	6	5	Kongói Dem. Köztársaság / Zaire	9

Decades of Economic Growth Have Failed to Deliver Greater Levels of Prosperity for Many African Countries. Legatum Institute, 1 June 2016.

Mindezek óriási veszélyt jelentenek elsősorban Afrika népeire, másodsorban a világra, azon belül kiemelten Európára, amelynek a médiából áramló jóléti üzenete a jövőben egyre inkább milliószámra csábítja majd a reménytelen helyzetű, a háborúk és a szárazság okozta éhínség által felkavart régiók népességét. Az afrikai civilizációk (pl. az ókori egyiptomi, az ősi etióp, a hatalmas Timbuktu központú mali, a gazdag ghánai vagy a félelmetes zulu¹³) Európa által derékba tört fejlődése a 21. században vesz revansot, amikor a fiatal, növekvő népességű, egymilliárdos fekete kontinens elárasztással fenyegeti a kevesebb mint feleannyi létszámú, öreg, csökkenő népességű Európát – a görög-római, kelta-germán és zsidó-keresztény kulturális örökségével együtt. Mi, magyarok – mint „rendesen” – a lengyelekkel, csehekkel, szlovákokkal és más közép-európai nemzetekkel együtt a kollektív bűnösség elve alapján vagyunk kárvallottjai ennek a folyamatnak, amely elsősorban a francia és az angol, illetve a belga és portugál gyarmati étvágy bőjtje.

JEGYZETEK

- ¹ Legatum Prosperity Index. www.worldatlas.com/articles/most-dangerous-countries-in-the-world.html
- ² George Friedman: *Következő évtized. Honnan jöttünk... és hová tartunk*. Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány – New Wave Media Kft., Budapest, 2015, 12. fejezet: Afrika: egy hely, amit jobb elkerülni.
- ³ Ebben akaratlanul is tudományos visszaigazolást nyújtott nekik a wilsoni önrendelkezési elvekben bízó és a teljes ország területét követelő gróf Apponyi Albert, amikor a – gróf Teleki Pál által készített – Magyar Királyság etnikai térképét (a híres vörös térképet) átadta az antant képviselőinek. Így azok a számok szintjén is visszaigazolva látták az általuk már jóval előbb, gyarmatosítói rutinnal meghúzott határok etnikai szempontú „helyességét”, nevezetesen, hogy minden határszakaszon színtiszta magyar nemzeti-ségű lakossággal rendelkező települések sora kerüljön a környező államok fennhatósága alá, sőt az új Románia közepén egy székely régió is megjelenjen. Ez a hosszú távú politikai instabilitás receptje, amit „távol Afrikától” mi, magyarok is megtapasztaltunk.
- ⁴ Napóleonnak tulajdonított mondás: Hagyjuk aludni (ezt az oroszánt, vagyis Kínát), mert ha felébredsz-tik, megrázza a világot.
- ⁵ A Világbank, a CIA és az IMF által számított GDP-adatok átlagolásának eredménye azt mutatja, hogy 2014 volt a történelem során az első év, amikor az EU 28 tagországra számított, összesített GDP-értéke 18 437 milliárd dollárral meghaladta az USA összes GDP-jét, ami 17 528 milliárd dollár volt. Bizonyára

véletlen egybeesés, hogy a migránsáradat 2015-ben indult meg Európá felé. Európán belül is a fő desztináció Németország, Franciaország, az Egyesült Királyság és Olaszország, amelyek gazdasági ereje mellett a többi 24 EU-tag összesített GDP-je eltörpül. A német hegemoniáról még annyit, hogy a németek teljesítménye 2014-ben 3875 milliárd dollár volt, ami éppen 1000 milliárddal volt több a második helyezett franciáénál.

- ⁶ Herfindahl–Hirschman-index: $HHI = \sum (X_i / X_{\text{total}})^2$, ahol X az egyes etnikumok részesedése az össz népességből. Az 1 körüli HHI homogén nemzetállamot feltételez, a 0 körüli HHI pedig teljesen heterogén, multietnikus területi egységet.
- ⁷ Bennett-féle index. A földrajzi információs rendszerek egyik kedvelt, egyszerű és könnyen kiszámolható mutatója, mert az egyetlen mérőszámmal nehezen kifejezhető, a gyakorlatban összehasonlíthatatlan mutatók, változók összesített mérésére is alkalmas. A különféle adatforrások együttes figyelembevételével reprezentatív, áttekintő kép alakítható ki például az egyes területek állapotáról, ezért a regionális tudomány kedvelt módszertani eszköze. Hátránya, hogy eredetileg súlyozatlan átlagokkal számolt, így a komplex jelenségek egyes összetevőinek a súlyát is felmérő matematikai-statisztikai módszerek, mint a faktoranalízis, újabban háttérbe szorították. Az index használata manapság akkor indokolható, ha a faktoranalízishez nem érhető el megfelelő részletességű adat. A súlyozási problémát jelen tanulmány azzal igyekszik „ellensúlyozni”, hogy a minősítési szempontból lényegesebb – jelen esetben etnikai – változók száma nagyobb. A Bennett-féle módszer lényege: minden változó esetében meg kell keresni a maximális értéket, és az adatsor többi értékét ennek a százalékában kell szerepeltetni. Az eredményt változónként vagy átlagolni kell, vagy ha területminősítési a feladat, valamilyen értékskálán, térképen lehet ábrázolni.
- ⁸ GINI-index. Corrado Gini olasz közgazdász vezette be a statisztikai eloszlások egyenlőtlenségeinek a mérésére. Egy területen belül élő emberek (jelesül országok) között a vagyon és a jövedelem eloszlásának a mérésekor 0 és 1 közötti százalékos értéket vehet fel, ahol 0 esetén a vagyon eloszlása a társadalmon belül teljesen egyenletes, 1-es (100%-os) szélsőség esetén az összes vagyon egy kis csoport vagy ember kezében összpontosul. A GINI-index ábrázolásakor a Max Otto Lorenz által kidolgozott módszert, az ún. Lorenz-görbét használják. Ez egy egységoldalú négyzet, ahol a négyzet oldalain a kumulált relatív gyakoriságok, értékösszegek szerepelnek (pl. jövedelem, népesség vagy terület). Ha a felrajzolt görbe egybeesik a négyzet átlójával, az teljesen homogén eloszlást, a koncentráció teljes hiányát mutatja valaminek az eloszlásában (pl. jövedelem), azaz az egységek az értékösszegekből azonos mértékben részesülnek. Az átlótól való távolodás esetén a görbe a területi koncentráció növekedését mutatja: növekedés esetén az átló alá, csökkenés esetén az átló fölé kerül. Ha a négyzet valamelyik oldalával esik egybe a görbe, akkor a vizsgált elemek közül az egyik rendelkezik a mennyiség egészével. A GINI-index ábrázolása során azt látjuk, hogy a Lorenz-görbe milyen mértékben tér el az egyenletes eloszlást jelző átlótól. Lásd pl.: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/57/Lorenz_curve_of_Denmark%2C_Hungary%2C_and_Namibia.png
- ⁹ Szomáliára a WB/CIA-tól függetlenül egy, a www.wharton.upenn.edu oldalon megjelent egyetemi tanulmány közöl GINI-adatot; míg Egyenlítői-Guineára, Eritreára és Líbiára a szomszédos országok adataiból számított GINI-index szerepel ebben a tanulmányban.
- ¹⁰ A tanulmányban az Afrika „kontinentális országai” meghatározás azt jelenti, hogy Madagaszkár kivételével a kisebb, geostatisztikai értelemben az afrikai kontinenshez számított, kis szigetállamok nem szerepelnek a számításokban: az Indiai-óceánon Mauritius (1,2 M lakossal), a Comore-szigetek (0,8 M) és a Seychelles szigetek (0,08 M); az Atlanti-óceánon a Zöld-foki-szigetek (0,4 M), valamint Sao Tomé és Príncipe (0,1 M); a kontinentális Afrika országai közül pedig az ENSZ által el nem ismert, adathiányos Nyugat-Szahara (Marokkó tartománya 0,2 M lakossal) és Szomáliföld (Szomália része, 4 M lakossal) kimaradt.
- ¹¹ Megjegyzendő, hogy Friedman módszere, a geopolitikai, történelmi változások jövőre történő kivetítése nem támasztható alá tudományos vizsgálattal, azaz a nemzetállamok háborúk útján vagy bármilyen más úton való kialakulására nincs egyetemes „recept”, Afrikában is járható vagy várható fejlődési út. Ez csupán feltételezés, amit a történelmi tapasztalatok Európa mellett Dél-Amerikában, Ázsiában, de akár – ha Amerika indián vagy Ausztrália aboriginal őslakosságának kiirtását háborúnak tekintjük – Észak-Amerikában vagy Ausztráliában is igazolhatnak.

- ¹² A Legatum Prosperity Index olyan társadalmi-gazdasági tényezők alapján minősíti az egyes országokat, mint a vállalkozások szabadsága, az oktatás minősége, a kormányzati hatékonyság, a közegészségügy minősége, a közbiztonság, a társadalmi (tudás-) tőke és a személyes szabadságjogok törvényi garanciája, illetve érvényesülése.
- ¹³ Részletesen lásd Búr Gábor: *Afrikai birodalmak*. Afrika Tanulmányok, 2010/4., 5–19. o., [http:// afrikatanulmanyok.hu/application/essay/942_1.pdf](http://afrikatanulmanyok.hu/application/essay/942_1.pdf); Búr Gábor: *Nemzeti eszmék és folyamatok Afrikában*. In: *Nemzet és nacionalizmus*. Szerk.: Balogh András, Rostoványi Zsolt, Búr Gábor, Anderle Ádám, Korona Kiadó, Budapest, 2002.

Bacsó Róbert

A kárpátaljai hitelszövetkezetek helyzete az ukrajnai állami szabályozás tükrében¹

The State of Transcarpathian Credit Unions in the Context of Ukrainian State Regulation

Összefoglalás

A cikk az általános és különleges jogszabály összevetésével elemzi az ukrajnai hitelszövetkezetek meghatározásával kapcsolatos jogszabályi ellentéteket. Megállapítható, hogy területi működésüket tekintve a hitelszövetkezet két fajtája létezik: regionális, illetve nemzeti státusszal rendelkezők, melyek minőségileg különböző megközelítést igényelnek az állami szabályozás részéről. A kárpátaljai és ukrajnai hitelszövetkezetek működésének összehasonlítása alapján kimutatható, hogy a kárpátaljai hitelszövetkezetek minőségileg magasabb mutatókkal rendelkeznek.

Summary

The article deals with legal contradictions in the definitions of credit unions in Ukraine by comparing the provisions of general and special legislation. It is concluded that two types of credit union exist, depending on their areas of operation, those having regional or nationwide status, which require qualitatively different approaches when regulated by the state. A comparative analysis of credit unions operating in Transcarpathia and Ukraine has been carried out and it can be demonstrated that the Transcarpathian credit unions have qualitatively higher indices.

DR. BACSÓ RÓBERT CSc, tanszékvezető egyetemi docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Gazdaságtudományi Tanszék (bacho.robert@gmail.com).

AZ UKRAJNÁBAN MŰKÖDŐ HITELSZÖVETKEZETEK JOGI STÁTUSA ÉS HATÁSA A RÉGIÓ FEJLŐDÉSÉRE

Ukrajna függetlenségének kikiáltásával megkezdődött a hitelszövetkezetek aktív fejlődése az ország régióiban, így Kárpátalján is. A hitelszövetkezetek törvényi működési hátterét tekintve nonprofit jellegű pénzügyi intézményeknek számítanak Ukrajnában. Megjegyezzük, hogy jelenleg különbségeket figyelhetünk meg az Ukrajna *Gazdasági kódexében*,² valamint *A hitelszövetkezetekről*³ szóló ukrainai törvényben szereplő meghatározásokban. A hitelszövetkezetekről szóló törvény 1. cikkében a hitelszövetkezetekről szerepel egy meghatározás, mely szerint a hitelszövetkezet olyan nonprofit szervezet, amely együttműködési alapon természetes személyek, szakszervezetek és egyéb egyesületi formák pénzforrásainak összevonásával jött létre, a tagok igényeinek kielégítése és kölcsönös hitelezés nyújtására, pénzügyi szolgáltatások formájában, és ezt a tagok egyesített pénzügyi hozzájárulásával valósítják meg. Ukrajna 130 cikket tartalmazó *Gazdasági kódexében*⁴ rögzített definíció szerint a hitelszövetkezet egy önkéntes alapon létrejött nonprofit szervezet, amely a polgárok pénzforrásainak egyesítésével jön létre, a tagok hitelezési, betételhelyezési igényeinek kielégítésére, valamint más jellegű pénzügyi szolgáltatás igénybevételére. E definíciók eltérését az alapítók felsorolásában látjuk: a Kódex az alapítókat mint polgárokat jelöli, a hitelszövetkezeti törvényben pedig természetes személyeket, szakszervezeteket és más egyesülési formákat említ. Ukrainai jogkutatók szerint, ha az általános és a speciális törvényekben szereplő jogi szabályok eltérést mutatnak, akkor a speciális törvény megfelelő passzusát kell alkalmazni. A hitelszövetkezetekről szóló megfogalmazás legpontosabban és leghelyesebben a 2001. december 20-án elfogadott hitelszövetkezeti törvényben található.

Összességében megjegyezhetjük, hogy a hitelszövetkezet az egyik oldalról magában foglalja a pénzügyi intézmények jellemzőit, másrészt, mint a szövetkezet különleges formája, szövetkezeti sajátossággal van jelen a pénzügyi szférában.

A hitelszövetkezet tartalmi kategóriájának feltárásakor meg kell magyarázni a régióban betöltött szerepét. A jelentőségének mélyebb megértéséhez meg kell határozni a régió jelentőségét és legfőbb jellemzőit. A latin eredetű régió kifejezés jelentése ország vagy terület. Véleményem szerint a régió definíciójának sokszínűsége miatt, és a viták elkerülése érdekében, *A régió fejlesztésének elősegítéséről* szóló ukrán törvény megfelelő passzusát kell alapul venni, amely meghatározza, hogy „a régió – Krími Autonóm Köztársaság területe, oblastyok, Kijev és Szevasztopol városa (utóbbiak speciális közigazgatási statusszal rendelkeznek)”. Épp ez a meghatározás teszi lehetővé, hogy elkülönítsük azokat a sajátosságokat, melyek Ukrajna területének fejlődésére kihatnak, beleértve a hitelszövetkezeti tevékenység megoszlását is.

A regionális hitelszövetkezetek létrehozásánál figyelembe kell venni az állami prioritásokat a pénzügyi piaci verseny ösztönzése érdekében. A hitelszövetkezetek működése pozitív hatással van a régió szociális és gazdasági fejlődésére. Növekvő befolyásukat az magyarázza, hogy elválaszthatatlan részeivé váltak a modern piaci alapokon működő gazdasági folyamatoknak, és pénzügyi forrásokat biztosítanak a kevésbé vagyonos, legfőként falvakban élő lakossági rétegek számára.

1. A hitelszövetkezeteknek kiemelt szerepük van a pénzügyi kultúra formálásában a regionális lakosság körében.

A 90-es évek elején a különféle pénzügyi piramisok elvén működő pénzügyi intézmények negatívan hatottak a lakosság körében a hitelszövetkezeti és a pénzpiaci tevékenység általános megítélésében. Mára a régiók lakosai felvilágosultabbá váltak a pénzügyi kérdések tekintetében. A felvilágosítás elsősorban nem a bankok érdeke, hanem a hitelszövetkezeteké. A hitelszövetkezetek felvilágosítást nyújtanak a fogyasztók számára a versenyképes pénzügyi piac feltételeiről. Emellett pénzügyi forrásaik átláthatóságával, a kockázatok felvázolásával sikerült új tagokat toborozniuk, és nem utolsósorban, más intézményekkel ellentétben, világos magyarázatot adnak az olykor alacsony betéti hozamokra. Mégis előfordul némi bizonytalanság is, mert a potenciális hitelszövetkezeti tag számára nem evidens, hogy működési elvük nonprofit jellegű.

A pénzintézetek közül csupán a hitelszövetkezetek segítik a betéteseket abban, hogyan kell helyesen összehasonlítani a hozamukat a kereskedelmi bankok és más pénzügyi intézmények ajánlataival. Az éves jelentést könyv formában terjesztik a tagok között a rendszeres közgyűléseken. A gyakorlat azt mutatja, hogy alapvetően csak a szövetkezeti hitelintézetekben található meg az a kiadvány, amely részletesen ismerteti a potenciális hitelfelvevő számára a legfontosabb tudnivalókat a törlesztőrészlet nagyságáról és fizetésének üteméről, a kamatszámításról és más fontos tudnivalókról, melyek nagymértékben befolyásolhatják a hitelfelvevőt döntése meghozatalában.

Míg egyes pénzügyi résztvevők a lakosság pénzügyi tudatlanságát kihasználják, addig a hitelszövetkezetek időt és erőforrásokat szánnak a megfelelő tájékoztatásra anélkül, hogy ezzel jelentős hitel- és betétnövekedést érhetnének el. Ennek eredményeként a működő szövetkezeti elvek érthetővé válnak az emberek számára, annak ellenére, hogy a sikeresen működő hitelszövetkezetek jelenleg jelentős pénzügyi és gazdasági kihívásokkal kénytelenek szembenézni.

2. A hitelszövetkezetek olyan intézmények, melyek fokozzák a kisvállalkozók befektetőképességét.

Ismeretes, hogy a kis- és középvállalkozások komoly hatóerővel bírnak a gazdasági növekedésre a fejlett országok régióiban. Sikeres működésük egyre inkább attól függ, hogy képesek-e vonzani viszonylag olcsó finanszírozási forrásokat tevékenységük bővítésére. Míg a legtöbb kisvállalkozó nem tud felvenni hitelt a bankok túlzott követelményei miatt, addig a hitelszövetkezetek képesek biztosítani a kisvállalkozások számára a szükséges alacsonyabb kamatozású hitelforrásokat.

3. A hitelszövetkezetek hozzájárulnak a vidék fejlődéséhez.

Külföldi és hazai tapasztalatok egyértelműen bizonyítják, hogy egyenlő feltételek mellett a pénzügyi-gazdasági és társadalmi mutatók sokkal magasabbak azokban a régiókban, ahol hitelszövetkezetek működnek. Az alacsony mezőgazdasági fejlődést magyarázza a hitelforrások hozzáféréseinek problémája a mezőgazdasági termelő számára. A jelenlegi pénzpiaci rendszer nem tudja teljes mértékben megoldani ezt a problémát, és az állam saját forrásaiból nem képes kellő mértékben finanszírozni a vidéket. A kereskedelmi bankok jelenleg nem hajlandók hitelezni a vidéki mező-

gazdasági vállalkozásokat, a fiókhálózatok kiépíttetlensége, a mezőgazdasági finanszírozás szakértelmének hiánya, a túlságosan magas kezességi érték és a túlságosan alacsony rentabilitás miatt. Emellett megjegyzendő, hogy a legtöbb termelő nem hajlandó együttműködni a bankokkal, mert nincsenek tisztában a pénzügyi jellegű kérdésekkel. A hitelszövetkezetek hajlandók és képesek betölteni ezt a piaci rést, ezért különösen fontos szerepvállalásuk a mezőgazdasági vállalkozások fejlesztésében: ha utóbbiak fizetéseképtelenné válnak, a mezőgazdaságra épülő régiókban más alternatíva hiányában a dolgozók számára a csődbe ment cég munkanélküliséggel is párosulhat.

4. A hitelszövetkezetek hozzájárulnak ahhoz, hogy a kevésbé tehető lakossági rétegek is hitelhez jussanak.

Tekintettel arra, hogy a bankok nagyrészt a tevékenységüket a városokban folytatják, és kevésbé igyekeznek kielégíteni a vidéki lakosság igényeit a pénzügyi szolgáltatások terén, ezért ezt a szerepet a hitelszövetkezetek vállalják át. A hitelszövetkezetek a vidéki lakosság számára lehetővé teszik:

- a lakosság pénzforrásokhoz való hozzáféréseinek megkönnyítését, ami új munkahelyek létrejöttében segít, hiszen a hitelfelvétel egyik fő célja a vállalkozásfejlesztés;

- a lakosság életkörülményeinek javítását a rendelkezésre álló lakáshitelprogramokkal;

- a hitelszövetkezeti tagok számára egyéb bankon kívüli pénzügyi szolgáltatások nyújtását, melyek költségei a szövetkezet célirányos befizetéseiből egyenlíthetők ki (forgasztási cikkek beszerzése, pénzügyi és jogi tanácsadói szolgáltatás);

- a lakossági tájékoztatást, a hitelfelvétel ösztönzését a médián keresztül (folyóiratok, internethálózat, információs konzultációs pontok).

5. A hitelszövetkezetek a fiókhálózat kiépítésével a munkanélküliség csökkentésében is komoly szerepet vállalnak a régiókban.

A szövetkezeti hitelintézetek a régiókban kiterjedt fiókhálózattal rendelkeznek: létszámuk 2014 elején elérte a 614-et, ehhez hozzáadódtak a fiókinézetek és értékesítési pontok, melyek száma becslések szerint a két-háromszorosát teszik ki annak a számnak, mely jelenleg az állami nyilvántartásban szerepel. Így például a legnagyobb taglétszámú kárpátaljai Mrija hitelszövetkezet fénykorában, az állami nyilvántartás szerint, 33 fiókinézettel és 76 értékesítési ponttal rendelkezett. Ennek révén a szövetkezeti hitelintézetek éppen a vidéki területen élő lakosságot foglalkoztatják, ahol jelentősebb mértékű a munkanélküliség, mint a városokban.

6. Csökkentik a társadalmi egyenlőtlenséget a régiókban.

A hitelszövetkezetek tevékenységükkel ösztönzik a munkanélkülieket, az alacsony jövedelmű rétegeket, valamint az állami szociális ellátórendszerből részesülő embereket saját vállalkozás elindítására, ezzel nemcsak a költségvetésre rótt terhet csökkenti, de növeli a pénzügyi és a magánszférából beáramló adófizetést egyaránt.

7. A középosztály szerepét növelik a régiókban.

A hitelszövetkezet tevékenysége közvetlenül kapcsolódik az ukrán középosztály kialakulásához, amely a gazdasági növekedés és a fizetőképes kereslet hajtómotorja.

8. *Serkentőleg hatnak a versenyre a pénzügyi szolgáltatások piacán.*

A hitelszövetkezetek tevékenysége az árnyékgazdaság és uszorabiznisz csökkenéséhez vezet, átláthatóan és rendszerezve vezeti a mikrovállalkozások hitelezési történetét, amely a vállalkozás növekedésével a pénzpiacon való külső forrásokhoz jutást segíti. A hitelszövetkezeti szektor képes kiegészíteni a bankszekort.

9. *Társadalmi szerep növelése a régióban.*

Ez a hitelszövetkezet által finanszírozott szociális programok révén történik. A kamat mértékének differenciált meghatározása lehetőséget ad alacsony kamatozású, valamint kamatmentes hitelek folyósításában. Az ilyen hitelszövetkezeti politika a munkahelyteremtő és jövedelememelkedést biztosító szociális program megvalósításához járul hozzá. A hitelszövetkezetekre jellemző a jótékonykodás is: 2014-ben a kárpátaljai pénzügyintézetek több mint 250 ezer UAH-t fizettek ki ilyen célokra.⁵

10. *Támogatják a mezőgazdaság fejlesztését a régiókban.*

A hazai gyakorlat megerősíti, hogy az alapvető finanszírozás a mezőgazdasági vállalkozások zöménél saját forrásból történik, amelynek mértéke viszonylag alacsony a többi ágazathoz képest. A vidéken alakuló mezőgazdasági kisvállalkozásoknál a hitelszövetkezet jelent megoldást a kezdő tőke képzéséhez. Ezek azok a pénzügyi intézmények, amelyek a mezőgazdasági termelők és szövetkezetek számára hozzáférést biztosítanak a pénzforrásokhoz.

A KÁRPÁTALJAI HITELSZÖVETKEZETEK HELYZETE A 2008/2009-ES VÁLSÁG UTÁN

A kárpátaljai hitelszövetkezeti szektor történetét tekintve, Ukrajna egyik kimagaslóan teljesítő régiójának számít. Bár a Szovjetunió idejében minden pénzügyintézeti formát államosították, a 90-es évek eleje óta ezt a szektort a felfutás jellemezte, egészen a 2008-ban kirobbant pénzügyi válságig. Azóta a szektor, sok más pénzügyi szférához hasonlóan, stagnálást mutat.

A hitelszövetkezeti rendszer állami felügyeletét helyben egy kirendelt személy végzi, akinek a feladatai közé tartozik az összes bankon kívüli pénzügyi intézmény felügyelete (zálogházak, pénzügyi vállalkozások, hitelszövetkezetek, biztosítók, magánnyugdíjpénztárak). Az efféle felügyeleti forma nem képes minőségi állami szerepvállalást biztosítani a pénzpiacok felügyeletében.

2015 elején Kárpátalján 15 hitelszövetkezet és ezek 21 kirendeltsége működött.⁶ A legtöbb hitelszövetkezetet Ungváron, Munkácson, Huszton és Nagyszőlősen jegyezték be. A kirendeltségeiken keresztül ezek a hitelintézetek jelen vannak minden járásban és a kisebb falvakban is. Bár törvényileg megengedett a regionális hitelszövetkezeteknek más ukrajnai régiókban való tevékenysége, ami magasabb pénzügyi megfelelést igényel tőlük, egyetlen kárpátaljai hitelszövetkezetnek sincs kirendeltsége más ukrajnai régióban, ugyanúgy a regionális szövetkezeti piacon kívül nincs jelen más régióban bejegyzett jogalanyként.

A 2009 és 2014 közötti szűk időszakban jó néhány hitelszövetkezetet töröltek az Állami Pénzügyintézeti Jegyzékből, többek között a „Mrija”, „Central-Start”, „Turja”, „In-

ter-S”, „Zakarpattya” és egyéb hitelszövetkezeteket. Ennek folytán a hitelszövetkezeti taglétszáma 2009-es 120,1 ezer főről 2014-ben 59,6 ezer főre csökkent. Megjegyzendő, hogy a csődbe ment „Mrija” hitelszövetkezet 2010 végén 52,3 ezer tagot számlált, ami az akkori kárpátaljai hitelszövetkezeti szektor 86,5%-át tette ki.

1. táblázat: A kárpátaljai hitelszövetkezeti szektor főbb mutatói a 2009–2014. években

Mutatók	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Hitelintézetek száma (db)	25	22	19	17	17	15
Taglétszám (fő)	120 114	112 755	56 514	56 984	59 052	59 654
Betétesek (fő)	5214	4035	2317	2255	2401	3727
Hitelfelvevők (fő)	33 909	26 704	10 179	9439	9083	5882
Betétesek aránya a taglétszámban (%)	4,3	3,6	4,1	4,0	4,1	6,2
Hitelfelvevők aránya a taglétszámban (%)	28,2	23,7	18,0	16,6	15,5	9,9
Nyújtott hitelek összege (ml. hrn.)	144,6	126,6	62,7	61,7	64,7	58,2
Betétek összege (ml. hrn.)	96,5	75,6	44,5	38,2	39,3	31,2
Tőkeállomány (ml. hrn.)	35,5	37,1	16,4	20,3	23,3	25,9
Aktívák (ml. hrn.)	149,4	126,3	69,4	64,0	66,8	61,5
Tőkeállomány része az aktívákban (%)	23,8	29,3	23,6	31,7	34,8	42,1
Szövetkezeti hitelfelvevők és betétesek aránya	6,50	6,62	4,39	4,19	3,78	1,58
Kárpátaljai átlagos hitelszövetkezet mérlegfőösszege (ml. hrn.)	5,98	5,74	3,65	3,76	3,93	4,10
Átlagos taglétszám (ezer fő)	4,80	5,13	2,97	3,35	3,47	3,98

Forrás: A Nemzeti Pénzügyi Felügyelet adatai alapján.⁷

Az elemzett idő alatt a hitelfelvevők száma 82,7%-kal csökkent, ami a hitelfelvevők taglétszámban mért arányának a csökkenését is eredményezte (a 2009-es 28,2%-ról 2014-re 9,9%-ra). A hitelfelvevők arányának csökkenéséhez képest a betétesek aránya a 2009-es 4,3%-ról 2014-re 6,2%-ra nőtt, mutatva a szegmens növekedési pályáját. A taglétszám csökkenésének egyik oka abban rejlik, hogy az inaktív tagoktól (akik hosszabb ideje nem veszik igénybe az intézmény szolgáltatásait) a hitelszövetkezetek kizárással megszabadulnak.

A hitelszövetkezeti hitelezés negatív tendenciái megmutatkoztak a betétállomány 65,3%-os, a tőkeállomány 9,7%-os, az aktívák 87,9%-os és a hitelek 86,4%-os csökkenésével. A kárpátaljai hitelszövetkezetek pénzügyi függetlenségének erősödését lehet észlelni az elmúlt időszakban, hiszen 2014-ben a tőkeállomány részesedése az aktívákban 42,1%-ot tett ki. A kárpátaljai hitelszövetkezeti szektor viszonylag kis részét képezi az ukrainainak, ami a régiók nagy számával is magyarázható (2. táblázat).

Az adatok fényében kivehető a megye szerepének csökkenése az összukrajnai hitelszövetkezeti rendszerben, bár ellenkező tendenciák is megjelennek. 2009 és 2014 között a hitelszövetkezetek részaránya 0,8%-kal csökkent. A kárpátaljai betétek 2014-ben a 3,2%-át tették ki az ukrainainak. Összességében megállapítható, hogy a kárpátaljai

hitelszövetkezetek csekély szerepet töltenek be az ukrajnai rendszerben, bár a pénzügyi válságig a megye hitelszövetkezeti szférája a legdinamikusabb növekedést mutatta.

2. táblázat: A kárpátaljai hitelszövetkezetek helye a nemzeti hitelszövetkezetek rendszerében 2009 és 2014 között

Mutatók (%)	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Kárpátaljai hitelszövetkezetek részaránya	3,3	3,3	3,1	2,8	2,7	2,5
Kárpátaljai taglétszám aránya	5,5	7,2	5,3	5,2	6,0	7,3
Kárpátaljai betétek aránya	3,3	3,9	3,8	3,0	2,9	3,2
Tőkeállomány aránya	4,6	3,3	1,8	1,9	2,3	2,5
Aktívák aránya	3,5	3,7	2,9	2,8	2,6	2,6

Forrás: A Nemzeti Pénzügyi Felügyelet adatai alapján.⁸

A megyei hitelszövetkezeti rendszer alacsony alapmutatói sok területen torz képet mutatnak a megye hitelszövetkezeti szférájának versenyképességéről az ukrajnai átlaghoz képest. A megyei és ukrajnai viszonyszámok tükrében a kárpátaljai hitelszövetkezetek helyzete sok téren kiemelkedőnek mondható, amit a 3a és 3b táblázat is mutat.

3a táblázat: A kárpátaljai és ukrajnai hitelszövetkezetek teljesítményeinek komparatív összehasonlítása 2009–2011. év adatai alapján

Mutatók	Évek					
	2009		2010		2011	
	Ukrajna	Kárpát-alja	Ukrajna	Kárpát-alja	Ukrajna	Kárpát-alja
Aktívák részaránya a GDP (GRP)-ben (%)	0,46	1,19	0,32	0,83	0,18	0,38
Tőkeállomány aránya az aktívákban (%)	18,2	23,8	32,6	29,3	39,5	23,6
Betétesek aránya a taglétszámban (%)	5,34	4,34	5,02	3,58	4,52	4,10
Hitelfelvevők aránya a taglétszámban (%)	19,3	28,2	21,8	23,7	23,5	18,0
Szövetkezeti hitelfelvevők és betétesek aránya	3,62	6,50	4,35	6,62	5,19	4,39
Az összlakossághoz viszonyított taglétszám hányada (%)	4,78	9,65	3,44	9,04	2,34	4,52
Az összlakossághoz viszonyított betétesek hányada (%)	0,26	0,42	0,17	0,32	0,11	0,19
Az összlakossághoz viszonyított hitelfelvevők hányada (%)	0,93	2,72	0,75	2,14	0,55	0,81
Átlagos hitelszövetkezet aktívái (ml. hrn.)	5,59	5,98	5,21	5,74	3,89	3,65
Átlagos hitelszövetkezeti taglétszám (ezer fő)	2,90	4,80	2,38	5,13	1,73	2,97
Hitelfelvevők átlagos tartozásának mérete (ezer UAH)	9,2	4,3	9,8	4,7	9,0	6,2
Átlagos betét mérete (ezer UAH)	25,3	18,5	24,7	18,7	24,7	19,2

3b táblázat: A kárpátaljai és ukrainai hitelszövetkezetek teljesítményeinek komparatív összehasonlítása 2012–2014. év adatai alapján

Mutatók	Évek					
	2012		2013		2014	
	Ukrajna	Kárpát-alja	Ukrajna	Kárpát-alja	Ukrajna	Kárpát-alja
Aktívák részaránya a GDP (GRP)-ben (%)	0,18	0,30	0,17	0,31	0,15	0,27
Tőkeállomány aránya az aktívákban (%)	41,0	31,7	40,6	34,8	44,8	42,1
Betétesek aránya a taglétszámban (%)	4,10	3,96	4,11	4,07	3,83	6,25
Hitelfelvevők aránya a taglétszámban (%)	23,2	16,6	23,8	15,4	22,7	9,9
Szövetkezeti hitelfelvevők és betétesek aránya	5,66	4,19	5,80	3,78	5,92	1,58
Az összlakossághoz viszonyított taglétszám hányada (%)	2,41	4,54	2,16	4,70	1,91	4,74
Az összlakossághoz viszonyított betétesek hányada (%)	0,10	0,18	0,09	0,19	0,07	0,30
Az összlakossághoz viszonyított hitelfelvevők hányada (%)	0,56	0,75	0,51	0,72	0,43	0,47
Átlagos hitelszövetkezet aktívái (ml. hrn.)	4,31	3,76	4,16	3,93	3,97	4,10
Átlagos hitelszövetkezeti taglétszám (ezer fő)	1,78	3,35	1,57	3,47	1,39	3,98
Hitelfelvevők átlagos tartozásának mérete (ezer UAH)	10,0	6,5	10,1	7,1	10,7	9,9
Átlagos betét mérete (ezer UAH)	28,7	16,9	33,0	16,4	31,4	8,4

Forrás: Saját számítás a Nemzeti Pénzügyi Felügyelet adatai alapján.⁹

Az utóbbi években a hitelszövetkezetek aktíváinak aránya a gazdaságban csökkenést mutat, mind az összukrajnai, mind regionális szinten. Figyelemre méltó, hogy a kárpátaljai arány lényegesen jobb, mint az ukrainai: 2009-ben a megyei mutató 1,19%, az ukrainai pedig csak 0,46%, 2014-ben pedig 0,27% és 0,15% volt. Vagyis a hitelszövetkezetek eszközei nagyobb hangsúlyt kapnak a megyében, mint Ukrajnában.

A statisztikai adatok arra is rávilágítanak, hogy a megye lakossága nagyobb mértékben vesz részt a szövetkezeti rendszerben, mint az ukrainai átlaglakosság: 2009–2014-ben a megyében élők esetében 4,3%-ról 6,5%-ra nőtt ez a mutató, miközben az ukrainai átlag 5,3%-ról 3,8%-ra csökkent. Tehát a megyében 2,2%-os a növekedés, Ukrajnában pedig 1,5%-os a csökkenés. Ugyanakkor a szövetkezeti hitelfelvevők és betétesek aránya Ukrajnában 2,3-del nőtt, a regionális mutató pedig 4,93-dal csökkent, és 2014-ben Ukrajnában egy betétesre 5,92 hitelfelvevő esett, Kárpátalján pedig csak 1,58. E mutató drasztikus növekedése előrevetítheti az ukrainai hitelszövetkezeti szféra pénzügyi problémáit, leginkább a külső finanszírozás terén, hiszen a betétesek pénzét helyezi ki a szövetkezet hitel formájában, ami a pénzügyi intézet bevételi forrásait is biztosítja.

A pénzügyi válság hatására csökkenni kezdett a szövetkezeti tagság aránya a lakosság közt: 2009-ben a kárpátaljai lakosság 9,7%-a, az ukrainai 4,8%-a volt tagja valame-

lyik hitelszövetkezetnek, 2014-re ez az arány 4,7%-os. De a kárpátaljaiak még így is több mint kétszer aktívabbak voltak az ukrainai átlaghoz képest, ami a megyében élők magasabb pénzügyi kultúrájának, valamint történelmi tradícióinak köszönhető.

Az ukrainai és regionális átlagos hiteltartozás mutatóinak összehasonlítása rámutat a kárpátaljai hitelszövetkezetek racionális hitelpolitikájára, a megyében tevékenykedő hitelintézetek egy kézbe átlagosan 9,9 ezer UAH helyeznek ki, míg az ukrainaiak 10,7 ezer UAH-t.

A hitelszövetkezetek legalapvetőbb tevékenysége a hitelek nyújtása, valamint a betétek halmozása. A 4. táblázat a kárpátaljai hitelszövetkezetek betéteinek és hiteleinek futamidőtől függő eloszlását tartalmazza.

4. táblázat: A kárpátaljai hitelszövetkezetek betéteinek és hiteleinek futamidős eloszlása 2012 és 2014 között

Évek	Hitelszövetkezeti betétek és hitelek struktúrája a futamidőtől függően (%)										Hitelek aránya a betétekhez
	3 hónapig		3-tól 12 hónapig		12 hónapot meghaladó		Szabad lekötésű betétek		Összesen		
	Hitelek	Betétek	Hitelek	Betétek	Hitelek	Betétek	Hitelek	Betétek	Hitelek	Betétek	
2012	1,15	0,87	24,44	19,75	74,41	72,74	–	6,64	100,0	100,0	1,62
2013	0,91	0,80	25,67	18,76	73,42	78,89	–	1,55	100,0	100,0	1,65
2014	0,21	2,04	26,37	18,07	73,42	77,24	–	2,65	100,0	100,0	1,87
2014. évi változás 2012-höz	–0,94	1,17	1,93	–1,68	–0,99	4,50	–	–3,99	–	–	0,15

Forrás: Saját számítás a hitelszövetkezetek éves jelentései alapján.

Megállapíthatjuk, hogy a nem banki hitelintézetek hitel- és betétportfóliója csökkenést mutatott, a betétek csökkenésének üteme kétszeresen meghaladta a hitel portfóliójáét: 2012 és 2014 között a betétállományok 7 millió UAH-val csökkentek, a hitelállomány pedig 3,5 millió UAH-val. Összességében megjegyezhetjük, hogy a kárpátaljai hitelszövetkezetek egyensúlyban tartották a betét- és hitelállományt futamidőtől függően, hisz 2013-tól kezdve a hosszú távú betétek aránya meghaladta a hitelekét, és 2014-ben ezen mutatók 77,43%-ot, valamint 73,42%-ot tettek ki. A rövid távú hitelek pedig rövid lejáratú betétekkel voltak biztosítva.

A hiteleknek a betétekhez való aránya jelzi, hogy a hitelek fele fizetett forrásokból finanszírozott, és gazdaságilag előnyösnek, kifizetődőnek mondható. A hiteleket tekintve, a legnagyobb arányban (89,5%) fogyasztási hitelként, a többi falusi gazdálkodás céljából történő kihelyezés volt. A hitelek kihelyezésének egyik további jellemzője, hogy a megyén belüli eloszlásnál aszimmetria jelentkezett: elsősorban a gazdaságilag fejlettebb ungvári régióban volt jellemző, illetve nagyobb arányban mutatkozott meg azoknál a vállalkozásoknál, amelyek az információs góccokhoz közelebb találhatók. En-

nek megfelelően például igen alulreprezentált a beregszászi járás s általában a magyarok által zömében érintett határ menti térség.

A helyi kis- és középvállalatok, leginkább a farmergazdaságok folyamatos likviditási problémákkal küzdenek, így a megfelelő jövedelmezőségük elmarad, mert alacsony a cégek tőkeellátottsága.

AZ UKRAJNAI HITELSZÖVETKEZETI PIAC ÁLLAMI SZABÁLYOZÁSÁNAK FEJLŐDÉSE

Kiemelkedő helyet foglal el az ukrainai hitelszövetkezetek szabályozásában az állami szerepvállalás. A hitelszövetkezetek állami szabályozásának célja, hogy biztosítsa a hitelszövetkezetek teljes értékű, hatékony, átfogó fejlődését Ukrajnában, a fogyasztói jogok védelmét, a pénzügyi szolgáltatások és a hazai nem banki pénzügyi piac integrálódását a világ pénzügyi rendszerébe.

Ukrajna három hitelszövetkezeti típusának szabályozási rendszere függ a szolgáltatások körének nagyságától és az intézmények tevékenységének területi lehatárolásától. Így a törvényi előírások szerint azon hitelszövetkezetek és az egyesített hitelszövetkezetek, melyek pénzügyi tevékenységüket csak egy régióon belül végzik, a második szabályozási rendszerbe tartoznak. Az elsőbe pedig azok, amelyek fiókhálózatuk segítségével a nyilvántartásba vételükön kívüli régiókban folytatják tevékenységüket. Vagyis a legmagasabb felügyeleti követelmények a második szabályozási rendszerbe tartozókra vonatkoznak. Ezáltal megállapíthatjuk a regionális hitelszövetkezetek létezését, mely alatt olyan hitelszövetkezeteket kell értelmeznünk, melyek tevékenységüket csak az adott régió területére terjesztik ki. Azon pénzügyi intézetek, melyek tevékenysége a régió határán átnyúlik, már más besorolásban részesülnek: országos tevékenységüknek köszönhetően összukrajnainak lehet definiálni.

A hitelszövetkezetek működését az állam közvetlenül vagy közvetve befolyásolja. Az ukrainai pénzügyi szolgáltatások piacán közvetlen befolyással rendelkezik az Ukrainai Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete, közvetett módon pedig, a hitelszövetkezeti piacra az Ukrainai Állami Pénzügyi Megfigyelő Szervezet, Ukrajna Állami Adóhivatala, valamint az Ukrán Nemzeti Bank. Ukrajna hitelszövetkezeti szabályozása több fejlődési szakaszon ment át, mindeközben a szövetkezeti hitelezés, mint a pénzügyi szolgáltatások piacának egyik szegmense, állami szabályozás alá esett.

Megjegyzendő, hogy 2003-ig, azaz az Ukrainai Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének létrejöttéig, a hitelszövetkezeti piac felügyeletét a pénzpiaci szolgáltatások egyéb szegmenseihez hasonlóan (a biztosítási piacon kívül) egyetlen állami szervezet sem gyakorolta. Ezért a hitelszövetkezetek teljesen szabadon fejlődhettek, működhettek. Ez az állapot a következőkkel magyarázható: elsősorban az 1990-es évektől a hitelszövetkezeti rendszerek állami szabályozásában (mint az egész pénzügyi rendszerben) két ellentétes tendencia alakult ki. Egyik oldalról a dinamikusan növekvő piac „erős kezét” követelt. Másrésztől a nemzetközi pénzügyi szervezetek versenyt hirdettek a vállalkozói tevékenység deregulálására. A két tendencia párhuzamos működése miatt elkerülhetetlenné vált az adminisztrációs reform Ukrajnában. A külföldi liberális társadalmi-gazdasági tapaszt-

talatokkal ellentétben, Ukrajnában erősödött a pénzügyi szereplőkre nehezedő fiskális és adminisztratív nyomás. A pénzügyi szereplők igyekeztek a nehéz körülményekhez adaptálódni, és ha csak formálisan is, de megfelelni számos szabályozási folyamatnak.

Másodsorban, a hitelszövetkezeti rendszer Ukrajnában csak a 20. század 90-es éveiben született újjá, hisz a szovjet hatalom idején a hitelszövetkezet fogalma nem létezett. Biztosítási piac működött a szovjet hatalom éveiben, melynek felügyeletét a 90-es évek elejéig több szervezet gyakorolta: Derzsszrah (USZSZK, 1991-ig), Ukrdezsszrah (1991–1993), a Biztosítási Felügyelet (1993–2000), Ukrajna Pénzügyminisztériuma (2000–2001). Látható tehát, hogy a biztosítási piac állami felügyeletének Ukrajnában voltak előzményei, ellentétben a hitelszövetkezeti szektorral, amely az új piaci és gazdasági feltételek létrejöttével született meg.

Az Ukrán Nemzeti Bank (NBU) is fontos szerepet játszott a hitelszövetkezeti szektor működésének rendszerezésében a 90-es évek elején. Az NBU saját hatáskörén belül egyeztetette a hitelszövetkezetek alapszabályzatát (hitelek folyósítása és elszámolása terén). Ezen alapszabályzatokat az NBU regionális hivatalainak vezetői hagyták jóvá. A pénzügyi piac állami felügyelete megerősítésének fontos lépése volt a Miniszteri Kabinet Pénzpiaci Koordinációs Tanácsának megalakulása (2000 novembere), amely a pénzügyi szektor politikájával foglalkozott a Miniszteri Kabinetben belül, és dolgozta ki azokat a koncepcionális dokumentumokat, amelyek megalapozták a nem banki pénzügyi szervezetek jövőbeni működésének állami felügyeletét. A koordinációs tanács megrendelésére elkészített felmérés eredménye arról tanúskodott, hogy 1999-ben mintegy 500-600 hitelszövetkezet működött Ukrajnában, de csak 250-275 számolt be az állam felé az évi tevékenységéről.¹⁰

A hozzávetőleges adatok azzal indokolhatók, hogy egyrészt a helyi önkormányzati hivatalokban, a társadalmi szervezetekkel megegyező módon lehetett bejegyeztetni a hitelszövetkezeteket. Másrészt a törvényi előírásokban hiányzott a hitelszövetkezetek bejegyzése egységes nemzeti rendszerének kidolgozása. Ezzel magyarázható, hogy ebből az időből csak hozzávetőleges adataink vannak az Ukrajnában működő hitelszövetkezetek számáról, és azzal is, hogy nem volt olyan orgánus, amely egységesen regisztrálta volna ezeket a szövetkezeteket. Az NBU adatai szerint 1999-ben Ukrajnában 257 hitelszövetkezet működött, amelyeknek összesített aktívái 18 mln. hrn. összeget tettek ki, mely Ukrajna GDP 0,03%-át jelentette.¹¹

Ugyanakkor az Ukrán Nemzeti Bank nem végezte el a megfelelő operatív ellenőrzést annak érdekében, hogy a jelentések idejében, rendszeresen és pontosan beérkezzenek, nem végzett rendszeres és kötelező ellenőrzéseket a leadott adatok hitelességével kapcsolatban. Ebből következően, a statisztikák hitelességét illetően, csak a NAKSU-tagok pénzügyi tevékenysége volt megbízható, amely akkoriban az egyetlen, hitelszövetkezeteket tömörítő szervezet volt Ukrajnában. A NAKSU (Nemzeti Hitelszövetkezetek Ukrainai Szövetsége) önszabályozó mechanizmusának köszönhetően vált lehetővé a hitelszövetkezeti szektor pénzügyi állapotának állandó megfigyelése, hisz tagjait kiterjesztett pénzügyi beszámolásra kötelezte. 2000-ben a NAKSU-nak 102 szövetkezeti tagja volt Ukrajna 19 régiójából; 30 szövetkezet potenciális tagsággal. Így az analitikus beszámolók kb. 20%-a tekinthető hitelesnek.

Azon hitelszövetkezetek működéséről, melyek nem voltak NAKSU-tagok, nem találunk adatokat. Ennek tudatában feltételezhetjük, hogy ezek a hitelszövetkezetek kétséges módon hajtották végre az alapszabályban foglalt szisztematikus feladatokat a pénzügyi piacon. Indirekt módon bizonyítható, hogy a pénzügyi piramisok „hitelszövetkezet” néven működtek, amit néhány nagy port kavart ügy is bizonyít. Az effajta visszaélések a törvényi hiányosságoknak és a kontroll hiányának tudhatók be (a legismertebb ügy a Pingvin hitelszövetkezet Bila Cerkov városából, amely 1997-ben majdnem tízezer állampolgár pénzét tűntette el).

A 90-es években a hitelszövetkezeti szektor fő problémái a következők voltak:¹²

- a teljes és átfogó speciális törvényi előírások, valamint a kooperációról szóló keverttörvény hiánya;
- az állami felügyelet és kontroll hiánya;
- a pénzügyi stabilitást biztosító hatékony mechanizmusok és a betétesek érdekei védelmének hiánya;
- a hitelszövetkezeti eszme diszkreditálása a különböző, fiktív módon, „piramisjáték” elvén működő hitelszövetkezetek tevékenységének következtében;
- a hitelszövetkezeti rendszerben tevékenykedők alacsony szintű szakmaisága, valamint a vezetők megfelelősége ellenőrzésének (szertifikációjának) hiánya;
- a gazdasági szereplők, valamint a lakosság alacsony informáltsága a hitelszövetkezetek által nyújtható pénzügyi szolgáltatások lehetőségeiről.

2000-től a *Pénzügyi szolgáltatásokról és a pénzügyi szolgáltatások állami szabályozásáról szóló törvény*¹³ elfogadásáig a pénzügyi intézmények tevékenységét a Pénzügyi Szolgáltatások és Piacok Igazgatósága végezte, amely Ukrajna Pénzügyminisztériumának strukturális egysége volt. Alegységeinek feladatát a nem banki pénzügyi szervezetek és intézmények, hitelszövetkezetek, magánnyugdíjpénztárak, befektetési vállalkozások, biztosítók általános szabályozása, törvényi alapok kidolgozása jelentette, valamint az engedélyezés és ellenőrzés biztosítása. Az Ukrajnában 2001 júliusában elfogadott törvény¹⁴ eredményeképp a nem banki szervezetek felügyeletét (így a hitelszövetkezetekét is) az Ukrajnai Pénzügyi Szolgáltatások Állami Felügyelete végezte. 2002 decemberében megalakult maga a szabályozó orgánus. A szervezet a feladatait teljes mértékben ellátni csak 2003 áprilisa után tudta, miután elfogadták *Az Ukrajnai Pénzügyi Szolgáltatások Állami Felügyeletének szabályzata* elnevezésű elnöki rendeletet. Az állami felügyelő szerv megalakulása elősegítette a hitelszövetkezetek állami szabályozását, megalapozva a nemzeti hitelszövetkezetek további fejlődését. A felügyelet két feladatot lát el: szabályozóit és felügyeletit, amelyek egymástól független tevékenységet jelentenek. A szabályozó funkció a felügyelet általi jogi-normatív dokumentumok kiadását jelenti, ami állami bejegyzés alá esik, és Ukrajna Igazságügyi Minisztériuma végzi.

A jelenlegi állami pénzpiaci felügyelet (Nackomfinposzlug) mind szervezeti, mind funkcionálisan több fejlődési szakaszon ment keresztül. Az első szakaszra (2001–2008) jellemző, hogy ekkor alakult meg kezdő összetétele az Ukrajnai Pénzügyi Szolgáltatások Állami Felügyeletének. A felügyelet strukturális alegységében megalakították a hitelszövetkezetek tevékenységét szabályozó igazgatóságot. 2003 szeptemberében alakult meg az ukrajnai hitelszövetkezetek állami nyilvántartása. A felügyelet

megalakulása pillanatától elkezdődött a hitelszövetkezetek teljes körű nyilvántartásba vétele, tevékenységük engedélyeztetése. Az állami nyilvántartás létrehozása elősegítette a tényleges és az „árnyék” hitelszövetkezetek elkülönülését. Így 2004-ben elvégezték a hitelszövetkezetek átfogó átregisztrálását és a tevékenységük engedélyeztetését. Az átregisztrálás pillanatára másfél ezer szövetkezetet tartottak számon, amelyből 500 felelt meg az új regisztrációs követelményeknek. A felügyelet által kiadott első normatív-jogi dokumentum a *Hitelszövetkezetek minta-alapszabályzata* volt. 2004 februárjában vették nyilvántartásba az első hitelszövetkezetet az új szabályozás szellemében (a Lembergi „Aniszia” egyházi hitelszövetkezet).

A második időszakra (2009–2011) a felügyelet strukturális vezetésének radikális változása volt jellemző, valamint a felügyelet újszerű megközelítése, melyet a normatív kritériumok teljesítésének ellenőrzéséről a kockázatértékelésre és a fizetőképességi megfelelésre való áttérés jellemzett. A változás első lépése a felügyelet strukturális-intézményi reformja lett, melynek megfelelően történt az átmenet az ágazatról a funkcionális alapokra épülő struktúrára. A régi szerkezet helyett megalakult a regisztrációs és engedélyeztetési osztály, a prudenciális szabályozás osztálya, a felügyeleti szabványok és a pénzügyi intézmények felügyeleti osztálya, az inspekciós és a felügyelt intézmények ideiglenes adminisztrációjának osztálya. (A reformig öt osztály létezett: a pénzügyi szolgáltatások piacának állami szabályozása, a biztosítási felügyelet, a magánnyugdíjpénztárak felügyelete, a hitelintézetek felügyelete és a pénzügyi vállalkozások felügyelete.) Ezen funkciók felosztásának a célja az volt, hogy az átmeneti folyamatok megkönnyítése és felgyorsítása érdekében segítse a prudenciális felügyeletre való áttérést, ami a fizetőképesség ellenőrzésére irányult, valamint segítse a nemzetközi pénzügyi beszámoló standardok ukrajnai bevezetését.

A hitelszövetkezetek piacán a prudenciális felügyelet a (2010. július 15-én kelt 585. sz. rendelkezés alapján) a következők szerint valósul meg:

- a fizetőképességi kritériumok és normatívák betartása, az aktívák minősége, a műveletek kockázata és likviditása a pénzügyi intézmények stabil működésének biztosítására;
- a tőke megfelelés szinten tartása, a termékeny és terméketlen aktívák arányának ellenőrzése;
- a tartalékok minőségi megfelelése, amelyek a fedezetet biztosítják a vissza nem fizetett hiteleknek;
- a kritériumok betartása a hitelszövetkezetek irányítás-minőség rendszerében.

Ennek megfelelően, a hitelszövetkezeti rendszerben a prudenciális felügyelet olyan felügyeleti rendszert jelent, ahol az állami felügyeleti szerv legnagyobb figyelem a rendszerezett értékelések bevezetésére összpontosul, amellyel felmérhető a hitelintézetek komplex pénzügyi állapotának, tevékenységük eredményességének és a vezetés kvalitatív megfelelése az ukrajnai pénzügyi szolgáltatások piacán. A felügyelet stratégiai céljaként 2008-ig kellett volna megvalósulnia a prudenciális felügyeletre való áttérésnek, amely azonban a kiobbant gazdasági válság következtében későbbre tolódott, hisz a felügyelet számára a negatív hatások csökkentése és megszüntetése volt a legfőbb célkitűzés.

Kellemetlen momentuma ezen időszaknak, hogy a pénzügyi szolgáltatások piacán a piaci szereplők bizalma nagyban csökkent a felügyelet vezetősége és az állami felügyeleti szervek iránt. Nagy visszhangot keltett a nem banki pénzügyi intézmények szakmai egyesületeinek 2010. november 23-án kiadott közös Nyilatkozata, amely az állami felügyelet elnöke, V. O. Volga szembeni bizalmatlanságról szólt, és amelyet elfogadott az Ukrán Biztosítók Föderációja, az Ukrajnai Hitelszövetkezetek Nemzeti Szövetsége és az Összukrajnai Zálogházak Egyesülete is. A nyilatkozat megállapította, hogy a felügyelet elnöke és az állami felügyelet más vezető beosztottjai fő tevékenységük, a piac rendszerének jobbítása és fejlesztése helyett átirányították az állami forrásokat arra, hogy rendszeres nyomást gyakoroljanak a nem banki pénzügyi intézményekre, olyan kritériumok alapján, amelyek eltértek Ukrajna törvényeitől és a nemzetközi gyakorlattól.

Az állami felügyelet elnöke olyan nyilvános nyilatkozatokat tett, amelyek károszt okoztak a nem banki pénzügyi szolgáltatások piacán, félrevezetve annak résztvevőit, a pénzügyi intézmények működésében növelték a kockázatot. Egyik nyilatkozatában például kijelentette, hogy a pénzügyi intézmények fiókintézketeinek nagy része nincs jegyzékbe véve, valamint az ilyen intézményeket a licenc megfosztásával és az állami jegyzékből való törléssel fenyegette. Ezért 2010 második és harmadik negyedévében több mint ezer fiókintézetet zártak ki jogtalanul az állami jegyzékből az állami felügyeletnek köszönhetően. A vezetőség helytelen viselkedése és felelőtlensége a pénzügyi szolgáltatások piacán a következőkben nyilvánult meg:

– A regisztrációs, licenc és engedélyezési procedúrák bonyolult összetettsége, olyan követelmények és szabályok bevezetése, amelyek nem voltak összhangban a törvény szellemével, a licenc megvonása mindenféle ok nélkül. A pénzügyi intézmények az állami hivatal elveinek eltiprásával kerültek szembe, és a hivatalnokok szakszerűtlenségével és hozzá nem értésével. 2010 áprilisáig a fióktevékenység változásainak bejegyzéseihez elegendő volt két hét, míg Volga elnöksége alatt ugyanez a folyamat három-négy hónapot igényelt.

– A hitelszövetkezetek tevékenysége a mikrohitelezési szegmensben gyakorlatilag megbénult a felügyelet munkatársainak szakszerűtlen tevékenysége miatt. Azok a hitelszövetkezetek, melyek az átláthatóság elvén működtek, nem volt tartozásuk a befektetőkkel szemben, megfelelték az összes normatív kritériumnak, kénytelenek voltak 3-6 alkalommal beadni dokumentumaikat, hogy végre megkaphassák az engedélyeket. Az elutasítás oka sokféle lehetett: például apró formai hiányosságok, melyek eredménye, hogy a szükséges licenc hiányában a hitelszövetkezetek működése destabilizálódott, ahogyan az egész piac működése is. Ebben az időben, 2010 első 10 hónapjában semmilyen pozitív változás nem történt a problémákkal küzdő hitelszövetkezetek életében. Az állami felügyelet a hitelkooperációk fejlődési terveit eltitkolta (illetve nem hozta nyilvánosságra), nem folytattak konzultációkat a pénzügyi szolgáltatások piacának résztvevőivel, ami erősítette a negatív várakozásokat és a bizonytalanságot a piacon.

– Helytelen bírságok kiszabása, jogi és más igazságügyi szervek feladatainak kisajátítása, jogi tények helytelen meghatározása, szerződési jogviszonyokba való beavatko-

zás, a megkötött szerződések feltételeinek saját belátás szerinti magyarázata, a bírósági döntések be nem tartása.

– A fellebbezési kérvények formális vizsgálata az állami felügyelet fellebbezési bizottságánál. Gyakorlatilag a felügyelet minden esetben jogszerűtlen döntéseket hozott, amelyeket alá is támasztott, és nem állította le ezeknek a határozatoknak a végrehajtását a vizsgálat idejére, nem értesítette a feleket a meghozott döntésekről. Ha a beszámolók határideje lejárt, nem adtak új határidőt, és nem adtak ki igazolást sem a végre nem hajtott intézkedések hatásának hiányáról.

– A felügyelet tevékenysége átláthatatlanná vált, és lehetőséget adott arra, hogy egyenlő feltételek mellett, akár egymással ellentétes döntéseket is hozzon két, egymáshoz hasonló esetben, mindez a szabályozó tevékenységét is átláthatatlanná tette.

– A pénzügyi szolgáltatói piac állapotának eltitkolása a piac résztvevői és a társadalom előtt.

– A felügyelet arra kényszerítette a piaci szereplőket, hogy a kötelező nyomtatványok, hologramok, speciális jelek megrendelését a pénzügyi szervezetek leányvállalkozása készítse.

– Kenőpénzek elfogadása, melyeket a pénzügyi szervezetek vezetőinek és munkásainak kényszer-továbbképzése útján kapott.

A nem banki pénzügyi szervezetek egyesületei ennek következtében fenyegetést érzleltek a pénzügyi szolgáltatások piacának további működésében és fejlődésében, mert az állami felügyelet jelentős felhatalmazásokkal bírt a törvény szerint, de nem működött a törvényeknek megfelelően, sőt, olyan jogköröket sajátított ki magának, melyek a törvények szerint nem illették meg, kijátszotta a törvényeket, figyelmen kívül hagyta a bírósági döntéseket, és korlátlan hatalmat élvezett. A korrupció ilyen mértéke rossz színben tüntette fel a felügyeletet más nemzetközi pénzügyi egyesületek szemében, amely Ukrajna negatív megítélését erősítette az egész világon. A botrány tetőpontján a felügyelet elnökét letartóztatták, amikor 500 ezer amerikai dollár kenőpénzt fogadott el, és az átadáson a helyettese és egyik segítője is jelen volt. Az elnököt felmentették az állásából, amely lépés némileg stabilizálta a helyzetet a piac szakmai résztvevői és a felügyelet között. A fent említett történések vezettek oda, hogy az intézmény teljesen átalakuljon.

A harmadik időszakot a szabályozó nevének megváltoztatása jellemezte (2011-től napjainkig). Ukrajna elnökének rendelete alapján eltörölték az állami felügyeletet, egy másik rendelete alapján pedig létrehozták a Nemzeti Pénzpiaci Felügyeletet, amely szabályozza a pénzügyi szolgáltatások piacát.

ÖSSZE G É S

A fentebb említettek fényében konstatálhatjuk, hogy a Nemzeti Pénzpiaci Felügyelet működésének következtében a piaci szabályozás átlathatóbbá vált, és működésének köszönhetően erősödött a pénzpiaci szolgáltatói tevékenység szerepe Ukrajna nemzetgazdaságában, valamint Kárpátalja regionális gazdaságában is. A Kárpátalját érintő adatok tükrében, és a kialakult helyzet problémáját látva javaslom, hogy a nemzetközi

modelleket alapul véve, a mikro-, kis- és középvállalatok számára alakuljon ki egy mikrofinanszírozási hitelszövetkezeti konstrukció, melyhez garanciaként magyar, illetve EU-s forrásokat és alapokat lehetne csatolni.

JEGYZETEK

- ¹ A cikk megírása a Márton Áron Kutatói Program keretében valósult meg.
- ² *Hospodarskyi kodeks Ukrainy*. Komentar. Red. N.O. Saniakhmetovoi, Odissei, 2004.
- ³ *Pro kredytni spilky*. Zakon Ukrainy, vid 20.12.2001, No. 2908-III. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2908-14/page2>
- ⁴ *Hospodarskyi kodeks...*, i. m.
- ⁵ Bacho Robert: *Rehionalnyi rozvytok kredytnoi kooperatsii v Ukrainy*. Monohrafiia. N.N. Poida-Nosyk, R.J. Bacho, M.D. Shcherban, UzhNU „Hoverla”, Uzhhorod, 2016.
- ⁶ Uo.
- ⁷ Natsionalna komisiia, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh Ukrainy. <http://nfp.gov.ua/content/rinok-kredytnoi-kooperacii.html>
- ⁸ Uo.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ *Stratehiia rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy*. Materialy Koordynatsiinoi rady z pytan polityky finansovoho sektoru pry Kabineti Ministriv Ukrainy. Vydavnychiy dim „Kozaky”, Kijiv, 2005.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Bacho, i. m.
- ¹³ *Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh*. Zakon Ukrainy, vid 12.07.2001, No. 2664-III. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
- ¹⁴ Uo.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Kontseptsii zaprovadzhennia prudentsiinoho nahliadu za nebankivskymy finansovymy ustanovamy v Derzhavnii komissii z rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh v Ukraini*. Rozporiadzhennia Derzhavnoi komisii z rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh Ukrainy, vid 15.07.2010 r., No. 585. www.uaib.com.ua/files/articles/1301/85_4.pdf
- Pro Derzhavnu komissiiu z rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh Ukrainy*. Ukaz Prezidenta Ukrainy, vid 11.12.02, No. 1153. www.uazakon.com
- Pro Polozhennia pro pohodzhennia Statutu kredytnykh spilok z pytan kredytuвання ta rozrakhunkiv i nadannia pozychok kredytnymy spilkamy*. Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy, vid 07.02.94 r., No. 25.
- Pro zatverdzhennia prymirnoho statutu kredytnoi spilky*. Rozporiadzhennia Derzhavnoi komisii z rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh Ukrainy, vid 02.10.2003 No. 67. www.uazakon.com/documents/date_bp/pg_gwgon.htm
- Pro zatverdzhennia Stratehichnykh napriamiv diialnosti Derzhavnoi komisii z rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh Ukrainy na period do 2008 roku*. Rozporiadzhennia Derzhavnoi komisii z rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh Ukrainy, vid 5 kvitnia 2005 r., No. 3841.
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu komissiiu z rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh Ukrainy*. Ukaz Prezidenta Ukrainy, vid 04.04.2003, No. 292. www.uazakon.com
- Rezoliutsiia profesiinykh ob'ednan nebankivskykh finansovykh ustanov pro nedoviru Holovi Derzhfinposluh V.O.Volzi*. www.unascu.org.ua/main/docs/20101123.doc

Szemjon Viktória

Az ukrán adórendszer múltja és jelene

The Ukrainian Taxation System, Past and Present

Összefoglalás

A modern társadalmi és gazdasági folyamatok szabályozásának fontos eszköze az adórendszer. Ukrajna adórendszere 25 év függetlenséget követően sem felel meg a nemzetközi és a piacgazdaság elvárásainak. Ezért elkerülhetetlenné vált az adópolitika reformja, mely az európai integráció útját követi. A tanulmány bemutatja az ukrán adórendszer történelmi alakulását és működésének sajátosságait. Külön kitér az utóbbi évek számos módosítására és azok hatásaira Ukrajna gazdasági helyzetére.

Summary

The tax system is an important element in the regulation of social and economic processes in the modern economy. After 25 years of independence the tax system of Ukraine still does not comply with the expectations of the international and market economy. Therefore the reform of tax policy has become inevitable to follow the way to European integration. The present study shows the historical changes and specific functional features of Ukrainian tax system. It also describes numerous changes which took place in the last few years and their effects on the economic status of Ukraine.

Az adózás problémái örök, aktuális kérdésként jelennek meg a tudományos kutatásokban. Ennek magyarázata, hogy az adók lépnek fel az állami kincstár forrásaként, melyek nélkül elképzelhetetlen a virágzó, jóléti ország.

DR. SEMJON VIKTÓRIA, PhD, egyetemi docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Gazdaságtudományi Tanszék (semyonviktoria@gmail.com).

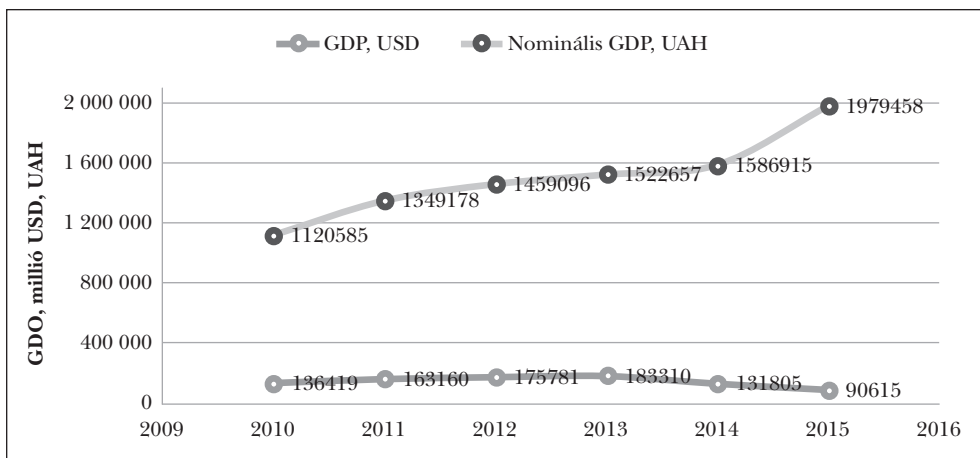
Jelenleg az adók az ország leghatékonyabb eszközei a társadalmi termelésben, annak dinamikájában, struktúrájában, a tudomány és technológiák fejlesztésében, a társadalombiztosításban.¹ Adórendszernek nevezzük az államok által egy időben működtetett adók összességét, beleértve az e tevékenységet ellenőrző, irányító adóhatóságok munkáját is. Minden adórendszer magán viseli az őt létrehozó és működtető állam és társadalom jellegzetességeit. Tehát minden államnak olyan adórendszere van, amelyet megérdemel.²

A jelenleg hatályos ukrán adórendszer az egyik legbonyolultabb része Ukrajna jogrendszerének. Az ország összetett, komplikált jogszabályokkal rendelkezik, a törvények előírásai nem egyértelműek, gyakran ellentmondásosak. A Világbank és a PricewaterhouseCoopers kutatásai egyértelműen alátámasztják azt a tényt, hogy az ukrán adórendszer éveken keresztül az utolsó helyre került a nemzetközi rangsorokban. Az ukrán adópolitika egyensúlyhiánya egyenetlen adóterheket teremt az országban, ezzel biztosítva az árnygazdaság növekedését, az adócsalások büntetlenségét és az adóbevételek csökkenését.

Ukrajna adórendszerét, mint bármely más rendszert, hiányosságok jellemzik, többek között az a változékonyság, valamint a túl bonyolult és nehézkes elszámolási és igazgatási rendszer, ami a jogrendszer állandó módosításával magyarázható, és ez negatívan hat a vállalkozások fejlődésére. Lentner Csaba professzor szerint szükséges „olyan adórendszert alkalmazni, mely igazodik az adót fizetők adóerő képességéhez. Tehát az adórendszer legyen méltányos, betartható és betartatható”³. Ezért a kor kihívásainak megfelelően az ukrán adórendszer reformja felettébb aktuális kérdés. Ukrajna fiskális politikája az utóbbi években az ország szociális-gazdasági folyamatainak stabilitására, a költségvetés tervezett bevételeinek teljesítésére, az elszámolási és vámszabályozások tökéletesítésére, adócsalási sémák feltárására és leküzdésére, bűnügyi és egyéb jogsértések megelőzésére, valamint új elektronikus szolgáltatások létrehozására irányul. Ugyanakkor az országban jellemző az ellenállás az adóbevételek szükségességét illetően, ami különböző tényezők hatására alakult ki. Különösen a szociális-gazdasági és hadi-politikai helyzet válságának kialakulása idézte ezt elő, mely a költségvetési hiány növekedését eredményezte. A Világbank adatai szerint 2015-ben az egy főre jutó GDP 7450 dollár volt, ami kevesebb, mint egy iraki, mongol vagy albán lakosra, sőt további 109 ország egy lakosára jutó összeg. De ennél rosszabb számokat mutat a dinamika: 25 év alatt ez a mutatószám 23%-kal romlott, és az ország az 55. helyről a 112. helyre ereszkedett.⁴ Minden, Ukrajnával szomszédos ország sokkal sikeresebbnek bizonyult a gazdasági növekedés terén.

Az 1. ábrán láthatjuk Ukrajna 2009 és 2015 közötti GDP-növekedésének grafikonját. Nyilvánvalóan kiderül, hogy a hrivnyában számolt GDP az évek során növekedett, viszont ez nem mutatja a valós képet. Az USD-ben számított GDP az ellenkezőjét mutatja: 2013 óta nincs GDP-növekedés az országban. Ezt különösen befolyásolta az infláció, amely 2015 végén elérte a 43%-ot.⁵

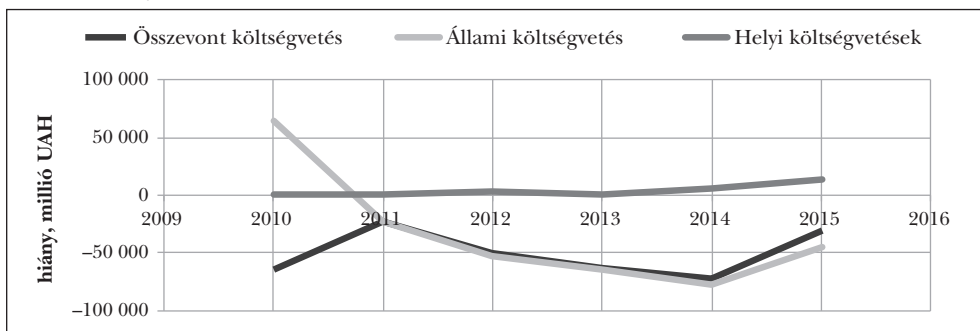
1. ábra: Az ukrán GDP alakulása nominális és reálértékben 2009 és 2015 között

Forrás: Saját szerkesztés az Ukrajna Statisztikai Hivatal adatai alapján.

A GDP pozitív dinamikája UAH-ban a stabil árképzés feltételeivel a gazdasági növekedésre mutatott volna Ukrajnában. Viszont azon feltételek mellett, amelyek megjelentek a nemzeti gazdaságban az utóbbi években (a tartósan vágató infláció, a termelés csökkentése arra kényszeríti a piaczgazdaság szereplőit, hogy „inflációs adót”⁶ fizessenek), a mesterségesen elért nominális GDP-növekedést nem támasztotta alá reális ártermelés és szolgáltatásnyújtás. A GDP csökkenésének és az „inflációs adó” kényszerített beszedésének makrogazdasági hatása, hogy romlik az ország makrogazdasági helyzete, esnek az ipari és a kereskedelmi mutatók, csökken a lakosság vásárlóképesége és élet-színvonala. E jelenségek negatívan hatnak a gazdasági növekedés tempójára, a szociális és politikai helyzetre, megzavarják a külgazdasági kapcsolatokat, spekulatív sémákat hoznak létre, gátolják a külföldi befektetéseket, rontják a fizetési mérleget és az ország helyzetét a nemzetközi piacon, és végeredményben csökken a kormány és a reformok iránti bizalom.

2. ábra: A költségvetési egyenleg belső összehasonlítása a 2009 és 2015 közötti időszakban, Ukrajnában

Forrás: Saját szerkesztés az Ukrajna Statisztikai Hivatal adatai alapján.

A 2015-ös év folyamán a kormány a költségvetés szufficitjéről számolt be, ami a helyi költségvetések többlete miatt válhatott lehetségessé. A helyi önkormányzatok nem voltak felkészülve a bevételek ugrásszerű növekedésére, és elhalasztották a nem tervezett bevételek felhasználását. A 2015-ös év 11 hónapja alatt az ország összesített költségvetése 20 milliárd hrivnya többletet mutatott, viszont decemberben jelentősen megnöttek a kiadások, így az év végi eredmények szerint a költségvetést 30,9 milliárd hrivnya deficittel zárta Ukrajna. Az összevont költségvetés deficitje GDP-arányosan 4,5%-ról 1,6%-ra csökkent, amit külső hitelek bevonásával finanszírozott az ország.

A 2016-os évre elfogadott költségvetésben a bevételek összege 595 milliárd hrivnya volt. A tervezett deficit pedig 83,7 milliárd, ami megfelelt az IMF által előírt mutatószámoknak. Újabb külső hiteleket tervezett a kormány igénybe venni a hiány finanszírozásához. Az IMF másik előírása – az államigazgatási kiadások csökkentése – is megjelent a 2016-os évi költségvetésben.

AZ UKRÁN ADÓRENDSZER ALAKULÁSA

Ukrajna adórendszerének alakulása történelmileg a Kijevi Rusz idejére vezethető vissza, viszont jelenlegi formáját, alakját, sajátosságait a Szovjetunió korszaka határozta meg. A független Ukrajna adórendszere a volt szovjet államháztartásban gyökerezik, így elkerülhetetlenné váltak az időszerű módosítások.

A 90-es években a jogalkotó a kor követelményeinek megfelelő adórendszert hozott létre. A nyereségadóról, az általános forgalmi adóról és egyéb adókról és illetékekről szóló törvények elfogadásával lényegében létrejöttek a piacgazdasági adórendszer alappillérei. Azonban a hatályba lépett szabályokon erőteljesen nyomot hagyott a szovjet rendszer: átláthatatlanság, túlterheltség, érthetetlen adókötelezettségek jellemezték az „új” Ukrajna piacgazdaságát.

Az adóreform, amely a 90-es évek elején vette kezdetét, nem volt következetes, és nem volt tudományosan alátámasztott. Mindez az adójogszabályok állandó módosítását és új megoldások kutatását eredményezte az adópolitikában, melyek nem álltak összhangban az ország fejlődésének stratégiai programjával. E tények nemhogy javítottak volna Ukrajna társadalmi-gazdasági helyzetén, inkább ellenkezőleg hatottak, rontva ezzel mind az egyes adófizetők helyzetét, mind az államét.

Sok ukrán kutató foglalkozott az adóreformok periodizációjával, viszont a vélemények eltérőek, annak függvényében, milyen tényeket vettek alapul az időszakok elhatárolásánál (az ország gazdasági fejlődésének szakaszait, esetleg az adójogszabályok kidolgozását és hatálybalépését). A legmélyrehatóbb kutatásokat, véleményem szerint, Bohatirjova végezte, aki az ukrán adórendszer fejlődési szakaszainak meghatározásakor figyelembe vette az adójogszabályok módosításait, valamint egy-egy szakasz stratégiai céljait, feladatait és prioritásait. Ennek alapján az adóreform 4 szakaszát különböztetjük meg Ukrajnában (3. ábra).

3. ábra: Adóreformok Ukrajnában

I. 1991–1995	II. 1996–2003	III. 2004–2009	IV. 2010-től
Az adórendszerről (1991) Stratégia Fejlett termelői, pénzügyi és tudományos-technikai infrastruktúra létrehozása az ukrán gazdaságban, a nemzetgazdaság strukturális átszervezése, a gazdasági szektorok fejlesztése és versenyképességének növelése, valamint Ukrajna teljes jogi belépése a nemzetközi gazdasági térbe. Feladatok 1. Jövedéki adó bevezetése 2. Célrányú adókedvezmények 3. Adókapcsolati rendszer átszervezése a külkereskedelemben 4. Az ország ökohelyzetének javítása ökoadó bevezetésével 5. Észszerű adókulcsok bevezetése 6. Az adókötelezettségek teljesítésének szigorú ellenőrzése	Az adópolitika reformálásáról (1996) Ukrajna adópolitikájának fő szabályai (1996) Stratégia A hazai gyártó érdekeinek védelme, az adó- és fizetési fegyelem erősítése, az adóbevételek biztosítása a költségvetésben, valamint stabil adórendszer létrehozása Ukrajnában. Feladatok 1. Adókulcsok csökkentése és adóalapok szélesítése 2. Adókedvezmények egy részének törlése 3. Az adók és illetékek decentralizációja, a helyi önkormányzatok forrásainak növelése 4. Az adójozsabály rendszeresítése és stabilizációja. Az adóigazgatási kiadások csökkentése	A nyereségadóról (1994), Az általános forgalmi adóról (2004), A személyi jövedelemadóról (2003) Stratégia Modern, versenyképes, társadalomorientált piacgazdaság építése, az Európai Közösség felé nyitott, fenntartható gazdasági növekedés biztosítása innovációs-befektetési alapokon Feladatok 1. Innovációs-befektetési kedvezmények bevezetése az adószabályozó funkciójának erősítése céljával 2. Az adók fiskális hatékonyságának növelése az adóalapok szélesítésével és az adóigazgatás tökéletesítésével 3. Az adófizetők adóterheinek csökkentése 4. Az adó- és a pénzügyi számvitel harmonizációja 5. Az adójozsabályok harmonizációja	Gazdasági reformok programja 2010–2014-es évekre (2010), Adókodeks (2010) Stratégia Fenntartható gazdasági növekedés biztosítása innovációs-befektetési alapokon, egyidejűleg a költségvetések adóbevételeinek növelésével Feladatok 1. Nem hatékony adók és illetékek törlése 2. Adóhatóságok tevékenységének tökéletesítése 3. Adókedvezmények számának csökkentése 4. Ingatlanadó bevezetése 5. Adójozsabályok harmonizációja

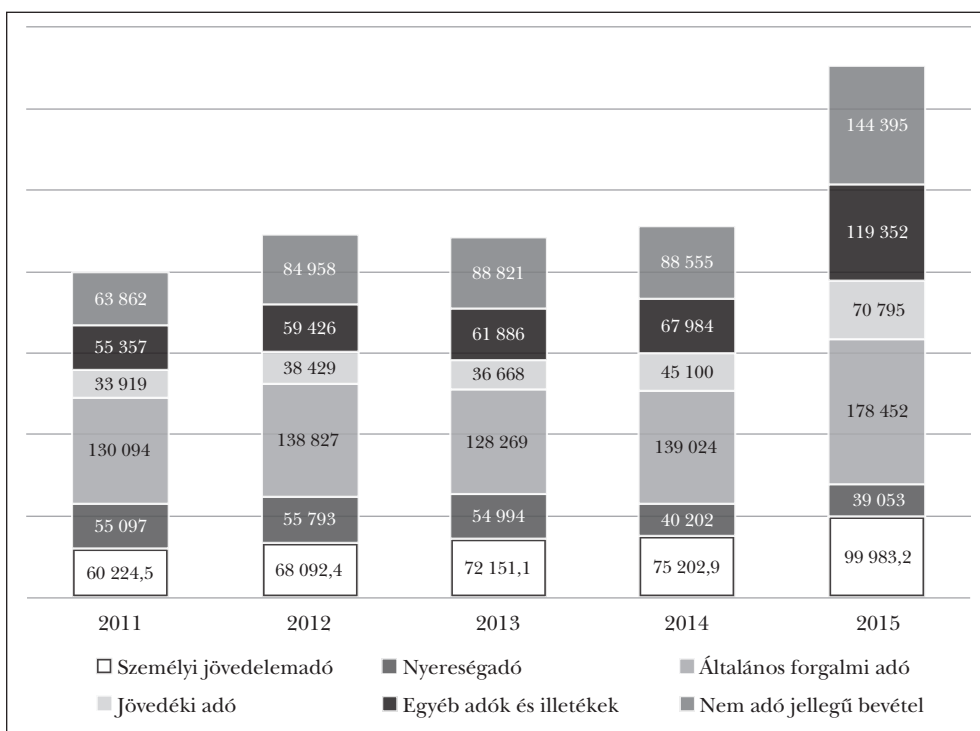
Forrás: Saját szerkesztés Bohatirjova elemzése alapján.⁷

A HATÁLYOS UKRÁN ADÓRENDSZER SAJÁTOSSÁGAI

Az utolsó szakasz legfontosabb feladata az ukrán adójogszabályok harmonizációja az európaival. 2010 óta – Ukrajna Adókodexének hatálybalépésének napjától – számos módosítás jellemzi az adópolitikát az országban. A hatályos adórendszer jelenleg nem elégíti ki sem az üzleti szférát, sem az országot; a vállalkozók adóterhe túl magas, viszont az állami költségvetés nem jut elegendő bevételhez az adók beszedéséből.

A költségvetés bevételi oldala 2015-ben 40,9% növekedést mutatott a magas infláció és az adójogszabályok módosításai miatt. A személyi jövedelemadó bevételei 33%-kal növekedtek a bérek emelésével és a hadiadó bevezetésével, valamint a passzív jövedelmek magasabb adókulcsa miatt. A magas infláció és a hirtelen értékeltelenedése következtében az áfabevételek 29%-kal növekedtek. A jövedékiadó-bevételek növekedése a magasabb adókulcsokkal magyarázható. Összességében 2015-ben az adóbevételek 38%-kal növekedtek az előző évhez képest.

4. ábra: Ukrajna költségvetési bevételeinek alakulása 2011 és 2015 között

Forrás: Saját szerkesztés az Ukrajna Statisztikai Hivatal adatai alapján.

Az ukrán adórendszer reformálásának perspektíváit az EU társulási szerződés, valamint az Ukrajna – 2020 stratégia határozza meg. Az IMF együttműködési dokumentumok javaslatokat tartalmaznak. Bár az adóreform feladatainak teljesítése kapcsán

a kormány 83%-os végrehajtásról számol be, a THS közvélemény-kutatása alapján a lakosság 72%-a úgy véli, nincs változás,⁸ a 2015. év eredményei nem hoztak pozitív hatást a lakosság számára.

A kormány Reanimációs Csomagja⁹ szerint az adóreform arra hivatott, hogy:

- az adórendszer „játékszabályait” egyszerűsítse, átláthatóvá tegye, függetlenítse;
- igazságos felosztással csökkentse a lelkiismeretes adófizetők adóterhét;
- engedélyezze az adóbevételi normák törlését;
- csökkentse az állam és a vállalkozások általános adminisztrációs költségeit és

egyéb társadalmi költségeit;

- radikálisan csökkentse a korrupciót az adószférában.

2015 januárjában Petro Porosenko elnök rendeletet adott ki „Ukrajna – 2020 Fenntartható fejlődési stratégia”¹⁰ címmel, amely többek között meghatározza az adóreform célját és főbb irányait.

5. ábra: Az ukrán adóreform célja és irányai

Cél

Olyan adórendszer kialakítása, amely átlátszó, gazdaságilag igazságos, minimális időt igényel az adók felszámítására és befizetésére, megfelelő feltételeket biztosít a nemzeti gazdaság fenntartható fejlődésére, biztosítja az államháztartás és helyi önkormányzatok elegendő bevételét.

Az adóreform főbb irányai

1. Átállás az adóhatóságok felügyelői és büntető szerepéről szolgáltató szerepre, ezzel segítséget nyújtanának az adók felszámításában és befizetésében, és nem az lenne a céljuk, hogy megtöltsék a költségvetést pénzbüntetések és túlfizetések által.
2. Adófajták, azok mértékének csökkentése, felszámolás és befizetési folyamatok egyszerűsítése.
3. Elektronikus rendszerek telepítése.
4. A bérek adóterhének csökkentése törvényesítés céljával.
5. Az ukrán jogszabályok módosítása, melyek segítenek az adócsalási, adóelkerülési sémák feltárásában és orvoslásában, különös tekintettel az áfaelszámolásokra, az adóellenőrzési rendszer kialakítására, az adófizetők kockázatvállalásának függvényében.
6. Információ-hozzáférhetőség szélesítése az adószabályokról.
7. Transzferár-képzés jogszabályainak módosítása.
8. Fizikai személyek költségeinek ellenőrzése.

Forrás: Saját szerkesztés az *Ukrajna – 2020 stratégia*¹¹ alapján.

A kormány programja 2016-ra az előző kormányok programjaival szemben egyértelműen sokkal perspektivikusabb és progresszívebb volt, teljesen megfelelt az ország fejlődési céljainak.

Az Ukrajna – 2020 stratégia megvalósítása eredményeként az állam 25 kulcsmutatót szeretne elérni. Egyikük a világbanki Doing Business rangsorának 30. helyezése. Hogyan is áll Ukrajna jelenleg a nemzetközi világrangsorokban, van-e esélye felzárkózni a közeljövőben (1. táblázat)?

1. táblázat: Ukrajna helye a nemzetközi rangsorokban

Sorszám	Mutató (index)	2014	2015	2016	Változás 2016/2015
1	Az üzletvitel egyszerűsége (Doing Business Economy Rankings)	87	83	81	2↑
2	Globális versenyképesség (Global Competitiveness Index)	76	79	85	6↓
3	Átláthatóság (Open Budget Index)	35	56	56	0
4	Gazdasági szabadság (Index of Economy Freedom)	162	162	162	0
5	Adóteher (Paying Taxes)	108	107	83	24↑

Forrás: Saját szerkesztés az Infógrafika¹² alapján.

A globalizációs folyamatok gyors tempója, azon belül a pénzügyi piacok integrációja, liberalizációja, a migráció növeli és bonyolítja a nemzetközi üzleti aktivitást, a gazdaságok nyitottságát és a kommunikációt a piac szereplői között. A vállalkozások versenyképességében nagy szerepet játszik az adórendszer, az üzletvitel szabadsága, az adóteher szintje.

A versenyképes adópolitika egy olyan rendszer, amely sikeresen egyesíti a belső nemzeti elvárásokat, valamint a külső üzletviteli szabályokat, ezzel a gazdálkodók harcba szállhatnak a nemzetközi befektetésekért, és megakadályozhatják a tőke kiáramlását az országból. Az adórendszer fő mutatószámai: az adók és illetékek száma, a jövedelemadó mértéke, az adóteher mértéke, az adószabályozás stabilitása stb. Ukrajnában 2015-ben 11 adófajta és illeték volt hatályban, a nyereségadó és a személyi jövedelemadó mértéke 18%, az adóteher pedig 38,9%, ami a világban az egyik legmagasabb érték (USA – 24,3%, Oroszország – 28,7%).

A gazdaságiszabadság-index szerint az ország a 162. pozíciót foglalta el a 178-ból. Ezek a mutatószámok a korrupció magas és a tulajdonvédelem alacsony szintjével, valamint a befektetési szféra gyengeségével magyarázhatók. Eltekintve attól, hogy az adószabadság indexe 78,7 pont, amely meglehetősen magas, sőt meghaladja az átlagos indexet világszerte (77,4), az adószabályozás kétértelműsége és el-lentmondásai, gyakori változásai mélyítik a feketegazdaság és a korrupciós sémák lehetőségeit.

Annak ellenére, hogy a megfelelő adóreform még 2010-ben kezdetét vette az új Adókodeks elfogadásával, Ukrajna adópolitikája továbbra is akadályozza a hatékony üzleti életet. Ukrajna most is az utolsó helyeket foglalja az adófizetési rangsorban, bár a Doing Business adatai alapján látható, hogy a helyzet fokozatosan javul.

A kormány meghatározta az ukrán adórendszer legfontosabb negatív jellemzőit: az adózás ügyintézésének bonyolultsága, korrupció az adóhatóságokban, magas adóteher. Ennek összefüggésében, Ukrajnában már megrögzött szokássá vált az adózási szabályok módosítása. Ez az éves költségvetés elfogadásával magyarázható. A büdzsé már megszokott hiányossága miatt az országnak kiegészítő jövedelmekre, bevételekre van szüksége. Ez a probléma a legkönnyebben az adórendszer módosításával oldható meg.

Meg kell jegyezni, hogy az adóreform nem hozott könnyítést az adók elszámolásában. Még 2011-ben, amikor elfogadták az új Adókodekset, egyszerű törvényösszevonás történt, amit találóan a szakemberek „a könyvelők bibliájának” neveznek. A probléma csak az, hogy az egyszer megírt Nagykönyvhöz havonta új módosításokat publikálnak.

Egyre több ország ismeri el, hogy az adóbevételek megtartása érdekében érdemes a határokon átnyúló ügyletekre koncentrálni. A transzferár-szabályozás ma már szinte minden ország adórendszerében megjelent.¹³ Ukrajnában ezt a kötelezettséget csak 2013-ban vezették be, miközben Magyarország már több mint 10 éve alkalmazza.

Másrészt, különösen az utóbbi években, sok olyan intézkedés tetten érhető, amelyek célja egyértelműen a kontroll alól kivont, adózatlan ügyletek adókötelezettség alá vonása, az adócsalás csökkentése, a feketegazdaság kifehérítése. Az eszközök igen változatosak, gondoljunk csak az EKÁER-re, amelynek célja a nemzetközi áruforgalom követése; vagy az online pénztárgépek bevezetésére, amely nemcsak Magyarországon, hanem Horvátországban, Bulgáriában és Ukrajnában is működik.¹⁴

2014. december 28-án Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa módosításokat fogadott el az ukrán Adókodekshoz. Ezek a változások a 71 sz., Az Adókodeks és egyéb jogszabályok módosításáról szóló törvény elfogadásával léptek hatályba 2015. január 1-én. Ezzel az ukrán adóreform új szakaszába lépett. A legfontosabb változások az általános forgalmi adót, a nyereségadót, a személyi jövedelemadót érintették, valamint az egyszerűsített adózási rendszert. Ezen intézkedések célja a vállalkozások és magánszemélyek adóterhének csökkentésében rejlik. A kulcsfontosságú módosítások közé tartoznak: az adók számának (fajtáinak) 22-ről 11-re csökkentése; két évre moratórium bevezetése a kis- és középvállalkozások adóellenőrzésére; a vagyonadó jelentős változásai; luxusautók adózása; az egyszerűsített adórendszert használók csoportjai 6-ról 4-re csökkentek; pénztárgépek kötelező használata 2015. július 1-jétől; egyszerűbb nyereségadó-számítás a vállalkozás pénzügyi beszámolója alapján; egységes szociális járulék (társadalombiztosítási járulék), adókulcsok csökkentése a munkáltatók számára; progresszív adózás a személyi jövedelemadóval a jövedelemtől függően; a helyi költségvetések új bevételei – jövedéki adó a kiskereskedésben, vagyonadó, egyszerűsített vállalkozói adó; a rendkívül jövedelmező tevékenységek adóterhének növelése (bányászat, biztosítás, szerencsejáték).

Jelenleg tehát Ukrajnában a következő adófajták hatályosak:

- Állami adók: nyereségadó, személyi jövedelemadó, általános forgalmi adó, jövedéki adó, környezetvédelmi adó, forrásadó, vámadó;
- Helyi adók és illetékek: vagyonadó, egyszerűsített vállalkozói adó, parkolóilleték, idegenforgalmi illeték.

2015. december 24-én a parlament egy újabb törvényt fogadott el, a 909-VIII. sz. törvényt, Az adókodeks módosításáról 2016-ban címmel.

2. táblázat: Adóreform, 2016

Adó	2015	2016
Nyeréségadó	18%	18%, havi adóelőlegek törlése.
Személyi jövedelemadó	15%, 20%	Egységes adókulcs – 18%, függetlenül a jövedelem mértékétől és forrásától
Általános forgalmi adó	20%	20%
Egységes szociális járulék	3,6% – munkavállaló 36,2% – munkaadó	0% – munkavállaló 22% – munkaadó
Egyszerűsített vállalkozói adó	3. csoport. Maximális jövedelem 20 000 000 hrn. Adókulcs: 2%+áfa, 4%	3. csoport. Maximális jövedelem 5 000 000 hrn. Adókulcs: 3%+áfa, 5%
Jövedéki adó	Különböző adómérték a termék fajtájától függően	Az adómérték jelentős növekedése az előző évhez képest
Járműadó	Adótárgy – 5 évnél fiatalabb járművek, 3000 cm ³ motor felett Adómérték – 25 000 hrn./év	Adótárgy – 5 évnél fiatalabb járművek, értékük meghaladja a 750 minimálbért Adómérték – 25 000 hrn./év
Ingatlanadó	Maximális adókulcs – 2%-a a minimálbérnek/m ²	Maximális adókulcs – 3%-a a minimálbérnek/m ² Nagy területű ingatlanok kiegészítő adója (lakás – 300 m ² , ház – 500 m ²) – 25 000 hrn.

Forrás: Szemjon Viktória: Az ukrán adórendszer fejlődésének sajátosságai. Limes, 2016.

Ukrajnában a 2015-ben eredetileg kísérleti jelleggel bevezetett számlaregisztrációs rendszer használata vált végleges elemévé az áfaszabályozásnak. Ennek célja, hogy csak a regisztrált elektronikus számlák áfatartalma legyen a jövőben visszaigényelhető, és az is csak megadott feltételekkel. Az ukrán adóhatóság vezeti az adózók áfaszámláját, és áfas számla kibocsátására is csak az adott formulával előre kiszámítható maximumértékben van lehetőség.¹⁵

Az utóbbi évek fontosabb és hatékony adómódosításai közzé sorolhatjuk:

- A közvetett adózás megerősödése. A közvetett adók növekedése 2015-ben az infláció és devalváció, valamint az ideiglenesen bevezetett importadó eredménye. 2016-ban a közvetett adók része az adóbevételek összességében 56,7%-ban lett betervezve.

Az adóteher átvezetése a fogyasztásra általános európai gyakorlat.

- Az adókulcsok a legalacsonyabbak Európában.
- A béreket terhelő adók és illetékek csökkentése a gazdaság legalizálásához vezetett. 2016-ban törölték az egységes szociális járulékot a munkavállalók számára, és majdnem felére csökkentették a munkaadók számára (41%-ról 22%-ra).
- A legjobb európai adózási gyakorlat bevezetése, különösen az EU és Ukrajna között kötött társulási szerződés és IMF-javaslatok kereteiben.
- Az adó és pénzügyi számvitel harmonizációja.
- Elektronikus áfaszabályozási rendszer létrehozása.
- Az adóbeszámolók, adóbevallások egyszerűsítése.
- Új elektronikus rendszerek létrehozása.

A parlamentbe benyújtott 2017-es törvényjavaslat újabb módosításokat tartalmazott. A legfontosabbak és látszólag a leghatékonyabb a következők:

- Elektronikus iroda és az emberi faktor csökkentése – korrupció szintjének mérséklése.
- Adószünet meghosszabbítása más feltételeken – azon vállalkozások, amelyek éves jövedelme nem haladja meg a 3 millió UAH-t, és havi bérkifizetései 2 minimálbér összegét, 0%-os adókulcsot használhatnak.
- Alkohol, üzemanyag, dohányáru – jövedéki adó stabil emelése.
- A mezőgazdasági szektor szereplői nem rendelkeznek specifikus adóstátusszal.
- Adórendőrség kivezetése az Ukrajna Állami Fiskális Szolgálat struktúrájából.

A Pénzügyminisztérium komoly ígéreteket tett a módosítások bevezetésével: pozitív makrogazdasági hatást, könnyített hatósági eljárásokat, valamint kétéves moratórium bevezetését az adószabályok változtatására, kivéve ha azok csökkentik az adóterhet, és egyszerűsítik az adószabályokat.

A reform akkor lehet a leghatékonyabb, ha kidolgozásakor nem hagyják figyelmen kívül az átlagos polgár, az üzlet, az ország igényeit és elvárásait. Csak ebben az esetben működhet jól az adórendszer, és nyújthat pozitív gazdasági hatást, mivel lehetetlen a nyereséges üzletvitel, a gazdasági fejlődés és a külföldi tőkebevonás állandóan változó adószabályozás feltételei között.

KÖVETKEZTETÉS

Tény, hogy az utóbbi években az országok közötti adóverseny új síkra terelődött: az államok nem egymással szemben törekednek arra, hogy előnyös adókörnyezetet biztosítsanak a befektetőknek, inkább egymással együttműködve igyekeznek fellépni az adócsalások minél alacsonyabb szinten tartása, illetve az adóbevételek megtartása érdekében, mert ez lehet a kulcsa az adóterhek hosszabb távú csökkentésének, ezzel pedig a befektetői környezet javításának.

Ha létezne egy tökéletes adórendszer, már régóta minden ország azt használná. Egy adórendszer csak egy bizonyos ideig lehet hatékony, és csak azon feltételek közt, társadalmi sajátosságok mellett, amelyekhez alkalmazzák. A számos módosítástól eltekintve, amelyek az adójogszabályt érintik, az ukrán adórendszer a mai napig fiská-

lis irányultságú maradt. A termelés magas adóterhe nem teszi vonzóvá a befektetők számára, és nem segíti az adórendszer versenyképességének növekedését. Rengeteg előírás a mai napig nem egyértelmű, ez negatívan hat a befektetési döntésekre. Az egy-
eséges adózási feltételek hiányában az adófizetők elveszítik az ösztönzést az adókötele-
zettségek kifizetése iránt. A kisvállalkozások és a magánszemélyek továbbra is elkerülik
az adófizetést, többek között a jogilag rögzített magas adóteher miatt. Az országnak
további lépéseket kell tennie az adóztatás terén, új törvényeket elfogadni a hatékony
adórendszer kiépítésének érdekében.

Az állami adóhatóságok által végrehajtott reform jelentősen befolyásolta az ország
gazdasági fejlődését és stabilizációját. Ukrajna ennek köszönhetően a Doing Business
rangsorban 2016-ban felemelkedett a 81. pozícióra (190 országból), valamint a Paxing
Tax mutatója alapján is már a 83. helyet foglalta el.

Ukrajnában a speciális, 2015-ben kísérleti jelleggel bevezetett számlaregisztrációs
rendszer bizonyult sikeresnek, hiszen 2016-tól az is a szabályozás része, továbbá meg-
határozzák a kibocsátható számlák áfatartalmát, hogy visszaszorítsák a fiktív számlákra
alapozott áfalevonásokat és -visszaigényléseket.

A fiskális mechanizmusok segítségével a leghatékonyabb az állam és az üzleti szféra
érdekeinek szabályozása és harmonizálása. Az utóbbi évek során Ukrajnában nagy-
szabású adóreform ment végbe, melynek feladata az üzlet adóterhének csökkentése,
a gazdaság legalizálása és az adójogszabályok egyszerűsítése. Azonkívül az adóreform
elsőrendű feltétele az IMF-fel való további együttműködésnek, ami fontos szerepet
játsszik Ukrajna makrogazdasági és pénzügyi stabilitásának biztosításában.

JEGYZETEK

- ¹ O. M. Borodina et al.: *Dubrov's'kyy Konkurentospromozhnist' ekonomiky Ukrainy: stan i perspektivy pidvyshchennya*. Red.: I. V. Kryuchkova, Instytut ekonomiky i prohnozuvannya NAN Ukrainy, Osnova, K., 2007.
- ² Lentner Csaba: *Adózási pénzügytan és államháztartási gazdálkodás. Közpénzügyek és államháztartástan II*. NKE Szolgáltató Kft., Budapest, 2015.
- ³ Lentner Csaba: *Szociális piacgazdaságról és gazdasági függetlenségről. Nekrológ Csengey Dénesért*. Hírel, 2015. február, 101–109. o.
- ⁴ www.worldbank.org/uk/country/ukraine.
- ⁵ <http://index.minfin.com.ua/index/infl/>.
- ⁶ Inflációs adó: olyan kiegészítő díj, amelyet törvényrendelet vezet be az átlagárak állandó növekedése miatt, amely átcsoportosítja az adófizetők jövedelmének egy részét az államháztartás javára.
- ⁷ Ye. M. Bohaty'ova: *Podatkovi reformy Ukrainy: etapy provedennya*. Natsional'nyy visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu, Vseurayins'ka Asotsiatsiya molodykh naukotsiv, Nauky: ekonomika, politolohiya, istoriya, 2013, 186, 28–38.
- ⁸ <http://reforms.in.ua/ua/reformy/zvity>.
- ⁹ Yu. Drohovor – V. Dubrov's'kyy: *Instytutuys'ni problemy ukrayins'koyi podatkovoyi systemy ta shlyakht yikh vyris-hennya*. Analitychna rozrobka. Posol'stvo Ches'koyi Respubliky v Ukraini, Kijiv, 2015, 4.
- ¹⁰ Ukaz Prezidenta Ukrainy Pro Stratehiyu Pro Staloho rozvytku „Ukrayina – 2020” vid 12 sichnya 2015 roku N 5/2015. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>
- ¹¹ Uo.
- ¹² *Nashe miste v svitovykh reytynhakh (infografika)*. Schodnya, 21 sichnya 2016. <http://ukr.segodnya.ua/life/stories/nashe-mesto-v-mirovyh-reytingah-infografika-684681.html>

¹³ *Mazars Közép-kelet-európai adókalauz 2016.* www.mazars.hu/Nyitolap/Hirek/Hirleveleink-Kiadvanyaink/Brosurak/MAZARS-KOeZEP-KELET-EUROPAI-ADOKALAUZ-2016

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

2015 rik: Ekonomichni pidsumky dlya Ukrayiny. Instytut ekonomichnykh doslidzhen' ta politychnykh konsul'tatsiy. www.ier.com.ua/files//Regular_products/Economic_Summary/ES_2015_ukr.pdf

Podatkovyy kodeks Ukrayiny. N2755-VI, 02. 12. 2010, roku iz zminamy i dopovnennyamy: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

Pro osnovni polozhennya podatkovoyi polityky i podatkovu reformu v Ukrayini. Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 561/96, 4. 12. 1996. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/561/96-%D0%B2%D1%80>

Ukaz Prezidenta Ukrayiny „Pro zakhody shchodo reformuvannya podatkovoyi polityky”. N621/96 vid 31 lypnya 1996 roku. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/621/969>

Ukrájna Statisztikai Hivatal honlapja: www.ukrstat.gov.ua/

Zakon Ukrayiny „Pro systemu opodatkovannya” vid 25 chervnya 1991 roku N1252-XII. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/zakon%20pro%20systemu%20opodatkovannya>

Zakon Ukrayiny „Pro podatok na prybutok pidpryemstv”. N334/94-vr vid 28 hrudnya 1994 roku. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/334/94-vr/ed19950406>

Zakon Ukrayiny „Pro podatok na dodanu vartist”. 168/97-vr, 1997. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168/97-%D0%B2%D1%80/page>

Zakon Ukrayiny „Pro podatok z dokhodiv fizychnykh osib”. N 889-IV vid 22 travnya 2003 roku. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/561/96-vr>

Zamozhne suspil'stvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava. Prohrama ekonomichnykh reform na 2010–2014. 2 chervnya 2010. www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

Tatyana Kuznetsova

Impact of the Cost of Compliance on Business Performance

Summary

The article focuses on the theoretical basis of transaction costs, the main component in the cost of compliance with the law. It delivers two models: the analysis of the components of the cost of compliance and the influence of the compliance cost on a business's earning power of the enterprise.

The problem. Although the legitimacy of transaction costs is recognized by all academic economists, there is no generally accepted answers to the fundamental questions of this economic category, namely:

- What are transaction costs?
- Why are they incurred and in what form?
- How to measure them?
- What impact do they have on company efficiency?

The representatives of the two approaches, i.e. the Neo-classical and the property rights approach, make attempts at answering the first question. There are different interpretations of the nature of transaction costs, but none of them gives a clear definition. I suggest the following definition: transaction costs are costs associated with the establishment, protection and exchange of property rights.

The absence of a generally accepted interpretation for the nature of transaction costs has led to the emergence of various theories that explain the causes and the forms of

TATYANA KUZNETSOVA PhD in Economic Sciences, Associate Professor,
Institute for the Personnel Training of the State Employment Services of
Ukraine.

their existence. The most widespread are the transaction cost theory, the public choice theory, the theory of agreements, the contract theory of the company and the two-factor model of transaction costs. The authors of these theories focus on extensive forms of transaction costs and attempt at explaining their existence through these forms.

Analysis of studies and publications. Most frequently, the following forms of transaction costs are examined in the economic theory: the costs of information search, the costs of negotiations and agreements, the costs of determining the quality of goods and services, the costs of specification and protection of property rights and the costs of opportunistic behaviour.

The most clear and reasonable classification of transaction costs is based on these forms and was set up by O. Williamson, who divides transaction costs to those that precede and those that follow the transaction. S. Arkhiieriev, on the other hand, develops and complements Williamson's classification with due consideration to the economy of Ukraine and the classification by H. de Soto. In his approach, transaction costs are divided into compliance costs and costs of the illegal economy.

H. de Soto's classification is the most appropriate to determine the impact of transaction costs on the performance of the individual enterprises and to explain the choice of the institutional environment (legal or illegal). Researchers (with the exception of Arkhiieriev) only consider negative transaction costs, and disregard the value of these costs inherent in a particular company and their impact on the efficiency of company operation.

According to de Soto, transaction costs comprise two components: the compliance cost and cost of illegal economy. It is possible to evaluate the impact of "transactional burden" on the efficiency of enterprises by using the compliance cost, which consists of the cost of access to the law and the continuation of acting in compliance with the law. The former include the cost of company (legal entity) registration, obtaining a license, opening a bank account, acquiring a legal address and other formalities. The latter costs are associated with tax payment liabilities, observation of the law in the field of employment (working hours, minimum wages and social security), payment of the court costs of conflict resolution within the legal court system. It is well-known that many enterprises and companies, notwithstanding the frequently changing tax and legal regulations, are shifting to the illegal economy. This is explained by the high transaction costs related to acting within the bounds of the law.

However, the implementation of the contract in illegal sector is also associated with expenses, "illegal cost".

De Soto identifies the following elements in the compliance cost:

1. Costs associated with the avoidance of legal sanctions. They include fees for the services of tax and financial advisors, income lost as a result of "double-entry book-keeping".

2. Costs related to the transfer of income. All economic actors without exception are subject to pay indirect taxes and inflation tax (first of all, it concerns the use of cash only) accompanying illegal exchanges. Though the transfers are one-sided, so that the illegal agents can not apply to the state seeking protection of the property rights.

3. Costs associated with the avoidance of taxes and charges on salaries. They reduce incentives for the substitution of labour by capital and technical upgrading. Cheap labour “deprives” the company. In addition, gains from the non-payment of VAT limit the scope of illegal activity only by extreme links in the production chain – namely, retail sales and the initial stages of processing raw materials.

4. Costs associated with the lack of legally fixed property rights. It is possible to transfer the eligibility of property rights only to a limited number of people who may not necessarily include a buyer willing to pay the highest price. Moreover, this capital cannot be used as a bail, invested, freely sold or sometimes even just passed on as inheritance.

5. Costs associated with the inability to use the contract system. Illegal contracting procedures impede the realization of long-term agreements, in which a large number of economic actors is involved. Since the belief that in any event the rights of investors are protected stands for a real incentive for investment in a long-term project.

6. Costs associated with the two-sided nature of the illegal contracts.

7. Cost associated with access to the illegal procedures in dispute resolution.

Legal judicial system has a number of substitutes like family and mafia conflict resolution mechanisms. The use of these alternatives is attributed to the cost of maintaining friendly relations with numerous relatives, countrymen and other ‘fellow’ people taking time and money to provide signs of attraction and the exchange of services. Request for the services of mafia performing the functions of judicial and law enforcement organizations is explained by the need to pay a particular tax. The economic participants’ selection of the institutional environment for their businesses, whether legal or illegal, is defined by the correlation of the compliance cost and the cost of the illegal economy.

The purpose of the study is to identify the most important components of the compliance cost and assessing its impact on the profitability of enterprises.

Presentation of the basic material. With the help of experimental evaluations and statistical calculations, the cost of access to law incurred by Ukrainian enterprises has been defined. Ninety enterprises were surveyed in Kyiv, Dnipropetrovsk and Zaporizhzhia. Studies show that the expenses associated with registering a limited liability company amount to USD 240 (and take 7 to 30 days, the cost of registration via intermediary companies is between USD 350 and 600, and take 4–15 days. The registration of private joint stock companies cost USD 1500 to 1900 (and take between 35 days and 3 months), and USD 3,000 to 5,000 through intermediary companies (requiring 18 to 30 days).

According to a research by the World Bank, the average cost of access to law for Ukrainian entrepreneurs in 2015 was USD 97.3 (including USD 33 privately paid funds), and part of the cost of continuing operation within the law, considered as financial losses through inspection activities, required an average of USD 1,177.8. Considering that payments to the budget amount to 40% of the income (and it also constitutes costs associated with continued operation within the law), it is clear that, firstly, the compliance cost is rather high and, and secondly, the lion’s share of the “burden

of transaction” is due to the tax component. My survey shows that the essential component of the compliance cost in Ukraine belongs to tax compliance. Thus, taxes on income range between 21 and 35%. This explains the low level of application of the law to ensure the daily functioning of the companies. Almost all the authors examine the impact of one or more taxes on the company’s efficiency or its profitability. That is to say, it is reasonable to study the total effects of tax pressure on businesses, because in this case it is possible to explore the synergistic effect of joint influence of taxes.

Methodological guidelines have been developed to assess the impact of the compliance cost.

In the first stage the company’s efficiency is evaluated, and the compliance cost and its components are determined. The purpose of this stage is to obtain the information required for building econometric models and creating statistical database for further analysis.

The second stage aims at estimating the significance of the constituents of compliance cost. The purpose of this stage is to build an econometric model for the compliance cost and to determine its essential components.

In the third stage the impact of the main components of the compliance cost on business profitability is assessed. The purpose of this stage is to build an econometric model to determine the impact of the compliance cost.

The methodological guidelines were approved for road construction enterprises. The financial conditions of these businesses were analysed on the basis of their status, profitability, efficiency, solvency and business activity.

The efficiency estimate has shown that during the survey, all companies were operating in an unsustainable manner.

An econometric model (1) has been set up with compliance cost as a dependent factor, and value added tax, income tax, social contributions and administrative costs as independent factors.

$$TYAGAR = 1,015409277 ADM^{0,4326557487} * VAT^{0,4821704674} * SOC^{0,3058248766} * PROT^{0,02457605771}, (1)$$

where TYAGAR is the compliance cost, thousand UAH; PROT is the income tax, thousand UAH; SOC stands for social contributions, thousand UAH; VAT stands for the value added tax, thousand UAH; ADM stands for administrative costs (exclusive of costs which are not transactional), thousand UAH; C stands for the constant, which determines the degree of influence of factors not included into the model.

The adequacy of the model was evaluated by multiple determination coefficients R^2 , F -statistics and standard deviation. The high value of coefficients R^2 ($R^2 = 0.9994$, $R^2 = 0.992$), F -statistics (5438,93) and the low value of the standard deviation (0,23) confirm the adequacy of the model.

The statistical significance of the components included in the model was also confirmed by the tests (standard deviation of the regression coefficient, t -statistics P). This model (1) enabled the assessment of the impact of the compliance cost component and revealed that:

- 1% increase in administrative costs increases the compliance cost by 0.43%;
- 1% increase in VAT increases the compliance cost by 0.48%;
- 1% increase in social contributions increases the compliance cost by 0.31%;
- 1% increase in the income tax increases the compliance cost by 0.025%.

The cumulative impact of these factors on the compliance cost revealed that 3% and 5% decrease in the value added tax and in the income tax, respectively, combined with 1% increase in the administrative costs and in social contributions, increase the compliance cost by 0.8%. The results of the econometric analysis acknowledge that the administrative costs are the most important component in the compliance cost, along with the tax component, which includes value added tax, income tax and other taxes and fees. Therefore, an econometric model was built in the third stage for the purpose of assessing the influence of the most important compliance costs constituents on the profitability of the enterprises.

Model (2) is as follows:

$$\text{NPROF} = 3.64326 * \text{TAXE}^{-1.068571} * \text{ADM}^{-0.754974}, \quad (2)$$

where NPROF stands for the net profit, thousand UAH; TAXE stands for the tax component of subordinate to law cost, thousand UAH; ADM stands for administrative costs, thousand UAH. High coefficients R^2 (0.873648), R^2 (0.82344) and F -statistics (13.41714), and the low value of the standard deviation (0.31) prove the model adequacy.

The evaluation of the tests of the model parameters proves their statistical significance.

This model (2) suggests that 1% tax increase causes 1.07% decline in the net profit, and if the administrative costs increase by 1%, the net profit decreases respectively by 0.75%. The combined effect of the alteration in both factors will reduce the profit by 1.82%.

Conclusions. The developed models can be used by management experts at various levels to assess the impact of changes in tax legislation and other regulatory measures on the profitability of enterprises and businesses, and for forecasting their profits by changing the underlying tax rates and the value of administrative costs.

REFERENCES

- S. I. Arkhiieriev: *The Transactional Costs and Inequalities in Terms of the Market Transformation*. Business Inform, Kharkiv, 2000.
- The cost of doing business in Ukraine, 2015*. Research conducted by the World Bank, sociological research prepared by the “Partnership for Transparency” program, 2015. Development Alternatives, Inc. USAID.
- H. De Soto: *The Other Path. The Invisible Revolution in the Third World*. Catallaxy, Moscow, 1995, 178, 187–189.
- T. K. Kuznetsova: *The Offshore Operations as a Factor of Shadow Economy*. Scientific Journal “Ukrainian society”, Vol. 4, No. 31., 2009, 70–73.
- A. N. Oleynik: *Institutional Economics*. INFRA, Moscow, 2008, 416.
- Mancur Olson: *The Hidden Path To a Successful Economy*. In: *The Emergence of Market Economies in Eastern Europe*. Eds.: Christopher Clague, Gordon Rausser, Blackwell, Cambridge, 2010.
- Oliver E. Williamson: *The Economic Institutions of Capitalism*. Lenizdat, St. Petersburg, 1996, 55–59.

Tetyana Slyozko – Nataliya Zahorodnya

The Fourth Industrial Revolution: The Present and Future of Accounting and the Accounting Profession

Summary

It has been proven that in the future accounting will not only survive in the economy as the base of information and a regulatory institution, but with the help of information technologies, it will even improve and help eliminate shadow economy. The accounting profession will certainly undergo changes, and will increasingly make use of software in practice.

Statement of the problem. In scientific circles it is discussed that the fourth industrial revolution is looming in the economy and the society, and will make a lot of jobs redundant, including accounting. Is it true that the accounting profession will no longer be in need? For over five centuries this profession has had an important role in the social and economic system of every country. Accounting regulates social and economic relations and provides the necessary information. Seeking to know the future of accounting as a profession, first the current place and role of accounting in society and the economy needs to be considered.

Analyses of research papers on the place and role of accounting as a social-economic institution, the role of accounting information in the economy and changes in the profession under the influence of information technologists are in the focus of atten-

TETYANA SLYOZKO PhD, Associate Professor, NATALIYA ZAHORODNYA PhD, Associate Professor, Science and Research Institute of Social and Economic Development.

tion. The stakeholders in this issue include Y. Hrynchyshyn,¹ O. Kantsurov,² S. Kuznetsova,³ M. Medvedev,⁴ N. Tsvetkova,⁵ V. Zhuk⁶ and the authors of this article.⁷ However, so far, none of the studies has raised the question of the role of accounting in the economy in the perspective of the fourth industrial revolution.

A. Borg⁸ and K. Schwab⁹ reveal the future ahead of us: a radical transformation in employment, including the disappearance of numerous jobs, and the resulting decline in tax revenues. At the same time, revolutionary changes in the economy will undoubtedly improve information technology, boosting the retail sale of goods, shifted towards online commerce. This will again reduce both taxes (including value added tax) and the number of jobs (and consequently, taxes on wages and social charges on salaries).

In Borg's opinion,¹⁰ the fourth industrial revolution will dramatically change demand for employees: highly skilled and well-paid employees and unskilled and low-paid workers will be in need, and this will lead to the elbowing out of the middle class from the labor market. Currently this is the largest class in society and the guarantor of democracy in the world, so its displacement would cause an increased number of problems in society. All the above-mentioned factors will have a massive impact on the role of accounting, and thus the accounting profession, which has had an important role in the economy for over a century. This is the reason why the future role of the accounting profession in the modern economic system needs to be explained.

Purpose of the article: To show the current and future significance of accounting in the economy under the conditions of the fourth industrial revolution.

Results of the research. In order to reveal the future role of accounting, first of all its current role needs to be identified. Accountancy has a multiple role in the socio-economic system: on the one hand, it shows the essence of the facts of economic life and ensures their legal evidence, on the other, it has a function in every sector of the economy (industry, agriculture, construction, all types of transport, trade, tourism and the hotel business etc.), thirdly, it offers the opportunity to reveal the efficiency of economic activities, in the fourth place, accounting is a means to adjust the legal aspect of business processes, it confirms their legitimacy and feasibility; creates a relationship between the economy and law in the process of commercial activities, and finally, accounting is organized by a targeted process of obtaining and transmitting information about the facts of economic activities.

These multiple roles of accounting in the economy can be classified in two groups: on the one hand, it is an information base that satisfies the requests of users to information about the activities of businesses; and on the other hand, it is one of the most important institutions of socio-economic system, through which the economy established the "rules of the game", that must be followed by all entrepreneurs and businesses. These units can be studied in two ways: the role of accounting in the modern economy and the role of the accounting profession in the future.

The role of accounting in modern economies. As it is well-known, the accounting information covers most of the information system of an enterprise, and it is used by the specialists of the administrative apparatus for planning, economic analyses, au-

ding, and the compilation of various forms of reporting. Accounting controls the performance of the targets during the reporting period and provides information for planning and forecasting economic development. Economic analysis is based on accounting data, and managers use them to study the reasons for deviations from the plan, identify reserves for the improvement of efficiency in business activity, and check compliance with the legislative regulations governing business relationships. Accounting data are also used for overseeing development in a country's economy; and accounting indicators are widely used for statistical generalizations.

For this reason, the largest part of the information system of a company comprises accounting information on the receipt and use of material and financial resources and production processes, and on implementation, remuneration, costs and results of activities in accordance with the requests of the various users. Accounting information is available for a large number of users: the owners, lenders, contractors and representatives of government authorities, the management personnel of the company, independent analysts and auditors, etc. Scientific literature classifies users by their features. For the purpose of this research, the users of accounting information are divided into an external and internal group.

External users are normally outsiders of the enterprise, but have a direct financial interest in its economic activities (business). They include potential investors, creditors, suppliers, banks, financial and insurance companies. In addition, there are external users who have an indirect interest in and also have a significant impact on the business activities of the enterprise. These include the following institutions: the tax office, social structures, suppliers, lenders, banks, etc.

The second group of users of accounting information are internal users, who use this information to regulate business at the enterprise. They include: representatives of the company administration, who are responsible for the objectives of the enterprise, budgeting and funding units; internal auditors and the senior management, including and company owners.

The various users have completely different interest. The auditor interested in the financial statements of the company; the tax office is interested in formation of the information about the objects of taxation; company employees want to know their wages; investors want to know methods and techniques of obtaining profit indicators and calculating dividends; lenders are interested in debt repayment terms, etc. They request accounting information for various kinds of statements – financial, tax, management, statistics, etc.

The vast majority of requests are made according to the requirements of the institutions established in the form of rules that regulate the procedure of drawing up and issuing reports. The rules of higher-level institutions are collectively called “regulators”. They represent at least three levels:

Level 1: legislative regulation set out in acts.

Level 2: regulation according to the rules and the resolutions of the Cabinet of Ministers, ministries, agencies, departments.

Level 3: regulation set out in rules of the company leadership.

Through legislative acts, the institutions acting as regulators on the first and second levels (international institutions and the Ministry of Finance of Ukraine) require market participants to compile and submit financial statements.

In Ukraine the first level is represented by Act No. 996-XIV of 16 July 1999 “On Accounting and Financial Reporting in Ukraine”,¹¹ amended each year, and by Act No. 2755-VI of 12 February 2010 (Tax Act), as amended for the last time on 1 July, 2016.¹² These acts established the “rules of the game”, in other words, the rules governing accounting and financial reporting in the first case, and tax reporting to the appropriate users and institutions in the second.

The second level is based on the Finance Minister’s Decree “On accounting and financial reporting in Ukraine”, which sets out the accounting rules of drawing up financial statements according to international financial reporting standards and the domestic accounting standards developed on the basis of international standards. Every standard specifies rules for the balance sheet, rules for assets, liabilities, cost accounting, etc.

One of the most important regulations lays down the rules of the chart of accounts and the accounting instructions on its use, and regulates the accounting and reporting activities of internal users (and external – IFRS users). The chart of accounts is the current list of accounts that reflect the movement of assets, liabilities, funds, debt, etc. for reporting purposes.

The third level of the institutional regulation of accounting and reporting comprises the rules of accounting the enterprise adopts – i.e. internal regulations. This accounting policy, discussed elsewhere by the authors,¹³ sets the requirements of accounting for the company’s internal users. These requirements are based primarily on the rules the first two institutions, which serve as a basis for the selection of certain techniques (except for the compulsory tax reporting rules) and forms of accounting based on the acts and characteristics of the company and reflects the company’s accounting policy, which should also provide information on the higher-level institutions, external users and management of the enterprise.

This is due to the fact that the accounting information must always contain an institution to control enterprise activity and another one (meant for internal users) used for forecasting, planning, internal control and the regulation of the deviations.

The role of accounting in the future. Will the management need accounting information in the future just as today? Only the accounting system has tools or methods for creating such information. The four accounting methods (documentation and inventory, assessment and costing, bills and double-entry, and balance and statements) serve the observation of the facts of economic life through data collection, measurement (evaluation and calculation), registration, breakdown, classification and generalization (in the accounts) and the synthesis of data (balance and reporting).

These methods, applied for about five centuries, are expressed in a mathematical language that enables translation into a modern digital language. Thus, information technologies can provide efficient, modern methods of accounting. These methods are and will be used under any conditions in the course of the development of society,

including by the conditions of the fourth industrial revolution. Only accountants will be able to apply these techniques to create the information necessary for users.

Such accounting information will always be created on the basis of primary documentation. The latter contains information about the actual condition of the enterprise or commercial complex, firm or company on a given date. Accounting establishes an informative model of the business's economic activity, as part of the uniform information system of enterprise management. The center of this system is accounting, which focuses on the information about the actual state of the functioning of the enterprise. The accounting system allows the representation of the company in a way that is convenient for making management decisions. The accounting system translated into an information technological system works efficiently. It is very important in the development of the social and economic system, since it carries transparent information about all the transactions.

However, the further development of information technology in accounting and the economy may reduce the volume of the shadow economy, also under the conditions of the fourth industrial revolution, using increased requirements or "rules of the game" applicable to the information entered into the accounting system. The new rules will compel participants to record all the information in the system of accounts in an operative and transparent manner that ensures control the relevant institutions. This will contribute to the reducing the shadow economy, on the one hand; and enables the automatic prevention of unwanted deviations or the regulation those who already have, online. This development will contribute to further improvement in the technical equipment and information technology, which provide the basis for the following requirements:

- information about any business operation (in new information technologies these are called transactions) must be included in the accounting system through special techniques that ensure efficiency;
- these technical means must be combined in a coherent network, access to which will be representatives of the enterprise management and the controlling institutions;
- the network should ensure transparency of information, which is only granted to any economic transaction, it will immediately appear in a computer network and can be controlled;
- all business transactions are carried out in a transparent manner, the possibility to make payments solely on cash basis by enterprises and citizens is excluded, as everyone has a bank account and an electronic card;
- these rules or institutions should compel enterprises to transfer all payments in non-cash form;
- all trade points pay the population in a non-cash form, as everybody will have bank cards. Any trading network has to be equipped with terminals for the calculation.

The institutions that control enterprises will be able to collect and generate accounting information about the enterprise independently, on the basis of the operating data the enterprises collect and accumulate in their servers. The controlling

bodies will be able generate reports using standard algorithmic procedures. State institutions, in particular the representatives of tax organizations can not only periodically compile statements about businesses, but will also be able to exercise operational control over the economic activities of the latter. This will facilitate technical support and communication technologies that give great opportunities to work with information in an operational mode, as every economic transaction is immediately recorded in the system as soon as it is conducted, and through the internet it is transferred to the users of the system. Thus the global network of the internet allows users to work with databases anywhere.

The role and place of the accounting profession in the future. Under the new arrangements, the accounting profession may be modified, as accountants may no longer sit in offices, since the latter will be replaced by virtual offices. As a result of a massive development of information technology and in the internet, one will only need to turn on the computer and go online. This new accounting office model is highly beneficial not only for employees, but also employers: there is no need to rent an office, buy furniture, computers, telephones and other equipment. Special programs and services can efficiently monitor the performance of remotely working employees. Telework is the inevitable future.

However, there are also more radical approaches to change in this profession. According to E. Ljubjashheva, such changes will affect financial analysts, investment auditors, credit inspectors, financial controllers, professional investors, traders, specialists in the international standards of financial accounts (MSFO) and financial consultants.¹⁴ In M. Medvedev's opinion, the accounting profession will be divided into two professions: the accountant-notary and creative-accountant.¹⁵ Accountant-notaries will be required to ensure the conditions of permanent agreements, which will become an important target in future computer accounting. More specifically, in addition to the typical transactions required by law, accountant-notaries will be able to conclude tasks related to atypical agreements. The author refers to transactions that are not necessarily conformant with the regulatory provisions, and only accountant-notaries will be able to correctly handle agreements proposed by the accounting system.¹⁶

Creative accountants, on the other hand, will implement creative of accounting, beyond official accounting, which includes the proposed terminal that will provide data for analysis, control, planning or regulating a company's internal activity. According to the author of the concept, creative accountants the highest standard will have a special place in society.¹⁷

Thus, the complete computerization of accounting will lead to the abandonment of the use of modern accounting staff, which will be replaced by various algorithms, applied with the most recent technical equipment. Current accountants will be replaced on accountant notaries and creative accountants. Obviously, this will cause a revolution in the training of the accounting staff. Perhaps, in such circumstances accountant-programming will be a more marketable profession.

However, in the future, the fourth industrial revolution will force programmers combine their programming knowledge with accounting, in order to ensure a place

for themselves in the labour market. In any case, it is important to specify the algorithms for information to any time and any users via the Internet could independently receive the necessary data from the accounting information system. In the future in addition to programmers and accountants, all other experts who need accounting information for their own purposes will have to be familiar with these algorithms. They should be able to separate that information from the general of the array of information, use it for evaluation and analysis, control and regulation of the activities of the enterprise or for other purposes.

This is why in the future the acquisition of accounting and programming knowledge will be a necessity for all the professionals in the economy, and all will be compelled to use accounting information.

Conclusions. Firstly, examples evidence that the fourth industrial revolution has not displaced market accountants, although their number may have significantly decreased. Information technology can completely change accounting, but in most cases the methods of collecting, recording, summarizing, systematizing and detailing information will remain unchanged.

Secondly, in the future the role of accounting as an institution through which governments establish rules to regulate the economy will not be changed.

Thirdly, the rapid development in technical equipment and information technologies will require market participants to enter their data in the accounting system and thus the shadow economy will be completely eliminated.

NOTES

- ¹ Y. M. Hrynchyshyn: *Multiple-aspect is the role of accounting and reporting in the antichrists the financial management of enterprises*. Ekonomichni nauky, Oblik i finansy, Vol. 10, No. 1. (in Ukrainian).
- ² O. O. Kantsurov: *Issues of institutional analysis of trends in the development of accounting*. Oblik i finansy Journal, No. 2., 2014, 19–23. (in Ukrainian).
- ³ S. Kuznetsova: *The methodological principles of transformation of accounting as the direction of the development of the information society*. Bukhhalters'kyi oblik i audyt Journal, No. 7., 2007, 23–27. (in Ukrainian).
- ⁴ M. Medvedev: *General theory of the calculation: the natural, bookkeeping and computer methods*. Delo i servis, Moscow, 2001 (in Russian).
- ⁵ N. Tsvyetskova: *The essence financial reporting information and its impact on the economic decisions of users*. Bukhhalters'kyi oblik i audit Journal, No. 8., 2007, 38–45. (in Ukrainian).
- ⁶ V. M. Zhuk: *Scientific hypothesis interpretation of accounting as social-economic institution*. Oblik i finansy APK Journal, No. 2., 2012, 14–22. (in Ukrainian).
- ⁷ T. M. Slyozko: *The development of accounting in the institutional environment*. Visnyk KNTEU Journal, No. 3., 2012, 84–93. (in Ukrainian).; Idem: *Accounting in terms of institutional transformation. Theory and practice*. Monograph, Centr uchbovoho literatury, Kyiv, 2013 (in Ukrainian).; Idem: *How information technology can change the methodology of accounting*. Bukhhalters'kyi oblik i audit Journal, No. 3., 2014, 44–50. (in Ukrainian).; Idem: *Information technologies and the profession of the bookkeeper*. Materialy mezhdun-nauchno-prak. konf. "Vnedrenie Mezhdunarodnyh standartov audita v Respublike Tadjikistan: problemy i perspektivy". Dushanbe, 29-31 maja 2014 g., "Sokhibkor", 2014, 18–20.; Idem: *Accounting policy in the context of harmonization and standardization of accounting*. Stanovlennya oblikovoyi polityky v Ukrayini. Tezy Vseukrayins'koyi nauk. konf. 18-19 travnya, Ternopil, TNEU, 2007, 196–197. (in Ukrainian).; N. P. Zahorodnya: *Human capital and modern issues of innovative development of the country*. Naukovi rozrobky,

- peredovi tekhnolohiyi, innovatsiyi. Zbir nauk. pr. ta tez. nauk. dopov. za mater. III Mizhnarodnoyi nauk.-prak. konferentsii, NDISR, Kyiv, 2016, 75–80. (in Ukrainian).
- ⁸ Anders Borg: *Influence of the Fourth Industrial Revolution on the economic policy*. WEF, 2016.
- ⁹ K. Shvab: *Fourth industrial revolution: calls and the possibility*. 31. 01. 2016. <http://hvylya.net/analytics/society/chetvertaya-industrialnaya-revolutsiya-vyizovyi-i-vozmozhnosti.html> (in Ukrainian).
- ¹⁰ Borg op. cit.
- ¹¹ Law of Ukraine “On accounting and financial reporting in Ukraine” from 16. 07. 1999, 996-XIV.
- ¹² The tax code of Ukraine, the Verkhovna Rada approved 02. 12. 2010, no. 2755-VI with changes and amendments in the last edition of the 01. 07. 2016.
- ¹³ Slyozko: Accounting in terms of institutional..., op. cit.; Idem: Accounting policy in the context..., op. cit.
- ¹⁴ E. Ljubjashheva: *Future of financial profession*. 2016. <http://blogs.eizvestia.com/full/287-budushhee-finansovoj-professii> (in Ukrainian).
- ¹⁵ Medvedev, op. cit.
- ¹⁶ Ibid.
- ¹⁷ Ibid.

Pinneyi Szabolcs

Milyen a gazdaság harmadik dimenziója?

Recenzió Baritz Sarolta Laura OP könyvéről

What is the Third Dimension of Economy Like?

Review About Book by Sarolta Laura Baritz, OP

ÖSSZEFOGLALÁS

A *Háromdimenziós gazdaság* új, értékalapú szemléletbe helyezi a tradicionális gazdaság elemeit, paradigmaváltást sugall a gazdasági gondolkodásban. A gazdasági rend alapjának és céljának az embert jelöli meg; a rendszer az erkölcs dimenziójába beágyazott. A harmadik dimenzió az erkölcsre visszavezethető értékek halmaza, így lesz a gazdaság integrált, egész rendszer.

SUMMARY

The book *Three-dimensional Economy* introduces a paradigm change in the economic thinking. It puts the elements of traditional economics into a new, value based approach. The book appoints human being as base and goal of economic activity, the system is embedded into the dimension of moral. The third dimension consists of values connected to moral, this way economy becomes a whole, integrated system.

DR. PINNEYI SZABOLCS keresztény társadalmi elvek gazdasági alkalmazásának szakembere, a KETEG képzés alumni hallgatója (pinney@gmail.com).

A gazdálkodás az ember teremtetett voltából fakad. Nem kitalálta, nem felfedezte, hanem feladatul kapta: művelni, őrizni és továbbadni a ránk bízottakat. Az ember a kezdetektől felismerte a gazdálkodás fontosságát, lényegi attribútumát, és ezáltal nem (csak) a maga számára, hanem mások, a köz javára (is) tevékenykedett. E felismerés és ennek a felismerésnek következetes véghezvitele vezetett oda, hogy az ember közösségbe szerveződött, és benépesítette a földet. Közben szakszerűen gazdálkodott, és a megfigyelései által egyre érdekesebb és hasznosabb tudásra tett szert. A folyamat azóta is tart, így mind a gazdálkodás, mind az abból fakadó következtetések napjainkban is tetten érhetők, olyannyira, hogy azóta a gazdálkodás és annak elméleti és preferált megvalósítása tudománnyá szerveződött. E tudomány pedig – a folyamat részeként – rétegződött, polarizálódott.

Baritz Sarolta Laura frissen megjelent könyve – mely a szerző Corvinus Egyetemen írt és védett doktori disszertációjával azonos – nem hagy kétséget afelől, hogy a többdimenziós térben hová igyekszik. Nem bízza az olvasó szubjektív értékítéletére a gazdaság helyes és szükséges irányultságát.

A cím egyszerre sejtelmes és ígéretes, fátyolos és áttetsző. Háromdimenziós. Háromdimenziós? Talán egy tudományos-fantasztikus mű bontakozik ki e könyv hasábjain? Bizonyos szempontból igen, mert egyrészt sokan csak a fantázia világában tudják elképzelni az etikus gazdaságot, másrészt mert olyan – pozitív – meglátások nyernek igazolást, ami nagy valószínűséggel meghaladja az olvasó képzelőerejét. Mégsem jóslásról szól a könyv, sőt még csak nem is az elképzelt jövőről fantáziál, hanem megalapozott

és részletesen kidolgozott, elméleti és gyakorlati kutatáson alapuló, tárgyilagos és tudományos állásfoglalás az emberköz-pontú gazdaság mellett. A könyv ismeretében bátran mondhatjuk, hogy fokozatosan egy gazdasági programtervezet bontakozik ki a szemünk előtt.

A könyv mélyebb megértéséhez néhány gondolat erejéig érdemes kitérni a szerző életútjára is. Baritz Sarolta Laura közgazdászként végzett 1983-ban, majd orosz és angol nyelvtudásának köszönhetően külkereskedelmi vállalatoknál dolgozott, míg végül a Pepsi-Cola magyarországi cégénél helyezkedett el. A sikeres menedzseri éveket azonban éles fordulat követte. 1994-ben csatlakozott a magyarországi Domonkos-rendhez, mely napjainkban is otthonául szolgál. A gazdaságtól azonban itt sem szakadt el, elméleti és gyakorlati kutatásba kezdett. A hivatásának felismerését követte missziójának kialakulása, saját szóhasználatával, az erényetikai, vagy más néven emberköz-pontú, vagy ahogy a könyv címe is fogalmaz, a háromdimenziós gazdaság feltárása, megismertetése. Hívők és nem hívők körében egyaránt terjeszti a katolikus egyház társadalmi tanításának gazdasággal kapcsolatos részeit, részleteit. Egyáltalán azt a tényt, hogy az egyháznak létezik társadalmi tanítása, és ez a társadalmi tanítás a gazdaságról is rendkívül mély és megfontolt gondolatokat tartalmaz, mely minden jóakarátú emberhez szól. Ebbe a folyamatba illeszkedik a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán 2010-ben elindított, a „Keresztény társadalmi elvek a gazdaságban” (KETEG) elnevezésű posztgraduális képzés, mely képzés kistestvére – ahogy Laura nővér fogalmaz – alternatív, féléves tantárgyként 2014-től hallgatható a Corvinus Egyetemen is.

Menedzserből szerzetesnővér; nem tipikus életút. Súlyos és visszavonhatatlan döntések; elköteleződés egyszerre Valaki és valami mellett. Az istenhit és az emberközpontú gazdaság: az égi és a földi teljesség a szerző életében.

Visszakanyarodva a könyvhöz, érdemes rátérni a szerkezetére, felépítésére és az egyes részek tartalmi ismertetésére. A kötet három nagy, jól elkülöníthető szerkezeti egységre tagolódik. Az első rész az elméleti megalapozás, amely nem kizárólag a közgazdaság-tudomány területére kalauzol bennünket, hanem e rész interdiszciplináris jellegéből adódóan, izgalmas kirándulás vár ránk a filozófia, a pszichológia és a teológia rejtelmeiben is. Az út végül a háromdimenziós gazdaság elméleti megalapozásához vezet, mely különböző elemekből és részmodellekből áll össze koherens egésszé.

A második rész az empirikus kutatás ismertetése; figyelemfelkeltő hipotézisek, tartalmas magyarázatok, részletesen ismertetett módszerek, mindezek pedig különböző ábrákon, grafikonokon, halmazokon rajzolódnak ki. Az olvasó nincs magára hagyva: a kérdések, hipotézisek nem maradnak megválaszolatlanul, sőt egyúttal igazolást, bizonyítást is nyerne.

A harmadik rész az elmélet és a gyakorlat szintézise. A folyó a tengerhez ér; az elmélet és a gyakorlat egymást kiegészítve és támogatva oldódik fel, hogy egy közös platformot alkossanak, a háromdimenziós gazdaságét. A ráadás a számtalan függelék és melléklet, mely részben foglalommagyarázatul, részben a kutatómunka leíró ismertetéséül szolgál.

A könyv a kezdetekből merít, amikor Arisztotelészről indulva Aquinói Szent Tamáson át a modern korig feltárja és

összegezi a gazdasági gondolkodás és tevékenység lényeges elemeit. Igazi újdonságként hat az arisztotelészi oikonomia és krematisztika párhuzamos, napjainkig ható ismertetése. Már Arisztotelész *Politika* című művében fellelhető ugyanis két egymással ellentétes gazdasági „paradigma” – a már említett oikonomia és krematisztika –, amely a gazdálkodás két alaptípusát testesíti meg. Az oikonomia a természetes, a krematisztika a természetellenes gazdálkodás archetípusa. A gazdálkodás e két típusát a gazdálkodás célja szerint különbözteti meg, vagyis e felosztás alapján a természetes gazdálkodás (oikonomia) célja a közösség, család, városállam megőrzése, fenntartása, míg a természetellenes gazdálkodás (krematisztika) célja a vagyonszerzés, a vagyonfelhalmozás. Az áthallás nem véletlen az emberközpontú vagy erényetikai gazdaság és a profitmaximalizáló vagy haszonközpontú gazdaság között.

A szerző az arisztotelészi gondolatból kiindulva, annak tomista újrafogalmazásában találja meg az elméleti rész egyik központi gondolatát. Ez pedig nem más, mint a „jó”-k helyes rendje. Aquinói Szent Tamás munkásságához köthető a „jó”-k helyes rendjének feltárása, továbbgondolása. Szent Tamás megkülönbözteti a hasznos jót, a gyönyörködtető jót és az erkölcsi jót. A hasznos jó eszköz, nem önmagában jó. A gyönyörködtető jó egyfajta kísérőként társul a cél eléréséhez, de sosem válik öncéllá. Az erkölcsi jó az, amit önmagáért szeretünk, ami a nem materiális értékeket foglalja magában. Az iménti ismertetésből következik, hogy a hasznos jó eszközként szolgálja az erkölcsi jót. Hasznos jó a profit, általában a materiális javak, de hasznos jó maga a gazdaság is.

Mi következik mindezekből? Nézzük sorjában. A gazdaság, mint hasznos jó, eszközül szolgál az erkölcsi jónak. Vagyis a gazdaság igenis hasznos, de a maga szintjén, eszköz- és nem céljelleggel. Tehát a gazdaság célja nem a profitmaximalizálás, hanem a köz szolgálata, vagy ahogy azt a katolikus egyház társadalmi tanításából ismerjük, a közjó szolgálata. A különbség a profitmaximalizáló és az emberközpon-tú gazdaság között éppen abból adódik, hogy míg az előbbi a hasznos jó szintjén megrekedt, addig az utóbbi az erkölcsi jó köré szerveződik. Innen már csak egy logikai lépésre vagyunk a háromdimenziós gazdaság megértésétől. Ez a logikai lépés pedig éppen az erkölcsi jó, és mindaz, ami ráépül. A háromdimenziós gazdaság az erkölcsi alapra felépített gazdaság, ahol az emberközpon-túság, az erkölcsiség az alap, ez biztosítja a gazdaság műkö-dését, és ez adja a gazdasági rend szabá-lyozóelvét.

A gondos, tudatos és alapos elméleti megalapozásra épül az empirikus kutatás. A kutatás eredménye tulajdonképpen már a könyv alcímében megjelenik: Lehet gazdálkodni erényetikai paradigmá-ban. A szerző biztosra ment. Az elmélet és a gyakorlat ismeretében bátran kürtöli világgá: lehet. A kutatás megtervezése, módszertana, lefolytatása és elemzése ele-venedik meg ebben a részben. Az olvasó itt nehezebb vizekre evez, de a gyakorlott hajósok tudják, hogy a cél a túlsó part eléré-se, és nem a kellemes hajókázás. És nem csalatkozunk most sem, mert nem kell sokat várni a parti fények megjelenéséig. Közelítünk a célhoz.

A könyv szintézise arra a két fő terü-letre összpontosít, amely végigvonul az egész könyvön. Az egyik az emberi ér-tékrend és a gazdasági rend közötti ösz-

szefüggés, a másik az egyén és a struktúra viszonya. Mindkét téma – és persze nem-csak ez a kettő – arra érdemesül a könyv-ben, hogy mind elméleti, mind gyakorlati megközelítésből gazdagon tálalva kerül az asztalunkra. Nem hiányzik se a hús, se a petrezselymes burgonya. Kenyérre most nem lesz szükség. A jóllakottság elégedettséggel párosul, a kétkedéseink, bizonytalanságaink eltűnnek, a ráncaink kisimulnak. Igen, lehet.

A szintézis összefoglalja és megerő-síti a könyv korábbi részeiben már tag-lalt megállapításokat, és megválaszolja a hipotézisként vagy más módon megfo-galmazott felvetéseket. Az összefüggése-ket nemcsak a hipotézisek és elméletek gazdag irodalma támasztja alá, hanem a könyv szerzője által végzett empirikus kutatás, ha úgy tetszik, a matematika is. Számtalan következtetés, érdekes megál-lapítások halmaza tárul elénk. Az erköl-csi jóra támaszkodó ember képes erény-etikai paradigmában gondolkodni és gazdálkodni, ugyanakkor az erős belső motiváltság önmagában nem jelenti az erényetikai ember megvalósulását, ehhez más erényetikai jellemzőkre is szükség van. Hogy melyek ezek, arra a könyvben bőségesen találunk választ. Az erényetikai ember erényetikai módon gondolkodik a profitról, vagyis nem célnak, hanem esz-köznek tekinti azt. Ugyanez elmondható a gazdaságról, a materiális világ hasznos és eszköz voltáról egyaránt; az erényetikai ember erényetikai módon tekint mind-ezekre.

A könyv interdiszciplináris vonását erősíti a természettörvény filozófiai és teológiai találása. A mára sajnálatos mó-don feledésbe merült természettörvény a szerző hitvallásához tartozik, így nem meglepő, hogy a könyv is részletesen fog-

lalkozik ezzel a témakörrel. A természet-törvény abból az egyszerű tézisből indul ki, hogy az ember a jóra hajlik. Képes az értelmével a jót azonosítani és követni, és ezzel párhuzamosan a rosszat is azonosítani és elkerülni. Látszólag e sorok meszsziire vezetnek minket a könyv gazdasági relevanciájától. De ha felidézzük elménkben a profitról és a profitmaximalizálásról eddig írtakat, és összevetjük a megismert természettörvénnyel, akkor újabb összefüggéssel gazdagodik a kincsestárunk. A profitmaximalizálás ugyanis nem a gazdasági tevékenység természetes velejárója, nem a gazdálkodó személy természetes reakciója. A természetes attitűd a közjó szolgálata és gyarapítása.

Ugyanezen logikára alapoz a könyv, amikor az ember erényetikára vagy éppen boldogságára való hajlamáról diskurál. Mindezek az irányultságok az emberben lévő lehetőségeket, vágyakat, célokat taglalják. Hogy ezek a lehetőségek realizálódnak-e, hogy ezek a vágyak elvezetnek-e a célhoz, az már az ember szabadságán múlik. Pontosabban szabadságán is múlik. Ugyanis, továbbfűzve e gondolatot, jókor és jó helyen jelenik meg a könyvben az a szervezetelméleti dimenzió, amely a struktúra és az egyén viszonyát boncolgatja. Az egyén körülményeitől nem vonatkoztathatunk el, más kérdés, hogy kire, milyen hatással van az aktuális környezete. A struktúra ugyanis vitathatatlanul hatással van az egyénre, de az egyénnek megmarad a döntési szabadsága, nemcsak a jó és a rossz között, hanem a jó felismerésére és követésére.

Megnyugodhatunk: az erényesség, a becsületesség a gazdasági életben sem az éhhalál színönimája. Ellenben a boldogságé igen. A könyv megállapításai szerint

az erényetikai ember boldogsága nagyobb, jobban érzékelhető, mint azoké, akik az anyagi hasznot helyezik előtérbe. Nem lepődünk meg ezen az állításon, ha figyelembe vesszük, hogy már Arisztotelész különbségtételénél láttuk, hogy az oikonomia, vagyis a természetes gazdasági tevékenység a köz ellátását és végső soron boldogságát hivatott szolgálni.

És hogy miért fontos a boldogság e könyv viszonylatában? Mindenekelőtt azért, mert a boldogság – nem összekeverendő a kellemessel – a gazdasági tevékenységgel is korrelál, mégpedig cél-eszköz viszonylatban, ahol a gazdasági tevékenység az eszköz, a boldogság pedig a cél szintjén jelenítődik meg. Láttunk már hasonló összefüggést, amikor a Szent Tamástól vett „jó”-k viszonyrendszerét elemeztük. Lám, újabb érv a gazdaság eszközjellege mellett. Lassan talán elhisszük már, hogy a gazdaság ebben a szerepkörben tud a leghasznosabban működni, mind az egyén-közösség, mind az egyén-struktúra dimenziót vizsgálva.

És mi végre a boldogság? Nemde a kiteljesedésre irányuló vágyunk fokmérője és beteljesítője? Persze a kiteljesedés nem magától megy végbe, szükség van hozzá fejlődésre; ahogy a katolikus egyház társadalmi tanítása fogalmaz, ez a fejlődés akkor teljes, ha minden emberre és az egész emberre irányul.

Megérkeztünk. A túlpárt már nem a pislákoló fények laza láncolatának szövevénye, hanem maga a világosság; fejlődés, kiteljesedés. A háromdimenziós gazdaság egyszerre jelenti a fejlődést és a kiteljesedést. Fejlődni az ember tud és képes, és általa a gazdaság is. Ez a fejlődés akkor párosul kiteljesedéssel, ha az erényekben való gazdagodás útjára lépünk. Talán

mondanom sem kell, hogy a kereszténység sarkalatos erényeinek kidolgozása Aquinói Szent Tamás nevéhez fűződik, azzal a kronológiai észrevétellel, hogy ezen erények első említése Arisztotelész munkásságában jelenik meg. A sarkalatos erények: az okosság, az igazságosság, a bátorság és a mértékletesség. Az erények legegyszerűbb megközelítési módja, ha úgy tekintünk rájuk, mint a helyes céljaink hatékony eszközeire. A fejlődés során ezek a hatékony eszközök, vagyis az erények rögzülnek, mintává erősödnek. Ezáltal a helyes céljainkat mindig okosan, igazságosan, bátran és mértékletességgel tudjuk megvalósítani.

Ha észrevezzük és figyelmesen szemléljük az ember és gazdaság egymásra hatásának kölcsönös vetületeit, akkor megértjük azt az egyszerű összefüggést is, hogy az emberi értékek mindig gazdasági értékek is. Az ember fejlődése azonban nem öncélú folyamat. Az ember saját fejlődése részben saját maga transzcendens útját is egyengetni hivatott, részben pedig elő tudja segíteni, hogy a környezetében élő személyek folyamatos fejlődése is biztosított legyen. A kiteljesedés kulcsmozzanata jelenik meg ebben a másakra figyelésben, másokra irányultságban.

Az erényekben való fejlődés nemcsak az egyes ember, hanem a közösség teljessé válásához is elvezet. Az ember sokoldalú és teljes fejlődése hathatósabban tudja szolgálni a közjó ügyét, ha ebbéli törekvésében társakra talál; az elszigetelt jóakarat idővel elfáradhat, kifulladás, erőtlenné válhat. Az összekapaszkodás, az azonos értékrendet képviselő vagy azonos értékrend felé igyekvő emberek közössége azonban olyan erőket mozgósíthat, melyre az egyes ember szigetszerű működése nem képes. Ez a szolidáris erő

az együttműködésből, a közösség erejéből eredeztethető. Sokszor a tényleges segítség helyett már annak tudata is pluszerővel és motivációval bír, ha az ember tudja, hogy nincs egyedül, ha tudja, hogy mások is az erényekben való fejlődést tekintik irányadónak.

Végül szeretném ráirányítani a figyelmet arra a tényre is – melyre e könyv is bizonyoságul szolgál –, hogy az erkölcsi értékek, a keresztény értékrend nyílt felvállalása mellett is lehetőség kínálkozik ezen értékek és értékrend akár gazdasági nyelven történő megjelenítésére is. Igen, az erkölcsi értékekről való diskurálás éppúgy filozófiai, teológiai, mint gazdasági kérdés is.

A megérkezés öröme ne tévesszen meg minket. A könyv nem könnyű nyáresti olvasmány, nem a „színes hírek” rovat langyos fuvallata, hanem a szerző korábbi munkásságának, kutatásainak, publikációinak és a „Keresztény társadalmi elvek a gazdaságban” (KETEG) posztgraduális szakon folytatott aktív tanári és mentori tevékenységének szintézise, mely nemcsak az észnek, az értelemnek, hanem a léleknek, a lélekhez is szól. Ne sajnáljuk se magunkat, se az időt, se a fáradságot. A könyv egyértelmű és határozott válasz a kételkedéseinkre, bizonytalanságainkra, kishitűségünkre. A szerző, Laura nővér életútja is bizonyítja, az ember képes a jóért radikális változtatásokra. Vegyük hát mi is a bátorságot, és vágjunk bele: először az olvasásba, aztán a változtatásba. Komoly döntések várnak még ránk.

(Baritz Sarolta Laura OP: Háromdimenziós gazdaság. Lehet gazdálkodni erényetikai paradigmában. Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2016, 314 oldal.)

Nagy Zoltán

Recenzió az új típusú állampénzügyek tudományos- rendszer-tani könyveiről

Review of Books on the Scientific Taxonomy of New-Type Public Finances

ÖSSZEFOGLALÁS

2010-től a fiskális politikában, majd 2013-tól a monetáris térben is a nem konvencionális eszközök kerültek előtérbe Magyarországon, mint a világ számos pontján. A megváltozó közpénzügyek elemi erővel hozták felszínre a gyakorlati mechanizmusok mögé helyezhető tudományos rendszer-tan megírását, egyetemi tananyagba történő elhelyezését. A magyar közpénzügyek tudományos rendszer-tanának főbb vázát, hazai történeti és nemzetközi kontextusba helyezett rendszer-tanát a *Közpénzügyek és államháztartástan I.* című könyvben olvashatjuk, míg az államháztartás bővebb, gazdálkodási, adózási, ellenőrzési és állammenedzsment-irányítási elemeit az *Adózási pénzügytan és államháztartási gazdálkodás* címűben. A recenzió e

kiemelt jelentőségű könyveket és a bennük feltárt tudományos rendszer-tant ismerteti.

SUMMARY

As in numerous other places all over the world, unconventional instruments have come to the fore in Hungary since 2010 in fiscal policy and since 2013 in the monetary space. Changes in public finances have revealed the need for the writing of a scientific taxonomy to support practical mechanisms and its inclusion in the university curriculum. The main framework of a scientific taxonomy of Hungarian public finances, a taxonomy placed in a Hungarian historical and in an international context, is given in *Public Finances and the Study of the General Government*,

DR. habil NAGY ZOLTÁN egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar (jogdrnz@uni-miskolc.hu).

Volume I, while a more detailed study of public finances, including financial and governmental management, taxation and control, is given in the volume entitled *Fiscal Finances and the Management of Public Finances*. Below is a review of these extremely significant books and the scientific taxonomy they reveal.

A közpénzügyek és a monetáris politika az utóbbi évtizedben egyre inkább a közérdeklődés fókuszába kerül, a tudományos kutatók is egyre jelentősebb mértékben foglalkoznak a témával. A pénzügyi-gazdasági válság rámutatott arra, hogy az államnak fokozottabban kell felügyelnie a pénzügyi intézményrendszert, és az államháztartási gazdálkodás rendszerét úgy kell kiépíteni, hogy az ellenállóbbá váljon a pénzügyi krízisekkel szemben, és hosszabb távon fenntartható legyen. A válság a mértéktartó államháztartási gazdálkodásra ösztönzött. Egy kis és gazdaságilag sérülékeny ország számára aggályos a túlzott mértékű eladósodás, hiszen a pénzügyi piacok válsága esetén leginkább ezek az országok sérülnek gazdaságilag. A pénzügyi intézményrendszer elégtelen felügyelete pedig nemcsak a pénzügyi intézményrendszert érintheti, hanem kihat a gazdasági folyamatokra, és komoly társadalmi problémák forrása lehet, mint ahogy azt a devizahitelezés kapcsán láthattuk. Mindezek a folyamatok a szabályozás megújítására ösztönöztek a jogalkotót, és 2010-től kezdődően egy mélyreható változás indult el mind a fiskális, mind a monetáris szabályozás területén. Mindezek indokolják a szabályozás didaktikus, oktatási céllal történő feldolgozását. A gyors szabályozási változások jellemzik a pénzügyeket, de nélkülözhetetlen az új jelenségeket és jogintéz-

ményeket rendszerbe foglalni, és oktatási és tudományos céllal a nagyközönség elé tárni. A pénzügyekkel kapcsolatosan viszont a probléma, hogy a magyar lakosság pénzügyi műveltsége alacsony szintű, amely az egyén szintjén, de a társadalom szintjén egyaránt komoly veszteségeket okozhat. Különösen fontos tehát, hogy az oktatásban, mindenekelőtt a felsőoktatásban méltó helyén kezeljék a pénzügyi tárgyak oktatását. Fontosak tehát az olyan szakmailag magas szintű művek, amelyek elősegítik a pénzügyi ismeretek elsajátítását a hallgatók számára. Ezt a célt szolgálja az ismertetett két könyv, ahogy a szerző is rámutat, azaz a kiadványok küldetése, hogy az államtudományi és jogtudományi tanulmányokat folytató hallgatók megismerhessék az állam pénzügyi és gazdálkodási mechanizmusrendszerét.

Két könyv ismertetésére azért együtt kerül sor, mivel a két munka szoros összefüggésben áll egymással mind a téma, mind pedig a didaktika szempontjából. Az első kötet a fiskális és monetáris intézményrendszert és működését átfogóan mutatja be, történeti és nemzetközi kontextusban, míg a második kötet szemelvénytyszerűen az egyes területeket részletekbe menően kifejtve ismerteti. Lentner Csaba, a Nemzeti Közszerzői Intézetnek intézetvezető egyetemi tanára az első kötet szerzője, míg a második kötetnek alkotószervezője és egyes kiemelt, rendszertani fejezetek szerzője is. Mindkét kötet a Nemzeti Közszerzői Intézet támogatásával jelent meg. Az első kötet 2013-ban, a Nemzeti Közszerzői Intézet és Tankönyv Kiadó gondozásában, míg a második kötet 2015-ben, az egyetemi kiadó jóvoltából. A szerző tudományos és tankönyvírói aktivitását jól jelzi

továbbá, hogy a pénzügyi területen a szerkesztésével, lektorálásával több tudományos igényű, de oktatási célra is jól használható munka látott napvilágot az elmúlt években.¹ Ezek a művek szorosan kapcsolódnak a bemutatott két könyvhöz, a megújult állampénzügyi rendszerhez és szabályozáshoz.

A monografikus szintű kiadványok színvonalát jelzi és a használhatóságot nagyban segíti a fejezetek végén feltüntetett széles körű szakirodalom-jegyzék és a több száz lábjegyzet.

A *Közpénzügyek és államháztartástan* első kötetében a szerző már az első fejezetben a közpénzügyek tudományos rendszertanát ismerteti meg az olvasóval. A szerző, közgazdász lévén, a közpénzügyek és államháztartástan tudományos rendszertanát elsősorban közgazdasági oldalról közelíti meg, bár tudományos módszertanát a jog- és gazdaságtudományok interdiszciplináris mezsgyéjén formálja. A gazdaságtörténeti tapasztalatok alapján kiemeli a közpénzügyi rendszer jelentőségét. A pénzügyi válság is megmutatta, hogy a magára hagyott pénzügyi piac válságokhoz vezet, és kiemelt jelentősége van a szabályozó közpénzügyi rendszernek. A szerző osztja Dani Rodrik elméleti közgazdász álláspontját, amely szerint a gazdasági és társadalmi fejlődés elengedhetetlen alapfeltételét jelentik az intézmények és szabályok négy nagy csoportja, mint a tulajdonjog védelmét garantáló intézmények, a piacok szabályozásához kötődő intézmények, a stabilizációt szolgáló intézmények és a legitimációs intézmények.

A közpénzügyi rendszer szerves részének tekinti a szerző a monetáris politikai szabályozást is, amelyre a gazdasági válság is felhívta a figyelmet, kiemelve a fiskális és a monetáris politika összhangjának

fontosságát. Tehát a szerző álláspontja szerint a közpénzügyeknek két fő vonulata van: a fiskális politika és a monetáris politika.

Rendszertanilag a közpénzügytant az államtudományon (közigazgatás-tudományon) belül helyezi el Lentner Csaba, és nem közigazgatási jogtudományról beszél. Ennek oka, hogy interdiszciplinárisan közelíti meg a közigazgatás-tudományt és a közpénzügytant egyaránt. (Az interdiszciplináris megközelítés jelenti a jogi, gazdasági és politikatudományi megközelítést.) Az államháztartástan is ezen a rendszeren belül helyezkedik el, mint a közpénzügyi, vagyoni folyamatok technikai – gazdasági és jogi együttes – keretrendszere. Álláspontom szerint az újfajta megközelítés kialakítása és a pénzügyi jogi megközelítés teljes mértékű elvetése komoly vitákat válthat ki a jogtudomány, különösen a pénzügyi jogtudomány képviselői részéről. Az újfajta komplex interdiszciplináris megközelítéstől eddig sem zárkózott el a pénzügyi jogtudomány, de jogtudományi területként a szabályozási kérdéseket helyezte a fókuszba, és egyben lehatárolta a jogágot más jogágaktól (közigazgatási jog) és tudományterületektől.

A könyv második fejezete szintén az államháztartástan közgazdasági megalapozására törekszik. Ebben a fejezetben a szerző kifejti a gondoskodó állam fontosságát, mint a gazdasági válság megoldásának legfontosabb tényezőjét. A szerző azon az állásponton van, hogy a reorganizációhoz fontos a hatékony állami szabályozás, a tudatos kormányzati befolylás, hiszen a gondoskodó állam képes arra, hogy a válság hatásait mérsékelje, a piaci kudarcok elkerülése érdekében szabályozza a piaci folyamatokat. Ezzel kapcsolatos tapasztalatként a hazai gaz-

daságpolitika 2010 utáni eredményességét hangsúlyozza. A pénzügyi gazdasági válság folyamatát, a kialakulását és az ezzel összefüggő közgazdasági elméleti okfejtéseket ismertetve tér rá a hazai fiskális politika konszolidációs szerepére. Álláspontja szerint a polgári kormány a kialakult gazdasági helyzetben a fiskális élénkítés lehetőségével nem tudott élni, ezért a költségvetés bevételi oldalát kellett megerősíteni válságadók kivetésével, a közteherviselés kiszélesítésével, így konszolidálva a költségvetés helyzetét. Szemben a neoliberális gazdaságpolitikával, az utóbbi évek hazai gazdaságpolitikáját sikeresnek tartja a szerző, és jó példaként tárja az olvasó elé. Ebben a fejezetben az államháztartási gazdálkodás megértéséhez szükséges alapfogalmakat is ismerteti a szerző, amely elősegíti a hallgatók számára a tananyag feldolgozását, az összefüggések megismerését.

A soron következő fejezetek az államháztartás hatályos rendszerét mutatják be, egészen a tizenegyedik fejezetig. A szerző az elmúlt húsz év államháztartási folyamatait elemzi, amiből levezeti az államháztartási reform szükségességét. A megújuló szabályozás alapját a közpénzügyi reform céljainak a megvalósítása jelenti, mint az államháztartás méretének kijelölése, az állami feladatok ellátási módjának megváltoztatása és a költségvetési rendszer működését meghatározó hatékony és átlátható intézményrendszer kialakítása. Képet kapunk továbbá az államháztartás felépítéséről, az államháztartás alapelveiről, a Költségvetési Tanács működéséről, az államháztartás bevételeiről-kiadásairól és a nemzeti vagyonnal való gazdálkodás szabályrendszeréről.

A központi alrendszerről szóló fejezet nagyon jól áttekinti a központi költségve-

tési gazdálkodást. A szerző ebben a fejezetben mutatja be a társadalombiztosítási alapokat és az elkülönített állami pénzalapok működését, mivel az új szabályozás ezeket nem külön alrendszerként rendszerezi, hanem a központi alrendszer részeként határozza meg.

Szintén átfogó elemzést kapunk a szerzőtől az önkormányzati alrendszeréről a könyv ötödik fejezetében: az önkormányzatok gazdasági önállóságának alkotmányos alapjairól, vagyongazdálkodásukról, költségvetési gazdálkodásukról. A bevezető gondolatok között rávilágít a szerző arra, hogy valós önkormányzati rendszer csak valós helyi önkormányzati önállóság mellett lehetséges, amelynek fontos eleme az önkormányzatok gazdasági önállósága. A rendszerváltást követően jelentős feladatdecentralizáció valósult meg: az állam egyre több feladatot ruházott át az önkormányzati szektorra, de a feladatok átadását nem követte a központi források feladatarányos átcsoportosítása. Ennek következtében jelentős működési hiány alakult ki az önkormányzati szektorban, amely korlátok közé szorította a gazdálkodást, így csökkent az önkormányzatok gazdasági autonómiája is. A szerző foglalkozik a közelmúlt problémájával, az önkormányzatok adósságkonszolidációjával, összefoglaló elemzést ad a konszolidációs megoldásról és az eredményéről, és felhívja a figyelmet az önkormányzati gazdálkodás kockázataira is. Az önkormányzatok alulfinanszírozása miatt a szektorban megjelenik a működési és felhalmozási forráshiány, az önkormányzatok banki kitettsége fokozatosan nő, és 2010-re eléri az 1247 milliárd forintot. Kimutatja, hogy az adósság 84,6%-a a fővárosi és a megyei jogú nagyvárosokban halmozódott fel. A jelentős adósság több

kockázatot is jelent a gazdálkodás során. Az uniós források saját erejének a biztosítására az önkormányzatok devizaalapú kötvénykibocsátással szereznek forrást, ezért az árfolyamkockázatok fokozott veszélyt jelentettek, különösen a pénzügyi-gazdasági válság idején jelentkező árfolyamváltozás. Fontos továbbá kiemelni, hogy az uniós támogatásból megvalósított beruházások nem termelő jellegűek, így a visszafizetéshez szükséges forrásokat nem teremtik elő. Mindezek alapján a kormány indokoltnak tartotta az adósság átvállalását, amely nem érintette az államadósság mértékét, hiszen az önkormányzati alrendszer adóssága egyébként is az államadósság részét képezi.

Viszonylag rövidre sikerült az adórendszer főbb jellemzőiről szóló fejezet, amelyet azonban kellő részletességgel kiegészít a második kötet, ahol képet kapunk az adózás rendjének részletes ismertetése mellett az egyes adónemek szabályozásáról is.

Sokkal részletesebb és átfogóbb képet kapunk a monetáris politikáról és a Magyar Nemzeti Bankról. A szerző bemutatja a jegybank jogállását és alapvető feladatait. A pénzügyi stabilitásban és a gazdasági növekedésben játszott jegybanki szerepet is közgazdaság-elméleti aspektusból közelíti meg, külön részben taglalva a Növekedési Hitelprogram hatását és eredményeit. Képet kapunk a kincstári szervezetrendszeréről, a költségvetési szervek gazdálkodási szabályozásáról, és izgalmas az államadósság kérdésének boncolgatása, ábrákkal történő szemléltetése. Különösen érdekes az utóbbi néhány év átfogó, közpénzügyi szemléletű elemzése az utolsó két fejezetben (konvergenciák, unortodoxiák, regnáló gazdaságpolitikai programok, válságok és

távlatok). A fejezet bemutatja az európai uniós előírásokat és azok összefüggéseit a hazai költségvetéssel. A szerző az unortodox gazdaságpolitika feltétlen híve, és véleménye szerint az új kormány gazdaságpolitikája eredményezte az államháztartás gazdálkodásának konszolidációját, illetve az új monetáris szabályozás és monetáris politikai trend ezt a gazdaságpolitikát hatékonyan segítette. A különféle gazdaságpolitikai programok és fejlesztési tervek ismertetésével is alátámasztja az álláspontját. Az utolsó fejezetben az utóbbi évek magyar válságkezelését helyezi el történelmi és nemzetközi vonatkozásban. A közelmúlt gazdasági eredményeinek és hibáinak az elemzése nyilvánvalóan történelmi távlatból más képet mutat, viszont a szerző érdeme ennek a korszaknak tan-
könyvszerű, rendszertani bemutatása.

A második mű jóval vaskosabb könyv, amely több mint 800 oldalon keresztül mutatja be az első könyv témaköreit, mintegy kiegészítve az első könyvben leírtakat. A kötet több szerző közreműködésével készült el, ahogy erre a szerző is utal a bevezető gondolataiban. A szerzők között találjuk többek között a Nemzeti Közszerződési Egyetem Közpénzügyi és Államháztartási Intézetének oktatóit, a Miskolci Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem Pénzügyi Jogi Tanszékének oktatóit, a Magyar Nemzeti Bank, az Állami Számvevőszék, a Nemzetgazdasági Minisztérium, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal, az Államkincstár, a Belügyminisztérium, a Magyar Könyvvizsgálói Kamara vezető szakértőit.

A szerkesztő előtt nehéz feladat állt, hogy összefűzze és fejezetekbe tagolja a meglehetősen széles területeket felölelő tanulmányokat. Nyilvánvalóan az előző kötethez kapcsolódóan kérte fel a szerzőket az egyes témák feldolgozására, de

ezek a tanulmányok önálló olvasmányként is szolgálnak, kifejtve a közpénzügytan egyes területeit. Találkozhatunk a könyvben többek között a költségvetési gazdálkodás egyes területeivel (ellenőrzés, etikai kérdések, közbeszerzés, közpénzügyi támogatások, tervezés), az adó- és társadalombiztosítási jog szabályozásának részletes ismertetésével (egyres adónemek, adózás rendje, adóelmélet) és az operatív államháztartási menedzsment kérdéseivel.

A két kötet mindenképpen hiánypótló mű, hiszen az utóbbi évek államháztartási, monetáris politikai változásait tudományos igényű tankönyvszerűen feldolgozó, a jogi és az államtudományi oktatás tematikájához kapcsolódó mű nem született. A kétkötetes megoldást nagyon jónak tartom, mivel ötvözi és átfogóan bemutat-

ja a rendszertani struktúrát és az egyes területek szakszerű mélyelemzését is.

(*Lentner Csaba: Közpénzügyek és államháztartástan I. Nemzeti Közszoigálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013, 341 oldal; Lentner Csaba [alkotószervesztő]: Adózási pénzügytan és államháztartási gazdálkodás. Közpénzügyek és államháztartástan II. NKE Szolgáltató Kft., 2015, 857 oldal.*)

JEGYZET

- ¹ *Bankmenedzsment. Bankszabályozás – pénzügyi fogyasztóvédelem.* Szerk.: Lentner Csaba, Nemzeti Közszoigálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013.; Novoszát Péter: *A társadalombiztosítás pénzügyei.* Nemzeti Közszoigálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2014.; *A devizahitelezés nagy kézikönyve.* Alkotószervesztő: Lentner Csaba, Nemzeti Közszoigálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2015.

Molnár Tamás

Egy „keserédes” történet – A magyarországi cukoripar privatizációja

A “Bittersweet” Story – The Privatisation of the Hungarian Sugar Industry

ÖSSZEFOGLALÁS

Dr. Bertalan Péter könyve, az *Egy „keserédes” történet* a Kaposvári Cukorgyár példáján keresztül mutatja be a hazai élelmiszeripari vállalatok rendszerváltáskori átalakulási folyamatait és az annak hátterében meghúzódó összefüggéseket. A könyvet a globális térbeli gazdasági és társadalmi mozgások hatásainak elemzése és azoknak egy konkrét gyár esetében megjelenő lokális történései teszik különösen érdekessé. Mindez egy lokálpatrióta gondolkodó, optimista szemléletén keresztül.

SUMMARY

Dr. Péter Bertalan's book entitled *A “bittersweet” story* presents the process of transformation of the domestic food industry during the change of regime and the un-

derlying correlations using the example of Kaposvár sugar refinery. The analysis of the impact of global economic and social forces and the local manifestation of these in the case of a specific plant make the book particularly interesting. All this with the thoughtful, optimistic approach of a local patriot.

Bertalan Péter történész, politológus, egyetemi docens sokoldalú tudásáról és műveltségéről tesz tanúbizonyságot ebben az írásában is, mint általában. Történészszemmel, hivatalos dokumentumok és interjúk alapján, a valóságtól kicsit sem eltávolodva vázol egy olyan folyamatot, ami ugyan egyedinek és lokálisnak tűnik, de messze túlmutatva önmagán, egy tágabb problémakörbe ágyazva mutatja

DR. MOLNÁR TAMÁS egyetemi docens, Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Kar (molnar.tamas.pannon@gmail.com).

be egy vállalat átalakulását annak minden nehézségével. Ugyanakkor a hazai és nemzetközi politikai helyzetet is részletesen és okszerűen tárja fel. Érdeklődése és felkészültsége a közgazdasági területen is megmutatkozik, hiszen a feltárt történetnek komoly ökonómiai vonulata is megmutatkozik.

A Kaposvári Cukorgyár egyike annak az éppen tucatnyi hazai cukorgyárnak, amelyek a rendszerváltás előtti években jelen voltak a hazai élelmiszeripari térképen. Ezek – több más élelmiszeripari ágazattal (pl.: növényolajipar, tejipar) együtt – egy stratégiai ágazatcsoport részeit alkották egy agrár-, később ipari-agrár országban, mind a termelést, mind a foglalkoztatást tekintve. A szocialista termelési struktúrában a mezőgazdaságnak rendkívül jelentős szerepe volt, és nem csak termelési, hanem érzelmi okokból is. A mélyben még fellelhető volt a büszkeség, hogy értünk a földhöz, az állatokhoz, és az Osztrák–Magyar Monarchiának tulajdonképpen valaha az éléskamráját jelentettük. A foglalkoztatásban jelentős szerepet töltött be ez a primer termelési szektorhoz tartozó ágazat, az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek az ún. háztáji integrátori rendszerben viszonylag jó megélhetést biztosítottak az abban részt vevőknek. Nagyon sokan megélték a háztáji föld adta pluszjövedelemből vagy éppen az otthon hizlalt haszonállatokból, amihez az alapanyagot a szövetkezet adta, azonkívül takarmányt biztosított, az állategészségügyi felügyeletet is ellátta (állatorvosi ellenőrzéseken keresztül), és a legfontosabb momentumként a termelési ciklus végén felvásárolta a késztermékeket. Mindez a kiszámíthatóságával biztos piacnak számított. A primer szektorra épülő élelmiszeripar – az úgynevezett

agrobiznisz részeként – szintén biztos lábakon állt. A rendszerváltás előtti évekig az átlagember nem érzékelte a mögöttes összefüggéseket, viszonylag tisztességes megélhetés várt mindenkit, aki ezekben az ágazatokban kereste a megélhetést. Ezt mutatta a felszín, azonban a mélyben már korábban megkezdődtek azok a folyamatok, amelyek a rendszerváltás utáni helyzetet megalapozták. Miután a hazai termelés jelentős részét külföldi hitelekkel finanszíroztuk, mindez már a rendszerváltás előtt előrevetítette a privatizáció szükségességét. Ahogy a könyv szerzője is idézi: „»110 milliárd dollár az államadósság, 10 milliárd a helyhatóságok tartozása. A családok, háztartások devizahitele 40 milliárd dollárra rúg. Összesen 160 milliárd dollár.« Ebből a kelepceből kell megtalálni a nemzetnek a kivezető utat. Az első szabad választások miniszterelnöke, Antall József ezért nevezte kormányát »kamikaze« kormányának. A közszájon forgó tömör mondás – elmentek a tankok, megjöttek a bankok – hasonló szemléletességgel fejezi ki a helyzetet. A nemzeti sors közgazdasági szempontból hosszú időre nehezen belátható.” A paradox helyzetet jól jelzi a szerző utalása: „A tervgazdasági rendszer kötöttségéből, szabályozottságából kifulladás termelési alapjaiból mi átmenet nélkül váltottunk egy szabályozatlan, de a fejlett világban akkor még jól prosperáló modell alapjait adó, nemzetközi vállalatok által diktált termelési módra és tempóra.” Vagyis a kapitalista versenyszakság tulajdonképpen rászabadult az addig burokból, torz versenypiaci körülmények között működő vállalatainkra.

A fent ismertetett helyzet a cukoriparra is jellemző volt, a Kaposvári Cukorgyár a rendszerváltás előtti években is Somogy

megye egyik – ha nem a legnagyobb – foglalkoztatója volt, és jelenleg is az. A kapcsolt beszállítói hálózattal együtt, mindenképpen meghatározó eleme a megye gazdasági életének. A tőkehiány, a gazdaságtalan, illetve nem hatékony működés sok esetben (ez kiderül a forrásokból is) nem feltétlenül az akkori menedzsment felelőssége, hanem az egyes világgpiaci tendenciák (pl. olajárrobbanás) determináló hatásának begyűrűzése okán alakult ki. A tanulmány ugyan egy ágazatot és azon belül egy gyárat állít fókuszba, de korántsem egyedi problémát taglal. Mintegy korrajzként mutatja be azt a folyamatot, ahogy a hazai vállalatok többségének hirtelen kellett átállnia a szocialista tervgazdasági modellből a kapitalista piacgazdasági viszonyokra. Szinte kivétel nélkül mindenhol jellemző volt az elavult termelésteknológia, a tőkehiány, a nem hatékony termelés és számos egyéb tényező, amely nehezítette a vállalatok életben maradását (gyenge vagy teljesen hiányzó marketingtevékenység stb.).

Több hazai nagyvállalat csak az állami támogatás révén tudott nyereséget kimutatni. Fontos tájékoztatás a magyar cukoripar 80-as évek végi helyzetéről egy tudományos értékelés: „1984-ben a cukorgyáraknak [...] úgy volt 283 millió forint nyeresége, hogy az iparág üzemei 583 millió forint költségvetési támogatást kaptak. E nélkül az iparág vesztesége 300 millió forint lett volna.” Sok esetben – és ez a jelenség a kaposvári gyárnál is tetten érhető – úgy lehetett jövedelmező a vállalat, hogy az amortizációs költségekkel nem kalkuláltak. Ez természetesen oda vezetett, hogy a – jelenlegi elnevezés szerint – tárgyi eszközök (régi nomenklatúra szerint állóeszközök) állományát nem tudták pótolni, ez pedig a géppark elavu-

lását eredményezte, ennek pedig egyenes következményeként hatékonyságromlás következett be. Ilyen körülmények között szinte borítékolható volt, hogy többevonásra lesz szükség, elindult tehát a privatizációs folyamat. A kötet szerzője hiteles dokumentumok alapján tárja fel azt a közgazdasági igazságot, amit az agrár-közgazdasági szakma csak „agrár-ollóként” ismer. Részletesen bemutatja, hogy a termeléshez szükséges eszközök árai mennyivel jelentősebb mértékben emelkedtek, mint a termelői árak. Ez a jelenség az előzőekhez hasonlóan szintén nehéz helyzetbe hozta a termelőket és a cukoripart egyaránt.

Az ágazati rendszeren belül az agrár-gazdaság (mezőgazdaság és élelmiszeripar) mindig is lényeges szerepet játszott a hazai gazdasági életben, természeti és geológiai adottságaink miatt. Az ágazatban foglalkoztatottak aránya a rendszerváltáskor még 20-25%-ra volt becsülhető, ami ugyan 3-4%-os részarányra csökkent a következő évtizedekben, de az agráriummal kapcsolatban még mindig elmondható, hogy a szerteágazó vertikális és horizontális kapcsolatrendszere miatt jelentős társadalmi szerepe van. Így a cukoriparban mint élelmiszeripari ágazatban bekövetkezett változások rengeteg munkavállalót érzékenyen érintettek. A fent említett, alacsony hatékonyságú működés egyik következménye lett a privatizált vállalatokban, hogy racionalizálás elnevezés alatt a munkavállalók jelentős hányadát leépítették, ugyanis ezeknél a cégeknél jelentős bérköltség jelentkezett, illetve magasak voltak annak járulékai. Érdekes tény, hogy a privatizálók sok esetben nem gyárakhoz, hanem piacokhoz jutottak hozzá, és – nem csupán a cukoriparban – a gyárak jelentős részét viszony-

lag rövid időn belül bezárták. A tizenkét – rendszerváltáskor még működő – cukorgyárból hat, a privatizálástól számított legfeljebb 7 éven belül beszüntette működését. A többi sem ért meg magasabb kort, 16 év alatt eljutottunk odáig, hogy csak a kaposvári gyár maradt hírmondónak.

A könyvben egy olyan korszak bontakozik ki előttünk, amit a köznapi nyelvben rendszerváltozásként aposztrofálunk. Itt nemcsak a magyar átalakulásról, hanem általában a kelet-közép-európai folyamatokról kapunk áttekintést. Ahogy a szerző leszögezi: „Az 1989-es rendszerváltással összefüggő átalakulás komplex folyamat. Kelet-Közép-Európát politikai, gazdasági és társadalmi földrengésként érte. A modern gazdaság története, a vele összefüggő társadalmi trendek szakszerű elemzése csak a globalizáció és a gazdaságföldrajz bonyolult paradigmarendszerének figyelembevételével érthető meg.” A könyv alkotója feltárja és megvilágítja a szükségszerű rendszerváltozás bekövetkeztének okait, belső összefüggéseit; tárgyalja a politikai törésvonalak mögött meghúzódó valódi összefüggésrendszereket, a sokszor kusza és kibogozhatatlan szálakat.

A szerző nem feledkezik meg a világpolitikában és a világ gazdaságában végbemenő folyamatokról sem: olvashatunk a hidegháborús korszak fejleményeiről, a globális erőközpontok világgazdaságban betöltött szerepéről és azok változásáról, az olajválság hatásairól is. Részletesen elemzi a főbb geopolitikai folyamatokat és a hidegháborús periódus szakaszait. Mindeközben nem feledkezik meg a Bretton Woods-i egyezményről, amely gazdasági-pénzügyi mérföldkőnek számít a legújabb kori gazdaságban. Látszólag távolról, a 19. század végétől indul, de

távolról sem öncélúan, hiszen csak a politikai, hadászati törésvonalak mentén érthetőek meg a gazdasági összefüggések, és a globális változások lokális hatásokként jelentkeztek a hazai gazdaságban, és így a cukoriparban is. A fent említett részek nem szigetszerűen, hanem egymáshoz kapcsolódva, egymást erősítve támasztják alá a cukorgyári privatizáció történetét és annak beágyazottságát a nemzetközi és a hazai folyamatokba.

A szerző felteszi a sokszor felmerülő kérdést, hogy szükség volt-e privatizációra, és ha igen, akkor ilyen formában-e, ahogy nálunk megvalósult. Hiteles dokumentumok alapján tükröt állít az olvasó elé, ahol mindenki megadja (megadhatja) rá az adekvát választ. Tudományos megalapozottsággal nyúl a témához, többször idézve olyan műveket, amelyek általában és ágazati (nem kifejezetten a cukoripari ágazat) szinten foglalkoznak a privatizációval (pl. Mihályi, Hajdu–Lakner).

Érdekes végigkövetni a szerző által felvázolt eset egyes állomásait. A virágzó mezőgazdasági ágazat és benne a korábban jól működő cukorgyárak a rendszerváltás időszakára igen nehéz helyzetbe kerültek. A Kaposvári Cukorgyár sorsának alakulását, viszontagságos történetét és annak végkicsengését mégis pozitívan állítja be (mely, véleményem szerint, jól tükrözi a szerző gondolkodásmódját), követendő példaként, hogy pozitív gondolkodással, a problémák és bizonytalanságok ellenére lehetséges a kiút a sokszor farkastörvények diktálta versenyben. A gyár életben maradt, sőt a várossal, Kaposvárral együtt számos, előremutató projektben vesznek részt.

A könyv szerkezetét tekintve, a hat fő fejezetből álló kötet első része gazdasági aspektusból elemzi a rendszerváltás tör-

ténetét, de mindezt egy tágabb összefüggésrendszerben helyezi el. Képet kapunk a világpolitikai kapcsolatok alakulásáról, a 19. és 20. század katalizmaszerű átalakulásairól, másrészt azokat a geopolitikai törvényszerűségeket veszi sorra, amelyek befolyásolták a hazai rendszerváltás (egyések szerint rendszerváltozás) alakulását. Válaszokat találunk a Kádár-korszak gazdaságpolitikájával kapcsolatban felmerülő kérdésekre is. Ugyanis Magyarország már az 1970-es évektől kezdve eladósodottá vált: „Magyarország, amely a tervgazdasági rendszert folytató országok közül az elsők között globalizálódott a nemzetközi pénzügyi térben, lett IMF-tag, és vett fel nemzetközi pénzintézetektől hiteleket, már a rendszerváltozás kezdetén súlyosan eladósodott ország volt. (A rendszerváltozás elején 21 milliárd dolláros adósságállománnyal rendelkezett az ország, 20 évvel később az államháztartás adósságállománya közelítette a száznegyvenmilliárd dollárt.) Két évtizedes neoliberális gazdaságpolitikai kurzusa során államháztartásának adósságát hétszeresére növelte, miközben állami vagyónának zöme értékesítésre került vagy a veszteséges állami, vállalati gazdálkodás révén »elporladt«.”

A második rész a kaposvári cukorgyár privatizációjának történetét meséli el. A fejezet általános kitekintést ad a cukoriparban végbemenő változásokról, a cukorgyárak 1948-ban történt államosításának körülményeiről, bepillantást nyújt a pártállam gazdaságfejlesztési prioritásai-
ba, amelyből kitűnik, hogy a kommunista párt célja elsősorban a nehézipar fejlesztése volt, ezzel a cukorgyárak rekonstrukciója háttérbe szorult. Ez az időszak egészen az 1960-as évekig tartott, ekkor ismerték fel az állami vezetők, hogy az el-

avult technológia hátrányos a cukorrépa-termelés és a cukorgyártás szempontjából, majd megtörtént az eszközpark felújítása. Az új gazdasági mechanizmus (1968) bevezetése szintén pozitívan hatott az ágazatra, nőtt a cukorrépa vetésterülete, így elkerülhetővé vált a cukorimport. A rendszerváltás mélyen érintette a cukoripart, a gyárakat privatizálták, amelyek legtöbbjében rövid időn belül beszüntették a termelést. A nehéz helyzet a Kaposvári Cukorgyár működését is befolyásolta. A fejlesztések a 80-as években elmaradtak, kedvezőtlenül alakultak a gazdaságpolitikai viszonyok, az állam eladósodott, és a gyáraknak új piacokon kellett megküzdenniük az életben maradásért. Eredeti források mutatják be a Kaposvári Cukorgyár vezetésében bekövetkező személyi változásokat, és hogy a gyár stabilizációjára milyen intézkedési terveket fogadtak el. Megismerhetjük a nehéz helyzetben lévő gyár átalakulási folyamatát, a részvénytársasági formává alakulását, majd azokat a tárgyalásokat, amelyek alapján a gyár az osztrák érdekeltségű Agrana GmbH gyár tulajdonába került.

A könyv következő fejezeteiben a szerző a kelet-közép-európai régió helyzetét vizsgálja, tényadatokkal alátámasztva Magyarországot és a régió fejlettségének alakulását, illetve a főbb gazdasági folyamatok (pl. külföldi működő tőke állományának alakulása) térnyerését, illetve a globalizáció hatását hazai vonatkozásban vizsgálja, a világgazdaság főbb gazdasági erőterei-
nek összefüggésébe ágyazva.

Az ötödik fejezet Európa és azon belül Magyarország jövőjét ecseteli, de nem a szokványos módon, hanem az USA érdekszféráján keresztül, Zbigniew Brzezinski észak-amerikai geopolitikus kérdésfeltevései alapján. Végül napjaink aktuális

geopolitikai mozgásait ismerhetjük meg: az USA erőfölényét, a koszovói válságot, az „arab tavaszt”, a szíriai helyzetet és az orosz–amerikai hatalmi játszmákat.

Összefoglalva, a könyv érdekes olvasmányul szolgálhat mindazoknak, akik szeretik a hiteles gazdaságtörténeti áttekintéseket, emellett kíváncsiak a napi történések mögött megbújó mélyebb összefüggésekre. Bertalan Péter lokálpat-

riótaként ugyan egy lokális problémával foglalkozik, de mögé tekintve leírja azokat a folyamatokat, amelyek befolyásolják vagy befolyásolhatják a Kaposvári Cukorgyár „keserédes” történetét.

(Bertalan Péter: Egy „keserédes” történet. A magyarországi cukoripar privatizációja a globalizáció és a geopolitika tükrében. Éghajlat Kiadó, megjelenés alatt, 186 oldal.)

Szabó Tamás

Recenzió Gellén Márton: *Közigazgatás: reform után, átalakítás közben* című könyvéről

Review of the Book *Public Administration: After Reform, in Transformation* by Márton Gellén

ÖSSZEFOGLALÁS

A Patrocinium Kiadó 2015-ben jelentette meg a Nemzeti Közszerológati Egyetem adjunktusának, dr. Gellén Mártonnak a *Közigazgatás: Reform után, átalakítás közben* című könyvét. A kötet egy többbétégű országos reprezentatív kérdőíves felmérés eredményeinek empirikus bemutatásán keresztül magyarázza a közigazgatási reform és struktúraváltás 2010 utáni hazai vonatkozásait. Napjaink központi kormányzatát és államigazgatását kvalitatív és kvantitatív eszközökkel vizsgáló kutatás révén, pontos és bizonyos szempontok szerint meglepő közelképet kaphatunk többek között az államigazgatás társadalmi megítéléséről, az államigazgatásban dolgozók személyes percepcióiról.

SUMMARY

The book entitled *Public Administration: After Reform, in transformation*, originally written in Hungarian, was published by Patrocinium Publishing House in 2015. The author Dr. Márton Gellén is a lecturer at the National University of Public Service. The monograph examines reforms in Hungarian public administration and structural changes since 2010 on the basis of a comprehensive national survey. By means of research into central governmental and state administration in the present day using qualitative and quantitative methods, a precise, and in some ways surprising picture is obtained of the social assessment of public administration and personal perception of public servants.

DR. SZABÓ TAMÁS címzetes főiskolai docens, Zsigmond Király Egyetem
(szabo.tamas978@gmail.com).

A Nemzeti Közzolgálati Egyetem adjunktusa, dr. Gellén Márton több mint egy évtizede kutatja a közigazgatási rendszerek szervezeti-strukturális átalakításának nemzetközi (európai) és hazai dimenzióját. Könyvének igazi nívója és egyszersmind specialitása az empirikus gerinc, amely az ÁROP 1.1.26-2013-2013-0001 kutatás során, az ún. „Jó állam” koncepcióban meghatározottakkal kapcsolatos, szubjektív közigazgatási dolgozói, valamint lakossági percepciók, vélemények szakszerű leírását és értékelő elemzését foglalja magában. A koncepció először a kormány 2011-ben elindított Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Programjában fogalmazódott meg¹ mint elérni kívánt holisztikus cél, amely magában foglalta a központi államigazgatás megújítását megcélzó, a dokumentummal elindított Magyar Programot, valamint az önkormányzati rendszer és az igazságszolgáltatás akkor megfogalmazott reformjait. A 2010–2014-es parlamenti és kormányzati ciklus során a második Orbán-kormány, élve a 2010-es választói felhatalmazásából fakadó kétharmados parlamenti többségével, roppant mértékű közjogi és intézményi átalakításokat hajtott végre (Alaptörvény; új önkormányzati törvény; igazságszolgáltatási reform; a központi kormányzati rendszer megújítása és az államigazgatási járáások felállítása). Habár a közjogi változások, valamint a megfogalmazott „Jó állam” koncepció célkitűzései lefedik a teljes államszervezetet, a kötet alapjául szolgáló kutatás mégis elsősorban a Magyar Program által érintett központi államigazgatásra koncentrált, így az önkormányzati szektor, illetve az államigazgatás csak minimálisan került a látótérbe, elsősorban csak bizonyos kérdőíves kérdések, illetve

egy meghatározott adatfelvételi csoport (Főpolgármesteri Hivatal) révén.

Mivel az ezredforduló utáni hazai közigazgatási szakirodalom története közel sem bővelkedik hasonló, empirikus adatfelvételek magyarázatán alapuló kiadványokban,² így ez jelentős mértékben erősíti a kötet relevanciáját. A szerző a közigazgatási reformok természetét következetesen a modern közpolitika szemüvegén keresztül vizsgálja: a felmerülés, a döntéshozatal, a végrehajtás és az ellenőrzés négyes modelljére épülő „policy making” alkalmas és egyúttal izgalmas elméleti keret az igazgatási reformok hatékonyságának, hatásosságának és végső soron eredményességének a mérésére.

Gellén Márton a mű bevezető fejezetében röviden összefoglalja a rendszerváltás utáni hazai közigazgatási reformtörekvések, kormányzati lépések sorát. Az 1989–1990-es rendszerváltás radikális hatással bírt az állam, s benne a közigazgatás akkori felfogására és funkcióira. A pártállam lebontása és a közigazgatás depolitizálásának történelmi kényszere és felelőssége sok szempontból féloldalas eredményeket szült. A helyi önkormányzati rendszer kialakítása, valamint a központi kormányzati rendszer megújult intézményi alapjainak lerakásán túl fontos igazgatási részterületek megnyugtató rendezése éveket, akár teljes parlamenti, kormányzati ciklusokat váratott magára, elég csak a területfejlesztési intézményrendszer vagy a közbeszerzés törvényi szabályozására gondolni. A rendszerváltás időszakának alapvető közjogi átalakulása közepette számos területen – így a közigazgatásban – keletkezett korrekciós igény, amit a szerző az ún. „kiteljesítő reformok” szükségességével írt le, ez számos kiegészítő, pontosító jogalkotást

eredményezett a későbbiek folyamán. Az „alapvető” és azokat kiegészítő, szükség esetén korrigáló „kiteljesítő reformok” időbeli viszonya, egymásra gyakorolt hatása önmagában is rendkívül izgalmas kérdés, akár önálló kutatást, monográfiát is megér. Történeti tény, hogy az európai uniós csatlakozásra való felkészülés, a közös szabályok nemzeti keretek közé történő átültetése (jogharmonizáció), az eljárásrendek elsajátítása egy elmara-
dott, sokszor a saját strukturális terheit kihordani képtelen igazgatási szektorra nehezültek. Mindezt megfejlte a magyar közigazgatás teljesítőképességét szinte már tradicionálisan sújtó kapacitáshiány, annak fizikai-infrastrukturális, anyagi, valamint szakmai és humánerőforrás-beli aspektusai. Ezek a dilemmák hangsúlyosan befolyásolják az elmúlt több mint negyedszázad magyar közigazgatásának megítélését, az eredmények valós értékelését.

Különösen izgalmas kérdés a 2008–2009-es gazdasági és pénzügyi világválságnak a közigazgatásra gyakorolt hatása. Felmerül a kérdés, hogy a válság objektíve káros hatásai milyen magatartást és lépéseket hívtak elő eddig a kormányzati „boszorkánykonyhákban”. A szerző röviden utal az elmúlt évek európai tapasztalataira, több országban is a helyi önkormányzati igazgatási kapacitások erősítése – mint decentralizációs jellegű lépések – történt meg. Összehasonlítva a 2010 utáni magyarországi igazgatási reformok recentralizációs irányával, felmerül a kutatói kérdés, hogy a válság által determinált fiskális megszorítások közepette a közigazgatás és kormányzás szektoriális hatékonyságjavításához (feladatellátás javítása, gazdaságosság kérdése stb.) mely alternatíva a kívánatos.

A kötet alapjául szolgáló kutatás módszertani szempontból 3 nagy önálló részre bontható: vezetői mélyinterjúk (40 db); online kitöltött kormánytisztviselői kérdőívek (11 004 db); lakossági és egyetemi hallgatók körében végzett kérdőíves felmérés (előbbi esetében 1000 db, utóbbinál 1026 db). Ez alapján kétségtől megállapítható, hogy mind kvalitatív (vezetői mélyinterjúk), mind kvantitatív (különösen a magas kormánytisztviselői minta esetében) szempontból reprezentatív, így alkalmas komplex összefüggések levonására, amit a szerző – köszönhetően az elméleti oktatói és kutatói tapasztalatainak túl a közigazgatási gyakorlatának – pontosan és magabiztosan alkalmaz. A vezetői mélyinterjúk révén közvetlen lehetőség adódott, hogy a központi kormányzati igazgatás különböző intézményi szegmenseinek (minisztériumok, országos hatáskörű központi hivatalok; megyei és járási kormányhivatalok) vezető és középvezető munkatársai személyes percepciók és véleményük alapján értékeljék a közigazgatás iránt megnyilvánuló külső társadalmi, illetve belső igazgatáson belüli bizalmat. A vezetői mélyinterjúk további részét képezték a szervezeti kultúra (illetmény, fluktuáció, karrierlehetőségek, erkölcsi megbecsülés stb.), valamint a hierarchia vs. kooperáció mentén értelmezett vezetési stílusok és adaptáció területeit érintő kérdések.

Az online kérdőívfelvétel módszertani előnyeit kihasználva roppant mértékű, 11 ezres értékelhető kutatási minta reprezentálta a teljes kormánytisztviselői populációt. A kérdőívek származási helyét 34 intézmény biztosította: 7 minisztérium, 7 országos hatáskörű központi hivatal, a megyei és fővárosi kormányhivatalok, illetve „kakukktójásként” egyedüli önkor-

mányzati intézményként Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala került be a mintába. Habár intézményi és területi szempontból akadtak akár jelentősebb számszaki eltérések, a minta magas elemszáma a kutatás komoly fegyverténye. A lakosság közigazgatás iránt megnyilvánuló társadalmi bizalmának kérdésében az idősebb kohorszokba sorolt kormánytisztviselők válaszaikban magasabb értékeket jelöltek meg. Emellett különböző, időnként akár meglepő tanulságok születtek az online kérdőívek kielemezése során, így többek között a belső emberi erőforrás és a tapasztalt személyi fluktuáció megítélése, vagy a közszolgálati életpálya véleményezése és a feladatkiszervezés kérdések esetében.

A kutatást segítő Forsense munkatársai 2014 áprilisában két darab ezres mintán biztosították a felmérés lakossági dimenzióját. Különösen értékes az egyetemi hallgatók – mint a majdani közigazgatási vezetői réteg meghatározó rekrutációs bázisa – körében végzett felmérés, az 1026 megkérdezett felsőoktatási hallgató 10 felsőoktatási intézményt reprezentált. A két lakossági felmérés a lakosságnak általában a hazai közigazgatáshoz, azon belül a meghatározó intézménytípusokhoz, valamint nevesített állampolgár ügyintézőkhez (adóhivatal, cégbíróság, okmányirodai, szociális, egészségügyi és egyéb hatósági ügyintézés, bíróság, rendőrség) kapcsolódó bizalmi viszonyulását mérte. Nem meglepő módon, a közigazgatásnak az itt mért külső bizalmi indexe kimutathatóan magasabbnak bizonyult a biztos egzisztenciával és szilárd jövőképpel rendelkező megkérdezettek körében. Továbbá az állampolgárok közigazgatáshoz és állami szervekhez való viszonyát, illetve a közigazgatásban dolgozók mun-

kájának külső megítélését alapvetően formálják az átélt személyes percepciók, amelynek elsődleges kapcsolódási tere a közigazgatási ügyfélkapcsolatok világa.

A közpolitikai elemzés elengedhetetlen eleme a kutatás tapasztalatait összefoglaló közpolitikai evalváció, amit a szerző táblázatokkal gazdagon illusztrálva, sok esetben konkrét javaslatokkal kiegészítve végez el.

Kapcsolódik a témához, hogy időközben az Országgyűlés elfogadta az állami tisztviselőkről szóló 2016. évi LII. törvényt (Áttv.), amely a korábban a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvény (Kttv.) keretében meghatározott kormánytisztviselői karon³ belül kifejezetten a fővárosi és megyei kormányhivataloknál dolgozóakra terjed ki, ún. állami tisztviselői, valamint állami ügykezelői elnevezéssel definiálva ezt a csoportot. A 2016-os Áttv. egyúttal elkülönítette a kormánytisztviselőkre vonatkozó kormányzati szolgálati jogviszonytól az ún. állami szolgálati jogviszonyt. Az újonnan létrehozott állami tisztviselői karba soroltak automatikusan tagjaivá váltak a kormánytisztviselők mellett a 2011. évi CXCV. törvény 29–35. §-ban szabályozott Magyar Kormánytisztviselői Karnak. Fontos megemlíteni, hogy a 2016. júliusban hatályba lépett Áttv. egy sor végrehajtási rendelet megalkotására hatalmazta fel a kormányt olyan kiemelkedő részkérdések tekintetében, mint például az állami tisztviselők teljesítményértékelése, a jóléti juttatások rendezése, kinevezési képesítési feltételek vagy a képzési, továbbképzési részletes szabályozás (Áttv. 28. §). Egyébiránt az Áttv. elfogadása azért tekinthető relevánsnak a kutatás szempontjából, mivel a 11 004 online kormánytisztviselői kérdőív közel 85%-át olyan szerveknél dolgozók töltötték ki a 2014-es adatfelvétel

során, akik az Áttv. szerint már állami tisztviselőnek számítottak volna.

A már említett jogszabályi változások által keletkeztetett foglalkoztatási differenciák túl legalább annyira indokolja a kutatás valamilyen szintű továbbgondolását, folytatását az elmúlt fél évtized során az állami és önkormányzati szektorokon belül bekövetkezett, valamint az állami-kormányzati szektoron belül várható⁴ kompetenciatranszferek, különösen a lakossági megítélés, véleményalkotás szempontjából. Összességében Gellén Márton műve egyszerre aktuális és hiánypótló, remélhetőleg további kedvet csinál jó néhány, a közigazgatással elméleti és gyakorlati megközelítésben professzionálisan foglalkozó szakember számára az empirikus kutatások alkalmazásához.

(Gellén Márton: Közigazgatás: reform után, átalakítás közben. A 2010–2014-es időszak közigazgatási reformja az érintettek véleménye alapján. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2015, 144 oldal.)

JEGYZETEK

- ¹ Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, 2011, 8. o. <http://magyaryprogram.kormany.hu/admin/download/8/34/40000/Magyary-Kozigazgatas-fejlesztési-Program.pdf>
- ² Ilyen volt a hazai közigazgatási dolgozók körében 2005-ben készült országos reprezentatív kérdőíves felmérés a 2002-ben bevezetett egyéni teljesítményértékelési rendszerről. A felmérés tanulságairól bővebben lásd Hajnal György: *Az egyéni teljesítményértékelési rendszer működésének tapasztalatai a magyar közigazgatásban*. Vezetéstudomány, 2007/7–8., 39–50. o.
- ³ Ugyanakkor szükséges megemlíteni, hogy még a 2011-es Kttv. önálló, a kormánytisztviselőktől elkülönített csoportként, ún. közszolgálati jogviszonyba sorolt köztisztviselőként nevesít egyéb közigazgatási szervnél – pl. az Országgyűlés Hivatala, helyi önkormányzatok – dolgozókat. Így jelenleg három nagy közszolgálati csoportról beszélhetünk a hatályos jogi szabályozás (Kttv. és Áttv.) alapján: kormánytisztviselők, állami tisztviselők, köztisztviselők.
- ⁴ A mostanában napvilágot látott kormányzati nyilatkozatok és elképzelések szerint éppen a fővárosi és megyei (járási) kormányhivatalok – s velük az Áttv. által létrehozott állami tisztviselői kar – feladatbővülése várható már rövid távon.

Polgári Szemle

ISSN 1786-6553

